HRVATSKA PROSVJETA

Čitefné Ljerufe

Zgb. 15. IV. 1941.

HRVATSKA PROSVJETA

MJESEČNIK · ZA KNJIŽEVNOST UMJETNOST I PROSVJETU ~

GODINA I. (XXII.) 1914.

UREDIO PETAR GRGEC.

IZDALO „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA".

TISKOM NADBISKUPSKE TISKARE U ZAGREBU.

HRVATSKA

PROSVJETA

MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 1. ZAGREB, SIJEČANJ 1914. GOD. I.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

Prvi dio.

I.

Simo je Radošević dovezao na saonama drva iz šume, ispregnuo volove i stavio ih u staju, bacio pred njih nešto sijena, za koje se i krava stala otimati, i ušao u kuću. Na pragu se pognuo, da ne udari glavom o vratnicu, jer je bio vrlo visok, te stao lomatati nogama, da mu se nešto zagriju i da mu s pustenih hlača i širokih opanaka spane ono ukorjela snijega, štono je visjelo s njih u komadima. Došavši u sobu baci oko u onaj kut, gdje je na traljavoj postelji ležala njegova žena Ana, koja je upravo za njegova odsuća porodila zdravo muško čedo. Oko nje se vrzla strina Kata i nekakve krpe dizala i spuštala i u naćve kraj postelje slagala, a sveder gunđala:

— Tako ti se, moja Ane, i Ljubica Mićina riješila bremena, sama samcata bez ičije pomoći. Otišlo bilo sve u košnju — o Ilinju-dne. Nije bilo u kući baš ni prava čeljadeta, da koscima spremi jelc, pa je kazao moj sinovac Rade, da nikad više ne će u košnju na tašte. Vratio se on kući odmah po ručku, jer ga nešto pod žličicom uhvatilo, ama baš da umre. Ja njega i tari i maži borovim uljem i slaninom, daj privij lanenog sjemena oko pasa, stavijaj mu ugljena, i čovjek oživio . . .

Simo je sjeo na klupu, skinuo opanke i obojke te ih objesio na kolac iznad peći.

Tu su u kutiću na goloj zemlji sjedila njegova dječica, Milan, Stana i Marija, i igrala se. Stana je bila dogotovila kolačić od zemlje, koju je Milan iskopao na podu, pa je namočio u otopljenom snijegu s obuće strine Kate. Kolačić bijaše mekan i okrugao, pa baš kad je otac stupio u sobu, zagledala se mala Stana nekuda, a Milan joj ga iz ručice istrgne i hitro na nj sjedne. Marija to opazi i stane vikati, a Milan se poboja oca, pa ne zadrža kolačića, nego ga ispod sebe izvuče i baci u lijevo oko Stane, našto ona zavrisnu i stane plakati.

Simo se za sve to nije brinuo, nego ustane i pođe onako bos k postelji, gdje je strina Kate čavrljala prema novorođenčetu:

— Gle belaja! Koliki je, a kako me gleda, kanda nešto pita. Uh, crn je, crn! Nuđe, Simo, pogledajder sina. Eto ti je iznenada došao, a u ovaj visoki snijeg . . . A dakako, okrenula se opet prema djetetu, — misliš li, da ćeš jesti kolačića? Bit će bome i prosenica dobra.

Otac se zagleda u svog sina, što je tiho i mirno, crvenih lica, a crnih, bistrih očiju iz povoja na nj gledao, pa najednom zijevnuo i zatvorio oči.

I majka je to dijete gledala, a onda bacila pogled na muža Simu, kojemu se osmjehnu brk, pa i preko njezina lica preleti smiješak.

— E, hvala Bogu! prozbori Simo. — Jedan jelac u kući više. Jedva sam po ovom snijegu dovukao nešto drva. Kud li će to vrijeme? Evo leži snijeg i ne kani proći, a sutra Matijevo. Bit će ga valjda i do Đurđevdana!

Ane mu mahnu rukom prema prozorčiću, gdje je bila bočica rakije, a on je nagnu, par puta iz nje gucnu, obrisa dlanom brkove i sjedne opet k peći, pa potraži lulu i duhan u džepovima hlača.

— Neka ga, neka, i snijega!« gunđala je strina Kate. — »Bit će i toplih dana, tko ih božji doživi. Ja sam stara i slaba, a ni zubi nemam, nemam čime gristi. A i što će mi jadnoj zubi! Moje dvije snahe — dvije su to vučice. Sad veli jedna: dajde, majo, jedi, a ono mi daje koricu kruha tvrdu kanda je od brezova brašna. A druga će: e, veli, nema u kući mlijeka ni za djecu dosta, a nekmoli za odrasle! . . . A tebi je, Ane, kano zima, je li? . . . Pij rakije, minut će te.«

Ane prinese k ustima bočicu s rakijom, no ni kapi ne ispi. U licu je poplavjela kano šljiva:

Simo zadimi i u nju se zagleda.

— Bože moj, — pomisli on, — što li bih ja, da mi ona umre. A što bi i ova nejačad! I svrnu oko na

djecu, a ona se razmijala, jer su kolačić od blata rastrgala i jedno drugomu zamazalo lice.

— A koje ime da mu damo? upita strina Kate.

— Simo, ne bi li: Matija? šapnu Ane.

— Makar! odvrati on.

— E, Mate, Mate, dobra sreća na te! zapjevulji strina, pa nastavi: — Kad otopli i okopni, ponijet ćemo te na krst, da budeš krštena duša, Bogu mio, a ljudima drag.

Simo koraknu u kuhinju, gdje se na ognjištu u crnom loncu kuhao krumpir, pa ga opipa, ocijedi i ponese u sobu. Djeca poskočiše k stolu, a otac im dade svakomu po jedan krumpir, našto svako stade udarati dlanom po njemu, da se raspukne i ohladi. Najmlađe od njih — mala Marija — opeče prste i proplače, pa joj se Milan smijaše. Stana je oprezno krumpir olupila, provaljala ga po stolu i opuhala, pa onda njim natrpala usta.

— Što ću tebi dati, Ane? upita Simo ženu.

Ana samo uzmahnu glavom, no strina Kate navali: — Ala, što ćeš joj dati! Ničesa u kući nemaš! Ogledala sam se već ja, imaš li suhoga mesa ili slanine, pa makar i koje jaje, a najbolja bi bila kokoš!

— Za božić smo zadnju pojeli, ispriča se Ane.

— Ajde, donesi joj barem vina, produži baka.

— Nemoj, Simo, usprotivi se Ane. — Nemamo novaca, a kum Josip ne voli dati na vjeru.

— Svejedno! odvrati Simo i ustane od stola, — morat će dati; za bolesnika je! Ja ga ne marim ni okusiti. Tebi treba kaplje vina, jer ti je hladno; eto, sva dršćeš!

— Nije dosta toplo u sobi, reče Ane.

— Dobro gori, odvrati Simo pa uzdahnu.

Simo se obuo, prebacio halju i izišao.

Duga se noć spuštala na zemlju. Na mahove bi dolijetao topao vjetar, od koga se stao snijeg topiti. Nebom se micala golema crna ploha, koja kanda zastire ponor. Na zemlji se bijelio snijeg, tu i tamo crnjela se ljaga, gdje je provirilo ili stablo ili kamen, s kojeg je bura otpirila snijeg. Čuti se moglo neko gibanje na zemlji, neko kretanje pod njom, primicalo se nešto veliko, a duša je slutila, da su tamo negdje daleko, daleko, krasni i topli dani, i odonuda je imalo nešto da dođe. Zar sreća?! — Ah, ovdje se čuo samo zamah vjetra kano dah očaja.

Vrativši se Simo kući, nađe punu sobu ženskadije, što no je došla, da obađe njegovu Anu.

On stavi na stol bocu vina, hljeb i nešto suhe svinjetine. No Ani se nije račilo ništa jesti ni piti, nego se sva zažarila od vrućine.

Ne boj se ti toga, reče joj Ljubica Mićina, — i mene je tako podbila vrućina, ali to je od mlijeka.

— Nije to od mlijeka, nego je nagazila, odvrnu joj Ruža, strine Kate snaha.

— Bit će, da je urečena, oglasi se jedna.

— To sigurno nije, jer je uz nju strina Kate, a dok je ona tu, nema straha od vještica.

Strina Kate izišla bila pomusti kravu, pa nije čula, kako je kiti njezina snaha Ruža. A ova nastavi: — Jesu li ikad presahnule naše krave Jesu li ikad pometnule? A? Nijesu nikada! A ni na djeci nema bolesti nikakve, jer nas brani strina. A zato je dabome i hranimo. Da zašto bi, kad od nje druge koristi nikakve. Po vas dan samo gunđa, mrmlja i premješta se od peći k ognjištu, od ognjišta k peći. Hoće ona, da joj bude toplo! Neki dan odnijela ta stara nevolja moj kožuh, kad je pošla u crkvu. Ali da ste čule, kako ju je moj čovjek izgrdio!

— Znamo mi, reče jedna — da je vama uz nju dobro. Ali neka ona cijelo naše selo brani, pa i moga sina. Već mjesec dana što mu noću nešto sjeda na prsa, pa ga duši i davi, a on gine kanda mu je srce izjedeno.

— Što zapjeva jedna djevojka, ima, misliš, strina Kate lijeka i toj boljetici? Pitaj ti njega radije, kud ga je kocem zahvatio Maričin Marko, kad su se ono pred cijelim selom pobili, a po bijelu danu.

— Šuti! viknu na nju Ruža, — zna se dobro, tko ih je zavadio.

— A zna se i zašto, dodade jedna od njih.

— Zašto, zašto, zapjeva opet ona djevojka, — zato, jer su momci!

— A da znadu, bene, čija si, nasmija se jedna.

— Ja nečija — ti ničija! odvrati joj djevojka.

Mali je Mate neko vrijeme gledao ravno u strop, onda mu se smrknu čelo među obrvama, brada mu uzdršće, usta se nakrive i rastvore, a u njima se ukaza nešto nazad zavinut crven jezičac. Stade ga lelek.

— Uh što se dere! kliknuše žene. — Ama kako je crn. — Čije to ima oči? — Kako mu se krijese! — I do suza se rasplakao. — Je li gladan?

Strina Kate dođe, dignu dijete, položi ga na stol i stane ga odmatati, a žene su njezin posao pozorno motrile, stavljajući primjedbe.

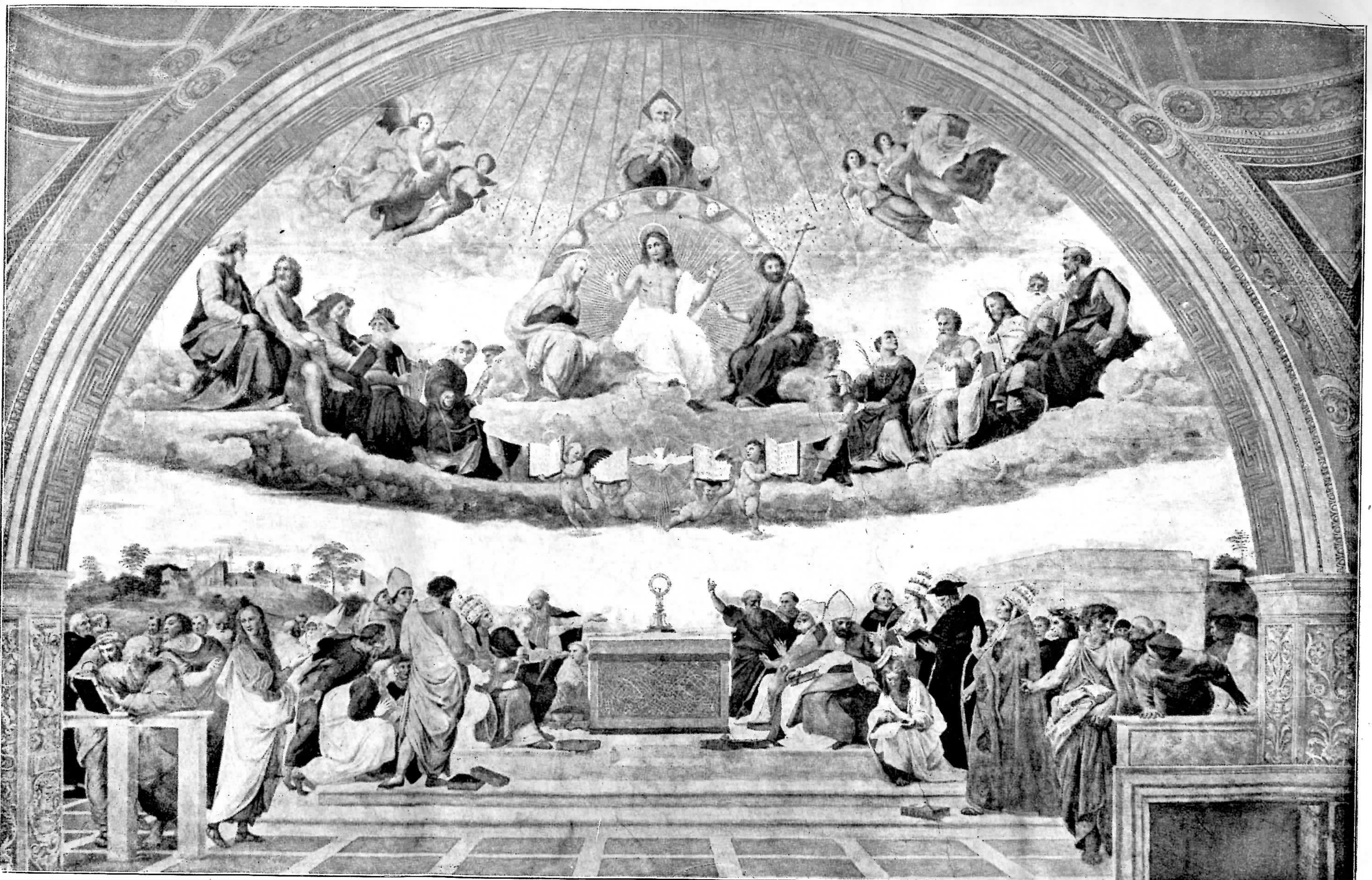
Zapališe čađavu svjetiljku, pa je objesiše iznad stola na čavao u tramu. Ono troje Simine djece već pozaspalo na krpi kraj peći, smotavši se u klupko poput mačića.

Kad se žene nagledale djeteta, zaželješe Ani laku noć i stadoše se gubiti. Na vratima doviknu Ruža: — O strino, hoćete li ovdje prenoćiti?

— Da kuda ću od ove kukavice! odvrati joj strina Kate.

Jedna žena viknu: — Hoće li vam biti dosta toplo? Iz mraka dometnu druga: — Da vam snaha Ruža posudi svoj kožuh?!

— Iš! viknu strina Kate, pa se prekriži. — Glava me zaboljela, kako to melju kano u mlinu. Rugalice,

Umjetnički prilog „Hrvatske Prosvjete“.

Raffael: Disputa.

a jedna ko i druga. Za moje mladosti takve pokore u ovom našem selu nije bilo. »Žena da je tiha i podložna mužu!« tako je govorio pokojni naš župnik. A sada žene nose gaće, a muškarci su babe. Nikad još nije bilo toliko gada u našem selu, pa ni onda, kad je vojska u nas zimovala!

— Što ćemo? progovori Simo, — mladost — ludost, a i kada da se proveseli stvor, ako ne u mladosti. Kasnije dođu brige i nevolja, pa te mine bijes. — Strino, probudite me, ako ustreba.

On se izvali na klupu kraj peći i nastavi lakte pod glavu. Ali opet ustane, priđe k postelji i zagleda se u ženu. Ane je zaklopila oči i nešto se smješkala, a navlačila bi pokrivač, pa bi ga opet odmicala. Lica je bila upalih, crvenih, na čelu joj se caklio znoj.

Najednom se smrkne, prestane na čas disati, pa tiho zastenja i kano u čudu otvori oči i zagleda se u Simu. Njemu su zadrhtale usnice, pa je upita: — Ane, dušo, boli li te što? Želiš li štogod? — Hoćeš li vode?

Ona šapnu: — Da.

Simo nije pošao spavati. Strina je Kate naslonila glavu na stol pa najprije strašno kašljala i onda zaspala. Od nekog je doba stala hrkati, kano da joj se nešto u prsima otkida, kano da to nešto na nečem tankom i slabom visi, pa se u plućima amo tamo njiše, i sad će na, zajedno s dušom izletjeti napolje.

Simu je hvatala jeza, slušajući babu. Vani je urlao vjetar i u valovima nasrtao na kućicu. Činilo se, da to i nije vjetar, nego jezero, što je prepuklo pa se razlilo. Činilo se, da kuća plovi, da se ruši u bezdan. Svjetiljka je titrala, iz nje bi liznuo plamečak, na vrhu crn.

— Eto juga, pomisli Simo. — Onu bukvu, što sam je jutros u gori posjekao, ne ću moći sada u blatu dovesti kući. A drva dosta nema. — Znam što ću! Srušit ću plot — i onako je truo; na proljeće ću splesti novi. — Ej, da mi se što prije oteli perava; — pa da bude tele veliko! — Prodat ću ga i platiti u općini ono duga. — Što li opet od mene pitaju? Blagajnik kaže, da mi je platiti šesnaest cvancika! — Kako to, po Bogu brate? — Razbojnici i otimači! — Platit ću mu pet, pa i deset, a za drugo neka čeka. — I drugi neka čekaju. — Hoće li Bog dati dobro ljeto? — Kako sam fino prodao ono šest vagana krumpira. — E, u gradu gospodski plaćaju. — Dvanaest cvancika ponesoše; svaki po dva, a to ti je dvanaest. — Ali je i lijep bio; — dobro sam ga bio odubrio. — Tako, vidiš, dubriti valja. — Ah, šta: hoće Bog, pa ga ima i dosta i dobar je.

Glava mu klone i on zaspi, no naskoro se trgne i pogleda na Anu. Pričini mu se, da ona mirno spava. — On se nasloni na stol i zahrče. U neko se doba probudi opet, jer je nešto po stolu udarilo. Stol od hrastovine kano da je zastenjao, pa je u njem nešto puklo — kratko, a strašno.

Simu uhvati nešto za srce, mine ga odmah drijemež, no prvi se čas ne sjeti ničega, pa se razgleda po sobi i zapazi najprije djecu, kako kraj peći spavaju, onda strinu Katu, i bude mu jasno, gdje je, pa baci oči na ženu. Ana ga gledala. Kakove su bile njezine oči! Simi zadrhtaše koljena kad se k njoj primakao. Ona ga primi za ruku, zagleda se u nj i tiho reče: — Simo, ja odoh! — Vatra je velika u meni, izgaram. Daj mi vode.

On je vrčić držao objema rukama, a ipak malo da mu nije ispao. Ane mu ga ne vrati, nego ga pridrža, pa ga na čas prinese k ustima.

— Simo, prošapta on — materi mi kaži, neka dođe k našoj djeci, neka bude uz nju, dok se ti ne oženiš. Neka mi pazi na ovu nejačad, neka ih puti na dobro, neka ih uči moliti se Bogu. — Za mater svoju neka se ona mole. — Kanda sam znala, da nijesam duga vijeka, ispovjedila sam se i pričestila pretprošle nedjelje: nadam se, da sam čista. Kuda bi ti sad u noć po župnika! Daleko je. Ja ću prije umrijeti!

— Ane, Ane! zašapta Simo i zakopa glavu u jastuk, na kojem je Ane počivala.

— Ne plači, Simo, nastavi ona, Bog tako hoće — njegova je volja sveta!

— Ane, ne ostavi nas; Ane, milje moje, ne ostavi mene, ne ostavi djecu našu! Ne, Bog toga ne će — kako bi On to htio?

— Makni taj pokrivač s mene, zastenja ona, — težak mi je kao mlinski kamen. On joj učini po želji i opazi, da je jako podbuhla.

— Ne daj od moga rublja nikomu ništa, spravi sve za malu Stanu, produži Ane. — Ne prodaji, Simo đerdana, da joj bude spomena na majku. — Kako ćeš othraniti ovoga crva?! Krava će nam naskoro presahnuti, onda kupuj mlijeka, makar za njega. Jako je to dijete. — Majko božja, Bogorodice, smiluj nam se, pomozi! Ozdraviš li me, idem na Trsat, da ti se zahvalim. Sedam ću puta na koljenima obići tvoje oltare. Nije rad mene, rad mojih je sirotica, Marijo! — Smiluj se!

Suze joj na oči navališe, onda se osmjehnu i smiri. Iznenada se smrknu i kriknu: — Tko to dolazi?! — Nikog u kuću ne puštaj! — Tko otvara vrata? — Simo, prigledaj, što je to vani.

— Nije ništa — vjetar, promuca on.

Tad ona najednom viknu: — Odlazite! — Odlazite mi iz kuće! — Što ćete tuđe?! — Van! — Trgnu se i iskoči iz postelje, a Simo je pridrža, da ne padne, pa je opet na krevet položi. Ona se smiri i kano zaspi. Simo je stisnuo šake i pritisnuo ih na čelo, pa zurio u svoju Anu.

Strina Kate zahropće, prevrne se na laktu, pa pridigne glavu, a strašan ju je kašalj stao daviti. Kad

se teškom mukom iskašljala, razgleda se po sobi, prekriži se i stenjući priđe k postelji.

— Zlo je, strino, reče joj Simo. — Bulazni!

Ona se zagleda u bolesnicu, pa reče: — Sva gori. — To su uroci; idem, da stavim ugljen, neka pije vodu od uroka. Bit će joj odmah lakše. Ta kako bi žena u tolikoj ognjici bila, da nije urečena! — O, o, što sam išla spavati! — Nego, ne boj se, vidjet ćeš, popustit će taj oganj. Samo ako joj se nije razlila žuč, onda joj pomoći nema!

Stalo se razdanjivati, kad je Simo iz kuće izišao i sjeo na kladu. Snijega je skoro nestalo, a zemlja se zacrnjela. Jug je nešto popustio, nebom se ganjali niski i tmasti oblaci, kidajući se i zbijajući u gromade.

Simo podupre rukama glavu i pusti suze, da teku na zemlju, na onu zemlju, s kojom se borio za koru kruha, otkad pamti, na nju — maćehu svoju. Tamo daleko negdje bilo je svijetlih i toplih dana, bilo je sreće i veselja. Ovdje sve tmurno i tamno, a vjetar je poigravao Siminom kosom, kano očajnik da grli očajnika.

Perava se bila dignula i čudila se, što nema gazdinje, da je pomuze, pa se zagledala u vrata. Onda je iz stelje izabrala vlat, dvije sijena, što je ispalo iz jasala, i stala žvakati. Volovi kraj nje ni da bi se ganuli.

Simu trgnu iz žalosnih misli njezino mukanje, pa pođe u kuhinju po kablicu, zagrabi njom mlačne vode iz kotla nad ognjištem i ode u staju. Perava veselo zabode gubac u sijeno, što joj ga gospodar bacio u jasle. Godila joj mlačna voda, ali sve nehote uzmahnu par puta repom, jer ju je muzla tvrđa ruka no obično, a ta je ruka i drhtala.

Cio se taj dan Ane ne osvijesti. Susjede dolazile i odlazile, naklapajući, kakva bi to bolest mogla biti, pa jedna donesi smoljenicu, druga pijavice, neka opet nekakve masti u blatnoj kutijici i pljesniva lijeka u bočici, začepljenoj kudjeljom. Onda stadoše čekati, dok neki čovjek iz daleka sela donese nekakve masti, od koje tobože svako žensko odmah ozdravi.

Po podne netko se sjeti, da bi valjalo poći po svećenika.

Kum je Josip jedini u selu imao jedno kljuse i nekakve taljige, u kojima bi se vozao na sajam. K njemu ode Simo i razloži mu, da bi trebalo po svećenika.

Tad se i liječnika sjeti.

— Što? zagrmi na nj kum Josip, duša na jeziku, a tebi se hoće liječnika! A otkuda tebi novci? Misliš li, on badava liječi. Dabome! Treba njega platiti, i to dobro platiti, a otkuda ti da smogneš toliko!«

— Prodat ću tele, usudi se reći Simo.

— Tele! A gdje ti je? A on ne čeka, nego: daj odmah pare!

— A što ono, upita Simo, — razglasiše, da siromaka i badava liječi? Ja sam, kume, sirotinja, pa ne bi li on k meni, ako ti svoju rečeš? Dajde, kume, ako Boga znadeš, ti to možeš — naš si vijećnik, razloži gospodi kod općine, da mi je žena bolesna, a ja da sam siromak. Pomozi — dat ću ti — dat ću — kosit ću ti dva dana.

— Dobro, pokušat ćemo, ali konja dati ne mogu.

Simo se uprepasti. — Kako će bez konja amo? upita plaho.

— Kako? Lako! odvrati kum Josip. — Ima tamo i kola i konja, koliko ti drago, a neka se sa župnikom vozi. Ja, kako rekoh, konja dati ne mogu, trebam ga sam, idem sutra na sajam. — Ajde ti sam k njemu.

Simo se zamisli, pa odvrati: — Ne mogu. — Kako da je pustim, a svaki čas može umrijeti. Da nađeš koga?

— Marko, o Marko! stade kum Josip dozivati.

Momak Marko dođe k njima.

— Hajde, reče mu kum Josip — spremi se, ići ćeš u općinu, i kaži načelniku, da mu izvješćujem za bolest Ane, žene Sime Radoševića, kućni broj osmi; da je bolest tifuš. Kaži mu, neka liječnik odmah amo dođe, a platit će ga carstvo, jer Simo nema. — Još kaži načelniku, neka pripazi, kako piše meni, jer ja nijesam njegov sluga, ja nijesam nitko i nitkovića brat. Tko ga je birao za načelnika, nijesam li ja? Eto mi hvale! — A i tvoj otac neka ne misli, da je svejedno, zapovijeda li mu općinski vijećnik ili tko drugi. — Upamti i ti! — A sada požuri!

Marko se okrene, kano da će poći, ali kad je odmakao nekih deset koraka, reče: — Ja ne idem.

— Zašto? viknu na njega općinski vijećnik.

— Nijesam ukrao opanke! odvrati on.

U isti čas dotrča do njih Ruža i vrisnu: — Umire, umire! i brznu u plač. Simo preskoči plot, protrča nečiji vrt, preskoči potok, pa bježaše cestom, da je blato prskalo, i navali bez daha u svoju kućicu. Naglo razgura žene, što su tamo na podu klečale, i posrnu k postelji. Dječicu su podigli k materi, da ih blagoslovi, i djeca se stisnula na krevetu do njezinih nogu. Strina je Kate pridržavala upaljenu smrtnu svijećicu.

Ane je ležala mirno, jedva dišući.

— Ženo moja, stade Simo vapiti, — ženo moja, zašto umireš i ostavljaš sitnu djecu i jadnoga mene? Jedina si za me bila na čitavom svijetu, volio sam te više od očiju svojih, a bila si mi i dobra i mila! Ane, zlato, Ane, dušo i srce, što li ću ja bez tebe! — I mene i ovu siročad neka Bog uzme k sebi, jer nam bez tebe života nema! — Jao, jao, ljudi, pomozite!

Sve su se žene strašno rasplakale; stadoše jaukati i dozivati Anu, no ona jedva otvori oči, pogleda muža Simu, pa ih zauvijek zaklopi.

II.

Mali je Mate bio prava neprilika, ali umr'o ipak nije. Strina ga je Kate zavoljela i ne vrati se više kući, nego s dana u dan uz Matu, i tako ostade kod Sime, pa je sve gunđajući redila djecu, pazila na kuću, kuhala i prala. Simi je bilo lakše uz nju, pa se ne oženi, a ni punice nije k sebi zvao, premda je to pokojna Ane željela. Ali nikako, da mu se svidi dijete, zbog kojeg je umrla mati. Jedva ga gledaše. Jednog se dana začudi, opazivši, da je Mate prohodao. Dignulo dijete prutić, pa da će udariti brata Milana: raznjihalo se na nožicama, raskoračilo se, pošlo korak dva, pa lupilo o zemlju; opet ustalo, pošlo i opet palo, a plakalo je od jada, što ne može udariti brata.

Crne su Matine očice igrale i gledale uvijek veselo i odvažno. Jeo je pak sve, do čega bi došao. Objema je rukama hranu u usta trpao, pa se obično zamusao po licu i nosu.

»Taj će sigurno poživjeti«, mislio bi Simo.

On bi ga katkada i izbio, premda se zbog toga srdila strina Kate, koja se pomladila, gojeći to dijete. Slaba je bila, da ga nosi, pa ga selom za ručicu vodaj, i kudgod dođi, djetetu zalogaj, jer inače strina Kate nikako iz ogovaranja. Tko je njega volio, toga je ona hvalila; a često je bilo i psovke i vike, kad bi tkogod djetetu što na žao učinio. I tako je malomu Mati dobro bilo uza strinu, pa je hitro rastao i hitro postao pokora cijelomu selu.

Naskoro se stao po vazdan sam po selu potucati, natežući za uši slabiju djecu, a na jaču bi se bacao kamenom. Uvijek je u ručici stiskao po koju stvarcu i pokazivao je ostaloj djeci. Bilo je to sad kakvo puce, sad krpica kakva šarena sukna, ili stakalce ili komadić stara željeza. Tek su mu bile četiri godine, a već je vodio dječje igre. Čudne su bile te njegove igre. Svi su se dobro sakrili, pa bi onda pregledali sve, što je tko uza se i na sebi nosio. Zamjenjivali su i tako trgovali; pokidaše puceta s prslučića i košuljica, i to im je bio novac. Za remenčić se najviše plaćalo, a Mate je znao tako udesiti, da je on — makar skoro najsiromašniji — imao najviše stvari. Te bi stvari dao sestri Stani, da ih spravi. Ona je sirotica bila u kući pometača i svačiji sluga, pa joj godila Matina povjerljivost i vrlo ga je voljela. A on — premda mlađi od nje — gradio se kanda joj i nije brat, nego dobar prijatelj.

Kad je dijete doraslo do paše, nastade za nj veseo život. Otac mu imao sada dvije kravice, a bile su punih bokova, kao ničije u selu. U gluhoj ih je noći mali gonio u tuđu livadu i tamo ih pasao. Dugo ga nijesu mogli uhvatiti, ali je onda od oca dobio grdnih batina. — U kući bilo svega — dabome iz tuđih vrtova: voća svakojaka, pa povrća, a i po koji sirac sušio se na tavanu u Staninoj košarici. Cijelo je selo znalo, da Mate krade, ali mu, ludovi, nijesu zamjeravali, nego mu se naprotiv divili, što ga u kradi uhvatiti ne mogoše. Ta stariji su u tom selu govorili: »Nije sramota krasti, nego dati se uhvatiti!«

Mnogima ipak dozlogrdi njegova drzovitost, pogotovo, kad opaziše, kako se na paši s djevojčicama igra. Uistinu, Mate je uvijek imao svoju djevojčicu, koju bi od drugih branio. Kad bi mu dosadila jedna, odabrao bi drugu, pa je bilo plača i tučnjave među suparnicama. Izgreble bi se i plačući bi kući dobježale, da se jedna na drugu tuže. A uvijek je u njihovim tužbama mali Mate bio glavni junak. Mate je rekao ovo, Mate učinio ono, Mate se narugao, Mate ispsovao, te uvijek: Mate i Mate!

Uzalud ga je otac tukao, uzalud ga isprebijao, da je bio plav i otečen, on ostade isti, tek se bojao oca kano žive vatre, i po par dana ne bi ga bilo ocu na oči, sve se šuljao oko kuće, a spavao je u staji. Stana bi ga tada sa suzicama u očima milovala, a strina bi ga Kate još bolje hranila.

U zimi, kad bi otac otišao po drva u šumu, sjatila bi se djeca oko strine Kate, a ona udri pripovijedaj pripovijesti o začaranoj carevni, o zakopanom blagu, o vilama i patuljcima, o ognjenom zmaju, o Kraljeviću Marku, o dusima i o vješticama, što na Kleku kolo vode.

Matino je srdašce drhtalo od tih priča, zjenice mu se širile u tamnoj sobi, pohlepno je slušao, a nikada mu dosta. I sve je oko njega oživjelo, sve je progovorilo jezikom njemu razumljivim. Dusi mu se ukazivali, vještice ga noću ganjale, pa bi se u znoju budio. Umišljao je sebi sada da je kraljević, da jaše gorom i doziva vilu, da bije Turke i odsijeca aždaji glavu; sad da je vilenjak, da leti — leti preko gora i dolina, a česa se lati, da to živim ognjem plane.

Jedna ga je velika želja morila, morila ga tako, te bi se noću budio i zamislio, a san nikako više na oči.

Vidio je on, kako se u kuma Josipa u krčmi broje novci: na ruku, na klupu, na stol, kako ih kum Josip trpa u džep od prsluka ili od hlača, kako se to svijetli, kako to zveči. U polusnu znalo mu se pričiniti, da je pao u neku duboku jamu, a ništa ga nije zaboljelo, pa je pošao nekoliko koraka u tami. Iznenada bi mu sinulo pred očima i otvorila bi se špilja, a u njoj sam novac. Bilo je tu svakakva novca: i žuta — zlaćana, i blijeda — srebrena, pa sitna ko proseno zrno i velika kano ploča od stola. Na svakom je bila po sličica i znaci čudni, nerazumljivi. A bilo ga na r'pe: u vrećama i na zemlji kano žita u hambaru. On bi napunio džepove, njedra, gaće, kapu, pa se nije mogao ni maknuti. Znoj ga je oblio, pa se osvijestio, a srce mu žestoko kucalo, u glavi mu zvonilo, zujilo i tutnjilo.

Deset je godina navršio, kad je do novaca došao, a ta mu se želja ispunila ovako:

Nekog jesenskog dana pod večer sjedio je on s Ružinom kćerju kraj plota vrta kuma Josipa. Suton se stao hvatati. Vrlo ga je zanimao razgovor načelnika, pisara i kuma Josipa, što su sjeli u sjenicu, pa pili i jeli i pokatkad i zapjevali. Mate nije slušao čavrljanja djevojčice, što je imala puna usta pečene kukuruze, nego je razmišljao, šta li bi on, da postane načelnikom. Serežanima bi naložio, neka išibaju neke njegove vršnjake, Stani bi kupio kolača, a sebi plavi prslučić i opanke.

Iz misli ga trgnu zveka novca. Bilo se već zamračilo, pa se ona trojica po obilnoj večeri mašiše karata. — Zvečalo je, kanda se vreće zlata i srebra prosiplju. On otjera djevojčicu, pa se prišulja do sjenice. Krila ga je noć, i on čučnu tik iza klupe, na kojoj je sjedio načelnik. Široka je sjena načelnikova pala po njemu. Svašta je mogao čuti, ali nije slušao razgovora, nego kad bi se novac brojio, drhtalo bi u njemu srce. Najednom se nešto taknu njegova koljena. — Bio je to novac, okrugao i sjajan. Mate ga hitro spravi u njedra i malo da ne viknu, jer ga je kano opekao. Suzdrža se, pritisnuvši rukom usta.

U neko doba načelnik potraži nožić, da zareže smotku, pa izvadi najprije duhankesu, pa rupčić, pa kesu s novcima, napokon svežnjić ključeva i sve to pomeće kraj sebe na klupu. Malena se Matina ručica pruži, segnu do klupe, pa iščeznu. Mate se onda nečujno poput mačka dade u bijeg.

Na koncu igre opazi načelnik, da je kese s novcima nestalo! Pretražiše sve na stolu i pod stolom, na klupi i pod klupom, pa kad je ne nađoše, popravdaše se. Onda se kum Josip svečano udari šakom u čelo i ustvrdi, da samo Simin Mate može da bude krivac. Mamurni se dignuše i pođoše do Sime, kojega iz tvrda sna probudiše. Kad mu razložiše, što je i kako je, uprepasti se on, pa ih sam povede u staju, gdje je spavao Mate.

A Mate je nakon svršene krađe bio dotrčao do staje i bacio se na stelju kraj krava, pa je rukom pritiskao kesu o prsa i teško disao. Činilo mu se, da netko viče, da ga sto ljudi zove, da jak vjetar duva, — a to mu je sve brujala krv u ušima. Umirio se i stao brojiti do deset, jer dalje nije znao. No bilo je toga novca toliko, da se nije mogao snaći. Tada sav novac sakrije u rupu, koju je davno prije bio izdubao u žlijebu, kojim je istjecala iz staje gnojnica. Zaspi ubrzo od muke tvrdim snom.

Nađoše ga, kako spava, Ne, on nije ukrao, jer kako bi onda tako spokojno spavao?! Probudiše ga, a on se uplaši i udari u plač. Načelnik ga primi za uho i upita, je li on ukrao kesu. Kakvu kesu?! Otkuda?! Mate nije ništa znao, pa ga pustiše, a Simo ih se svih napsova i s kumom se Josipom dokraja zavadi.

Otad se mali noću lijepo zabavljao: premetao bi novac iz ruke u ruku, tobože ga brojio, vagao, stavljao ga na kupiće, pa bi ga zahvatio objema rukama i bacio ga u neobuzdanom veselju u vis, da po njemu pada poput kiše, zvekećući ugodno. Onda bi ga opet plaho sabrao i sakrio, uzdišući od uzbuđenosti.

Jedne ga noći pri toj igri gotovo uhvatiše. Brat Milan i setra Stana dotrčaše u staju i javiše, da je umrla strina Kate. Mate nije taj događaj mogao da shvati, no kad vidje nepomičnu glavu starice i ono jedno napola otvoreno ugaslo oko, a opipa i mrzle ruke mrtvačeve, strese se od groze, uplaši ga smrt i zacvokota zubima. Volio je strinu Katu, ali ga sada uplašila, i on je se ne mogaše više sjetiti, a da ga ne bi zahvatio užas.

Naskoro je oćutio, da mu nema hraniteljice i zagovornice.

Malo iza toga pobra svoje novce, odnese ih u šumu, pa ih zakopa kraj vrutka pod mlad jasen. Navali na rupu omašan kamen i sjede na nj. Odovud se moglo vidjeti selo s ono nešto odrpanih kućica, a on je svaku poznavao. Nad selo se uzdigla planina, pa šta je bilo iza te planine?

Mate popođe, pa nogu na nogu i sve se uspinjaše više, a šuma sve gušća, stablje sve deblje. Poskočila bi vjeverica, poletjela bi i kliknula koja ptica, inače tišina. Dolje je sjalo sunce, a ovdje bio hlad. U sjeni se bijeljele hridi, zelenjela se paprad, a kroz granje se plavjelo visoko nebo. Tek katkad zašumila bi gora od laka povjetarca, škrinule bi grane, da opet bude sve tiho.

Mate je sve to motrio i slušao i čekao, hoće li ugledati vilu ili patuljka, hoće li sresti hajduka ili Kraljevića Marka, pa kad se ništa ne ukaza, stade ih glasno dozivati, a umišljavaše sebi, da je carević, što traži zmajevo leglo. Tako je omamljen ljepotom šume, zanesen bajnom gorskom tišinom hodao i hodao sve uzbrdo, te se pri zapadu sunca našao na vršku. Dalek, dalek vidik puče mu pred začuđenim očima. On ugleda krajeve, o kojima je odavna snivao, da su negdje iza toga brda, što je zatvaralo njegovo selo.

Vidio je pod sobom šumu, brežuljke i sijaset sela, a dalje tamo gore i planine, pa ravnicu nepreglednu, na kojoj se caklila široka rijeka, pa veliko — veliko selo: — grad. Sunce je baš zalazilo i divno obasjalo vas kraj, koji se pomalo zavijao u mrak. Onda zatrepta zvjezdica, pa druga, hiljade njih, a tajanstveno nebo oživi svojim životom.

Mate se u strahu zavuče pod jednu hrid i odonuda je motrio neviđeno čudo zvjezdane noći sred prastare šume na gorskom vrhuncu. Odnekuda bi dolijetao vjetrić, grozan bi krik razdr'o zrak, strašna bi crna ptica

mahala krilima, leteći kano utvara nad vrhuncima stabala; negdje bi pukla grana, nešto bi se štropotom srušilo, a po koji put kano da je drhtnula gora, zažarilo se u daljini, a bljesnulo na nebu. Svu je noć požudno motrio i slušao. Neka velika misao proključala mu u mozgu, pa ga zaokupila svega. Ej, da mu je poći onamo, onamo! Daleko eno, gdje se vijuga rijeka a bijeli grad. Tamo, gdje prestaju plavetne gore u luku nebišta, a zelena se ravan pružila poput bajna jezera. Do onih gora da mu je, u svijet, među ljude!

Pružio je ručice prema gradu, a tresao se i od hladne rose i od silne čežnje, pa mu uzdrhtaše usne, i on proplače.

Dva su ga dana uzalud po selu tražili, onda se ukaza Stani, koja ga strašno izgladnjela nahrani. On nije mario, da ga otac i izbije, kad je vidio dalek onaj kraj. Hrlo saopći sestrici svoje doživljaje, a ona mu se o vrat ovjesi i na njegovo veliko čudo reče mu, da se otac dogovarao sa seljanima, što će i kako će s njime, i da su zaključili dati ga u grad. To ga se silno kosnu. Baš u onaj grad, kamo je i sam želio, u daleki onaj kraj iza planine! Veselje i strah probudiše mu se u srcu, i on ispripovjedi sestrici, kako je vidio drugu stranu zemlje, pa ga baš onamo srce vuče.

Kad se Simo vratio s Milanom s polja, prvo mu je pitanje bilo, je li se Mate vratio, pa ga pozva preda se i naredi mu, neka se sprema, jer da će sutra rano u grad.

Cijelu je noć Stana kraj njegova uzglavlja sjedila, misleći na rastanak, pa je sad plakala, sad se opet smijala, nadajući se krasnim darovima što će joj ih bratac da pošalje iz grada. Zora ih nađe zagrljene i od suza po licu zamrljane.

On sam nije pravo razumio, što se to s njim zbiva i što će biti. Nešto mu strašno sjelo na prsa i davilo ga, pa mu se dalo, da vikne, da proplače. Skoro se cijelo selo sakupilo, da ga prije odlaska vidi. Mnogi su Simi davali savjete, neki su Matu i pogladili, djeca su u njega gledala kano u čudo, a Stana je samo plakala i plakala. Dosta su već od sela odmaknuli i još se čulo njezino dozivanje: »Mate moj, Mate! Vrati se, mili braco!« Ona se popela na brežuljak i tamo prosjedila do u noć, pa se vratila kući, da vodi kućanstvo, a srce joj od bola pucalo.

Mali je Mate uz oca junački koracao, a lijepo je bio opremljen: na glavi mu bila crvenkapa, prsa mu pokrivao plav prslučić s mjedenim dugmetima, na kojima su bile ružice, oko pasa je imao remenčić, što mu je stisnuo košulju i gaćice, a na nogama mu bili novi novcati opančići. U džepiću prsluka nije imao nego malenu kosturicu, a u njedrima komad kruha. Tako je on pošao u svijet, u neznani kraj, tako ostavio svoje rodno mjesto.

U četvrtak na večer stigne Simo sa svojim sinom sretno u Karlovac. Bilo je jesenje doba, sva je sila svijeta nagrnula u grad na sajam i pune su ga već bile sve krčme. Pilo se i pjevalo, jelo i plesalo cijelu bogovitu noć. Odmah u zoru povede Simo sina iz krčme, gdje tobože prenoćiše, pa se sprođoše ulicama grada.

Sve je već oživjelo: dućani se stadoše otvarati, pekari razmjestiše hljeb, kavarice raspuhaše vatru pod loncima kave i mlijeka. Zamiriša po rakiji, po kobasicama i po mesu, što se peklo na limenim pločama iznad žeravke ili u kotlovima. Dućandžije izložiše robe svake vrsti, a teška kola škrinuše i povezoše sijena, drva, kože, stotine vreća svakog žitka, pa vina, suha mesa i šljivovice. Rogate je marve navrvjelo bezbroj, svinja čitava krda, ovaca i koza cijela stada, i peradi, da bi je bilo dosta za jednu vojsku. Otac i sin prođoše mimo dugačkih redova razapetih šatora, a u njima se nagomilalo opanaka, kožuha, kapa, čizama i cipela, zatim preraznih stvari od stakla i željeza. Lončari i kablari zapremiše cijelu jednu ulicu. Tamo su i kotlari tuckali po mjedenim kotlovima, kovači potkivali, kolari okivali, bravari čekićima udarali i turpijama gladili, a iz hiljade i hiljade grla svijeta, što se gurao i brzao, cjenkao i pogađao, kupovao i prodavao, razlijegaše se žamor kano od slapa. Od Kupe se čuli povici lađara, štono dovukoše tumbase i korablje pune žita; s riječke se strane gurala po lujzinskoj cesti silna kolija, a vas je kraj do Dubovca uz Kupu bio pokriven lijesom. Vreva je oko desete nastala tolika, da se Mate objema rukama prihvatio torbe svoga ćaće i jedva se držao, da ga ne otkinuše.

Simo je već sustao, pitajući po dućanima, trebaju li »momčića za poslugu«. Trgovci nijesu imali vremena ni da pomisle na razgovor, pa su Simi samo okretali leđa. Nad grad kano da se nadvio oblak prepun zlata i iz njega je, rekao bi, stalo zlatom dažđjeti, pa je svatko nastojao, da bujicu novca, što je potekla ulicama, svrati na svoj prag. Otvoriše kese, džepove i bisage i trpahu u njih novac, zaboravivši na jelo, na doba dana, na bolesnike i na sebe. Svi su trgovali: i seljak i obrtnik, i građanin i gospodin. Svi su se gurali i nestalo je među njima svake razlike. Uz domaće ljude natjecali se seljaci od Jaske u uskim hlačama i širokim haljinama, Bezjaci od Ozlja slamnatih šešira i klapavih gaća, Bosiljevčani i Lešćani, okretni Slunjani i polagani Šišljavčani. Bilo je tu Primoraca s »crncem« u uhu, »Turaka« u širokim dimlijama, Talijana, što prebaciše poput toge svoje plašteve, bradatih Tirolaca, tustih Nijemaca, uglađenih trgovaca i poludivljih seljaka od Ribnika s mantijom od šaša. Cigani se derali na konjskom trgu, Ličani široko hodali, Židovi kriještali.

Simo se sa sinom zaustavi u jednom tjesnacu. Straga izvaljaše velik sud medenog saća i meda, sprijeda zapeše kola puna neučinjenih koža, a nijesu mogla u velikim vratima kuće ni naprijed ni natrag, pa su se propinjali konji. S desne je bilo brdo punih vreća, a s lijeve kuća i u njoj dućan. Kuća je ta bila stara i od drva, a nažbukana. Imala je jedan kat i nekoliko prozorčića pod krovom. Ona je tuj kano zasjela i svojim oknima kano živim očima motrila obilan plijen, što joj je punio utrobu. Naherila je krov kano od brige, da bolje vidi, namrštila popucano pročelje poput zabrinuta lica skupčeva, a iz nutrinje se čuo žamor, čula se škripa kano iz ždrijela nemani. Široka vrata zinula pohlepno, a kameniti pločnik kano da su bili zubi. Druga su vrata bila od dućana, u koji se ni zagledati nije moglo, toliko je bilo u njemu ljudstva, što je poput mravlja, kad im se razvali mravinjak, iznosilo svakojake stvari, dižući ih visoko nad glave, spotičući se, gurajući se.

Simo se provuče ispod kola na drugu stranu, a Mate zaostade, zagledavši se u jednu čudnu stvar na vratima dućana. Bila je to plosnata čutura, lijepo urešena rezbarijama i rečenicom: »Na zdravlje!« Znao je on, da su to pismena, ali ih nije umio pročitati i smisli, da znače bilo kakvu čaroliju. Zagledavši se u tu čuturu nije čuo oca, što ga je iza kola dozivao.

Simo se ljutnu i htjede po njega, pa zakorači, no zaustavi se i najednom problijedi; stajao je tako čas dva, onda se obrnu i hitro se među svijetom izgubi. Isprva je upravo bježao, gurajući ljude i blago, a kad je poodmaknuo, pođe laganije, a srce mu žestoko bilo.

Nije se smio s Matom vratiti u svoje selo, sramota bi mu to bila, a to je dijete bilo samo od neprilike, jer bijaše nevaljalo. A kako će da s bratom Milanom danas-sutra podijeli ono nešto malo zemlje! Bilo bi najbolje, da ga je tkogod uzeo u službu, ali ga eto nitko ne će. Pa neka se za njega brine Bog! »Da«, opetovao je Simo, govoreći glasno, »Bog neka se za njega brine, Bog!« Sjeti se pokojne Ane i bude mu teško. Skrenu u krčmicu, gdje je vino potokom teklo, sjede i stade piti, vrebajući, ne bi li našao kogagod od svoga kraja, da u društvu pođe kući. Nađe se neki njegov znanac iz iste općine, komu on ispripovijedi, kako je sina predao u neki dućan na nauk i da će mu tamo dobro biti. Kupivši zatim neke stvari, krene pod noć kući. Konjići su veselo trčali, a Simo je pjevao iz svega grla. (Nastavit će se.)

Romance i balade Gjure Arnolda.

Mrak se hvata . . .

Mrak se hvata, nebo tmuri,
Sad će na da l'jeva —
Djevojka se s polja žuri,
Pa si tanko pjeva:

»Svilna strni, rasti samo,
»Vr'jeme žurno teče;
»U daljini negdje tamo
»Već i srpi zveče.

»Ti ćeš dozret kao i ja,
»Al ćeš don'jet ploda —
»Moje nade sve će s tija
»Poodn'jeti voda.

»Dozreloj će tebi doći
»U pohode kosci,
»Meni jadnoj u samoći
»Valjda nikad prosci . . .«

I djevojka s polja meka
Na drum krene sade;
Al za njom se kao jeka
Druga pjesma krade:

»Ne bugari, ružo l'jepa,
»Ne bugari tako!
»Tvoja tuga grud mi c'jepa,
»Da bih i sam plako.

»Al ja znadem momče jedno,
»Koje s tebe gine
»I ginući čeka b'jedno
»Sva dok berba mine.

»Onda tebi će dohitat,
»Negdje prije zime —
»Pa te milo priupitat:
»Dušo, hoćeš li me?« . . .

I djevojka u to stade
Domu na prag pusti —
A po mrtvom kraju pade
Noć i pljusak gusti.

Sa druma.

Kvrc! Kvrc!
Svedj u buci i u šumu
Mrvim kamen taj na drumu;
Uvrh glave sunce peče,
S čela mlazom znoj da teče.

Ljudi minu pokraj mene,
Da si traže zraka, sjene,
Ja se tek u prahu gušim
I od žege trajno sušim.

A kad mislim: što mi plata,
Groza mi se duše hvata:
Doma žena leži jadna,
Oko nje su djeca gladna.

Tako naši dani teku
U sve mutnu više r'jeku,
Dok ne dodje bl'jeda smrca
Pa nam redom smrvi srca . .
Kvrc! Kvrc!

Vjerolomka.

Slak se oko stuba vije,
Niske ispod strehe;
Djeva vrele suze lije
Ko za teške gr'jehe

Tri je momka zaludila
Redom iz svog sela:
Jednog s oka, drugog s prama,
Trećeg s lica b'jela

Svakomu je vjeru dala,
Da će za njeg poći;
Ali danom vjerom krenu
Malo ne do noći.

Prvi ode sv'jetom b'jelim,
Da si očaj tomi;
Al ga teško živovanje
Mlada skoro slomi.

Slak se oko stuba vije
Niske ispod strehe;
Djeva se o grudi bije
Ko za teške gr'jehe.

Drugi s tuge rujno vince
Tražio je svuda —
Sad odrpan eto selom
Hoda kao luda!

Treći si je mlado srce
Prosvirao zrnom,
Pa o l'jepoj nevjernici
Sniva sad pod trnom.

Dr. Iv. Ev. Šarić, — Sarajevo:

Jednoj starici.

Ne znam ti imena, ne znam ti koljena,
Samo pamtim tvoje oči zaplakane;
Svaki dan te nađoh u crkvici našoj,
Uvijek slišala si sve tri mise rane.

U kutiću tamo kraj malog oltara
Klečala si, bako, raširenih ruku,
Šaptala si slatko Gospinu krunicu,
Da olakša Gospa staračku ti muku.

I čula te Gospa tvoja milostiva,
K sebi u nebesa, čujem, uzela te;
Meni fali nešto u crkvici našoj,
Gledam prazan kutić i pomišljam na te.

Dr. Velimir Deželić, — Zagreb:

Oh, sretan . . .

Pariško odijelo, na ruci briljanti,
Na oku monokl... o bio je fin!
I bio je pažen i slavan i bogat,
U službi visok imao čin.
Pušio same havane,
Išo u noćne kavane,
Šampanjac se njegov iskrio svud,
U strasti je plivo kô lud.
Čitav mu svijet bje plameno more,
U kom se kupô od noći do zore;
Bio je čovjek bontona,
Carstvo mu vasiona.
Sve se je klanjalo njemu,
Pred njim su dame imale — tremu,
I one u nojevu perju i zlatu,
Što biserjem kite si grud;
I one što ih — noćne ptice! — u jatu
Pijan grlio lud;
I one, što — pupoljci krasni i nježni! —
Tek su zavirile u Božji svijet,
I one morale ko pahuljci snježni
Za njegovim cjelovom mrijet.
Svi mu se divili: »O kako je spretan
I sretan... sretan... sretan!«

Al' kad se vraćô u krevet meki,
Bar časak da ga razblaži san,
Istom bi legô . . . najednom neki
Uza nj se javljao čovjek stran, —
Da l' čovjek il' sablast, tko to zna,
Al' njega bi spopao silan strah...
Plamene oči, zelen mu gled,
A bio je tako blijed, ah blijed!
Ukočeno gledô ga, gledô,
I kraj njega sjedô, sjedô.
Upiljio u njeg oči duboko.
Boljet ga stao mozak kroz oko,
I valjô se u svom krevetu jadan,

Htio izbjegnut zeleni gled,
Al' onaj se samo smijô i rugô:
»Došo je na te red!«
Na drugu se stranu kretô,
Da izbjegne lice kleto,
Uzalud sve to —
Jer eto . . . eto . . . eto . . .
Baš kad je usnuti htio,
Leden mu opet osjeća dah,
Ledene nokte, ledeno tijelo.
O kako je grozan strah!
Gvozdenim noktom meso mu derô,
Ludo se nasmijao —
Zub'ma ko čelik srce stisn'o
I krv mu sisati stao.
O onaj njegov pakleni smijeh,
Strašniji no najstrašniji grijeh!
Sve kosti mu palio luđački plamen...
A on mjesto srca stavlja
U grudi mu — kamen. —

A tada mu nešto bajô i čarô,
Sablasti pred njim je stvaro,
Paklene jazove, grobišta kleta,
Stoglave hidre, cerberska pseta;
Tuj vještice jašu, jašu kosturi,
I sve to u njega zuri i zuri — — —
Tuj zviždi i psiče i laje i buči
I sopće i ječi i grmi i huči,
Sumporni dim se puši i vije,
Vrzino kolo svemu se smije . . . .
A onaj do njegova sjeo klavira
I k svemu valcere svira...
Već davno se suncu smješkao dan,
Kad ga izmučena svladao san,
A kad bi dovršio počinak svoj —
Mrtvački sveg bi ga oblijevao znoj...

I tako je živio dan i dan,
I tako sprovađo noć . . .
Samo ga jedno bilo strah,
Krevetu svome doć . . .

Jednom je našo med traljama starim
Majčice svoje propelo
I to ga nešto smelo, —
Al onda rugat se stao:
»Da si još ovdje nijesam znao,
Ti luda traljo iz srednjega vijeka;
Židov te stari kupiti čeka . . .
Nijesi za ljude nove« . . .
I opet se bacio u plameno more
Od crne noći do grimizne zore
I pio . . . pio . . . pio . . . . . .
I gdjegod je bio
Dame se smješkale, koketno i fino:
»Baš je vatren ko šampanjsko vino,
O kako spretan,
I sretan . . . sretan . . . sretan!«

A tad je došô — on: —
Plamene oči, zelen mu gled,
A bio je tako sablasno blijed —
I šapnuo: »Sad ti je red!«
Čemu ti život, ta ti si jadan,
Srce je tvoje kamen tek hladan;
Kraj njega guja prokleta drijema,
Ti znadeš dobro da sreće ti nema« . . .

Uzeo je samokres,
Spopao ga strah,
Zgodilo ga sitno tane
Sruši se u prah . . .

A onda su četiri vranca
Zlaćana vozila kola,
Na sprovod istrčalo njegov
Velikog grada pola;
I govor mu držao veliki umnik,
Reko: to čovjek bje divan,
U čitavom gradu slava mu ori,
Niko mu nije kivan.
Što mu je došlo, Bog bi ga znao,
Da život si uze sam,
Valjda je časak potamnio samo
Svijetlog mu uma plam.
Ime će njegovo sjajiti dovijek,
Moderan bio je čovjek,
A što je glavno uvijek spretan,
Bio je sretan . . . o . . . sretan! . . .

Dr. Ljubomir Maraković, — Banjaluka:

Nazorove „Nove pjesme“.

(Sud'ja.)

I.

»»Moderna je prestala i ne diže se više.« Ne bismo trebali izvlgačiti ne znam kakav kapital iz rečenice, koja je možda i nehotice izmakla kritiku Moderne, te su joj kasnije kušali na sve moguće načine dati drugi smisao, nego što bi joj ga dao svatko, tko hrvatski misli i razumije; ona nas se sama ne bi mnogo ticala, da činjenice svaki dan ne potvrđuju ono, što ona prosto i jednostavno kaže.

Još pred par godina, kad je izašao prvi zbornik Nazorove lirike u izdanju Savremenih Pisaca, mogli bismo bili povući tačnu paralelu između dvojice prvaka Moderne, Domjanića i Nazora. Oni zastupahu gotovo izcrpljivo dva temeljna principa modernog naziranja o svijetu: ljubav i glad. Domjanić, pjesnik beznadne, a ipak svesilne i sverazorne ljubavi; Nazor, pjesnik nadčovječne snage i surove borbe za opstanak. U jednog oživješe lake figure s pompejanskih posuda i tihe sjene izumrlog rokokoa; drugi dočaraše obijesne nimfe, pomamne satire i silne kentaure. Prvi pun snatrenja za gubitkom, koji mu razori život; drugi nabrekao od snage, pun afirmacije životne i ditirampskog užitka. Ondje tišina čempresa i »otmjena dosada« ciklama, a ovdje plodnost naranče i šipka, bogatstvo kraljevskoga bilja, loze i ruže. Ondje pjevač umilnog »kanconijera« — serenade i kantilene; ovdje divlji i gromki poj peana i »dionizijskih pjesama«. Jedan »sumoran«, a drugi »vedar« — kako bi rekao Marjanović. Ova je simetrija narušena Nazorovim »Novim pjesmama«. I to baš elementom, koji nam mnogo prije nego sve raspravljanje o jednoj kritikovoj rečenici, dokazuje istinitost tvrdnje, da se moderna ipak razara i rastvara polaganom evolucijom, i ako još možda nije »prestala«.

U prvi mah se ne razlikuje ova zbirka mnogo od one prve. Nema doduše, već na prvi pogled onih dugačkih stihova, koje smo, tiskane velikim pismenima, onako svečano čitali, i koji su već na vanjski način odavali više epski karakter pjesama. Mjesto toga sada pretežno kraći i raznoličniji stihovi odaju u ovoj zbirci više lirski i subjektivni elemenat i slikovit način prikazivanja. Nema dakle »biblijskih« ni »slavenskih« legenda, niti Lady Godive ili Konjika; tu su »Planinske pjesme« i »Šumske idile«, »Atlantida« i »Turris eburnea«. Susrećemo se doduše i ovdje često sa starim znancima: s antiknim svijetom Kiklopa i lijepe Galateje, s vilom Ravijojlom, Markom i Dojčinom naših šuma i litica, koji su tako srodni starim bogvima svojih pradjedova.

I opet izniče pred dušu našu antikni pejsaž čarobne ljepote: »njiše se, šumi more u proljetnom uranku«, dok Zora vodi »rumene krave svoje na polja amaranta, na staze od vedraca«, da se »rasprši velje krdo po plavetnim stazama«. Uto Kiklop, »porod Posidonov, kralj polja i mrčave«, ovjenčan »makom i halugama«, imajući »u bradi duhu smrekove crne kore, u kosi vonju smilja, kupine i klinčića«, nosi »bijelo kozle« svoje »roščića pozlaćenih i vune jarenice« za uzdarje lijepoj Galateji. A »mlada, plava Nerejka« ga čeka »bjelja od cvijetka kaline i sjajnija od stakla i kristala, od školski glađa, od šiblja vrbova gipkija, žilavija, od jarca objesnija, od zrela grožđa slađa«. A kad začuje, da joj »netko pod srcem diše«, bit će to »sin snage i dražesti, zvijezda željkovana«.

»Ljubite! Svijet je lijep ko bašta procvjetala:
Ne mari, što smrt vreba, plot gdje se koči crn . . .«
(Kiklop.)

Ili kad za naše vedre ljetne noći: »Uštap je gorske začarao dvore. — Dvije velje stijene, dva kamena lava, — Čuvaju stražu, gdje čarne sred gore — Planinska carica spava.« Tad se javljaju vile i igraju kolo: »U očima zvijezde im sjaju, — I usne se šećerne smiju; — I rukama drobnim u mjeseca sjaju — Sto srebrnih iskrica siju.« Ili u maglama golemih urvina, gdje »po šuškoru gnjilu ko zgažene smije —. Šutljivi potoci puze —; Po goloj se grani niz kapljica lije — Ko mutne čemerne suze.« Tu se bude stari junaci: Dojčin, koji još sjedi »na sedlu debelom doru« i od Prilipa Marko, koji je »prespavao horu pravu«; jer »lako je ispit tri mješine vina i careve drumove krčit, — Al' je teško, teško sred olujnih tmina — U blatu se valjati i grčit!« — Sve to živi još i sada kao u davno doba, i ako su pjesniku rekli, da su to »bajke prazne iz djetinjske dobi«, jer »prosvjete sunce nas obasja žarko«: ali pjesnik ih vidi žive a i mi ih vidimo po njemu u njegovim čarobnim slikama.

O te se slike vežu i dva stara temeljna motiva Nazorove lirike: plodnost i snaga. Dok je često i prečesto moderna ljubav beznadna i bezuspješna, te obavijena nekom aureolom stradanja i pregaranja, kao n. pr. kod Domjanića, — u Nazora je ljubavna pjesma gotovo uvijek triumfalni ditiramb, pobjeda, kao što je slavi Polifem, kentauri i sa vrlo sjetilnom pointom onaj »kozonogi braco« iz »Vjetra«, u sličici a la Stuck iz »Šumskih idila«. U ovakim je slikama u prvoj knjizi »Lirike« pjesnik znao biti i previše slobodan; u »Novim Pjesmama« je ta strana uopće sla-

bije zastupana, te kako god ju je pjesnik u »Vjetru« obradio u formi capirccia ili u Kiklopu kao triumf ljubavi, koji donosi željeni plod, sina i nasljednika, pa makar u budućnosti i došao »kobni Uliksov brod« — tako je opet u »Kraljici cvjetova« (Šumske idile) prikazao bezobzirnu sverazornost i surovu nesmiljenost pohote kao strasti: »vjenčava se gorda cijele strasne noći — U oblaku zlatnu peludova praška. — Leptirima kida krilo, što je draška, — I na rilce žedno jed im sladan toči. — A kad zora svane, rujni vjenčić steže — Na mlohavoj grani; — Drijema... Lešinama, štono blizu leže, Crn je korijen hrani.«

I plodnosti je upravo izvor snaga, težeći, da se prelije u potomstvo, da ostavi sebi nasljednika. Ona je upravo glavnim obilježjem Nazorove poezije. Jer osim u plodnosti, ona se još izražava na poseban način, kao individualna snaga, u otmjenosti i u ponosu, kojim se pojedinac izdiže iznad bezvoljne i nevoljne mase kao lučonoša i kao mučenik; — i opet je vidimo kao nacijonalnu snagu, kao onu otpornu silu, prkos, koji je jedina prava hrabrost u današnjim teškim prilikama našega naroda. Individualnoj je snazi najbolji odraz u pjesmi »Hajka«. Divlja trka za progonjenom zvijeri, za onom »zvjerkom strahotnom«, što »iz nas je u svijet skočila«, dok je prije »za nama tulila — U tami guste mrčave, — Na glavi druma prašnoga, — U klasju zlatna usjeva, — U našoj zelenogradi, — Pod našim tamnim pendžerom — I na dnu duše čemerne.« »Tko će je prvi stignuti?« Svi se podigli za njom uz urnebesnu viku. Ali kad zvjerka klonu ranjena, »braća« stadoše opet lizati » s kamena krvcu zvjerinju«, koja će ih opiti, smutiti, i zvijer će opet skočiti u njihovu dušu mlitavu, »opet će srce titrati nemani među šapama«. Zaludu ju je on stigao i »kopljem probio, digo je, u vis vinuo«. »Svirepa, pjana gomila« sad se za njim natisla, i kao što je prije hajkaškim povikom bodrio »braću«, tako im sada prezirno dovikuje taj zov bježeći ponosan pred njima: »Ululu, roblje, ululu!« A on se u »Bijegu« (Planinske pjesme) utekao »majci« prirodi u planinu, u puste krši, hoteći da »nadviče olujni huk i vatru nebesku da pije.« »Iskaliti srdžbu u gnjevu ću tvom; Popustit će ljuta mi muka; — I nanovo niknut će u srcu mom, — Što čovječja čupala ruka.« Odi profanum vulgo et arceo . . .

Vidjeli smo već, kako se otporna snaga veličanstveno manifestirala na poseban način u pjesnikovim »Hrvatskim kraljevima«. Ni »Nove pjesme« ne zaostaju u tom za njima. Da, one prevode, da tako reknem, one vizije prošlosti u pjesmu sadašnjosti. Lako je bilo Kraljeviću Marku »da šakama guši, kad bijes bi ga spopao grubi!« — »Al podnijeti šutke svoj crni udes zao — Ko mučenik pravi, ko patnik, — Ko mi što to znamo je l' ikada znao — Taj surovi i divlji ratnik?« Narod i protivnici njegovi jesu dva borca. Jači je doduše u rvanju svladao slabijega i pritisnuo mu koljenom prsa; ali baš u taj tren svladanomu »kroz žile mlade teče potok vatren«.

»Sada, kad me držiš pod sobom, u prahu,
Vidim: ti se bojiš... Što me duše biješ,
To mi veću snagu u sve žile liješ,
A sve crnja krila rastu tvome strahu.«
(Borba.)

I ne da slabiji preda od borbe ili da se prepušta svojoj sudbini, nego on još i izaziva, jer »još se hoće i vjetra i vira; još na stablu gnjije mnoga suha grana...« Stradanje nas dakle čisti i snaži i zato pjesnik vjeruje, »da vihor i mrak — Kroz nojcu nas tjeraju hudu, — Da sjajniji sine lijep sunčev nam trak, — A bokovi jači nam budu.« (Na vrhu.) Nije dakle ni čudo, što je u Nazorovim pjesmama snage moćno odjeknula balkanska vojna za oslobođenje, I on ište dobra konja, oko neka mu bude »ko cvijet u maka«, da srne »u mrki Leđan-dvor.« »U jedan mah pet stotina je proljeća iz crne zemlje skočilo«, ali Hrvatu još »petero lanaca na tijelu zveči«. Još njegov zmajić »u tamnim čeka spiljama i sve se hrani krvlju... i suzama, što peku kao žerava.« Ipak kad svane dan i rodna se zemlja zaljulja, »u jedan će mah osam stotin' proljeća iz zemlje naše skočiti«...

II.

Jedan je elemenat jače i silnije zastupan u ovoj pjesmarici nego u prvoj, šta više, on kao da ovaj put opsegom nadmašuje ona prva dva. To je priroda. I prije je Nazor doduše znao podati krasnih slika osobito ljetnih i južnih žarkih dana, i prije je znao osjećati s prirodom ili njenu sliku sliti sa svojim osjećajem. Ali je ovaj put, da tako reknemo, priroda tu radi prirode. »Šumske idile« i »Planinske pjesme« jesu čista kontemplacija prirode, bijeg iz vreve života i ogavne rulje ljudske u krilo svetoga mira šumskoga ili na vrhunce veličanstvenih nebotičnih planina. Po cio dan od jutra do mraka, pa i po tihoj zvjezdanoj noći luta Nazor po šumi i osluškuje njezine tajne glasove. Jutrom je »majstor prelac«, pauk našao »krupnu kaplju rose« U njoj ruj sunčani, zelen gorske kose i modrina sja sa neba proljetnoga«. Jutrom »šušti meko cvijeće rašeljkinih gronja; — Kuca malo srce pupova i klica; Taknuta vjetrićem punim slatkih vonja — Brecaju sva zvona bijelih durdica.« Tada oživljuje šuma. Pjesnik čuje turobnu baladu o slavuju, što su mu iskopali oči, da ljepše pjeva, a on samo pjevaše bez prestanka: »Tko ugasi plamen? Kad ćeš jednom proći, dane bez sunašca, noći bez mjeseca?« Ili o onom drugom, »pjesniku mladom«, »malom, golom

ptičetu«, što ga je razbojnik Svračak ugrabio iz gnijezda i okrutno na trn nabo. U podne, kad »žar i svjetlost s neba sunce lijeva, trava se u docu blista i lelija«, gleda pjesnik iz prikrajka satirsku idilu, dok »vjetar šumom duše i kroz luge nosi oblake peluda«. A kad padne noć: »mrak je. — Na dnu šume iz malena vrela — kaplje troma voda, i tih grgolj stoji. — Koritu je na rub nijema sjena sjela, — Pa u miru gluhu zvonke kaplje broji.« Tada ustaje mrtvi lugar Janko iz groba, dobri starac, koji obilazi šumom diveći se njenoj ljepoti, i »ako golo ptiče iz svog gnijezda pane, — Pod majčino krilo on će da ga vrže; — I metulja, što ga smole čvrsto drže, — Lugar će da digne boru s nove rane.« Tu su velike strasti i male tragedije prirode: bakanal »kraljice cvjetova« i smrt »sunčeva pjevača« Cvrčka, kojega je »ubila prva hladna kiša«, dok je ljeti pjevao samo: »Sunca! Sunca! Sunca!« Napokon dolazi i velika tragedija prirode:

»Već je treće jutro, drijenu nasred lista
Što se na krv nalik širi crven-tačka,
A lak kao perje iznad hrasta blista
Roj kunadra bijelih ocvala maslačka;
Već je treća večer, štono uvijek teže
Negdje zriče popac;
Šumom, koju nešto sapinje i steže,
Ide boni hropac.«

I tako umire jesen gonjena divljom hajkom; »svu poškropi šumu krvlju svojih žila i zlatom pozlati svoje bujne kose.« Napokon klone. Mrazova sestrica, »nježan, malen cvijet, sâm kraj mrtve glave stoji, zébê, straži.«

Ili nakon tihih idila one veličajne vizije u krilu planine; onaj divlji »Bijeg u njene krši, u carstvo oluje i trijesa, »gdje jastrebi krešte i vukovi viju, — gdje psiče ljutica zmija«, ali gdje ipak za vedrih noći vila Ravijojla kolo vodi, a u maglama svježih jutara ustaju drevni junaci, Dojčin i Marko, ili »kao jutarnji sanak tihano, lagano blijedi« tankoprelja. A kad je napokon »kroz snijeg, što vije i vjetar, što huče«, pjesnik prispio na vrh, otvara mu se pogled na svu beskrajnu veličinu prirode, i on ćuti svu težinu ljudskih nepravda, koje ju nazivlju maćehom i morom, što nas tišti, dok ona čovjeka naprotiv upravo podiže i krijepi. »Ja osjećam, glavom da u oblak stigoh, — A noge da moje kroz kremeno stijenje, — Ko stoljetna hrasta još krepko korijenje, — Po tvojoj se šire dubini.« Sviće. A duša se njegova diže ljepotom i skladom prirode do veličanstvena hvalopjeva. Sve su boli zaboravljene, sve rane zacijeljene u svečanu blagoslovu...

Blagosiljem napor, taj čarobni vrt,
Gdje medeni izvor se toči!
Blagosiljem muku i sestru nam smrt,
Što umorne sklapa nam oči!« . . .

A znamo, da je pjesme bratu Suncu i sestri Smrti pjevao i jedan od onih velikih, koji Boga vidješe, jer bijahu čista srca. I odatle obasja i Nazora žar »kupine, što gori«. Pjesnik duše žarke, kao što je njegova, ne mogaše u prirodi vidjeti tek pejsaže oživljene antiknim ditirambima Böcklina i Stucka; ne mogaše vidjeti samo satire, što se naganjaju s nimfama, pa kentaure i kiklope, pod kojima se lomi šuma. Za njega oživješe i slatke vizije Giotta i fra Angelica, naivnih i bezazlenih »primitiva«, koji su našem vremenu tako daleko, a ipak tako blizu. Ta to su naše šume i planine, a njima uz satirsku frulu drevne Helade vije i duh velike Italije Dantova, Giottova i Svečeva vremena. Odatle niče onaj novi elemenat, koji znači propast moderne. Nazor ga je osjetio već u tajinstvenoj idiličnosti šume. Za divna jutra »visoke se jele klanjaju do zemlje, — a bor sa zlatnim praškom do i goru kadi. — Skladan pjev se diže iz hiljadu gnijezda, vrutaka i voda.« U toj svečanoj slici javlja se pojava, u Nazorovoj »Lirici« nepoznata: »Ruku punih rose, sjemenja i zvijezda Bog po šumi hoda.« Šta više, cvijeće i ptice, a i druge šumske životinje jesu vjernici, dok proljeće na šumskom oltaru u hramu Gospe Svih Cvjetova »sagrađenu« od lješnjaka, drena i zove služi mističnu misu. Slavulji pjevaju litanije:

»»Golubova ljubo! Hraniteljko ptica!«
— Nek nas glad ne kosi!...
»Liljanova seko! Čuvarice klica!«
— Nek nam rosa rosi...
»Jaganjčeva majko!« — Nek nas tvoga sina
Vatra grije...«

(Sjetimo se litanija sv. Franji u Rostandovu Chantecleru!). A kod podizanja »misnik sunce diže put modrih visina... — Iz srca ognjenog, što na nebu sja se, — Sveta krv se toči...« — Tako i »Passiflora« sjeća pjesnika na »bol Boga, što nad nama plače.«

No gore, »na vrhu« planine, čovjek je Bogu još bliži. Ta na planini je i Mojsije s Bogom govorio i od njega primio ploče zakona. Ovamo On i nas zove: »Dod'te na gorski taj vrh, — Vi, koje je pritislo breme! — U rvanju sa mnom da mine vas trh, — te iznova vidite mene.« A pjesnik se odaziva:

»... Ja vjerujem, Bože, da čvrsto ću stati
Pred tobom uz pećinu tvrdu,
I zorom da novom ko sunce ću sjati
Na ovom visokom brdu.«

I Bog mu se javio u »Kupini, što gori.«

Naravno je, da se Nazoru, pjesniku snage i obilja, javlja Bog ponajprije u slikama Staroga Zavjeta,

kao onaj, »koji vedri i oblači«. A to nije samo Bog Abrahama i Izaka, nego Bog »naših praotaca«. Na »Uskrs« naroda hrvatskoga, kad mine doba borbe i urnebesa, ukazuje se on kao blagi kralj mira: »Eto iz te pare krvave Hrist ide, na vrh on se golem popeo — I pustom mnoštvu, što je preda nj grnulo, — Hljeb mira lomi, dijeli jedro sjemenje — Za ljepše berbe i za žetve slavnije.« U čas mira, kad suton pada na bezmjerno more, kad »slađano, tiho — a ne znaš gdje — brenčaju srebrna zvona«, javlja se i druga slika, veličanstvena i tiha:

»Velebna, sjajna iz morskog vala,
Svjetlo dok večernje mrije,
Očiju punih blistavih suza,
Prosutih kosa, sklopljenih ruku
Prikaza uvis se vije...
Diže se. Tjemenom nebu
Kristalne svodove tiče,
Pod petom mlađak joj sija,
U oku zvijezda joj niče...

Poznamo je: »Maris Stella«!...

Jesu li to samo časomične »artističke« slike, kao u Heinea ili Verhaerena, bez dubljega zadiranja u pjesnikovu dušu i srce? Je li onaj »Bog u šumi« i »Podizanje« samo kršćanska forma panteističkog vjerovanja, ili onaj Hrist »Uskrsa« zastupnik Tolstojevih misli, koje smo prije susretali u Nazorovoj poeziji?

Kod pjesnika »Lirike« od 1910. bili bismo skloni to vjerovati. No promotrimo li pobliže »Nove pjesme«, moramo opaziti i uvidjeti, da ovi prizori nijesu tako osamljeni, i da je nit, koja ih spaja, upravo najjača i najosebujnija žica ove zbirke pa je ona i razlog, koji ju je kao takovu ujedinio. I upravo zato ekscerpiranjem ne bismo izašli na kraj. Trebalo bi dobru trećinu knjige prepisati. Čitajte barem najkarakterističnije pjesme: Turris eburnea, Geneza, Na vrhu, Blagoslov, Krijes, Stablo, Kupina, što gori.U njima se ne javlja uvijek Bog, ali vidimo jedan golem preokret u pjesnikovoj duši. Vidimo ponajprije gađenje nad podlošću i kukavnošću svijeta (Bijeg), a onda čežnju za poezijom i sanjama mladosti, koje se raspršiše bez povratka (Vjetar, Bez povratka.). Ipak to nije tek bezutješna žalba za nečim, što je zauvijek propalo ili samo pusto sjećanje. Ima blažena zemlja Atlantida, »zlatna krova, veljih vrata mjedenih na zelen-humu sja se mermer-hram«. Ne znamo gdje je ta Atlantida; možda je istinita priča, da je propalo u more. Ali tada je na njenu mjestu koraljni greben — »velje orgulje koralja«. I za ljetnog uštapa zazuje one, a »sve što drijema, tad se prene iznova. I sve što leži, diže se i s dna — Grad drevni niče...« I zato to nije tek luda želja, nego pjesnikova čvrsta odluka:

»Oh gdje si, da si, plavo morsko ostrvo
Ja moram doći svetom hramu tvom
I kleknuti i ruke opet sklopiti
I nanovo se molit Bogu svom!« (Atlantida.)

Je li Nazor našao tu bajnu Atlantidu i gdje? — »Plam, što tražim, otkrih u svom srcu sada...« »Vidim, ja sam stoprv sada pregledao. — Kad oborih oči u taj crni prah; — I mir svoj sam našo, kad sam izderao — Pređu ludih sanja, što je dugo tkah.« (Kupina, što gori). Tu »pređu ludih sanja« spalio je on u duši na velikom »Krijesu«, koji je potpalio »svoga vrta bosiljem i šebojima« — radostima i sanjama, samo da izmlji na nj i »čvor zmija«, što mu truju radosti i »nojcom čine svijetle dane«. A kad sve to u golemu ognju gori, tad će pjesnik u pepelu naći »jezgru bića svog«.

»Već dugo, dugo mračne kroz vjekove
Svom snagom svojom duša mi se propinje
Put vrela vječne svjetlosti;
I ona hoće da se uvis podigne
Ko stablo, koje sa dna mrčave
Sve raste, buja, al procvasti ne može,
Dok na korijenu bijeli krin mu ne nikne,
A gord u liku vatre proždorne
Na vršiku, što tvoju slavu šumori,
Ne siđeš s neba, Gospode! (Stablo)

III.

Već prigodom »Hrvatskih Kraljeva« istaknuo sam sjajne strane Nazorove tehnike i njegove izražajne prednosti. Ne treba opširna tumačenja: ja sam se namjerice, izlažući glavne niti i opći značaj »Novih Pjesama«, služio što više riječima samoga pjesnika, da već tom prilikom podam što više primjera njegovih slika i da uživim čitaoca u njegov način izražavanja, koji nije sasvim običan. Šta više ,mladi i nenačitaniji čitaoci, osobito oni, koji nijesu prošli humanističku naobrazbu, ne će dosta puta naći ni užitka u njegovim pjesmama, jer se ne mogu da snađu, morajući se boriti s razumijevanjem stila. Znam iz iskustva, kako su mnogi đaci posegnuli za Nazorovim pjesmama, ali su ih, osobito »Liriku«, brzo ostavili, ne razočarani, nego hladni, jer ih naprosto nijesu mogli razumjeti.

Tu »prednost« sumnjive vrijednosti ima Moderna uopće i zato se njeni svesci, osim rijetkih iznimaka, i praše po nakladničkim ormarima. Moderna je dekadentna. Nju, i opet uz neke iznimke, ni ne će nikad širi krugovi razumjeti. Samo se po mnijenju zastupnika Moderne, u umjetnosti o tomu ni ne radi. No to su načelna pitanja, koja su za nas već odavna riješena. Ja sam sa svoje strane već nekoliko puta kušao to obrazložiti.

Ali osim ove moderne »splendid isolation« ima više manje kod svakog pjesnika posebnih razloga nerazumijevanju. Ni Dante ni Mažuranić nijesu baš tako a priori razumljivi. A ako ikomu, to je baš Nazoru najmanje stalo do »otmjene dosade« tek po kojeg istančanog esteta. On piše knjige narodne, knjige naroda svoga (Hrvatski kraljevi) i knjige iz svega naroda (Hrvatski gradovi). On je i prvi od modernih i dosad jedini, koji je prodro i u opću narodnu instituciju, kao što je Matica Hrvatska, s namjerom, da bude doista čitan i rado čitan. Mora dakle da je i neki dublji razlog njegovoj »nerazumljivosti«. Jer nerazumljivo je, barem u prvi mah, ne samo ono, što je nejasno ili nepristupačno, nego i ono, što je neobično, novo. A novo je u našem smislu ono, što je pjesnik uveo u literaturu ili bar u svoju vrstu poezije, ili što je prvi relativno iscrpljivo obradio i svestrano iskoristio. Toga ima već u samom stvarnom gradivu u Nazora više, nego u ijednoga drugog modernog pjesnika: čitav onaj svijet slavenskih legenda, pa kentauri i kiklopi, biblijske legende, hrvatski gradovi itd. Nov je pjesnik i onda, kada poznatom gradivu podaje novu pointu, i crpe iz njega nove efekte ili nove tonove. Tako je n. pr. novo Nazorovo shvaćanje hrvatskih kraljeva, ili bolje, hrvatskoga kraljevstva kao jedinstvenog objekta poezije: nije to za nj samo tragedija, nego i pjesma ponosa, prkosa i otporne snage. Ta je nota uopće Nazorovom zaslugom u našoj lirici kao nova. Korijen joj je u surovoj borbi za opstanak Nietscheova nadčovjeka, ali, — kako osobito pokazuju »Hrvatski kraljevi« i »Nove Pjesme«, — i u rodoljublju (sjetimo se ćirilometodske borbe u Nazorovoj Istri!). On je tu notu s obje strane upravo iscrpao. Njegove su pjesme, pjesme pritajenoga otpora i sapete snage, pjesme jačanja u borbi i čeličenja u radu, toga jedinoga pravoga današnjeg rodoljublja, te su pjesme istisnule prijašnji pojam patriotske pjesme: »Zdravice domorodne«, buntovne budnice a la Marseillaise ili patetične himne — ali i nemoćne tužaljke.

Nov je Nazor i u onom, što je u »Novim Pjesmama« novo: u pjesmama šume i planine. Šumu je doduše i prije njega ljubio Kozarac, planinu Đura Jakšić, a prirodu uopće Bogović, Vraz i toliki drugi: ali Kozarac je opijevao šumu u prozi, a ovi drugi davahu slike iz prirode načinom narodne pjesme: stilizovanim ali i — stereotipnim. Priroda je uvijek melem njihovim ranama ihi naknada za prijatelja, koga nemaju, da mu povjere svoje jade ili svoje veselje. U njihovoj je šumi uvijek isto drveće i cvijeće, poznato iz narodne pjesme, gdje ono gotovo uvijek ima simboličko značenje. U Nazora planina živi, a šuma je, kako već rekoh, radi svoje ljepote tu: To je prava šuma, bogata ne samo životom, bojama i zvukovima, nego i — drvećem i cvijećem. Evo n. pr. koje se sve drveće i cvijeće spominje samo u četrnaest malih »Šumskih idila«: jasen, jela, bor, hrast, lješnjak, dren, zova, skrobutak, rašeljka, đurđic, ljubica, smilj, trska, bršljan, vrijes, visibaba, mahovica, česvina, djetelina, glog, drača, ljiljan, sunovrat, potočnica, maslačak, paprat, mrazova sestrica. A gdje je još južna flora njegovih ljetnih pejzaža! Zaista tu ima bilja, kojemu mnogi naši stariji pjesnici nijesu znali ni hrvatskoga imena!

Nije dakle ni čudo, što je Nazor uveo s novim motivima i mnogo novih riječi u našu liriku. On upotrebljava uspješno i riječi, koje nijesu u svim hrvatskim krajevima — bar inteligenciji — poznate. Na pr. u »Lirici«: teslo, testera, lapor, ilo, kostrik; u »Novim Pjesmama«: kunadra, buljuk (Magle), gronja itd. Ili često i s posebnim nekim naglasom upotrebljava riječi, koje se drukčije obično ne čuju: prudina, mrčava, loptati (o krvi), grgolj itd. Tom bogatstvu riječi pridružuje on i drugu sposobnost, kojom može adekvatno izraziti svoje nove motive ili im šta više upravo tim podati novost: udruživanje riječi, i to kao u Moderne uopće, ne toliko u figure (kao u starijoj lirici), nego u slike. Vidjeli smo ih već mnogo u prikazu sadržaja: napominjem samo ponovno kao primjer one iz Kiklopa, pa šumske i planinske. To su prizori, pejsaži itd., to je, da tako reknem, crtanje realističnog milieua. Ali ima i slika simboličkih, alegoričkih — ili kako ih volite nazvati, — u Nazora pravo obilje: i tu se baš vidi vještina pjesnikova, što one u plastici i zornosti ne zaostaju ni malo za onim realističnim. Tako slika njegove bjelokosne kule (»Turris eburnea«), slika njegova usjeva u planini (Korov), slika pomamnoga lova (Hajka), slika golemoga krijesa u njegovoj duši (Krijes). To su upravo majstorska djela moderne lirike. U Nazora je bogatstvo slika tako golemo, da direktni izražaj čuvstva za njima zaostaje t. j. slike ga gotovo prikrivaju. Moderni pjesnici doduše uopće rijetko kada govore izravno »od srca k srcu«, nego se radije skrivaju ili za slike ili bar u strano ruho, u neki »kostim«. Ali ipak se u ovom smislu može reći, da je n. pr. Domjanić čuvstveniji od Nazora. U ovoga je za to više da tako reknem konsekventnog uvjerenja, više filozofije.

Prigodom »Hrvatskih kraljeva« istaknuo sam Nazorove posebno jake strane, njegovu specifičnu domenu: područje snage, napona i plodnosti, more i primorski život. Sada uz šumu i njen život dolazi još jedna tehnička osebina, kojoj je zametak već u Ditirambima »Lirike«, ali je ovdje razvijena do svoje zasebne vrijednosti. To je onomatopoetičko shvaćanje riječi. I ovdje čujemo opet cvrčkov poj: »Sunca,

sunca!« — i onomatopoetičke glasove šumske. Ali u »Notturnu« razvio je istom pjesnik svu snagu ove sposobnosti, reproducirajući cijelim odsjecima glasove slavujeva pjeva. Tako je čitav »Notturno« jedna duga slavuljeva pjesma: majstorija sitne umjetnosti, fino prorađena stvar kao kakva zlatarija Benvenuta ili Cellinija.

Napokon nas je Nazor naučio poznavati tačnije mali svijet u prirodi: cvijeće, a osobito poljsko, koje sam djelomice već nabrojio, pa ptice i kukce. U njega se n. pr. prvi put uz poznatoga već cvrčka razlikuju još dvije slične životinjice: popac i šturak. Ali ne samo to — ta pjesnik kao takav nije pozvan da bude prirodopisac: nego osjetiti onaj dah prirode, onaj njezin posebni život, ujediniti sav taj i najsićušniji svijet u jedan veliki topli i životni dah, u jedan srh i trzaj: to su osjećali kod nas mnogi s njim i prije njega. Ali nijedan nije znao tako u slici izraziti toga kao on. Primjera radi navodim poklon Bogu u šumi, pa »Podizanje«, pa šumski mir i jesenji trzaj prirode. I ona nezaboravna slika, kad »šuma spava«.

»Mrak je. — Na dnu šume iz malena vrela
Kaplje troma voda, i tih grgolj stoji.
Koritu je na rub nijema sjena sjela
Pa u miru gluhu zvonke kaplje broji.
Kada kaplja pane, ko od bolna srha
Svaki list se njiše;
Ide šum od zemlje sve do zelen-vrha:
»Tiho! Tiho! Tiše!«
Čeka narod cvijeća, paprati i buba
Oč'ma punim sanka... Ona sjena sada
Laganu je ruku digla s kamen-ruba,
Pa joj na dlan meki šutke voda pada.
Cvijetak svijeću gasi. Sklapa modre oči
Potočnica plava...
Ispod crnih krila gluhe ljetne noći
Šuma tvrdo spava.

IV.

Na koncu mislim da možemo progovoriti i o moralnim vrednotama Nazorove poezije. Nakon svega, što smo čuli i doživjeli, ni ta riječ nije više onakav bauk za umjetnost, kako se »artistima« činilo. Ta ni u samoj »definiciji« Moderne nije moral isključen, niti se je slobodno onako njim nabacivati, kao što se to u pijanom oduševljenju mladoga pokreta nekada činilo. Sva velika umjetnost svih vjekova bijaše »bez spona morala«, i to naprosto zato, jer moral nije umjetnosti sponom, i ono, što bi umjetnost osjećala sponom, ne bi bio moral, nego tjesnogrudnost, farizejština i sitničavost. Buni li se dakle tko proti filistarskom shvaćanju morala ili proti »moralu gospode Dulske«, tada to još ne znači, da je on »nemoralan umjetnik« ili naprotiv, da je on umjetnik, koji umjetnost oslobađa od morala; a buni li se tko proti moralu, tad zaista više nije umjetnik. I tako ono ne bijaše ništa drugo no fraza, bačena, da uzobijesti pristaše i da pomrsi međe dobra i zla, a protivnike samo da više razdraži.

No mi smo proživljeli i preživjeli te borbe, i bilo bi ludo, vraćati se na stara »slovopletenija«. Mi možemo mirno raspravljati o onome iz Moderne, što će ostati svojinom hrvatskoga naroda i njegove kulture i onda, kad vjetrovi budu raznosili »heretičke« kosti sviju nas, koji smo se prvi usudili govoriti kao uvjereni katolici i o faktičnoj vrijednosti Moderne. I zato i govorim baš o modernoj lirici, jer je ona najplemenitija vrsta, u kojoj je Moderna proizvela djela trajne vrijednosti.

U »Lirici« bijaše moralna strana Nazorove poezije jasna: podlogom joj bijaše moral Nietzscheova nadčovjeka. I to je moral; i ako je, konzekventno proveden, u svojoj biti negacija kršćanskoga, dakle i opće ljudskoga morala, ipak i on imade svoje nekakve obveze i svoje zahtjeve, koje začudo nije Moderna osjećala kao »spone«. Ali dok Nietzscheov moral uči vladati i ploditi, urlati i zatirati, mi se učasmo i ljubiti i pregarati, stradati i praštati. I tako je uzaludan bio Nazorov trud, da u nama probudi životinjski osjećaj premoći i obijesnog bakhantskog užitka. Mi nijesmo za taj posao; mi, koji smo htjeli osjećati Boga ne samo u šumi i na vršku planine, nego i u našem domu i u zadnjoj crkvici, ma kako ružno urešenoj — i svagdje.

Ali ako je Lijepo ono, što je Dobro, mora da je i u Ljepoti Dobrota: jer u Bogu je oboje s Istinom jednako združeno, te možemo i jedno i drugo i treće postaviti na prvo mjesto. Dakle gdje ima prave i istinske ljepote, tamo mora da je i barem neka klica dobrote, više etičke vrijednosti. A to je upravo ona moralna vrednota, koju tražimo. Kad preko djela današnje Moderne prohuje godine, ostat će od onoga pukoga bljeŝtavila i titrave pjene nešto, što bijaše pravo i vrijedno, ono što je doista obogatilo našu poeziju. A s tim će ostati i ono, što bijaše moralno vrijedno i veliko. Gdje leži ta klica u Nazora? — I opet u onoj njegovoj najjačoj strani: u pjesmi snage i ponosa. Jer jakost bijaše oduvijek, a i bit će do vijeka krepost. Dakako ne ona divlja i surova jakost živinske strasti, nego ona jakost, koja je i Nazora dalje povela i nadahnula ga duhom »Hrvatskih kraljeva«: jakost braniti svoje, snaga ostati na svojem i hrabrost, boriti se do kraja. Ta je jakost znala i pjesniku Nietzscheova Nadčovjeka, pjesniku zvjerske sile i premoći, izmamiti tihu suzu: u »Galeotovoj pesni«:

i »Ženi zapušćenoj«, u čežnji za mirisom rodnih polja i za suzama domaćih krajeva. To jest jakost, koja čisti i podiže i koja je i pjesnika, kako drugom zgodom vidjesmo, podigla do etičke visine »Hrvatskih Kraljeva«.

A odatle je pošao pjesnik i dalje: tu vanjsku borbu s protivnicima naroda prenio je pjesnik izvana u sebe, u unutarnjost, i to upravo u »Novim Pjesmama«. I to je druga moralna vrednota Nazorove dosadanje lirike. Ja sam kušao pokazati, kamo od prilike ta nova borba smjera i tko ju je zapodjeo: javio se u »Novim Pjesmama« Bog. Ali ne smijemo biti prenagli, da povlačimo zaključke, koji bi se u sebi lijepo slagali, ali u zbilji ne bi možda opstojali. Pjesnik nije filozof; u pjesmama može biti filozofije, ali to ipak nije sama filozofija, jer pjesme nijesu znanost, nego umjetnost. Za to ne smijemo pjesnika uvijek uzeti tačno za riječ, premda bismo to možda i željeli. Jer još je tu i onaj »poganski« duh starih pjesama, i ako je najizrazitija pjesma te vrsti, Kiklop, jedina označena datumom; i to baš godine 1910., još one godine, kad izađe Lirika — što je vrlo karakteristično. Ali bilo ih je, koji su isto tako htjeli u »Novim Pjesmama« vidjeti panteističku ispovijest. To po mojem mnijenju nikako ne stoji. Nazor doduše osjeća u svojim nogama kremen planina i u svojim žilama sokove majke zemlje, orući je; ali osjećati se jedno s prirodom, ne znači istovjetovati s prirodom Boga, koji je u Novim pjesmama uvijek osoban. Ne samo u pjesničkoj slici u šumi, nego i kao Hrist u Uskrsu i kao Bog otaca naših, kome se pjesnik moli. A Nazorov Ra nije ništa drugo no Goetheov Erdgeist:

In Lebensfluten, im Tatensturm
Wall' ich auf und ab,
Webe hin und her!
Geburt und Grab,
Ein ewiges Meer,
Ein wechselnd Weben,
Ein glühend Leben,
So schaff' ich am sausenden Webstuhl der Zeit
Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid.

Je li Goethe vjerovao u Erdgeista? Ne, nego to bijaše pjesnički lik, stvoren da konkretizira duševne apstraktne borbe Faustove.

I tako su »Nove Pjesme« tek stadij borbe, a ne pročišćene, ustaljene jasnoće. Ipak što je u njima etički veliko, to je ona bezobzirnost, otvorenost, kojom pjesnik vodi tu borbu. Svu predu nekadašnjih ludih sanja, sve nade i radosti svoje, sve je pjesnik pripravan bezobzirno baciti na golemu lomaču, sažgati živom vatrom prijegora i spoznaje, samo da dođe do biti duše svoje. I zato se zatvorio u osamljenu bjelokosnu kulu svoje poezije, zato otvara njena vrata suncu, koje ga hrani, ali i vjetrovima i oluji, koji ga u borbi čiste. I dok ta borba traje, on je pregorio sve sa živom željom u grudima:

»Kad ću, kad ću jednom jak i d o b a r moći
Da med ljude siđem iz te kule svoje?

*

I nehotice pomišljamo u toj golemoj borbi pjesnikovoj na one davne riječi vatrene duše: »Inquietum est cor nostrum...« Ali ne ćemo se upuštati u pusto maštanje, gdje imamo samo konstatovati činjenicu. Vidjeli smo, da je staro gradivo Nazorove lirike znatno uzmaknulo pred novim, koje je nosilac novoga, odlučno znatnoga duha u njegovoj poeziji. U čemu stoji taj duh, ne ćemo da rješavamo.

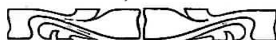
Ali nakon svega ovoga slobodno nam je nadovezati i jednu misao, nečuvenu u doba cvata Moderne. Postoji čežnja za bogovima stare Helade i za propalim carstvom Dioniza i Afrodite. Moderna joj je dala i odviše jasna izražaja. Ali postoji i jedna druga čežnja, čežnja Verlaineova za ushitom »lude katedrale«, čežnja Huysmansova za nebeskim krilima gregorijanskoga pjeva, čežnja Joergensenova za »obijeljenim ćelijama« osamljenih samostana. To je naša čežnja, koja se, recimo oprezno, možda tek jednom, taknula Nazora.

»Da je Bog s neba sišao: to ne bješe nego tek pola Otkupljenja; da se zemlja zauvijek s nebom sveže, trebalo je da stvorenje uzide onamo. Žena tesara, majka kažnjenika uzišla je, zaista, i više nego sveci i učenjaci: ona je postala kraljicom anđela... Kakva utjeha, kakva okrepa, kakva nada: i kako da nazovemo ljude, koji hoće da presuše takav zdenac okrepe, da obore takvu povlasticu i da utrnu takav svjetionik na vječno uzburkanom moru života?«

Tako pisaše pred nekoliko dana sam Péladan. A Nazor u velebnoj viziji i krasnoj, i ako jedinoj pjesmi te vrste, moljaše:

»O kućo zlatna, o zvijezdo morska,
O kulo bjelokosti,
Ostani burnim nad morem našim,
Ti majko od milosti!
Izmori rat nas, vihor nas skrši,
Slični smo zgaženoj travi...
Sini nad tmorom naših oluja,
Ti majko od ljubavi!« (Maris Stella.)

Je li ta molitva bila osudna? — »Spiritus flat, ubi vult...« Ali Modernoj se ruše temelji.

Ferdo Rožić, — Zagreb:

Šapat ponoćnoga zvona.

Bilo je badnje veče.

A dr. Vladimir Stanković bio je samac. Stanovao je u jednoj od novijih ulica našega grada. Od svega, što bi mu raskošnom svojom rukom mogao pružiti grad i njegovo društvo, volio je knjigu, ponajpače knjigu učenu, znanstvenu. Među takvim pak djelima najradije je posizao za onima, koja su htjela da pogledom svojim prodru kroz tešku zavjesu, što no pada pred Nepoznatim pred Tajinstvenim. Da li je djelo ove ili one struje, za to nije pitao. Za svakim je požudno grabio, ne bi li u njemu ono našao, što bi ga zadovoljilo, smirilo.

Pa tako je ispunio knjigom i čitavo badnje poslije podne. Istina, inače je dr. Stanković već za dana ulovio odmjereno vrijeme za šetnju i odmor, što je lako i mogao, jer, od kuće nešto imućniji, nije dosada stupio u državnu službu. No danas tako ga je sapelo ono njegovo štivo, da do osam sati nije ostavio svoje sobe.

Napokon osjeti umor, a i glad. Ustane, pa da će na večer u obično svoje svratište. Poslije večere proći će se ulicama grada.

Tako je i bilo.

Izišav na ulicu, otresav se svojih misli i razgledav se oko sebe opazi, da još neko nosi svojoj kući bor.

— A gle, danas je badnjak! — reče sam u sebi. — Ne bih se toga ni sjetio, da ne opazih tog bora. Ovo je po svoj prilici posljednji čovjek, koji ga sada nosi. Svi ostali već ga imadu u kući svojoj, — to jest, ne svi, nego samo oni, koji u tom boriću, u tom božićnom drvcu ili u svezi s njime vide i gledaju nešto više, nego što u istinu u njemu jest.

Iskonska, vječna Riječ, koja bijaše sam Bog, Ljubavlju izazvana, zaodjene se čovječjom naravi, uzetom od betlehemske Djevice, te postavši Čovjekom čovjeka učini dionikom naravi božanske. Zatim: pastiri, anđeli, zvijezda, istočni kraljevi. Veselite se! Klanjajte se!

Lijepa priča! Doista lijepa, ali ništa više nego samo priča, izmišljena priča!

Tako je Stanković sa sobom govorio i išao dalje, iz ulice u ulicu. — U ostalome bio je on čovjek dobre volje. Zlobe u njega nije bilo. Na mržnju i prijezir nije bio brz ni prema kome, pa ni prema vjeri i crkvi, — ali nakon gimnazijskih nauka kako je bio prepušten sebi i stranoj knjizi, vjeri najvećim dijelom dušmanskoj, stalo se vjersko osjećanje od njega odmicati kao sunce od zemlje, kada se zima primiče. I sada bila je njegova duša kao onaj zimski dan, kada je nebo zastrto debelim oblacima, te suncu ne vidiš ni traga, a zemljom se vuku magle, pada inje, smrzava se grm i potok. Svuda pustoš.

... Lutajući i nehotice bacao je oko na rasvijetljene prozore i kroz prozore u rasvijetljene sobe.

Kiti se bor. Oko bora vrte se majka i djeca, djevojčice i dječaci, a sa strane radostan gleda otac obitelji. Pod borom mali betlehem, a po boru šećerići i drugi različiti uresići prekriti zlatnom ili srebrenom predicom. Nad borom lebdi anđeo. Negdje je sve to bogatije, negdje siromašnije, ali svuda jednako zadovoljstvo, jednaka radost. Otuda se čuje pjesma, tamo se vide upaljene svijećice ili one obične, mliječnobijele, ili one, što kano zvjezdice prskaju srebrenim iskricama. Tako igra, tako titra i ljudsko srce usred tih domova.

Blaženi ljudi! — pokliče opet dr. Vl. Stanković. — Veliki pjesniče, slava ti, koji si ispjevao ovakovu priču, ovakovu pjesmu, te njome zašao u samu srčiku društva i preobrazio ga njome i blaženim ga učinio! Veći si, nego što je bio onaj pjesnik o Gautami i o njegovoj noći pod smokvinim drvetom, gdje taj Gautama iznenada rasvijetljen postane rasvijetljenim Buddhom! Veći nego li pjesnik o kineskom meštu Khungu podignuvši pjesmom svojom oltare i hramove! Veći nego pjesnik Rigvede o Brahmi, Višnu i Šivi! Veći nego pjesnik Ilijade i cijelog Olimpa sa svim mramorom svojih Partenona i Herajona! Veći nego pjesnik Abrahamova posluha i Mojsijeve šipke i Davidovih suza! Sjenasta simboličnost starozavjetnih likova; mramorna šutnja i led grčko-rimskih kipova; praznina brahmanskih žrtava; tužna, beznadna i besvijesna pustolina budističke Nirvane; hladnoća Konfucijeva ateističkog morala: to su vršci pretkršćanskih pjesmotvora. Dok je pointa, vršak kršćanske pjesni: radost i veselje djetinje čiste duše, toplina vjerničke molitve, živa nada u vječni svijesni osobni život sa sigurnim gledanjem u vječno Božje Sunce. Da, doista, to je žarki, ognjeni vršak velike kršćanske pjesme, prave pjesme nad pjesmama, ali, na žalost, samo pjesme, samo priče, samo tvorevine ljudske mašte, i ništa više! O blaženi vi ljudi, što se možete da mirno ljuljate u ljuljanci ove priče misleći, da se ljuljate u ljuljanci čiste istine! Bez istine ste i vi i ja, — ali vi držeći, da ste u istini, veselite se i pjevate sa svojom djecom u toploj sobi oko iskićenih borova, a ja znajući, da čiste istine nemam, lutam sam po hladnim ulicama gradskim!

Dr. Stanković pogleda na uru. Prošlo je već 10 sati. Vrijeme je, da se vrati kući, u svoj stan ,u svoju sobu.

Ali što se najedamput stresao i zaustavio? Kao da se prestrašio nečesa! Česa? Inače je ulica bila prazna. Tek tamo iz daleka dolazio je neki čovjek. Nijesi ga kadar ni prepoznati. U blizini nikoga, ni žive

Joso Bužan: Hodi, sinko, da ti vračam — da ti sreću kažem,
Ta moje su karte srećne — ne ću da ti lažem!

duše. A ipak jest, on se nečesa prestraši: prestrašio se svojega stana, svoje sobe.

Idući ulicama zavirivao je u prozore, tu i tamo je i stao promatrajući sreću kršćanskih domova. I nehotice sva mu se duša napunila ovih umiljatih božićnih slika. Ovdje je upio jednu, ondje drugu, tamo treću, — duša mu je postala kao leća, u koju je utonulo bezbroj prizora dragih i svijetlih, radosnih i srećnih. Pa kad se sjetio svoga doma, doma samotnoga i turobnoga, doma praznoga i hladnoga, — hladnoga ne zato, što ga ne bi grijala topla peć, nego zato, što ga nije grijalo ni ispunjalo istinito i vječno božanstvo, koje ispunja te grije i najzabitniju kršćansku izbu; kad se sjetio toga svoga doma praznoga kraj svih ljudskih znanosti, hladnoga i ledenoga kao ledenica, čisto se prepao i trznuo pri pomisli, da mu je sada ući u nj.

— Ne, toga ne mogu! Volim ostati pod vedrim nebom! Volim lutati i dalje!

Pa lutajući bez cilja zakrene u Tuškanac, i dalje, dalje kroz prve tamne aleje, i sve više, više na svelješu čistinu. U gradu kraj svjetiljaka nije se ni opažalo, kako je to bila krasna noć. Nije bila prestudena, a opet lijepo svijetla, što se još jače zamjećivalo uz bijele snježane plohe livada i vinograda. Samo se crnilo opustjelo grmlje, loza i drveće.

A nebo je bilo divno kao rijetko kada u to doba. Tamno-modro, osuto bezbrojnim zvijezdama, među kojima se gibao mjesec. Hoćeš, ne ćeš, čovjek je morao dizati glavu gore te promatrati sjajnu nebesku sliku. Čovjeku vjerniku pričinilo bi se, da se to milijuni anđeoskih glavica nagledali na zemlju, gdje će se sad na dogoditi nečuveno čudo . . . .

Dr. Vladimir Stanković nije dakako u zvijezdama vidio anđeoskih glavica, — ali ni on nije mogao oka skinuti s prekrasnoga neba. Šećući sveudilj uzdignute glave ronio je pogledom u nebesko svemirje, u svemirsko prostorje, — i što dalje, sve mu je veće udivljenje obuzimalo svu dušu njegovu. Nije ni sam znao, za što, — ali još nikad mu njegovo astronomijsko znanje nije bilo tako slatko kao taj čas.

Dalje, nego li seže prosto oko, mnogo, mnogo dalje sezalo je njegovo duševno oko, a da ipak nije mogao naći granice. Iza bezbroja zvijezda, što ih vidi obično oko; iza bezbroja zvijezda, što ih vidi najjači dalekozor; iza bezbroja zvijezda, što ih ne opaža ni dalekozor, nego ih nalazi tek astrofotografija, iza svega toga nalazi se još bezbroj zvijezda, što ih s pravom naslućuje ljudski um i što će ih jošte sigurno ugledati na nove svoje izumljene instrumente, — ali im nikada kraja ne će naći. A sve to u kretnji! U strjelovitoj kretnji! I ove zvijezde stajaćice, što se nama čine da su kao pričvršćene na nebeskom svodu, — i što tako milo titraju, svjetlucaju: jedne, i to one najvruće, svijetlom bjelkastim, druge žućkastim, treće narančastim, četvrte, koje se već gase, crvenkastim, a neke opet svijetlom plavkastim, neke zelenkastim, dok od drugih nije svijetlo jošte ni doprlo do našega oka! Sve se to kreće po jednom zakonu, po zakonu Newtonove gravitacije, od planeta u našemu sunčanome sistemu pa do sjajnoga Siriusa i do svemirskih maglica i do tamo jedva slućenih nebeskih tjelesa. Taj je put tako stalan, da učenjaci Lagrange, Laplace, Hamilton, pomoću diferencijalnih i integralnih računa, stvoriše pravu mehaniku neba!

— O predivne li o, premudre li doista mehanike neba! — ushićen, nakon gotovo jednosatnog razmatranja klikne dr. Stanković i stane na najvišoj i najljepšoj točki našega Tuškanca, tamo gdje se počinje dizati na Prekrižje i gdje se spušta prema Smroku. — O silna Ruko Nebeskog Mehaničara, ja te priznajem, ja te ne mogu zanijekati! O ti jesi, ti moraš — biti, ti moraš postojati, o velebni Gospodaru goleme svemirske zgrade! Ti njen Sazdatelju, ti njen Upravitelju, ti njen Rasvjetitelju, ti njen Micatelju! O da, ti moraš biti! I ti jesi, jesi, — ali gdje si?! Zašto se ne pokažeš? Zašto sakrivaš lice svoje? Zašto puštaš nas ljude, da ne videći tebe kao slijepci tabamo u tmini? Zašto se ne javiš? Zašto nam ne progovoriš? Zašto si zanijemio? Zar ne vidiš, kolike bijede i nevolje, kolika zla i nepravde tište ovu našu zemlju? Zašto si ustegnuo ruku svoju, te ne ćeš da poravnaš ljudskim društvom, kako ravnaš čitavim svemirom? O daj, o pokaži lice svoje! Evo me sama u tvojoj prirodi! Evo me sama pod tvojim zvijezdama! Ja te želim! Ja te žeđam! Ja čeznem, da te ugledam! Pokaži mi se, a ja ću tada drugima pripovijedati o tvome sjajnom licu, pripovijedat ću svima, pripovijedat ću svemu svijetu! Postat ću tvoj propovjednik! Pokaži mi se!

Ali na tamno modrom nebu, u koje je dr. Stanković upirao svoje oči, titrale su samo zvijezde jednako kao i prije, bez ikakve promjene.

— Ti me dakle ne čuješ! Ti me ne ćeš čuti! A ipak čuti bi me morao! Jesi li čuo, morao, — ako je u tebe barem toliko srca, koliko si ga stavio u nas sitne ljude! Jer ti, koji sipaš svijetlo po svemu svemiru, nijesi slijep, te ne bi vidio, koliko gorim od čežnje, da te vidim, da te čujem, da te spoznam! Ne, to ne može biti, da bi ti stvorio čovjeka potrebna i željna tebe, a onda se povukao u svemirske magle, tamo se šćućurio i sakrio! Pokaži mi se! Oglasi mi se!

Ali nečujno titranje zvijezda bilo mu je i sada jedini odgovor.

— O kako si gluh! Kako si tvrd, ti svemirski vladaoče, ti svemirski silniče! O kako studen, kako leden! Ledeniji od ovoga leda, štono puca pod mojim nogama! Bez srca, bez čuvstva, bez milosrda! O okrutniče kruti, kada ne ćeš, da te gledam i gledana

da te ljubim, pa evo, kroz tvoje ti zvijezde javljam: ja te —

Ali prije nego što je izustio riječ »mrzim«, takne mu se uha glas velikoga zvona stolne crkve, Dr. Stanković drhtnu.

— Što je to? Što to zvoni? U to doba noći!

Kako je bio sav izvan sebe, nije se mogao u prvi mah snaći. Presenećen slušao je divno ovo zvono, — a u isto vrijeme, usred tišine, na vrhu uzbuđenosti njegove, ono ga se doimalo kao nikad prije. Svojom zaobljenom puninom činilo mu se da ispunja svu oblinu okrugloga nebeskoga obzorja, i da se zatim obvija oko njegove uznemirene i bolne duše kao meka majčina ruka oko bolnoga svoga djeteta. Glas zvona bio mu je kao tajan šapat iz nekog nepoznatog, iz nekog tajinstvenog svijeta. — Pa kad mu se malo pomalo stala vraćati predašna svijest,

— To je ponoć! — reče. — A to zvono zvoni sigurno na misu ponoćnicu. Ono javlja rođenje Kristovo. »Rođenje Kristovo!« trznuo se ponoviv dr. Stanković ove dvije posljednje riječi, — da u isti mah osjeti, kako se u njemu nešto kida, trga, ruši, pada: nešto, što mu se pred dušu bilo objesilo kao teška zavjesa neizvjesnosti; nešto, što mu je na duši ležalo kao golema greda dvojbe; nešto, što mu je uz dušu pristalo kao karijatida znanstvene sigurnosti i što mu se nad dušu izdiglo kao akroterij ljudske ohole samosvijesti. Sve se to kidalo, trgalo, rušilo, padalo, — a iz ruševina svega toga stala se u njegovoj duši dizati nova zgrada obasjana svijetlom izvjesnosti, na kamenim temeljima prave spoznaje o granicama ljudskoga znanja, sa stupovljem vjerske sile i snage. Ujedno osjeti, kako mu se želja: ugledati Najviše Biće, ispunjava, kako mu se čežnja stišava, kako mu se žeđa gasi, kao da mu je neka nevidljiva ruka pružila čašu osvježnog pića.

— Rođenje Kristovo! Nije li ovo isto, što i to, da se Bog čovjeku javio, da mu se oglasio, da mu se pokazao tamo iza zvjezdanih maglica? Nije li ovo isto, što sam ja malo prije kao nada sve nužno tražio? Nije li ovo isto, za čim sam ja malo prije toliko vapio, da nam se pokaže, makar samo tren? A evo, ne samo tren, nego on j i godine boravio među nama u svoj svojoj veličini! Kao učitelj istine. »Bog je ljubav«. Kao liječnik bijede i nevolje. »Ljubite Boga nada sve, a bližnjega kao samoga sebe.« O to je sigurno riječ iz Božjih usta! O sveta zvona, ja u vama čujem glas Božji! Kroz vas On mi se javlja! Kroz Vas On mi govori! Kroz vas On me zove! On me zove, da i ja idem onamo, kamo sada polaze tisuće i tisuće! On me zove, a ja Mu se evo rado odazivljem!

Rekavši to pokroči odmah dr. Vladimir Stanković te če brzim korakom u grad, i u gradu do prve crkve. Ušavši u nju, služba Božja bila je baš na kraju, a sav narod započne pjesmu:

»Narodi se kralj nebeski!«

S narodom pjevalo je i srce dra. Stankovića.

Kad je pak sav svijet izašao iz crkve, ostao je u crkvi još neko vrijeme jedini dr. Stanković.

Zatim se uputio kući. A idući sada kući nije mu se više njegov stan — kao tri sata prije — pričinjao praznim i hladnim, nego punim i toplim, jer je nosio u nj toplo srce puno pravoga i istinitoga božanstva.

»Ne, evangjeoska povijest o rođenju Isusovu nije pjesma nad pjesmama — ona je istina nad istinama!« reče još prelazeći preko praga svoje sobe, pa pođe s tom mišlju i na počinak, miran, spokojan.

Dr. Rudolf Horvat, — Zagreb:

Crtice iz hrvatske povijesti.

Nesuđeni ban hrvatski.

Među onima, koji su podupirali Ivana Zapolju u borbi protiv kralja Ferdinanda I., nalazio se i Jerolim Laski. Ovaj poljski velikaš došao je koncem god. 1527. uz mnoge druge Poljake u Ugarsku, da Ivanu Zapolji pomogne do prijestolja, koje mu je prije nekoliko mjeseci preoteo Ferdinand. Laski je Zapolji savjetovao, neka potraži pomoć od moćnoga i ženijalnoga sultana Sulejmana II. Još iste godine 1527. pođe Laski u Carigrad, gdje za svoju ideju predobije velikoga vezira Ibrahima, a 27. siječnja 1528. i samoga sultana Sulejmana. Po ugovoru od 29. veljače 1528. ustupio je Sulejman Zapolji kraljevinu Ugarsku, koju će mu silom oružja pribaviti, kako ju je »na sablji« osvojio god. 1526. Sulejman je svoje obećanje izvršio god. 1529., te Zapolja odsada kraljuje u Ugarskoj sve do svoje smrti 22. srpnja 1540.

Zapolja je u velike cijenio diplomatske sposobnosti, što ih je imao Jerolim Laski. Otada je Laski više puta bio Zapoljin poslanik kod sultana Sulejmana i kod kralja Ferdinanda. Ipak nije Laski ostao vjeran Zapolji do konca. Godine 1537. prijeđe on u službu kralja Ferdinanda, koji mu je obećao godišnju mirovinu od 1800 forinti, što će je uživati, doklegod bude živio. Laski pođe god. 1539. u Carigrad, gdje Ferdinandu htjede pribaviti mir .Sultan ga 7. studenoga 1539. primi u audijenciju; ali pošto je Laski rovario protiv Zapolje, predlože sultanovi savjetnici, neka mu odrežu nos i uši. Bogatim darovima sklone ipak Laski velikog ve-

zira, da mu je dopustio povratak, a kralju Ferdinandu pribavio polugodišnje primirje.

Na proljeće god. 1540. boravio je Laski u Hrvatskoj, gdje mu je kralj Ferdinand 19. ožujka 1539. darovao Stubicu i Susjedgrad. Laski htjede susjedne turske begove suzdržati od provaljivanja u naše zemlje; zato s njim pregovaraju: bosanski beg Usref, kliški beg Murat i beogradski beg Mehmed. U to doba vlada u Hrvatskoj kao jedini ban Petar Keglević, jer se koncem god. 1539. na banskoj časti zahvalio Keglevićev drug Tomo Nadaždi. Tako je Laski došao na misao, da bi on mogao biti nasljednikom bana Nadaždija. U tu svrhu dobro mu dođe, što ga je kralj Ferdinand 8. srpnja 1540. ponovno imenovao svojim poslanikom na dvoru sultana Sulejmana.

Prije nego li je Laski krenuo na put izradio je kod kralja Ferdinanda svoje imenovanje za bana hrvatskoga. Kralj je dotičnu listinu izdao 13. srpnja 1540. u nizozemskom gradu Haagu, gdje se tada nalazio. Laski dobije naslov: »ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. Kao ban dobivat će godišnju plaću od 5000 rajnskih forinti (po 60 novčića). U toj plaći uračunano je onih 1200 škuda, ili 1800 rajnskih forinti, što su Laskomu već prije bile doznačene kao stalna godišnja mirovina; prema tomu pripadat će Laskomu kao prava banska plaća samo 3200 rajnskih forinti. Ovom plaćom mora Laski uzdržavati sve svoje dvoranike i službenike, što ih treba za pratnju i za tjelesnu sigurnost svoju, dočim će kralj plaćati vojsku (bansku četu), koja će biti pridana banu.

Kao naslovni ban hrvatski dođe Laski 27. kolovoza 1540. iz Njemačke u Ptuj, a 31. kolovoza na svoje imanje u Susjedgrad. Ovdje i u Stubici ostade Laski nekoliko dana, a zatim krene na put u Tursku, pa 31. listopada 1540. stigne u Carigrad. Laski je imao zadaću, da ishodi produljenje primirja do konca god. 1540. Međutim je sultan Sulejman doznao, da je kralj Ferdinand početkom listopada poslao svoga generala Leonarda Velsa s vojskom u Ugarsku, da zauzme Budim. Po ugovoru naime, što ga je Ferdinand 24. veljače 1538. u Velikom Varadinu sklopio sa Zapoljom, imala je cijela Ugarska s Erdeljem iza smrti Zapoljine (22. srpnja 1540.) pripasti Ferdinandu. No sultan se sveudilj smatrao gospodarom Ugarske i Erdelja; on se zauzeo za Ivana Sigismunda, maloga sina Zapoljina, te je njemu namijenio očevu baštinu. Kad je dakle Jerolim Laski 7. studenoga 1540. stupio pred sultana, zapita ga Sulejman veoma oštro: »Zašto tvoj gospodar šalje vojsku na moju zemlju?« Mjesto mira dobije Ferdinand navještaj rata. Ovaj rat svršio je sultan pobjedonosno, unišavši 2. rujna 1541. u Budim. Malomu Ivanu Sigismundu Zapolji predade sultan Erdelj i susjednu Ugarsku do rijeke Tise; cijelu pak Ugarsku između Tise i Dunava — s velikim dijelom t. zv. Zadunavlja između Dunava i Drave — učinio je sultan pašalukom turskim.

Tužno je prošao i ban Jerolim Laski. Sultanovi savjetnici predlagali su prigodom audiencije 7. studenoga 1540., neka se Jerolimu odrežu uši, nos i usnice. Sultan doduše ne htjede toga učiniti; ali ipak dade Jerolima zatvoriti u kuću velikog vezira. Ovdje ostade Laski zatvoren do 20. lipnja 1541., kad je sultan Sulejman krenuo iz Carigrada na spomenutu vojnu. Sultan uze Jerolima sa sobom na ovu vojnu. Tako je i Laski dopro 2. rujna u Budim. Kada se sultan 22. rujna 1541. počeo vraćati iz Budima, opet je sa sobom vodio nesretnoga Laskoga. Ovaj bude na slobodu pušten tek onda, kad je sultan stigao u Biograd. Izmučen od tolikoga stradanja i teško bolestan pođe Laski kući u Poljsku, gdje ga već 22. prosinca 1541. stiže smrt u Krakovu. Govorilo se, da je Laski umro od otrova, što su mu ga Turci u malim obrocima sipali u mlijeko, kojim se najradije hranio.

U bečkom arkivu c. i kr. zajedničkoga ministarstva financija čuvaju se ogromni protokoli pod naslovom »Ungarische Gedenkbücher«. Tu su koncepti raznih pisama, što ih je slao kralj Ferdinand. Među ostalima nađoh također koncept listine, kojom je kralj Ferdinand 13. srpnja 1540. imenovao Jerolima Laskoga banom hrvatskim. Pošto sama listina nije do nas dopria, priopćit ću njezin koncept kao prilog povijesti hrvatske u »Vjesniku kr. zem. arkiva«.

Židovi u Varaždinu god. 1689.

Na teritoriju kraljevine Hrvatske nije bilo Židovima slobodno, da se gdje stalno nasele i da vrše vjerske svoje obrede. S njima se u našim gradovima postupalo isto tako, kao i s Ciganima: prije sunčanoga zapada morahu se odseliti iz grada. Uslijed toga nije Židovima bilo moguće, da se u Hrvatskoj bave ratarstvom, jer nigdje nijesu mogli steći komad zemlje. Neprekidno putovanje iz jednoga grada u drugi učinilo je Židove trgovcima, jer su u gradu A. prodavali ono, što bi kupili u gradu B. Ipak su Židovi kušali, da se nastane barem u Varaždinu, koji bijaše u ono doba najveći grad hrvatski sa znatnim obrtom i trgovinom. Čini se, da su Varaždinci bili prema Židovima nešto obzirniji; valjda su se već smirili s mišlju, da Židovima dozvole stalan boravak u Varaždinu, gdje su Židovi počeli kuće kupovati, odnosno nove kuće graditi. No protiv toga ustadoše veoma odlučno hrvatski staleži, koji dođoše 14. travnja 1689. na hrvatski sabor u Zagreb. Staleži ozbiljno opomenuše grad Varaždin, neka ne dopusti, da Židovi dođu

do gradilišta; po gotovo pak ne smije se Židovima dopustiti, da vrše »proklete« svoje vjerske obrede. Taj je zaključak sabora hrvatskoga glasio ovako: »Ex quo certi perfidi Judei civitatem Varasdiensem hospitare intelligantur, admonetur praefata civitas Varasdiensis serio, ne eisdem ulli fundi civitatis emi aut comparari, ita etam cultus illorum maledictus et exercitium perfidiae suae quoquo modo permittatur«. (S a b o r s k i z a p i s n i c i, k n j i g a III. str. 479.. R u k o p i s u k r. z e m. a r k i v u u Z a g r e b u.) Uzalud su Židovi i kasnije nastojali, da se stalno nastane u Hrvatskoj. Sabor je hrvatski opetovano ustajao protiv Židova, dok im nije car Josip II. podijelio građansko pravo svojim t. zv. tolerantnim ediktom od 21. prosinca 1781.

Zagrepčani protiv bana Nikole Frankopana.

Danas je grad Zagreb sjedište bana hrvatskoga. Ali nekada nije bilo tako. Građani slob. i kr. grada Zagreba nijesu imali ambicije, da unutar svojih tvrdih zidova dadu banu stalno obitavalište. Ban je u Zagreb dolazio samo onda, kada bi ga ovamo doveo važan posao. Tako je n. pr. dolazio držati hrvatski sabor ili pak banski sud. No stalnoga sjedišta nijesu hrvatski banovi imali u Zagrebu, već u Petrinji ili u kojoj drugoj tvrdici uz rijeku Kupu. Tamo je uz bana boravila i banska četa, koja je sastojala od 400 konjanika.

Ovaj red pokušao je narušiti ban Nikola Frankopan. On je naime u Zagrebu imao svoju kuću, i to tamo, gdje je kasnije bilo uređeno isusovačko sjemenište, iz koga se koncem 18. vijeka razvio plemićki konvikt. U toj svojoj kući nastanio se ban Nikola Frankopan godine 1621., dok je banska četa stanovala valjda u podgrađu, t. j. na teritoriju današnjega donjega grada. Ban je često izvodio vježbe svoje čete, što je Zagrepčanima nanosilo znatne štete na poljima. Čini se da je građane zagrebačke morio također strah pred nasiljem, što bi ga bio mogao izvesti ban pomoću svoje vojske. Ta vidimo, da su stradale pravice svih drugih hrvatskih gradova (Varaždin, Križevci i Koprivnica), u kojima se nalazila stalna vojnička posada. Radi toga se pritužio grad Zagreb hrvatskom saboru, koji se 30. kolovoza 1621. na poziv bana Frankopana sastao u Zagrebu. Ovaj sabor ustade protiv bana i zbog nekih drugih stvari. Pošto nazočni ban ne htjede popustiti, sastavio je sabor veliku tužbu (»Gravamina«), koja bude poslana izravno na kralja Ferdinanda. Posljednju točku ove tužbe čini spomenuta pritužba grada Zagreba, da se ban s vojskom nastanio u Zagrebu, pa da vježbanje banskih vojnika (lustrationem militum banalium) ne obavlja na Krajini poput drugih banova (non in confiniis, instar aliorum banorum). već na teritoriju grada Zagreba. (Saborski zapisnici, knjiga II. str. 174.)

Proračun kraljevine Hrvatske za godinu 1757.

Hrvatski je sabor god. 1756. izabrao Petra pl. Škrlca protonotarom (prabilježnikom) kraljevine Hrvatske. Protonotar bijaše »duša« hrvatske vlade, jer su kroz njegove ruke prolazili svi javni poslovi. Među ostalim imao je protonotar također zadaću, da sastavlja proračune. U kr. zemaljskom arkivu zagrebačkom čuva se među saborskim spisima (Acta generalium regni congregationum, an. 1757. Nro. 46) podnesak pod naslovom »Repartitio pro anno 1757. elaborata«. Podnesak je potpisao »magister protonotarius Petrus Skerlecz«, koji tu pred sabor iznosi proračun za godinu 1757.

Izdatke dijeli Škrlec na »redovite« i »izvanredne«, kako se još i danas običaje činiti u zemaljskom proračunu. Redovite potrebe iskazane su svotom od 49.210 rajnskih forinti.[1]) Najveći dio toga — naime 34.000 forinti — potrošit će se za plaću časnicima na t. zv. Banskoj Krajini (između rijeke Une i Kupe). Preostalih 15.210 forinti razdijelit će se kao plaća i nagrada zemaljskim dostojanstvenicima, činovnicima i službenicima. Tadašnji ban Franjo grof Nadaždi dobivao je »kao vrhovni kapetan kraljevine« godišnju plaću od 4000 rajnskih forinti, a zagrebački biskup Franjo Thauszy »kao banski zamjenik« 200 forinti, dok se podban Adam Najšić morao zadovoljiti sa 300 forinti na godinu. Cijeli »banski stol« (predsjednik, bilježnik i vijećnici) stajao je godimice samo 1700 forinti, a »kr. sudbeni stol« (tabula regni judiciaria) 1330 forinti. Zemaljski blagajnik (supremus regni exactor) Ivan Bužan zajedno s podređenim osobljem dobivao je 940 forinti na godinu, a vrhovni povjerenik za vojsku kraljevine Hrvatske 700 forinti. Protonotar Petar Škrlec dobit će za cijelu godinu samo 300 forinti, premda je imao najviše briga i odgovornosti. Zemaljski odvjetnik za siročad (advocatus pauperum) dobivao je 100 forinti na godinu, a dvojica redovitih zemaljskih liječnika (ordinarii Regni medici) svaki po

[1] Rajnski je forint imao samo 80 denara, a »ugarski forint« 100 denara. U prometu nije kolao rajnski forint kao kovani ili papirnati novac; mjesto njega kolao je »talir«, koji je vrijedio 2 rajnska forinta. Prema tomu uzimao se rajnski forint samo kao podloga za računanje.

F. pl. Uhde

F. pl. Uhde: Zima.

500 forinti. Hrvatska je Kapucinima u Zagrebu i Varaždinu davala godišnju potporu od 40 forinti za svaki samostan.

Tada se jošte iz zemaljske blagajne plaćalo činovništvo za 3 hrvatske županije (zagrebačka, varaždinska i križevačka), dok su sve 3 slavonske županije plaćale svoje činovništvo napose. U hrvatskim županijama službovalo je 5 podžupana, 13 velikih sudaca (judices nobilium), 27 malih sudaca (vicejudices nabilium), 3 županijska bilježnika i 1 tajnik za konferencije. Svaki je podžupan dobivao godišnju plaću od 100 forinti, veliki sudac samo 50 forinti, a mali sudac dapače jedva 30 forinti na godinu. Za lakše razumijevanje ističem, da su sve ove službe pripadale vlasteli pojedinih županija, te je vlastelin živio od prihoda svoga imanja, a plaću upotrebljavao samo za reprezentaciju. Županijski bilježnici već su pravi činovnici; zato beru godimice 125 forinti, kao i tajnik za konferencije. Od stalne plaće uzdržavaju se i zemaljski krvnici (justitiae executores); zato krvnik u Zagrebu dobiva godimice 200 forinti, a krvnik u Varaždinu 100 forinti; zagrebački krvnik dobiva zato dvostruku plaću, jer obavlja »poslove« u dvjema županijama: zagrebačkoj i križevačkoj.

Izvanredne potrebe za godinu 1757. tražile su svotu od 2561 for. Najviše je toga otpadalo na kamate državnoga duga. Kraljevina Hrvatska imala je naime 27.900 rajnskih forinti duga, na koji je plaćala šest postotne godišnje kamate u iznosu od 1674 for. Uz već spomenuta 2 redovita zemaljska liječnika uzdržavala je zemlja još 2 izvanredna liječnika: Hinterholczera i Degonya; Hinterholczer je »kao kirurg kraljevine« dobivao 200 forinti na godinu, a Degony samo 150 for. Kada je godine 1750. bila preuređena Banska Krajina, izabere hrvatski sabor dotadašnjega zemaljskoga blagajnika Franju Kuševića vrhovnim sucem za ovu Krajinu. Da se Kuševićeva čast u vojsci dolično istakne, dobije on god. 1750. naslov »potpukovnika«. Za godinu 1757. uvrštena je Kuševiću u zemaljski proračun plaća od 300 forinti. Hrvatski je sabor god. 1750. izabrao Đuru Bernata svojim agentom u Beču, da u raznim pitanjima posreduje kod kraljevskoga dvora. Bernat je dakle u Beču bio djelomice ono, što je sada u Budimpešti ministar za Hrvatsku i Slavoniju. Pošto je Bernat morao u Beču stalno boraviti, dobivao je godišnju plaću od 200 for. Pazikuća državne kuće (custos domus regnicolaris) na Markovu trgu u Zagrebu dobivao je 12 forinti na godinu. U istoj je kući bio i zemaljski pandur (satrapa regnicolaris), koji je brao godišnju plaću od 25 forinti. Usput ističem, da god. 1757. nije zemaljska vlada imala nijednoga podvornika.

Svi prihodi kraljevine Hrvatske za godinu 1757. označeni su u proračunu svotom od 56.484 for. $61^2/_3$ denara. Najveći dio prihoda čini redovit porez (contributio), koji je za god. 1757. po hrvatskom saboru bio određen sa 34 rajnska forinta od svake sesije (fumus). Pošto su tada sve 3 hrvatske županije brojile 1254 cijela fuma, te jošte $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$ i $^1/_{32}$ fuma, očekivalo se, da će porez donijeti 42.651 for. 75 denara. Osim toga pripadale su Hrvatskoj po odluci kraljice Marije Terezije dvije trećine svega poreza od nekadašnjih Zrinsko-Frankopanskih posjeda u hrvatskom Primorju (partes maritimae), što će god. 1757. donijeti 3742 for. $66^2/_3$ denara. Hrvatski slobodni kraljevski gradovi Zagreb, Varaždin, Križevci i Koprivnica zajedno sa slobodnim trgovištem Cirkveno, te sa stanarima u biskupskim i kaptolskim kućama platit će 775 forinti. Bosanski su Turci često haračili po velikom Draškovićevom imanju Steničnjak (danas Sjeničak) na Kupi. Zato je to imanje počevši od god. 1751. bilo izuzeto od redovitoga poreza, te je plaćalo samo paušalnu svotu, koja je za god. 1757. u proračunu odredjena sa 315 for. Sav porez mora se uplatiti do 1. siječnja 1758. Od starine dobivala je Hrvatska također jedan dio prihoda od t. zvanih tridesetnica (carina), premda je inače taj prihod pripadao kraljevskoj komori. Za god. 1757. bio je doprinos od tridesetnica određen sa 9000 rajnskih forinti.

Pošto je sav izdatak u proračunu označen sa 51.771 for., a primitak sa 56.484 for. $61^2/_3$ denara, preostat će u zemaljskoj blagajni 4713 for. $61^2/_3$ denara. Ovaj je višak određen za izvanredne i još nepredviđene potrebe kraljevine Hrvatske.

Jovan Hranilović, — Novi Sad:

Zimska elegija.

Snijeg pada, — samrtničkim velom
Pokrio je doline i gore —
To nad odrom majčice nam zemlje
Nebo razli b'jelog cv'jeća more.

Snijeg pada, — zasuo je redom
Kuće, groblja, i žive i mrtve,
I smrt tako redomice kosi
I tirane i njihove žrtve.

Snijeg pada, — milosrdno nebo
Šalje zemlji nešto ruha b'jela
Za od'jelo obnoženom drvlju,
I da spere gr'jeha žig sa čela.

Pada snijeg, — nad prirode odrom
Vjetar pjeva mrtvačko op'jelo,
Kano da je u nevolji teškoj
Zajecalo čovječanstvo c'jelo.

Snijeg pada, — o prozore vjetar
Zamrznutim svojim kril'ma bije,
Ne bi l' mu se smilovali ljudi,
Da bar na čas smrzlo krilo zgrije.

Snijeg pada, — u potkrovlju crkve
B'jedna ptica zakloništa traži,
Ako iko, ta će sveta majka,
I njoj jadnoj b'jedu da ublaži.

Pada snijeg, — zanosi me miso
Na visoko gorje na Balkanu,
Gdje u krvi tolikih junaka
Tužnom roblju dan slobode svanu.

Pada snijeg na grobove njine, —
To sa neba biserje je palo, —
Prolivenu krvcu za slobodu
U biser je nebo pretvaralo.

Snijeg pada, — i nikad mu kraja; —
Tako možda padat' će i tada,
Kad ugasne život zemlji našoj
U lomljavi svemirskog raspada.

Snijeg pada, — ah pod Fruškom divnom
Prvi put je na grob jedan pao,
U njegova srebrena sam krila
Suzu za te, druže moj, utkao.

Je si l' mi se odmorio, pobro,
U naručju neprobudnom sanku,
Je li čuješ povrh groba tvoga
Moju tužnu pjesmu jadovanku?!

Snijeg pada, — a meni se čini:
Iz daljine neke čujem klike,
Uzbuđena otvara mi mašta
Neke nove, čudesne vidike.

Što l' to, Bože, na zemlju se sprema?
Da l' joj puca osovina stara? —
Vidim neke zlokobnice sjenke
Pred provalom vulkanskog požara.

Da l' se nebo na odmazdu sprema
Gleduć, pravda gdje u lancih stenje,
I vulkanskim požarom da zatre
Ovo trulo naše pokol'jenje?!

Snijeg pada, — u predsmrtnoj borbi
Zima svoje bedeme još brani; —
Al' deskora klonut će joj krila
I prol'etni svanuti će dani.

Zemlja će se okititi cv'ječem, —
Ne daj, Bože, krv da na njeg pane:
I pomozi mlađanoj Slobodi,
Da uskrisi nade pokopane!

Izidor Poljak:

Pjesnik.

Na b'jelcu mladić. Divnu pjesmu pjeva
O modrom jutru i o b'jelom danu.
Božanski cjelov posred čela dršće
I sipa sjaj u l'jepu kosu vranu.
Konj srnu. Mladić letnu preko gora
I preko tihih dijamantnih r'jeka
U plavi svemir. Poput zlatne ploče
Plašt njegov dugi s'jeva iz daleka.
I mladić juri. S maglama se bije
I kidajući zastor neba pjeva.
S nebesa baca rosne b'jele ruže,
A poput zv'jezda plašt sve dalje s'jeva —.

Aleksandar Kešuc, — Karlovac:

Kad anđeo proplače.

I.

U jednoj krasnoj dvokatnici našega glavnoga grada živi bogata obitelj, u koje je samo jedno dijete — mala Lierka.

Njena se dražest i ljepota ne da s ničim isporediti. Nema te ruže, toga liljana, koji bi joj bio takmac. Samo se nebesa mogu da podiče takvim cvjetovima, pa zato su je mnogi prozvali mali anđeo. Pa ona i jest pravi anđeo. Čitavo njeno biće odiše čistinom. Njeni roditelji često i često ne mogu da svrnu oka s nje i čisto umiru kod pomisli, da bi je mogli izgubiti. Njima se pričinja, kao da ju je sam dobri Bog poslao s neba, da im bude na utjehu i radost, i da bi puno, puno izgubili, kad je jednog dana ne bi više bilo u njihovoj kući.

Kao mala liepušna grlica gugućeʼ ona i prhuta po raskošno uređenim sobama, a pri tom su joj osjećaji i misli nedužni kao u prava anđela. Ne znam, da li se ikada išto tako slagalo, kao njena vedra duša i dražesno joj tijelo. Pravi božji dar!

I puna je kuća njezina bića.

Sad priskače cvijeću i kao da razgovara s njime, miluje ga, čisti i ređi; sad motri krasne slike po odajama gledajući u njih naivno; sad opet lista po svojim knjigama živo opetujući štogod. Svuda je ima, a roditeljima samo nešto milji oko srca, tako utješno i milo.

Oni su sretni i mirno gledaju u budućnost. Bogati su, a sve će danas sutra zapasti njihova anđelčića. Ona je pak lijepa i puna ljuvene draži i uzgaja se u nevinosti. Više oni ni ne traže, za čim drugim ni ne teže. Pa ni ne žive oni više za se. Oni su za zemlju namireni i ne imaju već što da reknu. Za nju, za svoju malu, dragušnu jedinicu žive oni, i zato su i tako sretni, što mogu da za nju žive.

Kako im se rastapa srce od milja i kako im se često i često žare oči slušajući je, kako zvonko pjeva. U takvim časovima leti ona od zagrljaja do zagrljaja dršćući i vrpoljeći se poput maljušne ptičice, kad joj doliieću stari.

Tako to biva u domu nježnosti i ljubavi.

I kada je tako majčica grli, onda je uvijek nešto bolno steže oko srca, i ćuti, kako joj govori: »—i doći će čas, kad ne ćeš više gukati svojoj slatkoj majčici i milom tatici, nego ćeš otprhati daleko u svijet, poput mladih ptičica iz majčina gnijezda.« A zna majčica, da tako mora biti, pa ipak je boli pomisao na onaj trenutak.

Guči mi, guči, grlice moja, šapuće majka, — i ne ću da mislim, da mi ne ćeš ovako za uvijek gukati.

I mala nanina grlica gugućc i guče i ispunja roditeljsko gnjezdašce čistom i vedrom ljubavi.

A tamo preko njihova dvorišta u prizemnoj i neuglednoj sobici, a u večernjem sutonu svira netko od neko doba gusle, tako nježno i bolno.

Ljerke se dojima turobno sviranje, i ona se naslanja na prozor i sluša.

Tko bi to mogao da bude, koji tamo dolje tako tuži? — pita se ona.

— Majko, upita jednom, tko to tamo dolje tako svira?

— To je neki siromašni đak, dušo moja; vele, da nema ni oca ni majke; pa zato tako tuži.

Ljerki se orose oči, krv joj udari u lice i ona se naglo okrene i odjuri u drugu sobu.

— Zlatni moj anđele, šapuće majka, — kako je dobro srce u tebe.

Ubrzo je vidjela toga guslača.

Za lijepih dana stajao u dvorištu i tiho i ozbiljno učio iz knjige. Bio je to mladić osrednje veličine, slabunjav i crnomanjast. Dugi mu crni pramovi kose padahu niz visoko čelo u plemenitom neredu, oči mu bijahu plave, velike i blage. Blijedi mu i upali obrazi odavahu patnju i bol, iz čitavog mu života izbijalo naginjanje na čuvstvenost i sjetu te bi i nehotice pobudivao na samilost. Njegovi bi ga drugovi znali pohađati, ali koja li razlika između njega i njih: — on miran i zamišljen, oni obijesni i bezbrižni.

Ljerka je to opažala i čudno — od nekog se vremena ne čuje njezin slatki gugut; ona je tiha, plaha i zamišljena i često zuri dolje prema neuglednoj onoj sobici, iz koje dopire ono tužno gudenje. Od neko doba često pada majci u naručaj, smije se i plače i puno, puno pita o onom siromašnom đaku.

— Majčice, reče jednom, mene boli pomisao, da je taj siromah često gladan. Nego da mu ipak pomognemo. Šaljimo mu jela, eto, doda naivno, ja ću manje jesti, pa ću za njega štedjeti.

Na majčinom se licu pojavi smiješak, ona je privuče k sebi i šane: — zlatno srce, — a tad će na glas:

— Plemenito je to od tebe, to je kršćansko osjećanje, ali u današnje doba mora čovjek biti vrlo oprezan, jer su ljudi iskvareni i zli, pa bi mogli zlo tumačiti tvoje dobro djelo.

— Ah, klikne Ljerka nehajnim nerazumljenjem, — zar da radi zlobnog svijeta sirotinja pati? Što nam je do svijeta?

— Mora nam biti, dijete, mora, majka će uzrujano i bolno, no učinit ćemo nešto; eto slat ćemo mu, a da i ne znade, tko mu šalje.

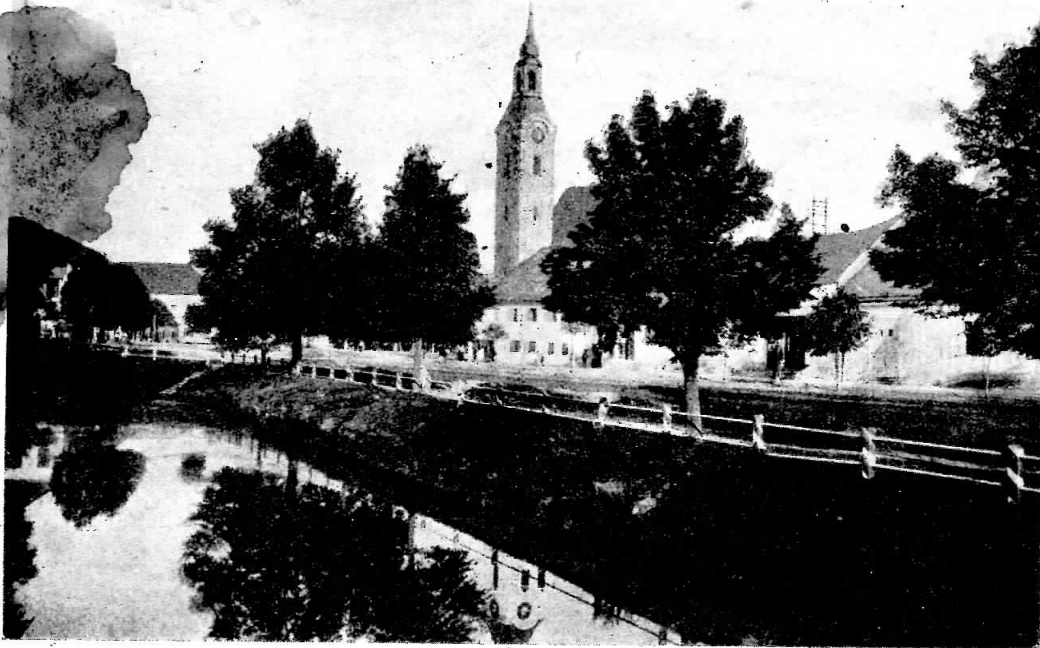
Ljerka živo zaplješće rukama i stade da ponovno grli milu majčicu.

— Ti zlatno moje sr[illegible] šaputala je majka stišćući je uza se.

Siromašni je đak i odsada igrao u sumraku sjetno i tužno i odsada je blijedan i nježan učio u dvorištu, ali od nekog bi vremena časomice zatvarao knjigu i zurio tamo gore prema jednom prozoru, a ondje se netko s prozora brzo, brzo zaklanja za zid i sluša, kako srce u nježnim grudima živo kuca. — — — —

II.

Prošlo je od to doba godinu dana bez ikakvih promjena.

Virovitica.

Jednoga lipanjskog sunčanog popodneva pošao je on izvan grada u prirodu, da se prošeće. Njegove misli bijahu zabavljene Ljerkom. Odavna je već ćutio, da nije ravnodušan prema njoj. Kudgod ide, štogod radi, sve vidi i vidi samo nju. I misao o toj lijepoj djevojci slijevala se sve jače i jače u jednu neodoljivu težnju, da mu barem i jednu prijatnu riječ prozbori i da se barem jednom smije nesmetano zagledati u njene anđeoske oči.

Daljih se težnja upravo strašio, A kako li su mu se često i često namitale misli pune čara, pune neprocijenjene, opojne sreće. Misli, koje ju predočivahu kao vjernu njegovu družicu. Koliko li se puta u mislima nalazio s njom tamo daleko od gradske vreve u tihu seocu, okruženu bajnim poljima, livadama i šumovitim čarnim brežuljcima. Tamo u božanskoj tišini savili su malo gnijezdo živući tiho, mirno, nepomućeno, sveder pod dojmom neke svete i sladane mistike, koja bi strujala iz njihove uzvišene ljubavi, iz osjećaja tišine božanskog kraja ispunjajući svu atmosferu, u kojoj su se kretali.

Ah, tamo, tamo lijetali bi oni slobodno, kao što lijeću onim krajem šumske ptičice, i podrhtavala bi im srca od sladosti, kaošto podrhtava lagani povjetarac tihom dolinom.

O, kako uzvišeno, kako sveto bi to bilo, govorilo mu srce.

Ali i u isti bi se mah uplašio takovih misli te bi ih odgonio. Ta on, siromah bez oca i majke i bez ikoga svoga, on koji je često i često željan i suhe kore kruha i koji će napokon biti za čitavog života patnik, nad kojim će svi, pa i nevrijednici, uzdizati glave, on da smije još i pomisliti na jedinicu bogatog građanina.

Ostavite me vi, ružične misli, izmučeno bi uzdahnuo, jer me plaši veličina vaša! Samo da riječ, riječ dobijem iz njenih ustiju, iz onih divnih ustiju, punih djevojačke čistoće, pa da onda odem daleko od nje za svojim mukotrpnim zvanjem.

Da, samo riječcu, riječcu! — — —

Ali se one veličajne i žarovite misli nijesu dale otjerati, jer ih je podgrijevalo probuđeno srce.

Neodoljivo je težio, da može barem nešto progovoriti s njome. Svakim se danom odlučivao i nadao, no čim bi joj se približio, onda kao da je zami-

rao od neke tjeskobe; porumenio bi, usplahirio se i šmugnuo kraj nje.

Isto bijaše i sa Ljerkom. Kad je bila daleko od njega, onda ga je željela vidjeti, a kad bi se susrela s njime, onda joj je bilo upravo nesnosljivo.

Bijahu kao dvije žarke nebeske zvijezde, koje se milo smješkaju jedna drugoj, ne mogući se sjediniti.

Eh, ali će proći nešto svemirom i uzdrmati njime, a zvijezde će se približiti, sjediniti i letjeti zajedno velebnom vaselenom.

Mladić je, uronjen u svoje misli, zalazio sve dalje izvan grada i zašao medju vinograde. Bujne loze stajahu poredane u uzornom redu, a dražesne se gospodske vile isticahu medu njima, kao galebovi na pučini. Koracao je tiho uzanom stazom i došao je do podolja nekog vinograda.

Odjednom je naglo stao.

Naslonjena o deblo stare šljive stajala je ona — njegova Ljerka s prekrštenim rukama na grudima, gledajući u nj očima punima čežnje.

— Ljerko — proizusti on neizrecivo sveto, zagledavši se u nju.

Ona je porumenjela naglo i živo poniknula glavom.

Za čas je bio kod nje.

I njih dvoje, do sada nedruženih i plahih, osjetiše odjednom, kao da su već davno i davno svoji i stajahu jedno naprama drugomu, doduše užarenih obraza i uznjihanih grudi, ali i s povjerljivošću iskrenom i toplom.

— Ljerko — on će opet ganuto, kuda ste pošli ovim podoljem?

— Majka mi je gore u vinogradu, a ja sam pošla, da joj naberem cvijeća; u šumi ga ima puno.

— A bi li i mene uzeli sobom? — ja bih vam marljivo brao, — upita on smeteno.

Ona ga pogledala tako blago i čisto, da je on sve, sve razumio.

— Da, puno, puno ću vam nabrati, tepao je on spuštajući se s njom uskom stazom prema šumi, — puno, puno i napravit ćemo za majčicu divnu kiticu, a jedan ćete cvijetak, mojom rukom ubrani, zataknuti o grudi, je li?

Ljerka je samo nanovo porumenjela. Na anđeoskom joj se licu ukaže jedva zamjetni smiješak i samo ga je trenut pogledala. No on je ipak oćutio od tog pogleda neizrecivu dobrotu i slast.

— Moj bi život bio presićušna žrtva za te — pomislio je, — vjeran ću ti biti, vjeran!

III.

Šumica je bila puna mirisnog cvijeća, i oni su ga marljivo brali. Medu njima kao da je oblijetao nevidljiv genij božanske povjerljivosti i dobrote, i oni razgovarahu kao dvoje male, dobre dječice.

Ipak je jednom, pružajući joj kiticu cvijeća, uhvati za ruku držeći je. Oboje se živo i veselo pogledalo u oči.

— E, to je moja ruka — kliknula je ona smijući se i otimljući ruku.

— A kad je ja ne bih više pustio? — on će lukavo.

— Onda bih vam je otela — odgovorila je ona veselo i malo smeteno.

— Ali ako bih ja bio toliko jak, te je ne biste mogli oteti?

— Onda, onda — otezala je ona u neprilici, a rumena kao suton — onda bi vam valjda — — — ali ne dokrajči: »ostala«, nego se uzvrpolji sva žarka i rumena.

Mladić je toplo uzdahnuo. Pogledao ju je. Oči im se sastadoše i bijahu tako tople i dobre.

A sunce je već došlo do zapada. Sva se šumica protkala finom, nježnom bojom sutona.

Njih dvoje sjeđahu na povaljenu deblu. Odmarahu se. Ljerkine oči bijahu uprte koso u dol. Večernji sunčani traci ljubljahu joj bujnu i rudastu kestenjavu kosu. Bijaše zaista divna u toj prirodi protkanoj prvim sutonom. Nabrano cvijeće rasulo joj se po krilašcu, na kojem joj počivahu obje ruke. Jedan joj krupni pram kose ležaše prebačen sredinom grudiju, dok joj je drugi visio niz pleća.

On je tiho zapjevao.

Glas mu je bio plemenit i bujan. Sanjario je. Skladao. Pjevao je o siromašnu mladiću, koji, ostavljen od svijeta, luta od nemila do nedraga. Odasvuda ga salijeće zlo. Nu on ne preda pred njim. Bori se. I što je ono veće, to i on ćuti veću snagu. I posrće i pada i krvari, ali se i diže i smjelo koraca dalje. Oj, kako li su mu to teški časovi, kada baš nikog nema, da ga makar malo pomiluje i tješi. A on je tako željan tješenja, onako majčina tješenja, kojega se više i ne sjeća. Ali ima jedno drago biće, i njegova bi utjeha olakšavala njegove boli i krijepila ga u borbi. No odviše je visoko to biće, pa mu je zaludu svaka čežnja; on samo plakat smije i tiho ljubiti — — — —

i ja ću u dolini plakat
i suzama svojim zalijevat
ću svetinju srca svoga — — —

— — — pjevao je on, a glas mu je drhtao od velikog ganuća.

Ona je pokrila lice rubom pregače i plakala je. Anđeo je proplakao.

Pjesma je utihnula.

Zavladao je časom muk pun uzbuđenja. Napokon se on gane, primi je za ruku i reče:

— Ljerko, ove godine svršavam nauke i otići ću daleko odavle među naš mili narod, da ga uzdižem prosvjetom, hoćete li biti mojom?

Kratki, ali snažni drhtaj proleti njenim tijelom. Njene se zaplakane oči ustave naglo na njemu, grudi joj se ustalasaju, napokon glavom klonu, i jedva čujno izusti:

— Mladene! — — — —

Sjedahu jedno kraj drugoga. Zadnji pak sunčani traci padoše nad njihove glave.

Iz doline zamnije cilik zvona; — zvonjelo je na pozdrav Gospin.

— Ljerko, šane on, — čuj i isto nebo blagoslivlje naša čuvstva. — Pomolimo se Gospi.

Tiha se molitva usred gaja i kroz ružične trakove zapadnog sunca stala da uzdiže u nebeske visine iz dvaju nevinih srdaca. — Bijaše sveta, topla i iskrena.

A u šumi se hvoje lagano zanjihaše i zašumješe. I neki tajinstveni šapat dopiraše sa sviju strana, kao da se šumski stanovnici bude. Zuj kukčića zamnio je, a mušice stadoše da igraju u večernjim tracima, i ptičice se glasahu kratko i odmjereno, lahorić je zapirio večernjim dahom svježine i cvijeća. Bijaše to čas pun svečanosti, pun tajnosti — i šuma je molila.

Sitno je zvonce u dolini drhtalo, glas mu se razlijegao šumskom tišinom, a ono je dvoje zaljubljenih molilo toplo i usrdno — — zdravo Marijo, milosti puna, — — — blagoslovljena si među ženama — —. Dovršiše, i cilik je zvona umuknuo, a šumom je nastao jajinstveni muk i sumrak. Istom se još rubovi vrhunaca žarahu od sunca.

— Pričinja mi se, kao da smo u hramu božjem — šapne Ljerka tiho.

— A ti da si u njemu anđeo mira, on će i - - oboje se nasmiješiše blago.

— Pođimo, rekoše.

I pođoše istom stazom prema domu.

Stj. Širola, — Zagreb:

„Caritas".

I.

U salonu je gospođe savjetnikovice Milančićke bilo jednoga dana sve porazbacano. Kićeno rokokopokućstvo bijaše gurnuto na stranu, a na dragocjenom je sagu ležalo mnoštvo sukna, platna i raznih tkanina. Šivaljke su samo brujile, a igle zvonjele u rukama otmjenih i poslenih gospođa.

Rado su došle plemenite gospođe i rado se dale na posao, da skroje i sašiju za ubogu djecu pučke škole haljinice, kojima će obdariti na Božić jadnu dječicu. One se ponosile tim, što su mogle da budu odbornice dobrotvornoga društva »Caritas«, pa nijesu žalile da za dobru i plemenitu stvar žrtvuju i truda i vremena.

I dok su u njihovim marnim rukama samo nastajali haljeci, naramice, čarape i kecelje — posve je prirodno, da su i marljivo čavrljale o svemu, što se zbilo u njihovu gradu. A za odmora ponudila ih vrla domaćica — razumije se — poslasticama i slatkim napicima.

Gospođa Milančićka bijaše predsjednica dobrotvornoga gospojinskog društva »Caritas«. Ona se brinula za sve takvom žurbom, takvom agilnošću, da su joj druge gospođe dobrotvorke zavidjele na tom.

Upravo je gospođa predsjednica htjela da dovrši jednu suknjicu, kad li zazvoni na hodniku kućno zvonce. Ona pohiti u elegantno uređeno predsoblje i otvori vrata. Pred vratima je stajala lijepa, mlada žena, ogrnuta u trošni poderani vuneni rubac. Bijaše to siromašna udovica, majka petero djece. Crte njenoga još mlađahnoga i lijepoga lica odavahu svu nevolju i svu tugu, što ih je jadni život utisnuo tolikom bolju u vanjštinu te sirote.

— Opet vi! reče gospođa savjetnikovica.

— Ja sam, oprostite, milostiva gospođo, ja sam, udova Zvonarićka. Došla sam vas toplo umoliti za obećane ponošene haljinice ili za koji par starih cipela. Ljuta je zima, a moja tužna kćerka Milica ide gotovo gola i bosa u školu. Molim vas lijepo, smilujte se mojemu jadnomu djetetu!

— Žao mi je, gospođo, veoma mi je žao, no ja sada momentano nemam ni ponošenih haljina, ni starih cipela! Istina je — mahnu gospođa savjetnikovica rukom, — ja sam vam tako nešto obećala nedavno, ali onda nijesam znala, da su mi dalji rođaci raznijeli gotovo sve »starine«. A sada mi nije moguće da raskapam sve ormare i nađem ma štogod staro, — ne mogu to, jer imam goste... Možda drugom zgodom.

— Ah, Bože moj, milostiva gospođo, da imate makar kaki par ponošenih, starih cipela! uzdahnu bijedna udovica, stisnuvši jače vuneni rubac oko suhih ramena. — Meni je za Milicu, koja u toj ljutoj zimi mora da ide bosa u školu! Već nekoliko tjedana kašlje sirotica, a liječnik mi je naložio, da je čuvam od nahlade. Da potražite, milostiva gospođo, možda biste ipak našli... O, Bog će vam to tisućstruko naplatiti!

Otmjena gospođa lupnu nestrpljivo i ljutito nogom o pod.

— Ta rekla sam vam, da momentano nemam starih cipela, pak bi i zalud bilo, da ih sada tražim. Kad bi vi — ubogi ljudi uvidjeli već jednom, da bi vam mi mnogo radije pomagali, da nijeste tako dosadni i nametljivi, kamo sreće. — Ja ne mogu da skinem svojoj djeci cipela s nogu i da ih onda dadem vama. Uostalom ima u našem gradu i drugih imućnika, pa se obratite i na njih. Eto vam vijećnikovice Stiplošekovke!

— Ah, milostiva gospođo, uzdahnu ponovo udovica, i kod gospođe Stiplošekove i kod mnogih drugih sam već bila, ali nigdje ne dobih — ništa. Kod svih sam imućnijih gospoda doživjela razočaranje. Sva je sreća, da jadna Milica podnosi strpljivo našu nevolju i bijedu. Ako mi oboli, — ja ne znam što ću da počnem. Novih cipela ne mogu da joj kupim. Iza smrti svoga muža, koji bijaše pučki učitelj, ostala sam s petero djece i trideset kruna mjesečne mirovine, pak moram, da se upravo probijam kroz nemilosni ovaj život. Koliko mi je teško često da prehranim svoju ubogu i gladnu dječicu!... I udovica briznu u grčevit plač.

— Hja, ja vam ne mogu da pomognem! reče gospođa Milančićka, okrenuvši joj leđa. Čim mi djeca odlože koju haljinu, ja ću misliti na vas! — No čekajte — dosjetila sam se! Za četrnaest dana dijelit će naše dobrotvorno društvo »Caritas« u pučkoj školi odijelo i obuću školskoj dječici. Ja ću uznastojati, da se pribavi i vašoj Milici jedan par posve novih cipela. Ona polazi doduše pučku školu u predgrađu, koja ne spada u područje našega društva, no ja ću znati isposlovati, da se iznimno i njoj nabavi jedan par novih cipela. Tako, draga gospođo, a sad s Bogom!...

Pri tome zatvori savjetnikovica vrata, te pohrli k svojim gostima, koji su još uvijek sladili usta tečnim mlasticama s bogatoga stola gospođe Milančićke.

Sirota udovica Zvonarićka oborila je glavu i krenula po ukusnom sagu niz stepenice raskošnoga predvorja otmjene kuće, u kojoj je svaki predmet odavao bogatstvo, imućstvo i blagostanje. Obećanje gospođe savjetnikovice nije zadovoljilo sirotnu udovicu. Da je htjela, mogla joj je naći u svom bogatom kućanstvu jedan par starih, ponošenih cipela. One bi joj bile milije sada, nego li nove tamo tek za četrnaest dana!...

Četrnaest dana, — koliko je to dugo za siromašno dijete, koje mora po snijegu i leđu u školu gotovo bosonogo. Pa ako joj dijete oboli? — Gospođa Zvonarićka ciknu glasno, da su se ljudi na ulici ogledali za njom. Milica joj bijaše najstarije i najmilije dijete, da, ona joj je pomagala u kući snositi brige oko braće i sestara... Bilo joj teško, dvostruko teško, jer nije imala komu da se potuži i da otkrije bolno i teško ojađeno srce. Živjela je osamljena sa svojom siročadi u najvećoj bijedi i nevolji. — — —

II.

Iza dva tjedna bijaše u pučkoj školi priređena velika »Božićna svečanost«. Sve je teklo glatko. Kraj velikoga i bogato okićenoga »Božićnjeg drvca«, na kojem je plamsalo stotinu svijećica, stajala je predsjednica dobrotvornoga društva »Caritas«, gospođa savjetnikovica Milančićka, a posmijeh zadovoljstva, ponosa i neslućene sreće drhtao je na njenim rumenim usnama.

Djeca su krasnoslovila, pjevala i primala darove, što su ih dijelile gospođe odbornice; a učitelji i učiteljice zahvaljivali u ime mladeži na požrtvovnosti i ljubavi, kojom dobrotvorke susreću ubogu školsku dječicu, vršeći tako tešku i humanu zadaću javne dobrotvornosti.

I kad su nadarena djeca vesela lica primala kolačiće iz ruke gospođe predsjednice, te je obasula cjelovima, digla je Milančićka visoko glavu i bacala vatrene poglede po dvorani. U taj par nije joj bio nitko ravan!... Najedamput se sjeti ona udove Zvonarićke i njezine Milice. Upravo je posljednjemu djetetu darivala kolačić. Htjela je, da se udari rukom po čelu, jer je zaboravila, sasvim zaboravila na Milicu, kojoj je obećala jedan par novih cipela od društva »Caritas«... A sada je prekasno!

Ah, šta! U predgrađu dobivaju sigurno djeca također božićnje darove, pa je možda Milica ondje dobila nove cipele. U ostalom udovica Zvonarićka obašla je sigurno pragove svih imućnika, pa kako je nametljiva, sigurno je ma štogod isprosila za svoju djecu.

— Ah, što da kvarim sebi veselje današnjega dana i sjajni uspjeh svoga društva takvom tricom! Zaboravila sam, pa što ću... govoraše gospođa Milančićka, gledajući, kako veličaju i hvale njezino dobrotvorno društvo »Caritas«.

A gospođa Milančićka nije mogla ni slutiti, da mala Milica Zvonarićeva ne treba više njenih cipela. Bila je pred pet dana sahranjena...

Difterija — bacila je u krevet, gdje je ležala samo dva dana i liječnik je nije mogao da spasi. A nije ni čudo kraj vlage i zime, pa dijete tako slabo i nemoćno — bez topla odijela i dobre obuće...

I dok je predsjednica, gospođa Milančićka, slavila slavlje sa svojim društvom »Caritas«, da su o njem pisale i novine, blagodareći nježnim rukama poznatih dobrotvorki, koje pomažu ubogu školsku dječicu i otiru suze žalosnice bijede i nevolje, — jadna je udovica Zvonarićka sjedila u mrzloj sobici sa svoje četvero uboge djece, lijevajući gorke suze i moleći se Bogu, da joj pomogne strpljivo snositi tegobu jadnoga života! — — —

E. Laszowski, — Zagreb:

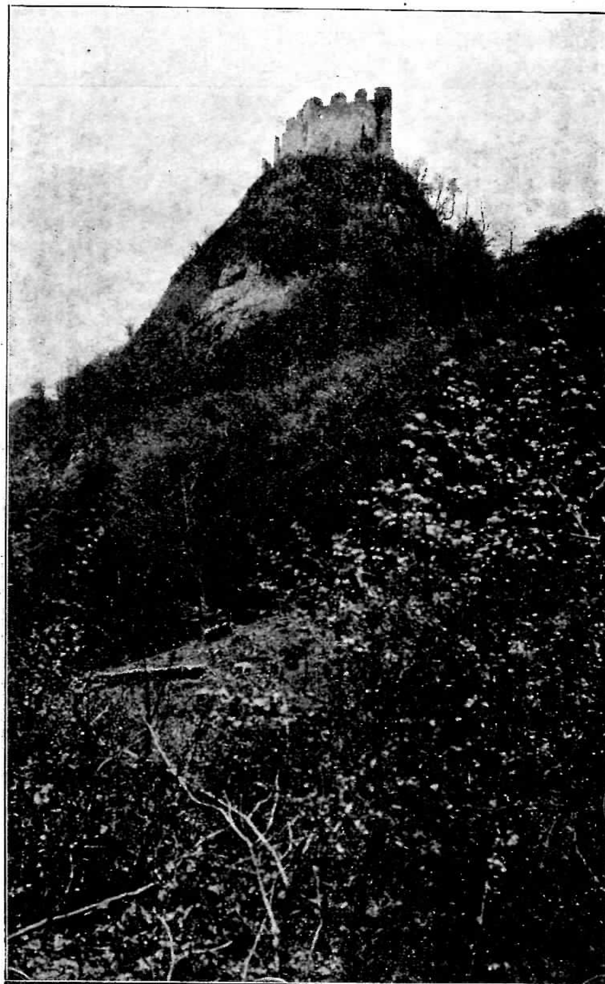
Grad Belec.

Na jugoistočnim ograncima Ivančice poredalo se više drevnih razvalina, nekoć tvrdih gradova. Odmah na sjeveru Zlatara vidimo razvaline grada Lobora, Belca i Oštrca. Razvalina grada Belca stoji na brijegu, koji se prema sjeveru strmo ruši u dol, a na sjeveroistoku priječi rastrgana pećina pristup do grada. Pristup je s jugozapadne strane, gdje je pred ulazom sazidana polukružna kula za obranu. Ma da se brijeg, na kojem je sazidan grad drži susjednih visova, ipak je tako udaljen od njih, ta se pričinja, kao da je grad na osamljenu čunjoliku brijegu, jer su susjedni visovi ipak znatno od grada udaljeni. Iz daljine se pričinja, kao da je grad sasvim utisnut među bregove, dok se susjedni Oštrc koči samosvojno na vrhuncu brijega. Ispod grada se stere sjeveroistočno prostrana dolina, kojom protiče gorski potok.

Oblik je brijega odlučio i s oblikom osnove, na kojoj je sagrađen grad. Osnova je uska, a proteže se smjerom od sjeverozapada k jugoistoku. Na najsigurnijem, a gotovo na najnepristupačnijem mjestu, bila je zgrada za stanovanje, do nje se nižu čvrstim zidom odijeljene omanje prostorije u uskom dvorištu, koje je još jednim uzdržnim zidom pregrađeno.

Prva slika, što je priopćujemo prikazuje gradinu sa sjeverozapadne strane, druga zapadnu stranu zgrade, do koje se najlakše moglo doprijeti. Ta zgrada je, ne samo vrlo čvrsto građena, nego je bila i izvana branjena drvenim trijemom. Oni uzdužni kanali u stijeni označuju mjesto, gdje su nekad bile učvršćene grede toga braništa.

Malo je koji grad u Hrvatskoj, kojemu bismo mogli odrediti točno godinu osnutka. Tako je i s gradom Belcem u Zagorju. Kada je sagrađen, toga ne spominju ni pisma ni predaja. No ne ćemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je osnovan na izmaku XIII. vijeka. Možda je to bilo u doba, kad je ban Henrik Gisingovac držao Zagorje (od g. 1267.), predavši ovo češkomu kralju Otakaru II. (1270.) No moguće je i to, da je zasnovan i u razdoblju od g. 1270.—71., kad je Otakar II. već vladao Zagorjem, pa je u svrhu obrane ovoga dijela Hrvatske, što je spadao pod njegovu vlast, podigao Belec kao obrambenu utvrdu na međi kraljevstva hrvatskoga kralja Stjepana. Kad je kralj Otakar mirom od g. 1272. izručio kralju Stjepanu zagorske gradove, zadobio je valjda opet Zagorje Henrik Gisingovac, te je njegov unuk Petar Herceg g. 1330. ubirao dohotke od gradova Krapine, Oštrca i Kostela »na granici Njemačke« (Teutoniae in Zagoria). Nije dakle držao cijelog Zagorja kao njegov otac, jer Belca po tom nije imao. Čini se, da je taj grad (Bieltz) već tada posvojio Friderik Celjski od Sanecka. To je dalo povoda velikoj razmirici između kneza Friderika od Sanecka i Petra Gisingovca, koju je 4. svibnja 1334. riješio štajerski maršal Herdegen Optujski. Po presudi je Herdegenovoj imao knez Friderik povratiti Petru Gisingovcu grad Belec, ali je Petar morao u posjed Belca uvesti svojega brata plemenitoga meštra Ivana, dok je Frideriku morao izručiti svog službenika (colonum seu officialem) Ulrika s obitelju i cijelim posjedom njegovim. Ujedno je riješena raspra, koja je nastala radi carine (spado) na Sutli. U slučaju, da bi se kada porodila među strankama kakva nesuglasica, bješe uglavljeno, da se ta nesuglasica ima riješiti na »stanku« na rijeci Sutli.[1])

Grad Belec sa sjevero-zapadne strane.
Fotogr. p. of. Gj. Szabo.

Petar Gisingovac, nazivan »Herceg«, bio je veoma nasilan čovjek. Isprave vele, da je »nasilno i tiranski vladao«. On posvoji posjede porodice Konjskih u Selnici, koje pripoji svomu gradu Belcu. Poslije

[1]. Krones: Die Freien v. Saneck. 1883. str. 82.

smrti Petra Gisingovca došao je grad Belec u ruke kraljeve, a po svoj prilici upravljao je njim Ivan, sin Osla, župana varaždinskoga. Porodica je Konjskih uznastojala, da joj se povrati oteti posjed u Selnici. Majka je Dominika Konjskoga, sina Jakoba maloga, poduprta zagovorom hrvatskoga bana Nikole, zamolila g. 1345. na skupštinu plemstva županije varaždinske, da joj se Selnica povrati. Skupština usliša njezinu molbu, i tako je meštar Ivan, sin pokojnoga Osla, župana varaždinskoga, povratio Selnicu i tamo sagrađenu crkvu sv. Dominika pravomu vlasniku: Dominiku Konjskomu. To je g. 1346. potvrdio Stjepan, župan varaždinski, a g. 1348. kralj Ludovik I. z aspomenutoga Dominika Konjskoga.[1]

Grad Belec sa zapada.
Fotogr. prof. Gj. Szabo.

Za burnih vremena pod izmak XIII. i početkom XIV. vijeka opustjeli su posjedi oko grada Belca. Za haračenja Gisingovaca gotovo je sasvim opustošen posjed Prepoštovac inače zvan Popovac, tako, da na njem nije bilo ni stanovnika.

Već god. 1334. spominje se ispod Belca crkva sv. Jurja.[2]

Dalnja sudbina grada Belca, sve do pod izmak XIV. vijeka, nije poznata. Zacijelo su taj grad izgubili Gisingovci. On je opet došao u ruke kraljeve. Tako ga nalazimo u rukama kraljevim god. 1399. U to je vrijeme već silno ojačao rod Sanečkih ili Celjskih. Zasluge, koje je taj rod stekao za kralja Sigismunda, digle su njegov ugled i moć. Knezovi Celjski, koji su dotada držali ogromne posjede po Štajerskoj, doskora stiču posjede i u Hrvatskoj.

[1] Zem. arkiv u Zagrebu: Doc. med. aevi.
[2] U istom arkivu: N. R. A. fasc. 1594. br. 2 i 3.

Kralj Sigismund darova god. 1399. knezu Hermanu Celjskomu i njegovim sinovima Frideriku, Hermanu i Ludoviku cijelu zagorsku županiju s gradovima Krapinom, Loborom, Oštrcem, Belcem, Trakošćanom, Lepoglavom, Kostelom i Cesargradom. To darovanje potvrdi god. 1406. kralj Sigismund knezu Hermanu mlađemu.[1]

Tako evo zagospodovaše gradom Belcem knezovi Celjski.

Kako su Celjski postali rođacima i samoga kralja Sigismunda, jasno je, da su u Hrvatskoj obnašali visoke časti i imali znatnu premoć nad ostalim hrvatskim velikašima.

God. 1435. potvrdio je kralj Sigismund gornje darovnice Hermanu Celjskomu, a kad je ovaj iste godine umro, potvrdi to (iste godine) sinu njegovom Frideriku.[2]

Posljednji je knez Celjski koji je držao grad Belec, bio Ulrik. Ovaj je g. 1456. ubijen u Biogradu od Ladislava Hunjada, i njim je izumrlo pleme Celjskih u muškoj lozi. Poslije njegove smrti držala je grad Belec njegova udovica Katarina od roda despota Brankovića. Doskora zaposjede gradove Celjskih po Zagorju ban Ivan Vitovac. Iza njegove smrti držali su grad Belec njegovi sinovi Ivan, Vilim i Juraj. Budući da su ovi bili pristali uz stranku njemačkoga cara protiv kralja Matije Korvina, to ih kralj Matija proglasi veleizdajnicima i oduze im gotovo sve posjede po Zagorju, a tako i grad Belec. To se dogodi oko g. 1489. Zaplijenjene ove gradove darova kralj Matija svomu naravnomu sinu hercegu Ivanu Korvinu, kojemu je uznastojao takoder i osigurati ugarsko-hrvatsko prijestolje.

Poslije smrti kralja Matije Korvina zajamčiše ugarsko-hrvatski velikaši u Požunu 17. juna 1490. Ivanu Korvinu posjed i vlasnost svih zagorskih gradova i imanja, medu kojima se spominje i Belec.[3] Kraljevski prijesto zasjede Vladislav II. Jagelonac, koji je također hercegu Ivanu potvrdio posjed mnogih hrvatskih i ugarskih imanja.

No herceg Ivan nije mogao odmah doći u posjed svojih zagorskih imanja, koja je još po nalogu kralja Matije zaposjeo Jakob Zekelj, otevši ih sinovima Vitovčevim. Zekelj je tražio nagradu i naplatu za svoj trud. Istom, kad je herceg Ivan Korvin g. 1494. Zekelju založio i zapisao gradove Vinicu i Trakošćan pod

[1] U držav. arkivu u Budimpešti, nekoć N. R. A. fasc. 1592. br. 15.
[2] Tkalčić: monum. episc. Zagr. II. 76.
[3] Pray: Epist. proc. I. 378.

svotu od 16.000 for., a kralj Vladislav to potvrdio,[1] izručio mu je Zekelj zagorske gradove, a među njima i Belec.

Što li se događalo s gradom Belcem za života hercega Ivana, nije poznato. Poslije smrti Ivanove g. 1504. držala je njegova imanja udovica njegova Beatrica Frankopanka, koja se doskora udala za Jurja mrkgrofa Brandenburškoga. Taj je već g. 1510. isploslovao kod kralja darovnicu na neke zagorske gradove. Dakako, da je i on kojekako raspolagao i ostalim gradovima svoje žene. God. 1514. sklopio je ugovor sa Lovrom knezom Iločkim, kojom mu je odstupio zagorske gradove Belec, Vinicu, Trakošćan, Krapinu, Cesargrad, Lobor, Oštrc i Varaždin te Koprivnicu s Kamengradom u županiji križevačkoj. Po nalogu ugarskoga palatina imao je kneza Lovru uvesti kaptol zagrebački u posjed ovih gradova. No ljudi kneza Brandenburškoga potjeraše uvodno povjerenstvo, uhvatiše izaslanika kaptolskoga i mnoge nazočne, te ih strpaše u tamnicu. Jedini se izaslanik palatinov spasi bijegom u Krapinu.[2]

Tako je knez Iločki ostao praznih ruku, a da Belca ni vidio nije. Čini se, da je grad Belec došao naskoro u ruke porodice Gjulaja. Ivan Gjulaj dobio je još g. 1503. od hercega Ivana Korvina grad Vinicu. God. 1550. upravljao je gradom Belcem neki Mihajlo Mihalić.

Po obitelji Gjulaja došao je grad Belec u vlast bana Benka Turoca, unuka Ivana Gjulaja. Benko Turoc pisao se god. 1615. »gospodarom u Ludbregu, Belcu i Vinici te banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. Po njemu prijeđe Belec u vlast sina mu Nikole, a kad je ovaj, kao posljednji muški odvjetak Turoca umro (prije 1634.), držala je grad Belec s Ludbregom i plemićkim dvorom Štefancem te polovinom posjeda u Novakovcu, njegova mati Suzana Ratkajeva, njegova sestra Barbara, žena Vuka Erdöda, i Barbara Benković, udova Stjepana Patačića a žena Ive Vojkovića. Ova je potonja držala u zalogu i imanje u Štefancu.[3]

Već god. 1634. darovao je kralj Ferdinand II. gradove Belec i Ludbreg Sigismundu Kegleviću-Bužinskomu i Tomašu Mikuliću Brokunovačkomu, personalu i namjesniku kraljevom u sudovima te kr. savjetniku. Ponovna je darovnica uslijedila već naredne godine 1635.[4]) Pošto pak nijesu ova dvojica iste godine uvedeni zakonitim putem u posjed darovanih gradova, a Keglević je svoj dio otpustio Mikuliću, to je kralj rečene godine darovao te gradove samo Mikuliću. Protiv toga darovanja prosvjedovaše: udova Benka Turoca i njezina kći Barbara, žena Vuka Erdöda, kapetana petrinjskoga. Rezultat je toga prosvjeda bio, da se stranke nagodiše godine 1639. pod čazmanskim kaptolom tako, da je Ludbreg pripao Barbari i mužu njezinu Vuku Erdödu, a grad Belec s imanjem Štefancem, koje je u zalogu držala Barbara udova Ludovika Benkovića, na doživotno uživanje udove Turočeve, dok je poslije njezine smrti sve to imalo pripasti Mikuliću izim dvaju selišta Petra Štaburca i Petra Vitkovića, koja su predana Erdödu. Ujedno urediše, ako koja stranka umre bez odvjetka, da to ima imetak umrvše pripasti drugoj stranci.[1]

Čini se, da se stranke nijesu imale bojati izumrća svojih loza. Mikulić je imao dva sina Aleksadra i Vladislava te tri kćeri Juditu, Elisabetu i Evu, dok je Erdödi imao sinove Vuka Jurja i Nikolu te kćer Katarinu.

Skoro zatim umrla je udova Turočeva, a Mikulić zadobi sam grad Belec. Kao dobar otac pobrine se on, da uredi sve za slučaj svoje smrti. Pred zagrebačkim kaptolom sačini g. 1649. oporuku, kojom namre sva svoja imanja sinovima Aleksandru i Vladislavu. U prvom se redu spominje staro porodično imanje Moravče ili Brokunovec, onda imanja podgorska (oko Podsusjeda), prekokupsa od Vojkovića, Medvedgrad, što ga Mikulić držao u zalogu od Nikole Zrinskoga, grad Belec, imanja Ladomir, Oštrc, Božjakovira, Štefanac, Šemovac, Gregurevec i Puhakovce.[2]

Malo iza toga umrije Toma Mikulić, a i sin njegov Vladislav. Drugi sin njegov Aleksandar naslijedi tako ogromni imetak svoga oca. On je bio kapetanom ivančanskih konjanika. Kao takav pisao je 29. juna g. 1657. u Belcu pismo, kojim je Medvedgrad izručio banu Nikoli Zrinskomu i ženi mu Sofiji Löbl.[3]

Aleksandar Mikulić, inače vrlo imućan hrvatski plemić ali vrlo perversan, a još k tomu upleo se u neki zločin veleizdaje, izgubi sva svoja imanja, i bude prognan. Imanja zaokupi kr. fiskus. Grad Belec, dvorac Selnicu, veliku kostanjevu šumu, ribnjak i veliki pašnjak procijeniše g. 1658. Juraj Ratkaj i protonotar Ivan Zakmardi na 12—18 hiljada forinti. Za ovako procijenjeno imanje belečko pogodiše se grofovi Juraj ml. i Nikola Erdödy sa kr. fiskusom, te položivši 12.000 for, u ruke Daniela Raucha, preuzeše grad Belec sa pripadnim imanjem.[4]

Nikola je Erdödi bio hrvatskim banom, te je ostavio iza smrti djecu Nikolu i Anu Barbaru. Oko godine 13. jula g. 1706. umro je mladi Nikola Erdödi kao đak u Gracu. Sad je za njegova imanja nastalo silno oti-

[1] U ugar. drž. arkivu: N. R. A. fasc. 1526. br. 50.
[2] U istom arkivu: N. R. A. fasc. 1563. br. 22.
[3] U istom arkivu: N. R. A. fasc. 675. br. 4.
[4] U arkivu Jugosl. akad.

[1] U kr. drž. ugar. arkivu N. R. A. fasc. 28 .br. 64; fasc. 61 br. 5 i fasc. 670 br. 27.
[2] U istom arkivu N. R. A. fasc. 726. br. 49.
[3] Arkiv za jugosl. povijest. III. str. 124.
[4] U kr. ugar. drž. arkivu N. R .A. fasc. 68. br. 50.

manje. Juraj Erdödy dvorski sudac bijaše i dalje skrbnikom mlade Ane Barbare.

G. 1706. sklopi štitnik mladoga Nikole Juraj Erdödi, sa Adamom Benkom Ratkajem, biskupom senjskim, sinom Sigmunda Ratkaja i Ane Kristine Erdödi (kćeri Jurja), ugovor, kojim se grad Belec odstupa malodobnomu Nikoli Erdödu za 5000 for., dok je Ratkaju bilo slobodno raspolagati s tim imanjem do iznosa od 400 forinti[1]

Iste godine 1706. 12. decembra sklopi Erdödi s Adamom Benkom Ratkajem novi ugovor, po kojem je grad Belec odstupljen Ratkaju, ali po njegovoj smrti ima pripasti štićenici njegovoj Ani Barbari. Glede imanja Brokunovca pridrži sebi pravo nasljedstva, ako bi Ana Barbara umrla bez potomstva.[2]

Sada uze kr. fiskus (1707.) tražiti za se grad Belec i ostala imanja pok. mladog Nikole Erdöda. Tako je nastala parnica između kr. fiska i udove bana Nikole Erdöda, Isabele Rosine Gallenberg te kćeri njezine Ane Barbare.[1]

[1] Zem. ark. u Zagrebu: Ratkajev ark. QQ. br. 24.
[2] Zem. ark. u Zagrebu: Ratkajev ark.: T. br. 1.

Međutim je Adam Benko Ratkaj ostao i nadalje u posjedu grada Belca, a kad je Adam umro g. 1718. uvedena je g. 1719. u posjed grada Belca i imanja Brokunovca (Moravča), Barbara Erdödi žena grofa Dionisa Auersperga, koji je također uveden u posjed ovih imanja.[2]

Ovi novi vlasnici prodaše g. 1720. grad Belec s cijelim imanjem za 9500 for. Franji Matačiću.[3] Porodica Matačića dobila je g. 1602. plemstvo. U XIX. vijeku držali su Matičići posjede u Vinici i Cerju. U XIX. viku dođe Belec u posjed generala Jurja bar. Rukavine, a sada je svojina bar. Amosa Rukavine vlastelina u Novom Belcu.

[1] U kr. ugar. drž. ark.: N. R. A .fasc. 1435. br. 7.
[2] Arkiv zagr. kapt.: Loc. cred. Protoc. XIX. str. 139. — Lit. C. br. 140.
[3] Isti arkiv: A. fasc. 5. br. 91.

Ljuba Ivić:

Osvetnik.

Razriješio sam uze i rastrgao lance,
Ostavih mračan log!
Pa sad ko bijesan jurim kroz brdine i klance
Do stupa ognjenog.
Zamijenio sam kostrijet sa crvenom dolamom,
Sa trubljom kleti muk,
Pa kacigom pokriven, sunčevim osut plamom,
Napinjem oštar luk
I vičem: Sunca sinci! Zakucalo mi bilo,
Kad bojni ruknu top.
O je l' vam ikad srce o divnoj sreći snilo,
Za mnom u bojni sklop!

Što htjeli su? — Da jošte u vlažnoj trunem raki,
Gdje jakrepi i zmije po glavi mi se šeću.
Otupila mi pamet, obamro živac svaki,
U noći grob mi slijepi šišmiši oblijeću.
Ni sunca ni mjeseca nije mi gledalo oko,
Nada mnom grobna tama, a na srcu mi guja.
Tek u snu mi se snilo: visoko krili soko
Kroz pucnjavu gromova, kroz lomot divljeg huja.
Tolikoput sam htio, da zadnju skupim snagu
I poraskidam lance, što stezali mi ruke,
Tolikoput sam htio, da nogom kamen lupim,
Što kosti mi je gnjeo uz grozne, teške muke.

Šta htjeli su? Da pustim, nek' guja krv mi siše
I s okovima kosti u jedno da se srastu,
I ime moje da se sa lica zemlje zbriše,
Ko lišće kad iz neba udari grom po hrastu.
Al vlažnoj u dnu raki o sokolu sam snivo,
Kad naglo puče top.
Ja zadnju skupih snagu, upeh se kruto, živo
I grobni probih strop.
Potrgao sam lance i glavu zgnjeo guji,
Za pojas vrgoh nože, a na pleća dolamu,
Ja osvetnik se dižem u buri i oluji,
I osvetnike zovem k ognjenog stupa plamu...

I kupe se: s vrhova, s ravnice i mora,
Na bijelcu jedni, drugi na riđi i na vrancu.
U proljet pčele tako zazuje oko dvora
I skupljaju se marne košnici na okancu —
I zborim: Osvetnici! U vašeg oka sjaju
Svu prošlost tešku čitam i budućnosti znamen.
Sav vijek svoj proživjeh u vlažnu, mračnu kraju,
Guja mi ljuba bila, uzglavlje hladan kamen.
Okovan sav u gvožđu, na lubanju mi golu
Sa grobnice je hladna kapala kap po kap;
Izjedala je guja mog srca jednu polu,
Pritiskala me gora i tisuć' briga slap.
Al trgoh se i jurim kroz klance i vrleti,
Preda mnom ognjen stup.
A vama ako duša za istim svjetlom leti
Za mnom u bojni skup!

Što? Zar vas ne tišti ploča grobna
A guja žića trne dah?

Zar ne grakće vam ptica zlobna
Odavno da vaš strunu prah!
Vi spavate, a oko vrata
Zavezali vam konop ljut.
Po grobovima svakog sata
Obilazi vas crna smrt.
Zar majke vaše, djeca, ljube
Ne prose širom bijela svijeta?
A dušmani do neba trube
Da niste ljudi nego — pseta?
Na zemlji, Bogom vaša što je,
Zar ne bani se tuđin gost?
Po garištima kosti broje
I viču: pretpotopna kost?!
A zemlja ta je kralje porodila i bane,
Junaka hrabrih bezbroj cijeli,
Dok jašili su drugi kroz divlje divlji strane,
Dok sirovo su meso jeli!

O naprijed osvetnici! kroz magluštinu bljeska
I sjaji crven plam,
U žaru mu svjetluca i žari se i ljeska
U zlatu divan hram...

I jurimo pomamni: sa neba grom se ruši,
I topovi se ore i divlji vihor huji.
Kroz svitaj prvog dana, ognjeni stup se puši,
I cvijeće glavu diže i rijeka tiho struji.

O naprijed osvetnici! Rastrgoh klete lance,
I nema više sile, uz tamu da me sveže.
Slobodan kao ptica prelijećem brda, klance,
Kud mač mi padne, noćne strvene ptice leže.

Ne poznam kraja, međe. Nov kraj pred okom niče.
A polje se zeleni i šuma, njiva gaj...
— O naprijed osvetnici! — na putu sve nam kliče:
— Osvojite nam sunca kraj! —

Josip Badalić:

Kanaan.

U zemlju sreće, punu obećanja,
Zvalo si me, srce, noć i dan:
Da ondje sebi potražimo blago,
Da si potražimo Kanaan.

I pođoh s tobom iste one noći,
Kada si mi otimalo san,
Sa nadom tvojih nada i ja pođoh
U taj obećani Kanaan. —

I mladost svoju ostavismo vedru,
Mnogi njezin ružičasti plan —:
U žurbi ludoj, samo da što prije
Stignemo u snivan Kanaan.

A danas evo, kad smo stigli —
Kuda si me zvalo noć i dan,
U Misir hoćeš, otkud smo i pošli
Ovamo u — varav Kanaan.

Sa gorkim krokom morat ćemo natrag,
Otkud smo i pošli utaman —:
Tek s novim znanjem: da bez čvrste vjere
Ne može se doć' u Kanaan.

Izidor Poljak, — Sarajevo:

Mors.

Preko sv'jetlih mora,
Dolina i brda,
Stupa veličajna,
Ledena i tvrda.

Čelom zv'jezde dira.
Jednom rukom hvata
Noć, a drugom truni
Rosu s jutra zlata.

Pred njom sjajnog sunca
Žarko lice bl'jedi,
Tihe zv'jezde mole:
Štedi nas, poštedi!

Kondor, štono smjelo
Zračnim morem pliva,
Pred njom se u tmaste
Oblačine skriva.

Kad pred silnog lava
Veličajna stane,
Lav se okameni,
Mrtav pred nju pane.

Kao sablast plodnim
Livadama šeće,
Za njom trava sahne,
Za njom mrije cv'ieće.

Samo dva kad srca
Zagrljena zgleda,
Zaiskri joj srdžbom
Oko puno jeda.

Može silnom rukom
Vasionu strti,
Ljubav dalje cvjeta
Iza same smrti.

Mića A. Perišin:

Čekanje.

(Noć u Novigradu.*)

Utrnite svjetlo, i nek meka tama
Prospe se dvoranom i mjeseca mlazi
Na pendžer će pasti poput svilna prama,
I zalit će cv'jeće procvalo u vazi.

Gledat ćemo tako na široko more,
Što beskraja ode u tišine noći,
Jer na ove same i zaspale dvore
Gospoda će noćas galijama doći.

Eno jedro b'jelo? Ne, to mjesec snuje
Po grudima mora tanke mreže svoje.
Al' pljusak vesala u noći se čuje?
Nije! To ždralovi nečega se boje.

Već su kasne ure, i paževi mali
Umorni klonuli sa pučine tije,
Čekajuć gospare svi su pozaspali. —
O, što rade veće i kako ih nije!

Čekat ćemo jošte! I nek vas ne plaše
Crne slutnje noći — more je ko stepa
Mirno i uzdano, i ono je naše
I doć će Orfeo i Julija l'jepa.

* Nakon urote Zrinsko-Frankopanske pobjegne Julija, žena Franje Frankopana, zajedno s rodakom Orfejem Frankopanom, iz Novoga u Mletačku. Austrijska je vlada progonila Orfeja po svim državama, i njega u srpnju g. 1670. nestaje. A Julija je umrla u rimskom samostanu sv. Terezije.

Ljuba Ivić, — Zagreb:

Antikna slika.

Ljulja se barka. — Na zlatnom pijesku
Srebrne školjke leže.
Miriši voda po travi i cvijeću,
S istoka ptice bježe.

Tiho je more . . . Samo pod veslom
Biseran talas sijeva.
Sa barke nimfe u vodu skaču,
Srebrni glas im pjeva:

— »Davori Maju, mjeseci kralju!
Davori cvijeća bože!« —
U šumi bijesni satiri viču,
Crvenu vatru lože.

U kozjem mijehu vino se hladi,
A Pan u frulu svira.
Kraj njega Bakho s vijencem na glavi,
U ruci mu je lira . . .

On zove: — »Amo, prebijele nimfe,
Amo vas, djeco vode!« —
Na barci nimfe češljaju kose
I barkom dalje brode.

Tiho je more ... U hladu šume
Crvene plamte vatre . . .
Satiri piju . . . a bijele nimfe
O cjelovima snatre . . .

Dr. Svetozar Ritig, — Zagreb:

Raffael Santi.

Raffael — najveće ime kršćanskoga slikarstva!

Nije njegova veličina u duševnom rvanju, da svojim radom samu narav u svoju vlast okuje i da je nadvisi, da bude obretnik novih, neslućenih duševnih svjetova, da, nemiran vazda poput Michelangela, kuša titanskom snagom doseći i samo nedostiživo, nego je slava njegova u tome, što je genijalnim pogledom obujmio sklad i harmoniju između stvarnoga i idealnoga, između zemaljskoga i nebeskoga vasmira, pak je toj harmoniji neodoljivim svojim kistom umio dati veličajnoga izražaja. I pravo je tako, jer ljudska umjetnost ima biti odsjev i odraz one vanredne harmonije, što u cijelom vasmiru kraljuje i vlada.

I koliko je Raffaelova umjetnost velika, jer nam iskazuje najviše probleme ljudskoga duha, toliko je i najneukijem oku razumljiva i najpriprostijem srcu blizu, jer je slikar umio najteže stvari i najduhovnije misli prikazati jednostavnim slikarskim sredstvima i oblicima, što ih lako dohvaća svako ljudsko biće sa iole estetskoga osjećaja. Zato Raffaelove slike nijesu samo dragocjenost carskih dvorova i raskošnih galerija, nego su najmiliji uresi i običnih građanskih domova.

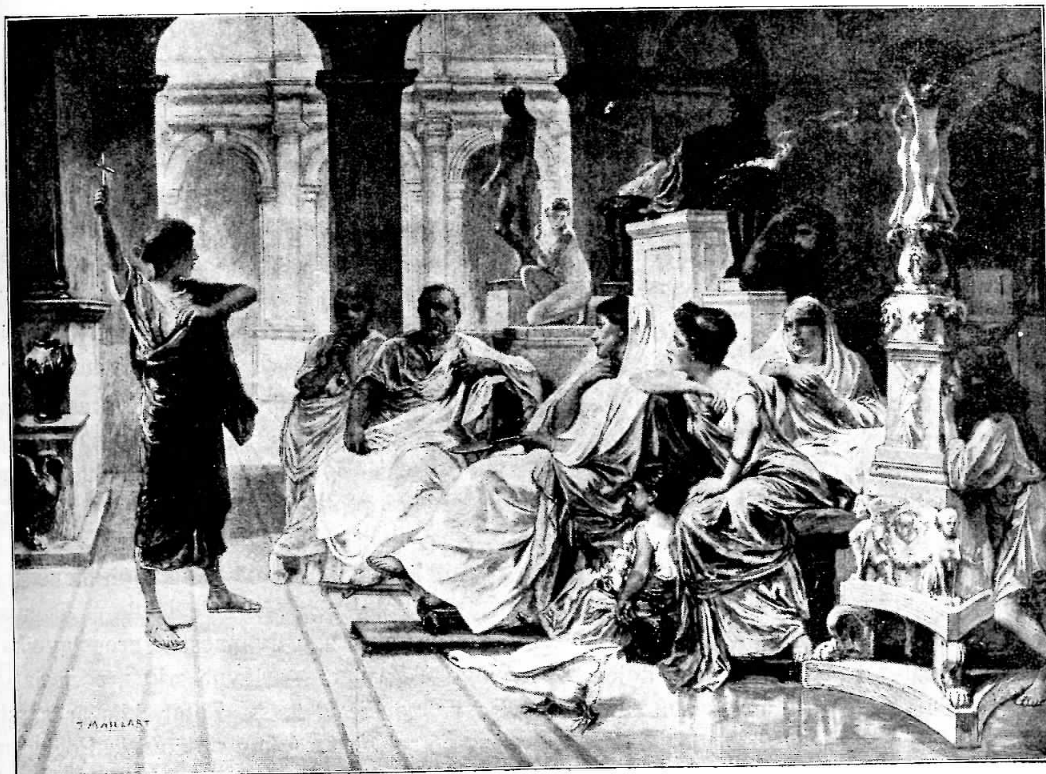
Raffael spada u red onih ljudi, o kojima glasoviti essayista Carlyle u svojoj knjizi »O junacima« kazuje, da nijesu proizvod povijesti, nego je povijest njihov proizvod.

On je svojim genijem udario biljeg jednome vre-

menu, koje do danas znači vrhunac ljudskoga umijenja.

Svoju je popularnost stekao Raffael madonama. Nijedan od slikara nije s tolikom njegom i s tolikom milinom umio prikazati uzor majčinske sreće i ljubavi. Njegove slike: Madonna Colonna, Madonna u zelenom, Madonna sa češljugarom itd. jesu himni, jesu jedna melodija one riječi, što ju s najslađim osjećajem u duši šapćemo »majka«. Tko je vidio i jednu Raffaelovu madonnu, razumije, zašto se veliki toskanski vojvoda Ferdinando III. nije ni na svojim putovanjima htio odijeliti od Madonne del Granduca, slike Majke Božije, koja je tako po njemu nazvana (madonna velikoga vojvode). Od svih madonna najviše je poznata i raširena: Madonna della sedia. Majka sjedi na stolici, rukama ogrlila čedo, a ono se glavicom prislonilo o majčin obraz. Složaj slike jest tako jednostavan i naravan, a ipak tako pun poezije, te neodoljivo osjećaš veliku onu istinu, da je priroda najbogatije vrelo pjesničkoga nadahnuća. I ne znaš, što te na slici više zanosi, da li onaj sklad linija, ploha, boja, držanje majke i djeteta, ili onaj izražaj majčinoga blaženstva, što se slikom prelijeva, pa ti obuzimlje sav pogled, svu misao i sav osjećaj. — U »Sikstinskoj madonni« prikazuje nam slikar još savršeniji uzor: lik nebeske majke. Ta se slika nalazi sada u Draždanskoj galeriji, a njekada je bila na oltaru benediktinske crkve sv. Siksta u Piacenzi. Nadzemaljska pojava lebdi na oblaku, lice je njezino preobraženo, a u naručju drži božansko čedo. Sanja je to, viđenje li, prosinuto rajskom slavom i milinom, što i tvoju dušu božanskom milotom rasvijetljuje i preobražuje. Koja li je čarobna moć: taj kist bogoduhog umjetnika! Raffael je valjada u njekoj ekstazi gledao tajne ljepote duhovnoga svijeta, a Bog mu dao čudesnu vlast, da ih na platnu vječnima učini.....

No sva genijalnost Raffaelova očituje se u monumentalnim slikama vatikanskih dvorana (stanza). Neumrli Mecena papa Julij II. odluči na stijenama svoje palače ispisati povijest crkve i papinske stolice i sve slavlje ljudskoga znanja i umijenja. Bramante, slavni graditelj sv. Petra rimskoga, preporuči mu za taj posao svoga daljnjega rodaka Raffaela, mladića od dvadesetipet godina, i ako je u taj čas, god. 1509., boravio u Vatikanu Michelangelo i svojim veledjelima ukrašivao strop sikstinske kapele. Raffael se umah nađe u osredišu, koji je odgovarao njegovu geniju. Istina, nijesu sve slike u vatikanskim stanzama izvedene od njega — u navali posla pomagali su mu učenici — ali su sve ideje njegove. Sala di Constantino prikazuje nam pobjedu kršćanstva nad poganstvom i osnutak papinske političke vlasti (Bitka na milvijskom mostu, dobru kopiju imademo u našoj galeriji; krštenje cara Konstantina, darovnica njegova papi Silvestru I.). Stanza di Incendio priča nam čudesnu Providnost Božju, koja ravna udesom crkve. Tuj je krunisanje

Smrt rimskih bogova.

Karla velikoga; požar (incendio) Rima, što ga je znakom sv. križa u čas ustavio Lav IV. (god. 847.); tuj je pobjeda (844. god.) kod Ostije istoga pape nad Saracenima. Stanza dell' Eliodore gotovo je sva islikana rukom Raffaelovom. U slikama »Heliodor iz hrama jeruzalemskoga«, pak »Lav I. odbija Attilu od Rima« i »Oslobođenje sv. Petra iz tamnice«, umjetnik nam je simbolično predočio povijest svojega doba: pobjedu pape Julija II. nad Ljudevitom XII. i nad Francuzima (1512.)

Najznamenitija je od svih dvorana: Stanza della Segnatura, u kojoj su njekada pape sudovali. Svetište umjetnosti. U tim frescima iznio je Raffael sva duhovna i idealna dobra čovječanstva, a kao čuvari tih dobara prikazani su bogoslovi (u slici »Disputa«), mudraci (u »Atenskoj školi«), pjesnici (na »Parnasu«), te »car Justinijan i papa Grgur IX.« kao zakonoše građanskoga i crkvenoga prava. U tom ciklusu predočio je slikar vrhovne ideale istine, dobrote i ljepote, u koliko ih je do njegovoga vremena ljudski duh ostvario. Već po ovom rasporedu može čitalac i sam prosuditi, kako je dubok i širok bio Raffael u svojim zamislima; ali jednako i u pojedinim njegovim veledjelima, šta više i u samim detailima radova, sijeva vanredni njegov duh.

Ovdje nas navlastito zanima »Disputa«, koju »Hrvatska Prosvjeta« donosi u ovom broju kao umjetnički prilog.

Slika prikazuje triumf objavljene vjere, triumf katoličke crkve. Razdijeljena je u dvije polovine. Dolje je crkva bojna, ecclesa militans. Bojna crkva, prosinuta svijetlom vjere (lumine fidei), živo razpravlja o presvetom oltarskom Otajstvu, što je u sredini, u pokaznici, na jednostavnom oltaru. Pravo je slikar učinio, te je sv. Euharistiju odabrao za središte, oko kojega se radnja kreće, jer je taj sakramenat sinteza svih istina i svih misterija kršćanske vjere, jer je sunce svih milosti Božjih. Cio učeni zbor raspravlja o dubokom otajstvu, jedni čitaju knjige, mozgaju, razmatraju, drugi slušaju, povlađuju, treći, koji su našli riješenje svojim poteškoćama, pišu. Razna vladaju mnijenja, kako se ima svesti u sklad vjera i znanost, objava i filozofija, pa ovaj duševni rad, ova duševna borba crkvenih otaca i učenjaka prikazana je od slikara u bezbroju zanimljivih motiva. Najbliže do oltara sjede četiri velika zapadna Naučitelja: na lijevo sv. Jeronim, koji je duboko zaronio u sv. Pismo, što ga drži na koljenu, do njega sv. Grgur Veliki, s tiarom na glavi, a pogledom uprtim u sv. Otajstvo; na desno je sv. Ambrozij od udivljenja ruke raskrilio; kraj njega sv. Augustin govori svome učeniku u pero duboke misli o teškom pitanju. Tik iza oltara je Petrus Lombardus († 1164.), magister sententiarum, prvi, koji je na zapadu napisao sustavno bogoslovlje. Iza sv. Augustina stoji sv. Toma, prvak škole, koji je anđeoskom mudrinom učio božanske istine, a iza Petra Lombarda jest Duns Scotus, utemeljitelj franjevačke školastike. On se valjada ni u pitanjima o presv. oltarskom sakramentu ne slaže sasvim sa sv. Tomom. U sredini te desne skupine dva su pape: Siksto IV., ujak Raffaelova Mecene Julija II., i na prvoj stepenici majestetična je podoba Inocentija III., najuglednijega pape srednjega vijeka. Dno njegovih nogu leži glasovito njegovo djelo: De sacro altaris mysterio libri VI. Među papama je kardinal sv. Bonaventura, predstavnik sredovječne mistike, a dalje se vide likovi: Danteov, Savonarolin, Fra. Angelikov. Sasvim je naprijed u grčkom hitonu Marsilius Ficinus, glasoviti firentinski humanista, koji desnom rukom pokazuje prijatelju Picu della Mirandula na pokaznicu.

Kako ova desna, tako je i ona lijeva strana po matematičkom obrascu razdijeljena u skladne skupine. Svaki lik imade svoj historijski značaj i temperamenat, svaki skup svoj posebni život, svaka pojedinost svoje osobito značenje. Euharistija jest centrum svega mišljenja i osjećanja, sviju kretnja. Jedna nevidljiva crta polazi od pokaznice i vraća se k njoj. I makar te učene glave imadu u nauci o sv. Otajstvu svoje nazore i svoja mišljenja, j e d n o im je vjerovanje, i s t o počitanje prema Otajstvu nad Otajstvima.

Ozdola iz dolnje skupine otvoren je pogled u nebesa, gdje na oblacima stoluje presveto Trojstvo: posve gore je Bog Otac sa zemaljskom krugljom, niže Spasitelj, preobražen sa živim ranama na rukama i prsima, dolie Duh Sveti u obliku goluba. Ob desnu Spasitelju sjedi Njegova Majka, ob lijevu preteča Ivan Krstitelj. Vojske od anđela lebde u visinama. Na oba kraja u polukrugu dvanaest je predstavnika Staroga i Novoga Zavjeta — slavna crkva, ecclesia triumphans. Posve na lijevo je sv. Petar, ključar carstva nebeskoga, kraj njega Adam pračovjek. Pogled mu se gubi u daljinu, snatri o istočnom grijehu i o otkupljenju. Dalje sv. Ivan piše knjigu Otkrivenja, David drži harfu, a sv. Stjepan, prvi mučenik, rukom pokazuje na crkvu vojujuću. Na desnoj su strani sv. Lovro, Mojsije, Jakob Apostol, Abraham i sv. Pavao.

I ova gornja skupina puna je dramatskoga gibanja i života, ali s kojom duhovitošću je Raffael proveo razliku između onoga svijetla vjere (lumen fidei), što sjaje bogoslovima u njihovom istraživanju od onoga svijetla slave (lumen gloriae), što obasjava nebesnike! I oni su duševno uzbuđeni, svaki lik ima svoj individualni izražaj, ali lice njihovo sijeva blaženstvom, njihovi likovi kazuju, da su oni riješili pitanja, što još muče sv. oce naučitelje. U sv. Trojstvu našli su potpuni smiraj. Njihova se vjera prometnula u gledanje, njihovo ufanje u posjed, njihova ljubav u neiskazanu sreću. —

Raffael je u svemu monumentalan. I u slikarskoj tehnici. Za njega nema poteškoće izraziti kistom ma koju misao. Najteže perspektivne probleme suvereno je nadvladao, na malim plohama najveće misli i radnje izveo. Uvijek je našao pravu crtu i pravu boju. Nitko nije umio tako savršeno spojiti krajinu (paysage) u pozadini sa radnjom na samoj slici. To je u njega vazda jedna simfonička cjelina. Nu sve se ove vanredne odlike gube prema onoj bogoduhoj sposobnosti, kojom je veliki slikar umio najduhovnije i najduševnije misli i osjećaje izraziti. Ljudsko tijelo biva u njega, da se tako izrazim, instrumentom duševnosti. Članci tijela su misao i osjećaj, svaki kretaj je život. Njegova je umjetnost transcedentalna, nadilazi linije, boje i oblike, ona nas nosi u sfere nadzemaljštine, metafizike. U tom je bez premca.

Raffael je kao svaki genij brzo sazreo. On je »Disputu« slikao u 26. godini i kasnije nije stvorio nijednoga savršenijega djela. Historijske slike i portraiti (Julij II., Lav X. sa nećacima itd.), njegove Sibille, fresci u Farnesini, trake su istoga umjetničkoga genija. Umro je u 37. godini premoren od posla i duševnoga napora. U cijeloj Italiji nijesam mu vidio nijednoga mramornoga spomenika. Ni ne treba mu ga: reprodukcije njegovih slika jesu najživlji i najljepši spomenik njegovoga duha.

Draga Auer, — Osijek:

Iz liječnikova dnevnika.

Onoga dana, kada sam bio imenovan liječnikom u zavodu za umobolne, bijah neobično sretan. Bio sam još mlad, pun lijepih i plemenitih misli, a nije mi godio moj dotadašnji osamljeni život. Ja sam naime već davno izgubio roditelje, pa stoga nijesam imao nigdje pravog doma. Mrzilo me ići svaki dan u gostionu, a pogotovo brinuti se za stan, odijelo, rublje, jelo i poslugu.

Tih sam se svih briga riješio došavši u zavod. Ondje sam imao lijepe zračne prostorije, iz kojih sam gledao na prekrasno gorje i udisao ugodni miris cvijeća i zelenila vrta, koji je okružio našu kuću.

Uopće me je ondje sve veselilo — sve mi se svidalo. S ostalim sam liječnicima živio u najboljem prijatel'stvu, služinčad sam dobro pazio — a bolesnici me upravo obožavahu.

S njima sam se igrao, šalio, pjevao, koješta im pripovijedao a oni su mi sve povjeravali. Štovali su me i ljubili, kao što djeca ljube stroga, ali pravedna i dobra oca.

Ponosio sam se tom njihovom ljubavlju, jer je umobolnima teško udovoljiti i teško steći njihovo povjerenje. No ja sam to u istinu zaslužio, jer sam se uvijek bavio s njima, nastojeći da im olakšam boli, i da ih u svemu razumijem, premda je to bilo u nekim slučajevima posve nemoguće.

Ja sam s bolesnicima uzdisao, s njima se veselio, a kada su morali u svoje sobe, zabavljao sam se u mislima s njima. Kako me je boljelo, kada je tkogod surovo s njima postupao.

Znao sam za sve mane bolesnika, trsio sam se, da doznam za uzrok njihove bolesti i prema tome sam postupao s njima. Malo ih je bilo, koji su od djetinjstva trpjeli od bolesti, većinom su u zavod dolazili onakvi, kojima je još prije kratkog vremena um bio posve zdrav i bistar, te su nastradali od prevelika duševna napora ili od žalosti, od pretrpljena straha ili bolesti, od neumjerena pića ili od kakva događaja, koji je u njihovu životu igrao veliku ulogu, te ih razočarao i uništio sve njihove nade.

I kako sam ih žalio!

S njima je bilo teško postupati, jer je bilo dana, kada su posve mudro govorili, puštajući se u takve razgovore, što ih mogu samo zdravi ljudi voditi. Gdjekada sam bio upravo u neprilici, kako bih s njima postupao, jer nijesam znao, da li ih je ostavila bol, ili ih muče opet kakve vizije.

U najtežim časovima, kada nijesu htjeli nikoga slušati, te nije koristila ni oštra riječ ni strogi ukor, ni nenježni udarci, tada su došli po me, ma bilo to i u ponoći, jer su znali, da je moj pogled kadar mnogo učiniti s bolesnicima, pa će ih moja riječ učiniti opet blagima i krotkima, a možda ih i posve umiriti. Nijesam se ljutio, kada su me bunili, ta znao sam, da činim dobro djelo.

Da, ja mogu punim pravom reći, da se malo kada koji liječnik toliko žrtvuje za svoje bolesnike, koliko sam se ja žrtvovao. Bio sam uvijek s njima, što više, žrtvovao sam im i svoje slobodno vrijeme. Kolege mi se smijali ne mogući pojmiti, da u tom uživam. No ja sam za sve to slabo mario. Nije me smetalo, kada su mi prigovarali, što sam uvijek u zavodu i ne zalazim u društva. Nijesam ih slušao, kada su preda mnom govorili o ugodnim zabavama, lijepim djevojkama, o čarima grada, novim komadima u kazalištu, pa o dobrom piću u ovoj ili onoj gostioni.

O ne, ja im nijesam ni najmanje zavidio.

Ta mene nije ništa priječilo, da ih i ja slijedim i da pođem s njima; no ja sam bio zadovoljan, kada sam ostao doma. Zabavljao sam se s bolesnicima sve

dotle, dok nijesu morali na počinak, a iza toga sam se većinom povlačio u svoju sobu ili sam išao u vrt, kada je bilo lijepo vrijeme, pa sjeo na malu klupu pod velikim lovorom i razmišljao...

U vrtu je bilo obično posve tiho i mračno, samo je katkada mjesečev trak pogledao na me kroz gusto lišće grančica a tada se opet sakrio.

Vrlo je ugodno bilo u toj tišini, u samoći — u tome mraku. Gledao sam prozore kuće, s kojih je malo pomalo nestajalo svjetla, dok se ne bi i zadnja svjetiljka ugasila. Tada sam odahnuo — tek onda sam se posve mogao zadupsti u misli.

Bio sam često veoma umoran, stoga sam se naslonio na klupu i pustio, da se vjetrić igra mojom kosom.

Polagano mi se pred očima stvorila slika, sada jednoga, sada opet drugoga bolesnika; čas sam se zadovoljno smiješio, čas opet gledao zabrinuto preda se, kao da tražim pomoći.

Najviše me mučila misao na jednog bolesnika, koji je tek nekoliko tjedana bio u zavodu. Bio je to lijep i stasit mladić, u proljeću života.

Imao je nježne i pravilne crte lica, visoko čelo i tamnosjajno oko. Na prvi bi ga mah držao svatko zdravim. Njegov vitki stas, otmjeno držanje, ljepota lica dojimahu se gledaoca upravo napadno. Nu kad mu se čovjek približio i bolje pogledao ono blijedo lice, sumorne oči, koje su katkada sjale čudnim sjajem, morao bi nehotice zadrhtati.

Od straha pred njim — ili od sažaljenja?

Ozbiljno i dugo znao me je mladić gledati u prve dane, kada je došao u zavod, kao da mi želi pogledom prodrijeti u dušu, pa mi je gdjekada bilo upravo tjeskobno. Poslije je znao biti živahan i umiljat; crne oči žarile se katkada od sreće i zadovoljstva ali to je trajalo tek nekoliko časaka.

Njegov me je prošli život veoma zanimao, bio sam željan znati, kako je došao da te užasne bolesti. Brat me je njegov zamolio, da mu često i točno javljam, kako se nesretnikova bolest razvija, ima li bar tračak nade, da će jednom ozdraviti, dopisivao sam se s njim, i tako doznao za prošlost i uzrok Stjepanove bolesti.

Dvije godine prije toga zavolio je krasnu djevojku, neku glumicu. Premda ga je majka njegova zaklinjala i suzama u očima molila, da se kani djevojke, o kojoj se nije najljepše govorilo, i ma da su ga njegovi prijatelji silom htjeli odvratiti od njegove nakane, da se s djevojkom oženi, nije ih Stjepan poslušao.

On nije mario za majčine uzdahe i suze ni za prigovore starijega brata i prijatelja, već je neprestano bio u društvu djevojke. Bio je sretan nada sve, što ga ona nije odbila, kada ju je zaprosio.

Taštoj je djevojci godila ljubav lijepog i otmjenog, a uz to vrlo bogatog mladića; neko mu je vrijeme bila šta više vjerna pokazujući da ga ljubi. To joj nije bilo osobito teško, jer se znala dobro okoristiti njegovom mladošću, ljubavi a osobito njegovim novcem. Stjepan nije pitao za njezinu prošlost, niti je mario za tiho šaputanje prolaznika, za ironične i posprdne poglede, kada je s djevojkom išao ulicom. Bio je uvjeren, da ga ona ljubi, da će biti sretan, kada postane njegovom, a za drugo nije mario. Za sve je drugo bio slijep i gluh.

Svi su mladića žalili a djevojku upravo prezirali....

Već je sve bilo pripravljeno za svadbu. Krasno je pokućtvo stajalo u velikom stanu, skupocjene oprave, sjajni dragulji i nakiti — sve darovi od Stjepana čekali su na nju — njegovu zaručnicu.

Dan prije vjenčanja, predstavljala je zadnji put u kazalištu. Općinstvo je žalilo, što ih ostavlja vrsna umjetnica, no nekoji su se opet mudro smijali i tješili ostale, da je ne će za dugo izgubiti, jer će se po svoj prilici i opet povratiti kazalištu.

Stjepanu je bilo žao, što nije mogao doći na predstavu, jer je isti dan morao radi neodgodiva posla otputovati u obližnje mjesto. Tvrdo je ipak naumio, da će se još za vremena povratiti kući i barem na zadnji čin doći u kazalište. No posao mu se i preko volje otegnuo, i on je zakasnio na vlak. Silno se radi toga ljutio, te je brzojavno molio zaručnicu, da mu oprosti.

Zlovoljno je hodao po tuđem mjestu računajući nestrpljivo, koliko će još vremena proći, dok dođe prvi vlak, da ga odveze kući. Na njegovu žalost, prvi je vlak prolazio ovuda tek sutra u zoru, pa mu nije bilo moguće, da bude u kazalištu. A ipak je to veče živo želio, da bude kraj zaručnice, da se naslađuje njezinom igrom, da bude svjedok njezine pobjede, da vidi kako joj svi oduševljeno plješću i bacaju joj cvijeće na pozornicu.

Mnogi bi mu i zavidjeli, kada bi opazili, da se ona samo njemu smiješi, a on joj može pred svima poljubiti ruku.

Slučaj je doveo Stjepana pred jednu gostionu, u kojoj je sjedilo veselo društvance. U dvorištu je gostione stojao — na veliko njegovo čudo — automobil. Izvrsna misao, njim će se on odvesti kući! Prišao je k vozaču, da se pogodi s njim. Vozač je nakon duljeg oklijevanja, zamamljen lijepom nagradom, pristao, premda se morao još iste noći povratiti, da rano u zoru nastavi put s društvom, koje je htjelo da prenoći u gostioni.

One noći nije nitko bio sretniji od Stjepana. Automobil je bijesno jurio, a mladić se veselo smješkao, misleći, da će doći upravo pred kazalište, kad se op-

činstvo bude razilazilo. Prevario se. Došavši do željena cilja, nade tamo sve tiho i posve mračno. Redar mu je rekao, da se svi upravo prije četvrt sata razišli.

Mladić se požurio Lucijinu stanu, misleći, kako li će ugodno iznenaditi svoju zaručnicu. Vruće je čeznuo, da se s njom porazgovori. Saznao je, da Lucija nije u gostioni s drugim glumicama, jer je odbila njihovu ponudu, da njoj u počast prirede sjajnu gozbu

Brzo je Stjepan stigao do stana djevojke. Vrata su s ulice bila još otvorena, i on je pošao u dvorište i dalje u vrt, da odanle pokuca na Lucijine prozore.

Njezina je soba bila rasvijetljena i prozor nešto otvoren. Nije se tomu čudio, jer je znao, kako svatko voli svježi večernji zrak i ugodni miris cvijeća. Ali čuj, u sobi se čuje razgovor. I smijeh se nekakva pokvarena čeljadeta razliježe iznutra. Spominju i njegovo ime. To se njemu smiju.

Ha! nevjera, nevjera, i osveta! Kao okamenjen stajao je ovdje nekoliko časaka, leden mu znoj oblio čelo, rukama je prekrio oči, stiskajući ih i goneći od sebe mračne misli, koje su vulkanski iz njega provalile. Tada mu zašumjelo u glavi, zakuhalo u srcu, ruka mu segnula za nožem, i zlo je u njemu nadvladalo. Mjesto da doličnom gestom odgurne od sebe nevjernicu, on je pao, duboko pao. Postao je u času paroksizma ubijca onoga, koji mu je oteo sreću.

Iste su noći vodili redari Stjepana u tamnicu.

Tamo je čamio nekoliko mjeseci, dok nijesu suci utvrdili, da je svoj zločin izveo u neubrojivom momentu. Bio je pušten na slobodu. Ali na njemu se doista zbila velika promjena. Postao je mrk i čudan, tupo bi buljio preda se i katkada se bez razloga nasmijao. Lice mu je bilo svakim danom bljeđe, a oči mu sve dublje upadale. Klonio se svijeta, a mlade je djevojke izbjegavao. Kada bi slučajno koju vidio, namrštilo mu se čelo, zasijevnule mu oči — i toga je dana bio još mučaljiviji.

Majka i njegov brat sa strahom su ga promatrali, kada je sjedio sam u svojoj sobi, misleći, da ga nitko ne gleda. Šaptao je slatke riječi, tiho zvao Luciju najljepšim i najnježnijim imenima. Kao dijete, kada se kakvoj igrački veseli, stisnuo bi oči, raširio ruke, i opet ih k sebi stiskao.

Iz te bi se tihe sreće naglo probudio. Ustao bi, lupao nogama o pod, bacao i derao sve, što mu je došlo pod ruku. A tada se sakrio u kakav kut sobe i plaho gledao oko sebe i na prozor, kao da ondje vidi sablast. Sakrio bi rukama lice i vikao katkada u sav glas, neka ga spase, neka ne puste, da ga odvedu, neka ne daju Maksimu unići. Tako se naime zvao onaj mladić radi kojega je on postao zločincem i kojega je ono kobno veče ubio.

To je pripovijest o bolesnikovoj prošlosti, koju mi je njegov brat priopćio, znajući, da ću bolje djelovati na uzrujane živce Stjepanove, kada budem znao za uzrok njegove nesreće. Nešto sam i od samog bolesnika ispitao, jer je on katkada našao mira, kada je mogao o svem iskreno govoriti. Onda mi se pričinio posve normalnim, osobito kad je govorio o velikoj svojoj ljubavi. Tada bi posve tiho razgovarao i često bolno uzdahnuo.

Predivo je prela . . .

Njegova se majka žrtvovala za njega, kao što i brat. Htjeli su, da ga uza se pridrže, da ga sami dvore i paze na njega, ne bi li mu olakšali boli. No majka je umrla, a to je na bolesnika još jače djelovalo. Nitko ga nije mogao svladati, kada su mu nadošli teški časovi. Kada je njegov brat vidio, da ga mora poslati u koji zavod, učinio je i to, premda je kao dijete plakao, kada se rastao s njim.

Gdjekada je bolesnik bio u zavodu posve miran. Molio je šta više, da mu dam nešto za čitanje, da ga naučim koju igru, ili bi sjedio u maloj sobici i razgovarao sam sobom.

Kada sam mu se jednom približio i nježno mu pogladio gustu kosu, mahnuo je on zlovoljno rukom, i rekao ljutito: »Pst. pst! Zar ne vidite, kako je krasna, kako divno igra! Ah, sada je zaplakala — a ja ipak ćutim, da mi se smiješi, da je sretna, što je promatram . . . . Vidite — nastavio je tiše — onaj lančić, što nosi oko vrata sa zlatnim srcem? Ondje je moja slika unutra. To uvijek uza se nosi. I onaj prsten sa sitnim draguljem — i to je dar od mene. To je njezin zaručni prsten, a za kratko će vrijeme imati drugi, vjenčani . . . O, kako će to biti lijepo! Ona će tada biti moja — samo moja. Tada više ne će predstavljati, ne će je gledati toliki muškarci, na koje sam u istinu ljubomoran. Samo će biti moja, i samo ja ću joj govoriti slatke riječi. Ah, gledajte samo — govorio je bolesnik dalje, pokazujući prstom na zid — sada je umrla! Ali ne mislite, da je mrtva. Ne, ne — ona živi, vidite, da diše. To je samo pozornica, to ona samo glumi . . . .

Ja sam ga uvijek u ovakovom času ostavio, dakako s teškim uzdahom, no ipak nekako umiren, jer sam znao, da je sretan, da će ga ta obmama čitav dan držati.

U onim danima, kada je šuteći sjedio na svojoj klupi namrštena lica i nije mario za razgovor drugih, kada su mu oči bez prestanka gledale mrko u jednu točku — tada sam bio zabrinut radi njega.

On bi zaškrinuo zubima, stiskao ruke, čelo mu se namrštilo, a oči gnjevno plamtjele.

— Brzo, brzo — vikao je u sav glas — pustite me, da dalje bježim. O, nemojte me vezati! Pustite me na slobodu. Ja nijesam kriv! . . . Pst, pst! — nastavio je tiše bijednik i počeo drhtati. Sada ću ga ubiti . . . . Ha! — sada je pao, pogodio sam ga! . . . Ali zašto bježiš Lucijo? Ti zmijo! Zar mu ne ćeš ustaviti krv . . . vidiš, kako je siromak problijedio . . . vidiš, kako se crvene mrlje njegove krvi odsijevaju na tvojoj odjeći . . . . Ne bježi Lucijo — ustavi krv, koja teče iz Maksimove rane. Ja nijesam mislio njega . . . već tebe, samo sam tebe htio, ali on je pogođen on je pao . . . . on je mrtav.

Tada je zašutio siromak, kao da se bojao, da bi svojim riječima mogao koga uzbuniti. Upro bi pogled u sobni zid, a tada opet uplašeno gledao na prozor, zadrhtao i problijedio još više, kao da ondje vidi kakovu strašnu sablast, pa se onda sakrio pod postelju.

— Jao! Ne dajte me! — vikao je nesretnik u sav glas. — Zar ne vidite, da me Maksim bodežem progonja . . . Uhvatite Luciju, ona je svemu kriva. Ona me je prisilila, da ga ubijem, ona ga je sama ubila . . . Zar ne vidite na njezinoj bijeloj odjeći, crvene mrlje njegove krvi? Na stratište . . . na stratište s njom!

Kada bi se jadnik ponešto smirio, sjeo bi opet na klupu. Iza toga bio je uvijek blijed i izmučen a oči mu se caklile. Mahao je rukama i smijúći se rekao: »Ah, kako se umorih! — ali sada više ne mogu trčati, ma da me Maksim još uvijek goni s bodežem u ruci . . . Ah i na njegovoj se odjeći svijetli krv . . . Krv — svuda krv! . . . Pa evo, ja sam spreman, da učinite sa mnom, što hoćete.«

Iza tih sam prizora, teškim srcem ostavio sobu njegovu, jer sam znao, da ni moje riječi ne mogu umiriti bolesnika— odlazio sam od njega, da ne vidim kako ga vežu, jer to je bilo prijeko potrebito u takovim danima.

Stjepanova me bolest najviše mučila. Strašno mi je bilo, kada sam mislio, na koji je način, došao do nje, kojim je uzrokom iz čestita, plemenita a još mlada čovjeka postao ubojica — umobolnik.

No nadao sam se neprestano, da se ozdraviti, a tomu se i danas nadam. Nesretni Stjepane, odviše si teško okajao svoje zlo dijelo.

B. I.:

Po Volgi.

U Nižnjem Novgorodu.

I.

Bilo je prvoga svibnja, — no ruskog prvoga svibnja, kad je naš istoimeni mjesec već polovicom prošao. A ipak nas je putem od Moskve pa do Nižnjega Novgoroda svu noć pratio snijeg. Ni sami se »sjevernjaci« nijesu više nadali snijegu, ma da su tamo već privikli na takve šale prirode. Peći su u željeznici bile zapečaćene, a u coupé-u hladno, da je zima do kostiju prodirala. Nijesmo osjećali studen samo mi »južnjaci«, kako nas Rusi vole zvati, nego su se i moji suputnici sjevernjaci svu noć stiskali pod pokrivalima. Poznato je naime, da Rus ne putuje bez pokrivača, jastuka i čajnika. Ipak ni ovi atributi

nijesu koristili. I pod pokrivačem je bilo hladno, pa su putnici stali uzdisati, što se noću ne može dobiti na stanicama »kipjatok« — vrela voda za priredivanje čaja. — »Popio bi čovjek čaja čašicu, dvije, ugrijao bi se...« govorili su. A onda se sav njihov gnjev svalio na konduktera, dobrodušnog ruskog »maloga«, kod kojega ni uniforma nije mogla da sakrije nekadašnjeg »Vasju« ili »Vanjku«. Korili bi ga, zašto nijesu vagoni ugrijani, a on bi se samo dobrodušno smiješio, tumačeći već bogzna koji puta, da on nije ništa kriv, da on ne može pomoći, da se nijesu nadali snijegu, da su peći zapečaćene, i t. d. A poslije, koliko bi god puta prolazio coupé-om, što na ruskim željeznicama ne biva rijetko, uvijek bi sućutno i sa smiješkom upitao: »je li hladno, gospodo?« — Napokon su se moje dame razljutile i izgrdile ga za njegovu preveliku ljubežljivost, smatrajući je jednostavnim izazivanjem i ismjehivanjem.

Jutro je svanulo dosta kasno, jer je dan bio tmuran, a s jutrom osvanuo i Nižnji. — Vlak nije pravo ni stao, a unutra nahrupiše karakteristični ruski trhonoše, koji me uvijek sjećahu na gladne vukove ili razbojnike, štono zaustaviše vlak. Još se vlak miče, a oni se penju uza stube, potiskujući jedan drugoga na stranu i nastojeći svaki, da ga drugi ne prestigne i ne otme mu zaslužbu. A natječu se bez srdžbe i zlobe, kao po nekom prirodnom redu. Opazila sam, da ne će nikad mladi preuzeti prtljagu putnika, koji je stigao na kolodvor kolima i hoće da otputuje, već to uvijek prepušta najstarijemu od onih, koji se tamo dese; — a sve to po nekim osobitim, nepisanim pravilima, rekli bismo moralu, koji se sam složio ovako tijekom vremena, možda i pod pritiskom jačih. Kolodvorima Rusi ne posvećuju odviše pažnje ni s arhitektonske ni estetske, a ni higijenske strane (osim onih u prijestolnicama), pa me tako i ovdje dočekao prilično zamazan i neuredan provincijalni kolodvor, koji je zato dvostruko živahan kao drugi. Nižnji, taj car sjevernog Povolžja, nije se baš dao odviše zastrašiti snijegom, on je već počeo svoj novi život, otkako je nestalo leda na Volgi i Oki. Na kolodvoru potražih odmah blagajne parobrodarskih društava, no jedva ih jedvice nađoh. Čovjek naime očekuje, da će naći prave blagajne, a to u jednoj prostoriji, koja služi i kao čekaonica i kao buffet za treći razred, postavljeno na jednom stolu, jedan do drugoga, nekoliko reklamnih plakata, a kod svakog čovjek prodaje karte. No hvala Bogu! karte su tu, sad samo još procedura pogađanja s izvoščikom (premda u mom »putevoditelju« piše, da Nižnji ima taksu za izvoščike), i za koji pola sata evo nas na pristaništu. Ovdje je tek čovjek mogao da shvati svu ljepotu i udobnost moskovskih ulica i njihovih kaldrma, na koje se tako teško bilo priučiti. Ta i u Moskvi se sva griješna duša u čovjeku strese, kad se ulicama vozi, — ali ovdje je vožnja upravo nesnosljiva. »Vanjka« tjera lagano, boji se, da ne umori svoje kljusine, a ja već po tom, kako on vozi, vidim, da je samo zato rekao najmanju cijenu od svih svojih drugova, jer drukčije, ne bi ništa ni zaslužio. Dakako poslije će reći, da se prevario, kao da prvi puta vozi, i još će moliti koju »kopjeječku na vodočku«. Mogao bi čovjek tražiti od njega, da pokaže listinu s taksom, i on bi možda izvukao iz džepa komad zamaštena papira, što ga on ne zna možda ni pročitati, ali ga ipak nosi uza se samo zato, da ga može policiji pokazati.

Kremlj u Moskvi.

Veremo se ovako — rekli bi Rusi — ulicama predgrađa, pa onda sajmištem, gdje su tek mjestimice otvoreni teški željezni kapci i gdje se čine priprave za buduću sezonu.

Čudno sajmište sa gradenim kamenim »šatorima« i još čudnijim natpisima, kao: Kartašev-Moskva, Kožuharjov-Kišenjev, Kurnigin-Baku, Jurjev-Kijev, Lihačev-Peterburg, Trudoljubov-Kazanj, i slični. Sva Rusija ima ovdje svojih zastupnika, u tom gradu sa niskim dugačkim i uskim kućama bez prozora, samo sa teškim željeznim vratima, sa uzahnim i tijesnim ulicama. Na »Carskoj ulici« ostavljamo s desne strane »glavni dom«, u kojem za vrijeme sajmova stanuje gubernator i komisija. Sad je to sve još mrtvo, ali evo, Volga već živi, dovozi sa svih strana Rusije robu, koja će se tu prodavati, zamjenjivati, pa opet slati u druge, daleke krajeve. Čuje se pomalo pljuskanje rijeke, a onda ovdje ondje, između kuća, proviruje, zasja njena površina. Dolazimo na sibirsko pristanište, koje se zajedno s kolodvorom i čitavim onim dijelom grada, gdje je »jarmarka«, nalazi na klinastom kopnu, štono se kano usjeklo među Oku i Volgu. Odatle ćemo do »gradskog pristaništa« parobrodom, da razgledamo grad. Htjeli smo putovati istoga dana dalje, no već vidik s Volge na Nižnji Novgorod s njegovim Kremljem promijeni u nama odluku. Iskrcasmo se na gradskom pristaništu i odlučismo, da tu ostanemo bar do sutra.

Moram napomenuti, da je putovanje po Volgi s komfortne strane veoma ugodno, jer ima mnogo parobrodarskih društava, a zbog konkurencije ne može nijedno da zaostane za drugim, pa se natječu, tko će više udobnosti pružiti putnicima za razmjerno malenu cijenu, što je, dakako, samo na korist putnika. Osim toga što su brodovi komfortno i lijepo uređeni, zgodna su i pristaništa, koja su isto tako snabdjevena kabinama i kuhinjom pa su slična golemim parobrodima, koji tek što se ne miču s mjesta. Tu mogu putnici da se privremeno i nastane očekujući parobrod, pa se i mi poslužismo tom pogodnošću.

Svatko zna, kako to biva, kad čovjek ostane u jednom mjestu tek koji dan a hoće da ga dobro razgleda: Hodanje, gotovo trčanje po raznim crkvama, muzejima, parkovima, šetalištima i po mjestima znamenitim s lijepa vidika, po dvorcima i Kremlju. Kad bi komu zapovjedili, da kod kuće toliko toga razgleda i u mnogobrojnim distancijama toliki put prevali, on bi držao, da je to nemoguće. No u ovakvim prilikama postaje čovjek i spretniji i dosjetljiviji nego obično. Proučivši prije dobro plan, može da s malim zabunama hoda kao po dobro poznatom gradu, štedeći kod toga put i vrijeme.

II.

Najprije posjetismo Kremlj. Od pristaništa je blizu, a još se vidi s parobroda, kako se ističe iz mora drugih kuća i zgrada, na brežuljku sa jedanaest svojih kula. Isporedite li ga s moskovskim Kremljem, pričinit će vam se, kao da ga je netko načinio onako od šale, za igru. A ipak je, vele, taj Kremlj bio negda pravom ozbiljnom utvrdom. Bio je glavnim uporištem ruske vojske, kad je ona pod vodstvom Groznoga tri puta polazila na Kazanj, dok ga nije definitivno osvojila i pokorila. Danas ne štite njegove kule valjda nikoga osim tradicije, koju valjda nitko ne zna štovati poput Rusa.

Između Kremljevskih zidova nema mjesta običnim privatnim zgradama. Tu su dva »sobora«: »Preobraženski« i »Mihajla Arhanđela«, pa razne vojne zgrade, arsenal, sud, dom gubernatora, muzej i ostale službene palače, koje ne odgovaraju nekako svojom službenom ukočenom vanjštinom dostojanstvenosti i starom stilu Kremlja i njegovih »sobora«. »Sobori« se ipak ne odlikuju krasotom, umjetnošću ili ukusom, nego tim što su to pravi ruski sobori, kakovih nigdje izvan Rusije ne može čovjek da vidi. Oni su znali tako spojiti vjerske svetinje s narodnima, da ih nitko ne može rastaviti; a i tko bi se usudio da to pokuša? Ako novgorodski Kremlj i nije ono što je moskovski — naime svetište svih Rusa — ipak i on ima svoju tradiciju. Nižnji je dao Rusiji velikog građanina, čijem se imenu danas klanja sva Rusija, građanina, koji je znao kliknuti: »Žrtvovat ćemo djecu i žene, žrtvovat ćemo imanja svoja: čemu nam ona kad pogiba kršćanska vjera?« Bio je to Kuzma Minin, koji je pohitio da Moskvu spasava od Poljaka-katolika, a s Moskvom i pravoslavnu Rusiju.

Preobraženski sobor ima grobnice novgorodskih knezova, no on čuva i smrtne ostatke »velikoga građanina«, komu je u podzemlju hrama podignuta u ruskom stilu posebna kapelica, u koju se poklonici iz gornjega hrama spuštaju lijepo urešenim stubištem. U istom se hramu čuva snimak sa zastave, pod kojom je vojska kneza Požarskoga, druga Mininova, kretala na oslobođenje Moskve, tu su i barjaci, pod kojima je tom prigodom vojevala vojska Novgorođana.

Drugi, još drevniji hram u Kremlju jest onaj Mihajla Arhanđela. I on je pun dragocjenosti i starih uspomena. A narod ljubi te svoje svetinje, te svoje drage uspomene, on se moli i svecu Kuzmi, onomu svomu osloboditelju, kojega je samo njegovo uvjerenje i poštovanje uvrstilo među svece. Koliko ruski narod drži do svojih »Kremlja«, vidi se najbolje iz toga, što bi on sve lako oprostio Napoleonu, i što mu je sela i gradove oplijenio i što je Moskvu zapalio, ali mu nikako ne može oprostiti, što se u moskovskim Kremljevskim soborima nastanio i u jednomu od njih hranio svoje konje. To mu valjada i jest pri-

bavilo naziv Antihrista, kako su ga neki zvali. Spomenik Mininu i Požarskomu učinio mi se provincijalnim: visok obelisk sa natpisima, a oko njega željezna ograda. A i sam Nižnji, čim se čovjek udalji iz Kremlja, pokazuje svoj provincijalni karakter. Ima on doduše kazališta i »blagorodno sobranje«, bez kojega nema valjda nijednog ruskog grada ni gradića, ima gimnazije, muzeje, učena društva i druge kulturne institucije, od kojih je »Glavni dom«, koji je podignut na samoj »jarmarki«, veoma lijepa zgrada u modernom stilu, a ima i drugih lijepih javnih i privatnih zgrada, lijepo uređenih šetališta i javnih vrtova — ali je ipak Nižnji »kupec« i samo »kupec«. Ma obukli vi njega u odijelo prvog pariškog salona, počešljao njega moskovski »parikmaher« (ovako Rusi zovu vlasuljara), namirisao se on »otkolonjom« (eau de Cologne), pa neka još nauči i »gramotu« i salonske manire, ipak se ona »kupečeskaja roža« (trgovačka fizionomija) ne da sakriti. Pretežu ulice, koje se ne odlikuju osobitom urednošću, kuće su im raznih veličina, oblika i stilova, a svaka druga ima »magazin« ili »lavku«.

U Evropi je Nižnji, najviše poznat sa svojih sajmova, a u Rusiji se koješta čuje o moralnom životu njegovu, osobito za vrijeme sajmova. Novgorodaninu je postala prirođena spretnost, poduzetnost i strast za stjecanjem. Ovo stecanje njemu katkada nije ni teško, a biva, da se i tkogod kao u priči preko noći obogati. Bogatstvo vodi i ovdje sa sobom želju za uživanjem, no ne za finim, istančanim, možda duhovnim uživanjem, aristokrata, već za onim obijesnim »razgulom« ruskoga »kupca«. »Vodka« i seljodka (soljena riba, koju kod nas zovu »rusima«), to je piće i hrana prostog ruskog čovjeka, koja prema sredstvima prima i istančani, gurmanski oblik. Rus ne pije uz jelo, već jede uz pilo: uz čaj, ili vodku — prema ukusu dakako. Pa kad »kupčik« iskapi nekoliko čašica vodke, kad se razigra krv, pa ako se desi još i glazba — obično harmonika, on će da zapleše »kamarinskoga«, da sve iverje vrca iz poda od njegovih teških čizama. Dakako, da se tim ne svršava, pa biva da se veselje pretvori u čitave orgije, koje često imaju i strašnih posljedica. Vele mi, da se i administracija morala umiješati, ne bi li samo prikratila preveliko veselje. Nema valjda riječi ni u kojem jeziku, kojom bi preveli rusko »guljat«; — tako mnogo pojmova sadržaje ona u sebi, ili bolje, toliko stepena i nuanca istoga pojma: od pojma »šetati«, dakle veoma nedužnog veselja — pa do provođenja razvratnih orgija.

Ne valja ipak misliti, da Novgorođani nijesu i pobožni. Poslije ovakvih pričanja o njima, zadivila me množina i ljepota njihovih crkvi. U onom su dijelu grada, gdje je sajam, dva hrama: Spaski i Aleksandra Nevskoga. Na izlazu je pak iz Kremlja lijep starinski hram »Blagovješčenski«, a crkva »Rođenja presvete Bogorodice«, tako je omiljela narodu, da je o njenom graditelju nastala ista priča kao i o onom što je gradio moskovski hram Vasilija Blaženog. Pričaju naime, da je i on bio lišen očinjeg vida, samo da nikomu više ne sagradi takve crkve. Baš kao i u našoj narodnoj pjesmi, gdje Kraljević Marko odsijeca ruku Novaku kovaču, samo da ne kuje drugomu junaku sablju, kakvu je njemu skovao. Dolazi zatim crkva sagrađena na uspomenu događaja, kad se 1888. carska porodica sretno spasla kod jedne željezničke nesreće, — a tko da izbroji sve one manje crkve i crkvice? U tim se crkvama iskreno, toplo, često i sa suzama u očima moli isti onaj »kupčik«, koji je noć proveo u razuzdanu veselju, a moli — tko bi znao zašto? Možda »sklapa kontrakt« s Bogom ili Bogorodicom, da će crkvi od toliko i toliko funti svijeću darovati, ako mu pomognu u njegovu, često i ne posve čistu poslu. A možda ne moli ništa od Boga — on se moli onako, Bogu na slavu, jer je religijozan duboko u duši, pa mu je molitva duševna potreba. Čudna je slavenska duša, a ruska duša, kano da je sakupila u sebi sve čudnovatosti; u njoj ima mjesta za najčudnije ekstreme.

Sjetih se, kako Lav Nikolajević u romanu Dostojevskoga (»Idijot«) pripovijeda o nekom seljaku, koji je sa svojim susjedom i dobrim prijateljem pošao nekuda iz sela — čini se na sajam. Trebalo je noćiti u gostionici, gdje im dadoše zajedničko noćište. Prvi opazi kod svog druga srebren sat i najednom dođe njemu, do sada uvijek čestitomu čovjeku, strašna odluka. Kad mu drug zaspi, on uzme nož, ogleda ga, prekrsti se i — zamahne.

Religijozni su čini dakle tako ukorijenjeni u ruskog seljaka, da ih on obavlja i prije zločina! Moglo bi se ovo tumačiti i sa strane patologije, kao što se često tumače tipovi Dostojevskoga. No sličnih je primjera puna ruska literatura, i nijesu to primjeri traženi, već crtice onako mimogred i nehotice opažane. Saltikov-Ščedrin (Gospoda Taškentci) ovako opisuje karakter nekoga čovjeka: »— — u njegovu je karakteru bila neka svijesna okrutnost i neizreciva niskost. — — Sofron je Matvejić spletkario — — govorio tiho kao da kašljuca — — bio je crkvi usrdan, molio se klečeći i još sa suzama na očima.« Kuprin opisuje čovjeka, koji već po svojem zvanju zauzima mjesto nedostojno čovjeka, no on svaki dan čita sv. Pismo i još ga s ushitom tumači drugima. U narodnoj priči »Kanjok Garnobuk« (grbavi konjić), dogovaraju se dva brata, kako će prevariti trećega najmlađega: odvest će mu konje u grad, tamo ih prodati, a novac među se podijeliti. Stvorivši ovakovu odluku,

oni se »zagrle i prekrste« — u znak sloge i bratske ljubavi.

Sličnih je primjera puna ruska literatura i narodna i umjetna. Ima doduše i kod našega naroda sličnih crta karaktera, no ipak čini se, da one nijesu sasvim iste kao u Rusa. Ako je naš čovjek nepošten, on je u tom i dosljedan; ako je nemoralan, on poriče Boga, ili ne mari uopće za nj. A ruski se čovjek, i onda kad je nitkov, moli iskreno, ne samo kod javne službe božje, nego i večerom u tamnoj crkvici punoj tamjanskog dima, uz slabo svjetlo kandila, — moli se cjelivajući sv. ikone i klanjajući se do zemlje. Ako griješi, on je svijestan toga, on znade duboko prezirati sebe za svoje grijehe i slabosti, no zna kraj toga vrlo dobro, da je slab čovjek i ne misli, da bi se protiv toga dalo štogod učiniti. Oni, kojima je na srcu budućnost i napredak ruskog naroda, vide najveću nadu u tom, što ljudi »još umiju razlikovati dobro od zla«.

Ovo je rečeno samo o pravom ruskom čovjeku, u glavnom o »mužiku« i »kupcu«. — Drukčija je ona kulturna Rusija, koju kod nas vole smatrati i nazivati »nihilističnom« i »birokratskom«.

III.

Nižnji zovu gradom panorama i vidika, a nije to ni pretjerano rečeno. Meni se na putovanjima događala obično neprilika, da sam čitajući prije putopise, Baedeckere i dr., očekivala više nego što sam našla, no ovdje bih mogla da potpišem opis putopisca V. Sidorova, koji veli: »Nižnji je grad vidika i panorama. Teško je naći drugi koji grad, koji bi otkrivao bukvalno sa svih strana, s rijeke, s obale, iz nizine, sa brežuljaka, iz svakoga kuta tako prekrasne vidike. Ova slikovitost grada, koji se prostro po strminama, prodolima, tamo, gdje se sastaju dvije goleme rijeke, koji je prešao preko Oke i ispunio nizine, hoće da vas utopi u moru utisaka, i vi ne možete u prvi mah da se razaberete u njima. Stolica sjevernog Povolžja, grad najvećih u Evropi sajmova, prvi trgovački gavan, spustio se po strminama, terasama, po zelenoj pozadini proljetne zeleni, prionuvši šarenim kaosom svojih zgrada uz samu rijeku. Sa svojim zupčastim zidovima Kremlja, sivim kulama, soborima, crkvama, sastavio je taku panoramu zgrada, zelenila, zlatnih kupola, koje kao raskaljeni ugljen gore na jutarnjem suncu, da se pogledi razbjegnu na sve strane i nema snage, koja bi mogla odmah da prihvati utiske toga čudnovatog vidika.«

No Rusija, ta zemlja kontrasta, ostaje dosljedna sebi valjda svagdje i u svakom svojem kutu. U tom gradu, kojemu čitava ova zemlja šalje svoja bogatstva, koji s Urala dobiva kovine, iz Sibirije kožu, krzno, salo, vosak, sol, s Kavkaza vino, kavkaske radnje i naftu, iz srednje Azije pamuk i svilu, iz Perzije sagove i voće, iz Kitaja čaj, iz Male Azije duhan, iz nizina Volge kruh, — u tom je gradu i opet gotovo prva pojava, što je sretosmo na ulici, bila — prosjakinja. Dakle svagdje isto? Moskva ima čete i organizacije prosjaka, koji se po načinu, kako mole, i po domišljatosti, kako znadu pobuditi samilost u drugih, — dijele u najraznovrsnije kategorije. To je, rekoše, posljedica velegrada. A ovdje? Razlika je bila samo u tom, što moskovski prosjak moli ponizno, pripovijeda dirljivim riječima svoju bijedu, slijedeći čovjeka velikom ustrpljivošću i nekoliko minuta, sve dok ga ne usliša ili ne potjera, a kod toga izbraja onomu, koga moli, sva najljepša i najslađa epiteta. A ova, dosta dobro odjevena žena, pružila je ruku i izustila lakonički i gotovo zapovijedajući: »daj kopejku!« — tako, da se čovjek mogao i prepasti, ne će li sad na zovnuti policiju, ako je ne posluša, ili ga bar izgrditi, onako čisto ruski. A sličan pojav gotovo u svakoj ulici.

Uspevši se drugog jutra na Kremlj i prolazeći malim šetalištem, u kojem je drveće tek pupati počelo, opazismo kako je nekoliko ljudi stalo i gleda onamo dolje, gdje se od kremljevskih zidova brežuljak polako spušta u nizinu Volge. Stražar, koji se tu desio, pristupi k nama i stade nam pripovijedati, da je ovdje bio starac iz nekog obližnjeg sela, posve nemoćan i slab, te se ovdje bio srušio. On ga je, — stražar, — pitao odakle dolazi i saznao, da je iz susjednog sela. Ukućani da ga ne mogu više uzdržavati, jer sami nemaju od čega da žive, pa se on našao pod starost na ulici i lutajući dovukao se u grad, gdje su ga izdale sile. »Ja sam mu dao grivenik (deset kopejki), da bar ode u kupalište i da se okupa — zapušten je sav. A šta ćemo i sami smo siromasi« — završi svoju kratku i običnu pripovijest naš stražar.

»A kud će onda?« — upitah. »Bog zna — srušit će se valjda negdje na ulici i umrijeti do kraja« — bio je odgovor.

Tamo dolje spuštao se starac podupirući se o štap i spotičući se na svakom koraku, postajkujući pomalo, da se odmori. Pozadinu je tom jadnom prizoru sačinjavala sivkasto-modra površina Volge, u kojoj se odražavalo proljetno nebo, koje se na časak razvedrilo. Staza, kojom se spuštao starac, bila je posve blizu rijeke, odakle se čulo zviždanje parobroda zapljuskivanje vode i zveket lanaca, štono spuštahu i dizahu sidra. Sa kremljevske stare katedrale grmjelo zvono, prekidajući mir, koji je vladao ovdje gore. Tamo dolje još se uvijek lagano, veoma lagano micao starac, i činilo se na svakom koraku, da će se srušiti.

U malom okviru tvoja slika, Rusijo! — pomislih.

Dolje trgovačka »kupečeskaja« Rusija: zaposlena, bogata, sita i obijesna.

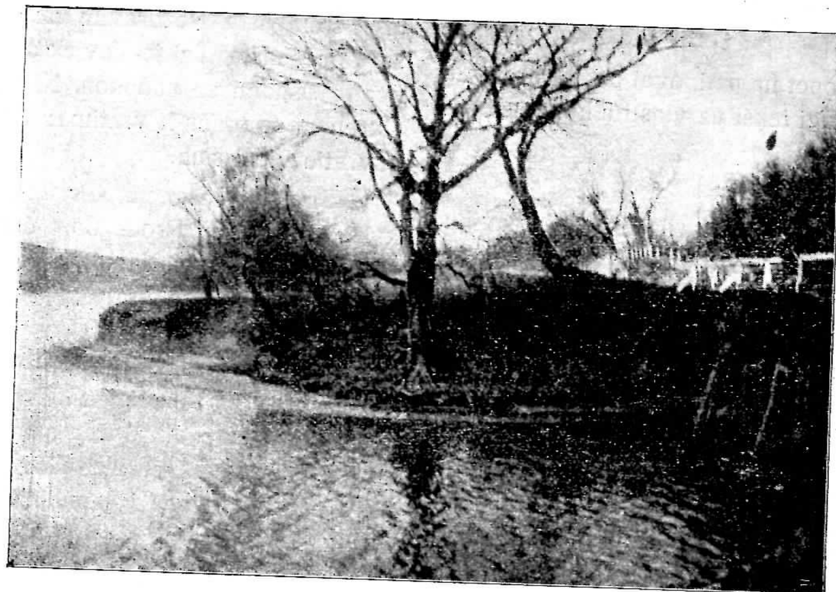
Ovdje u Kremlju stara, patrijarhalna, čuvateljica historije, bojne stare slave, starih običaja, dobrih vremena, i svetog ruskog pravoslavlja; ozbiljna i mrka kao oni sobori, koji u polutami i mirisu tamjana čuvaju stare ikone, a kraj njih bojne znakove, pod kojima je kršćanska Rusija pobjeđivala i pobijedila nekrsta Tatarina.

A tamo dolje ona treća Rusija, u selima kraj Volge. Ona plete mreže, koševe, u koje će bogati zakupnik loviti ribu, slati je u svijet i obogaćivati se; ona kuje lance, kojima će se usidrivati bogataševi brodovi. Je li bilo tek slučajno, što sam čuvši stražara, gdje govori, da će onaj starac »do kraja umrijete« pomislila i na sudbinu ruskog mužika, koji uistinu umire. Ali umrijeti do kraja ne će; mi bar vjerujemo u mogućnost njegova života i blagostanja.

Dikik:

Početak jedne nedovršene autobiografije.

O svojoj najranijoj mladosti ne bih znao mnogo reći. Sjećam se tek svoje okoline, koju je stvaralo pet stvorova. A ti su stvorovi tako djelovali na mene, da još i sada osjećam svu petoricu u sebi. U oblačenju, u manirama, u govoru, u životu, svuda se osjećam, kao jedan od njih. U prvom redu je to moj otac, onda majka, pa Šarko (kućni pas), Jakov poslužitelj i kuharica Marija. Po znatnosti utjecaja mećem svakako na prvo mjesto (kao dobro odgojeno dijete) roditelje. Ali za Jakova i Šarka ne mogu se nikako odlučiti i dosjetiti, koji je zaslužniji, i kojega bi trebalo staviti naprijed.

Vukovar: Adica.

Moj otac bijaše zapravo trgovac, ali stekavši priličan imetak, ogleda se za djevojkom iz »boljih« krugova. I namjera ga namjerila bila na moju majku. Ona je bila kći plemića, koji je imao 70 godina vlastite prošlosti, neudatu kćer od 22 godine, stari frak neizrecive starosti i tajnovite prošlosti, stari hrastov dvorac, koji je bio sve prije nego dvorac, jedan grb, na kojem se nije moglo razabrati, da li lisica jede kokoš ili obratno (ako je uopće i bila ona dugoljasta figura lisica, a ona okrugla kokoš). I eto to je bilo sve blago i imanje moga djeda, a ujedno miraz očevoj vjerenici, respektive mojoj budućoj majci. Isprva se moja majka otimala tomu braku, jer je bila — budi među nama rečeno — zaljubljena preko nosa u nekog dugačkog oficira, kavalira od glave do pete, koji nije imao (osim monokla) ničega svojega ni na sebi ni u sebi, ni izvan sebe, a uz posvemašnju nestašicu aktiva, imao je neodređenu množinu pasiva.

Nakon običajne drame (prvi čin: energično protivljenje; drugi: suze; treći: pokušaj »samoubijstva«; četvrti: nesvjestica; peti: peripetija; šesti: zaruke; sedmi: itd.) pristane ipak i svadba se obavi.

Prve godine braka rodih se ja. Bio sam prva i posljednja posveta njihove veze. Do svoje četvrte godine ne sjećam se apsolutno ništa. (Mora da sam bio u to doba strahovito glupo stvorenje). Kasnije zadobih ipak nešto memorije, tako, da sam mogao oteti zaboravi nekoliko najznatnijih momenata svojega parničkoga života. Svako jutro oko 3 sata, po strogom kućnom redu, probudio bi me Jakov (ako sam se dao probuditi), i obukao me. To je oblačenje trajalo obično

do deset i po. Onda bi popio kavu, i odskakutao u vrt. Razumije se, da sam iz dosade počinjao hiljadu gluposti. U prvom je redu bila stara kuharica žrtva nesmiljenog zadirkivanja. I koliko god su mi kasnije govorili profesori u latinskoj školi, da sam najveći glupan pod kapom nebeskom, ipak sam u to doba veoma lako gradio stihove. Pjesničku sam karijeru započeo na vrlo originalan način. Jednog sam dana nasuo maminog »pudera« u sve vrste lonaca, koji su stajali na »šparhetu«. Zasolio sam i juhu i »sos« i »cušpajz«, sve, sam »zapaprio«, što više ni vode u škafu nijesam zaboravio. Taman, kad je djelo bilo pri koncu, uđe Marija u kuću. Turnem kutiju naglo u džep i pogledam je izazovno.

I u tom času osjetim, da me je muza pobratila. Zavrtim se na peti i zapjevam vlastiti tekst:

»Kuharica Mara
Po danu šije, po noći para«.

»Ideš zadirkivalo! Čekaj ja ću ti pokazati.«

A ja se okrenem opet na peti, ovaj put na protivnu stranu, i zapjevam drugi tekst uz vlastitu kompoziciju:

»Oj Marija, Marija
Svaki dan si starija«.

Sreća za sve nas, što je Marija imala tu naviku, da okuša svako jelo prije nego ga je Jakov nosio na stol. Okusi jedno — čudnovat okus; okusi drugo, treće, — sve je nekud čudnovata teka. Dođe mama, gledaju one obadvije, kušaju. Čudnovat tek! Najednom opazi mama, da je i voda u škafu čudnovato mutna. Gledaju traže i nađu po tlima prosutog »pudera«. Nađu ga na stolu, na »šparhetu«, svuda ga nalaze. I one obadvije, dobre logičarke, zaključiše jednoglasno u dva tona, mama u sopranu, a Mara u dubokom altu, da sam krivac ja. Optužnica je bila gotova za čas, izrekoše osudu i pozvaše »krvnika«, da je izvrši.

No nijesam ja baš najlošije prošao. Otac se izmorio fizički (posljedica: nestajanje teka); mama psihički (posljedica: nesvijest); Jakov moralno (posljedica: citiranje nekih poslovica o poslušnosti i poniznosti); Marija religijozno (posljedica: bezbroj očenaša i iza svakoga pobožni uzdah: »Rasvijetli mu Bože pamet!«); Šarko estetski-glasbeno, on nije mogao podnositi disharmoniju mojega suznoga prosvjedovanja (posljedica: djelomično bjesnilo i plač za izgubljenim sluhom u šest cvilenja, sa prologom i epilogom.)

Pardon, reko sam, da ću pobilježiti samo glavnije momente svojega života. Neiskusnom će se čitatelju činiti (ja znam, da se vama ne čini), da su to sitnice. Neću vas uvjeravati o protivnom, tek ću vam spomenuti jedno od mojih mnogobrojnih životnih načela: »Dostojevski laže, kad veli, da su sitnice važne.«

Htio bih ipak, da ih bude što više, tih znatnijih momenata proljeća moga. Ali ne smijete pomisliti, da ih možda izmišljam. O ne, sve je to istina. Ali nikako mi se ne da izaći iz proljeća, iz carstva ljubice i jaglaca i batina. Ne znate vi, što to znači, biti »dijete prirode«. Takav će podnijeti sve, preko takove glave može prohujati deset milijuna orkana, takav može preživjeti devedeset i devet svjetskih povijesti, i ostat će živ i zdrav, jer je dijete prirode, a kako je priroda jača od ičesa na svijetu, to je i takav ugurzuz kao »takav« veoma jak, šta više, jedan između najjačih. Znači li to duševnu ili tjelesnu jakost, o tom ne ću sada govoriti, jer sumnjam o uspjehu teoretskog razlaganja. To ćete najbolje razabrati iz mojega života — jer sam i ja takovo »dijete prirode«.

Jednoga dana pozove me otac u svoju sobu. — »Što mu jada«, pomislim, »što su opet našli«. Dođem pred vrata, iskašljam se, poravnam odjeću, preporučim Bogu svoje siromašno tijelo i pokucam. Ništa. Pokucam opet i uđem. Ništa. Otac se nadvio nad nekakvu knjižurinu, pa kao da ne čuje i ne vidi. Ja stanem pred stol. Ništa. Pozdravim ga. Opet ništa. Nakašljem se. I opet ništa. Taj je čovjek oglušio. »Oče, Ti si me zvao«, usudim se napokon. Ništa, nema odgovora. Okrenem se pa ću k vratima: To je pomoglo. Ocu se povratio vid i sluh.

»Stani!« — Stanem. »Pristupi!« — Pristupim. »Čekaj!« — Čekam. Prođe opet četvrt sata, upotrijebih opet ista sredstva. Napokon posljednje najradikalnije sredstvo, naime pokušaj da pobjegnem uspije. Uslijede opet iste zapovijedi. I napokon počne rješavanje samoga pitanja. (Hvala Bogu!) Otac mi ukratko izjavi, da ću sutra započeti izučavanjem početnice i abecede. (Na zdravlje!) Možda sam ipak ja kriv, što sam uvijek zazirao od tih hladnih i glupih slova, koja me još i danas progone i napunjaju užasom.

I napokon dođe prvi dan mojega školovanja. Oh, da vam je bilo vidjeti tu obuku. Točno u dva sata ušao je Jakov u moju sobu ,u onom historijskom fraku naše obitelji. Isprva još nekako. Zanimala su me nekoja slova. Ali najednom postane mi sve smiješnim i ja zapjevam neku pjesmu, udarajući palicom takt.

Sat se obično svršio ovako. Na moje pjevanje ili urlikanje (da se bolje izrazim), došao je otac i pošteno me prolupao. Majka je plakala i padala u nesvijest, a Jakov je stajao kao Napoleon na sv. Heleni. Uvijek ista pripovijest.

I evo ja vam pripovijedam samo o batima, samo o plaču, a one svijetle momente ne ističem. Nijesam kriv, što su baš ti »svijetli« one ne znatne sitnice i što obično ti »svijetli« (o »presvijetlima« ne govorim) ne ostavljaju jačeg traga u duši. Ali nemojte misliti, da sam ja bez radosti proživio svoje proljeće. Da, da, znam, kako vi zamišljate moje roditelje, koji po vašem mišljenju pretvoriše moje djetinjstvo u nekakvu grozno odvratnu inkvizitorsko-sibirsku tamnicu bez zraka, cvijeća i sunca. Znam: oca zamišljate kao Petra

Velikoga, koji muči i ubija svoga sina Aleksija. Majka vam se čini, kao nekakva Mona Liza, Katarina Mediči i Etel King. Oh, oh, što sve ne učini mlada bujna mašta, što li sve ne stvori ona. O da znate kako je sve to bilo jednostavnije, manje, deblje, okrugljastije. Ali neka, kad ste tako zamislili moje odgojitelje, ne mijenja na stvari ništa, estetika je možda najsmješnija znanost pod suncem.

Jedan put su i gosti bili kod nas. Stari, mladi, lijepe, ružne, — — — — svakakvih je bilo, Bože mi prosti. Očev i majčin imendan (Franjo i Franjica)! Čudnovato, zar ne? — ali istinito.

Međutim su već i gosti došli. Ne znam da li je to bilo slučajno, ili su se svi ti ljudi dogovorili, i urotili protiv mene.

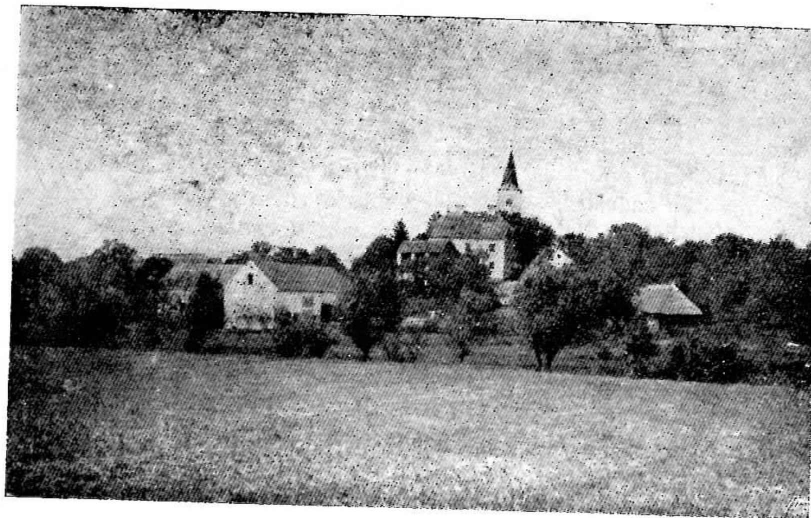
»Milane, Milane, ljubim te ja!« — tepao je kuštravi starina, držeći me u naramku. Turao je svoje bušmanske usne u moje lice, i brljkao, baš kao patka u blatu.

Strašno! — još me i sad hvata zubobolja. kad se sjetim toga.

Pa svi su mi redom izricali tako svoju radost nad našim sastankom. Mili Bože (na daru ti hvala!), kakovih se sve mirisa ne namirisah toga dana. Siromašni se moj nosić i sada jošte s užasom sjeća tih atentata. A poljupci tek?! Oh, oh, — oslobodi vas Bog! Jedan je mirisao po češnjaku, drugi po rakiji, treći po elzafluidu, četvrti po — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
Otale vi grozne uspomene, vi demoni, koji mi hiperbolički redate te užasne doživljaje. Otale! Moj vas želudac proklinje! — — Anatema na vas! Krv pravedna vapi za osvetom — — — — — — Oh, oh — — — —

*

Ovdje prestaje autobiografija g. A—a K—a, jer je autor, kako se čini, postao kasnije urednim dječakom i urednim građaninom, pa je tako izašao iz carstva batina, koje su uvijek ostale najznatniji momenti njegova života. A o neznatnim momentima i ne treba pričati, jer ih svaki nalazi dosta u svojem životu.

Miholjec kod Križevca. (Fotografirao Zvonimir Špoljar.)

Antun J. Katunar, — Vrh na Krku:

Suze.

Kad se sjetim slatkih dana
Mladosti mi bajne,
Tad mi oko s milja nekog
Roni suze sjajne.

Kad me sjeti mile ljube
Onaj humak mali...
Nemam mira dok mi oko
Suzica ne zali.

Srce mi je kano struna
Čustvom prenapeta,
S tog me lako u životu
I suzica sreta...

Samo kad se tebe sjetim
Istro moja draga,
Zalud namim suzu vrelu
Tad joj nema traga.

Tek mi mašta čudne neke
Slatke sanje riše...
A ruka se pera hvata,
Pa pjesmice piše...

Al' kad pjesme čitat stanem
Srce mi ne smire,
Jer iz svake opet nove
Samo suze vire...

LISTAK.

KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA.

Ovo je novo književničko društvo osnovano 15. svibnja prošle godine u Zagrebu. Na skupštini, koja je održana istoga dana u Kamenitim vratima, primljena su društvena pravila i izabran je odbor, koji je imao provesti društvenu organizaciju i predložiti pravila vladi na potvrdu. Privremenim je predsjednikom izabran dr. Đuro Arnold, a u upravni su odbor došla ova gospoda: dr. Velimir Deželić, dr. Rudolf Horvat, Marija Jambrišak, Emilij Laszowski, Nikola Maraković, dr. Stjepan Markulin, Marko Peroš, dr. Svetozar Ritig, Ferdo Rožić, Kerubin Šegvić, Stjepan Širola i Petar Grgec. — Osnutkom se novoga društva pozabavila čitava hrvatska štampa uzimajući nišanom svojih pohvala i napadaja većinom one dvije ideje, koje su temelj »Kolu hrv. književnika«. Te su dvije ideje: kršćanstvo i hrvatski nacijonalizam. Odbor je brzo okupio velik dio kulturnih radnika, koji pristaju uz taj program. Na ljubljanskom se slovensko-hrvatskom katoličkom sastanku pridružila društvu i većina mlađe inteligencije, koja je u zadnjih deset godina proizašla iz redova hrvatskoga katoličkoga đaštva.

Prikupivši ovako dovoljan broj članova u svoju sredinu, održalo je »Kolo hrv. književnika« 20. studenoga 1913. u velikoj dvorani »Hrv. kat. kasina« prvu redovitu glavnu skupštinu. Predsjedao je g. dr. Svetozar Ritig, koji najavljuje, da je vlada riješenjem od 12. srpnja 1913. br. 41.265 potvrdila društvena pravila. Tajnik g. dr. Rudolf Horvat izvijestio je o radu odbora. Zatim je skupština per acclamationem izabrala za predsjednika dra. Velimira Deželića, a upravni je odbor ovaj: I. potpredsjednik g. dr. Svetozar Ritig, II. potpredsjednik g. dr. Rudolf Horvat, tajnik g. Ferdo Galović, blagajnik g. Nikola Maraković; odbornici: g. dr. Fran Barac, g. Emilij Laszowski, g. dr. Ljuba Maraković, g. dr. Stjepan Markulin, g. Stjepan Širola, g. Milan Pavelić i g. Petar Grgec. U nadzorno su vijeće izabrani: g. dr. Milan Beluhan, g. Marko Peroš i g. dr. Janko Šimrak. Časni je sud ovaj: presv. g. dr. Đuro Arnold, presv. g. dr. Antun Mahnić, presv. g. dr. Ivan Šarić, mons. Fran Bulić, g. Jovan Hranilović i preč. g. dr. Rudolf Vimer. Skupština je na prijedlog g. dra. Svetozara Ritiga riješila i pitanje o držanju »Kola hrv. književnika« prema »Matici Hrvatskoj«.

Prvi rad, kojim evo »Kolo hrv. književnika« izlazi pred našu javnost, jest izdavanje »Hrvatske Prosvjete«. Program listu određuju temeljne naše ideje. Svaki suradnik, koji se s našim smjerom slaže, dobro nam došao. Temeljna je naša zadaća, podići što više hrvatsku književničku produkciju i s idejne i s formalne strane. Razvitak mladih književnika osobito nam leži na srcu, pa ćemo zato primati, bez obzira na dob, sve stvari, u kojima budemo vidjeli odsjev pravoga talenta i valjane umjetnosti. Jedino izborom i usavršivanjem onih elemenata, koji su temelj našemu narodnomu zdravlju, moći ćemo da stvorimo umjetnost, koja će biti sposobna, da postane svojinom čitavoga hrvatskoga naroda. To i jest daljnja svrha, radi koje je osnovano »Kolo hrv. književnika«, a da tu svrhu postignemo, potrebna nam je suradnja čitave naše javnosti.

Dr. MILAN KOVAČEVIĆ.

U prvom broju počinjemo donositi originalan roman, što ga je napisao dr. Milan Kovačević, liječnik na Rijeci. Roman imade dva dijela i epilog, a prikazana je u njem živim bojama nedavna prošlost grada Karlovca. Autor crta najprije ekonomsko blagostanje i znameniti položaj Karlovca prije gradnje riječke željeznice, a onda nam u čitavom nizu potresnih prizora obrazlaže naglo propadanje i polagano pridizanje toga grada, otkako je riječka željeznica sagrađena. Dr. Milan Kovačević ne analizira mnogo, ne zadržava nas nigdje dugim umovanjem, on argumentira činjenicama i slikama, kako i dolikuje pravomu umjetniku. Kompozicija je romana doduše jednostavna, ali ovako snažnom erupcijom čuvstva i ovako jasnom plastikom slikanja nije pisano već od više godina nijedno djelo u hrvatskoj literaturi. Čitava rijeka života teče pred nama, i mi upoznajemo tragiku ne samo pojedinih osoba nego i čitavih staleža. A iz svega se toga mnoštva ističe tip nov i nepoznat u našoj literaturi, tip zapuštena dječaka, koji se u abnormalnim hrvatskim prilikama razvija u darovita i mrska zločinca. U romanu nema mnogo pozitivnih tipova, zlo je u njem pretežnije od dobra, ali se ipak iz svakoga retka vidi autorova težnja za boljim životom i boljim prilikama. Te će prilike doći, mi to jasno osjećamo osobito na koncu romana, gdje zlo napokon uzmiče pred dobrom. Realistično crtanje, koje mjestimice prelazi i u dopušteni naturalizam, pokazuje jasno, da autor poznaje u tančine život svojih osoba. Ta on je sam odrastao u karlovačkom milie-u, on je ponio iz Karlovca u svijet najjače svoje mladenačke dojmove, pa ih sada kao zreo muž nanovo reproducira i posvećuje svojemu rodnomu gradu.

Rodio se dr. Milan Kovačević 16. travnja g. 1869. u Karlovcu na Baniji. Otac je njegov bio pravoslavni Hrvat, zvao se Ostoja, bio je rodom iz Lieskovca kod Aršca-grada, a potjecao je prema obiteljskoj tradiciji starinom iz Trebinja u Hercegovini. Svršio je časničku školu u Turnju kod Karlovca, i služio je kao časnik u vojsci, dok nije radi dvoboja ostavio službu i prešao u pisarnu pokojnog Josipa pl. Vranicana, velikog suca u Severinu na Kupi. Zatim je služio kao kr. županijski oficijal pod Vlatkom Mažuranićem i Stjepanom Kovačevićem kod kr. podžupanije u Karlovcu, gdje je g. 1891. umro. Djetinjstvo je dakle i prvu svoju mladost sproveo dr. Milan Kovačević u Karlovcu, gdje je svršio gimnaziju i položio s odlikom maturu 1889. godine. On je zajedno sa svoja dva brata i s jednom sestrom, koja je udata za Ljudevita Dvornikovića, profesora u Sarajevu, katoličke vjere.

Otac je dra. M. Kovačevića provodio uređenje granice i tlake između seljaštva i vlastelinstva u okolici karlovačkoj, pa je tako naš autor u praznicima još kao gimnazijalac upoznao život tamošnje vlastele. Boravio je neko vrijeme u gradovima Ozlju, Novom gradu, Bosiljevu, Ribniku i Severinu, pa u kurijama: Stelniku, Takalniku, Hršini i Žubrincima. U ono su doba živjeli tamo ovi vlastelini: Ferko Spišić, Čorko, Šuflay, Kniewald, Emanuel Vranicani,

Mate Sladović, Lopašići, grof Nugent, zatim baruni Šalisi i Gušići. Uspomene na sve te osobe zaodjenute su u umjetničko ruho u romanu »Valu« i u »Zlotvoru«.

Dr. Milan Kovačević svršio je medicinu u Gracu g. 1894. te je odmah primio mjesto kr. kotarskog liječnika u Novom Marofu. Zatim je služio u Đurđevcu i onda do svibnja 1900. kano kotarski liječnik u Vrbovskom. Otišao je na svjetsku izložbu u Pariz, zatim u London i napokon na poziv predsjednika »Hrvatske Narodne Zajednice« u Ameriku, i to u Pittsburg, gdje je položio američki liječnički ispit i dobio dopuštenje da vrši samostalnu liječničku praksu. U Americi je sproveo skoro 8 godina, a vrativši se u Hrvatsku nastanio se u Lešću kod Karlovca i napokon se radi naobrazbe svoje djece preselio na Rijeku. U najnovije je doba kupio prastaro plemičko dobro Hrčić, nekad prebivalište porodice Lopašića, gdje je i Dušan Lopašić proveo prvu svoju mladost.

Ime je dra. Milana Kovačevića već poznato u našoj literaturi, premda su ga neki znali zamijeniti s drugim romanopiscem istoga prezimena. On je napisao više medicinskih rasprava i objelodanio seriju članaka o iseljivanju. U Pittsburgu je bio predsjednikom hrv. kršćanskog političkog kluba i urednikom njegova glasila »Hrvata«. Surađivao je i u newyorški »Novi List«, a ispunjao je i veći dio newyorškog humorističnog lista »Ose«. U tim je američkim hrvatskim listovima objelodanjivao i svoje crtice i pjesme. Zasnovao je i »Povijest« muhamedovaca«, pa je u tu svrhu preveo tri knjige Washingtona Irwinga, koje su sada kod njega u rukopisu. O socijalno-ekonomskim prilikama u domovini napisao je raspravu »Živila Hrvatska«, koja je izašla u Pittsburgu kano VI. knjiga »Hrvatsko-amerikanske knjižnice«, što no ju tamo izdaje knjižar Josip Marohnić.

Pravu je snagu svojega talenta počeo da razvija dr. Milan Kovačević istom na Rijeci. U tamošnjem je beletrističkom listu »Hrvatskoj obitelji« izašao njegov roman »Polomljena krila«, koji je kasnije preštampan i u posebnu knjigu.* U ovom je romanu prikazan iscrpljivo život američkih bogataša i tamošnjih hrvatskih iseljenika. Čitatelj osjeća, da je to doista prava Amerika. Što smo čitali o tamošnjem svijetu u raspravama i statistikama, to dobivamo ovdje u konkretnoj formi, u živim osobama. U mašti nam ostaje jasna slika inžinira i radnika Radovana Veselinovića, liječnika Kolića, župnika Bojnarića, novinara Petrovića, bankara Raslića. Gotovo bi prstom mogli pokazati, koje su to osobe, tako su jasno prikazane. Umjetničkim je realizmom ocrtana borba američkih trustova i obiteljski život američkih kapitalista. U Polomljenim je krilima s umjetničkom fantazijom spojeno zrelo prosuđivanje narodnoga gospodarstva i američkog socijalnog pitanja. Dođe li do drugog izdanja ovoga djela, pisac će morati da usavrši jezik i stil.

Kad su u prosincu 1912. osnovane na Rijeci »Riječke Novine«, dao im je dr. Milan Kovačević svoj novi roman »Val«, koji je izašao kasnije i nakladom tiskarskog i umjetničkog zavoda »Miriam«. U ovom se djelu prikazuje propadanje stare hrvatske generacije i dolazak novih ljudi. Gradivo je upravo preobilno, i šteta, što se gdjegdje opaža, da je roman pisan za novine.

U rukopisu imade dr. Milan Kovačević i jednu tragediju u 2 čina pod naslovom «»In hoc signo vincimus«, koju je dovršio 2. lipnja 1913. U prvom se činu prikazuje konačni dolazak Dioklecijanov u Solin, a u drugom njegova smrt. Tragedija je ispjevana većim dijelom u distisima, a zanimljiva je i stoga, što u njoj dolazi po uzoru antikne drame — kor. Krasna je u prvom činu himna Dalmaciji, kamo se Dioklecijan vraća nakon svojega carevanja.

»Znate li, Romula sinci, u kojemu svijeta je kraju
Najljepši sunčani dan, najtiša umorna noć?
Znate li, najdublje nebo, a najgušće gdje su planine,
Šumski gdje plavkasti hlad najbolje blaži nam dah?
Znate li, gdje je i najljepše cvijeće i najslađe voće,
Gdje je i najtvrđa hrid najmekši umornu log?
. . . .
Ne bi li pošli onamo, da pijemo s medena vrela?
Ne bi li tražili put, ne bi l' upravili hod
Naći da kušamo ubave luge i poljane bajne,
Ptičica obijesnih dom, ovčica pitomih tor?«

Ovakvim veličanstvenim stihovima počinje pjesnik Pirgo svoju odu, kojom pozdravlja Dioklecijana, kad se on vraća u svoj rodni grad Solin. A isti taj Pirgo pjeva i zadnju svoju pjesmu Dioklecijanu, i to na njegovu odru.

»Svršeno! . . . Velik je hrast na visokoj stajao gori,
Vidjet smo mogli ga svi, — segnuo dalek u vis,
Široke grane i krepke je svrži ponosno dizô
Oluji, gromu na jad, pticam' nebeskim za dom,
Ljudima i jelenu davao hlada, a kukcima paše,
Bršljanu bješe on sklon, svima pak mio i drag.«

Ovakvih je epsko-lirskih dijelova puna ova tragedija. U prosuđivanje čitava djela nije zgodno da se sada upuštamo, nego ćemo to ostaviti budućnosti.

Dr. Milan Kovačević ima još mnogo toga da nam rekne. Kako je on bio dosada udaljen od svih naših književnih skupina, nije mogao da pokaže i razvije sve osebine svoje umjetnosti. To će učiniti, nadamo se, odsada, a njegov će ga »Zlotvor« potisnuti svakako u redove najboljih hrvatskih pripovjedača.

* Polomljena krila, roman. Napisao dr. Milan Kovačević, liječnik na Rijeci. Naklada pisca. Cijena K 2.60.

KNJIGE »MATICE HRVATSKE« ZA GODINU 1913.

Dr. I. Šilović: Uzroci zločina.

U ovom su djelu ugledala svjetlo pučka predavanja sveučilišnog profesora dra. Josipa Šilovića, našeg prvog kriminologa, predavanja o jednoj teškoj rani na našem narodnom tijelu — o zločinu. Zločin je takav socijalni fenomen, s kojim se države bave od postanka svoga. Dok je prije država nastojala, da samo represivno djeluje na zločince, t. j. da im nametne pravednu kaznu radi počinjena zločina i tim postigne, da se drugi zastraše, a sami se zločinci možda i poprave: dotle nastoji moderna država, da prevenira zločinima te da ukloni po mogućnosti povode njihove. Baš ovu temu, koji su uzroci zločina, obrađuje dr. Šilović te velikim stručnjačkim aparatom, a na vanredno lagan i razumljiv popularan način, raščinja pojedine »uzroke« socijalne i individualne.

Od društvenih su uzroka pretreseni: pijanstvo, godišnje doba, grad — selo — zanimanje, prostitucija, gospodarsko i društveno stanje. Od ličnih su uzroka zločina obrađeni ovdje: porod i odgoj, naobrazba, životne dobi, spol, obiteljske prilike, tjelesne i duševne osebine zločinčeve. Na koncu je pak dodano poglavlje o razdiobi zločinaca.

Kriminalna sociologija naglasuje društvene uzroke pored individualnih. Osobito se tim bavi međunarodna kriminalistička udruga. Kao svagdje, tako i tu ima ekstremnih nazora: jedni daju preveliku važnost individualnim, drugi društvenim uzrocima. Dr. se Šilović drži zlatne sredine — veleći, da su ovi uzroci međusobno spojeni i prepleteni, pa da je zločin posljedica uzroka društvenih i individualnih, od kojih su jedamput jedni jači, drugi slabiji, a drugi put obratno.

Kod toga treba razlikovati pitanje krivnje od pitanja uzročnosti, da ne bi ko mislio, e se u isticanju društvenih uzroka krije kakav determinizam. Dr. je Šilović indeterminist, te je već u svom rektorskom govoru dokazivao i branio načelo slobodne volje.

Što se terminologije tiče, moje je mišljenje, da bi naziv »uvjeti ili povodi« zločina bio podesniji.

Nihil fit sine ratione sufficienti — veli zakon uzročnosti, ništa se ne zbiva bez dovoljna razloga. Neki moderni to svaćaju, kao da se veli — ništa se ne zbiva bez nužnoga razloga, ili bez uzroka, koji mora djelovati. Ovdje se razlikuje svijet fizični od moralnoga svijeta. U fizičnom svijetu stanoviti uzrok mora djelovati, kad se zbudu određeni uvjeti, a u moralnom ne mora.

Kod svakoga događaja možemo razlikovati — uzrok (causa efficiens), koji svojim djelovanjem stvara novo stanje, uvjete (conditiones), koji su potrebni, da uzrok može djelovati, te okolnosti (occasiones), gdje uzrok može laglje i brže djelovati.

Tako i kod našeg čina vidimo, da je njemu neki povod conditio sine qua non, da se zbude akat volje; ali se ne mora zbiti, jer je volja slobodna.

Evo primjera za ilustraciju. Da zločinac može počiniti zločin umorstva, potrebno je svakako, da taj drugi eksistira, da živi. Je li eksistencija ove žrtve uzrok umorstva? Ona je samo nuždan uvjet. Za zločin je preljuba potrebno, da je barem jedna osoba od supočinitelja u braku. Je li brak uzrok preljuba? Isto je tako nepažnja drugih dobra zgoda kradljivcu, ali nije uzrok krađi, nego samo povod. Uzrok je zločinu u slobodnoj volji počinitelja. Dakako, da tu ima mnogo nijansa od potpuno svijesna i slobodna čina do nesvijesna i neslobodna.

Držim, da je uz ovakvu terminologiju lakše rasuđivati i pitanje o krivnji, nego li ako se upotrebljava pojam uzroka u širem smislu, gdje »uzrok« znači i »djelujući uzrok« i nužnu okolnost i zgodu.

Od prevelike je znatnosti za kriminologiju poznavanje utjecaja raznih okolnosti i povoda za prosuđivanje zločina i zločinca. Pijanstvo je jedan od najčešćih povoda raznovrsnih zločina — većinom krvavih. Isto tako loš odgoj, ulica, gospodarska bijeda itd.

Knjiga je dra. Šilovića ne samo vrlo interesantna, nego i znatna za prosuđivanje tamne strane narodnog našeg života. Prije nego što će liječnik prepisati lijek, mora obaviti dobru diagnozu bolesti. Dr. je Šilović prikazao rezultate istraživanja mnogih kriminologa u tuđini i kod nas, naveo je citate od nekih naših pisaca, koji su imali prilike, da prouče dušu naših zločinaca, tako da svako može povući logične konsekvencije. Mnoge su stranice ispisane živim bojama krute zbilje pa mogu da u dno duše potresu. Svuda su navedeni statistički podaci, u kojima razum nalazi mnogobrojnih neumoljivih dokaza.

Ova će knjiga bez sumnje mnogima razjasniti, zašto se i kod nas događa toliko zločina, zašto se kod nas događa dapače razmjerno više zločina, nego li kod drugih prosvijetljenih naroda, i zašto napokon — naš hrvatski narod propada.

—e—t.

Viktor Car Emin: Iza plime.

Nigdje se možda ne bori hrvatstvo tako žilavo i tako tiho za opstanak kao u Istri. Tu je borbu prikazao alegorično Vladimir Nazor u poznatoj svojoj pripovijesti o »Velom Jožić«, koji zajedno s ostalim drugovima gorostasima mora da služi Motovunjane (Talijane), vukući im lađe, sijekući im šume i obavljajući za njih poput roba sve težačke poslove. Ali će i tomu ropstvu biti kraj; »latinska vještica« u Nazorovoj pripovijesti proriče, da će »Veli Jože« ipak na koncu svladati svoje gospodare i uskrisiti drevno kraljevstvo divskoga kralja Dragonje. Kako se ovo proročanstvo ispunja, najboljim nam je dokazom napredovanje istarskih hrvatskih seljaka, koji su danas gvozdenim obručem stisnuli nekadašnje talijanske gradove te su se počeli i u njih uvlačiti — polako poduše, ali neodoljivo.

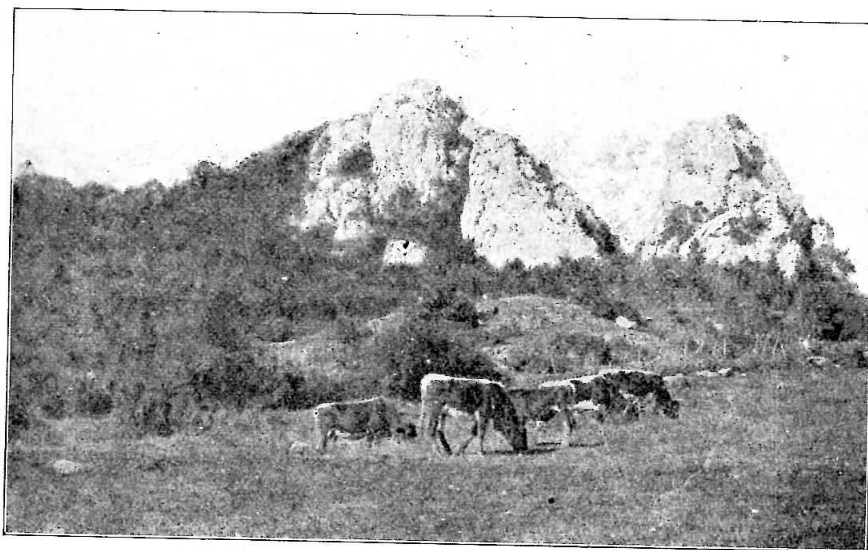
Čini se, da Viktor Car Emin u svojem romanu »Iza plime« nije tako optimističan kao Nazor u »Velom Joži«. A ne može biti optimističan zato, jer nas ne uvodi u istarsko selo, nego u istočne istarske gradove, u kojima su doduše hrvatska zastupstva još tako moćna, te mogu za uzvrat riječkomu poglavarstvu zabranjivati, da se na njihovu teritoriju ne smije pojaviti nijedan Talijan sa svojom trobojnicom, ali ipak tamošnji hrvatski elemenat ima da izdrži orijašku borbu s germanskom rasom, koja svojim premoćnim kapitalom i hiperprodukcijom poduzetnika, bonvivana i konobara zarobljuje Volosko, Opatiju, Iku, Lovranu i uopće čitav onaj kraj od Nazorova Kastva do Kumičićeva kamenitog Berseča, i još dalje preko Lošinja i dalmatinskih otoka do Lokruma. Krasna je zemlja oko Car-Eminove Opatije, stvorena upravo za ljetovanje i zimovanje. Ovdje se možete u sjeni lovorike, jasena, masline i hrasta po volji odmarati, možete krasno sanjariti i dangubiti. Za ljetnih mjesečnih večeri oživi ovdje Kvarner titravim svjetlom i tajanstvenim sjenama, iz kojih kao da iskrsavaju lijepe nimfe i nereide.

Nekada ovi krajevi nijesu imali današnje privlačivosti. Ali su zato u njima gospodovali hrvatski pomorski kapetani, čuvajući uz patricijsko romansko dostojanstvo i staru hrvatsku pomorsku slavu — slavu naših kraljeva i senjskih uskoka, pa, ako hoćete, i slavu »neretvanskih gusara«. Bilo je to još u doba »plime«. Ali onda je nastupila katastrofa, koja nam je zatekla nepripravno ne samo pomorstvo, nego i čitavo narodno gospodarstvo. Došlo je doba elektrike i pare, doba velikoga kapitala i velikih imperijalističkih težnja. Zemaljski se prostor suzio, a ekspanzivne socijalne i narodne gomile, koje su se formirale, dok smo mi bili raskidani na mnoštvo carinskih, upravnih i kulturnih oblasti, zaprijetiše, da će nanovo stvoriti na zemlji ropsko »latifundijsko« doba; samo s tom razlikom, što bi sadašnji robovi imali da budu čitavi staleži i narodi, a ne tek pojedinci.

Nove su prilike bacile na suho i hrvatske pomorske kapetane, koji se »iza plime« nikada više ne pridigoše. Nijesu znali da u zgodan čas zamijene kompas hotelijerskom blagajnom, a ni njihovi mornari nijesu bili tako spretni, te bi mesto dotadašnjeg odijela navukli na se kelnerski frak i kelnersku udvornost. Kapetane je snašla sud-

Lina, slična onoj, koju prikazuje Madách u 12. prizoru »Čovjekove tragedije«, gdje su socijalisti osudili pjesnika i filozofa Platona, da im čuva stado, a Michel-Angelo mora da im pravi same jednolične neukusne stolice, ne smijući na njih metnuti nikakav ures. Naravski da se naši kapetani nijesu mogli orijentirati u novoj situaciji. »Vidiš«, govori u Carevu romanu čuvar tradicije, stari Fabio, »sad smo u doba osjeke. More se povuklo, a mi ostali na suhu«. Natrag ne možeš, a naprijed ne znaš, pa ti ne preostaje drugo, no da za stranu gospodu kupiš po blatu pužiće i školjke. Zaman: sva je naša pamet bila u moru. A i život nam je bio u njemu«. Ovako umuju i drugi kapetani, a osobito stari Marin Palmić i »ujak Iviša«. No oni su ipak ponosni i ne će da prave kompromise s »Tudešacima« i »Ungarezima«. »— — tko je nama pokazivao put po svim širokim morima i oceanima? Zar Tudešak? Tko nas je vodio u najdalje zemlje, u najkrajnja mjesta, medju tuđe i nepoznate ljude? Tko nas je naučio dizati dilje, graditi brodove, sklapati poslove sa svim narodima svijeta? Tko nas je branio pred tuđim sudijama? Tko nam je digao ovo plekse zemljišta. Tuđinci dođoše do golema ugleda u općini, podigoše cijenu živežnim sredstvima, dobiše u ruke ne samo ribolov nego i vodu. Domaći stanovnici tek kukavno životare, svađajući se, kuda će ići »željeznica na zub«; a dotle se obogaćuju razni Wortneri, Majeri i Leitneri, primajući u svoje društvo od domaćih sinova samo izdajice i nitkove, kakav je primjerice Batičić i kasnije Marunić. S došljacima se ne povlači tek jedna Delina Mušićeva, i ujak Iviša nije jedini, kojemu su nekada govorili: »šjor kapetane!« a sada mu kao klupskomu podvorniku dobacuju: »Sie Trottel, Sie!«

Najtragičnija je osoba u Carevu romanu stari Marin Palmić. On se nakon smrti dvaju sinova i iščeznuća zeta Karla uvukao u svoju kuću, te se tako srastao sa svojim posjedom Murvicama, da smjesta pada mrtav, čim mu dojaviše, da je sve to prešlo u ruke »Tudešaka« Leitnera. Njegova kći Klara putuje kratko vrijeme iza toga s malom Vjericom i ujakom Ivišom u Ameriku, a Murvice prekupljuje od Leitnera američki lihvar Marunić. Nije li i to tragika, što pred tuđincima uzmiču najbolji naši elementi,

Idila na vrhu Kalnika.

naše pošteno mornarsko ime? Tudešak? Ne, već ova naša pusta pamet.« (Iza plime; str. 289.). — U propadanju dakle i izumiranju starih kapetana, u njihovoj konzervativnosti i nepomirljivosti čujemo iste tragične akorde, kakvi se javljaju u djelu Đalskoga: »Pod starim krovovima«, u Kozarčevim slavonskim pripovijestima, u Vojnovićevoj »Dubrovačkoj trilogiji« i u Ćorovićevu »Adem begu«. Po svim dakle hrvatskim krajevima izumiru stari ustaljeni oblici hrvatskoga društvenoga života.

A na njihovo mjesto dolazi... tko?

»Nismo mi za ovu zemlju, brate; prelijepa je ona za nas«. Tako jadikuje Car-Eminov Kato, stari Fabio, pa onda nastavlja: »Znaš, kako meni izgleda taj kraj? Kao nekakvo veliko jagnje.« — — »I vidiš, to naše lijepo jagnje — — — čeka dan na dan tuđega ovčara, koji će ga znati drugačije pasti i strići.« (I. p.; 91. i 92. str.). Čudno, kako Fabio ne vidi, da je taj »ovčar« već došao. Ta eno bršćanskih Nijemaca, kako su »u nekoliko godina od samih napojnica sagradili golema svratišta«. (str. 29.). Eno i drugih njemačkih kapitalista, kako pokupovaše najbolje kom- a uz njih mogu opstojati samo grabežljivci i oni, koji se odrekoše naših djedovskih vrlina?

Viktor je Car Emin sakupio u svojem romanu malne sve tragične motive iz današnjega hrvatskoga života, obradivši ih lakim ali ne baš odviše snažnim stilom. Mi osjećamo, da bi drugi pisac unio u ovo zamršeno životno klupko više čuvstva, eksplozivnosti i zanimljivosti, pa bi nam se onda bilo lakše uživjeti u one sile, koje pokreću Carevim osobama, a i čitavim našim životom. Osobito nam je autor morao dati priliku, da dublje zavirimo u život njemačkih došljaka, čim bi djelo izgubilo provincijalni karakter i postalo opće narodno, da, evropsko. Onda bi nas se pojedine ideje, što ih iz djela izvodimo, doimale kao neposredne sugestije, a ne kao rekleksije. No uza sve to ovaj roman nije neuspio, već zaslužuje veliku pažnju. Neki su dijelovi u njem upravo potresni; a osobito su uspjeli oni prizori, u kojima čujemo naivna čavrljanja i vidimo nedužne zabave male Vjerice. Nije zaludu autor — kao urednik »Mladog Hrvata« — stekao glas osobitoga poznavaoca dječje psihe.

Požaliti se mora, što je Viktor Car Emin erotski dio romana natrunio mjestimice sasvim nepotrebnim simpatičnim opisima putenosti. Kada li će se naši pripovjedači uzvinuti u ovoj temi do tankoćutnosti Kristove nauke. Ne velim, da umjetnost mora prikazivati same kreposnike. Ne, čitav je život sa svim svojim dobrim i lošim stranama njezino područje. Ali ipak glavno je, kakva raspoloženja i čuvstva probuđuje umjetnik u nama prema određenim oblicima životnim. Kršćanstvo traži od umjetnosti, da ona u svojim sugestijama ne podaje pojedinim oblicima drukčiju vrijednost, nego što im je daje Kristova nauka. Jedan primjer. Tolstoj je u »Kreutzerovoj sonati« prikazao najtamnije strane seksualnog života, prikazao je preljub; ali ga je oštro žigosao, držeći nas daleko od ružnih strasti i ne dopuštajući, da se one ma i časak ukažu našoj duši simpatičnima. Moderni pisci obrađuju ovakve predmete sasvim drukčije. A i Viktor je Car Emin odviše blag prema nekim svojim osobama, za koje bi Tolstoj rekao: »I kad čujem govoriti o zlatnoj mladeži, o Parižlijama i o svoj toj gospodi, i o samomu sebi, o razbludnicima od trideset godina, koji imamo na duši tako strašnih i raznolikih zločina prema ženama: Kad mi razbludnici od trideset godina dođemo u koji salon ili na koji ples, dobro oprani, obrijani i namirisani, pa još sa vrlo bijelom rubeninom, u fraku ili mundiru kao znamenima čistoće, — o koliko gnjusoba! Doći će valjada vrijeme, kad će sve te laži, sve te kukavštine biti otkrivene!« — Ovakav, a možda i još oštriji, sud izrekao bi Tolstoj i o Rajkoviću i o Batičiću i o Leitneru, pa na jednom mjestu i o samoj inače simpatičnoj Klari. Da je ovako postupao prema njima i Viktor Car Emin, njegovo djelo ne samo da ne bi ništa izgubilo, nego bi se još i uzdiglo do uzvišenog etičkog pročišćavanja.

P. G.

KNJIGE »SOCIJALNE MATICE« U GORICI ZA GODINU 1913.

Geološki izprehodi po Goriškem.

Predaval v »Narod Prosveti« v Gorici 1. 1912. prof. Ferd. Seidl.)

Davno su prošla vremena, kada je znanost bila svojina tek nekih privilegovanih. Svagdje se nastoji oko toga, da temeljne znanstvene zasade prodru u što šire slojeve, da svatko razumije pojave, koje se oko njega zbivaju, da shvaća glavna životna pitanja ne samo sa najrealnijega gledišta svoga »ja«, nego i obzirom na ostalo ljudstvo.

Profesor je Seidl jedan od onih rijetkih, koji i napustivši ognjište svoga sveučilišnog studija, ne zanemariše svoje struke. On je preklani držao u goričkoj »Narodnoj Prosveti« predavanje o geološkim pojavama goričke okolice. Prof. Seidl želi, da Goričani ne prolaze kraj goričkoga kamenja i bregova kao kraj kakove nijeme građevine, nego da im svaki kamen priča, koliko je tu utrošeno prirodnih sila, koliko je duga historija i najmanjeg kamečka i njegova doseljenja na ono mjesto, gdje je sada.

Za svoje je razlaganje uzeo vrlo zgodan oblik za popularizaciju prirodnih znanosti. On u formi šetnje (zato se knjiga i zove izprehodi =šetnje) tumači geološke pojave goričke okoline; a još jedno pedagoško načelo resi njegovo djelo. Dok on pokazuje i poučava svoje Goričane o onom, što je njima najbliže i najdraže, tumači im u isto vrijeme pojedine geološke pojmove, koji su s tim pojavama u savezu. Tako ih upućuje ne samo u geologiju goričkog kraja nego i u geologiju uopće.

U neke vrste uvodu govori prof. Seidl, i kako čovjek ne može mimoići pojave, koje se oko njega zbivaju u prirodi. Govori kako je »na svojih potih po Primorskem, Kranjskem in Štajerskem naletel na preproste kmetske može, ki so sami od sebe prišli na geološka vprašanja ter so ugibali o njih, in celo vsi smo že izza prvih šolskih let seznanjeni iz verouka kar z najširšimi vprašanji geologije«. Geološke se promjene događaju obično dugi niz godina, obično dulje od ljudskoga vijeka, te mi samo dolazimo pred činjenicu, a onda nastojimo protumačiti uzroke, koji su je proizveli.

Počevši sa razlikom u oblicima tla proveo je pisac svoje slušatelje, resp. čitatelje kroz sve znatnije geološke pojave. Najprije im pokazuje pojedine pojave u okolici Gorice, onda te pojave tumači i zatim ih dovodi u savez sa mnogim drugim pojavama, koje tvore jednu periodu. Tako razlaže aluvij, diluvij i tercijar zatvarajući njime novi vijek geološke povijesti naše zemlje. U tomu dijelu lijepo razlaže pojav vode podzemnice (talna voda = voda temeljnica, loše prema njem. Grundwasser) i arteških zdenaca i onda postanak lijepih gorskih jezera kao: Bledskog, Bohinjskog, Vrbskog itd. pokazajući pri tom na jezero između Tolmina i Kobaride.

Razloživši postanak gora boranjem zemaljske kore prelazi na razlaganja pojava krša, toga za nas najznatnijega geološkog problema. Tumači škrablje i vrtače (ponikve, doline), vode ponornice i ostale pojave, koje dolaze i karakterišu i naš vapnenac krša. Prelazeći sa kredne formacije na jursku tumači poremećenje naslaga kamenja, razlaže pojave jure i triasa, pokazujući na koraljne ostatke Trnovskih planina. Spominje još neke pojave karbonske i permske formacije, te naslage vulkanskog porijekla (porfir) na putu iz Cerkna na vrh Porezna.

Mala knjižica od 40 stranica doista je vrijedna spomena, i ako autor ne obrađuje kakovu novu misao, niti rješava koji neriješeni problem. Djelo je izrađeno prema istraživanjima Stura, Stachea i Kossmata, a spomenut je usput i naš Gorjanović. Knjižica ima veliku prednost, da je uz pojave goričke autor vezao opće geološke zasade i da na jednostavan i popularan način razlaže sve to tako, da ga i nestručnjak može razumjeti.

Knjižici su priložene: 2 zemljovidne karte (Julske alpe za ledenog doba i Srednja Evropa za numulitnog mora), 8 dobrih geoloških profila i 4 fotografije. Jedino šteta što je autor, kako u jednoj opasci napominje, morao umanjiti broj ilustracija. Vrlo bi zgodno bilo da je priložen i izvadak jedne zemljovidne karte opisanoga kraja (na pr. vojničke u mjerilu 1 : 75.000), kad je već knjiga otišla i dalje od Gorice, da se oni, koji su neupućeni u tamošnje prilike, lakše snađu.

Bogdan Babić.

POSTANAK NEKIH HRVATSKIH POPIJEVAKA.

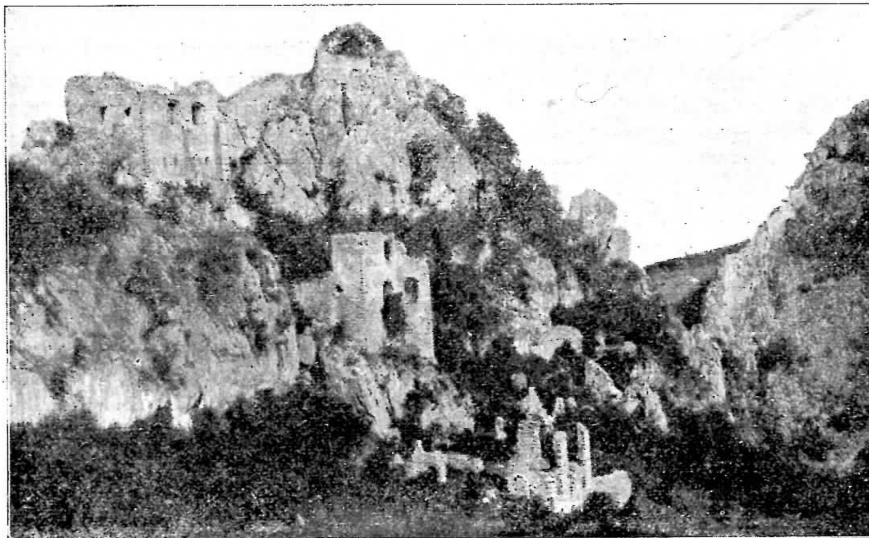
(Teorija prof. Majora).

Već se slegla bura negodovanja, što je izazva Kuhačeva smjela tvrdnja, da su Haydn i Beethoven uzimali za teme svojih radova pučke popijevke južnoslovenskih naroda. U novije vrijeme kao da je to pitanje i opet počelo zanimati Nijemce. Prošle je godine prof. J. Major u drugom lipanjskom svesku časopisa »Merker« upozorio na pučke popijevke Južnih Slovena, pa je u tom svojem članku »Die Volksmusik der Südslaven« izrekao nadu, ili je to možda bio strah, da je naša pučka popijevka predestinirana, da osvježi evropsku izmoždenu melodiju.

Prof. Major priznaje sličnost nekih južnoslovenskih popijevaka s temama Beethovenove pastoralne simfonije — kako je to Kuhač već ustanovio — pa veli ovo: »Diese Lieder« (»misli baš one popijevke iz Beethovenove simfonije) »werden in Kroatien u. in Serbien mit von einander abweichenden Texten gesungen. Spätere Forschungen sollten es einmal aufklären, wieso diese Themen in die Volkslieder gelangten. Oder hätten diese (Haydn i Beethoven) die Themen vielleicht der südslavischen Musik entlehnt? Das läszt sich kaum annehmen, denn es ist nichts darüber bekannt, dasz Beethoven oder Haydn je die Südslavenländer bereist oder sich dem Studium ihrer Musik gewidmet hätten.«

Ako je Kuhačeva tvrdnja bila smiona, ova je Majorova kud i kamo smionija. Kako to samo zamišlja prof. Major, da su teme pastoralne simfonije Beethovenove i Haydnovih kompozicija ušle u hrvatski narod, pa ih je on upamtio i čuva ih možda još i danas kao svoje popijevke? Na svaki je načiu prof. Major nas, Južne Slovene, veoma počastio. Jer prvo, mora da je u nas bilo na veoma visoku nas više ni smisla ne znamo. Ove nas riječi podsjećaju možda još i na ono doba, kad su Južni Sloveni bili pogani. Takve eto popijevke da su prešle iz Beethovena u naš narod?!

Prof. Major postavlja i drugu mogućnost, da je Beethoven uzeo teme za svoju šestu simfoniju, a Haydn za svoju kraljevku i ostale svoje orkestralne kompozicije iz popijevaka južnoslovenskih. No tu mogućnost on najodlučnije poriče. Kolika li bi to samo objeda bila za te glazbene velikane! Ta Haydn i Beethoven nijesu nikad ni bili u Hrvatskoj. Trebalo bi, da je prof. Major pročitao radove Kuhačeve; ali odakle, da ih upozna? Čudno je samo to, kako može profesor Major izricati nadu, da će naša glazba, koja bi dosljedno prema njegovoj tvrdnji imala biti neoriginalna i posuđena, utjecati na razvoj evropske melodije, pa je šta više i osvježiti. G. S. Gruden zauzeo se za to, da podsjeti Nijemce na radove našega Kuhača, pa je napisao u »Staroslovanu« raspravicu »Das südslavische Volkslied bei Beethoven u. Haydn, gdje objašnjava odnošaj Beetho-

Ruševine Velikoga Kalnika.

stepenu glazbeno nastojanje, dok su i orhestralni koncerti bili pristupni najširemu sloju naroda u našim krajevima. Kako bi drukčije i seljaci mogli čuti djela, kao što je Beethovenova šesta simfonija? A drugo, onda je u naših ljudi golema snaga pamćenja i imitiranja, dok su ne samo teme iz tih »koncerata« upamtili, nego su im izmislili još i tekstove, pa su onda uz različne tekstove, kako su ih izmislili slušaoci onih »koncerata«, te melodije živjele u narodu. A čudno, njemački seljak ne samo da nije izmislio tekst kojoj temi, nego nije šta više upamtio ni Beethovenovih tema!

Tako bi eto teme njemačkih giganata dospjele u prezreni hrvatski narod. Prof. Major mora onda uzeti dosljedno, da je i sva ostala hrvatska pučka popijevka ovako nastala. Jer baš one popijevke, koje su temelj Beethovenovoj pastoralnoj simfoniji, pripadaju među najstarije, što su u narodu sačuvane, pa ih Kuhač svrstava prema tomu u svoju treću knjigu. Dovoljno je samo spomenuti, da je tekst melodije, koja služi kao osnovna tema prvoga stavka šeste simfonije, sastavljen od množine takvih riječi, kojima davena i Haydna prema našoj popijevci. Ja ću se na Grudenove izvode osvrnuti još potanje.

— rl —

ZANIMLJIV SUD O IVANU MEŠTROVIĆU.

Meštrović spada među najdarovitije kipare današnjega vijeka. Neki ga isporeduju s Rodinom, a neki ga što više stavljaju i iznad njega. Na Meštrovićevim su kipovima dosegli puni, snažni i divlji životni oblici gotovo vrhunac plastike. U ovim se nabreklim mišicama, smrknutim licima i gorostasnim grupacijama vidi biljeg genijalne stvaralačke snage. No mnoga su Meštrovićeva djela najbolji dokaz, da stvaralačka snaga sama po sebi nije jošte dovoljna za potpuna umjetnika. Treba tu i mnogo ukusa i mnogo kulture, koja će umjetnika uvijek čuvati, da mu djela ne postanu štetna raznim opravdanim socijalnim skupinama ili protivna onim čuvstvima, koja sačinjavaju najplemenitiji dio čovječje duše. Koliko god se mi Hrvati veselili, što možemo čitavom svijetu pokazati ovako darovita sina, toliko opet moramo žaliti, što taj sin nekako s prezirom gleda na

svoju domovinu Hrvatsku i što je čitavom svojem stvaranju udario oštar protukršćanski karakter. Meštrović je zamislio jednu između najveličanstvenijih monumentalnih građevina svjetskih, zamislio je srpski »Vidovdanski hram«, koji bi imao da bude visok stotinu metara, da zahvati 7 hiljada m² površine, a stajao bi oko 30 milijuna dinara. Da se ovaj nacrt izvede, organizovao se u Beogradu poseban odbor za »Vidovdanski hram«. U srpskoj se javnosti zametnula tom prigodom zanimljiva debata o Meštroviću i njegovoj umjetnosti. Možda ne će biti s gorega, ako priopćimo, šta o Meštroviću misli dr. Boža S. Nikolajević, profesor historije umjetnosti na beogradskom sveučilištu. On je mjeseca prosinca prošle godine napisao u beogradskoj »Štampi« članak pod naslovom: »Je li Meštrović originalan«. Članak glasi ovako:

»O Meštroviću su do sad pisani samo panegirici. Poneka nepovoljna ocena, koliko zbog neukosti toliko i zbog ličnoga obeležja, postizala je suprotno dejstvo. Umetnikov oreol ostajaše nezasenčen. Ali tu je izmešan sjaj dragog kamenja i varljiv blesak lažnih diamanata. Treba ih znati razlikovati. Šumadija nema toliko iskusnih »juvelira umetnosti«. Mi smo snaga, koja klade valja...

Neka nam se ipak oprosti šumadiska smelost, što ćemo pokušati da razjedinimo lažne diamante od pravih.

Ivan Meštrović nije originalan umetnik, i ako je vajar prvoga reda. On radi u tuđem stilu; blaže rečeno — u stilu koji baš danas ima velike predstavnike na Zapadu. Rodenov »Adam«, Johanesa Bosarda torzo »Snaga«, kakva Mecnerova figura s berlinske palate »Rajngold« ili sa »Spomenika na bitku Naroda«, Žorža Mina »Očajna Mati« (dete joj umire na krilu), itd. itd. — svima ovim delima, i figurama »Vidovdanskog Hrama«, izvor je zajednički.

Izvor ovaj valja tražiti u silnom nemiru koji je zahvatio celu umetnost, u burnom, nadahnutom poletu savremene skulpture. Odavno nije bilo toliko dobrih vajara, kao sada. Vajarstvo ima danas jednu od najplodnijih epoha. Ono je ogledalo moderna života, borbe i nervoze, snage i sloma sadašnjega čovjeka. Staloženi pravci Leonarda Bistolfi i Adolfa Hildebranda manje su zastupljeni, jer ne odgovaraju duhu vremena.

Možda će se ljudstvo, umorno, istrošeno, razočarano, vratiti njima. Za sad još ne oseća se za to potreba. Svet nije još sit borbe, oganj se nije utulio, ljudi stupaju napred, hvataju Život muskuloznim rukama, padaju i pobeđuju. To je naš uzbuđeni Vek koji za svoje perturbacije traži odgovarajući oblik umetnički. I nalazi ga u delima čas ovog čas onog velikana.

Osnovna forma za takvu manifestaciju potiče, ipak, od Rodena, ali ni on nije samonikao. Nenadmašni skulptor francuski ne bi bio mogućan, da vajarstvo u Francuskoj nije sve do njega cvetalo. On je njegov krajnji rezultat. Pojavu Rodena uzročila je slavna skulptorska tradicija, čija su imena Žan Cigal, Fransoa Rid, Žan Karpo, Žil Dalu, Anri Šapi i — — ko bi ih sve nabrojao!

A iz kakve je umetničke tradicije mogao proizići Meštrović?!... On je samonikao! Odakle? Ima li danas umetnika koji je sam od sebe postao? Uzmimo da je baš s njim taj jedinstveni slučaj. Od kuda, onda, sličnost između obličja njegovih, i Rodenovih i Mecnerovih? Da je naš umetnik stariji od njih, mogli bismo i pristati da su ga oni podražavali; ali su njih dvojica radili tako i onda, dok je Meštrović, kao bezbrižno čobanče, stado pasao!

Osim toga, Meštrović je isprva vajao nasvim drukčije, mekše, nalik Begasu ml., pa je tek na figurama za »Vidovdanski Hram« promenio i način i pravac.

U ostalom, ne biti orginalan nije mahna. Potpuna originalnost jeste preimućstvo đenija. Za dobra umetnika dosta je kad pozajmljenu formu d o p u n i ličnom vrednošću. Kod Meštrovića leži ona u karakteristici figura njegovih. On ume da dade jak, svestran izraz. On ima vatru umetničku. Ona ga i čini pravim umetnikom. Ali toga imaju i drugi obilno. Pregledajte reljefe Konstantina Menije-a ili Beno-a Elkana!

Sve je to i lepo i svake hvale dostojno. Samo po čemu je to jugoslovenska, balkanska, s r p s k a umetnost — »emanacija srpske duše«, »umetničko otelotvorenje naše rase«, itd.? Baš okolnost, što isti duh veje iz radova Rodena i Mecnera, dokazuje obratno. Može li se kod jednog ovejanog Francuza i čistokrvnog Nemca pretpostaviti toliko srodstvo s dušom jugoslovensko-balkansko-srpskom?

I čisto arhitektona strana »Vidovdanskog Hrama«, u celokupnom zamišljaju, nije originalna. Model Hrama ostavlja utisak studene, sumorno impozantne, ali tuđinske građevine. On je, upravo, mešavina stilova istočanskih (asirskog. indiskog, perzianskog, i misirskog) i klasičkih primesa. Po tim svojstvima, on liči pre na spomenik jazičkog naroda, ispolinsku orientalnu pagodu, na panteon skroz antihrišćanski? S narodom srpskim čija je Istorija od početka do najnovijeg doba stvarana u znaku Hrišćanstva i kod kojeg kroz ceo Srednji Vek Vera i Država behu nerazlučno dvojstvo, »Vidovdanski Hram« nema veze.

Izgleda da Meštrović nije shvatio kulturno-religiozni smisao naše narodne prošlosti. Srpski narod je vršio u Srednjem Veku naročitu misiju, dosuđenu mu položajem između Vizantije i Jadranskog Mora. Nad njim se stolećima ukrštahu uticaji vizantiskog stila, preko Carigrada i Svete Gore, i romanskog preko Dalmacije. Ne stigavši da unatoč ovim strujama izradi sopstvene obrasce umetničke, naš narod se ograničio na to, da u svojoj umetnosti z d r u ž u j e i š i r i stilove vizantiski i romanski. To se ogleda par excellence na spomenicima Starog srpskog crkvenog Neimarstva.

Mi smo očekivali da nam model Meštrovića pruži jedan arhitektoni sklop, koji bi tome odgovarao. Takav umetnik, kao on, trebao je da uoči karakteristično obeležje naše starine; uživljujući se u nju, da iznese što je esencielno u njoj — suštinu njenu. Pošto uživa glas izbranog umetnika, on je trebao da zapečati i kruniše nedočeto delo Narodne Umetnosti. Valjalo je nastaviti onde, gde je narod — po zlom udesu Istorije — morao prekinuti kulturni posao. I svršiti ga onako, kako bi to i sam narod učinio.

Mesto toga, a pod uticajem mode današnje umetnosti, Meštrović je odšetao, u mašti, do Egipta, Asirije, Persije, pa odonud napabirčio za panteon Srpskog Naroda elemente, koji s nama ničeg zajedničkoga nemaju...

Varaju se ljuto izvesna gospoda da će s pomoću praznih fraza i kitnjastih reči načiniti Meštrovićevu umetnost izlivom narodne duše. Ma koliko izrazom i obradom zasluživala svako priznanje, ona je po duhu i sadržini nedovoljno narodna, nazor-srpska, i m p o r t o v a n a...

Spomenućemo još da ni sama misao o jednom svesrpskom panteonu nije nova. Koliko znamo, nju je prvi izveo Čedomilj Mijatović.«

HRVATSKO KAZALIŠTE.

Poljačka krv.

»Poljačka krv« postigla je uspjeh na nekih 50 evropskih pozornica — bar je tako javila kazališna uprava u zagrebačkim dnevnicima — pa je tako uspjehom ovjenčana eto na daskama zagrebačkoga kazališta ugledala svjetlo električnih žarulja. Da bude uspjeh te operete potpuniji, valjalo je pozvati samoga autora na premijeru, pa uz to povisiti ulazninu. Uspjeh je bio dakako i očekivan, ta uspjele su kod nas i mnogo neuspjelije operete.

Libreto je epski, vrlo opširan. Dvoje se mladih ne će uzeti, valjda iz prkosa. To tako gledamo kroz sva tri čina, pa se onda ipak na kraju III. čina na zadovoljstvo gledališta uzmu. Sadržaj poznat iz »Vesele udovice«, »Walzertrauma«, »Dolarske princese« itd. itd. Konačno gledamo taj sadržaj i u »Poljačkoj krvi«. Ima u njoj čak i lijepe »Helene«, ali ne posvemašnja »Lijepa Helena«. Novo je naime ovdje mjesto događaja, imena, kostimi, pa i dekoracija.

Toj je staroj pripovijesti morao napisati Nedbal novu glazbu. Pravo je spomenuo jedan recenzent, da je čudno gledati ime Nedbala, dirigenta klasičnih i modernih glazbenih uzor-djela, na programu kao skladatelja operete. Glazbi »Poljačke krvi« manjka stil, ili možda ima u njoj previše stilova. Puna je ta opereta plesova: čitav plesni vjenčić, valceri, krakovjaki i kako se već zovu svi ti plesovi. Već to obilje plesova pokazuje, da je »Poljačka krv« »moderna« opereta, kakva se začela u Beču, pa se ondje i razvila do savršenosti. Nedbalu će uspjeti i to, da postane popularan, jer ćemo doskora čuti »Poljačku krv« i po zagrebačkim ulicama, tek je ne će pjevati Strmac i Polakica, nego će je fićukati oduševljena publika. Živahan se ritam poljačkih narodnih plesova ugodno sluša. Već sam početak uvoda u prvi čin djeluje ugodno na slušatelje. Pa onda i oni tropjevi i ensembli u trećem činu. Ako i jest veći dio »Poljačke krvi« ispunjen plesovnom glazbom, ima tu i takovih dijelova, koji podsjećaju na »moderni« verizam svojom sentimentalnošću i bezličnošću. Ako i ne pokazuje ova opereta, kao i sve moderne joj rodice, bogate invencije autorove, to je ipak Nedbal pokazao »Poljačkom krvi«, kako je vrstan instrumentator. Orhestar je odlično izraden, i ako ono oponašanje kokotova pjeva sjeća na futurističke manire. No to je valjda originalno i dosada još nečuveno u Zagrebu.

Izvedba je bila dobra. Naši su glumci nastojali ispuniti prazninu libreta izvrsnom glumom.

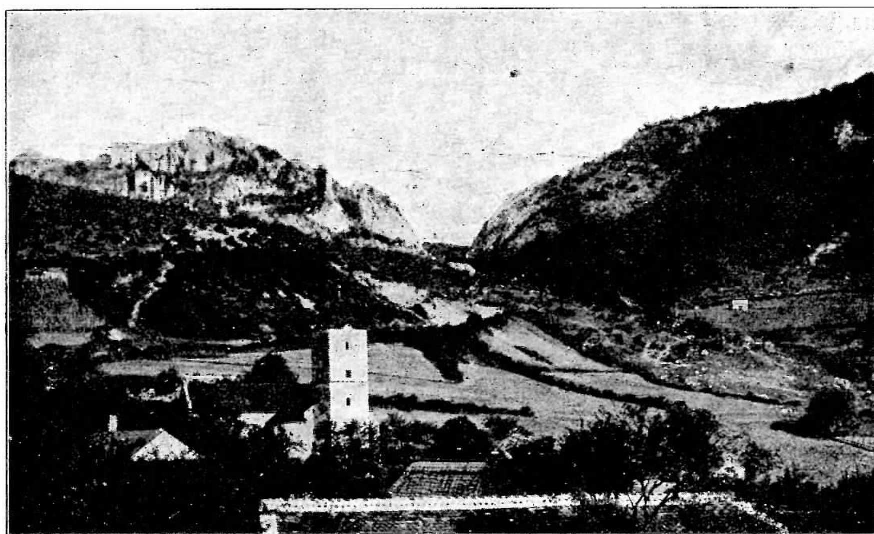
»Poljačkom krvi« dobili smo još jednu »bečku i modernu« operetu. Prema tome su dakle i Stein i Nedbal »moderni« autori. Nedavno je Vojnović izjavio, da »moderni« autori priznaju samo jednoga kritika, a taj je kritik publika. Poljačka je krv u tom smislu veoma uspjelo djelo, čak i — remek-djelo. — rl —

Tri komedije u našem kazalištu

Mjeseca siječnja bila je uprava hrvatskoga zem. kazališta u Zagrebu sretna, što se tiče izbora dramskih noviteta; iznijela nam je redomice tri komedije, koje su posvema uspjele.

Najprije smo 3. siječnja vidjeli Quinterovu komediju »R a d o s t i ž i v o t a«. Ovdje nam španjolski pisac prikazuje stari plemićki dvorac, u kome svi stanovnici živu monotono i nekako sumorno. Vlasnica toga dvorca ima sina, koji se nevoljko osjeća kod kuće; zato prečesto bježi u veliki grad, gdje troši mnogo novaca, pa time svojoj majci prouzrokuje materijalne brige. Sretan slučaj donese u taj stari dvorac mladu i veselu djevojku, koja svojom milom ćudi promijeni dotadašnji način života. Svi postaju drugi, nego li bijahu prije toga, jer osjetiše »radosti života«. U toj se komediji istaknuše gđe. Ružička-Strozzi i Vera pl. Hržić, te gospoda: Raić, Pavić, Bojničić i Sotošek. Komedija se radi svoje vedrine i svježine publici veoma svidjela, te je nekoliko puta dupkom napunila kazalište, što se inače kod drama rijetko događa.

Nekada se Rimljani zabavljahu, gledajući Plautovu komediju »B l i z a n c i«. Po toj komediji načinio je Shakespeare svoju komediju »Bludnja«. Sada se pak Tristan Bernard, jedan od prvih pozorišnih pisaca u Parizu, usudio, da od Plautove komedije učini travestiju. Bernard je naime zadržao Plautove zaplete, ali cijeli događaj prenio u moderno doba, jer se komedija odigrava u Brightonu i u Havru. Ova se preradba općinstvu veoma svidjela, te je iz Francuske

Crkva u Kalniku. (Fotografirao Stnako Gnjatović).

prešla i u druge zemlje. U Zagrebu se »Blizanci« prviput prikazivahu 13. siječnja s velikim uspjehom. Oba brata blizanca — gg. Nučić i Papić — izvrsno su glumili, dočim je g. Freudenreich u maski autora Bernarda lijepo govorio duhovit prolog, koji bijaše neke vrsti uvodna konferencija. Jošte se istaknuše gospođe Dimitrijević i Hržić, te gospoda: Sotošek, Bojničić, Badalić, Grund i Plemenčić.

Treća komedija — Ettlingerova »Knjiga za pritužbe« — uzeta je iz njemačke literature, ali je presađena na domaće naše tlo, kao da se zbiva u hrvatskom Zagorju. Ljudi govore kajkavštinom, koja se — barem u Zagrebu — s pozornice vrlo ugodno čuje. Izvrsno je u toj komediji prikazan licumjerac, kojemu su na ustima vazda najljepši citati iz svetoga pisma, a u srcu je pun zlobe. Toga licumjerca prikazao je g. Nučić upravo savršeno. Jednako je izvrstan tip krojača, kojemu polazi za rukom, da svoje rođeno selo oslobodi od zloduha-licumjerca; u toj ulozi brilJirao je g. Freudenreich. Lijepo je g. Sotošek prikazao dobroćudnoga župnika, koji hoće, da svoje župljane popravi. Njima za volju uvodi posebnu »knjigu za pritužbe«, ali mu taj pokušaj ne donosi ploda, jer je ta nesretna knjiga zavadila čitavo selo. U manjim ulogama istaknuše se gđe. Vavra, Grbić i Grgesina, te gospoda Papić, Pavić, Rašković i Badalić. Komedija »Knjiga za pritužbe« prikazivala se prviput 22. siječnja.

BISKUP I UMJETNIK.

Mlađu je katoličku inteligenciju u Madžarskoj osvojio stolnobiogradski biskup i umjetnik dr. Otokar Prohaszka. On je jedan između najznamenitijih suvremenih apostola, koji riječju svojom obraća nevjernika, budi mlitavca, otvara vrela lijepih misli u zakržljalim dušama, daje hrane žednim i asketskim dušama. Kao nekad sveti Jeronim, on je sada duhovni otac svima, koji povjeravaju svoju dušu samo velikim ljudima. Na madžarskom se svećenstvu opaža biljeg Prohaszkine duše; idealni je madžarski svećenik tip, što su ga stvorila teološka, znanstvena i umjetnička djela biskupa i umjetnika Prohaszke.

Ma da je dosada napisao svu silu djela, on ipak još neprestano piše i najživlje sudjeluje u svakom javnom katoličkom poduzeću. Na posljednjem je katoličkom kongresu izrekao ženijalan govor o potrebi katoličke crkve. Taj se kongres držao od 9. do 11. novembra g. 1913. Odrazuje se u njem dobra organizacija madžarskih katolika. Do petnaest stručnih udruženja držalo je na kongresu svoje posebne skupštine. Kongresu je podala sjaj i madžarska aristokracija sudjelujući na njem aktivno i pasivno. Od govora se ističu: govor predsjednika grofa Ivana Zichyja, grofa Alberta Apponyia, nadbiskupa jegarskog Szmrecsányija (o katoličkoj autonomiji), pa biskupa Prohaszke. I u tom je govoru pokazao Prohaszka sva svojstva, koja može imati duboko prosvijetljen čovjek, sin modernog vijeka, i zajedno muž najortodoksnije vjere, sin Atanazijevog doba.

Prohaszka je apologet, koji govori suvremenicima njihovim jezikom. Neprohodne gore svete askeze obradio je on oruđem, za kojim je posegao i Bougaud, slavni francuski apologet i asketski pisac; to su riječi, slike i poredbe, kojima je duša modernog djeteta napunjena već od prve knjige, što ju je upoznalo učeći istom čitati. I sve ono, što djeca ovoga vijeka čuju o literaturi, glazbi, historiji i modi, sve su to akordi, za koje je ugođena njihova duša. — A Prohaszka sve to upotrebljava u svojim asketskim djelima. Uzmimo samo njegova Razmatranja o evanđelju (Elmélkedések az evangéliumról; vel. 8[0] 760 str.). U njima mu dobro dođe i citat iz Ibsenove drame ili riječi kojeg lica iz Verdijeve opere. Ove su boje dovoljne, da cijeli predmet učine sugestivnijim i bližim. Intimniji nam je Prohaszka, jer se oslanja i na ono, što su nam kazali i drugi mislioci našega vremena. Radi ovog dodira s poznatim svijetom ne visi naše razmatranje u zraku, i mi slijedimo sigurno vojničku konkretnost svetog Ignacija i intenciju njegovih razmatranja, koja nastoje biti u prvom redu praktična i živa, razmatrajući po Prohaszkinoj metodi.

Prohaszka se ne služi jezikom historika ili geologa, već jezikom umjetnika. On ne iznosi samo istinu, već je i obojadiše toplinom svoje umjetničke duše. Ne samo da istinu predočuje, već je i aplicira. U dokazivanju se ne služi samo silogizmom, nego i sugestijom. Jezik mu često nije samo sredstvo nego i svrha, osobito na mjestima, gdje govori o misterijima i velikim momentima naše vjere. O Marijinom pristajanju, da će biti Majka Božja, razmišlja ovako: »Fiat, fiat, govori sveta Djevica; to je jeka Stvoriteljevog »neka bude«; zatim nagne lijepu glavu kao oplođeni cvijet, kao Majka Božja. Isusova duša, s kojom se ujedinila druga osoba Božanstva, započela je božanski život dubokim i jakim kucanjem pod srcem svete Djevice... taj hram je ispunila svjetlošću a ne maglom, ispunila je veseljem i snagom; to je bilo najveličajnije hramsko posvećenje... Pred njezinim djevičanskim, djevojačkim očima otvorile su se najdublje perspektive. Slast je slutiti taj život, umjetnost izraziti ga, sreća slijediti ga. Zato uronjuju u dušu Djevičinu sveci i umjetnici... Nitko je ne može obuhvatiti. Nije badava izdahnuo genij Michel Angela, kad je stvarao Pietu, kao jedan umoran bljesak u eternom oceanu...«

Katoličke se istine moraju čuvati uvijek djevičanski čiste, košto ih neokaljane čuva Crkva. Ali se moraju ulijevati u duše vjernika onim jezikom, koji će oni razumjeti. Prohaszka je u tom uspio, krčeći sam sebi put kroz neobrađeno šikarje. Jedan, dva puta je i posrnuo, ali se podigao, pokazavši se u toj nesreći jednako velik kao i u slavi biskupskoj i umjetničkoj. Dva manja djela došla su mu na indeks. Pokorio se. Smjelost, kojom se on redovito izražava u svim stvarima, lako ga je kojiput i na krivi put krenula.

Prohaszka je učenjak i ujedno umjetnik. On ne raspravlja »O nebu i zemlji« (Föld és ég) suhoparno učenjačkom ukočenosti. Sve, što čovjek može ćutjeti razmatrajući divna djela Božja, sve je to Prohaszka izrazio jezikom Bougauda, Turgenjeva. Njegova su djela apokalipsa pjesnika i vjernika, otkrivenjenje onih ćuvstava i začuđenja, što samo nerazumljivo i neshvatljivo titraju u nama, kad gledamo golemim durbinom nebeska tjelesa, neshvatljivu masu sunaca u kumovskoj slami, slutnje života na planetima našeg sunčanog sustava. Izričaj ovih ćuvstava kulminira u djelu »Pobjedonosni svjetovni nazor« (Diadalmas világnézet). Peštanska mu je znanstvena akademija nagradila Horvathovom nagradom djelo »Kršćansko pokajanje i oproštenje« (A keresztény bünbánat és bünbocsánat«; veličina 8[0], 325 str.). Djelo »Bog i svijet« (Isten és a világ) pisano je posebnim obzirom na prirodoslovne znanosti (8[0], 250 str.). Konferencije »Dominus Jesus«, što ih je držao u sveučilišnoj crkvi, izvrsno su primjerene slušateljstvu.

Duboko religijozne poetičke su mu knjige »Ljubav do Konca«, »Duh i vatra, duhovske misli«, »Majka lijepe ljubavi« i »Kralj, za koga svi žive«. Krasno je djelo »Svjetlost u tami«, što ga je lani izdalo nakladno i književno društvo »Elet« (štono izdaje i istoimeni list) među svojim izdanjima od trideset svezaka. »Prema visinama« (Magasságok felé) je zbirka manjih članaka, što ih je pokupio »Elet« iz raznih periodičkih listova.

U znanstvenim djelima Prohaszkinim osjećamo najprije poeziju, a onda istom predmet i njegovu bit. U asketskim djelima čujemo najprije zvuk jezika, kojim nam profesori predaju umjetnosti i prirodne znanosti, a kad se u taj jezik zamislimo, onda istom osjećamo ono, što nam duša traži; najprije čujemo jezik, a onda askezu.

Ovu metodu traži duh vremena. Sveti je Franjo Saleski govorio također svojim suvremenicima jezikom imaginarne Filoteje, koja nije nitko drugi, no prosječno dijete sedamnaestoga vijeka. Djela su Franje Saleškoga jednostavna. U njegovo se vrijeme nije toliko išlo za tim, da bude izričaj misli što rafiniraniji. Danas se ne pazi samo na istinu, gramatiku i stil, već i na slikovitost, poeziju. Govor je Prohaszkin slikovit, poetičan i umjetnički. I tim je on najbolje udovoljio zahtjevima modernih vjernika, koji isto tako žude za vjerom, ko što su nekad žudjeli za njom stanovnici katakomba. Da se čežnja mnogih razbije u buri bezvjerstva, krivi su više puta i apostoli, koji nijesu naučili jezik svojih vjernika. Tuđim jezikom propovijedati znači tjerati ovce iz svoga ovčinjaka, znači propovijedati na žalu bijesnoga mora. Prohaska govori mnoštvu razumljivim govorom, govori u rascvaloj prirodi, u kojoj se čuju i u najtišem pianissimu božanske simfonije; govori učenicima, što su sjeli do njegovih nogu, jer ih začarala istina i ljepota njegovih riječi. Istina, jer je Apostol; ljepota, jer je umjetnik.

Apostol je Prohaszka i umjetnik i u govoru, što ga je lani izrekao na katoličkom kongresu u Budimpešti. Apostol, jer dokazuje neodoljivim argumentima potrebu katoličke crkve protiv modernizma, »koji ima filozofe i sveučilišta, ima književnosti; ali je zlo, što svaki od modernista drugo uči i drugamo svijetli. Ima modernizam kulturu, ali je ta kultura noć, u kojoj ima mnogo svijeća, svjetiljaka, močvarnog svijetla, fosfornog svjetlucanja i ivanjskih krijesnica, ali nema sunčana sjaja, koji bi rasvijetlio svijet, život i bitak i po kojem bi se u naše srce nastanio mir i sigurnost. Teologija modernizma nema teza, nego ima mnogo hipoteza, sumnja! Nema istine, o kojoj ne bi sumnjali, nema predaje, koje ne bi zasjenili problemima . . . .« Kao što sveti Pavao riše jadno stanje poganstva u rimskoj poslanici, tako u tom govoru riše učeni biskup mrak modernizma, djelujući na slušateljstvo sugestivnim svojim zahtjevom: budimo aktivni kršćani i katolici, tražimo stvarni dodir s Božanstvom. »Azijski, orfejski, eleuzijski misteriji htjeli su udovoljiti tim potrebama duše, ali su uzalud htjeli . . . jer mi hoćemo Boga ne samo poznati, ne samo misliti o njem, ne samo vjerovati i klanjati mu se, nego i posjedovati . . . Ja trebam Krista, koji me ne će samo uspomenom rasplamćivati, i primjerom djelovati na mene, već koji će mi ovdje i sada govoriti, neka se ugrije moje srce na njemu . . . Ovaj svrhunaravski realizam daje Crkva u sakramentu, svetoj misi, a osobito u Euharistiji . . .«

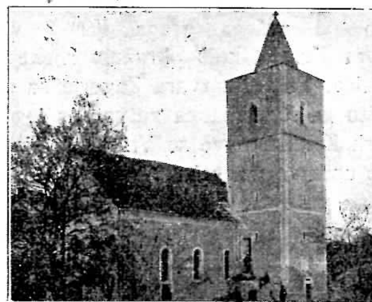
Tako govori Prohaska, usvajajući u istom govoru misao jednog franceskog dominikanca, govoreći o napretku u Crkvi: Kako je samo sv. Toma napredovao u 30 godina! Sentencije Tomine su drugo nego je Summa Theologica. Jedna je nikla iz druge, ali obadvije nijesu istovjetne. Kad bi Toma živio 700 godina, možemo li misliti, da bi uvijek opetovao, što je kazao u Summi? Mislimo li, da bi on, koji je toliko uzeo od Aristotela, Platona, Averroësa i Avicene, samo tako prošao mimo Descartesa, Leibnitza, Spinoze, Kanta i drugih!

Realizacija zdravog eklekticizma opaža se na svim Prohaszkinim djelima. Sve što je dobro, ma gdje bilo, ako služi uzvišenoj svrsi, dobro mu je došlo. I zato su djela Prohaszkina najživlja potreba inteligentnog katolika i ujedno najzdravija hrana, jer daju sve, što daju i drugi, s tom jedinom razlikom, što od Prohaszke dobivamo sve to u čistoj posudi, bez ikakvih nezdravih i opojnih primjesa

Mesop.

KARLO DOMANIG.

Karlo Domanig, znameniti njemački pjesnik katoličkog smjera, umro je. Rodio se 3. travnja 1851. u Sterzingu u Tirolskoj, bio je čuvar umjetničkih i historičkih zbirki carskoga dvora u Beču. U svojem rodnom mjestu, kako je i želio, bio je sahranjen, u junačkoj zemlji planinskoj, orošenoj krvlju junačkih djedova, gdje je Andrija Hoffer prvi

Župna crkva u Visokom.

puta priznat vrhovnim tirolskim zapovjednikom. Sterzing je srce Tirola.

Domanig je napisao vrlo lijepih stvari. Njegove drame: »Prodaja imanja« (1890.), »Tirolski boj za slobodu« (trilogija 1886./97.), »Idealista« (1902.) pokazuju snagu govora, izvrsnu karakteristiku i bujan dramatski život. Osobita je i puna fantazije pjesnička pripovijest »Fiechtinski opat« (1887.). U »Malim pripovijestima« (1893.) ocrtava jednostavno i priprosto život tirolskoga puka. Roman »Stranac« (1898.) prikazuje opasnosti dolaženja stranaca u Tirol. Njegove su studije znanstvene: »Studija o Parsivalu«, »Njemačke privatne medalje starijega doba«, »Anton Schampf«, »Medalje s portretima iz kuće Austrija.«

Lijepo kaže o Domanigu poznati časopis »Der Gral«: »Svi smo ga ljubili, kao osobitog čovjeka, s blagim očima, sa strogim nazorom o životu, s veselom dušom i dobrotom srca, čovjeka pjesništva duboke unutarnjosti, Ekarta katoličkog duha i misli.« — Nad njegovim je grobom progovorio Antun Müller (Willram) ovo: »Mi smo austrijski katolici izgubili u njemu svojeg vještog barjaktara, čovjeka, koji je svojim zlatnim perom stvarao uvijek u službi najvećih ideala, a koji je imao zlatno srce, puno žarkog oduševljenja za Boga, cara i domovinu. Što nam je bio kao pjesnik, i to kao jedan od Boga najnadareniji, to pripada književnoj povijesti. Ali ponosan, čeličan primjer prave muževne veličine, što nam ga je u sve dane podavao, taj

pripada nama, da ga neprestano poštivamo i slijedimo. Bio je primjer duboke vjerske hrabrosti i nehinjene religijoznosti. Bio je primjer sigurne, netaknute stalnosti značaja i jakosti uvjerenja, primjer čiste volje i čina, a nada sve rijedak krasan primjer topla patrijotskog osjećanja i mišljenja. Dragi, nezaboravni druže! Daleka njemačka domovina nije krzmala s priznanjem za Tvoja djela i rad, a domovina, koju si nada sve ljubio, ispunja tužno Tvoju zadnju i najsvetiju želju srca Tvoga, i daje Ti grob u posvećenoj tirolskoj zemlji, blagoslovljenoj ne samo blagoslovom crkve, nego blagoslovljenom i nakapanom krvlju onih, kojima si duh i junaštvo pjesmom i pričom cijeli svoj život neumorno veličao.« Govornik je završio svoju besjedu riječima, što ih je pokojnik napisao o svojem junaku Hofferu: »Idu ljudi; misao se dana mijenja, nebeske se zvijezde mijenjaju, samo putevi, koje si ti slijedio, traju. Strogi tvoj lik, ko uzor tvoga puka; o da se uvijek tvoj duh obnavlja u nama. Tvoja će slava trajati dulje no slava vjernosti. «

Domanig je bio velik pjesnik, katolički pjesnik, najbolji i najrječitiji dokaz, da i u današnje doba može katolička vjera stvarati velike pjesnike. U nekim je pjesničkim pripovijestima ocrtao i neke partije iz hrvatskog života, a osobito iz života današnjih lošinjskih mornara. —Ž—

UZ SLIKE.

Iz kalničkoga kraja.

Sjeverno od našega grada Križevca protegla se krasna gora Kalnik, koju okružuju rijeke: Bednja, Lonja i Glogovnica. Kalnik zatvara Zagorje sa sjeveroistočne strane, kao što ga Zagrebačka zatvara s jugoistočne strane. Najviši vrh Kalnika zove se Vranilac; visok je 643 metra, a diže se upravo nad selom Kalnikom. Istočno od toga vrha nalaze se ruševine Velikoga Kalnika, dočim se zapadno vide ostanci Maloga Kalnika. — Veliki je Kalnik veoma star grad; nije isključeno, da je postojao već u davno ono vrijeme (prije god. 1102.), kada su u Hrvatskoj vladali kraljevi narodne krvi. Najstariji siguran spomen Kalniku nalazimo iz godine 1221., kada je taj grad dobio knez Dinko Okićki od kralja Andrije II., s kojim se vratio iz Križarske vojne. Kasnije su u Kalniku vladali sami naši kraljevi. Zato se još i sada izvor pred Kalnikom zove »Kraljev zdenac«, a na Vranilcu stoji »Kraljev kamen«, dočim se stoka pod Vranilcem pase na livadi »Kraljevici«. Prigodom tatarske provale u Hrvatsku god. 1242. održao se grad Kalnik, ali nije istina, da su tu Hrvati obranili kralja Belu IV. od opsade tatarske, jer je kralj pred Tatarima utekao u Primorje. Neko je vrijeme (god. 1408.—1413.) u Kalniku boravila »Crna kraljica«, t. j. Barbara Celjska, žena kralja Sigismunda. Kralj Albrecht Austrijski poklonio je Kalnik god. 1439. srpskom despotu Vuku Brankoviću, te je ovdje još god. 1460. vladala Katarina Brankovićeva, udovica Ulrika Celjskoga. Kralj Matija Korvin darovao je Kalnik humskomu hercegu Vladislavu od sv. Save, a kasnije svome sinu Ivanu Korvinu. Kaštelanom grada Kalnika bijaše Gašpar Alapić, komu ga je Ivan Korvin god. 1502. darovao na vječna vremena. Odsada u Kalniku vladaju Alapići, medju njima i Gašpar Alapić, koji bijaše neko vrijeme ban hrvatski. Ženidbom prijedje Kalnik u ruke grofova Draškovića i Orehovačkih, koji su taj grad napustili, jer koncem 17. vijeka nastupiše mirnija i sigurnija vremena. Grad bijaše gradjen u romanskom slogu, te je imao obla vrata i prozore. — Na podnožju Kalnika nalaze se lijepa sela: Kalnik, Miholjec i Visoko, koja su sjedišta prastarih župa.

ALL' OMBRA DEL CUPOLONE.*

U Firenci, koncem prosinca 1913.

Boravim već nekoliko mjeseci u ovom medičejskom gradu, nad kojim se uzdigla grandijozna kupola katedrale S. Maria del Fiore. U sjeni te kupole kao da se nalazi čitava Firenca sa svim bogatstvom starih i novih umjetnina, sa svim svojim pokojnicima i sadašnjim stanovnicima. Veliko se obilje života nalazi u ovim kućama, koje došljaka pozdravljaju kneževskom grandezzom ili demokratskom intimnošću. Uz buku sadašnjosti, koja me susreće na ulici, u kavani, u kazalištu i u kinematografu, nastojim, da se uživim u firentinsku prošlost i da razumijem ovaj otmjeni »govor mrtvih stvari«, kako bi rekao dubrovački gospar Ivo conte Vojnović. Prošlost ovdje nije umrla, ona živi neprestano; mi je barem stranci možemo da osjećamo. Naučeni da gledamo Firencu u slavi i nimbusu prvih njezinih sinova, možemo mi uza svu surovost filistarske sadašnjosti zamjećivati još i sada na ovim ulicama sjenu Danteove lijepe i čedne Beatrice, možemo opažati tragove kreposnika i nitkova, koji su našli umjetnički izražaj u Paklu, Čistilištu i Raju, u Decameronu i u hiljadu sredovječnih pjesmotvora i slika. Najljepši je dio Firence onaj, koji veći dio njezinih stanovnika i ne opaža, a to je njezina tradicija, njezina prošlost. Jedino svojoj prošlosti imade ovaj grad, i uopće čitava Italija, zahvaliti, da je i danas pohađaju ovolike legije stranaca, ostavljajući ovdje najbolji dio svojih maštanja i novca. Italija je zemlja, koja na račun »Mrtvih duša« hrani bezbroj svojih Čičikova.

Marljivo polazim ovdašnje galerije, biblioteke i izložbe, ali se ipak ne usuđujem jošte govoriti o onom, što je davnina ovdje nagomilala. Čisto me umaraju ovi raznoliki dojmovi, i ja ne mogu da ih jošte istrgnem iz kaotične maglovitosti niti da ih sintetiziram u jednu cjelinu. Odviše mnogo ljubavi i mržnje probuđuje prošlost ovoga grada u svakom, tko hoće da zaviri u temelje njegova opstanka. Na ovom se prostoru sakupilo čitavo more zvukova, boja i likova iz povijesti. Sadašnjost je prema toj povijesti jako sitničava. Bit će da je to stoga, što je prošlost došla do nas tek s najboljim tečevinama, a sadašnjost je profanirana niskom politikom i okrutnom borbom za opstanak.

Nije čudo, što je u ovoj zemlji žestokih framasuna i mlakih katolika, u ovom plodnom »evropskom vrtu«, »wo die Zithronen blühen« u baščama i na licima vinopija, u ovom kraju, gdje je današnji život našao svoje predstavnike i u defraudantima, kamoristima, staretinarima, besposlicama, emigrantima, konobarima i makaronima, — nije, rekoh čudo, što je ovdje čitavu prošlost i sadašnjost nadvikao barem privremeno jedan gotovo abnormalan pokret, a to je pokret futuristički. Futuristi su danas karakterističniji za Italiju nego li D' Annunzio i Natan, Marconi i Caruso. A ipak su futuristi protivnici upravo onomu, što Italiju čini Italijom. Ta čeljad širi neumornom samozatajom svoje ideje, po kojima je »pasatizam« — naime prošlost — samo jedan teret, kojega se treba riješiti, da uzmognemo živjeti za »kolosalan, rapidan i bezobrazan razvoj.« Futuristi uviđaju vrlo dobro, u kakvu se odnošaju nalaze Talijani radi svoje umjetničke prošlosti prema drugim narodima, ali baš toga odnošaja oni ne mogu trpjeti. Poznata je Marinettijeva pogrda, što ju je đobacio svojoj domovini; a i za njegove je drugove neugođan prizor, kad vide na ulicama firentinskim

* U sjeni velike Kupole.

svaki dan, kako se ovuda vrzu — oni bi rekli — »francuski ili engleski kolci uporedo sa švapskim krugljama muškog i ženskog roda«. Ipak je tragika futurista u tom, što oni, boreći će proti »milostinji« ostalih naroda, stvaraju i sami jedan pokret, kojim će Italija dobiti novo vrelo zaslužbe i izrabljivanja. Ta već nalazite produkte Marinettijeve »Družbe Drzovitih« i u izlozima i u kavanama i na predavanjima i na izložbama, pa tko da ne kupi barem nekoliko takvih uspomena, kad su one tako karakteristične za Italiju!

I Marinetti i Papini i Tavolato i Boccioni i Carrà zahtijevaju, da momente sadašnjosti bez ikakva obzira na prošlost treba što više potencirati i tražiti uživanje u električnoj, automobilskoj, aeroplanskoj i topovskoj brzini. U slikarstvu treba slikati razvoj radnje, a ne tek jedan momenat, kako su to stari radili. Severini naslika, recimo balerinu, i ona mora imati tridesetak nogu i cipela, desetak očiju, jedno pet usta i nosova, a sve bi to imalo da prikazuje brzinu njezinih kretnja. Rijetko se nađe koji futuristički portre, gdje ne bi lice imalo čitavo mnoštvo nosova, čeonih kostiju i očiju. Još je dobro, ako u iskrivljenim dimenzijama ljudskog tijela uzmognete razaznati barem neke stalne crte, jer su futurističke slike obično mozaik raznih ploha, mrlja i neestetskih poteza. Široko polje za one, koji ili nemaju talenta ili hoće da talenat unište.

I posebno su glazbeno shvaćanje pokazali futuristi, priredivši dosada mnoštvo koncerata, koji se nijesu nikada svršili, nego su se obično pretvorili u bombardiranje gnjilim jajima i pokvarenim limunima, u zviždanje i psikanje, a konačno u tučnjavu i bježanje. U sve grane umjetnosti unose futuristi duh anarhije, nezgrapnosti, drskosti i više puta baš pravoga prostaštva. Za njih je umjetnost sve ono, što čovjeka zabavlja, što ga dovodi do nekakva užitka i opojnosti. Zašli su tako daleko, pa kao umjetnice slave i one bijedne sirote, koje najviše ponizuju žensko dostojanstvo, bacajući se u vrtlog nemoralnog i nenormalnog života. Futuristi barem u teoriji preziru sve forme današnjega društva. Vjera, domovina i moral za njih uopće ne postoje. Njima bi, ako sudimo prema nekim pjesmama, bilo najdraže, kad bi čitavom zemljom zavladalo mahnito komešanje, općeniti rat, ciklonsko miješanje materije i svih energija, koje u njoj djeluju. Valjda bi za njih bio najveći užitak, kad bi svijet počele zadešavati užasne katastrofe, kad bi se nebeska tjelesa počela rušiti jedno na drugo, pa kad bi na koncu u ognju, prasku i lomljavi sve izginulo, osim — dakako — samih »neustrašivih« futurista. Za futurističke bi moždane i čitav njihov živčani sustav bila to najpotresnija glazba, poezija i gluma.

Čitam redovito ovdašnji futuristički list »Lacerbu«. Ne znam, bi li se itko snašao u ovoj šumi i šumastoj poeziji i likovnoj umjetnosti. Imade tu i normalnih stvari i krasnih odlomaka, ali to nije futuristička svojina, to pripada starijim »pasatističkim« strujama. Futurističke su odlike one, koje su neobične, nove i više puta nepristojne. Cangiullo na priliku pjeva pjesmu »Otvoreni prozori«.

»Nessun recipiente
á maggior capasita di una finestra aperta —
Una finestra aperta!
niente di più AMPIO! . . .
niente di più ESPANSIVO.

To je normalan bombastičan uvod, iza kojega slijede čitave litanije, u kojima se paradoksno nabraja, šta sve mogu otvoreni prozori da u sebe prime. A na koncu mjesto poente dolazi velikim slovima naštampano, da »na poetičke prozore pjesnikâ ulazi«..., no o tom se može govoriti samo u Italiji, gdje je obično podzemna kanalizacija slabo uređena. — Još je najčitljiviji među futuristima Papini, koji se ipak u glavnom drži gramatike. No Marinetti ne će da zna u svojim himnama ni za sintaksu, ni za interpunkciju, ni za pravilne retke. Riječi su mu nabacane jedna uz drugu, obično u nominativima i infinitivima, što podsjeća donekle na pokuse, kojima profesori istražuju zakone o »asocijaciji ideja«. Možda će to nabacivanje riječima poslužiti kada kojemu kritiku, da konstruira i zakone o »asocijaciji pjesničkih slika«? Kad hoće Marinetti, da koju riječ osobito istakne, on je meće u posebni redak ili je napiše nekoliko puta izasepce ili umnaža njezine vokale i konzonante ili je nekoliko puta podcrtava ili joj pridoda koju golemu brojku. Najjače emocije i ne bilježi riječima nego posebnim onomatopeičnim slogovima, n. pr.: »**TRRRRRR — glou glou glou — panpan — traaak tatatraak tung tung zang...**« Slično rade i ostali futuristi.

Uz pjesnike se okupile oko »Lacerbe« i nekoliko slikara. Znatniji su: Boccioni, koji dodijava klinastim nosovima, trostrukim podbracima i lubanjama, koje su slične čavlenoj batini ličkog Tale Budaline; Carrà pak vuče drzovito publiku za nos glasovima, mirisima i smrdežima na platnu i papiru.

Futuristi se ne ograđuju kineskim zidom, već nastoje, da se upoznaju sa sinovima svih evropskih naroda. U Parizu, Londonu, Ženevi, Petrogradu, Firenci, Rimu i Milanu zalaze oni najradije u boemske kavane. Osobit je agitator Marinetti. Gdje se taj simpatični i društveni čovjek pojavi, tu se odmah okupe oko njega najtipičniji boemi.

— Hej gosparu, molio bih jednu Vašu knjigu...

— Hej gosparu, zar ne, da Vaša »Lacerba« prima...

— Hej gosparu, sviđa mi se Vaš »Futurist Mafarka«.

— Molim, kako se Vi zovete? pita Marinetti prvoga.

— x, y.

— A Vi?

— y, z.

I gospar šalje poštom sijaset svezaka svojih knjiga, svakomu po jednu, Talijanu, Francuzu, Španjolcu, Rusu i Hrvatu, a na svakoj stoji napisano: »Al mio caro amico. — Marinetti«, »mojemu dragomu prijatelju (dariva) Marinetti«. Obdario je knjigama i mnoge Hrvate. Šta više, posvetio je jednu svoju pisaniju »prijatelju Vladimiru Čerini«! Pišete li mu danas dopisnicu, tražeći kakve informacije o futurizmu, uvjeren sam, da ćete dobiti i vi za osam dana od nega koju njegovu knjigu na dar. Marinetti je uopće »ein lustiger Weltmann«, kojemu njegovi milijuni mogu koješta da dopuste.

Pohodio sam ga u društvu sa svojim prijateljem. Čim ga opazismo, stadosmo obadvojica kao dogovorno u isti mah citirati njegove »Ž e l j e u b r z i n i«: »— — treno treno treno treno t r e n **tron tron tron** (ponte di ferro: tatatluuuntl'n) ssssssiii ssiissii ssiisssssssiiii — expresssssss press — press press—press—press—press expressssssss...« i tako dalje u neizmjernost. Naravski, njemu se ovaj susret vrlo sviđao. Ja uopće ne znam, što se njemu ne bi sviđalo. Ta on veli, da mu je drago, i kad ga napadaju i ismjehuju u javnosti. Reknete li mu, da ćete pisati pokudno gdjegod o futurizmu, on će vam sasvim iskreno zahvaliti: »Hvala lijepa na ,reklami«. Svaka je velika ideja, misli on, bila s početka progonjena, i baš radi tih progona dobila je pravo na opstanak. Zato se Marinetti i ponosi »kolosalnim moralnim pobjedama«, koje da je izvojštio tim, što mu na

mnogobrojnim predavanjima nijesu dalı ni usta otvoriti, već su ga obično fizičkom silom potjerali s govorničkog podija. Osobito je »uspjela« »velika večera futuristička«, koja se onomadne obdržavala u kazalištu »Verdi«. Veliki je meštar Marinetti imao da govori o futurizmu u politici. Zanimao me taj Marinettijev prijelaz s artističkog polja na politiku, i baš mi je žao bilo, što je mnogobrojna publika od nekoliko hiljada ljudi nagradila predavača odmah na početku »uhodrapateljnim« zviždukom, pogrdnim izrazima, pjevanjem kanconeta i litanija, makaronima i šta više ovećim komadima palente. Ipak bi bilo zgodno saznati, kako Marinetti zamišlja futurističke narode i države, futuristički parlamenat, futurističke demonstracije, bombe, tamnice i izbore. Možda bi ipak futurističku državu bilo lakše stvoriti nego državu Platonovu? Nakon Marinettija imao je da govori Papini protiv pasatizma firentinskog; ali kad mu publika, a navlastito jedna loža študenata s velikim napisom »Passatisti«, nije dala do riječi, počeo je on da pravi pogrdne futurističke geste, poznate nažalost i u našoj domovini, našto su dakako demonstranti postali energičniji, i Papini je morao zajedno s ostalim glavarima futurističkim pobjeći. Marinetti je bio ranjen velikim krumpirom u lijevo oko, a neprilika ostalih njegovih drugova došla je dobro nekim krojačima, koji će moći ove sezone da sašiju nekoliko smokinga više nego obično.

U Hrvatskoj nema jošte izrazitih futurista. Imade doduše raznih grafomana, koji često puta ne znadu ni logike ni gramatike, ali nema ljudi, koji bi se hotimice pokazivali bedacima u literaturi. Najbliži su futuristima u načinu društvenog saobraćaja bili naši »grabancijaši«, kojima je duševni otac A. G. Matoš. I tima je ljudima bilo geslo: drzovitost. U menzi znali su oni često recitirati svoje litanije, koje su započinjale riječima »bukvane, tikvane, zvekane, zvrkane, glupane, ludove, »ćalove...«, a onda su nabrajali za pojam »glupan« po redu sve sinonime, kojih valjda zato ima toliko u hrvatskom jeziku, jer je bedastoća vrlo česta pojava u našem životu. Grabancijaš je S. V. običavao u takvim prigodama pjevati svoju pjesmu: »Ruski mužu, eneržijo! — Maćuška! — Napni mišku, pruži nogu! — Baćuška!« — a njegovi su ga drugovi pratili, pjevajući dubokim basom: »Bomba — bomba — bomba -- bomba...« Imali su grabancijaši još i mnogo drugih formula u svim mogućim jezicima, koje se obično svršavale energičnim lupanjem po stolu i nerazumljivim glasovima.

I naša je ovdašnja slavenska kolonija pokušala da za inat futuristima osnuje »Futuristički frkljevački pjevački zbor«. Mladi je naš glazbenik Poljak strahovitom brzinom pofuturističio pjesmu: »Rasti, rasti, ružo mala«. Tenor prvi morao bi tu da mijauče poput širokorepe firentinske mačke, tenor drugi da tremolira u zijevu pospana čovjeka, prvi bas da kao dominantni glas vodi ariju čeznutljiva ljubavnika, a drugi bas da nosnim pjevanjem izražava ugodni miris ruže i ujedno da grlom i vratom prikazuje pripita čovjeka. Ali mi nijesmo bili ni toliko disciplinirani, da bi izveli skupnu generalnu probu. Krivi smo bili baš mi Hrvati, pokazavši tim očito, da nemamo sposobnosti ni za futurističku slogu, a kamoli za kakvu drugu.

Kad bi futuristi priznavali auktoritet, mogli bi se pozvati na Edgara Allana Poea, koji je rekao: »Ljudi su me nazvali luđakom, ali još nije riješeno pitanje, nije li baš ludost izraz najveće inteligencije.«

Uostalom futurizam nije ništa novo. Novo je samo ime, koje je izmislio veliki meštar Marinetti, nova je možda i stilizacija njegove teorije, ali stvar je konačno u biti ista, koja se krije i pod imenom »secesije«, »ekspresijonizma«, »kubizma« i »primitivizma«. Borba je to proti svemu starom, spojena s težnjom za novim, nikad nevidenim i neokušanim užicima. Ta se borba pretvara konačno u kult neobičnosti, misticizma, nekromantike, okultizma, ludosti, histerije, hipnotizma i nihilizma. Futuristi imaju pred svim modernim ekscentričnim smjerovima tu prednost, što su vedriji od njih i što su njihove nastranosti proveli do najapsurdnijih konsekvencija.

Hoće li ipak svi ti smjerovi zajedno s futurizmom donijeti kakva ploda umjetnosti? Ne možemo reći, da neće, jer neke plodove već danas opažamo; ali zar sve to treba plaćati ovolikim zabludama? I među futuristima i među zastupnicima ostalih srodnih smjerova imade bez sumnje mnogo talenata, koji su kadri osobito da zadovolje našoj težnji za originalnošću. Možemo simpatizirati donekle s tim ljudima zato, što se oni bore protiv mrtvila, protiv slaboće i bojazljivosti, što ruše stari kancelarijski banalni stil i žele uvesti nov, pun, pa, recimo, i kinematografski način prikazivanja. Ipak je temeljna njihova pogrješka, što su neprirodni i nerazumljivi. Umjetnost je društvena djelatnost, koja se mora obazirati i na forme društvenog, makar i konvencijonalnog, saopćivanja, jer jedino na taj način možemo da prenesemo svoja raspoloženja u dušu drugih ljudi, a to je svrha i poezije i muzike i slikarstva. Prirodnost i razumljivost bit će uvijek temeljni zahtjevi svake prave umjetnosti, i u koliko se futurizam ogrješuje o te zahtjeve, u toliko je osuđen na propast.

SADRŽAJ.

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **Hrvatske tiskare d. d.**

HRVATSKA
PROSVJETA
MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 2. ZAGREB, VELJAČA 1914. GOD. I.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

III.

Kada se mali Mate nagledao čuture, trgne se i pogleda naokolo, ne bi li gdjegod ugledao oca. A kad oca nije nigdje bilo, pomisli, da je u dućan otišao, pa sjedne na vreću, da čeka. Malo nakon toga začu prvi put u životu glas velikoga zvona, koji je dolazio kano iz oblaka. Uplaši se, i kad ljudi pootkriše glavu, skinu i on svoju kapicu. Sve živo uhvatilo časak, da odahne, a poslije zvonjenja nastade još veći žamor.

Napokon se narod stao razilaziti i vrvjeti u krčme, a utovljene volove — njih na stotine — potjeraše put Rijeke.

Matu uhvati glad, pa on segnu u njedra, izvadi komad hljeba, što ga je jutros spremio, i pojede ga. Zatim se izvali na vreće i gledaše dugo u nebo nad sobom i u bijele oblake, dok nije napokon u onom žamoru zaspao.

Probudila ga pred veče neka djevojčica njegovih godina, gospodski odjevena. U ruci je nosila veliki komad orahnjače, u koju bi katkada zagrizla duboko, te se činilo, da kolač nju grize, a slatke joj se mrvice prihvatiše lica i usana. Ona je opazila dječaka, popela se vrećama do njega, kleknula, uprla se o ruke, zagrizla u kolač pridržavajući ga zubima, pa ga tako gledala. Pokušala je maknuti crvenkapu, koja se naherila i pokrila dječaku dio lica, i on se uto probudi. U prvi se mah neobično začudi, kako to, da nema njegovih krava kraj njega, jer mu se prisnilo, da leži na paši pod hrastom, i da je upravo doba kući. A onda se zagleda u djevojčicu pa u njezin kolač. Djevojčica mu se jako svidi: nikad još nije vidio tako plavih očiju ni tako lijepe plave kose. Ona se malo zbuni, pa mu onda reče: — Mali, zašto ti ovdje spavaš? — Zubići joj se zabijeljeli, dok je to govorila. — Zašto ne ideš kući? upita ga ona opet.

— Čija si ti? upita je on.

Ona mahnu rukom prema kući.

— A čija je to kuća? opet će on.

— Zar ne znaš? začudi se ona. — To je kuća moga oca Đorđa Skontija.

Njemu se to ime pričini smiješnim, pa se nasmija. a i njoj se odmah dade na smijeh. Iznenada pruži mu svoj kolač.

— Što je ovo? upita on.

— Jedi, pa ćeš znati, odvrati mala.

Mate malo odgriznu, promelje oprezno po ustima, pođe mu u slast, pa u tili čas pojede sve.

Ljudi se razišli. Uto je i mlada udovica bez djece, Elvira, sestra trgovca Skontija, koja je kod svog brata i stanovala, izašla bila pred kuću i zagledala se u Anicu i u Matu. Priđe k njima i upita djevojčicu, šta će taj dječak ovdje i čiji je. Anici se pričini, da ga odavna pozna, ali mu imena nije znala.

— Ja sam Mate, kuće broj osam. Moj je otac u ovom dućanu, pa čekam na njega.

Elvira pogleda u dućan, ali tamo nije bilo nikoga, nego samo gospodar, dva pomoćnika i neki čovjek, kojega je ona dobro poznavala.

— Nema ti ovdje oca, reče mu ona.

Mate poskoči s onih vreća i pođe sam, da vidi. Nađe se u čudu, stavši nasred dućana i ne našavši oca. Za njim je odmah došla i Anica i Elvira.

— Ćaće! viknu Mate u sav glas, — o ćaće! Glas mu zape, na oči mu grunuše debele suze, te čas, dva nije vidio ništa. — O ćaće! dozivao je plačući.

Elvira protumači bratu Đorđu, što se dječaku dogodilo. Trgovac Đorđe Skonti, kojemu je još otac bio Talijan, ali on je već postao domaćim, hrvatskim građaninom, bijaše malešan, okrupan i u najboljim godinama. Upravo je sjedio na ovisoku sanduku, spustivši umorno ruke i noge.

—— 'Ej Turčine! viknu on na Matu, — što se dereš? Otac te je prodao meni, prodao te za šaku lješnika. Sad si moj!

Mate se ponovno začudi pa nastavi dozivati oca. Poslužnici mu se stadoše smijati. Jedan je od njih bio momak od nekih dvadeset godina, a otrcan i neuredan, ruku izjedenih od petroleja, galice, octa i žeste, pa kad bi mahnuo njima činilo se, kano da skaču velike žabe krastače. Njega je Mate odmah zamrzio. Drugoga pak poslužnika od dvanaest godina nije htio pravo ni da pogleda.

Od nekuda dotrča dječak, Matina uzrasta, no nježan i blijed, te stade do Mate, okrenu se par puta na peti i udari ga lako po glavi, da mu je kapa pala na pod, a onda se, veselo kličući, zaleti do gospodara i stisnu se uza nj .Bio je to Skontijev sin Alfredo.

Mate ne digne kape, nego mu oči sijevnuše živom vatrom. Svi su se stali smijati, svi osim Anice. Ona podiže kapu s poda i stavi je Mati na glavu, a on se i ne maknu.

— Zašto mu ne daš mira! zagrozi se ona svojemu bratu. — Što ti je on, siromah, učinio?

Mate je zakopao ruke u džepiće i zagledao se u Alfreda, kano da čeka na novu uvredu. Ali se Alfredo ne usudi maknuti od oca, koji se uzvikao: — Vidi ti Turčina! Vidi Turčina! Ti bi da se biješ, — je li? — Moj je Alfredo jači od tebe, on bi te izbio. — Zar ne, sinko?

Alfredo se stade maziti oko oca, a Elvira reče: Lijepo ga učiš! Namjesto da ga uputiš, neka nahrani ovo siroče, ti hoćeš, da se s njim pobije. Razbijač ti je i bez toga!

Alfredo joj pokaže jezik, a otac mu reče: — Hajde, Alfredo pokaži, da se tetica vara, kad veli, da si zločest. Daj štogod jesti ovomu malomu Turčinu. Alfredo se skanjivao čas, dva, onda potrča do jedne vreće, zagrabi šaku smokava i izdaleka ih pruži Mati.

Mate ne htjede primiti, nego se hitro okrenu i pobježe iz dućana. Anica je potrčala za njim, ali ga nije mogla stignuti, jer je on hitro zamaknuo za ugao kuće i tamo se uza zid stisnuo.

Bilo mu, da zaplače, ali se silio na mir. Nije toliko mislio na oca, koliko na onog dječaka, što ga je uvrijedio. Nikad ga u njegovu selu nijesu vrijeđali, jer su znali, da ne prašta, nego zažmiri i lupi kamenom ili batinom ravno u čelo, makar i krv briznula. A sada ga eto uvrijedio onaj dječak, i on ne može da mu se osveti. Stisnuo je šake, da su mu se nokti zadrli u meso, i ni na što ne mišljaše nego na osvetu.

Dugo je tako ovdje stajao i bila se već noć spustila. Naslonio se o zid, koji je dijelio Skontijevu kuću od susjedne. Zid je taj bio visok kao čovjek i sav izlizan, kano da se po njem penjalo mnogo ljudi. Već kasno u mrak popne se Mate na taj zid i zagleda se u tamu pod sobom. Između kuća bio je prostor, sličan hodniku, i u njemu mjesta za jednoga čovjeka. Mate se spusti dolje i oćuti sklisko tlo pod nogama. Upirući se sad o jednu, sad o drugu kuću, pođe naprijed kakvih deset koraka, misleći, da će naći kakvo mjesto za spavanje. Odlučio je i sutra pričekati na oca i vidjeti, ne bi li se dalo kako obračunati s onim dječakom, koji ga je uvrijedio. Nad sobom opazi prozorčić, iz kojega se širio blijedi trak svjetla padajući na suprotnu kuću i osvjetljujući njezine natrule grede i daske, slične popucalu brodu. U visini se tamnio krov, a nad njim nebo s dvije, tri zvijezde. Iz onoga mu okanca zamamno zamiriša jelo, a unutra je neko lupao po zdjelama, po čemu li? Mališ se zagleda u to okno, a želudac ga od gladi zaboli. Pođe par koraka dalje i nađe drugi zid, isto onako izlizan kao i vanjski, samo što je bio nešto viši od njega. Vješto se popne na nj i zagleda se u dvorište pred sobom. Bilo je tu mnoštvo bačava, sirovih koža, građevnoga drva, punih vreća i svakakvih sanduka, naslaganih sve do zida. Čulo se samo, kako u staji, koja je bila odmah na lijevo, lupaju konji kopitima o pod.

U jednom kutu spazi mališan veliku rpu, za koju nije mogao razabrati, je li to sijeno, prazne vreće ili što drugo. Pomisli, da bi tamo mogao možda prespavati. Spusti se polako po sanducima, koji su bili prazni. Najgornji sanduk umalo da nije srušio, no pridrža ga i prestade disati. Polako i tiho dođe do one rpe i razgleda je: bijahu to krpe. Svakakvih je bilo tu krpa, i tankih i debelih, tamnih i svijetlih, a gdjekoja se bijeljela kao snijeg. On se hitro popne na vrh i legne. Hladno je bilo, pa se zato u njih zakopa.

U onoj toplini bilo mu, kano da je doma. Ničesa ga nije bilo strah, jer on za taj osjećaj gotovo nije ni znao. Prisluškivao je, kako mu razni mukli i neodređeni glasovi do ušiju dopiru. Nešto je pod njim — u zidu, gdje li? — kano tupom pilom greblo i greblo. Iz staje se čuli udarci konjskih kopita, žvakanje i šuškanje, a katkada i kašljanje nekoga čovjeka, koji bi iskašljavši se zavapio: »O Bože!« pa bi onda nešto mrmljao, kano da psuje koga. Tamo je u kutu opet nešto pucketalo, a iz kuće se čuli udarci po posuđu, pa kano da se i voda prelijeva, onda nekakav šum i prigušeni poklici. Iz daljine je dopirao mijauk mačke i štropot kola, gubeći se i zamirući. Zatim se čulo neko brujanje u zraku, — kano život pospanih i usnulih ljudi, a s tornja bi se javila i ura odbijajući sate.

Najednom nešto u kući kihnu, pa se tiho primicaše sve bliže; došavši do njegove rpe stane njuškati. Mate razabra, da je to pas. I taj se pas počeo verati po krpama, dok nije došao do Mate, koji u prvi čas malo protrnu, ali se odmah i razjunači, kad je pas

prinesao njušku k njegovu licu, taknuo ga se mrzlim nosom, pa se kano nešto zamislio.

Bio je to stari »Oro«, koji je nakon dobre večere izašao u Skontijevo dvorište na stražu. Iznjušio je, da tu leži nepoznat dječak; no taj je dječak mirisao poput onih ljudi, koji vole pse, a bio je i miran, nije dakle pošao u krađu.

Mate se uslobodi i pruži ruku, a pas je onjuši i siđe s r'pe, da obađe dvorište. Našavši tobože sve u redu, vrati se k Mati, par puta se oko sebe okrenu, podvinu rep i leže tik do njegovih nogu. Mato osjeti toplinu od svojega čuvara, pa mu se to vrlo svidjelo, i on pogladi »Oru«, a ovaj duboko uzdahnu i kano zaspi. No zapravo nije spavao, nego je čekao, hoće li i ove noći dobiti slasnu kobasicu od nekoga čovjeka, koji je amo noću dolazio.

»Orina« se želja naskoro ispuni.

U kasno doba noći ukaza se na zidu, preko kojega je i Mate prešao, sjena nekoga došljaka. I taj je došljak gotovo srušio sanduk, no i on ga pridrža i siđe u dvorište. »Oro« mu pođe ususret i mahnu izdajnički par puta repom. Onaj ga čovjek pogladi, pa izvadi iz papira mesa i turnu mu ga u gubicu. Sve je to gledao Mate pridignuvši se iz krpa. Njemu je odmah jasno bilo, da taj čovjek miti psa, pa najednom pođe i on za »Orom« i stvori se iznenada u tami pred neznancem. Onaj se čovjek uskoleba smotrivši pred sobom nepoznata dječaka, ali se brzo sabra i tisnu Mati u šaku jedan novac, nasmiješi mu se i ode u kuću.

Mate se zagleda za njim, pa onda za psom. »Oro« nije bio s mitom zadovoljan. Noćni mu posjetnik nije donio običajnu kobasicu ,koja je bila uvijek vrlo slasna, nego komad pečene teletine. On je taj komad neko vrijeme u gubici zadržao, a onda pošao, da ga zakopa u rupu, kamo bi obično spravljao, što od sitosti nije mogao požderati. Na putu onamo pusti pečenku na tle i stane se zadnjom nogom oko ušiju grepsti. Mate prisvoji pečenku.

A međutim su u kući zaškripale stepenice i po hodniku se začuli tihi koraci. Petronila, bolesna Skontijeva supruga, duboko je uzdahnula. U prsima ju je peklo, oblio je hladan znoj, i znala je, da će opet bacati krv. Nije se toga plašila, šta više ni smrt joj više nije bila grozna. Željela je, da umre, pa da se oslobodi muka, koje su bile na teret njoj i drugim zdravim ljudima oko nje. Eto, muž joj hrče: i on je u znoju, ali to je znoj zdravlja. Djeca tiho i odmjereno dišu, a i družina pozaspala. A Elvira? — Ah te stepenice! Stare su, izgažene, od hrastova drva i još dosta čvrste. Tajno je njihovo škripanje prosvjedovalo proti grijehu, koji se odigravao u kući. Kano da je zloduh neki hodao noću, šaputao, pridušeno hihotao i uznemirivao zadnje časove bolesnice.

Petronila stade kašljati, naslonivši glavu na ruku, pa iza teškoga napora izbaci smjesu krvi i gnoja u zdjelu s vodom, koja je stajala na stolcu kraj njezina uzglavlja. Zatim se zagleda u tu zdjelu, pa se sva izmučena sruši nauznak.

Sutradan se rano u jutro prao kočijaš Joško kod bunara pljucajući vodu iz usta na dlanove i čvrsto se tarući po nosu i oko nosa. Slučajno je svrnuo pogled na krpe i nemalo se začudio, spazivši tamo dvije crne očice, koje su ga pomno motrile. Prestade sa zapljuskivanjem, ali kao čovjek vičan redu ponovi brbotanje i pljuckanje pa opet stade prati nos i oko nosa, dok na koncu ne segnu na čas i iza uha. Onda zabode mali prst u uho i čisteći ga priđe k Mati.

Mati se to pranje činilo nezgodnim i smiješnim, jer bi on samo zabo glavu u kabao, pognjurio je, par puta bi u vodi puhnuo i — gotovo. Zato se on stao Jošku smijati. Ovaj pak stade preda nj i reče: — Tebi je baš lijepo u tim krpama! Nego da znaš, otkuda su, ne bi ti se račilo u njima spavati. Čitav je smrad ove kuće u njima.

Mate se lagodno pruži i odgovori: Tople su! Joško se zabavio s drugim uhom, pa upita dječaka, odakle je i kako se zove. Mate mu ispripovijedi, kako je izgubio oca, pa je došao ovamo spavati. A Joško ga ukori: — Da si imao pameti, došao bi spavati k meni u staju — na slamu.

Mate se iz krpa iskopa i pođe u staju s Joškom, koji ga jednim pogledom promotri svega i smisli, da bi mu taj dječak bio zgodan kod krava. On mu pokaza slamu, gdje je bio prospavao noć i otisnuo svoja široka pleća, pa izvuče maleno okruglo zrcalce i gust češalj i stade se češljati.

U staji su bila dva konja, dvije krave i jedno tele, a sve čisto i uredno. Mirisalo je po sijenu i blagu, no najjače po finom Joškovom sapunu.

— Hoćeš li služiti u nas? upita ga iznenada Joško.

— Ja ne znam služiti, odvrati Mate.

— Ala ćuluma! viknu Joško. — Redit ćeš ove krave i konje, pa primati za to plaću. Gospodski nijesi, a ćaća ti valjda ima kakovu bušu.

— Imamo mi dvije krave, pohvali se mali — lugavu i peravu.

— Kako si kazao? lugavu i peravu? začudi se tobože Joško. — Kakova su to prosta imena!

— Da kako se zovu ove krave?

— Kako? Milka i srnka.

Mate se malo zamisli, pa onda reče: — Ako je ovo srnka i pokaza na jednu kravu, — onda bi se ona zvala čada.

*

— Mali, odvrnu mu Joško, — ako misliš služiti, reci, a ako ne, a ti se gubi. Gdje ćeš ti mene učiti, kako da koju kravu zovem. Da, ova se krava nekađa zvala čada, ali to je bilo onda, kad je ovdje služio Nikola, onaj prostak. Otkada sam ja ovdje, ona se zove Milka, pa tako neka i ostane. Ja ću sada do gospodara, pa ću mu reći, da ćeš ti ovdje služiti.

— Ja poznam gospodara, reče mali. — Sinoć sam bio u njegovu dućanu. A poznam i onoga dječaka, on mi je kapu bacio s glave.

— Aha ,Alfredo! kliknu Joško, — dobit ćeš ti još batina od njega. On je junačina.

— Ma nijesam ni ja kukavica, odvrati Mate; — i ako se on mene samo takne, znat će, tko sam i što sam.

— Gle, gle, junaka! — Samo ti njega daj, poduči ga Joško. — Ono je glasovito magare. Nikog se ti u ovoj kući ne boj; samo meni kaži, ako ti bude kakova nevolja ili krivica. U ovoj su kući sami lopovi, a najgora je Maša kuharica. Kako rekoh: ne boj se, i tko udari tebe, udari i ti njega, pa pobjegni k meni. Ja ću im svima pokazati, da sam ja gospodar u staji, da sam ja tvoj gospodar...

— Komu si ti gospodar?! upita ga Skonti, proživši nos kroz vrata. — Nevoljo, uvijek nešto zanovijetaš i nekomu se groziš. Ludove! Spavaš do u bijeli dan i ne sjetiš se, da danas valja raditi, da kosti pucaju! 'Ajde, svrši to cifranje, pa ćeš s ovim pismom otrčati do Miščevića. Odmah se vrati, jer ti valja u skok k vlastelinu Marijanu po pšenicu. A što će ti taj deran! upita Skonti upoznavši u Mati onoga dječaka, koga je jučer vidio u svom dućanu.

Joško se jedva razabrao, pa će metući ispod konja: — A tko će pripaziti na krave, kad s konjima odem? Vi još nijeste našli sluškinje.

— Što, ja! Što, ja! Jezik za zube! Kolikogod je bilo cura, sa svakom si se svađao, da je bila rugoba. Zar ja nemam druge brige, nego tražiti sluškinju — tebi po volji? Nijesi li ono i posljednju izbio? Da sam te dao na sud, odsjedio bi i pola godine, luđače!

— Pa neka mi bude taj mali, uslobodi se Joško.

— Pa neka ti bude! i Skonti opsova, bacivši hud pogled na Matu, pa pljunu daleko u dvorište i ode.

— Dobro je, reče Joško, — primljen si u službu. Kasnije ću ti kazati, što ti je raditi; sad moram odnijeti ovo pismo.

On iziđe, a Mate se Skontija uplašio, pa se naslonio na vratnicu i plaho pogledavao na kuću, gdje se čula lupa vratima, dozivanje i pregovaranje. Kano da se s brda kamen valja, tako je lupa i vika postajala sve jača. Napokon se ukaza Maša kuharica na prozoru prema dvorištu i vapijaše: — Neka bijes sam služi u ovoj kući, gdje su svima zatvorene oči i uši i ne raspoznaje niti pripoznaje čeljade čeljadeta! Sve hoće, da gospoduje, da se bitanži, samo ti, Mašo, vuci za sve: i kuhati i prati i čistiti i stotinu drugih posala, sve na leđa Mašina. I još vele, da sam gora od... Kako da ne budem, prosti mi Bože, kad je sve pobenavilo, i ja moram držati sve uglove kuće. — Dabome: ljepše je maziti se i igrati se gospođe, nego biti u kuhinji, pa izgarati lica i ruke. Ljepše se je valjuškati po mekoj postelji i tužiti se, da boli sad ovo, sad ono, pa malo krvi pljucnuti, neka se tobože cijela kuća uzbuni. I u dućanu prekrstiti ruke, mudrovati, pa piti slatkog likera, i to je lijepo i dobro. — A ti mene kano i ne čuješ, je li, ti tamo, — lijenčino! — O Joško! Ma zapaprit ću ti ja čorbu! A zašto ne nosiš mlijeka? Zašto se reda ne držiš! — Djeca od gladi urliču, kanda ih tko kolje! Odmah da si donio mlijeko! Ili čekaš možda, da ti ja dođem u tu tvoju staju?

Još ih je nekoliko krupnih prikrpala Maša kuharica, pa je najednom kano prikaze nestade.

Mate je pogledavao sad na okno, gdje je čas prije gromorila Maša, sad na kablicu s mlijekom, koju je Joško pripravio, ali je nije dospio odnijeti u kuhinju. Odluči, da će je odnijeti on, pa pograbi kablicu i potrča u kuću. Pred kuhinjom ga dočeka grdna ženetina, Maša, poduprijevši se rukama o bokove. Mate stade pred njom i otvori širom usta: uplašio se kanda se zemlja otvorila. A Maša od strašnog čuda zanijemila, pa zalomivši rukama, stade je od užasnog jada pisak:

— A tko si ti? — A čiji si ti! Onda stade vikati kroz plač: — U kuću mi vode ljude, a mene ni ne pitaju, ja ih ni ne poznam! Samo ti, Mašo, kuhaj, a za drugo neka te ne boli glava. A tko sam ja? Ja sam ništa! Jelte: ništa! Mene nitko i ne pita!

Istrgnuvši kablicu Mati iz ruku, prodere se na nj: — Odlazi mi s očiju, nagrdo jedna, sad ću te na udaviti!

U bjesnilu dohvati cjepanicu, pa je baci za Matom, koji je potrčao hitro prema stepenicama. Ali nije pogodio izlaza na dvorište, nego se zaletio po hodniku do nekakovih vrata. Cjepanica se zavrtjela par puta u zraku, pa na stepenicama zaštropotala i sve se do dna otkotrljala.

Vrata se pred Matom otvoriše i pred njim se pojavi Elvira. Ona se začudi dječaku, pa ga povuče u sobu, u kojoj je bilo tamno, omaman je zrak sjedao na prsa, a posvuda je bilo razbacanog odijela. Elvira ispita dječaka, gdje je bio od jučer, a kad joj on ispripovjedi sve, dodavši još k tomu, da ga je gospodar Skonti primio u službu, reče mu ona:

— Mali! Ne kazuj nikomu, koga si noćas sreo. Nagradit ću te, budeš li šutio. Nu, čekaj!

I Elvira dohvati svilenu kesicu sa stola, izvadi nešto sitniša i turnu ga Mati u ruku, pa ga izgura napolje.

Mati se zavrtjelo, i on se pridrža zida, da ne padne. Na njega je ovaj doživljaj neobično djelovao. Njemu se Elvira pričinila vilom, onakvom vilom, o kojima mu je znala pričati pokojna strina Kata. Neko je vrijeme tako satrven dojmom stajao, dok ga ne osvijesti glasić mladega pomoćnika u dućanu, Janka, koji je stao na dnu stepenica dozivajući Mašu: — Sedma je već prošla, Mašo, o Mašo, a kave još nema! Gospodar se srdi, i pomoćnik Stojan, i ja! I ja! Daj, Mašo, kavice, da ne bude veće grehote. I do batina bi moglo doći, o Mašo!

on naglo pridiže obje ruke k licu, pogleda uplašeno zakrvavljene prste i potrča k zdencu, a Mate ode u staju. Srce mu je od uzbuđenosti žestoko kucalo. Stali ga smućivati doživljaji i pričini mu se, da mrzi sve ove neljude u toj kući. Sjeti se svoga sela i dadne mu se od jada i žalosti na plač.

Uto dotrča kočijaš Joško. — Jesi li dobio jesti? Jesu li ti što dali? stade on naglo ispitivati Matu, mećući ormu na konje.

— Što da mi dadu? odvrati Mate prezirno. — Eno me ona, ne znam, kako se zove, skoro ubila cjepanicom, a onaj me deran — što ja znam, kako mu je ime — udario nogom. Ali ja sam mu razbio nos. Pogledaj, eno ga kod zdenca, ispire krv iz nosa.

Ozalj.

Maša od jeda problijedi, a onda poput čovjeka, koji je naučan strpljivo podnositi još i veće uvrede, podiže oči prema nebu, žestoko uzdahnu i začudo slatkim se glasom javi: — Odmah, odmah! Eto odmah dobre kavice, gospodine tate!

To nije pomoćnika Janka ni najmanje uvrijedilo, jer se on već davno sprijateljio sa svojim običajnim i opravdanim nazivom kućnoga tata. On je sada kano potpuni nevaljanac lomio u masnom džepu jednu ukradenu slasticu i trpao komadiće neopranom rukom u usta.

Mate siđe do njega, a Janko zareža, pa ga udari nogom. U tren oka okrenuo se Mate, stisnuo šačicu i dohvatio Janka među oči. Janku briznu krv iz nosa,

Joško je pozelenio od jada, pa promuca: — Maša? Zar ona? I Janko!

Skoči tada ko bjesomučan do Janka i stade ga tući, vičući: — Ti ništarijo, ti tate, ti li ćeš Matu? Je li? Evo ti za to! Evo!

Janko se užasno derao. Pomoćnik Stojan, misleći, da Janka bije njegova krvna neprijateljica Maša, dotrča iz dućana s rifom u ruci, pa kad shvati, što se zbiva, navali na Joška, a ovaj pusti Janka i uhvati se sa Stojanom u koštac. Janko je dohvatio Stojanov rif i njime stao lupati po Mati, koji je izišao iz staje i motrio, kako se ona dvojica r'vu.

Borci se uzvikaše. Maša skoči do prozora i deraše se na njih, a Elvira — napola odjevena — dotrča

takoder na hodnik. Uz nju se stisnuše Anica i Alfredo. Anici je bilo na plač, dok je Alfredo bacao u dvorište sve, što mu je do ruku došlo. Na skliskom pločniku dvorišta izmaknu se Stojanu noga, Joško ga par puta raznjiha, pa se onda skupa s njim strovali na tle i klekne mu na prsa. Mate je uhvatio Janka za vlasi i prignuo ga skroz do zemlje. Žene i djeca ciknuše.

— Što je to? Što je to! zavapi gospodar Skonti, pohitjevši s ulice u dvorište, a ostavivši tamo liječnika Prohasku, s kojim se čas prije tamo sastao. — Na stranu! Joško, ostavi ga! O, razbojnici! o hajduci! Što se to zbiva? A dućan prazan. Odmah se berite u dućan! Stojane, Janko, otkinut ću vam glave! Tako li na dućan pazite, dok mene nema! O, o, o! Skonti se uhvati objema rukama za glavu.

Stojan se dosta teško podignuo i otšepesao, a Joško je hripao i brisao znoj s čela. Mate pođe skupa s njim u staju, gdje mu on razgleda malenu ranu nad desnom obrvom, koju mu je zadao Alfredo, bacivši na nj Aničinu lutku. Na sredini dvorišta ostade rif i lutka raspucane glave.

Skonti je grmio u dućanu, a liječnik pregleda Stojanovu ranu na zatiljku, pa je opra i zaveza njegovim blatnim rupčićem. Janku je prestala curiti krv iz nosa, i on se u kutu skladišta jednom rukom po licu otirao, a drugu je turnuo u obližnju vrećicu i izbirao mekše smokve.

IV.

Dok je Skonti vodio u dućanu istragu, popeo se pristari no okretni liječnik Prohaska na prvi pod, da po običaju i danas popita gospu Petronilu, kako joj je zdravlje. S Elvirom se on snažno izrukova, djecu uštinu za obraze, a prema kuhinji viknu: — Da si mi zdravo, prijateljice Mašo! No iz kuhinje ne bje odgovora, nego lonci još jače zaštropotaše.

— Danas je ljuta, zaškrilji liječnik na Elviru i na prstima umače u spavaonicu obitelji Skontijeve. Kadgod bi stupio na prag te sobe, dahnuo bi Prohaska i dva i tri puta, uvlačeći u pluća zraka, ma da je i taj zrak bio prepun svakakvih mirisa robe i truleži. I danas uvuče u se zraka, pa pognu glavu i uđe u sobu kano u kakvu grobnicu. Prvi ga je čas htjelo udušiti ono ishlapljivanje lijekova, onaj smrad od rana i nogu, onaj vonj bolesti teške i beznadne, vonj raspadanja i ginuća.

Gospa ga je Petronila nestrpljivo čekala. Uprla je u nj velike blijede, nepomične, staklene oči. Pod nosom joj se crvenila nit krvi, u kutovima je usnica bilo ljepive i rastezljive pjene.

Prohaska nastavi svoju masku, to jest: on razvuče lice na osmijeh, pođe prema njezinoj postelji bučno kanda se kani izrukovati s tko zna kako zdravim Likotom, bučno je pozdravi i zaštropota stolcem, primaknuvši ga do kreveta, i svom se težinom na nj spusti.

— Danas je Maša ljuta ko zmaj! stade on bučiti. — Pozdravio sam je, a ona — ništa! — Baš sam danas sretno započeo. Isto mi je i kod kuće. Ma što ću ja, molim Vas! Držati moram sluškinju, jer tko će kuhati? Moja žena jedva hoda, sirotica, jesti se mora, a kad se mora, neka se jede i što bolje! On se u sav glas nasmija, pa nastavi: — Dandanas mi smo sluge svojih slugu, a ne usudiš se prigovoriti stvoru, koga plaćaš i uzdržavaš, jer se bojiš, doći će i gori. Današnja družina — kako znate — ne boji se ni Boga ni vraga. Šta ćemo! — Nu, a kako je? Jeste li dobro spavali i što li ste lijepo sanjali? upita, primaknuvši stolac još bliže i držeći se, kano da nije opazio traga krvi nad usnicom bolesnice, i kano da ga se ništa ne tiče ona zdjela puna krvave smjese a poprskana jasnocrvenim točkama. Tu je zdjelu on nogom lagano turnuo pod postelju.

Gospa je Petronila nepomično motrila liječnika, dok je on na dušak govorio svoje poznate i dosadne rečenice, a svedjer je mislila, kako je u mnogoga čovjeka duša rutava. — Znam ja tebe! govorile su mu njezine oči, — znam ja, tko si, što si. Znam ja, zašto tvoja žena ne može ni da hoda i za što ti svoju kuharicu otpraviti ne možeš! A eto, kakav se gradiš: i nevin i dobar. Ne biješ li svoju ženu? Ne puštaš li je, da gladuje? Znam ja sve! Takov si ti — i svi drugi! I moj muž je takav. — Na tu je pomisao obiđe vrući mlaz po čitavome tijelu. Doznala je ona koješta o svome mužu, ali pravu istinu htjelo joj se znati, pa je već par dana razmišljala, kako bi iz brbljavoga Prohaske što više izvukla. On je sigurno sve znao, jer se muškarci hvale jedan pred drugim svojim opačinama.

— Meni je bolje, prošapta ona.

— Aha, nijesam li Vam kazao, kliknu liječnik, — nijesam li Vas psovao radi Vaših jadikovki! Ispravit će se to sve pomalo, i još ćemo i zaplesati, kao ono prošle zime. Ta ova Vaša bolest i nije nego mazenje: Đorđe daj ovo, Đorđe daj ono, Đorđe kupi sad ovo, sad ono, samo da bude Đorđe uvijek uz Vas.

— Ah nije baš tako- uzdahnu gospa Petronila.

— Ako nije, uzvrati Prohaska, čisteći gromorno nos, — a ono nije ni tako zlo, kako Vi mislite.

— Ne govorim ja o svojoj bolesti, nastavi ona. — Ako mi je suđeno umrijeti, hvala Bogu. Zato smo došli na ovaj svijet. Ali moj me Đorđe žalosti. Dočula sam koješta!

— Ha, ha, ha, prasnu Prohaska u smijeh. — Đorđe je vruća krv, život je u dobru sproveo. I kuću bi preskočio, pa čemu da Vas žalosti?

— Nije to, da on preko kuće skače, nego nešto drugo! odvrati Petronila.

— O žene, žene! zavapi Prohaska, dignuvši ruke — uvijek na zlo mislite i na zlo ste spremne!

— Ali ja, draga gospo, ništa ne znam i ne ću da znadem. Ne pačam se u to! Znam samo, da je Đorđe dobra i predobra duša. Dođe po katkad u naše društvo k Florijanu, popije s prijateljima čašicu vina — onako zbog razgovora, pa onda, laku noć. To jest, ja kažem: laku noć a što oni tamo iza mojih leđa rade, ja ne znam i ne marim znati. Ja ih nikad ne pitam, to nije moj posao. Svatko meti ispred svoga praga! A što mi o Đorđu kazujete, to mi je prvo, i moglo bi biti i štogod istine, jer se Micika — znate — i drugima svida. Mislite li onu konobaricu Miciku?

— Da, zašapta Petronila, koja do sada nije ni znala, da je takva konobarica u Florijana.

— Znate: svijet je zloban, ne vjerujte nikomu ništa. Ja Vam kažem: sve je to u poštenju. Sve lijepo i nikomu na žao. A što babe brbljaju, tko da se na to i obazre. Meni je samomu Micika kazala, da je Đorđe poštenjak. Tako je pravo; je li ona kriva, što je konobarica, a ima i sto puta gorih od nje? Od konobarice svatko zahtijeva, da je uljudna i učtiva, da se ne zamjeri nikomu, jer je tako nužno zbog napretka posla, to joj je kruh. U ostalom svega je toga pomanje, otkada je Đorđe stao na nju paziti. Sad joj nitko ne zanovijeta, jer se znade, da to Đorđe ne voli.

U srcu je gospe Petronile na ove riječi glupoga doktora buknuo pakao. Pozorno je ona slušala brbljavca i razumjela dobro, da joj je njezin Đorđe nevjeran, da voli nekoj konobarici, kojoj je po svoj prilici obećao i ženidbu iza njezine smrti. Pred očima joj se smrknu, u prsima je zabolje, i jedan čas kanda će joj duša izletjeti iz kukavnoga tijela. Razabravši se, pruži svoju kost-ruku liječniku i prošapće: — Hvala Vam! — Molim Vas za nešto a nemojte mi prigovoriti. Ostaviti ću Vam pet stotina forinti, ako me poslušate... Ja ću naskoro umrijeti;... prije svoje smrti želim vidjeti Miciku... Dovedite mi je, a da zato nitko ne zna. I Vi dođite s njom... Pet ću Vam stotina ostaviti!

Prohaska je pomalo odmicao od njezina kreveta stolac, na kojem je sjedio. Hvatala ga groza, jer je gospa Petronila upirala u nj svoje staklene oči, da je bila strahota pogledati.

— Vi se šalite! promuca on.

Kašalj je stresao Petronilu, ona je polagano nijekala glavom, napokon stisnu čvrsto zube, pa naglo siknu: — Ne šalim se!... Dovedite je... odmah!

— Ma ljudi Božji, kliknu Prohaska, — što li će to da bude! Meni pet stotina forinta zapisati! A možda ćete se i Micike sjetiti?

Petronila kimnu glavom.

— Ej, vidiš, zaviknu liječnik, — sretna je Micika! Uvijek sam govorio, da nju prati sreća. — Pa dobro, idem k njoj i reći ću joj: hajde sa mnom ka gospi Petronili; ona ti želi nešto kazati. — Nije li tako? — Kazat će ti nešto i ne će ti biti žao! O, Vi ste jako dobri, moja draga gospo! A meni će dobro doći tih pet stotina, jer, znate — kako da Vam kažem — znate, baš ih trebam.

Gospa Petronila maknu rukom prema vratima.

— Odmah da Vam kažem, za što ih trebam, nastavi on i još se bolje na stolcu namjesti, ali ga Petronila pogleda užasno i glasno — glasnije nego obično — viknu: — Idite!

Prohaska skoknu kano s pera, dohvati šešir i već je bio kod vrata. — Ja odoh, ja odoh, nasmiješi se i hitro izиđe, a na pragu se spotaknu od žurbe.

Gospu Petronilu spopade takova želja za životom, te nije ni na što drugo mislila, nego je samo šaptala: »Isuse, Isuse!« Zatim kano da je nešto pred njezinim očima puklo, kanda se dignuo nekakav zastor, i ona ugleda sebe, — mladu, zdravu i bogatu. Ona ugleda i svoje pokojnike: roditelje, braću i sestre, a svi su već davno pomrli od sušice. Svi oni stadoše sada kraj njezine postelje. Onda se vidje uza svog mladog i lijepog muža Đorđa. Ah, kako je bilo ono par prvih godina braka lijepo živjeti! Ah, kako lijepo! A eto, sada! — Namučila se i naradila u svome životu dosta. Rado je radila. Pa da bi za koga: — — za konobaricu! — Sav užas njezine bolesti sjede joj na prsa pri toj pomisli. A šta će njezina djeca? Ah, da joj je poživjeti! Ona bi protjerala muža, jer je zao, opak, nevjeran, a sve je njezino, pa bi djecu odgajala u strahu Božjemu... I Elviru bi otjerala! — Da, onu nevrijednicu, Elviru... Samo da joj je još tu konobaricu vidjeti. Kakva je? Je li lijepa? — Ta svakako da jest. — Nije ona sirota kriva, misli li na svoju sreću. Đorđe je kriv. Da, on... ništarija. — Ali i ona, zašto se ne drži neoženjenih ljudi, zašto njoj otimlje muža?...

Za kratko je vrijeme pola grada znalo, da bogata Skontica leži na umoru, da pred smrt želi vidjeti konobaricu Miciku i da kani tobože njezinu ruku staviti u ruku Đorđevu. Ljudi se čudili i smijali. Napokon su znali, koliko će imutka i komu ostaviti ona »škrtica« Skontica, pa neki stadoše razbijati glavu, kako bi je sjetili na koje svoje dobro djelo, učinjeno njoj, ne bi li se i ona njih u oporuci sjetila.

A Micika se konobarica glasno nasmija — a s njom i svi gosti — kad joj je Prohaska uzbuđeno saopćio radosnu vijest, da će je Skontica postaviti svojom baštinicom i neka s njim odmah onamo pođe. Poznavala je ona dobro Prohasku i u brk mu skreše,

da laže. Prohaska je mahnitao, bojeći se, da će izgubiti obećanih pet stotina, pa navali još jače. Toliko ju je nagovarao, da su napokon i neki gosti rekli, neka Micika pođe, da vidi, što je, ako ne za drugo, a ono barem, da dokaže, e je sve laž, pa i ovo, što Prohaska govori. I tako se ona lijepo spremi pa pođe s Prohaskom do Skontice.

U isto je vrijeme sjedio gospodar Đorđe u svojoj tamnoj i tijesnoj pisarnici kraj dućana i pokazivao odvjetniku Tkalčiću neke spise.

— Vidite, govorio je on, — ovo je oporuka pokojnoga Petra Starešinića, moga tasta. Mati moje supruge, njezina braća i sestre — svi pomriješe prije njega, kako i sami znate. On je onda sve svoje ostavio svojoj kćeri a mojoj ženi Petronili. Ona taj imutak nikad nije meni darovala i još je i danas sve na njezino ime napisano.

Odvjetnik Tkalčić bijaše ljudina velike glave i obrijan; uvijek je nosio isti dugački kaput od smeđeg baršuna s velikim dugmetima, svijetao prsluk, uske hlače i visoke čizme, a u ruci pasji bič. Bio je sijed poput ovce. On se maši u stražnji džep kaputa, iz kojeg je visio dugačak plav rubac, izvadi burmuticu, tucnu koščatim prstom po pokrovcu, otvori je, probere i izvadi burmuta i napuni omašan nos, nacerivši kiselo lice. I Đorđe šmrknu iz njegove burmutice, pa oba stadoše kihati. Kad su se nakihali i zaželjeli jedan drugomu po par puta »na zdravlje«, izvadi odvjetnik široke okrugle naočale.

Oporuka je pokojnoga Petra Starešinića bila požutjela i po srijedi raspukla, pa ju je Tkalčić oprezno na stolu razastro, pogladio i pomno čitao. Kad je dočitao, oblizne suhe usne i uze da čita veliki bijeli spis, što mu ga je turnuo Skonti. Svršivši i to, opet se oblizne i pogleda Skontija preko očala.

— To je popis sadašnjega imutka, reče Skonti nekako nevoljko.

— Jest, odvrati odvjetnik, — i iz njega se vidi, da ste do sada upravo polovicu izgubili.

— Polovicu ili i nešto više, potvrdi Skonti, pogledavši na tle. — Mnogo sam izgubio na žitu, dvije su mi kuće izgorjele, u blagu sam imao nesreću — i tako otišlo. Čudim se, da nijesam sve izgubio.

Odvjetnik skinu očale, pogladi visoko čelo, tanke mu se usne malo nasmiješiše, pa reče: — Hm, hm. Vele ljudi, da Vi nijeste ništa izgubili.

— Vele ljudi, vele ljudi, rasrdi se Skonti. — Što ljudi znadu!

— Vele, da ste još i prigospodarili; dobar ste Vi trgovac, a žena je Vaša bila škrta.

— Što mene briga, što svijet o nama govori. Pa zar da ja varam svoju djecu? Njihovo je, Bog im blagoslovio, pa valjda me ne će pod stare dane baciti iz kuće! I sluga dobije svoju plaću, pa se ni ja valjda badava sav svoj život nijesam derao i mučio ko pas, ko dva psa, ah, što kažem: i ko tri psa! Ona mi je donijela novaca, a ja sam s tim novcima radio, pošteno i valjano, da mi ne može nitko prigovoriti, a što sam izgubio — izgubio sam; ja sam trgovac. Napokon: ja sam glava svemu.

— Dobro, dobro, prozbori odvjetnik, — sve je to pravo i u redu i nitko ne kaže, da Vi nijeste dobro radili, sačuvaj Bože. Ali tu je drugo pitanje, naime, ako Vaša žena umre, a na Vas nije ništa prepisano, čije je onda sve to?!

Skonti htjede nešto da kaže, ali ga Tkalčić lupnu po koljenu i nastavi:

— Vaše nije! — To je onoga, komu ona ostavi. Nije li tako?

— Ta da. Djeci će ostaviti, ako ne meni.

— Ako djeci ostavi, Vi ćete im biti skrbnikom, a možda i ne ćete. Možda će ona odrediti, da se ženiti ne smijete ili tako što, pa Vi ništa nijeste.

— Ne bojim se toga, reče Skonti, — moja me Petronila ne će zaboraviti.

— Žensko je vrag! dignu odvjetnik prst u zrak.

— A možda će i ozdraviti.

— Možda. — A jeste li Vi na sve to mislili?

— Nijesam. To su fiškalske mudrolije.

— Jesu, i onaj, što Vam je ovaj popis sastavio, vrijedi Vam zlata!

— Sam sam ga sastavio.

— I time dokazujete, da ste i te kako mislili na ono, što Vi zovete fiškalskim mudrolijama. Ali fiškal nijeste. Vi ste ovim popisom htjeli svoju krv — prevariti!

— Ja?! lupi se Skonti šakom u prsa.

— Da, Vi. Vi ste preko polovice imetka prećutali, jer se kanite ženiti, a bojite se, da Vam Petronila ne će ništa ostaviti iz osvete, jer ste je odnemarili. Kad bih ja popisivao Vaš imetak, ja bih našao, da ga imade više, mnogo više, nego li je upisano na ovome papiru. On podiže i spusti spis.

— Pa popisujte, ne ćete naći više, istisnu Skonti, motreći sumnjivo odvjetnika.

— Ja bih našao više, nastavi Tkalčić važno, — i znadem, gdje mi je sve potražiti.

Skonti je plaho u njega gledao, nekoliko mu se kapi znoja pojavilo na čelu.

— A otkuda Vi to znate? upita u čudu i strahu.

— Eh, otkuda, reče Tkalčić i lupi se dlanom po čelu. — Znate li, što ono veli naša poslovica: Ne budi svakomu loncu poklopac. To Vam, moj dragi, vrijedi za laike — obične ljude, za nas odvjetnike ne. Mi smo baš svakomu loncu poklopac. Mislite li Vi, da uludo tratim vrijeme i onda, kad u krčmi pijem? O,

ne! Slušam, što govore — ljudi. Slušam i tako svašta doznam, pa potražim i pretražim istinu, te je zadržim za sebe — do potrebe. Kad je trebam, pustim joj krila, neka leti i meni i drugima na radost i korist. — Tako Vam je to, moj dragi Đorđe!

Skonti ga je bijelo gledao i pomalo drhtao.

— Da Vam još i ovo kažem, nastavi Tkalčić. — Ovaj popis, kako rekoh, jest prijevara. Prijevara, očita i krivotvorenje. I — ako me umole Vaša djeca ili tkogod drugi — sastavit ću ja točniji popis. — Jest, ja znadem, da ste spravili i kamo ste spravili sve ono, što manjka, a znadem i gdje i kako mi je potražiti.

— Deset posto od čitavog imutka, dignu Tkalčić prst u zrak.

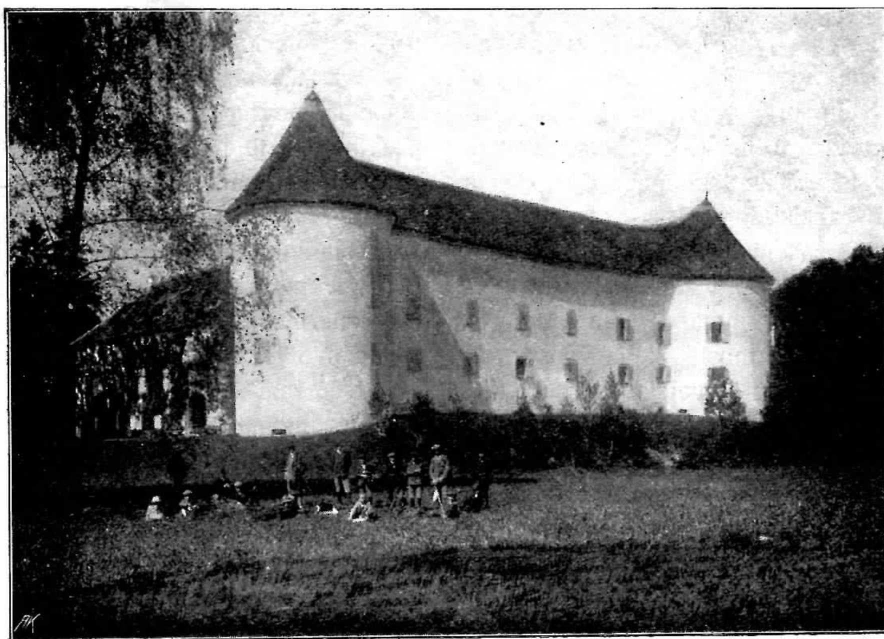
— Što? kriknu Đorđe.

— Deset posto ili ništa. Deset posto ili se Vi, prijatelju, ne ćete ženiti!

Skonti je nešto stao gutati, napokon promuca: — Miciku konobaricu — poznate li?

— Ej, kako ne! kliknu odvjetnik. — Krasna i umna djevojka. — Nemojte mi ništa kazivati ni o njoj, ni o čemu drugomu. Ja znam sve. Samo kažite: da, pa ćemo napisati nešto, potpisati nešto i Vi spavajte mirno. — Dakle?

— Ta ja nijesam odvjetnik, nasmiješi se Skonti na

Erdedov grad u Jastrebarskom.
(Fotografirao prof. Franjo Dominković)

— Oprostite, prozbori Skonti, — nijesam mislio, da sam Vam toliko na brizi.

— O, ništa, ništa, molim, nakloni se odvjetnik, — sve je to u poštenju i moj posao, ako hoćete: moj zanat. A ja ne kanim Vama škoditi, nego koristiti, osim ako me ne ćete za svog odvjetnika. Uzmite drugoga. Ima ih dosta! — Možda će koja sreća htjeti, da budem odvjetnikom baš Vaše djece.

— Budite moj, ja nijesam kazao, da trebam drugoga. Vama su te stvari poznate, pa ćete lakše. Izvucite me iz te neprilike, platit ću Vas dobro.

silu, — gdje da ja sam takove stvari vodim! Dabome, dajte Vi. Ma skupi ste, gospodine Tkalčiću.

— Ja malo radim, a što radim, dobro radim, i puno je vrijedno i meni i mojim klijentima. Moje su cijene ovisoke, no onaj se, koga ja zastupan, ne kaje. Ne ćete se pokajati ni Vi. Evo ruke!

Izrukovaše se, pa zatim Tkalčić udari pisati, da je crnilo od guščjega pera štrcalo. Posu tada pijeskom i predade spis Skontiju. Ovaj ga pročita, šutke potpisa, pa se ko dva dobra prijatelja rastadoše.

(Nastavit će se.)

Jovan Hranilović, Novi Sad:

Književni zapisci.

Hrvatski književnici antimodernističkoga smjera povukli su se bili jedno vrijeme, da vide svoje mlade modernističke protivnike nesmetane na djelu na književnom polju. Sudeći po spretnosti u pravljenju reklame za proizvode hrvatskih modernista, moglo se je očekivati, da će ti mladi ljudi nastojati i o tom, da doista njihovi proizvodi ne zaostanu za reklamom i velikim gestama njihove kritike. Ali ono, što su oni od devedesetih godina amo dali, dokazuje, da u njih nema onoga, što se od njih presuđujući ih samo po njihovu podcjenjivanju svega, što ne spada u njihovo modernističko kolo, moglo očekivati. Oni to i sami danas priznaju, naročito priznaju to baš oni njihovi kritičari, koji su se u svoje vrijeme najviše zagrijevali za hrvatsku »modernu« te ni danas ne mogu da savladaju svoje mrzovolje prema predstavnicima antimodernističkoga pravca u hrvatskoj književnosti. Kako su se nekoć složni hrvatski modernisti danas počeli okupljati oko raznih dnevnih listova i u najnovije doba pokrenutih časopisa, te kako su se i književnici, koji nikada nijesu tajili, da smatraju pogibeljnima pokušaje iz tuđine k nama na laku ruku prenesenoga modernizma u umjetnosti i književnosti, počeli okupljati oko smotre »Hrvatska Prosvjeta«, dobro je, da se već odmah u početku zabilježi sve, što bi moglo biti od važnosti za eventualno ponovno bistrenje i pročišćavanje pojmova između predstavnika hrvatske moderne i njihovih protivnika. Bilo bi mnogo toga, što bi se moglo pribilježiti, ali kako nam nije do izazivanja i polemisanja bez nužde, bilježim za danas samo dvije stvari, koje ustanovljuju statum quaestionis.

Predstavnici antimodernističkoga pravca pomno su pratili sve, što se događa u modernističkom taboru, te su zapazili, kako branitelji modernizma namjerice ili podcjenjuju ili prećutavaju sve, čime su antimodernisti od vremena do vremena dokazivali, da ne samo što nijesu odložili pero, nego su uvjereni, da će i opet doći vrijeme, kada će se u širokim krugovima hrvatske čitalačke publike početi isporedivati bilansa modernizma i antimodernizma, a bili su uvjereni, da to isporedivanje ne će ispasti na štetu predstavnika kontinuiteta uspjehom ovjenčanih tradicija u hrvatskoj književnosti, koji se nikada ne mogoše zagrijati za pokušaje modernizma. Mirno su čekali na to vrijeme i nije ih smetalo, što modernisti tobože ne vode o njima brige, prećutavajući njihove književne proizvode i u svojim kritikama i u svojim »obavještavanjima« izvan Hrvatske o savremenoj hrvatskoj književnosti. Doista im je bilo jedno vrijeme uspjelo, da stvar tako udese, te su manje upućeni krugovi stvorili sebi neispravno mišljenje o hrvatskim književnim prilikama, kao da osim četice modernista okolo nekih časopisa i dnevnika, gdje su se pristaše modernizma javno ili pritajeno utaborili, i nema drugih književnika, i da su oni, što su stekli ime u književnosti, već odavna zamuknuli ili kapitulirali pred tobožnjim triumfima modernizma. Znali su oni o tom uvjeriti predstavnike i pristaše književnog modernističkog pravca u slavenskim i neslavenskim književnim krugovima, u koliko su ovi uopće o hrvatskim književnim prilikama vodili brigu. Ma da su neki od nemodernističkih hrvatskih književnika posljednjeg decenija i u izdanjima »Matice Hrvatske« i drugdje objelodanili vrlo mnogo pjesama i raznovrsnih književnih proizvoda, kojima objektivna kritika mora priznati, da su uspjeli, — modernistički kritičari nijesu ih, možebiti baš zato, ni spomenuli u svojim listovima i obavještajima o prilikama hrvatske književnosti, kao da se ne radi o domovinskoj stvari, u kojoj je barem pred stranim svijetom trebalo smetnuti s uma sve lične i partajske nesklonosti. Antimodernisti su pogdjekad prigovorili takvomu postupku svojih modernističkih antagonista, ne radi sebe, već radi same stvari. Ali oni su i to znali, da ni precjenjivanje pojedinih modernističkih proizvoda ni podcjenjivanje i prećutavanje njiževnika i književnih proizvoda nemodernističkoga smjera ne će biti od presudnog upliva na konačno pravilno sređenje suda domaćeg i stranog svijeta o uspjesima i neuspjesima hrvatskoga modernizma u borbi protiv pisaca protivnoga smjera i njihova književnoga rada. Njima lično i nije bilo do slave, a za svoju dobru i pravednu stvar nijesu imali razloga da se boje.

Danas i sami modernistički kritičari kod kuće i u stranom svijetu počinju priznavati, da je sva ta hrvatska »moderna« zapravo bila samo jedan neuspjeli pokušaj i da je doživjela svoj debâcle.

Eno u januarskoj svesci beogradske smotre: »Srpski književni Glasnik« u broju od 16. januara 1913. na str. 154.—155. karakterističnog odgovora Milana Marjanovića, najžešćeg nekadašnjeg branitelja hrvatske »moderne«, na jednu zamjerku Jovana Hranilovića, uredništvu te inače odlično uređivane beogradske smotre, što prima bez primjedbe sastavke o hrv. književnim prilikama, gdje se bez opravdana razloga, govori s omalovažavanjem o pjesništvu najodličnijih predstavnika iz godina osamdesetih amo. G. Marjanović među inim spočituje Hraniloviću, što je u svojem sastavku u novosadskom »Srpstvu« u prilogu božićnjeg broja g. 1912. (7. I. 1913.) u prikazu savremene hrvatske književnosti učinio tobože ana-

kronične »polemične ispade« protiv slavitelja hrvatske »moderne«, — kao da taj Hranilovićev sastavak nije pisan baš i jedino kao prosvjed protiv omalovažavanja pjesnika i pisaca iz godina osamdesetih amo u modernističkim referadama o savremenim hrvatskim književnim prilikama. G. Marjanović doslovce piše: »Veliki dio tih »mladih« diletanata i snobova, ušutio je, izgubio se. Ovdašnja »Moderna« imala je lepih i svetlih momenata, ali je imala malo unutarnjega jedinstva, i ona je kao književna grupa pala i na posletku i bankrotirala. A ja, koji sam u ono vreme bio u najžešćoj borbi sa g. Hranilovićem i njegovim krugom, već sam 1904. godine konstatovao, (u knjizi »Iza Šenoe«) neuspeh »Moderne«.

Jest, to je istina, da je g. Marjanović to konstatovao u svojoj knjizi »Iza Šenoe«, ali je istina i to, kada je tu njegovu konstataciju Hranilović citovao, da se zato na njega bivši branitelj »moderne« ljuto okomio, spočitujući mu, dakako bez ikoje osnove, da je on i u toj polemici i u ostalim svojim sastavcima o modernističkim neuspjesima tobože izvraćao i bio neobjektivan u ocjenjivanju i citovanju modernističkih teorija, što ih je od vremena do vremena na nišan uzimao. — Et hoc quidem meminisse invabit.

*

Neuspjehe modernističkih pokušaja u hrvatskoj savremenoj književnosti priznali su i drugi neki pristaše modernizma u raznim svojim osvrtima na zastoj u književnoj produkciji. Naročito su gg. V. Livadić i drugi neki L., svaki na svoj način, u »Obzorovim« osvrtima na književnost prošle i prijašnjih nekih godina, otkada modernisti vedre i oblače i u »Društvu hrv. književnika« i u nekim dnevnicima i časopisima, konstatovali, da savremena književna produkcija ni za ere modernizma ne pokazuje znakove napredovanja. I u ovogodišnjem osvrtu »Obzorovom« na književnu produkciju u g. 1913. konstatuje L., da »poslije Nehajeva »Bijega« ne čitasmo nijedan zaista valjan roman, koji bi se odlikovao svojom tehnikom i svojom književnom vrijednošću«. To dakako vrijedi samo za modernističku književnu produkciju, jer izvan toga kruga imademo nekoliko valjanih pripovjedalačkih proizvoda, kao primjerice, da druge ne spominjemo, Kovačevićev uspjeli »Val« i »Polomljena krila«.

Isto tako se može reći i za L-ovu tvrdnju, kako u savremenoj našoj književnosti nema višega shvatanja svrhe književnosti, da naime »rješava jedan veliki i vječni problem — problem istine i ljepote«, za tu se tvrdnju može reći, da osuđuje najveći dio najhvaljenije naše moderne književne produkcije, kojoj nije pomoglo ni zagrijevanje za lozinku: »l' art pour l'art«, i to možebiti upravo zato, što se i ta lozinka imade drukčije razumijevati, nego li je tumače naši branitelji moderne. Baš uz krivo tumačenje stajališta »l' art pour l'art« i došlo je do toga, te evo i g. Lunaček mora priznati, da se »dojimlje čitava produkcija već od više godina natrag nekako prazno i besadržajno.«

Prelazeći preko L-ove bojazni radi svrhe »Kola hrv. književnika«, vrijedno je spomenuti, kako i on naslućuje, da bi uslijed pokretanja novih nekih književnih časopisa mogla g. 1914. »biti burnija, da će se u njoj razviti književna borba kao ono pred deset godina i da bi takva godina hrvatskoj književnosti trebala, jer bi nakon nekoliko tihih književnih godina opet i javnost nešto više zanimanja pokazala za našu lijepu knjigu i njezin razvitak«. — Doista ne može književnosti škoditi dobronamjerno razbistrivanje književnih pitanja. Jedino od međusobnog zlonamjernog podvaljivanja, nadmudrivanja i izvraćanja riječi i smisla ne bi ni sada moglo biti koristi za književnost. Ali je valjda već i kod nas došlo vrijeme, da se i književnička pitanja raspravljaju dostojanstveno i bez ličnih invektiva.

Da se istina ne da zatrpati i da nesolidna reklama, što operira precjenjivanjem svojih proizvoda i omalovažavanjem i ozloglašivanjem svega, što ne nosi firmu modernizma, ipak ne može za dugo triumfirati, najboljim je dokazom sve žešće prosvjedovanje otrežnjenih širokih krugova čitalačke publike protiv sve bestidnijeg unašanja pornografije i etičke anarhije u lijepu književnost u modernističkim proizvodima u njemačkoj, engleskoj, francuskoj i ruskoj književnosti. Dokazuje to i opća ravnodušnost i nebriga za beletristiku, koja u nedostatku zdravih ideja i sve slabijoj invencioznosti zgodnih pjesničkih slika i figura u stihu i prozi poseže za pomagalima, što potresaju i uzbuđuju na čas živce i fantaziju, a nijesu podobna, da zadovolje srca i intelekta, koji čezne za istinom i ljepotom.

Reakcija protiv modernizma u literaturi počinje se sve življe zapažati i kod nas a i kod braće Srba u glavnom njihovom književničkom centru u Srbiji. Početkom mjeseca siječnja ove godine izišao je u uglednom i ozbiljno uređivanom beogradskom listu »Štampa« vrlo značajan članak iz pera sveučilišnog docenta dra. Bože S. Nikolajevića pod naslovom »Srbi i Hrvati na osvitu g. 1914.« Prelazimo preko političkog dijela toga članka, te ispisujemo doslovno, što pisac piše o srpskim i hrvatskim modernističkim piscima i njihovoj reklami. — Evo, što on piše: »Informacije o kulturnim radnicima crpu se tu i tamo — pisac govori o Srbiji i Hrvatskoj — iz jednostranog izvora. Nije ni pokušaj učinjen, da širi krug ljudi bude angažovan, već je rad na kulturnoj

zajednici ostavljen nekolicini, čije sposobnosti ne odgovaraju težini zadatka. Pri izvršenju njegovu oni se rukovode ličnim obzirima i koteriskim interesom. Zato hrvatska javnost poznaje samo onaj deo naših pisaca, koji u Srbiji obrazuju danas grupu književnu, kao što i mi od hrvatskih autora znamo jedino one, koje nam patentirana grupa izvoli pružiti. Treba radi osvedočenja prelistati Antologiju srpske lirike i Almanahe srpskih i hrvatskih pesnika i pripovedača. Svrha je ovim izdanjima, da iznesu što podrobniju sliku zajedničke literarne produkcije i da obostrani čitalački svet upoznadu s glavnim predstavnicima književnosti. Dok su nekoliko odličnih pisaca navlaš izostavljeni, a neki zastupljeni jedva kakvim radićem, dotle izafektirana verzifikacija i plitka proza razglašenih korifeja puni ova izdanja.«

Zatim pisac dr. Božo S. Nikolajević govori o poznatoj filološko-literarnoj brošuri: »Hrvati i Srbi« od Jakova Carića. Ne svida mu se, što Carić istom za budućnost nagoviješta, da bi Srbi mogli prestići u carstvu vila i na polju znanosti Hrvate, pak doslovce piše: »Jakov Carić ima odveć dobro mišljenje o savremenoj hrvatskoj belestristici, koja mahom ispoljuje nezdravu, anemičnu imitaciju zapadnjačkog modernizma. Mišljenje g. Jakova Carića, dabogme, nije merodavno; ali je ono dalji jedan dokaz rdave obaveštenosti, koja postoji o nama kod Hrvata. Naša sposobnost za kulturu, duhovna snaga srpskoga naroda ogleda se na drugim pojavama (u narodnoj poeziji, samonikloj lepoti i čistoti narodnog jezika, crkvenom neimarstvu i t. d.) i oličena je baš u onim piscima, za čije odomaćenje među Hrvatima nije namernó ništa preduzeto. A prezentirani su tamo kao književne veličine i taki literati, kojih je sit u veliko trezveniji deo srpske čitalačke publike.« — Zato pisac savjetuje, da u međusobnom obavještavanju, proučavanju i prikazivanju hrvatskih i srpskih kulturnih prilika, hoće li se da bude od toga stvarnoga uspjeha, »treba biti nepristran, posmatrati stvari pravilnije«... »Mora se pristupiti poslu s više poznavanja političkih i kulturnih činjenica«... »onda će se videti, da nije sve onako, kako pojedinci iz računa predstavljaju. A to će biti veoma korisno i po nas i po Hrvate. Tek onda naći ćemo pravi put, koji će nas zajednici pouzdanije odvesti.« Pisac još završuje sa željom, da o novoj godini prestanu i zablude i koteraštvo i sitničarenje, »usljed čega uvek jedan važan posao biva obezvažen«.

To je i naša iskrena želja, i zato radi raščišćenja starih računa, prema onoj: clara pacta, boni amici, zabilježismo i ovo iz naših književnih zapisaka.

Balade i romance Gjure Arnolda.

Iz ciklusa „Lovor-grana sa Balkana".

Vijenac klasja.

Kud je ono zimi tekla
Na potoke krvca vrela:
Sada eto strn se njiše
I šušketa klasjem zrela.

Mome pak ju vite hrlo
Srpovima oštrim režu
I uz pjesmu žetelačku
U zlaćeno snoplje vežu.

Samo jedna stoji s kraja
Na podnožju humka duga —
U ruci joj v'jenac klasja,
A na srcu teška tuga.

»Vama«, šapće, »moram prvi
»Zrele strni v'jenac dati:
»Iz vaše je niko krvi,
»Njom miriše, s nje se zlati.

»Ali ovaj makov cv'jetak,
»Što u njemu plamno gori —
»Namjenjen je momu vojni,
»Što ga samrt s vama sori.

»Živim rujem nek mu kaže,
»Da ga jošte mrtva plačem:
»Dok mi srce se ne smiri
»Pod tihotnim negdje dračem.«

I polaže v'jenac klasja
Na samotan grob junakâ,
Pa se vraća eto k drugam
Onosvjetska kao zraka.

Sada već i strn u snoplje
Veže s njima... ali šuti —
Ko da svaki vlat joj koplje
Dušmanina protiv ljutih.

Starica.

Starica sa okna gleda
Zamagljenih put daljina;
Danas nekud čudno preda
S nevraćanja dragog sina.

Dosle već je mogo doći
Sa bojišta i ukleta;
Kumanovo — svete moći! —
Nije ipak preko sv'jeta.

Al zar tamo, gle, ne jezdi
Konjik lak po prašnoj cesti,
Na oko je sličan zv'jezdi,
Štono kobne nosi v'jesti.

Čudan konjik staje sada
Staričinim baš pred dvorom;
Nešto šapće — kao kada
Suho lišće šušti gorom.

I podbodši mrka hata
Poput vjetra dalje srne...
A staricu groza hvata
Sa užasne slutnje crne.

»O, nesretno Kumanovo! —
Drhtavijem glasom zbori —
»Tvoj je stalno v'jesnik ovo,
»Kad me vrućim mrazom mori.

»Vaj! jedinac moj mi pade,
»Štaka mi za ruke dvije —
»Ali zar ga Bog ne dade,
»Da za svetu grudu mrije?

Sad se smiri poput hridi,
Samo grud joj hripa muklo —
Vin' se, pjesmo, k njoj i vidi
Nije li joj srce puklo!

»Vele, da iz krvi takih
»Pokoljenje niče novo...
»Pokoj, sine, tvojoj raki —
»Hvala, dično Kumanovo!«

I starica s tija klone
U svoj stolac do okanca;
Oči, gle, u dalj joj rone
Ko da onog traže stranca...

Dr. Andrija Živković, — Đakovo:

Descendenca i pitanje o razvitku čovjeka.

Princip descendence nije, a ne mora ni biti u nikakovoj protimbi s dogmom kršćanske vjere o stvorenju. Valja ipak naglasiti, da to vrijedi tek i jedino za descendencu u najblažoj formi, i da jedino ona ima po sudu objektivnih i nepristranih zastupnika prirodnih znanosti i prirodne filozofije pozitivnu prirodoznanstvenu vjerojatnost.

Koja i kakova je to descendenca u najblažoj formi? — Mislimo dakako ovdje na razvoj organskih vrsta u životinjskom i bilinskom svijetu; pa na pitanje: postoji li rodni razvoj između tih organskih vrsta, razumijevamo pod descendencom u najblažoj formi onaj odgovor, što otprilike ovako glasi: Ako pozitivni rezultati kompetentnih znanosti utvrde, mogla bi se mnogostručnost vrsta tumačiti bez uštrba na ma koje od savršenstva Božjih tim, da je bilo u početku stvoreno tek nekoliko vrsta t. j. određeni broj vrsta, koje su se kasnije laganim, ali stalnim i od Stvoritelja uvjetovanim zakonima dalje razvijale do onih oblika, koje danas imadu ili koje su imale do svog izumrća.

Ovim je isključena hipoteza o razvoju organizama iz jedne jedine praforme (t. zv. monofiletska descendenca) već radi preogromnih razlika bioloških i morfoloških između pojedinih vrsta. A da se ipak prelijepa i prezanimljiva ova mnogostručnost vrsta i u životinjskom i u bilinskom carstvu protumači, valja iz onog broja praformi zamišljati lagani razvoj i postupni prijelaz tijekom kolosalnih vremenih perioda sve do vremena novijih geoloških formacija. Već radi ovog razmjerno velikog slijeda vremena, što ga ne smijemo ovdje smetnuti s uma, biva jasno, da teorija razvoja ne može biti iskustvena znanost, kao što je to n. pr. razvoj individua, što ga neposredno možemo promatrati. Ona jest i ostaje tek jedna znanstvena ideja, pomoću koje hoćemo da riješimo na spekulativnom putu jedan veliki biološki problem.[1]) To naglašuje i Wasmann kad veli: ona nije iskustvena znanost, nego po svojoj nutarnjoj naravi jedna hipoteza, koja se uslijed vjerojatnih dokaza, štono su joj u prilog razvila u teoriju.[2] I na drugom mjestu: Iskustvena znanost nije dakle teorija descendence i ne može da bude, jer ima da se bavi s davno prošlom prehistorijom današnjeg organskog svijeta. Pa dok ona sakuplja tragove ovog razvoja iz kamenih spomenika paleontologije i isporeduje ih s biološkim činjenicama sadašnjosti, postaje prirodnoznanstvenom teorijom, koja hoće da pruži neko vjerojatno tumačenje za skupni snošaj onih pojava.[3]) Tim je kratko doduše, ali jasno rečeno što od teorije evolucije na ovom polju smijemo da tražimo i što možemo da iščikamo. → očekujemo

I premda dakle za općenitu vrijednost njezinu nema strogo onoga, što u znanstvenom smislu zovemo dokazom, ipak je velikoj većini savremenih biologa tako naravno jasna, nužna, da je smatraju kao jedino dostatno tumačenje za mnogostručnost vrsta. »Ja sam sa svoje strane pošao tako daleko, veli znameniti botanik i biolog Reinke, da sam je u okviru principa razvoja nazvao aksiomom t. j. neotklonivim zahtjevom kraj današnjeg stanja biologije.«[4])

---

[1]) Vidi Reinke: Naturwissenschaftliche Vorträge I. Heft, str. 26.

[2]) E. Wasmann S. I.: Die moderne Biologie... III. izd. 1906. str. 257.

[3]) n. n. mj. str. 276.

[4]) Reinke n. n. mj.

Aksiom definicija jest: Dvije veličine jednake istoj trećoj veličini, jednake su međusobno. Aksiom je istina, koja je svima očito jasna, a neda se ničim protumačiti. (dokazati)

Šta nam to veli? Je li evoluciji, i u ovoj umjerenoj formi, zajamčena barem ona znanstvena vrijednost što je danas ima Kant-Laplaceova teorija o postanku svemira? Hoće li u prvom redu paleontologija, pa biologija i pomoćne znanosti za budućnost koraknuti dalje i iznijeti štogod pozitivno u prilog ovoj teoriji? Hoće li ona ostati tek teorija, spekulacija, riješenje bez realne potvrde, princip bez aplikacije? Kako već decenije stvar stoji — nijesu ova pitanja suvišna.

*

K popularizaciji descendence, kako je poznato, najviše je pridonio Charles Darwin. Njegovo djelo »O postanku vrsta« znači u povijesti ove teorije novo, snažno doba. Pa i ako se sam Darwinov pokus t. j. njegova teorija descendence nije prihvatila, i ako je znanost, objektivna dakako, zabacila ono, što se u povijesti teorija o razvoju zove: darvinizam, opet se ne da nijekati, da je darvinizam najviše popularizovao pojam descendence. Šta više, stvar se u svoje doba tako razvila, da su jedno vrijeme smatrali pojmove darvinizam i evoluciju istovetnima ili barem zamjeničnima (ekvipolentnima.) Danas je to doba prošlo za većinu i biologa i prirodnih filozofa.

U spomenutom djelu »O postanku vrsta« postavio je Darwin svoju teoriju samo za organske vrste životinja i bilja. Njegovi pristaše (Huxley, Haeckel i dr.) protegnuše je prije njega i na čovjeka. Mnogo kasnije učinio je to i Darwin u svom djelu »O postanku čovjeka«. Kako postadoše druge nove vrste putem prirodnog obira razvijajući se u borbi za opstanak više iz nižih i savršenije iz nesavršenijih, tako se vremenom razvi i nova životinjska vrsta — čovjek. Promatran kao cjelina nije on ništa više, nego nešto više razvijena životinja.

Velika sličnost čovječjeg tijela s tijelom čovjeku sličnih majmuna i posve identični senzitivni život njegov sa životom životinjskim, naveli su mnoge zoologe materijalističkih inače i darvinističkih nazora, da im se porijeklo čovjekovo od majmuna nadavalo kao nužna posljedica. Za nekoje je to tako evidentna činjenica, da im se gotovo vidi suvišno svako potanje znanstveno dokazivanje. Najpoznatiji takav učenjak — vikač je Ernst Haeckel. Čuli ste jamačno i čitali, kako u svom popularnom izdanju djela »Die Welträtsel« Haeckel sudi o majmunskom porijeklu čovjekovu. Evo kako piše: Porijeklo čovječje od izumrle karike primata nije više smjela hipoteza, nego historijska činjenica. Sigurna je historijska činjenica, da čovjek potječe najprije od majmuna, a onda od dugog reda nižih kralježnaka. I opet: U posljednja dva decenija otkriti su dobro sačuvani skeleti polumajmuna i majmuna u priličnom broju; među njima nalaze se svi važni međučlanovi (spojni članovi), što predstavljaju suvislu kariku predа od najstarijih polumajmuna pa sve do čovjeka.[1])

Ovako Haeckel rješava pitanje u duhu svog materijalističko-monističkog svjetovnog nazora, bez obzira na to, da objektivna znanost ništa ne zna o navodno »sigurnim historijskim činjenicama..« i »suvisloj karici«, pa dosljedno ne može da odgovori na pitanje u onom smislu, u kojem on odgovara. Njegove tvrdnje su u direktnom protuslovlju s činjenicama. To je već odavno i po nekoliko puta bjelodano dokazano sa strane i onakovih ljudi, koji ne stoje na kršćanskom stanovištu, pa im ni isti hekelovci ne mogu spočitnuti »dogmatizam« ili »nesavremenost«.

*

Čovjek je razumno biće: animal rationale. Razumna duša je ono, što ga dijeli od životinje i diže iznad nje. Izvan svake je sumnje za nas, da je duša čovječja prvo: bitna različna od duše životinjske t. j. od duše nerazumnih stvorova i drugo: da je ona jednostavno i duhovno biće. Kao takova ona zahtijeva poseban akt stvorenja kadgod se rađa čovjek. Zato a priori ne može biti govora o razvoju čovječje duše ili o razvoju čovjeka cijeloga. Može biti govora tek o razvoju čovječjeg tijela t. j. može se pitati: je li ovo čovječje tijelo savršeniji oblik majmunskog tijela, dosljedno: je li se Bog kod stvaranja čovjeka poslužio živom substancom ili je ovo tijelo čovječje načinjeno iz nežive materije, kako katolički teolozi tumače izvještaj Mojsijev o stvorenju prvoga čovjeka.

Ovo pitanje valja ogledati sa svih strana. Nije jedna znanost, koja ima da odgovori pozitivno i definitivno na postavljeni problem; pogotovo nije to sama zoologija, kako hoće materijalistički monizam, s razloga, jer čovjek nije puka životinja i jer osim tijela ima dušu, po kojoj ne samo da živi životom vegetativnim i senzitivnim, nego i intelektualnim. Kako se teologija drži prama pitanju, već sam napomenuo. Definitivnog riješenja nema, ali je svakako mjerodavno gotovo jednodušno mnijenje katoličkih teologa, a to se drži strogo Mojsijevog izvještaja.

Mi ćemo se ovdje u glavnom obazrijeti na prirodne znanosti i na ono, što se iz njih navada kao dokaz za životinjsko porijeklo čovjekovo. Modernim našim protivnicima nije ovdje kompetentna teologija, a ni psihologija, osim možda one znanosti koju oni razvijaju, a nazivaju je psihologijom... Psihologija bez duše...

Sa strane prirodnih znanosti valja razlikovati dokaze zoološke i paleontološke.

*

---

[1]) E. Haeckel: Die Welträtsel.

Duša je bitno različita od tijela.
Ona je nezavisna o promjenama tijela.
-ll- je besmrtna.

1. Prvo što nam se namiće kod promatranja čovjeka i majmuna to je anatomski snošaj jednoga prema drugomu. Darvinistički pisci postavljaju, što se morfološke komparacije tiče, baš sličnost čovjeka s majmunom kao dokaz za njegovo životinjsko porijeklo. (n. pr. Wiederscheim: Der Bau des Menschen als Zeugnis für seine Vergangenheit).

Istina je, da čovjek anatomski promatran sam za se, po svom tijelu, nije nego savršeno razvijena životinja. Istina je, što u svojoj knjizi izvodi dr. Bumüller[1]): Anatomski jest čovjek životinja, koja se doduše od ostalih odlikuje po našem opažanju bitno višom inteligencijom i po općenoj svijesti i filozofskoj dedukciji duhovnom, neprolaznom dušom kao nositeljicom razumne i hotne moći, no tim ipak ne istupa iz anatomskog okvira životinjskog svijeta. Ne ćemo osporavati ni ovog njegovog zaključka, rezultate isporedivanja čovjeka s majmunom: U cijelom životinjskom carstvu ne ćete naći još jednog reda, koji bi prema kojemu drugomu pokazivao toliko, a ujedno tako važnih znakova različnosti, koliko čovjek naprama primatima[2]). Ali na temelju opredijeljenih određenih i utvrđenih znakova različnosti nije ipak još dostatno — recimo barem: opravdano — izuzimati čovjeka iz reda primata, kako čini spomenuti dr. Bumüller, kad neposredno nastavlja: Stoga možemo punim pravom odijeliti čovjeka od reda primata.

Sa stanovišta komparativne morfologije nije taj zaključak opravdan. Nimis probat.. Wasmann ne samo da ne izuzimlje čovjeka iz reda primata, dakle ne smatra dokazanim taj zaključak dra. Bumüllera, nego drži skroz pogrješnim sam način, put, kojim B. hoće da utvrdi različnost čovjeka od majmuna. B. ga naime promatra samo sa somatske strane. »Der Versuch ist von vornherein verfehlt.., jer čini nuzgrednu stvar glavnom. Sve naime tjelesne razlike između čovjeka i životinje temelje se najviše na tom što je čovječje tijelo spojeno s duhovnom dušom. Po njoj on stoji kao animal rationale iznad svega životinjskog carstva, dok je po svom tijelu najviši zastupnik klase sisavaca«.[1]) Ovo je ispravno stanovište. Ali zato, i ako ne izuzimamo čovjeka iz reda primata i ako ni ne mislimo da niječemo mnogostruku morfološku sličnost između čovjeka i životinje, opet nije ono, što komparativna morfologija pruža jednostavno dokaz za prošlost čovjekovu, nego je dosta rečeno, kad kažemo, da je to tek jedan vjerojatni dokaz za tjelesno srodstvo čovjekovo s ostalim sisavcima. — I — više ništa.

2. Biogenetski osnovni zakon. Postavio ga je Fritz Müller, a u svojoj formi usavršio Ernst Haeckel. Tvrdi, da razvoj individua nakon oplođenja, pa do potpune izgradnje nije drugo, nego skraćeno opetovanje rodovnog razvoja. Ontogenija je skraćena filogenija. Sva bića prođu počevši od svog embrionalnog razvoja, pa do dolaska na svijet, cio onaj razvoj, što su ga prošla u povjesnom svom razvoju kroz milijone godina. Haeckel je iskorišćivao ovaj biogenetski osnovni »zakon« upravo reklamski. Rekli su mu, da činjenice u mnogom slučaju protivno iskazuju, nego što bi po tom zakonu morale. A, to su prirodne iznimke (Fälschungen der Natur«) odgovorio je Haeckel. Dakako, da se ni pristaše evolucije nijesu mogli ovakovim cirkuskim odgovorom ni u pomisli složiti. Kad bi nam se i činilo, da nailazimo na kakovu paradoksnu pojavu u prirodi — valja pregledati naše istraživanje i shvatanje, gdje će se zabluda i pogrješka prije otkriti nego u prirodi. Priroda ne pravi skokova. Protiv ispravnosti biogenetskog osnovnog zakona izrazīše se među ostalima Hans Driesch, Hamann, K. E. von Baer, Wasmann. Cio red tih po Haeckelu konstatiranih stadija — do 22 — nije nego — bodenlose Phantastik![2]) Kasnije su narasli na 30. O biogenetskom osnovnom zakonu ne smije se govoriti. Iznimka doduše, kaže se, potvrđuje pravila, ali gdje je više tih iznimaka, nego slučajeva pravilnosti — samo se tobožnjim zakonom dokazuje protivno od onog, što se želi.[3]) Ona općenitost, koju Haeckel zahtijeva, nije tomu zakonu priznata. Wasmann dopušta, da nam je pomoću njega lakše rastumačiti neke pojave u embrionalnom razvoju, ali drži, da se u ontogeniji čovjeka ne nalazi takav stadij, koji bi trebao tumača tek po biog. osnovnom zakonu. Zato se ne može iz individualnog razvoja čovjeka crpsti nikakav dokaz, koji bi svjedočio za njegovo životinjsko porijeklo tako, da bi to svjedočanstvo moglo prirodoznastveno, vrijediti kao neosporivo.

[1]) Dr. Joh. Bumüller: Die Entwicklungstheorie und der Mensch. str. 8. München 1907. Herausgegeben von der Gesellschaft für Naturwissenschaften und Psychologie.

[2]) n. n. mj. str. 28.

Najvažniji dijelovi što dolaze u pretres u ovom pitanju jesu: relativna težina čovječjeg mozga i majmunovog, relativna veličina lubanjske šupljine, zatim relativna veličina mozgovne šupljine u poredbi s očnim šupljinama. Onda prevaga mozgovnog odnosno lubanjskog dijela nad ličnim dijelom glave, izrast i formacija nogu, uspravni čovječji hod. Svi su ovi znaci od tolike važnosti i u poredbi s čovjeka sličnim majmunima pokazuju katkada na paradoksne rezultate, po kojima bi čovjek morao biti bliži polumajmunima. Preko ovih utvrđenih razlika može jedino monistička fantazija da kroči k samovoljnim zahtjevima, a bez obzira na činjenice.

[1]) Wasmann: Die moderne Biologie... str. 546.

[2]) Protiv biog. osnovnog zakona su osim drugih i O. Hertwig, Reinke, Fleuse, Wasmann.

[3]) Wasmann: Der Kampf um das Entwicklungsproblem, str. 46. Freiburg i. B. 1907. Herder.

3. Treći zoološki dokaz hoće pristaše životinjskog porijekla čovjekova da crpe iz t. zv. rudimentarnih organa. Kažu, u čovjeka ima takovih organa, koji mu danas ne služe radi zakržljalosti — dokaz dakle, da je on u svom razvoju bio nekad u drugom stanju, s drugim funkcijama i organskim djelovanjem, pa su mu ovi organi danas zakržljali, jer ih ne može upotrebljavati i de facto ne upotrebljava. I Reinke nazrijeva u rudimentarnim organima jednu od najjačih potpora descendence.[1])

O stvari bi se moglo opširno govoriti. Jer to nije ovdje moja svrha, neka bude dosta ovo. Ne da se uvijek dokazati, da su organi, koje mi kod nekih životinja smatramo rudimentarnim — uopće i kada kod preda dotične životinjske grupe i bili razvijeni, pa onda tek radi neuporabivosti, da su zakržljali. (n. pr. rudimentarne oči krtičine.) A za drugu vrst rudimentarnih organa vrijedi, da nije dokazano, da nemaju nikakove funkcije. Neke su držali takovim, a poslije im se svrha našla, (n. pr. t. zv. »Zirbeldrüse«.) Priznajem, veli Wasmann, rudimentarne je organe u gdjekojoj tačci teško istumačiti; ali odlunog dokaza za njihovo filogenetsko znamenovanje — nema.

4. Napokon je mnogo nade podavala krvna srodnost čovjeka i majmuna. Dokazalo se pokusima, da je izmjena krvi moguća bez uštrba za organizam samo kod onih vrsti, koje su vrlo srodne. Tako su i doslovno krvno srodne sistematski vrlo blize životinje, kao n. zr. zec i kunić, miš i parcov, vuk i pas. Postavili su i pravilo: getrennte Familie gesondertes Blut. Što je kod toga od osobite zanimljivosti, to je odnošaj životinjske krvi prema čovječjoj. Pokazalo se, da krv janjeta, svinje, govečeta ne podnosi čovječje krvi. Naprotiv posve se snose i dadu se smiješati bez uštrba za organizam krv čovječja s krvlju orangutana i gibona. Po ovom smatrahu neki eksperimentom nepobitno dokazanom istinu, da su čovjek i majmun jedna familija t. j. da čovjek potiče od majmuna. Dr. Friedenthal, koji je prvi izvodio ove pokuse, tvrdio je šta više, da je čovjek — pravi majmun.

Šta dakle na ovu činjenicu, Uistinu kadra je ona na prvi mah smesti čovjeka. Ali kod tačnijeg promatranja — nije ni ovo još nikakav dokaz za životinjsko porijeklo čovjekovo. Pokusi naime Friedenthalovi ne dokazuju ništa drugo, nego kemičko-fiziološku sličnost dviju vrsti krvi. To je izrično priznao sam Dr. Friedenthal Wasmannu, kad je ovaj u veljači 1907. držao u Berlinu svoja 3 predavanja i upustio se poslije toga u diskusiju s dvanaestoricom oponenata.

[1]) Reinke: Die Welt als Tat. Berlin 1901. str. 357.

A iz sličnosti krvne još nijesmo ovlašteni povući zaključak: čovjek pripada u familiju majmuna — on je sam majmun. Isporedimo to s jednim primjerom. Kad barut eksplodira, nastane prasak. Smijem li ustvrditi i obrnuto? Kad nastane prasak eksplodirao je barut? Nipošto, jer može biti i drugih uzroka, koji prouzrokuju isti učinak. Tako i ovdje. Činjenica je, da se krv čovječja i majmunska snose. Moguće je da je uzrok tomu postanak jednog od drugoga. Ali od mogućnosti na zbiljnost ne smijem zaključivati A posse esse ad esse non valet illatio. Pa krvna srodnost jest samo jedna od mnogih sličnosti, što ih konstatiramo između čovjeka i majmuna. Druge su nam bile poznate prije — ova nakon pokusa Friedenthalovih, ali ostaje i jest samo jedan tjelesni pojav, iste vrijednosti kao i drugi.

*

* *

Drugo vrelo dokaza hoće prijatelji životinjskog porijekla čovjekova da crpe iz paleontologije. Pređe svoje, vele, mora čovjek tražiti u dubinama zemlje, pod naslagama geoloških formacija. Tamo će naći, a po shvaćanju nekih i našao je, sve posredne članove u nizu razvojnih bića od najnižih životinja do čovjeka samog. U svoje doba polagao je Darwin velike nade baš u dokaz iz paleontologije. Tješio se, da će paleontologija kroz vrijeme potpuno potvrditi njegove izvode, a da onda to nije mogla, jer je bila još razmjerno mlada znanost i nepotpuna. Danas se to za paleontologiju više ne može reći, a ni sami evolucionisti ne vele. Kakav je dakle dokaz, što ga paleontologija pruža?

Budi spomenuto, da se materijalističko-monistički zastupnici ove teorije dijele u dvije grupe. Jedni hoće, da je čovjek direktni potomak današnjih čovjeku sličnih majmuna. Drugi vele: ne tako! Čovjek i današnji čovjeku slični majmuni potječu od nekog zajedničkog praoca; oni su samo dvije grane tog hipotetskog zajedničkog bića, od kojih je jedna vrlo napredovala u razvoju, dok je druga ili nazadovala ili se tek vrlo slabo razvila.

Zastupnici prvog nazora (Vogt, Haeckel, Selenka) uzimlju kao osobitu pomoć Friedenthalove pokuse s uštrcavanjem krvi između »dokaza«, što smo ih nazvali zoološkima. Drugi je nazor razvijao osobito prof. Klaatsch (Heidelberg). Šta dakle paleontologija? Pogledajmo fakta! Od hipotetskog onog zajedničkog pređa vode dvije linije: jedna k majmunu druga k čovjeku. Fosilni ostanci i nalasci? U prvoj liniji 30 vrsti fosilnih polumajmuna a 18 vrsti fosilnih majmuna. A u drugoj liniji — Ništa!... Keine einzige Gatung, keine einzige Art ist da

als Zwischenglied vorhanden![1]) Da je dakle uistinu bilo razvoja, morali bi se i za ovu granu naći prelazni oblici. — Sudite sad sami o onim Haeckelovim izjavama, što smo ih gore naveli: činjenica je... sigurno historijska činjenica!

Do danas nemamo fosilnih ostanaka niti sa strane majmuna niti sa strane čovjeka, koji bi mogli služiti i pružiti kakav dokaz za evolucionističko stanovište u pitanju o razvitku čovjeka. I što dalje bude trajalo takovo stanje, da se kraj sve većeg napretka geologije i prirodnih znanosti uopće, ni za korak naprijed ne pomičemo u ovom pitanju, bit će sve manje vjerojatnosti, da će se takovi ostanci ikada i naći. Ipak imamo i danas oduševljenih pristaša evolucije, koji smatraju čovjeka za majmunovog potomka, premda bez paleontoloških dokaza, jer se još nadaju, da se jednom takovi prelazni oblici bez sumnje moraju naći. To je barem kakovo takovo priznanje, da mi do danas ne možemo govoriti o životinjskom porijeklu čovjekom, a na temelju poznatih nam paleontoloških nalazaka. Oni nalasci, koje nastojahu stanoviti popularizatori utvrditi kao materijal za svoju tezu — danas su prilično izvan diskusije. Pithecanthropus erectus (našao ga vojnički liječnik Dubois 1891. na Javi) jest po sudu priznatih stručnjaka — majmun.[2]) Svi ostali glasoviti diluvijalni nalasci pripadaju čovjeku. To su: lubanje Spy, Neandertal (Düsseldorf 1856.), znameniti krapinski nalasci prof. Gorjanović - Krambergera, čeljusti Schipka La Maulette, Ochos. Sve ih možemo pribrojiti t. zv. neandertalskom tipu. A i najnoviji nalasci ne pružaju ništa nova. Homo monsteriensis, homo heidelbergensis, homo aurignacensis Hauseri i dr. zajedno s manjim, ostalim nađenim kostima ili se potpuno slažu s onima, što ih otprije poznajemo ili tek nešto variraju, ali na sebi nose sve oznake čovječjeg skeleta iz mladeg, a možda i iz starijeg diluvija.[3])

Neandertalca, a s njim i ostale, koje pribrajamo k tako zvanom neandertalskom tipu, bili su materijalisti pokušali da označe imenom homo primigenius. Taj da se priključuje gornjo-diluvijalnom čovjeku, kojega zovu homo sapiens fossilis i čini tako postepenu razvojnu kariku do modernog čovjeka homo sapiens. Neandertalac bi dakle bio doduše homo, ali ne sapiens. Tu razdiobu paleontologija ne dozvoljava. Najprije nailazimo na ostanke, koji potpuno odgovaraju današnjem čovjeku, onda slijedi neandertalska rasa, a u mlađem diluviju opet samo ostanci slični posve današnjem čovjeku. Čiji su dakle predi neandertalci?... Opravdano možemo govoriti o neandertalskom tipu; ali ako pogledamo njegov odnošaj prema današnjem čovjeku ne možemo ništa drugo ustvrditi, nego da je to jedna ista prirodna vrsta. Kao starija rasa, može dobiti pridjevak primigenius, ali kvalifikacija ispod homo sapiens — ničim se ne da opravdati.

Ako tko već hoće razvoj, onda ga Wasmann postavlja ovako: homo sapiens primigenius (starodiluvijalna rasa) — homo sapiens fossilis (mladodiluvijalni čovjek), pa homo sapiens modernus (današnji). Ali i onaj prvi i onaj drugi kao i treći je homo sapiens... pravi čovjek. Paleontološki nalasci ne pružaju nikakovog opravdanog povoda na zaključak o životinjskom majmunskom porijeklu čovjekovom. Za ovu tvrdnju mogli bi citirati izjave mnogih uvaženih učenjaka. Suvišno nam se to čini, jer je ovo činjenica, proti kojoj se ne da stvarno boriti.

Na temelju tako siromašnog materijala, što ga dosad paleontologija pruža, kaže I. Reinke: Dostojanstvu znanosti jedino odgovara priznati, da mi o životinjskom porijeklu čovjekovom ništa ne znamo. (Naturwissenschaftliche Vorträge I. Heft, str. 44.). A kad bi se još potanje upustili u ovo pitanje, pa ga osvijetlili obazrijevši se na najnovije nalaske, koji svjedoče o kulturnoj visini diluvijalnog čovjeka, pa direktno oprovrgavaju misao o postepenom razvitku od živinskog i poluživinskog stanja do sve veće inteligencije — bilo bi još jasnije, da je izvađanje postanka čovjeka od majmuna i vikanje o »sigurnim historijskim činjenicama« tek zloporaba znanosti i tendencijozno izvraćanje činjenica.

Tako prirodne znanosti.

A filozofija? No, s filozofske strane ne bi se moralo životinjskom porijeklu čovjeka puno prigovoriti. Je li Bog direktno stvorio tijelo za dušu prvog čovjeka ili je uzeo već do stanovitog stupnja razvijeno tijelo čovječje, pa ga preobličio — to nije filozofu bitno kad govori o čovjeku, pa i o postanku njegovom. Kako katolički teolozi tumače odnosna mjesta Geneze, spomenuo sam naprijed. Wasmannov nazor izražen je u riječima: »Znanstvena istraživanja odobravam, kao takova i apsolutno ih ne odbijam neprijateljski. Usuprot vrlo sam protivan tomu, kad se kuša predstaviti životinjsko porijeklo čovjekovo kao činjenicu kako je to Haeckel često učinio.[1])

Rezultat je dakle pridržan budućnosti. Kad bi i

[1]) Wasmann: Der Kampf um das Entwicklungsproblem str. 46. Freiburg i. B. 1907. Herder.

[2]) cfr. članak: Antropološki problem u Haeckela (u Hrv. Straži IX. str. 336.)

[3]) cfr. ibid.

[1] Der Kampf um das Entwicklungsproblem, str. 50.

na temelju krvne srodnosti čovječje i majmunske pa i na eventualnim nalascima paleontološkim bila vjerojatnija hipoteza o životinjskom porijeklu čovjekovom — tim ipak još ne bi bilo uzdrmano kršćansko svjetovno naziranje, za čim u prvom redu idu moderni evolucionisti. Boga kao početnika života, pa i čitave evolucije izključiti se ne da. Kakav je zapravo postanak mnogoga još, što mi danas ovako ili onako tumačimo, to je u gdjekojim pitanjima zapečaćena knjiga. Tamo bi mogli priklopiti i ovo pitanje.

Dr. Milan Ogrizović, — Zagreb:

Svečarima.

Bratu Emiliju i bratu Velimiru.

I.

Svud grobovi i puste ruševine,
Po kamenju se nujan bršljan vije,
A dvorane i plemstva trava krije
Daleke nekoć, divne otadžbine.

Sve stoljetnijem sankom ko da snije!
Sjaj davne slave mrači se i gine
I za uvijeke ko da će da mine:
Što nekoč bilo — sad već ko da nije.

Tek spomeni ko umorni leptiri
Na mrtvo cvijeće pali. Drevni miri
Okružili tajnovit, noćni kraj.

Zar nikog živa više ovdje nema?
— Ah ima, ali vjekove već drijema
Stražareć stražu hrvatski tu zmaj.

II.

I sanja zmaj o svome mermer-dvoru,
O veličini davnoj i o slavi,
O hrvatskih junaka bučnom zboru,
O stijegu, žezlu, okrunjenoj glavi.

Al što sad vidi, ko da je na javi:
Dva putnika navješćuju mu zoru
I bude ga iz sanka zaboravi:
»Ej, ustaj zmaju, bit će ti u horu!«

Sa zmajem pošli tragom mrtvih kama
Do onog svetog prošlosti nam hrama
Zapalili su u njem kandilo.

I krenuo se život starih dana,
Prah uskrsnuo Zrinjskih-Frankopana,
I kamenje je progovorilo.

III.

Sred oživljelog drevnih sjena raja
Zmaj od veselja snažno zakliktao,
Na njegov glas se listom kupit stao
Sve brat do brata iz sveg našeg kraja.

I četa raste, ljubav sve ih spaja,
Svak život bi za brata svoga dao,
Svak za dom bi na bojnom polju pao:
To sve su »Braća hrvatskoga zmaja«.

Stražari naših davnih ideala. —
Sve pozdravlja ih zmaj sred svojih mira
Na čelu svim E m i l i j - V e l i m i r a:

»Duh ljubavi i sloge, dragog bratstva,
Duh prošlosti i staroga hrvatstva
Uskrisili ste Vas dva — V a m a hvala.«

Millais: Neprijatelj, koji sije kukolj. (Mat. 13, 24. 25.)

Dr. Velimir Deželić, — Zagreb:

Emilije Laszowski.

(10. II. 1889. — 10. II. 1914.)

U divljem romantičnom kraju lijepe naše hrvatske domovine, gdje Kupa šumorna probija put kroz gudurine i jazove, uzdiže se stari Brlog grad, danas tek ostanak ostanaka od nekadanjega sjaja, ali nekoć prekrasan dvor hrvatskih velikaša. Okružen je divnim perivojem, koji je zasadio jedan od njegovih gospodara, a nedaleka slavna špilja Vrlovka, povećava mu zanimivost i važnost. U tome gradu, gdje su vladali velikaši Frankopani, Zrinski, Rabate, Petazzi i dr. bilo je obilje starina, starih rukopisa, a priče kolale u njemu o čudesnoj bijeloj gospi i svakakim prikazama, kako to već živa fantazija naroda stvara i dočarava o tamnim zidinama starijeh gradina i zamaka.

U tom tajinstvenom, historičkom, romantičnom, gradu rodilo se dijete 1. travnja 1868. od oca Sigismunda pl. Laszowskoga i majke Sidonije pl. Šuflaj. Kumovi tome djetetu na krstu bili su djed mu Filip pl. Šuflaj, vlastelin brloški, i majka kasnijega bana Nikole pl. Tomašića. Djetetu dadoše na krstu ime Emilije. On onoga časa prošao je lijepi niz godina i to dijete, danas je čovjek na zenitu svoje snage, i dok se zidine njegova Brloga ruše, on gradi i nosi kamen do kamena za lijepi hram znanosti svoje domovine stvarajući djela, koja su mu pronijela glas i daleko izvan domovine, kao ozbiljnom stručnjaku i jednom od najzaslužnijih učenjaka naše domovine.

Radosno prihvaćam ovaj put pero u ruke, jer evo zgode, da pišem o dvadesetipetgodišnjici njegova književnikovanja. Radosno se laćam pera, jer me s njim vežu najtoplije veze iz doba mladosti, veze koje su ostale čvrste sve do današnjega dana. Ipak moje prijateljstvo neće u ovim recima da ubije objektivnost i ja ću, što je više moguće, vjerno iznijeti njegov rad.

Oni učenjaci, koji su učili, da milieu odlučuje o radu kojega pisca, u slučaju Emilijevom, kao da su imali zravo. Historijski stari grad, one listine, koje su u njemu pohranjene bile, pa cijeli okoliš, nedaleki slavni Zrinskov Ozalj grad i mnoge uspomene na slavnu prošlost slavnijeh vremena usjekle su i morale su usjeći u srce djeteta ljubav za starinu i za uspomenu prošlosti. Gotovo s majčinim mlijekom postajao je Emilije historičarom.

Ali ne samo stara gradina, ne samo gradski arkiv, ne samo prastara špilja Vrlovka sa svojim historičnim zidom, već i sama porodica Emilijeva i njegov odgoj doprinesoše tome, te se je mogao već rano posvetiti historičnim istraživanjima.

Njegov djed Šuflaj, kod kojega je othranjen, mnogo se je brinuo za njegov odgoj. Dok ga je majka, kao jedinca više mazila, bio je djed strog, odrješit, a glede nauka nepopustljiv. Bila je to Emilijeva sreća, jer kako je inače bio razmaženo dijete, tko zna, ne bi li iz nijega postao kaki »junker« ili propali plemić, kakovijeh naša domovina nažalost na pretek ima.

Iz ruku pjestinje došao je u ruke njemačke »bonne«, i tako je već kao maleno dijete dobro govorio njemački. Kad je navršio šestu godinu, počeo ga djed poučavati u latinskom jeziku. Kao učevna knjiga služila je stara latinska gramatika iz XVIII. vijeka, iz koje je i njegov djed učio. Tu knjigu smatrao je djed pravom svetinjom. Iz nje su latinski učila sva njegova braća, i muška i ženska djeca. Sa svojom djecom Filip je Šuflaj vrlo rado govorio latinski, a naročito sa kćerju Emilijom udatom za septemvira Josipa pl. Tomašića. I s Emilijevom majkom Sidonijom govorio je latinski. Tako je i Emilij počeo učiti »rudimenta linguae latinae«. Svako je jutro još prije zajutarka morao doći u djedovu sobu, te bi tuj sjeo uz djeda na divan. On bi čitao deklinacije i konjugacije uz njemački prijevod. Poslije mu je opet čitao djed Ezopove basne i prevodio ih na njemački. Manje priče morao je učiti na izust. Da radije polazi te latinske satove, mitio ga je djed slatkišima, a katkada mu je dopustio, da s njime iz jedne šalice pije njegovu čokoladu il »šado«, što ga je u jutro uzimao. Sam mi Emilije reče: »Od tada nijesam inače s njime govorio drugačije, nego latinski, a ne sjećam se, da bi ikada drugačije bilo. Po vas dan bio sam mnogo uza nj, a naročito u vrtu i tuj sam dobivao latinske lekcije«. Djed je vrlo pazio na vrsnoću jezika, hoteći da njegov unuk usvoji Ciceronov jezik. Latinskim je jezikom učio unuka i geografiju, povijest, matematiku, gospodarstvo i vjeronauk. Dok je s djedom samo latinski govorio, kod stola je s majkom i ostalima smio govoriti samo njemački. Tako je u oba jezika dobro govorio.

Spominjem se i danas, da je moj praujak, — moj otac Đuro Deželić, zvao ga je »patrijarkom roda«, — bivši načelnik grada Karlovca Đuro Kranjčić, često znao pričati o »čudovištu djeteta«, koje u Brlogu bolje latinski u šestoj godini života govori od starih latinaca. To sam čudovište poslije upoznao. Bio je to moj dragi Emilije. To pako znanje latinskog jezika silno mu je pomoglo, te je danas jedan od najboljih čitača latinskih isprava i listina.

Osnovne je škole svršio kao privatista s odlikom. Nižu gimnaziju svrši što u Karlovcu, što u Zagrebu, kao privatni učenik. — 22. oktobra 1882. umro mu je

djed Šuflaj. Od g. 1883. upisan je Emilije u javnu školu u Zagreb, gdje je stanovao u odličnoga zagrebačkoga profesora Franje Marna. Tako je od 5. do 8. razreda boravio u Zagrebu. Ispit zrelosti svršio s odlikom 28. srpnja 1887. — Dana 15. listopada 1887. upisao se u medicinski fakultet sveučilišta u Gracu. Ubrzo spozna, da je počinio pogrješku i da mu nije zvanje medicina. K tomu nadođe još i materijalna nezgoda njegove majke, pa i neka druga romantična zgoda, i tako je napustio liječničke nauke.

Međutim i njegov boravak u Gracu nije ostao posve bez utjecaja na njegov daljni književni rad. U Gracu je upoznao profesora dra Biedermanna, prof. dra. Kreka, te ravnatelja arkiva mapa Hranilovića. I već je počeo zalaziti u arkive i knjižnice. Naročito mu je bio sklon dr. Zahn, profesor i ravnatelj štajerskog zemaljskog arkiva. I u »Johaneumu« imao je poznanika.

Vrativši se iz Graca kući neko je vrijeme pomagao majci u gospodarstvu, a stao se intenzivnije baviti i izučanjem povijesti.

Odavna je on ljubio povijest, naročito pako od vremena, kad je u profesora Marna smio upotrebljavati i njegovu lijepu knjižnicu, u kojoj se nalazilo i djelo slavnoga štajerskoga povjesničara i zemljopisca Ivana W. Valvazora: »Ehre des Herzogtum Krains«. Već onda, kad je prvi put stao čitati ovo djelo. rodila mu se u duši misao, da bi takovo djelo trebalo da ima i naša domovina Hrvatska. O ovoj je ideji već onda govorio sa svojim konškolarcem Milanom Šenoom. I prvo, što je nakanio obraditi, bio je njegov Brlog. Vrativši se na praznike g. 1884. kući prvo mu je bilo, da potraži gradski arkiv, koji se nalazio u prostoriji iznad gradske kapelice. Taj arkiv bio je posve neuređen. Spisi su bili svezani u fascikule prema sadržini spisa. I tuj poče već njegov prvi arkivarski rad. On je otvarao redom fascikule i spise je stavljao u kronološki red. Time je poslom bio gotov u praznicima g. 1886. Trebalo je još ipak pune tri godine, da se odlučio na književni rad. Bilo je to g. 1888., kad se upisao, vrativši se iz Graca, u pravni fakultet hrvatskog sveučilišta, i kad je u sveučilišnoj knjižnici proučio sve knjige, u kojima se nadao bilo štagod naći iz brloške povijesti. Malo je našao. Napokon je o Božiću g. 1883. mogao pročitati svojoj majci tu povijest. Za tu je povijest saznao urednik karlovačkog »Svjetla« Dušan Lopašić, i ovaj mu predloži, neka bi taj svoj prvijenac štampao u njegovom listu. I tako je 10. veljače 1889. štampana prva Emilijeva radnja: »Grad Brlog na Kupi i njegovi gospodari«.

Taj se članak tako svidio gospodaru grada Ribnika presvj. g. dru. Josipu pl. Gallu, članu velikaške kuće, da je dao Emiliju po njegovom očuhu poručiti, neka bi k njemu došao, i kada je Laszowski toj želji udovoljio, spomenu mu, da bi lijepo bilo, kad bi isto onako, kaošto je opisao Brlog, opisao i njegov Ribnik. Toj želji odazvao se Emilije vrlo rado i odmah se dao na posao, pak je u mjesecu maju g. 1891. nekoliko dana radio u brloškom gradskom arkivu. Kad je dr. Gall vidio kako ga veseli arkivski rad, predloži mu, neka sastavi latinski pisanu molbu banu, u kojem da ga zamoli za namještenje u kr. zemaljskom

Emilije Laszowski.

arkivu, a on će ga preporučiti. Laszowski je taj prijedlog poslušao, i već 1. lipnja 1891. potpisao je ban dekret, kojim je Laszowskoga namjestio u arkivu uz dnevnicu od 3 K. Bio je sretan i presretan, jer je tako došao do prve službe.

Tako je došao u kr. zem. arkiv, u kojem još i danas radi. Njegova činovnička karijera bila je ova. 19. rujna 1893. imenovan je besplatnim perovodnim vježbenikom uz paušalnu dnevnicu. Prisegu je položio 2. listopada iste godine. U prosincu učinio je

treći državni ispit. 13. ožujka 1894. imenovan je kotarskim pristavom drugoga razreda. Kad je u Budimpešti imala biti otvorena milenijska izložba postao je Laszowski članom povjerenstva za historijsku izložbu kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. U tom je poslu proputovao god. 1895. i 1896. požešku i srijemsku županiju. Za zasluge, što ih je stekao kao član toga povjerenstva, odlikovan je diplomom priznanicom i brončanom spomenicom.

Prve godine svojega namještenja u arkivu bio je gotovo jedini radnik u arkivu, te je vodio, pod nadzorom tadanjega odsječnoga savjetnika Ignjata Siebera, sve agende do travnja g. 1892. Pristav arkiva stari, poznati Ilirac, prijatelj Vatroslava Lisinskoga Ognjeslav pl. Štriga, bio je to samo po imenu i nije uopće niti dolazio u svoj ured. Dalo se to mjesto Štrigi da ima za život stalni dohodak pod stare dane. G. 1892. dobi Emilij Laszowski novoga šefa. Bio je to dr. Ivan pl. B o j n i č i ć, koji je prije toga bio pristavom kr. zemaljskog arheološkog muzeja. Novi ravnatelj postade Emiliju doskora pravim prijateljem i može se reći, da je sreća, što su se ta dvojica učenjaka našla u istom uredu, jer ne samo da se nisu sprječavali u svome radu, već su uvijek jedan drugoga u naučnom radu i potpomagali.

Kad je god. 1897. umro pristav kr. zemaljskog arkiva Štriga bilo je to mjesto ispražnjeno.

Dekretom od 20. ožujka 1897. imenovan je pristavom zem. arkiva Laszowski. Dekretom od 6. maja 1904. imenovan je perovodom kr. zem. vlade u IX. čin. razredu. Dekretom od 14. studenoga 1908. vlad. perovođom višega razreda, a 7. siječnja 1910. promaknut je u viši plaćevni razred VIII. činovnog razreda. 23. kolovoza 1910. imenovan je vladinim tajnikom u VII. čin. razredu.

Odmah, kako je stupio u kr. zemaljsku arkiv bacio se sa svom mladenačkom energijom na svoj stručni rad. Bio je, kako se kaže, bačen ko riba u vodu. Tuj je našao pravo polje svome radu, tuj je našao oduška svome zanosu za pravom znanošću.

Danas se može punim pravom reći, da je njegovo imenovanje bilo blagosloveno po hrvatski narod, jer je od onoga časa odkako je stupio u naš kr. hrvatski zemaljski arkiv, u tu neiscrpivu riznicu hrvatske povijesti, uvijek kano marni mrav radio i radio, pak je u svojih dvadeset i pet godina književnoga rada privrijedio narodu više, nego mnogi znameniti učenjak u stranih naroda i u pedeset godina književnikovanja.

Ako su ove moje riječi hvala, to su zaslužena hvala, a ne laskanje prijatelju. Tu hvalu potkrepljuju činjenice i njegova — djela.

Njegovim nastojanjem prikupljeni su zemaljskom arkivu: arkiv grada Brloga, Ribnika, grofova Ratkaja iz maloga Tabora, arkiv grada Ozlja, Grobnika, i Broda na Kupi. Uredio je županijske arkive, županije križevačke u Bjelovaru, županije srijemske u Vukovaru, a izradio je osnovu za uređenje županijskog arkiva u Osijeku.

Osobite zasluge stekao si je Laszowski i u Žumberačkom, glasovitom po hrvatski narod, pitanju. Kad je bilo aktuelno pitanje o pripadnosti Žumberka Hrvatskoj, obratio se je o Božiću 1896. na tadanjeg žumberačkog župnika Nikolu Belavića, sa molbom, da mu priopći nacrt osnove grada Žumberka. Belavić mu je poslao nacrt po kojem je odmah Laszowski konstatovao, da se ta osnova nipošto ne slaže sa osnovom grada Sichelberza, koju je već g. 1895. pribavio iz ljubljanskog Rudolfina, po rukopisu Ivana Pierona od 1639. Ta osnova dala je državnoj komisiji u ruke ključ riješenja žumberačkoga pitanja. U taj čas stupa Laszowski u dopisivanje sa predsjednikom državne komisije Andrijom Tarayem i sa članom iste komisije Nikolom Badovincem. Posredovanjem Laszowskoga, došlo je državno povjerenstvo u posjed Pieronovoga nacrta, kojim je jasno dokazano, da grad Žumberak nije identičan sa Sichelbergom, što je ujedno ustanovljeno očevidom i otkapanjem razvalina Sichelberga, dne 22. rujna 1898.

Zasluge Laszowskoga ljubezno priznaje Nikola pl. Badovinac pismom od 20. studenoga 1900., gde veli: »A ja priznajuć Vam cijenjenu uslugu, učinjenu meni i našoj domovini u toj stvari, žalim od srca, da neposredno, nemogu, Vašoj opravdanoj želji zadovoljiti«, t. j. nije mu mogao priposlati, kao rukopis štampani operat o radu državnoga povjerenstva o žumberačkom pitanju.

Žumberačko pitanje je još uvijek u zraku, premda je državna komisija jasno dokazala pripadnost toga dijela Hrvatske hrvatskoj otadžbini. Radi se naime o zamjeni Žumberka za »morsko oko« u Tatrama. Ali se ipak opravdano nadamo, da će ta sveta hrvatska gruda po pravu i zakonu pripasti hrvatskoj domovini, prema divnim riječima našega pjesnika Hranilovića.

God. 1892. štampao je L. u »Narodnim Novinama« svoje radnje: »R i b n i k«, te »D o m a g o v i ć« povjest općine što se nalazi kraj Jastrebarskoga. Te svoje radnje napisao je na osnovu proučavanja arkiva njihovih, te na osnovu podataka arkiva zemaljskoga i kaptolskoga u Zagrebu.

Iste još godine štampao je i u karlovačkom »Svjetlu« povjest staroga plemićkoga dvora na Kupi, koji je stajao nedaleko od njegovoga rodnoga mjesta Brloga. Raspravica izašla je pod naslovom: B u b n j a r c i.

God. 1893. preštampao je u nakladi knjižara Strmecki svoj »Ribnik« napose.

Iste je još godine štampao u »Narodnim Novinama« povjest grada »Lipovca«, koji se grad nalazi iznad Samobora, a nešto poslije u istim novinama opis: Špilja Vrlovka kod Brloga na Kupi. U toj je radnjici spomenuo, da se u Vrlovci nalazi i »čovječja ribica« i to je vrlo zainteresovalo prirodopisce.

G. 1894. zače suradivati u »Prosvjeti« s kojom se je otvorilo Laszowskom polje obilnom radu.

Može se mirno reći, da je on neko vrijeme bio jedan od najrevnijih suradnika njezinih, al ne samo najrevnijih već i najznatnijih. Njegovi se radovi rado čitali. Dne 28. svibnja 1894. došao je k Emiliju u zemaljski arkiv profesor Tadija Smičiklas i rekao mu, da je »Matica Hrvatska« zaključila štampati Lopašićevo djelo »Oko Kupe i Korane«, ali kako je to djelo nedovršeno treba ga nadopuniti. Na prijedlog Smičiklasov odabrala je »Matica Hrvatska« Emilija, da priredi za tisak Lopašićevo djelo i dodade još neke opise gradina, jer da dobro pozna povjest onih mjesta i gradina. Ujedno mu je i uručio Smičiklas rukopis Lopašićev. Laszowski se je odmah prihvatio posla, na mnogima je mjestima popunio Lopašićeve opise, napisao je uvod: »Krajevi oko Kupe i Korane do pod Petrovu goru nekoč i sada« te povjest gradova «Brloga«, »Ozlja«, »Ribnika« i Švarče. S prijateljem Milanom Šenoom izradio je još i historijsku kartu za to djelo. Nisu prošla niti dva mjeseca, da je svoj posao dovršio i predao tajniku »Matice Hrvatske« Ivanu Kostrenčiću. Smičiklas je odmah pregledao taj rukopis i vrlo ga pohvalio. Ovo je djelo štampano medu izdanjima »Matice Hrvatske« za g. 1895. pod naslovom: »Oko Kupe i Korane«.

Laszowski nije tim svojim radom poslužio samo hrvatskoj književnosti, već se njim odužio i svome očinskome prijatelju Radoslavu Lopašiću, kojega je za života ljubio i kojemu još i danas u srcu svojem čuva zahvalnu uspomenu.

Već kao dječak upoznao je Emilije našega znamenitoga historika Radoslava Lopašića, u svom rodnom gradu Brlogu, kad je Rade iz Severina dolazio u pohode njegovome djedu Šuflaju. U bliži saobraćaj došao je Emilije tek g. 1885. kad je kao gimnazijalac stanovao kod profesora Marna u Zagrebu. Prof. Marn pripovijedao je Lopašiću u »Narodnoj kavani«, da Laszowski imade kod sebe raznih arkivalija, koje je donio iz Brloga. Povodom toga došao je Lopašić k Laszowskom i proučio ova arkivalija i mnoga prepisao i pobilježio, a naročito ona, koja su se odnosila na porodicu grofova Peranskih. Kad je Laszowski boravio 1887. i 1888. u Gradcu, prepisivao je za Lopašića neka arkivalija u u gradačkim arkivima. Kad se je g. 1898. stalno nastanio u aŽgrebu, bila mu je prva briga, da potraži Lopašića i da od njega prima upute u svom historijskom radu. Kad je napisao povjest grada Ribnika, koju je kasnije štampao u »Narodnim Novinama« i u posebnom izdanju, donio mu je rukopis na ocijenu, sa molbom, da ga eventualno pridoda i popuni. Lopašić je taj rukopis pročitao i rekao: »Dragi Laszowski, vi znate o Ribniku više, nego ja«. A to je bilo mnogo rečeno od Lopašića, koji je bio jedini stručnjak u monografijama hrv. gradova.

Kad je g. 1893. Radoslav Lopašić umro potresla je vijest o njegovoj smrti duboko Emilija. Saznao je pako za njegovu smrt u Karlovcu, prolazeći rakovačkom ulicom, gdje je u izlogu krojača Paštike ugledao Lopašićevu osmrtnicu. Kad se je Laszowski vratio u Zagreb, bio mu je prvi korak na Mirogoj, gdje je na Lopašićev grob položio čednu kiticu cvijeća. Ova tanka poetična crta u Emilijevu značaju javljala se je i inače često u njegovom životu. Ili zar nije upravo tankoćutna pjesnička duša, koja je zamislila o pokopu Zrinsko-Frankopanskih kostiju, da se u lijes tih slavnih junaka stavi zemlja, uzeta sa raznih strana iz raznih gradova, koji su nekoč bili vlasništvom Zrinskih i Frankopana? Svoju pjesničku dušu kušao je iskazati u nekim svojim pjesmama, dapače i u pripovjesti, ali doskora posve napusti pjesničko polje i podade se posve naučnome, znanstvenome arkivalnome i povjesničkome radu.

Smrt Lopašićeva bila bi za nj sudbonosna, da ga nije sretan slučaj sastavio s jednim drugim hrvatskim učenjakom, koji mu je ne samo Radoslava mogao nadomjestiti, već koji mu je i još bolji bio. Dvije godine prije smrti Lopašićeve već je našao toga čovjeka.

G. 1891. upoznao se je Emilije dne 17. kolovoza s besmrtnim Ivšom Tkalčićem, kojemu ga predstavio prijatelj župnik Valent Radočaj. Već par dana iza toga posjetio je Laszowski Ivana Kr. Tkalčića, s kojim je od tada do njegove smrti neprekidno prijateljevao. Mi smo se u osobi našega neprežaljenoga i slavnoga prijatelja Ivše, prije našli u njegovoj plemenitoj duši, nego što smo se upoznali osobno. Moj najmiliji očinski prijatelj Ivan Tkalčić bio je dobri pobratim mog oca Đure Deželića, zalazio je uvijek, otkako se ja spominjem uopće prijatelja naših u našu kuću na Nadbiskupskom trgu, a kad sam ja bio tek u drugoj ili trećoj gimnaziji vodio me je često ulicama grada Zagreba i upravo nježnom očinskom ljubavlju tumačio prošlost mojega premiloga rodnoga grada Zagreba. Nikad ne ću zaboraviti, kako mi je, da me oduševi za starinu, poklonio jedan vrč i neke mozaike iz rimskoga Siska i neki križ iz novije dobe, koji sam poklonio gradskome zagrebačkome muzeju. Danas se

upravo čudim, kako je taj divni čovjek imao ustrpljivost meni dječaku posvetiti toliko dragocjenih časova svojega učenjačkoga života. Isti taj »Ivša«, kako smo ga svi od milošte zvali, pokazao se je prema mojem Emiliju isto tako dobrim i milim očinskim prijateljem i učiteljem. Na Emilija je već prvi sastanak s njime djelovao blagotvorno. U njemu je vidio čovjeka, koji će ga u njegovim historijskim istraživanjima potpomagati savjetom i činom. Emilije je često k njemu u »Novu ves« u njegovu kuriju br. 14. zalazio i on mu je pokazivao stare listine i isprave iz srednjega vijeka, upućivao ga je u čitanje, prepisivanje, izdavanje, te objelodanjivanje tih spisa, što je Emiliju dalo stručnu direktivu za sve njegove potonje radove, naročito na ediciju turopoljskih spomenika, od kojih je prvi svezak pod njegovim osobnim nadzorom izdao. Tkalčić je svoju pažnju Laszowskovom radu u obilnoj mjeri posvetio, te je dapače od svoga dragocjenoga vremena otkidao toliko, da je u prvoj knjizi i zadnju korekturu obavljavao. Laszowski se uvijek time ponosi i priznaje da se daljni svesci toga prekrasnoga, monumentalnoga djela, koje je steklo priznanje u naučnom svijetu cijele Evrope, imadu u prvom redu zahvaliti brižnoj uputi slavnoga našega zajedničkoga prijatelja Tkalčića. Meni je Tkalčić, nebrojeno puta, kadgod sam ga poslije podne oko četiri sata u kući posjetio, spomenuo, da je jedini radnik na njegovom polju, koji će ga dostojno naslijediti moj dragi Emilije.

Nekom zgodom, kad je moj dobri blagopokojni otac Đuro, što se je često dešavalo, bio sa mnom kod njega, a kad je Tkalčić već teško bolovao i valjda slutio, da će umrijeti, izjavio je on mome ocu želju, da, ako umre, uznastoji, da grad Zagreb povjeri nastavak »Spomenika grada Zagreba« Emiliju Laszowskome, jer je on jedini po njegovom mnijenju, koji je vrstan i podoban, da te spomenike dostojno nastavi po njegovome načinu. Te riječi u mojoj nazočnosti, govorio je tako ozbiljno i gotovo imperativno, da je moj pokojni otac obećao, da će uznastojati njegovoj želji zadvoljiti. Poznato je, da je sam Ivša priznao mome ocu, e se baš njemu ima zahvaliti, da je njemu povjerio grad Zagreb izdavanje spomenika grada Zagreba, hvala Bogu, na čast i slavu mojega rodnoga grada. Kad sam poslije ove večeri išao kući, rekao mi je otac, da premda tek slabo pozna Laszowskoga, vjeruje, da to mora biti čovjek odličnoga znanja i vieštine. Ja mu na to rekoh, da hvala Bogu poznam bolje Laszowskoga i da sam uvjeren, da je uistinu Tkalčić pravo govorio. Mojemu je ocu poslije smrti Tkalčićeve pošlo zaista za rukom, da je grad Zagreb povjerio daljnje izdavanje »Spomenika« Emiliju. Emilije je već pribrao do danas upravo ogroman materijal za te spomenike, nu budući da se je pronašla množina zagrebačkih isprava u Narodnom muzeju u Budimpešti, te dvorskom i financijalnom arkivu u Beču, koji do danas nije dospio, da izrabi, jer mu g. 1905. pružena neznatna potpora od grada, nije omogućila, da sve to prepiše, nije mu moguće bilo do danas taj materijal pribrati i obraditi. Nu koliko poznam njegovu agilnost i energiju, uvjeren sam, da će u doglednom vremenu nastavak Tkalčićevih spomenika doći u tisak. Smrt Tkalčićeva potresla nas je obojicu strašno, a naročito Laszowskoga. Saznao je o njoj iz novina, kad je bio na bračnom putovanju u Crikvenici, baš kod objeda, u »Hotelu Clotilda«, pak je gorko proplakao.

Emilije je vrlo marljiv radnik. Njegovi su historijski radovi obilati u »Vijestniku kr. zemaljskoga arkiva«, »Vjestniku arheološkoga muzeja«, »Šumarskom listu«, »Katoličkom listu«, »Narodnim Novinama«, »Hrvatskoj«, »Agramer Zeitungu«, nadalje u karlovačkoj »Slogi«, »Vijencu«, »Hrv. planinaru«, »Šumarskom listu«, »Domu i svijetu«, a najviše u našoj »Prosvjeti«. Od radova što ih je priopćio u »Prosvjeti« neka budu spomenuti: »Hrvatski zemaljski arkiv. U spomen 150-godišnjice njegovog opstanka« (1894. br. 6.—8.) — »Stari varaždinski grad (br. 10.) — »Županja i grad Podgorje« (br. 12., 13.) — »Oštarije«, povjest mjesta i crkve oštarijske kod Ogulina. — »Modruš« (br. 24.) — »Brinj« (1895. br. 4.) — »Porodica Ratkaja« (br. 2.—7.) — »Diploma kralja Leopolda I. o imenovanju Petra Zrinskoga hrvatskim banom 1665.« (br. 5.) — »Hreljin« — Trakošćan — Franjo barun Tomašić, guverner Dalmacije 1813. do 1831.« — »Ribnik« — »Ilok« (1895.) — »Bosiljevo«.

G. 1895. napisa za »Prosvjetu« raspravicu »Vojna Hrvata protiv Turaka u Crnoj gori 1788.«, u kojoj je opisao vojnu Filipa Vukasovića. Za tu radnju crpio je svoje podatke najvećma u arkivu grada Ribnika, sada u kr. zem. arkivu u Zagrebu. U »Prosvjeti« g. 1896. priopćio je i ove radnje: »Kapelica mira u Karlovcima« — »Izvješće o boju s Turcima g. 1725.« — »Cesargrad« — »Ilirski predmeti narodnog muzeja« — Potres u Primorju g. 1323. — »Dobročinac Turopoljaca XVI. vijeka, životopisni nacrt o Matiji Zalatnoku, turopoljskom županu — »Slavetić« — »Jesenica« — Doljnja Kućina i grad Vukovina — »Cvetković« — Želin — Čiče, povjest davno propaloga grada — »Brezovica«, povjest grada Brezovice kod Zagreba — »Grebengrad« povjest grada u Zagorju — »Sv. Lenard« povjest nekadanjega franjevačkoga samostana na Plješivici iznad Jastrebarskoga. U »Prosvjeti« priopćio je još mnoge vrlo lijepe radnje sve do zadnje godine »Prosvjete«. Lijepe su mu radnje: »Ban Ivan Vitovac« — »Hrvatsko pismo bana Nikole Zrinskoga od g. 1661.« — »Draganičke zastave« — »Samoborski

rodoljub« Juraj Biankini, koji je živio u XVII. vijeku — »Špilja Vrlovka« (1898.) — »Jastrebarsko« — »Krčelićeva knjižnica« — »Bijela stijena«, povjest razvaline grada u župi Čaglić kod Lipika. — Krašić i gornja Kupčina — Hrvatski junak Ivan Budor — Vinica (1899.) — Nikola Budački — Nikola Sladojević Radić, poturica 17. vijeka — Slike iz Kuripešićevog putopisa.

G. 1900. počeo je mjesto mene, kao urednik, potpisivati sa br. 8. »Prosvjetu«. Zamolio sam ga, da to učini. Razloge zašto sam to učinio, nije jošte sada vrijeme, da iznosim, ali ja sam uz njega vrlo marnog urednika i dalje uređivao još dosta dugo vremena »Prosvjetu«.

U »Prosvjeti« g. 1902. napisao je »Petrovina« i »Volavlje« — »Grof Nikola Zrinski i njegovi Ex-librisi (1903.) — Povjesni razvoj Sibirije — Rudnik i talionice u Rudama god. 1904. — Najstariji hrvatski kalendar — Žakanje — God. 1905.: Dvije dosada nepoznate knjige Vitezovićeve — G. 1906.: Slike iz staroga Zagreba — Nacrti za obnovu Dubovca — Turopoljci i porodica Tuz — Sačuvanje razvalina grada Zrinja.

Od god. 1899. kad je počeo u Zagrebu izlaziti »Vjestnik kr. zem arkiva« do danas napisao je, kao njegov najplodniji suradnik, bezbroj članaka. Među ovima spominjem najvažnije: Hrv.-slav.-dalm. zem. arkiv. — Izvaci turskih isprava, što se odnose na fruškogorske manastire. — Podaci o Koprivnici u srednjem vijeku. — Tri priloga za povjest Kacijanerove vojne u Slavoniji 1537. — Stare sloboštine Ivanić grada. — Nekoliko privatnih arkiva u Hrvatskoj. — Listine općine sv. Helene Koruške. — Prilozi za povjest hrv. krajine. — Prilozi za povjest sajmova u Hrvatskoj. — Povjest zagrebačkih jezuita 1608. do 1618 godine.

G. 1907. Dva priloga k povjesti dvoboja bana Nikole Zrinskoga i paše bosanskoga. — Urbar komercijalne gospoštije uz Karlovu cestu 1722. Bilješke i c. kr. držav. financ. arkiva u Beču.

G. 1908. Turopoljski arkivi. — Važan rukopis Martina Stiera. — Prilog za povjest progona vještica u Hrvatskoj.

G. 1910. Turopoljski župani.

1911. Knezovi Šubići-Zrinski kao mletački plemići. — Grobovnica Gaudencija Dubrovčanina od g. 1488. — Ključ nekog tajnog pisma XV. vijeka. — Vijesti o uskočkim svećenicima (1828.). — Prilog za povjest Marije Anuncijate u Zagrebu. — 1912. Dva privilegija općine Desinec. — 1913. Poziv bana Nikole Frankopana na vojnu proti Turcima 9. okt. 1618.

G. 1894. iza kako je Laszowski štampao svoju »Povjest zemaljskoga arkiva« u »Prosvjeti«, sastadosmo se slučajno u »Šolcovoj tiskari« na Preradovićevom trgu, gde nas je urednik »Prosvjete« Fleišer upoznao. Odonda do danas sve smo se češće sastajali, dok nijesmo postali pobratimi 1. veljače 1898. kad sam slavio svoju inštalaciju kao urednik »Prosvjete« kod Cesarca u Opatovini, kojom se je zgodom pobratio i sa slavnim hrvatskim pjesnikom Augustom Harambašićem. U onom društvu bio je i pisac romana Higin Dragošić. Meni je tom zgodom Emilije ispjevao kajkavsku šaljivu prigodnicu. Od onda nije više bilo niti jedne važnije porodične zgode, kad se mi nijesmo sastali. Bio sam mu vjenčanim kumom, bio sam mu u gostima, kad mu se je kći Fedora 12. studenoga 1912. vjenčala, bio sam na krstitkama svih njegovih krasnih dječaka Emilija, Pavla i Nikole, kojima su bili kumovima ban Tomašić i njegova žena Paula. Mnogo smo putovali zajedno, mnogo smo radili zajedno i nije bilo tjeskobe niti boli u našim srcima, koje si nijesmo povjerili, i tako smo često drugovali, da su nas prozvali »Dioskuri« i »Kastor i Poluks«.

Emilije bio je tri puta oženjen. Prvi put g. 1888. oženio se je Emilijom Skrowny, iz kojega je braka potekla kćerka Fedora udata za ravnatelja poljodjelske banke Vilka Geresdorfera na Rijeci, brata odličnoga zagrebačkoga građanina i gradskoga zastupnika Ljudevita Geresdorfera. Umrla mu je 18. IV. 1904., Drugi put oženio se je 1905. Astom pl. Cladius, koja mu je već nakon dvije godine od sušice umrla. Po treći put oženio se Josipom Albert, iz kojega braka potekoše mu tri gore pomenuta sina.

G. 1897. priredio je Laszowski djelo pod naslovom »Između Kupe i Save«, koje bi bilo nastavak Lopašićevih zbirki monografija, što ih je »Matica« izdala. Rukopis predao je Kostrenčiću, tajniku »Matice Hrvatske«. Djelo je ocijenio prof. Smičiklas kao vrlo dobro, ali nije primljeno u naredni niz publikacija, kako je to Laszowski pobliže opisao u uvodu svojih »Povjesnih građevina«. Prof. Smičiklas videći ogroman historijski materijal, popularno obrađen u uvodu k pomenutom djelu, u kojem se opisuje prošlost stare podgorske županije, potaknuo je E. Laszowskoga, da to poglavlje obradi i proširi za publikaciju jugoslavenske akademije. Laszowski je to učinio i tako je ušao prvi put među radnike jug. akademije.

G. 1899. štampana je u »Radu jugoslavenske akademije« rasprava »Stara hrv. županija Podgorska« u knjizi 88. Od ove radnje ima i posebni istisak. On je tu radnju kao gost u akademiji i čitao. Već od početka spremanja »Codex diplomaticus« akademijskoga« našao je Smičiklas u Laszowskoga marljivog suradnika. Laszowski je prepisao za »Codex« sve isprave zem. arkiva, veliki dio akademskog i nadbiskupskoga arkiva, te gotovo sav materijal iz državnoga arkiva u Budimpešti (do 1409.). Kad je djelo napokon počelo izlaziti uzeo ga je Smičiklas u VI. svesci za pomagača kod štampe. Od tada vodi Laszowski korekturu toga djela, sprema indekse i su-

marije svakomu svesku. U »Starinama« priopćio: Dnevnik baruna Balt. Patačića (1687—1690) knj. 27 — Arkiv podžupanije srijemske. — Izvještaj Ivana Pieronija o hrv. krajiškim gradovima i mjestima 1639. — Popis i procjena dobara kneza Stjepana Frankopana Ozaljskoga 1558. knj. 29. — Grbovnice hrv. županija (knj. 30). — Prilog za povjest opatije topuske. (knj. 32.).

Za akademiju Laszowski marljivo i danas radi. Sada se pako nalazi u tisku i opet krasno djelo: »Acta Habsburgica« t. j. listine, iz dobe otkako je današnja vladarska porodica došla na naše prijestolje.

Jugoslavenska akademija odabrala ga je svojim članom dopisnikom «obzirom na zasluge za znanost« 18. ožujka 1907. u razredu historičko-filologičkom. Ona mu je povjerila već g. 1900., da se kao izaslani stručnjak uputi u Varaždin, Križevce, Koprivnicu, Jastrebarsko, da tamo pregleda sve listine starije od g. 1500. i da ih prepiše. G. 1907. posla ga akademija u Dalmaciju.

Ne mogu zašutiti još neke njegove znatne radnje. »Matici Hrvatskoj napisao je u Zborniku »Posljednji Zrinski i Frankopani« g. 1908. »Pečati i grbovi« (str. 291—2971.) Bio je suradnikom: »Austro-ugarske monarkije oslikane i opisane«, koje je djelo pokrenuo pokojni kraljević Rudolf. Suradivao je u Bojničićevom čuvenom djelu »Hrvatsko plemstvo« u glasovitom »Siebmacherovom« zborniku plemstva. Za edicije »Braće hrvatskog Zmaja« izdao je životopis: »Matija Vlasić Franković, glasoviti Hrvat Istranin XVI. v.« Zagreb 1909. — Za iste edicije izdao je i brošuru: »Zmajska družba za kralja Sigismunda. G. 1903. počeo je izdavati genealogijsko-heraldički časopis pod naslovom: »Vitezović«. Časopis je izlazio u nakladi tiskare Albrecht. Ja sam već u prvom tečaju bio suradnikom, pak smo nas dvojica zamislili, da bi drugoj godini »Vitezovića« pridodali posebni novi časopis »Hrvatski bibliofil« bibliografijsko-bibliofilski časopis. Ali radi premaloga broja pretplatnika morali smo s trećim brojem prestati.

G. 1900. dao se je Emilije Laszowski na izdanje monumentalnoga djela na izdavanje svojih gradevina. Već mjeseca veljače 1900. izdao je poziv na pretplatu. Zanosnim riječima govori on u tom pozivu o svom radu:

»Diljem naše mile domovine, po ravnicama i vrhovima nalazimo mnoge gradove, kule, samostane i druge gradevine, koje u našoj povjesti koliko političkoj toliko kulturnoj zapremaju odlično i slavno mjesto. Danas su nažalost premnogi gradovi, samostani, kule i velebne crkve puste razvaline, koje jedva da nam mogu pružati sliku svog negdašnjega lica, oblika i veličine. Koliko li je gradova do zemlje razvaljeno: rpa kamenja... Pak i ova rpa kamenja prirasla je našem srcu, kao jedini vidljivi ostanak nekoč čvrstih gnijezda hrvatskih sokolova...«

U svom pozivu pozivlje se pisac na istinu, kako se u drugim narodima čuva spomen na takove gradine. Naročito ističe Valvazorovu: »Ehre des Herzogthum Krains« i »Topographia Stiriae« od M. Vischera. Za primjer navodi i krasno djelo za Štajersku, koje je u šezdesetim godinama prošloga vijeka uredio Carlo Reichert, a onda veli: Ugledajmo se i mi Hrvati u primjer drugih naroda. Valja i nama imati takovo djelo. Pokažimo i mi, da umijemo poštivati ovakove dične uspomene naše prošlosti. Volja i rad te neznatna žrtva pojedinaca može sve, pak i to svladati, i mi Hrvati možemo imati o našoj domovini, naročito o gradovima i gradinama djelo.«

Djelo koje je zasnovao, stao je još iste godine izdavati pod naslovom: »Naše povjesne gradevine«. Album gradova, gradina, samostana i drugih drevnih te historičnih građevina naše domovine s topografskim i historijskim opisima.«

To djelo je jedino i prvo djelo svoje vrste u hrvatskoj književnosti i kulturno-historičko djelo trajne vrijednosti. U formatu velike četvrtine, na jakom i finom kromo-papiru izlazilo je u sveskama i bilo je od kritike srdačno pozdravljeno. Laszowski je to djelo namislio izraditi uz pripomoć dra. Milana Šenoe i Dragutina Hirca. Prva je knjiga i sretno dovršena i služi na čast i narodu i piscu. Cijelo bi djelo imalo izaći u 5 knjiga, al nažalost ostalo je torso, jer su troškovi bili preogromni. S teškim trudom i troškom započeto djelo nije se moglo nastaviti, jer je pisac mjesto nagrade za svoj mar, imao još da namiri oko 2000 K gubitka.

Znamenit je i upravo monumentalan Emilijev rad, kojim je proslavio plemenitu općinu Turopolje i samoga sebe. Njegovo izdanje povjesnih spomenika plemenite općine, a poslije i povjesti turopoljske spada medu najljepše i najdičnije tvorevine hrvatske znanosti. Kako je došlo do izdanja turopoljskih spomenika, pripovijeda nam sam Laszowski. On veli: Već g. 1894. kad sam popunjivao i za štampu prireḍivao djelo pokojnoga Rade Lopašića »Oko Kupe i Korane«, zamislio sam to djelo Lopašićevo nastaviti i izdati pod naslovom: »Između Kupe i Save«, u kojem bi bilo i Turopolje opisano. Kad sam počeo sakupljati za rečenu knjigu povjest Turopolja, uvjerio sam se o vrijednosti israva, koje ga se tiču, te sam stoga zamislio polako sabirati i prepisivati listine, koje se odnose na Turopolje.

G. 1895.—6. kad se je spremao hrvatski izložbeni odio na ugarskoj milenijskoj izložbi u Budimpešti, dolazili su historijski predmeti u kr. zemaljski arkiv,

gdje su mu mnoge dragocjene isprave, priposlane na izložbu pristupačne bile. Tom zgodom poslala je i pl. općina turopoljska nekoliko svojih starih povelja, koje je odmah za svoju zbirku prepisao. Ove ga isprave potakoše na daljnji rad. »Najprije sam prepisao isprave arkiva jugoslavenske akademije, koji mi je arkiv dobro poznat, jer me je zapala ugodna čast, da mi je bilo od jugosl. akademije povjereno uređenje istoga arkiva. Iza toga sam prepisao ove isprave, koje su radile oTuropolju, a koje se nalaze u našem kr. zem. arkivu u Zagrebu, a posredovanjem ravnateljstva kr. zem. arkiva bilo mi je moguće prepisati sve turopoljske listine iz kr. ugarskog državnog arkiva u Budimpešti, koji je zamoljene listine ovamo k zem. arkivu na porabu pripošiljao. Uz to proučio sam i arkiv zagrebačkoga kaptola i zagrebački nadbiskupski arkiv, gdje sam također našao vrijednih isprava za povijest Turopolja«.

25. listopada 1902. bude mu ponuđeno inicijativom presvj. g. dra. Ljudevita Josipovića, turopoljskoga komeša, po samoj turopoljskoj općini, da piše povjest općine i sabere njezine spomenike. Tko da rađe prione uz taj posao od njega. Plemenita općina turopoljska zaključila je onda u skupštini 27. listopada 1902. da se taj posao povjeri njemu. I tako su mu otvorena vrata ne samo u bogati turopoljski arkiv u Velikoj Gorici, koji se čuva u općinskoj kući »curia murata Turopolitana« već i u sve turopoljske kuće, gde je mogao naći stara pisma. Obašao je pako s velč. g. župnikom velikogoričkim, vrijednim umnikom i revnikom za sve dobro i plemenito, župnikom Petercom, arkivarom plem. općine turopoljske, gotovo sva sela.

Isprave 13. i 14. vijeka priopćene su onim pravopisom, kako su pisane u izvorniku, odnosno u kopiji ili t. zv. transumptu (službenom prepisu). Počevši pak od 15. vijeka tiskao je Laszowski povelje običnim pravopisom; jedino su imena štampana onako, kako se nalaze u izvorniku. Na čelu listine nalazimo latinski regest t. j. kratak sadržaj njezin. Ispod listine stavio je Laszowski svoje opaske, u kojima opisuje, kakova je listina, gdje li se nalazi, kakav joj je tekst u originalu i t. d. Vrlo lijepo veli jedan kritičar o Laszowskovim spomenicima: »Dok bude hrvatske historiografije, služit će joj turopoljski spomenici ovakovi, kako ih je priopćio Laszowski. Njegovo se djelo može usporediti jedino s Račkovim »Documentima« i Tkalčićevim »Spomenicima grada Zagreba«. Važno je to djelo za svakoga genealoga i istraživača plemićkih porodica, važno za svakog historika, koji se bavi hrvatskom povješću u opće. Od zamjerne je važnosti to djelo i za hrvatske pravne historike, kakovih u nas na žalost još malo ima. Za povjest samoga Turopolja djelo je od neprocijenive važnosti. Laszowskova »Monumenta« važna su i za topografiju, pak se je njima mnogo utvrdilo, što prije nije bilo jasno. U svoje doba trudili se neki madžarski učenjaci, da utvrde i dokažu, kako su Turopoljci starinom i porijeklom zgoljni Madžari. Laszowskove listine bijelodano nam dokazuju, da su Turopoljci čisti i pravi nepatvoreni Hrvati. Zanimivo je, da su u svim, naročito najstarijim vijekovima među Turopoljcima bila vrlo raširena narodna hrvatska imena. Tako n. pr. Bogdan, Bogomir, Dragoš, Druško, Duh, Milovan, Miroslav, Milan, Obrad, Vojin, Rade, Stanislav, Stojan Veliša, Vuk, Vukodrug itd.

Kodeks Laszowskov i za to je znamenit, što se na temelju tolikog obilja isprava prikazuje lijepo u n u t r a š n i j i ž i v o t stare hrvatske plemenske župe, jer Turopolje je prastara plemenska župa hrvatska, koja se je uzdržala, da se nije pretopila u dio zagrebačke županije.

Kad je Emilij završio to monumentalno djelo »P o v j e s n i s p o m e n i c i T u r o p o l j a u četiri omašna debela sveska, koje će ga samo slaviti u vijekovima, dade se na rad, te nastavi taj posao izdanjem: »P o v i j e s t i p l e m e n i t e o p ć i n e T u r o p o l j e«, u kojoj smo suradnici: Janko Barlé, dr. Milan Šenoa i ja. Već su dva omašna sveska ovoga djela izašla, a služe na čast turopoljskoj plemenitoj općini. Kritike o tim djelima bile su upravo zanosne. Neki od vanjskih učenjaka kao znameniti Jireček i Thalloczy, posvetiše im svoju pažnju, a djela su ušla i u velike svjetske knjižnice.

G. 1905. šetali smo Emilije i ja Gajevom ulicom i došli smo nekako do financijalne palače. U razgovoru došla je riječ, da bi trebalo sanirati naše desolatne društvene prilike i osnovati društvo, koje bi bez razlike stranaka, a na osnovi prijateljskih veza, stvorilo bratski odnošaj za sve elemente, koji bi bili pripravni, raditi za vjeru i domovinu pod lozinkom: »Pro aris et focis, Deo propitio«.

Užasna mržnja, koja se je pokazala, među najplemenitijim rodoljubima hrvatskoga naroda, radi toga, što su se razdijelili u razne koterije stranačke, morala bi tim sama po sebi prestati i cio narod mogao bi se tako okupiti u jedan logor pod stijegom prijateljstva, bratstva i sloge, u kojem bi se sastali svi pioniri narodne svijetle budućnosti.

Pod dojmom takovih misli i ideala osnovana je družba »B r a ć e o g n j e n o g a Z m a j a«, koja je ne dugo za tijem proglašena »B r a ć o m h r v a t s k o g a Z m a j a«. Odmah još isti dan uglavljeno da bi mogli biti »platforma«, na kojoj bi se mogli složiti svi radnici na kulturnom polju, časna spomen zaslužnih muževa, koji su radili na kulturnom, junačkom, ratnom, znan-

stvenom, socijalnom polju hrvatskoga naroda. S tom idejom u isti čas nadala se misao spomen-ploča, koje bi se morale postaviti znamenitima i zaslužnima ljudima hrvatskoga naroda. A nije od toga bilo daleko, da se dođe i do namisli podignuća spomen-ploča za historijske uspomene zgoda, koje su se zbile bilo u gradu Zagrebu ili diljem naše lijepe domovine.

Samo ime »Braće hrv. Zmaja« nije se tako brzo rodilo. Namislili smo, neka bude jedno ponešto eksotično ime i spominjali smo razna imena, a sam sam rekao, da bi lijepo bilo, da se društvo prozove »Zmaj« jer to je ujedno nešto energična, neobična. Kad je to Emilije čuo, odmah se je kao dobri poznavalac starih hrvatskih društava sjetio, da je već godine 1408. zasnovano društvo zmajskih vitezova za kralja Sigismunda, u kojem su pretežni dio bili Hrvati. Na osnovi toga i kako su proučena pravila toga staroga društva, odlučili smo da se to staro društvo obnovi. Tako je nastalo društvo »Braća Hrvatskoga Zmaja«. Djelovanje toga društva poznato cijelome hrvatskome narodu i steklo najveće simpatije svih krugova hrvatskoga naroda, pak je na ponos i diku hrvatskoga društvenoga života. Razne edicije o radu toga društva, rješavaju me dužnosti, da pobliže o tome radu govorim.

G. 1904. nekako u mjesecu augustu, svratio se je moj dobri prijatelj Emilije k meni, teško bolestan na slijepome crijevu, u moj dom, Prilaz br. 23., da mi rekne, prije svoje operacije, idući u zagrebački sanatorij svoj »zbogom« prije nego li se njegova operacija obavi na život i smrt. Baš nekoliko časaka prije njegova dolaska u našu kuću, kuću mojega tasta Antuna Kontaka, desila se strašna zgoda, da je neka dvorkinja pala s prvoga kata, čisteći prozore, spala na ulicu i ostala na smrt ozlijeđena na pločniku, s kojega je prenesena po dobrim ljudima u vežu Kontakove kuće. Tuj je našao Laszowski mene i bio svjedokom, da je trebalo više od jednoga sata, dok je došao liječnik, a još dulje dok su telefonski zatražena kola došla. Međutim je nesretnica izdahnula u veži pred našim očima. Bio je to strašan prizor, koji nećemo nikad zaboraviti. Već prije smo u nekim navratima govorili o potrebi društva za spasavanje. Ta nesreća dala je pobude, da smo već isti dan energično odlučili, da se napokon ima osnovati i od drugih već davno željkovano i zamišljeno »—d r u š t v o z a s p a s a v a n j e«. Odlučili smo, ako Bog dadne, te Emilij sretno izađe i sanatorija, da ćemo to smatrati kao neki zavjet za njegovo ozdravljenje i da ne ćemo prestati raditi, dok se to društvo ne oživotvori.

Dolazio sam često k Emiliju u sanatorij ja i prijatelj J. Barle i ja sam bio sretan, kad sam čuo, da je izvan svake pogibelji iza svoje operacije i da nijesam trebao biti izvršiteljem njegovih želja, koje mi povjerio za slučaj katastrofe. Emilij nije u sanatoriju zaboravio na naš »zavjet« i mi smo se o tome razgovarali i još iste godine sazvana je odborska sjednica »Braće Hrvatskoga Zmaja« na kojoj je iznesen i prihvaćen predlog o osnutku društva za spasavanje. Na 18. novembra 1909. sazvana je skupština zagrebačkih građana, liječnika i nekih oblasti u hotelu »Triju gavrana«, koja je na predlog »Braće Hrvatskog Zmaja« jednodušno zaključila, da se ima odmah pristupiti osnutku »Društva za spasavanje«. Predsjednikom osnivačkoga odbora bio je izabran moj Emilije Laszowski. Osnivački odbor sastajao se je u našim Zmajskim »Kamenitim vratima« i izradio pravila, a kad je vlada ta pravila potvrdila, moglo se je društvo konstituirati. Laszowski je onda izabran tajnikom društva, dok sam ja otklonio svako odborničko mjesto radi mojih prevelikih drugih poslova. Nu već početkom naredne godine 1910. zahvalio se je i Laszowski na tajništvu društva, pošto je uvidio, da je isto društvo u izvrsnim rukama stručnjaka i vrijednih marnika. Uopće je princip »Zmajske družbe«, kad bude realizovana njezina ideja i kad nađe zgodne ljude i vođe, da onda odstupa od vodstva, jer joj nije stalo do časti i počasti, već do same stvari.

Društvo za spasavanje sjajno je pokazalo, kako je potrebno i divno je vršilo svoju prekrasnu, dapače uzvišenu humanitarnu misiju i zaslužilo je u svakom pogledu priznanje i hvalu čitavoga općinstva glavnoga grada Zagreba.

Crescat, floreat! Moram iskreno reći, da smatram u svoj svojoj čednosti ovo naše djelo jednim od najmilijih naših tvorevina i da smo sretni, ako bude i nadalje radilo blagotvorno ovo društvo, pod lozinkom ljubavi naprama bližnjemu. Tisuće nesreća, koje su bilo spriječene, bilo ublažene društvo za spasavanje bit će nam dragom i milom uspomenom još u čas samrti.

Na žalost i naše novinstvo još i danas često govori samo onda o najljepšim pothvatima, ako su ih zamislili članovi njihove stranke ili njihove koterije. Događa se to i onda, kad od tih zamisli ne imadu koristi samo hrv. narod, nego i stranački njihovi ljudi. Znao bih ja o tom pripovijedati čitave stranice, kad su zato, jer sam ja predsjednikom »Dobrotvora«, zamučali i upravo bacili u koš djela humanitarnog društva »Dobrotvora« koje nikad nije pitalo, niti ne će pitati, da li je tko pravaš, klerikalac, Obzoraš ili Pokretaš, jer će to društvo dijeliti uvijek ni po Bogu ni stričevima, već po pravdi Boga velikoga. Stid me je mnogo put bilo, da sam sin naroda u kojem ima takovih egoističnih i maljušnih i pristranih novina. To što se je događalo »Dobrotvoru« dogodilo se i »Braći hrv. Zmaja«, koje premda u svojoj sredini imade članova raznih stranaka i načela i koje je zapisalo upravo u pravila, da mora složiti sve Hrvate bar na kulturnom polju. Koliko puta

su grdni klipovi bacani najpatriotičnijim našim, nesebičnim pregaocima. Koliko puta su mjesto hvale ubrali prezir, a ako ne navalu — a to mramornu šutnju. O tom će ako Bog da, danas sutra odlučiti magistra vitae historia, nadam se ne na našu sramotu već na sramotu onih, koji hrvatski nisu osjećali.

Ovom zgodom moram spomenuti, da gotovo nijedna naša lijepa, a s ponosom mogu reći, da nepovrijedim čednosti, lijepa ili bar patriotska misao nije prošla, bez velikih često i bez, kako je izgledalo, nepremostivih zaprijeka i napadaja. N. pr. društvo za spasavanje, koje se je već toliko puta izjavilo, našlo je u naše inteligencije samo sažalni smiješak. Isti inače za svako plemenito djelo pristupačni načelnik dr. Amruš, koji gotovo oduševljeno prihvatio naš prijedlog glede osnutka gradske knjižnice, bio je silno skeptičan radi društva za spasavanje. Kad je Laszowski Amrušu izjavio da kane »Braća hrv. Zmaja« osnovati »društvo za spasavanje« upravo ga je odbio. Ali kad on od naše odluke nije popustio, reče mu Amruš, da grad ne prima nikakove obveze prema tome društvu. Ali, kad je vidio da zmajevska energija, što zamisli i provađa, uvidio je, da je i to moguće i bio je otada najgorljivijivim promicateljem ovog zmajskog podhvata. Uostalom mi se nismo čudili skepsi dra. Amruša, jer kao iskusan muž, znao je nebrojeno puta upoznati se sa lijepim osnovama, ali s utopijama.

Gradski arkiv, koji je do g. 1907. počivao, najvećim dijelom, u vlazi podrumskoj gradske knjižnice, spašen je upravo nastojanjem Laszowskoga, koji gotovo dvije godine akat po akat sušio na suncu i prema starim registrima u red stavio. Da nije naša družba hrv. Zmaja ništa drugo privrijedila gradu Zagrebu, već to bi dosta bilo, da bude harnim spomenom zapisana u povjesti grada Zagreba. Našom je pobudom osnovan i gradski muzej, koji je niknuo upravo iz ničesa. Ono nešto malo predmeta, što su preuzela »Braća hrv. Zmaja« od gradske općine, tek se može smatrati sasma čednim početkom gradskoga muzeja. Naše zajedničko nastojanje i traženje zagrebačkih starina omogućilo je, da danas gradski muzej posjeduje prekrasnih stvari, koje služe na ponos starodrevnoj općini grada Zagreba.

G. 1907. pronio se glas, da će se srušiti »Kamenita vrata«. To »Braća hrv. Zmaja« nisu mogla dopustiti, te na naš predlog povjereno je Laszowskomu, da tu stvar ispita. Da se pako taj vandalizam zapriječi odlučio je Zmaj na naš zajednički prijedlog, da bi se ta zgrada mogla upotrijebiti u domovinske svrhe. Laszowski je pošao do načelnika dra. Milana Amurša, te mu ponudio, da će »Zmaj« preuzeti svu brigu, da se Kamenita vrata spase, te mu je donio našu osnovu, da se tamo uredi gradska knjižnica, gradski muzej i arkiv. Dr. Amruš se je rado odazvao tome prijedlogu, te odmah odredio, da se »Kamenita vrata« shodno upriliče za tu svrhu.

Upriličenje vodio je sam Emilij. Zasnovano je svršeno, tako, da je 7. prosinca iste god. sa kakovih 2000 svezaka knjiga knjižnica gradska otvorena. Taj dan je bilo svečano otvorenje, a ja sam kao prvi besplatni ravnatelj čitao raspravu »O evoluciji modernih slobodnih knjižnica«. G. 1909. preuzeo je Laszowski ravnateljstvo knjižnice te je ravnateljem i danas. Danas broji ta knjižnica više od 30.000 svezaka, a posjet je te knjižnice bio nad sve očekivanje.

G. 1907. zbila se je po hrvatski narod važna histor. zgoda, kad su se ekshumirale kosti Zrinsko-Frankopanske. Bilo je to naše zajedničko djelo. Tom prilikom moram jedanput za svagda reći, da je bito svojstvo našega pobratimstva bilo, da se nas dvojica nijesmo nikad otimali o »slavu« prvenstva. Nikad nijesmo htjeli prioritet jedne ideje jedan oteti drugome, već smo uvijek smatrali da je zajednička zasluga jednog i drugog. Na tom smo baš temelju i sagradili zgradu hrvatskog »Zmaja« jedan za sve, a svi za jednoga, bez ljubomornosti, bez jala i zlobe, da se jednom za uvjek zatare u našoj domovini toli poguban, a toliko historičko poznati »horvatski jal«. Toga smo se načela hvala Bogu uvijek držali i to je baza, na kojoj se mora stvoriti buduća Hrvatska. Negdje polovicom svibnja sastasmo se na prijateljski razgovor i tu je pala misao među nama, da treba spasiti i pronaći kosti hrvatskih mučenika Petra bana Zrinjskoga i šure mu Krste Frankopana. Mi smo to djelo zamislili i izveli smo ga 20. srpnja iste godine. Pobliže o tom može se čitati u našoj zajedničkoj »Kosti Petra Zrinskoga i Krste Frankopana«.

G. 1913. izabralo je društvo za poljepšanje Plitvičkih jezera L. u svoj odbor, a naročito na osnovi njegovih istraživanja »Gradine« na plitvičkim jezerima,koju je po nalogu bana Tomašića 1912. Emilije iskapao i otkrio tamo rimsku naselbinu iz doba cara Vespazijana. I sam naš znameniti arkeolog don Frane Bulić, pozdravio je Laszowskog rad, te je priznao, da je zaista na plitvičkim jezerima bila nekoć znamenita rimska naselbina, a možda i rimski »castrum«. Bulić toplo preporuča, da se iskopanje na »Gradini« u interesu znanosti i historije nastavi.

Važan je Emilijev rad oko sačuvanja naših starih gradina. Mnogo je puta potakao pitanje, da se grad Dubovac, kraj Karlovca, usčuva. Koncem g. 1906. zamolila je općina Ribnik (kotar Karlovac) visoku vladu za dozvolu, da smije srušiti grad Ribnik i sagraditi novu općinsku kuću ili da vlada novčano potpomogne uzdržavanje grada. Emilij je pozvan po vladi, da dade svoje mnijenje. On je priložio svom

otpisu svoju štampanu historiju Ribnika i toplo je preporučio vladi uzdržanje toga staroga povjesnoga grada. Isto je tako imao zasluga za uzdržanje Zrina i Kostajnice. U Zrin je bio službeno izaslan 26. srpnja 1907. Bio je tako i u Perni, Samoboru, Grobniku. Toplo se je pridružio u »Zmaju« mojem prijedlogu, da se uščuva Medvedgrad. O tome našem gradu, tako blizome gradu, još sada nije ništa riješeno, a ipak je sudbina te gradine tako usko vezana uz povjest naše domovine.

Ta ljubav Emiliova prema starinama poznata je cijelome narodu, pak ako je tko zaslužio, da bude imenovan članom zemaljskoga povjerenstva za čuvanje umjetnih i historičkih spomenika, to je bez sumnje zaslužio on. Imenovan je dekretom vis. kr. zem. vlade od 15. prosinca 1910. br. 30.215. Već davno bio je odbornikom »hrv. arheološkog društva, kojemu je 7. veljače 1904. bio izabran i tajnikom.

Zaista može Emilije sada, gdje slavi svoju dvadeset i pet godišnjicu zaslužnoga književnoga rada, s ponosom gledati na sav svoj obilati i učenjacima ne samo hrvatskim već i onima stranih naroda uvažavani rad.

Kad je došao na svijet rekao je kućni liječnik Zalokar, da je »lebensunfähig«, imao je žuticu, otvrdnuće slezena i groznicu. U životu je i poslije bio mnogo bolestan, a eto doživio je ipak tako lijepu dvadeset i pet godišnjicu. Dao dobri Bog, da poživi još mnogo i mnogo godina zdravo i veselo u čast svome rodu i narodu, a na slavu Boga velikoga.

Cetinski Mlinar, — Rijeka:

Što sam?

Ruka mi aršće, klecaju umorne noge,
A mutno oko tmušom i mrakom bludi;
Izlaza tražim, svjetla sam željan, mira,
I sam se pitam: gdje sam, u kojem kraju,
Tko li sam, što sam?

Pećine gorde pucaju, brda
Snagom mišice slabe
Otvaraju bogatstvo svoje;
Rijeke silne u hitrom toku
Zastaju; daleke obale tude
Bliže se ko poznanke stare;
I zračni prostori silni
Staze su, kuda se šećem.
Otrovna guja se krije, kada oćuti, da se
Umorna noga mi bliži.
I lav i tigar i medvjed
Preda mnom u strahu se kriju.
Nemam krune ni žezla, a pomislit mogo bih, slabić,
Kralj da sam u ovom carstvu,
U carstvu tmina, bolova, muke! . . .

O Vječni, Silni, Sveznani, reci,
Reci, objasni, što um mi naporno traži:
Tko mi je otac, domaja gdje mi je stalna,
S koje sam pao zvijezde?
Kojim li pravcem stupajuć mogu
K izlazu stići?

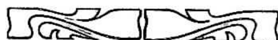
— — — — — — — — —

Sunce je sjajnom zrakom
Probilo tmušu:
Cjeliva latice rujne, blistavu rosu
Miluje toplijem daškom.

I mene žari,
A ja se pod njegovim sjajem
Osjećam lakšim i čišćim,
I osjećam, kako se tiho, polako
Uzdižem k njemu.

Nijesam kapljica rose,
Jer cv'jet mi ne bio stanom,
Niti vam tajne njegove shvatih,
Što je šapuće za noći tije,
Kada rastvara snježane lati.
Nijesam kapljica rose
Prokađena mirisom čistim
Rascvale čaške;
Moj ležaj tvrd je i nezdrav,
Gdje dopire k nozdrvam' zadah
Paleža, krvi i puti!

I dok sve smišljam: tko li sam, što sam,
Gdje li sam, u kome kraju;
Tko mi je otac, domaja gdje mi je stalna,
S koje sam pao zvijezde? . . .
Sve lakše i jače,
Vjerujem, poznajem, vidim:
Sićušna suzica negda,
Što s Vječnog skliznula oka
I pala u dolinu plačnu,
Pod žarom Svemožne zjene
K izvoru svomu se diže! . . .

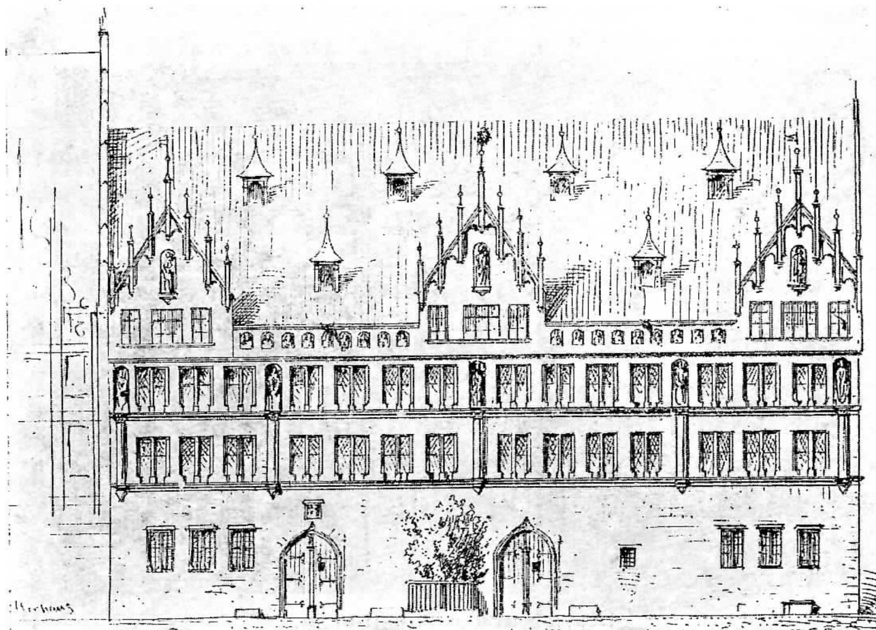
Đuro Szabo, — Zagreb:

O stilu, „jedinstvu stila“ i umjetničkom stvaranju.

Ima riječi, uz koje se je krivi pojam privezao tako čvrsto, da je teško i zamisliti uspješnu borbu protiv tih neistina. Naročito otešćava borbu to, da su već generacije nakljukane onako lažnom naukom, pa ne možemo zamjeriti, da jedna generacija sama tako teško dolazi do spoznaje prave istine, koja i nije nikakovo novo otkriće, nego je uvijek bila smatrana istinom, ma da su je priznavali tamo od tridesetih godina XIX. vijeka samo rijetki muževi. Teško se je odreći krivih nazora, koje je pol stoljeća smatralo sakrosanktnima, teško je oboriti laž, koja je opstankom kroz stoljeća stekla autoritet neoborive

Mnogi će dakako pomisliti, da su raspredanja o stilu i jedinstvu stila sasvim suvišna, da imadu samo akademsku vrijednost, pa da o tim stvarima ne treba čovjeku niti šta znati, niti šta razmišljati, jer da to i onako nema nikakve veze s našim životom. Nu tko samo malo zaviri u stvar, opazit će, da ovo komotno »purgarsko« shvaćanje nikako ne stoji, jer su umjetnost i život usko svezani, pa se ova pitanja pokazuju i praktički neobično važna; ta tu se radi često o milijunima novca i o vrednotama, koje se uopće ni procijeniti ne mogu.

Ne mislim donijeti ovdje samo gotov prikaz

Stara kuća u Nürnbergu.
(Gotska građevina u renesansko doba pregrađena.)

istine. Vidimo, kako je dugotrajna borba, koja se protiv jedne takve nesretne zablude vodi. Međutim, i tu se očituje istinitost riječi: die Wahrheit kann man mit Knüppeln schlagen, man kann sie doch niemals zu Grabe tragen.

Tako silno zlorabljena riječ jest n. pr. riječ metoda, koja se upotrebljava redovno onda, kad se želi pokriti pomanjkanje svake metode. Nu možda su još kud i kamo više zlorabili naziv »stil«, uz koji se tijekom vremena privezao pojam neistinit, naopak i zlotvoran, pa se je ta riječ u krivom tumačenju upotrebljavala kao zastupnica neoborive istine; protiv njenog autoriteta nije bilo priziva.

Ali evo i poslije ljute zime buja opet proljeće, pa tako pada i ledena kora laži, ma da je i čvršća od ocjeli, pred suncem istine i spoznanja.

nazora, koji se danas posvuda smatraju ispravnima, već molim čitatelja, da se i sam zamisli u ova pitanja. Makar se i našlo protesta, ne sumnjam, da će svaki ozbiljan čovjek, komu je do istine, uz ove nazore pristati. Pa kad se poveća broj pristalica, nestat će crnih vrana, pobornika nemilosrdne neistine.

Mi smo još djeca XIX. vijeka, a taj je od tridesetih godina sve do osamdesetih naučavao o stilu i stilovima svoje teorije, naučavao ih despotski, ključajući u nas bezbrojne tobožnje karakteristike tih stilova, pa je postavio »stil«, kao najveći ideal, za kim ima težiti sva prava umjetnost.

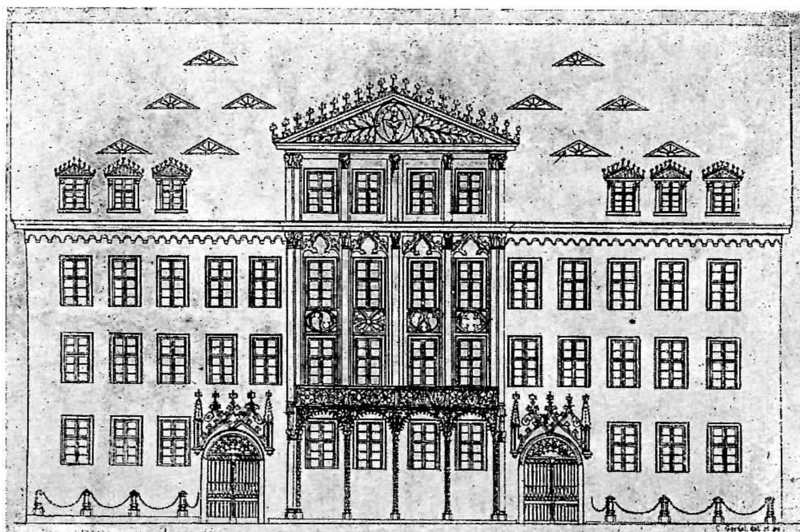
I kao da nije bio sam pojam stila dovoljan, stvoren je još kao viši pojam »jedinstvo stila«, pa su tom zlatnom teletu posagrađeni i oltari. Badava je bilo sve, što je oko tih fetišista stila postojalo, ba-

dava su ih bezbrojne tisuće primjera odvraćale od tog vrludanja, badava su vrlo ozbiljni ljudi dizali ovoj glas protiv despotizma »jedinstva stila«, tvrdeći, da je to sasvim prazna riječ, jer da je već pravo shvaćen pojam stila posve dovoljan, da označi tobožnje »jedinstvo stila«. To su bili dakako rari nantes in gurgite vasto, koji nisu mogli nadvikati hordu onih branitelja »jedinstva stila«, koji su i energijom besavjesnog despota te svoje nazore i u životu provodili. — Ali malo pomalo progledala je prosvijetljena Evropa te tobožnje misterije, pa poslala ideju o »jedinstvu stila«, kako su je oni krvnici umjetnosti propovijedali, u — »Raritätenkammer«, a same pobornike te ideje u — »Rumpelkammer«.

Istina se ne da ni maljem utući, pa će ona i kod nas opet zavladati, jer novi su nazori tako jednostavni, tako logički jasni, te ne treba nego malo srca pravna djelima, nastalim u doba, kad su ti stilovi živjeli. A kad imademo koje nedovršeno djelo iz kojegagod doba, mi ga možemo dovršiti sasvim u stilu onog minulog doba.

Stil je dakle nešto, što možemo imati uvijek »auf Lager«, pa kad tko naruči gotsku crkvu ili romanski kalež ili baroknu vilu — sve se to dade učiniti »jedinstveno u stilu«.

Ovako drzovito prepotentno mislilo je najimpotentnije doba XIX. vijeka, pa je doista i stvorilo djela, koja se danas ni ne smatraju umjetninama. Ovo iznemoglo vrijeme, zaluđeno ovakvim shvaćanjem stila imitiralo je sve i sva, a nije baš ničesa svojega donijelo. Umjetnost je učinilo robom tog fantoma o stilu, robom koji je svisnuo u negvama lažnoga despota. I pravi, bogoduhi umjetnici nijesu mogli izmaći

Stara kuća u Nürnbergu.
(Nakon restauracije Heideloffove postala karikatura kuće prikazane na str. 95.)

i mozga, da uz njih pristaneš. Ta zapravo — kako je rečeno — ti su novi nazori vrijedili oduvijek otkako uopće ima umjetnosti. Dakako, da se ti nazori ne dadu strpati u šablonu i ne mogu postati despotizmom, već donose slobodu, a bez ove ni nema umjetničkog stvaranja.

Da ne zategnemo, izreći ćemo u kratko mišljenje pristalica krive nauke o stilu i »jedinstvu stila«. Po toj nauci postoje stalno određeni stilovi, koje smo mi u tančine upoznali, pa sad, kad poznamo zakone njihove imamo ne samo pravo već i sposobnost, da sve u smislu tih otkrivenih zakona izvodimo »jedinstveno u stilu«. Mi možemo danas raditi u stilu antike, u romanskom, gotskom i — s oproštenjem — u baroknom stilu, pa stvarati djela, potpuno ravno- biću te laži, pa su trošili svoje gorostasne darove duha, da dosegnu fantom, za kojim i nije bilo vrijedno polaziti.

Da se je to jadno doba samo tim bavilo, da svoje produkte izvodi u »stilu« — neka bi bilo. Ali kako već biva kod stvaralačkih slabića, da svoju slabost prikrivaju arogirajući sebi, da potpuno poznaju sve zakone stvaranja prošlosti, ne samo da su stali nadopunjati nedovršena djela otaca po svojim umišljenim zakonima po »pravom stilu«, već su i rušili prave umjetničke tvorevine, kad se je pokazalo, da nijesu baš sasvim »po tom pravom stilu«, da nisu »jedinstvene u stilu«. Oni su dakako popravljali »pogrješke« starih majstora, bacali tisuće i tisuće remekdjela iz naših crkava, jer nijesu bila u stilu, pa su nakrcali sve svojim imitacijama, koje danas u svojoj jadnosti izgledaju kao prosta vašarska roba.

Dakako, da su putovali svijetom, da »študiraju« umjetnine, ali nisu pitali, kako su stari stvarali, koji je duh izveo ta remek-djela, već su nastojali, da sve strpaju u nekakve tobožnje zakone, i da nauče što vjernije imitirati stare forme. Onda su te imitacije proglasili pravom umjetnošću, pa su se upravo tim dičili, što su izvisno mogli oponašati forme starih djela. Samo je pri tom nestalo umjetnosti, jer umjetnost stvara, a ne imitira, u umjetnosti rada duh forme, a ove same nijesu nikada umjetnost.

Još su i bolji bili oni, koji su mislili, da se mogu prenijeti u duh prošlih vjekova, pa tako stvarati, kao da i oni živu u tim vremenima. Nijesu opazili, da je to sasvim nemoguće, da oni nikako ne mogu zatajiti, da su djeca XIX. vijeka, da mogu misliti i osjećati samo kao takova, a nikad kao ljudi prošlih vjekova.

»...Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
Das ist im Grund der Herren eigner Geist...«

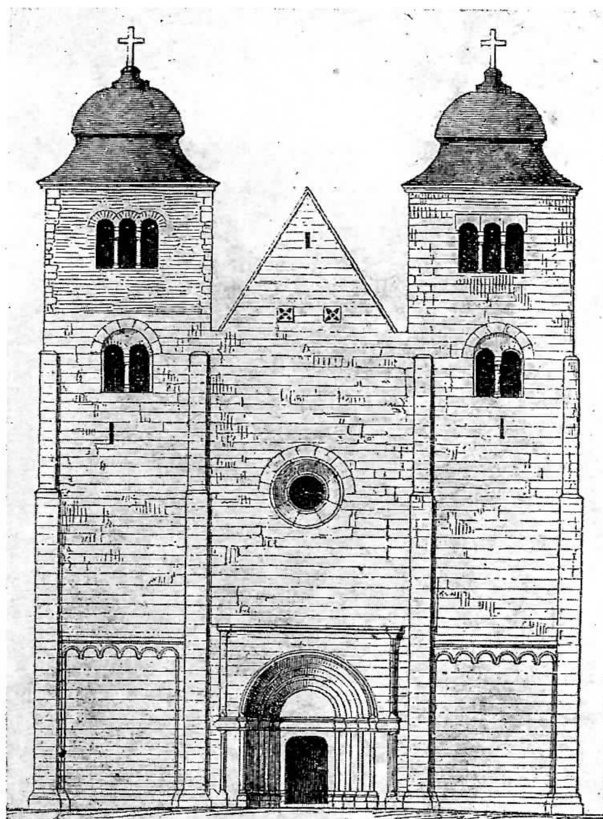
Osobito je značajno, da nosioci ovih krivih nazora nijesu trpjeli, a ni pojmili barokno doba i njegova djela. Mi danas vidimo i priznajemo, da je to doba stvorilo golema djela, grandiozna i opsegom i brojem, koja su nadmašila daleko pravu potrebu svoga vremena.

Poslušajmo, što govore pobornici »jedinstva stila« o baroku: »...doba u kojem je graditelj počeo dizati novi svod u svetištu, bijaše doba barokizma ili graditeljskog natražnjaštva, pa se i taj graditelj nije mogao oteti tom pokvarenom ukusu. On je doduše imao pred sobom lijepi original u svodovih srednje i pobočnih lada, ali ga nije umio kopirati«. Ovako piše naš Ivša Tkalčić u djelu o stolnoj crkvi zagrebačkoj god. 1885. str. 27.; ali on je tu samo »Sprachrohr« drugih, koji su svima i svakomu te ideje utuvljivali, da mogu svoje nesmiljene barbarluke izvoditi. Da, oni spočitavaju baroku, da nije umio kopirati! Kopirati, to je bio ideal onih pravih »stilista«, a stvarati smjele su se samo kopije! Nu o tom kasnije!

Upravo nas se bolno dojima, kad vidimo, da se i onakav genij, kakav je bio Štrossmayer nije umio oteti ovim skroz krivim naukama. U jednom članku traži on, da se iz naše stolne crkve makne i propovjedaonica jer nije u »stilu«. Ja mislim, da se ni oni, koji su nekad nemilice krčili i čistili stolnu crkvu, sada ne bi usudili ni spomenuti o odstranjenju ovoga remek-djela! U isto je vrijeme, kada su naši vodeći hierarhički krugovi iznosili pod dojmom autoriteta onih »restauratora« ovakova mnijenja, predstavnik iskrsnjućega novoga naziranja, neki mali seoski kapelan, vozio na kolima oltar sv. Križa iz zagrebačke katedrale u Križevce, govoreći, da svaka lijepa stvar može biti u domu Božjem, ma da nije u istom stilu s njime! A taj je kapelan imao više osjećaja u srcu i finoga estetskoga čuvstva u duši od onih, koji su taj divot-oltar izbacili, a živi i sad kao glogovnički župnik, Fran Novak.

Nek bude ovo za sad dosta. Čuli smo, što misle pristaše jedinstva stila, vidjeli smo, kamo je ta kriva nauka dovela, pa prije nego potražimo, kako su prošla vremena o tom mislila, spomenut ćemo, što mi, zastupnici sadašnjosti, o tom mislimo.

Mi ne vjerujemo, da ima uopće ikaki stil, koji bi se ikako mogao kopirati. Mi ne vjerujemo, da se mogu danas raditi

Crkva u Lebény-u u Ugarskoj.
(Primjer romanskih građevina u našim stranama.)

istinska djela u romanskom, gotskom, baroknom i kakvom mu drago stilu. Mi ne vjerujemo, da su imitirane forme djela prošlosti ikaki stil. Mi vjerujemo, da je duh vremena onaj, koji stvara sebi stil i forme, pa su oni dakle samo odraz mišljenja, osjećanja, ćućenja — u kratko svega života pojedinih epoha. Kako se mišljenje, osjećaji i ćućenje ljudi neprekidno i sveudilj mijenjaju, to se i duh starijih vremena nikad više ne može povratiti.

Tu je fundamentalna razlika u shvaćanju stila: oni su u imitaciji forama nazrijevali stil, mi to ne zovemo drukčije nego imitacijom i samo imitaci-

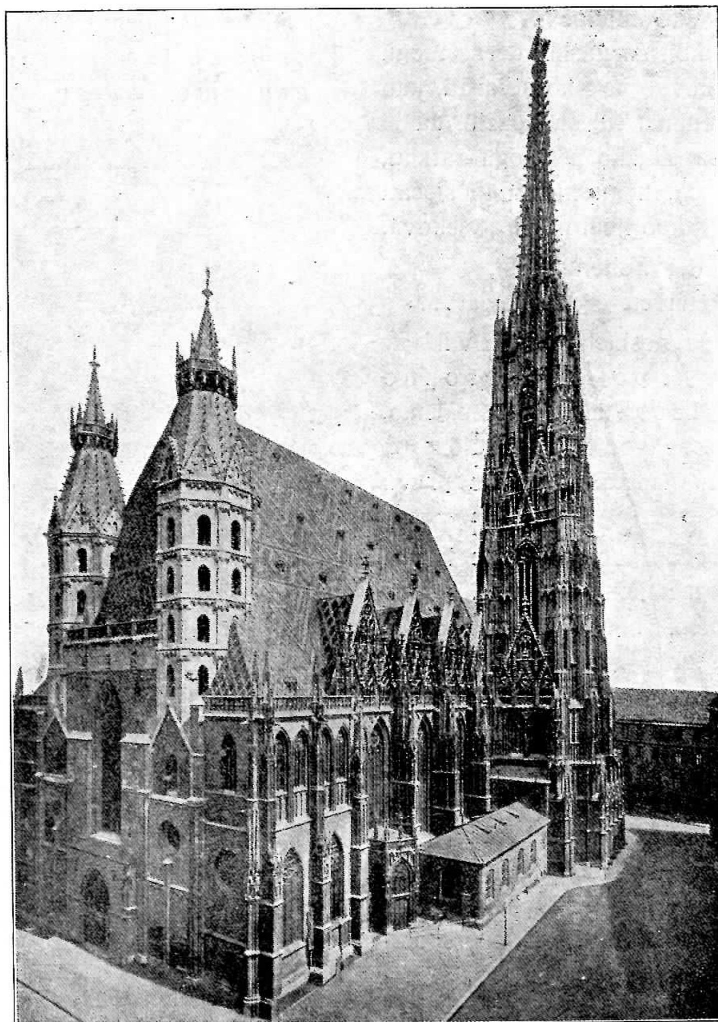
jom mrtvih oblika. Nama je stil nešto, što nije »vogelfrei«, već vlastitost pojedinih epoha i pojedinih naroda, mi držimo da je duh vremena stvarač stilova, pa kad nema tog duha, onda je imitacija forama nekoga vremena u drugo vrijeme tek maskerada.

Mi ljudi XIX. i XX. vijeka ne možemo biti drugo no što jesmo.

rada, već kao plod svijesnog izučavanja, recimo, i nekoliko stotina gotskih i romanskih građevina.

Sve su ove imitirane tvorevine — šablonske, jer su njihovi tvorci previdjeli, da se duh vremena nigdje ne izražava u dva, makar i bliza, spomenika jednako.

Buljeći uvijek u one tipične uzore, koji se u svakoj »Kunstgeschichte« navode i razvlače, previdjeli su, kako se duh onih vremena i mimo tih tvorevina

Stjepanova crkva u Beču.
(Romanska građevina nastavlja se izgradivati gotski.)

»Setz dir Perrücken auf von Millionen Locken,
Setz deinen Fuss auf ellenhohe Socken,
Du bleibst doch immer, was du bist!«

Pa sazidali vi još nekoliko tisuća tobože gotskih tornjeva, još nekoliko stotina tisuća fijala — to su te »Perrücken von Millionen Locken« — opet su to sve same imitacije, izvedene golemim troškovima bezbrojnih milijuna, izvedene potroškom silnog duševnog i fizičkog napora, opet su to nesretne zablude, jer ih nije duh vremena stvorio, nijesu nikle kao plod umjetničkog

u drugim radovima, opet sasvim drukčije manifestirao. Previdjeli su, da se umjetnina ne može »erklügeln«, već da uvijek nastaje nesvijesno u duši umjetnikovoj, jer on ne traži zakona, po kojem će stvarati u historijskom studiju mrtvih forama prošlosti. Pravi umjetnik nosi zakone svog rada u duši svojoj, u njoj je i ona sila, koja ga upravo nagoni na stvaralački rad.

Mi ne možemo vjerovati, da je umjetnik rabotar, koji će po narudžbi ovako ili onako raditi, već vidimo u njem rezultat razvitka svega prošloga

vremena u sadašnjosti, koji ima biti početnik daljega rada u sadašnjosti za budućnost. I ne bojimo se, da bi mogla nastati anarkija u umjetničkom stvaranju, da bi n. pr. mogao svaki raditi što ga je volja. Prošle su dobe postavile i najmodernijemu umjetniku putokaz u njegovom radu, ostavile su mu sav svoj rad, sva svoja iskustva, sve svoje tečevine, ali ne zato, da ih oponaša, već da stupa njihovom pomoću naprijed, a nikad natrag. Da se danas opet rode svi veliki umjetnici srednjeg vijeka, nijedan ne bi više svoja djela onako radio, kao što je prije stotine godina radio.

Za živu umjetnost nema stila, kao što nijesu ni u kojoj epohi znali, da rade n. pr. u romanskom ili gotskom ili baroknom »stilu«.

Govore, da mi branitelji novog pojma o stilu ne poznajemo pijeteta prema odličnom radu naših predaka. Baš obratno. Ona je užasna teza o »jedinstvu stila« uništila stotine tisuća valjanih djela prijašnjih generacija, potrošila milijarde, da stvori loše imitacije, ropotarije.

A laž je, da itko pozna duh rada, koje prošle epohe, n. pr. gotike. Ima i sad nazoviumjetnika, koji tvrde, da su »gotičari«, pa još žalobno dodaju, da su baš oni »posljednji» gotičari! Zato jer su proučili nekoliko spomenika i stvorili svoj pojam o gotici. A svako vrijeme gleda rad prošlosti drukčije i vidi ga drukčije. Evo samo malenog primjera, koji govori za tisuće. U Nürnbergu stojala je gotska kuća, koju je renesanski majstor na svoj način obnovio, jer nije ništa znao o »jedinstvu stila«. Početkom XIX. vijeka htjedoše tu kuću regotizirati, pa se doista nađe umjetnik, koji je taj posao obavio. I on i njegovi savremenici mislili su, da je to sad doista prava gotika, ta restaurator je bio sam Heideloff, najbolji poznavač gotike u ono doba. Tko vidi tu »Gschnassgotiku« s ornamentima iz lijevanog gvožđa oćutjet će, kako je užasna pogrješka tu učinjena, po gotovo, kad uz taj monstrum opazi sjajni Pellerhaus, divot-spomenik renesanskog patricijskog doma! Za malo pa će tako gledati svatko i na kasnije pseudogotske krparije, na one izgradnje novogotskih tornjeva itd., koji svi, kao da boluju na sušici.

*

Katedrala u Krakovu, grobnica poljskih kraljeva.

(Nad romanskom kriptom, diže se gotska crkva, sa gotskim kapelama iz raznih epoha gotike i renesanskom divot-kapelom Sigismundovom. Gornji dio lijevog tornja izgrađen barokno, desni romanski toranj gotiziran.)

Duh se vremena uvijek mijenja, uvijek se drukčije očituje, pa se i »stil« uvijek mijenja, neopaženo, ali postojano prema kulturi, prema osobinama narodnim, klimatima, prema razvoju tehnike, prema okolnostima, koje nikad sve upoznati ne možemo. Ono pak što se u našim »Handbuchima« zove stil, jest riječ, da se njom označi rad pojedinih epoha, riječ, koja ima samo da služi kao pomagalo za studij historijskog razvoja, a nikad kao da je tu uzor oponašanju. Ta slično je to u svem, n. pr. u razvoju jezika. Jezik živi tako, da sin drukčije govori od oca, pa kad jedna generacija prođe, opaža se tek »stil« u jeziku njenog doba. Evo u nas se jezik nije još tako ustalio kao n. pr. njemački, pa kolika je razlika među govorom Götheovim i govorom današnje generacije; kako je nama Hrvatima već tuđ govor Šenoin, koji nam je još vremenom tako bliz! Znam, da će me odmah tko podsjetiti Mažuranićeva dopunjka Gundulićeva Osmana. Istina je, to je tako genijalno djelo, komu ne znam nigdje premca, pa opet će onaj, tko se izbliže upozna s Gundulićem, osjetiti, da je taj dopunak djelo čovjeka iz sasvim drugog doba.

Tako je i u svoj umjetnosti. Kod velikih gradnja, koja su stoljeća trajala, ne smijemo i ne možemo tražiti nikakva »jedinstva stila«, jer i tu radi mlađa generacija drukčije od starije, dapače i tu rade stariji i mladi istodobno drukčije. Jer inače ne bi moglo biti nikakova napretka, nikakova razvitka. Zato i vidimo na gotskoj građevini znakove svih faza u razvitku gotike, pa kad je došla renesansa, došao barok, — onda su oni nastavljali djelo ne u njima tuđoj gotici, već u svojem govoru. »Jedinstva stila« tu nema i ne može biti, ta takovo »jedinstvo« — a tog naziva ni tu ne treba — postoji samo kod djela nastalih u vrlo kratkom razdoblju. I baš zato jer u tim dugotrajnim djelima nema »jedinstva stila«, zato su ona prava djela u »stilu«. A silom uspostaviti htjeti umišljeno »jedinstvo« kod tvorevina dalekih i drugih stoljeća, znači stvarati laži, činiti maskarade, znači isto, kao da hoćeš, da čovjek XX. vijeka progovori govorom XIII. ili da se ogrne ruhom XIII. stoljeća.

Kaptolski trg u Zagrebu oko g. 1875. (Po akvarelu prof. dra. B. Šenoe.)
(Na lijevo kaptol. viječnica iz XVII. vijeka; u sredini Bakačev toranj iz XVI. vijeka: toranj stolne crkvi iz XVII. vijeka (g. 1641.); ulazi u crkveno dvorište iz doba biskupa Vrhovca; na desno kuća XVIII. vijeka.)

Popitajmo sva stoljeća, koji su stvorila ogroman broj gorostasnih remek-djela, kako su ona mislila o stilu, »jedinstvu stila« i sličnim lijepim riječima.

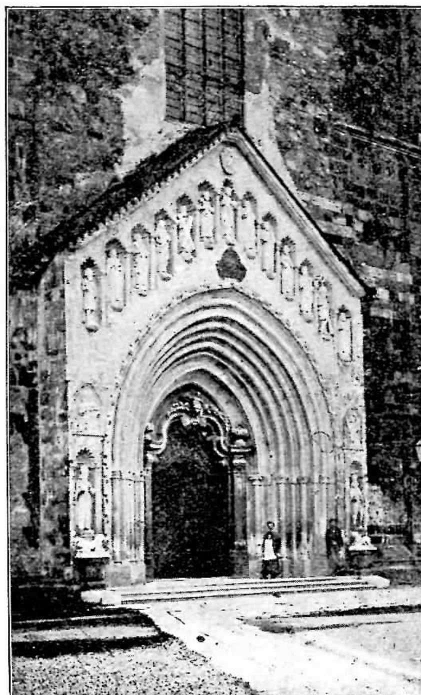
Iz lomljavine starog svijeta, iz veze novih svježih plemena s ostacima starih naroda niče nešto novo, nastaje ono, što smo vični nazivati romanskim. Tvrdo oporo doba oko g. 1000. našlo je u tim djelima svoj izražaj, isti duh odrazuje se iz brojnih romanskih građevina i svih drugih tvorevina toga vremena.

U to je doba dakako bila crkva gotovo jedina briga, zato se i do danas sačuvalo mnogo, vrlo mnogo romanskih kraljevskih palača. Dakako, da su djela i romanskog doba drukčija u Francuskoj, drukčija u Italiji, drukčija u Njemačkoj. Evo primjera romanske crkve u Lébeny-u u Ugarskoj, da se čitatelji upoznadu s djelom, koje je jamačno više nalikovalo prvoj zagrebačkoj crkvi, nestaloj za tatarske provale, od onih grandijoznih kasno-romanskih tvorevina u Speieru, Mainzu i Wormsu. Teškom ozbiljnom vremenu dolikuju i ove teške građevine, koje nijesu samo kuće Božje, već zapravo burgi, tvrđave, Gospodove. Značajno je u tih građevina, da su sve sazdane od kamena, najjačeg materijala. Već se nekako bilo zaboravilo na opeku, pa je biskup Bernwart morao pokuse praviti, kako bi opet dobio taj materijal. U čvrste zidove probili bi tek malene prozore, da se ne oduzme građevini karakter čvrstoće, koji se povećavao brojnima kulama sličnim tornjevima i pomanjkanjem svakog suvišnog ornamenta, do možda slijepih arkada u gornjim dijelovima zgrade ili vrlo pomno ukrašenih portala. Tako stoji primjerice crkva onog zloglasnog markgrofa Gera u Gernrode i danas, odajući duh vremena i duh njenog graditelja nesmiljenog neprijatelja Slavena.

Što se je dalje razvijala umjetnost, postajao je — naročito u Francuskoj — ornamenat bujniji, forme laganije, prozori brojniji i veći, pa kad su počeli ove, prije ravnim drvenim stropom pokrite, građevine svoditi, primaklo se vrijeme, kad je romanskog oporog i bojovnog duha nestalo, došlo je sasvim drugo doba. Francuska preuzima vodstvo u svoj kulturi, nastaje novi viteški stalež, a uz to prevlast hierarhije. Ako igdje tu se obistinjuje, da duh stvara forme: novo gotsko doba upotrebljuje opet kamen, ali mu oduzima masivnost i težinu, pa tu oporu materiju sili, da postane odraz onog mističnog čeznuća za visinom. Dok romanski hram stoji čvrsto uz mater zemlju, gotski dom kao da se otima tom temelju. Zato i jest židov Heine nazvao gotiku »bolesnom umjetnošću«, što je skršila prirodu materijala, prirodu kamena.

Danas je jasno, da se gotizam rodio u Francuskoj, u onom kraju, gdje se je najviše tuđinskih elemenata smiješalo. Ne treba gotika više silnih zidova, ona uzme nekoliko određenih točaka, pojača ih otpornjacima, pa na tom naziđe svoje gorostasne tvorevine. »Novo doba rodilo je novi štil.«

A što se zbilo tako sa tisućama romanskih tvorevina, koje u taj mah bile nedovršene? Ni u jednom slučaju nije nijedan gotski graditelj pomišljao, da dovrši djelo tako, da mu prikrpa romanske tornjeve, da ga učini »jedinstvenim u štilu«. On je gradio dalje, slušajući duh svoga vremena, koji je i u njem bio, pa je gradio gotski. Evo nam gotskog doma u Strassburgu, komu je velik dio do današnjega dana ostao romanski, evo Stjepanove crkve u Beču, koja je zadržala svoj romanski zapadni dio sa romanskim divotportalom, evo doma u Freiburgu sa posvud poznatim divotnim gotskim šiljem svoga tornja. I on je najvećim dijelom romanska građevina. Pa evo još na primjer divotne katedrale na krakovskom Wawelu, gdje su sva vremena radila i ostavila obilježje svom radu. A čemu da idemo tako daleko? Kad su romansku zagrebačku katedralu razrušili Tatari, nastavi slavni biskup Timotej gradnju: značajno počinje on sa korom,

Stari „romanski" portal biskupa Vinkovića na staroj stolnoj crkvi zagrebačkoj.

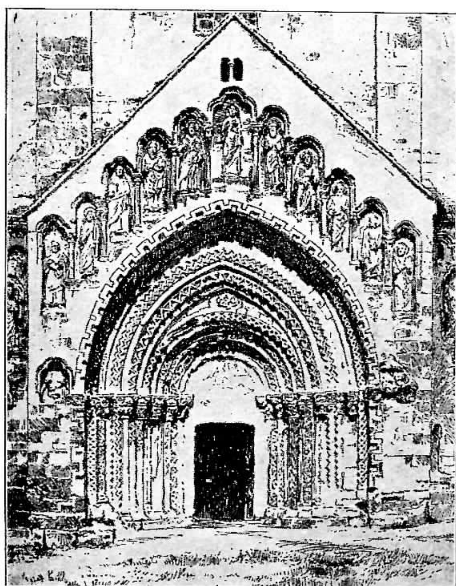
ali ga ne gradi više romanski već gotski. Po onoj suludoj tezi o »jedinstvu stila« trebalo bi logički sve te »gotske prikrpine« odstraniti, pa porušivši divotna djela otaca načiniti u »pravom« romanskom stilu — besmislice. Ili bi još jedno preostalo: porušiti sve romanske, pa sazidati »u stilu sve gotsko i stvoriti tako jedinstvo stila! Drugog izlaza nema! A mislim, da se ni sam Džingiskan ne bi usudio srušiti portala Stjepanove crkve, a ni divotnoga tornja freiburškog doma!

Ne ću nabrajati dalje bezbrojne primjere, nego ću zapitati, kako su renesanski i barokni graditelji radili. Jer opet je ostalo mnoštvo nedovršenih gotskih građevina, kad je iščeznulo doba, koje je gotski mislilo, osjećalo i radilo. Znate, šta su radili renesanski i ba-

rokni majstori? Ili su ostavili stare građevine netaknute — dom u Kölnu — ili su ih opet na svoj način izgradili. Dakako, oni neprijatelji svega, što se zove barokno, ne će ni danas svoje mržnje zatajiti. Nu tješimo se: nekad su i gotiku okrstili tim imenom, ne zato, da označe tobože njeno germansko podrijetlo, već jer su je mrzili kao nešto barbarsko, baš kao što protivnici baroka osjećaju i sad pogrdu u tom nazivu.

Ne treba da idemo daleko. Pođimo u Beč u crkvu »Am Hof« do starog ratnog ministarstva, pa gledajmo kakovom se je elementarnom silom zarinuo barok u gotsku građevinu! Ali dakako: »barok nije znao imitirati!«

Zar je i kod nas drukčije bilo? Biskup je zagrebački htio podići tornjeve uz svoju gotsku crkvu. Bilo je to početkom XVII. vijeka, kad je kod nas dapače još

Romanski portal crkve u Ják-u u Ugarskoj.
(Po njem je načinjen stari portal zagreb. crkve.)

živjela gotika u zadnjim trzajima. Ali umjetniku nije više na pamet palo, da gradi gotski, a jamačno to nije nitko od njega ni tražio! On je sazidao zvonik po načinu svog doba, zvonik, koji smo mi stariji vidjeli, pa komu nije ni u snu palo na um, da on ne pristaje tobože crkvi! I t e k a k o j e p r i s t a j a o: g r o m a d a n u z g r o m a d n u c r k v u! I makar je pred njim stajala kula Bakača, nije ni nju ponizio, ali se nije od nje poniziti dao. B i l a j e s l i k a, k a k o v e n i j e n i g d j e v i š e n a s v i j e t u b i l o, b i l a j e s l i k a! A taj je majstor jamačno mogao još jedan zvonik podići. Ne znamo, zašto to nije uradio, ali je vjerojatno, da nije htio. Taj bi drugi toranj smetao skladu slike, a znao je dobar graditelj, da na loše temelje ne bi nikad mogao postaviti zvonik, već samo toranj bez svrhe. A lijepo je ono, što je u najvišem stepenu svrsishodno, ružno, što je bez svrhe.

Znadem, da se je u svako doba našlo ljudi, koji su htjeli imati romanskih i gotskih građevina, ili bolje, barem dijelove takovih. Znademo, da je stari »romanski« portal zagrebačke crkve bio napadno sličan portalu crkve u Jak-u u Ugarskoj, a znali smo, da se je na tom portalu radilo od god. 1640. do god. 1673., da je dakle on zapravo barokno djelo. Tek istraživanjem g. Janka Barléa riješena je ta zagonetka: biskup je Vinković b a š h t i o, d a m u u m j e t n i k i m i t i r a p o r t a l c r k v e u J á k-u. Nema sumnje, da je majstor imao pred sobom točne nacrte originala, dapače je vjerojatno, da je on sam vidio taj originalni portal. Ali šta ćemo: barokni majstor ne zna »imitirati«, o n j e n a r u d ž b u i z v e o i s t v o r i o b a r o k n o d j e l o, u z e v š i o d s v o g o r i g i n a l a s a m o r a s p o r e d. Nije se ustručavao ni glavice stupova učiniti »antikizirajućima«.

A sad da se osvrnemo na tvrdnju nekih pobornika »jedinstva stila«, da su oni, stvarajući svoja »djela«, rušili onako, kako su to i gotika i renesansa i barok radili. To naprosto ne stoji! U o n i m v r e m e n i m a r u š i l o s e s t a r o, d a s e p o s t a v i n o v o, d a s e u m j e s t o s t a r i h s t v o r e n o v e v e ć e v r e d n o t e, d a s e i z r a z i n o v o d o b a. Gotika krši romansko djelo, renesansa i barok lome gotiku, da postave samo svoje tvorevine, a XIX. vijek umjetnički nesposoban, ruši sve, da sagradi u stilu djela prazna i pusta, po tobože ispitanim zakonima daleko minulih stoljeća.

U s v i m s u v j e k o v i m a k o r a c a l i n a p r i j e d s d u h o m v r e m e n a, u XIX. vijeku htjeli su natrag, u prošlost, ali tu su bila vrata zaključana.

Promatrajući činjenice iz historijske udaljenosti, koja jedino omogućuje objektivno prosuđivanje, razumjet ćemo, kako je došlo do tih zabluda. Već u sedamdesetim godinama XVIII. vijeka oduševljava se mladi Goethe u tada još francuskom Strassburgu za tobože njemačko gotsko djelo Ervina v. Steinbacha, a Herder piše »Von deutscher Art und Kunst«. U to dođe Winkelmann sa prikazom antike, a čežnja za tim davno minulim svijetom lih savršene ljepote, kako si je ono vrijeme fantastički zamišljalo, ponuka ljude, da potraže put onamo u taj izgubljeni raj. Goethe ne će više pisati djela poput Götza, već piše Ifigeniju. I pomalo evo klasicizma. Kad je barok dovršio svoj razvoj, a vrijeme nije više smoglo stvarati, dalo se na imitaciju. Pod tuđim hladnim nebom rađaju se djela, koja hoće da budu jednaka onim u Grčkoj i Italiji. Kako su smiješne münchenške propileje, te divot-dveri, koje bi imale biti djelo klasičkog duha u moderno doba! Smiješne, kad se sjetimo, da je duh germanski stvorio sasvim drukčija djela kao Holstentor u Lübecku, Spa-

lentor u Baselu i Frauentor u Nürnbergu! Kako je bijedna Wallhalla kod Regensburga, kad prolaziš onuda za tmurnog dana, pa još zimi, kad je snijeg pokriva. I mi nekako osjećamo, da ovakova djela moraju biti uvijek pod vedrim južnim nebom, a sjeverni ih mrak i snijeg ubija i razara! Ali kad je imitiranje započelo, nije mu bilo kraja: i purgarska je kuća morala dobiti barem kaki antikni timpanon! Još je živio stari lav, stari Goethe, pa je osjetio da to sve nijesu nego kukavne imitacije djela div-naroda, samo izvanji oblik bez duha. Helena nije ostala Germanu-Faustu, već samo njeno najtanje velo. Međutim su mladi došli, pa nastavili taj rad: lord Byron pogiba za slobodu Grka, potomaka starih Helena. A on je bio kralj romantika! Romantika dalje ne mari više za antiku, već se vraća k idealima mladog Goetha i Herdera, ona ne će u tuđi stari vijek po ideale, već u onaj, gdje se njemstvo uzdiglo do silne svoje moći, hoće da uskrisi srednji vijek.

Otale ono milovanje starih sredovječnih građevina, crkava i burga, a kad je još Viollet le Duc u svojim djelima pokazao, kako se lijepo dadu sve te ruševine i zapuštene građevine »restaurirati«, da budu, kao da su nove, dadne se sve na restauriranje i to ponajviše dakako gotike, jer su je tada još smatrali germanskom umjetnošću, a romansku nijesu pravo ni cijenili, već se je nekako bojali. Pa tako ostaje to dugo, dugo! Sve je moralo biti gotsko: kad je industrija gvožđa gigantski porasla, moralo je i gvožđe primiti gotske forme! Zar možemo veće ludosti zamisliti — a još i danas stoje svjedoci tog tupog vremena! U Francuskoj nije mogao Viollet le Duc odviše zla počiniti, to je ostavio milim susjedima, Nijemcima, koji su sad reustaurirali sve i sva, a najviše svoje drage burge! I te kako su ih restaurirali! Tako, da nijesu ta nova djela ni najmanje slična onomu, što je nekad postojalo. Mi smo dakako najviše od toga trpjeli, jer smo bili posve pod uplivom njemačkih laži-teorija.

Najgore su ipak prošle crkve. Istina, prvak modernog graditeljstva Gottfried Semper rekao je još g. 1842. riječi, koje će vrijediti kao istina u sve vrijeme, dok bude umjetnosti: »...Unsere Kirchen sollen Bauwerke und Schöpfungen des XIX. Jahrhunderts sein, man soll sie hinfürdero nicht halten für Schöpfungen des XIII. oder XIV. Jahrhunderts oder irgend einer anderen Epoche. Man begeht sonst ein Plagiat an der Vergangenheit und man belügt die Zukunft. Am schmählichsten behandelt man die Neuzeit, denn man spricht ihr die selbständige Schaffenskraft ab und beraubt sie der künstlerischen Urkunden.«

Ali to je ostao glas vičućeg u pustinji! Na sve strane stvarale se zlosretne maskerade, izgrađivalo se i dograđivalo, ma da nije trebalo ni izgradnje ni dogradnje. A gdje je staro, istinsko i umjetničko smetalo, tu se jednostavno porušilo. Gotskim crkvama prikrpavali su pseudogotske tornjeve, a ako su crkve imale nedograđene tornjeve, već kroz stoljeća ustaljenih oblika, to su ih »izgradili« i učinili bezvrijednima, jer sve te izgradnje drugog doba pristaju k starom stanju ko šaka na oko. A svima su govorili, da su to tvorevine po jasno progledanim zakonima gotike, tako da su oni samo dovršili djelo baš onako,

Nacrt Schmitzov za izgradnju neke stare crkve u oblicima sadašnjosti.

kao da ih je stari majstor izveo sam. Danas vidi i zadnji laik, da ovakove izmišljotine ne bi ni najslabiji gotski meštar nikad učiniti mogao. Danas je svakom jasno, da se izgrađivati ne može po kakovim starim osnovama, kad tim osnovama više nema ni traga. A i one sačuvane osnove ne može više nitko izvesti, jer su više skice no osnove za izvedbu. Dakle bi i te morali moderni »restauratori« na svoju udesiti, a to bi i htjeli, da mogu svoja nedjela izvoditi, pozivajući se na autoritet stare orginalne osnove. Pa napokon i čemu tih osnova, kad su tu »točno ispitani i proučeni zakoni«! I bez tih se osnova dade lako sve uraditi: na svaki otpornjak nacijepila se je fijala, makar je nikad tamo i nije bilo, mjesto starog istinskog »Masswerka« umetnuo se novi, koji je bio bolje »u stilu«, krov je dobio oblik, kakvoga nije jamačno ni-

kad imao, a da bude sve jednoliko, ostrugaše sa staroga kamenja patinu, oduzeše mu obilježje historičko, moć svjedočanstva prošlosti. Mjesto da svoje djelo uskla de sa starim, oni su staro htjeli prilagoditi novom, pa ostrugali crkve, kao da su ti spomenici ponošene košulje. Pa da bude komedija potpuna, nasadili bi zabate tamo, gdje ih nikad nije bilo, ni mogl o biti, — a to zato, jer se doista nalaze takovi zabati na nekima drugima crkvama, koje su kao osobito odlični primjeri, prikazane u svakoj povijesti umjetnosti. A kad bi se tkogod usudio prigovoriti tom radu, graktali bi, da to ne razumije, jer da su baš oni stvorili pravu pravcatu staru crkvu, kakova je bila ili imala da bude. No kad bi im se ta neistina pokazala, rekli bi i za čas kasnije i sami, da je to ipak zapravo nova crkva.

Pa kad je vandalisme restaurateur svršio svoj posao vani, pošao je u nutarnjost, ta i tu je trebalo »stilizirati«. Stare, izvrsne barokne svodove odstraniše, da tamo stave gotske. Onda se držale dugačke sjednice, gdje su vijećali o tom, što će s oltarima, koji nijesu u »gotskom stilu«. Umjetnik ne bi sigurno nikad bacao nikakvu umjetninu, makar i ne bila u stilu, ali ovi vandali izbacaše sve napolje, ma bili to i najrjeđi renesanski divot-oltari. I tako danas imadu seoske crkve prave, velike umjetnine, koje su načinili naši pređi, najbolje, što su znali i smogli s ogromnim troškovima. Pravi bi umjetnik otvorio ljudima oči, pokazao običnim smrtnicima ljepote, koje nijesu sami mogli opaziti. To je zadaća pravog umjetnika: umjetnici nas uče gledati, gledati onako, kako darom Božjim oni znadu, gledati i vidjeti. Umjetnik bi pravi uputio ljude, da pitaju kod takih djela samo za umjetnost, a ne za kaki tobožnji »stil«. Nije tek slučajno, da su se prvi uzbunili protiv ovake vandalske restauracije baš — slikari. A oni ljudi, koji su odlučivali o sudbini tih umjetnina, sigurno bi rado posl ušali i glas u prilog istih, da se je samo tko oglasio. Ta to su bili odlični ljudi, koji su na žalost suviše vjerovali u autoritet onih »restauratora«. Ali »restauratori« dali su skupocjeno drvo voziti kolima iz crkava, prodavali ga uz bezcijenu: ja sam sam bio u privatnoj kući, gdje je najljepše pokućtvo načinjeno od lijepo intarziranog drva, kupljenog takom jednom zgodom. A kao da su se bojali svjedočanstva prošlosti, otklesali su u crkvama grbove velikih ljudi, koji su tim grbovima svoj rad označivali, pa načinili ili nekoliko novoklesanih grbova, smjestili ih katkad kao prazne ornamente na drugom mjestu (!) ili ne bi stare grbove ničim nadomještali. A napokon, kad je sve vani, nek odu i nadgrobni spomenici starih odličnih ljudi, pa bili oni i sami po sebi sačuvanja vrijedni, da ne govorimo o pijetetu. Zbilja je čudno, da nisu ti vandali dali isklesati i nove grobne spomenke »u pravom stilu«! Samo jedno su svagda običavali učiniti! Barem na jednom, po mogućnosti na dva, tri mjesta, isklesali bi svoj vrijedni lik, da potomstvo znade, kako su ti — »velikani« izgledali!

Pa kad je crkva bila tako ispražnjena, onda bi govorili, da je »u stilu« opravljena. A nama se čini, kad stupimo u te ledene, puste praznine, kao da su smrtnici htjeli, otkazati dragom Bogu stan!

Ima dakako i sretnih crkva, koje su ipak zadržale svoje staro, umjetničko pokućtvo. U Stjepanovoj crkvi u Beču stoje još svi barokni oltari, a kad su ih pokušali maknuti, vidjeli su, da oni pristaju u crkvu bolje od svake imitacije, da su upravo organički vezani s njome. Barokni je svijet osjećao, da nije prostorija zato tu, da ostane prazna, on je prostornost osjećao drukčije od nas, pa je pometao i suviše pokućtva — po našem shvaćanju — baš zato, jer je htio prostornost na svoj način istaknuti.

A kad je novo doba donijelo novi materijal, opet su se ti vandali ponijeli vandalski. Po prilici onako, kao u doba gotskih spomenika od lijevanog gvožđa. Došao je cement, došao beton. Mjesto da za novi materijal nađu nove forme, oni učiniše taj posao sebi jednostavnim. Čemu toliko klesati, čemu te kapitele izrađivati onako, kako su to stari radili, oni nespretni »stari«. Mi to radimo pametnije, pobacajmo te ljudskom rukom izrađene proizvode ljudskog duha, učinimo zgodan kalup, pa salijmo sto tisuća jednakih kapitela iz cementa! Upravo se zgadi čovjeku, kad vidi ovu bezvrjednu bazarsku robu — XIX. je vijek i izmislio bazare —, kad vidi na mjestu historijom posvećenih umjetnina onake sramote, za koje vrijedi tek ona: ich finde nicht die Spur — von einem Geist, und alles ist Dressur!

A kad treba da ti majstori načine novo djelo, onda se ta djela ubrzo raspadaju, a ima i slučajeva, da su se srušila i prije, no što su bila dovršena.

Evo tako se je radilo sve za volju onih pogubnih ideja o »stilu«, »jedinstvu stila« itd. Zaboravilo se, da umjetničko stvaranje ne zna za »stil«, jer taj će »stil« vidjeti tek nakon dalekog vremena drugih generacija, kad im vrijeme, u kojem su ta djela nastala, postane tuđim i dalekim: ta djela baš imaju tek da stvore stil! Mi u djelima našeg doba ne smijemo i ne možemo ništa tražiti do umjetnosti. A ono djelo, koje je izvedeno u »stilu« nije umjetnina, već lih imitacija i kao takova je osuđena, pa makar i sa najvećom tehničkom vještinom bila izvedena. Pravi umjetnik usuđuje se sad opet i stara djela umjetnički na svoj način dopuniti, pa kako priloženi primjer pokazuje — monumentalno! Daleko su od svake umjet-

nosti oni dobrijani, koji se ponose, da umiju i raditi romanski i bizantski i mauriiski i renesanski, a naročito kao »posljednji gotičari« — die letzten Ritter — gotski. Oni će doista raditi kojekaka djela, al ta nijesu ni romanska ni barokna ni gotska već kukavna. Njihovi oltari u romanskom, gotskom slogu baš su dobro gorivo drvo i ništa više. — Oni utuvljuju svijetu, da su one njihove gotske crkve najpodesnije za Božiju službu, govore kao ispričavajući se, da mi »još« nemamo stila — kao da ga je ikoje stvaralačko doba ikad znalo i osjećalo! A pravi će umjetnik uvijek naći pravi put, morao on obnoviti staru građevinu ili sazidati novu ili sagraditi novi oltar. Ta djela ne će biti u stilu, ali će se i u dalekim stoljećima još čuvati kao amanet, kao svjedočanstvo rada minulih dana, a prave umjetnike ne će nikad stizati kletva, da su uništili vrijedna djela i da potrativši milijune nijesu baš nikakve zamjene stvorili. O njihovim djelima ne će moći pozniji pisac reći, što kaže o onim restauracijama ozbiljni pisac Bürkner:

»Euer im Wechsel der Zeiten urwüchsig und naiv gewordenes, vielfach verbautes und gehäuftes, aber immer ehrliches und echtes Gotteshaus habt ihr in heiligem Unverstand und unkünstlerischer Torheit für alle Zeiten vernichtet und an seine Stelle habt ihr ein kahles, kaltes Haus gestellt, das in Formen zu euch redet, die es nie in der Welt gegeben hat. Bildet und baut aus eigener Kraft, wenn ihr das nicht vermögt, dann legt die Hände lieber müssig in den Schoss, als dass ihr sie dazu verwendet, der Väter treues Werk und Erbe zu vernichten!

A za ovim stoji s gorućim mačem sveta istina, koja će pobijediti, ma se sav pakao do najdonjega kruga protiv nje digao.

Dr. Velimir Deželić, — Zagreb:

Primadona.

U prvom struju mladog pramaljeća,
Kad zefir laki novi dirnu cv'jet,
Kad sunce planu i preplanu jače,
Njoj mladoj bilo mr'jet

Na zidovima još su v'jenci svježi
Triumfa njenih, slave njene znak.
U boudoiru Makartovom slikom
Sunčani igro trak.

Od mahagonskog drva krevet sjajan...
U čipkama i svili zadnji čas
Dogarala je tiho kano sv'ječa
Srebrn joj zamro glas.

Kamelije u raskošnoj su vazi
Rujne i b'jele cvale sipljuć čar,
Na njenom bolnom ispaćenom licu
Hektički plamso žar...

Škrinula vrata... Tiho kano zefir
Unišla duvna... njezin obraz blijed
Božanskim, blagim posm'jehom je titro,
Krotak joj bio gled.

U krevetu se naglo diže bolna,
Ustrmila spram duvne pogled plah,
Ispružila je suhonjave ruke,
Licem joj trznu strah.

»Tko si?... Što želiš? Jesi l' sablast kleta,
Da mog života zadnji truješ tren?
Ili si kletva, što si gledat došla
Vječite smrti plijen?

Jesi li došla motrit, kako guje
Ovijaju mi b'jesno bolnu grud?
Ili si došla, da me grozna pratiš
Na Božji sud?

Razorila sam pupolj tvog života
I otela ti očiju mu krijes.
Sa mnom je cv'jećem okićena čela
Bakantski pleso ples.

Uz glazbu divlju naše duše strasne
Slavile divni vječne sreće pir.
Što zato, što je sreću tvoju proždro
Ljubavi naše vir?

U vječnosti sam času pehar pila,
Opojan, slastan... vječan kano raj...
A sada smrt mi pehar u prah baca,
Svemu je došo kraj.

Jesi li avet, odmazda il' pravda?
Otale zv'jeri!... daj mi mirno mrijet.
Zv'jezde se ruše... umiru planeti,
Cio se ruši svijet..

Napustio je jadnu primadonu
Ulagivača neizmjerni broj;
Od smrti ledne Sibariti bježe,
Straši ih smrtni boj...

Al ti si došla, da se rugaš meni.
Prokleta bila, jer mi nosiš strah,
Proklet ti korak, proklet srca kucaj,
Proklet ti svaki dah!«

A duvna blago zbori kano suton,
Nad jezerom što spušta rumen sjaj
I pramaljetnog čara sanjom svojom
Napunja cjeli kraj:

»O nemoj kleti! Zgazila si nekoć
Života moga netaknuti cvijet;
S njegovim srcem satrla si meni
Čitavi ovaj svijet.

Što da ti pričam priču groznih noći
I suza gorkih pelin pružam svoj?
Sad sama palmu mira tebi nosim
Svršen je strašni boj-«

Al bolesnica... raskolači oči,
U grozan, glasan, divlji prasnu smijeh.
Tako se smije samo mržnja crna,
Tako se smije grijeh:

»Utvaro lažna, od mene se nosi!
Mrzim na himben lica tvoga sjaj,
Na grijeh me sjećaš, na njega me sjećaš,
Izgubljen vidim raj.

Gle, ovu sliku, što o grlu nosim,
Znaš li je... jelde? Dao mi ju sam.
Ah kako steže, kako žeže grudi
Vječiti mržnje plam.«

Uz groznu kletvu ona trže sliku
Sa grla svog i baci je u prah.
Na njenom licu bjesnila je bura,
Smrtni je trzo strah.

Tad bljedilo joj jače osu lica,
Mrtvački grozni oblio je znoj,
Na usnam pjena krvava se javi,
Zadnji je bila boj.

A duvna u prah bacila se na to
I uzdigla je ruke k Bogu svom:
»Oh Bože sveti,... spasi mi je, spasi!
U svoj je vrati dom!

Života moga, daj, da više nikad
Nijedan mirni ne doživem čas,
Sve muke sv'jeta daj na mene svali
Tek njoj daj spas, ah spas!

Okajat meni njezine daj gr'jehe,
Za njezin trpjet svaki gr'ješni tren,
Za boli, što sam trpjela rad njega,
Podaj mi spas sad njen!...«

A ona, što se borila sa smrću,
Zapanjeno je pogledala nju
I iznenada diže svoje ruke
Sabravši snagu svu.

Na mutne oči navrle joj suze
I dok je duvna priskočila k njoj,
Mrtva joj glava k njenom srcu pala,
Svršio njezin boj.

I tada na nju spustio se tiho,
Nečujno vječni otajstveni mrak,
Na njenom bl'jedom licu zlatnog sunca
Posljednji drhto trak.

Polako duvna kleknula je do nje,
Na mrtve grudi djela križa znak,
A vani slavuj divnu pjesmu pjevo,
Treptio miljem zrak.

Ferdo Rožić, — Zagreb:

Gorčina i sladost smrti.

Bili su mladi. On i ona. Voljeli se pa se i uzeli, i ako je oboje bilo prava uboština! Ona iza siromašnih roditelja ostala sama samcata na svijetu kao tanko, mlado drvo nasred pusta i široka polja; a on, Milivoj Jurjević, u početničkoj činovničkoj službi.

No ipak, kraj njih, bio je njihov dom i dom blagote. Ta voljeli se! Ovaj je slatki vez jakom prijetvornom snagom oduzimao i studenoj zimi studen, i tvrdoj kori hljeba tvrdoću, i neispunjenoj želji zaostali gorki talog. Jedne misli, jedni osjećaji, kao istošarni leptiri, lijetali im dušom. Ljupka sreća.

Samo što ta sreća ne potraja dugo. Istom što peti put pozdraviše porodaj proljetnoga sunca, shrva njega bolest, te on leže u grob.

Za sobom ostavi kćerčicu Đurdicu, kojoj bijaše nešto manje od četiri godine.

Bilo je to početkom zime.

Na dušu ženinu pade tuga kao težak oblak. Oči su joj potamnjele. Usta zanijemila.

Od osigurnine — odbivši troškove za pogreb — ostalo joj je doduše za prvi čas nešto malo, — ali što onda dalje?! Pred očima joj je pucala crna budućnost.

Kad bi bila sama, jošte kako tako. I ako slabašna ustroja, u kakovu uredu mogla bi nešto zasluživati; — ali kuda će za to vrijeme dati svoju Đurdicu, svoju siroticu! U čije ruke! Zar daleko od majčina krila? Pa onda, što li još u životu ne čeka ovo siroče bez oca, bez hranitelja! Jer i ona bi mogla umrijeti, a Đurdica će ostati na svijetu sama, sama.. Kod te pomisli kao da si joj nož zarinuo u srce.

»O sirotice moja!« — uzdahnula bi tada gorko i pritisnula Đurdicu na krilo, kao da je, poput Niobe, hoće obraniti od strijela nemile sudbine.

A Đurdica, inače vrlo pametno dijete, svega toga nije pravo shvatala. Samo, kad bi je tko zapitao, kako se zove, tada bi — prema čestome uzdisanju materinu — odgovorila: »Ja se zovem Đurdica, mamina sirotica.«

Često bi pitala za oca, kamo je tatica otišao i kada će se vratiti. A majka bi joj odgovarala, da će se on skoro vratiti i da će donijeti šećerića i igračaka.

Ni to, što je majka često polazila na grob pokojnikov, te dakako i Đurdica s njome, ni to nije moglo djetetu dignuti zavjese ispred strašne pojave smrti. Đurdica se sveder nadala, da će se tatica vratiti i donijeti različite milošte. A materi je ta nada to više parala srce.

*

Međutim se približiše i božićni dani. Zapadna strana Jelačićeva trga prekrila se daščarama trgovčića, što prodaju božićne nakite za bor. Tu je sve živo, osobito pod večer. Vika i nuđanje prodavalaca. Izbiranje i pogađanje kupaca. Sve vrvi.

Jednoga od tih dana navede put tužnu našu udovu sa Đurđicom baš prema Jelačićevu trgu. Čim Đurdica opazi one božićne daščare, padnu joj na pamet lanjski doživljaji u isto to vrijeme: kako je s mamicom i taticom obilazila oko tih daščara, kako je majka nosila kući nakite, i kako je kod kuće kitila bor. I mala usklikne: »Božić! Božić! Idemo, mamice, tamo! Idemo tamo! Ja ću nositi doma!«

Majka joj nije mogla odoljeti, te pođe medu daščare i kupi dva tri uresna komadića, samo da ispuni želju djetetu.

— Evo, srce, nosi, a ostalo, znaš, da imamo kod kuće!

Odsada gđa Jurjević nije imala mira.

— Kada ćemo, mamice, praviti bor? Kada ćemo kititi bor?

— Hoćemo, zlato moje, skoro. Hoćemo skoro.

— Ali tada mora i tatica doći!

— Hoće, hoće, i tatica će doći.

— Ja ne ću bez njega! Ja ću se i opet popeti na stolac, a tatica će mi u ruku davati i šećere i ribice i ptičice i leptiriće i svijećice; a ja ću lijepo vješati na borove grančice. Onda ćemo zapaliti, znaš, mamice, one, od kojih skaču iskrice. Zar ne, mamice, kako će to biti lijepo!

— Hoće, zlato, hoće! — odgovori mati, dok je na očima jedva ustavljala gorke suze.

A na bakačko-kaptolskom brežuljku borova je šuma postajala sve rjeđa. Đurdica je dobro opazila, kako se Zagrebom sve više raznose borova stabalca. Stoga je osjećala, da je već skrajnje vrijeme, te bi takovo jedno stabalce trebalo da bude i u njihovu domu. Tjerala je i vukla mamicu, da ide po bor, tjerala ju je od jutra rana. A gđa je Jurjević zatezala, dok je mogla, dok nije došao badnjak i njegovo poslije podne. Dalje nije mogla. Ure su prolazile. Valjalo je poći po borovo drvce.

— Ajde, Đurdice, idemo kupiti bor! — reče gđa Jurjević, a Đurdica skačući od veselja stade tražiti kapicu i zimski haljetak.

— Uzmi, srce i tople nogavice i rukavice. Vani će biti hladno.

U isto se vrijeme opažao i na Jurjevićki nezatomljiv nemir i uzrujanost. Neka osobita, neka vanredna misao mora da joj je uzbibala dušu, te su joj

valovi zapljuskavali i oči i grudi i kretnje cijeloga tijela. Upravo je drhtavim rukama punila oveću kutiju različitim nakitima za bor s namjerom, da ih ponese sobom. Dogotovivši to i opremivši ubrzo sebe izađe s Đurđicom iz kuće, te ravno na podnožje Kaptola. Odabravši tu jedan borić srednje veličine pozove nekog dječaka, da nosi bor i da pođe za njom.

No mjesto da krene natrag niz Bakačevu ulicu, gda se Jurjević digne na Kaptol, pa Kaptolom sve dalje i dalje i dalje. Đurđica je za prvih koračaja išla s majkom ne rekavši ništa, ali što dalje, to joj je čudnovatijim postajao pravac njihova hoda.

— Kamo to idemo, mamice? — zapita napokon. — Zar ne ćemo ići doma?

— Samo ti hajde sa mnom, srce! Ne boj se ništa!

Đurđica je opet zašutjela te išla naprijed neprestance se ogledavajući na dječaka, da li nosi za njima bor.

Gda Jurjević mine Kaptol, zađe u Novu Ves, pa sve dalje, dalje... Već se počeo spuštati mrak. Duga je Nova Ves, ali naši putnici dođoše i njoj na kraj.

Gda Jurjević zakrene prema Mirogojskoj cesti.

— Mamice, ja bih htjela doma. Tamo ćemo kititi bor, oglasi se opet Đurđica.

— Zar ne ćeš, srce, s taticom kititi bor, kao što si ga lani kitila?

— Ali tatica će doći k nama!

— Ne, zlato, to je daleko. Tatica još ne može k nama doći. Mi moramo k njemu. Mi ćemo s njime zajedno praviti bor.

Đurđica je opet zašutjela i kročila s majkom dalje, dalje — do samoga groba.

Da nije bilo djeteta, Jurjevićka sama, dakako, ne bi bila odlučila kititi bora. Ali radi djeteta, pa makar i bila u tolikoj tuzi, to je učiniti morala. Tek kako da to bude, razmišljala je i pitala je samu sebe, u kući praznoj, bez njega, bez Milivoja?! Njih samo dvoje, a da ne bude njega trećega! Hoće li ona to moći podnijeti? Ne će li je svaki njezin kret sjećati njegovih prošlogodišnjih kretnja, kojih sada ne će biti? Ne će li joj opažanje ove praznine zadavati težih boli, nego li da odbije želju djetetu? Ali opet ni to ne može! Možda bi joj ipak još veće boli bile gledati boli djetinje! Bor dakle svakako mora prirediti — zaključila je napokon Jurjevićka, — pa makar i daleko od blizine njegove! No tada joj najednom na površinu svijesti izroni ona blizina, koju je tako često tražila i kojom se tako često tješila. Blizina kod groba njegova! Kod te pomisli prođu je trnci čitavim tijelom. Bor na njegovu grobu! U blizini njegovoj! U troje, kao i lane! Da, to će učiniti! To, i samo to!

I sada je evo kod groba.

Na grobnom humku, koji je bio lijepo uređen, bilo je nešto snijega. Prema glavi stajao je skromni kameni spomenik, a na protivnoj strani klupica s naslonom, gdje bi Jurjevićka polazeći pokojnika znala dugo sjedjeti, u grob gledati i moliti.

Borovo drvce staviše na kraj groba naprotiv klupice, te za čas ostadoše tu same, majka i dijete.

— Evo, srce, tu smo blizu našega tatice. Tu ćemo blizu njega kititi bor. On će nas gledati, on će se radovati, što smo s njime zajedno, kao što smo i lani bile. Pa kad budemo gotove, onda ćemo zapaliti svijeće i uz svjetlo svijeća molit ćemo se dragomu Bogu za našega taticu.

— I mi ne ćemo tako dugo otići otuda, dok tatica ne dođe k nama. Zar ne, mamice?

— Ne ćemo, srce. Mi ćemo njega ovdje čekati.

— A kad dođe onda ću mu ja pokazati, kako je njegova Đurđica lijepo iskitila bor.

— Tatica će se veseliti i radovati, kad bude vidio, kako je njegova Đurđica dobra i pametna. Evo, zlato, u ovoj kutiji imamo nakite, pa ćemo sada skupa započeti kititi.

Noć je bila dosta svijetla. Nebo je bilo pokrito tankim bijelim oblacima, kroz koje je mjesec sipao blijedo svoje svijetlo po gradu mrtvih. Studen je bila zasada dosta umjerena. — Đurđica se sva utopila u kićenju bora.

— Ne, mamice, ovamo ne ovoga leptirića. Tatica je rekao, da on ide na onu stranu gore. Znaš, mamice, tatica bi se srdio, da drukčije metnemo, a ti si mi uvijek govorila, da ne smijemo taticu srditi.

— Slatko dijete moje! — primi Jurjevićka glavicu Đurđičinu, poljubi je i pritisne k sebi, a iz očiju joj potekoše krupne suze. No brzo ih izbrisa, da ih dijete ne vidi, pa posegne rukom u kutiju:

— Evo, dušice, objesi sada ovu zlatnu zvjezdicu tamo, kamo je tatica lani rekao.

— Ovu zvjezdicu moramo tu objesiti! — reče Đurđica.

I tako je išlo redom, a vrijeme je htjelo.

Putem kraj groba prošao je koji taj samotni putnik, te se začuđen ogledao na ovo dvoje čudnovatih kitilaca božićnoga drvca na grobu. »Valjda žele i ove godine biti zajedno sa svojim dragim, kao što su bile i prošle godine!«, uzdahnuo bi taki prolaznik u sebi, te pošao dalje.

A one dvije i dalje ostadoše same, same na čitavom groblju. Iskitivši bor sasvim pričvrstiše na nj i svijećice.

— Sada ćemo zapaliti, mamice!

— Slobodno, srce.

I zapališe.

Neobičan prizor. Svuda se naokolo crne grobni spomenici i čempresi i uvenuli cvjetni žbunovi, — samo na ovom grobu božićno drvce sve u plamu svijeća. Kao da se ognjem upališe zvijezde nasred noćnoga tamno modroga neba. Vrijeme je bilo mirno. Plamenovi svijeća lagano se lelijahu i kao u zrcalnom jezeru ogledahu se u zlatnim i srebrnim kuglicama, što se nalažahu sa svake strane pojedine svijeće.

— Kako je lijep naš bor, mamice! O da hoće sada tatica doći, pa da ga vidi!

— Sada ćemo se najprije pomoliti za našega taticu, a onda će on sigurno doći. Sjedi, srce, ovamo kraj mene!

Đurdica sjedne na klupicu kraj majke i sklopi ručice gledajući u bor. A gda je Jurjević molila toplo, žarko.

Najednom klonu ručice Đurdičine, i ona se stane pomalo naginjati k majci, dok joj glavicom i gornjim tijelom ne padne sasvim u krilo. Za čas sklopi posve očice i usne.

Majka je prekrije zimskim rupcem ogrtačem, obujmi je lijevom rukom i zakuka tužno, bolno:

— O bijedno siroče moje! Spavaj! Spavaj! Na tom svijetu više ne ćeš dočekati tatice svoga! On je tamo, tamo daleko iza onih oblaka! Od onuda, iz visine visoke gleda on na nas, na dvije svoje kukavice!

Sve dosada je Jurjevićka pritješivala u sebi neizrecive boli i patnje, — ali sada, dok je ne čuje dijete, sada više nije mogla. Kao bujica prodriješe boli iz grudi njezinih.

— Same, same na tom svijetu, kao što smo same sada na tom groblju! Oko nas nigdje živa stvora! Sve je mrtvo! Grob do groba! I zemlja ova sva je za nas samo jedno groblje! Pusta. Mrtva. O Isuse, da, Ti, koji načas silaziš na ovu zemlju, Ti si još jedini, koga osjećam pokraj sebe! U Tebe upirem oči svoje, u tebe, koji znadeš, što je bijeda, zima, glad. U Tebe, ljubitelja slabih, ljubitelja djece! Ja ne znam, kuda ću, kamo ću! O pogledaj Ti na nas! Ti nam se smiluj i izvedi nas svojom svemogućom desnicom...

U to se Đurdica nešto trgnula, te Jurjevićka prestane svojom glasnom tužaljkom prekidati ovu grobnu noćnu tišinu.

— O spavaj, spavaj, sirotice moja! U snu je tvoja sreća! — reče još tiho Jurjevićka, a onda zašuti i ona, ne mičući se nimalo na svom mjestu, samo da ne probudi dragoga djeteta.

Duboka je već bila noć. Jurjevićka podigne desnu ruku na naslon klupe, podboči njome glavu, neko vrijeme gledaše u noć, a zatim — i nehotice — stane drijemati, drijemati, dok i ona ne usne.

Svijeće na boru gorahu još, a one obje, izmorene i hodom i stojanjem i bdjenjem i gladom, premda na nj gotovo i zaboraviše, one obje, mati i dijete, utonuše u duboki san.

I snivahu: Đurdica o anđelima, o kojima joj je majka još za živa oca često pripovijedala, snivaše o njima, kako okružuju, kako oblijeću malenoga Isusa, kako mu pjevaju vesele pjesmice, i kako zatim dolaze k njoj, k Đurdici, te joj na ramence meću krilašca, i zovu je, neka s njima i ona kao anđelak poleti do Isusa, neka mu i ona pjeva pjesmu božićnu, pjesmu radovanku.

A majka, gda Jurjevićka, snivaše, kako joj se u oblacima pokazao njezin pokojnik, te je rukom stao zvati gore k sebi, a ona, kako je pružila ruke prema njemu i uhvatila se za zrake mjesečeve, te se uzdizala k njemu, k svome Milivoju.

Tako one snivahu, a dotle se nebo posve razvedrilo. Kako je god s večera bila studen blaga, iza ponoći pritisnu upravo nemilice. Sve se pretvaralo u led, — te se, gle, sledila i ona suza, što je posljednja kanula s oka majčinoga, sledila se, te se sad ledena koči na licu majčinu. Nije je očuvala od sleđnuća ni krv ispod nje, jer je kruta studen dopirala i do krvi i njoj oduzimala toplinu te ju stala hladiti, sve to više hladiti, pa onda lediti, sve to više lediti . . .

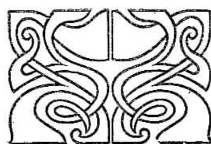
Svijeće su već dogorjele, ugasnule.

A na majci i djetetu ne opažaš nikakove kretnje.

Kao da se i one pretvaraju u led.

Već je i noć na izmaku. Zvijezde gasnu jedna za drugom. I kad je zadnja ugasnula te se pojavio dan, bijeli dan Božića, ugasne i život majke i djeteta, — a duše im polete u visine, da slave Božić na nebu.

Oj smrti, ako si i kruta, ali katkada si ipak tako, tako slatka!

Noli me tangere, impatiens sum.

Milan Pavelić:

Ruža.

Prođi me se, dijete. Na što meni cvijetak,
Što nad bijelim ti se prstima rumeni?
Krvavo mu pero crvu bje halјétak,
Glavom uza nj strigla ljutica na stijeni.

Dok sam negda rasto kao drijen u gori,
Drukčija sam srico takvom cvijetu slova,
Ali zima dođe, grančice mi skori,
Ljutim me vedracem obli i okova.

Cvijet ni jedan nije mogao da liječi
Bola, s kog se mlada kamenila duša;
Smrznuše se usta, puna slatkih riječi,
Krv mi se u paklu u jed studen zgruša.

Iza dugih ljeta s toplog oka milje
Prodrije k mrtvom srcu, led se sljušti s njega,
Reski sok propišta u vis kroza žilje —
»Vesna«, šanu drijenak, pupci osuše ga.

Zirnuo je. U tren radost svakoj grani
S tisuć oči nježnim zlatom proplakala —
Preda mnom je stao Lik neiskazani,
Kroza zemsku sva mu rajska draž se sjala.

Lica su mu krini suncu s ognjen-brijega,
Oči — do dvije Božje misli o safiru,
Ruho — mlijeko Majke, grud'ma posred snijega
Ruža Svete Krvi na duboku viru...

Ta me Ruža rani, opi me potpunce
Ko od suška vino mrko-žarka plama,
Miris joj u duši kao Sveto Sunce
Punim mednim satom stvara se i slama.

Na što meni, dijete trun zemaljskog blata?
Ja se penjem od vas iz tog lažnog dola,
Ištem svoju Majku, Oca svog i Brata
S ovom slatkom ranom dragog, teškog bola.

Aleksandar Kešuc:

Što to luče?

Što to luče ta mala curica?

Kadgod prođem mimo njenog čednog prozora, uvijek nešto zvekne, ja se ogledam, a mala se crnomanjasta glavica s velikim modrim očima i grgurastim vlasima pomoli.

Meni to godi. Mala mi se glavica sviđa. Iz lijepih joj modrih očiju tako nešto privlačivo i čeznutljivo struji, a jabučice joj napupile i ko ljubičaste tako gore, kao da je ispod njih buktavi žar.

Što to luče ta mala curica?

A šapuću nešto moji saučenici. Šapuću vragoljani! I bockaju me. Vele: »čim on iz škole, eno ga mimo njenih prozora«. Baš to, što vele: »mimo prozora«, srdi me.

Ne znam, zašto me smeta šaputanje, da ću mimo njezinog prozora? Druge to ne smeta. Što više, još se diče time. Ali mene smeta. Osjećam to kao neko poniženje, pa se stidim. Drugovi mi vele, da sam divlji i nenaravan, a ja osjećam, da me baš narav takvim čini. U svojoj se smetenosti otresujem na svoje drugove te bivam vrlo nespretan i razdražljiv.

Ali što to luče ta mala curica?

Njezine prijateljice šapuću, da vene, a meni vele, da sam okrutan. Je li to doista istina?

Jednom zađoh koncem školske godine na izložbu jedne ženske škole. Nijesam išao baš iz osobitog zanimanja, ali išli su drugi, pa odoh i ja. Opazih je! Vitka, ne baš lijepa, ali tako mila i krotka, stajala je kraj izloženih košuljica. Bila je u taj sat ona paziteljica.

Kako li se samo lecnula i kako li je porumenjela, kad ja uđoh, toga se i danas dobro sjećam i nikad toga zaboravit ne ću. A ja, ma da mi je to jako godilo, ipak se učinih, kao da je ne vidim. Prođoh kraj nje i osjetih njen pogled, njen drhtaj.

Kako li mi bijaše tada milo, pa ipak je ne pogledah! — U meni bijaše kao neki nerazumljiv prkos. Sličan bijah djetetu: uzelo bi kolač, ali baš ne će! — Ona pak naglo iščezne u nekoj pokrajnjoj praznoj sobi, baci se na stolac i teško zarida.

Što to luče ta mala curica?

A već luče gotovo pola godine i opažam od neko doba kao zaplakane oči, blijedo lice i — ne znam, kako se je toš tome radujem. A prijateljice mi njene ozbiljno poručuju, neka joj se smilujem, jer silno trpi.

Odonda je prošlo mnogo godina. Oboje smo već daleko od mladenačkih zanosa. Ali, kad me misli navrate na zlaćano doba mladosti, tada živo vidim ono djevojče, što kroz prozor luče.

I danas te pojmim, mila djevojko. Pojmim, koliku li ti zadadoh bol. Ona tvoja čedna sobica, koliko je bila zadahnuta tvojim uzdasima i suzama. Ti si voljela nepromišljeno i žarko, kao što to voli samo zdravo, mlado i čisto djevojče. Onaj pak, za koga si čitavim svojim čistim žićem osjećala, mučio te je. Kako li bijaše sebičan i okrutan!

A danas? Da li i danas čezne tvoje dobro srce?

Mića A. Perišin:

Veziljica.

U Marice susjedice
U Marice veziljice
Vezivo je čudno lijepo,
Što ga veze po sve noći
Na đerđefu u samoći

Zlatnom žicom i iglicom. —
Hoće vesti zvonik b'jeli
I na njemu ures c'jeli,
A izveze konja vrana
I na njemu momče mlado

I sm'jeh njegov vrh usana;
Hoće vesti plavo nebo,
Kako stoji sa visoka,
A izveze dva alema,
Dva duboka plava oka...

Lovre Katić, — Čaporice (Dalmacija):

„Korpuš deliktuš".

U one se dane čitalo u novinama, da kolaju u prometu patvorene banknote, i bila je obećana velika nagrada onomu, koji nađe krivca. Kako većina ljudi misli, da su »ad maiora nati«, tako je i žandar Jovo Vasiljević, čim je pročitao tu vijest u službenim novinama, koje ne lažu (osim kad lažu službeno), namah osjetio da je kucnuo onaj veliki čas, kad je on imao spasti državu s ruba propasti i postati slavniji od Jelačića babana. Smišljao je on, kako će se sada na cigaretnom papiru i na kutijicama žigica kočiti njegova slika, a svijet će govoriti: »gle junaka, rodila ga majka«. Je li tko tražio, da mu se promijeni banknota u sitniš, namah je Jovo skočio nudeći se, da će mu je on promijeniti. Tako je mislio uloviti lopova. Bio je naime uvjeren, da se krivac nalazi u njegovu »službe« krugu, te je marljivo prisluškivao svačije razgovore, a svaku je neobičnu kutiju držao — strojom za patvaranje novca.

Žandaru je Jovi svatko bio sumnjiv, ali najsumnjiviji pomorski kapetan Ivo, možda zato,što su bili imenjaci, a nijesu se jednako zvali, ili što je Jovo vidio, da kapetani znaju svakakve »coprije« pa i so iz mora praviti, koju u njih iz zemlje kopaju.

Kapetan Jovo sazna, što misli Jovo, pa će ti jednoga jutra k trgovcu mješovite robe Niki i stade se razgovarati o svemu i svačemu, a najviše o skupoći. Tuži se Niko, a tuži se i kapetan.

— Ma zar baš nema lijeka ovome? veli kapetan.

— A odakle, kapetane? pita trgovac.

— Ima lijeka, veli kapetan.

— Nema, veli trgovac.

— Kad bi ti umio Niko!

— Što bi ja? upita trgovčić radoznalo.

— Je li vjera, evo nas za čas bogataša! Gazde, baruni, grofovi ne će nam biti ni do koljena!

Trgovcu sjaju oči, a sama ruka pipa džepove, pa će veselo kapetanu: — Ivo, prije će mrtvi progovoriti nego ja! Deder kaži!

Kapetan se pričinja, kao da ne vjeruje trgovcu, a trgovac se sve kune i preklinje: »djecu svoju za glad jeo, odam li te!«

Kapetan se ne da, ko tobože za uvijek propađe, dozna li se.

— Ma što je to majčina ti mlijeka? i trgovac kleče, pa diže tri prsta, kunući se, da će šutjeti kao riba, koja se u petak jede.

— Ali se i žaba u petak jede! napomene Ivo.

— Ma sašij mi usta, bojiš li se što! reče trgovac.

Kapetan tobože oprezno pogleda na vrata i prozore, te poče vaditi iz kaputa nekakvu kutiju. Trgovac dišće od napetosti, zinuo i čeka, što će biti. Kapetan izreza komadić papira, turi ga u onu kutiju, zavrti kolo i izvi se napolje prava pravcata banknota!

Trgovac gleda, ne miče se. Ne zna, bi li zagrlio kapetana, bi li polio suzama kutiju.

Kapetan mu daje banknotu i uči ga, neka promijeni u sitniš kod žandara Jove.

— Žandara Jove? zabezeknu se trgovac.

— Pa da. Da vidimo, je li dobro patvorena, hoće li poznati.

— Ne ću. Ulovit će nas.

— Onda ti nijesi za moj pothvat!

— Al zašto ne bih ja kod drugoga promijenio?

— Ili u žandara ili u nikoga. Propast ili sreća! Nećeš?

— Ma čuj, bolan kapetane! poče Niko gotovo plačući.

— Odgovaraj: hoćeš, ne ćeš? Al pazi, odaš li, sve da i ne ćeš sa mnom u društvo, evo revolvera!

Ode kapetan, a trgovac gleda za njim i teške misli misli. Zanio se on, pa gleda, kako je sagradio velike dućane, pa u njima robe iz devetog carstva. Svi trgovci propali, ko Niko ih uništio niskom cijenom i Nikin se glas pronio, kud je svijeta. Pregrće on cekine lopatama. Al da! A žandar Jovo? Mjesto sve te bogatije, da ga dopane deveterostruka tamnica, vrč vode i komad tvrda kruha? Pa da ga još proglase lopovom? Teške su to bile muke, ali im trgovac Niko dođe na kraj. Sijevnula mu zgodna misao: ta raspisana je velika nagrada, tko pronađe patvarača, a on ga ima u ruci! No ubit će ga? Pa šta ubiti? Ne će li Niku žandar Jovo svezati prije, nego on i dozna, da je izdan?

Žandar Jovo i trgovac Niko već se pogodili, kako će podijeliti nagradu, tek su jedan drugoga mislili prevariti.

Žandar je snovao, kako će i Niku optužiti, da je bio u društvu s kapetanom, a trgovac je ispitivao žandara, gdje će on prijaviti krivca. Tako su obadvojica držali, da će jedan drugoga nadmudriti i dobiti čitavu nagradu. Kapetan je međutim, da šala bude potpuna, i ženi odao tajnu, te je ona jadnica cijelu noć rezala papir u veličini banknota i mislila o sjajnim odorama, o putovanju oko zemlje, o gospodskim plesovima, ćilimima vezenim u hladu paoma na otocima žarke Indije. Kapetan je spavao, ali nije mogao mirno spavati, jer ga je žena svaki čas budila, nek se dade već na posao. On se smijao i odgađao za sutradan, opominjući ženu, nek bude tiha, jer može čuti sluškinja i saznati, o čemu se radi, a onda su propali. Gospođa pomisli, da je doista sluškinja i čula, te da se uvjeri, je li nije li mogla čuti, pogleda na vrata, jesu li dobro zatvorena, izreče istim glasom, kao kad je muža zvala na posao, pa prisluškuje, što će na to sluškinja. Hvala Bogu, sluškinja se nije javljala.

Sutradan je kapetan ležao baš naumice nešto dulje, da ga žena budi. A ona je stala pred kupom papira smiješeći se i misleći, kako će sve to naskoro biti same lepiraste banknote. Bila je već nestrpljiva i htjela je zvati kapetana, kad li netko pokuca na kućnim vratima. Pogleda na prozor — a to žandar Jovo. Svi joj živci protrnuše, a ježuri kroz kosti prođoše. Zatvori još jače vrata i stade buditi kapetana.

—Propadosmo! prestrašeno mu šapnu i jedva se uzdrža da ne brizne u plač. Žandar Jovo neustrpljivo šeta pred kućom i čita novine. Kapetan se hitro umije, stade bacati koješta po kući. Jovo čuvši tu lupu, pogleda na prozore. Kada se kapetan uredio, pomnjivo i oprezno otvori vrata i pozdravi žandara, pa mu predloži, da istog tog jutra idu na more, jer se ribari hvale, da je izvrstan lov na skuše. Šta više ni on ne pusti žandara u kuću. Žandar pristade na kapetanov prijedlog računajući, da će izmamiti od njega tajnu. Stoga se i poče nemilo tužiti na svoju sudbinu, na rđavu plaću, na »pasji život« i gradeći se vrsnim diplomatom poče ispitivati kapetana. Kapetan zna, da je trgovac Niko Jovi sve rekao i šuti. Onda će žandar Jovo udariti i u intimnije žice, pa skide čaku, zavi vilimovski brk i zapodjene razgovor o onome patvaraču novca, o kojem novine pišu. Hvali mu žandar namet: — Ma molim, bitte schön, kako ćeš živjeti uz ovu skupoću? Da se meni dočepati toga stroja!

Kapetan vidi, da je zgodan čas, pa se upusti u razgovor. I vozi i šijaj, dok ne stade tražiti vjeru u žandara; a on je daje kao i trgovac Niko, pa ako će i deseterostruku. Već i ne misli o nagradi, nego o svojoj silnoj pameti, o kojoj će pisati svi svjetski »cajtungi«. Novinari će ga danomice napastovati moleći interview, a on će svima potanko tumačiti, kako je ušao u trag ovoj lopovštini.

Kad su iza lova prispjeli kapetanovoj kući, već je obećao kapetan, da će mu pokazati svoj stroj.

Veleban čas! Kapetan vadi čaroban stroj, Jovi se oči iskre; kapetan tura u stroj papir, žandar kriomice hvata sablju; kapetan zavrti kolo, proviri banknota, a žandar trže sablju i povika: — Halt! Korpuš deliktuš! Kapetan se smije, al Jovi nije do smijeha, on ga proglašuje uhapšenim.

— Ma čovječe, to je igračka.

Ništa ne pomaže, Jovo ostaje neumoljiv.

— A jesi li zadao vjeru? poče Ivo ozbiljnije, videći da se čitava komedija radi žandarove tvrdoglavosti pretvara u tragediju.

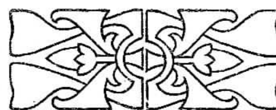
— Saluš republiče šuma lešo što!* viče žandar negdje naučenu frazu.

I bome povede on kapetana sa sobom, noseći triumfatorski »korpuš deliktuš«.

Skupiše se u ured svi žandari i službenici, pa neki s početka bijahu i zavidni Jovi. Grdna rano, kako će Jovu carstvo nagraditi! A Jovo se koči i šutke obilazi naokolo, misli o svojoj velikoj slavi i gleda ispod oka na drugove. Ali brzo prestade njegovo uživanje. Uvidješe, da kapetanova kutija nije nikakvo patvaračko oruđe, već nedužna igračka, u koju se prije pokusa naslažu prave pravcate banknote, pa kad se zavrti kolo, one same izlaze van. Zavist se drugih žandara pretvorila u grohotan smijeh. »Korpuš deliktuš! korpuš deliktuš!« išlo je od usta do usta. I odonda ne vele Jovi drugačije nego: »Korpuš deliktuš«.

---

* Salus rei publicae summa lex esto = spas države nada sve!

LISTAK.

IZ SRPSKE KNJIŽEVNOSTI.

Novi vidici u srpskoj književnosti.

Uslijed ratnih događaja na Balkanu, u kojima je naročito Srbija u veliko učestvovala, nastao je bio zastoj u književnoj produkciji u glavnom centru srpske književnosti u Beogradu. Ali se već sada vidi, da će, čim se sređe nove prilike, nastale uslijed tih sudbonosnih događaja i ne još sasvim preturenih posljedica krvave borbe za oslobođenje balkanskih naroda iz turskog ropstva, biti i na književnom polju obilne žetve. I ovaj put obistinila se stara riječ: inter arma silent musae. Istina, nije zamuklo sasvim pjesništvo ni za vrijeme ratovanja, te se je moglo čitati i u to vrijeme dobrih pjesama u srpskim političkim i književnim listovima; ali se ne može reći, da je to pjesnikovanje bilo od kakova osobita utjecaja. Nije prodrlo u široke mase ratnika. Ali kako je oduvijek i pjesma bila, bodrilica junacima na bojnom polju, orile su se i ovaj put na bojištu junačke davorije narodnih i umjetnih pjesnika. Naročito je poznata pjesma od starog barda omladinskog doba, Vladana Kaćanskoga: »Hej trubaču s bojne Drine!« pratila vjerno ratnike na bojnim poljanama. Uz nju se jurilo u boj, uz nju su sahranjivani u grob poginuli junaci. Osim te pjesme mnogo se je u ratnim danima citovala pjesma Vojislava Ilijća: »Na Vardaru«, čime je Vojislavu dana najljepša satisfakcija za objede nekih žučljivih njegovih kritičara, kao da u njegovim pjesmama nema prave patriotske žice. I za čudo i ovaj put su eto baš bardi starije, patriotske škole bili oni, koji su svojim pjesmama raspaljivali i blažili srca boraca za slobodu. U mladih pjesnika, ma da su ispjevali formom mnogo skladnijih patriotskih pjesama, nije bilo one prave vatre, onog neusiljenog patriotskog zanosa, što neodoljivo djeluje na srce i dušu. Nije dakle prefinjenost sadržaja i forme ono, što zapaljuje u pjesništvu. Goethe je dobro znao, što je rekao u poznatim svojim stihovima: »Ja pjevam ko što ptica pjeva — Na grani što prebiva . . .«. Srce i duša razgrijavaju se samo na žaru, što doista u srcu i duši gori, kako ono veli negdje isti majstor Goethe u prispodobi o talenju duše na svom ugljevlju.

Svakako će iza sređenja prilika na Balkanu srpsko pjesništvo i uopće srpska književnost doći do velikog razmaha. Otvoreno je novo vrelo, nova velika perspektiva. Ne će više biti kosovska tragedija od g. 1389. jedinim i glavnim pokretalom junačkoj pjesmi i historijskoj pripovijesti, jer sada je Kosovo slavno osvećeno. Sada je nastalo novo doba, a s njim će se i poezija zanoviti motivima i ornamentikom. Nema sumnje, da će to novo doba iznijeti na vidik svijetu nove talente na književnom polju. Pjesmi i pripovijesti otvoreni su novi vidici na prošlost, sadašnjost i budućnost.

Sada u Srbiji još uvijek stoje pod dovoljno nesređenom impresijom velikih događaja. Nema još u umjetničkom pjesničkom stvaranju potrebne distancije. Ali nađe li se i kod Srba pjesnički genij kalibra Lava Tolstoja, da pribere i prekali u duši sve impresije i elemente junačke borbe za oslobođenje raje na Balkanu, doista bi on mogao napisati o toj borbi još i veličanstveniju epopeju, nego li joj se divi svijet u Tolstojevu romanu: »Vojna i mir«.

Već sada se čita po raznim srpskim listovima u raznim više manje diletantski napisanim opisima pojedinih zanimljivih ratnih događaja i epizoda tako uspjelih i zanimljivo napisanih stvari iz pera učesnika u ratu i raznih izvještača sa bojnog polja, te su već ti opisi i ti raznovrsni sasvim prema istini sastavljeni sastavci doista pogodan materijal i za umjetničku obradu, za pjesničkim svjetlom osvijetljeni prikaz veličanstvene drame na balkanskom bojištu. Uvjereni smo, da će balkanski događaji biti od velikog i blagotvornog utjecaja ne samo na srpsku, već i na hrvatsku književnost. Već po prvim odjecima tih događaja u pjesmama nekih hrvatskih pjesnika, naročito: Arnolda, Tresića-Pavičića, Jeretova-Katalinića i drugih, može se razabrati, kakovim zanimanjem i simpatijom su i naši pjesnici pratili netom minule događaje na Balkanu i kako je evo otvorena nova, velika perspektiva i srpskoj i hrvatskoj književnosti. Razumije se, na vidiku toga novog razdoblja hrvatske i srpske književne produkcije morat će zamuknuti ironisanje patriotskih akcenata u pjesmi i pripovijesti.

Najnoviji roman Vladana Đorđevića: »U fronti«.

Dr. Vladan Đorđević, bivši srpski min. predsj. za vladavine kralja Milana Obrenovića, izišao je već odavna na glas i kao vrlo odličan ljekar, i kao najsvestraniji srpski pisac. U njega je jednako snažan talenat i za historičara i za diplomatu i za književnika. Ni njegovi protivnici ne poriču mu neobično snažna i svestrana talenta i marljivosti, a svi se slažu u tom, da mu kao piscu imade malo para i po sjajnoj formi i po zanimljivosti izbora i obradi predmeta, o kom piše. Dok je on bio urednikom lista »Otadžbine«, mogao se je taj list mjeriti sa najboljim književnim smotrama i svjetskih književnosti. Baš njegovi pripovjedački i političko-historijski sastavci u tom listu bili su uvijek senzacione atrakcije. On je bio intimus kralja Milana, kojega je u dušu poznavao. S njime je probavio posljednje njegove časove u Beču, gdje mu je njegov bivši kralj gotovo na rukama umro. Zato se sve, što Vladan Đorđević piše, bud u kojoj formi o kralju Milanu i dinastiji Obrenovića, uvijek čita s najvećim zanimanjem. On to dobro znade, te od vremena do vremena izilaze iz njegova pera u njemačkim, franceskim i srpskim listovima, i na tim jezicima pisanim knjigama raznovrsni prikazi sudbine Obrenovića, naročito posljednjih izdanaka te dinastije. Njegovi su prikazi u jezgri uvijek pouzdani i na istini i dokumentima osnovani. Imao je čak i jednu parnicu, što je u jednoj svojoj radnji o dinastiji Obrenovića, koja je bila štampana na njemačkom jeziku, upotrebio i jedan državni akt, koji nije smio na javu izići, pak je radi toga bio i osuđen na zatvor, te je tu kazan i otrpio. Ona mu nije mnogo naškodila, a svakako mu je dobro došla kao reklama i za to njegovo djelo i ostale spise o Obrenovićima.

U novije vrijeme dao se Vladan Đorđević na pisanje romana, u kojima je protagonista kralj Milan, dakako pod drugim imenom, baš kao i ostala glavnija i sporedna lica tih romana. Ali ti su romani napisani tako, da je lasno pogoditi, o komu i o čemu se radi, i što je jezgra istine, a što spada u carstvo poezije i fantazije. Takav mu je roman

»G o l g o t a«, koji je najprije izišao na njemačkom jeziku, pak ga je sam Vladan Đorđević preveo i na srpski, te je izišao g. 1909. u izdanju Ignjata Daničića u štampariji »Štampe« Steve M. Ivkovića i komp. u Beogradu. U najnovije vrijeme napisao je opet Vladan Đorđević u podlistku bečkoga dnevnika »Die Zeit« roman, u kojem je također protagonista bivši kralj Milan Obrenović. Romanu je u njemačkom originalu naslov: »D e r K ö n i g u. D.« Sada je taj roman izišao i na srpskom jeziku u Vladanovu prijevodu pod naslovom: »U f r o n t i«.

U tom su romanu prikazane pustolovine glavnoga junaka tj. kralja Milana, u toku vremena od dvadeset i četiri sata u Babilonu na Seni, u Parizu. U romanu je dodijeljena uloga i samomu autoru romana, kraljevu intimusu. Pisac bezobzirce i ako simpatičnim koloritom razotkriva pustopašnost bivšega svoga gospodara i kao ljubavničkog Don Huana i kao rasipnika i kao pustolova. Kano u Kasanovinim memoarima izlazi tu pred oči čitatelju razbludna realistika cijelog kaleidoskopa pustolovnih doživljaja i prizora iz života jednog darovitog ali sasvim rđavo odgojenog otmjenog avanturiste i bonvivana, koji je malo što valjano u svijetu vidio i naučio. Čini se, da je taj roman, kako je jedan kritičar zgodno spomenuo, napisan jedino zato, da ispuni u prikazu pozadine i uzročne veze Milanove abdikacije i Aleksandrove katastrofe prazninu između romana »Golgote« i još jednog romana, u kom će biti prikazan sam događaj abdikacije i smrt glavnoga protagoniste i njezine posljedice.

Razumije se, oba Đorđevićeva romana zanimljivo su napisana, kako to samo on umije. Dakako o kakovoj velikoj literarnoj vrijednosti ne može se govoriti, ma da se ne može reći, da imade u jednom i drugom romanu i sjajno napisanih stranica, kojima je neosporiva literarna velika vrijednost.

Kritika Vladanovih načelnih političkih protivnika ljuto ga je napala naročito radi posljednjega romana »U fronti«. Predbacuju mu, po mišljenju te kritike, zlonamjerno neistinito prikazanu sliku utjecanja izvjesne političke stranke na kobni razvoj prilika u Srbiji kod vladavinom Milanovom. Predbacuju mu, što istom sada ima srca, da iznosi na svjetlo i pred veliki svijet neke stvari o posljednjim Obrenovićima i njihovoj okolini, i zašto to nije za njihova života učinio, dok je i sam vodio u tom kolu veliku riječ. — Razumije se, da to, za što se jedni na Vladana ljute, kod drugih dolazi do najveće hvale i cijene. A kako je pisac romana »Golgote« i »U fronti« ne samo darovit i marljiv pisac, već i praktičan reklameur za svoje proizvode, on je možda, pišući te svoje romane u toj formi i u tom smjeru, imao na umu i hvalu na jednoj i grdnju na drugoj strani, a znao je, da u tom slučaju sam pisac baš najgore ne prolazi, prema onoj: inter duos litigantes tertius gaudet.

Anketa o južnom ili istočnom narječju u srpskoj i hrvatskoj književnosti.

Profesor beogradskog sveučilišta i urednik smotre »Srpskog Književnog Glasnika« dr. Jovan Skerlić, pokrenuo je u toj smotri diskusiju o pitanju: »koje narječje treba da postane opće u cijeloj srpskoj i hrvatskoj književnosti, južno ili istočno?« U tu svrhu napisao je najprije sam o tom pitanju zanimljivu raspravu, pak se je obratio na neke hrvatske i srpske književnike posebnim pozivom, da napišu u obliku i veličini, kako nađu za najzgodnije, svoje mišljenje o toj stvari, a on će sve te odgovore redom, kojim budu stizali, štampati u »Srpskom Književnom Glasniku«. Neki su pozvanici već odgovorili i njihovi su odgovori štampani u »Srp. Književ. Glasniku«, u svesci od 16. januara 1914. br. 312. (XXXII. 2.); a nadati se je, i dobro bi bilo, da se i drugi odazovu Skerlićevu pozivu i dadu u njegovoj smotri štampati svoj odgovor i mišljenje o tom pitanju, kako bi se zasada barem teoretički to pitanje raščistilo i učinio početak unifikacije književnog narječja kod Hrvata i Srba, što bi doista bilo od velike koristi za napredak naše književnosti.

Dosada su poslali svoje odgovore, koji su redom štampani u »Srp. Knjiž. Glasniku«, slijedeći pisci: dr. Fran Ilešić, Aleksa Šantić, Svetozar Ćorović, dr. Polit Desančić, Marko Car, dr Josip Smodlaka i dr. Vladimir Ćorović.

Upravo svi ovdje navedeni pisci slažu se sa Skerlićem u tom, da je za opće književno narječje zgodnije istočno, tj. ekavsko, nego li južno tj. ijekavsko narječje. Neki od njih ističu, da i ako sami do sada pišu južnim narječjem i ako to narječje smatraju melodijoznijim i prema tomu ljepšim, to ipak priznaju, da je istočno narječje praktičnije, pristupnije i bliže ostalim slavenskim jezicima, naročito slovenštini, te bi uvedenjem ekavštine u opću književnost prestale neprilike s razbiranjem, gdje treba pisati »i j e«, a gdje samo »je«.

Značajno je, da se je i slovenački pisac, predsjednik »Matice slovenske«, dobar znalac i našega jezika, također radi istih razloga izjavio za istočno narječje.

Svakako je dobro, da se o tom pitanju objektivno i svestrano raspravlja. Nama se čini, da treba uzeti na oko i ulogu razlike narječja ne samo u prozi, već i u stihu; gdje prema južnom narječju »ije« iznosi, na pr.: u riječi »svijet«, dvije stope, dok u istočnom narječju »svet« iznosi samo jednu stopu. Tako je uvijek u tom poteškoća kod transkripcije stihova iz južnog u istočno narječje, te se mora u riječima sa »ije« onaj i pred »j« u stihu redovno ispuštati i označuje se znakon elizije, što doista ne čini osobito prijatna utiska. U prozi je dakako lako, jer tu se ne radi o broju stopa, kao u stihu.

Istina, i u franceskom se jeziku u stihu gdjekad izgovaraju i oni vokali, koji se u prozi ne izgovaraju, ali to niko ne smatra idealnom praksom.

Većina hrvatskih pisaca riješila je u praksi to pitanje tako, da za duljine ne piše ni »ije«, ni »ê«, već ie, npr.: »sviet«, mjesto s v i jet ili »svêt«, pak se u toj formi ta riječ uzimlje kao jedna metrička stopa.

Ima krajeva, gdje se tako i govori, te taj način pisanja nije, kako će neki možda reći, samo fabrikat zagrebačke škole ili, kako se veli: zagrebačke štokavštine. — Kada se već radi o diskusiji toga pitanja, svakako treba i taj u hrvatskoj književnosti već udomaćeni način pisanja uzeti na oko kod rješavanja pitanja o uvađanju općeg narječja u hrvatskoj i srpskoj književnosti u stihu i prozi. Istina, u prvom redu se radi samo o alternativi dvaju dominantnih u književnosti narječja, te se ostavljaju na strani ostala narječja, kao »ikavština« i »iekavština«, kao lokalna narječja i književni lokalizam. Ali zasada se radi i onako tek o izmjenjivanju mišljenja i o teoretskoj diskusiji, pak možda ne će biti na odmet, da se ne smetnu s uma sve varijante, lokalizmi i nianse u živom govoru naroda i u dosadanjem načinu pisanja.

To dakako ne bi imalo biti zaprekom riješenju pitanja o općem književnom narječju.

Neizvjesna sudbina »Brankova Kola«.

Beletristički tjednik »B r a n k o v o K o l o«, što ga je prije devetnaest godina pokrenuo poznati neprežaljeni srpski pripovjedač, pokojni profesor Pajo Marković-Adamov u Srijemskim Karlovcima, mora da se bori s velikim neprilikama u devetnaestoj godini svoga opstanka. Za g. 1913. izišli su tekar brojevi do mjeseca jula, a odonda je negdje zapelo, te se uopće ne zna, hoće li taj list i dalje izlaziti, ili mu je suđeno, da, i ne sačekavši svoje dvedesetgodišnjice, ugine, kako je uginuo i list »Javor«, kojemu je bio vlasnik pokojni Zmaj Jovanović, ne mogavši radi premala broja pretplatnika sastaviti više nego devetnaestu godinu života. Vidi se, da je ta brojka 19 nekuda kobna za produljivanje egzistencije do sada pokrenutih belestrističkih listova u bivšoj srpskoj vojvodini. Uopće se čini, da je nekuda sve težište srpske bleetristike prešlo na centar u Beogradu, gdje se okolo smotre »Delo« i »Srpskog Književnog Glasnika«, okupljaju ponajbolji srpski pisci iz kraljevine i bivše vojvodine. Ipak je šteta, da se ne može održati ni jedan srpski beletristički list od više književne kvalitete u ovostranom srpstvu, jer takov ne bi bio na odmet ni pored »Letopisa Matice Srpske«, gdje preteže poučno i naučno štivo beletristiku. Šteta bi bila, da »Brankovo Kolo« doista ugine, jer je taj list sve vrijeme bio uvijek lijepo uređivan i donosio je radnje od najboljih pisaca. U njemu su izlazile i neke sjajne pripovijesti Srijemčeve i Matavuljeve i ostalih odličnih srpskih pripovjedača, i pjesme malo ne svih boljih srpskih pjesnika. Čak i onda, kada su neki krugovi, radi partajskih razloga, stali napadati i omalovažavati »Brankovo Kolo«, tobože radi opadanja književne kvalitete u njemu štampanih sastavaka, nisu mu klonula krila, i objektivni ljudi morali su priznati, da je »Brankovo Kolo« znalo održati u očima objektivne kritike svoj dobar glas. Ta u njemu su davali u štampu svoje stvari isti pisci, kojima inače ni protivnici »Brankova Kola« niti su mogli poricati niti poriču talenta, ili spreme, ili uspjeha. Ali to je već tako kod nas uopće: volimo rušiti, nego nadograđivati i usavršavati. Glavno je, da se potisnu u stranu oni, koji su dosada radili, te da se na njihova mjesta potisnu novi ljudi sa tobože novim, boljim planovima i silama, dok na kraju krajeva i oni ne budu potisnuti u stranu. Ali rijetko kada to otiskivanje i protiskivanje urodi čim drugim, osim padanjem na sve niže i možda rasulom svega, što je trudom i nastojanjem pokretača i oprobanih književnika tako lijepo započeto bilo.

Oni isti, što su još živom »Brankovu Kolu« pripremili opijelo, jer njegovi izdavači ne vojuju pod zastavom izvjesne partaje, donose sada u stupcima organa te stranke uz napadaje na »Brankovo Kolo« i reklamu romanu lake ruke: »Natalija« ili »Tajne Srpskog Dvora« od Svetolika Savića, glavnog urednika lista »Balkana« u Beogradu. Već je, uza sve ogorčenje prijatelja solidne književne produkcije izašla 21. sveska toga fantastičkog, skroz neknjiževnog romana, a ima ih u svemu izaći 100 svezaka, u 25.000 primjeraka. Široki, kulturom samo spolja premazani slojevi razgrabe svaku svesku toga romana na jagmu; i onda dakako nema u njih volje za čitanje belestrističkih proizvoda dobre književne kvalitete.

Sada je pokrenula knjižarnica Svetozara F. Ognjanovića u Novom Sadu ilustrovani tjednik pod naslovom »N o v i s r p s k i v e k«, kojemu je urednik književnik Milan Andrić. U programnoj pripomeni izdavača veli se, da se taj list pokreće, da se udovolji potrebi izdavanja ilustrovanoga lista, koji ne bi služio isključivo književnosti i nauci, već bi uz duševnu zabavu obavještavao naročito najšire slojeve naroda o potrebama i razvoju prosvjetnog, privrednog i nacijonalnog života. Ne radi se dakle o tom, da zamijeni »Brankovo Kolo«. Sudeći po dosada izašlim brojevima, čini se, da će taj list odgovarati svrsi, radi koje je pokrenut.

Imade krugova čitalačke publike, koja želi i pored mjesečnih književnih revija, da čita beletrističkih stvari i u nedjeljnim časopisima. Zato je tim čudnije, da se baš takovi tjednici tako teško mogu materijalno održati i to redovno zato, jer ipak nemaju dovoljno pretplatnika.

J. Hr.

DVA JUBILEJA.

Rijedak je slučaj, da dva hrvatska književnika zajedno i s l o ž n o rade na književnom i kulturnom polju. A taj rijetki slučaj opažamo već gotovo dva decenija u radu i

pregnućima dra. Velimira Deželića i Emilija Laszowskoga, tih prvaka rodoljubne »Braće hrv. Zmaja«. Ovaj zajednički rad htjela su »Braća hrv. Zmaja« proslaviti u jedan mah zajednički za obojicu. Desila se zgodna prilika za oto, kad je Deželić slavio 50-godišnjicu svog života, a Laszowski 25-godišnjicu svog književ. rada. Njihov književni, kulturni i socijalni rad poznat je diljem cijeloga naroda, a proći će još godine i godine, kad će se uvijek osjećati plodovi onih blagoslovenih ustanova, koje su oni zamislili, osnovali i izveli, a koje već danas služe na čast i korist hrvatskoga naroda.

10. veljače 1889. štampao je Laszowski svoje prvo djelo, a 21. veljače 1864. ugledao je svjetlo svijeta Deželić. Taj jubilej proslavljen je zajednički 21. veljače o. g. intimnim, nježnim, ali i svečanim načinom. Svečarima u počast priredila su »Braća hrv. Zmaja« u prostorijama zagrebačke Stre-

ljane počasno posijelo, gdje se je taj dan sabrala velika množina odličnika, umnika i prosvjetnika: njihovih štovatelja i prijatelja.

Kad su svečari unišli u dvoranu u pratnji protonotara zamjenika »Braće hrv. Zmaja« Svetoslava pl. Gaja, svirala je domobranska glazba hrvatsku himnu, a prisutnici ustavši sa stolica udesiše svečarima spontanu ovaciju. Po tom je dražesna gospojica Marija Granec neobičnom deklamatornom vještinom krasnoslovila proslov »Svečarima«, što ga je spjevao dr. Milan Ogrizović, a mi smo ga priopćili sprijeda u ovom broju. Gospojici Granecovoj izručena je kita cvijeća od odbora B. H. Z., a svečari joj se srdačno zahvališe.

Iza toga je pjevalo hrv. pjevačko društvo »Kolo« pod ravnanjem svog zborovođe g. Anđela prigodnicu »Braća« što ju je spjevao protonotar B. H. Z. Stjepan Širola, a uglazbio je njegov sin, daroviti mladi skladatelj Božidar Širola. Prigodnica glasi:

Dvije nam zvijezde sjajno s neba
Sjaju Zmajskoj slavi toj: —
Dva su brata, što no rodu
Srce, život daše svoj . . .

Pola vijeka radinoga,
Svoje žiće, — truda plod
Jedan dade domovini:
Sve za dom i mili rod! . . .

Drugi veće pet lustara
Proučava stari dom,
Perom radi i za nj živi
Cijelim bićem, dušom svom.

To su vođi »Zmaja« našeg
Naša dika, radost, sjaj . . .
I toj braći slavu kliče
Danas — hrvatski naš »Zmaj«. —

Slava Vama radenici
Milog roda hrvatskog,
Vašoj slavi domom ori:
»Štitio Vas vječni Bog!«

Poslije toga prikazao je prof. dr. Rudolf Horvat u markantnim crtama život svečara i njihov zajednički kulturni i književni rad i zasluge za društvo B. H. Z., domovinu i grad Zagreb, a napokon im je izručio počasni dar B. H. Z., brončanu plaketu s njihovim likovima, koju ovdje donosimo. Natpis je na toj plaketi sastavljen latinskim jezikom, a glasi u hrvatskom prijevodu: »Svojim prvacima Emiliju Laszowskomu o 25-godišnjici (5 lustara) književnoga rada 10. II., dru. Velimiru Deželiću o 50-godišnjici (10 lustara) njegovoga života 21. II. 1914. posvećuju »Braća hrvatskoga Zmaja«. Plaketu je izradio kipar Vatroslav Drenski, dokazavši tim ponovno svoj talenat i umjetničku vještinu.

Svečare su pozdravili izaslanici raznih društava i korporacija, i to: dr. Oton Kučera, predsjednik »Matice Hrvatske«, kao radnike toga društva, a napose dra. Deželića kao 10-godišnjeg bivšeg odbornika; Josip Hanuš starosta »Češke besede«; župnik velikogorički Fran Peterca naročiti izaslanik plemenite općine Turopoljske, i to Laszowskoga kao izdavača monumentalnoga djela Turopoljskih spomenika i pisca povijesti Turopoljske, a Deželića kao pisca odsjeka Turopoljske povijesti od ilirskoga doba do danas; Stjepan Širola, tajnik »Dobrotvora«, predao je predsjedniku ovog humanitarnog društva dru. Deželiću počasnu diplomu, budući da je on stekao neprolaznih zasluga za izgradnju »Dobrotvorova« doma; odvjetnik dr. Markulin pozdravio je dra. Deželića u ime »Pijeva društva« i akademijske kongregacije; gimnazijski ravnatelj Rudolf Strohal predao je obojici svečara adrese u ime Gradske knjižnice; generalni vikar dr. Gustav Baron izrekao je pozdrav u ime »Hrv. kat. kasina«; ravnatelj i učitelj Granec u ime »Učiteljskog društva za grad Zagreb i okolicu«; gradski načelnik Janko Holjac sa senatorom Slavišom Katkićem u ime općine glavnoga grada Zagreba; Milan Mihaljinec, dr. Ante Javand i dr. Đuro Rihtarić u ime hrv. pjevačkog društva »Kola«; dr. Svetozar Ritig u ime »Kola hrv. književnika«; te konačno dr. R. Horvat u ime hrv. tipografskog pjevačkog društva »Sloge«.

Od brzojavnih i pismenih čestitaka, što su ih primili svečari, spominjemo ove čestitke: msgra Frana Bulića u ime društva »Bihaća«, članova »Praškog Divadla«, Slovenaca iz Vinice, profesora Josipa Milakovića iz Sarajeva, dra. Frana Ilešića u ime »Matice Slovenske«, dra. Govekara iz Ljubljane, osječkoga »Kluba hrv. književnika«, velikog župana Stjepana pl. Beloševića, čitaonice u Bosiljevu, odsj. savjetnika kr. zem. vlade Gustava pl. Koritića i Petra Knolla, Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, Bude pl. Budisavljevića, dra. Đure Arnolda, rektora dra. Ede Lovrića, Božidara Kukuljevića, Dušana Lopašića, dra. Augusta Musića, Matije Seigerschmieda, dra. Janka Šimraka, dra. Ivana Hoića, »Starinarskog društva u Kninu«, Rikarda Katalinića-Jeretova, kanonika i opata Pavla Lebera, Dragutina Hirca, Marije Jambrišakove, msgra Gruđena u ime »Katoličkog tiskovnog društva« u Ljubljani, dvorskog savjetnika Barača iz Rijeke, Julija Kempfa iz Požege, Luje bar. Vranyczany-a, koga je pri svečanosti zastupao g. kapetan Cvitaš, i Ade baronese Vranyczany, koja sada boravi u Davosu u Švicarskoj.

Napose spominjemo čestitku presvj. g. nadbiskupa dra. Ante Bauera dru. Velimiru Deželiću: »Primite Vašoj današnjoj svečanosti moje najtoplije i najsrdačnije čestitanje. Milo mi je, da Vam mogu i ovom prilikom izraziti moje zahvalno priznanje, što u javnom našem životu svuda istupate kao otvoren i odlučan katolik. Od svega srca želim, da i nadalje ostanete predvodnikom u radu, kako ga već od godina razvijate u našim katoličkim religijoznim, karitativnim i prosvjetnim udruženjima, a u najnovije vrijeme kao predsjednik »Pijevoga društva« i »Kola hrv. književnika«. Dobri Bog Vas dugo nam uzdržao!« Zatim čestitku »Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« Emiliju pl. Laszowskomu, koja glasi: »Proslava dvadesetipetgodišnjice Vašega književnoga i kulturnoga rada daje Jugoslavenskoj akademiji, kojoj ste odličan član dopisnik, priliku, da Vam izreče svoju radost, što ste postigli sreću, da se možete danas sa zadovoljstvom obazreti na dvadesetipetgodišnji svoj obilni naučni i kulturni rad, i želju, da Vam još dugi niz godina ostane neoslabljena i volja i snaga za jednako uspješni nastavak toga rada na korist hrvatskoga naroda i na slavu Vašu.«

»Braća hrv. Zmaja« osvjetlaše sebi lice ovom proslavom, a toj lijepoj manifestaciji pridružilo se na stotine pozdrava i čestitaka iz svih krajeva hrvatske domovine. Znamo, da tom slavom nije završen rad Laszowskoga i Deželića, već da će im upravo ta proslava dati nove pobude, da svom energijom nastave svoj rad ne samo na književnom polju, nego i da svoje sile posvete onim uzvišenim ciljevima

buđenja hrvatske svijesti, što nam je danas potrebnije nego ikada Neka im u duši bude sveta »Još Hrvatska nij' propala«, što je lozinkom zmajske zastave, uz rad »pro aris et focis — Deo propitio«.

DR. DAVID BOGDANOVIĆ: PREGLED KNJIŽEVNOSTI HRVATSKE I SRPSKE.

Knjiga prva.

Nijesam nakanio da ocjenjujem ovdje ovu knjigu, nego želim tek da o njoj izvijestim naše čitatelje. Svaki naime Hrvat morao bi poznavati život svoga naroda barem sa najznatnijih njegovih strana, jer se iz tog poznavanja rađa u duši narodna svijest, a samo iz ovakve svijesti pojedinaca može da se rodi i narodna snaga i narodni napredak. Kako je pak hrvatska književnost sigurno jedna od najznatnijih strana našega narodnoga života, poznavati tu književnost dužnost je svakoga u glavnim potezima. U tu svrhu može da lijepo posluži pomenuta knjiga. »Pregled ovaj književnosti hrvatske i srpske sastavio sam za one, koji žele kratku i pouzdanu informaciju o najznatnijim pojavama u književnosti našoj«, kaže i sam pisac. — Nakon nekoliko riječi o književnosti hrvatskoj uopće, zatim o literaturi za književnu našu povijest, pa o jeziku hrvatskom, ide pisac dalje, da progovori najprije o hrvatskoj tradicionalnoj književnosti: o narodnim pjesmama, pripovijestima, poslovicama i zagonetkama. Budući, da se ova književnost stala više cijeniti tek kon. XVIII. vijeka i dalje u XIX. vijek, pa je istom otada počela življe utjecati na umjetnu književnost, to se o njoj u literarnim historijama s obzirom na lokalni raspored obično nije raspravljalo na prvom mjestu, nego tik pred onom umjetnom knjigom, na koju je ta tradicionalna književnost osobito utjecala, dakle pred umjetnu književnost XIX. vijeka. Pisac »Pregleda« izmijenio je taj red, i to s dovoljnih razloga: tradicionalna je književnost uistinu živjela prije svake druge umjetne knjige; a u drugu ruku, i ako se ona nije toliko cijenila prije 18. vijeka, ipak ima jasnih tragova, da je na umjetnu našu knjigu utjecala i od najstarijih dana njezina života. Radi velike važnosti te tradicionalne književnosti pisac joj je posvetio osobitu pažnju, te ju sa sviju strana jasno prikazao. Iza toga isto je tako dobro prikazana staroslovenska i stara hrvatska glagolska književnost, crkvena i svjetska. Da to ustvrdim, ne smeta me, što su jedan ili dva glagolska spomenika slučajem izostavljena, dok je sva ostala građa, kako treba, ocrtana. No ipak bih želio nešto primijetiti. Ako se kod tradicionalne književnosti toliko ne osjeća nedostatak konkretnih priloga ili primjera iz samoga narodnoga blaga, jer rijetko ima koga od Hrvata, koji nije čuo ili koju narodnu pjesmu ili koju narodnu pripovijest, nije ipak tako kod staroslovenske ni kod stare hrvatske književnosti. Čovjeku, koji nije mogao polaziti viših škola, a koji je željan upoznati i staru našu knjigu, odabrani bi primjeri, pa makar i u malom opsegu te u transkripciji ćirilskoj ili latinskoj, vrlo dobro poslužili, da mu deduktivno raspravljanje postane što jasnijim. Bez konkretnih primjera deduktivni su prikazi prevučeni kao nekom koprenom. — Jednako to vrijedi i za svu ostalu hrvatsku književnost od XV., upravo od XVI. stoljeća pa dalje. Ponajprije valja s pohvalom istaknuti, da je pisac za svaki dio, za svaki odsjek naše književnosti napisao valjan informativni uvod. Kako naime sada, tako nam je domovina od vajkada bila rastrgana, a prema tome bila nam je rastrgana i knjiga: na knjigu dubrovačku, na knjigu iz ostale Dalmacije, na knjigu bosansku, na knjigu hrvatsko-kajkavsku i na knjigu slavonsku. A u svakom tome dijelu hrvatske domovine bile su drukčije kulturne i političke prilike, s kojima se u svezi razvijala i književnost. Da se uzmogne dobro razumjeti sama književnost, valja poznati i te prilike. Pisac orisom tih prilika nas je potpuno zadovoljio, — kao što je i same književnike, osobito one znatnije, prema svrsi svoje knjige obradio cjelovito i zaokruženo. No tu još jače naglasujem, da bi bilo potrebno sve znatnije književne pojave osvijetliti primjerima iz samih djela. To je pisac tu i tamo i učinio, n. pr. kod Ignjata Đorđića, — samo je trebao to provesti u cijeloj svojoj knjizi. »Pregled« bi time znatno poskočio u svojoj vrijednosti. Njime bi upravo prostrujio životni dah naših duševnih prvaka. Istina, shvaćam pisca. Time bi Pregled izašao nešto oveći, — a tko pozna naše književne prilike, pisac knjiga mora dobro paziti, kako će se nagoditi sa svojim džepom. Sve je to, kažem, istina, — ali ni od pomenutoga zahtjeva ne može se odustati. Jer napokon za to bi dostajala dva do tri štampana arka više, pa ako bi tiskarski trošak i bio nešto veći, prije bi došlo do 2. izdanja. Kako pak mi, radi neosporive vrijednosti Pregleda, želimo piscu, da i bez toga dođe što prije do 2. izdanja, želimo ujedno, da to 2. izdanje bude oživljeno odabranim književnim primjerima na što veću korist njegovih čitača. — Cijena je Pregledu 2 K, za đake 1.20 K. **F. R.**

KNJIGE »MATICE HRVATSKE« ZA G. 1913.

Bude Budislavljević: S ličke grude.

Budisavljević — to je davni utisak iz moje najranije dobi; davni al mili spomen. Slušajući priče moje bake, zaspao bih na tvrdom tlu do njenih nogu, a u snu bih vidio zlatovlase kraljevne i grdne zmajeve, vile i njihovo kolo, vještice i razbojnike, vitezove i osloboditelje blijedih kraljevskih kćeri, što ih ugrabi neman od zmaja. Bdio sam i snivao s tim junacima, i u prenapetoj fantaziji često sam očekivao čudne zgode, čeznuo za davnim vitezovima. Uto dođe jednog popodneva u našu pučku školu Budisavljević. Kako je bila soba malena, dan tmuran i na domaku, a mi malešni, malešni ko lakat-brade, pedalj-muž, uprepasti nas visoki stas i gromki govor Njegove Presvjetlosti. Od tog sam doba zamišljao davne vitezove jasnije no prije, još sam više vjerovao u priče i mislio na Budisavljevića, koga nisam pomišljao kao čovjeka u najmuževnijoj dobi, već kao mlada, vrlo mlada junaka. Kasnije sam kao gimnazijalac znao susretati Budisavljevića u Tuškancu. Sad sam ga tek poštivao, pozdravljao ga i smiješio se. Jedared me pače zaustavio i molio, da mu dadem novine, što sam ih imô uza sebe. Bio sam veseo, što sam mu mogao učiniti uslugu. Dugo iza toga ponudio me cigaretom, kako reče: veleizdajničkom (t. j. srpskom), a i sad ga sastajem uvijek, kad polazim u Tuškanac. Već mi iz daleka zvuči njegov odzdrav: »U zdravlje, brate!« Još ga uvijek najljubežljivije susrećem, jer je to moja davna, prva simpatija, pa otkako sam zavolio literaturu, biah veseo, kad sam naišao na njegove priče. U njima mi je uskrsnuo onaj prvi Bude, junačan i osebujan, gromoglasan i jedar, kakove su i njegove priče.

Koliko znadem, o Budisavljeviću se uvijek pisalo s mnogo simpatija, to više, što je simpatičan i kao čovjek, i kao pisac, napose kao pisac stanovitog dijela našeg hrvatskog naroda. Makar se mnogo tužimo na anacijonalnost naših pisaca, ipak su oni ponajbolji, koji su ocrtali pojedine naše krajeve. Tako mahom Zagorje Kovačić i Đalski, Kozarci Slavoniju, Novak i Kumičić Istru i Primorje, conte Vojnović otmjeni i davni Dubrovnik, Petar Kočić Bosnu, S. Ćorović Hercegovinu, Ćipiko Dalmaciju, da i ne govo-

rim o Šenoinom Zagrebu i Korajčevoj Overnji. Među ove pada i Budisavljević, lički portretist, drug Mašića i Pecije Petrovića, pa ako baš želite: i Turića. Sigurno znadete za Mašićeve Ličane, pa što je Mašić izrekao kičicom, to je Budisavljević izrazio perom. Njegovo je crtanje vjerno ko slika, snimano riječ po riječ iz ličkog govora, života i prilika sadašnjih i prošlih. To je pričanje tako vjerno, tako lokalno, da se mjestimice ne možete oteti naravnosti pričanja, te pomišljate, da čujete i gledate onoga visokoga Likotu, širokih plećiju, što nosi na razgaljenim i rutavim prsima vonj kozjeg sira i kožuha, koji oblači ljeti kao i zimi. Dok je Pecija vrlo malo poučan, dok zahvata duboko, pišući vrlo literarnim stilom, katkada odveć senzitivno, dotle je Budisavljević vrlo jasan, poučan i literaran kao narodne priče, nikad senzitivan, pa su zato njegove priče krasna, izvrsna knjiga s obzirom na svrhu Matičinih izdanja. Te priče imadu jednu od najvećih prednosti, a ta jest, da ih može čitati i najpriprostiji čitalac s isto takom nasladom i korišću, kao i onaj najizbirljiviji.

Budisavljević nam je dao čitavu galeriju portreta i slika iz ličkog života; on je u isti mah i portretist i historički slikar, koji umije dodati svojim osobama toliko života, sunca i prirode, te vam se čini nevjerojatnom Poevljeva rečenica: »Pejsaž je najljepši bez ljudi«. Njegove osobe, koje imadu u sebi uviek nešto tipično, izlaze jedre i izrazite, vajane primitivnom tehnikom našeg naroda. Petra Gavrana, koji dade naslov prvoj priči, riše n. pr. ovako: »Ovoga Petra sve je selo dobro pazilo i lijepo držalo, a starcu bila malne sedamdeseta. Još i danas dosta je jak, a ovisok, plećat, nešto malo pošinut, ali sijed ko ovca, debelih još i sad brkova, a crnih očiju, koje ispod zavojitih obrva, kad ih nadigne, čudno sijevaju. Inače starac čist i pristao, na licu mu polegla zbilja i neka tajna kao mukla bola; ali je on u svem razborit, dobar i uljudan«. No takav opis nije nikako potpun. Trebate čuti govor tih ljudi, prilike u kojima živu, i tek tada dobijete pravu i potpunu sliku Ličana. Budisavljevićevi su dijalozi izvrsni, pa razaznajete iz dijaloga više no iz opisa. U istoj priči, koja je jedna između najboljih, nalazi se jedan beskrajno dobar opis sastanka. Kad se naime Pero osvetio Turčinu Muratu Malbaši, zbog ubijstva brata, te toga radi odsjedio trinaest godina u zatvoru, vraća se u pusti dom i susreće se sa sinom. »Ja pred kuću, a momak preda me. E ga ljepšega smislio ne bi ni pristalijega. Nazovem mu dobar večer, a on se nešto smete, prihvati mi Boga i po vodu krenu brémom na ramenu. Ustavim ga: »Hrano, čiji si?« Reče junoš napola zlovoljan: »Što te briga stari.« — A ma, čovječe, briga me dašto; čiji si, kako ti je ime? Pogleda me pa uzdahnu: »Ničij, djede, kako se ovako na samštini hranim.« — I suza mu se obori niz lice. — Pa gdje ti je otac, mati? — umiljatim glasom nastavim, a u meni srce hoće da pukne. — Mati davno već u grobu, a otac — kamo sreće da za nj i ne znam; kamo sreće, da je i on već pod zemljom! — Aa, dijete moje, ti li si to, Malešu moj! vrisnem i sebi ga vinem ne znajući, gdje sam ni kako mi je. U mom vijeku takove mi suze ne trgoše. A moj Maleš sav se okvasio i dijete se ustaviti ne dalo. — Odvede me u kuću i pritisne noge prati, usta mi ljubiti i ruke i noge i kroz suzu kazivati, kako je sve pomrlo, a njem ostala kuća i žitak, pa sve palo na bogštinu, na malicu malu.« Tako lijepih, naravnih, upravo homerskih opisa i razgovora imade u Budinim pričama vrlo mnogo; ovaj je najbolji, dok je onaj u priči »Na ličkoj stepi« vrlo humorističan, smiješan do suza, nušićevski. Dolazi u selo na inšpekciju vele možni g. podžupan, gdje razgovara u općinskoj kući s načelnikom Manišom, bilježnikom Danišom i blagajnikom Stanišom. Načelnik je »Titular-Feldwebel« s krstom, pa je na soldačku izvježbao svoje činovništvo i udesio prostorije. Vječno privremenog blagajnika ispričaje ovako: »Ja, bitte gechorsamst; polagali su propisani ispit, ali nijesu dobili »cajgnisa.« Nego i tako su oni pouzdani ljudi, a razumiju službu.« Pa kad ga pita podžupan, nije li kot. oblast raspisala ponovni natječaj za stalnu popunu službe, odgovara: »Sehr wohl, ali se nijedan ispitanac nije javio... a i ko bi u ove naše grede.« Kad je pak poslije našao velemožni u blagajni manjak od 8 forinti i 23 krajcara, pa se zagrozio Regiments-Stockhausom, umah se snašao načelnik, »jer se naglo eno pljesnuo po čelu, pa slavodobitno poklikne: »A moj štracabogen? Amo de, brže, štracu moju, vrag u vas ne pukao, što ste pogubili glave?« — Donese pisarče tu bilježnicu, a Maniša okrene posljednju stranu podžupanu k očima, pa će nešto bujnijim glasom: »Vele možni gospodine, molim pokorno, ovo je Einkassirung od jučer popodne, još ne uveden ni u Haupteinkassirungs-Protokol, evo izvolite, acht Gulden 23 Kreuzer, štimuje auf ein Haar, baka«. Taj čovjek ne zna za § 56. nagodbe, jer piše: Gemeindekassa, Schulfondkassa, aerarische Steuer, Armenfond... pa ipak ga kori vele možni s tog nepočinstva, očito aludirajući na razne Kereše, Zagrabe, Esseke. Tu humoresku valja pročitati, jer se u prikazu gubi ton cjeline. Kaošto je tude karikirana uprava, tako je u Ćipikovom romanu Za kruhom, karikiran sam vele možni. Jedno popunjava drugo, tek što Ćipiko piše posve drugačije nego Budisavljević.

Sve se priče dijele uopće, kako je dobro razvrstao g. Pasarić u Predgovoru, na četiri perioda. Petar Gavran, Na vojsku, pa Očajnik Milivoj, podaju u vojničko doba. Te su priče i najuspjelie, pogotovu prva. Interesantno je, što se trećoj govorio Jelačića. Zadnji lički harambaša obrađuje hajdučko doba, dok Na ličkoj stepi, pa Bijeda i Nadro (»nadriknjiga«) karakterišu prvo ustavno doba. U najnoviji period broje se Susjedi, gdje se priča o Katoliku i Pravoslavnom (Srbinu!), koji se prepiru samo onda, dok čitaju novine, a kad zapadne snijeg, a pošte nema, najbolji su prijatelji, i zato Bude završuje: »Nispošlji, gospode, svakog mjeseca bar jednu mećavu, usliši molitvu moju!« Ostale priče (Maksimova draga, Jakota žena; Dvobračnica Mara i Pred mirovnim sudom) općenog su karaktera, pa ih ne bismo mogli staviti u red rečenih grupa.

Budisavljević je napisao kojih osamdeset priča, no dosta je i tih dvanaest, da dobijete karakteristiku Budinog pričanja i ličkih junaka. Bude bijaše Kurelcu ono, što ovaj Karadžiću, a baštinio je i stil Kurelčev, dok se iznevjerio gramatici pretjerane i neukusne »riječke škole.« Kurelac je dobro naslućivao, dok mu je rekao: »Za koje ljeto bude mi možebit i nad tobom jadikovat, i onda mi bude žao, što sam ikada i živio.« Kurelcu je ostao vjeran tek dr. Franjo Jelačić, čudak, redoviti šetalac Štrosmajerovog šetališta, sa »tašlom« od »viktajmanta«. Još bijaše bude najbolji prijatelj pokojnog Vukelića, a znanac Perkovčev i Šenoin.

Jezik je tih priča lijep i jedar, no katkada odveć tražen. Pored lijepih riječi: golotan, nebesit, bolovište, suhušan, imade i ovakih: počešljugati, čuknuti, najnejači, likšanati, šćoldati, okrdašiti, ispitanac, eleknuti, uštokati se. Imade vrlo lijepih tropa i figura, još ljepših opisa. Njegovi su hajduci izvrsno orisani, a isto tako i osvetnici, jer osveta nije njima grijeh, oni mole prije jela, poste i ljube ikone (u svim su pričama Pravoslavni!), a nada sve im je žao, što im sude zbog »turskih misirača« Ti su hajduci katkada vrlo ženijalni, tako, »zadnji lički harambaša« Lazo priča, kako se jedan spasio: »E, a nu — s ledja uhvatio oko pasa

Stojanovu ženu Devu pa je turkao pred sobom, a u ženu straža ne mogla pucati. Dok se primakao kukriku, a on pusti Devu, pa opali i umakne.«

Uopće, i pored nekih nedostataka (čudne riječi; tu i tamo početak sa dalekim opisima i slično) ostavljaju te priče, jedre i žive, pune sentenca i dobrih opazaka, lijep i trajan dojam, i ne će ih biti malo, koji će opetovano čitati Budisavljevićevu knjigu. O tim bi se ličkim pričama dalo uopće vrlo mnogo pisati, kao o svim knjigama, koje nas mahom raspoložе.

HRRVATSKO KAZALIŠTE.

Postolar od Delfta.

Kad sam pročitao sadržaj ove opere, nijesam mogao dokučiti, zašto su je nazvali upravo »komičnom operom«. Libreto je te opere priča o čarobnim »galošama« (zar za »galoše« nema zgodne hrvatske riječi.). U radnji sudjeluju Sreća i Nesreća, osobe, kojih u zbiljskom životu ne nalazimo. One se bore međusobno o premoć nad jadnim postolarom Pietom. Sreća ga učini bogatim poklonivši mu one čarobne »galoše«. Ali baš uslijed toga postaje postolar nezadovoljan i mrzovoljast. Nesreća ga nagna, te se upusti u nespretne spekulacije (koje?), i on izgubi sav imetak, pa u ljutini protjera i ženu i djecu k đavlu. Kako je tu želju izrekao upravo onda, kad je imao na nogama čarobne »galoše«, postane to doista pravom realnošću. Nesretni se Piet zaputi u pakao i našavši tamo svoje mile, zaželi, da bude sve ko i prije. I doista želja mu se ispuni. Mi vidimo opet postolara uz njegov stolić, gdje veselo čavrlja sa ženom, siromašan doduše, ali zadovoljan.

Prijelaz je iz zbiljskoga života u priču sasvim uspio. Mi i ne opažamo zapravo, šta se tu uistinu sve zbilo, tek znamo, da više ne gledamo zbilje. Naprotiv je prijelaz iz priče u realni život na koncu slabiji. Zato treći čin nije ni iz daleka tako dotjeran kao prva dva.

»Postolar od Delfta« pripada zapravo u onu vrstu opere, koju Nijemci zovu »Märchenoper«. Ta je vrsta operne glazbe nastala u neku ruku kao dvostruka reakcija. Prvoj reakciji, naime reakciji proti Wagneru, bilo je povodom to, što su propali svi komponisti, koji su bili zaslijepljeni Wagnerovi sljedbenici, da ne reknem, imitatori. Uto se pojavi priča — da tako prevedemo »Märchenoper« — koja se odlikuje jednostavnošću lica i događaja. Ne smijemo pitati, je li u toj priči šta moguće ili nije, je li vjerojatno ili nije, mi imamo sve ono, što vidimo i čujemo, naprosto vjerovati. Skladatelj ovakve priče mora imati, rekao bih, djetinjsko srce, pa se s ljubavlju prihvatiti posla, proniknuvši u dubok smisao priče naivnom vjerom djeteta. On mora zavoljeti osobito priprosti puk, prirodu i onaj svijet tajinstvenih bića, koja u priči dolaze i u radnji aktivno sudjeluju. Vanjski sjaj, jetka satira i patvorena tragika treba da donekle uzmaknu u pozadinu. Baš zato i jest u drugu ruku ova operna priča bila reakcija proti verizmu, kojemu su južnjačka vruća krv, goleme ljudske strasti, brakolomstvo i druge vrste ljudskih zločina davale obilje sadržaja. (v. W. Niemenn: Die Musik seit Richard Wagner.).

Priprosti ljudi, koji ulaze u radnju, treba da istaknu one opće ljudske vrline i slabosti, iz kojih izvire sva komika i sva tragika čovječjega života. I zato mora biti tekst djelo pravoga pjesnika.

Tekst je Bersinoga »Postolara« sasvim neuspio. Pozorišni efekti i dekorativni sjaj sastavni su mu dijelovi, a poeziji ni traga. Bersu je zapala teška zadaća, da svojom glazbom pomogne uspjehu neuspjeloga libreta. Kako je rasplet radnje veoma razvučen i ispunjen mnogim epizodama, nije opera mogla izaći dovoljno cjelovita. No Bersa je dao ono najbolje, što je znao i mogao, pak je naša (?) operna literatura obogaćena za lijepu tečevinu. Da spomenem samo neke momente. Nastup Sreće i Nesreće, koje u raznim oblicima dolaze među ljude, možda je još najslabije uspio. Kako je taj nastup s dramatske strane promašen, nije mogao ni Bersa da ga učini zanimljivim. Naročito mi se ne sviđa nastup »Nesreće«, gdje je skladatelj uveo i ksilofon, a ta je nešto futuristička manira puna verizma, premda na pozornicu dolazi osoba iz priče (?!). No zato je Bersa umio fino karakterizovati obične ljude. Tu su ponajprije priprosti građani iz Delfta: postolar i noćni stražar. Jedna je i druga osoba sasvim plastički prikazana. Postolarev motiv kao da je niknuo uz njegov stolić iz one monotone ritmike njegova čekića. Živahnost je njegova i prostodušnost vrlo dobro izražena. Piet ostaje postolarom, i kad navuče skupe pantalone i dugački salonski kaput. Pa i onda, kad pun boli traži svoju ženu i djecu u samom paklu, figura je njegova jednostavna i shvatljiva. Vrlo je lijepa popijevka, što je pjeva u paklu. Noćni stražar, premda je samo sporedno lice, koje ne ulazi u radnju, odlikuje se vrlo izrazitom karakteristikom. Motiv njegova roga uvijek ga prati. Pa i zov je njegov sa oštro naglašenim portamentom karakterističan. Dobro je shvaćena i postolareva žena Mintje i njegov sin Jan. Lisbetu, djevojku Janovu, autor je osobito odlikovao, jer ona ima da otpjeva s najljepših stranica ove goleme partiture ponajljepše popijevke.

Glavna je odlika ove Bersine operne glazbe onaj pučki ton, bez kojega ne može ni biti priče. Teme, što ih obrađuje, i motivi, kojima crta lica, više su ili manje laki i shvatljivi. Pa kad Bersa opisuje i onaj usiljeni dvorski život u drugom činu, posiže za ritmikom starinskih plesova, da nam dočara doba bijelih »perika« i neprestanog naklanjanja. Tu osjećamo nespretnost postolarevu, kad izvršuje one ceremanijalne sitnice, koje ga čine smiješnim, (Zato su valjda i nazvali operu komičnom?), jer mu ne uspijeva, da sakrije svoje porijeklo.

»Postolar od Delfta« pokazuje bujnu invenciju svoga autora, kojoj je ovaj put veoma smetao neuspjeli libreto. Kad se još oduči Bersa dugačkih interludija i postludija, koji i ako su lijepi, a često i motivirani, ipak svojom dugotrajnošću umaraju, kidajući ujedno razvoj drame, postat će dramatski skladatelj, od kojega se još možemo nadati mnogom uspjehu, pače i remek-djelu. Ako ne pazimo na neke suviše verističke izražaje, orkestracija je Bersina uzorna. Bersa vlada sigurnom rukom onim golemim aparatom, koji mu je potreban, da iskaže sve ono, što živi u umjetničkoj njegovoj duši. Da spomenem samo dražesne momente, Lizbetin solo u drugom činu, pa dolazak noćnoga stražara. Uspjelo mu je oslikati i sam pakao, i ako s nešto šaljive strane. Pričanje prababe đavolske lijepo je, a kletva đavlova uz pratnju pozauna i tuba puna patosa. Sve u svem znatan napredak Bersinoga talenta. Još bismo samo to mogli zaželjeti, da potraži tekst iz našega života ili iz naših hrvatskih priča, pak da bude naš hrvatski skladatelj. Čujem, da se sprema za njega »Hasanaginica«.

— rl —

KNJIGE »SOCIJALNE MATICE« U GORICI ZA GOD. 1913.

Dr. Vekoslav Kisovec: Delavsko zavarovanje proti nezgodam.

(Kratek pregled zavarovanja in zavarovalnic s posebnim ozirom na Slovence.)

Socijalno je osiguranje jedna od najkorisnijih savremenih institucija, kojom se nastoji pomoći potlačenim so-

cijalnim klasama. Kod nas je to još u povojima. Mi imamo u Hrvatskoj samo osiguranje protiv bolesti. U Austriji naprotiv imaju i osiguranje proti nezgodama. Slovenski je pisac Dr. Kisovec prikazao u ovoj maloj knjižici osiguranje proti nezgodama obzirom na nas Slovence i Hrvate.

Raspravica se raspada u uvod te u sedam poglavlja. U prvom su pogl. zakonske ustanove o osiguranju, odakle vidimo, da i radnici najmanjih obrtnih poduzeća spadaju u ovo osiguranje. (Izuzeti su željezničari i rudari, koji imaju svoje posebne osiguraonice, a isto tako i radnici većih poduzeća, koja imaju svoje osiguraonice kao n. pr. javna skladišta). U slučaju neskrivljene nezgode dobiva osiguranik razmjernu odštetu ili rentu, ako postane nesposoban za posao. Najveća je renta 60% od godišnje zarade, odnosno koliko radnik u 300 dana zasluži. Ipak ne smije biti manji dohodak godišnji od 600 K niti veći od 2400 K. Prema tomu je najveća renta nastradalomu 1440 K godišnje. Odštetu, odnosno rentu, dobivaju i radnikova udovica i siročad i roditelji, ako se ne mogu sami uzdržavati.

U II. pogl. su navedene osiguraonice i njihovo poslovanje. U Austriji ima 7. teritorijalnih osiguraonica (Prag, Brno, Lavov, Beč, Solnograd, Gradac i Trst). Za nas su najvažnije Gradac i Trst, jer je tu osigurano naše slovensko i hrvatsko radništvo.

Zatim dolaze u III. pogl. sudišta radn. osiguraonica, koja presuđuju zahtjeve radnika na odštetu i prijepore s radničkim osiguraonicama. U IV. pogl. su izbori za predsjedništvo osiguraonice. Pisac veli, da svaka osiguraonica nastoji skrojiti takva pravila, koja su po volji gospodi na vladi u osiguraonicama, napose što se tiče izbora! Dalje je u V. pogl. pomorsko osiguranje. Pomorska se osiguraonica nalazi u Trstu te čini posebni samostalni odsjek radničke osiguraonice proti nezgodama za Trst, Primorje, Kranjsku i Dalmaciju u Trstu.

VI. je poglavlje vrlo zanimljivo,jer su u njem statistički podaci. Spominjem samo nekoje. Slovenskih i hrvatskih poduzeća (u drugoj poli Monarhije) ima oko 4000, a radnika oko 170.000., od toga je oko 95.000 slovenskih radnika i 3000 poduzeća.

Do konca su g. 1905. uživali kod svih austr. radničkih osiguraonica 81.496 osoba okruglo 15 milijuna godišnje rente, upoprijeko dakle svaka osoba 186 K 60 fil. Odavle se najbolje vadi blagoslovni rad ove socijalne uredbe.

Tršćanska je osiguraonica isplatila god. 1910. odštete 1,148.285 K 57 fil., a gradačka 1,342.162 K 32 fil. Kod ovih su osiguraonica naši radnici osigurani, te je od radništva u gračkom svezu poprilici $^1/_3$ Slovenaca, a u tršćanskom oko $^3/_4$ Hrvata i Slovenaca.

Najzanimljivije je VII. pogl., koje nam potvrđuje, kako i ovim humanim uredbama nastoje Nijemci i Talijani, da nama Slovenima nanesu gospodarsku, a po tomu i političku štetu.

Gradačka je osiguraonica uložila svoj imutak od kojih 12 milijuna kruna isključivo kod njemačkih zavoda, a kuće, podignute od osiguraonice, služe isključivo njemačkom radništvu. Tako se kapital slovenskih žuljeva daje njemačkim zavodima, te se Nijemci gospodarski jačaju na naš račun. Isto je tako i kod namještanja činovništva. Slovence uopće ne namještaju, premda bi po pravici trebalo da bude bar trećina sloven. činovnika.

Slično se događa Slovencima i Hrvatima u Trstu i okolici. Premda je po pučanstvu $^3/_4$ Slovenaca i Hrvata, a samo $^1/_4$ Talijana i Furlana, ipak je pretežno kapital uložen (oko 8 milijuna K) u talijanskim novčanim zavodima. Radničke kuće služe samo talijanskim radnicima, a od svih činovnika su u osiguraonici samo dva prava Slovena!

Tako se postupa s nama Slovenima!

Knjižica je ova vrlo poučna i za nas Hrvate u Banovini. Danas se vodi boj na gospodarskom i socijalnom polju, gdje smo mi Hrvati vrlo nespremni. Od Slovenaca se možemo i moramo naučiti, kako se treba boriti u modernom i nacijonalnom boju.

Spomenuti mi je međutim, da je ovo djelce dra Kisovca ipak ponešto zbijeno i prekratko. Potreban bi bio kratak historijski uvod o postanku ovih zakona za osiguravanje, zatim statistički podaci o radu osiguraonica od početka, da se vidi njihov dosadanji napredak, usporedba sa sličnim zavodima u inozemstvu (na pr. u Njemačkoj), a mnogo bi pomoglo i lakšem razumijevanju iznesenih statističkih brojeva, da ih je pisac malko komentirao i rastumačio neke pojave (n. pr. odakle toliki deficit kod osiguraonica itd.). Interesantno bi bilo također znati, kako postupaju osiguraonice prema slovenskom radništvu, da li se mjeri istom kapom kao i Nijemcima i Talijanima.

e—t.

JOHN EVERETT MILLAIS: NEPRIJATELJ, ŠTO SIJE KUKOLJ.

(Uz našu sliku).

Engleski slikar John Everett Milais živio je od god. 1829.—1896. Pripadao je isprva školi engleskih prerafaellita, koji su nastojali, da se otmu šabloni akademskog načina slikanja, pa su zato tražili sujete za svoje radove u jednostavnoj prirodi i u kršćanskoj nauci. U svojim su slikama ilustrirali mnoga poglavlja iz Evanđelja. Takva je jedna slika i Millaisov »Neprijatelj, koji sije kukolj«. Poznata je parabola iz Matejeva Evanđelja, u kojoj je Isus isporedio kraljevsko nebesko s čovjekom, koji je posijao dobro sjeme. Ali kad su njegovi radnici spavali došao je zlikovac, koji je posijao po njegovoj njivi kukolj. Ovako se zbivalo uvijek u svijetu. Dobri su ljudi stupali putem istine i pravde, učeći i druge da pođu za njima. Ali tada se javila obično zloća, koja je ometala plodove njihova rada i širila svijetom svoju nauku.

SADRŽAJ:

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **Hrvatske tiskare d. d.**

HRVATSKA
PROSVJETA
MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA".

BROJ 3. ZAGREB, OŽUJAK 1914. GOD. I.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčan:na.)

Čim je Tkalčić otišao, dobrza liječnik Prohaska vodeći Miciku za ruku. Stupiše u dućan, a Skonti, ugledavši ih, gotovo pade od prepasti. Kad je čuo, što je i kako je, samo zinu i pođe s njima k Petronili, kod koje su već bile Elvira i Maša.

Prohaska popođe prema krevetu, pokloni se gospi i ni ne opazi, da ona jedva diše i da joj Maša tare otečene noge, pa reče: — Evo gospe, ja sam svoje obavio. Evo, to Vam je Micika.

Elvira se zagleda u djevojku, Maša svrnu glavom na nju, a Đorđe je iza njezinih leđa virio u čudu na svoju ženu. Opuna crvena lica Micike nenadano problijediše, i ona zadrhta pred pogledom bolesnice. Zadnji se trzaji života gasili u tom pogledu. Micika je pročitala u očima Petronilinim osudu i strašnu kletvu. Tijelom bolesnice prostrujiše grčevi, ona se uz pomoć Mašinu pridiže i pruži gole kosti obiju ruku prema Miciki i Đorđu. Nokti joj se zabijeliše poput pandža, ona stisnu šake i protrnu. Glava joj klonu, ona dahnu posljednji put i protegnu se mrtva.

Micika kriknu, skoro se sruši, no brzo se razabra, potraži vrata i pobježe jecajući.

Ostali se sjatiše okolo pokojnice ne vjerujući svojim očima. Prohaski se spustila donja čeljust, pošto je preslušao srce, koje je prestalo kucati. Maša je strašno jecala od plača, Elvira isto tako, a Đorđe se plačući udarao u prsa. Htjedoše zatvoriti strašne oči, u kojima je zaostao izraz osude, no ne mogoše. Zato staviše na svaku vjeđu po jednu cvanciku. Dotrčaše i djeca, pa se jauk razlijegao kućom tako, da je i susjedstvo skoro doznalo za Petronilinu smrt. Soba se brzo napunila žena. Petronila se pred par dana bila pričestila, odredila sve glede ukopa, a znalo se, da je i oporuku sastavila i predala je odvjetniku Bermanu. Sve je dakle kano dobra kršćanka i valjana gospodarica na vrijeme uredila, pa su je susjede iz svega glasa hvalile.

Prohaska je velikim koracima odmicao, ne gledajući ni lijevo ni desno, nego samo opetujući: — Zar tako? Zar meni tako? — Umrla, a nije ispunila obećanje.

Naskoro je malo zvono na vrhu sv. Trojice objavilo, da je neko žensko čeljade umrlo. Sletiše se piljarice i besposlice s trga u samostan i tamo saznaše, komu zvoni. Zapodješe dugačke i važne razgovore o prošlosti Skontijeve porodice i prorešetaše dobro pokojnicu.

Petronilu pak umiše i odjenuše, pa pozvaše Joška, da je pomogne prenijeti u drugu sobu, gdje priredile odar. Mate je u strahu slušao plač po kući. I njemu nješto stegnu prsa pa i on nehotice pođe za Joškom. Na pragu sobe stade i ugleda nekoliko muškaraca, koji su nešto oko postelje radili. Iznenada podignuše truplo i ponesoše ga van. Prolazili su mimo Mate, a on protrnu od užasa, spazivši blijedu glavu pokojnice. Glava je klimala amo tamo, i pogled otvorenih očiju pade na Matu. Njemu se pričini, da su te oči žive, ali ne od ovoga svijeta, nego da gledaju u nj iz neke jezive daljine, a gledaju strašnim prikorom, grožnjom i zlobom. I jedna se ruka izmače, pa se spusti groznom kretnjom i mahnu prema njemu.

Mate se sjeti strašne glave pokojne strine Kate i obiđe ga hladan mlaz po plećima. Od te prikaze smrti on uzdrhta, htjede kriknuti i pobjeći. Netko ga prihvati za ruku te se od straha lecnuo. Bijaše to Elvira, koja ga na pola svijesna povede u jednu sobicu. Tu je bila Anica. Ona se stisnula u kutu i plakala. Elvira je nešto Mati govorila, ali on je ne razumje, tek je u nju upilijio širom otvorene oči. Elvira ih ostavi same.

Mate se neko vrijeme plaho ogledavao, pa se zagledao u Anicu, što je neprestano plakala. I njemu se dade na plač, no suzdrža se, pa pride k njoj i stajaše kraj nje, a da nije znao, što da kaže.

Anica uzdahnu i reče: — Mate, umrla mi je mama! Moja mila mama! Dragi Bog ju je uzeo k sebi. — Opet proplače, a Mate izlanu: — Ni ja nemam majke. — Kako ti je bez nje? — upita ga Anica.

Mate skrenu ramenima, jer nije znao, kako je, kad netko ima majku.

— Što ne, ružno je bez majke? — počne opet Anica. — Ali sastat ćemo se na drugom svijetu.

Mate opet maknu ramenima. Anica nastavi plakati i po koji put dozivati svoju majku, a Mate sjede kraj nje i okretaše svoju kapicu. Tako su dugo sjedili bez riječi, prisluškujući, kako ljudi po kući hodaju i potiho se razgovaraju, a stare su stepenice od hrastovine neprestano škripale. U neko doba dođe i Alfredo, pa dade Anici i Mati kolača, da jedu. Iza toga nađe neku knjigu sa slikama, pa se sve troje naskoro udubilo u promatranje, i Alfredu bi se i veseo poklik i smijeh potkrao.

Pod noć dođe i opet Elvira — sva u crno odjevena — donesavši jela i nahrani sve troje, pa reče Mati, da će tu noć s djecom prespavati i ostavi ih. Stepenice su neprestano škripale od hoda mnogobrojnog ljudstva, a Anica se najednom nasloni na Matu i zaspi. Alfredo se baci odjeven na postelju i odmah zahrče.

Mate se ne usudi ni ganuti. Djevojčica je naslonila glavu na njegovo rame, a on je pazio, da joj se glava ne oklizne. Proganjale su ga pokojničine oči i njezina ruka, ali ga ipak nije bilo strah. Kano neka utjeha, neko slatko i ugodno hrabrenje da je strujilo iz Anice u njega. On legne djeci pod noge i skoro zaspi, no nenadano se trgnu, zagleda se na čas u Anicu, pa podiže ruku, da se prekriži, što davno nije uradio. Tada pade i zaspi.

V.

Sva su zvona sv. Barbare u Lađarskoj ulici i Sv. Trojice u gradu zazvonjela, kada se svrstao i poposao sprovod pokojne Petronile. Iza križa na čelu povorke stupala su školska djeca sa svojim učiteljima, onda građanstvo i cehovi pod zastavama, napokon gradska glazba. Iza glazbe je pjevalo svećenstvo, i to: dubovački župnik Mašek i kamenski Stuparić te desetak Franjevaca. Uz mrtvačka kola nosili su starci debele zapaljene svijeće, a iza njih iđahu Đorđe i Elvira u crno odjeveni, pa pukovnik, zapovjednik grada, sa svojim časnicima, te gradski vijećnici i dugi niz gospođa i žena.

Mate se od čuda snebivao. Otkuda tolika djeca? Toliki ljudi? Kad je glazba zaigrala, srce mu se strese, i on je besvijesno uporedo s njom stupao, diveći se i glazbalima i glazbenicima. Osobito mu zape oko o silan rog, koji se propeo s oniskog trbušastog glazbenika, grleći ga i puštajući strahovito duboke glasove. Groznije je to glazbalo urlalo od najvećeg bika, što ga je Mate ikada sreo. A istom veliki bubanj! Taj je kano velika kvrga prikečio leđa nekoga mladića, iza kojeg je stupao okrugao starkelja i nesmiljeno po bubnju lupao. Mati se glazbenici pričiniše posebnim nekim bićima i nikako da pojmi, e su i to obični — sasvim obični karlovački građani. Pravih je Hrvata među njima malo bilo, zgoljni skoro doseljeni i pohrvaćeni tuđinci: Nijemci, Česi, Talijani. Mate nije znao, da je užar Fuks onaj, što pušta one strašno duboke glasove, Girardi da nosi bubanj, a Horak da lupa po njemu.

Idući usporedo s glazbom, prođe Mato kroz Lađarsku ulicu i Žitnu ili židovsku varoš, uvijek uz Kupu, pa skrene na Šranjgu. Starinske drvene kuće poredale se od crkvice sv. Barbare uz Kupu prema Dubovcu. Svaka je kuća bila posebnog lika, a opet su sve sačinjavale jednu skladnu cjelinu visokih krovova i još viših dimnjaka, uzanih, klimavih prozora, širokih glavnih vrata i popucane žbuke. Neke su bile ovelike i na dva poda, većina ih je bila uska i visoka. U svakoj je kući bio ili dućan ili hambar za žito, gotovo na svakoj po koji znak, kano jelenja glava, silan ključ ili trougli šešir od lima. Neke kanda su se u zemlju spustile, druge istupiše ponosno iz reda, u neke se moglo zaći i kroz prozore prema cesti, a sve su bile pune ljudstva: djece i odraslih, trgovaca i radnika, majstora i šegrta. Pred njima je tekla Kupa, no slike njihove u njoj ne bijaše, jer je po Kupi mirovalo i vrvjelo bezbroj lađa svake vrsti, prepunih razne robe; tek se je visoka kula staroga grada Dubovca odrazivala u sredini rijeke, gdje je voda i najdublja bila. Svud je bilo zaposlenog i marljivog svijeta, i sprovod je tek na čas obustavio obični tok života, koji je još snažnije probuktio, čim su minuli posljednji redovi

Ali na Šranjgi valjalo se upravo boriti za prolaz. Stražar Papež vikao je i po koji put i opsovao, jer se kola iz Rijeke i za Rijeku ne htjedoše ugibati, a bilo ih je toliko, te se činilo, da se grad seli. Tek kod reda platana uz Lujzinsku cestu, kada skrenuše na lijevo prema groblju, razredi se gužva. Kolija je krenula dalje cestom, a sprovod svojim putem.

Sprovod uniđe kroz velika vrata na groblje, gdje je Mate vidio bezbroj križeva. Ali njemu se oči otimale za zelenim šumicama po obližnjim vrhuncima. Iznenada ga snađe neka velika čežnja, pričini mu se, da je sred ovog ljudstva sam samcat, a tamo gore u zelenom onom gaju da ga čeka netko drag i poznat. Ubrza korake po strmoj Karolinskoj cesti i za čas se nađe na brežuljku, obraslu hrastovinom, bukovinom i vitkim jasenjem. Osjeti miris šume, trave, papradi i trulih panjeva. Začu pjev ptica, zuj pčelica, a pred očima mu puče divna slika: stari grad i nad njim plavo nebo. Tišina mu je godila, a na gradska vrata svaki čas kano

da će stupiti krasan junak, bojni konji da će vrisnuti, a s kule zaoriti duboki glas brkatog stražara. Mnoge priče pokojne strine Kate uskrsnuše u njegovoj duši i on plaho ogledavaše nijemi grad i starinsku crkvicu izvan grada, pa sjedne u travu i stade motriti neviđenu dosele sliku.

Na desno i na lijevo poredali se obrašteni brežuljci, a po njima i pod njima ukazala se sela, zabijelili se dvori i crkve. Podno nogu pukla nepregledna ravnica, kojom je tekla plava Kupa, a ljeskala se Korana. Tu se smjestio grad. Visoki ga šanci opasali, po šancima virili topovi, a iz sredine grada podigla se dva zvonika jedan manji a drugi veći — sličan junaku s kacigom na glavi. Oko grada se nanizale kuće u svim smjerovima, da ih probije na Baniji tornjić crkvice sv. Triju kralja i bliže onaj sv. Barbare, dočim se je Rakovac s velikom zgradom realke pružio daleko pod jedan hum. Tu je bilo na vrhuncu mnogo oduljih zgrada — Švarča, a ispod nje hrastov gaj, »lušćić«. Dalje od grada u ravnici bijelila se kamenska crkva, pa Hrnetić i Kašteo, te Mahično i Draganić. Kako su oblaci na nebištu plovili, tako se i kraj sada zavio u sjenu, sada sinuo na suncu i iskočio kano na dlanu, dok se Plješivica nad Jaskom i Sljeme nad Zagrebom jednako plavili, a čunjasti Martinšćak sa svojom prastarom crkvicom na vrhu zelenio se po strmim rebrima.

Iz grada su dolijetali akordi zvonova, malo je zvonce tuckalo na groblju ispod staroga grada, a Mate je slušao i motrio dugo i dugo, i kad je sunce skrenulo na zapad i doletio vjetrić, zašuška granje, a iz očiju Matinih potekoše suze. Srce je njegovo bolovalo od nekog nemira, nečega mu se htjelo, a samo nije pravo znalo. Pričini mu se, da na obronku jednog brežuljka pri kraju sela vidi kućicu posve sličnu onoj, koju je ostavio. Tamo kanda se i blago na paši miče. Ej, da je doma! Glasno je jecao i dozivao sestricu Stanu. Kako ga je boljela misao na očinski dom!

Ali on nije znao puta onamo, a da jest, s mjesta bi pošao prema svome selu. Razgleda se, ne bi li opazio kakav znak, po kome bi mogao prosuditi, kuda mu valja poći. Sve je bilo tuđe i nijemo.

Sjeti se Anice i prohtjede mu se potrčati k njoj i izjadati joj se, kazati, što ga tišti; znao je, da bi ga ona utješila. Pohrli niz brdo i naskoro zaluta, no ipak se nekako prikuči Kupi i uz nju nađe i kuću, u koju se bio sklonuo. Neodlučan stade pred dućanom, koji je bio zatvoren, kad li ga zovnu kočijaš Joško, što je stajao u veži. Mate se baci na ležaj u staji, a Joško pođe po večeru. Kad se vratio, nađe Matu na istome mjestu, a pleća su mu se od plača tresla. On ga nahrani i postavi ga na ležaj, a Mati se zarumenješe obrazi od ognjice, i on se u snu trzao i uzvikivao.

Prividi mu se, da ga motri tisuću očiju, a jedan par strašniji od drugoga. da se pružaju za njim mršave i blijede ruke, a on nije bježao, nego se kotrljao niz neku strminu; do njega dopirahu čudni glasovi kano da čavke čavču i orlovi klikću. Najednom ga obuhvati nešto meko i ugodno, mine ga strah, i on se zagleda u vilu, što se nadvila nada nj, a imala je oči Aničine.

Drugi dan otvoriše dućan i sve po starom pođe, tek je crnina Elvire i druge djece sjećala na nedavnu smrt **u kući.**

Mate je redio i stanio krave, ali se naskoro latio i čišćenja konja. Joško ga pouči, kako će to obavljati, a on je gladio sada jednoga sada drugoga konja, pazio, da se na vrijeme nazobe i napoje, pa im se dlaka naskoro stala svijetliti, grive su im se nakostrušile, repovi se raširili, a bokovi ispunili. Kad bi god mogao, davao bi im i kruha i soli, pa i zelenja, a oni se počeli od obijesti gristi i zadnje noge pridizati na svakog, pače i na Joška, samo na Matu ne.

On bi u staji na privezanoga konja skočio, a konj bi se od jasala trzao, hoteći s Matom potrčati. Veliko je slavlje bilo, kad bi poveo konje na vodu. Zajašio bi konja, stisnuo dobro koljena oko bokova, a konj bi poigrao. Mate bi gotovo pao, no pridržao bi se za grivu. Kad bi se konji u vodi umirili i stali je cmrkati, Mate bi se od radosti ogledavao, vidi li ga tko. I doista jedamput vidi: gore na obali stajao je Skonti, držeći Anicu za ruku.

Mati se uzbuni srce od ponosa, a konji, izišavši iz rijeke, potrčaše. Onaj konj, na kojem je jašio Mate, uzbaci se zadnjim nogama, a Mate mu poleti na vrat. Pridrža se ipak kano mačak i ne padne, a Skonti pljesnu rukama, gromotno se nasmija, pa kad je Mate mimo njega jašio, viknu na konje, da su se lecnuli i potrčali u skok.

Mate sjaši u staji, a bijaše uzbuđen, pa priveza konje ularima o jasle i ogrli jednog pa drugog.

Skonti je kazao Jošku, kako Mate na vodu jaše, a ovaj se smijao i donio Mati grožđa. Ono odijela, što ga je ponio od kuće, raspalo se i on ostade u krpama, tek se crvenkapa crvenila ko i prije. Jednog dana pozva ga Skonti u dućan i na silu ga obukoše i odjenuše, ali crvenkape on ne dade, makar su mu nudili šeširić s crvenim percem iz dućana šeširdžije Rozgaja.

Mate je pomalo zamjenjivao Joška i kod kola. Konji su ga slušali na riječ. Skonti ga zateče, kako je istovarivao jedan voz, a svaka ga vreća prignula do zemlje. Maša ga je kuharica gledala, ali joj se činio drugačijim od ostalih i nekako kano da će ga — začudo — zavoljeti. No Mate se za nju nije brinuo, nego je goneći konje, radeći ko crv i preko svoje jakosti tek pogledavao, vidi li ga Anica. Maša je kuharica bila oštra oka, pa to zamjeti i zamrzi ga kano đavla pa je samo

čekala na zgodu, da na njemu iskali svoj gnjev i da mu pokaže svoj prezir.

Alfredo je malo kada dolazio u dvorište, a Oro, čim bi ga opazio, sakrio bi se u najdalji kut svoje kućice. No i tamo bi ga našla Alfredova motka, kojom je gurao psa u rebra kano jazavca u jazbini. Oro je strpljivo podnosio njegovu zlobu, podvivši rep, a zarežao bi ili zacvilio, kad bi mu dozlogrdilo, na što bi Alfredo pustio motku i pobjegao. Pas bi za njim mrko gledao i obilazio motku, po kojoj je Mate znao za Alfredov pohod. On bi motku izvukao iz kućice, bacio je što dalje, a Oru bi pogladio. Stari bi pas mahnuo repom i milo bi pogledao svog prijatelja.

Češće je silazila u dvorište i Anica. Sada bi prala odijelo i krpice svoje lutke, sada bi donijela kost psu, ili bi se nagledala u staju, ili se igrala oko sanduka. I Mati bi po koji put pružila koju slasticu.

Jednoć smijući se dobježa dolje sa zdjelom, u kojoj je bilo pekmeza, što je Maši preostao od gužvare. Žličicom je grabila pekmez, stojeći sred dvorišta, pa je mignula Mati, koji je stajao u staji i pozvala ga, neka oblizne žličicu. Napokon mu je ostavila sve i odbježala u kuću.

Mate sjede na najdonju stepenicu. Strugao je žličicom po zdjeli i lizao onu divnu tvar, kakove nikad u svom životu nije okusio. Najednom se stvori pred njim Maša, istrgne mu zdjelu iz ruke i udari ga po licu. Bojeći se, nije li Joško u staji, ona je šutke udarala dječaka, kud bi ga dohvatila, a najviše po glavi. Mate ustade i pusti ruke, da mu nehajno vise. Nije se branio, a Maša se sva usopila, udarajući ga. Kad bi ga udarila po licu, glava bi mu samo odskočila na drugu stranu. Ali on ni makac.

Maša prestade, pa opet podiže ruku, da ga udari, no srete njegov pogled. Crne mu očice bile prepune pečali i boli, ali i ponosa i junaštva. Ona se za čas zagleda u te oči i pričeka, hoće li dječak vrisnuti, proplakati, braniti se; a on — ništa. Još ga jednom preko volje udari, a on je uvijek stajao miran ni ne pisnuvši. Tada Maša kano poparena pobježe. Toga dana nitko je ne ču, te pomisliše, da je oboljela; a ona je samo uzdisala u kuhinji i kuhajući šaptala: »Kriste Bože, oprosti!... Oprosti, Bogorodice!«

Kad je drugog jutra Mate donio u kuhinju mlijeko, a obrazi mu bili otečeni, Maša zajeca, pa se prignu, zagleda se u one crne očice i kano od straha se strese.

Mate je otada dobivao hrane i odviše i nikad da bi i jedne riječi Maši prozborio. Ona se pak pred njim kano krila i u najvećem bijesu, spazivši Matu, snizila bi glas, pa bi na koncu šaptala. A u srcu Matinom ostade kano žalac gorka spomen na nepravdu, pa je mali često pomišljao, kako da se Maši osveti. Osveta bi morala biti strašna, jer je i uvreda bila velika. On je u duši motrio Mašu, kako se u prahu pred njim valja, a on je bije i bije kandžijom, koju je spleo od ulara i dobro namočio.

U zimi Mate prokašlja, da su ga čuli i u kuću. Prva se uzrujala Maša, no ne usudi se popitati Matu za zdravlje, samo mu se svako jutro, kad bi donio mlijeko, zagledavala u sve bljede lice. Spomenu Elviri par puta Matinu bolest, ali ova je imala drugih briga. Otvoriše naime Petronilinu oporuku, i tu se nađe, da je sve ostavila svojoj djeci, a ni krajcare ni njoj ni Đorđu. Šta više, zaželjela je, neka se nađe djeci skrbnik. Skonti se porugljivo smijao, ali Elvira je bjesnjela. Imala je prosaca, no svaki se od njih nadao i imutku uz Elviru, a ona nije imala ništa.

Jednog dana — pošto je Mate izašao iz kuhinje i na dnu se stepenica jako raskašljao — umi Maša naglo ruke, otare ih o pregaču i potrča u dućan. Skonti je se uplaši, jer je ona rijetko dolazila u dućan, a kada bi došla, bilo je vike i pravde.

Ali ona ovaj put milo i ponizno pristupi, pa reče: — A što vi i ne znate, da je naš »Oro« ošepavio?

Skonti se začudi, pa upita: — Ošepavio? — A od čega?

— Ne znam, — odvrati Maša, — nego ga viđam, kako po dvorištu švrlja, a jednu je šapu uzdigao, pa kad legne, ogledava je i liže, a po katkad i skvikne. Što ćemo s njim?

— E, moja Mašo, — nasmija se Skonti, — ako ne znaš ti, koja si svemu vješta, kako da znam ja? Jesam li ja pasji doktor?

— Nijeste, a bi li po njega poslali, jer ni ja se u te stvari ne razumijem, a šteta je psa!

— Dabome, šteta. Pa zovni živinara, neka ga liječi. Ali što si se ti zbog njega tako zabrinula? Pas je pas i kad ostari, s njim u Kupu!

— A nije li vam kuću čuvao?

— Jest, ali će i drugi!

— Nezahvalna ste srca!

— Nijesam, Mašo, nego tako se radi s psima. Da je koje čeljade oboljelo, drugačije bi se radilo.

— Pa oboljelo je! Naš Mate kašlje i kašlje, nestaje ga, blijedi, uginut će, a nikomu da se potuži. Samo kunja i borta i tako će i umrijeti. Vi ništa, kanda je i on pas.

— Nemoj tako, Mašo! Nije on pas, nego dječak valjan, da mu treba para tražiti. To je dijete mudro i premudro, a radino ko crv. Bit će to gazda! Bolestan, veliš. Šteta bi ga bilo. Zovni liječnika, neka ga vida.

— Zovnite ga vi. Gdje da ga ja nađem? Pošaljite Janka po njega. Ali odmah!

Janko se naceri i ne ganu se. — Dobro, — reče Skonti, — neka Janko po objedu pođe po liječnika.

— Kako, po objedu! — kliknu Maša. — Odmah neka ide! I da mi nijesi, lopove, postajkivao, jer ću ti vratom zakrenuti. A onog medonju od doktora dovuci makar silom i kaži mu, da ga ja zovem. Ako me ne posluhne, nikad mu više dobre riječi kazati ne ću. — Ajde, diži se i bježi.

Janko poskoči i odleti na ulicu, pa odanle viknu: — Ako mi obećaš kolača, trčat ću, ako ne obećaš, korakom ću!

Maša se užurba i doviknu: — Žuri se, mali, dat ću ti kolača, — pa onda primetnu: — Zadavio se njima, da Bog da! — Ali se odmah lupi po ustima i šapnu: — Opet sam zgriješila!

Liječnik Prohaska doista hitro dođe. Pozvaše Matu u jednu sobu. Maša je turila ruke pod pregaču, a već se našaptala, opisujući doktoru sve znakove bolesti na Mati. Mate je imao na sebi kupovno odijelo, pogužvano, no za čudo čisto. Haljica je na njemu visjela kano na kolcu, hlače oko nogu klopotale, omršavio do kraja, a oči mu skočile i zabijelile se.

— Jesi li bolestan, mali? — upita ga Prohaska.

— Nijesam, — odvrati Mate.

— Ali kašlješ!

Mate maknu ramenima i zavrti prstima crvenkapu. Svukoše mu haljinu i košuljicu, a on kost i koža, te se Maša jedva suzdržala, da ne zajeca. Liječnik je po prsima dječakovim tuckao prstom kano po burencetu, nešto osluškivao i opipavao, pa zabrinuto klimao glavom. Napokon reče: — Mašo draga, pravo si kazala: ovo je dijete bolesno i poginut će, ako se ne liječi.

— Odredite, odredite, gospodine, što da radim! Sve ću ja za njega, a vaš ću trud naplatiti i poljubit ću vam ruku.

Prohaska zaškilji na nju, pa joj stade tumačiti, što joj je raditi. U toploj se sobi Mati zavrtjelo. On poblijedi i zanjiše se, a Maša ga hitro prihvati i odnese u svoju sobicu kraj kuhinje. Tamo ga njih dvoje razodjenuše i položiše u Mašin krevet, pa tu Mate i ostade, a Maša ga je dvorila kano svoga sina. Mate je stao bulazniti, pa bi i zapjevao svoju čobansku pjesmicu, dozivao bi svoje kravice, a koji put šapnuo bi i ime sestrice Stane.

Dugo je Mate bolovao. Bilo mu da umre, te je Maša uz njegovo uzglavlje sprovela budna noći i noći. Kad je pogibao minula, on bi sate pregledavao svoje mršave prstiće i samo šutio i ne obazirao se na nju. Ona se sva raznježila, a on se rasprokšio. Pustiše i djecu k njemu, ali Maša brzo zabrani dolaziti Alfredu, jer je bio bučan i dosadan. Anica je sjedila kraj njega i čitala mu priče i pripovijesti, pa je sve pomalo i njega uvježbala u čitanju i pisanju. Bio je on bistra glavica, pa je lako i hitro shvaćao sve, a učio je rado, pa bi čarao i križao po tablici kamenčićem. Naučio je uz Anicu i računati. Maša je bila sretna i presretna. Ona mu kupila i topao kaputić i sašila rubeninu za njega. Toliko se brinula za Matu, da su joj se smijali i doktor i Skonti.

Mate ozdravi po Božiću. Ne pustiše ga više u staju, nego da će u dućan. Ali najprije neka se naužije zraka. Kupa se skoro sva sledila. Sve je mirovalo na njoj, tek se banijanska djeca sklizala uz obalu. Karlovčani su jatomice polazili na Strugu, da se skližu, a djeca se sjatila u opkope oko grada, gdje je bilo dobra leda. Po vas dan bilo je tu krike i vriske. I Mate je tamo zalazio. Na ledu se ljeskala sklizaljka, koju su ugladila djeca, i njih desetak stani jedno iza drugoga, pa potrči i pusti, da noge po ledu same lete. Padne li jedno, sruše se skoro svi svrh njega, pa eto vike i smijeha, a koji put i plača da oglušiš. Ili bi uzeli komadić leda, pa se iz daleka zaletjeli i na nj skočili, a onaj bi komadić poletio kano iz puške. Među djecom bijaše vazda i pasa, pa se svi smijali, kad bi pas na glatkom ledu raširio sve četiri i cvilio od neprilike. Alfredo se i tamo derao i s drugom djecom razbijao, dočim je Mate Anicu posio na saonice i strelovito s njom trčao po ledu, rušeći sve, koji mu se ne ugnuše. Bilo je i grudanja snijegom, i djeca se vraćala kući zažarena, vesela i zdrava.

Po Sv. Trim kraljima pozva Skonti Matu u dućan, pa mu reče: — Sad si zdrav, a igre je bilo dosta. Stani tamo i pomaži. U staju mi više ne ćeš. Ma da si mi pošten! Ukradeš li štogod, zovnut ću pandura i bit ćeš zatvoren.

Mate stane kraj Janka i radio je, što mu naložiše. S početka nije ništa znao, ni što je ovo, ni što ono, ni gdje je ta stvar, ni gdje je ona. Zato je bilo s njim dosta muke. Janko mu se smijao i grozio mu se, uvijek nešto kriomice žvačući: jeo bi ili grožđica ili mandula ili roščića ili smokava; katkada je hrskao i bombone. Mate se ničega ne taknu, makar ga je koji put želudac zabolio od glada. On se tek otimao, da prima novce od kupaca, pa ih je s nasladom brojio i stavljao u pretinac. Znalo se nakupiti toga novca i na šake, a Skonti, polazeći van, samo bi zagrabio i turnuo u džep. Zagrabio bi — ma i omanje — i sam pomoćnik Stojan, kad bi mislio, da ga nitko ne vidi. No ipak bi ga smotrilo Matino oko. Janko nije mario za novac, kao ni za blato, i Mate ga nikad u krađi ne vidje. Desilo se, te je jednom Mate ostao sam u dućanu. Neka ga neodoljiva sila privukla ladici, i on ukrade jednu škudu, pa je spravi u džepić. Kroz nekoliko ga je dana ta škuda smetala, onda ju je sakrio u skladištu na tajnu mjestu.

K toj se škudi naskoro pridruži druga, pa treća: Mate je pomalo gradio temelj svojoj budućnosti.

U to se zavrgla parba između odvjetnika Bermana, zastupnika Skontijeve djece kano provoditelja posljednje volje pokojne Petronile, i Tkalčića, koji je zastupao Skontija. Ovaj je oporuku pobijao i htio dokazati, da imutka pokojnica i nije ostavila, jer — ako se sve sračuna — ne će biti dosta ni da se naplati suprug joj Đorđe, koji je tražio barem odštetu za svoj rad od toliko godina, a pokojnica ga se nije nikako sjetila. Ma da je u Karlovcu bilo sve u velikom poslu, imali su Karlovčani dovoljno vremena i za zabave, i za pijanke, i za šalu i smijeh — jer su tomu bili od vajkada vični. Ni u jednom gradu u Hrvatskoj nije se tako veselo živjelo kano u Karlovcu. Svaka je gostiona i svaka krčma imala svoje stalno društvo, a članovi su bili točni i vjerni svojim običajima i tek velika kakova zgoda da bi kojeg od njih zadržala kod kuće. Đorđe je zalazio k Florijanu u Florijanskoj ulici nasuprot bedemu i »halbohtu«, kako se zvao toranj stražnik, kroz koji se na sjevernoj strani ulazilo u grad. Noću su ogromna vrata na tom tornju zatvarali, a dizali bi i oba omanja lančena mosta, no ne uvijek, nego kakove je volje bio zapovjednik u »generaliji«. Kad su iza pogibije Zrinskih i Frankopana karlovački generali opljačkali njihove gradove, srušiše i Švarču, pa od njezinog kamenja sagradiše »generaliju«.

Ulica je sv. Florijana bila samo s jedne strane izgrađena, jer je na drugoj strani tekao ravno bedem, a sezala je do građanske streljane, koju sagradiše na starom groblju. Kuće su bile drvene, neke ožbukane, neke ne, a različita oblika i razne visine, no ponajviše na jedan pod s potkrovljem. Gostiona je k »Florijanu« bila u jednoj takovoj kućici. Na vratima je ljeti i zimi visjela pločica s napisom: »Molim, zatvorite vrata!« Ipak su ta vrata bila uvijek otvorena.

Gostioničar Žugić uvijek je točio izvrsno svetojansko vino, od kojeg se rumenile uši, a jezik se odvezivao. Ovamo su dolazili građani svakog soja i tu pili, jeli pečene guske, patke i piliće, — a sve u slozi i ljubavi. Tu je kod stola u kutu obično sjedio i Đorđe, uza nj još neki trgovci, pa odvjetnici, činovnici i kotarski veterinar. Pili su iz visokih čaša po »fif«, a tih bi se »fifova« nabralo, da je izašao i cijeli požunac.

Neke večeri dođe Đorđe ovamo, i nađe veliku galamu. Znao je on, zašto je ta galama i baš ga je to zanimalo. Pozdravi se s konobaricom Micikom, pa se odmah umiješa u raspravu.

Tkalčić se i Berman toga dana pred sucem tečajem rasprave ljuto posvadili. Odvjetnik je Berman bio čovjek uglađen, uvijek pomodno odjeven, lijepo začešljan, u zapučku je uvijek nosio ružicu. Sto su se puta ova dvojica popravdala, no i pomiriše se. Ipak se ovaj put ozbiljno uhvatiše. Tkalčić je naime pred sucem i pred stankama rekao: — Slavni sude! Moj protivnik na usta svog branitelja — laže! — Odmah su se tamo pograbili i izgrdili, pa je Berman poslao časnike Tkalčiću, da pita zadovoljštinu.

Tkalčić je sada sjedio kod stola, a oko njeg se sjatilo mnogo prijatelja i znanaca, da čuju po deseti put, kako je on te časnike dočekao i otpravio.

— Ele, — reče Tkalčić, — dođoše k meni u pisarnu kapetan Prpić i poručnik Katančić, pa: Mein Herr, ovo, mein Herr, ono. Govorite, velim ja njima, i ne bojte se. Što je? Što hoćete? Nema druge, i oni meni lijepo, da ona lutka ne može mirno podnijeti uvredu. Pa dobro! Onda oni, neka dam zadovoljštinu. — Kako ne? Drage volje, gospodo! — Vi, veli meni Prpić, imate pravo odabrati oružje. — Ma ja sam, gospodo, rekoh, nosio pušku u Italiji, pa zna se, kakovo oružje odabirem: — kubure! Onda oni oko mene kano mačka oko vruće kaše, i ovamo i onamo, a sve navijaju na sablju. Jok, rekoh, kad je uvreda tobože velika, što da se sabljicom igramo, nego odmah neka padne glava. Tako ili nikako drukčije. Kad vidješe, da je vrag uzeo šalu, stanu glagoljati o prijateljstvu, o starom poznanstvu, o kolegijalitetu, ma o svakakvim mudrolijama. Gospodo, rekoh, sve je to mačji kašalj, pustimo to za drugi put. Ona hulja — baš sam rekao, hulja — neka znade, da imade s čovjekom posla!

Gosti pljesnuše od udivljenja. — Pa kako utanačiste? — upita Đorđe.

— Sutra na večer sastat ćemo se na groblju kod streljane, i iz kubura, pa što Bog dade i sreća junačka!

— Živio! kliknuše njegovi prijatelji.

U to se javi pekar Baretinčić od drugoga stola: — Ma ja sam tu pripovijest čuo drugačije.

Skočiše na noge, da ga čuju, a on im kaza, kako se govori, e je Tkalčić skoro plakao pred sekundantima, neka ga ostave na miru, jer da on, što je živ, nije imao u ruci ni puške ni sablje.

Na to se ražesti Tkalčić i poče vikati, da je to laž, a on će sutra dokazati, tko je junak i koga je zadojila junačka mati.

On se naskoro tronuto oprosti od prijatelja, a oni ostadoše dulje no obično, slaveći svog druga. No nekako se mnijenje i o njemu i o njegovom suparniku okrenulo, pa je na polasku svima bilo jasno, da bi najbolje bilo, kad bi sutradan »fiškali« ubili jedan drugoga, jer da za drugo i nijesu, kad prave ovakve gluposti.

Ma da se tobože taj dvoboj imao obaviti tajno, znao je o njem čitav grad, i ranije no obično sasta-

doše se društva u običnim gostionama, pa su svi marljivo raspravljali o tom događaju. Vidješe naime Tkalčića, kako je otišao po podne prama streljani s dvojicom poznatih građana, ali o Bermanu nitko nije ništa znao.

Već se stalo mračiti, a još uvijek nikakove vijesti. Kad je unoćalo, građanstvo postade strašno nestrpljivo i najednom se prosu glas, da je Berman poginuo. Neki su vidjeli Tkalčića, kako je u slavlju krenuo k Florijanu, pa zaključiše, da je on pobjednik.

Tkalčić je doista došao k Florijanu, gdje ga je dočekalo veliko slavlje. Odmah ga posadiše na počasno mjesto i nazdraviše mu. Berman naime nije bio ni došao na groblje, gdje ga je Tkalčić sa svojim svjedocima i dva sata čekao, pa se tako nahladio, da je sada kihao i bez burmuta.

On je bio srdit, pa izvadi dugačku kuburu i baci je na sto. Priskočiše, da je ogledaju, a ona je bila strašna, jer joj je cijev bila na kraju široka kano trublja.

— Je li vrijedno živjeti, gospodo, vikaše Tkalčić, — kad je nestalo na ovom svijetu svakog obraza i poštenja! Kud pogledaš, svuda zgoljna kukavica. Kud je naše staro hrvatsko junaštvo, kuda spomen na djedovsku slavu! Rastužilo mi se srce. Ma volio bih, da me je ubio, nego što me ovako osramotio pred čitavim gradom.

Prijatelji ga mirili, ali on najednom skoči i poviče: — Ne, volim umrijeti, nego da mi se sav svijet ruga. Znam, da ste i vi sokolovi sivi, pa pokažimo svi, da nam do života nije, kad se radi o časti.

On izvuče velik zamot i pred svima ga otvori. Bilo je tu praha za jedan top.

— Evo praha, nastavi on, — dignimo se svi najednom u zrak, poginimo zajedno kano pravi prijatelji i ljudi, dokažimo svijetu, da nam je više do obraza, nego do života.

On koraknu prama peći, i otvori vratašca, iza kojih je oganj buktio. Nastade strašna cika, vika i vreva. Svi gosti pohrliše van, neki na vrata, neki na prozore, a prevališe stoce i stolove, pa na cesti podignuše viku. Neki pobjegoše, a neki stadoše, da vide, kako će kuća poletjeti u zrak. Kroz polupan prozor opaziše, kako je Tkalčić ispio čašu vina, pa onda bacio onaj zamot u peć. Začepiše uči i zatvoriše oči. Kad se ništa ne dogodi, pogledaše opet, a ono Tkalčić mirno sjedi i šmrče burmut. Odvažniji se primaknuše, pa se stvar hitro razjasnila: Berman je doista od straha pobjegao u Draganić, a Tkalčić, bojeći se smrti, nagovorio je svoje svjedoke, neka obje kubure nabiju prahom, što će ga on donijeti. Ali to nije bio puščani prah, nego crni pijesak za posipavanje crnila.

VI.

O Vazmu nabujala Kupa, sastala se izvan svog korita s Koranom i Dobrom, pa sve tri potopiše čitavu okolicu Karlovca. Preko senjske ceste tekla je nagla bujica, Mostanje je postalo otokom, gažansko polje jezerom, Struga ispunila svoje obale i preko njih se prelila, a donja se Gaza jedva otimala potopu. Sva je banijanska strana bila u vodi, a kip sv. Ivana Nepomuka na jedinom karlovačkom drvenom mostu drhtao je od udara valova o babice. Voda se podigla tako, te bi je s mosta rukom dosegnuo. Izlila se ona i na Žitni trg, a kuće uz Kupu kanda će sad na otploviti.

Nikada Mate nije toliko vode vidio, a niti tolike žurbe kano, kad je rijeka stala naglo rasti, a lađari počeše pripinjati svoje lađe uz kraj. Lađe su se dizale i dizale, pa su napokon bile u jednakoj visini s ulicom. Opkopi su oko grada bili puni mutne vode, pa su tuda djeca na splavima provodila igre. Iz okolice nitko nije mogao doći, i sav je promet i sva trgovina prestala. Karlovčani se šetali, pa polazili i na veliki toranj Sv. Trojice, da odonud poplavu motre. Karlovac je postao otok u žutome moru. U neposrednoj blizini crnila se tek dva četverokuta: fratarski vrt i staro groblje sa streljanom, uz koju se stisnuo i jezičac Cirkinog parka.

Mate pođe sa Stojanom, da vidi poplavu, pa se i oni uputiše na toranj. S glavnoga trga uniđoše u franjevački manastir i odmah kod vrata otkri se Stojan pred raspelom. Mate se ogleda, no ne skinu kapice. Stojan se pokloni i pred vratima sakristije, a Mate ništa. Kroz trijemove opazi Mate uzak četverokut, ograđen ogradama, a na zapadnoj se strani uzdignuo visok zvonik. Popeše se po širokim stubama na prvi pod, gdje su daske škripale, a mirisalo je tu tamnjanom. Mate stade i u polutami se zagleda u jednu sliku, koja je visjela na zidu. A bilo je takovih slika tamo preko deset. Slika je prikazivala navalu bezbožaca u neki samostan. Redovnici kleče, a vojnici ih kolju i vješaju. Na drugoj slici bilo je prikazano neko čudo, onda na trećoj opet mučenička smrt nekog pobožnog Franjevca.

U onoj tišini čudno se Mate dojmile ove slike. Kano ono nekad na visokoj gori, uhvati ga neka čežnja, nekakav drhat. Shvatio je, da mu ove slike prikazuju neki nepoznati život, ali on taj život nije mogao pojmiti. Čemu oni anđelići, što oblijeću starca, koji je ponizno sklonuo glavu, da je siječe krvav mač neprijatelja? Zašto se ni on ni drugi ne brane? Zašto spokojno puštaju, da im se o vrat vješa uže?

U strahu je Mate pogledavao na dugi red vratašaca na redovničkim ćelijama. Iza tih vratašaca živu

valjda ljudi, što razumiju ove slike. Kano na odgovor otvoriše se jedna vratašca, škrinuvši malo, a jedan redovnik izide i po neravnome podu tuckajući sandalama pride do Mate i svrnu na nj svoje oči. Bio je jako star i jedva se micao. Mate ga je gledao u čudu i strahu, jer mu se pričinilo, da je to onaj, komu na slici sijeku glavu.

A starac stade i pozdravi Matu, rekavši: — Hvaljen Isus! Mate i nehotice segnu do kapice, pa je skinu, ali ni riječi ne prozbori. Njegove se oči upiljile u starca, koji je iz njih čitao Matinu prošlost. Redovnik je položio ruku na njegovu glavu i rekao: — Češće dolazi ovamo i posjećuj me. Ja sam otac Gratus. Naučit ću te moliti se Bogu. A sada ostaj zbogom! Starac podiže ruku, uzvinu oči, prošapta nekoliko riječi i polako se otputi dalje.

Mate je gledao za njim kano za prikazom, a trnci ga po tijelu prodoše. Htjede potrčati za njim, zagledati mu se dobro u oči, opipati ga, čuti njegov glas, da se uvjeri, je li to zbilja čovjek živ, a ne sjena sa slike. Zaželi, da ga starac odmah pouči, kako se to Bogu moli, jer je ćutio, da ga nešto nekud kano u visinu uzdiže, a to je osjećanje bilo slatko i nikad ga jošte nije imao.

Dugo je čekao na starca, ali njega više ne bijaše. Sat je odbijao, lastavice su cvrkutale, iz zvonika bi se čuo neki štropot, inače mir i tišina. Uto zazvoni na zvoniku jedno zvono, pa drugo, napokon sva. Glas je bio jak, sve je brujilo i odzvanjalo. Mate se stade penjati po uskim i strmim stubama do zvona, a nije mu se maglilo, ma da je toranj bio iznutra prazan kano ponor. Izmučio se od penjanja, a napokon je stigao do ogromnih prozora. Tu se sve treslo, sve strepilo, strahovito udaralo i brujilo, jer su ovdje sva zvona zvonjela. Pet je do šest dječaka natezalo užeta. Dva se popela na najveće zvono i nogama ga otiskivahu, pa se činilo, da će poletjeti kroz okno, mimo kojega su prolijetali uplašeni golubovi i lastavice. Vidjelo se more oko grada i stotine krovova, pa sitni ljudi i daleke gore.

Jedan od dječaka, potežući uže, viknu na Matu, ali mu glas nije bilo moguće čuti. Ipak ga Mate razumije, pa se prihvati užeta i zajedno s onim dječakom natezaše i popuštaše. Njemu se činilo, da zvono, koje je njihao, njemu progovara, da ga pozdravlja veselo, ne sustajući u svome lijetu, da ga motri i da mu se smješka. Mislio je, da zvono moli molitvu, pa je sebi umišljao, da i sam s njime moli molitvu bez riječi, iz dna srca, uzvišenu i veliku. Obuze ga osjećaj nepoznat i divan: za taj bi osjećaj bio i on prkosio neprijatelju poput onih redovnika na slici.

Prestane najmanje zvono, pa drugo i ostala, tek je najveće tutnjilo i tutnjilo. Sada razmotri Mate težak bat u zvonu i kolikom on snagom lupa u strane. Utrnuše mu ruke od potezanja užeta, no on se jedva obazirao na to, jer je u njem sveudilj drhtalo ono nešto novo i neproćućeno, pa su mu oči sjale od divljenja i nutarnje tihe sreće.

Dječak, koji ga je pozvao, da mu pomogne zvonjeti, bijaše sličan njemu, no još crnji. To je bio gimnazijalac Mijo Car, seljački sin iz Mrzlog polja kraj Duge Rese. On je stanovao u ovom samostanu i dvorio redovnike, a hranu je dobivao što kod njih, što kod dobrih građana. Rado su ga svi potpomagali, jer je bio odličan đak.

Kad je zvonjava prestala, potrčaše dječaci niza stube, pa i Mate za njima. Svi se zaletješe u prizemlju u jednu presvođenu sobicu s izgledom na trg. U toj su sobi bili sami kreveti i jedan jedini dug stol po srijedi, pa i nekoliko traljavih stolaca. Mate se nađe sred sobe, a oni dječaci viknuše na njega, neka izide. To je bila đačka soba. Tu su stanovali oni gimnazijalci, koji su poput Mije Cara dvorili redovnike. Niža je franjevačka gimnazija bila u istoj zgradi na drugom podu.

— Što si došao? upita Matu neki ovisok gimnazijalac. — Izdiri napolje!

— Asine! kliknu mu drugi, a Mijo ga Car uhvati za uho. Nenadano ga okrenuše i kroz otvorena vrata izjuriše. On je neko vrijeme gledao u zatvorena vrata, pa pođe i iznenada se nađe kod velikog oltara u crkvi. Nikoga nije bilo. On pođe polako od oltara do oltara i obiđe svu crkvu. Stalo se mračiti, kad je izišao i otputio se kući.

Posla nije bilo, pa sutradan Mate pođe opet u crkvu sv. Trojice. Vuklo ga onamo neko čudno osjećanje, koje ne mogaše protumačiti, a bilo je sve silnije i snažnije. Nađe se u kapelici sv. Ivana Nepomuka i zagleda se u dva prekrasna anđela, što su s obadviju strana oltara sklopili ruke na molitvu, a bili su veliki kano Mate. I on nehotice sklopi ruke, no nije znao moliti, tek mu je duša poletjela u visinu i on je doista molio — svojim načinom. Ugleda neku priliku u oltaru samom, koje se isprva uplaši, no uslijed novog čuvstva, koje mu je ovladalo čitavim bićem, mine ga strah, pa pristupi bliže. Tu je ležao neki svećenik u potpunoj odori. Bio je to kip sv. Ivana Nepomuka, kojega Mate držaše mrtvacem. Koli je različno bilo lice toga mrtvaca naprama licu pokojne strine Kate i gospe Petronile! Na njihovim se licima odrazivalo nešto strašno i odvratno, a lice je ovoga sveca bilo spokojno, i blaženstvo se neko od njega odrazivalo.

Holman Hunt: Ja sam svjetlo svijeta.

Drhtava se ruka taknu Matinog ramena. Bio je to otac Gratus. Starac klekne pred oltar i pozva rukom dječaka, da i on to učini. Onda se starac zadube u molitvu i udaraše se u prsa, a Mate ga je u čudu motrio. Najednom poče starac glasno moliti »Oče naš« i izmoli ga do polovine, pa pomože Mati, da ga domoli do kraja. Dugo su oni tako zajedno molili, onda se starac podiže, blagoslovi Matu i reče: — I sutra dođi!

Mate je došao i drugi i treći dan, pa je naučio moliti. Nekoga dana pristupi Đorđu, neka bi mu dopustio drugo jutro rano otići u crkvu, da se tamo ispovjedi i pričesti. Bio je veliki tjedan i Đorđe mu to dopusti.

Čim se pričestio, potrči lak i radostan na trg i s velikim tekom stade jesti kruha, što ga je sa sobom ponio. Pred kasarnom se sakupilo mnogo dječaka i podigoše viku. Oni su se igrali pisanicama. Ili bi tucnuli pisanicu o pisanicu, pa bi izgubio onaj, čija bi pisanica pukla, ili bi jedan držao pisanicu, ostavši uzan prostor između palca i kažiprsta, a drugi bi smjerao u nju krajcarom, pa bi dobio pisanicu, ako bi se krajcar u nju zabo, inače bi ga izgubio. Mate je gledao dugo sa zanimanjem, kako pucaju pisanice, a novac se po tlu kotrlja i beru ga pohlepni dječaci.

(Nastavit će se.)

Božidar Širola, — Zagreb:

Hrvatske popijevke kod Haydna i Beethovena.

I.

Od vajkada je pučka popijevka davala mnogo pobuda skladateljima, i onda, kad su skladali svoja remek-djela, i onda, kad su tražeći nove načine glazbenoga izražavanja, pronalazili nove glazbene forme. Skladatelji su ili uzimali pučke popijevke za teme svojim skladbama pa su iz te grube građe sazdali golema djela; ili su pučku popijevku proučili u tančine, pa im je postala tako bliza, da su mogli izmisliti teme, koje su sasvim odgovarale duhu pučke popijevke. Ali su u ovom potonjem slučaju bile teme njihove, originalne. Ne valja ipak prekoravati one prve, da su neoriginalni ili da u njih nema glazbene invencije, kad su posizali za temama, koje nijesu plod njihova duha. Ta i najveći među najvećima toliko su cijenili vrijednost pučkih popijevaka, da su ih obrađivali i sazdali iz njih svoja najljepša remek-djela.

Na jedno tek da upozorim. Klasici glazbeni posižući za temama pučkih popijevaka činili su to, da tako rečem, bez promišljanja. Gdje saznadoše za lijepu pučku popijevku, shvatiše je i upamtiše, pa eto teme za skladbu. Eno Beethoven obrađuje i škotske popijevke, a i popijevke Južnih Slavena, naročito Hrvata. Moderni pak skladatelj kod toga dobro promišlja. Od njega se traži, da proučava pučku popijevku svoga naroda, pa da u svojim djelima vazda jasno izražava svoju narodnost. Klasicima je bila glavna briga, da stvore glazbena djela lijepa, a moderni skladatelji hoće, a i moraju htjeti, da im djela uz to budu i narodna. Klasična je glazba kozmopolitska, a moderna nacijonalna.

A baš u ovoj klasičnoj glazbi Haydna i Beethovena možemo opaziti, koliko su utjecale pučke popijevke na te majstore. Nas zanima ponajviše to, kako i u koliko možemo govoriti o pučkoj popijevci Južnih Slavena kod Haydna i Beethovena, tih skladatelja, koji su osnovali i dotjerali neke glazbene forme do savršenosti.

Glazbeni historici Marks i Reissmann priznavaju, da su Haydnu pomogle baš pučke popijevke, da se dovine do veličine klasika. A evo što piše L. Nohl o Beethovenu: »Saznadosmo od Schindlera, da je pastoralna simfonija i op. 68. postala ljeti 1808. u Heiligenstadtu kraj Beča, gdje je Beethoven tumarajući šumama i poljima u sebe primio onu ljupkost i prostodušnost seoskoga života. Bilo je to zlatno doba radosti i unutarnje sreće, ovo proljeće god. 1808. Taj veleum bio je tada toliko dobre volje, da je one seoske muzikaše u svoj njihovoj smiješnosti, koja bi mogla umjetnika natjerati u očaj, zajedno s njihovim komičnim manama u tom djelu svoga genija vjerno oponašao i time austrijskoj pučkoj glazbi postavio vječni spomen.« »Haydn uzdiže pučke popijevke u neke više sfere, u kojima one stvaraju građu za umjetna djela« (A. Reissmann: » Joseph Haydn«). Pa i Wagner u svojoj raspravi »Das Kunstwerk der Zukunft« ističe u pohvalu Haydnu, kako je on umio pučki pjev izraditi, da se bujno rasprostre po svim pravilima melosa i uznositom gradacijom i raznim opetovanjima, a ipak je bitnost pučkoga pjeva ostala jasno izražena.

Ovi se učenjaci nijesu dalje pitali, koje su to pučke popijevke odlikovali Haydn i Beethoven, pa ih odabirali za teme. Nohlu je dosta oznaka »austrijska pučka glazba«. Ali on već naslućuje pravi izvor ovih popijevaka. Jer veli, da miješanju s istočnim (!)

elementima, a možda i tomu jedinomu, ima Austrija zahvaliti, što je u glazbenoj umjetnosti stekla prvo mjesto i što je mogla tu umjetnost podići do potpune ravnopravnosti s njezinim sestrama«. A nijesu li ti istočni elementi slavenske pučke popijevke, a možda čak i hrvatske? Pogledajmo!

II.

Josip se Haydn rodio u Rohrau-u kraj Brucka u Donjoj Austriji od oca kolara, koji se u to mjesto doselio iz zapadne Ugarske. Otac je Josipov bio rodom iz okolice Nižiderskoga jezera, koju nastavaju još i danas zapadnougarski Hrvati. Već je kao dijete naučio Josip u roditeljskoj kući kratkih popijevaka. U okolini Rohraua ima čitav niz sela, što se protegao tamo prema jugoistoku, a većinom je u njima hrvatski živalj. Mogao je dakle upoznati i u roditeljskoj kući i u svom zavičaju hrvatsku pučku popijevku, pa je i zavoljeti. Josip je pučku popijevku zaista od srca zavolio. Kad je pak postao kapelnikom kod grofova Esterházy, koji su po običaju tadanjih velikaša imali svoj orhestar, došao je u ubavo mjestance Željezno u šopronskoj županiji. Sav je okoliš toga mjesta naseljen Hrvatima, koje još i sada zovu bosanskim ili vodenim Hrvatima, Bosner- ili Wosser-Kroaten«. Tu je proboravio 30 godina, pa je imao prilike na svojim šetnjama i lovačkim izletima — jer je Haydn bio strastven lovac — da čuje pučku hrvatsku popijevku. Tom se prilikom Haydn marljivo i koristio, pa je kući donosio često osim divljači i riba još i glazbene lovine, da je kod kuće onda marno izradi. Haydn je melodije hrvatskih pučkih popijevaka unosio u svoja djela u čitavom protegu od osam ili šesnaest mjera. Tako mu je popijevka »Oj Jelena, jabuka zelena« poslužila kao tema za finale D-dur-simfonije. Finale Es-dur-simfonije počinje temom, koja je napjev popijevke »Divojčica potok gazi«, a u andantu iste te simfonije obrađuje napjeve »Na travniku« i »Jur postaje protuletje«. Haydnova pučka misa »Hier liegt vor deiner Majestät« upravo obiluje hrvatskim i slovenskim napjevima. Osobito su hrvatske plesovne melodije svojom bujnom ritmikom znatno utjecale na razvoj Haydnova genija. Haydn je od njih poprimio onaj običajni završetak u dominantnoj harmoniji, a taj su običaj kasnije njemački skladatelji u tolikoj mjeri počeli upotrebljavati, da on dandanas vrijedi gotovo pravilom njemačke umjetne glazbe. No Haydn je i proniknuo građu tih plesovnih melodija, a otuda u njegovim temama često ponavljanje istoga kratkoga motiva. Takovih plesovnih melodija nalazimo u prvom stavku drugoga četveroguda, u Rondo all' Ungarese njegovoga D-dur koncerta, u finalu prve C-dur simfonije, u andantu F-dur četveroguda, u rondu G-dur četveroguda, i t. d. Najznatnija od svih hrvatskih melodija, kojima se je Haydn poslužio, jest ona, po kojoj je komponirao austrijskim narodima himnu »Gott erhalte«. Tekst ove popijevke počinje riječima »V jutro rano ja se stanem«, u napjev je star i poznat u raznim krajevima hrvatskim. Pjevaju ga šta više i Lužički Srbi. U šopronjskoj i željeznoj županiji poznaju taj napjev zapadnougarski Hrvati, pjevaju tu popijevku u Međumurju, a Kuhač ju je čuo u okolici Marije Bistrice i Sv. Ivana Zeline. Da je ta popijevka stara, već se iz toga razabire, što joj je tekst sastavljen iz trinaesteraca, a takav stih ne dolazi iza 16. vijeka više u našoj narodnoj pjesmi. To ističe V. Bogišić u predgovoru »Narodnim pjesmama iz starijih, najviše primorskih zapisa« (Biograd 1878.). Nohl misli, da je Haydn bio najsposobniji, da uglazbi austrijsku pučku himnu. Jer njegova glazba nije samo zastupala njegov jezik, nego i pravi jezik njegovoga naroda, pa je Haydn naučivši već u svom djetinjstvu popijevku od naroda bio također prvi, koji je tu popijevku na dostojan način i na radost svega svijeta, uveo u umjetnu glazbu. Tako je Austrija, koju većinom nastavaju slavenski narodi, dobila pravom pučku himnu sazdanu baš na slavenskom, bolje na hrvatskom, pučkom motivu. Haydn je svoje djelo toliko cijenio, da je jednom zgodom rekao: »Kad bih smio, ja bih sam tu himnu nazvao remek-djelom«.

Ovaj princip Haydnov, da crpe iz vrela narodne glazbe, pa i velika slava, koju je on postigao naravnim glasom svoje glazbe, potaknuo je i druge njemačke skladatelje, da udare istim putem. Eto, već se i Beethoven povodi u tom smjeru za svojim učiteljem Haydnom, a vjerojatno je i to, da je Haydn sam upozorio svoga učenika, kako valja obrađivati pučke napjeve. No moguće je i to, da je Beethoven svojim genijem proniknuo Haydnov princip, pa pošao da traži Haydnov izvor. Zaista je Beethoven boravio u Željeznom, gdje je toliko vremena Haydn bio kapelnikom. No on je imao prilike da sluša hrvatske napjeve i u Jedekovu, na imanju grofice Erdödy, jer je ondje dulje vremena boravio. Važno je još i to, da je Beethovena poučavao Hrvat Župančić (Schuppanzigh), koji je bio izvrstan glazbenik i violinist. S njime se je Beethoven sasvim sprijateljio, pa je među njima prestao odnošaj učitelja i učenika. A zar nije Beethoven mogao čuti i u Beču Hrvate, gdje pjevaju? Ta treba, samo da se sastanu dva, tri Hrvata uz čašu vina, pa će biti i pjevanja. A kad je oglušio Beethoven, zar nije mogao naći i zapisanih napjeva i popijevaka? Beethoven je imao dosta prilike, da čuje i upozna hrvatske pučke popijevke. I njemu su poslužili mnogi hrvatski napjevi kao teme

za pastoralnu simfoniju. Taj se utjecaj pučke hrvatske popijevke na Beethovena pričinja to zamašnijim, što je baš pastoralna simfonija prvo djelo, u kojem je Beethoven sasvim samostalan, pa se ovo djelo svijetu prikazuje kao pravi original. Već prvi stavak te njegove šeste simfonije, koji nosi napis »Erwachen heiterer Empfindungen bei der Ankunft auf dem Lande« počinje popijevkom, kojoj je ovaj tekst:

»Širvonja do širvonja, božurja,
Božur ti, božurica skojla,
Lepa Jula, lepa Jula,
Božurica skojla;
Lepa Jula iz kola.«

Tekst je ovaj iz tolike davnine, da ga danas više i ne razumijemo. Same riječi: širvonja, božurja, božurica i skojla danas su nam nerazumljive, i ako nas božurja i božurica podsjeća na cvijet božur (paeonia officinalis). Ovo je popijevka uz kolo, pa pripada među sigre. Možda potječe još iz poganskih vremena. Kuhač navodi napjev i tekst ove popijevke, kako je zapisan kraj Osijeka. U samom prvom stavku izdjelao je Beethoven i druge hrvatske napjeve, no tekst ovima još nije zabilježen. I u trećem i u zadnjem se stavku ima hrvatskih melodija. U zadnjem se stavku ističe popijevka »Kad sam v Šopronj v školu hodil«, kojoj je Kuhač zabilježio napjev, kako se pjevala još pred 50 godina u Velikom Borištofu u šopronjskoj županiji, a učitelj Naković zapisao je toj popijevci tekst.

Sva spominjana Haydnova i Beethovenova djela velike su glazbene vrijednosti. A nijedan list sa zasluženoga lovor-vijenca nije ovim istrgan tima velikanima, koji su znali steći slavu gradeći iz onih sitnih i jednostavnih, a ipak toliko lijepih popijevaka djela golemih protega. Te se skladbe odlikuju tolikom savršenošću arhitektonskom, da već sam način, kako su Beethoven i Haydn upotrijebili nepatvorene pučke napjeve, pokazuje njihovu genijalnost i osjegurava im besmrtnu slavu.

III.

Ovako nam prikazuju Kuhač (u raspravama »Josip Haydn i hrvatske narodne popijevke« u Vijencu 1880. i »Beethoven i hrvatske narodne popijevke« u Prosvjeti 1903.) a po njemu i Gruden (u prikazu »Das südslavische Volkslied bei Beethoven und Haydn« u Staroslovanu 1913.) odnošaj Haydna i Beethovena prema našoj pučkoj popijevci.

Tek to nas smućuje, što baš mi Južni Slaveni premalo poznamo i uvažavamo to neiscrpljivo bogatstvo zaista jedinstvenih umnih tvorevina našega naroda, a tako i širok i dubok razvoj njegove tvorne snage, koja se očituje u originalnosti oblika i sadržaja pučkih popijevaka. Često nam mora tudinac pokazati, koliko je zvučnoga blaga sakriveno u onim starim popijevkama naših pradjedova. Taj tradicijonalni nemar, koji mi pokazujemo prema našim duševnim i kulturnim tečevinama mora napokon ipak prestati.

Zaslužni se je naš muzikolog F. Kuhač mnogo trudio, da pobudi interes glazbenih i neglazbenih krugova u Hrvatskoj, pa i izvan Hrvatske za našu pučku popijevku. Njega je velika ljubav prema hrvatskoj glazbenoj umjetnosti dovela do nekih nastranosti (Kuhač je htio načiniti Haydna a kasnije i Liszta Hrvatima). Prekoravali su ga a prekoravaju ga još uvijek radi slabe stručne glazbene spreme. Pa ipak njegov rad oko sabiranja narodnoga blaga i proučavanja već sabrane građe nema tko da nastavi. I ako se Kuhač još za života osjećao osamljenim u svom nastojanju, vjerovao je, da će doći bogodani hrvatski umjetnik, koji će reformirati savremenu glazbenu produkciju u Hrvatskoj i koji će napisati djela moderna, velika i lijepa, a ipak hrvatska. Sav rad oko h r v a t s k e glazbe nosi na sebi biljeg velike volje, ali onaj će tek moći da digne vrijednost hrvatskoj glazbi, koji će uz volju imati i sposobnost. Taj će tek biti p r a v i h r v a t s k i u m j e t n i k.

I ne trebamo biti malodušni! Na osnovi naše pučke glazbe, na osnovi onih sićušnih pučkih popijevaka, mogli su Haydn i Beethoven napisati vječno lijepe umjetnine, a prvi hrvatski skladatelj Vatroslav Lisinski znao je stvoriti hrvatsku operu. Hrvatska je pučka glazba vrijedna da se izgradi; iz nje će niknuti sigurno divna hrvatska umjetna glazba. A ta će osvježiti sadašnju nezdravu evropsku glazbenu produkciju zdravim ritmijskim i melodijskim elementima. To je i profesoru Majoru bilo na pameti, kad je isticao da su neke teme Haydnovih i Beethovenovih skladbi identične s hrvatskim pučkim popijevkama.

Vatroslav je Lisinski pokazao put, kojim treba da zakorači onaj, što će doći. A taj put je mučan. Tu otešćava svaki napredak nehaj općinstva pa i zvanih krugova i neshvaćanje ovih modernih težnja.

Moderna glazbena povijest bilježe već posebno poglavlje »nacijonalne glazbe«. U tom poglavlju nadoše već mjesta Rusi, Česi, Poljaci, pa Norvežani, Švedi, a i Finci. Na hrvatskim je skladateljima, da se progovori tu i o hrvatskoj glazbi.

Ferdo Rožić:

Književno-beletristički rad dra. Velimira Dezelića.

»Braća Hrvatskog Zmaja« svečanim su načinom dne 21. veljače o. g. proslavila dva jubileja dvaju svojih pročelnika: dvadesetipetgodišnjicu književnoga rada Emilija Laszovskoga i pedesetgodišnji rođendan dra. Velimira Deželića. Kako je dr. Vel. Deželić i predsjednikom »Kola hrvatskih književnika«, prihvaćam ovu zgodu, da progovorim o cjelovitom njegovom beletrističkom radu. A ovo je to više na mjestu, što to dosada još nije učinjeno. Istina, Stjepan je Širola u »Prosvjeti« 1907., prigodom dvadesetgodišnjice Deželićeva književnoga rada, o tome radu pisao — ali i prema svrsi samoga pomenutoga pisca to je bio više »životopisni crtež« nego kritički. Istina je u drugu ruku i to, da se o Deželiću pisalo i kritički, — ali to opet nije bilo s pogledom na sav književni rad Deželićev, nego tek s pogledom na jedan dio toga rada, na rad pjesnički. No ni to ne skupno, sintetički, nego odijeljeno, tako da je jedan ocjenjivač ocijenio samo ovu zbirku, drugi samo onu, ili tako da je isti ocjenjivač ocijenio sve tri zbirke, ali u jedno vrijeme ovu, u drugo vrijeme onu. Kad su god. 1899. izašle Deželićeve »Pjesme«, prva pjesnikova zbirka, ocijenio ih je tada Jovan Hranilović u »Viencu«; a »Zvuke iz katakomba«, treću pjesnikovu zbirku, što je izašla god. 1902., ocijenio je isti pisac iste godine u istome listu, — no tako, da se ocjenjujući ovu treću zbirku nije osvrtao na onu prvu. A dr. Ante Tresić-Pavičić ocijenio je god. 1900. u podlisku zadarskoga »Narodnoga lista« samo drugu pjesnikovu zbirku »Kopnom i morem«; dok je Vjekoslav C. Albertinov u »Nadi« god. 1902. ocijenio samo »Zvuke iz katakomba«. O svjema trima zbirkama progovorio je Ante Petravić: o »Pjesmama« 1899., a o »Zvucima iz katakomba« te o sonetima »Kopnom i morem« god. 1902. Jedna i druga ocjena nalazi se u Petravićevoj knjizi »Studije i portreti« (1905.). Pa bez sumnje baš taj vremeni razmak u ocjenjivanju učinio je, da ni Petravić nije iznio točnih i jasnih kontura Deželića kao pjesnika, pa stoga i nije mogao u svojoj kritici naglasiti, pointirati baš ono, što je u Deželića najznačajnije ne samo na temelju »Zvukova iz katakomba« nego upravo na temelju cjelovite Deželićeve poezije. Želeći ja, da baš to, što je u Deželića najznačajnije, osobito naglasim, — i da ujedno ocijenim Deželićeve pripovijesti i romane, o kojima ocjena još nije napisana, evo prihvatih za to zgodu piščeva proslavljenog životnog jubileja.

Prema tome progovorit ću najprije o Deželićevoj poeziji, a zatim u jednom od narednih brojeva o Deželićevim pripovijestima i romanima.

I. Deželićeva poezija.

Budući da je sva dosadašnja kritika jednodušno priznala ne samo nesumnjivu nego i jaku književnu vrijednost Deželićevoj poeziji, ističući i iskrenost i toplotu čuvstava, misaonu snagu njezinu, te ugledno obličje, — ja, potpuno se slažući s time, ne ću sada ići za tim, da te lijepotne vrednote opet prikazujem i dokazujem. Napustivši dakle sve to želim samo da pokažem i opišem ono glavno vrelo i ostala vrelašca, iz kojih je potekla rijeka Deželićeve poezije, kao što i to, kojim je pravcem ta rijeka dalje tekla, a čitatelji će na iznesenim primjerima i sami vidjeti pomenute estetske prednosti.

Držeći, da ne trebam tek utvrđivati, od kolike je važnosti upoznati duševne izvore čije poezije, kažem odmah, da je — kraj bogate nutarnje umjetničke sile — glavni izvor Deželićeve poezije sanjarska njegova narav. Deželić sanjari o prirodi, o sreći, o raju, o svijetlu na zemlji, pa nalazeći mjesto sreće najčešće teške patnje, mjesto raja često i sam pakao, mjesto svijetla mrak, pada u sjetu i u bol, — ali i opet dalje sanjari, dalje snatri.

Za to je dosta da samo dva tri primjera iznesem. Najvoli sanjati »U tihoj noći«: »U tihoj cvjetnoj noći, — u polumraku tajnom, — kad narav sniva zlaćane sanje, — kad mjesec svojim blijeđanim svijetlom — roni u čaške mirisnih ruža, — kad zlatnom pjesmom slavulj se glasi, — moja se duša zanosno diže, — luta po bajnom zvjezdanom svietu, — slatke mi sanje okupe dušu.« On će ostati sanjar, pa makar mu se i rugali ljudi. » Rugajte se, smijte mi se, — bacite i kamen na me, — uberite same ruže, — pustite tek trnje za me. — Recite mi, da sam sanjar, — koj ne poznam ovog svieta — — . Rugajte se, smijte mi se, — ja ću dalje sanjar biti«. (»Rugajte se!«) Sanje svoje zove slatkima i na drugom mjestu: »O slatkih sanja! Slušat tvoje riječi, — o bijelih danih čarobajnih priča, — o slatkih sanja! dok nas češljugarka cvrkućući milo gledala sa grane.«

Da je Velimir Deželić doista čovjek sanjarske naravi, za to zapravo ne bi ni trebalo ovih navoda, — jer dosta ga je samo pogledati, pa da odmah opaziš, kako mu se očima, kako mu se čitavim licem prelila kao neka tanka koprena sanjljivosti. Jednako opaziš, ako mu i kroz prozirnost razgovorne riječi zaviriš u tankoćutnu dušu.

No začudit ćete se onome, što ću vam dalje reći. Zamamljivo, uravo zavodno je sanjarstvo uopće, a

najpače, ako se njegove tanane maglice stanu obavijati oko p r i r o d e. Čujte!

Ako tko dugo gleda u neki predmet, što se dogodi? Oči, koje su najprije mirno i jasno promatrale taj predmet, stanu najednom gubiti mirnoću i jasnoću, oko predmeta uzigra se, ustitra se zrak ili zrake, što li, a oči počnu bliještati, sve to jače bliještati. Kao da neka magnetska sila izlazi iz predmeta i djeluje na oči.

Tako biva i duši, kada ustrajno promatra fizički svijet, kada promatra prirodu oko sebe. Veličajnošću će svojom priroda dušu skoro zanijeti, ona će ju začarati i upravo opčiniti poput magnetizma jakoga, divnoga ali i kobnoga. Na pogledu općenoga života, što se javlja i očituje u tisuću oblika pa opet sakriva u sjenu i zamata velom tajne, duša se puni bezbrojnim utiscima i mašta raste, oćutnost se diže, sve niže duševne moći prolaze trnci i titraju i lelijaju kao ugrijani ljetni zrak, i to snažnije, što je duša snažnija, — dok naprotiv umna i voljna snaga pred tom bujicom utisaka često i često znade trgnuti natrag. Duše se uhvau nehaj za ozbiljno mišljenje, nemar za odlučno htijenje, te se posve preda užitku lagodnoga maštanja. Onaj prvi i čili zanos pretvara se u mekane tlapnje, u nestalne sanjarije.

A što je posljedica toga? Kada čovjek pusti, da mu više duševne moći udare natrag, da mu smalakšu, da ne rade onako, kako je u njihovoj naravi da rade, tada on malo po malo postaje jednostavnim živčanim ustrojem, koji se pokorava barometričkim utjecajima. U takvom stanju polufantastičnom i polurealnom čovjek gubi osjećaj za svoju posebnu osobnost, njegova se duša s prirodom miješa, ona se u nju razlijeva, i, da tako kažem, upravo isparuje u velikoj njezinoj sveopćenosti. U kratko: u časovima takova sanjarenja, čovjek, čovječja duša stopi se s prirodom u jedno, priroda ju upije, usrče u sebe — u čovjeku prevlada p a n t e i s t i č k o shvaćanje čitavoga svijeta.

Panteistički značaj takvoga stanja duše sasvim je otvoreno priznao Chateaubriand: »Mes yeux étaient fixés sur les eaux; je déclinais peu á peu vers cette somnolence connue des hommes qui courent les chemins du monde; nul souvenir distinct ne me restait; je me sentais vivre et végéter avec la nature d a n s u n e e s p é c e d e p a n t h é i s m e. Je m' adossai contre le tronc d' un magnolia et je m'endormis; mon repos flottait sur un fond vague d' espérance« — Upirao sam oči u vode; malo po malo padao sam u sanljivost, što je poznaju ljudi, koji hodaju stazama svijeta; nije mi ostalo nikakove jasne uspomene; osjećao sam se, da živim i bivujem s prirodom u n e k o j v r s t i p a n t e i z m a. Naslonio sam se na deblo manjolije i zadrijemao; moj je san plovio nad nejasnim krajem nade.

A V. Hugo, koji također izrijekom zove sebe sanjarom (»Qui, je suis le r ê v e u r«, »C'est lui! c'est le r ê v e u r«), evo, kako zove pjesnike, da pomiješaju dušu svoju s prirodom:

O poètes sacrés, échevelés, sublimes,
Allez et r e p a n d e z v o s â m e s sur les cimes...
... Enivrez-vous de tout! enivrez-vous, poètes,
De gazons, des ruisseaux, des feuilles inquiétes...
... Enivrez-vous du soir...
M ê l e z t o u t e v o t r e â m e à l a c r é a t i o n.

«O pjesnici posvećeni, zaneseni, uzvišeni — podite i prospite duše svoje po vrsima... — Zanosite se svime! zanosite se, pjesnici, — tratinom, potocima, lišćem nemirnim, — zanosite se sutonom... — pomiješajte svu dušu svoju sa svijetom...«

No dobro! Sve to može biti istina, — ali što to ima posla s Velimirom Deželićem! — reći će možda tko. Ta valjda nije on panteist!

Ne, nije sada, — ali je bio nekada. O tom se pozorni čitalac može lako da uvjeri ne samo iz treće pjesnikove zbirke »Zvuci iz katakomba« nego već i iz prve, i ako toga nije prikazala dosadanja kritika.

Već prva pjesma u prvoj pjesnikovoj zbirci, pjesma »Put do sreće« vrlo je karakteristična u tom pogledu. »V i s m a v i t r a tražio je sreću. — Pokraj njega šumio je G a n g e s«, tako počinje ova pjesma. Pjesnikove dakle misli lete na Ganges, što protječe Himalaju, kojoj na podbrežju, u Kapilavastu, rodi se Buddha, vodič duša u spas i sreću Nirvane, gdje se nestaje u beskonačnost, nakon osobne smrti. Pa baš pod likom toga Vismavitre, toga sina Hindostanskog i učenika Buddhina, traži i naš pjesnik sreću, te je ne nalazi nigdje drugdje, nego tek u — smrti.

Posve je sanjarskoga duha, a ujedno i panteističkoga daha pjesma »U samoći« iz iste ove zbirke. »S tihog struja povjetarca plaha — s mirisanja šumskog divljeg cvieta, — s biser-pljuska mlinskog hrlog kola, — s divnog krila šarenog leptira, — katkad nešto dušu slašću dira. — — U tom trenu ćutimo se braćom — malom crvku u zelenoj travi, — oblacima, koje grimiz kiti — na golemoj stare hridi glavi; — osjećamo, da mi nismo ovdje — na tom zrncu svemirnom tek crvi, — koje narav samo zato stvara, — da ih odmah teškom nogom smrvi. — Ljubav čista, kosmička se diže — u tih grudih, ljubav serafina, — čini nam se, ronimo u svietlo — i za uviek nestaje nam tmina. — Duša nam se u azuru kupa, puštamo se, nek nam krila lete, — srce sluti, da je sve to bliže — sve do vatre vječne, divne, svete...«

Da je ovo moje shvaćanje ispravno, to nad svaku sumnju potvrđuje pjesnikova »P a l i n g e n e z i j a« iz

zbirke mu »Zvuci iz katakomba«. Čujmo, što tu pjesnik o sebi govori: »Trepteć bliedo sjaju zviezda milijuni, — meni jače sjao mudrac Sakja Muni... Gdje po Gangu vjetar talasima piri, — gdje ko mramor stoje sanjarske fakiri, — tamo duša moja iza duge tmine — tražila je svjetla blagog sa visine. — S lotosi se bratih, družih s albatrosi, — Himalajom gnjurih, zrcah se u rosi, — u svem svietu snivah, svietom sam se slio, — ali opet znađah, nesretan sam bio. — Mislio sam minut kano vjetra dašak, — nestati u more kao sitni prašak, — splinut kano kap na trepavici čista, — kano dragulj suze, što sred jada blista — — Želio sam samo vječitu Nirvanu — i u tuzi zadnjem radovah se danu. — Meni se je srce grčilo u grudih — Vidio sam boga u svakom od ljudi, — prirodu sam cielu tajno obožavo, — bogom sam ju svojim jedinim priznavo — —.«

Kako se iz riječi »iza duge tmine« razabire, pjesnik, prije nego je prihvatio panteističko naziranje, lutao je amo i tamo, pun borba, pun različitih nesigurnosti i neizvjesnosti. Života njegova »lađa mrakom plovi — do onog kraja, otkud glasa nema« (»Charon«). Slična neizvjestnost nalazi se i u pjesmi »Anđeo smrti«: »A kakav si u istinu? Što će biti, kad sve mine? — Al ne dobih odgovora, on (anđeo smrti) iščeznu u visine.« Pjesnik pita, što je i čemu je ljudski život, ali ne može sebi dati jasna odgovora. U pjesmi »Kad tebe gledam, (nebo neizmjerno)« najprije opet zanosi na panteističku: »...i čini mi se, čujem kucaj srca, — što krv života cielim svietom nosi, — i moja duša eterom se kupa — u tvojoj čistoj nebesnici rosi, — i sve se pitam, dade li te Bog, — da budeš samo grobljem svieta tog?«, — a onda nesiguran stavlja daljne upitnike: »Zar ljudski život nije nego miena — čudnovatijeh i išaranih slika, — što pred oči mi meću sada guju, — hetajru kadšto, kadšto mučenika? — A sve tek zato, da im saznam kob: — da i njih čeka ko i mene grob? — Il život ljudski nije nego staza, — što vodi k boljoj sreći boljih dana — u onu zemlju, gdjeno nema boli, — gdje mora cielit svaka teška rana, — a svaki jad, što nosi zemski dan, — i nije drugo nego kratki san.« Pitao se, pa ne našavši odgovora našao je samo bol, muku, bies i očaj. »Ja lutao sam sliepac po tom svietu — i plako, plako kano diete malo, — što daleko od svoje mile majke — zalutalo, posrnulo i palo. — — Titanu nalik s beskonačnom mržnjom — ja škripao sam zubmi od očaja, — i biesnio sam, ko što biesnit može — tek prognan seraf iz nebeskog raja«. (»Oj upri u me«.) U takim časovima dakako i vjera je bila daleko od njega. »Preda mnom pusto steralo se groblje, — u ovom svietu jedini mi sviet, — gdje već sahranih vjeru, ljubav, nadu — i bielih dana čarni, smjeli liet.« (»Nova nada«). Da se radi ovakova pjesnikova duševnoga stanja i u drugim nekim njegovim pjesmama može naići na misli, čuvstvovanja, prikazivanja i izražavanja takova, kojih ne može podnijeti tankoćutna i osjetljiva kršćanska kritika, nije nikakovo čudo. (»Sappho«, »U perivoju«, »Zlatan trak«, Soneti: »Mjesto ruže«, »Pastel«).

Dr. Velimir Deželić dakle u prve početke književnoga svoga rada nije imao ni kršćanskoga uvjerenja ni kršćanskih osjećaja, pa prema tome, kako vidjesmo, nije bio ni kršćanski pjesnik.

Danas je Deželić čovjek katoličkoga uvjerenja i katolički književnik. Kako je nastao u njemu taj preokret? Čujmo i o tom.

Sanjarstvo, rekoh, lako dovede do panteizma, i to dakako onda, ako se čovjek, ako se pjesnik prema prirodi nalazi u takom odnosu, da na račun nižih duševnih moći, mašte i ćutilnosti, uzmaknu više duševne moći, um i volja. Deželić je bio sanjar, te je i on sam doista zašao u panteizam: i u njega je dakle nestalo ravnotežja među duševnim moćima. Ali dok to kažem, moram ujedno odmah naglasiti, da je ovaj nesklad u duši Deželićevoj bio samo časovit i da nije bilo dugotrajno ono razdoblje Deželićeva života, u kojemu bi se ponavljali taki časovi. Daleko veći broj, nego što je onaj, što sam ga dosada iznio, ima pjesama takovih, gdje je odnos pjesnikov prema prirodi onakav, kakav doista treba da bude na temelju skladnoga djelovanja sviju duševnih moći.

Priroda! Nema čovjeka uopće a čovjeka-pjesnika napose, koji bi prema prirodi ostao posve hladan, miran; na kojega ona ne bi utjecala ,kojega ona ne bi k sebi privlačila! Riznica puna utisaka, puna slika. Fenomeni krasni i zamamni, tako te mnogi od pjesnika i ne ide dalje od fenomena. Mnogi će ostati samo na površini njihovoj, te tu pasti svoje oči, svoja osjetila. Iznosit će prirodne pojave čiste i jednostavne, kakvi su u sebi i za sebe, prirodne pojave crta i obrisa, boja i mirisa, šuštnja i šumova, i u tome tražit svoje zadovoljstvo. Opisivat će, samo da opisuje, da ugađa pogledu ili da pokaže svoju vještinu, a da ne cilja ni na što drugo. Nastojat će da zabliješti mnoštvom materijalnih detalja. Upravo šakom sijat će epitete prirode, epitete, koji privlače, koji viču, koji snažno udaraju u oči.

Puštamo, neka se divi tko hoće, ovakvim i sličnim arabeskama stila, neka hvali i uznosi onaj oštar pogled, koji upravo u živo dere svoj objekat tvarni, — ali nas ovakovo prikazivanje prirode ne može zadovoljiti. To je odviše malo s obzirom na ono, što nam priroda jošte daje. To je prije zanat nego li umjetnost, ili to je umjetnost, kojoj je izvor u nemoći općenitoj ili časovitoj, ali svaki put nastaloj rad senzua-

lizma, koji se odviše razvio na štetu čistih duševnih radnja. Ostati pri tom koraku gologa prirodnog fenomena znači kretati se u sferi čistog materijalizma.

A veoma je značajno, da u Velimira Deželića, koji ljubi prirodu kao rijetko tko, u koga nema gotovo nijedne pjesme, gdje ne bi priroda svoju ulogu odigrala, da u drugu opet ruku nema u njega pjesme nijedne, upravo nijedne, u kojoj bi on ostao pri ovome spomenutom koraku gologa fenomenalizma. Sudeći po pjesmama Deželić je za to, da tako kažem, upravo nesposoban. Zašto? Zato, jer je odviše spiritualističke naravi, a da bi mogao ostati samo kod materije; zato, jer je idealista te idealistički i narav promatra; zato, jer je istih misli i osjećaja kao i Lamartine, koji kaže: »La terre n'est que la scène; la pensée, le drame, et la vie pour l'oeil sont dans les traces de l'homme. Là où est la vie, là est l'intérêt« — »Zemlja je samo pozornica; misao, radnja i život za oko nalaze se u utiscima čovjeka. Da, tu je život, tu je ono, štono može da zanima«, — ili kako kaže Bernardin de Saint-Pierre: »Un paysage est le fond d' un tableau de la vie humaine« — »Predjel je dno ili temelj za sliku života čovječjega.« U koga je dakle snažnije razvit viši duševni život, taj će u prirodi nužno morati više vidjeti nego gole njene pojave. Nad njima će uvijek lebdjeti život duše čovječje.

Jer doista, među dušama našim i fizičkim stvorenjem ima harmonička veza očita, i ako nešto tajanstvena. Priroda nam je slična, jer kako u nama, tako se i u prirodi odsjeva i odrazuje zajednički nam Stvorac, Bog. Kako pak u drugu ruku mi ljudi stojimo svakako na najvišoj ljestvici stvorenih osjetnih bića, to se u nas stječu sva ostala niža carstva, sva su se ona u nas zbila en miniature, te nam je i zato priroda slična. A jer nam je priroda ujedno određena za stanovanje i boravljenje naše, i jer nam se objeručke pruža ,da je upotrijebimo za svoj što ljepši život, zato nam je i mila. Slična i mila, — pa u tom i stoji pomenuti sklad, pomenuta skladna veza.

Prema raspoloženju, u kojem se nalazi duša, traži ona i različite krajeve. Veseo čovjek rado će biti u krajevima laganim, vedrim, dražesnim, bez velikih razmjera, — dok je stari Hrizes srca ucviljena pošao na morsku obalu bučnih valova i široke pučine. Simpatički je to odnos između prirodnih prizora i dispozicije naših duša. Pa baš radi toga odnosa, radi te tajinstvene analogije, koja postoji između prirode i duše, priroda ima i tu moć, da djeluje na naše duševno stanje, da ga mijenja, tako te naše moralne impresije mogu često da ovise o obliku prirode. Prema stranici, koja nas iz te velike prirodne knjige k sebi privuče i kod sebe zadrži, mi se možemo da posve promijenimo. Ona nas sada diže, sada pritište; sada nas uznemiruje, a sada opet stišava. Otuda se danas i govori mnogo o »duši stvari«, pa se mnogi i ponose, da tu »dušu« osjećaju, jer da je to glavno ili dapače sve kod pjesnika. Pravo govoreći, stvari nemaju duše, — no ipak kakva se istina krije pod ovom hiperbolom? Ona ista, o kojoj smo sada govorili. »Duša stvari« nije ništa drugo nego neka analogija, koja te stvari slaže s našim dispozicijama; ništa drugo nego to, što te stvari mogu, što su prikladne da nas k sebi nagnu, k sebi privuku. Osjećati, upravo mirisati tu harmoniju dakako da je jedno od glavnih svojstava dobroga pjesnika.

Ali dok često vrijede one melankolične riječi Horacijeve: Nil medium est — nigdje nema sredine, jer mnogi iznose ovu harmoniju tako, da ne znajući se zaustaviti na pravome mjestu prevršuju i prelaze granicu, zalaze u nastranosti i postaju smiješni, — to Velimir Deželić, u koga se inače nalazi i te kako jak osjećaj za navedenu harmoniju, i tu pokazuje, da je u njega snažno razvijena umna, duševna snaga, koja može da vidi, dokle idu granice u svemu pa i u odnosu prema prirodi; snaga, koja spoznaje zakone, što svuda vladaju, koja osjeća mjeru, štono se svuda ima držati.

Jesenske magle i jesensko suho lišće skladno je s tugaljivošću njegove duše; — dok »ono bistro i žuborno vrelo i ono milo seoce bielo« priča mu »o sreći i pozdravlje mu daje, baš ko da sluti njegve osjećaje«. U drugu pak ruku različiti prirodni prizori izazivlju u pjesnika i različite osjećaje i različite misli o ljudskom životu. Prirodne promjene uzrokuju promjenu i u njegovoj duši. »Iza tmine eto svjetlo, iza zime pramaljeće, — tužnom srcu u toj sreći tugovat se više ne će« (»Proljetne melodije«). »Da si zdravo, milo pramaljeće, — sipaj, sipaj mirisavo cvieće! — Sipaj svoje jaglace, božure, — lastavice tvoje nek se žure, — ljubice nam neka steru milje, — neka miri smilje i bosilje, — nek zadrhće zrce nam u grudi, — nek se malko navesele ljudi«, (»Pozdrav proljeću«). Deželić je u ovim i u sličnim pjesmama blizu prirode, — ali ne preblizu. Nije to bolesni sentimentalizam nego svježe, zdravo čuvstvovanje; nije zaborav na to, da čovjek, osim što je čuvstveno biće, da je on i biće misaono, te upravo ta misaonost krjepko živi u Deželića kraj svega mu jakoga čuvstvenoga zanosa za prirodu.

Još više, ta misaonost, ili uopće ta spiritualistična strana u Deželića često lako nadvlada, da mu priroda nije ništa drugo nego samo tvarni okvir za čisti mu duševni život, za ovo ili ono visoko čuvstvo, za ovu ili onu poletnu misao. Pjesnik pjeva o veličajnosti mora, da može reći, kako je suza, kako je ljubav materina još veća (»Majka«); pjeva o svijetlu, koje je

svemirom razasuto, ali sve to zato, da može reći, kako on najjače ljubi duševno svijetlo, slobodu (»Ljubim svijetlo«); pjeva o lipi, ali ga ne zanima lipa kao lipa, nego u koliko ga podsjeća starih naših pradjedova i njihovih vrlina (»Lipa«); pjeva o jadranskom moru, pa premda ga ono magijskom silom k sebi vuče, njemu je ipak glavno da istakne narod onaj, koji kraj tog mora živi i kome od sveg srca želi sreću (»Jadransko more«).

Jednako je i onda, kada mu je predmet pjesme — ne priroda — nego koja druga stvar, tvor ljudske ruke. Držeći u ruci »Rimski vrč« i pjevajući o njemu, mi ni iz jedne mu riječi ne razaznajemo, kakav je bio — dok bi ga drugi opisivao na dugo i na široko baš poput kakva arheologa —, nego pjesnikova »miso plamna« misli na stari svijet, kad se krvca ljudska lila ko vino, pa prelazi preko sadašnjeg na buduće doba, kojemu želi, da bude bolje. »Al jošte žedna krvi je svjetina — i oštrim nožem razdire srodnike; — još krv se lije kao prije, — dok ti si s mladosti sjao, vrču! — Gle, tebe dižem, glasnika prošlosti, — budućnosti te nazdravljam radosno — i boljem svietu i slozi ljudskoj — i smrti zadnjega krvnog rata«. — Slične su pjesme: »Topu«, »Na kuli«, »Stara ploča«, pa u zbirci »Kopnom i morem« svi soneti, u kojima pjeva hrvatskim različitim mjestima govoreći o nevoljama i drugim stvarima narodnim.

Ni onda, kada ga za pjesmu nadahne čovjek, nije to čovjek fizički nego čovjek m o r a l n i. U cijeloj »Mesalini« ne vidimo nijedne crte njezina lika, — ali joj to jače crna duša izlazi na vidjelo. Slično i u pjesmi »Hrvaticam«. Pjesnik ne riše njihove tjelesne ljepote, već mu oko zapinje za krjepost njihovu, za ljubav njihovu prema rodu, za duševnu im dakle ljepotu. A ako u kojoj takvoj pjesmi i ima nešto opisa, kao što je to u pjesmi »Onaj pauk«, tada je i tu taj opis samo okvir, da se u njemu to bolje istakne duhovni elemenat.

Iz ovoga drugoga, opsežnijega dijela pjesama vidi se dakle već dosada, da Deželić ne samo da ne pada u t v a r, ne samo da stoji p o k r a j tvari slobodan i samostalan, nego se vidi, da stoji n a d t v a r j u, n a d t i j e l o m živeći o duhu i o duhovnim objektima. Nije stoga čudo, da je pošavši ovim putem napokon došao do posve pravoga shvatanja sviju stvari, — te metnuo Boga između sebe i njih.

Istina, već na prvi pogled, što ga čovjek barem nešto osjetljivije duše baci u prirodu, mora, ako u prvi mah i nešto nejasno, dobiti utisak neke moći nadčovječne. Quis Deus? Incertum est. Habitat Deus (Verg. Aen. VIII, 352). »Il y a quelqu' un ici«, rekao je Bernardin de Saint-Pierre; a Viktor Hugo: Je sens quelqu' un de grand qui m' écoute et qui m' aime (Contemplations).

Jer što je taj zanos, što ga čovjek osjeti ugledav te razne lijepe objekte, koji nijesu s njime baš ni u kakvu direktnu snošaju, do kojih ne stoji njegov život, od kojih nema nikakve koristi? Zašto čovjek iz tih neživih stvari čuje neke tajne glasove, te ga zatravljuju i k sebi privlače? Zašto čovjek nalazeći se kraj njih osjeća, da nije sam, već dapače da je u većem društvu, nego kad se nalazi zajedno s drugim ljudima? Hoće li tko da reče, da to čini sjaj boja, raspored crta, igra sjene i svijetla? Bez dvojbe, sve to ima posebni čar za naša osjetila; bez dvojbe, sve će te

Dr. Velimir Deželić.

stvari i samu misao raznježiti i nasmijati, — ali priroda ne djeluje na srce tim pojavima niti ima na nj moć toga radi. To je sasvim nešto drugo. Čovjek ne može u svojoj misli odijeliti čina od njegova sačinitelja, ni stvorena objekta od njegova stvoritelja. Istina je, teže se do toga dovine onaj, koji se iskvario nenaravnim gradskim životom, ili koji postavši robom ograničenoga prosudivanja odbija svjedočanstvo srca svoga te tako slabi duševne svoje moći i jednu ih po jednu uništava. No nije tako s većim dijelom ljudi. Od prirodnih pojava dižu se oni neminovno k svome i njihovu Začetniku. Što je priroda veličanstvenija, oni ga

više štuju; što je divnija i čudesnija, oni mu se više dive; što više im je od nje dobra, to ga više ljube; što su više sami s njom, jače osjećaju njega pred sobom; što je tiša, glasnije im govori njegov glas.

Ali možda će tko s Lukrecijem reći: Primus in orbe deos fecit timor — strah, neznanje rodilo je misao na božanstvo. No ako to nije nikad vrijedilo, najmanje vrijedi danas nakon znanstvenoga napretka u geologiji, astronomiji, biologiji, i nakon tako krasnih iznašašća, — jer misaon čovjek upravo danas još jače osjeća utisak božanstva iz prirode, te će ga osjećati to jače, što poznatijom nam bude priroda. Ta to joj je i bit i svrha, da propovijeda slavu svoga Početnika: ona je tanana koprena, koja svoga Početnika sakriva, i ujedno velo prozirno, kroz koje se isti njen Početnik vidi; ona je problem, zagonetka, koja svojom veličinom i težinom pritište, a u isto vrijeme i pismo, knjiga, koja svojom jasnoćom, svojim jasnim sadržajem podiže i ohrabruje.

No što se ipak često dogodi? Ako razum ne stoji na svojoj visini, ako se ulijeni te skoro da i prestane da radi, a ako je volja slaba i pristrana te prevladaju sjetilne žudnje za užitkom, tada nastanu različite vrste idolatrije. Jer što je u biti svojoj sve poganstvo? Ništa drugo nego smjesa ili neki sklad između naravne religije i senzualizma, neki kompromis između želje za naslađivanjem i potrebe za klanjanjem. Jer priroda u jednu ruku silno začarava i napunja čovjeka različitim žudnjama, — a u drugu je ruku ona nepobitan dokaz, da ima neka viša sila nad čovjekom. Sad kako da se spoje ta dva stajališta: da čovjek naime zasiti svoje žudnje i u isti čas da se ne raziđe, da se ne rastavi od te tajne moći, od toga boga nepoznata? Najjednostavnije tako, da se stane klanjati silama fizičkim izravno ili neizravno, pomoću kakova simbola, i to takova, koji će ugađati nadmoćnoj sjetilnosti. Takve su bile nakazne religije zapadne Azije. A mi pitamo samo, što u umjetničkom i literarnom obziru slijedi iz toga prvoga stepena poganstva? Obrađuje se samo goli fenomen u svezi s najnižim nagonima. Tvar i tijelo. No Velimir Deželić kako li je daleko od toga!

Helenski politeizam — drugi stepen poganstva — nije tako surov. U tom politeizmu, štono prirodu shvaća religiozno, istupa čovjek u dvojakom pogledu: i kao osjetni oblik božanstva i kao simbol sila fizičkih. Što se tiče toga politeističkog shvaćanja vidljivog svijeta, priznajemo mu izvjesnu dražest po tom, što je čovjeka idealizovao, — ali koliko li nas inače oni njegovi ljupki fantomi odalečuju od istine te tako i od potpune ljepote! Posve stoji ono, što kaže Chateaubriand, da su te otmjene pojave nimfa, fauna i silvana uzele stvorenome svijetu njegovu ozbiljnost i veličinu, dok je naprotiv pravi Bog vrativši se, da tako kažem, u svoja djela, podao prirodi svoju neizmjernost. — I od ovoga drugoga krivo shvaćenoga odnosa između Boga i prirode, štono su ga inače i neki naši pjesnici podražavali zanoseći se za klasičnom književnošću grčkom, jedva da ima traga u Deželićevim pjesmama.

Treći način, kako da se spoji senzualizam s teističkom impresijom iz prirode, panteistički je način, način uistinu najzgodniji. U biti i panteizam se klanja prirodi, ali tako da ju na svoj način uzdiže i idealizuje. Prema panteizmu nije više priroda ljupki stan bogova, — ona je sama bog; no ne opori bog sirskoga naturalizma nego bog u isti čas i metafizičan i materijalan, posve prikladan za sjetilnost, a dosta apstraktan da ugodi čovječjem ponosu, što ga ćutimo sa svoje inteligencije; jednako dobar za misleno posmatranje kao i za maštanje, za sanjljivost indijsku i mudrolije germanske. U koliko je čovejk u svezi s osjetnim svijetom, nikada još nije izmislio nešto tako oštroumno, kao što je taj panteizam, kojim čovjek sebe obmanjuje smatrajući se religioznim, a ostajući pri tom ipak posve sjetilan. Zato i jest taj sistem tako raširen. Rođen je u Indiji, ublizini gigantske prirode, kojoj se čovjek, ne mogavši je svladati, počeo od straha klanjati; zatim se nađe u Grčkoj, u elejskoj pa donekle u stoičkoj školi; ima ga nešto u gnosticizmu, a nije mu ni srednji vijek posve umakao. U posljednje je vrijeme Spinoza na ovu staru bludnju stavio metafizičku masku, na što su Nijemci dalje obilno nadovezali. U Francuskoj udario je panteizam srednjim putem među neodrživim deizmom i ateističkim pozitivizmom, preko kojega se dalje više ne može ići.

Pita se samo sada i opet, kakva će značaja, kakva će sadržaja biti literarno-artistička djela na temelju panteističkoga shvaćanja? Taj sadržaj bit će naravski analogan onim dvjema elementima, što su i bitni, sastavni dio toga sustava: bit će tu žestoka materijalizma oduhovljena pustim utvarama; bit će tu sjetilnosti i opet težnje za onim, što je idealno; svijet će se sada napunjati tlapnjama, a sada ne će biti u njemu ništa do života sveopćega, neograničenoga, neodređenoga, u koji će se sanjarenjem miješati čovjek i njegov život.

Sanjareći, pa u takim časovima sanjarenja puštajući, da se um povuče, i Deželić je osjetio svijet panteistički, te je jedan dio i njegovih artističkih tvorevina, ako i malen, napojen sastavnim elementima toga panteističkoga, toga također krivo shvaćenoga odnosa između prirode i božanstva.

No naprotiv, ako razum ostane na onome mjestu, na kojemu ima po naravi svojoj i stajati, i ako ne uzmanjka iskrene volje ugledati samo čistu istinu, brzo će se upoznati onaj pravi odnos, brzo će se prva i ne-

jasna impresija božanstva razmrsiti te postati jasna. Iza tanke zavjese prirodnih pojava ujednom će se ukazati novi vidokruzi, koji, kakono u neizmjernost šire perspektivu, tako umnažaju i ljepotu.

U takovu se slučaju vedroj i bistroj misli ponajprije ukaže prvi uzrok sviju stvari, ukaže joj se Bog različit od svog djela, Bog osoban, čiji je um zamislio a volja ostvarila i pojave i njihovu supstancu, i to bez tuđe pomoći, bez predašnje materije; Bog, koji je s veličanstvenom lakoćom prosipao obilno izobilje u urednom redu, mnoštvo u jedinstvu. To je pravo shvatanje sveopćega života. Po tome shvatanju nije taj život ni učin bez uzroka, ni izravno produljivanje života božanskoga, — nego je on slika tog božanskoga života, slika stvorena božanskom voljom.

No opet ne tako, kako hoće deizam, da je Bog svijet stvorio, a onda se više ne brine za nj, nego da ga je ostavio, neka se dalje razvija prema danom prvom impulzu. Kako li je ovo deističko shvatanje na uštrb artističkom shvatanju svijeta! Svijet gubi svoj čar, svoju boju, postaje blijed, ako nije ništa drugo nego neki ostarjeli znak ili daleki trag odsutnoga boga. I simpatije za nj mora nestati, ako u njemu nema ništa drugo nego samo kretnje i radnje dobra mekanizma.

Ne, ne, — razum i vjera bolje tumače taj duboki i mio misterij. Bog nije svijeta samo stvorio, on njime i upravlja; on nije samo posijao svijetove prošavši putem, nego jošte sada i dalje uvijek »ima neko ovdje«, habitat Deus. Stvorac je u svom djelu nazočan, i to ne tek udaljenim kakvim utjecajem. »Sav je svemir pun njegove veličine«, no ne samo tako, kako je zemlja puna svijetla i topline od dalekoga sunca. Čitav je svemir pun Boga samoga, njegova bića neizmjernoga i jednoga, neograničenoga i jednostavnoga, koji se nalazi uza sva bića opkoljujući ih sa svih strana i prodirući u njih najdublje. Duša ga naša u njegovim djelima osjeća tako živo nazočnim, te mora da se bori, e da ga s tim djelima ne pomiješa. Pa premda je i to bludnja, ipak je za čovjeka naravnija nego deizam, koji Boga uklanja u neizmjerne daljine. Bog se razlikuje od prirode; priroda ga ne može omeđiti svojim granicama ni obuhvatiti svojim prostorijama, bile one i te kako silne; ali je inače Bog nazočan čitav kako u cijelosti svega stvorenja tako i u svakom atomu. Pogledajte more ili se prignite nad vlat sitne travke: ni more ni vlat travke nijesu Bog ni dio Boga; ni jedno ni drugo ne prikazuje nam Boga posve jasno; ali kako u pučini mora, tako i u vlati trave Bog je nazočan čitav. Naš je Otac na nebesima okružen svjetlošću nepristupačnom; svoju bit otkriva on samo na jednom zasebnom mjestu, kamo se ne može doći nijednom silom naravnom; ali ta bit isto je tako nazočna i u njedrima svijeta vidljivoga kao što i u nebu izabranih. Evo, to je druga perspektiva, koja nam se ukazuje u svijetlu budna razuma; to je drugi korak u tu divnu tajnu života sveopćega. Bog nije samo u početku, kod izvora; on je u svakom valu, u svakoj kaplji toga života, koji je svuda rasijan, koji se svuda kreće.

Kada pak kažemo, da je Bog gdje nazočan, time kažemo, da on tu i radi, jer je za Boga isto: biti nazočan i raditi. Pa što čini taj vječni Radnik, o kojemu je inače u jedanput rečeno, i to da je sedmi dan počinuo i to da radi bez odmora?

Bog uzdržava svaki stvor bez prestanka, ne samo u toliko, da mu ne da propasti odstranjujući uzroke propadanja, te onda, kada ga privlači smrt, ništavilo, da mu pomaže odolijevati toj privlačivosti. Bog čini više: on djeluje aktivno, stvarno, izvodeći, da stvar bivuje i postoji dalje; on uvijek iznova podaje samo postojanje svim stvorenim stvarima; on to čini od časa do časa. Pod mirnom korom fenomena stvaranje traje dalje. Misao nailazi na nj u svakom trenu i hvata ga, da tako reknem, upravo na djelu. Oko nam ostaje na površini, a razum ide dalje, razum vidi ruku Božju, koja svuda sije bitak i život radnjom nijemom ali neprekidnom. Nema i ne može biti nijednog čina, ni duhovnoga ni tvarnoga, ni slobodnoga ni nužnoga, a da povrh njega ne bi bilo djelovanja Božjega, — no ne tako, te bi Bog uništio ili u sebe usrkao onaj prirodni drugotni uzrok sniziv ili oslabiv ga do jednostavnog povoda ili prilike, nego tako da kraj drugotnog uzroka i to djelovanje Božje proizvodi svaki učinak kao uzrok pokrajni i viši. Ne zuji Bog u kukcu, ne grgoli u potočiću, ne grmi u gromu, kao što ne misli i ne izvodi htijenja u čovjeku ili u anđelu, — ali od misli serafinove pa do privlačivanja i odbijanja kemičkoga ne bi mogla da radi ni duševna moć ni tvarna sila, kad ne bi bilo uslužne pomoći u Božje djelatnosti.

U takom svijetlu puca pred našim očima sveopći život, i što je svjetlije to svijetlo, što jasniji nam je taj Božji utjecaj na svijet i na život u njemu, to nam je taj život miliji, ljepši, uzvišeniji. Sav taj život, sve to kretanje, svi ti vrtlozi oko nas silni i zamamni, nijesu, kako drži panteizam, pojave života božanskoga; to je život posve zbiljski u sebi, posve različan i odijeljen od života Božjega, — ali opet stoji i to, da se život Božji u tom sveopćem životu pokazuje i zastire u isti čas. Pa kako je Bog tu u svim tim bićima, koja nijesu bog, tako on i radi i živi u svim kretnjama i životima, od kojih se inače razlikuje i odjeljuje kao stvorac od stvorenja, kao neograničeno biće od ograničenoga, kao biće čisto i jednostavno od ostalih bića, koja su kao ništa.

Još jedno valja da se spomene, dok govorimo o pravom odnosu prirode s Bogom. Sve, što se god lijepa može vidjeti ili zamisliti, sve se to mora na osobiti način nalaziti u biću neizmjernom, savršenom, neograničenom, u biću, koje je sama ljepota. Drugim riječima: ne može biti nijednoga bića, nijedne savršenosti, nijedne ljepote, koja ne bi oponašala onu najvišu ljepotu. Nema divote među stvorenim divotama, štono ne bi iz prvotne divote, iz najvišega bića izlazila kao potok iz svog izvora, kao zraka iz ognjišta, kao otisak od savršenoga uzorka. Pa kad se od kojega lijepog pojava idejom, zamišlju dižemo k najvišoj mogućoj ljepoti, naš se zanos ne gubi u praznini; uzdižući se k idealu, mi se uzdižemo k ljepoti posljednjoj. Za ideal svih tih lijepih pojava, štono nas začaravaju a da nas ipak ne zadovoljavaju, mogli bismo reći, da je to zbiljnost Boga samoga, da je to Bog sam. I taj ideal postoji, on radi, on sasvim iz bliza baca zrake na svoje slike, i ako nevidljiv ćutilima, ipak očit duhu. Tko misli i osjeća tako, evo taj ima pravo mnijenje o prirodi, — a to je i jedino pravo mnijenje umjetničko kao što i religiozno. Vidjeti Boga u svim stvorovima i sve stvorove u Bogu: evo to su posljednje riječi umjetnosti kao i savršenosti kršćanske. Tumačiti upravo pokazivati Boga u izrazima osjetnih pojava, i dovinuti se do toga, da ga utim pojavima učinimo razumljivim, evo to je vrhunac snage umjetničke.

A ovo pravo, umjetničko i kršćansko shvatanje prirode[1]) ne uzimlje prirodi ni boje ni mirisa ni harmonije. Naprotiv, simpatije naše za svijet fizički otuda su upravo čistije i bratskije, jer ima nešto, ili bolje, ima netko, koga u njoj da ljubimo. Habitat Deus. Pa stoga i ona riječ odabrana, kojom ga izrazujemo, nije isprazna nego puna, puncata; ono čuvstvo, koje nas vuče k stvorovima osjetnim, ne gubi se u opsjenama i kimerama. Tu više nema nikakvih nezdravih, bolešljivih i taštih mekoća, nježnosti i raspuzljivosti, koje zanesu tek ćutila a srce ostave praznim. Iza prozirne koprene zemskih zbiljskih pojava naša ljubav doseže najvišu zbiljnost, onu zbiljnost, koja je ujedno ljupka i koja ljubi. Kršćanin može ne napinjući mašte, ne sanjajući bolesno i ne obmanjujući se, već mirno i ponosno umujući te radujući se u duši radošću plemenitom i krjepkom, da, kršćanin može da prodire u dubinu stvari i da vidi, kako tu blista neizmjerna mudrost, i da osjeća, kako tu kuca vječna ljubav. Tako kršćanin ljubi sva stvorenja kao djelo, kao velo, kao ogledalo, kao spoljašnost najviše ljepote, — ali im se ne klanja. Tko da po tom ne vidi, koliko li mi stojimo više nad naturalizmom i nad njegovim surovim kultom tvari! Tko ne vidi, kako li se mi katolici izdižemo nad panteizam i nad sve njegovo varljivo i nasladno zajedništvovanje te spajanje s prirodom! U nas ni obmame ni nezdrave nasladnosti, već čisto i istinito sjedinjenje s dobrom najvišim, što ga duša hvata i grli tamo iza pojava, koje nam udaraju u oči.

Do ovakvoga kršćanskoga te ujedno umjetničkoga poimanja svijeta može da se — uz nepristranu volju — dovine samo vedra duša, vedra narav kroz koju um neprestano siplje svoje svijetle zrake. I ako slabija u početku, u Deželića je bila uvijek nepristrana volja, — pa kad mu se uz to i um uzvinuo povrh mekanih sanja primiv opet uzde u svoje ruke, i kad mu iz duše nestade oblaka sjete i boli, te ona postade jasna i vedra, eto Deželića na svijetloj poljani istine.

Prije nego li ovo istinito Deželićevo shvatanje odnosa između Boga i prirode prikažem sa dva tri li primjera iz njegovih pjesama, zanimat će, ako iznesem, što je to iznajprije razvedrilo Deželićevu dušu.

U prvoj mu zbirci ima skup pjesama pod skupnim imenom »Đurdice«. Pjesme su to pjesnikovoj vjerenici. Pa već u prvoj od tih pjesama čitamo: »Pod nogama je sviet mi uzmicao, — ne vidjeh ruže, vidjeh samo trn; — po strašnoj tmini lutao sam dalje, — već svaku zviezdu prikri oblak crn. — — T a d t i s i d o š l a, pobjednica smrti, — ko Vesna, kada zimi satre moć, — i svud mi evo cvieće s nova cvate, — i miljem svojim kiti dan i noć. — — I vjerujem u bolje sveto doba, — i da još nije izgubljen mi sviet, — dok višnji dade u to strašno groblje — t v o g s r c a n j e ž n i, m i l i, r a j s k i c v i e t.« Zatim u pjesmi »Sunce«: »Sunce nosim u sebi, — veliko žarko sunce. — Prije magla je bila, — tmina nad jazom strašnim. — Onda si došla do mene, — rekla si, svjetlo nek bude! — Sunce nosim u sebi, — veliko žarko sunce: — ljubav spram tebe.« Pa onda: »Da te nemam, što bi zemlja bila? — Pustoš gluha bez lista i cvieta, — tamna noćca bez mjeseca blieda — razvalina užasna i kleta — — S tobom dušo ta je zemlja meni: — lađa hrla, koju anđeo prati; — lađa brza, što je blizu luke, — koju sunce vječnog mira zlati.« (»Da te nemam«). — A kako se pjesniku u to isto vrijeme sve jače otvaralo duševno oko te je u sve jasnijem svijetlu stao gledati svijet, vezao je to lako sa samom svojom vjerenicom. »Pokazat Gospod komu svjetlo hoće, — izabrat za to može svaki stvor: — na nebu oblak grimizan od sunca, — il sitnu travu ili sitni bor — — Jer on je velik, sve, što hoće, može, — s atoma praha dragulj stvorit zna, — i komu hoće, njemu svjetlo poda, — u njegvu svietlu priroda se sja. — Tim svietom luta čovjek sliep u svietlu, — al Gospod pravi zna izabrat čas, — i kad već misliš, da je zemlja raka, — najednom čuješ njegov tajni glas. — Iz praha

[1]) R. P. G. Longhaye: Théorie des Belles-Lettres.

diže smrtnika do sebe, — u srce njemu meće znamen svoj. — Gle, mojoj duši on je odabrao, — da rasvietli ju, mili pogled tvoj« (»Pogled«.)

Kad mu je ovako duša postala vedra, rasvijetljena, i misao u njoj probuđena, ozdravljena, čila i jaka, brzo mu omrznu panteistički nazor. »A sad mi se grusti takvog mislit boga, — koj se htio splinut u prah svieta toga: — u milijun bića jadnog svjetskog roblja, — u milijun strtih srca iznad groblja, — u milijun znojnih težačkijeh glava, — usred sitnog trupa gaženoga mrava, — mučen do vieka, svak čas umirući, — u željeznih lancih teško stenjajući...« (»Palingenezija.) — Ne, priroda mu više nije Bog, Bog je nad njom silom i ljubavlju svojom. »I reče Gospod: ja sam vladar! — I u čas stalo drhtat more, — i u čas stala drhtat zemlja, — i stresle su se silne gore — — I reče Gospod: Ja sam ljubav! — I sunce stalo žarče sjati, — miloduh siplju, gle, narcise, — na krošnjah sočni plod se zlati — —«. (»Dixit Dominus...«). — Ne, priroda nije Bog, nego je posjed Božji, kao što je djelo ruku čovječjih posjed rukotvorčev.« Hridine su tvoje, tvoje je i cvieće, — Tvoj je mrav i čovjek, pa da te i ne će...« (»Palingenezija«). — I planeti su samo svijeće, koje čovjek Bogu pali. »Drugovi bliedi, silni planeti, — rukom vas hvatam, s vama se šalim. — Podnožjem vi ste slabih mi nogu, — svieće ste moje, Bogu vas palim. (»Bol«.) Pa paleći tako pjesnik Bogu svijeće napokon smiri srce svoje. »Koliko put sam slab na zemlju pao, — koliko boli trpio sam jadan! — Al tebe nisam ni za pomoć zvao, — Ta mišljah: i ti tek si kamen hladan! — Al dok sam ranjen kleo te sred tame, — ti prolio si svoju krvcu za me. — O srce mi je bilo biesni, očajni boj, — dok nije mira našlo kod tebe, Bože moj!« (»Hiponski pustinjak«).

Od sto trideset i tri pjesme, što se nalaze u prvoj pjesnikovoj zbirci, »Hiponski pustinjak« pjesma je sto dvadeset i sedma, — i tu je prvi put, što se pjesnik izrazio pozitivno kršćanski spomenuvši Kristovo otkupljenje. Ali otada Deželić ostaje pjesnik kršćanski.

U drugoj mu zbirci »Kopnom i morem« ima, istina, — ako se gleda na religioznu stranu — najveći broj soneta sadržajem indiferentnih, jer mu je taki sadržaj po svoj prilici i sam put nanosio, — no ima ih i očito kršćanskog, katoličkog sadržaja (Tizian: Assunta, Dioklecijanov mauzolci, Trapiste). Dok treća zbirka »Zvuci iz katakomba« diše živim kršćanskim duhom od početka do kraja, od vrlo lijepe »Lidijine ruže« do značajne »Palingenezije«. — »Grobovi stari, trošni idoli, — duh je sad moj ko klisura čvrst. — Na piramidu prošlih je boli — stavio sveti Spasa svog krst« (»Kumirima«.) — »Mrena s naših očiju kleta pade, — burno more spazismo grieha svojih, — ponor strašni vidjesmo, al i ono —, veliko srce. — Cvjetna polja, modra nebesa i Vi, — dobre blage vidne i tajne moći, — zviezde, sunce, mora i gore silne, — klikćite s nama! — Slava Srcu velikom, sjajnom, svetom, — što nas spasi smrtnike, vječne tame. — Slava onom, koji je tražeć našo — jaganjce svoje!« (»Cvjetna polja«). — »Slavimo njega pojući pjesme — dani su kušnje, teški su dani, — Uskršnje sunce, sunce je naše«. (»U danima kušnje«).

Izdavši Velimir Deželić g. 1902. ovu treću zbirku nije dakako prestao pjevati. I poslije toga nalazimo ga u »Prosvjeti« pa u Matičinu »Kolu«, gdje se napose ističe patriotska pjesma »Na gvozdu«; zatim ga nalazimo u koledarima Ćirilo-Metodskom i Štrosmajerovu (1909.), gdje je pjesnik navijestio Najnoviju zbirku pjesama. Posljednja mu tiskana pjesma »Primadona« poznata nam je iz 2. broja »Hrvatske Prosvjete«, pjesma deklamovana u Hrvatskom katoličkom kasinu.

Pa tako evo prođosmo velik put od Vismavitre do stjecišta hrvatskih katolika. Prođosmo slijedeći pjesnika, i kuda god pođosmo za njim, svuda ga nađosmo slobodna. Na njegovu lijetu nitko mu nije podrezavao krila. Slobodan se podao lahoru sanja svojih, i kao lastavica, što se dade nositi više jesenskim vjetrima nego krilima svojim, odletio je iz rođenih si krajeva u daleke, daleke krajeve istočne, gdje lotosi cvatu. Ali prenuvši se i osjetivši u svom biću tamu, pustoš i prazninu, slobodan se iznova dignu, neka ga nosi, kuda hoće, njegova prirođena dobra, k spiritualizmu i k idealizmu nagnuta narav, — pa na tom novom, upravo povratnom lijetu zaleti se najprije u jednu vedru i svijetlu zemlju zemlju ljubavi. U toj zemlji, pod toplotom Božjega sunca, planu mu žarka misao te on u njezinu sjaju ugleda nov kraj, sladak i mio kao djetinji zavičaj. Slobodan i ovaj put kao što i prije, raširi krila, dignu se opet i poletje u taj ljupki kraj, u taj kraj toplih majčinih molitava, u taj kraj bijelih crkava, u taj kraj, gdjeno Krist vlada kao kralj. I tu se smiri, — da i dalje, kao slobodna ptica u gaju, slobodan pjeva pjesmu onu, kojom mu duša pjeva.

Balade i romance Gjure Arnolda.

Iz ciklusa „Lovor-grana sa Balkana“.

U tuzi.

Žega. Širom polja n'jema
Strn o skoroj žetvi sanja;
Gazda eno ispod tr'jema
Kleplje kosu, da ozvanja.

Kćerka mu na oknu sloni,
Svakčas glavom bolno stresa
I za suzom suzu roni —
Moja pjesmo, znaš li s česa?

Sjetila se — čini mi se —
One kose maha vrela,
Što je oko Kirkilise
Onomlani strašno žnjela...

Sad ne može bol da tomi
S momka jednog — gorka miso! —
Kolika li srca slomi
Kirkiliso, Kirkiliso!

Dušni dan na bojištu.

Dan je duša. Groblja sva su
Puna ruža, puna sv'jeća —
Svak se bar u zadnjem času
Pokojnika svojih sjeća...

Samo tu se humci nižu
Ko ukleti kakvi dvori:
Ni na kojem traga križu,
Ni na kojem suza gori!

Ali ne, ne!... Gledaj ondje
Medju humcim Hrist se šeta;
U ruci mu divno gondže,
A u oku suza sveta.

»Svi ste« — zbori srca meka —
»Trnovitim išli tragom;
»Zato vas i v'jenac čeka
»Gore, pri mom ocu dragom.

»Al i danas, gdje u kr'jesu
»Svaki grob se kraljem gradi —
»Nek i ovi vaši n'jesu
»Nalik goloj siročadi...«

I po cv'jet u hodu lakom
Hrist na svaki humak meće —
A u cv'jetu eno svakom
Gori suza poput s'vjeće.

Sa sela.

S drvenom je nogom sjeo
Ispred kuće, bl'jeda lica,
Na glavi mu vojna kapa,
Na grudima kolajnica.

Oko njega selska čeljad
Kao šaren v'enac svi se;
A netko će: »Pričaj, kako
Ono bje kod Kirkilise...«

I on poče: »Teške dilјke
»Sijale su krajem str'jele;
»A sablje su pjevajući
»Odmah bujan usjev žnjele.

»Topovi su ričuć b'jesno
»Ujedali kao zv'jeri —
»Našto su nebesa blaga
»Otvorila plave dveri.

»Duša mnogog naših prhnu
»U visine neizmjerne...
»I dženet je širom zino,
»Da ugosti svoje vjerne.

»A mi živi još i dalje
»Smicali smo Turad ljutu;
»Al i mnogi naš je klono
»Na krvavom onom putu.

»Medu tima, braćo moja,
»Eto i ja mladjan bijah:
»Teško li me shvati tane
»I ujede kao zmija!...

»Ali znajte, da sam sretan
»I ovaki što se vratih —
»Dom je ipak raj zemaljski,
»Zato nek nam živi zlati!«

»Al i dušman neka živi« —
Reć će jedno golobrače —
»Da imamo i mi o što
»Osvjetlati svoje mače!«

Mića A. Perišin:

Pričanje.

Suton.

Zašlo je sunce — — —, i sve jače
Vija se sumrak čeznutljiv, bon,
Sa naše crkve sve ko da plače
Zvonce: din-don, din-don-din-don.

Vatra naša izgara lako,
U suton rumen prosiplje plam,
U duše naše ide polako
Osjećaj strašljiv, i drag i sam — — —

Veče.

Daj dođi, bako, bliže k nama,
I brat i seka — — svi smo tu,
Kraj rumenoga vatrice plama
Kaži nam koju pričicu.

Kol'ko smo željni tvojega zbora...
I nekuda je strašljivo sve —
Gdje vele tamo iza tih gora
Dvorove čudne uklete?

Je l' tkogod gledo uklete dvore,
Imaju l' svoje baščice?
Vode l' u njima razgovore
Malene šare ptičice?

Pletu l' u dvorim' svilene kose
Čarobne vile družice?
Da l' im patuljci vječito nose
Cvatuće rosne ružice?

Izvana tama pričama diše
I živu sjene večernje . . .
Daj pričaj bako — pričaj više . . .
Tako je nekud strašljivo sve . . .

Ljuba Ivić, — Zagreb:

Orač.

Što mi tužno tako stojiš, vranče!
Što ne klikneš: »zdravo bijeli danče,
Dragi k meni evo ide drug;
Osvjetlat će dlaku mi i grivu,
Na zelenu poći ćemo njivu,
Tvrdu zemlju tvrd će parat plug.«

Misliš valjda: malo nam je hasne
Od uranka do večeri kasne,
Muka naša utaman i trud. —
Il' si čuo, puška kako puca,
Trublja ječi, kaciga svjetluca,
U krvi su polja odasvud?

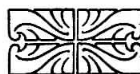
Dobar junak, dobar konj ga nosi,
Što dostigne obara i kosi,
Boj se bije težak, ubojit.
Krv se cijedi, nozdrve se puše,
Sela gore, gradovi se ruše,
Slobode je barjak razavit.

Ču li valjda — pa ti mladu teško
Što i tebe ne kiti viteško
Pero, uzda i junaka kras?
Već u hamu istrganu, staru,
Zemlju oreš robu-gospodaru
Dok u sjaju Istok gori vas.

Polagano, vranče, dobro moje,
Ner'đane još mi puške stoje,
Što mi namro junak, babo moj!
S njima srce i krv hrabra osta,
Praha bit će i olova dosta,
Kad u ljuti trublja zovne boj!

Preko polja i kroz ljute klance
Znam ja: ti bi potrgao lance,
Ma te koplje bolo savito.
Do neba bi r'zaj išo plava,
Ne bi rasto ni cvijet ni trava,
Kud bi tvoje stalo kopito.

Vranče, vranče, ajde plug povuci,
Trese mi se bičalo u ruci.
Orat treba, dok je doba, dan,
A kad oro sa visina klikne,
Puška pukne i slobodu vikne,
Skupa ćemo, vranče, na mejdan!

Lovre Katić:

Ljubo.

I.

U crkvenoj polutami svake je večeri klečala lijepa djevojka. Bilo joj ime Slavka. Crnokosa je bila, a još su joj kose crnje izgledale u sumraku. Kako je pobožno dizala crne oči, kako je žarkim usnama micala, nitko ne bi rekao, da je to ona, koju je selo malne proklelo. Nju je volio moj drug Ljubomir. On bi svake večeri čekao, kad li će proći Slavka na večernju, pa se zanosio za njom onako zdravom, a lijepom kao busen ruže. I ona je njega ljubila, bez sumnje najvoljela bi njegovom postati, ali se činilo, da će biti uzaludna ta ljubav, pa se Ljubo nije ni usudivao iskazati išta Slavki. U taj bi čas bio najljući na svoju sablju, koja mu je smetala sreću života. Njegov otac, njih sažaljevao. On je bio žarki Hrvat, osjećao je nepravdu, što mu domovini nanose, pa bi se sav uznemirio na pomisao, da će možda morati tu nepravdu sabljom štititi. Bijaše i kršćanin, te mi jednom reče: »Gle, sablju nam blagoslivlju prije nego krenemo u boj, njome čuvamo počasnu stražu pred Presvetim, a zahtijevaju, da se ovom istom sabljom bijemo u dvoboju, i ne ćemo li, otpasat će nam je kao kukavici«.

Njegov otac nije bio takvih nazora. Neprestano je nosio brojne dekoracije i dosadivao svojim vojnim pripovijestima. Iz dna je duše mrzio Talijane i Madžare, a o Nijemcima je pripovijedao, da su najpošteniji i najumniji narod na svijetu, pa da su zato svi vladari ovoga svijeta — Nijemci. Nema ljepšeg jezika

Crkva u Desincu.

negdašnji kapral u boju pod Solferinom, a sada invalid, mislio je, da je sinu stekao tko zna kakovu sreću, kad ga je iškolovao za oficira. A kad tamo, njegova je nježna pjesnička duša bila drugamo pozvana. Još godinu dana, i eto ga kadetom, ali na njegovu stolu mogao si naći u prijevodu i Homera i Tacita i druga klasična djela, dok nije bilo ni traga kakvom i najblijeđem životopisu Napoleona. Šta više on je Napoleona prezirao! Što vrijedi za kulturu Napoleon? Mogu li silnici bili kulturni pobornici? A ona odurna njegova krilatica, da su vojnici meso za topove! Iz dna je duše prezirao nadutost i bahatost nekih oficira, te njihovu mekoputnost. Dok su se njegovi drugovi u mladenačkoj uzgoritosti držali malom sintezom svih vojničkih genija, on se ponosio, što mu je bila draža knjiga od sablje, mir od krvi, kultura od barbarstva. Drugovi su ga stoga prezirali, a on je od njemačkog. Stoga je volio vidjeti i kojeg njemačkog radnika, kojemu je naš Vinko Lozić iznakazio podbuhlo lice, nego li našeg Zagorca obučena u bogato ruho, okićena srebrom i zlatom, a opasana svilom. Da ga je koji bahati Nijemac i opsovao u njegovoj vlastitoj kući, njemu ne bi bilo toliko žao: ta on ima to pravo, jer govori njemački. A je li mu Zagorac i jednu žalnu riječ rekao — za grlo će ga. O Jugoslaviji nije hotio čuti, jer da mu nitko ne može dati onako lijepe penzije, kakvu su njemu dali »Auštriaki«.

Ti su nazori bili krivi, a on je svakako hotio da mu sin bude oficir, a to tim više, što ga je mogao mukte uzgojiti u kadetskoj školi. I majci je Ljubinoj bilo milo, da joj jednom sablja zvekne uza stube, jer su po njezinom uvjerenju oficiri »najštimaniji« ljudi. Uzaludne su bile suze Ljubine, morao je odmah iza

četvrtog razreda gimnazije u tuđinu u vojničku školu. A tek bijaše okusio slast Ovidija! Kad sam mu iza svršenog petog razreda pričao o Homeru, molio me je, da ga zajedno čitamo, jer sam toga nije mogao. Iza šestog i sedmog razreda oči mu se iskrile, kad sam mu prevodio Vergilija, Cicerona, Platona, Demostena. Počeo je opet ocu govoriti, da za nj nije vojništvo, da ne može on podnositi one gvozdene discipline a stari mu je hotio na silu prikazati uzvišenim onaj čas, kad neprijatelju praviš nešto slično, što liječnici zovu »operatio caesarea«. Ljubo bi ga u taj čas prekinuo pjesničkom opaskom:

— A je li, oče, njemu na ognjištu ljuba cvili, dječica pitaju kruha? Oni čekaju svoga hranitelja, a ti ga ubijaš?

— Pa jesu li to misli za vojnika? planuo bi stari, — komanda je: kolji, pa da ti je ćaća, kolji ga!

— Ja ti zabranjujem kidati moje crvene cvjetiće! rekao joj on onom naivnom intimnošću, kojom se susrećemo na selu kao braća.

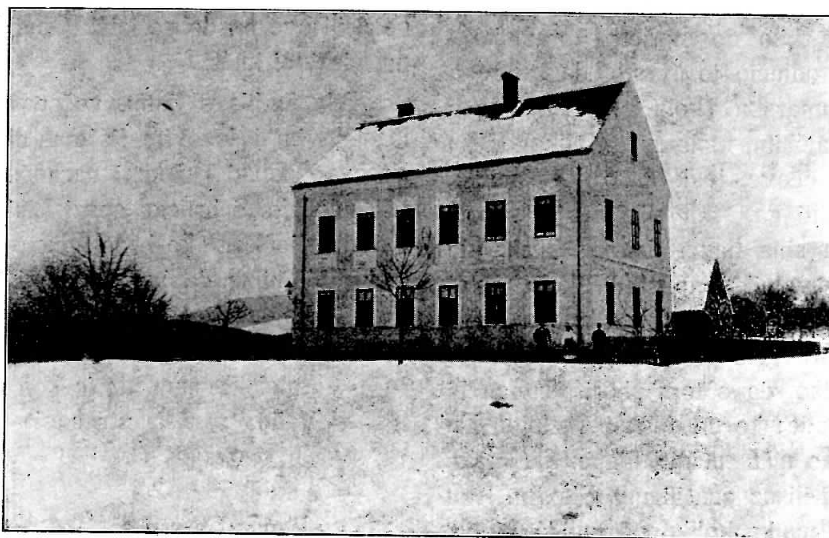
— Ovo su moji cvjetići! rekla bi ona s posmijehom.

— Za mene oni cvjetaju! on će.

— I za mene! odvratila bi Slavka, a oko bi joj sijevnulo.

— Dakle za oboje! rekao bi on, samo da nešto rekne, ali joj ipak ne kaza očito, da je voli. Bojali su se oboje, da će se prevariti u nadi. On je mislio: gdje je moguće, da ona voli vojnika, kad je to u nas gotovo sramota. Ona se pak plašila, da onakav gospodin ne može voljeti nju, priprostu djevojku.

A imali su i on i ona dokaza, da se vole. Čemu bi se inače onako rado sretali, pa čemu bi zavirivali jedno drugomu u oči? On je i korio sama sebe i po-

Škola u Desincu.

— Ko bravče?

— Pa ko bravče! oštro će stari.

— A koja korist od toga? pita mladi.

— Opoštenila se naša zastava, naša regimenta! I stari bi stao po stoti put pričati o razdrtim barjacima, o zarobljenim topovima. Ljubo bi šutio, jer je znao, protivi li se, stari će još dosadniji biti, a ljubav mu sinovska ne dopuštaše, da prezre svog roditelja.

II.

Slavka bijaše najljepša djevojka u selu. Kad bi kojoj djevojci htjeli kazati, da je lijepa, rekli bi joj: kao Slavka! To je Ljubi laskalo. Čeznuo je za njom i stao je dočikati na vodi. Ona je dolazila po vodu u jedan starinski perivoj već zapušten i zarastao travom. Od svega je cvijeća još ostao tek mali grmak, na kojem su rasli mali sitni cvjetići, kao krv crveni. I on i ona su u šali svojatali taj grm.

stajao je sam sebi smiješan. »Bojažljivi ljubavnik« počeo se nazivati, pa ga je to, što se počeo rugati samome sebi, i natjeralo, da je odlučio kazati Slavki sve. Čas je bio zgodan, kad su ga zamolile Slavka i sestra joj, da im nacrta nekakva imena za uvez. Kad je sve zgotovio, upravo djetinjski htjede se odati Slavki. Stade pisati njezino ime, pa svoje unakriž njezina. Oko toga naslika ružu. Ona je to opazila, pa joj je to godilo. Tako je slično nešto čitala u onim knjigama, što ih u nas u Dalmaciji prije rado čitahu djevojčice boljih obitelji (a i Slavka je bila iz bogatije seoske kuće). »Slučaj« Kumičićev, Kazoti-Matijačin »Miljenko i Dobrila«, pa razni lokalni pjesnici, to je bila sva duševna hrana njihova.

Kad je Ljubo sutradan bio kod svojih dviju rodica, one ga dočekaše s veseljem, pa će mu jedna kao u šali:

— Ti i ne mariš više za svoje rodice!

— Kako ne marim?

— Radije pohađaš neke druge, jedna će.

— Kazala nam je sve! druga će. — Vesela je, poludjet će, više i ne govori nego o tebi!

Ljubo je bio u neprilici, nije mu bilo milo, što su to rodice saznale, al opet taj očiti znak, da ga Slavka voli, obradovao ga. Kad mu rodice nahrcnuše, kako se Slavka boji zapreka, što će on do godine biti kadet, opet se je snuždio.

Cio je dan u njemu bjesnila borba. Da žrtvuje Slavku, svoju ljubav, sreću, život, domovinu jednoj ideji, koju ne voli i hirima starca, koji ne pozna na svijetu ništa vrijedno do svojih dekoracija!? Kao kad kroz mrke oblačine proviri sunce, tako mu je i ljubav Slavkina bila u toj borbi jedini svijetli čas sreće. Znao je, kako je teško ocu pregorjeti njegove nauke, ne vidjeti sina u carskoj vojsci, al opet, zar će njegov otac biti nesretan mjesto njega?

Još je malo dana bilo do svršetka praznika i trebalo je odlučiti. I odlučio je čvrsto, da ne će u akademiju, već u šumarsku školu. Ali kad dođe čas, on je popustio majčinim molbama. Kolikogod su mu bile odurne ideje očeve, ipak je i njega ljubio. Žao mu je bilo uvrijediti ga, tim više, što je starac mislio, da za njegova sina nema drugog kruha do vojničkog. Ne bude li vojnik, zapusti li školu, ostat će na putu bez posla, bez zanimanja, bez kruha. Nitko nije bio kadar da popravi to starčevo mišljenje, jer on nije nikoga ni puštao, da o tom zbori. Namah bi planuo i ispsovao čeljade; ko ne dao se razlogu. Tu dakle Ljubo nije mogao ništa učiniti lijepim načinom, već je trebalo prionuti ili uz oca ili uza Slavku. I on je pregorio Slavku. A majka kolikogod molila Ljubu, da posluša oca, opet je zaklinjala starca, da ne tamani djeteta. Stari ostade hladan kao stanac kamen.

Ljubo je popustio, ali samo za čas. On se nije sasvim odrekao Slavke. Uzdao se u budućnost.

Selom je pak prošao glas o njihovoj ljubavi, pa dašto rđav glas. Odakle ljudima samaritanske sućuti, da ne kleveću srca, što su bolja od njih, duše, što živu za ideale? Na sijelu i prelu, na vodi i pralu, iz crkve i u crkvu govorilo se o njima. Zgražala se čeljad, da se može Slavka zanijeti za jednim oficirom. Gdje bi nju oficir uzeo? Prevarit će je, unesrećiti.

— A, kad je on lud za njom. Nije druge, dala mu je nešto popiti!

— A kažu, da on ne će u oficire baš radi nje.

— Vara je tako.

— Kune joj se. I ocu je to rekao. Otac bi ga bio ubio, da nije bilo matere.

— Pa kako i ne ćeš drugo moja? Potrošio za nj novaca. Eto ga do godine carskog službenika, pa caru do koljena, a on žalosti sad oca, pa da bi zašto.

— Pa nek je uzme, jedna će a druga brže priteče, da pokaže, kako i ona zna nešto više: — Jest, ali car hoće nekakvu »tassu« od oficira, kad se žene. Tu se hoće novaca na vreće. Ne da car, da njegovi oficiri uzimaju šuge, već bogatašice!

Slavka je čekala glasove, da je Ljubo prešao u šumarsku školu.

Ali Ljubo se bojao katastrofe kod kuće, a opet nije imao ni sredstava, da ispuni svoju želju.

III.

Kad je Ljubo svršio nauke i došao na praznike, nije se usudio s početka proći mimo Slavkine kuće. Stidio se svoje slabosti. Kad ju je prvi put susreo, pa hotio pobjeći, a nije mogao, ona ga nije prezirno pogledala, već mu se nasmiješila. Ljubila ga je i opraštala mu. On je od tog časa postao bolestan. Sanjario je dan i noć i ne radeći ništa mislio je, da će samo po sebi sve na dobro izići. Opet je počeo šetati prema njezinoj kući.

Bila je blaga ljetna večer. Niti je vjetar kretao maslinovim i lozovim lišćem, niti je valić zašumio. Procvao zapad ružom i narančom a s polja se sve tiše unoćalo. S brijega opazi Ljubo u prodolu čeljade s dvoje dječice. Tko bi to mogao biti? Požuri korak i kad je bio blizu, da će raspoznati, javi se odozdo glas:

— Što sam se prepala! Bio je Slavkin glas.

— Čega? upita Ljubo.

— Pomislila sam, da je koji stranac.

— Valjda sam ja stranac?

— Oh, ti nijesi!

— A kud ćeš to?

— U susret sestri.

— Možemo li zajedno?

— Pa, kako te volja!

Kad su susreli Slavkinu sestru, ona će im: — Lako li se vi nađete!

Sutradan su već rodakinje znale za sinoćnji susret.

— Tko vam tako brzo sve kaže? upita Ljubo.

— Tko? Ta ona! I dobit ćeš nešto.

I dobio je dvanaest svionih rupčića. Malo pisamce što je primio s rupcima, osobito ga je obradovalo:

»Uvijek te se rado sjeća — Slavka«.

Što da radi? Zar da opet počne uzaludno draganje? Ona njegova ne može biti, čemu varati i sebe i nju? Treba bit čovjek. Sad bi odlučio, da ne će odgovoriti na pisamce, a do časa opet, da hoće. Gdje će on naći ovakove ljubavi? Biti prezren od one, koju ljubiš, što je prema ovome jadu, kad si ljubljen, a nigda je ne ćeš nazvati svojom? Zlatno voće visi mu nad glavom, a pruži li ruku, ono ode u visine! Koliki

li čeznu za njezinim crnim očima, da ih samo hoće pogledati njima, a on, dok ga ona ljubi i srcem i dušom, ne smije je nazvati svojom!

Odgovorio joj je, a što je ona osjećala, kad je primila taj njegov odgovor, neka kaže ovaj njezin priprosti list:

Nezaboravni!

Jučer sam primila tvoj mili list, koji sam željno očekivala, da se uvjerim, voliš li me još. Čim ga dobih, srce mi je prestalo kucati. Nijesam znala, kako da ga odmah otvorim. Činilo mi se, kao se oda sna budim. Svakakove me misli spopadoše, pa sam se pobojala, da mi list vraćaš natrag. Čim ga otvorih, obradovao me je onaj tvoj naslov: »mila dušo«. Po njemu sam procijenila, što može biti dalje. Žalim tvoje nezadovoljstvo, ali se nadam, da će ipak jednom iz drača izrasti ruže. Najsretnija bih bila, kad bih za tebe što trpjela. Ja ti ne znam šta drugo kazati, nego da si mi mio, kao nitko na svijetu, a ti budi uvjeren, da će te vazda ljubiti Tvoja

Slavka.

List je za listom stizao, a donosio ih je Slavkin brat Petar. Bio je on gimnazijalac, a mladi od Ljube. Kada se Petar jednom nešto razbolio, ode Ljubo, da ga posjeti. Opazivši ga uza stube Slavkina sestra, istrča mu ususret, te će s ushitom: »Hvala Bogu, da vas više vide naše oči!« Slavka mu prišapnu: — Jadna naša pošta razboljela se! Uvedoše ga u kuću, a on ponajprije htjede k Petru. U sobi je bila polutama. Ljubo će:

— Zar je ovako po cio dan tamno u sobi?

— Zatvorili me u tamnicu, Petar će.

— Pa što ti, Ljubo, voliš, da su prozori otvoreni? upita Slavka.

— Dakako. To je zdravije. Vi ženske bojite se za pokućstvo, pa ne date suncu u kuću. Vazda ste otajne, skrovite.

Na prozoru opazi Ljubo dalekozor te će: — A što će vam ovo? Sestra pogleda Slavku, koja se zažari nešto pa veli:

— Pitajte Slavku, to njoj služi! Nekoga vazda prati njime!

Kada se naslonio na prozor, da se naužije vidika na more, pristupi i Slavka k prozoru.

Ljubo razdragan ovim sretnim časovima došavši kući odlučno reče ocu, da ne misli u vojnike.

— Šta?

— Ne ću. Ja ne ću da pregorim svoje srce, sebe, domovinu!

— Domovinu? Za nju ćeš i živjeti! Zar ti misliš izdat cara svoga? Ima li šta dičnije do li pasati sablju njegovu?

— Ja ga ne izdajem. Odem li u vojnike, izdat ću jedno srce, koje me ljubi, koje ja ljubim!

— Dakle je istina, što svijet govori? Ti si takav radi onog curetka? E pa dobro, čut će me pred cijelim svijetom! Pred crkvom ću je izružiti, stari će razjaren.

— Ne ćeš! kriknu Ljubo.

— A vidjet ćemo!

Te su riječi izišle i u svijet, a ovaj ih je svakojako tumačio. Pripovijedalo se je, kako je Ljubo segnuo i rukom na roditelja, pa je ta kleveta pekla i onako ožalošćeno srce mladićevo.

Postao je nujan, neveseo...

IV.

Bile su jesenske večeri, kad smo najradije šetali obalom naslađujući se bogatstvom boja i svježinom zraka. Na Balkanu su iskre vrcale, a seljaci su plaho pitali hoće li ne će li biti rata. Parobrodima su prolazili vojnici ali nujni, neveseli. Nigdje traga onome oduševljenju, što je uzigralo srce balkanskih naroda. Kako koji odlazi od kuće, onako za njim izlazi majka ili žena, pa jauču, što ih grlo nosi. Uzalud glazba svira, srca su prazna. Onako su bez oduševljenja u staro doba robovi na galijama išli u rat.

Ljubo je nešto snovao, al nije hotio nikome kazati. Sa Slavkom se nije mogao niti dopisivati. Bila je kao sužnjica u rođenom domu, otkad se pročulo za svadu Ljubinu s ocem. Dani su sve kritičniji bivali, a Ljubo se sve žurnije spremao. Jednoga ga dana nestalo. Prepao sam se, da nije što zla učinio. No njegovo uvjerenje bilo mi je utjehom, da nije. Otac njegov držao je sigurno, da se utopio, pa je govorio, da se tako događa svakome, tko starijeg ne sluša. Majku nijesu mogli utješiti, i ona je odselila u bolji svijet sa suzom na oku za svojim Ljubom. Slavku je bilo jad slušati, kako plače ma da su joj i to branili.

Na istoku je planula vatra, uskrsnuše na Kosovu junaci, a s Marice drugi donesoše Simeonov mač.

Nekoliko dana iza pada Kirkilisa, čitao sam podlistak, koji je inače bio kod nas zaplijenjen. Potpisao ga je neki Lj. Evo te molitve:

Kad pucaju zidovi Carigrada...

(Molitva.)

Kad pucaju zidovi Carigrada, zapjevajte Gospodu pjesmu veselja, pociknite i udrite u cimbale! Nek jekne Triglav i Balkan od hvale Gospodnje!

Zmaj sedmoglavi raskrilio se, da nas proždre, zmaj sedmoglavi palio nas je plamenim očima i umirala je duša tužne raje kano duša kraljevne, koju oslobodi Juraj vitez.

U dane grijeha naših, kada nam srce zastre tama i zaboravi pamet naša Gospodina, poslao je Gospodin zmaja iz dubina zemaljskih.

Ustadoše oci naši svi ko jedan, da posijeku glavu zmaju, ali u njega bijaše sedam glava. Slomi se koplje prebi se mač u balčaku, jer tko će se boriti proti strijeli Božjoj? Ako Gospodin ne očuva kule, uzalud je brane stražari.

U dane, kad odvratismo lice naše od Višnjega, On pomete nas kao graditelje babilonske, i padoše mladi vitezovi u Gvozdu, i na Kosovu kakono cvijet pred mrazom, i jela udarena od groma. Uzalud se okupaše u rujnoj krvi; zarobi nas zmaj kakono Izraela u Egiptu.

Ne zidasmo piramide, već krv svoju dasmo krvnicima. Nevinu dječicu isklaše i majke vapijahu glasom matera Betlehemskih, djevice oskvrnuše, majkama odrezaše prsa, koja nas zadojiše gladne mlijekom.

Ognjišta naša zarastoše kupinom, u odajama se ptice ugnjijezdiše, sestre naše u hareme odvedoše, ljepote oblatiše, hajducima, svećenicima Slobode, ruke polomiše.

Vrela potoka onečistiše se, jer neprijatelj se umije na njima. S oltara pobacaše žrtve i konje na njima nahraniše.

Gospodine, Izrael sagriješi i robova Babilonu sedamdeset godišta, a narod Tvoj četiri vijeka i po!

Težak je grijeh naš i nigda ga ne opraše suze naše, da se Ti ne smilova, Milosrdniče, i ne pogleda na krv Abela Tvojih.

Za četiri stotine i više godina zamukoše zvona naša, sunce nam isticaše krvavo, na mjesec se bojasmo i pogledati, jer on je znak tuge i robovanja našega.

Ali sada sunce grimizno se javlja i blijedi pred njim sjaj mjesečevog srpa.

Pehari su se prelili suzama, i onda si se ganuo i prolio i Ti Tvoju suzu, te eto gorki pehari postadoše slađi od sata meda! Udovice pjevaju, siročad se smije.

Sad si osnažio desnice naše kano desnicu Davidovu, kad se diže proti Golijatu, kano Juditinu, kad zakla Holoferna, i Samsonovu, kad porazi Filistejce.

Ne plače više Kosovska djevojka, Kraljević podcikuje s Milošem, Simeonov mač se bljeska kano munja.

Ti si zapleo noge neprijatelja naših i popadoše, Ti si strijele naše oplamenio.

Gospodine, pomagajući proslijedi, digni ploču s grobova, u kojima snivaju Krešimiri, i razvij barjak svioni, na koji se zakle Zvonimir. Učini to i dići ćemo hram, ali ne idolima, koji na nas izazvaše srdžbu Tvoju, već Tebi Jedini, Jaki i Milosrdni!

Ti pamtiš, a mi u tuzi svojoj i zaboravismo, dane svijetle Stjepana Prvovjenčanog, Simeona Veljeg, te gospodstvo Tomislava i Krešimira. Gospodine, tuđin lovi biserje mora našeg...

Nek se probudi Pravda ljudska, što sniva pod kodeksima i paragrafima, nek se probudi od zveketa lanaca, što ih trga s roblja Pravda Tvoja.

Mi ćemo postati osvetnici Tvoji, a Ti uskrisi djevicu čistu kraljicu ubavog Balkana i nek se pred njom zastidi gnjusna i stara grešnica! Nek vidi svijet, da su Sloveni Tvoj Izrael!

Bugarskom ružom i lovorikom s plavog Jadrana okitit ćemo vrata veličanstvenog hrama, što ga oskvrnu poganska noga i riječ.

Njegova zraka nek sijevne i do onih tužnih strana da kliknemo: »Svjetlo s Istoka!«

S oltara Tvoga na velebnom Bosporu daj, neka se iza stotina godina zapoje hvala Imenu Tvome i žrtva zahvalnica nek Ti se prinese!

Glasovita zvona carigradska, čuvši zaboravljenu pjesmu, neka put zvijezda i širom svijeta proslave: Slava v višnjih, a s kubeta sv. Petra neka odjekne glas i s njima se složi:

»Gloria in excelsis.«

Do koji dan primih od Ljube pismo, gdje mi očituje, da je on pisac te molitve. Pozdravlja Slavku i moli je, da ga ne zaboravi, premda sluti, da ne će nigda svoji biti, ta njemu nema više povratka.

V.

Skadar je pao i on je pobjednički mi pisao o njegovome padu. Doskora primih list, gdje mi opisuje grozote, što ih je rat u gradu proizveo. »Gladni su ti silnici naši, gladni i skapaju, pa kad ih gledaš, zaboli te u srcu i daješ im zadnji komad kruha, što ga imaš, dijeliš ga s njima kao s braćom, premda znaš, da bi te oni sutra nabili na kolac, kad bi im se vratila vlast. I djedove su naše na pravdi Boga nabijali. Ali to mi imamo zaboraviti, jer smo kršćani, a ne pseta, koja će te razderati, jesu li jača od tebe, a podvući će rep, jesu li slabija.«

Od Skadra je otišao ogledajući se na njegove brežuljke i Bojanu, te tražeći očima Ajku djevojku, vozi li se po jezeru, pa spominjući svoju Slavku, te mi pisa, kako on bježi u gore u Srbiju, pa mi preporučuje i ostavlja Slavku, da je čuvam kao što Radmiloviću pobro čuvaše Ajkunu. Raduje se, što je oficir, ta poslužio je rodu i plemenu. — Napio se je krvi, ali njegova duša nije podivljala.

Jedan je liječnik, što se povratio iz onih strana, pripovijedao o junaštvu mladog časnika iz Dalmacije,

i kako su ga svi voljeli. Časnik je vazda bio vedar, veseo, dok je trajao rat; a čim je sklopljen mir, namah ga uhvatila nekakva sjeta i čama. Vazda je spominjao cvjetne obale dalmatinske i plavi Jadran.

— I ništa više? upitah liječnika sluteći, tko bi imao biti taj mladi časnik.

— Da, još je spominjao i jednu žensku; zar Vi imate koga tamo, možda i slutite što?

— Da nije Slavku,

— Pogodiste, Vi ga poznajete! usklikne liječnik, pa mi ispripovjedi dalje, kako je Ljubo pobjegao s bojnog polja, kad su se imali Srbi i Bugari poklati, al nije znao kazati, gdje se nalazi. Do koje vrijeme dobih i ja pismo od Ljube:

Mili pobratime!

Prokletstvo je na nama! Jedva, što osvetismo grdne rane prošlosti krvave — evo sebi nove lance kujemo. Tko bi nas, arslane ljute, svladao, da se sami između sebe ne pokoljemo? Imadoše se prekrstiti bratske sablje, ali ja pobjegoh, a bio bi rado pustio, da se u mome srcu prekrste, samo da se ne lije bratska krv.

Osvetismo Kosovo, a Gvozd? Ne ću ti sve kazivati, što doživjeh, da te ne razoračam. Tek znaj, ako nam tuđini grabe dvorove i raskapaju ognjište, da bi nam to svojta i svita raznijela. Sjećaš li se one pjesme E. Tomića, kako je orao procvijelio ljuto, kad ga rani strijela, a na njoj ugleda bratsko pero? Na koga je bio ljući, na lovca ili na brata?

Ante Petravić:

Nikole Ostojića „Nade i čeznuća."

Ime braće Ostojića poznato je kod nas od blizu trideset godina (Mato, Ivan i Nikola). Još otrag trideset godina bijaše Ivan Kažimir Ostojić uzvitlao silnu prašinu zbirkom pjesama »Poletarke«, i iza njih knjigom »Primitiae«. To bijaše pokušaj, da se u nas uvede talijanski »stecchettizam«, ili bolje pjesnički verizam i pornografija. Jače nego li u »Poletarkama« istaknu se ko žestok borac »stecchettizma« u brošuri »Primitiae«. Taj se mladenački nasrtaj i branjenje lakoumne i lakomišljene poezije kod Kažimira malo po malo staložio, te u zbirci »Suze i osmijesi« (g. 1900.) nema ni traga ni »stecchettizmu« ni onoj raspojasoj mladenačkoj obijesti. Istovremeno se isticao stariji brat Mato, te priticao u pomoć svome bratu prikupljanjem one narodne tradicije, koja imaše da bude pomoćnim prilogom bratovim verističkim nazorima u književnosti. Kao i Ivan tako se i Mato izmijenio u bolje, te njegove zbirke pjesama »Iskre i plamovi«, a pogotovo »Ugarci« potvrđuju onu »stalna na tom svijetu samo mijena jest«, koja je ovoga puta bila u — bolje. Najmlađi od ove braće Nikola javio se petnaest godina kasnije od njihovoga prvoga rada, i odmah je imao drugu pjesničku fiziognomiju.

Taman g. 1900. izdadoše sva tri brata po jedan svezak pjesama. Tada bijaše u jeku najžešća borba između »starih« i »mladih«. Nikola već svojim prvim pjesmama bijaše uz tradicijonaliste ili, kako ih »moderna« nazva, uz »stare«. A međutim i Mato i Ivan bijahu zakrenuli tim smjerom. U »Životu» napadnuše »mladi« oštro i strančarski na sva tri brata. Isticali su u tome napadaju najviše prošlost Kazimirovu, te ga korili, što je napustio »stecchettizam«. Međutim — budi mimogrece rečeno — tko uporedi »Poletarke« sa zadnjom zbirkom »Suze i osmijesi«, lako će se uvjeriti, da je zadnja zbirka značila poetički napredak spram mladenačkih »Poletaraka«. Ali da, — svakoga, koji je makar iz daleka, vonjao idealizmom ili tradicijonalizmom, redovito su onda napadali. Napadajima »mladih« nije se onda nitko u nas uklonio, tko nije u njihove diple svirao. Otada ko da sva tri brata zanijemiše. Znam, što će mi se reći: Može i da ne bude po onoj »quia post hoc, ergo propter hoc«. Pa će mi opaziti i ovo: Da su braća Ostojići imali još što da kažu u poeziji, oni bi se bili oglasili uza sve bijesne napadaje. To stoji koji put; ali ipak ima slučajeva, kada pretjerani i nepravedni napadaji ubiju svaku volju za rad kod pisca, i on napušta nezahvalan posao.

Jesu li braća Ostojići imali još što da iskažu u poeziji, to ne mogu da izrečem ni jesno ni niječno. Zapravo sam ih i ja smatrao mrtvima za književnost; to jest, činilo mi se, da se više ne će javiti. A ipak danas nakon toliko godina red je priznati, da su oni u nas stekli silnih zasluga za popularizovanje književnosti. Pače jedan od njih (Ivan) bijaše idealnim nakladnikom i podupirateljem siromašnih hrvatskih književnika. I to ga je stajalo nemalo novaca. Književni rad ove braće prikazan je davno (Tresić, Petravić), i nije ovdje mjesta, da se opetuje ono, što se o njima napisalo.

Nakon četrnaest godina javlja se najmlađi brat Nikola zbirkom pjesama »Nade i čeznuća« (1900. do 1913.).

Otkada Nikola g. 1900. izda prvu zbirku »Čuvstva i poleti«, dosta se toga u nas promijenilo i ra-

zvilo u lirici. »Moderna« je svojim napadajima ušutkala starije i nametnula se svojim individualizmom u lirici. Oznaka je toga individualizma: sumornost života i nehaj za svaki ideal, pa bilo vjerski, bilo domovinski, bilo čovječanski. Istini na čast treba »modernoj« priznati, da je silno unaprijedila formalnu stranu lirike. Počela je i reakcija na takvu liriku, koja, osim lijepe forme, ništa drugo ne donosi, već prazninu misli i hladnoću osjećanja. Mlađi ustaju protiv same pomisli, e je književnost tu, da bude uvijek i svugdje sebi svrhom. Ipak mladi prihvatiše i formu i stil »moderne«, ali hoće sve to da upotrijebe za plemenite osjećaje.

Nikola Ostojić i stilom i formom ostade onakvim, kakvim ga nahodimo u prvoj zbirci. Nije se ni idejno promijenio. Ostao je pri istim idealima: Vjera, domovina, čovječanstvo, obitelj. To su vječni ideali, osobito za pjesnika kršćanina, te su neiscrpljivo vrelo za poeziju. Ipak se znatno proširila jedna kajda u Ostojićevoj lirici: To je familijarna poezija. Nakon prve zbirke pjesnik se oženio. Našao je zadovoljstvo i sreću u svojoj obitelji, pa zato reda čitav niz pjesama ženi i djeci; k tomu se u više pjesama sjeća svojih mrtvih roditelja.

Ta mu je familijarna poezija najbolje uspjela, i zamjeravam mu, što sve te pjesme nije poredao jednu za drugom, već ih je onako rastrkao amo tamo po zbirci. Ovako taj niz pjesama ostaje bez one ugodne impresije, što bi ga imao poredan kao jedinstvena cjelina. Mi ovakvu poeziju i danas volimo, jer je kućni blagoslov velika čovječja sreća na svijetu. Kada nam pjesnik priča tu svoju sreću, uzbuduje živu čežnju za takvim gnijezdom, kojemu je temelj božji mir i blagoslov. Jer bez čestite obitelji i kućnoga blagoslova ne može da bude ni mira ni zadovoljstva u ljudskoj zajednici.

Ako Nikola Ostojić uopće osta pri tradiciji svojih prvih pjesama, ipak nam iznije nešto novo i osobito u ciklusu od deset soneta, koji se izdvajaju iz čitave dosadanje njegove poezije. Ti soneti nose naziv: »Njoj«.

Soneti su prikazani neimenovanoj dragoj, te su potpuno dotjerani i uspjeli, a imaju osobiti čar sa misticizma, kojim je ovijena ova erotika. Pjesnik svijetu poručuje:

nek zna, da ljubav svoju ima sreću
bez niskih strasti, što varavo mame,
bez cilja drugog do ljubavi same!

On zna, da sve prolazi i gine, pa će proći i ljudski život; ipak veli:

Nek život svrši, neka smrt pristupi
i stiša vihor zemaljskih čeznuća:
za njom će svanut zora uskrsnuća.

Zaludu duša za čim sad nam hupi,
to vječnost dat će: ljubavi slačinu,
uz vječnu sreću i vječnu blizinu.

Muči ga najviše to, što njegova ljubav mora da ostane tajnom, ili bolje nečim, što će uvijek ostati neispunjenom sanjom. On je u svoj svojoj boli i tako blažen, samo Boga moli:

Oh, Bože blagi — — — — —
Ti slatku tajnu, što mi žeže grudi
i svježost prži mojih mladih ljeta,
najbolje poznaš; pomoćnik mi budi
Ti kralju silni anđeoskih četa!

Daj ljubav moju neka uvijek prati
čistoće čar, i najjače kad plane:
on ljubav svjetsku sa nebeskom prati!

Ovim nizom soneta bit će, da je Nikola Ostojić htio da pokaže, e umije spojiti tradicijonalizam sa modernošću.

Nikola Maraković, — Zagreb:

Rašljač.

Mnogi, kada pročita gornji naslov, začudit će mu se, jer o ovome u našoj književnosti do najnovijeg doba nije pisano, a niti je poznato u narodu djelovanje rašljača ili, kako ih neki zovu, rašljonoša. Što su rašlje, to nas svaki znade. To je šiba, koja se razdvojila u kutu u dva ogranka, ili to su dvije šibe srašćene u kutu. Ovakove rašljaste šibe mogu u rukama nekih ljudi da proizvode djelovanje slično munjini uplivom udaljene tekuće vode, a donekle i željeza, ugljena i drugih ruda. Ako dakle čovjek, koga nazvasmo rašljačem — sa ovakovom šibom u ruci na kojem bilo mjestu zemlje osjeti u svom tijelu to djelovanje, onda on zaključuje, da na tom mjestu mora biti vode; jer na svakom mjestu to se djelovanje ne pokazuje. No ne samo što on to osjeća u svom tijelu, nego i ova vitka, svježa šiba uslijed ovog djelovanja promijeni bez ikakova njegova utjecaja svoj položaj, da to svako vidjeti može. Prije istraživanja drži rašljač svoju rašlju u vodoravnom pravcu, i u tom pravcu ona ostaje sve dotle, dok rašljač ne dođe na ono mjesto, gdje je voda. Sad se počme rašlja gibati, a to gibanje može biti dvojako: ili se vrh rašlje diže u vis ili se okreće prema zemlji. To zavisi o individualnosti rašljača; ali kod koga se diže

u vis, kod toga ostaje uvijek tako, a ne da bi se jednom kod istoga rašljača dizala u vis, a drugi put okretala k zemlji.

Kad se na jednom mjestu opazi djelovanje šibe, onda rašljač nastoji, da opredijeli dubljinu, u kojoj se nalazi voda. Stoga on stojeći na istom mjestu uzdignutu rašlju uzme u prvobitni horizontalni položaj. Rašlja se opet diže i kad dosegne najveću visinu, rašljač je opet prenese u horizontalni položaj. To se opetuje tako dugo dok napokon prestane svako djelovanje t. j. okretanje šibe na istom mjestu. Rašljač medutim pomno pazi na djelovanje i kretanje šibe, jer drukčije ne bi mogao odrediti, u kojoj se dubljini nalazi voda ili ruda.

Ovakovo istraživanje, kako sam prije spomenuo, kod nas je posve novo, ali kod drugih naroda, n. pr. kod Nijemaca i Francuza, bijaše to davno poznato. A nalaze se mjesta i u starih rimskih pisaca, po kojima naslućujemo, da je to već i starim Rimljanima bilo poznato. No najodlučnije se mora odbiti ono, što neki hoće s time da dovedu u savez i Mojsijevo čudo u pustinji. Ponajprije treba na um uzeti, da Mojsija nije imao u ruci šibu, a još manje rašlju, nego štap ili palicu, a drugo Mojsiji je iz pećine odmah potekla voda, što se do danas kod nijednog rašljača nije dogodilo, a ne će se ni dogoditi.

Najglasovitiji istraživač vodenih vrela u Francuskoj bijaše svećenik Paramele, a živio je u prvoj polovici XIX vijeka, tako da mu baš sada nekako pada stogodišnjica rođenja. On je umio svoje veliko znanje i marljivost sjediniti sa besprimjernom čednosti, a to ga upravo odlikovalo od svih njegovih savremenika. Svoj blagoslovni rad i uspjeh nazivao bi: »L' art de découvrir les sources« — dakle kao nekakovu umjetnost, vještinu. Ovomu duboko osvjedočenomu vjerskom čovjeku, dao je njegov Stvoritelj sredstvo za tu vještinu, a to sredstvo bijaše: ljubav k prirodi i ljubav k samom predmetu! Dakle imao je glavne uvjete za pravo umjetničko djelovanje. S velikom ljubavi i brigom išao je k svome cilju, a taj mu bijaše: p r e d j e l i m a, k o j i s u o s k u d i j e v a l i v o d o m, n a ć i i d a t i v o d e, koja je najvažniji uvjet života. On se osjećao za to pozvanim, jer mu je poznata bila istina, da upravo najznatnije i na ljudski razvoj najuplivnije stvari obično ne izvedu pravi stručnjaci, nego drugi, na koje se obično ni ne misli, te je sam o sebi napisao: »Il semble, que pour humilier mieux ceux qui cultivent les sciences, Dieu ait permis que les plusbelles découvertes aient été faites par hasard, te par ceux qui devaient mons les faire«.

Prije njega su se samo slučajno otkrivala mjesta, gdje je voda, osim otvorenih izvora i voda. Za traženje podzemne vode postavio je Paramele glavni uvjet, da sazna: sastojinu zemljišta, vrstu gorskog sastava i propustljivost zemljišta. A povrh svega toga imao je apsolutnu suzdržljivost u izricanju suda unaprijed. Ovakovo je razmišljanje i istraživanje daleko više cijenio, nego li puko pogađanje mjesta s vodom ili kovinom.

Tako je uvijek radio, a i potpuno pravo. Kako vodena mjesta iz naše geološke prošlosti danas leže u kori zemlje, to zavisi najviše o mladim promjenama, što su se zbile na našoj zemaljskoj kori. To osobito vrijedi za one predjele zemlje, koji su se uplivom ledenog doba znatno promijenili, prema kojima su još današnje doline i druge zemaljske rasklopine ili od jednom presječene ili još dalje produljene, sužene ili proširene.

Takove pojave nalazimo u poleglim dolinama, u razdvojenim dolovima i kod onih, koji su prebačeni drugamo kod stvaranja vodenih razlazišta i velikih vodenih mjesta, kao što su to močvare, jezera i središta sakupljenih podzemnih voda; i napokon ih nalazimo u zasutim riječkim koritima na podnožju ogromnih alpinskih morena, u Sarmatskoj nizini, kao i u Sjeveroameričkoj ravnini napunjenoj rijekama i jezerima. I u samim podzemnim, već u prijašnjim formacijama posve izrovanim vodenim putevima, koje danas zovemo špiljskim rijekama, prouzročile su novije diluvijalne naplavine, da su se njihovi izvori i ušća na drugu stranu premetnuli, te su se vodena stajališta isušila, a nova otvorila. U razmjerno kratkom vremenu od ledenog doba pa do dana današnjega dogodile su se vrlo važne promjene ne samo u alpinskim krajevima, već i na prije spomenutim nizinama. Takove su pojave: pomicanje kore zemaljske, podizanje i spuštanje tla, izrebrivanje i udubljivanje površine zemaljske; zaustavljanje vode i zasipanje obala, a sve su ove pojave vrlo znatne za razumijevanje položaja podzemnih voda u dolinama kao i na većim površinama. — Od velikoga je upliva pri ovim promjenama klima ili podneblje pojedinoga kraja, pa onda prirodne oborine, koje neprestano brda ruše i razaraju, te ih po malo u ravnine pretvaraju, a tim se sve v i š e m n o ž e k r a j e v i u k o j i m a n e s t a j e v o d e.

Ove momente mora da ima pred očima svaki znanstveni istraživač podzemne vode, a najviše je o njima račun vodio i na njih se oslanjao Paramele, te je pravilno prosudivao veličinu priticanja vode na zemaljskoj površini, koja je uzrok nestašici vode na drugoj strani.

Istina je doduše, da se i on u svojim zaključcima gdjekada prevario, ali to je bilo vrlo rijetko, premda ne bijaše po današnjem shvaćanju nikakav geolog. To je bilo tako rijetko, da ga je »Eclaireur du Midi«

u srpanjskom broju od godine 1842. nazvao: »Čarobnjakom sa đavolskim nadahnućem«. Svaki uspjeh pobuđuje i zavidnost drugih, pa tako ko bi sve znao, otkud su se nenavidnici jatili protiv ovog siromašnog, čednog, seoskog župnika, kojemu nijesu dali mira, bojeći se da im tobože slavu i glas ne preotme! Nije se stoga ni čulo, da su mu se zemaljska gospoda i odličnici bilo kako zahvalili i odužili za ovaj neumorni opće korisni rad, što ga je pedeset godina na njihovo dobro najbrižnije izvršivao. Ovaj se izvanredni čovjek držao ovoga pravila: »Ustrajnost neka me vodi k cilju; dakle: Samo naprijed!« Naravni dar i ustrajna vježba stvoriše čudesa, te je on kod 10.275 mjesta sa sigurnošću od 77.8 postotaka obilježio, gdje je zaista bila voda; a mnogi službeni spisi iz departementskih ureda bilježe i 95.5%.

Ovdje dakle slavi sjajnu pobjedu sveza između očiglednoga razmatranja i stalnoga koncentričnoga razmišljanja. Iz oblika pojedinoga kraja zaključio je na promjene, koje su kasnije uslijedile, a napose na oticanje vode; iz pojedinih naslaga zaključio je točno na stjecalište podzemne vode; iz brdskih obronaka, iz njihovih naslaga i iz uništavanja visova u opće zaključivao je na pukotine u dubljini, na zamuljene dolove, čunjaste brežuljke, kojima su se na podnožju morali izvori vode pokazati; iz množine kiše i oborina u nekom kraju zaključivao je na jakost vodene sile, koja okolicu mijenja. — Sigurno nikako drukčije, nego upravo tako, samo sa više teoretskoga znanja, obavlja svoj posao svaki geolog tražeći vodu ili istražujući tlo uopće.

Mijenjanje naslaga, koje vodu dovode; sprečivanje njihovo neprobojnim talogom, izdiranje nabora, zaustavljanje kamenja i izmuljivanje — često su uzrokom, da nam kopanje ili vrtanje zdenca više puta ništa ne koristi, premda se možda u neposrednoj blizini dosta vode nalazi. Ovakove se pogrješke često događaju, a ipak se tim ne smije okrivljivati nitko s neznanja ili s površnosti. Suviše u posljednje doba imamo mnogo toga da zahvalimo geolozima na proučavanju i razjašnjenju naše kore zemaljske; žalosno dosta, da ta spoznaja još prije nije općenito priznata. Tako je Paramele, kao i stručni geolozi, shvaćao sa rašljama drukčije, nego što to žalibože današnji njihovi nasljednici čine, koji se drže načina poznata o djelovanju rašalja na tisuće godina unaprijed. Naravno to vrijedi u pogledu znanja i stručnosti ljudi, koji se time bave; a nipošto u pogledu pogađanja mjesta, gdje se tekuća podzemna voda nalazi; jer pogađati može svako, ali pogoditi će najprije stručnjak. Iskusni geološki stručnjak razaznaje s velikom sigurnošću stajaće podzemne vode i onda, kada su poredane u različitim horizontalnim pravcima jedna nad drugom; njihovo znanje obuhvaća posebna svojstva Krša i sličnih zemaljskih tvorevina, — a rašljač većinom sigurnije nalazi mjesta s t e k u ć o m p o d z e m n o m v o d o m. Rašljač otkriva i druge stvari, kao što su različite rude, ugljen, kalijeve soli, a prema okolnostima može da zamijeti i podzemne električne struje. Kad svoju okolicu dobro poznaje i kad je svojom rašljom dobro izvježban, tad može da označi i dubljinu, u kojoj se voda ili tražene stvari nalaze, kako sam prije naveo.

Rašlja, kao oruđe istraživača, nije nikakov čarobni štapić; njom se ne provodi nikakova sljeparija, jer statistika najbolje utvrđuje, što jest ili nije. Ovaj način istraživanja ima svojih neprijatelja od početka do danas, a to zbog toga, što ga ljudi ne upoznaše i ne shvatiše i što se mnogi površno i lakoumno njime služe; ali važnost se rašlje uzdržala i sve većma će joj rasti, što bude nastupalo kulturnije doba čovječanstva. Pravi uspjesi su ju u važnosti uzdržali, jer to činjenice pokazuju, kako smo to vidjeli kod svećenika Paramelea.

Rašljači t. j. ljudi, koji se bave ovakovim istraživanjem, osjećaju u svom tijelu neko djelovanje od podzemne tekuće vode, koje do stanovite jakosti raste. Spravica za skupljanje ovog djelovanja jest prosta, rašljasta, svježa šiba od svakog drveta; no najbolja je od vrbe ili od lijeske, a prema prilikama može za to da posluži i žica od raznih kovina. Tom se rašljom zatvara kao neki krug počevši od moždana pa preko ruku, u kojima se nalaze krajevi rašlje. Gdjekada nema ove sveze, ona je negdje vrlo daleko, a to je onda, kad čovjek drži u svakoj ruci posebnu šibu u labilnom položaju. Svaki rašljač mora imati posebnu ovakovu spravicu (šibu), i to onakovu, kakova njegovoj naravi odgovara. Svaka rašlja nije za svakoga čovjeka. Iz toga se mora zaključiti, da tu nijesu po srijedi samo neobjašnjeni fizikalni pojavi mrtve prirode, nego da tu znatno utječe i životna snaga pojedinoga rašljača.

Kod samoga istraživanja nema otkrivenih nikakovih pravila i nitko ih danas postaviti ne može, a i suvišno je govoriti o tom, koje su rašlje bolje ili podesnije. Tako su i mnijenja raznih rašljača različita. Što jedan tvrdi, to drugi obara; što jedan odobrava, drugi tomu prigovara, prema svojoj volji, shvaćanju i energiji. Najbolji rašljači mogu sigurno da pogode u 50 do 90 slučajeva od 100 njih i to u dubljini od 40 do 50 metara, odnosno 10 metara. Prema tome, što dublje voda leži, to se teže otkriva, i obratno. Voda u velikim dubljinama, kao i u zavojastim šupljinama, kakove su u Kršu, ne može se obično ni otkriti; a vodu

u zatvorenim potocima otkrivaju samo najosjetljiviji i najvještiji rašljači.

Vještina rašljača može se mnogostrano upotrijebiti. Oni mogu da pronađu, gdje su prekinute vodovodne cijevi pod zemljom. Građevinska vrhovna uprava u Monakovu, u Bavarskoj, pravi već dulje vremena različite pokuse sa rašljama, i broj sigurnih otkrića iznosi po prilici 72%. No ne samo tekuće vode, nego rašljači mogu otkriti i električne kabele (podzemne i podvodne električne žice, zatim sakrivena električna svodila, rude, kovine, kalijeve soli, itd.). Ovdje šiba nije tako sigurna kao kod vode, ali ipak pojavi se dosta jasno pokazuju.

Kako sam u početku spomenuo, kod nas se o ovoj stvari počelo javno govoriti i pisati tek od prošle godine; a čudan je slučaj, da je tomu kod nas počeo prvi put prokrčivati redovnik, član družbe Isusove u Za-

Iz Posavine.

grebu, gosp. Romano Kalčić. On se rodio u hrvatskom Primorju, dakle je naše gore list, a mnogo je godina sproveo u Italiji, te je vrli stručnjak u elektro-tehničkim stvarima. S problemom se rašalja bavio dugo, a osobito za svoga boravka u Italiji, u okolici Padove. Prvi pozitivni uspjeh kod nas pokazao je on time, što je u okolici zagrebačkoj odredio mjesto za bunar i rekao, da je voda u dubljini od 30 metara. Nitko nije u to vjerovao, nego su i sami graditeljski stručnjaci u ovim stvarima rekli, da je ne će naći ni u dubljini od 200 do 300 metara. A ipak se voda našla još prije 30 metara u tolikoj mjeri, da niti pedlja dalje nije trebalo kopati. Kad se za ovo pročulo, upriličio je nadmjernik g. Vrbanić, ravnatelj gradskog vodovoda i munjare, jedan sastanak samih graditeljskih stručnjaka, a tomu je prisustvovao osobno i gosp. načelnik grada Zagreba — kod centrale gradskog vodovoda. Tu je g. Kalčić svojim rašljama demonstrirao pred svima nama s takovim uspjehom, da je sve zadivio. Svagdje, gdje je bio kakov reservoir ili kakov vodeni kanal pod zemljom, on ga je s velikom lakoćom otkrio i šta više naznačio, kako je duboko pod zemljom. — Od toga vremena počinju se i naši graditeljski stručnjaci sve više s tim zanimati; a gosp. Kalčić je dobio već više poziva, da istraži u kojem kraju, bilo vodu, bilo kakove mineralne stvari. Isto tako javljaju mu se stručnjaci iz Beča, Kiela, Monakova i drugih krajeva, pojedinci kao i društva, i mole, da se o svojim uspjesima izjavi i da izreče svoje mnijenje o ovom zanimljivom pojavu prirode.

Stoga na kraju navodim glavne misli i nazore njegove o ovom predmetu onako vjerno, kako mi ih je on izrazio i koliko sam to i sam opazio motreći ga, kad istražuje.

Na temelju iskustva g. Kalčić tvrdi, da podzemna voda i podzemne kovine pokazuju bezuvjetno djelovanje na šibu. Kovine — sluti on — šire emanacijom neke zrake u vertikalnom smjeru prema površini, te je šiba (rašlja) ona spravica, koja konsumira ove zrake i tim se kreće, a kretanjem šibe ili trzanjem žice može se opredijeliti dubljina. Struja tekuće vode, bila to obična ili mineralna, producira svojim strujanjem neku vrstu zraka, koje su prema površini upravljene. Iz samih se činjenica mora zaključiti, da se pri tomu snaga prikuplja i troši, jer se šiba kreće; a kad se istroši ta snaga, ne pokazuje šiba na istom mjestu nikakova djelovanja, nego treba čekati dok se opet sila skupi. Pri tom se ne gubi sposobnost iste šibe i iste osobe, budući da djelovanje nastaje ponovno na drugom mjestu. Šiba reagira ili sakuplja snagu u okrugu, i to u promjeru od dva metra po prilici. Šiba nikada

ne reagira na podzemne predmete, ako je rašljač izolovan, i ako je šiba suha. Iz toga upravo zaključuje g. Kalčić, da je to djelovanje neke podzemne struje, jer šiba djeluje i na kabele, a prema tome da bi se ova struja mogla i skupiti, pa bi onda bez sumnje jače i izvjesnije djelovanje pokazala. Radi se sada na tomu, da se takovi pokusi u Zagrebu upriliče, Šiba je dakle naravna sprava, koja može dobro poslužiti (dok se druga sprava ne pronađe) svim osobama, koje se racijonalno ovim pojavama bave, a koja obratno neupućene i nevješte lako može da zavede.

Kod ovakovih pokusa opazio je g. Kalčić nadalje, da on već u daljini od 1—2 metra od mjesta s vodom ili kovinom osjeća u tijelu, da se približuje k nečemu, što mu budi nekakovo čudno posebno osjećanje, slično laganom munjevnom stanju. Kad tako osjećati počme, onda je uvjeren, da je mjesto s vodom blizu. Ovakove pojave osjeća osobito na mokrom ili vlažnom tlu; teže i slabije to biva na suhom predjelu i na takovom, koje ima šupljina u sebi, kao što je naš Krš. Tu treba mnogo više opreza, pažljivosti i promatranja okolice, kao što je to već i Paramele opazio. G. Kalčić drži, da je svaki čovjek sposoban, da ove pojave može opaziti i na sebi osjetiti, ali u vrlo različitoj mjeri, te neki tako malo, da se ne može apsolutno ovakim istraživanjem uspješno ni baviti. Tvrdo je uvjeren, da je tu po srijedi neko strujanje zraka bilo to munjine, magnetičnosti ili bilo koga mu drago fluida, i osvjedočen je, da će se razmišljanjem i iskustvom ovakovo istraživanje usavršiti, naročito da će se pronaći aparat, koji će zgodnije šibu zamijeniti. Ako se jednom dođe do takova aparata i do ključa, koji jasno ovakove pojave rješava, bit će to od velike koristi za čovječanstvo i u znanosti, a možda još i više u praktičnom životu. A dotle dobro će uraditi oni, koji šibom u rukama toliko znadu i umiju, da pomognu stanovnicima u krajevima oskudnim na vodi, jer svima nam je jasno, što obilje vode jednom mjestu koristi, — a u isto tolikoj mjeri bi od koristi bilo, da se na ovaj način uzmogne otkriti možda kakvo sakriveno rudsko blago u miloj nam hrvatskoj domovini.

B. I.:

Po Volgi.

(Svršetak.)

Na parobrodu. — Kazanj. — Žigulske gore.

I.

Drugog se dana poslije podne otisnusmo parobrodom na istok. Nižnji nam se ukaza još u nekoliko slika, koje se doskora sliše u mješavinu boja bez jasnih kontura i na koncu iščeznuše. Sjedimo na stražnjem dijelu broda, zaštićeni od vjetra i dobro umotani, jer je temperatura oštra, te motrimo samu rijeku i obale. Stane pršiti laki sniježak.

Čitava je lijeva obala niža od desne i manje interesantna, dok je desna sva posuta selima i manjim gradićima, koji se javljaju i iščezavaju kao u panorami. Neka su sela i s onu stranu brijega, ako je brijeg prestrm, ili tlo pokraj rijeke nesigurno, pa odanle proviruje samo po koji tornjić crkve, i po njem slutimo, da je tamo i selo; a gdjegdje se i sama crkva nalazi osamljena na brijegu usred brežuljaka, šumom obraslih.

S lijeve strane ostavismo Makarjevski manastir, koji je tako blizu rijeke, da se svojim zidovima, zvonicima i kupolama ogleda u vodi. Tipični ruski manastir, koji broji već više vjekova, a imade svoju historiju još iz borbe s Tatarima, i izgleda kao mala država, koja se ogradila od svijeta zidom.

Snijeg je doskora prestao padati, obale stale bivati sve tamnije. Kad se brod malo približio obali, mogli smo vidjeti klinaste udubine, što ih je izdubla voda, koja se cijedi s obale u rijeku, a te su izdubine još i sada bile pune snijega, koji je još negdje zimi napadao i ovdje se, zaštićen po udubinama, zadržao sve do sada, kad je nad njim gore već počelo listati drveće.

Palo mi na um da usporedim ovu vožnju s onom na moru. More biva pravo more tek onda, kad iščeznu obale, pa je svuda naokolo sama voda, a gore nebo, koje se daleko tamo na horizontu sastaje s vodom. Ondje leži sva krasota u onoj na oko jednostavnosti, monotonosti i neizmjernosti, a u isti mah u tolikoj raznolikosti, koju nam pokazuje more, te se divimo, odakle toj neizmjernoj jednoličnoj masi toliko života.

Kod vožnje na rijeci biva obratno. Malo kad ima čovjek vremena, da motri rijeku samu, jer većinom privlače njegovu pažnju obale. Na njima se svaki čas izmjenjuju slike, koje se ne odlikuju možda osobitom krasotom i neobičnošću, ali su simpatične baš u toj svojoj jednostavnosti. Najednom se čini, kao da se tamo rijeka širi na jednome mjestu, a pogledaš li bolje, to se u nju polagano i mirno ulijeva njezin pritok.

Nema tu ogromnih gora vječnim snijegom pokrivenih, ni bujnog raslinstva. Niske bregove, koje Rusi

doduše zovu »gorama«, pokrila je većinom bjelogorica, više siromašna nego bujna. Ali zato čovjek vidi tamo dalje razasuto u neredu rusko selo, pravo sjevernorusko selo, i rusku »babu«, kako tjera prutićem kravu, i ruskoga »mužika« gdje tjera konje na vodu ili radi oko kuće ili u čamcu peca ribu. Kuće su sve otprilike jednake, građene od okruglih balvana izvana neotesanih, pokrivene slamom, a gdjegdje i crijepom.

Po stazici trči plavokosi mališ, od časa se do časa ogledava na parobrod, natječući se s njime, tko će prvi dospjeti do pristaništa. A djevojčica, isto tako plavokosa, zamusana, no malo manje smjela, ostaje pred kućom i držeći prstić u ustima motri parobrod, ma da joj to nije ništa novo; rado bi i ona potrčala na pristanište, no djevojčici se to »ne pristoji«, mogao bi je tkogod tamo gurnuti, a i bracu ona smeta, jer se ne zna tako svakuda provući, gdje je ne treba. A on je već stigao na pristanište, umakao nekako stražarima i ako samo uhvati zgodan čas, popet će se na brod, ogledat će se, da li ga vidi tkogod od ljudi s broda, i pristupiti će gledajući onim obijesnim, obiješenjačkim pogledom, koji kazuje, kako on zna dobro, da ne smije činiti ono, što čini, pa će samo promrmljati: »daj kopjejku barin, ili barinja«. Vidi se na njem, da je spreman čuti, gdje ga taj barin kori i govori mu, kako je ružno posjačiti; no njemu ne će biti ništa novo, ako ga on naprosto i potjera, ta on i ne prosjači, njemu u njegovim »poslovima« treba kopjejka, pa zašto je ne bi kušao dobiti od barina, koji ima »mnogo. A opazi li ga koji od onih, koji ga ne smiju vidjeti, za čas ga nestane, i domala ga eno, gdje trči istom stazom natrag.

Plovimo uz puste obale, a onda prolazimo pokraj sela ili gradića. Neki se gradići ne vide, ali po veličini pristaništa može se obično suditi i o veličini samoga mjesta.

Kraj nas plove drugi parobrodi, tovarne lađe, splavi natovarene drvima, koja su složena u neobičnu nekakvu obliku, pa čamci, koji se onda poput ljuske njišu na valovima, što ih iza sebe ostavlja naš parobrod.

Sunce se spustilo tamo s desne strane za visoku obalu, a mrak se sve gušći spušta nad rijeku. Zamalo je posve nestalo sela na obalama. Već bi ih samo naslućivali po onim slabim svjetiljkama, što no su ovdje ondje svjetlucale. Druge se lađe više nijesu okom razabirale, već bi ovda onda mimo nas projurilo nešto, kao da se neman kakva miče i buči, a vide joj se samo mnogobrojne sjajne oči, — to su rasvijetljeni prozori parobroda. Tamo se opet visoko u zraku miče kakvo crveno ili zeleno svjetlo, ali se ne čuje šum, već samo zvižduk — to je kakav brodić, a svjetiljka mu je privezana za visoki jarbol.

Zrak je postajao sve hladniji i prisilio nas, da se sklonemo u nutrinu broda. Gdjekoji se sjetio, da još nije ni večernjeg čaja pio, a to se dakako ne smije propustiti, pa i dobro je došlo onako prozeblima, da se ogriju.

Interesantno je kakvi se odnošaji razviju obično među ljudima, koji moraju dulje vremena zajedno putovati. Svi se sastaju u zajedničkoj blagovaonici, susreću se po nekoliko puta na dan, sad u hodnicima, sad na galeriji, pa se nehotice stanu osjećati kao članovi neke zajednice, a zajedničko im je bar to, da putuju na istom parobrodu. Isprva se drže kao tuđi, onda će, sjedeći gdjegod zajedno jedan upitati svoga druga štogod, na što mu ovaj ne zna odgovoriti, drugi će nepoznati uslužno odgovoriti na to pitanje, pa ako je stvar takva, da se o njoj može govoriti i dalje, nastavit će se razgovor do kraja; a kad se taj svijet iscrpi, slijedi obično pitanje: »Putujete li daleko?« Upitani odgovara, i da ne bude neuslužan, stavlja i on isto pitanje, i poznanstvo je sklopljeno. Drugo se jutro susreću kao dobri znanci, pitaju jedan drugoga, kako je koji sproveo noć, nije li mu naudio sinoćnji hladan zrak, i saznavši, da nije, odgovara: »slava ljanje čaja, osim samog čaja i šećera, koji obično svaki »pribor«, — to je naime tehnički termin za vruću vodu, posude i sve ono što je potrebno za prigotavljanje čaja, osim samog čaja i šećera koji obično svaki putnik nosi sa sobom. Iza druge, treće čaše kad se svi lako pougriju postaje dosadno šutjeti. K ruskome čaju spada i razgovor, a nije ni slučajno nastala obična fraza, kojom Rusi pozivaju prijatelja na »razgovor i čašu čaja«. Jednoć mi je neki znanac, kad smo baš razgovarali o tom ruskom čaju i samovaru, bez kojega Rus ne može pomisliti života, a drugi ljudi tako lako živu bez njega, nabrojio sve njegove prednosti, a među ostalim je rekao i ovo otprilike: »Sakupe se, recimo, drugovi na razgovor; večer je duga, pa čovjek razgovara, razgovara, a na koncu ponestane i teme za razgovor, a možda je došlo i kakvo pitanje, na koje čovjek ne može onako momentano da odgovori. Nastane stanka ili odulja šutnja, a ona se najugodnije ispunja čajem.« Uvjeravao me šta više, da uz čaj dolaze najbolje misli, a ja se ne usuđujem ispitivati, u kakvoj bi to bilo kauzalnoj vezi.

Kad smo i opet pristajali negdje, pogleda netko na zemljopisnu kartu, da vidi, gdje smo to sada, a naš suputnik — neki trgovac kako smo poslije saznali — sve mu lijepo tumači, a onda nastavi kazivati o onim krajevima, kojima smo imali noću proći, bolje, pokraj kojih smo morali proći. Minuli smo ušće Sure, a još iste noći ćemo proći kraj ušća Vetluge. On je po svojim poslovima već često proputovao svu Volgu,

a kao pravom korjenitom Rusu, nije mu bila nepoznata ni historija tih krajeva. Pričao nam o krajevima oko Vetluge, kojoj su se s obala nekoć širile guste, ogromne i neprohodne gotovo šume, kamo su se sakrivali mnogi, koji su se htjeli udaljiti od svijeta. Pored razbojničkih četa bila je u tim šumama i čitavih kolonija različnih sektanata, kojima je uvijek obilovala, a i danas obiluje, Rusija. Bilo je to u ono vrijeme, kada se čovjek doista mogao udaljiti od svijeta u šume i planine, koje su plašljivomu i sujevjernomu bile strah i užas, a smjelomu utočište, manje strašno od svijeta. Danas bi čovjek morao poći vrlo daleko, kad bi tražio osame u gustim šumama i prirodom zaštićenim mjestima, ali je ipak danas još lakši način kako se čovjek može udaljiti od svijeta. Kaže jedan pisac, da nema mjesta gdje bi čovjek mogao biti tako sam i neopažen, kao baš u velikim gradovima, koji broje na milijune stanovnika. Danas je nestalo onih gustih šuma, nepristupna su mjesta postala pristupna, no tradicija je sačuvala priče, koje je o tim mjestima satkala narodna mašta.

Čudna je ruska narodna priča, kaošto su uopće čudesne i druge narodne literarne tvorevine ruske. Dok su naši narodni junaci i silni i moćni i jako bogati, oni su ipak ljudi, ma da naša priča i pjesma uvijek prevršuje mjeru pričajući o njihovim vrlinama. Našoj je pjesmi idealni junak ipak čovjek, kod kojega su samo uvećane sve one vrline, koje narod sam najviše cijeni, a među ovima je svakako prva fizička snaga.

»Bogatir« ruski nije čovjek; on je personifikacija strašnih prirodnih sila, koje tako djeluju na rusku dušu, te su na njoj ostavile trajno obilježje, pa se ta duša silno razlikuje od duše drugih naroda. »Bogatir« je ili sličan olovnu oblaku, što za čitave duge zime krije sunce i ne propušta na zemlju ni jedne jedine njegove zrake, ili napominje onu oštru studen, protiv koje je sve tako nemoćno. »Bogatiri« su silni, no strašni i neshvatljivi. Oni se bore sa čudnim fantastičnim nemanima, ti Ilje, Dobrinje i Nikite, ali ne dolaze tako blizu običnom čovjeku, ne idu u svatove i ne piju vino poput Marka i Miloša.

Naš se suputnik raspripovijedao o starim vremenima, hvaleći ipak nova i ističući njihove dobre strane.

Razidosmo se napokon svaki u svoju kajutu, jer je bilo kasno. Kraj prozora kajute micala se raznobojna svjetla, brod se posve lagano tresao i sve se uljuljavalo u san. Noć na vodi, pa okolica i razgovor od malo prije, razigrali mi maštu, pa mi se neprestano prikazivali sad »bogataši« na konju, sad sivi vukovi, pa tajinstveni proročki kamenovi na raskršću, što proriču sudbu, — a tko zna nije li baš tu negdje u blizini zakopano blago neviđeno, koje su već toliki tražili i nijesu ga našli; možda je tu bila i »baba-jaga« u svojoj kućici na kokošjim nogama, žar-ptica i začarana žaba—carevna.

II.

Drugoga dana prije podne stigosmo u Kazanj. »Tu možete makar samo jednim okom, — onako kao kroz pukotinu zaviriti u Aziju« — reče nam naš suputnik.

Naravski, i ovdje nadosmo »Kremlj« bez kojega nije nijedan veći ruski grad. Kazanjski je Kremlj veoma lijep, osobito, kad se gleda se rijeke, pa se onako ističe na brežuljku.

Čovjek bi tu očekivao više »azijaštine«, no upravo taj je grad mnogo čišći, uredniji i pravilniji od mnogih drugih onoga kraja. Je li to stoga, što on savjesno vrši ulogu nosioca kulture u ovu nekadanju barbarsku prijestolnicu, ili to čini želja, da se izbriše svaki trag, svaka uspomena na nekadanje njegove gospodare?

Valjda i jedno i drugo. Kazanj je danas zaista duševni centar onoga kraja. Njegove kulturne institucije, njegovo sveučilište, mogu se takmiti s onima kulturnih gradova evropejskoga zapada, pa se mora priznati, da je i to mnogo, kad pomislimo, da se je kod osnutka sveučilišta našlo jedva sedamnaest đaka, a i oni nijesu dolazili na predavanja.

Ali izbrisati trag nekadanjim gospodarima nije pošlo za rukom. Uz pravoslavne kršćanske crkve dižu se tu i džamije, a na ulici susrećemo svaki čas tipičnu tatarsku pojavu. I ono vrelo, do kojega su se spuštali Tatari podzemnim hodnicima, za vrijeme opsade Kazanja, i danas oni štuju kao sveto. Čini se, da Tatari ne mrze osobito svoje pokoritelje, a ovi, ako im se i vole narugati, ipak im rado priznaju njihova dobra svojstva. Poznato je, da su Tatari po svoj Rusiji staretinari, kao kod nas židovi. S vrećom na leđima, u onoj maloj okrugloj kapi, oni su tipičan pojav, koji susrećemo na ulicama ruskih gradova. Kao naši drotari idu oni od kuće do kuće i viču: »starjo«. Veoma su dobrodušni, a pripovijedali su mi neki ljudi više slučajeva, gdje upravo zadivljuje njihova savjesnost i čestitost. Tako bi im povjerili robu, da je prodaju, a nijesu od njih uzeli nikakva jamstva; pa kad bi im se posve zameo trag i nitko im nije ni imena znao, javljali bi se sami i donosili novac savjesnom točnošću i još bi opomenuli onoga, koji je bio previše povjerljiv, da to u buduće ne čini, jer ima svakakvih ljudi. Rusi ih vole zvati »knezovima«, jer je kod njih nekad bilo vrlo mnogo knezova — gotovo koliko i drugih ljudi.

Neka mi dama pripovijedala, kako je jednom razgovarala sa starim Tatarinom — »starjovščikom«, pa nije mogla propustiti, a da mu se malo ne naruga, i

upita ga među ostalim: »A kako vam se čini, da vam sada gospoduju oni, koje ste nekoć poput marve bičevima gonili?« Starome kao da je bilo neugodno u prvi mah, no onda se malo nasmjehne, pa će joj na to: »Eh, pa ipak vas jesmo bičevima gonili, a vi toga ne izbrisaste!«

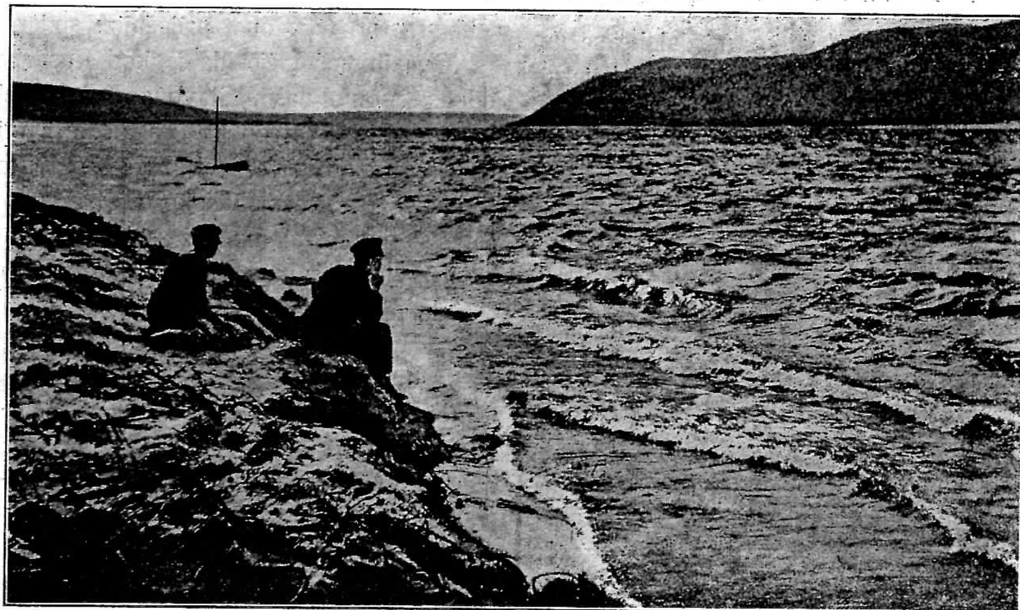
Pokraj kremljevskih kula, crkvi, sobora ističe se Sumbekina kula, prozvana tako po posljednjoj carici Sumbeki, koju je Ivan Grozni dao odvesti u Moskvu, i o kojoj priča kaže, da je bila isto tako lijepa koliko i nesretna. Kula je sastavljena od nekoliko dijelova, kao da je tko na ogromnu kocku metnuo jednu manju, na ovu još manju, a gore dvije šesterobridne piramide, i na njih šiljak. Ne odaje osobitu invenciju graditelja, a danas ne služi ni za što, već stoji kao stari spomenik, dok je nekad bila tatarska mečet. I danas stoji nadvisujući svojom ogromnošću ostale susjedne crkve i zvonike, ali je davno nestalo carice, koja joj je dala ime i njezinog carstva, samo joj je narod sačuvao i poetizirao uspomenu.

Volga je pod oštrim, gotovo pravim kutem skrenula na jug, a na samom vrhu toga kuta smješten je Kazanj.

Skrećemo na jug i radujemo se, da će sad biti toplije, a i sunce, što danas veselo sja, potkrepljuje nam nadu. Obale se odjele mnogo gušćom zeleni, nego što je bila ona, koju smo vidjeli dan prije oko Nižnjega, snijegu nigdje više ni traga, a moji suputnici izašli iz svojih kajuta, pa se sunčaju, i kao da su to drugi ljudi, nego što su bili oni jučer — tako ih je oživjelo ovo sunce.

Sjećam se, kako mi je neka kursistka s Krima pripovijedala, da ljudi na jugu ne znaju cijeniti sunce i izgube pomalo osjećaj za prirodne ljepote. »Ja volim dočekati proljeće u Moskvi, nego li na Krimu« — reče ona. »Ta kod nas sunce uvijek lijepo sja, i mi ga prestanemo zanijećivati, a ovdje na sjeveru, kad čovjek proživi dugu zimu ne vidjevši sunca, onda mu je svaka sunčana zraka draga i skupocjena, onda s radošću gleda već ono doba, kad se led stane micati na rijeci, jer je to znak, da je postalo toplije.«

A kad se prvi puta jave sunčani dani, najednom se na svakom uglu ulice nađu prodavači cvijeća, koje doduše nije još ovdje izraslo, jer je još daleko do pravoga proljeća, ali svijet ga kupuje, pa svaki nosi bar mali stručak, da uz sunce bude i cvijeća. Ševe još i ne misle doletjeti, a evo tu su već pekari izložili u svojim izlozima »žavoronka« — ševu od hljeba sa očima od grožđica, a ljudi se i tome raduju kao znaku proljeća. Ljubice još nijesu ni prolistale, a eno se već sve okitilo njima; — što zato, ako su umjetne? Ono bujno, rascvjetano proljeće je mnogo ljepše, ali ovo rano prvo proljeće više djeluje na dušu.

Bura na Volgi.

I sada sunce sja jasno, odrazuje se u vodi, podrhtava na valićima, zavlači se u svaki kutić, nježno, milo, nasmijano. Galebovi, koji prate lađu čitavim putem, lijeću ovamo onamo, a ipak se čini, da ostaju neprestano na istom mjestu, jer ih je iza broda uvijek jednako jato. Putnici im dobacuju hljeb, a oni onako na lijetu hvataju zalogaje, kriješte, pa se svaki čas po koji spusti velikom brzinom, kao da je kamen od nekuda pao, a onda se jedva dotakne vode, diže se opet i lijeće dalje.

Brodovi, lađe, lađice, čamci, miču se ovamo onamo, ugibaju se jedni drugima, splavi se natova-

rene drvima miču polagano kao ogromna čudovišta; na njima su podignute male kolibice, razapeto je uže, na kojem se suši rublje, a ljudi jedni hodaju zaposleni, drugi sjede u grupi i otežu nekakvu monotonu pjesmu, kojoj se riječi ne razabiru. Sjećaju me na priču o čudu-ribi kitu, koji živi u moru, a tako je ogroman, da su mu se na leđima ljudi naselili i na leđima mu oru, na usnama mu djevojke kolo vode, u šumi njegovih brkova — traže gljive.

»Planula zora, rumene se gore, nad jezerom brzi galeb leti....« pjevao je svježi mladi glas. Dolje na kljunu broda, sastalo se nekoliko seljaka i žena, a dječak od kojih četrnaest godina im pjeva uz balalajku omiljelu rusku »čajku« (galeb).

Ostavimo splavi koje se miču veoma polagano i već ih ne razabiremo u daljini. Lijeva je obala ravna, rijetko se kada vidi kakav trag ljudskom stanovanju, a i drveće je posve rijetko, na daleko se ne vidi ništa, već se samo osjeća daleki, neizmjerni prostor. Na desnoj se obali češće ukazuje sad selo, sad crkva, sad opet koja vjetrenjača osamljena maše krilima.

»Mnogo ima slobode, mnogo prostora — sunčana zraka zlati joj krilo.....« razliješe se dalje pjesma iz djetinjih grudi, a zaglušuje je šum vode. Na koncu umukne pjesma — lovac je ubio nesretnu čajku, što je tako slobodno i veselo lijetala nad jezerom.

I opet je prošao jedan dan, a kad se stala spuštati noć, bilo mi je upravo žao.

Interesantno je motriti i moje suputnike. Dolje, u trećem razredu ima više ruskih seljaka i seljakinja, pa Tatara, a ima i jedan u kavkaskoj nošnji — bit će Perzijanac. Moj susjed u kajuti s lijeva jest ruski židov-trgovac, a visavis Tatarin, — valjda isto tako trgovac po zvanju. Dvije su dame s dvoje djece iz Sibira — jedno je čini se majka, a drugo tetka. Ima jedna gospođica iz Samare, jedna gospođa sa kćerkom iz Astrahanja, jedan gospodin — čini se bivši glumac, iz Peterburga; ovi su svi već moji znanci, a za one druge ne znam, već samo nagađam, što bi mogli biti. Glavnu riječ uvijek vodi onaj trgovac, koji nam je jučer dugo i svašta pripovijedao, pa mi se činilo, da je on s tim ljudima već davno dobro poznat — tako se je k svakom jednostavno i bez ceremonija obraćao. Poslije opazim ,da ih on pozna manje nego ja, ali on hoće da se osjeća kao kod kuće, pa svakoga nagovara, svakoga nešto pita, jer njemu su i ovi krajevi i vožnja na Volgi tako obični, tako se često on tu nalazi, da nas smatra svojim gostima i vlada se kao domaćin.

U noći bi se kroz prozor mogao vidjeti slabo rasvijetljeni natpis na pristaništu, pa bi se tako odmah moglo razabrati gdje smo; vidjelo se, kako se miču ljudi, ali im se nijesu mogla razabrati lica.

Onda opet zviždanje, šum vode — i mi plovimo dalje. Vidi se slabo svjetlo s prozora kućica, tamo su svjetiljke nešto jasnije i pravilno u pravcu poredane —to je valjda cesta. Zatim opet potpuni mrak, i već misliš, da ne ćeš ništa više vidjeti, kad eno tamo sjaji jaka vatra. Čekam dok se približimo, da vidim, šta je. Gle, vatra gori na zemlji, a pomalo stanem razabirati i bradata lica vatrom obasjana — to se ribari griju. — I opet mrak.

III.

U jutru je valjalo proći pokraj Žigulskih gora. Ustanem rano, jedva je svanulo, a i sunce se još nije pomolilo, — samo da ne prospavam taj kraj, o kojem pričaju, da je najljepši na čitavoj Volgi. Rijeka tu skreće na istok do Samare, pa obilazeći polukružni neki prostor, teče opet prijašnjim smjerom.

Opazih već prije, da je kod Rusa pojam »gora« jednak onome naših Slavonaca, jer očekujući gore, dočekah brda i brežuljke. Valjalo je i prije na to misliti, ali razočaranje ipak nije bilo teško. Uz rijeku Žigulske gore nijesu visoke, ali baš zato odgovaraju bolje svemu ostalomu. Uz visoke vrletne gore očekuje čovjek i šumne, brze rijeke, sa slapovima, zavojima, brzicama, a kako bi se tu onda snašla matuška Volga, mirna, polagana, ogromna, široka kao ruska duša?

Nekoliko sati nizala se Žigulska brda osvjetljivana suncem, štono se diglo iz one velike ravnice na lijevo, ogromno i rumeno, pa bi se svaki čas pokazivala u drugoj rasvjeti. Nekoja su brda pusta i kamenita, druga pitoma, obrasla bjelogoricom, koja se ovdje već sasvim odjenula listom. Jedno se niže do drugoga ili prelazi jedno u drugo poput valova na vodi; sad kao da su se oni brežuljci igrajući zaletili daleko u vodu, sad kao da uzmiču nagnuvši se natrag prema kopnu. Prolazimo kraj zelene šume, a onda se nadvisila nad vodu gola kamenita stijena sa oštrim vrhom, prijeteći, da će se svom težinom stropoštati u vodu.

Žigulska su brda imala nekad istu onu ulogu, koju i naša lička brda s Velebitom. I ona su u sebi krila sve one, kojima je u rodnim selima i gradovima život postao gorak i tijesan. U nutrini su ta brda puna gudura, klanaca i špilja, pa su tim ljudima bila sigurno zaklonište, a hranila ih Volga.

Promatram one ljude, što ih susrećem na pristaništima, na parobrodu, koje vidim na obalama i u lađicama. Lica su im mrka i surova, ali ipak dobra, premda često koja crta oko očiju odaje lukav karakter. Nije taj ruski mužik idealno dobra, nepokvarena duša, kako bi htjeli neki obožavatelji naroda

da ga prikažu. On je bio predmetom studija i literarnim svijetom kroz nekoliko decenija, pa šta nam kazuju istraživaoci? Da je taj čovjek katkada pijanica i lijenčina, da je često nizak, da rado vara, no kod toga je tako naivan, da mu na prvom koraku lako udeš u trag, a kraj svega toga u duši ipak dobar. Krive su samo prilike, koje su pogodovale samo onim zlim njegovim instinktima i dale da se razviju.

Ostrovski prikazuje niske sićušne karaktere »tamnoga carstva«, pa on vjeruje, da su ovi duboko u duši pokvareni i nesposobni da se poprave. Teško je onda vjerovati, da bi moglo biti u životu tih ljudi takvih momenata, koji bi iz temelja preokrenuli njihov život, da bi oni, koji su uvijek bili pod utjecajem druge neke sile, koja ih je pritiskivala, najednom postali strašni drugima, da bi prezreli sve one sitne i

Monastirski opisuje tipičnu sliku ovakvih razbojničkih napadaja ovako: »Sjedjeli bi ovi junaci na kakvom visokom kurganu i opazivši ladu spuštali se k obali u grmlje, odvezali svoje čamce i čekali. Istom što se približila lada, razbojnici bi stali vikati. Riječi su njihove čarobno djelovale: burlaki bi polijegali na zemlju; momci, koji bi se nalazili na ladi, istrčali bi na palubu i također bi na prednjem dijelu broda polijegali kao tetrijebovi — nosom na zemlju. Nastala je mrtva tišina. Gospodar bi broda nervoznom žurbom predavao novce najstarijemu radniku, da ih on preda razbojnicima, a sam bi se u svojoj kajuti bacao na zemlju pred ikonom osvijetljenom uljenicom. Razbojnici bi se brzo popeli na palubu i uzimali, što im se sviđalo. Radnici su ležali ne mičući se; ako bi se koji maknuo, smjesta bi ga ubili.

Ribari na Volgi.

velike obzire, koji su ih svega života vezali tako, da su odbjegli u goru. A ipak je tako. Žigulska su brda bila dugo obećanom zemljom svima onima, koji su ma s kakvog razloga bježali od svijeta. Tu su oni, pod vodstvom moćnih i silnih atamana, davali oduška svojoj ogorčenosti, koja se dugo sakupljala u tajnim zakucima duše pod udarcima sudbe, ljudske okrutnosti i samovolje silnika. Stenjka Razin, Jermak Timofejević i drugi — to su imena, kojima je čudna slava odjeknula po svoj Rusiji, a svakomu od njih pripada dio žalosne slave, kojom se još danas slavi to razbojničko gnijezdo. Oni, koji nijesu mogli da podnose samovolje drugih, postali su sami strašno samovoljni. Košto su čekali naši hajduci u busiji kraj ceste, kojom bi prolazili trgovci, tako bi i ovi nezadovoljnici sjedjeli kraj Volge očekujući parobrod, da na nj navale.

Ako bi se protivili, uništili bi sve, od gospodara do posljednjeg radnika, razgrabili bi svu robu i utopili samu ladu. Burlaki bi se često složili s razbojnicima. Uvrijeđeni, prevareni od gospodara, oni se ne bi tužili sudu, gdje i onako ne bi dostigli pravde, već bi se tužili Žigulskim junacima, a onda jao i gospodaru i njegovim vjernim slugama; krivca bi ubijali, ili šibali na palubi uz hohot burlaka. Da izbjegne sličnoj »eksekuciji«, svaki bi gospodar lađe približujući se k Žigulima podmićivao svoje radnike vodkom, a sam bi spremao danak i vruće se molio, da se sve sretno svrši. Ako se događalo, da su nedaleko grabili čiju lađu, drugi se gospodari nijesu u to pačali. šta više, bili su time zadovoljni, i svaki bi za se mislio: zločinci su tamo na poslu, a mene je u to vrijeme Gospodin srećno pronio mimo...«

Kad nam je nestalo s vida Žigulskih brda, stali

su se nizati sve slikovitiji dijelovi obale, okićeni lijepim ljetnikovcima. Na pristaništima bi djevojčice donosile na prodaju već pune košare svježih đurđica, kojih je miris napunjao zrak. Ovdje su u blizini i znamenita kifirna lječilišta.

U Samari smo se zaustavili nešto dulje, pa smo mogli pregledati i grad. Okolica mu, vele da je lijepa, a vidjeli smo poslije s parobroda mnogo lijepih predjela i ukusnih fantastičnih vila uz obalu, ali sam grad ne pokazuje ništa osobito. Pogledasmo njegov »sobor«, šetalište u sredini grada spomenik Aleksandra II., koji ima gotovo svaki veći ruski grad. U provincijalnim gradovima su ti spomenici svi otprilike slični: na povišenom piedestalu stoji car, a na uglovima piedestala smještene su simbolične figure, koje prikazuje četiri najveća djela careva: oslobođenje seljaka, pokorenje Kavkaza, oslobođenje Slavena i osvojenje srednje Azije.

Bio je baš dan »ivančice«. Na parobrodu, po ulicama, svuda gospođe i gospođice sa kitama umjetnih ivančica i žarama sakupljaju novac za osnivanje bolnica za sušičave i za pomoć u borbi protiv te bolesti. U Rusiji se takvih »dana« priređuje veoma mnogo. U Moskvi ih biva bar petnaest na godinu, a svaki ima svoje ime po cvijetku, koji se na taj dan prodaje, ili kojem drugom simbolu. Tako ima dan ljubičastoga cvijetka, dan ružičastoga cvijetka, dan potočnice, crvene pisanice itd. Sakuplja se za zapuštenu djecu, onda za udovice, nemoćne starce i bogzna za što sve još ne, ali nikad takav dan ne prolazi tako, da mu cilj bude posve promašen, ma da ih ima tako mnogo. Dan je ivančice uveden svagdje po Rusiji i uživa uz crvenu pisanicu (za zapuštenu djecu) najviše simpatija. Lanjske je godine najviše uspio dan, kad se sakupljalo za pomoć južnim Slavenima u ratu, a prodavale se male zastavice sa trobojnicama tih naroda; najslabije je uspio onaj dan, kad se sakupljalo za rusku zračnu flotu.

*

Volga je postala pregolema. Ploveći držimo se desne obale, a lijeva se katkad jedva i razabire. Na zavojima dobivamo često iluziju, kao da plovimo morem. Ali se rijetko vidi cjelovita glatka pučina, jer imade velikih otoka, koji zastiru vidik. Otoci su većinom obrasli vrbom, pa kad se na nekim mjestima zbliže, i mi plovimo onim prostorom riječnim između njih, čini se, kao da prolazimo vrbovom šumom.

Drugi dan pogledasmo Saratov, a onda trećega dana stigosmo u Caricin. Tamo je bilo već pravo proljeće, i kesteni su cvjetali.

Volga skreće na istok, a mene je put vodio na zapad, pa nam se valjalo rastati. Ne treba tek spominjati, kako se ne rastadoh s njom bez želje, da se barem još jedamput u životu vidimo.

Sa smrtne postelje A. G. Matoša.*

Basna.

Sva se perad skupila na prelo:
Susjed lisac triebi naciju!
Zaključi se poslati mu smjelo
— Kao uviek — deputaciju.

Zastupnici ostaviše selo,
Sastaviše delegaciju,
Državniku stigoše na sielo,
Predaše mu deklaraciju.

Majstor — kao uviek — družinu
Zakolje i spremi užinu
Sve bez zbora i bez dogovora,

Dok je sabor konstatirao,
Da se komšija blamirao,
Kršeć' jasni smiso ugovora.

Tuga vidika.

Na humku iznad starog sela
U sjeni mir i vječni hlad,
Uz lipu drvena kapela
S vidikom čak na grad.

Ko materina prsa biela
To brdo blažilo bi jad,
Da naokolo zemlja ciela
Ne čeka sraman pad.

Tišinâ ima gdje se čuje
Što genij domovine snuje,
No nema više nas!

Gdje glasnije ti srce kuca,
Oj dome naš, tu naše puca,
Tvoj razbirući glas!

* Napomena uredništva. Iz bolnice milosrdnih sestara poslao nam je A. G. M. ova dva rodoljubna soneta. Prvi je popraćen pisamcem, koje ima datum 25. veljače. Tko je pratio tadašnje političke događaje u Hrvatskoj, taj će odmah shvatiti, tko se krije pod sarkastičnim likom peradi i lisca. Drugi je sonet sumorniji, gotovo pesimističan, a datiran je 4. ožujka. Simbolika je njegova malo nejasna, no možda će je protumačiti drugi momenti iz Matoševih posljednjih dana. Mi ne bismo inače primali od Matoša nikakve suradnje, makar ona bila i u našem duhu, ali nakon smrti njegove držimo da nam je dužnost predati ovu ostavštinu našoj javnosti, koja će onda lakše stvoriti pohvalan sud o Matoševim dobrim stranama i izreći osudu nad njegovim brojnim pogreškama.

LISTAK.

† MSGR. DR. GUSTAV BARON.

»Kolo hrvatskih književnika« izgubilo je dne 18. ožujka 1914. prvoga svoga člana utemeljitelja — Msgra dra. Gustava Barona. Nemila smrt ugrabi ga naglo i iznenada iz krila crkve i hrvatskoga naroda, iz krila njegovih prijatelja, štovatelja i štićenika. U njem je izgubila crkva visokog dostojanstvenika, kler nekadanjega izvrsnog profesora i odgojitelja duhovne mladeži, katolički laikat svog pročelnika i vođu, mnoge katoličke institucije svoga predsjednika, svoga rodoljuba i humanitarna društva svoga podupiratelja, mnogi pojedinci svog dobročinitelja i oca.

Kako je taj gubitak zabolio srca svih, pokazuje divan i veličanstven sprovod pokojnikov dne 20. ožujka, komu je pribivao i predsjednik »Kola hrvatskih književnika« s nekolicinom članova.

Msgr dr. Baron rodio se 16. listopada 1847. u Kutini, gdje je svršio i prva tri razreda pučke škole. Odavde ga roditelji poslaše u Bjelovar, da nauči njemački jezik. Pučku je školu svršio u Koprivnici. Prva četiri razreda gimnazije polazio je u Požegi, 5. i 6. u Zagrebu, a 7. i 8. u nadbiskupskom liceju. Nakon prvog tečaja bogoslovije u Zagrebu posla ga kardinal Mihalović u Beč u Pazmaneum na daljnje nauke. Vrativši se kući bude god. 1873. zareden za svećenika i namješten kao nadstojnik nauka u sjemeništu te profesor iz vjeronauka, grčkoga jezika, logike i psihologije u nadbiskupskom liceju. Za to vrijeme položi doktorat bogoslovlja i bude imenovan docentom na bogoslovskom fakultetu za sirski, kaldejski i arapski jezik. God. 1878. posta izvanredni profesor biblijskih nauka na bogoslovnom fakultetu, god. 1886. dopade ga i čast rektora magnifika. God. 1895. postade kanonikom zagrebačkim. Od početka g. 1897. do sredine god. 1908. vršio je važnu službu ravnatelja u nadbiskupskom sjemeništu. God. 1912. bude imenovan generalnim vikarom nadbiskupije zagrebačke, koju je službu vršio do svoje smrti. Dva puta je bio odlikovan od samog sv. Oca Pape, i to god. 1886. i 1906.; prvi put posta kapelanom sv. Oca Pape, drugi put protonotarom apoštolskim, a to je najveća čast, kojom može biti odlikovan svećenik.

Čitav svoj život posvetio je Baron neumornom radu za dobro biskupije i hrvatskoga naroda. Najljepše godine kao i najkrasnije sposobnosti posvetio je pouci i odgoju klera. Baron kao profesor i kao ravnatelj sjemeništa ostat će nezaboravan u povijesti nadbiskupije zagrebačke.

Sam je ljubio nauku, i to duboku nauku. Ljubio ju tako, te mu je nauka proniknula i um i srce i maštu. Proučavajuć evanđelje usvojio je duh evanđeoski. Proučavajuć sv. Pavla bio je prožet duhom Pavlovim. Njegovi su govori bili vazda zadojeni ovim duhom, i on je govorio riječima Kristovim i riječima sv. Pavla. Poznavajući dobro orijentalni tekst sv. Pisma znao bi on naći pravo tumačenje mnogih nejasnih mjesta, a i jasnima bi davao punije znamenovanje i obilniji smisao. Kako je bio čovjek zdrave pedagogije, rado bi birao za tumačenje baš ona mjesta sv. Pisma, koja mogu oplemeniti i očeličiti značaj. Naučnom spremom, vatrenim predavanjem znao bi mladiće oduševiti za študij sv. Pisma. Kao naučnjak javio se dr. Baron i široj publici nizom eksegetskih članaka u »Kat. listu«, tako god. 1882. studijom »Braća Isusova«, 1887. »Isusova parabola o buntovnih vinogradarih«, 1889. »Non quod intrat in os...«, 1891., »Što ste izišli u pustinju da vidite?« — U »Katoličkom Listu« 1885. štampan je i onaj govor, što ga je govorio kod svoje instalacije za rektora magnifika »O znamenitosti one knjige, koju svi poznademo pod imenom biblije ili Sv. Pisma«. U »Katoličkom Listu« ocjenjivao je dr. Baron bibličke publikacije, tako god. 1895. »Sv. Pismo novoga zavjeta« od dra. Josipa Stadlera; god. 1903. »Uvod u sv. knjige« novoga zavjeta« od dra. Rudolfa Vimera.

Veliko bogoslovno znanje vidi se iz njegovih govora, što ih je govorio bilo u stolnoj crkvi, bilo u nadbiskupskom sjemeništu, bilo kod raznih svečanosti, sastanaka u domovini i izvan domovine. Mnogi od ovih govora štampani su u »Katoličkom Listu«, a pokojnik je ostavio zakladu, da se u posebnoj knjizi izdadu svi njegovi govori. Pokojnika su s pravom ubrajali među najbolje govornike nadbiskupije zagrebačke. Vrsnoća mu nije toliko u stilu, koji je periodički, zbit, promišljen, nego u punini, važnosti i dobrim mislima te oduševljenju i apoštolskom zanosu. Predavanja i govori dra. Barona odaju najpomniju pripravu. Govori mu svi nose prigodni značaj.

Kako je Baron sam ljubio nauku, tako je na nju poticao i mlade ljude. On je postao nekim žarištem, oko kojega su se vazda okupljali mladi ljudi željni nauke. On je mlade klerike i svećenike slao u Beč, u Budimpeštu, u Innsbruck, u Rim. Slao ih je i na filozofske nauke zagrebačke univerze, želeći da se kvalificiraju profesorskim ispitom bilo za koju granu srednjoškolskih disciplina. Bodrio je mlade ljude na polaganje strogih ispita, te bi mu bilo neobično milo, kad bi mladi svećenici bili promaknuti na čast doktora bilo teologije bilo filozofije.

Kao uzgojitelj stekao je Msgr. Baron besmrtno ime. Pun ljubavi spram pitomaca brinuo se on 11 i pol godina za njihovo materijalno, intelektualno i moralno dobro Sav njegov život u to vrijeme je bio posvećen klericima, sve njegovo veselje, sva njegova slava bili su klerici. Nema rektora onamo iza Gajdeka, koga bi klerici radije imali od Msgra Barona. Kao ravnatelj reformirao je on zagrebačko sjemenište, modernizirao ga, koliko je to bilo moguće u starijoj zgradi. Za profesore je u nadb. liceju birao vazda najčuvenije stručnjake. Mnogo se trsio, da nadbiskupski licej stekne pravo javnosti, a sve je njegovo nastojanje išlo za tim, da se osnuje posebna cijela nadbiskupska gimnazija s internatom — t. zv. dječačko sjemenište. Svojim uplivom povećao je znatno glavnicu za gradnju dječačkog sjemeništa, a malo dana prije svoje smrti dao je istoj zakladi svotu od 30.000 kruna.

Velike zasluge stekao je Baron za napredak crkvene glazbe u Hrvatskoj poslavši dvojicu mladih svećenika na studij crkvene glazbe u Regensburg i podupirući nastojanje regensa chori u stolnoj crkvi te pomažući mladi cecilijanski pokret.

Kao kanonik i generalni vikar uživao je Baron golem ugled. Točan, radin, uredan vršio je sve povjerene funkcije najsavjesnije do zadnjeg časa svoga.

U javnom životu isticao se samo u katoličkom pokretu, politikom se nije javno bavio, premda ju je pomno i dnevice pratio. Za katolički se pokret svim srcem zagrijao, te je

svim pregaocima na tom poliu zborom i tvorom pomagao, što više, on je bio vođa katoličkoga pokreta.

Kao predsjednik »Hrv. kat. kasina« okupljao je oko sebe katoličko građanstvo zagrebačko, te ga u svojim biranim jezgrovitim govorima na skupštinama i sijelima znao oduševljavati za hrvatske i katoličke ideale. Njegovim nastojanjem digao se »Hrv. kat. kasino« na neobičnu visinu, postao je sijelo za popularizaciju znanosti i sijelo umjetnosti. »Hrv. kat. kasino« zauzimao je u posljednjih 7 godina osebujno mjesto u umjetničkom pogledu. Njegova društvena sijela mogu se isporediti s najboljim priredbama literarnim i glazbenim u glavnom gradu Hrvatske. Novinske kritike točno su pratile rad kasina, a mlade sile svake umjetne struke smatrale su za čast, ako su mogle istupiti u kasinu. Tako reći nema mladog umjetnika u pjevanju i na instrumentima, koji nije istupio u »Hrv. kat. kasinu«. I pjesnici, i deklamatori, glumci izilazili su po kasinu na glas.

Uzdanicu kat. pokreta i glavnu potporu kat. pokreta, hrv. kat. đaštvo ľubio je Msgr. Baron svom dušom. Osobito je bio sklon hrv. kat. akademskom društvu »Domagoju«. Za njegov se rad vazda zanimao i pomagao ga. U Zagrebu jedva je »Domagoju« bio tko iskreniji prijatelj i bolji zaštitnik od presv. gosp. Barona.

U javnom katoličkom životu nije bilo uvaženije osobe, da bude predsjednikom ovomu ili onomu poduzeću od Msgra Barona. On je bio predsjednik odbora za pripravu ljubljanskog hrv. slov. kat. kongresa, predsjednik religiozne sekcije na samom kongresu, bio je izabran za predsjednika vrhovnog mirovnog sudišta u hrv. katol. zemljama. Bio je predsjednik pripravnog odbora za euharistički kongres u Beču, prvi predsjednik euharističkog kongresa u Dubrovniku. Istaknuo se kao jedan od najboljih pomagača »Apostolata sv. Ćirila i Metodija«. U dobrotvorne je svrhe podijelio, koliko se do sad znade, 104.048.88 K. Isto je u oporuci ostavio 6000 legata raznim dobrim svrhama.

Značaj je Msgra Barona čist i neokaljan, urešen mnogim krepostima. Msgra je Barona resila revnost i savjesnost u službi, finoća i takt u konverzaciji, razboritost i promišljenost u djelovanju, darežljivost i kavalirština, ljubav spram podređenih, iskreno prijateljsko poštivanje.

Ovakomu mužu neka bude slava i vječna uspomena u hrvatskom narodu. **Dr. K. Dočkal.**

NAŠE KOLO.*)

Nije kod svih naroda omladina tako sretna, da bi se mogla nesmetano baviti jedino školskim studijem U neslobodnim i rascijepanim zemljama, gdje su raznim utilitarističnim obzirima malne svi staleži osuđeni na šutnju, a državna mašinerija ide sistematski za tim, da čitavom životu dadne posve drugi smjer, nego što ga zahtijeva sam narodni organizam, — u takvim zemljama pada i velik dio javnoga djelovanja na leđa omladine. Hrvatsko je đaštvo već od Mihanovićevih i Gajevih vremena vječni nemirni kaos, iz kojega se razvijaju nove socijalne, kulturne i političke skupine. I taj će nužni proces trajati sve dotle, dok i interesirani naši staleži ne uzmognu zastupati maksimum narodnih težnja, ili dok u nama ne bude skršena svaka otpornost i težnja za slobodom.

Od današnjih hrvatskih đačkih pokreta najdulje se održao i ima nade, da će uhvatiti najčvršći korijen u narodu, pokret hrvatskoga katoličkoga đaštva. Ta kulturna skupina izgrađuje polako program za sva područja javnoga djelovanja, podržavajući pri tom živu svezu između onih, koji zapremiše već neke društvene položaje u javnosti, i onih, koji ostadoše u đačkim klupama. A što je glavno, najsigurniji zalog budućim uspjesima hrvatskoga katoličkoga đaštva leži u tom, što se njegov nazor o svijetu slaže s nazorima najširih narodnih slojeva.

Literarno se nastojanje hrvatskoga katoličkoga đaštva i onih, koji izađoše iz njegovih redova, vidi najbolje u »Našemu Kolu«, što ga uređuje dr. Ljubomir Maraković, profesor u Banjaluci. Ovogodišnji je svezak omašniji i bolji od onoga prvoga, koji je izašao g. 1912. Zastupano je u njem 16 lirskih pjesnika i 5 pripovjedača.

Izidor Poljak poslao je 6 pjesama, koje su prodahnute svećeničkim prijegorom i molitvenom kontemplacijom. Poljak vidi da je ovo ljudstvo griješni Babilon (Na Alvernu), i on se spušta u nj samo na zapovijed Božju, da bližnjega »na svom krilu nosi u visinu« (Nad bezdanom). S čitavom neživom prirodom pjeva on veličanstvenu himnu Kristu (Hosana), a inače mu se čini, kad motri prolaznost najljepših prirodnih pojava, da čuje, gdje mu »iz daljine viču Ave — mrki grobni čempesi«. (Tiho idu). Elementi su Poljakovih slika: svemir, okeani, šume, pećine, bezdani, zvijezde, oblaci, proljeća, zore, munje, gromovi, magle. Svemu tomu nastoji on da dadne orijaške dimenzije, probuđujući tim sredstvima u našoj duši udivljenje i strahopočitanje. Njegove pećine strše prkosno u vis, »kao da se titan zvijezde trnut penje«; ali kad se pred njima pojavi Božje lice, sagibaju se i one pred Njegovim veličanstvom.

»Samo kada Vječni posred zore rane
Šeće kroz nebeske svoje ljepostane,
Pa mu okeani, šume, puste gole,
Polja himnu poje, Matutinum mole,
Lugova mu naših pjevaju slavuji,
Tamjan u vis šalje cvijet, što uz njih buji,
A mi kao Mojsij Božje videć lice
Od straha bi htjele prostrti se nice,
Poklonja se naših jela tisuć hvoja,
Mi u magle čela ovijamo svoja«.

Temeljni je ugođaj Poljakovih pjesama otmjena sjeta oplemenjena čežnjom za »vječitim plavetnim stranama«. Vanjska je forma tih pjesama dosljednom ritmikom, stilistikom i srokovanjem gotovo savršena. Ipak ću istaknuti nekoje njezine pogrješke. »Sunčani« — »čempresi« nije ni srok ni omeoteleuton. Nije uspjela slika: »Dolje o silnu pećinu — Grijeha gdje dvorovi stoje — Dolje o silnu pećinu — Srce sam razbio svoje.« Ne valja ni ova poredba: »Rođene smo kad su ruke Božje tajne — Bacale u bezdan crni zvijezde sjajne — Ko na platno slikar boje sa palete«. Ovdje nema opravdanog tertiuma comparationis, jer bacanje zvijezda u bezdan i stavljanje boja na platno nema nikakve sličnosti. Nama se svjetovnjacima jamačno ne će svidjeti ni ona sarkastična pointa o ljubavi u pjesmi »Uz jorgovan.« Drukčije odaje sva Poljakova proizvodnja veliku solidnost, i on bi se morao češće javljati u našim književnim listovima, jer će jedino tako ispuniti dužnost, na koju ga obvezuje njegov pjesnički talenat.

*) Naše Kolo. Uredio dr. Ljubomir Maraković. — Izdalo hrv. kat. akad. društvo »Hrvatska« u Beču (Liechtensteinstrasse 95). — Broj 2. — Str. 192; cijena za đake K 1.40 za ostale K 2.20.

Intimniji je i vedriji od Poljaka Milan Pavelić. U njega doduše nema matematički odmjerene vanjske forme, ali on imade brži tempo, više slika i obilniju frazeologiju. Njegova je »Oluja« valjda najbolji opis oluje u hrvatskoj književnosti. Pavelić je već prije prikazao senjsku buru, a sada nam je, mnogo plastičnije, naslikao oluju, kako ju je sam doživio, čuvajući jednom u djetinjstvu na Velebitu stado. Skioptikonsko mnoštvo slika popraćeno je ovdje orkanskom simfonijom zvukova. Ne mogu se oteti napasti, a da ne citiram najljepši odlomak.

»Sva se planina plamenjem stvori,
divski joj mlin
zamlio između dublja;
duboko bezdno sada je trublja,
podzemski džin
trubi je, k nebu jeka se ori.
Stablu, stabalcu, grmenu svakom
zloduh kroz korijenje piri,
kovna se glazba srčikom toči,
kroz granje sviri.
Izviru, šiču, lepeću zrakom
aveti, što se grotlima gnijezde;
s brda ko mijeh vukodlak se valja,
humove tište olovne more;
prolijeću ružni, velji bukoči,
vještice — koštane gore —
na njima jezde,
krezubim vilicam brižde,
s jezikâ kano s vatraljâ
prosiplju žeravu — psost,
s glava im žarke ljutice zvižde.
Pohađa vješture neželjen gost,
odnekud za njima mamno
sulud vjedogonja klisi;
oružje ocalno, plamno
na njemu zvekće,
najdublja uvala visi
s prsa mu kao tambura zvučna,
njemu pod stopama jekće
gudnjava, tutanj, zvonjava tučna.«

Tu vidimo ne samo niz onomatopeja i personifikacija, nego pravu hrvatsku olujnu mitologiju. Oluja je upravo fotografirana, njezin je razvoj u tančine proštudiran. Pavelić je jamačno i sam opažao, da mu je ipak mjestimice izraz ostao neizglađen. Prozaičnosti ima n. pr. u ovim stihovima: »Zapadni vrsi, gudure, klanci — u sjeni već su; s podaljeg bljeska, — posvukud evo se smrkava skroz«; zatim: »Planine još se do neba dime, — plamenje dima biva im blijeđe;« onda: »Plamaju jošte svjetlice jasne, — ali već slabije, rjeđe.« Ona poredba vjedogonjine brade sa strehom nije dovoljno plastična i stilistički je loša. Na jednom se mjestu prikazuje dječarac, gdje u planini mašta, kako: »doma sad goruć blagoslov mama — baca pred vrata, krsti se blijeda, — djed se uz okno poduprt štapom — čudesno moli, u oblak gleda«, i odmah nakon toga nastavlja se opisivanje oluje, a da mi u prvi mah ne znamo, je li to nastavak dječakova maštanja ili su to pjesnikove riječi.

Dr. Gavro Kostelnik završio je svoje hrvatsko pjesnikovanje prije tri godine. Izdao je prije toga dvije zbirke pjesama, a u Našem Kolu izilaze sada odlomci lirskog ciklusa »Trenuci«. To su većinom ljubavne pjesme, koje pokazuju, da je Kostelnik mnogo jači u tvornoj snazi nego u hrvatskom stilu. On je porijeklom Rusin, pa je boraveći dugo vremena izvan Hrvatske u galičkom i švicarskom milieu-u izgubio onu tankoćutnost za sve pružine hrvatskoga jezika, kakva bi bila potrebna za njegovu sugestivnu fantaziju i misaonu snagu. Ljubavni su izlivi Kostelnikovi mjestimice vrlo nespretni, on jamačno ni sam ne opaža, kako nam njegove »noći milovanja« postaju nesimpatične. »Anđeo Gospodnji« je divna molitva, samo kako da tumačimo onaj pasus: »U gr jehu, u boli, u ljubavi tajnoj — Mi rađamo Tebe (Boga) u duši, — I roditelji u Tebi, rođenčetu svojem, — Mi imamo hranitelja — oca?« Ne zvuči li to panteistički?

Individualnost Branka Strahimira Škarice očituje se najjače u onim pjesmama, gdje su ocrtani momenti iz bosanske historije i tradicije. Škarica najvoli staro kraljevsko Jajce i Tomića Mihovila, ali ne sakriva ni svojih simpatija prema Zmaju od Bosne pa Muji i Halilu Hrnjici. Šteta, što je on u novije vrijeme nekako zamuknuo. On bi bio možda jedini sposoban, da prekali i kultivira u sebi elemente hrvatske narodne poezije i da postane moderan epski pjesnik.

Augustin Čičić ne će ovaj put steći naklonost čitatelja. On nije našao jošte svojega individualnoga stila. Oda »Samilosti« podsjeća na Kranjčevićevu odu »Vili pjesme«. A ni druge pjesme nijesu u dikciji i štimungu proste od upliva Kranjčevićeva. I Čičić i ostali neki naši pjesnici morali bi zapamtiti, da neugodno djeluje, kad mlad čovjek govori o sebi kao o pjesniku i spominje lovor slave svog »života pjesničkoga«. A nije ugodno ni to, kad pjesnik slavi »Samilost« i »Pregaranje«, pa spoji s tim krepostima svoju ličnost tako, kao da pjeva himnu samomu sebi.

I Pavao Senjić-Tvrtković voli još uvijek manire Kranjčevićeve. I kod njega su ruke Ezavljeve, a glas Jakovljev. Ta ljudi Božji, dajte nam svoju dušu, čemu kalamite na nju tuđe štimunge i tuđu frazeologiju, koja izobličuje vašu individualnost? Senjić imade dosta talenta, i čini se, da će on, barem za sada, uspjeti više u čuvstvenoj nego u refleksivnoj poeziji.

Pjesme su Ljube Ivića protkane jesenjim tonovima obilja i umiranja. »Jesen stiže« štetuje najviše stoga, što je sapeta u Safinu strofu. Ta strofa pristaje doduše refleksivnoj lirici, ali usporava brzi tempo Ivićeva čuvstvovanja, koje će se preliti prije u sva druga mjerila nego li u klasična. Vrlo sugestivna popijevka »Oj jeseni«, melodijozna je i puna čeznuća kao laka slavonska muzika. I u »Priči« i u pjesmi »Selu« pokazuje Ivić, da posjeduje vanrednu pjesničku dispoziciju. No i njegov će uspjeh biti potpun istom onda, kad bude pazio bolje na ritmiku stiha i nutarnju kompoziciju misli. Napomenuti moram i to, da nije dosta zanositi se samo prirodnim pojavama, nego poezija treba da bude odjek današnjega života i njegovih naprezanja. A u savremeni se život može čovjek uživjeti jedino ustrajnim radom, kritizirajući samoga sebe i prateći razvoj socijalnih i drugih životnih pojava.

Marakovićeve slike »Iz pjesničkog dnevnika« odviše su fragmentarne. »Sanja zimske noći« je topla reminiscencija na krasnu neznanku »ko nebo modra oka, lica bjela«. Maraković je upotrijebio u tom ciklusu od pet pjesama sasvim modernu formu, osvijetlivši svoj doživljaj pričom o vitezu, koji je u stranom svijetu sreo »krasnu vilu«, pa je pošao za njenim likom, ali je nije nikad više našao.

Zlatko Milovan je pretežno pejsažist. U njegovu slavonskom okolišu »kroz granje mire dozrele gunje«, po

cesti kamenoj »šumi topot brzijeh hata«, a na njivi »sopte volovi pod sjajnim plugom« (U j e s e n). Lijepo se ističe patriotsko čuvstvo u »P r e l u d i j u«.

»Procvasti treba! O snaga naša
Divlja i burna javit se mora.
Užasa, plača, mraka je dosta,
K svjetlosti doći zar nije hora?
Slavi nas zovu mačevi, trublje,
Junaka nemir u zemlji dublje(!).

Na žici zlatnoj proljetnog milja
Posvuda čujem tihe akorde:
Pupova, bilja, sunca i vode:
Domaja cvast će cvijetom slobode!
Zvonit će Uskrsa slavni zvonovi,
I ječat zvuci srčani novi . . .«

Milovan ne smije zakopati svoj talenat nego se mora ogledati i u pjesmama većega opsega.

Posebnu simpatičnu notu iz bosanskoga života donosi nam N o n c a (Zvonimir Šprajcer). On voli naslikati bosansku »kafanu«, gdje ljudi »uz svirku i uz pjesmu« zaboravljaju »dert i muku«, a ihtijari se kraj nargila sjećaju prošlih dana«, kada je jošte njihova »slava cvala« (U k a f a n i). Gledajući u jesen vesele bosanske svatove, dočarava nam Nonca prizor, kako se »krovovi truli tresu od veselja i od pjesme«, kako »po avliji kolo vode mladi momci razgrijani«, a majka će vjereničina u noć kasnu slušati pjesmu: »Ej, odbi se biser grana« (O s v e t o j K a t i). Iz muslimanskog je života uzeta slika, kako »ašigdžije vedri, mladi« prolaze kroz »mahalu punu moma,« a njihove odabranice »otvaraju kapije« i očekuju iza njih »svoje momke«. (Petak). Nonca imade dobro oko za najkarakterističnije momente iz bosanskoga života, a kako je i njegova proza vrlo lijepa, ne bi bilo s gorega, da se on ozbiljno pripravlja za bosanskog pripovjedača. Sarajevo je puno poezije, ali nam je nitko ne će da otkrije.

D o n K e r t o n je u pjesničkoj ornamentici i u dinamici izričaja učenik Nazorov. Ipak je u njega slavenska mitologija samo pozadina kršćanskim idejama. O razvitku kršćanskoga elementa ovisit će i stupanj njegove samoniklosti i samostalnosti.

Sasvim je osebujna pjesma T i e c k o v a »Peripetija«. Simbolistika je njena groteskna. U njoj upravo prekipljuju stihovi od bujnih slika, koje mjestimice prelaze u ekspresionizam. Titanska je n. pr. ova personifikacija: »U opojnom zraku — Klimaju mrtvo na grudi rutave — Rudaste, dr'jemne, ražarene glave — Opitijeh Oblaka«. I u tom je stilu dosljedno spjevana čitava pjesma. U nekim je figurama (n. pr.: »oko mene br'jezi poveli kolo«) Tieck srodan najmodernijim talijanskim strujama. Kad pročitamo čitavu »Peripetiju«, osjećamo, da smo prošli posebnim, neobično interesantnim pjesničkim svijetom, ali nam ipak ostaje u duši težnja, da u taj svijet dublje zavirimo i da nam njegovi simboli budu jasniji. I za stilistiku bi Tieckovu željeli, da bude mjestimice bolja.

Priče V i n k a J u r k o v i ć a imaju modernu dikciju i čuvstven ugođaj. Profesor F. Dugan uglazbio je za njih motto: »Zamire zvukovlje ko miris ruža, ko lav (!) što mre«. Najdražesnija je priča o mališu, koji je »molio Isusa malog i Majčicu Božju: — neka mu podloži bubice zlatne, — sve ptice i zeku, jelene, srne, — bezbroj cvijeća, — drveće i kamenje drago« (N a š a p r i č a). »R o s a m y s t i c a« je motiv iz »visoke gotske katedralke«, gdje »orgulje ječe, gromore«, dok vani »cvjeće (!) vene, miriši« u čast »mističnoj ruži«; a u »A k o r d i m a« glasovirski zvukovi »zvuče, zveče, zveketom zvučnim, — zvučnim, a sumornim«. Isporedbe Jurkovićeve, njegovi slobodni stihovi i tropi katkada su i odviše moderni.

Najbolji pripovijedači u »Našem kolu« ovaj su put slabiji od najboljih pjesnika. Najviše paze na stil i stilistiku V i d B l a ž i n č i ć i L o v r e K a t i ć, dok se u ostalih vidi velik nedostatak artističkog nastojanja. Katiću je pošlo za rukom da nam umjetničkim realizmom prikaže dalmatinske seljake u štedioni, njihovo argumentiranje i karakteristične geste. Ipak je završetak njegove crtice slab i novinarski. V i l o v i ć e v a »Priča dalmatinskog žala« ispripovijedana je u glavnom pjesnički, ali joj uvod nije dosta izrađen Prijelaz je na Ljubu i Ivana Lalića prenagao. Čitatelj bi se naime htio s tim osobama upoznati prije, nego ih vidi u samoj radnji. Opazio sam dosada, da je ekspozicija Vilovićevih pripovijesti redovito najslabija. V e l a g i n a je crtica ovaj put maglovita i neuspjela. A n t u n M a t a s o v i ć pokazuje dosta humora ali opisujući smrt djedakovu i onaj prizor u štali postaje neukusan.

Na koncu bi se morao pozabaviti sveukupnim dojmom »Našega Kola«. Taj almanak imade odgojnu svrhu, pa ga s toga gledišta moramo i prosuđivati. Većina radova u njem jesu lirske pjesme, koje same po sebi ne sačinjavaju još nikakve književnosti. Lirika je danas omiljela zabava i diletanata i pravih pjesnika. Da će se i neki suradnici »Našega Kola« kasnije iznevjeriti muzama, o tom nema sumnje. Ali velika većina jamačno ne misli odložiti pero iz ruke. Hoće li se barem neki od njih razviti u snažne umjetnike? Dara im jamačno ne će nitko poreći, ali za potpunog pjesnika sam dar nije još dosta. Danas, hvala Bogu, vrijede i za nas one riječi, što ih je već g. 1842. rekao za Ruse Bjelinskij: »Duh je našega doba takav, te i najveličanstvenija stvaralačka sila može samo neko vrijeme udivljavati, ako se ograničuje na »ptičji pjev«, ako stvara svoj posebni svijet, koji nema ništa zajedničko s historijskom i filozofskom djelatnošću savremenosti, ako umišlja sebi, da je zemlja nije vrijedna, da joj je mjesto u oblacima, pa da svjetska stradanja i nade ne smiju smućivati njezina tajinstvena shvaćanja i pjesnička promatranja. Proizvodi takve stvaralačke sile, bila ta sila ma kako velika, ne će ući u život, ne će izazivati ushita ni sućuti ni u savremenosti ni u potomstvu«. U djelima naših pisaca treba da se odrazuje naš život, naše patnje i stradanja, naše veselje i oduševljenje. Organizacija je hrvatskoga naroda danas takva, te nas drži u vječnom nezadovoljstvu, vječnim trzavicama. Umjesto da smo ujedinjeni, pa da sami odlučujemo o svojim duhovnim i svjetovnim dobrima, mi moramo da razbacujemo svoje sile na pocijepana i sitničarska provincijalna gospodarstva. Najbolje naše položaje, titule i reprezentativna mjesta prema vanjskom svijetu zaprema još uvijek naša aristokracija, ali ona samo poput imele usisava najjače sokove iz našega narodnoga stabla, dok je svojim političkim, društvenim, prosvjetnim i ekonomskim tendencijama postala dio tuđega naroda. U nas se velik dio budgeta troši na prigušivanje i falzificiranje narodne volje, a najpotrebnije naše kulturne, trgovačke i narodnoobrambene institucije spadoše na niveau karitativnih društava te se uzdržavaju pretežito narodnom milostinjom. Eksistencije naših činovnika, trgovaca i obrtnika usredotočene su većinom u tuđinskim centrima, a neovisna nam je inteligencija još vrlo malobrojna. Četvrtina sè hrvatskog naroda potuca po tuđinskim ugljenicima i tvornicama, a kod

nas najbolja mjesta grabe tuđinci. Svemu se tomu mi opiremo, težeći za slobodom, pa izumiremo ili pobjeđujemo, osjećajući, da je teško na ovoj potresnoj zoni, koju nazivamo Hrvatskom, stvoriti jak i ujedinjen nacijonalni organizam.

Ovakav je eto položaj stvorio u nas svu silu raznovrsnih nitkova i heroja, koje bi trebalo obraditi i u našoj književnosti. Ali književnik ne samo, što stvara životne oblike, nego ih odmah i čuvstveno ocjenjuje. Tko hoće da bude katolički književnik, taj mora da daje tim životnim oblicima onu čuvstvenu vrijednost, koju im daje katolička religija, moralka i filozofija. I to čuvstveno ocjenjivanje ne smije biti tendencijozno ili didaktično, nego mora da bude provedeno umjetničkim sredstvima, tako, da čitatelj pojedine životne vrednote dobiva kao sugestije, a ne kao refleksije. Ovo prije svega moraju imati na umu suradnici »Našega Kola«, jer i oni teže za tim, da nam dadnu katoličku literaturu. Treba zato imati katolički senzibilitet, t. j. katoličko osjećanje i uvjerenje. A zapamtiti treba i to, da se nijedna snažna literatura ne sastoji od samih lirskih pjesama i malih crtica, nego je red posegnuti i za drugim arhitektonskijim i opsežnijim književnim formama. Neki od mladih katoličkih literata, na priliku Pavelić, Poljak, Kostelnik i Škarica, imaju prilično izrazitu književničku fizionomiju. Oni bi morali prvi da prošire granice svojega stvaranja, a za njima će se povesti jamačno i oni, kod kojih danas možemo odmah pogoditi, ko jega su pjesnika čitali u ono doba, kad su ovu ili onu pjesmu spjevali.

Naše će Kolo ispuniti svoju zadaću jedino onda, ako probudi u svojih suradnika neumornu radinost i živu težnju za snažnom hrvatskom katoličkom literaturom. P. G.

HRVATSKA GLAGOLSKA KNJIGA I NAŠE NARODNE PRIPOVIJETKE.

U novije vrijeme pokušali su razni naučnjaci i strani i domaći pronaći izvore ili paralele našim narodnim pripovijetkama svuda u literaturama naroda, koji stanuju na velikom zemaljskom prostoru. Ti naučnjaci našli su zaista mnogim našim narodnim pripovijetkama paralele i izvore u literaturama, u kojima su ih tražili, ali gotovo svi ti naučnjaci pustili su sasma s vida jedno bogato vrelo naših narodnih pripovijedaka, a to je naša hrv. glagolska knjiga, osobito mnogobrojne »prilike« ili »priče« ili »ežempli« ili »ižempli« (= lat. exemplum), što ih nalazimo u mnogobrojnim zbirkama propovijedi naših revnih popova glagolaša.

Taj se propust to manje može oprostiti, što je jedino hrv. glagolska knjiga bila od početka pa do konca 18. vijeka namijenjena najširim slojevima hrv. naroda. Ona je zadovoljavala duševnim potrebama hrv. naroda i bila je uvijek najvjernije mjerilo i slika kulture hrv. naroda. Hrvatski ju je narod razumio, poznao i ljubio, jer su mu je či tali, tumačili ili živom riječi pripovijedali u raznim zgodama popovi glagolaši. U tom i leži velika vrijednost naše glagolske knjige. Ostale hrv. knjige nije hrv. narod poznavao osim posve osamljenih primjera Andrije Kačića Miošića i Matije Antuna Relkovića. Sva ostala hrv. literatura bila je napisana za inteligentniju klasu naroda ili za rijetke prijatelje i ostala je hrv. narodu tuđa. Popovi glagolaši bili su i ostali su do konca svoga blagoslovljenoga rada najbolji, da ne kažem, jedini odgojitelji i prosvjetitelji hrv. naroda. Za svoj rodoljubivi i književni rad nijesu oni tražili nikakove slave ni priznanja na ovom svijetu, već su si njime nastojali steći zasluga pred kraljevstvom Božjim. Baš radi toga su razmjerno rijetki potpisivali svoje radove. Samo ovako shvaćanje literarnoga rada razlogom je, da mi mnogim lijepim djelima hrv. glagolske knjige ne znamo za autore, jer ih autori nijesu shvaćali svojom duševnom svojinom, već zajedničkom narodnom. Stoga su njihova djela kolala hrvatskim narodom kao i narodna pjesma i narodna popijevka.

Kako je hrvatska glagolska knjiga utjecala na narodnu hrv. pripovijetku, pokazao sam lanjske godine u dva navrata. Prikazao sam naime u br. 132. »Nar. Novina« za g. 1913. i u »Südslavische Revue«, kako su prelazile takozvane »prilike« iz djela oca fra Marka Kuzmića (ili Kuzmićevića) Zadranina (iz 18. vijeka), »Govorenija duhovna i nauk za žakni« u narod i kako su postale narodnim pripovijestima.

Ovom ću zgodom pokazati izvor motivu u našim narodnim pripovijetkama, da čovjek može biti upisan kod vraga i da se može velikom pokorom osloboditi od toga vražjega upisa.

Ovih sam dana dobio na posudbu iz Ljubljane glagolski rukopis iz 15. vijeka, koji se ondje čuva u Studijskoj knjižnici pod signaturom »Slav. Sammlung. futrol 3. br. 368«. Ovaj rukopis imade dva dijela ili dva prvotna rukopisa, od kojih imade svaki po 10 listova i od kojih je prvi napisan pod Novim gradom na Dobri (u Crikvenom selu), košto nam pokazuje jedna kasnija bilješka na listu 4. a: »To pisa Klarić djak pod novim gradom«; a drugi je napisan u Bužama, što nam pokazuje bilješka na 20. b. listu: »I to pisa Matij Karlović, ki ljubi čistoću, rad bi imiti prijatelja kralja nebeskoga. Matij Karlović sinovac gospodina opata Karlovića, opata buškoga«.

U prvom rukopisu na listu 5. a. i b. zabilježena je jedna pripovijetka »o kraljici, koja je bila kod vraga upisana«. Ova pripovijetka glasi:

Jedna kraljica imiše sina, ki biše učil negromaciju. Ka kraljica bi stužena ot slug' svojih' (i otirana iz svoga kraljevstva). I prizva k sebi djavla i reče jemu: »Jeda mogu priti v kraljevstvo moje, kako sam' i prijê bila?« Odgovori djaval' i reče njej: »Ako mi se hoćeš' zapisati z dušu i s telum', hoću te postaviti vaspet' v kraljevstvo tvoje!« I ona mu se zapisa svoju krviju, vazamši krvi ot jazika svoga z dušu i s telom. I va to vrime sin' njeje kraljić, budući v zemlji dalečni, poče sazivati besi, postaviv jedno dite pod badanj i pitaše ga, okolo hode: »Ča vidiš'? — I reče ditić: »Jedan oblak' črn' gre s neba, kako da bi hotil' pobiti vas' grad i v njem su mnoga znamenija i mnozi besi!«

I pride 1 djaval hrom k ditiću i reče njemu: »Ča nas muči ta djak? i nač je nam' rekal' priti, a ne vi li on', da se je nam' njegova mati dala z dušu i s telum?« I to slišav' ta kraljić', žalostan je bil i reče k tomu djavlu hromu: »Da me pustiš tamo do terce!« — I reče djaval': »Ne mogu, jer sam hrom', da do poldne tamo budeš!«

I kada tamo pride, poče iskati djak po knjigah', kako bi mogal' izbaviti mater svoju, i hodi po pustinjah let 7, travu jidući kako skot', pomišljaje, govoraše: »Koliku bolezan je trpila mati moja za me!« — I b(og)' milostivi vidi njega smeru veliku i posla mu anjela svoga i vrati mu pismo, v kom biše zapisala se mati njega djavlu, i pomilovana bi duša materina za pokoru sinovlju.

Odakle je pisac glagolaš ovu pripovijetku uzeo, nijesam mogao doznati, ali da je ona mogla utjecati na narodnu fantaziju, pokazuju nam pripovijetke, koje i danas

živu u narodu. Kako je pisac glagolaš bio iz Novoga grada na Dobri u današnjem karlovačkom kotaru, imademo iz svoga kraja više pripovijedaka, u kojima je obrađen motiv, kako je bio jedan čovjek upisan kod vraga i kako se je oslobodio toga upisa. U mojoj zbirci narodnih pripovijedaka u knjizi I., t. j. među narodnim pripovijetkama iz sela Stativa, koje selo potpada pod upravnu općinu novigradsku (ili netretićku) nalazi se pripovijetka kod br. 11. »O dečku, koj je bil kod vraga upisan«, u knjizi II. među narodnim pripovijetkama iz grada Karlovca nalazi se pripovijetka pod br. 14. (II. izdanje) »Kako je jedan čovik sina vragu obećal a da ni znal« i napokon u knjizi III. među narodnim pripovijetkama iz sela Oštarija kraj Ogulina nalaze se dvije pripovijetke pod br. 7. i 8. »Čovik sina vragu obećal, a da ni znal«. U svim je tim pripovijetkama motiv, kako je otac obećao vragu sina, za koga nije znao, a od toga obećanja ili upisa morao se je sin otkupiti.

Motiv, kako je oslobodio sin svoju majku, učeći knjige vražje, od muka paklenih, nalazimo u mojoj zbirci narodnih pripovijedaka u knjizi I. u pripovijeci 48. »Kako je vrag kupoval u Karlovcu konje.«

Potanja analiza hrv. glagolske knjige pokazala bi nam najužu vezu između te knjige i naroda, te bi u njoj našli svu silu parokla narodnim našim pripovijetkama.

R. Strohal.

† A. G. MATOŠ.

Sredinom listopada pr. godine pošao je u Rim, da traži ondje zdravlja. Ali se već tada vidjela njegova duševna umornost i tjelesna malaksalost. Njegovi feljtoni, što ih je iz Rima slao »Obzoru«, bili su prilično slabi. Nije bilo u njima nekadašnje Matoševe duhovitosti i stilističke dotjeranosti. Misli mu nemaju dosta spontanosti, vidi se u njima neko naprezanje i mjestimice usiljenost. Iz Rima se vratio Matoš u Hrvatsku, da u njoj umre.

Rodio se Antun Gustav Matoš g. 1873. u srijemskom Tovarniku. Porijeklom je bio Bunjevac, kako je i sam volio uvijek isticati. U Zagrebu je svršio 6 razreda gimnazije. Otada počinje njegov boemski život. Pošao je u Beč, da uči veterinarski tečaj, ali nije ni njega svršio. Budući da je morao služiti tri godine kao prosti vojnik, desertirao je u Beograd, gdje se uzdržavao pisanjem feljtona i sviranjem cella u orkestru srpskoga kraljevskoga pozorišta. 1897. otputovao je u Ženevu, a odavde u Pariz. Za vrijeme svoga zatočenja vraćao se više puta u Zagreb, dok mu nije dr. Josip Frank g. 1908. isposlovao vladarevo pomilovanje.

Matoš je izdao tri knjige pripovijedaka i četiri knjige eseja i feljtona. G. 1899. štampao je kod Pachera i Kisića u Mostaru Iverje, g. 1900. kod Franje Suppana u Zagrebu Novo Iverje, g. 1905. u zadarskoj »Hrvatskoj knjižarnici« Ogledе, g. 1907. kod Scholza Vidike i putove, g. 1909. nakladom Breyerove knjižare Umorne priče, g. 1910. nakladom Josipa Sokola Naše ljude i krajeve, a nedavno je izašla nakladom Društva hrv. književnika njegova Pečalba kao izdanje za mjesec siječanj g. 1913. Sva sila Matoševih feljtona rasijana je po »Novom Vijeku«, »Hrvatskom Pravu«, »Narodnim Novinama«, »Obzoru«, »Pokretu«, »Hrvatskoj Slobodi«, »Hrvatskoj«, »Vijencu«, »Hrv. Smotri«, »Prosvjeti« i drugim hrvatskim listovima. Nije bilo znatnijeg događaja u novijoj hrvatskoj povijesti, o kojem on nije pisao. Sam priznaje, da se nije mogao razviti do visine gotova književnika. Ostao je unatoč svojim velikim sposobnostima novinar, koji je neumorno nastojao, da što više proširi svoju naobrazbu. Mnogo je putovao, a još više čitao. U svakom svojem feljtonu citira on čitavu biblioteku autora, nabraja bezbroj činjenica iz povijesti, navodi silesiju vlastitih doživljaja. Čini se, da se je pri tom oslanjao većinom na izvrsno pamćenje, i baš zato nije katkada u svojim sudovima pouzdan. Iz francuske nam je literature mogao svašta pričati, jer ga u Hrvatskoj nije mogao nitko kontrolirati; no čim je prešao u klasičnu ili domaću literaturu, odmah se vidjelo, da je u njega često puta veća smionost nego li poznavanje predmeta, o kojem je govorio. Znao je zamijeniti Nausikaju s Aretom, jednom je Ikara utopio u Libiji, a mitologiju je grčku poznavao samo iz spisa druge ruke. Uza sve to njegova je načitanost bila golema i zato su mu navodi iz literature većinom ispravni. Matoševa je jakost stajala u njegovoj duhovitosti i savremenosti. Govorio je samo o onom, što je moglo čitavu javnost zanimati. Nije bilo u Hrvatskoj istaknutijeg literata, s kojim nije zašao u polemiku. A kad bi koga digao na trehu, taj se nije lako rehabilitirao pred širom javnosti, jer ta javnost simpatizira s onim, u koga ima više temperamenta i dosjetke.

Matoš je bio najizrazitiji hrvatski artista. Tražio je samo sugestivnost u liepoj knjizi, a nije pazio mnogo, je li sadržaj te sugestivnosti poguban ili blagotvoran. Zato i jest najviše uznosio Baudelairea, Poea, Wildea i našega Kovačića. On je popularizirao mnogo ovakovih pisaca, te se na njih i danas rado pozivaju njegovi učenici u kritikama. Etičko je mjerilo primjenjivao na književnost vrlo rijetko. Prema kršćanstvu je bio katkada do skrajnosti nepravedan. Za Uskrs je ustvrdio, prema Renanu, da ga je izmislila Marija Magdalena, Božić je stavljao u isti red s poganskim svetkovinama, Mariju je nazvao Venerinom kćerkom. Ipak ni tu nije ostao dosljedan. Kršćansku je ascezu jedamput napao kao negaciju života, a drugi put je ustvrdio, da su moderni junaci pravi pigmeji prema svecima, što ih kat. Crkva stavlja svojim vjernicima za uzor. Kršćanstvo mu je bilo jedamput nazadak prema poganstvu, a drugi put je dokazivao, da se kršćanstvo ne bi moglo nadomjestiti nikojom drugom boljom religijom. Matoš je uopće smatrao kontradikciju ljudskim pravom, pa se je prema tomu i vladao.

Povijest će mnoge Matoševe stvari baciti u ropotarnicu. Ali jedna će mu zasluga ipak sačuvati vječnu uspomenu u našoj knjizi. To je neobičan smisao za umjetnički stil, buđenje hrvatskoga rodoljublja i opisivanje hrvatskog pejsaža. Matoš je volio i ostale Slavene, nije bio nacijonalni ekskluzivist, kako su mu pripisivali neki modernisti, ali se je nazivao samo Hrvatom i radio je prije svega za Hrvatsku. Potkrepu za svoje nacijonalističke nazore tražio je u A. Starčeviću i francuskom piscu Barrésu. Kada se je Barrés približio katolicizmu, počeo je i Matoš da bude pomirljiviji prema kršćanstvu; šta više, prigodom lanjskoga hrvatsko-slovenskoga katoličkoga kongresa u Ljubljani izjavio je u privatnom razgovoru, da će »klerikalci« (kako je on nazivao čitav hrvatski katolički pokret) valjda jedini spasti hrvatstvo. Matoševa ljubav prema hrvatskom narodu vidi se najjače u njegovim pejsažima. On je doista poznavao u dušu »naše ljude i krajeve«. Zagorje, Turopolje, Primorje i zagrebačku okolicu slavio je kao najhrvatskije krajeve, tražeći u njima našu tradiciju i našu snagu.

Matošev je stil osebujna pojava u hrvatskoj književnosti. To je stil nabrajanja, nenadanih obrata, paradoksne koordinacije i paradoksnog isporedivanja. Tim je stilom našao Matoš u nas bezbroj imitatora, osobito među omladinom. Sam je persiflirao svoje sljedbenike u jednom feljtonu

pod naslovom »Discipulus«. Izrugao se je pri tom i samomu sebi, nazvavši se »idolom svih kretena«, koji »vodi mlade krokom starog jarca«. No čini se, da Matoš svojih discipulusa samo onda nije volio, kad su zalutali na književno polje, dok je inače rado s njima tratio dane i noći po zagrebačkim kavanama i špelunkama, podržavajući kult tako zvanoga »grabancijaštva«, koje je bilo neko vrijeme zarazilo veći dio hrvatske sveučilišne omladine. U kavanskom životu imademo valjda i tražiti uzrok Matoševoj preranoj smrti.

Matoš je pisao i lirske pjesme, najviše sonete, ali to je bila svakako slabija strana njegova talenta. Ni u pripovijestima ni u komediji »Malo pa ništa« nije bio najsretniji.

Značajno je, da se je ovaj najveći hrvatski boem i volterovac pred smrt ispovjedio. Mi ćemo u narednom broju donijeti prikaz posljednjih Matoševih dana.

DR. VELIMIR DEŽELIĆ O HRVATSKOJ KATOLIČKOJ KNJIŽEVNOSTI.

Nedavno je izašla ukusno opremljena »Spomen-knjiga o II. hrvatskom katoličkom kongresu«.* U toj su knjizi odštampani svi znatniji govori, što su ih izrekli hrvatski katolici na svom sastanku, održanom lanjske godine od 24. do 27. kolovoza u Ljubljani. Čitatelj dobiva dosta jasnu sliku o sadašnjim religijoznim, prosvjetnim i socijalnim nazorima hrvatskih katolika. Osobito je zanimljiv referat, što ga je držao dr. Velimir Deželić o »katoličkoj beletristici i hrvatskim literarnim organizacijama«. Misli su Deželićeve programatične važnosti, stoga donosimo u »Hrvatskoj Prosvjeti« ove odlomke.

»Hrvatska inteligencija u znatnom dijelu nije više katolička, a puk, a narod sve se više za njom povodi. Nije dakle nipošto zamamna perspektiva hrvatske budućnosti u našem svjetlu, osobito ako se pri tom pomisli na njegove socijalno-ekonomske prilike, seobu u Ameriku i druge poroke. Uz sadanju degeneratsku, dekadentsku kulturnu i književnu konjekturu, ne će hrvatski narod nikad polučiti ispunjenje ideala nacijonalnog i kulturnog ujedinjenja, što bi morao i mogao postići, da se kreće u etičkom, a naročito u katoličkom pravcu. Kozmopolitska ga načela odvraćaju od zdravoga nacijonalizma, a moralna degeneracija učinit će s njim ono, što je učinila od degeneriranih naroda, isisati mu svu snagu i upropastiti ga za uvijek. Protiv otrovnih struja morali bi se dakle složiti svi književnici idealnog i idealno-realističkog pravca svju triju vjera našega naroda. U tom se dodiraju svi, koji vjeruju u Boga i moral. Koja se pako zadaća zadaje napose svijesnome katoličkom književniku u ovim prilikama, to je očito jasno, kao sunce.«

»Veliki i besmrtni triumfi, koje je tečaem 20 vjekova doživjela katolička crkva, utisnuli su neprolazno obilježje čitavoj kulturi čovječanstva. Kao granitni obelisci u povijesti čovječeg duha uzdižu se besmrtna dela Tome Akvinskoga, Dantea, Calderona, Angelika de Fiesole, Palestrine, Pasteura, Secchia .... i tolikih sjajnih umova, kojima se ponosi katolička crkva kao majka. Najstarije plemstvo duha na svijetu naše je i što je glavno ostaje vječno. Ideali naši trajni su i neprolazni. Dok nestaju mode raznih bezvjerskih književnih ideala, naši književni ideali vječni su, i kad bi poput ostalih struja uzeli za sebe koje književno ime, mogli bi se punim pravom nazvati sempiternisti.

U kaosu raznih modernih i nemodernih škola, katolički književnik gleda neprolazno sunce svoje vjere, pak ako je s formalne strane našao u raznim školama pobude i uzore, on je znao i iz kamenja, koje je nosio u svijet satan, sazidati velebni hram Gospodu. I baš u tom stoji superiornost katolika književnika i njegova rada. Naša katolička književnost nije primorana, da zaostaje u starim formama i šablonama. Ona se može pomlađivati i ona se vječno pomlađuje. U mističkoj tmini katakomba, pod visokim divnim svodovima gotskih katedrala, jednako se vidi katolički genij, kao u blještavim mramornim crkvama renesanse. Jednaka ljubav diže pjesnika ambrozijske himne s pjesnicima, koji traže nove predmete svojoj muzi prožeti katoličkim duhom u doba automobila i aeroplana. Nekatolik jedva se može uzdignuti iz tmine predrasuda i boli, da tek dohvati tračak svjetla, pa da i opet pane u beskrajni očaj prolaznosti i nirvane. Katolički pjesnik i onda, kad slika obični život, gleda visoko nebu pod oblake. U tom smislu može katolički pjesnik biti modernim, savremenim pjesnikom, pjesnikom svojega naroda i svoje dobe. On proživljuje iste časove kao pjesnici drugih svjetovnih nazora. Živi u doba Markonijevog brzojava bez žica i u doba Röntgenovih zraka, u tmurno doba socijalne nevolje, narodne borbe za opstanak, u doba kapitalizma i pauperizma. Živi u posve drugim prilikama, nego što je živio Dante, dakle će ono, što proživljuje, i drugačije osjećati nego Dante, i o tom drugačije pjevati no Dante. Katolička književnost javlja se stoga i u novim oblicima, novim predmetima, novim ljudima. Zato moderno čovječanstvo, koje bi najvoljelo u ropotarnicu baciti katoličku beletristiku zapanjeno gleda nove velike katoličke pisce u 19. i 20. vijeku, pisce pomlađenog katoličkog duha, od Francuza Chateaubrianda i Coppéea, Piera l' Ermita, slavnoga Danca Ivana Jörgensena, Španjolca Colome i dične njemačke kkupine, što se kupi oko »Grala«.

Razne škole, razni stilovi secesijonista, simbolista, japanista, pa makar i futurista nijesu već sami po sebi nešto protivno katoličkoj vjeri. Dakako da će katolički pjesnik i u tim stilovima i oblicima, ako ih voli, izbjegavati sve nastranosti. Bio stil škole koje mu drago, djelo koje je u tom smislu izrađeno, imat će i mora imati u sebi biljeg djela, ako mu je pjesnik dušom i tijelom prožeti katolik.«

UGARSKI HRVATI.

Prošle sam jeseni bio u Pečuhu.

Unišao sam u jednu knjižaru, zatražio potrebne stvari i čekao. Uto dotrči jedna grupa gimnazijalaca u istu knjižaru — mogli su biti u četvrtoj, petoj gimnaziji. Na svoje začuđenje razabirao sam, da viču i žamore hrvatskom krasnom štokavštinom! Knjižar ih je pozdravio zvučnim pozdravom:

— Zdravo junaci!

Dakako da sam sada i ja nastavio svoj trgovački razgovor s knjižarom u hrvatskom jeziku, pa mi se činilo, kao da sam u srcu Hrvatske. Oko mene veseli žamor đaka, koji su — vraćajući se sa pjevane mise — duhovito i hrvatski kritizirali i oponašali orguljaša, starog svog učitelja pjevanja.

Dućandžija ih pozdravlja hrvatski; ja tražim ovo i ono hrvatski — ko u Zagrebu, tom razlikom, da me je knjižar u Madžarskoj razumio hrvatski, a jedan knjižar u Zagrebu nije.

* Spomen-knjiga o II. hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913. (Hrvatsko-slovenski katolički sastanak u Ljubljani 1913.) Uredio dr. Janko Šimrak. Rijeka. Tisak umjetničkog zavoda Miriam. Cijena K 2.30.

To je bio moj ugodan doživljaj u Pečuhu. Pomenuti su gimnazijalci djeca onih Hrvata, što stanuju u pečuhskoj okolici, a povu se Š o k c i. Ima ih čitavih sela — nacijonalno sačuvenih, gospodarski bogatih, jezično neiskvarenih.

Kad sam se iz Pečuha vraćao, mislio sam na svoje »junake«, što no su ostali u rukama, koje im nastoje onaj biserni jezik, kojim tako lijepo govore, iščupati iz ustiju i srca. Hoćemo li ih mi ikada pozdraviti: »Zdravo junaci, nijeste dali, da vam otmu ovo blago!«

Na povratku iz Pečuha prema Osijeku vozio sam se sa suputnicima, koji su gotovo svi hrvatski govorili. Interesantno je, da je ovaj hrvatski govor to više iščezavao, što smo se više bližili Osijeku. Na osječkom kolodvoru zamijenio ga gotovo posve — madžarski.

Oko Subotice (Szabadka) obitavaju B u n j e v c i. Isto ko i Šokci — čistokrvni Hrvati. I njihov je jezik čist i bujan; ikavačko narječje. U samoj Subotici ima ih oko pedeset tisuća. U prosincu prošle godine birali su Subočani gradsko zastupstvo. Bunjevci su istakli svoje narodne kandidate. Dakako da su radi prekratkog predizbornog vremena i poznatog nasilja madžarskog propali. Imaju svoj politički list »N e v e n«, koji već godinu dana posve otvoreno širi narodnosnu hrvatsku politiku. Odlučnom samosvijesti počinju se Bunjevci nazivati Hrvatima (katkada i Srbohrvatima; smutila ih stanovita hrvatska žurnalistika!). Dozlogrdilo im bezbojno ime, pod kojim ih Madžari žele zabašuriti pred svijetom. Mladi i agilni ljudi, koji među bunjevačkim Hrvatima rade, koncentrirani su oko hrvatske štedionice u Subotici.

Bunjevaca i Šokaca ima blizu 300.000 (trista hiljada). Dakako, službena ih statistika pozna mnogo manje.

Oko G y ö r a stanuju t. zv. »v o d e n i H r v a t i«. Ti su se doselili onamo iz hrvatskog Primorja. Pokazuje to donekle njihovo ime (»vodeni Hrvati«, Wasserkroboten), a još više njihov jezik, koji je gotovo identičan još i danas s našim primorskim narječjem.

Ovi Hrvati izdaju u Györu »N a š e n o v i n e«. Još ne pišu u nacijonalnom duhu. Zovu se Hrvatima, ali to ime ne smatra se u njih iredentizmom, kao recimo u Međumurju. Narod govori hrvatski, a gotovo redovito i njemački — radi susjedstva s austrijskim Nijemcima — i madžarski radi škola.

Ima ih do 100.000 (stotina hiljada).

U Međumurju i preko Mure živi također p r e k o 100.000 (s t o t i n a h i l j a d a) H r v a t a. Njihov jezik je sličan podravskom kajkavačkom narječju. Narod se osviješćuje polako. To je osvješćivanje izražaj neke reakcije prot nasilnoj madžarizaciji. Međumurci su — njih do 2000 — organizovani u madžarskom »Katoličkom pučkom savezu«, koji izdaje za njih na hravatskom jeziku p o u č n i l i s t i k o l e n d a r. Mlađa svećenička generacija nastoji Međumurce priviknuti na hrvatski književni jezik, da im otvori put u hrvatsku književnost. To čini katekizacijom, propovijedima i pjesmama u hrvatskom književnom jeziku. Madžari vide opasnost ove nove akcije, pa se u borbi protiv »ilirizirania« ne žacaju ni najgorih sredstava. Služe se u svojoj borbi tjednikom »Muraköz—Medjimurje«, gdje narodu ogađuju hrvatski jezik.

Nekad sam i sam mislio, da preko Mure stanuju sami Madžari Ali — prevario sam se. Pred par godina pošao sam u prekomurska sela — u Mlinarce, Toth-szerdahely, Murakeresztur i t. d. — i iznenadio se. Sve sami Hrvati. Govore lijepom kajkavštinom ko u hrvatskoj Podravini i Međumurju. Narodna nošnja n. pr. u Mlinarcima sačuvana je još posve dobro (gotovo ista kao u međumurskoj Kotoribi).

Najtužnije je u tome, što za ove Hrvate ne znaju njihova braća — Hrvati iz hrvatskih zemalja.

Sviju nas ugarskih Hrvata ima oko p o l m i l i j u n a.

Pred neko vrijeme donijele su »Riječke Novine« podatke službene madžarske statistike o ugarskim Hrvatima, Srbima i t. zv. »Egyebekima« (egyebek = ostali, drugi). Po toj statistici ima u U g a r s k o j 150.500 H r v a t a, 407.500 S r b a i 240.800 E g y e b e k a. Opće je poznata famozna madžarska statistika narodnosti. Ja ću za ilustraciju te statistike spomenuti samo neke stvari.

Prva je: znam, da u mošonskoj županiji živi do pedeset hiljada Hrvata, a madžarska ih statistika poznaje nešto preko osam hiljada.

Druga je stvar: poznam u jednom velikome madžarskom selu nekog brijača rođena i odgojena u Hrvatskoj, koji slučajno znade nešto madžarski. Kod popisa pučanstva izjavio se za Hrvata, no učitelj mu kaza: pa vi govorite dobro madžarski, zašto se ne bi dali upisati kao Madžar? Isto su tako upisani i ostali, koji umiju ma samo nešto madžarski.

Treća stvar: polovicom veljače o. g. bio sam na porotnoj raspravi u Pečuhu, koju je podigao protiv dvaju međumurskih novinara jedan međumurski svećenik, jer su ga javno napadali kao »nedomoljuba«. Novinari su pred porotom zbilja dokazivali njegovu »nedomoljubnost«, a priskočio im u pomoć i jedan porotnik, zapitavši jednog svjedoka: Znate li, da li je kod popisa pučanstva velečasni gospodin izjavio, da mu je materinji jezik madžarski ili hrvatski? Svjedok je odgovorio: rekao je, da mu je hrvatski; a porotnik je odgovor zabilježio, da ima u vijeću argumenat za svećenikovu — »nedomoljubnost«.

Među »Egyebekima« nalaze se: Bunjevci, Šokci, Međumurci, Iliri, Sloveni, Dalmati, Krašovani i dr.... Sva sila imena, a svi smo jedno, svi Hrvati, na broj nas pol milijuna! Ugnjetavanje budi nas od sna. Gledamo druge narodnosti u Ugarskoj, kako se bore za svoja najprimitivnija prava: z a m a t e r i n j i j e z i k u školi, crkvi, upravi i sudstvu. Gledamo žilave Rumunje, Slovake, Nijemce i Srbe i najnoviju probuđenu braću Rutene, njihova borba potiče i — budi i nas.

Mesop.

SADRŽAJ.

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **Hrvatske tiskare d. d.**

HRVATSKA

PROSVJETA

MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 4. ZAGREB, TRAVANJ 1914. GOD. I.

† Nadbiskup dr. Juraj Posilović.

Ma da je anđeo smrti dugo već lebdio nad bolesničkom posteljom nadbiskupa zagrebačkoga i metropolite dra. Jurja Posilovića, ma da smo bili uvjereni svi, koji smo ga gledali u bolima posljednjih njegovih dana života, da svjetlo njegova žića dogara, srce kano da nam je prevladalo spoznaju: nada, da će nam ipak ostati, htjela je da istisne ono, što nam je govorio razum. Zato nas se i jest tako bolno dojmio mukli glas zvona zagrebačke prvostolnice, kad no se u nedjelju 26. travnja, oko pol devete u jutro razliježao nad bijelim našim Zagrebom i daleko nad krajevima oko njega, dojavljujući svemu hrvatskomu narodu, da je plemenito srce dobroga zagrebačkoga nadbiskupa Posilovića prestalo da kuca.

Sada nemamo više ni one sreće, što smo je imali prvih dana iza smrti njegove: da pokojnoga nadbiskupa gledamo okružena cvijećem i plamenovima svijeća, gdje mirno, spokojno leži, kano da se odmara nakon mučnoga, radinoga života. Danas ga već krije crna tama hladne grobnice, gdje čeka, dok ne izađe, da pred cijelim svijetom primi plaću za ono, što je nama bio i kaki nam je bio.

*

Mladost nadbiskupa Posilovića, napose pak đakovanje njegovo veoma je zanimljivo, puno najljepših pobuda za mlada srca. Zato ćemo ovdje donijeti, kako sam nadbiskup Posilović opisuje život svoj, a osobito, što se sve s njim zbivalo na početku đakovanja njegova.

»Rodio sam se, tako počinje autobiografija nadbiskupa Posilovića, u gradu Ivaniću 24. travnja 1834. od roditelja bogoljubnih, ali siromašnih. Bio mi je otac čižmar i, kako sam više puta znao reći, počeo svoj zanat sa 5 forinti srebra. Djece se rodilo devetero, no četvero se samo odgojilo, što i danas još živu. Brat mi Mihovil jest javni notar i advokat u Novoj Gradiški, a najmlađi Stjepan vijećnik vis. stola sedmorice u Zagrebu. Jedina sestra Katica jest udova pučkoga učitelja i žive u Zagrebu. Pošto prvorođenac brzo umrije, ja ostadoh roditeljem kao prvo dijete. Ne znam, da bi mi kada što bilo pomanjkalo od hrane roditeljâ. Nisam bio navršio još ni sedam godina i već me otac htjede da metne u školu u gradu Ivaniću, koju su zvali carskom. A kad me ne htjedoše da upišu kod gradskoga magistrata za to, jer se tražila doba od 8 godina, uze me otac za ruku i odvede k tadanjemu vrlo cijenjenomu učitelju Stjepanu Poseziju, i pošto ovomu reče nekoliko riječi na hodniku od škole, gdje smo ga zatekli, uze me učitelj za ruku, otvori vrata od škole, potisnu me unutar i zatvori i osta vani s ocem još razgovarajući. Ovaj krasni učitelj uz mojega oca bude početnikom mojemu daljnjemu napretku u školama. Kad sam naime jur pet godina polazio ivanićku carsku školu, dok dobom i tjelesnim razvitkom dorastem za naučnika kakovu zanatu, taj moj dobri učitelj na kraju školske godine poče iznenada (ne sjećam se, da je ikada prije tako činio) pitati moje vršnjake, što će koji biti i kamo će? Kad mene tako zapita, ja mu odgovorih, da ću u Zagreb na zanat. A na to će on, kao da me nije razumio: U Zagreb u latinske škole, vrlo dobro! I kad sam iz školske sobe izlazio, reče mi, neka bi moj otac malo k njemu došao. Otac dođe k njemu i oni se dogovoriše, kako će me spraviti u škole u Zagreb. Ja moradoh drugi dan pisati u školi molbenicu na biskupa Haulika, da me primi u zagrebački orfanotrofij. Ne bjeh primljen. Ali je moj učitelj našao drugi put. Odvede me k tadanjem vicerektoru klerikalnog sjemeništa Franji Milašinoviću, koji je njega dobro poznavao i cijenio, i ja budem primljen među đačiće, koji su klerike kod stola podvorivali i za to dobivali hranu.

Ovako je bilo do godine 1848. Kad smo daci jur u svibnju bili razpušteni, rečeno mi je bilo u sjemeništu, da će se broj klerika jako smanjiti, te da se ne imam više nadati hrani u sjemeništu. A bio me je

jedan đak također jako ocrnio kod vicerektora Milašinovića te sam zbilja bez nade na povratak otišao kući roditeljskoj. Kako je rat s Madžari buknuo, i u prostom se puku govorkalo, da će taj rat dugo, do sedam godina, trajati, i u to sve vrijeme ne će biti otvorene više škole, stadoše neki rođaci, osobito moja po materi babica, inače meni uvijek vrlo mila, oca nagovarati, neka me dade u kakav posao ili zanat; na što se otac napokon nekako sklonu i posla me k mojem tetcu krojaču u Grahovom potoku u župi ludinskoj. Znam dobro, da me je on otpuštao suznim očima, dočim sam ja bez suza polazio, razmislivši, da me on svojim sredstvima i uz drugu djecu ne može kroza škole prenesti. I tako ja padoh u krojačiju; ali prije nego sam naučio pravilno iglom bosti, izvuče me iz toga moj prvi uz oca mi dobročinitelj, učitelj Posezi. Nije dobio za školu pomoćnika, pa se sjeti mene i zapita mi otca, gdje sam, jer da bih mu ja mogao pomagati. Otac ovo rado prihvati i posla po mene, i ja rado dođoh i pristah uz mojega učitelja u učiteljevanje. Uz neku nagradu davaše mi kod sebe i objed.

Vrijedno je, da ovo spomenem. On je bio slaba želuca i nije mogao da podnosi posna jela. Sa svim tim u nemrsne dane pripravljalo se je samo nemrsno jelo. Ja sam ga slatko jeo, ali on siromah, kad bi ga kušao jesti, morao je brzo ustat i mukom ga izbaciti. Oženjen nije bio, i nisam nikada čuo, da bi tko šta smio prigovoriti njegovu moralnom i religioznom življenju.

Oko Uskrsa 1849. dobije on školskog pomoćnika, a mene spravi u Belovar k tamošnjoj glavnoj školi za kandidate školstva, s mjesečnom plaćom od 4 forinta srebra. S tim ne bih bio mogao živjeti, te je trebalo, da po kućama privatno poučavam. Napokon puče glas, da će se početkom studenoga 1849. otvoriti latinske škole. Ovo uzgiba i mene, no još više mojega oca i mojega učitelja, i oni si nađoše dobroga pomoćnika u tadašnjem ivanićkom župniku, Ivanu Samuelu. Ovomu naime bijaše jako sklon kanonik Šavtar, pa on preko Šavtara izradi, te me vicerektor Milašinović opet primi u sjemenište na hranu, a sada i na stan.

Stupio sam tada u četvrti gimnazijalni razred još po starom sustavu. Moji prijašnji konškolarci gotovo svi pretekoše me, učinivši privatno ispit za četvrti razred. Mogao sam im zavidjeti, jer zbilja u tom razredu nisam mogao ništa naučiti. Srećom slijedeće školske godine nastupi nov sustav s novimi profesori, te sam tako bar 5., 6. i 7. razred mogao dobrom korišću polaziti. Godine 1853. nadbiskup Haulik osnova i otvori u sjemeništu filosofski studij, i ja stupih u tu novu školu i postadoh klerik. Predavati se imalo propisane predmete latinskim jezikom, ali nije bilo ni usposobljenih učitelja, a ni knjigâ, i po tom od svega nauka bila mala korist. No ja sam postao klerikom i u tom staležu našao zadovoljstvo. U zadnja dva školska mjeseca počeo sam se pripravljati da učinim ispit zrelosti na gimnaziji. Sam nisam na to ni mislio, ali me upravo natjerao moj dobri prijatelj, Josip Beruta. Baš ozbiljno odreče mi svoje prijateljstvo, ako se ne podvrgnem tomu trudu i ispitu. A to nije bilo lasno jer u sjemeništu nisam baš ništa takova učio, što bi mi vrijedilo za ispit zrelosti na gimnaziji; a nisam nipošto ni htio da kakogod taj ispit položim na onoj gimnaziji i pred onim profesorima, koji su me dobro poznavali i cijenili. Zato pozvah k sebi odanoga mi prijatelja, Danila Stankovića, s kojim sam se u gimnaziji za prvenstvo natjecao, da mi kaže, što su sve oni učili u osmom razredu i bili se ja smio po njegovom sudu podvrći s poštenjem tomu ispitu. On se malo zamisli, pa mi reče: »Drugomu ne bih svjetovao, no ti bi mogao«. I tako se ja uhvatih posla i položih ispit s odlikom. I gle, kakove mu bijahu posljedice! Ja pokazah svjedodžbu profesoru bogoslovlja, Nikoli Horvatu, meni od prije vrlo prijaznu, i on vidiv ju pohvali me i reče, da mu ju ostavim za dan, dva. Kad ja opet po nju dođoh, reče mi, neka se predstavim s njom nadbiskupovu tajniku Gašpariću, a ovaj mi kaza, da me je nadbiskup Haulik voljan poslati na bogoslovlje na bečko sveučilište i u ugarski zavod Pazmaneum, pa da li sam voljan poći? Odgovorih s veseljem, da jesam, i premda je tada u Beču vladala kolera, te me neki plašili, skupih se brzo na put i stigoh u Beč 15. listopada 1854. Ovdje sam svršio četiri tečaja bogoslovlja i u posljednjoj godini također rigorozni ispit iz biblijskih disciplina, što je tada bio privilegij samo za pitomce Pazmaneuma. Vrativši se u Zagreb primih sve redove u metropolitskoj crkvi, a presbiterat 8. kolovoza 1858«.

*

Kakav je evo **o p i s** mladenačkih dana pokojnoga Posilovića, takav mu bijaše i **ž i v o t** u doba muževno i kasnije: jednostavan, skroman, čedan. Mi, koji smo živjeli s njime, vidjesmo to svojim očima, a drugi to opažahu u radu njegovu i svakoj javnoj pojavi njegovoj.

Kad se vratio s nauka svojih u Beču, bude namješten u zagrebačkom sjemeništu, gdje mu povjeriše profesuru u bogosloviji, a podjedno bijaše i nadstojnikom nauka u zavodu.

Kad se osnovalo u Zagrebu hrvatsko sveučilište, bio je dr. Juraj Posilović imenovan javnim redovitim profesorom u bogoslovnom fakultetu sveučilišta. Kakav je bio profesor i nadstojnik klerika, kaže kratko

i jezgrovito drug njegov iz profesorovanja i prijatelj mu dr. Fr. Iveković. »Ugodno je, veli, bilo s njime općiti: bio je blag sa svakim, svagda vedar, u besjedi duhovit, milokrvna srca, gotov na svaku uslugu, stoga je bio od kolega mnogo cijenjen i od učenika iskreno štovan«.

Dr. Juraj Posilović, biskup modruški i senjski.

Godine 1876. bude Posilović imenovan biskupom biskupije senjske i modruške. Kod svečanog ustoličenja u prvom pozdravu, kojim je oslovio stado svoje, postavio je sebi devizu u cijelom svom biskupskom radu: »Moja je prva riječ: Ostanimo vjerni Isusu Kristu!« Što je pak rekao, tako je i radio i kao biskup u Senju i kao nadbiskup u Zagrebu. Da u narodu hrvatskome ustali, učvrsti solidan vjerski život, — to bijaše svagda svrha svemu njegovu radu, svim njegovim naumima, osnovana pothvatima.

Biskup Posilović mogao je ostvariti svoj ideal: »Ostanimo vjerni Isusu Kristu« samo s pomoću svoga svećenstva. Ali, dok mu svećenstvo stradava, dok ne ima ni ono, što mu je najpotrebnije za život, ne će se moći ni svom dušom dati na duhovni rad među vjernim pukom. Zato mu i jest kao biskupu bila velika briga, da siromašnome svećenstvu materijalno pomogne, pa je radio i molio, da se svećenstvu njegovu u duhovnoj pastvi poboljša plaća. Uspio je, ako i ne onako, kako je želio i kako bi dolikovalo. Snovao je i o tome, da dođe do zaklade, iz koje bi pomagao naročito župnike, koji živu na župama zabitnim, u osami. Kad bi slao mlade svećenike, da upravljaju takovim župama, sam im je od svoga davao, da barem u prvi mah imadnu, što su najviše trebali za život. No i inače je dijelio milostinju obilno, kako o njemu piše nasljednik na biskupskoj stolici u Senju, biskup dr. Vučić, ali nije nikada ljevica znala, što daje desnica. Istom kad je otišao iz Senja, saznalo se, kolike je sirote, nevoljnike i bijednike potpomagao.

Da kao pastir, kao biskup bude svećenstvu svome uzornim primjerom, on je dužnosti svoje vršio vazda veoma savjesno. Na sjemenište je svoje pazio budno, ta sjemenište je svakomu biskupu, a i mora da bude, zjenica oka njegova. Svećenstvo je svoje ljubio kao braću svoju, s njime se radovao u radosti njegovoj, s njime tugovao u boli. Kako se brinuo da svećenstvu svome olakša materijalne prilike, trsio se i oko toga, da mu svećenstvo prima izobilja i duhovne okrepe. Zato je uveo duhovne vježbe, koje su se držale svake godine, i on im je redovito sam prisustvovao.

Mnogo je radio biskup Posilović, da se i stado njegovo, katolički narod njegov u vjeri kršćanskoj i solidno uzgoji i u njoj učvrsti. Oko toga je radio umnim i krasnim poslanicama, a da uspjeh bude siguran, uveo je pučke misije, koje su za vjerni puk, za sve slojeve pučanstva od neprocjenjive upravo vrijednosti. »Kod misija vidimo«, piše povjesničar, protestant Menzel, »u kakovoj je prednosti stara majka Crkva, da ona može držati takove meetinge, a da se ne treba bojati ni smiješnosti ni prikora. Pred dubokom ozbiljnošću njezina sakramenta pokore iščezava svaka bruka i svaka opačina«.

Kadno je polazio na nadbiskupsku stolicu zagrebačku oprostio se biskup Posilović od svojega stada riječima sv. Pavla: »Vi znate od prvoga dana, otkad sam k vama stupio, kako sam s vama sve to vrijeme bio, služeći Gospodina sa svom poniznosti, i suzama i kušnjama, koje su mi se dogodile od zasjeda; kako nisam uskratio ništa od stvari korisnih, da vam ne bih navijestio, i naučao vas i po kućama, svjedočeći kajanje prema Bogu i vjeru u Gospodina Isusa Krista«.

Ali osobito je sebi ime stekao pokojni Posilović kao biskup senjski i modruški time, što je osigurao za sve vijeke u svojim biskupijama uporabu staroga slovenskoga jezika u liturgiji. O tom govori današnji biskup senjski i modruški, presvijetli dr. Vučić ovo:

»Neizbrišljivu zaslugu stekao si je na stolici senjskoj i modruškoj biskup Juraj za glagoljicu. U prošastom vijeku počeo se je staroslovenski jezik gubiti u crkvama biskupije senjske i modruške, gdje je prvo gospodario. Nestašica knjiga i osobni komoditet uveo je u pjevanu misu mjesto glagoljskoga misala hrvatski šćavet i latinski misal, te tako nastala zloporaba živućega jezika u bogoslužju, taj abusus mogla je kongregacija svetih obreda svaki čas ukinuti. A znajući to dobro naš vrli natpastir, izdaje, čim je dotiskan staroslovenski misal dozvolom velikoga pape Leona XIII. ovaj cirkular dne 22. ožujka god. 1903. na svoj kler: »U Rimu, u tiskarni sv. zbora za širenje vjere, netom je izašlo novo izdanje staroslovenskoga misala. S ovim izdanjem dana nam je mogućnost, ali također nastala je stroga dužnost, da počnemo u našim dijecezama opet uspostavljati božju službu jezikom staroslovenskim, kako je bivalo od najstarijih vremena, te imalo biti do dana današnjega. Ono bo, što danas de facto obstoji poraba jezika čisto hrvatskoga, pa još k tomu miješanje hrvatskoga s latinskim, nije pred kanoni van zla poraba«.

»Da se pako uzmogne opet uspostaviti u Naših dijecezah božja liturgija po zakonu, trebala je prije svega bogoslužna knjiga. Sada je izdana i sada zato nalažemo: da se za svaku pojedinu župnu crkvu ima nabaviti iz dotične blagajne. Siromašnim župam, za koje bi taj potrošak bio preteretan, nastojat će se

olakotiti, koliko bude moći«. A to olakšanje oćutio je najviše biskupov džep. Kad su glagoljski misali nabavljeni, izdao je pastirsku poslanicu dne 25. ožujka 1894., kojom uspostavlja jezik staroslovenski u porabu dijeceze senjske i modruške, uza to dodao je i mudre napute i opreze pri uvađanju staroslovenske liturgije. Zatim ustanovio je u biskupskom bogoslovnom učilištu katedru za liturgički jezik staroslovenski i odredio, da počam od god. 1894. ima biti liturgički jezik staroslovenski predmetom župničkoga ispita za sve kandidate. I tako cijela biskupija senjska i modruška glagolja već od god. 1894., i tu povlasticu ne će joj nitko više poreći, a to je zasluga biskupa dra. Jurja Posilovića«.

Uopće pak, što je pokojni nadbiskup Posilović kao senjski biskup bio ondje svome svećenstvu i narodu, i kakav mu je bio, najljepše se razabire iz riječi, što ih o odlasku njegovu u Zagreb zabilježio isti biskup dr. Vučić.

»Na njegovu nadbiskupsku stolicu otpratiše ga mnogobrojni svećenici senjski i modruški, suznim okom rastadosmo se s milim i dobrim natpastirom, a harne biskupije senjska i modruška ubilježiše njegovo ime u svoju povjest zlatnim slovima i sa svetim usklikom: »Se Jerej veliki, iže va dni svoje ugodi Bogu i obrete se pravedan«.

Dr. Juraj Posilović, zagrebački nadbiskup.

Kad je senjski biskup, dr. Juraj Posilović, bio nakon duge borbe između svjetovne vlasti i sv. Stolice imenovan nadbiskupom zagrebačkim, rekao je veliki prijatelj Hrvata, pokojni kardinal Steinhuber, piscu ovih redaka: »Sv. Otac dobro znade, da je biskup Posilović boležljiv, da sam on ne će kao nadbiskup moći mnogo raditi, ali će učiniti, da budu radili drugi, jer je u njega pravi duh biskupski i najbolja volja za katolički rad«. Leon XIII. nije se prevario.

Što je Juraj Posilović kao biskup u Senju započeo, to je kao nadbiskup u Zagrebu nastavio. Sjećamo se, kako je Zagreb dočekao novoga svoga nadbiskupa, koga je znao, da je Hrvat rodom i osjećajem.

Tek se slegoše valovi iskrenoga oduševljenja, a nadbiskup se Posilović dao na rad.

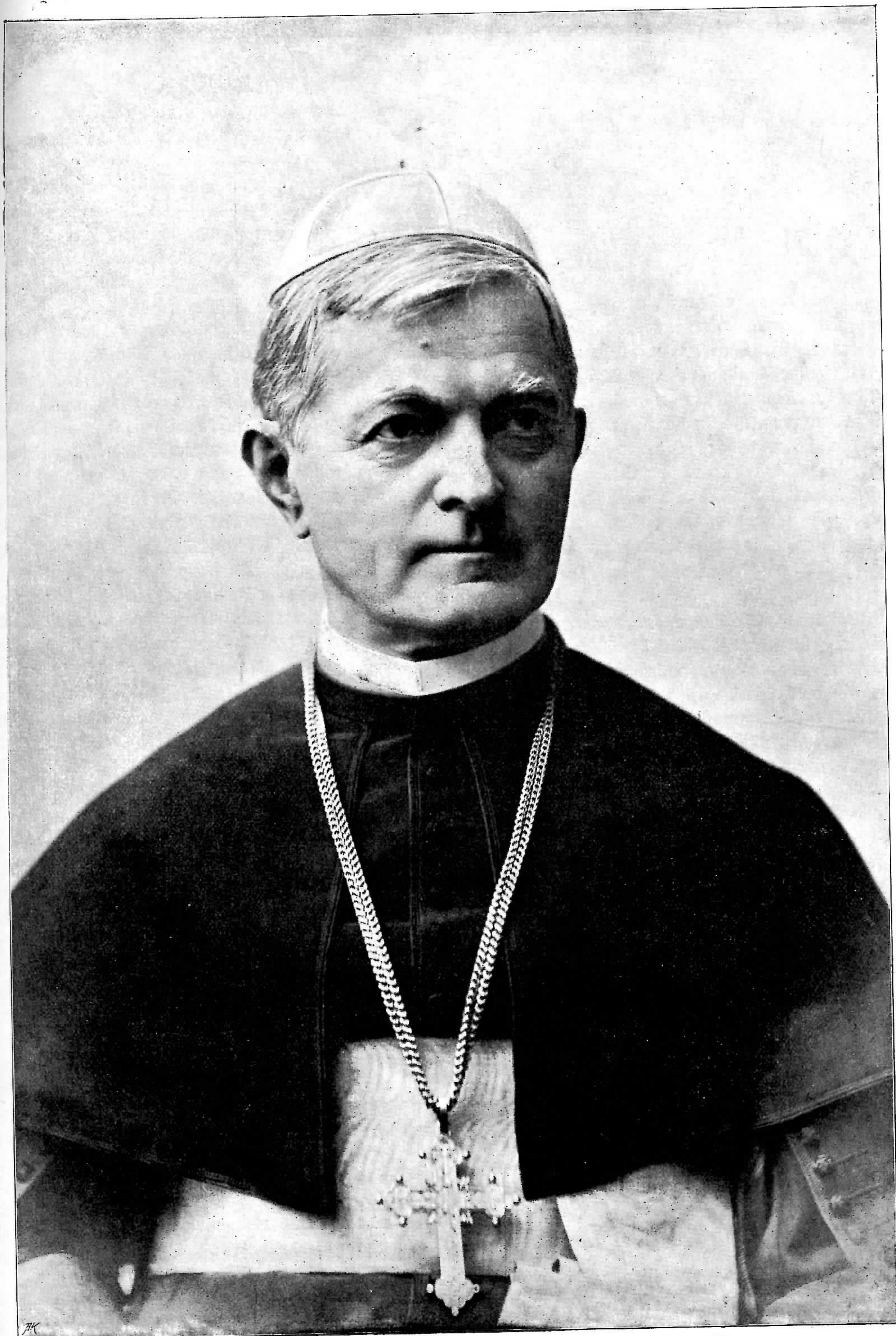
U politici nije se nadbiskup Posilović nikada i nigdje isticao. Svome je svećenstvu davao u političkom radu posvemašnju slobodu, pa se veselio, kad je čuo, da su svećenici u ogromnoj većini vazda s narodom, tek bi ga boljelo, a tu je onda i mirio i korio, ako bi svećenik na sablazan vjernome narodu ustajao protiv svećenika radi razlikosti političkih nazora, ali on sam nije nikada silazio u vrtlog političkoga života. To bi se posvema kosilo s njegovom naravi, a i s dostojanstvom — a tako i jest on mislio — biskupske njegove časti. No on je bio Hrvat, osjećao je toplo s hrvatskim narodom, veselio se napretku njegovu, a udarci, što su stizavali hrvatski narod, bolno su se doimali i plemenitoga srca njegova. To je on pokazao ne toliko riječima, koliko djelima svojim.

Duboko je bilo uvjerenje nadbiskupa Posilovića, da će hrvatski narod najsigurnije doći do svoje slobode, ali i do sreće svoje, bude li cijenio vjeru svojih otaca, bude li prema načelima vjere svoje vazda i živio i radio. Dok hrvatski narod bude prožet vjerom svojom, dok bude moralan, bit će i jak, da se održi u borbi i za politička prava, bit će snažan, da tu borbu i kraju privede. To je bilo duboko nadbiskupovo uvjerenje, a prema tome uvjerenju je i kao nadbiskup radio.

Kako je započeo u Senju, tako je uradio i u Zagrebu: počeo je sa svećenstvom. Da se svećenstvo obnovi pravim duhom Božjim, uveo je nadbiskup Posilović duhovne vježbe, koje se drže svake godine na dva mjesta nadbiskupije, da im uzmogne lako prisustvovati što više svećenstva. Uporedo brinuo se upravo očinski za nadbiskupsko svoje sjemenište. A kako je brzo našao vrsnoga rektora u blagopokojnom već dru. Gustavu Baronu, koji je živio samo za sjemenište, za duhovnu mladež, u dvanaest godina njegova rektorovanja naše je sjemenište preporođeno, jer nadbiskup Posilović nije mogao, a i nije htio da odbije ma koji prijedlog rektora Barona, gdje se radilo o tome, da se duhovnoj mladeži zasladi sjemeniški život, da sjemenište bude zaista žarište za mlada srca naših klerika, žarište ljubavi prema Bogu i hrvatskomu narodu.

*

Dok se ovako brinuo oko klera svoga i duhovnoga mu podmlatka, nastojao je, da se i stado njegovo obnovi u kršćanskom životu, da dođe do prave katoličke svijesti. Latio se s mjesta prokušanoga već za to sredstva, pobrinuo se, da se u narodu drže pučke misije. Što su za svećenstvo i redovništvo duhovne vježbe, to su za narod pučke misije. Da se danas, nakon dvadesetgodišnjega biskupovanja dra. Jurja Posilovića na nadbiskupskoj stolici zagrebačkoj, katolički narod ove nadbiskupije u vjerskom svome životu preporađa, neumrla je zasluga pokojnoga nadbiskupa: zasluga to veća, što je imao da savlada teškoća, da provede ovo veliko djelo u svome stadu. Vidio je on sam, vidješe svi, kojima je bio na srcu pravi kršćanski život katoličkoga naroda hrvatskoga, da su mu misije neophodno potrebite, ali nema misijonara. No ljubav i jaka volja savladava sve. Nadbiskup je u prvi mah pozvao oce Isusovce iz

† Nadbiskup dr. Juraj Posilović.

Dalmacije, onda također i oce Dominikance, i veliko se djelo srećno započelo. Od godine 1895. do 1902. zvao bi on Isusovce iz Dalmacije, pa onda iz Bosne, a s njima i Dominikance, i svake su se godine držale misije u raznim krajevima nadbiskupije, a on bi ih sam pratio budnim okom i pobožnom molitvom veseleći se upravo djetinjom radosti, kad su mu dolazili glasovi o velikim uspjesima njihovim.

*

Ali da trajno osigura narodu hrvatskome ovo vrelo blagoslova, moćno ovo sredstvo propagacije kršćanskoga života, oživotvorio je pokojni nadbiskup potkraj godine 1902. namisao velikoga svoga predšasnika kardinala Haulika, te podigao njegovom zakladom Isusovcima u samom Zagrebu crkvu i kuću. Za ukras crkve njihove darovao je sam nadbiskup Posilović daleko preko stotinu tisuća kruna. Tako je Zagreb postao i središtem pučkih misija, koje se godimice drže ne samo u zagrebačkoj nadbiskupiji, već i u svim krajevima, gdje obitava hrvatski narod katoličke vjere.

Misije nijesu bile nadbiskupu Posiloviću dosta. Što je god držao, da će dići u hrvatskom narodu katolički život, da će mu očeličiti katoličku svijest, za to se on zagrijavao, to je on poduzimao, to je podupirao. Lijepi I. hrvatski katolički sastanak u Zagrebu mogao se držati, a i držao se, jer se očinskom brigom za nj zauzeo nadbiskup Posilović. On je preuzeo na sebe sve materijalne troškove, a i ugledom svojim i radom je postigao, te su mu prisustvovali uz prekrasni broj naroda svi hrvatski biskupi iz sviju hrvatskih krajeva. A kad je sastanak taj davno već minuo, nadbiskup je Posilović bio, koji je najrevnije radio, da se doista ostvare najvažniji zaključci, što se na sastanku stvoriše. A medu najvažnijim zaključcima svakako bijaše onaj o katoličkoj štampi. Dobro je on znao, da je štampa danas u svijetu najmoćniji faktor. Neprijatelji vjere i Crkve najviše se i najuspješnije služe baš štampom, a i sami gledamo na svoje oči — da i ne spominjemo drugih naroda — gdje zla štampa više nanosi štete narodu hrvatskomu, nego li svi njegovi dušmani. Da suzbiju otrovno ovo oružje, kojim neprijatelji imena Božjega rpimice ubijaju vjerni narod, valja da se i branići Crkve late istoga oružja. Veliki Leon XIII. neprestano je s Petrove stolice upozorivao katoličke narode, neka osnivaju, neka šire i podupiru protiv bezbožne, slobodnozidarske štampe štampu katoličku. Leonov glas uzeo je k srcu i pokojni nadbiskup, pogotovo gdje je vidio, koliko zlo šire u stadu njegovu bezbožni ili barem indiferentni listovi, knjige i novine. Zato je s veseljem pozdravio osnutak katoličkoga dnevnika u Zagrebu i dok je god izlazio, velikodušno ga pomagao. A da osigura izdavanje katoličkih novina i knjiga, prvi je potpisao osnutak »Hrv. katoličkoga tiskovnoga društva« u Zagrebu, koje je takoder veoma mnogo učinilo za kršćansku prosvjetu katoličkoga hrvatskoga naroda.

Uz katolički dnevnik, koji je bio odreden za inteligenciju, sam je nadbiskup Posilović zaželio, da se izdaje i posebni list za puk katolički kao ustuk nezdravoj i protuvjerskoj novini u puku. Tako je došlo do »Istine«, koja se kasnije prometnula u »Hrvatsku Zastavu Istine«.

Pored ovih listova nadbiskup je Posilović podupirao i gotovo sve ostale katoličke listove, gdje ih god u Hrvatskoj imade. Katolička je štampa imala u nadbiskupu Posiloviću kraljevskoga mecenu, koji je za nju žrtvovao preko pola milijuna kruna. »Nije njegova krivnja — veli s pravom »Katol. List« prigodom smrti nadbiskupove — ako je koja ta po njem podupirana akcija po zlu prošla. On sam bio je najboljih nakana, ali, kako smo ljudi, izvrne često puta ljudska slabost, neznanje ili pakost i najplemenitije smišljeno djelo. Tako i plemeniti naš natpastir nije svagda i svagdje u svojem brižnom radu žeo obilatih plodova, kako je doista zaslužio.« Ovo naročito vrijedi za katolički dnevnik u gradu Zagrebu. Isti uzroci, koji srušiše u narodu hrvatskom tolike i najljepše institucije: ljudska slabost, neznanje ili pakost, skriviše i propast katoličkoga dnevnika u Zagrebu, ali i ono nekoliko godina, što je živio, katolički je dnevnik utro čvrstu stazu onima, koji hoće dalje da rade u katoličkom pokretu medu hrvatskom inteligencijom.

*

Sve, što spomenusmo, podupirao je nadbiskup Posilović veoma izdašno ne samo moralno ugledom svojim, odobravajući svako plemenito djelo, bodreći sveudilj na rad, nego i materijalno. Svako hrvatsko i katoličko pothvatanje našlo je u njemu svoga dobročinitelja, svoga mecenu. Često puta se desilo, da smo najljepše započeli gdjegod raditi, ali najednom eto zapreke: nema novaca, pa ne možemo dalje. Prva pomisao bila nam je naš nadbiskup, potužismo mu se, izjadasmo mu se — i sve je dobro bilo. Jedino tako se moglo s tolikim uspjehom raditi medu našim srednjoškolskim đaštvom, jedino tako smo mogli raditi i oko kršćanske izobrazbe našega radništva. Da je u kršćansko socijalnom pokretu medu radništvom bilo više poslenika, da je naše svećenstvo bolje shvatilo važnost toga pokreta i za nj se zauzelo, uz vazda blagotvornu desnicu nadbiskupa Posilovića naše bi radništvo bilo danas jaki i sigurni potporanj katoličkih načela u hrvatskom narodu.

Rad je nadbiskupa Posilovića bio vazda skroman, za nj znadoše tek oni, koje je on poticao, bodrio na rad, s kojima je i on radio. I onda, kad je nadbiskup

Posilović sticao ime prvih naših biskupa u povijesti crkvenih naših pokrajina, on je radom svojim ostao čedan.

Ali najskromniji bijaše baš ondje, gdje se često činilo, da skromnost škodi ugledu njegovu i dobru glasu. Za novčane darove, što ih je kao nadbiskup dijelio na sve strane, jedva je tko znao: nije smio ni da znade, jer je to tako htio nadbiskup. Pored onih 70.000 K, što ih je u razne plemenite svrhe razdijelio prigodom dvadeset i pet godišnjice biskupske časti, pa onih 150.000 K, što ih je podijelio na spomen pedesete godišnjice misništva i napokon onog podrugoga milijuna, kojim je obdario pred neko četiri godine tolike crkvene i rodoljubne institucije u Hrvatskoj, tek bi se kadikad što čulo, da je nadbiskup Posilović dao u dobrotvorne svrhe. A ipak, koliko je on toga razdijelio! Prvostolnoj crkvi je dao preko 200.000 K, daleko preko 100.000 K dao je za isusovačku crkvu presv. Srca Isusova u Zagrebu, 25.000 K za stolnu crkvu u Senju, preko 50.000 K za župnu crkvu u svom rodnom mjestu, u gradu Ivaniću, 12.000 K za crkvu sv. Blaža u Zagrebu. Da nam je sada otvoriti knjigu, u koji bi pokojni nadbiskup znao zabilježiti barem znatnije izdatke, vidjeli bismo, da se jedva gdje gradila ili popravljala koja crkva ili kapelica u svim krajevima, gdje nam god imade Hrvata, a da ne bi nadbiskup Posilović obilato pritekao u pomoć. Iz Bosne, Hercegovine, Istre i Dalmacije, iz hrvatskih krajeva Ugarske, odasvuda su dolazili k njemu s pouzdanjem čvrstim, da će im on pomoći. I pomagao ih je. Ali posebno je sebi ime stekao među vjernicima grčko-katoličke eparhije križevačke. Iza zagrebačkog biskupa Petra Domitrovića, za kojega je početkom sedamnaestoga vijeka osnovana današnja grčkokatolička eparhija križevačka, nadbiskup Posilović bijaše najveći dobročinitelj ove eparhije. Svećenstvo grčkokatoličko dolazilo je vazda k nadbiskupu kao k svome ocu, a on ga je i kao otac vazda primao. Zato presvijetli vladika križevački, javljajući smrt preuzvišenoga gospodina nadbiskupa svome svećenstvu s pravom kaže: »Blagopokojnik bio je naš najveći zagovornik, zaštitnik i dobrotvor. U 300-godišnjoj povijesti naših borba on je uz bl. sp. Petra Domitrovića, biskupa zagrebačkoga, koji je 1608. g. svojski pomagao položiti temelje naše eparhije, — najveći pobornik i revnitelj. Zato će ime njegovo zlatnim slovima biti zabilježeno na skromnom listu povjesti naše dieceze, što Vi svi dobro znadete!«

Predobroga oca i velikoga dobročinitelja svoga izgubiše u nadbiskupu Posiloviću naše Uršulinke u Varaždinu, kojima je on godimice, da, u svakoj potrebi bio u pomoć plemenitoga svoga srca dostojnim darovima. Zavodu sestara Anđela čuvara na Korčuli pokojni je nadbiskup, videći važnost toga zavoda za Dalmaciju, položio temelje lijepom svotom od svojih 25.000 K i više.

No i svjetovna naša prosvjetna, uopće kulturna i humanitarna društva i zavode: jugoslavensku akademiju, sveučilište, društvo sv. Jeronima, Maticu Hrvatske i mnoge druge institucije, sve ih je podupirao ili podupro pokojni nadbiskup ili većom ili manjom svotom, a i od njih gdjekoje društvo našlo je u njega pomoćnika svoga, kada bi se godijer našlo u nevolji. U javnosti za to se nije znalo, a ne zna se ni sada.

A koliko je pokojni nadbiskup razdijelio onima, koji su osobno pokucali na njegova vrata, to najbolje znademo mi, koji smo tolike prošnje pojedinaca donosili pred njegovo lice. Dajući samo po 10, 20, 50, 100, a i više kruna on je razdijelio ovakim osobama do 20.000 K na godinu. I o tom bi najbolje znale govoriti knjige, kamo je pokojnik bilježio samo znatnije svote, što ih je ovako davao pojedincima, koji dođoše k njemu. Pravo je i istinito o njem pisao biskup Šarić: »... Koliko uza sve to njegovih pripomoći svima onima, koji se utječu dan na dan Njegovu plemenitom srcu! Nema dana, da on ne otire toliko suza, ne utaži tolike boli, ne obdari tolike nevoljnike. Oda svih strana kuca se na vrata Njegova srca, i traži se Njegovo milosrđe. Teško je i pojmiti, koliko je tih molba. Između njih ima bez sumnje i neopravdanih i netemeljitih; ali ima molba i od takovih osoba i obitelji, koje trpe, koje trebaju pomoći, ali radi društvenih prilika, dobro ili zlo shvaćenih, ili radi drugih obzira ne utječu se ni javnim zavodima, ni drugim privatnicima. Utječu se nadbiskupu. A nadbiskup se odaziva molbama kud i kamo li više, nego se to misli i znade. To znadu samo oni nebrojeni, koji su pomoženi. Što se znade, to je najmanji dio od onoga, što nadbiskup čini. Najmanji je dio, jer nadbiskup proniknut evanđeoskim duhom zazire od toga, da se znade.«

*

To je evo, takav je bio pokojni nadbiskup Posilović. Učinio je mnogo, velika je djela učinio, ali za njih saznajemo tek sada, kad njega već nema među nama, a djela ćemo ova tek znati procijeniti, kad donesu ploda, kako ga je on želio, i onda ćemo vidjeti, koliko je dobra hrvatskomu narodu učinio skromni taj, dobri natpastir njegov. Znali smo doduše, da ono srce, koje nam je sve, što k njemu dolažasmo, primalo onako toplo, onako očinski, da to srce ne miruje, ali da radi toliko, koliko je radilo, trebalo je, da nam pokaže smrt našega Metropolita. Znali smo, da ono blago lice njegovo, onaj mili mir, kad bi u punoj katedralci časno i dostojanstveno vršio biskupske funkcije, znali smo, da je to lice samo izražaj one sreće, što je u srcu uživa ugodnik Božji, ali da je

ova sreća izvirala iz milosrđa i dobrote, koju sada tek o nadbiskupu propovijedaju tisuće i tisuće bijednih, potrebnih, sirota — to su mogli naslućivati tek oni, koji su iz najbliže blizine slušali kucaje plemenitoga srca njegova. Ali ne — slutio je to i svijet, slutilo je to njegovo svećenstvo, slutio narod njegov. Samo tako shvaćamo veličajni njegov sprovod, zadnju počast, što ju je nadbiskupu svome iskazala zagrebačka nadbiskupija, metropolitu svome cijela katolička Hrvatska. Kako ga je Zagreb, a s njime cijela Hrvatska najsvečanije dočekala, kad je dolazio iz primorskih krajeva amo, da bude i ostane među nama, tako ga je Zagreb, a s njime cijela Hrvatska najsvečanije, najsvečanijom boli i tugom otpratila do zadnjega mu počivališta, do hladnoga groba. Kako je pokopan nadbiskup Posilović, pokapaju se veliki ljudi, ljudi dobri, koji su zagospodarili srcima naroda svoga.

Dr. Josip Lončarić.

Balade i romance Gjure Arnolda.

Iz ciklusa »Lovor-grana sa Balkana«.

S čežnje.

Krajem sn'jeg i ciča zima
Na divljem se gone hatu;
Ali oko Liliburge
Ipak rujne ruže cvatu.

Ondje boj se očajnički
Sa grozotam svima bije —
A na bližnjem zaseoku
Jedna djeva s čežnje mrije.

»Već topovi«, šapće, »tihnu,
»Noć si rana ležaj sprema;
»A mog zlata, vojne moga
»Jošte nema, jošte nema!

»Hoće l' mi se vratit sretno,
»Tko bi znao kazat ljudî?
»Moje srce burno kuca
»Ko da kani razbit grudi...«

I do okna brzo kroči,
Otvora ga još i brže...
Sve joj nekud: ko da znani
Pod njim već i vranac rže.

Al to vjetar samo škripom
Suho granje vani kida —
Reci, ne bi l' kamen isti
Moro s bola da zarida?!

I pred sliku vojne staje,
Drhtavom je rukom snima —
Al gle kobi! Slika puče
I pustim se rasu tlima.

»Aoh, on je mrtav!«, krikne,
I rukama pokri lice...
Zaljulja se nekud čudno
I štropošta muklo nice.

Prazno mjesto.

Sva je čeljad oko stola,
Mlada samo gazde nema —
Za njega se od nedavna
Stol ne sprema...

Ostali na prazno mjesto
Svak čas pogled n'jemo pute —
Al im pri tom oči udilj
Suze smute.

Ja ne pitam: koja li im
Srce mori spomen-miso —
Kad kroz uzdah mati jeca:
»Kirkiliso!«

Mjesec i zvijezde.

Mjesec eno drži v'ječe
Sa zv'jezdama nad Balkanom,
A licem mu tuga l'ječe
Kao oblak b'jelim danom.

»Boj se svrši«, mjesec zbori,
»Za slobodu i krst časni;
»A pobjedna pjesma ori
»Još i u tren ovaj kasni.

»Kroza pjesmu suze teku
»S onih, što ih humci kriju —
»Al da stvore baš i r'jeku,
»Oplakale ne bi sviju!

»Ah, ima ih i bez groba
»Po guduram, brdim, klancim...
»A ipak su draga roba
»Stoljetnima trgli lancim... «

Mjesec stade — ko u tugu
Da je klono dublje jošte;
A zv'jezde će starom drugu
Reći kao od milošte:

»S palih za dom nemoj kinit,
»S'jedi vodjo, srca meka —
»Mi ćemo im poštu činit,
»Dok je sv'jeta tog i v'jeka.

»Mi ćemo im v'jenac savit
»Ljepši svakog zemskog cv'ieća;
»Mi ćemo ih pjesmom slavit,
»Što na rajsku glazbu sjeća.

»Mi ćemo im u noć tiju
»Ljubit kosti svojim zrakam —
»Nek im bude: ko da sniju
»U kraljevskim zlatnim rakam...«

Sada mjesec dalje grede
I za mrk se oblak skloni —
Da ne vide zv'jezde bl'jede,
Kako s milja suze roni.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Nastavak.)

Neki su dječaci imali okrvavljene prste od promašenih udaraca, pa nijesu mogli da drže pisanice ni da gađaju krajcarom! Mate se ponudi jednomu od njih, da će ga on zamijeniti, pa krajcarom smjeri, baci je vješto i dobi pisanicu. Istom krajcarom dobi još jednu pisanicu, pa drugu i treću. Onaj je dječak spravljao pisanice u rupčić, koji je ubrzo bio preuzak. Sjatiše se okolo Mate, a on pisanicu za pisanicom dobiva i daje dječaku. Ostali se uzrujaše, jer je već ponestalo pisanica. Mijo Car, koji se desio među njima, stade se ljutiti. Onda se ojunači jedan dječak i nagovori Matu, neka on drži pisanicu, a Mate jednu isprosi od dječaka, kome je učinio toliku korist. Dječak ne udari u pisanicu, već u Matin prst. Jako ga zaboli, ali on ni ne pisnu, nego krajcar pobere i spravi. I drugi ga krajcar udari po prstu, a treći mu nareže kožu i proteče krv. Ni na to se on ne obazre, nego je krvavom rukom držao pisanicu i brao novce po tlu. U to pristupi k njemu Mijo Car i lupi šakom po krvavoj mu ruci, te se pisanica zdrobi. No u isti su čas bile obje Matine šake u njegovoj kosi, pa se pobiše pred svima, i svima na radost, Mate bio manji, ali okretniji, Mijo veći i jači, po obojica dobiše batina. Netko viknu, da dolazi stražar, i borci se rastadoše. Mate je imao punu šaku novaca i vlasi s glave Mije Cara.

Stražar Papež potrča za nekim dječacima, što su ga dražili i fućkali pogrdnu pjesmicu Toni Bediću, koga opaziše, da se onuda vere sa svojom neminovnom čikom u ustima.

Mate se vrati kući ko pobjednik. Maša mu povi ruku, a kad prebrojiše novac, stade ih on dijeliti i Anici i Janku i Alfredu, dok ih Maša ne rastjera. Onda Mate potrča u grad, pa sve, što mu je ostalo, sasu u škrabicu za milodare pred sakristijom.

Po Uskrsu se voda razišla. Kupa je spala, i trgovina bujno procvate, jer je u Karlovac navrvjelo sa svih strana radnika i inžinira, koji su imali graditi željeznicu na Rijeku. Karlovčani se smijali tim došljacima, jer to bijahu čudni stranci, ponajviše Nijemci. Isticala se među njima i neka crnomanjasta čeljad, oniska stasa, a ciganskog hoda. Ovi su na visoko puhali. Tko bi znao, kako, — ali oni dospješe među najbogatije građanstvo i stadoše udvarati karlovačkim ljepoticama. Činilo se, da ništa ne rade, a novaca imadu do mile volje. Nijesu bili pijanice, nego gizdelini, a govorili su njemački, da Bog saklonì. Među sobom su lomili kano regetaljkom. Karlovčani bi ih po koji put prisluhnuli, pa bi se od čuda križali, jer ih nitko nije razumio. Našlo se nekoliko konjskih trgovaca — ponajviše ciganskoga koljena — koji su polazili u Međumurje po konje, i oni rekoše, da su to Madžari, a jezik njihov da je madžarski. Karlovčani ih uvedoše u razna svoja društva, pa kad se uvjeriše, da su to veseli i prijatni gosti, nijesu dalje više ništa ni pitali, nego su se još i bratimili s njima. A ovi kano u šali iskolčiše put željeznici prema Rijeci.

Bilo je svakakvoga nagovješćanja, što li će biti, kad se željeznica izgradi. Napredni se i rodoljubni ljudi veselili, da će Karlovac biti spojen s čitavim svijetom, i proricali su velik napredak. Stariji su i mračniji tvrdili, da je i bez željeznice dobro, i nikako da pojme, od kakove će koristi sve to da bude. Pitali su, kuda će oni silni konji i ona silna kola, štono prevažahu robu na Rijeku. Međutim su živjeli ko i prije: sastajali se po gostionama, pravili šale i lakrdije, nadmetali se, tko će da prebaci škudom Kupu, izlazili s glazbom u okolicu, gdje su se obilno gostili. Kad bi koji Karlovčanin udavao kćerku, pitalo se, koliko je »vagana« novca dao miraza; a vlastelinska kćer dovezla bi sa sobom vojnu osim zibaljke još i vreću novaca.

Mate bi ljeti često skočio na šanac, gdje su se sastajali dječaci, da se poigraju »vuka i zeca«, »klicanja«, »trule ćuprije«, »kapušara«, a najradije rata. Dječji Karlovac je bio podijeljen na građane, Gažane, Banijance i Šranjgare. Rakovac je bio predaleko, pa je sam za se kutrio. Ove su stranke vodile vječni rat, koji je bio najžešći u ljetno doba. Tukli bi se kamenjem i toljagama, a najopasniji su bili kožarski, remenarski i opančarski djetići s Gaze.

Čim bi pak ugrijalo, skakala bi djeca poput žaba u Kupu s ograde na mostu. Lovili su i ribu i veslali po cio dan. Odrasli bi se odšetali važno na Koranu, i to ponajčešće u »račji vrt«, gdje bi se najprije okupali, a onda bi sjeli uz pune stolove, te motrili krasnu okolicu i seljakinje iz Mostanja i Kamenskog, koje bi pod večer prelazile rijeku.

Od ukupnog je karlovačkog života primio i Mate u se po koju mrvicu. I on je naučio plivati i veslati, nije se bojao ni vode ni vina, a naučiše ga i pušiti. Prvi put ga njegovi drugovi nagovoriše, neka pripali duhana, kad su se skrivali iza bedema u opkopima. Njemu je jako pozlilo, i time oni postigoše svoju svrhu, nu on se ojunači i za drugi pokus, pa se pomalo priuči na pušenje, da mu je dim sukljao iz usta i iz nosa.

Joško ga jednoć zateče u staji, gdje je potajno pušio. Pretraži mu sve džepove i nađe duhana i kresivo, pa i nešto novca.

— Otkuda tebi novci? — upita ga on strogo.

— To mi je još od vazma, kad sam ono na pisanicama dobio, odvrati Mate, ni ne trenuvši okom. Joško ga istjera iz staje, zagrozivši mu se, da će ga izbiti, nađe li ga još jednom u staji, jer da tu nema posla za njega, on da je sada gospodski.

— O, ti tamo! raču se na to glas Maše, koja je iz kuhinje sve čula, — što diraš u dijete? Niti te pita jesti, niti piti, pa što te briga za njega? Umro bi po tebi. Nego ti je žao, što ga ne smiješ gnjaviti u staji, kako je tebe gnjavio tvoj ćaća, a njega djed i šukundjed!

— Brbljo! viknu na nju Joško, — u dobru je školu dospio, kad je stao lizati tvoje lonce. Bit će što i ti: na sprdnju svakom čestitome. Naučila si ga baš lijepo: puši ko Ture, pun džep novaca — nakradenih.

— Nijesu tvoji.

— Ni tvoji! uzvrati Joško besmisleno, samo da ne ostane Maši dužan.

Mate se poboja, da Joško ne otkrije krađu, a sjeti se i redovnika, koji ga je podučio, da je grijeh krasti. Ali ga je mamila opasnost i prkos prema Jošku, i on stade krasti još i više, no ne škude, nego dukate. Dolazili su u Skontijev dućan ljudi iz cijele karlovačke krajine, pa i oni s korduna. Mrka su pogleda bili ti ljudi, a jaki ko medvjedi. Oni su trgovali rogatom marvom, koju su iz Bosne kriomčarili i primali za nju samo zlato. U svojem su poslu nosili glave u torbi, jer kad bi se na čardaku našao koji Nijemac časnik, koji se držao propisa, a oni to ne bi znali, već bi zatjerali blago u gluhoj i tamnoj noći u Koranu, prasnule bi puške, planuli bi fitilji, i vas bi se kordun uzbunio. Onda je valjalo umaknuti u kakovu šumu, u šikaru ili špilju, jer natrag se nije moglo: Turčin bi ih pobio. Bilo bi i kreševa i mrtvih glava, a u ogulinskoj kuli čamilo je uvijek desetak Kordunaša.

Oni su dolazili u Karlovac na sajam poput prosjaka i jadne sirotinje, a u dućanima bi izvlačili iz ćemera mimo kubure i handžare kese s dukatima. Trgovci su ih rado dvorili, ma da se činilo, kano da na svakom dukatu done po kap krvi.

Mate je pokatkad noću sračunavao svoj imetak. U rupi u zidu, kamo je spravljao ukradeno blago, sve se jače žutjelo od zlata. Rijetko bi ga kada upeklo u srce ono svetačko lice oca Gratusa. Dolazilo bi mu na oči i obličje prilike sv. Ivana Nepomuka pod oltarom u kapelici, no sve je to nekud problijedilo, odalečilo se i poprimilo neugodne razmjere, kano da mu se i jedan i drugi groze i od njega da odvraćaju svoje poglede. Minulo ga i ono sveto čuvstvo, koje ga je uzdizalo nekud u visine, nije više polazio crkve niti se molio Bogu niti pomagao zvoniti. Namjesto toga širio je prsa i ponosno se ogledavao, držeći, da je bogat. Mrzio je ubogoga đaka Miju Cara, jer Mijo nikada da bi pokazao krajcare, a ipak se gradio boljim od Mate. S njim se je češće sastajao na šancu u igri, i svaki put bi režali jedan na drugoga, tražeći zgodu i priliku, da se potuku. Kadgod bi se Mate u svom noćnom razmišljavanju sjetio njega, spopao bi ga gnjev i želio bi, da učini prvom zgodom Miji bilo kakovu psinu.

Ali i ako je u njegovu srcu nestalo onog blaženog osjećaja, što ga je u crkvi imao, i ako je već skoro sasvim zaboravio na svoj dom, ipak je drhtao od neke tajne čežnje, kadgod bi se sjetio Anice. A bivalo je to sve češće. Njezina mu je slika gotovo vazda pred očima lebdjela, i stojeći u dućanu on bi prisluškivao, ne će li začuti njezin glas, koji mu je godio. Čim bi dospio, pritrčao bi k njoj, ali bi ga odmah minula svaka naprasitost, te bi šutio i samo slušao njezino čavrljanje. Kretnje pak Elvirine pratio je sve pozornije, pa je prestao u njoj gledati vilu, nego vidje žensko biće sa svim porocima i dobrim svojstvima.

VII.

Prolazili dani i mjeseci, a Skontijeva parnica ni makac. Odvjetnici zaigrali kolo oko vreće novca, pa sad pruži ruku ovaj, sad onaj i zagrabi šakom, a njihovi su klijenti stajali bez pomoći, gledali tu igru, i bijes ih hvatao, no nikud iz mreže. Svatko je govorio, da je prava sramota, što je Petronila učinila od Đorđa. On da je čestit i radin, pa što se kanio po srcu oženiti, bilo je i pravo: čovjek ima novaca, ne treba mu gledati, hoće li žena što donijeti, nego je li njemu mila. Nije baš bilo zgodno, što je odabrao konobaricu, ali — eto — srce ne pita, i bilo je dosta sličnih primjera: bogataši se ženili sa svojim sluškinjama, pa kad je njima pravo, mora ga je i čitavome svijetu. Skonti se vladao kano žrtva ženske zlobe i samo bi oči uzvinuo, kad bi ga tko požalio.

Dosadilo mu čekati na svršetak parnice, a ženiti se nije smio i kano da mu omrznula kuća, u kojoj se namučio i napokon doživio u njoj sramotu. Sve ga manje bivalo u dućanu, gdje se osilio Stojan, koji je bio vješt pomoćnik, no nikakav trgovac, pa je radi njega sve popošlo nizbrdice. Dolazilo je svijeta ko i prije, veselo se trgovalo, ali u velikim stvarima ne bijaše on dorastao svome položaju. Čitavi su vozovi koža sagnjili, brašno se ucrvilo, žito zaplijesnivjelo, a novca je nekud nestajalo kano vode u situ. Đorđe je to sve vidio, no prekasno je bilo popraviti, što se jednoć pokvarilo. Slutio je Skonti, da on u ovoj kući nikad više ne će biti pravi gazda.

Umjesto proždrljivog Janka, koga je izgrizao Mate, namjestiše nekog mališa, koji bijaše uvijek bolestan i slabunjav.

Da se utješi i jer mu je nezgodno bilo sjedjeti u gostioni radi Micike, uze Đorđe u najam malu točionu žestokih pića, pa je uredi, da je bila najljepša u gradu. Nalazila se ta točiona u jednoj pokrajnoj ulici kraj rakovačkih vrata, a imala je vrtić uz bedem. Tu je bilo vrlo lijepo sjedjeti ispod onih topova i srkati pelinkovca, pa raščinjati događaje i čavrljati sa spretnom i uljudnom konobaricom. Bila je to slast i za građanina i za vojnika i naskoro se i ovdje stvori stalno društvo. Đorđe se tuda šepirio kano pravi gazda, no Micika je ubirala novce dokazujući Đorđu, da treba sad ovo, sad ono. On bi se tek mašio rukom u džep i izbrojio, što je pitala. Kad je zahladnjelo, ne bje više sjedenja u vrtiću, ali to življa i veća gužva bijaše u sobici. Tu se i kartalo, isprva za zabavu, onda za male novce, napokon i za velike. Tračak svjetla, što bi se krao kroz zatvorene kapke na prozorima, i u rano bi jutro bio znakom, da se tu ne spava. Pokatkad čula bi se lupa šakom o sto, pljeskanje karata i mukli razgovor. Tu je Đorđe sve češće i češće sprovodio noći, nekada dobivajući, nekada gubeći. Kad bi mu ponestalo novaca, skočio bi u pokrajnu sobicu, gdje se nalazila Micika, i tražio od nje, da mu dadne novaca. Ona bi izvlačila kesu i pružala mu je.

Đorđe je katkada sračunavao dobitak i gubitak, pa su ga obilazili ledeni trnci, jer je nalazio, da mnogo i premnogo gubi. Od nespavanja zažariše mu se oči, od pijančevanja pokvari mu se želudac, i on se posve zapusti. Jedna ga samo strast držala: želja da čim prije unoći, pa da on sjedne uz kartaški sto.

Često je amo zalazio i vlastelin Marijan Grčević. Njegovo je imanje bilo jedan sat od Karlovca na Dobri, uz Lujzinsku cestu. Bijaše to okrupan delija u najboljim godinama, lica mu pucala od zdravlja, a ruke mu bile rutave. Imao je konje, da im para nije bilo u svoj okolici. Dvor mu bijaše pun svega. Bio je i poštar: petnaest je para konja uvijek prevozilo poštu i putnike iz Karlovca do Severina. Oko njegova dvora Mućnika sterali se vinogradi, zelenile se njive, livade i šume, a u dvoru je prebivala njegova gospa od Mihačevića roda sa kćerkom Zlatom.

I on je obično gubio, i njegov je novac gotovo tekao u džepove kojekakovih njemačkih časnika i madžarskih mjernika, no on kanda ne mari, kanda uživa, što gubi. A kad bi dobio, potrošio bi odmah sve časteći i po dva dana svakoga, koji bi ovamo zavirio.

I Tkalčić bi se po koji put ovdje gdjegod stisnuo, te se malo i pokartao, no nikad za velike novce. Desilo se, pa bi po cijelu noć prosjedio uz igrače, a oči bi mu se krijesile na one kupove dukata, što se pred igračima žutili. On je motrio i šutio, a katkad na polasku štogod tajno na papirić bilježio.

U zoru nekog dana po zimi i magli dovuče se Đorđe kući zle volje. Izgubio je mnogo i pričinilo mu se, da se jedan madžarski inžinjir osmješkivao na Miciku. U ustima mu je bilo gadno, u glavi mu lupalo, a cijelo mu tijelo klonulo od slabosti. Ipak nije želio sna, nego tek da se baci kamogod na ležaj i da pruži kosti.

Dućan je njegov bio otvoren. Jedini je Mate bio na nogama, pa se popeo visoko gore među robu, ređeći i prašeći. Ugledavši gospodara, spusti se i zaželi mu dobro jutro.

— Daj mi rakije, reče mu Đorđe hrapavo.

Mate mu je dade, a on pijuckajući i cmočući jezikom promatraše dućan. Opazivši, da nema na zalihi nekih stvari, upita Matu, zašto ih ne naručuje.

— Stojan ih ne će da naruči, odvrati. — Svaki je dan pijan.

— Pijan?! začudi se Đorđe. Pođe zatim u svoju pisarnicu, izvali se u stolac, podboči glavu i teško se zamisli. Vidio je, da propada! Kamogod bi svrnuo pogled, svagdje po nečega nema, praznina zuri u njega, trulež mu sapinje dah. Pomisli: kuda se sve to rasplinulo? Svakog je u duši krivio, samo sebe nije. Najveću mu je krivdu nanijela Petronila, i što koristi, da se ona za života sva izubijala u radu, kad je iza sebe ostavila prokletstvo! Ovako je razmišljao Đorđe, dok nije i zadrijemao, a kad se probudio, šuškao je po dućanu i Stojan. Odmah se Đorđe podiže i zaskoči ga, pa ga stade grditi, da se kuća tresla. Stojan je samo šutio i skrivao mamurne oči. I on je sproveo noć u društvu, pa mu drhtale ruke, boljela ga glava, bilo mu, da izbaci sve, što je te noći pojeo i popio, a žeglo ga u grlu. Što je Đorđe na njega vikao, ne dojmi ga se nimalo, jer je već bio odlučio, što će.

Sutradan nije bilo Đorđa u dućan, a ni Stojana. Pregledaše Stojanovu sobicu i nađoše krevet netaknut i stvari porazbacane. Ostalo je i nešto starog odijela, dok je novo bilo odneseno. Stojanu nigdje ni traga. Ljudi navrvjeli u dućan, a Mate nikako da ih nadvori. Priskoči mu i Elvira u pomoć.

Istom pod veče dogega Đorđe i sazna, da je Stojana nestalo. Začudi se veoma, a onda najednom stane kraj Mate i poče dvoriti kupce. Kanda je nešto pred njim sinulo, on se osvijestio i prionuo uz posao. Opet se dućan napunio, opet popošlo sve u redu. Tek pod noć skoknuo bi u točionu k Miciki, ali se karata okanio. Time se je dakako izvrgnuo i porugi i smijehu svojih drugova, koji nastaviše bančiti i gubiti noći, novac i zdravlje.

O Stojanu ne saznadoše kasnije ništa stalno. Samo neki rekoše, da je prebjegao u Bosnu, ali se dalje nije

nitko brinuo za njega. Đorđe se lijepo oporavio te počeo i na djecu paziti. Par puta je izbio Alfreda, koji je polazio gimnaziju, ali nije ništa učio. Alfredo je sve bolje pokazivao, da će se razviti u uzorna nevaljanca. Jednom ga profesori osudiše radi bezobrazluka na četiri sata zatvora. U nedjelju u jutro dođe on u razred, da pretrpi kaznu. Sobom je ponio tamburu i šunku, koju je ukrao Maši. Stade tamburati, pjevati i šunku žvakati. Doleti podvornik i htjede da mu otme tamburu i šunku, ali ga nije mogao stignuti. Potjera ga preko svih klupa, i kad se Alfredo konačno nađe u kutu, baci u podvornika kredu takvom silom, da mu je izbio zub. Podvornik da pobjesni i upravo da će nevaljanca uhvatiti, kad ovaj skoči na prozor. Soba je bila u drugom katu, a duboko dolje bijaše četverokutni prostor pred zvonikom. Daleko na desnu stranu bio je otvoren prozor na hodniku, a Alfredo preskoči preko provalije na nj i pobježe. Podvornik ostade ko okamenjen od prepasti, jer tko bi se ikad nadao, da će tkogod preskočiti onolik ponor! Alfreda opet kazniše, ali on nije za to mario. Rijetko je dolazio u školu, i to samo za to, da se bije, dok je inače cio dan sprovodio na bedemu, na trgu, ili bi se prošetao prema Gazi i dalje do Vodostaja, te bi uz put prodavao mljekaricama razne stvari, što bi ih kod kuće mogao ukrasti. Dakako, pobrao je treći red, a kako se otac nije usudio da ga uzme u dućan, dade ga u nauk nekomu uraru.

Mate bijaše odsada Đorđu desna ruka. Bilo mu je nešto preko četrnaest godina, a porastao je u visinu poput zelenbora. Činio se na oko slab, no uistinu njegove su mišice bile već razvijene i čiste, bez zrnca sala.

Đorđe je nekako sve nezadovoljniji bivao s Micikom, jer mu se skoro sasma otela. O kakovim računima ni čuti nije htjela, pa je i on morao sve u šali platiti, što bi kod nje potrošio. Sve rjeđe je izostajao od kuće, jer ga je ona nagonila, da ostavi što prije točionu. A u toj točioni bivalo sve manje domaćih ljudi, a sve više Madžara. Jedini joj Grčević ostade vjeran. Đorđe je sumnjao i proklinjao u sebi dan, kad ju je upoznao, jer joj je izdavao sve, što je imao sakriveno kojekuda kod prijatelja. A ovdje je u trgovini mnogo izgubio.

Njegova je parnica popošla napokon, ali ne dobro. Najviše je bilo natezanja, ima li on dalje da vodi trgovinu u ime svoje djece. Činilo se smiješnim, da se uopće ocu krati upravljati imovinom djece, ali Berman dokaza bjelodano, kako je uz Đorđa trgovina stala propadati, a on se propio i prokartao, silne novce istrošio na konobaricu Miciku, na čije je ime dao upisati svoju točionu. Spočitnuše mu i zao odgoj sina, pa je on čupao kosu od jada i poletio k uraru, da iskali gnjev na Alfredu. Ne nađe ga tamo, jer je pobjegao pred par dana, i vidjevali ga na sajmu, kako pomaže nekome Kranjcu prodavati slamnate šešire.

Đorđe ga doista tamo nađe, uhvati ga za uho i povede kući. Skrenuše kroz gradski stražnik, koji je imao troja vrata: srednja vrlo velika i sa svake strane po jedna omanja. Alfredo udesi tako, te mu otac pođe kroz mala vrata, a on smuknu na velika. Đorđe izađe i vidi, nema mu sina. Obrnu se i opazi, kako se skriva. Potrča za njim, ali Alfredo skoči s lančenog mosta u opkop pa hitro na šanac, a Đorđe osta na mostu vičući za njim i proklinjući ga.

Kod kuće ga dočeka odredba suda, da se ne smije miješati ni u kakove poslove u ime svoje djece, a sud da će odrediti skrbnika. Htio je pobjesniti, pa otrči do Tkalčića.

U zaprašenoj pisarnici Tkalčić je sjedio u dubokom naslonjaču. Morao je slušati napadaje Skontijeve. Slušao ga, slušao, onda i njemu dozlogrdilo, jer je Đorđe pripisivao sav neuspjeh njemu, pa izvadi papirić i stade čitati iz njega dane ili bolje noći, kad je Đorđe kartao i koliko je izgubio. To je Đorđa razbjesnilo. On istrgnu papirić iz odvjetnikove ruke, pograbi odvjetnika za prsa i dobro ga protrese. Tkalčić sasvim mirno ustade, priđe k vratima pokrajne sobe i otvori ih, pa viknu: »Dođi!«

Kroz vrata polako uniđe golem pas. Bijaše to visok mesarski ker iz Slavonije. Četverouglata mu je glava bila velika, prsa jaka, oči malene i upale, a gubac širok. Stražnje su mu noge na oko bile mnogo slabije od prvih, na kojima su iz prsta virile velike pandže.

Đorđe prihvati stolac i podiže ga u vis, jer nije dospio pobjeći na vrata. »Puci ga!« reče Tkalčić. Pas pođe lagano prema Đorđu, stade, zguri se, zavrti očima i zareži. Koža mu kraj nosa s jedne i s druge strane uzdrhta, pa se podiže, a silni se zubi zabijeliše na širokoj čeljusti.

Čovjek i zvijer upriješe oko u oko. Đorđe se tresao, tresle mu se i ruke, kojima je držao stolac visoko. Ni okom da bi trenuo, ali je ipak opažao, da se Tkalčić naslonio o zid. »Ne ludujte! Gonite toga psa od mene! — Molim Vas! — Smilujte se!« vikao je Đorđe.

— Hoćete li me ikada jošte napastovati? upita ga posprdno Tkalčić, a pas zareža još jače.

— Nikad! — Pomozite! kliknu Đorđe.

Tkalčić uzmahnu pasjim bičem i viknu na psa, koji nerado posluhnu i leže u kut sobe. Đorđe spusti naglo stolac i sjede na nj, pa pokrije lice rukama, a Tkalčić je govorio: »Sada svu krivnju na mene svaljujete, a ne pitate svoju savjest, koliki ste krivac Vi sam. Sve po svojoj glavi radite, a kad dođete u nepriliku, onda sam ja kriv. Da ste mene pitali, nikad ne

bi bili dali Miciki onoliko novaca, niti bi zapustili trgovinu. Ona ima pravo, zašto da se ne brine za se? Mislila je u Vama naći dobrog muža i gospodara, a Vi joj ispod glave, kad spava, kradete kesu i novac prokartate.

— Ne činim više toga, zabugari Đorđe, — ne kartam se više.

— Znam. — Ali ste se prekasno opametili. Novce, što ste ih njoj dali, nikad više ne vidjeste!

— Kako ne?! — Ako se uzmemo?

Tkalčić se nadre smijati: — Moj Đorđe, Vi ste bena! Niti šta vidite, niti šta čujete! Gdje bi ona htjela Vas? Pogledajte se u zrcalo: nos crven i plav ko u purana, trbušić se ovjesio, salo kipi, a tamo na prebor Madžara-katančića, sve jedan ljepši od drugoga, sve jedan hitriji od drugoga, a svaki bi Vas — da do toga dođe — lako prevalio preko svoga koljena i odrapio Vam dvadeset i pet vrućih, kako ste i zaslužili!

— Ma nemojte!

— Živa istina, moj Đorđe! Gotova stvar, tek se ne zna, kojega će da uzme. A gdje bi Vas! Vi ste svoje učinili, pa putuj, igumane!

Đorđe je spustio ruke. Pozlilo mu. Oporavivši se, pobježe van, a pratio ga je hihot fiškalov.

Bludio je po gažanskom polju i čupao kosu. Pod noć dođe kući i zajeca, spustivši se u svojoj sobi na stolac. U to škrinuše vrata i unutra stupi njegova kćerka Anica — prava slika i prilika pokojne Petronile. Ona je lijepo ponarasla, a polazila je šivaću školu kod stare Novačićke. Sad je iz škole došla, pa čuvši da se otac vratio, pošla je k njemu. Kako je često radila, tako i sada ovi ručice oko njegova vrata, te mu stade cjelivati čelo i oči. A on se od plača zagrcavao, i debele mu suze tekle niz lice.

— Ne plači! govorila je ona i gladila s čela znojnu i raskuštranu kosu. — Uzdaj se u Boga, sve će se Njegovom pomoću ispraviti.

Ona sklopi ruke i u sebi se pomoli: — O Bože milostivi, utješi miloga oca, otari njegove suze i daj, da bude dobar kao nekada.

Đorđe se pred njom sruši na koljena i zakopa glavu u njezinu opravicu, pa je ridao i udarao se šakama u prsa. Iz njezinih očiju potekoše bistre suze, pa su kapale po raskuštranoj glavi grješnika. Znala je ona i dobro opažala sve prilike i neprilike, pa je uvijek bila snuždena, samo bi joj kraj Mate sijevnule oči pouzdanjem i srećom. Vidjela je ona i sto puta, kako Mate radi, kako se kini i muči, kako pazi na družinu i račune pravi s kirijašima i s Ličanima. U njemu je vidjela spas. Đorđe je iza toga dugo bolovao, a Prohaska mu donosio i lijekove i glasove iz grada. Micika je napokon odabrala najmlađeg, najljepšeg i najnižeg inžinira, rodom pravoga Madžara. Kad je to Đorđe čuo, samo je odvrnuo glavu i teško uzdahnuo. O bolesti nijesu se mnogo razgovarali, jer je Đorđe trebao mira. Njegovo je srce koji put lupalo da iskoči, a koji put je Đorđe u strahu opipavao lijevu stranu rebara, jer srca čuti nije bilo i kanda je tamo sve prazno. Noću pak spopadao bi ga užas: pričinilo bi mu se, da se pred njegovim nogama otvara zemlja, da ga proguta, i ćutio je dolazak smrti. Već sama pomisao na postelju i na spavanje uzrujala bi ga, pa bi se bacio u naslonjač i u grozi buljio u kut sobe, rukom pritiskujući srce.

Često je čuo tajno škripanje starih stepenica, smucanje tabana, šapat, pridušen hihot — grijeh u kući, pa bi zajecao i bacao se po ležaju.

Elvira je pomagala u dućanu, a znala je i za što: svake bi večeri prebrojila, što bi preko dana ugrabila, i lice joj se vedrilo. Postade i obijesna, pa se s Matom u poslu gurkala, a on se samo crvenio. Naskoro je Mate postao njezinim robom i samo je kradomice smio pogledati Anicu, a njezinih čistih očiju nije nikako više mogao pravo podnositi.

Na »fašnjak« prirediše Karlovčani po svom starom običaju »korzo«.

Prije podne zaigrali gradski glazbenici, jašući konje. Bili su odjeveni kano Turci, a grdne im nosine stršile ponad glazbala. Oni su jašili i svirali, a iza njih je išla četveroprežna kočija, u kojoj je sjedio španjolski plemić s mantilom, s percem na kapi, s dugačkim rapirom, a imao je hlače od trikoa. To je bio glavom »knez Karneval«, u običnom životu pako krojač Frančić s Gaze. Svečana je ta povorka prolazila gradskim ulicama, zaustavljala se na raskrižjima i navještala znamenit događaj, da će toga dana poslije podne knez karneval razviti svu svoju slavu.

Već od rana jutra skupljala se razna čeljad i po gradu orgijašila. Djetići, nadničari, sluge, sluškinje i dječurlija — sve je to navuklo na se razne dronjke i stavilo na lice krabulje, pa se uhvatilo ispod ruke i ludujući švrljalo i vrludalo, trubilo i urlikalo. Posebna četa sastavila se oko gradskog pometača »Joje«, koji bijaše visok i jak, no kako je bio razrog, zadavao je strah i trepet svoj karlovačkoj djeci. Danas je bio njegov dan, danas se on pokazivao u potpunoj slavi. Sve ga one nagrde, što se po ulicama na po pijane vucarile, morale slušati; a kad to koja nije htjela, potrčao bi on za njom i s njim sva njegova rulja, pa bi se lovili i ganjali i blatnim metlama tukli. On je bio najjači i najstariji među njima i vazda je ostajao pobjednik. Trubio je i meketao poput kozla, lupao po razbitom loncu i derao se, a građani mu povlađivali, smijali se i divili ćuteći neko zadovoljstvo i znajući, da bi na taj dan Karlovac bez »Joje« bio kud i kamo neznatniji.

Za »Ivicom« pak nagrnulo djece, a on pošao od dućana do dućana, moleći »krajcaru«. Svaki mu daj po »patakun« i nasmij mu se do suza. Bio je to sulud visok mladić, a toga bi dana navukli na nj stare otrcane ženske suknje, tako da je mogao igrati potpunu »frajlu«.

Strašan zviždük djece i gimnazijalaca pred gradskom zgradom javljao je gradu, da se ganuo i »Tone Bedić«, gradski raznašač i prilijepljivač oglasa. U njega je bilo smiješno to, da se nije krabuljio, nego se na svoje napadače ljutio, a budući da čike iz usta nije izvadio nikada, osim kad bi blagovao, govor mu je bio dokraja smiješan, a psovke strahovite. On bi poletio sad na ovu, sad na onu stranu, no nikako da uhvati bilo koga, jer su mu noge od rakije ostale slabe i tanke ko u vrepca. Djeca se s njim zabavljala kano Španjolci s bikom u cirku. Karlovčani su na žalost i tu zabavu voljeli, pa bi mnogi objema rukama pridržavao okrugli trbušić, koji bi mu htio puknuti od smijeha.

Po svim se krčmama pilo i pjevalo, na Baniji i plesalo, da je sve orilo, a domaćice su pekle fašnjačke »krafle«.

Popodne nagrnuo sav Karlovac na glavni trg. Oko dva sata stale se sakupljati krabulje pješke, na konjima, na kolima, a bome i na magarcima. Onda kod Piričnika zaigra glazba, knez karneval sjede u kočiju i pruži se duga povorka, pa par puta obiđe glavni trg, prođe rakovačkom ulicom i kroz zapadna vrata na most na bedemu. Otud udari na Šranjgu, onda mimo Kupe do Florijanske ulice i kroz »halboht« u grad, gdje se razišla. Da sve to obađe, trebalo je i dvije ure. Bilo je i finih kočija i finih krabulja, koje su bile odjevene poput franceskih kavalira, njemačkih vitezova, hrvatskih knezova, pa svakakvih prilika. Na taj su se dan Karlovčani rado narugali alegoričkim skupinama sad pojedincima, sad događajima. Ovaj se put između ostalih lakrdija sjetiše i Đorđa Skontija. Na kolima je bilo magare od drva i platna, na njemu je sjedjela djevojka slična konobarici Miciki, a pred njom neka crna nagrda, kojoj su brci rif daleko stršili. Ta su kola nosila natpis: »Složna braća!«, a svatko je znao, koga se to tiče.

Dok je povorka gradom obilazila, igrala je glazba, krabulje su dovikivale svašta, urlalo se i pjevalo i nabacivalo narančama i slatkišima, a djeca se za njih otimala. Sramota bi bila skinuti prozore, pa su stakla pucala od bačenih naranača, a Karlovčani se tome samo smijali.

Iza toga je sav grad zabrujio od bezbroj zdravica, od kucanja čašama, od brbota silnoga pića niz žedna grla. Kanda slave pobjedu nad Turčinom, Karlovčani se veselili, hihotali i šemerili. Njihova su djeca upijala očima svaku sitnicu, ne sluteći, da se i toga dana bilo gdje gladuje, stradava i trpi.

Đorđe je sjedio pred dućanom, jer je dan bio topao. Sjedio je sam samcat, tek što je jedini Mate ostao kod kuće i u dućanu nešto radio. Kad je povorka pošla na njegovu stranu, sklonu se Đorđe u kuću i iz sredine sobe gledajući opazi priliku, kojom mu se znanci i prijatelji rugaju. Tuga mu se savi oko srca. Porazbiše mu uz urlik mnogo prozora. Njihov hihot, njihova obijest zabolješe ga ljuto i on klonu na stolac kod prozora zagledavši se u daljinu. Zimsko se sunce spuštalo za oniske humke kod Mekušja, preko silne ravnice zaplavila se tanka magla, a daleko tamo jedva se zamjetilo svetičko brdo, pa sv. Gera i Plješivica. Svijet mu se pričini malen i uzak, ponestade mu zraka, a na čelo mu izbi znoj. On baci sa sebe kaput i uhvati se za grlo, pa u strahu počne dozivati u pomoć. U kući ni žive duše. Mate je bio baš upotrijebio dobru zgodu, odšuljao se u skladište, gdje je sav novac, što ga do sada nakrao i sakrio, strpao u kožnatu vrećicu, pa je dobro spravio. Iznenada je začuo daleko dozivanje gospodarevo. Preplaši se potrči na ulicu i razabra, da je Đorđe na prvome podu, odakle je jecajući dozivao u pomoć. Mate potrči gore i nađe gospodara nemoćna u stolcu. Đorđe zatraži vode, pa ispivši čašu, uzdahnu i oporavi se. Mate htjede otići, no Đorđe ga suzdrža, stavi ruku na njegovu glavu, zagleda mu se u oči i reče: »Ti si mi, sinko, jedini vjeran. Ostani tako! Molim te, kad mene nestane, ne zaboravi moje Anice. Pripazi, kako živi. Budi joj na pomoć. Hoćeš li?«

— Hoću, šapnu Mate, zacrvenivši se preko ušiju.

— Hvala ti, sinko, istisnu Đorđe i krupne mu suze izbiše na oči.

Izišavši iz sobe, nasloni se Mate čašom na zid, jer mu se zamaglilo. Upekla ga hvala onoga, koga je krao i upropašćivao. Pomisli na svoju kesu dukata i zamisli se: bi li mu je dao? Ne, to je za Anicu, odgovori samome sebi. (Nastavit će se.)

Dr. Velimir Deželić:

Tamo daleko . . .

Hrapava grla. Dim od lula.
Vonj od znoja i špire...
Obrazi mrki... Podbuhla lica,
Podbočili ruke i žmire.

Krpa na krpi, i bluze modre...
Piju i kunu i piju.
I koji znade najbolje kleti,
Njemu se najviše smiju.

Tad jedan gurnu od sebe čašu
I tresnu šakom po stolu...
»Hej druzi moji vidim i danas
Gdje stoji s čedom na molu;

Ručice svoje diže spram mene
Maljušak, anđelak s neba...
Do vraga i ja... i ja sam plako
Trebalo poć je do hljeba.

S palube nijemo sam gledo u svoje...
More je bacalo pjene,
I zviznu para i ote neman
Od čeda me mog i žene...

Prokleta bila ona ura,
Kada me majka rodi,
I kad sam plovio k novome svijetu,
Po onoj crnoj vodi.

Žuljave ruke rade i rade,
Samo da dolar steku;
Što zato što klecaju noge i klonu
Što suze te bole i peku?!

Što zato što danju i noću patiš
Gore od crnoga roba?
Samo da spasiš ženu i dijete
Od gladi i groznoga groba!

Noću i danju i danju i noću
Neka ti srce puca...
Hej, da tek znadeš, da u domaji
Srce za tebe kuca.«

Hrapava grla, dim od lula
Vonj od znoja i špire...
Obrazi mrki, podbuhla lica,
Krvave oči žmire.

»Bila je tako mila... ko janje...
I dobra, golubica bijela...
A njene oči... ko nebo modre,
Plavi joj pram vrh čela.

»Oh bila je slatka, slađa od meda...
Ja sam joj slao dolare...
Radi i radi, služi novac
Za dane crne i stare...

Radi i trpi... trpi i radi,
Što zato što srce ti puca,
Samo da znadeš, doma daleko
Za tebe srce kuca...

Kako sam zlatne snivao sanje,
Dok baco sam ugljen u vatru...
Dok mi je lice palio plamen,
Dok htjeli me poslom da satru.

A sada... a sada... jeste l' već čuli...
Dajte se samo smijte;
Il' jošte bolje prolijte špiru
Iz srca mi krvi pijte...

Trgnite srce iz ovih grudi,
Gazite po njem drugari...
Gazit ga gore ne ćete od nje...
Hej, kako rana krvari!

Tamo daleko za oceanom
Gdje očinski dižu se dvori,
Slomila prsten naše je sreće,
Za drugim srce joj gori.

Ha ha... to priča novog je doba...
Znade ju Amerikanac...
I kad se vrati svojemu domu,
Kraj ognjišta svog je stranac...

Smijte se druzi... plješćite samo...
Mrtvo je moje janje...
Krčag mi dajte... u njem još gledam
Zlaćane svoje sanje.«

A oni su gledali nijemo i mrko,
U bljedilo svojega druga,
I sve je shvatio očaj mrki,
I grozna golema tuga.

Hrapava grla, dim od lula.
Vonj od znoja i špire;
Obrazi mrki, podbuhla lica. —
Podbočili ruke i žmire.

Dr. Ljubomir Maraković:

Mistika.

I.

Pozorniji čitaoci mogli su već prije poznatoga događaja zamjetiti po evropskim literarnim časopisima čudnovato ime Rabindranata Tagore. Bilo je to prigodom njegova nedavnoga boravka u Evropi i u Americi, kad je na sebe svratio pozornost zapadnoga svijeta već samim vanjskim izgledom: sijede brade i kose, u neobičnu odijelu, većinom sam, skrštenih ruku na prsima i uprvši zamišljeni pogled preda se iđaše ulicama gradskim. Lijep je i visok čovjek. Nedjeljom držaše po nekim (protestantskim) crkvama predavanja o indijskoj filozofiji, a gdjekad čitaše i u privatnim krugovima svoje pjesme: jednostavno, bez kićenosti, ali s dojmom neke unutarnje vatre, koju odavaše žar tamnih očiju. Nikada nije jeo mesa, a pio bi jedino mlijeko i vodu; vazda prijazan i smiren, podsjećaše već svojim ponašanjem na priče iz svoje daleke domovine.

Danas nije više potreban interesantni detalj, da svrati pažnju bar literarnih krugova na njegova djela, jer otkako je odlikovan evropskom Nobelovom nagradom, prošlo je njegovo ime, osobito nehotičnom zaslugom zavidnih Nijemaca, svim svijetom. Svi veći listovi donesoše makar koji redak o njemu, a većina dapače i oglede iz njegove poezije. Tko je te prikaze čitao, još se je više začudio: nije to, da je u našu duševnu sferu ušao prvi put samo jedan posve nepoznat i osebujan pjesnik, nego i čitava jedna kultura, nenadano velika i nenadano bogata. Jer kad čitamo, da je Rabindranath učio bengalske škole, no ne mogavši se složiti s njihovim sistemom, osobito s profesorom bengalske književnosti, nastavio je u otvorenoj osami privatno svoje nauke; da je zatim stupio u javni život, osnovao i uređivao nekih pet, šest bengalskih obiteljskih i literarnih listova; sa svojom braćom sakupio golemu biblioteku od kojih 20.000 svezaka i osnovao bengalsku glazbenu školu i visoki muzični zavod; da se bavi izučavanjem stare indijske glazbe i da sam komponuje svoje pjesme, koje idu od usta do usta kao opće blago narodno: kad sve to u takovom savezu čitamo, onda se pred nama otvara jedan posve novi svijet, koji smo dosele bili naučni gledati samo u bojama tisuću i jedne noći. Indija, koju smo držali fantastičnom zemljom džungla i starih hramova, ukazuje nam se kao zemlja ne samo stare, nego i moderne, visoke i mnogostrane kulture.

Tagore napisa mnogo toga: romana, kazališnih komada, drama s indijskim mitom, i mnoštvo lirskih pjesama, koje se dobrim dijelom i pjevaju. Sa pet, šest pjesama iz raznih njegovih lirskih zbirki htjedoše dati pojma o njegovoj poeziji: ali ne mogasmo pravo mnogo toga vidjeti osim njihove osebujne forme u prozi na način psalama — Rabindranath i čita tako svoje pjesme, da se ne ističe toliko pojedina riječ, koliko valoviti ritam svega, te kulminira u zaključnoj rečenici —, s onim posebnim žarom slika i bujnošću izražaja, koji smo iz one bajkovite zemlje i očekivali. Ali kad pročitamo čitavu njegovu zbirku Gitanjali, naše je iznenađenje još veće: Tagore u najboljoj i najslavnijoj svojoj pjesmarici, koju evo imamo i u hrvatskom prijevodu,[1] nije drugo no pjesnik Božije ljubavi. Naučni smo doduše Indiju smatrati zemljom budističkog asketizma i bramanske mudrosti o Bogu i o svijetu, ali nas s jedne strane iznenađuje ovako čista i isključiva poezija o Bogu u doba današnje materijalističke kulture, koja je prodrla i u Indiju, a s druge strane iznenađuje nas činjenica, da su predstavnici nevjerne i rastrovane Evrope toj poeziji priznali prvu nagradu.

Nije to kakvo istočnjačko nadmudrivanje i cjepidlačarenje o svojstvima Božjim ili o njegovome biću: to je proživljena poezija, i poezija ujedno i život. Kakav je bio vjerski odgoj Rabindranathov u djetinjstvu i u ranoj mladosti, ne znamo potanje; znamo samo, da mu oca odlikovaše počasnim naslovom Maharsi — Veliki mudrac —, i da ovaj dokazivaše jednom nekome prijatelju opstanak Boga na ovaj način: »Ta ti toliko, reče prijatelj, opet i opet govoriš o Bogu; a čime možeš dokazati, da Bog uopće opstoji?« Tada Maharsi pokaza prijatelju svjetlo i reče: »Znaš li, šta je ono?« »Svjetlo«, odgovori onaj. »A kako znaš, da je tamo svjetlo?« »Ta vidim ga; ono je tamo i ne treba nikakova dokaza: to se samo po sebi razumije.« »Tako je i s Bogom«, reče Maharsi; »ja ga vidim u sebi i izvan sebe, u svemu i iz svega bez potrebe kakova dokazivanja: to se samo po sebi razumije!« Tu crtu dubokog uvjerenja nalazimo i kod Rabindranatha: da postoji Bog, da postoji odnošaj čovjeka i svijeta prema Bogu, da postoji prekogrobni život: to je za njega čvrsta istina, nad svim istočnjačkim mudrolijama i nad svom modernom evropskom skepsom.

Svakako nije Tagore uvijek tako intenzivno osjećao blizinu Božju i potrebu saobraćaja s Bogom, kako je to izraženo u zbirci »Gitanjali«. Ta i tu on sam spominje, da je »u dan, kad je lotos cvao«, zalutao duh njegov, a da on to ni ne opazi. »Košara prazna bje moja i ruža osta bez njege.« (Gitanjali 20.) A u drugoj pjesmi spominje i opet to doba svjetskoga lu-

[1] Rabindranath Tagore: Gitanjali (Žrtveni pijev). Preveo Vuk Pavlović. Zagreb 1914. Naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli).

tanja: »Ne jedrim više u slabome čamcu svom od luke do luke. Prođe vrijeme, slast kad mi bje, sa mnom da se nabacuje valovlje.« (100.) Ne radi se tu dakako o kakvom obraćenju ili naglom preokretu. Klicu vjerskoga osjećanja bit će da je Tagore, kako rekoh, primio već od oca, kad ga je on, napustivši besplodnu školsku obuku, poveo sa sobom na Himalaju, u divlju i uzvišenu indijsku prirodu, da na pogled najsilnije, najbujnije i nastrahotnije ujedno ljepote, odgaja u dječaku individualne sposobnosti na svoj način. Ta je priroda, više nego išta drugo, stvorila Rabindranata: tu je i propjevao još kao četrnaestgodišnji dječak. Ali ni ta škola osame u krilu najkrasnijega kraja zemaljskog ne potraja dugo. Već sa sedamnaest godina bio je Tagore u Evropi, ponajviše u Engleskoj. Došavši u dodir sa spoljašnjim svijetom, nastadoše one godine »kad je lotos cvao«: i mladost se rascvala u punoj snazi i metež se svijeta prikazao u svojoj zamamljivoj živahnosti i u ružičastom svjetlu prve mladosti. Tagore se u vrtlogu umalo ne izgubi. Nastade doba, kad se je rado što skupocjenije i kićenije odijevao, — doslovno u svilu i kadifu, — kad se je rado slasno hranio, uživao u vatrenim romancama i žaru ljubavi. Zato se i pobojaše stari Inđani, da bi pjesme njegove mogle pokvariti mladež, koja ih čitaše i pjevaše: toliko bijahu zasićene opojnom sjetilnošću i ljubavnom čežnjom. Kad se je na to opet pojavio u Evropi, bješe pobjegao iz Indije, da preboli jedan gorak ljubavni jad. U čemu taj sastojaše, nije nam poznato. Zaludu se je iza povratka zalijetao sad u svoju sjajnu palaču u Kalkuti, sad u »mirnu kolibu« u Bolpuru. Čovjeka, sada već u zrelijoj dobi, bijaše podišla sumnja i neizvjesnost, dvojba i nesigurnost, dapače očaj: dva svijeta se borahu u njemu, koji i tako bijahu uvijek u njegovoj poeziji živi: sjetilni i svjetski duh ovdje, a ondje žarka ona težnja za istinom i uvjerenje bez skepse, da ima Bog, duša i vječnost, i čežnja, da taj svijet ipak jednom prevlada.

I tada dođe ono probuđenje, karakteristično za sve mistike. Jer oni se ne obraćaju niti se ne preobražuju: oni ostaju uvijek isti, ali se samo probude iz sna zemaljskoga, progledaju i onim istim očima vide sve drukčije. Iznenada, jednoga dana, bez kakva posebnoga povoda. Tako one velike duše srednjega vijeka, tako Verlaine i Huysmans za naših dana.

»Jednoga jutra gledah sa svoje verande, kako sunce iza gustoga granja u vrtu izlazi; ljuske mi padoše s očiju. Čudnovat sjaj obasu čitav svijet preda mnom — blaženstvo i ljepota kao da su u silnim valovima šumjeli svim svijetom... Sve i svatko, ma tko to bio, bješe mi dobro došao. Bilo je ljudi, kojih društvo mi bijaše prije neugodno; a sad htjede im moje srce, kad bi se primicali, ispred mene ususret istrčati, da ih srdačno pozdravi. Dapače i grubi likovi i crte nekih radnika, kad su ulicom mimo prolazili, imađahu za mene neki unutarnji sjaj.« (Iz jednoga pjesnikovog pisma.)

Nije to bilo samo krasno prirodno sunce, što se je u taj mah rodilo; priroda, čovjek i Bog, to je onaj stari mistički problem. To je upravo sva mistika. I tako je od toga dana nastao i za pjesnika preporod: svijet mu zasja dobrotom i ljepotom Božijom. Pjesme njegove postadoše Gitanjali — žrtveni pijev, kako kaže hrvatski prijevod, ili bolje pijevna žrtva (ako je slobodno stvoriti ovaj izraz), jer to nijesu pjesme, koje se pjevaju uz žrtvu, nego žrtva sama: Pjesnik Vječnoj Ljepoti i izvoru Ljubavi žrtvuje najljepše i najmilije, što ima: svoje pjesme.

I svećenik se tek žrtvom smije približiti Veličanstvu Božijem. Tako i pjesnik: »Znam, pijev te raduje moj. Znam, tek kao pjevač smijem da pred tebe stupim. Rubom snažno ispruženih krila — tvojih se dotičem nogu, kojih se dostati da težim ne bih usudio nikad. Radošću pjevanja omamljen zaboravim tako se, da drugom te zovem, koji si gospodar moj! (Gitanjali 2.) »Pjesmice pusti da sve i mnoge melodije moje skupe u struju se jednu, što k moru će strujati šutnje jednom u pozdravu tebi.« (103.) »Kroz sav život svoj tebe sam pjesmama tražio svojim. One su bile, što vodiše mene od vrata do vrata, i s njima oko sebe ticah i tražih i svijet nađoh svoj. Pjesme bile su moje, u naukama što me poučiše svim, što ikad ih učah; one mi tajne pokazaše staze, pred pogled dovedoše moj zvijezdu mnogu s obzorja mojega srca.« (101.)

A te »tajne staze« vode ravno k Bogu. Prođoše ljeta, sve teče i sve se mijenja, al na dnu svega ostaje Bog. Želja, otresti se prolaznosti, zaboraviti sve i gledati Gospoda, mistična ona težnja duše za Bogom svojim obuzela je pjesnika posve. Na krilima beskrajne ove čežnje podiže se pjesma njegova do veličajna i čista izražaja, te se neke njegove pjesme, ako je slobodno reći, čitaju kao pričesne molitve:

»Tebe da trebam i tebe samo, neka mi srce opetuje vječno. Želje sve, što dane i noći me razdiru, isprazne su sve.

Kao noć, što u tavni svojoj poziv skriva za svjetlom, tako i iz podsvijesti dubina zaječi krik: »Ja tebe trebam i tebe samo!«

Kao oluja u miru što cilj traži svoj, protiv mira sa svom kad se je borila moću, tako i u meni buna se protiv ljubavi uzdiže tvoje, pa ipak je krik moj: »Ja tebe trebam i tebe samo!«« (38.)

»Quaemadmodum desiderat cervus ad fontem aquarum...«

»To malo tek ostavi od mene, da imenom smijem te zvat, moje Sve.

To malo tek ostavi od mene, na sve da ćutim te strane, i stvari u svakoj do tebe dođem i ljubav ti nudim svoju u svaki čas.

To malo tek ostavi od mene, da ne zatajim te nikad.

To malo tek ostavi meni od okova, s kojim me tvoja je vezala volja i jedan života mi ispunjen cilj — to okovi tvoje su ljubavi.« (34.)

Ili ono umorno zazivanje Onoga, koji prizva k sebi »sve, koji su umorni i opterećeni«...:

»Uzmi s putnika, kome svežanj je prazan prije, nego li svršen je put, kome se razdera halja od prašine puna, iznemogao koji je sasvim, uzmi uboštvo s njeg i sramotu, život mu ponovi, jednako kao cvijetu pod dobrostive noći pokrivalom.« (24.)

I na temelju te neumorne težnje razvio se je dubok duševni život, poseban unutarnji svijet, koji se posve služi mističkom terminologijom. Između pjesnika i Boga razvio se je odnošaj, koji je izražen najnježnijim vezama, što ih srce ljudsko poznaje: Bog je njemu ljubavnik, prijatelj ,brat i drug.

Bog je prijatelj, koji »dubokoj u sjeni srpnja kišovitog tajanstvenim putuje krokom«: sve je umorno pozaspalo, samo prijatelj očekuje prijatelja: »Zanijemiše u šumama pjesme i kuće svake zatvorena su vrata. Ti si osamljen hodok u ulicama zapuštenim. O prijatelju 'jedini moj, ljubljeni, otvorena vrata su kući u mojoj — ne prođi mimo poput sna.« (22.) Ili kad nastane u duši besnena noć, »jecaju nebesa, ko čovjek kad zdvaja«. Bura se podigla silna, ali ipak prijatelj-Bog traži tjeskobnu dušu: »Kakvoj na tamnoj obali ugljomrke rijeke, kakovu na dalekom kraju strahovite šume, kakvu kroz punu bludnja dubinu sjene put tražiš k meni, prijatelju moj?« (23.)

Duša je uboga djevojka, koja s cvijećem čeka ukraj puta na svoga ljubavnika, koji joj obeća, da će doći. Ljudi prolaze i uzimlju cvijeće; već je gotovo prazna košara, a njega nema, te nema. »Ja sjedim ko djevojče, što prosjači i preko lica si prevlači haljinu, i kad me pitaju, što mi nedostaje, spuštam oči, te ne odgovaram. O, kako njima da kažem, na te da čekam i da mi obeća doći. Od stida kako da tumačim njima, da kao vjenčano dobro nosim siromaštvo to. Ja njegujem ponos taj u najtajnijem dijelu svog srca.« A kad dođe ljubavnik u svome sjaju, »usplamte svjetla sva, zlatna lepršaju krila« oko njegovih kola. On silazi s kola sa sjedala svoga, iz praha diže »ubogo prosjačko djevojče, od stida što uzdrkta i ponosa ko vitica ljetnom u vjetru«, i posađuje ga do sebe u sjaj svoj. (41.) Ali do toga časa duša treba da čeka, jer se još ne može sjediniti s ljubavnikom svojim; ona tek uživa u pomisli na njega i prima slatke poruke od njega. Čitava priroda nije drugo, no izražaj misli Božije, poslanica njegove ljubavi zaljubljenoj duši. »Da, ja znam, nije to drugo ništa, nego tvoja ljubav, o ljubljeni ti moga srca — zlatno to svjetlo, preko lišća što pleše, lijeno to oblačje, što kroz nebo jedri, dah nježni taj vjetra, na čelu što mom svoj ostavlja hlad. Jutarnje svjetlo moje prenapunja oko — to je od tebe poruka srcu mom. U niz tvoje se naklanja lice, tvoje gledaju oči dolje u moje i srce mi tvojih se dotiče nogu.« (59.) Oblaci su ruho, što ga duša tka i veze za svoga vjerenika: oni su izrađeni »od suza, jecaja i pjevanja« njena čeznuća. Njima se Bog resi, da omili duši: »Nježnom prebacuješ slašću zvjezdanih preko grudiju svojih vlažnog oblaka mantiju, te ga u bezbroj pretvaraš oblika i nabora i s vječno promjenljivim bojadišeš bojama.« (68.) Ali nada sve to duša čezne za sjedinjenjem, za onim svečanim danom vjenčanja: »O ti ispunjenje života posljednje, Smrti, moja smrti dođi i šapći mi! Dan na dan čekah na tebe; radosti nosih za te i boli života.« (91.) »Vjenčanu oblačim halju, a ne mantiju crvenosmeđu hodoka. Pa ako mi putem i prijete pogibli, ćud mi ne pozna straha.« (94.) »Ruže su nabrane sve i vijenac za vjerenika je spreman. Iza vjenčanja svoj vjerenica ostavlja dom, gospodara kako će svog naći samog u noćnoj samoći.« (91.) Čovjek se i nehotice sjeća bujne i veličajne alegoričke erotike u »Pjesmi nad pjesmama«!

No i izvan ovoga kruga život je duše tipičan mistički, čim dakako ne kažem, da su osjećaji i nazori šablonski, nego da se u njima svi mistici, i neodvisno jedan od drugoga, slažu. I Tagore osjeća »drugi zakon u udovima svojim«, i u njemu se odigrava borba dvaju svjetova: tijela i duše. »Tvrdokorno vežu me okovi, no moje me boli srce, raskinut kad ih hoću... Stalan sam: neprocjenivo je u tebi blago i ti si najbolji prijatelj moj, no nemam srca tašti izmesti sjaj, što sobu mi napunja. Veo, u koji sam ogrnut, veo je od praha i smrti, ja mrzim i ljubim ga opet.« (28.) Dva su Ja u pjesnikovu biću: jedno »plače u tamnici«, a on ga ipak neprestano opkoljava zidom i brižno zasiplje svaku škuljicu; to je »prava bit« njegova. Drugo ga nečujno slijedi, te se ne može otresti njegove nazočnosti. »On oholim krokom svojim sa zemlje uzvitla prah, on glasni svoj svakoj riječi, što je izgovorim, dodaje glas. On moje je vlastito malo Ja, gospodaru, on ne pozna srama, no ja se društvu u njegovom stidim, do tvojih da dođem vrata.« (30.) U borbi tih dvaju svjetova Bog je, koji podaje snagu duši (36.); ta on je duši ostavio ne »cvijet, tamjan ni posudu nikakvu s mirisnom vodom«, nego mač, »sjajan ko plamen, težak ko buzdovan gromni«, i tim oružjem krijepi dušu u

odluci: »Nikakav odsad da u meni svjetski ne bude strah i ti neka pobijediš mojim u borbama svim.«

I tako, prezrevši svijet i svladavši ono drugo Ja, duša u odabranim časovima mira uživa milost prisutnosti Božije. »Majstora mnogo imade dvorani u tvojoj i pjevanja ondje svaki se pjevaju sat. No pjesma novajlije jednostavna i puna hvale dođe do ljubavi tvoje. Mala se pjesmica tuge puna, u velebnu umiješa glazbu svijeta i ti siđe dolje s nagrade cvijetkom i stade pred kapijom kolibe moje.« (49.) Tome je užitku prvi uvjet samoća: »Na kraju kamene staze, u zemlji čiste samoće sjedi prijatelj moj sasvim sam.« (55.) Blaženstvo duše je u mirnom gledanju Boga za tihog ljetnog dana u osami. »Ljeto dođe na prozor danas sa zujanjem i zvrndanjem svojim; u dvoru cvjetnoga gaja pjevaju pčele o Ljubavi. Sada je dakle vrijeme, licem u lice tiho da sjedim s tobom i da ti pjevam života posvetu ovoj u dokolici prepunoj šutnje.« (5.) Ali duša ne zna, kad će Bog k njoj sići; mističko spoznanje Boga i užitak u njemu nije filozofiranje u dokolici, nego posebni časovi milosti, iznenadni zraci svjetla, koje Bog baca u dušu. Zato ona mora da čeka i da se pripravlja, da »bdije i da se moli«. »No vrijeme u ovo bit hoću mudar i čekat u tami i na tlu razastrijeti sag; pa ako ti sviđa se, Gospode, šuteći dođi i sjedni na nj. Bojim se, ranom zorom da najednom uđe kroz kapiju, kad umoran zaspah. O prijatelji, otvoren treba mu ostavit put, o, priječit ga nemojte.« (47.) Ali druge jedne, tamne noći kad niko ne mišljaše, kad svi umorni pozaspaše, dođe kralj iznenada u zemlju svoju. »I dođe kralj — no svjetla gdje su i vijenci gdje? Pripravljeno kako li mu je prijestolje? O sramoto, sramoto duboka!... Izdrpan iznesi ćilim, u dvorište ti ga razastri. S olujom je najednom došao kralj u noći bogatoj strahom.« (51.) Ili u onoj prekrasnoj slici žednoga putnika: »Kad dođe, korak ne opazih tvoj. Pogled ti bijaše tužan, kada me pogodi; glas umoran tvoj, kad zboraše tiho -- »Ah, žedan sam hodok«. Iz sna prenuh se budnog i vode izlih iz vrča na tvoje sklopljene ruke. Nad glavama je šumilo lišće; nevidljivo u tami pjevaše kukavica i sa staze, gdje zakreće, dolažaše blablovog cvijeta miris. Bez riječi od stida stajah, za ime kad moje me zapita.« I kao onaj, koji zavapi: »Quid retribuam Domine pro omnibus, quae retribuit mihi« — duša se pita: »Što učinih za te, da se spominješ mene? No sjećanje, vode da smjedoh ti pružit, ugasiti žeđu, u srcu ostaje mom i puni ga sladošću.« (54.)

Ali dakako, kaošto život uopće, tako i ovaj posebni život duše ima svoju plimu i osjeku, časove milosti i časove duševne suhoće, klonulosti, rastresenosti. Dane, kada »otvrdne srce te s' isuši« i kada žedna duša zazivlje Boga, da siđe nad nju kišom milosti svoje. (39.) »Bog mi uskrati kišu, isušenom dan nadan srcu. U plamenu nagom kupa se obzorje, nikakav oblačića nježnih ni najtanji veo, nikakav ni titraj najslabiji daleke, što hladi, jeze. Nevrijeme pošalji gnjevno, crno ko smrt, ako želja je tvoja, što bičem će munje od stožera do stožera bičovati nebesa. Al' gospodaru, tešku odazovi sparinu tu, što šuti tiho, oštro i okrutno, srce što spaljuje očajem mrkim.« (40.) To je druga tišina, nego onaj mir osame, u kome se javlja Gospod; i zato Tagore nije nipošto zatočnik nijemog i bešćutnog asketizma derviškog, koji u neplodnom neradu sebe sakati. »Ostavi to ugađanje i pjevanje i brbljanje čisla... Otvori oči i vidi, Bog nije pred tobom tvoj! Ondje je on, tvrdo gdje orač ore tlo i kamenolomac gdje lomi kamenje. S njima je on u suncu i kiši, gdje puno mu odijelo je prašine. Svetu svuci mantiju svoju i siđi s njime na prašno tlo... Razmatranja se ostavi svojih, cvijeće metni na stran i tamjan! Što škodi, ako se razderu haljine tebi i zamažu. Pođi ususret mu, pomaži mu kod posla, znoja čela tvog.« (11.)

Odatle onaj vedri optimizam pjesnikov: s jedne strane iz užitka u prirodi, koja je glasnik Božije ljubavi i djelo njegove ljepote, a s druge strane iz volje za rad, koji je izvor zadovoljstva. »Napreduju stvari sve, ne stoje, natrag ne gledaju, nikakva da ih zadrži ne može sila, stvari sve tjeraju naprijed. Jednakim idući korakom uz glazbu neumorno, što oduševljava godišnja dolaze plešući doba i odlaze — boje, zvuci i miris kaskade valjaju beskrajne u prepunu radost, što zasipa, daje i svaki umire čas.« (70.) U svom preobilju život je njemu glazba: »Poziv sam k ovog svijeta dobio svečanosti i tako je život blagosloven moj... Dio moj na svetkovini bje toj, na glazbalu da sviram svom i što mogoh, učinih sve.« (16.) »I život jer ovaj ljubim ja tako, i smrt znam, da ću jednako ljubit. Zaplače dijete, majka kad s desne uzme ga dojke, na lijevoj odmah utjehu svoju da nađe.« (95.)

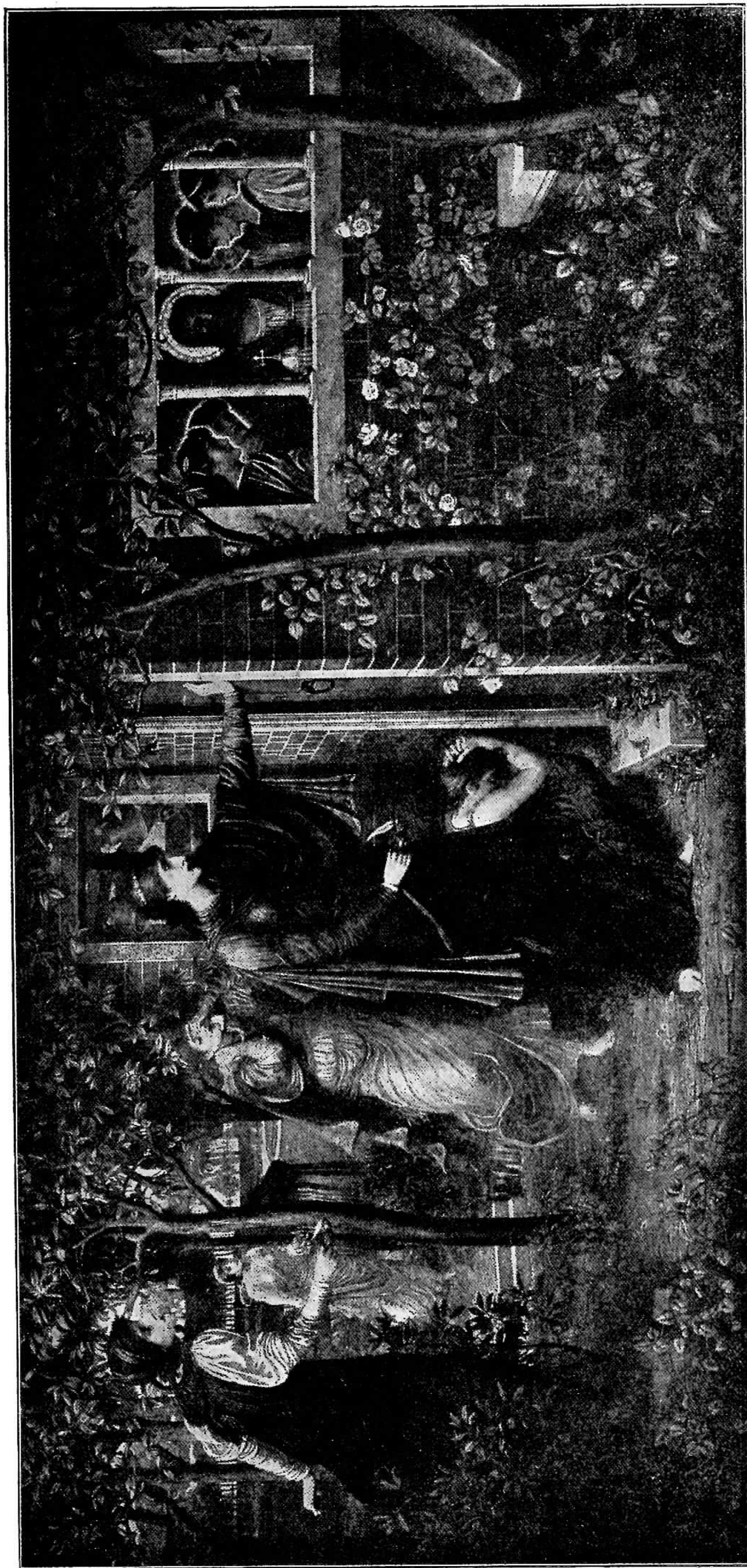
Tim smo već ujedno donekle zašli u područje, pjesniku specifično. Jer ako Tagore crta život duševni u fazama, situacijama i slikama, koje su svima misticima zajedničke, čemu je onda trebalo, da on još jednom kaže ono, što su toliki prije njega rekli? — Prva dakle znatnija i bitnija razlika jest upravo ovo veselje pjesnikovo za život. Nije doduše naprosto istina, da je kršćanska mistika odraz »mračnoga i surovoga« srednjega vijeka, poezija vječnoga mučenja samoga sebe i užitka u uništavanju svega, što srce čovječje veseli. Dosta je, da spomenem kao moderni dokumenat kršćanske radosti Keplerov sjajni esej »Mehr Freude«, ma da bi se u starijoj literaturi moglo naći još i ljepših, ali manje poznatih primjera. Ali jedno je, što ovu radost znatno razlikuje: rekli smo, da je za

Tagorina svjetskoga doba mistička žica ipak već bila u njegovoj poeziji kao podstruja, koja se nikad nije dala zatrti. A ovdje je obratno: i sred ovoga oduševljenja za Boga i tihih, odanih meditacija, ipak se javlja ona negdašnja svjetska duša kao podstruja. Tagore je ne samo proti neplodnom asketizmu indijskom, nego je u njega i neka jača afirmacija životnih slasti, upravo da reknemo neki hedonizam, kao u velikih modernih esejista Ruskina, Emersona, Maeterlincka i dr. To je ujedno i jedan od velikih razloga, zašto su ga moderni ljudi tako općenito i jednodušno priznali. »Izbavljenja u odricanju za se ne nalazim. Ja zagrljaj ćutim slobode u veza tisuću slasti... Ne, nikad ne ću zatvoriti svojih ćutila kapije. Slasti gledanja i slušanja i doticanja, one će tvoje nositi slasti. Da, prikaze sve moje lažne raspalit će se u baklje veselja i požuda moja će sva u plodove dozreti ljubavi.« (73.) Ovo zvuči kao Ruskinova »religija ljepote«; jer dakako da se pod ovim slastima sjetila razumiju plemenitiji užitci, koji kao neki estetski elemenat vode dušu ljepotom k Bogu. Ali i odvode od njega. »Das ewig-weibliche«, kako zgodno reče jedan Nijemac, »das uns nicht nur hinan- sondern auch hinabzieht.« Tako Tagore n. pr. ne može shvatiti zadaću i potrebu celibata. Karakteristična je u tom pogledu slika u pjesmi 64., gdje djevojka silazi na vodu, noseći obredno svjetlo; pjesnik je moli, da mu ga uzajmi, jer je dom njegov »taman i osamljen sav«; moli je neumorno cijelu noć, ali ostaje neuslišan, te tužno gleda, kako gori svjetiljka, izgubljena bez koristi između svjetla.« A tako i u onom citatu iz zbirke »Vrtlar«, gdje izrično kaže, da ne će postati nikada pustinjakom, ako i ona, njegova odabranica, ne pođe s njim.

Ja ovaj momenat posebno naglašujem, jer u tome upravo leži tajna modernosti Tagorine: preufinjeni onaj osjećaj ljepote, koji je, kao u Ruskina, postao vrhovnim principom može se reći svega; ali i ona velika nedosljednost modernoga vremena; čežnja za Bogom, no ustručavanje, strah pred savršenošću, svetošću. Nemoćnost, povući skrajnje konsekvencije iz umovanja, osjećanja i djelovanja. Taj moderni nedostatak osjeća n. pr. i Joergensen. Njegova je duša ne samo zadojena, nego upravo protkana osjećanjem ljepote i vanjske i nutarnje: no badava — on se divi životu svetaca i njihovih sljedbenika, ali osjeća ujedno, da ne će nikada imati snage posve se za njima povesti, svega se odreći i svemu se ukloniti. Možda to dolazi i odatle, što su ovi pisci i pjesnici većinom svjetovnjaci i to koji su prije svijet i njegove slasti dobro upoznali: ali i među misticima srednjega vijeka bijaše dosta nesvećenika. Moderna duša uopće nije kadra jednu ideju prihvatiti i sasvim se njoj predati: moderan čovjek je kadar uživiti se u duh svih perioda svjetske povjesti, sa svima osjećati i u svima se kretati; ali sam svoj stil i svoj duh stvoriti — to ne može nikako. Zato danas nema svetaca kao prije, ili ih je vrlo malo; nije to, što bi vjera u svijetu propadala — to naprosto nije istina unatoč materijalizmu današnje kulture —: nego nema ekstatičnih, vizijonarnih, predanih duša. A tome je jedan od glavnih uzroka upravo silna senzitivnost današnjega vremena, ona »golema sposobnost uživanja«; jer čim duša biva finija, tim se više kvari. To je dekadenca. Ne misli se pod tim kvarenjemm faktična pokvarenost, ogrezlost u grijesima i opačinama, nego ona razboljenost, morbidezza, grozničavost, od koje se ne umire, ali se ni ne živi. To jest, ne živi se onim zdravim i dubokim životom: modernizam nije dubok san, a tako ni java nije ozbiljna java. Istina je, da je Tagore svojom dubinom, svojom čežnjom za Bogom i svojom odanošću tihoj meditaciji i mističkom životu daleko odmakao pred običnim zastupnicima oficijelne savremene Evrope; ali evropsko oduševljenje bi, kako rekoh, iznenadivalo, da nije ove zajedničke crte.

Jer inače je teško naći bitnih i velikih razlika kod Tagore u općem pojimanju Boga. Nekoliko nas mjesta u knjizi, doduše, jasno podsjeća na indijsku filosofiju: tako n. pr. stavak o Maji, pod kojom se razumijeva utvarnost vidljivoga svijeta, Platonova εἴδωλα καὶ κούφη σκία, i panteizmom zadahnute rečenice, kao: »Ti granice postavljaš bivstvovanju u vlastitom i rastavljeni zoveš svoj Ja u mirijadama zvukova. I ta samorastava tvoja postade u meni tijelom.« (71.) Ali takovih je odsjeka malo i ne može se kazati, da je Tagore dosljedan panteista. Inače je pojam Tagorin o Bogu čist i, ako se može tako reći, lijep. Bog je jednostavnost (7.), jedno u igri mnoštva (63.), on nema oblika (96.) i šuti vječno (100.), t. j. on se ne mijenja i vječno je jednak. Prema tome je i pojam smrti ispravan. Tagore traži vječno sjedinjenje (56.) s Bogom, a ne uništenje ili put u neizvjesnost. Krasne su pjesme čežnje za smrću, kojima se i završuje pjesmarica: duša, umorna od svijeta, spremna je na polazak u samotnom čunu; bez straha i strepnje očekuje mirno žuđeni čas sjedinjenja i izbavljenja (90. i dalje). Neizvjestan je čas smrti, te nas time nekako podsjeća na sudbinu (99); ali to nije toliko istočnjački fatalizam, koliko tiha odanost u ruke Božije (9.).

No staro je mističko pravilo: manje spekulacije i prepiranja o Bogu i o tajnama vjere, a više osjećanja o Božijoj prisutnosti u sebi i u svomu životu. Zato i Tagore kaže, da doduše ne može kazati, tko je Bog, ali da ljudi Božiju sliku vide u svakom djelu njegovu. (102.) Odatle velika etička vrijednost ovih pjesama: one doista dovode do praktičnih odluka i posvećuju život. »O ti, živote života mog! Nastojat ću uvijek,

I. M. Strudwick: Deset djevica.

čistoće da puno tijelo bude mi moje, jer znam, dah da je tvoj mojim na udima živ. Nastojat ću vazda, neistina da bude daleko od misli, jer znam: istina ti si, u duhu što raspaljuje razumno svjetlo. Nastojat ću sveđ od srca svog daleko tjerati zla i svoju u cvatu uzdržati ljubav, jer znam: ti prijestolje imaš svoje u svetinji nad svetinjama srca mog. I vječno moja neka bude težnja: objaviti te u svemu, što činim, jer znam, moć da mi tvoja usaduje djelima snage.«

*

Inače je teško, na temelju drugotnog prijevoda, govoriti o formalnim ljepotama Tagorine poezije. A ipak je i to ono, što ga razlikuje od drugih: lokalni i individualni kolorit. Vanredan je stil mistike, i, što je interesantno, ona je plodnija u prozi, u ritmu, nego u formalnim i rimovanim stihovima. Tako je poznato, da nema na svijetu djela, koje je dostiglo stil Svetoga Pisma, do one čudnovate mističke knjige, koja se zove u hrvatskom prijevodu Nasljeduj Krista, te bi se mogla navati knjigom nad knjigama. Ne znamo, kako se Tagorina ritmovana proza odnosi prema ostaloj bengalskoj poeziji — možda tamo ni nema stihova u našem smislu riječi —; a pogotovo ne znamo, kako se ta proza pjeva: ali se ne čudimo, što je i ovdje proza tako snažna.

To jest, proza samo po obliku, dok je u stvari čista lirika, te je jaka upravo onim sredstvima, kojima se odlikuje lirika od Verlainea amo: vanrednom suptilnošću osjećanja i gledanja, te intenzivnošću ugođaja. Ma da je i čisto lirski izražaj osjećaja poletan i snažan, topao i vedar, ipak je glavna osobina ovih pjesama u slikama: one nam ujedno i odaju pjesnikovu domovinu. Odmah u početku ona veličajna slika orlovske duše, kako se rubom snažno ispruženih krila pjesme dotiče Božijih nogu, pa n. pr. ona nježna poredba: »Milosti pusti da oblak u niz visi duboko, matere suzni ko pogled u dan očevog bijesa.« (40.) Ali još više ondje, gdje je slika provedena kroz čitavu pjesmu: tu je Tagore majstor indijskoga pejsaža: prirode ljetne, žarke, — čas bujne, plodne i cvjetne, čas puste, kamenite i sasušene. Tako ona tiha srpanjska noć, u kojoj prijatelj očekuje prijatelja (22.), ili ona burna, u kojoj kralj iznenada dolazi. Pa ona neizbrisiva slika žednoga putnika u ovom okviru: »U samoći bijah kod bunara, koso kamo drveta pada sjena, smeđim sa zemljanim vrčima svojim napunjenim do ruba idahu žene kući... Kasno je jutro, umornim ptice pjevaju glasom, klokočike šumi nad glavama lišće — ja pak sjedim i smišljam i smišljam.« (54.) Veličajne su njegove slike neba — zvijezda i oblaka, kao ona već spomenuta slika neba kao ruha, kojim se kiti Gospod, ili ova: »Ko jesenjeg krpa sam oblaka, beskorisno moju ne upi vlagu, da svojim me sjediniš svjetlom, tako mjesece brojim i godine, od tebe rastavljen.« (80.) I ono suptilno osjećanje svakoga drhtaja u prirodi: »Puno je obijesti valovlje, a žala na sjenovitim travnjaku žuto lepрša lišće i pada. U kakvu se zagleda prazninu! Ne ćutiš li, jeza gdje prolazi zrakom uz zvuk pjesme daleke, protivne što se s obale gubi.« (21.)

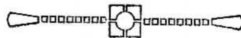
A kao primjer pjesnikov u stvaranju ugođaja, osobito tihog, večernjeg, da navedem samo ovu sliku:

»Dan više nije, na zemlji leži sjena. Vrijeme je, k rijeci da pođem vrč napuniti svoj.

Večernji trudan je zrak od voda tamne glazbe. Ah, on u sumračje zove me van. Cesti na samotnoj nitko ne prolazi, vjetar je budan, na rijeci pjeni se val.

Ja ne znam, ikada da l' ću se vratiti kući. Ja ne znam, tko je, u susret što slučaj će mi ga dovesti. Ondje pokraj pličine čamcu u malenom nepoznati svira svojoj na fruli.« (74.)

Ima neka tiha, tajinstvena, mistična slutnja u ovoj knjizi; veličajan i dalek polet duše, koja u Jednome ljubi sve i gine u toj ljubavi; nevina nježnost djeteta i beskrajna čežnja ljubavnika; smirena molitva i žarka nostalgija za nebeskim visinama. »Kao što ždralova jato, domu što vraća se svom, dan i noć gorska leti u gnijezda, pusti čitav da polazim život svoj putem, vječni u tvoj što vodi dom jednom u pozdravu tebi.« (103.)

Jovan Hranilović, — Novi Sad:

Književni zapisci.

(Posvećeno g. Vl. Lunačeku.)

Skromni moj sastavak, štampan u II. svesci »Hrv. Prosvjete« pod naslovom »Književni zapisci«, kojim sam otpočeo priopćivanje svojih bilježaka o značajnijim pojavama u razvitku hrvatske, srpske i nekih stranih meni poznatih književnosti iz novijega vremena, dobro je došao uredniku književnog podlistka »Obzorova«, g. Lunačeku, da se obori svom žestinom i na mene i na »Kolo hrv. književnika« i na »Hrv. Prosvjetu«, i na dra. Đ. Arnolda, i na dra. Velimira Deželića i na Emila Laszowskoga i ponajčešće na —

kako on to premudro veli —: »suzerenitet katoličke nauke« i njen upliv na književnu proizvodnju »Kola hrvatskih književnika«. Kako su u strasti zaslijepljene oči, izvalio je g. Lunaček u svom podlistku, štampanom u br. 92. »Obzora« od 3. travnja o. g. toliko dosada kod nas još nečuvenih nezgrapnosti i nepromišljenosti bez ikakove logičke veze i stvarne podloge, te mu se mora priznati, da je u tom pogledu postigao među dosadanjim napadačima na antimodernističku struju u našoj književnosti najveći rekord. Njemu je pošlo za rukom, da napiše pod naslovom: »Colchicum autumnale« sastavak, u kojem je nakrcano toliko neistina, nelogičnosti i drskosti, kakovih se kod nas ni u najžešćim našim modernističkim jurišanjima nije čulo ni čitalo. Kod nas se ipak nije još našao nitko do g. Lunačeka, koji bi se usudio u listu, utemeljenom u svoje vrijeme ponajviše materijalnom i moralnom pomoću biskupa Strossmayera, izvaliti ovako smjelu tvrdnju, kako ju je izbacio g. Lunaček u svom podlistku riječima: »Zar je moguće pomisliti književnost, koja se ravna po dogmama katoličke crkve, može producirati ljepotu, može približiti čovječji ja istini? Držimo, da tako zalupanog čeljadeta na svijetu nema. Crkvi vjera, a književnosti ljepota. Književnost i umjetnost nemaju da uzgajaju u nama ovo ili ono, nemaju da nas učine ćudorednima. Zato su tu zavodi, čitavi staleži i kaste. Književnost i umjetnost imadu da u nama upile ljepotu i istinu života, kao što znanost imade da uguši — ako hoćete — onu vječnu skepsu, iz koje se rađa znatiželjnost za svrhom i bitnošću nas i naše okoline...«

Čujte, gospodine L.: jest, moguće je pomisliti književnost, koja se ravna po dogmama katoličke crkve, što može producirati ljepotu i približiti čovječji um istini; jest imade, ne na hiljade, već na milijune čeljadi, koja to vjeruje i tvrdi. I među dioničarima i u uredništvu »Obzora« imade takove čeljadi, a vi barem njih ne ćete zato proglasiti »zalupanima«. To su svi oni, koji još uvijek odaju čast i slavu neprežaljenomu veleumnomu meceni hrvatskoga naroda biskupu Strossmayeru i njegovim djelima. Inače bi to njihovo poštivanje i vjernost idealima velikoga biskupa bilo hipokrizija, farizejizam ili kako vi to velite: »zalupanost«.

Ta istom je osušeno mastilo na rukopisu »Obzorova« članka, u kojem se veliča biskup Strossmayer i stavlja kao uzor i današnjem pokoljenju, a eto vi, gospodine L., zaboravljate na to i smatrate zalupanima one, koji nastavljaju kult ideala Strossmayerovih o blagotvornom i neodoljivom utjecaju vjere na znanost, umjetnost i književnost. Zar niste čitali Strossmayerove »Tri riječi«, upravljene na omladinu i profesore prigodom utemeljenja našega zagrebačkoga sveučilišta? Zar niste čitali njegove besjede prigodom otvaranja jugoslavenske akademije? Zar niste vidjeli velelijepu stolnu crkvu đakovačku, taj veličanstveni izraz uvjerenja Strossmayerova o vezi između vjere i umjetnosti, znanosti i književnosti?

Ili možda mislite, da je jedan od najranijih bivših saradnika »Obzorovih«, neprežaljeni naš naučenjak dr. Franjo Rački, drugačije o tom mislio, nego li veliki naš biskup, i da bi on pristao bio uz vašu tvrdnju: »crkvi vjera, a književnosti ljepota«?

Jest, bilo je i imade čeljadi, koja nije zalupana, a ne vjeruje u nespojivost vjere i književnosti. Eno vam od francuskih velikana:: Lamartinea, Chateaubrianda, Françoisa Coppéa, Bourgeta i stotine drugih — da vam ne spominjem imena tolikih talijanskih, poljskih, slovenačkih, čeških pisaca iz katoličkog tabora i tolike stotine drugih iz drugih kršćanskih vjera, koji nisu osjećali nikakove tjeskobe pod zastavom vjere u svom pjesničkom stvaranju, jer su bili svom dušom odani svojoj vjeri. A vjerujte, gospodine Lunaček, u njih nije bilo manje genija, spreme i svih duševnih potencija nego u Vas. Kako se bavite proučavanjem umjetnosti, sigurno niste primijetili, da bi živa vjera i obzir na nju smetao stvaralačkom umjetničkom poletu slavnoga Raffaela, Michelangela, Murilla i tolikih drugih velikana na polju umjetnosti. Doista, ne pojmim, kako to smeta vama, osim ako je u vas još fenomenalniji genij nego u svih njih, ili možda još fenomenalniji nedostatak svega onoga, čime su oni u granicama vjere i obzira na njezine dogme znali stvarati svoje klasične umjetnine.

Jest, u tu čeljad, koja ne osjeća tjeskoba i sputanosti u granicama nauke katoličke crkve u književnosti, spadamo i mi, koji se okupismo oko »Kola hrvatskih književnika« i »Hrv. Prosvjete«. Tješimo se, da ipak zato nismo baš tako preneznatni, ili, kako vi velite, »nikakovi« pjesnici, kada nas čak i vi, gospodine L., mogoste barem po imenu zapaziti i zapamtiti sa one previsoke visine, s koje sasuste na nas strijele svoje mrzovolje. Ta kada biste nas doista smatrali takovim pigmejima, kako se činite, zar biste zbilja od ljutosti tako obnevidjeli, te niste ni primijetili, koliko vam je protuslovlja, nezgrapnosti i neistina izletjelo iz pera u vašem podlistku: »Colchicum autumnale«. Eto da vas i radi vas i radi stvari upozorim na krupnije od tih neistina, nezgrapnosti i protuslovlja.

*

Vi prikazujete neistinito moje »Književne zapiske« u II. svesci »Hrv. Prosvjete« tako, kao da je »Kolo hrvat. književnika« — »počelo sa prvom atakom na našu modernu«. — Baš obratno je istina: počeli ste sa atakom vi, gospodine L., i to u spomenutom vašem podlistku u br. 1. »Obzora« od 1. I. 1914. pod naslovom »Hrvatska književnost u god. 1913.«, gdje ste bez ikakova razloga i povoda s naše strane na-

pali na nas riječima: »U prošloj godini međutim javila se je u našoj književnosti i još jedna neugodna pojava. Klerikalni elementi, koji su vazda i svuda nezadovoljni sa slobodnom književnosti, koju ne mogu upregnuti pred anacijonalna kola ultramontanizma, pseudomorala i slatke ljepote, osnovaše društvo pod imenom »Kolo hrvatskih književnika«. Svrha je tomu društvu gojiti kršćansku i katoličku, a uz to hrvatsku književnost, koja će imati da obrani čitalačku publiku od loše i po njihovu mišljenju amoralne i anacijonalne književnosti, kako ju u svijet tura »Matica Hrvatska« i »Društvo hrv. književnika«.

U svojim »Književnim zapiscima« pokušao sam upozoriti apriorne naše antagoniste na nesmislenost i konačni neuspjeh njihova podcjenjivanja naše antimodernističke literature, jer da se i kod nas i na strani i u modernističkim krugovima počinje zapažati i konstatovati neuspjeh i nesolidnost modernističke naše književne produkcije, kritike i reklame. Vjerno i doslovno sam naveo za to, što sam našao u hrvatskim i srpskim vrelima. Pozvao sam se i na Lunačekove osvrte na književni zastoj u kvalitativnom pogledu u posljednje vrijeme. — Taj moj sastavak bio je dakle svoje vrste obrana i bistrenje pojmova, a ne početak juriša. S jurišem je otpočeo g. L., pak sada podmeće meni, da sam to ja učinio. Dok sam ja samo budno pazio i bilježio, što se to događa i kod nas i u stranim književnostima raznih smjerova, dotle g. L. zaboravlja i na ono, što je sâm napisao, i čime je nas napao, pak onda tvrdi, da sam ja prospavao posljednjih petnaest godina u razvitku naše književnosti. Eno se vidi, da to nije istina, već je obratno istina, da sam ja čak i one stvari pratio i bilježio, što ih je i g. Lunaček, taj, kako se čini, jedini preostatak negdašnje hrvatske moderne, po svoj prilici drijemajući, u polusnu napisao, kada je tako brzo na njih zaboravio.

Međutim mogao bih ovakovih neistinitih Lunačekovih tvrdnja, kao što je ova, koju sam osvijetlio, naći i više i u njegovu sastavku: »Colchicum autumnale« i u drugim sličnim njegovim feljtonima. Ali ovdje spominjem samo još jednu. G. L. bi htio prikazati stvar tako, kao da je on u svom osvrtu na hrvatsku književnost u g. 1913. ustanovio, da je samo u prošloj godini bilo primjetno opadanje kvalitete književne produkcije, dok je on u istinu jasno rekao među ostalim doslovce: »Poslije Nehajeva »Bijega« ne čitasmo nijedan zaista valjani hrvatski roman, koji bi se odlikovao svojom tehnikom i svojom književnom vrijednošću.« — Nešto dalje, izlažući uzroke padanju književne kvalitete posljednjih godina — t. j. u vremenu, kada su tako zvani »mladi« po njegovu mišljenju davali obilježje književnosti, veli doslovce: »Ovaj viši smisao i ovo više shvaćanje fali našoj književnoj produkciji, i moguće baš se i zato doimlje čitava naša književna produkcija već od više godina natrag nekako prazno i bezsadržajno.«

Ta u ostalom i po meni konstatovana istina, koju ovdje tvrdi g. L., ne odnosi se samo na prošlu godinu, kako bi on to htio sada prikazati, već se tu jasno govori o nekakoj praznoći i besadržajnosti književne produkcije od više godina unatrag. U ostalom, da je g. L. imao na umu naročito modernističku književnu produkciju od posljednjih nekoliko godina, to dokazuje njegova pripomena, da od Nehajeva romana (?) »Bijeg« nije izišao nijedan valjan hrvatski roman, što dakako također uopće uzeto nije na istini osnovano. »Bijeg« nije izišao u prošloj godini — i spominjući pauzu poslije njega, nije gospodin L. imao na umu samo prošlu godinu, kako bi to sada »ad usum« htio izvrnuti.

Međutim je g. Lunaček već i u svom osvrtu na književnost od g. 1911. u br. 363. »Obzora« od 31. 12. 1911. sasvim jasno konstatovao opadanje književne kvalitete po njegovu mišljenju modernističkih naših književnika, u koje on u svom feljtonu »Colchicum autumnale« ubraja sada od mrtvih Vidrića, a od živih poimence: Nikolića i Domjanića. On naime veli u spomenutom svom osvrtu na književnost od g. 1911. doslovce: »Književna godina 1911. u Hrvatskoj je godina zastoja, kako ga opažamo, snašamo (?) i osjećamo već nekoliko godina unatrag. Bilo bi nas predaleko odvelo, kad bismo na pojedinim književnim djelima htjeli zabilježiti znakove ovoga zastoja. Bilo bi i suvišno, jer taj zastoj opažamo svi, a dokaz je tomu taj, što se već javljaju malkontentni elementi među najmlađim književničkim poletarcima. I pravo je tako. Samo što će jednom probuktjela revolucija protiv onih, koji se nekoč digoše protiv »starih« u »Matici« i »Viencu«, i koji su danas u muževnoj dobi prestali da pišu, biti katastrofalnija, nego što se misli.« I onda proslijeđuje u istom pesimističnom tonu u cijelom tom podlistku.

Razumije se, mislio sam, e je u redu, da se pozovem i na tako dobrog poznavača naše modernističke produkcije kao što je g. Lunaček, kada sam se i sâm usudio primijetiti, da pod modernističkom erom nije naša književnost posljednjih godina na onoj visini, do koje bismo svi željeli da se dovine. Vidim sada, da g. Lunaček nije pouzdan autoritet ni u toj stvari, te da nema srca ostati konsekventan u svojim sudovima o hrvatskoj modernoj, ili da prebrzo zaboravlja na ono, što je prije o tom mislio i napisao.

G. L. spotiče se i o moju tvrdnju, da su naši modernisti, bolje govoreći: modernistički naši teoretičari i kritičari — agilni i spretni u pravljenju reklame za proizvode svojih prijatelja, koje oni smatraju modernistima. On veli, da baš u taboru moderne imade mnogo kriticizma i da je i njegovo i Livadićevo prigovaranje kvaliteti pojedinih novijih modernističkih produkata najboljim dokazom, kako modernisti nijesu spretni u pravljenju reklame. Međutim spretnost u pravljenju reklame i nije sama po sebi rđava stvar, a ako nije g. L. pokazao na tom polju spretnosti, to još ne znači, da drugi nijesu bili od njega spretniji. Ja sam u svojim Književnim zapiscima naveo, što o tom piše jedan srpski savremeni kritičar i mislim, da sam baš u interesu stvari i pisaca, o kojima se radi, dobro učinio, što sam upozorio, kako o tom pišu oni, kojima se ne može reći, da pišu pod uplivom lične i strančarske antipatije.

*

G. L. prikazuje u svom podlistku »Colchicum autumnale« pjesnike, koji ne vojuju pod zastavom modernizma kao roblje, koje da radi po izvjesnom »diktatu« u »uskim granicama općenite potrebe«. To je logični nonsens, jer se »uske granice« i »općenite potrebe« logički isključuju. Osim toga antimodernistički pisci uvijek i uvijek ističu, — a to im modernisti u grijeh upisuju, — da oni čuvaju tradicije i kontinuitet u našoj književnosti, t. j. oni idu utrenicima, kojima su išli Mažuranić, Preradović, Šenoa i mnogi drugi, kojima ni modernisti ne poriču veličine na Parnasu. Ne opstoji dakle tvrdnja Lunačekova, kao da se u okviru književne struje, koja provejava redove »Kola hrv. književnika«, ubijaju talenti i sputavaju najbolje sile.

I kada g. Lunaček svom silom hoće, da ospori svaku slobodu stvaranja u okviru »Kola hrv. književnika« i da istakne, da je sloboda jedino u »Društvu hrv. književnika«, onda se uslobođujem zapitati: zar je istina, da su baš svi članovi »Društva hrv. književnika« i pisci iz toga društva neka vrst opposita protiv književnih ideala »Kola hrv. književnika«? Tvrdim, da ni gg. Nazor, ni Nikolić, ni mnogi drugi pisci, koje g. L. ubraja u moderniste, ne poriču opravdanost kršćanskih ideala u »Kolu hrv. književnika« i njihovoj književnoj proizvodnji. Tvrdim, da bi se malo koji od članova »Društva hrv. književnika« i njegovih pisaca izjavio istomišljenikom Lunačekovim u tvrdnji: »književnost i umjetnost nemaju da uzgajaju u nama ovo ili ono, nemaju da nas učine ćudorednima«, jer da su zato tu zavodi, čitavi staleži i kaste. Tko to naime tvrdi, taj nema prava ljutiti se, ako mu se reče, da je to apologija amoralnosti, koja ipak nije bila u programu »društva hrv. književnika«, kada su se za to društvo tražili članovi i pomagači diljem domovine u svim staležima, dakle i kod svećenstva i njegova episkopata, koji ipak ne bi htjeli da podupiru amoralnu književnost i pristaše amoralnosti u književnosti.

G. Lunaček nema prava povlačiti za sobom u vrzino kolo svojih pogleda na svrhu i zadaću književnosti cijelo »Društvo hrv. književnika« i sve pisce, koji nisu članovi »Kola hrv. književnika«. Osim toga u tvrdnjama g. Lunačeka o svrsi književnosti nalazi se veliko protuslovlje u tom, što on u isti čas tvrdi, da književnost i umjetnost »nemaju da uzgajaju u nama ovo ili ono, — da nas učine ćudorednima«, a onda u brzo zatim: »Književnost i umjetnost imadu, da u nama upile ljepotu i istinu života . . .« — Dakle ipak i po Lunačeku književnost imade zadaću odgoja —t. j. kako on nespretno veli: »upilenje« ljepote i istine, — a ono, što je lijepo i istinito, doista je i dobro i nije ni nećudoredno ni amoralno. U Lunačekovo »ovo ili ono« spada dakle i upilenje istine i ljepote, — a to je sasvim poricanje opravdanosti načela »l'art pour l' art« u književnom stvaranju.

U ostalom, da je g. Lunaček verziran u metafizici, odmah bi primijetio circulum vitiosum u svom umovanju o razlici između pojmova ljepote, dobrote i istinitosti, jer bi znao, da su ti pojmovi in ultima analysi, u ovoj jezgri identični. Nema savršene ljepote, da nije u isti čas njenom osnovkom istina i dobrota u metafizičkom smislu.

Ali logika je u Lunačekovom podlistku »Colchicum autumnale« uopće, da tako rečem, najslabija strana. Eno on dijeli naše književnike i pjesnike u dvije glavne vrsti: jedni mu reprezentiraju bujni život — i njih zove cvijećem, a to su njegovi miljenici tobožnji najmlađi modernisti; — drugi su mu predstavnici otrovnog, efermernog colchicuma, a to bi imali biti Arnold, Deželić, moja malenkost i svi oni, koji su uz nas i s nama. On nas zove u opreci sa cvijećem: »travom i sijenom«. Ali ako smo trava i sijeno, onda nismo cvijet: colchicum autumnale, kako nas u naslovu i u tekstu svoga mudrovanja naziva. Među cvijećem i travom preuzeo je g. Lunaček neku vrstu uloge prazne slame, koja hoće da bude sudijom među njima. Zato mu suđenje i miriši po slami. — On mi valjda ne će zamjeriti, što govorim u duhu njegovih pjesničkih ispoređenja i klasifikacije savremenih naših pjesnika i pisaca u cvijeće i sijeno.

*

Bilo je vrijeme, a nije tomu ni davno, kada se u »Obzoru« pisalo o Arnoldovom i mom pjesništvu i književnom radu sasvim drugačije, nego li se to piše danas, otkada rubriku za književnost uređuje g. Lunaček. Bilo je vrijeme, kada su nas ondašnji bivši urednici, u kojih nije bilo toliko uobraženosti, koliko u gospodina Lunačeka, ali zato tim više kulture i

spreme, obasipavali najvećim pohvalama. Bilo je vrijeme, kada se apelovalo na naš patriotizam i sposobnost i kada je društvo oko »Dioničke tiskare« i »Obzora«, nad kojima je lebdio veliki duh onda još živa Strossmayera, mene najlaskavijim pozivima zvalo, da preuzmem uredništvo i »Obzora«, i »Vijenca«, i »Prijatelja Naroda«, pak sam se ja tomu pozivu uz najveći riziko i velike još neizliječene materijalne žrtve i odazvao. Bilo je vrijeme, kada sam sâm radio u redakcijama tih listova za petoricu drugih, te su mi na povratku iz Zagreba na moju župu Novosadsku pjevane zanosne himne priznanja i zahvalnosti na jeziku i na papiru u »Obzoru«, jer se je znalo, da bi bez Arnolda i mene bio »Vijenac« već onda morao uginuti itd. Bilo je doba, kada je taj »Obzor« uznosio Arnolda kao uzor-čovjeka, patriota, pjesnika i umnika, te i meni u proslavu tridesetgodišnjice moga književnog rada i pedesetgodišnjici moga života posvetio nekoliko zanosnih podlistaka, — jedan iz pera nezaboravnog dra. Ivana Zahara. A danas nas Lunaček u istom listu, u podlistku »Colchicum autumnale« naziva efemernim, otrovnim cvijetom, a našu poeziju »nikakovom«. Doista čudan saltomortale u »Obzorovoj« redakciji, čudna metamorfoza, koja se može samo tako razumjeti, da danas tamo vedre i oblače kapaciteti Lunačekova kalibra i da glavni urednik, koji danas imade sasvim drugo mišljenje o pokušajima modernizma nego nekoč, kako za to imam u rukama njegovu pismenu priznaju, ne posvećuje pažnje onomu, što u književnim feljtonima piše g. Lunaček i njemu slični kapaciteti.

Dok su nas gospoda trebala, da im pomognemo pjesmom i prozom, dotle su znali za nas, dotle smo im bili i dobri pjesnici i spremni književnici, a evo sada g. Lunaček veli, da je trebalo pedeset godina našeg života, da nas on sa svoje visine zapazi i primijeti, da smo i mi radili u književnosti. Mi doista uz tolika priznavanja sa mjerodavnih strana lako podnosimo to podcjenjivanje današnjih pigmeja oko »Obzora«, — tek nam je žao, što je uopće moguće, da se kod nas na kraju krajeva može dočekati, da se kojeko lakomišljeno rastresa nad književnim radom od nekoliko decenija, koji ipak nije bio na odmet na unapređivanju hrvatske prosvjete, i to u istom listu, koji smo i mi pomogli u najkritičnijem njegovu dobu na životu održati.

Danas sam ja gospodinu Lunačeku »provincijalni kritičar«, o kojemu on veli, da je prespavao posljednjih 15 godina naše književnosti; a ovamo ja sam pratio i najneznatnije sitnice u razvoju naše književnosti, pak i sićušno zujanje Lunačekova kritičarskog mudrovanja, te pisao o tom i u hrvatskim i srpskim listovima i časopisima savjesno i objektivno sastavljene cikluse referata i bio pozivan od odbora »Matice Hrvatske«, »Matice Srpske« i »Matice Slovenske«, da pišem takove referate u njihovim edicijama, pak sam se po mogućnosti njihovu pozivu i odazivao. Da o tom svemu ništa ne zna g. Lunaček, tomu se ja sada ne čudim; ta on ne zna ni onoga, što je sam napisao. Svakako nema pravo, kad veli, da sam tobože ja prespavao petnaest godina razvoja naše književnosti, dok za pravo to ide na njegovu adresu.

Spomenuo sam, da kod nas više i nema pravih modernističkih pisaca. Moderna je kod nas uginula i svršila s neuspjehom. To priznaju njeni najžešći dosadanji branitelji. Moderne na djelu, u pjesničkom i književnom stvaranju kod nas zapravo nije nikada ni bilo; bilo je samo nešto neznatnih i neuspjelih pokušaja, i mnogo, vrlo mnogo bučnog teoretskog sofističkog mudrovanja o modernizmu. Da nije bilo toga bučnog teoretiziranja kavanske proveniencije, ne bi nitko ni primijetio, da se je uopće tko kod nas dao na pjevanje i književnikovanje u modernističkom pravcu. Davno je već ustanovljeno i kod nas i drugdje, da ono, što su naši tobožnji modernisti kod nas pokušali u duhu iz tudine importirane moderne u stilu i prozi iznijeti, u koliko je dobro bilo, nije bilo ni modernističko ni novo, a u koliko je bilo modernističko i novo, da nije bilo uspjelo ni dobro.

Danas g. Lunaček misli, da još uvijek ima pravo nazivati Nikolića, Nazora, Vojnovića i Domjanića, u opreci sa pjesnicima antimodernistima — modernistima, ali bi bio u neprilici, da nam navede njihove modernizme u sadržaju i formi, koji bi se i novošću i odličnošću isticali nad produkcijom pjesnika i pisaca, koje Lunaček naziva efemernim cviječem bez života.

G. Lunaček tvrdi, da su Nikolić, Domjanić i Vidrić udarili žig našoj lirici. Taj Lunačekov germanizam je zapravo uvreda za te pjesnike, jer izraz »udariti žig« znači, da su ti pjesnici ožigosali, difamirali našu liriku; a ono je Lunaček htio reći, da su joj dali obilježje odlike i savremenosti.

Nitko ne poriče ni Domjaniću ni Nikoliću, da su ispjevali lijepih i uspjelih lirskih pjesama; ali da su tek oni »udarili žig«, dali obilježje našoj lirici sa ne preobilnim brojem svojih pjesama, to će valjda i oni uzeti samo kao ironiju ili hiperboliku Lunačekove fantazije. Što se pak tiče male zbirčice pjesama Vidrićevih, o njemu je upravo iz kola modernističkih kritičara izišla tako nelaskava kritika u 53. broju splјetske »Slobode« od 30. XII. 1907., te sam se baš ja sâm našao ponukanim, da takovo podcjenjivanje Vidrićevih pjesama u »Glasu Matice Hrvatske« od g. 1908. br. 6. str. 49.—50. osudim i istaknem u objektivnoj kritici i odlike i nedostatke Vidrićeve zbirčice pjesama. — G. Lunaček valjda ni o tom ništa ne zna,

pa evo mu samo nekoliko izreka iz spomenute modernističke ocjene Vidrićevih pjesama. Kritičar pod šifrom »M.« veli, da je pročitao tu zbirčicu pjesama na dušak i uz par iznimaka našao »krasnih stihova ali loših pjesama«, da je to »refleksivna, tiha, drhćuća lirička nota, koja može da nam »momentano« ugodi, ali od trajnijeg dubljeg dojma nije«... »Nježna je to i čuvstvena lirika, ali prelaka i kadgod banalna«... da cjelokupni njezin dojam nije loš, ali da traje par sati, »efemeran je i prolazan«.

Ispisao sam tek neke, i to ne najveće zamjerke jednog modernističkog kritičara Vidrićevim pjesmama; ali i to je dovoljno, da se razbere, kakova zbrka vlada u modernističkim kritikama. G. Lunaček tvrdi, da je Vidrić »udario žig« našoj lirici, a pjesme Arnoldove i Deželićeve naziva nikakovima, i na drugom mjestu slikovito: efemernim jesenskim cvijetom; — a evo drugi modernistički kritičar prilijepljuje obilježje efemernosti, prolaznosti, banalnosti, šablone pjesmama Vidrićevim.

*

Još samo nekoliko riječi o izrazu »provincijalni kritičar iz Novog Sada«, kojim me je počastio g. Lunaček u svom famoznom podlistku. — Jednom sam već nekom modernističkom drugu Lunačekovu istumačio nesmišljenost uobraženja, da su modernistički kritičarski kapaciteti, koji crpe svu kritičarsku erudiciju iz maglovitih visina zagrebačkih kavana neke vrsti areopag kritičarstva, jer da živu u »velegradskom« zagrebačkom centru, ma da su većinom đacinedouci. Uobražene te veličine zaboravljaju, da su mnogi ponajbolji pjesnici i pisci hrvatski redovno, a na svoju sreću, živjeli daleko od toga zagrebačkog književničkog i kritičarskog centra i da zato nisu bili ništa manji ni manje kulturni ni spremni nego li ta modernistička kritičarska nedoučad. Daleko od Zagreba živjeli su i pjevali i književnikovali: Preradović, Silvije Kranjčević, Andrija Palmović, Franjo Ciraki, Vladislav Vežić i mnogi drugi pjesnici, pisci i naučnjaci, kakovih imade i danas daleko od Zagreba, u toj preziranoj provinciji. Barem su u toj provinciji imali zgode i prilike slušati i proučavati ljepote štokavštine i narodnog govora; te se ne mogahu i ne mogu oteti navali podsmijeha i nezadovoljstva radi silnih nakarada zagrebačke štokavštine i jezika, kakovima prekipljuju mnogi zagrebački listovi, naročito podlisci »Obzorovi«, otkada tamo vedre i oblače zagrebački kavanski preziratelji provincije i provincijalnih književnika.

Živio sam i ja u tom velevaroškom centru, ali sam se divio površnosti kulture i uskom duševnom horizontu nekih modernističkih razmetljivaca, koji sve, pa i našu provinciju prosuđuju prema sićušnom i uskom koterijskom svom vidokrugu. Ta u provinciji je živio i veleumni naš Mecena, a ja nijesam primijetio,da je zato bio manji, manje kulturan i savremen od tih sadanjih uobraženih preziratelja provincije u podlistku »Obzora«.

U broju 68. zagrebačkih »Narodnih Novina« od 22. III. 1913. sastavio je neko vrlo zgodno u jednom podlistku misli umnoga sadanjega predsjednika sjedinjenih američkih država Woodrowa Wilsona o književnosti i književnicima, što ih je on izlagao u svojim predavanjima o literaturi kao bivši profesor na Princeton-sveučilištu. Kako g. Lunaček nije sa svoje kritičarske visine zapazio ni uzeo na oko te divne misli, ne će mu možda škoditi, ako mu ovdje neke onako, kako su na hrvatski prevedene, doslovce iznesem. Sumnjam, da je Wilson čuo za Lunačekovo ime, ali je sigurno imao na umu njemu slične kritičarske tipove, kada je velevaroškim prezirateljima pisaca, što živu izvan centra u provinciji, poručio ovo: »Za književnika je bolje, ako se je rodio daleko od književnih centara, ili, ako je u njihovoj sredini odrastao, da se drži daleko od njihovih vladajućih kasta.«

Dobro bi bilo, da g. Lunaček uzme na um i ono, što Wilson veli o atmosferi modernističke literature uopće. »Atmosfera, koja ubija, to je atmosfera sofisterije i patvorenja, u kojoj vlada rutina, moda i lukavost: ona rutina, koja je pjena, a ne žestoko piće; ona moda, koja je nešto umjetno, a ne proizvod prirode, ona lukavost, koja je bez svake vrijednosti.«

Još je jasniji Wilson, gdje veli: »Ima dvije vrsti stvarajuće literature, jedna je, koja suštinu čovjeka i njegova djela tumači, i druga, koja sama sebe tumači. Obje mogu mirisati po besmrtnosti, ali samo tako dugo, dok su slobodne od samosvijesti. Nitko dakle ne može na tom polju postići vrhunac, ako je habitué onih krugova, koji sastoje od zanimljivih ljudi, štono se nazivlju modernim literatima. To su ljudi, koji primjenjuju sve mode i koji se umiju snaći (!) u svim kutovima literarnog svijeta. Tko pripada ovim krugovima, ne može uvijek biti jednostavan i iskren, ne može uvijek i bez pretenzije ostati sam svoj, nego se i nehotice podčinjava tuđem ukusu.«

A evo sada, što Wilson veli o antagonistima modernizma, o onima, koje naši modernistički kritičari nazivaju »starima«, »provincijalcima«, »colchicum autumnale« i t. d.: »Čovjek, koji u svijetu stvara nešto novo, to je onaj čovjek, koji je od rana upućen na svoju vlastitu snagu i koji je naučen, da se sa životom bori prije, nego što se je sastao s literarnim brbljavcima. To je čovjek, koji je ispunjen nadama i zasićen uvjerenjem prije nego što otkrije, kolike su nade vremenom pokopane i kolika su se uvjerenja vreme-

nom pokazala lažnima; onaj čovjek, koji je do svoje muževne dobe spasio svoju mladost, prije nego što je počeo disati zrak blaziranih osjećaja; onaj tihi izdržljivi čovjek, koji se je hranio kašicom i bavio književnošću prije nego što je kao prorok pošao u svijet; onaj čovjek, kojemu je jezik dijalekat njegove osobnosti, — onaj, koji iz provincije dolazi u glavne gradove: to je onaj čovjek, koji će učenjake budućih generacija učiniti tumačima svoje volje.«

Eto tako misli o književnicima u provinciji umni Amerikanac, koji je s profesorske katedre pozvan na čelo velikoj republici sjedinjenih amerikanskih država. Kako li je prema tomu mišljenju jadno i naivno Lunačekovo podcjenjivanje književnika i kritičara iz provincije, ako je uopće dopušteno parva componere magnis!

Zabilježio sam još štošta u Lunačekovom feljtonu: »Colchicum autumnale«, na što bi se trebalo osvrnuti, ali za sada neka bude dosta i ovo. Osvijetlit ću drugom zgodom njegovo proročanstvo o dolasku neke »najmlade generacije«, koja da je »namjerna posvema izmijeniti književne vrednote na posve izmijenjenoj podlozi u prvom redu narodnih vrednota i snaga«.

Sretan sam, što sam u prilici, da ću moći naivnost te zastrašne prognoze Lunačekove osvijetliti svjetlom istine i života iz te po g. Lunačeku tako podcjenjivane i prezirane hrvatske provincije.

Ferdo Rožić, — Zagreb:

Sfinga.

Dalèko je sunce.
Po safirnom pločniku plavih nebesa,
na kolima vatrenih konja
i vrućih kolesa,
uz svemirska brda i stiene
požène
i najviše takne visine
i najdalje stigne daljine,
te cjelivom mlacijem samo zrake mu žarkoga oka
na zemlji cjeluju bìla visoka.
Pod prevlakom leda isprotkanom, tankom
utihnuo gorski je potok tišinom,
i briezi i polja usnuše sankom
pod sniežnom bjelinom.
Svud caruje studen. I granje pršće u sèbi
i pamukom bielog se zamata inja;
tugaljive sjedaju ptice po njemu,
života je ȕ njih toljko te tinja;
još trènȗtan hip: ugásit se hoće, a one će mrtve
ko zimne panuti žrtve.

Dalèko je sunce.
A našeg sred cvjetnog je grada
— baš tamo gdje dom se Paladin diže
i ona u njemu kraljevski vlada —
potȓbuške pòlegla sfinga — ko strava:
od djevojke cvatne joj grudi i glava
a bokovi obli od libijskog lava;
te ȕ tren je trena
za vječna vremena
u sèbi svaki zavezala kret;
i očinjeg pogleda nemirni liet
i ruke i teški lavovski trup,
te bude ko hramski srušeni stup.

A sve je u sfinge studeni snieg:
i obrazi plamni i valovne grudi i srce što kuca —
pa da li će koga i slutnje tek dirnuti mekani pahulj,
da žižak života tu jošte svjetluca,
u studen gdjeno se led
pretvorilo srce
i očinji gled!

Al' puste l' čaròvnice! Kovarne! Krute!
Pod koprenom vječita ledena mira
i nehaja mrtva za čovječje pute
zatajuje vrtloge nemirna vira,
što žudnjama ključa i vatrenom strasti,
da čovjeka sputa u okove vlasti.
Duboko u tmini himbena duha
sveđ vari i kuha
tajnovite, nevidne, omamne čine,
dok pòd moć nas nè skuči svoje blizine,
a onda iznèbuha — lovka nepomična, sliepa! —
gle, rukama lavskih nokáta nas ščepa
i požudno drži ko gvozdeno puto, iz sápona ne da
i zamamno gleda:
na pogledu njenu srce nam dršće, treperi
ko plahe u mome, kad s dragim se vjeri.
Za drhta i jeze na svoje nas pritište grudi,
Od ljubavi kao da za nama žudi, —
tek udilj joj riječ na ustima driema,
tek udilj je tiha i niema,
pa samo nas zalieva ugodnim slapom
premamljivih svojih čina i čara
i mekša i mekša
i mekan u vosak pretvara.
Kad nenadno čuj:
— ko zlatare tijani zuj —

na niema joj usta glas se tajnoviti javlja,
te ù uho šapće, zagònetku stavlja:
»O čovječe, slika sam svemira ovog — i tvoja:
Sad reci de, tko sam, i narav što li je moja?«
A isti u čas
taj njezin se glas
od zlatare zuja
u grmljavu muklu prevrne,
što ide kroz oblake crne,
kad hoće da dođe oluja;
kroz grmljavu čulo se, kako se prieti,
da svaki će onaj čovjek umrieti,
zagòneci danoj tko ne skine vela
i nè zgleda lica joj biela.
Zalúdu je čovjek širio bùljook zjene,
da ugleda sfingi obraze sjajne:
neproziran prievjes je padao pred njom
ko koprena neznane tajne.
A čovjek se osjeti slabòtinjom biednom,
od boli mu stegnu se prsi,
te strasi pred prietnjom provrve tielom
ko bezbrojni prezavi srsi.
Sve jača u sfinge zagònetna rasla je svemoć,
sve blieđa u njezina sužnja padala nemoć:
sa stravom je slušao čovjek, kako mu srce hitnije brza
ko plamen u kandilu, kada se gasi i trne,
i kako mu život tone i gine
u tavnilo noći samrtne, crne...

A sunce je bilo dalèko, dalèko
u jarčevu kraju studnih visina,
od zemlje ga dielio zaborav pusti
i ȍtajstvo modrih daljina, —
kad eno gdje uzdisaj vreli, što prodro bi sedam nebesa
sunčȁnima leti za kolima vrućih kolesa
i onda tek rezati vazdušnom pučinom stade,
kad suncu nȁ srce pade.
A sunce se trznulo: Što je?
Zar uzdah sa zemlje je moje?!
Pa lievu za uzdu žestòko pritegnu,
da vatreni konji zinuv od bola
u krajeve blize ledenoj zemlji odmah okrenu
ognjevita sunčeva kola.
Po zemlji se prostrlo vidjelo zlatno
ko tanano, plameno platno.
Toplina kroz žile zemlji prostruji,
lagácko ona se ganu:
a cijeloj po površi mile premjene čineć
čarȍvitom rukom Promjena manu.

Ko ono, kad čovjeku sumnja
u srčiki samoj dušu izjeda,
pa crne nad njome oblake skuplja i vjetrove ganja,
da darom je daruje sniega i leda,
što nijednom ne da procvasti cvietu,
što zamaha ne da nijednom kretu, —
a nenadom milosna zraka u dušu
iz vječnoga Božijeg sjaja zasȉja,
te razgoni potmule sumnje
i ledene ploče razbija,
na mjestu da njihnu niče i cvate mirisno cvieće,
da poletna duša nebom polieće — —;

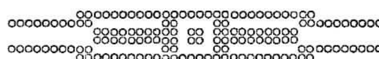
i sunčeva tako sa sjaja, s nebesa što zasja,
gle, kako se snijeg u pare vodene lapi,
i kao iz gorskoga vrela gle kako iz njega potoci teku,
a strehȃ s visòkih kakono kaplju bezbrojne kapi.

Gle, kako i sfinga se gubi u neznane, nevidne kraje
polako, polako svijetlo ko danje pred sjenama tmine
i kako skida sa sèbe bielo odielo jasnòte
te ȍblači oblačnu maglu daljine;
i mekane crte, što između lica i labuđeg vrata,
što između grudi i okruglih leđa crtahu ljepotne međe,
gle, kako se tope u široke susjedne plohe
i tonu u nestanka bezdan sve rеđe i rеđe.
Pred očima našim slika se sfingina tanji
i manji i manji,
a miris zamaman, varav
zagònetna gubi joj narav.
I stisak, što tvrd i strastven joj na dnu
u lavovske čučaše šake,
sad vene i mienja se mienom
u dotike meke i lake,
bez bola, što nemoćna slabi u noktima ona
čas prije sabita gvozdena sila,
i arslanski nokti što se sad šire
ko vrata petorih krila.
Sa usta se šapat zagònetke njene,
što priećaše smrću ko zub grabežljiva vuka,
sad poput pramena tanane pare
sav razlio ȕ more grobnoga muka.

A sunce se spuštalo dublje u neba nizine
u proljetne krajeve ovna, u zemne blizine,
svud sipljući svoga zlatnoga praha,
svud dišući svoga toploga daha, —
pa kadno se posljednja zvjezdica sniežna
po zlatnoj uzici zrake sunčane
visine digne u zračne,
i sfinga kada se sruši te zgine
dubine u mračne:
Tad ustade slobodan čovjek bez sfingina stiska,
tad opet mu tielom poteku punane, slobodne žile,
i cielim mu bićem lagahan život prostruji, ko nekada onaj,
što hranile, pojile mlade ga sile;
i provre mu bujan na površje vidno

u dražesti novoga ruha:
u svietlu vedroga vida,
u titraju tankoga sluha.

O kako mu sada svemirski lici sinuše jasni,
i kako mu prirode glasi jeknuše glasni!
Na krasno vezenom krilašcu poljskog leptira,
na djetlovu peru jasnovite pruge,
na svili, kojom su tkane paunske oči,
u šarama sjajnim nèbeske duge;
na slikanoj latici mirisna cvieta,
u crtama pisanih trava,
svud čitao samo je ova zlaćena slova:
Oj sve je to Božija slava!
U klokotu izvirne vode,
u zučanju bubina zuja,
u šuštanju grabrova lišća,
u pjevanci slatkog slavuja,
u lepetu glasnom orlova krila,
u stravičnoj rici pustinjskog lava,
u šumu valova morskih i tutnjavi zemnih dubina,
u grmljavi groma vrh našijeh glava,
odàsvud je slušao jedine glase:
Oj sve je to Božija, Božija slava!!

Ante Petravić, — Murvica, p. Bol:

„Raja" Karla Antuna Bakotića.

(rod. 1831., umro 1887.)

U kolu Pavlinovića, Botića i drugova našao se pri koncu četrdesetih godina prošloga vijeka i Karlo Antun Bakotić (rodom iz Kaštela u Dalmaciji). Kao i njegovi drugovi zakleo se i on, da će svoje sile posvetiti narodnom osviještenju. Kao i Luki Botiću ne dalo mu se ostati medu sjemenišnim zidinama, već ode u svijet, da se iz njega vrati u svoju domovinu i da spreman uspomogne pri narodnom probudivanju. Bakotićev život i rad ocrta u lijepo napisanoj biografiji sin mu Vladimir. Meni je da se osvrnem na njegovu »Raju«. Činim to, jer u dosadanjim povijestima hrvatske književnosti, pa i u monografijama o našim pripovjedačima, nitko ne spomenu Bakotićevu »Raju«, što je ona inače punim pravom zaslužila.

O postanku »Raje« priča Bakotićev sin Vladimir ovo: »Misao da napiše »Raju« začeo je pokojnik godine 1858., kad je kroz školske praznike proputovao Bosnu. Putujući od hana do hana, od sela do sela, govoreći s Turcima, općeći s rajom, on je pobrao živih podataka za svoju pripovijest. Romantični čar tadanjega bosanskoga života nije mogao a da ne primami umna i zanosna mladića. Pa da dade kojekako oduška osjećajima svojim, sakupio sve one slike, koje bijaše svojim očima nazrio — sjeo da snuje i piše, sjeo da crta zanosno, ganutljivo, al vjerno četiristoljetne patnje jadnoga bosanskoga naroda.« Dakle Bakotić započinje pisanje »Raje« baš u vrijeme narodnoga ustajanja u Dalmaciji nakon g. 1860., kad je i sam pisac »Raje« morao da ide u progonstvo iz Dalmacije radi svoga istaknutoga patriotizma.

Bakotić je po vremenu prvi pripovijedač u Dalmaciji na narodnom jeziku, makar je silom prilika (a tomu je pridonio valjda najviše njegov službeni položaj) njegova pripovijest ostala u rukopisu, i tek po njegovoj smrti štampana.

Pavlinović i Botić dadoše oduška svojem rodoljublju u stihovima, Bakotić to isto učini u prozi, te napisa pripovijest. Tek oko g. 1870. javljaju se drugi dalmatinski pripovjedači: Mato Vodopić i Stjepan Mitrov Ljubiša.

»Raja« nosi dodatak »pripovijest iz nekadašnjega bosanskoga života«. Ne znam, je li to stavio pisac, ili je dodano. Svakako »Raji« mogaše bolje pristati dodatak »slike iz bosanskoga života pod turskim vladanjem«. Jer je »Raja« većma niz slikâ kršćanskih patnjâ u Bosni, nego li pojedinačka pripovijest s umjetničkom cjelinom.

Glavni je dogadaj ove pripovijesti, oko kojega se nižu i saplicu druge slike i prizori: povijest progonstava sa strane Turaka protiv jedne kršćanske sarajevske obitelji, po imenu Kristić. A u ovome prikazivanju oličeno je četiristoljetno paćenje kršćana u Bosni pod turskom vlasti.

Pripovijest je razdijeljena u poglavlja, od kojih svako nosi svoje ime. Sadržaj je od prilike ovaj:

Sarajevski paša ugledao jednom prilikom u vrtu lijepu Cvijetu, ženu Laze Kristića, pa je zavoli i zaželi imati u svome haremu. Kristićevi, ugledna obitelj od starine, inače odavna bili trn u oku Turcima. Nijemi Tadija sazna za pašinu odluku, pa ih opomenu. Kristićevi odluče pobjeći u Livno k stricu fratru, a ovaj će da ih ispred nesreća zakloni do boljih vremena u Dalmaciju. Lazu u bijegu, jer krenu prvi naprijed, uhvatiše i zatvoriše u tamnicu. Stari Mašo,

Lazin otac, Cvijeta i dječica Milan i Vučica izmakmuše potjeri. Pri kraju bijega i lutanja blizu Livna iznemogoše gladni i umorni. Cvijeta krenu u noći naprijed, da namakne hrane i spasi ishrvanoga Mašu i gladnu dječicu. Ali nastrada od tamnine noći i rđava vremena, te klonu onesviještena. U tome je stanju sred noći zatekoše kiridžije Pavao Lulić i jedan njegov drug, te je osvijestiše i zaklonişe.

Pavao Lulić radi ovoga spasa Kristićevih zaosta, a Hafiz-bimbaša, koji ga stiže, daje ga zatvoriti u tamnicu. Kristićevi pak padoše u ruke bimbaši Hafizu, koji ih iz straha pred kršćanima ukloni na samu kod Turčina Novice, a sam krenu put Sarajeva, da razveseli pašu, što mu ućari divan i željan plijen — lijepu Kristićevu Cvijetu. U to se sastaju Mašin brat o. Andrija Kristić, kaluđer Vaso i Relja harambaša, te se dogovore, da valja spasiti Pavla Lulića, kojemu je bilo dosuđeno čamiti u sarajevskoj tamnici ni krivu ni dužnu. Relja harambaša na putu put Sarajeva dočeka sa svojom hajdučkom družinom bimbašu Hafiza i njegove kavaze, pohvata ih i uvede u hajdučku spilju. Tu kavaze pobacaše u bezdanu jamu, a bimbašu pustiše, jer im je još trebao, da se izgriza od grizodušja i da sam na koncu pogine od muka.

Pripovjedač sada zalazi da iskaže povijest Hafiza bimbaše (od str. 56. do str. 81.), i tim dobivamo pripovijest usred pripovijesti, pače građu za roman »à sensation« (a kažu: događaj istinit): Hafiz bimbaša je katolički raspopica, koji rođen i odgojen na jednom dalmatinskom otoku, pribježe preko Neuma u Hercegovinu sa djevojkom, što je bijaše zaveo. On se poturči, a djevojka od njega zapuštena, ostavlja ga, i nekadanji svećenik postaje kršćanski krvolok.

Prisiljen od Relje, u nadi, da će mu život oprostiti, iskaza Hafiz bimbaša, gdje su Kristićevi, a za Lazu Kristića naputi ga k židovu Jakovu blizu Sarajeva. Relja se s drugovima odmah dade na posao, da spasi Kristićeve. U noći dođe do kuće na osami, gdje ih Hafiz bijaše posakrio. Da ne bude prolijevanja krvi, naredi Relja družini, da potpali kuću. Vatra planu, a Kristićevi u podrumu na plamsaj vatre zapomagaše. Turčin Novica, misleći, da je vatra slučajno nastala, pozabavi se gašenjem vatre, a Relja s družinom kroz to vrijeme odvede Kristićeve, pa ih zakloni u jednoj samotnoj dolini zvanoj Koprivnjak. U Koprivnjaku Kristićevi otpočinuše od patnja i okrijepiše se u lijepoj prirodi (od str. 100.—110.), te pisac u malo strana krasno crta idilu seoskoga života.

Sada opet pripovjedač upliće dvije nove zgode, slike: Oslobođenje Anđelije, sestre Cvijetine, koju Nijemi Tadija otkupljuje novcem iz ruku židova Jakova i Cigana Krbana. Onda nas vodi u harem sarajevskoga paše, gdje iznosi ganutljivu do suza sliku, kako se haremkinje i nesretne robinje Mejrima i Safira (Stana i Jelka) prepoznavaju kao sestre, i Mejrimi uspije da spasi svoju sestru neoskvrnjenu.

Pošto Mejrima oslobodi Safiru robovanja, i s njome se u suzama očajnički oprosti, sarajevski paša dozna, da je Cvijeta uhvaćena i ne znajući, da je već oslobođena, dozva židova Jakova, te mu naredi, da Lazu Kristića kastrira: Učinit će ga Cvijetinim hadumom u svojem haremu. Jakov za dobru ucjenu prista, i Lazu izvedoše iz tamnice i povedoše van Sarajeva u Jakovljevu krčmu uz pratnju dvojice Arnauta.

Međutim Relja prema uputi Hafiza bimbaše bijaše krenuo s drugom Todorom, da se priupita za udes Laze Kristića kod židova Jakova. Taman Relja i Todor bijahu u krčmi zasjeli, kad stiže Jakov s Lazom praćen od Arnauta. Reljin drug prepozna Lazu i prokaza ga Relji, ali umučaše se od straha pred oboružanim Arnautima. Pošto Jakov pomagan od sluge uvede Lazu u gornje odaje, da ga uspava i u snu izvrši pašin nalog, iznenadiše Relja i Todor Arnaute, razoružaše ih i svezaše, pak pogubiše; a Jakova židova objesiše. Tako spasiše Lazu Kristića i dovedoše ga u Koprivnjak k ocu, ženi i djeci.

Relja ih tu ostavlja i krenu u svoju hajdučku spilju, da bude i dalje zatočnikom potlačene raje. U spilji nađe Hafiza bimbašu još živa, ali već na umoru i u groznim mukama. Hafiz umire ko očajnik s riječima: »Ovo je Božja osveta. Žrtva sam svoje strasti, svoga srca, a knjiga na krivo shvaćena ubiše me... nema mi spasa, nema mi oproštenja, za me je pakao...« Na što Relja, okrenuvši se družini, dodaje: »Božja je jača od ljudske.«

*

Glavnu zamisao ove pripovijesti, ili bolje ovih slika, iskazuje sam pripovjedač na usta Relje harambaše: »Bošnjak hoće da bude svoj, da se uhvati u kolo svoje braće, pa bila kojegod vjere. Nijesmo, veli fratar, narod po vjeri, nego po jeziku. Vjera je za dušu, a sloboda je za dušu i tijelo. Duše ne možeš sapeti, jer je Božja. Ima nas, brate, mnogo, ali nijesmo složni. Razdor pire prokleta tuđa usta.« Dakle sloga katolika, pravoslavnih i domaćih sinova Muhamedove vjere, pa bilo ma protiv koga tuđinca. Ovaj princip provodi pisac cijelom pripoviješću i prema njemu udešava događaje. Još bolje iskače temeljna misao »Raje« u ovim drugim riječima Relje: »... iz Raje sam nikao, za Raju se bijem, a dok Raja ne bude narod, nema meni pokoja. Bosna treba da bude svoja. Ako je mi ne oslobodimo, dokončat će naša djeca, što mi zavrgosmo.« Na ovu zamisao potakoše Bakotića doživljaji i slike, što ih svojim očima vidje i doživje u Bosni. Genezu pak »Raje« moramo da potražimo u

općoj želji, što prevlađivaše koncem šezdesetih a početkom sedamdesetih godina među dalmatinskim narodnjacima: oslobođenje Bosne i Hercegovine ispod nesnosnoga turskoga jarma.

Dakle kao i većinu, šta više skoro sve pisce, što sudjelovaše narodnom preporodu, i Bakotiću je utisnula pero u ruke patriotička tendencija: Hrvatska, Slavonija i Dalmacija probuđene su i dosta osviještene. Ostaje još Bosna. No ova čami u grdnom turskom sužanjstvu. Vrijeme je osloboditi od Turaka potlačenu raju; i zato što crnjim slikama prikazuje turske grozote. Svojemu srcu, punom patriotskoga žara, daje oduška već na prvoj stranici vapajem: »Spasi, Gospodine, bespravnu, ojađanu Raju! Gorska zvijer ima utočište svoje: zec leži u gustom grmu, vuk i medvjed čuvaju svoje jame, puhač i ševrljuga kviču u hrastovoj tapini, svaka zvijer čuva mlade svoje, da ih bura ne ubije, a zar samo ovaj starac nema krova, samo ova majka nema utočišta, nema zalogaja, da utaži glad nejačadi svoje? Oko njih pusta gora odjekuje njihove jade, vrh njih beskrajno nebo, i Ti, Bože, koji primaš njihovu svagdanju molitvu. Ako ti je krv mučenička najmilija žrtva, i njihova je krv sveta i mučenička. Nesnosni jaram, četiristogodišnji jaram vapi osvetu pred Tobom, Bože! Usliši čemerni jauk, smiluj se svagdanjoj tuži nemilo gažene Raje!... Na stotine, na tisuće, gladno i golo plače i moli. Bože, vrati im njihov dom, vrati im njihovu satrtu domovinu! Razorena je kuća bijedne raje, kćeri njezine odvedene su u sužanjstvo, junački sinovi što zaklani što razagnati, onemogli starci i plačna djeca vrludaju i odiru se od planine do planine, drpavi, ranjeni, bez hljeba, bez pomoći. Spasi, Gospodine, Raju, spasi narod vjeran svetome Krstu!« Čini ti se, kao da čitaš Carduccievu molitvu talijanskih prognanika u odi »Piemonte«, kada talijanski mučenici vode Karla Alberta pred božje prijestolje.

Bakotić je scijenio patriotičkom dužnošću, da u pjesničkim slikama, makar u prozi, iznese, što je sam vidio putujući po Bosni. To sam nekud ističe (na str. 20.): »Oj, dobri putniče, kad se vratiš u postojbinu svoju, pričaj nevolje, koje si na svoje oči vidio u tužnoj zemlji, spomeni se bijedne Raje! Kaži znancu, prijatelju i rodbini, što si vidio; smuti srce mladih junaka, nevine djeve, stare majke i sijedoga oca, pa ako samo jednu suzu izmamiš na oči njihove, i ona će suza biti s vremenom spasonosna onomu jadnomu narodu.«

Ali kao da mu se čini, da slike, što ih niže, nijesu dosta za svrhu, koju je namijenio pripovijesti, pa ponovno apostrofira patriotskim evokacijama (na str. 99.), čime nekud oslabljuje sam efekat svoga pričanja. Pače svojim patriotskim apostrofiranjem i evociranjem ne ostaje pri samoj Bosni, već se dotiče Dalmacije, a napose Splita (na str. 66. i 67.).

*

Kao Luka Botić u romantičkim epopejama, tako i Bakotić krivi za sve zlo, što snalazi kršćane, ne domaće age i begove, već ili prave Turke ili poturice ili Židove, Cigane i Arnaute. Ovi gule i dave i raju i begove. Za Bakotića, kao i za Botića, muhamedovci su naša inovjerna braća, što imaju s nama jednu zajedničku domovinu i jedan isti jezik, dakle smo jedan narod. Nema u »Raji« zgode, da bi kršćani trpjeli od domaćih aga i begova; nasuprot svako je zlo od tuđinaca: Sarajevski paša, Turčin, progoni Kristićeve, da zadobije Lazinu Cvijetu i na njoj iskali svoju staračku strast. Kupi odasvuda među kršćanima nevine lijepe djevojke, da mu služe u haremu. Hafiz bimbaša (Tomica Klenac), poturica, muči Pavla Lulića i krvolok je kršćana. Livanjski paša (poturica Nijemac Laiber), koga izjeda grizodušje sa sramotne prošlosti, hoće da ima ženu Grlićevu a majku Relje harambaše. Kad mu se ona usprotivi svom silom, naređuje on, da joj se izlome ruke i noge, e mu se više ne uzmogne opirati. Arnautin Alil-kavaz probija kolcem između rebara jadnu Grlićevu ženu već izlomljenu i pogaženu. Arnautin Fizlan-kavaz ubija nedoraslu Maru Ljubićevu, jedinicu majke udovice, oskrvnuvši najprije živinski to nejako djevojče. Jakov, židov, hrani čitavih deset godina Anđeliju, ukradenu od Krbana Cigana, dok odraste, da je bolje preoda u robinje; a taman se spremao, da za deset žutaka kastrira Lazu Kristića.

Još je jedna temeljita preporodna ideja: bratska ljubav i sloga između katolika i pravoslavnih. Kao Martić u »Luki Vukaloviću«, a Mažuranić u »Smrti Smail-age Čengijića«, uznosi i Bakotić kao uzor- zatočnika potlačenih Vasu kaluđera. Osobito ističe Vasino odlučno zauzimanje za katolike. Napose je pripomenuti razgovor između kaluđera Vase i fratra oca Jandrije Kristića (str. 29., 30., 31. i 32.).

U glavnome, to jest u temeljnoj zamisli, »Raja« je napisana po uzoru talijanskih romana, i baš najviše prema Monzonijevim »Vjerenicima«. Kod Manzonija je sudbina dvoje rastavljenih dragana isprepletena neprestanim zgodama i epizodama do konačna sastanka; kod Bakotića se udes razdvojenih Kristićevih zapliće raznim progonstvima i događajima, dok se svi ne sastanu u Koprivnjaku. Kod Manzonija je glavno etička misao: pobjeda pravice nad nepravdom. I u »Raji« zločinci nastradavaju (Hafiz-bimbaša, kavazi, Jakov židov i t. d.); progonjeni i napaćeni dolaze do pobjede (Kristićevi, Pavao Lulić, Anđelija, Safira i t. d.). Ali Bakotić etičku tendenciju proširuje patriotskom.

Ako »Raju« zasnova po tuđem uzoru (a inače mu nije bilo moguće), izradio je ipak samostalno i na svoj osobit način. U opisima prirode, junakâ i junakinjâ svoje pripovijesti, u crtanju karaktera uhvatio se narodne pjesme, te se u prozi izrazuje onako, kako je našao i naučio u narodnim pjesmama. Stoga je Bakotićeva »Raja« više no pripovijest, epopeja u prozi poput Botićevih i Martićevih pjesmotvora u stihovima. Kristićeve opisuje (na str. 98.), kao što bi to učinio narodni pjevač. Hajduci i hajdukovanje prikazano je kao u narodnim pjesmama (na str. 33. i 34.). Relja harambaša razgovara se sa svojom puškom (str. 36.). I hajdučka je večera iskazana, kao što bi je ispjevao narodni guslar (str. 47.). Opis je hajduka (na str. 41., 42., 43. i 44.) ispisan prema narodnom pričanju, i potpun je kao kakva građa za folkloristički zbornik. Potanko je tu izjašnjena uloga hajduka u vrijeme pred okupaciju Bosne. Ocrtana je ne samo hajdučka vanjština, nego i njegova unutrašnjost, načinom punim lirizma: »Mačem bije, od mača i gine, ali je miran u svojoj savjesti. Kadšto mu stežu srce čudne, bolne čežnje, ali uzvišeni osjećaji milosrđa i sućuti prema jadnoj Raji uguše u zametku svako njegovo čeznuće. Kad čuje s daljine glas pastirice, a rumena zora rudi, pomisli na ljubav, na mir i pokoj obiteljskog života, pa mu glava klone, zamisli se, i roni suze na svojoj klisuri. Na jednom se trgne i zadrhta, zaškrine zubima sam na sebe ljutit, pa pritisne na prsa svoju pušku i poljubi njezinu studenu cijev...« (str. 43. i 44.).

Kao i u narodnim pjesmama, tako je i u »Raji« provedena temeljna misao za narodno oslobođenje: osveta; a to je po onoj: »tko se ne osveti, taj se ne posveti«. Tu stoji na čisto nacijonalnom mišljenju u pogledu postupka s narodnim zlotvorima. Nema tu lijeka u rezignaciji i oprostu.

Ipak su mnogi opisi i prizori nesumnjivo ispisani prama realnim doživljajima i vlastitom viđenju, kao na primjer: sajam u Glamoču. Opis hajdučke spilje je fantastičan. Moguće da ga je iskazao po živom uočenju.

Osobe »Raje« nijesu bez prigovora. Svi kršćani svojim mišljenjem i djelovanjem naliče jedan na drugoga, i muškinje i ženskinje. Svi misle, osjećaju i djeluju plemenito,, nepravedno su progonjeni, i svi na koncu dobro svršavaju. Jedino Mejrima dokončava očajnički, ali je Bakotić umio psihološki i etički opravdati njezinu odluku, da ne iziđe iz harema: Ona je u haremu zatočnica mnoge nedužne robinjice, i mnogoj je otvorila vrata slobode, te je uščuvala nevinu; pa opet je Mejrima po svojem shvatanju moralno propala, pa šta bi na slobodi?

Hajduci su tipovi ocrtani prema narodnoj predaji i narodnim pjesmama, i nemaju ničega individualna. Fratar i kaluđer slični su kao jaje jajetu: dobri, plemeniti, nesebični. Kaluđer Vaso je u »Raji«, što o. Hristofor u Manzonijevim »Vjerenicima«: Jer nesumnjivo Bakotić ovoga zatočnika potlačenih stvori prema Manzonijevom o. Hristoforu. Pogotovo na to podsjeća, kada Vaso oštro istupa pred pašu livanjskoga i svojim moralnim ugledom prijeti krvoločnome paši, neka pusti iz tamnice Pavla Lulića.

Malko je čudan tip Nijemi Tadija: On je pametan, odlučan, šta više bogat (tâ otkupljuje Anđeliju suhim zlatom), ali se za spas raje učinio pred Turcima nijemim prosjakom, i kroz cijelu pripovijest uspijeva mu to pretvaranje, a da se ne oda, tko je i što je. Prikazivanje ovoga tipa dosta je nevjerojatno i dosta naivno, pa Nijemi Tadija služi Bakotiću kao nekakvi »Deus ex machina«, kad treba da spasi situaciju ili bolje moralno načelo, da pravda pobijedi. Nijemi Tadija je tu kao nit, kojom se Providnost služi, da već na ovome svijetu kazni zlo, a nagradi dobro: On sahranjuje Kristiće odmah u početku pripovijesti, otkupljuje Anđeliju, kada se ima prodati u robinje, stvara se u času, kad Safira izlazi iz harema, oslobođena od Mejrime.

Bakotić premučava Bošnjake Muhamedove vjere; a kad ih napominje, popraća ih simpatijom, jer su i oni progonjeni od Turaka, poturica, Arnauta, Židova i Cigana. Nasuprot ove zadnje prikazuje kao najveće grdobe i krvoloke. To su u jednu riječ vragovi u ljudskoj prilici. Dâšto — to ide u prilog ideji ili bolje tendenciji, za koju napisa »Raju«. Nego mora da pripovijeda i grozne prizore, kako hajduci muče kavaze. Tu je malko u neprilici: inače historička je istina, da nijesu ni kršćani štedili Turke. Bakotić u neku ruku opravdava hajduke kao izvršitelje neke više volje, koja zločince kazni na ovome svijetu. Pak po srijedi je narodno načelo: osveta. Stoji, da su grozni oni prizori kršćanskih mučenja, ali nijesu manje grozna mučenja kavaza i bimbaše u spilji, pa vješanje Jakova ili probadanje Arnauta, što prate Lazu na tuđu zapovijed.

Dobro je prikazao Jakova Židova. Taj mu tip mnogo sjeća, osobito u lakomosti za novcem i u puzanju pred silnicima, na Izaka Židova u Walter Scottovom romanu »Ivanhoe«; pogotovo u prizoru pred sarajevskim pašom.

Uopće Bakotić slabo uspje u crtanju tipova i iznašanju karaktera, jer zanemaruje psihologiju, a drži se ne samo opisivanja, nego i duševnoga shvatanja i prikazivanja kod svojih osoba prama narodnoj pjesmi i pričanju. Sapinjaše ga odveć istaknuta tendencija.

Već opazih, kako »Raji« bolje pristaje naziv »slike iz bosanskoga života prije okupacije«, nego li »pripo-

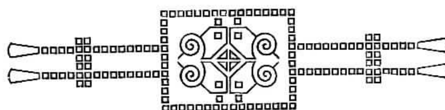
vijest«. Doista Bakotić umije da krasno prikaže pojedine prizore. Najbolje mu je čitavo sedmo poglavlje »Selo«. To je idila, što ti srce mekša poput »Pavla i Virginije« ili Kumičićeva »Preko mora« ili onoga ulomka, gdje se opisuje prizor na otoku Maslinoviku blizu Šibenika u »Kraljici Lepi«. Tko želi da na čas osvježi dušu prizorom tihog seoskoga života, i da mu duša otpočine od krvavih prizora i nemilih progonstava, naiđe sred pripovijesti na tu idilu šume, samoće i seoskoga samotovanja.

Ne manje vješto predočuje Bakotić druge prizore. Takvi su: oslobođenje Anđelije iz ruku Jakova i Krbana. Po prizoru u hajdučkoj spilji, koji imaju u opisivanju snagu Mažuranićeve »Smrti Smail-age Cengijića«: Mučenje kavaza Alila i Fizlana; hajdučki život; pa pričanja pojedinih mučenja (Grlićeve i Ljubićeve). Ova posljednja pričanja imaju efekat najbolje balade Zmajovine »Tri hajduka«. Iskazan je lijepo i noćni prizor, kada Relja s hajducima oslobađa Kristićeve iz podruma Novice. Ali je od svega najbolje i najganutljivije ispričana epizoda, kada se u haremu sarajevskoga paše prepoznavaju dvije tužne i nesretne robinjice, dvije rođene sestre, Mejrima i Safira. Prizor je silno efektan, tjera ti suze na oči.

Bakotić nije samo pripovjedač, već umije da bude i pjesnik. Osobitim poetičkim žarom odlikuje se njegova himna slobodi (na str. 34. i 35.), koju on ovdje oličava u Relji harambaši, zatočniku potlačenih. Makar je to poezija u prozi, ona ne zaostaje za najboljim himnama slobodi, što sam ih ikada čitao. Jer, ako ovu himnu ne resi stih, prepuna je misli ko šipak zrnja.

*

Dalo bi se iznijeti dosta kojekakovih prigovora i nedostataka u »Raji«. Ali red je pogledati u vrijeme, kada je Bakotić pisao, u prilike, u kojima se nalazio, i na tendenciju, za koju je radio. Jedrim narodnim jezikom i jasnim stilom može »Raja« da služi uzorom mnogim našim najnovijim pripovjedačima. Što je Bakotiću slabije ispalo u cjelini, uspio je u pojedinim prizorima svoje pripovijesti, pa je zaslužio častan spomen u povijesti razvitka naše pripovjedalačke književnosti.

Milan Pavelić, — Sušak:

Zlatno mlijeko.

Zar na čelo Ti mi, čežnjo mojih dana,
Stavi ruke lijepe, bijela dva ljiljána?
Duša mi ustrepta od miline mirne
Kano zelen-grana, kad je lahor dirne.

Zašaputa pjesan, s koje u samoći
Srh je mio trgo betlehemskom noći,
Kad Te dignu Mati posred zimske studi
Kano Vesna sunce, što joj kiti grudi.

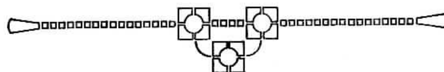
Ovčicam nebeskim niza svilna runca
Spustiše se zraci moga blagog Sunca,
Kroz njih buknu mlijeko krotkoga veselja
U sva suha usta gladnih mojih želja.

I ja bivam jedno ono čedo malo,
Utrudenu štono sȃ srca Ti cvalo,
A med veljim lišćem krupnim smokvam redom
Sva majúšna oka suzila su medom.

Majčica me gleda: srebri mi u ruci
Masline se hvoja; dušom bruje zvuci
Slatkoga Osȃna; malo srce kuca
Puno poput zrelog ogrozdova puca.

Lagan kano dašak, tih ko nebo modro
Čahuru mi tijela duh lagáško prodro,
Ljubicom se stvara, grudma Ti se vije,
S njedara Ti miris malom usnom pije...

— Poj' me, poji tako, čežnjo mojih dana,
Toplim, zlatnim mlijekom snježanih ljiljána,
Štono budi ognjic, s kojeg ko u raju
Gorjela su srca učenika dvaju...

Dr. Rudolf Horvat, — Zagreb:

Banovanje Petra Erdeda.

Pad Kostajnice tako je ozlovoljio Nikolu Zrinskoga, da se odrekao banske časti. O tomu javlja Zrinski 21. kolovoza 1556. palatinu Nadaždiju: »Ja sam se zbilja odrekao banske časti i kralj me je nije milostivo riješio, samo je tražio, neka bansko ime i naslov zadržim najdulje do Božića, da bi kralj za to vrijeme mogao naći koju zgodnu osobu.«[1]) Naskoro je sam Zrinski našao zgodnoga kandidata za bansku čast. To bijaše Petar Erdedi, sin onoga Petra Erdeda, koji je umro g. 1543. u Mlecima. Zrinski je svoga sina Jurja 28. kolovoza 1556. zaručio s Erdedovom kćerkom Anom. Podjedno je Zrinski svoja imanja Rakovec i Medvedgrad zamijenio s Erdedovim posjedima u Ugarskoj; Erdedi pak dade Medvedgrad 14. veljače 1557. literatu Ambrozu Gregorijancu u zamjenu za neke njegove zemlje kod Rakovca.[2] Zrinski je kralju bez dvojbe za svoga nasljednika preporučio Petra Erdeda kao budućega rodaka svoga. O tomu je radio kod kraljevića Maksimilijana, koji je faktično kod nas vladao, otkako je kralj Ferdinand g. 1556. naslijedio svoga brata Karla na carskom prijestolju u Njemačkoj. Ferdinand je još 1. lipnja 1543. načinio oporuku, kojom je svome sinu Maksimilijanu namijenio prijestolje u Hrvatskoj, Ugarskoj i Češkoj. Maksimilijana je i češki sabor g. 1549. primio za kralja svoga; zato se on već pisao »kralj češki«. Iz Čakovca javlja Zrinski 27. prosinca 1556. palatinu Nadaždiju: »Već sam posve riješen banske službe, jer je prejasni kralj Maksimilijan točno ugovorio s Erdedom uvjete za preuzeće ove časti; imat će plaću za 600 konjanika i 400 pješaka. Bog ga uzvisio još više, da bude pomoćnik i zaštitnik za obranu bijedne domovine i svijeta kršćanskoga.«[3]

Novi ban bijaše prviput oženjen s Margaretom, kćerkom Ivana Taha, a drugiput sa Barbarom, kćerkom Ivana Alapića. Prema tomu bijaše on u srodstvu s uglednim i moćnim obiteljima hrvatskim. Sam pak Erdedi imao je u Hrvatskoj znatne posjede: Jastrebarsko, Okić i Lipovac u zagrebačkoj, Cesargrad u varaždinskoj, te Moslavinu, Jelengrad, Plovdin, Dijanovec i Kutinu u križevačkoj županiji. Turci su mu doduše g. 1545. ugrabili Moslavinu, ali je zato Erdedi stekao Rakovec. Za bana hrvatskoga dade se Erdedi inštalirati na saboru, koji se 7. ožujka 1557. sastao u Zagrebu. Ovaj sabor stvorio je važne zaključke za obranu domovine. Kmetovi će morati besplatno utvrđivati tvrđu i varoš Koprivnicu, varoši Ivanić i Križevac, pa tvrđe: Sv. Ivan Žabno, Gradec, Sisak, Zrinj, Prekovrški, Blinju, Drežnik, Tržac, Modruše i Slunj. Sami vlasnici imaju se pobrinuti, da bolje utvrde Veliki Kalnik, Božjakovinu, Hrastovicu, Petrinju, Gradac, Raven, Kostanjevec i Kasinju. Kralja pak moli sabor, neka se »poskrbi za svoj kraljevski grad Zagreb, koji je metropola ovih kraljevina«. Sabor je odredio, da svako ognjište mora platiti 1 for. kao ratnu daću(subsidium), koja ide kralju; za druge pak potrebe domovine platit će svako ognjište po 12 denara kao »dimnicu« (pecuniae fumales) u zemaljsku blagajnu.[4])

Isprvice je Petar Erdedi pobolijevao, a bolest njegovu upotrijebiše Turci. Sa 4000 Turaka krene mladi Ferhad beg dolinom Lonje prema Zagorju. Kod Sv. Helene blizu Rakovca dočekao ga je u kolovozu godine 1557. Ivan Lenković, junački vrhovni zapovjednik Krajine. Lenkoviću se pridruže Ivan Alapić i Ladislav Krečen. Tisuću konjanika i pješaka hrvatskih udari na Turke uz poklik: »U ime božje!« i hametom ih potuče. Ferhad beg izgubi sav plijen i polovicu konjanika svojih.[5]) Ovom pobjedom silno se proslavio Ivan Lenković. Njegova je obitelj porijeklom iz Like, odakle se koncem 15. vijeka preselila u Kranjsku. Lenković se prviput istaknuo g. 1529., kada su Turci opsjedali Beč. Po Kružićevoj smrti postade Lenković senjskim kapetanom, te je kao takav g. 1551. do 1554. podigao Nehajgrad za obranu Senja. Istodobno sagradio je na rijeci Kupi grad Podbrežje (Freithurn) za obranu Kranjske. Iste godine 1557. razbio je 19. kolovoza koprivnički kapetan Krsto barun Ungnad virovitičke Turke, koji su na četovanju svome doprli do Koprivnice.[6])

Najljuće se u Hrvatskoj ratovalo g. 1558. Mjeseca veljače opsjedahu Turci bez uspjeha Keglevićev grad Blinju. Sredinom travnja navališe na Hrastovicu; no Hrastovici dođu u pomoć: ban Erdedi i general Lenković, koji složno potuku Turke. Jednako nastradaše bosanski Turci, koji su u kolovozu pustošili oko Cazina, Bužima i Ostrošca, te oko Hrastovice i Gora. No zato su Turci 29. i 30. rujna pod vodstvom Malkoč-bega bez zapreke poharali okolicu Topuskoga i Steničnjaka, te se preko Perne, Krstinje, Kladuše i Vranograča vratili u Bosnu. Turaka bijaše 6 do 10

1 Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 404.
2 Mesić: Život Nikole Zrinskoga, prilozi 33—35.
3 Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 433.—435.

4 Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV. str. 623. do 632.
5 Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. 31. Vramec: Kronika, str. 60. Isthuanffi: Historia hungarica, str. 250. Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske, str. 221.
6 Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske (»Starine«, knj. XVII. str. 221.)

tisuća, jer se Malkoč begu pridružio i Ferhat beg i turski ćehaje iz Požege, Livna i Mostara. Malkoč beg zauze 1. studenoga 1558. Zrinski grad Lišnicu na lijevoj, a 3. studenoga gradove Otok i Bušević na desnoj obali Une. Lenković je još istoga mjeseca preoteo Turcima grad Bušević. Iz Slavonije dopru Turci u noći od 29. studenoga do Koprivnice i zapale predgrađe. Kad je nato krajiški podzapovjednik Vid Hajek s kapetanima Krstom Ungnadom i Jakovom Sekeljem iz tvrđe izveo posadu, uzmaknu Turci do Gjurgjevca. Ovdje dođe do bitke, u kojoj budu Turci pobijeđeni i razbijeni, a kršćansko roblje oslobođeno.[7]) — Odsada se Turci bojahu, da ne bi njihova tvrđa Čazma pala u kršćanske ruke; zato ju Malkoč beg dade u travnju g. 1559. razoriti, a sijelo sandžaka premjestiti u Pakrac.

U Zagrebu se 3. ožujka 1560. sastao sabor Hrvatske i Slavonije, komu i opet bijaše glavna briga, da udesi sve, što je potrebno za obranu domovine. Najviše se raspravljalo o pojačanju tvrđe koprivničke. Staleži odrediše također, da kmetovi moraju urediti odnosno popraviti tvrđe: Cirkvenu, Sisak, Hrastovicu, Ogulin, Sračicu, Bojnu i Hresno. Da vojska bude za slučaj rata imala dosta živeža, zaključio je sabor, da svako ognjište mora u tu svrhu doprinijeti po jednu četvrtinku pšenice i prose, a taj živež čuvat će se u Koprivnici, Križevcu, Zagrebu, Topuskom i Cetinu. Kralj je poručio, neka se poruše tvrđe: Zrinj, Prekovrški, Pedalj, Bušević i Slunj, da ne padnu Turcima u ruke; no staleži ne privoliše na to, jer su ovi gradovi zgodni za suzbijanje Turaka, samo neka kralj stavi posade u njih. Naprotiv je sabor odredio, neka ban Erdedi i general Lenković razvale samostane, koji se nalaze uz grad Križevac i uz varoš Hrastovicu, jer bi se Turci za slučaj navale mogli s njima poslužiti, kao god. 1552. sa samostanskom zgradom kod Virovitice. Još je sabor izdao odredbe, kako će se Turcima zapriječiti prijelaz preko Kupe, Gline i Korane; točno je podijelio, tko će čuvati brodove na ovim rijekama.[8]) — Hrvatska je i god. 1560. mnogo trpjela od provala turskih. Lenkoviću pođe za rukom, te je u ožujku razbio dvije turske čete, koje su četovale oko Vranograča i Slunja. Tom prigodom odlikovao se mladi knez Franjo Frankopan Slunjski. No zato je 6. lipnja postradalo Zrinsko trgovište Novigrad (danas Todorovo) kod Vranograča, kojom prigodom pogibe do 1000 Hrvata. Ove je Turke vodio Šafer beg, sin Malkočev. Njega je skoro stigla kazna, jer je kod Popovca (blizu Čazme) izgubio život, kada u rujnu g. 1560. htjede sa 2000 konjanika udariti na Križevac.[9] Turski ćehaja iz Jajca došao je početkom listopada sa 2000 Turaka pred Dolnju Kladušu, odakle je prijetio Cetinu i Hojšiću. Turci su robili, dok nije k Petrovoj gori prišao krajiški kapetan Herbart Auersperg, komu se pridružiše Frankopan Slunjski i Frankopan Tržački. — Turci su četovali također godine 1561. i 1562. Tako 8. listopada 1561. prijeđoše ispod Hrastovice preko rijeke Kupe, gdje su palili i plijenili, ali ih kmetovi hrvatski nemilo pobiše i u Kupu zatjeraše. Mjeseca lipnja g. 1562. robili su Turci najprije Frankopanova sela pod Kladušom, a kasnije sela oko Bovića, koja pripadahu opatiji u Topuskom. Istodobno pustošili su Turci također u Podravini oko Ludbrega.[10] Ali ne mirovahu ni Hrvati. Mjeseca ožujka god. 1562. provali ban Erdedi s koprivničkim kapetanom Gašparom Rabom u tursku Podravinu. Potukavši Turke kod Slatine, zapali taj grad i 1000 vlaških kuća oko Vočina, Slatine i Mikleuša, odakle su Vlasi često u hrvatsku Podravinu provaljivali i veliku joj štetu nanosili. Sporazumno s Erdedom provalio je istodobno (25. ožujka 1562.) iz južne Ugarske u tursku Podravinu također Nikola Zrinski, koji je iza smrti Marka Stančića Horvata g. 1561. postao kapetanom grada Sigeta. Turci su naime naumili, da na rijeci Dravi podignu tvrđe u Sv. Gjurgju i Moslavini, odakle će lakše udarati na Siget. Ovaj posao preuzeo je Arslan beg, zapovjednik sandžaka u Požegi; on je uza se imao 3000 vojnika, te mnogo Vlaha i seljaka, koji su dozvolili građu. Zrinjski je kod Moslavine 26. ožujka raspršio tursku vojsku, te Arslan bega potisnuo prema Valpovu do Sv. Gjurgja, otevši mu dvije zastave i sve topove. Razvalivši još utvrde kod Moslavine i spalivši drvenu građu, vratio se Zrinski u Siget, odakle je 31. ožujka uspjeh svoga četovanja javio kraljeviću Maksimilijanu. Tri mjeseca iza toga dođe u tursku Podravinu mostarski sandžak Malkoč beg s velikom vojskom, u kojoj bijahu također Arslan beg i Ferhat beg, pa dade utvrditi Moslavinu.[11]

Ferdinand je 1. lipnja 1562. od sultana Sulejmana izmolio osamgodišnji mir, obećavši Turskoj godišnji danak od 30.000 dukata. Žalibože nije hrvatski narod trpio samo od Turaka, nego i od onih, koji bi ga morali štititi. Krajiška vojska nije od Kranjske, Štajerske i Koruške redovito dobivala pogođenu plaću za svoje uzdržavanje, te su vojnici od nužde otimali Hrvatima sve, što im je trebalo za život. Protiv toga digoše

[7] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 495.—500. Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. 31. Lopašić: Prilozi za povijest Hrvatske. (»Starine«, XVII. str. 222—231. i XIX. str. 1—4.)

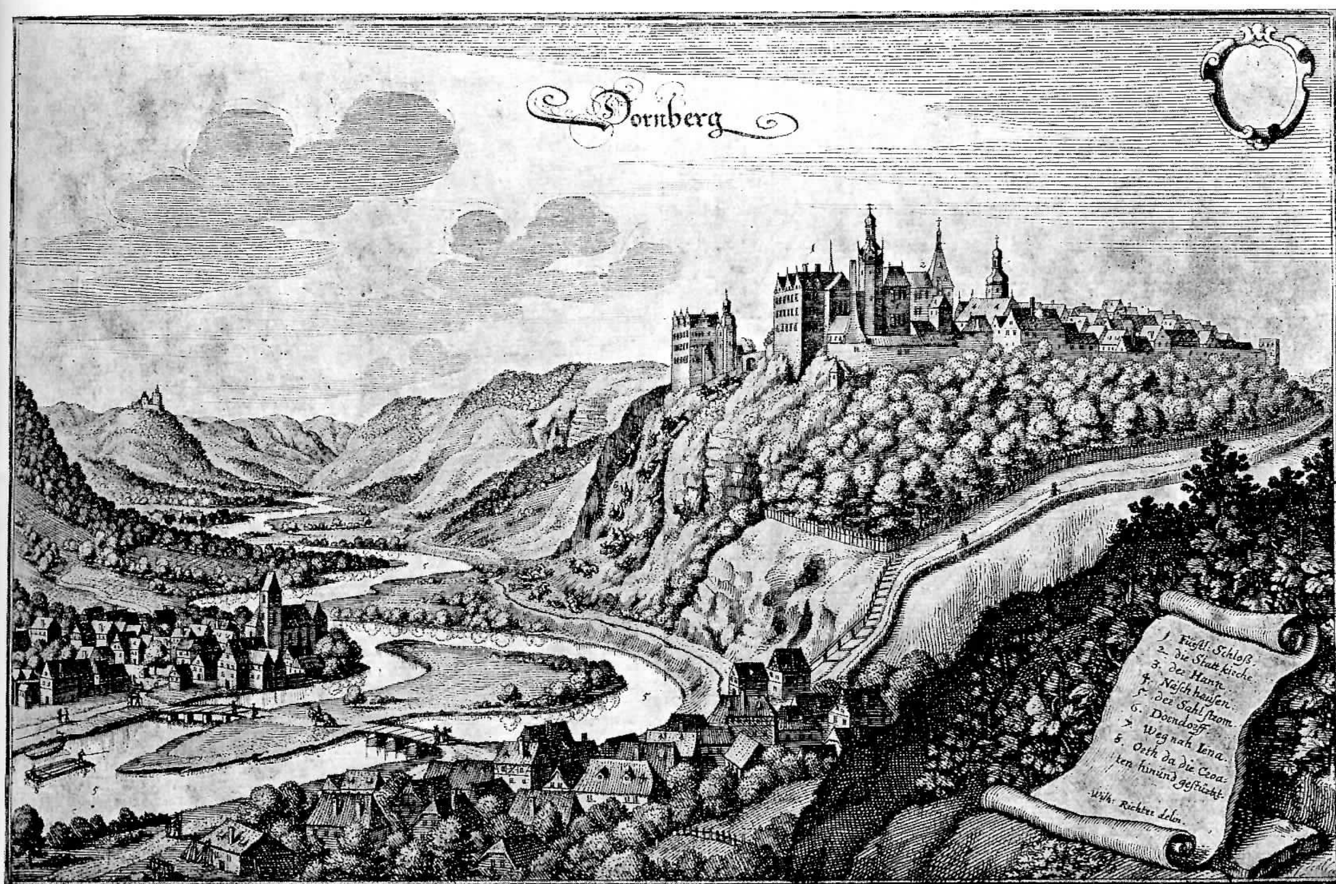
[8] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV. str. 633. do 652.

[9] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske. (»Starine« XIX. str. 5—16.) Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. str. 32. Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 547—549.

[10] Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. str. 32. Lopašić: Prilozi u »Starinama«, XIX. str. 26.

[11] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 597—600. Lopašić: Prilozi u »Starinama«, XIX. str. 20. i 21.

svoj glas Hrvati, koji se 15. svibnja 1562. sastadoše na saboru u Zagrebu. Staleži sastave spis, u kome se izjadaše ovako: »Toli među bijednim kmetovima koli među plemićima čuje se vika i jauk i najveća tužba, što ih čete g. generalnoga kapetana, zvane janjičari, tako u kućama i plemićkim dvorcima, kao u vinogradima i klijetima i livadama najteže smetaju, plijene, tuku i spriječavaju, te od ovih bijednika, koji i onako svaki sat strijepe od straha turskoga, sve bez plaće otimaju toli živež, koli odijelo i druge pokretne stvari.« Ipak isti ovaj sabor zaključuje, da će krajiškoj vojsci besplatno dati priličnu količinu hrane, svoga sina Maksimilijana u Pragu kruniti za kralja češkoga. »Zlatnom bulom« od g. 1356. bilo je u Njemačkoj određeno, da se novi kralj ima birati 3 mjeseca iza smrti predšasnika svoga; ipak je Ferdinandu pošlo za rukom sklonuti Nijemce, da mu sina Maksimilijana već u studenomu g. 1562. izaberu i okrune za kralja njemačkoga. Ferdinand je već od g. 1561. radio o tomu, da njegov sin bude okrunjen za kralja ugarsko-hrvatskoga. Napokon je 6. lipnja 1563. pozvao Ugre i Hrvate, neka 20. kolovoza 1563. dođu na krunidbeni sabor u Požun. Ovamo dođoše hrvatski velikaši (Zrinski, Frankopan, Alapići, Tahi i Keglevići) uz

Dornberg.

(Prizor iz 30-godišnjeg rata.)

te poimence nabraja, koliko mora doprinijeti koji velikaš i plemić u Hrvatskoj. Još je sabor odredio besplatne radnike i podvoz za pribavu građe k utvrdama u Koprivnci, Gjurgjevcu, Topolovcu (kod Koprivnice), Bihaću, Brestu, Hrastovici, Letovaniću i Pokupliju.[12]

Pod starije svoje dane nastojao je kralj Ferdinand, da svojim potomcima osigura sva prijestolja, što ih je tečajem vremena stekao. Zato dade 20. rujna 1562. brojne plemiće pod vodstvom bana Petra Erdeda. Sa sobom dovedoše svoje banderije; najljepši je bio banderij Nikole Zrinskoga, koji je brojio 168 konjanka. U Požun je 31. kolovoza došao kraljević Maksimilijan sa svojom obitelju, a 1. rujna dođe i kralj Ferdinand. Sabor je Maksimilijana »imenovao« kraljem, te ga 8. rujna okruni u stolnoj crkvi; i Maksimilijanova žena Marija bude 9. rujna okrunjena za kraljicu ugarsko-hrvatsku. U krunidbenoj povorci nosio je Ladislav Banić hrvatsku, Stjepan Dobo slavonsku, Juraj Zrinski dalmatinsku, a Nikola Frankopan

[12] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV. str. 653. do 666.

Tržački bosansku zastavu. Premda je 2. lipnja 1562. umro palatin Franjo Nadaždi, ipak ne htjede kralj Ferdinand dati birati novoga palatina, već imenuje »zamjenika palatina« za vršenje sudačke vlasti i dva vrhovna zemaljska kapetana za vojnički dio palatinske vlasti; kraljevim pak namjesnikom za Ugarsku postade ostrogonski nadbiskup Nikola Olah.[13]

Početkom g. 1564. obolio je car i kralj Ferdinand I., a 25. srpnja 1564. stiže ga smrt. Premda slabašnoga tijela, ipak je Ferdinand dočekao 61. godinu. To je polučio velikom umjerenošću u jelu i pilu, tjelesnim vježbama (lov, turniri, jahanje), te solidnim životom svojim. Ferdinand nije bio lijep, jer mu blijedo i mršavo lice nagrdivahu: velik nos, izbočena brada i debele dolnje usnice; no zato bijaše naobražen čovjek, koji se zauzimao za umjetnost i znanost, a govorio je 5 jezika (španjolski, latinski, njemački, francuski i talijanski). Ferdinand bijaše odan svojoj ženi Ani, koja mu je rodila 15 djece; kad je Ana umrla (27. siječnja 1547.), pustio je Ferdinand rasti bradu i ne htjede se drugiput ženiti. Općenito se znalo, da je Ferdinand veoma pobožan. Kad je 10. studenoga 1549. umro papa Pavao III., govorilo se, da kralj Ferdinand želi postati papom.[14] — Nikada nije kralj Ferdinand imao dosta novaca, dočim se njegovi savjetnici većinom obogatiše. Radi oskudice novaca nije Ferdinand mogao Hrvatsku zaštititi od provala turskih. Mnogo je smetalo, što Ferdinand nije bio nikakav vojskovođa, te su ga Hrvati uzalud molili, da osobno ide u rat na Turke. Neugodno se Hrvata doimalo i to, što se kralj okruživao samim Nijemcima, koji su bili gotovo jedini članovi »dvorskoga vijeća« (Hofrat) i g. 1556. osnovanoga »dvorskoga ratnoga vijeća« (Hofkriegsrat). Ovo je ratno vijeće upravljalo svim vojničkim poslovima, dočim su državne financije bile povjerene »dvorskoj komori« (Hofkammer), a državna uprava i vanjska politika »tajnom dvorskomu vijeću« (Geheimer Hofrat). Pošto su ove oblasti bile u Beču, počeli su Hrvati pomalo Beč smatrati glavnim gradom; isto bijaše i s Ugrima, osobito iza g. 1541., kada je Budim došao u tursku vlast. Premda je i nadalje postojala »kr. ugarska kancelarija«, ipak je sve veću vrijednost dobivala »dvorska kancelarija«, koja je otpremala odluke i naloge kralja Ferdinanda. Pomoću svih ovih »središnjih oblasti« u Beču počeo je kralj Ferdinand provoditi t. zv. »realnu uniju« nove habsburške monarkije, premda je monarkija g. 1527. postala samo tako, što se hrvatske, ugarske, češke i austrijske zemlje združiše u »personalnu uniju«. Ferdinandovu nastojanju pomagahu jadne prilike, u koje su dospjele Ugarska i Hrvatska povodom neprestanih provala turskih.[15]

Oporukom od 25. veljače 1554. razdijelio je kralj Ferdinand svoje »nasljedne zemlje« u troje. Gornju i Dolnju Austriju ostavio je najstarijemu sinu Maksimilijanu, koji će ga naslijediti na njemačkom, ugarskom, hrvatskom i češkom prijestolju; Tirol i t. zv. prednjo-austrijske zemlje (u Elzasu i u Švapskoj) dobije srednji sin Ferdinand, dočim je najmlađega sina Karla zapala Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra, Gorica i Trst. Tako se austrijska loza habsburške dinastije raspala u tri grane: austrijsku, tirolsku i štajersku.* — Novi car i kralj Maksimilijan II. rodio se 1. kolovoza 1527. u Beču; navršio je upravo dakle 37 godina, kada ga je zapalo vladanje. Maksimilijan se još 13. rujna 1548. oženo s Marijom, kćerkom Karla V., cara njemačkoga i kralja španjolskoga. Marija bijaše dakle Maksimilijanu sestrična, a do ženidbe je njihove došlo samo zato, da se austrijskim Habsburgovcima osigura prijestolje u Španjolskoj, gdje je Karla naslijedio jedini mu sin Filip II. Kažu, da Maksimilijan nije volio Mariju, premda mu je ona rodila 9 sinova i 6 kćeri. Maksimilijan nije bio stalan ni u vjerskim načelima. Za očeva života neprestano je šurovao s protestantima; on je među ostalima novčano podupirao baruna Ivana Ungnada, koji je u Urachu (u Württemberškoj) osnovao tiskaru, te na hrvatskom i slovenskom jeziku izdavao protestanske knjige latinicom, ćirilicom i glagolicom. Luterovu nauku širili su kod nas također njemački vojnici, koji stanovahu po tvrđama na Krajini. Tako je već u Ferdinandovo doba bilo u Hrvatskoj protestanata, osobito među gospodom. Prvi je uz Luterovu nauku pristao valpovački vlastelin Petar Peren, zatim bivši ban Franjo Baćan, pa Nikola Banić (Banffy) i Marko Stančić Horvat. Najviše se za protestantizam zagrijaše bivši ban (kasniji palatin) Tomo Nadaždi i njegova žena Uršula Kanižaj.[16] Pošto je Nadaždi mnogo drugovao s Nikolom Zrinskim, drži se, da je i taj bio sklon protestantizmu; isto se mislilo također o banu Petru Erdedu.

Općenito se držalo, da će Maksimilijan odmah javno prijeći na Luterovu vjeru, čim postane carem i kraljem. Ova je bojazan mučila i njegova oca Ferdinanda, koji je na smrtnoj postelji izjavio, da ga

[13] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 277 i 278.

[14] Tako ban Nikola Zrinski 13. prosinca 1549. iz Čakovca piše Tomi Nadaždiju. (Barabás: Codex Zrinianus, sv. I, str. 113.)

[15] Katona: »Historia critica regum Hungariae«, sv. XXIII. str. 850—862.

* Ova je dioba potrajala sve do g. 1619., kada će preostati jedino štajerska grana, koja će se održati sve do g. 1780.

[16] Kostrenčić: »Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565.« Bučar-Šurmin: »Hrvatski prilozi povjesti reformacije.« (»Vjesnik kr. zem. arkiva«, knj. VI. str. 185—191.) Fessler: Geschichte von Ungarn sv. IV. str. 636 i 637.

ubija Maksimilijanovo luteranstvo.[17] Ipak ostade Maksimilijan do konca života svoga u krilu katoličke crkve. On je samo nastojao, da katolike i luterane zbliži. Mislio je to postići tako, da bi katolička crkva dozvolila svećenicima ženidbu, a svjetovnjacima pričest pod prilikom kruha i vina, kako je o tomu uzalud radio kralj Ferdinand na crkvenom saboru u Tridentu. Još je Maksimilijan luterane nagovarao, neka priznadu papinsku vrhovnu vlast i razdiobu crkve na biskupije, dočim bi katolici imali ukinuti neke obrede.

Sulejman zatraži od Maksimilijana, neka plati zaostali danak. Premda je Maksimilijan ispunio taj zahtjev, ipak nijesu Turci mirovali. Bosanski paša Mustafa Sokolović i beg iz Livna dođoše 4. lipnja 1565. pred Krupu na Uni. U toj se tvrđi nalazio hrvatski plemić Matija Bakić sa 28 vojnika. Bakić je s ovom šakom ljudi branio Krupu 20 dana. Pošto nije dobio pomoći, provali Bakić 23. lipnja sa 7 preostalih branitelja iz Krupe, te izgubi život.[18] Istodobno provališe Turci (1500 konjanika i pješaka) iz Pakraca prema Križevcu; na tomu četovanju dopriješe do biskupova Graca, gdje budu 30. lipnja suzbijeni. Međutim je Ferhat Beg obnovio tvrđu Sopje na Dravi.[19] Početkom rujna g. 1565. prijeđe Mustafa Sokolović sa 12.000 vojnika iz Bosne u Slavoniju. Turci su uz rijeku Lonju i njezin pritok Glogovnicu namjeravali udariti na Križevac, ali ih je kod Obreške blizu Ivanića dočekao ban Petar Erdedi sa 1000 konjanika i 4000 pješaka. U banovoj vojsci bijahu također: Ivan Alapić, Ivan Gjulaj iz Vinice, te Šimun i Matija Keglević. Kod Obreške dođe 10. rujna do bitke, u kojoj ban hametom potuče Turke.[20] Radi ove pobjede dobije Erdedi 11. listopada 1565. od kralja Maksimilijana grofovski naslov.

God. 1566. dođe između cara i sultana do rata zbog prilika u Erdelju. Ondje je naime Ivan Sigismund Zapolja iza smrti svoje majke Izabele (15. rujna 1559.) vladao kao vojvoda erdeljski pod zaštitom sultana Sulejmana, komu je plaćao godišnji danak. Bez ikakova povoda počeo je Zapolja koncem g. 1564. osvajati Maksimilijanove gradove u sjevero-istočnoj Ugarskoj. Maksimilijan mu uzvrati početkom g. 1565., kada je njegova vojska otela Zapolji gradove Tokaj i Munkač. To razljuti Sulejmana, te se on počeo spremati za rat. Na taj rat nukao je staroga sultana Mehmed Sokolović, koji 28. lipnja 1565. postade velikim vezirom.

[17] Katona: Historia critica, sv. XXIII. str. 851.
[18] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 296.
[19] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske. (»Starine«, knj. XIX. str. 27. i 28.)
[20] Vramec: Kronika, str. 61. Isthuanffi: Historia hungarica, str. 296.

Navijestivši Maksimilijanu rat, krene Sulejman 29. travnja 1566. s ogromnom vojskom iz Carigrada prema Beču. Na tome putu dopre sultan 6. kolovoza do Sigeta. U gradu je od god. 1561. kao kapetan zapovijedao Nikola Zrinski, koji je uza se imao 2500 ljudi. Bivši ban hrvatski odluči, da će s ovom posadom zaustaviti Turke kod Sigeta dotle, dok Maksimilijan ne sabere dovoljno vojske. Sulejman dade Siget opsjedati. Nebrojenim jurišima zauzeše Turci stari i novi varoš. Dugo se otegnula opsada tvrđe. Koncem kolovoza poruči Sulejman junačkomu Zrinskomu, da će ga učiniti gospodarem Hrvatske, ako predade Siget. No Zrinski odbije ovu ponudu kao i sve prijetnje, premda mu je posada spala na 500 ljudi. Sulejman nije dočekao pada Sigeta, jer umre u noći od 4. na 5. rujna. Veliki vezir Sokolović zataji smrt sultanovu. Sutradan zauzmu Turci vanjsku tvrđu; Zrinski se povuče u nutarnju tvrđu, gdje se održao još 2 dana. Kad su pak topovi turski zapalili i to posljednje utočište njegovo, provali Zrinski s preostalom četom iz tvrđe. S mačem u ruci poginuše uz junačkoga vođu svi branitelji osim sedmorice. Turci osvojiše ruševine sigetske, izgubivši za opsade 30.000 ljudi.[21] Oslabljenu vojsku tursku povede Sokolović 21. listopada kući, zauzev prije toga gradove Bobovac, Vizvar i Čorgovo u južnoj Ugarskoj. Veliki se vezir bojao, da će ga na povratku progoniti car i kralj Maksimilijan, koji je za to vrijeme kod Gjura sabrao 100.000 vojnika. No Maksimilijan, — koji je imao srca, da vjernoga Nikolu Zrinskoga pušta propadati u Sigetu, — raspusti 22. listopada vojsku svoju, čim je doznao za odlazak Turaka.

Dok je trajala opsada Sigeta, sabrao je hrvatski ban Petar Erdedi 29. kolovoza kod Topuskoga oveću vojsku (3000 konjanika i 4 banderija pješaka), s kojom udari na tursku tvrđu Novigrad na Uni. Novigradu pohrli u pomoć Usraim beg iz Požege sa 5000 konjanika i Holi beg iz Livna s 800 konjanika i 800 janjičara. No ban potuče Turke i zarobi im čitav tabor; uhvaćen bude i sam Usraim beg, koji se kasnije otkupio za 30.000 dukata. Erdedi poleti prema Požegi, te se vrati s velikim plijenom. U toj banovoj vojsci bijahu također: knez Franjo Frankopan Slunjski, krajiški kapetan Herbart Auersperg i kranjski kapetan Jošt Josip Turn.

Slijedeće godine 1567. umre ban Petar Erdedi 26. travnja, te bude pokopan u kapelici sv. Petra u Jastrebarskom. Ondje se još god. 1700. nalazila nadgrobna ploča sa kratkim latinski pisanim životopisom Petra Erdeda. Iza bana Petra Erdeda ostadoše dva sina: Tomo i Petar.

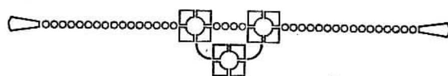
[21] Budina: »Historia Szigethi«, str. 724—736. Kertbeny: »Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke 1450—1600«, str. 185. i 186. Isthuanffi, str. 289—299.

Sane Kurjaković:

Proljetne vode.

Razlila se mutna voda preko polja i livada,
ne vidi se nigdje ništa: ni živica ni ograda;
samo voda mutna dere, — val za valom u dalj stiže,
nosi stabla, grede, kuće; nosi blago, ljude, križe.
Sve to plovi, plovi brzo, proljetne ih vode nose,
a sirote plaču, viču, oko voda trče bose.
Zovu Boga, zovu ljude — bacaju se pred ikone,
al' priroda ne razum'je — ne oprašta baš nikome,
nego diže iz temelja zadnji ugo — zadnju nadu,
a sirote drže, vuku, dok ih sile ne izdadu,
i gledaju, gdje po vodi ode sve im dobro sv'jeta,
popucaše sve im nade — zadnji konci od užeta...
Gle, valovi sve to veći — sve to jači novi stižu,
krik se ori, vrište djeca — valovi ih gore dižu,
a za njima lete majke — za ženama opet ljudi,
boreći se sa valovi — čupajući kose, grudi...
Gledaj, kako promeću se, gledaj silu, gdje se krši,
eno ruke — eno noge — sad će — sad će, da se svrši;
jošte jedan glas zaori — očajničkog groznog krika,
jošte majka pomoli se i nesta je sa vidika.
Otišli su: oni, kuće — djeca, majke, muži — žene,
još jedine ostale su: poštene im uspomene!

Ljuba Ivić:

Iz „Zapisaka“

(fragmenat).

Nikud ja nijesam u jesen tako rado zalazio, nigdje se nijesam mogao tako smiriti, sam u sebe zaroniti, sebi se sasvim prepustiti, nigdje nijesam bio više svoj, no u Lukovu.

Bože moj! I danas nakon toliko godina sjećam se i duhom ponirem u stara nezaboravna vremena. Čudno je, kako nas se prošlost, ma i ne bila u svemu sjajna i ružičasta, dojima, silno dojima! Drago nam je prolaziti kroz njezine sjene, grijati se na njezinim zrakama, zavirivati u kutiće, iz kojih slatka i topla priča struji. Slatko nam je prisluškivati daleku jeku napuklih več zvona, zanositi se za svijetlim oblačjem, što mirno plovi iznad nepregledne ravni. Pa kolikogod htio da se otmem slatkom čuvstvu, što me obuzima, kad se misao na mahove vraća u prošlost, nije mi to moguće, jer je svaki čas, što sam ga tamo proživio, dio mog najljepšeg, najtoplijeg života. Svako drvo, svaka trava, svaki listić i travom obrasla staza, priča mi o toplom suncu, što me je grijalo; svaki glas, što dolijeće s livada i njiva, svaki uzvik ptice nad krovom stare kuće šapće mi, dočarava mi želje moje i čežnje moje. A ja se ne otimam toplom talasu, što me zahvaća u jesen, u prvi suton hladne večeri, kada se daleko plavi šuma, kada se rijeka dimi, kada ptice naglo prolijeću, a daleko... daleko... iz vinograda, iz šuma, s rijeke, iz drugog najbližeg sela, pjesma se javlja.

Ima, ima nešto u tom talasanju duše, što mi ga izmamljuje svjetlomračje jeseni, rog pastira, zvek zvonca. Zbilja je, a nije tlapnja, kad se mašta gubi u sjećanju proživjele sreće, tople i meke, nalik na prvu ljubav, na najslađu uspomenu.

Nije život samo u sadašnjosti, i najljepši njegovi časovi nijesu oni, koje upravo sada proćućujemo. Sladak je život u sadašnjosti, naslikan u budućnosti još je slađi, ali potisnut u prošlost postaje najslađi. Samo uspomena na proživjelu već sreću, samo takvo proživljavanje jest život posvema čist i pun, nenatrunjen nikakvom sponom sadašnjosti i nikakvom mogućnosti u budućnosti.

Sám, u sobici, zlatnom jeseni obasjanoj, s pogledom na daleku šumu i rijeku, sam s pjesmom zaostale ptice i seoskoga zvona, sam, potpuno prepušten ravnotežju duševnoga života, sjećajući se svega, što je srce blažilo i veselilo: tek tako sam mogao sam proživljavati život potpuno sretno, čisto i istinski.

Uvijek, kad sjene stanu padati, kad se iz dimnjaka visoko dim u vis diže, uvijek, kad me šum rijeke dirne, — runi mi se suza na oči, a mašta plovi u daleku prošlost. A slike, drage i svete dolaze mi pred oči, stupaju preda me, grle se sa mnom, pričaju i pripovijedaju. A ja ih ne tjeram, puštam ih, nek živu...

I.

Prve se moje uspomene vežu uz vatru i vodu.

Vatra! Kolikoput moj prvi i zadnji pogled nije na drugo pao no na nju, na vatru, što gori na banku i sjaji na nebu. Pri njezinom sam svjetlu ustajao, pri njem hodio na pašu, vraćao se kući, lijegao — i u snu mi je opet njezino svjetlo dolazilo pred oči...

Ja još nijesam bio pošao ni u školu. Onda moj otac nije bio ni puki siromah, no nije se mogao svrstati ni među bogataše. Od djeda mu nije gotovo ništa ostalo, sam se kinio i patio, zemlja slabo rodila, djece puno, a pomoći odnikale. No u njega je bila gvozdena ruka i bistra pamet: od jutra zemlje, starih razvaljenih kola i nekakve kobile Cindre — on je privrijedio danas malo, sutra malo, pa dotjerao do dvadesetak jutara zemljišta, smogao lijep čopor goveda, sazidao novu kuću, ne bogzna kakovu, no za svoje potrebe dobru, kakve već jesu kuće u našeg svijeta. Gdje su čovjek i žena sami i zemlje malo, dovoljna je mala kućica s jednom sobom, s kuhinjom i hambarom, a gdje je čeljadi više, tu treba i veća prostorija: kuća »u ključ« s više soba, sa smočnicom i drugim manjim prostorijama.

Takvu je kuću sagradio i moj otac.

Spavali smo svi u velikoj sobi s dva prozora na ulicu, otac u kutu kraj velike zemljane peći s bratom, majka s Kajom, a ja sa sestricom Lizom. Ja bih već počeo zaspivati, kad bi otac dolazio izvana, zatvarao kućna vrata, zapretavao vatru na banku, onda ulazio u sobu, sagnuo se vrh mene i rekao:

— Jutrom, Mićune, valja poraniti.

Ja sam znao, što me čeka, ljutio sam se, nijesam mogao zaspati, te sam podigao glavu na jastuku i gledao u zadnje crveno ugljevlje na banku.

A jutrom već čujem: otac ustaje i Kolja i majka. Otac baca suhar na banak, potpaljuje ga. Suho granje pucketa, prašti, otac dolazi k meni, drma me. Ja sve čujem, al ne otvaram očiju, samo osjećam, kako svjetlost iz kuhinje prodire kroz vrata u sobu, pada na pod, na stijene, stol, i evo je već i kod mene.

— Ej Mićune, kakav te to san spopao — viče otac, a ja ustajem, oblačim na sebe Koljin kaput, koji je za njega okratio, drhturim i idem k banku.

A okolo njega već sjedi Kolja i Kaja i Liza i drže na koljenima knjige. Kolja i ne gleda u knjigu, nego je samo drži otvorenu, ruke turio u džepove i gledi u plamen. Kaja s mukom počinje čitati nekakvo štivo, a Liza plače, jer nikako ne može da čita.

— Ostavi ti knjigu — veli joj Kolja — naučit ću ja tebe.

Onda ona doista zatvara knjigu i namješta se čelom ravno prema vatri. Kraj nje sjedam ja, pa svi, svi onda gledimo u crveni plamen.

A on gori, gori, diže se i — nestaje ga. Nikako se mi ne možemo dosta načuditi, kud se oni njegovi vršci dižu i propinju, kuda se gube, kud ih nestaje, a na njihovo mjesto novi dolaze. Gledamo gore, al tamo se samo dimnjak crni; crne se sa strane i zidovi, na kojima visi obješen željezni lanac, onda pila, a ostrag sav crn stoji ormar s kašikama, loncima, zdjelama i tanjurima.

— Da mi je uhvatiti onaj vršak! — veli s djetinjskom radošću Kolja. — Da ga u škatuljicu spremim i u školi pred djecom ispustim u vis!

— Al bi to, Mićune, bilo lijepo! — kaže Liza, okrenuvši k meni crnu glavicu, a velike joj oči sjaju od veselja. Kolja donese jedan plamečak, Aleksa komšijin jedan, ja i Kaja po jedan, Jandro Rajkov jedan, svi — pa svi da ih ispustimo i da polete!

Na to jedno u drugo pogledamo, smijemo se od ushita, kako li bi to bilo.

Dolazi majka i otac: ona sjedi i pristavlja mlijeko, a on sipa kukuruzno brašno u vodu, što ključa u malenom kotliću, miješa ga i onda sve to skida s vatre.

Kolja skače prvi, grabi kašiku, tiska se do oca, a za njime mi drugi. Otac meće svakom dio u drvenu zdjelicu, majka nalijeva mlijekom, i svi na svoja mjesta sjedamo. Ja sam bio najmlađi i najmanji i jeo sam najpolaganije. Još ja nijesam ni gotov, al već čujem, gdje Ilja komšijin polazeći na pašu viče: — Mićune, ej Mićune!

Ostao bih još malo kod vatre, al otac je već istjerao goveda, divani nešto s Iljom, pa obojica skupa viču:

— Požuri, Mićune, požuri!

Tako je to uvijek bivalo. Ja prvi na pašu, a Kolja, Kaja i Liza poslije u školu.

— S Bogom, Mićune — dovikuju oni meni stojeći pred kućom.

— S Bogom, Kolja — dovikujem i ja njima i jedva ih još vidim.

Onda ja s Iljom tjeram goveda i polazim uvijek istim putem na pašu.

Idemo mi, drhturimo, vlažan nam se prah hvata nogu. Za nama ostaje selo, a pred nama puca čistina.

Sve mislim, kako ću se na večer sastati kod vatre i s Koljom i s Kajom i s Lizom.

A preda mnom opet i opet crveni plamenovi, kao ono kod kuće na banku. Nikako ja to ne mogu skupa dovesti, što je to tamo daleko na istoku: vatra je, užareno nešto, okruglo, skače sve više i više, a plamenovi mu u sto pramova, u hiljadu njih, svud se šire. Puno je tih plamenova i kroz grane probilo, jasno vidim, kako su svijetli i tanki, kako se iz daljine pružaju, pa sve bliže dolaze — padaju na njive, na putove, stupove i tarabe. Od njih se sve svijetli, sjaji i biva jasnije. Vidim eno i stanove, kako se zabijeliše, i kuću lugara, s kojim moj otac često govori, i šumu vidim, kako ravno i uspravno stoji, a od nje k nama lete ptice.

Onda ja i Ilja čitav dan skačemo, penjemo se na drveta, gazamo po bari, — a sve gledim, kako se ona

vatrena kruglja pomiče gore, dolazi vrhu nas, opet se na drugu stranu spušta i nekuda, bacajući zadnje svoje plamenove, polako iščezava.

Goveda lijeno idu putem, vraćaju se s paše, selo nam je sve bliže, eno kuća, eno i Kolje, Kaje i Lize, eno čitavog čopora djece.

Kad se naigramo, ulazimo u kuću, sjedamo za banak i grijemo se.

— Hladno proljeće — divani otac, baca suhar na vatru, dijeleći nam u drvene zdjelice večeru.

Prva se diže Liza, penje se na krevet, a za njom ja. Ona odmah zaspi, no ja ne mogu: sve gledim u plamen, što se crveni i kako mu vršci ginu, i htio bih da mogu koji uhvatiti — no oni redom iščezavaju. Pred oči mi dolazi ona užarena kruglja, gdje se diže, spušta i iščezava. Gledim i na banak, a ondje još samo žeravice sjaju.

Svi legli, samo otac još nije: on zadnji dolazi, zatvara kućna vrata i liježe kraj Kolje.

Ja nikako ne mogu da zaspim: nikako mi ne idu iz glave oni plamenovi, ni na banku ni oni vani. Oni me obavijaju, sav sam u njihovu crvenilu, sav u njih zaranjam. S onim vršcima i ja nekud letim, probijam se u daljinu, sve mi bježi, gubim se i nekud me nestaje daleko... daleko... Pao sam u neki nepoznat kraj, a onda se opet nalazim na banku i opet u plamenove gledim.

Polako me osvaja san, i u polusnu još plamen raste, spušta se, samo žeravica sjaje, — a onda se opet razbukti, crveni vršci lete, i vidim ih deset, dvadeset, stotinu... bezbroj...

Među njima jasno razabirem Kolju, Kaju, Lizu i Ilju. Svima im se lica žare, svi lete, a najednom vidim, gdje mrko dolazi i viče moj otac:

— Mićune — ej Mićune! — — —

Trzam se u snu, slika se brzo mijenja, ali onda ponovno snivam, prolazim kroz more plamenja i letim, letim u nejasnu daljinu, u beskrajnost...

II.

Ali ne samo da me je obasipalo svjetlo, dok sam na banku sjedio ili na pašu išao, ne samo da sam u nj zaranjao, a s njim je zajedno i mene nekud na krilima mašte nestajalo, — nego me je još više zanosila voda, ona silna voda, što se u proljeće po poljima razlije, kad se snijeg stane topiti, a rijeka iz svog korita izađe: daleko, daleko nekud, gdje nema kraja, prostire se i širi njezina svijetla površina, sad mirna, a sad vjetrom uzbibana; uspravno iz nje osovljuju se drveta, ograde, štaglievi, pojate; nepomično, visoko nad njom, vrti se u krugu jastrijeb; a više još — nad svim tim — nad širinom proljetnih voda, svijetlo, plavo nebo. Zanosila me i ona voda, kad rijeka tiho struji, vodenica klepeće, splav nečujno odmiče; kad za žarkog ljetnog dana nagla kiša padne: krupne njezine kapi udaraju o crijep na kući, o staklo prozora, tisuću ih curi na sve strane, tisuću se mjehurića diže i spušta. A veselio sam se i onoj dobi, kad je u jesen sve mokro, a s kuća, s drveta i s visoke trave samo se cijedi i cijedi — — voda, i ta je voda mene k sebi privukla...

Vodo! Kolikoput sam po tvojoj svijetloj površini plivao, na dno ronio, po plićinama gazao. Što si mi pričala u cik zore, o svijetlom podnevu, u prvo svjetlomračje ljetnog dana? Što mi je htio reći tvoj žablji pjev, tiho strujanje, klepetanje vodenice, zlato sunca na tvojim talasima? Kud si mi zanosila mladu dušu, dok je mjesečina nad tobom počivala, negdje na obali vatre plamsale, a ti srebrna jurila i pozdrave nosila? Kamo, kuda?

Eto, i danas se sjećam svega.

Ja već u školu idem skupa s Koljom, Lizom i Kajom. Ne idem više na pašu, al žao mi je onoga života i uvijek na nj mislim. Sad liježem i ustajem u strahu, kako će sutra u školi sve proći, a prije nijesam zato ništa znao. Sada je u onoj sobi, gdje sjedimo, sve tamno, nema one svjetlosti, crvenila onog, što se svud širi, nema ni Ilje, da se nas dvojica sami do volje natrčemo: on se sćućurio negdje u klupi, daleko je od mene, a druge djece između nas još mnogo. Učitelj redom zove ploči, viče, tuče, a mi djeca, jedna zaplakana idemo na svoja mjesta, a druga u strahu stupaju k ploči.

Oh! Kolikoput sam poželio pobjeći odavde, pa otrčati tamo napolje izvan sela!

Jedan je jedini dan bio u nedjelji, kad nije bilo škole, i komu smo se veselili. Već dan unaprvo pravili smo osnove, kako ćemo ga provesti. A u njegovo predvečerje tko veseliji od nas!

Mi smo eto baš povečerali, majka sprema stol, mi se djeca spremamo na počinak. Na banku se pomalo trne vatra. Sprema se i otac, da legne; a mi pripovijedamo, kako ćemo sutra na livadu, u pašnjak, kako ćemo nabrati svakakova cvijeća, kad odnekuda progovori otac: sutra ćemo svi na rijeku! Kolja od veselja gotovo skoči s postelje. On je već bio višeputa na rijeci i dobro se sjećam, kako je pripovijedao o silnoj vodi, kakvu ja ni pomisliti ne mogu, o čamcima i lađicama. I sad mi je stao pričati, a ja sam nijemo slušao, sve pogledavajući na zadnje žeravice na banku i nikako nisam mogao shvatiti Koljino pripovijedanje.

Al eto već je zora, obukli smo se, sjedamo u kola i vozimo se. Prolazimo kroz selo, kraj škole, crkve,

općine. Na jednom kraju zaokrećemo, još dvije, tri male kućice i pred nama čistina. Put je neravan, tresemo se u kolima. Kraj nas sa svake strane žute se polja, žita, crne se kukuruzi, plavi se lan. Eno i šume, eno stanovâ; a s druge strane dolaze još nečija kola, pa druga i treća.

— Eto nas na rijeci — viče Kolja — gledaj Mićune, gledaj!

Konji se polagano uspinju na nasap, otac viče na njih, Kolja se u kolima ispravio, za njimi i ja i . . . . . —

Nikad toliko vode nijesam dotada vidio. Gledim u srebrnu, prvim zrakama sunca obasjanu pučinu, i dugačku i široku; čujem tiho, poput lepeta krila, njeno strujanje, i sve mi se čini: šum taj na jednom mjestu stoji, ne miče se, zapeo je negdje, a htio bi se otrgnuti. Nekakvo jato ptica izleti nenadano odnekale, vine se u vis, spušta se nad vodu i opet se diže.

Kola su stala, otac ispreže konje, sputava ih. Majka uzima rublje, a mi djeca za Koljom spuštamo se k položju.

Kolja traži, gdje je najzgodnije mjesto, da hvata ribu, Kaja i Liza ne će da dođu k nama: one su kod majke, vade i dodavaju joj komad po komad rublja . . . A ja i Kolja sjedimo na pijesku, gledeći u udicu, što se svaki čas trgne: mnogo, mnogo sitnih ribicâ kljuca dodirujući se udice, dok najednom Kolja naglo trgne i izvuče, a to se srebrna, sjajna riba praćaka na pijesku . . .

— Al ćemo je Mićune, skuhati! kaže Kolja, opet baca udicu, i tako se nakupi pun lonac sjajnih ribâ.

Kad se napuni lonac, onda ga nosimo ocu, a mi u vodu . . . Kolja roni, spušta se na dno, donosi s njega pijesak, pa ga u ruci pokazuje; ja ne smijem, da to isto činim, ne dade mi ni majka, a htio bih. Napokon nas otac istjera iz vode, osušimo se i lijegamo na travu pod vrbu.

Ej, sretni, nikad nezaboravljeni časovi! Djetinjstvo moje, orošeno i sjajnom bisernom rosicom na travi, na cvijeću, po putevima i tarabama, i prevučeno svijetlim ogledalom rodne rijeke! Kao pjesma korabljara za jutarnjeg rumenila, kao glas ševe nad zelenim žitom, kô veliko, svijetlo i bistro oko čedanca, kô čisti zrak, što nad vodom lebdi — kô zora, što vječno traje u crvenilu i bjeloći neutrudivog sunca: — takom, takom mi se činiš, preda mnom uskrsavaš, stojiš i srećom me kitiš, djetinja dobi moja!

Htio bih, da si uvijek tu: punim prsima udišem tvoj svježi dah, rukom držim tvoje crvene plamenove, sav sam se pustio tvom tihom strujanju.

Jasno, jasno vidim: otac naložio vatru, ostrugao ribu, i pristavio je, da se kuha. Kaja se i Liza prskaju vodom, a majka slaže rublje u košaru.

Kolja i ja ležimo potrbuške na travi pod vrbom, umorili smo se od kupanja, rukama poduprli glavu i gledimo na rijeku.

Drugačija danas čuvstva budi u meni rijeka, al onda? — Onda je samo oko gledalo, a u duši se kupilo sve ono, što će poslije odjeknuti i što je, odjeknulo!

Eto sunce se visoko popelo, svud je svjetlo, al ovdje ga je na rijeci najviše. Gledim u vodu i sve mi se čini: to ona gori, iz dubine joj se diže sjajan, bijeli oganj, tako čist, kako ga nikad, ni na banku ni na paši nijesam vidio. Iz dubine dolazi, ponire unutra, izlazi opet napolje u tankim, tankim kao paučina zrakama spušta se na vodu i hrli . . .

. . . Pedeset, sto koraka od nas, na pô rijeke, stoji vodenica i melje. Jasno dopire do mene pravilno okretanje kolesa; jasno čujem, kako voda u jednakom šumu kruži: takav nije glas kola, kad daleko u polju po tvrdom putu idu, tako šume kukuruzi pred trganje, kad vjetar duva . . .

A dalje, gdje počinje obala, mnogo, mnogo govedâ: jedna leže na pijesku, a druga do trbuha u vodi stoje. Dalje još, kroz rijetke vrbe žute se polja: mnogo svijeta u bijelom ruhu, sa srpom u ruci, pognuti žanju . . . Vidim, kako je jedan dio već požet, kako snašaju snopove i u kršće slažu. Kraj jednoga stoji visok čovjek, briše znoj sa čela rukavom jedne ruke, a drugom prihvaća sud za vodu i prinaša ga k ustima. Dvoje djece sa šibama u ruci trče na vodu. udaraju po njoj i gazaju. Plivaju uz obalu i nekoliki čopori gusakâ i patakâ. A voda, kô da ni ne teče; tako je mirna, tako na jednom mjestu stoji i ne miče se. Tako je sjajna i puna svjetlosti, te mi se čini, to je živa, raspaljena vatra, koja odnekale odozgo izlazi . . . Sav sam zaronio u taj sjaj, s njime uranjam na dno i opet izranjam. Nikad, nikad se otud ne bih želio maknuti; neprestano bih gledao u tu površinu, što me i sjajem svojim svega obuhvaća i otkud na mahove svježina do mene dolazi . . .

Tako ja i Kolja ležimo potrbuške, gledimo i slabo razgovaramo. Samo kad otac vikne: — Kolja, Mićune, spremajte se! — onda se dižemo, uzimamo u ruku ribe i kruha, solimo i jedemo. Otac upreže konje, sjedamo u kola i ostavljamo rijeku. Ja se još okrećem na nju, sve dok ne prijeđemo nasip; a kad više rijeke ne vidim, onda mi još pred dušom sve ono uskrsava, što sam vidio na njoj: i vodenica i goveda i polja, al sve je to onim sjajem vode zaokruženo . . .

Tako prolaze dani, kad nema škole . . . Od sviju oni su mi najjače u pameti, njih se najživlje sjećam, valjda zato, što su najsjajniji, što su svjetlom vode poštrapani, što sam u jednom od njih prviput ugledao rijeku . . . Rijeku, kojoj srebrnu i zlatnu vodu i

danas gledim u duši i šum joj čujem i s njim iznenadan lijet pticâ. Valjda i zato, što sam u te dane, kad se u proljeće rijeka izlije, gazao po vodi, što je bila i pred našom kućom, na poljima i na pašnjaku, u vrtu i šljiviku, a u predvečer bi s Koljom, Kajom i Lizom i Iljom sjedio na klupčici i slušao, kako se svuda, svuda širi žablji pjev...

Tiho, tiho se ziba površina vode, prvo svjetlomračje ljetnog dana pada na nju, a sa svih strana, pravilno i odmjereno ječi: brahehe-koaks-koaks...

Vinko Žganec:

Književnost ugarskih Hrvata.

Tri su karakteristične grupe ugarskih Hrvata obzirom na jezik. Najmarkantniji su Bunjevci i Šokci, koji govore štokavačko ikavskim narječjem, a nastavaju Potisje i Podunavlje. Za njima dolaze »vodeni Hrvati«, koji govore čakavačko ikavskim narječjem. Najposlije dolazi kajkavačko ekavska grupa Međumuraca i onih Hrvata, što nastavaju krajeve prekomurske i krajeve madžarske Podravine.

Ove sve tri grupe imaju u svojem jeziku nekakvu književnost i više ili manje svojih perijodičnih listova. Ta je književnost počela redovito prije mnogo vremena, ali se tek u novije doba živahnije razvija. Potražimo li u književnosti sviju ugarskih Hrvata u prvom redu nacijonalni elemenat, nastojeći da i iz književnosti vidimo težnje otkinutih grana sa hrvatskog stabla, redovito nas rezultati ne će zadovoljiti, ma da se već danas toliko razmahala nacijonalna borba za jezična prava potisnutih narodnosti u Ugarskoj. Hrvati nijesu na žalost sačuvali u Ugarskoj nacijonalnu svijest tako kao, recimo, Rumunji ili Srbi. Ne mogući spojiti svoje hrvatstvo s madžarskim patriotizmom, držali su hrvatsko rodoljublje iredentizmom; a kako su pošteni, mislili su, očuvaj ih, Bože, od toga. Rijetki su kao ljudi visokoga duha znali spojiti svoje slavenstvo s madžarskim patriotizmom, pa zato i rijetke vidimo, gdje otvoreno i bez bojazni ističu slavensko porijeklo.

Sve se ovo vidi iz književnih proizvoda ugarskih Hrvata, koje ćemo redom proći.

1. Bunjevačko-šokačka književnost.

Bunjevačko-šokačka književnost ima jednog snažnog i izrazitog reprezentanta: Ivana Antunovića, kanonika kaločke biskupije, koji je najbolja svoja književna djela napisao sedamdesetih godina prošloga vijeka. Dosad sam našao 6 njegovih opsežnih djela, a napisao ih je još više.

U svim svojim djelima prikazuje nam se korjenitim Slavenom, vatrenim prijateljem Bunjevaca i Šokaca, upravo fantastom slavenske nacijonalne ideje. Kraj današnjih madžarskih socijalnih odnošaja gotovo ne možemo vjerovati, da bi se u madžarskom društvu sačuvao ovaki uzor Slavena, koji je u neprestanoj protimbi s čitavom madžarskom kulturom i narodnim odgojem. Živući u kraljevini, gdje je slavensko pleme potišteno ne samo pravno, već i po imenu, on je izrastao iz svoga slavenskoga plemena kao dub i piše »Raspravu o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokci) (str. 180, tiskana u Beču, g. 1882.), crtajući njihov život »narodni, vjerski, umni, građanski i gospodarski«. Da se vidi o čemu govori u toj knjizi, navodim samo naslove nekih poglavlja: »Mučeništvo Slavenah; Gdje mogu korien svojeg poriekla tražiti Bunjevci i Šokci podunavski; Da li je opravdano reći, da Jugoslaveni nisu imali sposobnosti za osnovanje države; Udes Slavenah u obće; Bunjevci i Šokci u podunavju i potisju Starosjedilci; Zasluge Slavena podunavskih i potisanskih po državu Ugarsku, i njihovo premučno stanje, sve do izagnanja Turčina iz Ugarske...«

Najinteresantnije je svakako posljednje poglavlje, koje govori o tom, »da po Madžare ne ima drugdje spasa, već u ozbiljnoj ravnopravnosti svih narodnosti ugarskih...«

Fali knjizi doduše gdjegdje znanstveni ton, ali ovako pisana — ne samo umom već i srcem — izrazitiji je znak slavenske duše Antunovića, koji je htio u toj knjizi prikazati slavu svojega naroda. Ta ga je ideja, kako u uvodu knjige sam kaže (str. 4.) »stara i gotovo nemoćna« prinukala, »da ponešto razbistri prošlost Bunjevacah i Šokcah«...

Za mladih je dana Antunović pisao opširnija djela. Najveće mu je »Bog s' čoviekom na zemlji«. Izašlo je tiskom u Vacu g. 1879. To je omašna knjiga u velikoj četvrtini na 774 stranice. Sadržaje čitavu teologiju, ispisanu pučkim stilom. Od biblijskih do pravnih i historijskih temata, od dogmatskih do moralnih — sve tu nalazite ugodno poredano i prodahnuto mjestimice izljevima narodne ljubavi. Knjiga ima uvod »Mojim milim odrastlim Bunjevcem i Šokcem do znanja«. U tom uvodu opravdava svoj hrvatski pravopis, a madžarsko-njemački pravopis, koji je bio

prije u njih u modi, naziva »nakaradom«. Što su se prije tim pravopisom Bunjevci služili, »to nažalost dokazuje starodobno prosvitno siromaštvo«. Nadalje u istom uvodu opravdava, zašto piše ijekavačkim izgovorom. To je, kaže, sredina između našeg ikavačkog i srpskog ekavačkog izgovora i ide za jedinstvom u književnom jeziku.

»Čovik s Bogom u svojih molba i prošnja« (Kaloča, g. 1884. str. 897 u 8⁰). To je opsežan molitvenik, u kom se nađa sve odlikuju brojne molitve za razne životne prilike, pune poezije, s vjerno ocrtanim prilikama, u kojima se mogu vjernici naći.

Religijozna je knjiga »Slavjan na svetih dnevih«, u kojoj ponajprije opisuje crkvene svetkovine, a onda narodne običaje Slavena na te dane. Jedno je s drugim usko spojeno, pa se čas čini, da čitamo opis narodnih običaja, a čas crkvenih svetkovina. Govoreći n. pr. o svetkovanju nedjelje, kaže među ostalim i ovo: »Dični naš Slavjan radje će u svojoj pobožnosti dopustiti, da mu se ma kakova šteta nanese i učini, nego da nedjelju kao što valja ne svetkuje...« Kao što su katkada narodni običaji naivni, udari i Antunović u naivne žice. Opisujući primjerice običaj na Blagovijest, kad Slaveni držeći, da se na taj dan sve popito vino pretvara u krv, obilno piju, te se i ponapiju, odmah ih ispričaje »ne možda zato, što bi trieznost hotomice pogaziti htjeli, nego što bi si pićem mnogo krvi nabaviti želili...« Knjižica opsiže 142 stranice osmine. Štampana je u Kaloči g. 1875.

»Poučne iskrice« (Temešvar g. 1872. str. 274, 8⁰) je putopis po Italiji. Antunović je tu knjigu pisao g. 1869. još kao urednik »Bunjevačko-šokačkih novina«. Govoreći o Trstu kaže već onda ove značajne riječi: »Mislim, da će ravnatelji ugarske države po izkustvu učenih Austrijanacah biti razboritiji, pa neće na obalah Rieke i Dalmacije na rovaš slavjanstva njegovati talijanstvo...!« I u toj knjizi ima jakih kucaja Antunovićevog slavenskog srca. Prava toplina njegova izbija istom iz romana »Odmetnik« (u Zagrebu, g. 1875., str. 293. u 8⁰). Glavno je lice Ignjat Josip Martinović, koji je bio »nevjeran bunjevačkoj svojoj majci, odmetnut narodnosti i riječi našoj, pokaran i Bogom i svijetom«, smaknut mačem centralističke Austrije. Gorka je sudbina toga junaka, koji je nastradao od njemačkog mača, ma da je za volju njemačke kulture i jezika bio prezreo svoj materinji jezik. Bio je redovnik, po naravi stvoren za govornika, vješt njemačkom jeziku. U tim svojstvima bila je njegova propast. Kao njemački propovjednik zamrzio je redovničku ćeliju, postao eksfratar, profesor na lavovskom sveučilištu i gorljivi pristaša slobodnjačkih, francuskih prevratnih ideja. Kao takav zamislio je i u Austro-Ugarskoj urotu protiv carskog doma. Urota je bila otkrivena, on uapšen, degradiran s časti svećeničke i smaknut krvničkim mačem 27. travnja g. 1795. Kod svakog zamršaja radnje, kao dobar genij, sjeća pisac »junaka« njegove majke, koja mu je na samrtnoj postelji ostavljala najdragocjeniji poklad: ljubav prema materinjem jeziku, prema slavenskoj narodnosti i katoličkoj vjeri. Istom, kad je u tamnicu došao, sjetio se Martinović pravog značenja ovog poklada majčine ljubavi. — Osim niti slavenskog duha, koji se cijelom pripoviješti dosljedno provlači, ima u toj knjizi bezbroj finih gnoma, lijepo i vjerno ocrtanih značajeva i široki pogled na političko stanje tadanje Evrope.

Još se spominju ove Antunovićeve knjige: »Naputak« i »Crkva Isusova«.

Pisac ovakovih knjiga zaslužuje, da ga posebno istaknemo, ne radi gomile ispisane hartije, već radi onog slavenskog duha, koji je stajao kao slavenska oaza u madžarskoj pustari, te je dao ugarskim Hrvatima obilnih dokaza ljubavi prema svojem narodu.*)

Od ostale bunjevačke književnosti spominjem još ove knjige, o kojima mi je dao podatke vč. g. Blaško Rajić, župnik kod sv. Roka u Subotici: Duhovna mana, molitvenik; izdan prvom oko 1850 g. Priredio ga kantor kod sv. Roka Podolski. Potomci Podolskoga zovu se danas »Völgyi«... G. 1907. preradio je i na novo izdao ovaj molitvenik B. Rajić. Osim ovog popularnog molitvenika imaju Bunjevci još ove knjige: Slava Božja od L. Majča Budanovića; Živa Ružica od Stipana Grgića, »ratara« iz Szent Istvana; Mali Jaganjac od Mije Mandića.

Druga znatnija djela jesu ova: Ivić Šime: Pismarica; Božo Šarčević: Riečnik; B. Rajić: Narodno blago, narodne starovinske pjesme; B. Rajić: Pridslava, pripoviјest; Pajo Kulundžić: Narodno pitanje i budućnost Ugarske; P. Kulundžić: Dvije priče iz Sv. Pisma; Stipan Grgić: Knjiga o malenom Isusu; L. Budanović: 6-nedjeljna pobožnost.

Od perijodične literature vrijedna je spomena »Subotička Danica«, koja izlazi već lijepi niz godina i »Koledar« iz Budimpešte, što ga izdaje Koloman Roža.

Već spomenuti list »Bunjevačku-šokačku vilu« izdavao je Ivan Antunović. Izlazio je neko vrijeme i

*) Značajno je, da hrvatske školske knjige ne spominju ovog hrvatskog pisca, koji doduše nije išao za tim, da steče književno ime, pa je ipak postao književnim i nacijonalnim uzorom ugarskih Hrvata.

»B u n j e v a c«. »S u b o t i č k e N o v i n e« izdaje Matija Mamužić prepozit i župnik u Subotici. Urednik im je Srbin N. Koranović. »N a š e N o v i n e« izlaze kao tjednik u Subotici. Urednik im je Béla Mészáros. Do nedavna ih je uređivao B. Rajić u posve nacijonalnom, bunjevačkom duhu. Prodajom tiskare dospjele su »Naše Novine« u ruke manje prijateljske bunjevštini. Imamo napokon »N e v e n«, koji izlazi već t r i d e s e t i j e d n u g o d i n u. Par zadnjih godina — osobito otkad je postao tjednikom — neumoljivom se bezobzirnošću bori za bunjevački jezik, junački zastupa bunjevačke interese, što više odgaja narod u tom smislu, da je ime Bunjevac samo jedno pokrajinsko ime naroda, koji je inače hrvatski. Neven i Nevenaši na čelu s Pajom Kulundžićem žilavo rade oko osnutka bunjevačke školske zadruge. Već se držala konstituirajuća skupština, kojom se sjajno manifestirala hrvatska bunjevačka svijest i ljubav prema hrvatskom jeziku.

Jezik je Antunovića i ostalih Bunjevaca čisto štokavačko narječje hrvaštine ikavačkog izgovora. Gdjekoji samo pisci idu za zbliženjem s književnim jezikom.

Z a s v e u g a r s k e H r v a t e izdaje madžarski »Katolički Pučki Savez« poučni m j e s e č n i k i na hrvatskom književnom jeziku, a uz to svake godine i k a l e n d a r. Znadu i ove publikacije donijeti katkada koji članak napisan u duhu hrvatskom, pa tako i »Katolički Pučki Savez« daje ugarskim Hrvatima priliku, da na svojem jeziku čitaju dobrih i korisnih pouka.

2. Književnost »Vodenih Hrvata«.

O književnosti »Vodenih Hrvata« napisao je File Szedenich, učitelj u Peresztegu g. 1911. knjigu pod naslovom »N a š i p i s c i i n a š a k n j i ž e v n o s t«, koja ima madžarski podnaslov »Magyar horvátok irodalomtörténete« (izašla u Šopronu kod tiskara Piri i Székelya). U toj knjizi prikazuje u kratko pučku književnost (pjesme i priče), a u drugom dijelu umjetnu književnost i životopise svih pisaca rođenih od hrvatske majke. Sam Szedenich veli, da mu je svrha: »kulturu hrvatskoga ljudstva na Ugarskoj i z-njegove krvi rodjene znamenitije muže pokazat«. Prikazuje dakle i onakove pisce, koji nijesu ni slova hrvatski pisali, samo ako su bili rođeni Hrvati. Sviju pisaca prikazanih ima 93. Najstariji je I v a n K i t o n i c h, rođ. 1560. g. Pisao je latinski. Prvi, koji je pisao hrvatski, jest »P a v e p l e m e n i t i o d r o d a T a u r i s (franjevac). »Napisao je »Marjansku Kiticu« g. 1654. Hrvatski su pisali ponajviše nabožne knige: Š t e f e P u s l a b o n i ć († 1705.), I v a n M a r k o v i ć, D o n a t u š S k y o s i s (»Angyelszke dicze Nauk«, Beč 1713.), J e r e m i a s Š o š t a r i ć, G o t f r i d P a l k o v i c s, Lovre Bogović, Anton Boclić, Š t e f e K u z m i ć (»Novi Zakon«) rod. 1723., Ivan Zapletnik, Petar Kromarits, S i m e o n K n i e f a c, Gjurgja Mulić, A n d r e a J a m b r e š i ć (»3 Dictionarium Croat. sen Lexicon 1757.) I v e Ž i g m o n d K á r n e r (preveo Kempenca »Od nasledovanja Kristuševoga«), Emerik Pavić; J o s e f F i t z k o, vrlo popularan pisac (1772.—1843), Callistus Ambruš, Šime Meršić, Tome Jordan, A n t o n H e r i t s (g. 1872. izdao u Beču brošuru »Medjumursko pitanje«), M a t e K a r a l l (plodan i omilio pisac »crtica«, pod pseudonimom »Pretel svoga roda i naroda«); Miho Naković (izdao hrvatski kantual s notama »Crikveni jačkar«); Emerik Augustić (izdavao neko vrijeme hrvatske novine »Prijatelj«). Od novijih pisaca, koji se više ističu, spominjem još ove: I v a n a M u ž k o v i ć a, zatim M a r t i n a B o r e n i ć a, koji uz Jandru Kuzmitsa izdaje »Hervatski Kalendar sv. Antona Pad«, i piše dobre novele. Mate Meršić, izvrstan učenjak, poznat i u inozemstvu. Piše izvanredne pjesme u lijepom narodnom duhu, a velik je prijatelj ugarskih Hrvata. Pseudonim mu je »Mate Miloradić«. Počeo je izdavati lijep kalendar »Sv. Familije«, a isto je tako on bio prvi urednik »Naših Novina«.

Nabožne je knjige pisao Ivan Čuković; L o v r e B a r i l i ć, vrlo agilan čovjek, urednik »Naših Novina« i pjesnik Andrija Prikosović; I v a n B l a ž e v i ć (darovit i produktivan pjesnik duhovitih pjesama).

Od novijih knjiga, koje sam mogao dobiti, spominjem ove:

»Zgodovina Kalvarije i skodišća Železni na Brigu« (g. 1912.), monografija jednog prošteništa u durskoj biskupiji. »Vivia Perpetua Mucsenica«, preveo Tome Jordan (g. 1884.) »Noćni čuvar«, božićna igra (1911.), »Kinč otajni« o svakidanjoj pričesti; »Majuška pobožnost«; »Jačke« od File Szedenicha, lirske pjesme (g. 1912.), »Sveta evangjelja Pisma i Štenja« (g. 1912.) Hrvatske školske knjige jesu ove: »Mali katekizmuš« i »Mala Biblija«. Katekizam je izdalo »Društvo Sv. Stjepana (g. 1911.), a bibliju uredništvo »Naših Novina« (g. 1913.). »Ugarska Slovnica« takoder je na hrvatskom jeziku. Izdana je doduše 1894., bogzna, nije li već zamijenio »Magyar nyelvtan«, O tom »Nyelvtanu« moram spomenuti ovu interesantnu stvar: učio sam ga četiri godine kao đak madžarske pučke škole, gdje se (bajagi) uči madžarski jezik po Berlitzovoj metodi t. j. bez pomoći materinjeg jezika, a što sam učio, saznao sam istom u prvoj hrvatskoj gimnaziji, kad sam shvatio što je to slovnica.

»Vodeni Hrvati« upotrebljavali su do nedavna madžarski pravopis. Još g. 1884. štampana »Vivia Perpetua« pisana je tim pravopisom. »Hrvatski pravopis uveo je đurski kanonik Lovre Karall († 1901.), dakako uz veliko negodovanje onih, »ki su k staromu pravopisu preveć ubiknuti bili«, kako kaže File Szedenich.

Za »Vodene Hrvate« izlazi već petu godinu u Đuru tjednik »Naše Novine« na narodnom hrvatskom jeziku, koji se u mnogom razlikuje od književnog jezika. Opaža se, da im za mnoge pojmove fale narodne riječi, koje onda uzimaju iz književnog jezika, a u zaporku meću madžarsku ili njemačku riječ. Sadržaj »Naših Novina« je poučno-zabavan. Ureduje ih Lovre Barilić.

Što se tiče nacijonalnog duha, čitava je književnost »Vodenih Hrvata« bezbojna. Oni su vrlo nezgodno geografski smješteni, tako te ne dobivaju od nijedne slavenske države nacijonalnih poticaja. Redovito ističu madžarski patriotizam, ma da se inače i s ponosom zovu Hrvatima. Kod njih riječ Hrvat ne znači neodvisnu narodnost s posebnim ciljevima i zadaćama. Kao cijela književnost, takove su i »Naše Novine«. Kao da su ovi Hrvati svijesni, da su osuđeni na smrt. Jedino tako se dade protumačiti ova apatija i nehaj za svoju narodnost.

3. Međumurska književnost.

Posebne međumurske književnosti možemo kazati na sreću — nema. Sinovi međumurski, koji su išli na više škole, ili su postali Madžari, ili ostadoše Hrvati; pa ako su pisali — pisali su, osim vrlo rijetkih iznimaka, madžarskim ili hrvatskim književnim jezikom, a međumurskim narječjem vrlo rijetki.

Premda je u međumurskom Nedelišću bila osnovana prva hrvatska tiskara, ipak za međumursku — a niti za hrvatsku književnost nije puno značila.

U novije doba nastalo je ipak nekoliko publikacija pisanih kajkavačkim međumurskim narječjem. To je u prvom redu čakovački tjednik «Muraköz — Medjimorje«, koji izlazi na madžarskom i hrvatskom jeziku već 31 godinu. Taj su list osnovali Madžari — međumurski renegati, koji samo zato pišu u nj »međumurski«, da odbijaju narod od hrvatskog književnog jezika. Kažu za »međumurski jezik«, da je to jedini bedem, koji brani Međumurje od hrvatskih nasrtaja; kad bi Hrvati jedamput taj bedem porušili, onda bi, vele oni, osvojili Međumurje. Međumurce naučiti hrvatski književni jezik znači otvoriti im put u hrvatsku kulturu i književnost; a danas se tako narodi osvajaju.

Uredništvo »Medjimorja« izdaje i »Medjimorski Kalendar« već 31. godinu u istom jeziku s istom svrhom.

Tako zvani međumurski molitvenici nijesu ništa posebno za Međumurje. To su oni isti molitvenici, koje su do nedavna kupovali i ostali hrvatski kajkavci (Zagorci i Podravci), a gdješto ih kupuju i sada. Dakako, da i ovi molitvenici imaju služiti za obranu onog bedema.

Pred nekoliko decenija izdao je kantor Glad Ferenc: Crkvenu pjesmaricu za međumurske kantore u »međumurskom jeziku«, no to je vrlo loš »prijevod« hrvatskih crkvenih pjesama s nikakvim gotovo promjenama, tako da ni ova knjiga nije ništa posebno u »međumurskoj literaturi«.

Značajnija je njegova knjiga »Nekaj za kratek čas«, štampana u Čakovcu, a sadržaje svu silu smješica, pjesama i pripovijesti, koje je autor prije štampao u međumurskom kalendaru i tjedniku »Muraközu«. Postao je Glad u svoje vrijeme (devedesetih godina prošloga vijeka) popularan baš sa svojih uspjelih narodnih humorističnih sastavaka, koje Međumurac voli čitati, nego ma kakovu ozbiljnu knjigu.

Nekad smo imali u pučkoj školi međumursku čitanku od F. Margitay-a. Voljeli smo je, jer su bile u njoj lijepe priče. Sada su je već dakako posvuda istisnule madžarske čitanke. I početnica je bila međumurska.

Govoreći o međumurskoj književnosti, moram spomenuti jednog međumurskog učitelja, koji je napisao svu silu članaka u međumurske novine i kalendar. To je učitelj Elek Rhosocy. Glavna mu je karakteristika, kao i Gladova: narodni humor, kojim je zadahnut svaki redak njegovih novela i svaka riječ bezbrojnih uspjelih smješica.

Od ostalih, koji mnogo pišu u »Muraköz«, ističu se Pataki Viktor, zvonar Martin Kutnjak, pjesnik i spomenuti F. Margitay, koji je napisao Madžarsko-hrvatski riječnik i hrvatsku slovnicu za Madžare (nažalost slovnica mu se ne odlikuje čistim hrvatskim književnim jezikom, pa koji uče po njoj hrvatski, krivo nauče.).

Ovdje mogu spomenuti još međumursku narodnu pjesmu, koja je zavrijedila, da se o njoj posebno opširnije izvijesti. Za sada spominjem, da baš u najnovije vrijeme nastaje u Međumurju lirska poezija, kojoj daje osjetljivi poticaj prelom sa konzervativnim životom međumurskih Hrvata i novi duh međumurske mladeži, usisan u madžarskim školama i tuđinskim krajevima, kuda ta mladež ide na zaradu.

Lijepe su starinske pjesme, koje se pjevaju u kolu u okolici Kotoribe. Melodije ovih pjesama

imaju očiti slavenski karakter, dok su novije pjesme bez ikakve sumnje madžarskog karaktera.

Valjavčeve »Narodne pripovijesti i pjesme« sakupljene su doduše, kako on kaže, u varaždinskoj okolici, no gotovo sve te pripovijesti znadu i Međumurci. Pa ako i nijesu većim dijelom sakupljene u Međumurju, ipak imamo u njima lijep dokaz za jedinstvo kulture međumurskih i ostalih hrvatskih kajkavaca. Ova knjiga dakako nije izdana s onom tendencijom, kojom ostale prije spomenute.

Danas već možemo kritizirati, koliko su Madžari uspjeli u svojoj tendenciji, kojom podržavaju »međumurski jezik«. Bedem se ruši, no da li će konac biti onakav, kakvoga se Madžari boje, o tom će drugi odlučivati. Ja ne vjerujem, da bi to tako lako išlo.

Činjenica je, da je danas »Muraköz« vrlo slabo raširen i još slabije čitan, ma da inače njegov auktoritet mnogo važe. Danas dolaze u Međumurje ponajprije »Naše Novine« i »Neven« iz Subotice, hrvatski tjednici iz Banovine i bezbrojni hrvatski nabožni časopisi. Narod treba duševne hrane pa posiže za njom ondje, gdje je lako nalazi. Kraj ovakih prilika nije ni nužno, da se stvara kakova posebna međumurska književnost. U početku će se doduše lagije uspjeti s kompromisnim jezikom, no s vremenom će ova anomalija postati suvišna.

Interesantan je nacijonalni elemenat u »međumurskoj književnosti«. Kako su pisci najvećim dijelom uvjereni Madžari, ne spominju nipošto s ljubavlju Hrvate i hrvatsku narodnost. Međumurci im nijesu Hrvati već »Medimorci«. Da ih u toj međumurskoj »narodnosti« jače utvrde, stavljaju im posprdno za narodnu antitezu karikaturu siromašnog Zagorca, sintetizirajući u njem hrvatsku narodnost. Dakako da im je u tom uspjelo dio naroda uvjeriti o inferijornosti Hrvata i stvoriti od tog dijela pomoću svoje kukavne književnosti duševnog protivnika Hrvatu i hrvatskoj narodnosti.

S druge strane sve spomenute publikacije šire madžarski patriotizam, pa su uz školu najmoćnije sredstvo, kojim se guši nacijonalna svijest naroda.

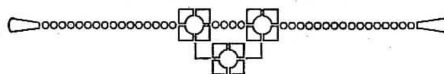
Međumurje je dalo Madžarskoj nekoliko vrsnih kulturnih radnika i pisaca. Spominjem samo Kl. Gašparića, koji je slovio kao pisac, govornik i rodoljub. U političkoj borbi za madžarsku slobodu počinio je izdajstvo proti carskoj kući, što ga je stajalo života. Ali Međumurje je dalo i Hrvatskoj isto tako vrsnih kulturnih radnika, koji su prije djelovali — a ima ih koji i danas djeluju — u hrvatskom narodu.

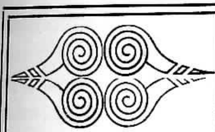
Rekoh, da Međumurci, na sreću, nemaju izrazite i posebne književnosti. To je doista sreća, jer su oni ovako upućeni na hrvatsku književnost, koja je jedina radi jedinstva jezika pozvana, da u velikim masama međumurskih Hrvata širi kulturu. Ništa zato, ako madžarske škole ne uče međumursku djecu hrvatski materinji jezik (tim su baš te škole stale na put narodnom obrazovanju, što je jedina svrha pučkim školama!), Međumurac je čovjek jakog duha, i znade, da mu ne preostaje drugo, već da se sam pobrine za svoje obrazovanje. Slijedeći pravi instinkt, posiže on za hrvatskom knjigom, a time dakako nužno dolazi u sve užu zajednicu s ostalim Hrvatima.

*

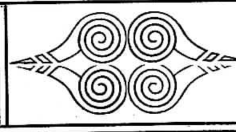
Danas je vijek nacijonalizma, u kom se kristaliziraju države stvorene nekad na nepravednim principima. Sav kulturni svijet priznaje, da je najpravedniji državni princip, princip nacijonalizma. U koliko se pak taj ne može privesti životu političkim i nasilnim putem, oživotvoruje se pomoću nacijonalne kulture, u kojoj se odgaja jednako i jedinstveno sav narod istog jezika, istih običaja i istih uvjeta života. Kultura se pak širi putem književnosti. Književnost ima dakle istu zadaću, koju su u barbarska vremena imali ratovi i klanja. — Ma da nas n. pr. dijele oceani od Američkih Hrvata, mi smo s njima jedno, kad čitamo isti hrvatski dnevnik, isti hrvatski književni list, kad pjevamo istu hrvatsku pjesmu, kad gledamo istu hrvatsku sliku, kad sanjamo o istim našim poljanama, društvima i domovima.

Ipak oceani su silniji bedemi od sviju narječja, pa kad nas oni ne mogu razdijeliti, ne će nas razdijeliti ni pojedine razlike istoga jezika. Samo bi trebalo da se banovinski Hrvati, a osobito povjesničari, socijolozi i filolozi, više zanimaju za svoju prekodravsku istokrvnu braću. Nakon Kurelčevih, Kutenovih i Milčetićevih rasprava ne čitamo više u banovinskoj štampi gotovo nikakvih većih izvještaja o ugarskim Hrvatima. šta više, u našim se književnim povijestima i ne spominju hrvatski prekodravski pisci. Kad je izašla najnovija Vodnikova literarna povijest, prigovoriše joj, što u njoj nije obrađena i srpska knjiga. A ne zaslužuju li naši literarni historici mnogo opravdaniji prigovor stoga, što još ni sviju Hrvata nijesu pripustili u okvir svojih razmatranja? Doista, bilo bi skrajnje vrijeme, da se žigoše s neznanja, neosviještenosti ili tjesnogrudnosti svaki onaj hrvatski kulturni radnik, koji ne vodi računa i o svojim sunarodnjacima preko Drave.

LISTAK.

GLAVNA SKUPŠTINA »MATICE HRVATSKE«.

Zanimanje za ovogodišnju glavnu skupštinu »M. H.«, koja je održana 26. travnja, bijaše dosta veliko. Nekoliko dana prije same skupštine mogli smo čitati i jako nepotrebnih uzrujavanja u hrvatskoj nekatoličkoj štampi. Na skupštini je bilo prisutnih oko 160 članova Matičinih. »Društvo hrv. književnika« došlo je gotovo u potpunom broju. Isto tako i framasunska loža. Sakupio se i velik dio zagrebačkih članova »Kola hrv. književnika«. Zastupnici »Srpske književne zadruge« bijahu dr. Jovan Skerlić i Pavle Popović, a zastupnici »Matice Slovenske« dr. Fran Ilešič i F. Govékar. Sav rad »Matice Hrvatske« u godini 1913. iscrpljen je u govorima predsjednika, tajnika i blagajnika, zato ih ovdje donosimo u cijelosti prema »Obzoru«, ne upuštajući se u kritiku pojedinih točaka.

Predsjednik dr. O t o n K u č e r a spomenuo je smrt nadbiskupa dra. Jurja Posilovića, a inače je njegov govor doslovno ovaj:

»Kada sam vas poštovana gospodo članovi zakladnici i radnici Matice Hrvatske, prije godinu dana s ovoga časnoga mjesta pozdravio, mogao sam vam javiti, da naše društvo postepeno, ali lijepo napreduje. Radosna vam srca mogu danas reći, da se je to lijepo razvijanje Matice u svim njezinim smjerovima produžilo i u godini 1913. i to ubrženim korakom.

Tom vas viješću, veoma utješnom u teškim prilikama hrvatskoga naroda, vele poštovana gospodo članovi, usrdno pozdravljam i hvalim vam, što ste u velikom broju pohrlili na ovu glavnu skupštinu.

Ubrženje u razvijanju Matice godine 1913. očitovalo se snažno u nekim pojavama, kojih treba da se ovdje osobito taknem.

Broj je članova zakladnika i prinosnika u toj godini tako naglo i brojno porasao, da se je čitava naklada od 11.000 primjeraka redovitih izdanja za 40 dana — zaista mogu reći — razgrabila. Koliko nam je drago, što se je time temeljna glavnica Matice mogla znatno uvećati, toliko nam je žao, što novim članovima prinosnicima, a i mnogim starima, koji se prekasno javiše, ne mogosmo dati redovnih izdanja. Da ih je bilo još 1000 primjeraka, danas već ni jednoga ne bi bilo na skladištu! Poradi toga će članovi prinosnici dobro uraditi, ako već na prvi poziv uprave i povjerenika plate svoju članarinu, kako ne bi i opet ostali bez knjiga.

Matica je dakle u godini 1913. dobrano prekoračila broj svojih članova za najboljih starih vremena.

Smijemo li se nadati po tom napredovanju za posljednjih pet godina, da će se u nedalekoj budućnosti ispuniti živa naša želja, e bi se broj zakladnika i prinosnika udvostručio, kako bi Matica Hrvatska sve veću potrebu širenja znanja u sve vrste naroda mogla namirivati i brže i bolje i obilnije nego do sada? Taj cilj nije nedohvatan. Kad bi se n. pr. svaki zakladnik i prinosnik zavjerio, da će Matici privesti u kolo još jednoga člana, cilj je postignut!

Lijepi uspjeh Matice u godini 1913. zasluga je triju glavnih stupova, koji ju drže i sve više dižu.

Zasluga je u prvom redu hrvatskih književnika, što su Maticu obdarili plodovima svoga uma i srca, koji pogađaju potrebe i želje širokih vrsta obrazovanih Hrvata. Njih u prvom redu ide moja hvala, ali i molba, da bi i dalje najbolji hrvatski stručnjaci svojim popularno-naučnim radovima kitili izdanja Matice Hrvatske, a miljenici vila svih smjerova najzrelijim plodovima srca i duše svoje preko Matice bodrili i vodili narod hrvatski na tešku putu njegovu!

Kako pak javne prilike u nas još ni s daleka ne pogoduju krepkomu razvijanju hrvatske knjige, dužnost je svih nas književnika spram naroda, da stisnemo svoje redove, da se među sobom podupiremo i bodrimo, mjesto što se guramo i objeđujemo.

Što književnici Matici dadoše, to, gospodo, njezini vjerni pioniri, povjerenici, nježnom brigom, marom rijetkim i u mnogo većih naroda, i neobičnom požrtvovnošću raznesoše u tili čas po čitavom narodu, pa danas nema ni zabitnoga kraja, u kojem obitavaju Hrvati, a da Matica nema i tamo bar nešto vjernih članova. Nema pače danas na kugli zemaljskoj kontinenta, na kojem Matica Hrvatska ne bi imala stalnih svojih članova!

Otmjenu četu povjerenika ide na drugom mjestu moja duboka hvala. Svojim nastojanjem od godine u godinu najbolje pokazuju, što je taj, toliko spominjani, sitni kulturni rad. Nikada im se Matica Hrvatska ne oduži za taj rad!

Ogriješio bih se o pravednost, da se s ovoga mjesta ne sjetim, kako zaslužuje, i trećega glavnoga faktora: književno-umjetničkoga i gospodarskoga odbora, koji vašim povjerenjem ima da vodi poslove Matice. Ja najbolje znam, koliko je jednodušnost i ustrajnost njegova rada privredila napredovanju Matice, pak mu iz dna duše za to hvalim. Ne ušao u nj nikada drukčiji duh!

Napredovanje je Matice međutim utješljiva pojava i s općeno narodnoga stajališta. Nastojanje svih triju spomenutih faktora teško bi uspijevalo, da u sve šire vrste hrvatskoga naroda ne prodire spoznaja, kako je svestrano i temeljito znanje uz čvrst značaj najpotrebnije novovjeko oružje koje treba svakomu narodu, a malenomu i potištenu dvostruko, ako hoće da sebe i domovinu u kulturnoj utakmici održi i da joj slobodu i sigurnost trajno zajamči. Općeno je poznata i iskustvom potvrđena istina: narodi stare, napredne i narodne kulture slabo cijene narode, kojima ne dostaje vlastitoga poštovanja. Poštenoga prijateljstva može da bude tek među narodima, gdje se osniva na međusobnom poštovanju. I u hrvatskom narodu treba da si probije put spoznaja, da će svagda nalaziti to mlačnijih prijatelja, što žešće za njima trči, a to veće poštovanje, što se više bude pokazivao zrio i svijestan svojih ciljeva u unutrašnjosti svojoj i spram izvanjih faktora. Do toga stanja pak nema drugoga puta do širenja temeljitoga znanja iz svih područja u najšire vrste naroda. Sa širenjem znanja uporedo će prestati oštrina viših spram nižih suplemenika, nestat će mehkoće i ljubežljivosti, koja se gotovo rastapa spram tuđega i tuđinca, spremne na sve žrtve čak do zataje vlastitoga naroda. Onda će živjeti generacija Hrvata, koja je zaista jedno sa svojom domovinom, koja će i znati i moći slobodu svoje domovine trajno osigurati i čuvati.

Matici Hrvatskoj ostaje još dugo vremena velika i časna zadaća, da šireći u narodu znanje, pomaže drugim faktorima utirati te nove putove.

No za ovako velike ciljeve treba, velepoštovana gospodo, i velikih materijalnih sredstava. Temeljna glavnica Matice Hrvatske treba da dosegne posve drukčiju visinu, a i godišnji prinosi njezinih članova trebalo bi da dotječu u posve drugim razmjerama. Ta pogledajmo samo svijetom oko sebe! U velikih kulturnih naroda, koji već u velikoj mjeri imaju ono, što hrvatski narod teško željkuje, polažu pojedini gavani goleme svote u jedinu svrhu, da pomognu širiti u narodu još veću naobrazbu najširih vrsta njegovih i da pomažu naučna istraživanja. Jedan je jedini američki bogatun u te idealne na oko —uistinu pak najrealnije — svrhe narodne do sada dao više od 900 milijuna, a baš smo ovih dana čitali, što je jedan Srbin namijenio obrani svoje otadžbine.

Ni s te strane nije Hrvatska najmanja. O tom nam priča i povijest Matice Hrvatske lijepih crta, a godina će 1913. i s te strane ostati u njezinoj povijesti veoma znamenita. Zaslužnim dobrotvorima Dušanu Koturu, Janku Čakaniću, Ivanu grofu Draškoviću, Veberu-Tkalčeviću, Aleksi pl. Vuščiću, Ivanu Zovku, Sidonu Brkiću, Stjepanu pl. Miletiću, Antunu Köglu, Franu Pevaleku, Juliju Bubanoviću, Draganu barunu Vranicany-ju, Mirku i Julijani Bogović, Jurju Posiloviću, Niki Dubokoviću i mnogim drugima, koji se darovima sjetiše naše Matice, pridružio se prošle godine kao najveći njezin mecena do sada dr. Ivo Banjavčić, zapisavši polovinu svoga imetka — oko 100.000 kruna — našemu društvu. Rodio se u siromašnoj seljačkoj kući graničarskoj; u mladosti je preturio sve nevolje i patnje siromaka na putu k vedrim visinama uma i srca. Na sebi je samom iskusio, što vrijedi znanje i škola, a svojim životom i uspjehom pokazao je put, kojim treba da idu sinovi hrvatskoga naroda, ako hoće, da ga kasnije vode naprijed. Želja, da omladini hrvatskoj olakša taj put i nakon smrti, navela ga je, da polovinu svoga imutka dade hrvatskoj školi u Istri, a polovinu društvu, kojemu je prva svrha, da širi u narodu korisna znanja. Molim Vas, da ustanete sa stolica, pak da mu zajedno kliknemo u počast i hvalu: Slava, vječna slava Ivi Banjavčiću! Sic itur ad astra!

Završujem živom željom, da primjer Ive Banjavčića nađe u hrvatskih mogućnika što više vrijednih nasljednika i toplom hvalom svima, koji Maticu i u toj godini moralno i materijalno pomogoše, u prvom redu kr. hrv.-slav.dalm. zemaljskoj vladi. Stalan sam, da nam se svima ovaj čas izvija iz grudi želja: Dao Bog, da nam Matica ovako i dalje cvate i raste!«

Izvještaj tajnika dra. A. Bazale:

»Čast mi je izvijestiti o djelovanju odbora »M. H.« u g. 1913., a mislim, da mogu odmah na početku naglasiti, da je »M. H.« nakon preturenih trzavica zašla u mirnu kolotečinu tako, te moj izvještaj podaje sliku mirna rada i razvoja, koji će — kako se nadam — uspjesima svojim zadovoljiti ovu slavnu skupštinu.

Književni program, što ga je odbor »M. H.« izradio, a lanjska ga skupština odobrila, već se počeo izvoditi, te je prema njemu osim četvrte knjige »Novovjekih izuma« izdan prvi dio »Povijesti hrv. književnosti«, a u god. 1914. iz serije životopisa o znamenitim Hrvatima izići će prvo djelo iz pera uvaženoga našega hstoričara Vjekoslava Klaića; u prirodoznanstvenoj biblioteci izdat će se Kišpatić-Tućanove »Crtice iz rudstva«; dok je od pravnopoučnih izdana knjiga sigurno aktuelnoga sadržaja: »Uzroci zločina« od stručnjaka-kriminaliste dra. Jos. Šilovića.

Izdanja naša u god. 1913. naišla su na toliki odziv, da je naklada od 11.000 primjeraka za ciglih 40 dana bila posve iscrpljena, upravo razgrabljena. Bilo je članova, koji su dvadeset i više godina uvijek dobivali knjige, te su žalili, što zakašnjenja radi ne mogu više dobiti izdanja, moleći nas, da im ih svakako pribavimo. Bilo ih je, koji su naš oglas o rasprodaji izdanja smatrali reklamom, te nijesu vjerovali, da se »Matičine« knjige ne bi mogle dobiti; jedan nam je član pisao, da je dvadeset godina naručivao knjige u travnju, a nije mu se dogodilo, te ih ne bi dobio. Da udovoljimo želji zakašnjelih povjerenika i članova, sastavili smo novu kolekciju od izvanrednih izdanja, pa i ta je dosta raspačana, a da je bilo redovitoga kola, prošlo bi i više. Broj članova »M. H.« dosegao je s god. 1913. broj svojih najvećih dana: u god. 1912. imala je »M. H.« 10.851 člana, u godini 1913. 11.112 članova. Očito stojimo u vrijeme, kad raste smisao za knjigu, pa nam je zato i uspjelo povećati područje naših članova. Osim banovinskih krajeva znatnije se ove godine odazvala i Herceg-Bosna, hvala zauzimanju Hrv. Narodne Zajednice, koja je preporučila knjige »M. H.« svojim članovima. »M. H.« ne će propustiti priliku, da i ondje svoje djelovanje raširi, a bit će zahvalna svakome, tko joj u tom nastojanju bude na ruku, pa tako i ovdje izriče svoju zahvalu »Hrv. Nar. Zajednici« na pomoći u kulturnom radu.

Jednako se »M. H.« može podičiti uspjesima — onkraj »velikoga mora«, gdje živi stotine tisuća naših iseljenika, stotine tisuća, s kojima, osim pojedinca, nije imala širega dodira. No pružila nam se prilika, da i onamo raširimo naše djelovanje: načinili smo ugovor s knjižarom Josipom Marohnićem u Pittsburgu — te će ravno 1000 primjeraka naših edicija poći u transatlanske krajeve, da posreduje duhovne sveze našega iseljenika s materom zemljom.

Naš čovjek u Americi osim novina i djela manje književne cijene gotovo i nije mogao doći do bolje knjige; pošiljanje onamo je dosta skupo. Naši su članovi morali za poštarinu plaćati toliko, koliko same knjige stoje, kad su im se pojedince slale. Posredovanjem Jos. Marohnića bit će i ta neprilika riješena, pa i koliko je odnošaj naš s knjižarom na trgovačkom osnovu, ne valja pregledati kulturnu važnost toga čina. Nade je, da stvar ne će ostati samo pri početku, već da ćemo i s onu stranu Atlantika doći do više članova i prijatelja, a možda se s vremenom nađe i koji književni radnik.

Ovome razgranjenom djelovanju odgovaraju dakako i gospodarski uspjesi. O njima će potanko izvijestiti blagajnik; meni dopustite, da unaprijed istaknem, da je i ove godine glavnica »M. H.« porasla i to za više od 21.000 K samih gotovo zakladnih prinosa.

Jedna nam se osnova još od prijašnjih godina vuče, koja nas mnogo briguje; to je — književni list.

Glavna je skupština lanjske godine uzela na znanje misao, da se izdaje književni list. Pregovori o njem nastavili su se između »M. H.« i D. H. K. i ove godine na bazi, kako ju je odbor »M. H.« postavio i D. H. K. prihvatilo, ali do gotovih rezultata nije se došlo. Čini se, da još uvijek stoje jedna prema drugoj dvije misli; prema jednoj trebalo bi sadašnju reviju »Savremenik« razviti i upotpuniti, prema drugoj bi uz »Savremenik« trebalo osnovati obiteljski list, koji nam je prijeko potreban. Moje je mišljenje, da je druga misao lako provediva, a i za razvoj jedne čisto literarne revije dalo bi se pobrinuti. Pretpostavljajući, da bi dobro

uređeni obiteljski list bez sumnje donosio dobitka, pogotovo ako bi bio dobra zamjena za svakojake tuđinske listove, što se u nas čitaju, onda bi se taj dohodak mogao upotrijebiti za potporu revije. Ova bi opet postala neovisna od zahtjeva publike, te bi mogla doista služiti čistim književnim tendencijama. Bez neodvisnosti nema l'art pour l'artizma«; gdje dolazi u obzir pretplatnik, tamo se moraju praviti kompromisi. Čista književna revija može samo od mecenata živjeti; neka obiteljski list bude književnome mecenat. Odbor »M. H.« izjavio se spremnim, da podupire književni list, ako bude imao pravo kontrole financijalnoga poslovanja. Kad budu pregovori dovršeni, iznijet će se pred glavnu skupštinu »M. H.«, koja će i onako u toj stvari imati da reče posljednju riječ.

Pomišljali smo i na to, da i izvanredna izdanja drukčije udesimo. U ta izdanja ulaze djela, što ih odbor »M. H.« prihvaća, ali im nije mjesta u redovitima. Nijesu to dakle lošija ni bolja od redovitih izdanja; a i sama bi mogla postati redovna, ako bi se složila u seriju, koja bi izlazila o Uskrsu i koja bi se kao jedno kolo davala članovima za izvjesni prinos. Odluka o tome odgađa se upravo poradi književnoga lista, jer ako bi »M. H.« izdavala list, ne bi mogla izdavati izvanredna izdanja, a opet ne bi bilo dobro započeti sa serijom, a da ne bude zajamčeno i njezino trajno izlaženje. Prema sadašnjoj osnovi bila bi ona slična poučnopopularnim zbirkama u drugih naroda.

Naši odnošaji prema književnim društvima, s kojima stojimo u svezi, bili su prijateljski, što je glavno, bili su odnošaji zajedničkoga rada. S D. H. K. vodili smo pregovore o izdavanju zajedničkoga lista, s Maticom Dalmatinskom izdali smo zajedno »Povijest hrvatske književnosti« od dra. B. Drechslera, kojoj je uvod napisao Vatroslav Jagić. Kao slovenska knjiga izdane su izabrane pjesme A. Aškerca, a sa srpskom knjigom »S ličke grude« proslavili smo 70-godišnjicu Bude Budisavljevića.

U odborskim se sjednicama ponajviše raspravljalo o književnim ponudama kojih je ove godine bilo vrlo mnogo, i natječajima.

Za godinu 1914. odlučismo izdati:

1. Vjekoslav Klaić, Život i djela P. Rittera-Vitezovića.
2. Kišpatić-Tućan: Crtice iz mineralogije.
3. Narodne pjesme, knjiga VI.
4. Dinko Šimunović: Gjerdan Priče.
5. M. Šenoa: Kobni dani, roman.
6. Zv. Vukelić: Vesela knjiga, humoreske.
7. Stjepan Žeromski: Vjerna rijeka, roman.
8. L. Lazarević: Pripovijesti.

U izvanrednim će izdanjima ove godine izići: Smrt Smail-Age Čengijića, u sjajnoj opremi (o 100-godišnjici rođenja bana-pjesnika Iv. Mažuranića); Preradović: Izabrane pjesme, u popravljenom izdanju, s novim uvodom, i tri drame: Fikret (Sejhuddin-Huseinagić): Domovina; M. Ogrizović: Car Dukljanin; Katić Ernest: Jakobinka.

U svemu je podijeljeno nagrada preko 6.000 kruna, ne računajući honorar za »Dim«.

Za godinu 1913. raspisane su bile samo dvije nagrade: Draškovićeva i Veber-Tkalčevićeva. Natječaj za te drame nije bio velik, te je odbor mogao vrlo rano odlučiti o njima. Iz zaklade Iv. N. Draškovića za 1913. nagrađeno je djelo Život i rad P. Rittera-Vitezovića od Vj. Klaića, a iz Veberove nagrade zbirka pripovijesti »Đerdan« od Dinka Šimunovića.

Na predlog odbornika Bosanca zaključio je odbor »M. H.«, da svake godine uvrsti u proračun stalnu svotu za književnike-beletriste u svrhe književnih studija, a isto je tako na predlog odbornika Vl. pl. Treščeca odlučio, da uvrsti stalnu svotu kao nagradu za dvije najbolje kritike o književnim djelima. Prema tome je za god. 1914. uvrštena svota od K 1.000.— kao književni štipendij, koji je prema raspisanom natječaju podijeljen Jozi Ivakiću i svota od K 100.— za dvije najbolje kritike.

»Matica Hrvatska« primila je ove godine dva legata. Jedan od župnika Jos. Forka od K 500.—. Drugi zapis ostavio je dr. Ivan Banjavčić, ostavivši »M. H.« i »Družbi Ćirila i Metoda za Istru« na jednake dijelove sav imetak, iza što će biti isplaćeni u oporuci naznačeni legati.

Iz zaklade za potporu hrvatskih književnika, a i iz prihoda »M. H.« izdano je potpora u iznosu od K 2.115.—. »Matica Hrvatska« primila je za 1913. od vis. kr. zem. vlade potporu od K 6.000.— i to 3.000 za izdavanje klasika, a 3.000 za izdanje djela, koje će prema književnom programu iziskivati veće troškove za ilustraciju i opremu.

»Matica Hrvatska« bila je još prije više godina naručila od kipara Rendića mramorno poprsje Augusta Šenoe. No držeći, da će spomenik njegov biti ne samo na ukras gradu, nego kao svaki spomenik u javnosti bolje podržavati uspomenu velikoga pisca, odlučio je odbor to poprsje predati gradu Zagrebu, da ga postavi. Grad je tu ponudu prihvatio i o svom trošku dao postaviti sučelice zgradi »M. H.« na Akademičkom trgu.

Prigodom narodnoga blagdana »M. H.« darovala je za narodnu obranu od prihoda svojih svotu od K 300.—, da ne samo u obliku književnih djela, nego i na taj način vrati dobit narodu, od kojega ju je i dobila.

I inače je »M. H.« sudjelovala u javnom životu svuda, gdje je po kulturnoj zadaći svojoj mislila, da joj treba sudjelovati.«

Na koncu je blagajnik O. Bošnjak izvijestio o stanju imovine »Matice Hrvatske«:

»Iznašam pred ovu slavnu glavnu skupštinu poslovne račune za god. 1912., da se gg. članovi Matice Hrvatske mogu uvjeriti o napretku, koji je društvo polučilo u ovoj poslovnoj godini.

Raspored iznesenih pismenih sastavaka o tom poslovanju jednak je onome za minule godine. Iznašam naime:

I. Blagajnički preomet za god. 1912.

II. Stanje zaklada i pologa i njihova pokrića za god. 1912.

III. Stanje temeljne glavnice i njezina pokrića za god. 1912.

IV. Bilancu za god. 1912.

I. Blagajnički promet za godinu 1912.

Blagajna je primila u svemu K 222.199.66, prema prošloj godini više za K 29.461.61. Povjerenici Matice Hrvatske uplatili su K 53.190.13, za K 8.584.37 više od prošle godine, dok je neposredna prodaja knjiga donijela K 18.329.72, za K 3.301.72 više od prošle godine, u svemu je unišlo za raspačane knjige K 71.519.85.

Zakladnine uplaćeno je K 14.821.73, za K 4.795.13 više od lane.

Nepokretni posjed M. H. donio je K 14.387.74, za kruna 551.24 manje od god. 1911., jer je međutim prodan Matičin posjed u Podsusedu. Po odbitku troška uzdržavanja nosi čistih 4½%.

U skladu s povećanim primitkom stoji i promet s ugarskom i austrijskom poštanskom štedionicom, te onaj s Prvom hrvatskom štedionicom.

Na kamatima unišlo je K 16.245.58, za K 1.774.75 više od lane.

Darova primila je Matica Hrvatska od preuzvišenoga gospodina nadbiskupa dra Jurja Posilovića K 500, od N. A. Dubokovića u Jelsi K 1.000, a iza pokojnoga dra. A. Stojanovića K 100, svega K 6.100 Hvala darežljivim dobrotvorima i slava vrijednim pokojnicima u ime Matice Hrvatske.

Subvencija kr. zemaljske vlade bila je i ove godine K 3.000, starih predujmova vraćeno je K 2.643.84, sa K 2.151.34 više od prošle godine. Razni detaljirani primici iznose K 9.679.17.

Pod izdatkom smještene su stavke o upravnom trošku sa K 19.540.41, za K 4.448.88. više od prošle godine. Ovaj višak nastao je od uvećanoga prometa u Matici Hrvatskoj, od troška za godišnji izvještaj za god. 1911., a uvršten je ovamo i doprinos za spomenik Silviju Kranjčeviću iz knjigovodstveno-tehničkih razloga i takmina.

Na račun naklada izdano je K 66.823.49, za K 20.725.04 više od prošle godine, jer je porasao broj redovitog izdanja po arcima i primjercima, a bilo je i izvanrednih izdanja.

U ime nagrada isplaćeno je piscima iz različitih zaklada K 7.456.55, a potpora izdano je K 1.580.

Na nepokretnine potrošeno je K 5.862.15, za K 1.551.58 manje od prošle godine. Novih je rukopisa nabavljeno za K 1.380. U polog predano je Prvoj hrvatskoj štedionici što u papirima, što u gotovome K 26.224.02.

Ostalo je u blagajni 31. prosinca 1912. K 5.978.16.

II. Stanje zaklada i pologa te njihova pokrića za g. 1912.

Broj je zaklada ostao isti kao i prošle poslovne godine, a iz iskaza se razabire, iz kojih su zaklada podijeljene nagrade, kakovo im je stanje i pokriće dne 31. prosinca 1912.

III. Stanje temeljne glavnice i njezina pokrića za god. 1912.

Temeljna se je glavnica u god. 1912. povećala za K 20.921.73, te iznaša K 528.290.66. Pokrivena je nepokretninama u vrijednosti od K 201.200, vrijednosnim papirima za K 217.749.31, gotovinom i uloscima za K 35.295.04, te predmetima i tražbinama u vrijednosti od K 96.63.57. Kod ove posljednje stavke ističem, da je skladište knjiga ove godine prviput procijenjeno prema faktičnom stanju. Kompleti pojedinih godišta procijenjeni su daleko ispod vlastite cijene, a one knjige, koje su izvan kompleta, uzete su u račun po 16 knjiga za 1 K, premda ima među njima i takovih, koje se antikvarno traže po 4—5 K.

Kod povjerenika dužnika otpisano je opreza radi 20% na dubioza, a kod starih predujmova otpisani su svi oni, koji nisu pokriveni rukopisima, budući da je na prošlogodišnjoj glavnoj skupštini iznesena želja, da se s ovom stavkom što rigoroznije postupa.

Temeljna glavnica nalazi prekopokrića u ukupnoj vrijednosti od K 550.807.92.

IV. Bilanca za g. 1912.

Ovaj je računski sastavak u skladu sa prethodna dva sastavka, jer su u nj svrstane brojke već iskazanih stavki po naslovima aktive i pasive. Aktiva iznaša u K 805.688.03, a pasiva kruna 804,167.67, prema tome ima višak od K 1520.36.

Poslovanje Matice Hrvatske.

Poslovi su g. 1912. bili za Maticu Hrvatsku povoljni. Kako su izdanja za god. 1911. bila tiskana u 10.000 primjeraka, a raspačana su do kraja, to se je uprava odlučila izdati izdanja za god. 1912. u 11.000 primjeraka, pa je uspjelo i ovu za naše prilike opsežnu nakladu raspačati u roku od 5 mjeseci toliko, da je već i jedanaesta hiljada načeta.

U izboru povjerenika bila je »Matica Hrvatska sretne ruke, te je od njih 348 naručilo knjige za članove prinosnika.

Broj zakladnika porasao je znatno. God. 1911. bilo ih je je umrlo i brisano 27, a novih je pristupilo 457, tako je svršetkom godine 1912. bilo u svemu 2737 zakladnika. Od njih je knjiga dignulo 2334. Članova prinosnika bilo je 7932,

U redovitom izdanju za god. 1912. izdano je 7 knjiga u 11.000 primjeraka s ukupno 130 tiskanih araka i troškom od K 49.165.74.

Od toga ide na:

Papir	K	11.701.60
Tisak	K	11.466.84
Honorare	K	9.884.50
Broširanje	K	3.459.10
Ocjene	K	500.—
Upravni trošak (režija, poštarina, otprema, izmakli kamati)	K	12.153.70
Ukupno	K	49.165.74

Vlastita je cijena 1 arku K 378.20, a 1 redovitom izdanju K 4.47, prema 4.69 u god. 1911.

Mimo redovitih izdanja izdala je »Matica Hrvatska« god. 1912. i 4 izvanredna izdanja s ukupno 78 i pol araka i sa troškom od K 9.887.30. Prođa i ovih knjiga bila je dobra, te su nekoje u roku od godine dana posve raspačane. Gubitka na njima nema, a o dobitku »Matica Hrvatska« ne govori, jer nije tečevno društvo.

Uprava »Matice Hrvatske« poradit će i dalje oko toga, da usavrši nakladne poslove društva, da se brine za uredno uplaćivanje zakladnine i prinosnine i da čuva »Matičin imetak u korist naroda.«

Svi su izvještaji odobreni, našto se prešlo na izbor četiriju odbornika književno-umjetničkog odbora i dvaju njihovih zamjenika, te dvaju odbornika gospodarskog odbora i jednog njihova zamjenika. Među skupštinarima su kolale tri liste. Na jednoj, za koju vele, da je framasunska, bili su na prvom mjestu: dr. Đuro Šurmin, dr. M. Dežman, dr. Branimir Wiesner-Livadić i dr. Dragutin Prohaska. Ti su kandidati dobili tek 3—6 glasova. Druga, katolička lista, dobila je 35—48 glasova, a na njoj su bili ovi predloženici: za književno-umjetnički odbor: dr. Miroslav pl. Čačković, Emilij Laszowski, dr. Rudolf Horvat i Ferdo Rožić; zamjenici: dr. Fran Barac i prof. Đuro Szabó; za gospodarski odbor: prof. Stjepan Kućak, Martin Lovrenčević i Petar Grgec.

S velikom većinom glasova prošla je lista, koju je predložio odbor »Matice Hrvatske«, s tom razlikom, što su Savremenikovci brisali iz nje pravaša Frana Galovića, a izabrali naprednjaka dra. Frana Tućana. Prema tomu su u književno-umjetnički odbor birani: dr.

Albert Bazala (120 glasova), dr. Miroslav Čačković (153 gl.), dr. Ferdo Šišić (116 gl.), dr. Đuro Turić (117 gl.); zamjenici: dr. Fran Tućan (80 gl.) i prof. Đuro Szabó (151 gl.). Potpredsjednik je gospodarskog odbora dr. Dane Gruber (124 gl.), odbornik dr. Dušan Plavšić (122 gl.), zamjenik dr. Stjepan Ivšić (124 gl.).

Nekatolička je štampa vrlo zadovoljna, što je »spasila« Maticu Hrvatsku od »klerikalne navale«!

PREDAVANJE O ARNOLDOVU PJESNIČKOM RADU.

Nekako u isti čas, kada se je spremao g. Lunaček, da u podlistku »Obzora« napadne na »Kolo hrv. književnika« i proglasi pjesnike i pisce oko toga društva i oko lista »Hrv. Prosvjete« efemernim, otrovnim jesenskim cvijećem: »Colchicum autumnale«, stiže mi iz Vukovara od starješinstva i odbora tamošnjeg »Hrv. Sokola« poziv, da održim u prvom sijelu toga društva dne 13. travnja predavanje o životu i pjesničkom radu prvaka među savremenim hrvatskim pjesnicima antimodernističkoga pravca. Pismo je vrlo lijepo sastavljeno i značajno, te ispisujemo iz njega doslovce najkarakterističnije stavke, da budu uzorom i drugim sokolaškim društvima diljem domovine. U pismu se veli: »Potpisani je odbor »Hrv. Sokola« vukovarskog zaključio, da godišnje priredi po nekoliko »sokolskih sijela«, kojima osim društvenih članova smiju uz neznatnu ulazninu prisustvovati i građani nečlanovi, te od kojih svako ima biti posvećeno kojemu znatnom hrvatskom mužu prošlosti ili sadašnjosti. Na takovu bi se sijelu prikazao u kratko rad toga muža i njegovo znamenovanje za kulturu i život hrvatskoga naroda, a kod pjesnika i pisaca pojačali bismo dojam razlaganja čitanjem i recitiranjem odabranih dijelova iz njihovih djela. Time bismo u jednu ruku popularizirali poznavanje naše narodne kulture i njezinih najznatnijih reprezentanata, a u drugu ruku, iznoseći velike misli i plemenita čuvstva naših velikana, pridonijeli bismo nesumnjivo koju mrvicu za izgradnju »boljega čovjeka« u naših ljudi. — Prvo će se takovo sijelo održati na katolički uskrsni ponedjeljak dne 3. travnja t. g., te će biti posvećeno hrvatskom pjesniku i umniku Đuri Arnoldu. Da uvidite, kako naš izbor nije čin slučajan, navesti ćemo Vam glavnu misao, koja nas je pri tom vodila:

Želimo li naše ljude provesti galerijom otaca, čije je znamenovanje i veliko i trajno, valja nam posjedovati sigurni kriterij veličine i trajnosti, ili drugim riječima: valja nam imati stanovište, s kojeg će se lako odlučiti, što je veliko i trajno, a što je maleno i časovito. Mi hoćemo uvod u sistem, dobar predgovor knjizi. Da to svoje stanovište ljudima i jasno izrečemo, valja nam ih prvi put uvesti u atmosferu misli i osjećaja jednog muža, koji je na osnovu svoje velike savremene kulture znao svomu životu podati oblik, u kojem se odrazuju jednako ideali i ljudstva uopće, kao i hrvatskog naroda napose, a taj je unutarnji život njegov rodio zlatnim voćem pjesničkim. Na osnovu njegovih pjesama i akademijskih radova lakše nam je izreći spomenuto stanovište, nego li recimo — na osnovu »Osmana« ili »Dubravke«, jer nam je Gundulić po vremenu i vanjskom obliku svojih djela dalji, i ako bi kronološkim redom imao biti prvi«...

Na kraju pisma se izlaže, zašto je odbor odlučio, da se baš na mene obrati, da prikažem »onaj lijepi svijet Arnoldove duše« i »onu atmosferu protančanog Arnoldova idealizma«.

Razumije se, da sam se vrlo rado odazvao pozivu čestitog starješinstva i odbora »Hrvatskog sokola vukovarskog«, oko kojeg se okupiše mladi inteligenti oko svoga čestitog staroste: g. Milana Nemeca. Na pismo, kojim sam dojavio odboru, da ću se odazvati njegovu za me časnom pozivu, zahvalio mi je odbor zanosnim pismom, u kojemu se među inim veli: »da je siguran put k boljoj budućnosti hrvatskog naroda označen idejama, koje se prelijevaju u mirisavom cvijeću Arnoldove poezije, za koje još nije, hvala Bogu, u našem svijetu nestalo smisla. »Hvala Vam u ime toga svijeta, kojemu bismo i mi rado pripadali«...

Velika dvorana u »Grand Hotelu«, gdje je održano predavanje o Arnoldovu pjesničkom i naučnom radu i prikazana inscenacija njegove pjesme: »Domovina« u živoj slici, bila je dupkom puna cvijeća vukovarske patriotske inteligencije, među kojom je bio i mladi grof Dragutin Elz sa svojim čestitim informatorom drom. Rokvićem.

Čitanje i tumačenje odabranih pjesama bilo je od vidno velikog utiska na slušaoce, koji su opetovano davali oduška poštovanju i zanosu za Arnolda i njegov pjesnički rad i čelični značaj.

Lunačekov napadaj na »Kolo hrv. književnika« i pjesnike i pisce oko »Hrv. Prosvjete«, na čelu im dra. Đuru Arnolda, kako se vidi, nitko ne zarezuje, a oduševljenje za pjesnikovanje u duhu i smjeru, kojemu je Arnold najvidniji i najodličniji predstavnik, bit će njemu i njegovim suborcima i nadalje poticalom, da ne sustanu na putu, kojim su pošli, a ose i komarci neka zuje i badrcaju protiv njih, koliko ih volja.

J. Hr.

IZLOŽBA U KR. SVEUČILIŠNOJ BIBLIOTECI.

U toj je izložbi bio prikazan postanak i razvitak današnje sveučilišne biblioteke, tog našeg važnog kulturnog faktora.

Lijepo se razabirahu ove epohe:

I. knjižnica Isusovaca;

II. knjižnica Baltazara Krčelića;

III. knjižnica akademska (Vrhovac, Patačić, Baričević);

IV. knjižnica muzealna;

V. knjižnica sveučilišna, i to 1. Gajeva, 2. Springerova, 3. Zrinjskoga i 4. Moderna.

Ne kanim opisivati svu izložbu, nego ću samo istaći markantnije momente. — Od ulaza na lijevo bila je (u prvom ormaru) slika Istvanfya. On je naime prvi poklonio svoju biblioteku Isusovačkom kolegiju (1615. god.) i tako udario prvi temeljni kamen sadašnjoj sveučilišnoj biblioteci.

U tom je ormaru i Krčelić, koji je također poklonio svoju biblioteku, i zato je dobio od Marije Terezije zlatan prsten, kako smo to čitali u izloženom originalnom dekretu. Zanimljiv je s više gledišta i potpis Marije Terezije. Zajedno je izložen i poziv akademskog senata, da pojedinci pošalju knjiga za osnutak knjižnice. Poziv je iz god. 1816., a izdan je u hrvatskom, latinskom i njemačkom jeziku. Hrvatski poziv ima natpis »Szlavna domovina«.

Posjetilac izložbe imao je prilike vidjeti, kakav je u ono doba bio taj »hervatski« jezik, te se već na prvom koraku u tu izložbu osjeća neka neobična toplina.

U istom je ormaru »Spomen-knjiga«. Susretljivošću ravnatelja otvara pazitelj ormar i daje na uvid te uspomene. U toj su Spomen-knjizi vlastoručni potpisi onih, koji posjetiše biblioteku. Iz tih raznolikih potpisa proviruje velik dio našega života, te su ti potpisi u mnogočem za-

nimljivi., — a i množina tih potpisa uvjerava posjetioca, da se i izvan Hrvatske za Hrvate zna.

Da se to sve bolje shvaća, iznijet ću nekoliko potpisa: Prvi se je potpisao car Franjo I. (»Franciscus«) i supruga mu Carolina. Iza toga slijede: nadvojvode Franz Carl, Ferdinand, grof Baćan, kraljević Rudolf, Štefanija i nadvojvoda Otto; banovi Jelačić, Mažuranić, Hederwary, Gjulay, Coronini; zatim drugi znameniti muževi: Strossmayer, grof Nikola Pucić, Tone Mihanović (1821. g.), Andreas Kuharski, profesor iz Varšave (1829. g.), Alagovich, Skerlecz, Mirko Bogović »hervatski spisatelj« (1863.), Daničić, profesor vel. škole biogradske (1874.), biskup Pavao Gugler, Basil Jarocki iz Kijeva (1863.), Stojan Novaković iz Beograda (1867.), Teod. Pauler, madžarski učenjak, Aleksandar Popov, profesor moskovskog universiteta, August Šenoa (29. listopada 1875.), Ivan Tkalčić (1869.), grof Toldy iz Pešte, Josip Valentinelli, bibliotekar u Veneciji (1863.) i t. d. Najnoviji je potpis grofa Tisze.

Raznoliki ovi potpisi čine slične dojmove kao ona poprsja u Walhalli.

Bilo bi vrijedno statistički prikazati ove potpise obzirom na doba, prilike, staleže i t. d. Pače bilo bi dobro, da se ta Spomen-knjiga izda kao faksimil. Razloga je mnogo. Osim gore spomenutih kulturnih, patriotičkih razloga, bio bi to predivan prilog za onu građu psihologije, koja se zove grafologija.

Na zgodnom je mjestu »B i b l i o t h e c a Z r i n i a n a«. Izloženo bješe nekoliko egzemplara, među njima pjesme pape Urbana, što ih je sam autor poklonio Nikoli Zrinjskomu, kad ovaj bijaše u Rimu. Biblioteku Zrinianu kupila je vlada za banovanja Hedervarijeva i poklonila sveučilišnoj biblioteci.

Zanimljive su knjige iz knjižnica velikaških porodica grofa Ivana Draškovića (1667.), Janka Draškovića (1827.), Ambroza Vranicana, grofa Keglevića, grofa Patačića, Lad. Fodrocza (1790.), Nikole Skerlecza de Lomnica, Adama Oršića, Franje Ladany-a (1671.) i t. d.

Razabireš, kako su naši velikaši pisali jednako vješto hrvatskim, latinskim i francuskim jezikom, te kako crpli svoju izobrazbu iz latinskih i grčkih klasika. A razabireš i drugo. Da, divna se slika ukazuje tvojim očima. Ako si uživao čitajući djela Šenoe i drugih pisaca, u kojima dolaze na pozornicu ti plemići, to ovdje još većma uživaš, jer su svi ti plemići sad pred tobom, jedan uz drugoga. Slika je živa i oživljuje ono, što si nekad čitao, a opet doznaš i ono, što nijesi nikad čitao.

Ima tu i sila autografa: Krčelićeva korespondencija s hrvatskim velikašima, hrvatska pisma grofice Patačić Keglević, barunice Rauch i t. d.; pisma, što su ih Krčeliću pisali biskupi (Antun Klobušicki, Juraj Branjug, Franjo Tauszij, Josip Galyuf), velikaši (Adam Patačić, Nikola i Petar Skerlecz) i t. d. Zanimljiva su pisma Andrije Blaškovića, eksjezuite i historika, 10 pisama glasovitog astronoma Ruđera Boškovića, a treba spomenuti i djela Tome Mikloušića i Adama Alojzija Baričevića, glasovitog bibliofila.

Ima i lijepih egzemplara iz muzealne biblioteke. Tu je djelo, koje slikama prikazuje blago, što se nalazi u riznici ruskih careva. Djelo je to dao ruski car banu Jelačiću, a ovaj ga poklonio biblioteci.

U istom je pretincu Miroslavljevo evanđelje. Poklonio ga srpski kralj Aleksandar.

Nešto dalje su dvije protestantske biblije, i to Biblia »Juria Dalmatina« (1854. u slovenskom jeziku), te »Hishna postilla od Primorsha Truberia«.

Kako već rekoh, sve je tu poučno i lijepo, ali najvećma su privlačile uspomene na naš preporod. Tu je Gaj, (hrvatski časopisi), Vraz, Lisinski, Strossmayer.

Veoma sretna ideja priredivača izložbe bijaše, što su uz djela rečenih muževa priloženi njihovi rukopisi. To podaje štampanom djelu dvostruku vrijednost a radije se i gleda. Ta najbolja je voda s izvora.

Lijepa je ona knjiga, koja prikazuje, đakovačku katedralu, no još je znatniji rukopis Strossmayerova govora »Tri rieči o našem sveučilištu«. Potezi Strossmayerovi odaju silnu energiju i krepkost, slova su velika, a duljina odnosno visina slovâ »l« i »j« daleko nadvisuju prosječnu visinu istih slova u ostalih ljudi.

U istom su ormaru Vrazovi autografi. Mekani, fini potezi, lijepo zaokruženi i svagda milo istančani. Tako je pisala ruka nježnoga lirika.

Posrednik između Strossmayera i Vraza jest Gaj. Pismena nijesu tako mekana, kao što u Vraza, a opet ne tako velika, kao što u Strossmayera, te odaju čovjeka, koji je energiju umio spajati s ljupkošću. To potvrđuje i tradicija, koja kaže: »Nije bilo čovjeka, koji bi mogao odoljeti, ako bi ga Gaj htio na što sklonuti«.

Tako nam i autografi objašnjuju mnogu pojavu u našem životu.

Od Gajevih rukopisa ističem: »Ilirsku dogodovštinu«. U donjem su pretincu drvorezi i kliševi, u gornjem su otisci. (Kliševe je izradio Karl Swoboda.) Zanimljivo je to i s umjetničkog gledišta.

Od štampanih Gajevih djela osobito se rado gledalo važno djelo (od kojega je i autograf izložen): K r a t k a o s n o v a h o r v a t s k o - s l a v e n s k o g a p r a v o p i s a n j a p o l e g m u d r o ł u b n e h* n a r o d n e h i p r i g o s p o d a r n e h t e m e ł o v i z r o k o v o d L. o. G. (L j u d e v i t a o d G a j a). V u B u d i m u. I z t i s k a r n i c e k r a ł e v s k. V s e u č i l i š č a.«

Već sam naslov pruža mnogo zanimljivo, a da je djelo znatno za nas, suvišno je tumačiti. Još ću spomenuti »Korablicu Andr. Kačića, pjesme Dinka Ranjine i Đorđićev Saltier slovinski«.

Dostojan drug ovoga kola je Lisinski. Pred nama bijaše otvorena 1. stranica originalne orkestralne partiture Porina, a na partituri je rukom Lisinskoga pisano »Instrumentaciu započeo sam 24./12. 849.« **

Pred našim je očima čudna slika: Lisinski diže svijest u Hrvata, a »zahvalni« Hrvati zaboravljaju na Lisinskoga i tako počiniše veliku pogriešku: Lisinski nam je mogao stvoriti h r v a t s k u umjetničku glazbu, ali poradi n a š e g a nehaja nije mu to uspjelo. Crna slika!

Prikaz novijih književnika opet nas pridiže. Tu su djela Preradovića i Preradovićev Poziv na pretplatu »Prvijenaca«. — Potpisao ga Vukotinović. Zatim su vlastoručni rukopisi Andrije Palmovića, Milorada Šapčanina, Dinka Vitezića, Jovana Hranilovića, Đure Arnolda, Jovana Sundečića i dr.

Osim istaknutih momenata naša je izložba lijepo prikazivala i razvitak papira, pisma, štamparstva, uvezivanja i t. d., te je i s te strane bila zanimljiva.

A posjet?

Izložbu posjećivaše lijep broj ljudi. Preko 2000 inteligenata pregledalo je ovaj put taj dokumenat razvitka naše

---

* ł = lj.

** Oko Božića 1849. vratio se Lisinski iz Praga u Zagreb, da se oporavi od bolesti.

kulture. Iz broja posjetilaca dade se opet načiniti zanimljiva statistika, koja je samo na korist za daljni rad. S pohvalom ističem, da je posebnim ceduljama bilo označeno, što koja grupa prikazuje, ali mislim, da bi bilo dobro, kad bi se kod buduće slične izložbe načinio mali katalog, jer tako biva zanimanje sve veće.

A sada da svršim!

Izložba bijaše prostorom malena, ali bogata sadržinom, osnovana na znanstvenomu temelju i sretna izborom. Zato je i uspjela.

Slične zbirke imaju i veliki narodi Francuzi, Nijemci i drugi. Zbirke su im velike. Mnogi je od nas vidio te grandiozne zbirke, mnogomu su od nas one imponirale i bile poučne u svakom pogledu. Kao što i drugi, tako sam i ja u onim zbirkama uživao, no ne mogu reći, da sam u onim zbirkama osjetio onu toplinu, onu blizinu, što sam je osjetio u ovoj izložbi. Njemačke zbirke bude u Nijemaca patriotička čuvstva, francuske u Francuza, te ih potiču na patriotički rad. Jednako je ova naša izložba u mnogoga od nas budila patriotička čuvstva, poticala nas na patriotički rad i učvršćivala u nama hrvatsku svijest. A to i jest najveća vrijednost ove izložbe.

Milan Stahuljak.

IZ RUSKE KNJIŽEVNOSTI.

Jubilej slaviste T. D. Florinskoga.

Ove godine slavi ruska slavistika 35-godišnji jubilej profesora T. D. Florinskoga, koji je stekao velikih zasluga naučnim radnjama za povijest južnih Slavena i Bizantije.

Rodio se je u Petrogradu 1854. g., te mu je sada 60 godina. Otac mu bijaše župnikom Petropavlovske crkve u tvrdavi, u kojoj se nalaze grobovi ruskih careva, a ujedno je tu i kazniona za političke prestupnike. Otac mu bijaše vrlo naobražen. Izdavao je časopis »Duh hristijanstva«. Prof. Florinski svršio je gimnaziju i sveučilišne nauke u Petrogradu, gdje je nagrađen zlatnom medaljom za raspravu »Kritičeski razbor svidetljstv Konstantina Porfirorodnoga o Slavjanah«.

Navedeno djelo grčkoga cara prvi je pozitivni izvor za povijest Hrvata i Srba, ili kako u svojem važnom djelu o tom caru kaže francuski historik Rambaud, to je biblija za južne Slavene i druge jugoistočne narode. Tim ruskim djelom manje su se u nas služili od jednostranoga djela njemačkoga studenta E. Dümmlera.

Florijanskomu su bili učitelji odlični ruski slaviste prof. Sreznevskij i sada još živi Vladimir Ivan Lamanskij i pokojni vizantinista V. G. Vasilevskij.

Drugo važno djelo Florinskoga bijaše: »Očerk istorii Vizantii vo vtoroj četverti XIV. vijeka«. Ovo je djelo izašlo 1881. g. zajedno s njegovim istraživanjima: »Južni Slavjani i Vizantija u drugoj četverti XIV. vijeka«. Na temelju toga postao je Florinskij magister slavjanske filologije.

Poslije smrti A Al. Kotljarevskoga dobio je Florinski 1882. g. stolicu slavistike na sveučilištu sv. Vladimira u Kijevu, gdje i danas uspješno djeluje na korist nauke i Slavenstva.

Vrlo je važno djelo T. D. Florinskoga: Izsljedovanje »Pamjatniki zakonodatelnoj djejateljnosti cara Dušana 1888. g.« To mu je djelo pribavilo doktorat iz slavistike.

Florinski je s početka predavao povijest južnih Slavena uz povijest ostalih slavenskih naroda, ali je kasnije predavao i slavenske jezike i povijest književnosti i etnografiju Slavena.

Florinski je uveo kritično-bibliografski obzor u godišnje »Izvjestje kievskoga sveučilišta«. Tu on s kritičkim opaskama bilježi svako djelo, koje se tiče Slavena onako, kao što to čini V. Jagić u svojem njemačkom Archivu.

Florinski je izdao napose svoje: »Lekcije k slavjanskomu jazikoznanju« u 2 debela sveska.

God. 1907. izdao je »Slavjanskoe plemja«. To je statističko-etnografski obzor savremenoga Slavenstva. Tomu djelu dodao je kartu zapadnoga slavenstva.

Florinski po primjeru Šafarikova narodopisa s kartom od 1842. g. nastoji, kao i mnogi drugi predočiti Slavene narodopisne i u brojevima, pri čem osobitu pažnju posvećuje tomu, koliko ima Slavena. Šafarik ih je bio nabrojio 1841. g. 78,751.000, no danas ih ima u Evropi i Aziji do 157,000.000, a s onima u Americi, Africi i Australiji do 160 milijuna, dok Germana u Evropi ima 140 mil., a Romana 114 mil. Broj Slavena podvostručio se okruglo tečajem 70 godina.

U Kievu, kao središtu Malorusa, naravski, da je Florinski studirao malorusko narječje prema književ. jeziku ruskomu. O tom je izdao posebno djelo 1889. g. On kao i Jagić smatra malorusko narječje kao dio ruskoga književnoga jezika, dočim je Mikłošić dokazivao, da je malorusko narječje poseban jezik, različan od velikoruskog književnog jezika. Time se sada služe i na Miklošića se pozivaju Ukrajinci i Mazepinci (separatiste) u političke svrhe većma, nego to čine pristaše provensalskoga narječja i jezika u Francuskoj. Florinski je za jedinstveni književni jezik ruski bez obzira na različna narječja po primjeru Nijemaca, Talijana, Francuza, Engleza i drugih naroda, koji imaju više-manje umjetno sastavljene književne jezike.

Florinskij je već 20 godina predsjednik »kiev. slavjenskoga obščestva«. Po njegovoj inicijativi obdržavala se je prva skupština ruskih filologa 1903. g. Mnogobrojni su njegovi drugi članci i različne rasprave.

No uza sve te zasluge nije ga dosada petrogradska Akademija znanosti, kao prije ni slavnoga kemičara Mendelejeva, izabrala za svoga člana, jer u Akademiji vlada stranka, koja je sklonija kozmopolitizmu nego nacijonalizmu. Ruska je inteligencija uopće većinom mnogo više kozmopolitska od inteligencije drugih velikih naroda.

Dr. Petar Tomić.

Rijetko djelo o ruskoj povijesti.

Naslov je djelu: »Obščedostopnaja illjustrovannaja istorija Rossii — v svjazi s istoriej Polši i Litvy, zapadnih i južnih Slavjan s važnějšimi sobytijami (dogođajima) mirovoj (svjetskoj) istorii pod zaglaviem: Skazanija (pripovijedanja) o ruskoj zemlje«.

Sastavljeno po Vysvěnjšemu poveljeniiy (carevom) članom imperatorskago voenno-istoričeskago obščestva (društva) A. D. Nečvolodovym. Knjiga ěta odobrena i rekumendovana vsjemi vjedomstvanii (oblastima) dlja (za) bibliotek vsjakago naimenovanija«.

Do travnja ove godine izađoše na svjetlo 4 sveske u carskoj tiskarni na finoj velenovoj hartiji, boje krem, sa slikama (risunkami), koje su doista umjetnički izvedene. U tim je svescima obrađena povijest do kuće Romanovih, 1613. god.

I Prvi dio: od najstarijih vremena do »razcvjeta russkago mogučestva pri Jaroslavje Mudrom (1018. —54.). Str. X + 320. s 266 risunkov v tekstě i geograf. karta.

II. Drugi dio: Ot razdjelenija vlasti na (u) Russii pri preemnikah (našljednika) Jaroslava Vladimiroviča Mudroga do konca velikago knjaženija Dimitrija Ivanoviča Danskoga (1362.—1389. Bitka na Kosovu). Str. 488 i 427 risunkov u tekstu; rodoslovnaja tablica i geograf. karta.

III. Treći dio: Obrazovanie Moskovskago gosudarstva pri preemnikah Dmitrija Donskago. Str. 388 i 282 risunka v tekstě i karta.

IV. Četvrti dio: Ivan Vasiljević Groznyj (1533.—84.) i smutnoe vremja (1605.—13. Laži-Dimitri i Poljaci u Moskvi). Izbranie na carstvo Mih. Feodoroviča Romanova (1613.—45.). Str. 640 i 409 risunkov v tekstě. Vsego vo vseh četyreh častjah okolo 1800 stranic teksta i 1500 risunkov (slika).«

Kod sastavljanja ovoga djela, koje stoji pod carevim pokroviteljstvom, uzete su slike en miniature iz XIV., XV., XVI. i XVII. vijeka. Veći dio ih je sada prvi put izašao na svjetlo iz mnogobrojnih samostana, hramova, muzeja, arhiva i knjižnica javnih i privatnih. Drevni rukopisi, n. pr. grčki, bugarski, džagatajski, kitajski i drugi, kao i zidni natpisi hramova: sve je to upotrebljeno, kao i skitski i kitajski rukopisi na spomenicima; a k tomu su prekopane knjižnice: švedske i danske iz kraljevskih dvoraca (zamki), britanske u Londonu, francuske u Parizu, talijanske u Firenci, zatim galerije slika i t. d

Ovako opširnim i podrobnim svestranim evropskim i azijatskim izvorima nije se mogao dosada poslužiti nijedan historik ni ruski ni inostrani. Zato je ta historija besprimjerno djelo. Sve 4 sveske stoje 36 rubalja (91 K). Činovnici i učitelji mogu posredovanjem svojih poglavara dobiti cijelo djelo uz 3 rublja mjesečnoga otplaćivanja (jednu godinu). Može se dobiti i elegantni uvez za 4 rublja (u svemu 40 r.).

Osim velenovoga izdanja ima još otpečatannoe na palevoj (paille, žuto ko slama), mjelovoj (tvrdo kao kreda), bumově (hartiji) 30 primjeraka, ali je to izdanje vrlo skupo, stoji 120 rubalja (305 K). I ovo se izdanje može dobiti uz mjesečno otplaćivanje po 10 rubalja.

Dr. Petar Tomić.

UZ NAŠE SLIKE.

Epizoda iz ratne povijesti hrvatske.

Godine 1618. planuo je ustanak u Pragu protiv kralja Matije II. Iz ovoga ustanka razvio se strahovit rat, koji je potrajao punih trideset godina. Ratovalo se ponajviše u njemačkim i češkim žemljama, premda u ratu sudjelovahu također vanjske države, poimence Danska, Švedska, i Španjolska. Kraljevi naši dobivahu u tome ratu najbolju vojsku iz Hrvatske. Obično je na okupu bilo 12 do 20 tisuća Hrvata, a gdjekada i 30.000. Hrvati ratovahu kao pješaci i kao lako oboružani konjanici, a bijahu podijeljeni u male pukovnije (po 1000 do 2000 vojnika). Konjanici hrvatski započimahu svaku bitku, te su umjeli neprijatelja vješto obilaziti, pa ga time prisiliti na uzmak ili mu pripraviti poraz. Tako su baš Hrvati pomogli Walensteinu, da je 25. travnja 1625. potukao grofa Mansfelda kod Desavskoga mosta na rijeci Labi. Jednako je i glasoviti vojskovođa Tilly s hrvatskim četama 26. kolovoza 1626. kod sela Lutter am Barenberg uništio vojsku, koju je vodio danski kralj Kristijan IV. U strašnoj bici kod Breitenfelda 17. rujna 1631. potukao je švedski kralj Gustav Adolf staroga Tillyja; no Ivan Izolani s 5 hrvatskih pukovnija na desnome krilu steče pobjedu i u toj bici, jer je zarobio čitav tabor saskoga vojvode, koji bijaše saveznik Gustava Adolfa. Radi ovoga usjeha bio je Izolani imenovan generalom svih četa hrvatskih. Izolani je s Hrvatima 24. kolovoza 1632. suzbio juriš Gustava Adolfa na Walensteinov tabor kod Nürnberga. Sam kralj Gustav Adolf pade 16. studenoga 1632. od hrvatske ruke u bitci kod Lützena blizu Lipskoga. Slavno se Hrvati poniješe u velikoj bici kod Nördlingena, gdje su 7. rujna 1634. hametom potukli češke maršale Bernharda Weimarskoga i Gustava Horna. Slijedećih godina tjerali su Hrvati njemačke, francuske i švedske čete po Bavarskoj, Würtemberškoj, Badenskoj, Hesenskoj, Poranjskoj i Elzasu, dapače po Francuskoj i Nizozemskoj. Kad je god. 1640. umro general Izolani, postade vojvodom Hrvata general Piccolomini, a god. 1641. hrabri Ivan Werth. Najbolje se Hrvati poniješe 13. studenoga 1641. kod Tuttlingena, gdje se utaborio general Guébriant sa 19.000 francuskih vojnika. Sa 2000 hrvatskih konjanika udari Werth na Francuze, te ih 3000 pobije, a 7000 živih zarobi; među ostalima pade u hrvatske ruke 5 maršala i 186 časnika.

Nebrojene su anegdote o junačkim djelima, što ih počiniše hrvatski vojnici tečajem 30-godišnjega rata. Naravno da je tu bilo i raznih nasilja, radi čega su Nijemci ljuto zamrzili Hrvate, premda su tada nasilja činili vojnici svih naroda. Mnogo je Hrvata poginulo u tome ratu. Jednu takovu nesreću njihovu prikazuje i savremena slika, koja se čuva u kr. zemaljskom arkivu u Zagrebu, a mi ju donosimo u »Hrvatskoj Prosvjeti«. Slika prikazuje, kako se hrvatski konjanici iz grada Dornberga strmoglaviše niz brdo u rijeku Saalu. Još danas vide se ruševine toga grada kod Jene u Tiringiji.

Dr. Rudolf Horvat.

DOPIS UREDNIŠTVA.

Radi prostora morali smo iz ovoga broja izostaviti opis posljednjih dana A. G. Matoša i nekrolog I. Grohovca. Autori nam, nadamo se, ne će zamjeriti, što ćemo njihove članke donijeti istom u narednom broju.

SADRŽAJ:

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **»Nadbiskupske tiskare« u Zagrebu.**

(Prilog „Hrv. Prosvjeti“ br. 5. g. 1914.) MATER AMABILIS.

HRVATSKA

PROSVJETA

MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 5. ZAGREB, SVIBANJ 1914. GOD. I.

Dr. Velimir Deželić, — Zagreb:

Pepelom posut . . .

Iz zapisaka modernoga čovjeka.

1.

U skrletnom je plamu gasno dan;
Daleko si mi bila, sanjo zlatna,
Ko zamirući svete pjesme zvuk
Proljetnih dana, što su prošli već.
Visoke, divlje dijelile nas gore,
I vihra huk i gaja tihog čar.
Ruže su plamne cvale medu nama
I šumjele su mnoge hladne rijeke
U prostoru, što sterô se međ' nama.
Do tebe zalud moj se dizo duh,
Ko srebren galeb, da ti takne pram.
U skrletnom je plamu gasno dan
I gubio se vječnu u dubinu.
I strašan, težak spuštao se mrak,
Oh tako težak, kao grobna noć!
I sablasne su dizale se ruke,
I ispaćena buljila su lica,
Vampiri crni priječili mi put
I hatovi sa grivama od guja
I krvavima očima ko blijesak...
A gore blijedi umirao mjesec
Od teških muka stenjao je svijet...
Duh moj, ko galeb, krvavih je krila
Uzalud dizo k tebi plamni let,
U pramaljetnih dana tihi struj
Do snježnog cvijeća, onog, što treperi
U blistavome sjaju zvijezda tihih,
Kog ne smije se taknut crni grijeh.
Pa ipak sretan stenjo sam u boli,
Kad ja sam mrtav, da bar živeš ti...

A onda?... Ne znam, što je onda bilo...
Tek znam, da ukraj tebe sam se našo.
Oko nas pustoš... Sahara bez cvijeća.
Pred nogama nam hostija u prahu.
Satrven kalež.... krv i opet krv...
O, bijeli dan tek zato nam je došo,
Da iznad glava gavrane nam kaže,
I grakće sam, ko da je gavran crn.
A srce burno kljuje, kipi, vrije,
Oazu traži, traži snježno cvijeće,
Al' ono nikad procvasti već ne će!

2.

U bakrenim se oblacima kupa,
Otajstven suton kano Lucifer.
Protrnula je zemlja ko u strahu
Pred tajnom onog, što još ima doći.
Premnogo sunca svijetlo nebo prosu,
Na grudi zemlje, kao otrov gorki
I sad se dižu magle teške tuge,
I sad se guje sikćuć u vis dižu,
Očaja guje iznad mrtvih ruža
Što zgazili ih demoni u plesu
I pjane frine vrišteći od strasti.

Oh, kako nešto plače u samoći
Za rajevima izgubljenih noći,
I s tala crnih uvenulo cvijeće
Do plamnih usni uzdiže u boli;
Al mjesto slasnih divnih milmirisa
Grozan se diže vonj od umiranja:
Od mrtvačkijeh voštanica kobnih,
Od gnjilih rana, ruma i apsinta,
Od smrada živih očajnih mrtvaca,
Od krvi grozne, što se k nebu puši.

Oh, grom da hoće zagrmjeti nebom
Da munje stanu tmurni čistit zrak,
U buri i oluji, da se zemlja
Lomljavom strašnom riješi svoga pakla!
Uzalud sve!... u sumornome strahu,
U polumraku stenje umirući
Za smrću čeznuć, a ne može mrijeti,
Ko vječni Žid, ko Ahasver ta zemlja,

Dok gor' na hridi sarkastičkim smijehom,
U bakrenim se oblacima kupa
Otajstven suton kano Lucifer...

3.

Otvorili su raku preda mnom,
Svileno ruho još se bijelilo.
Na tvojem tijelu.
Uvele ruže još te krasile,
Al' crni pram na čelu —
Nad trulim licem
Pršio kao da se ruga,
Božice moja, meni tvom bogu,
Kao da se u sablasnoj raci
Ruga i smije:
»Bog i ništa manje!?
Čudne ljudske sanje!«

4.

Gigantskim duhom do nebesa velik,
A čvrst ko čelik
Osvajô sam svijet...
Varka i glupost! tâ i on sam
Mora ko i ti mrijet.
I sve, što živе i diše:
Prah je i ništa više,
Vječite smrti prah...
O koga da ne hvata strah!...
Prah i ništa više —
Bog i ništa manje!?
Čudne ljudske sanje!

5.

Kraj New—Yorka stoji spomenik.
Vrh hladne morske vode:
Visoko drži svjetla luč
Božica Slobode.

A lude ptičice lijetaju
Do svjetla kipa toga
I mrtve dolje padaju
Sred mora okrutnoga.

I ja sam tako letio
Do groznog lažnog kipa,
A nisam jadan slutio,
Da samo otrov sipa.

6.

Mrtvih vremena posljednji zvuk
Gine u disonanci,
Pred mrtvačkim kolima ržu već
Plahoviti brzi vranci

Života gubi se zlaćani san
U gluhoj noći arkade,
Gubi se klisure oholi vis
I ruše se zlatne plejade.

S astera zadnji truni se prah,
U suhi šušanj tone,
Miješa se hihot i groza i strah
U bijedi vasione.

Hoće li zavijek grozan bijes
Vječite zime doći?
Hoće li mojih pjesama glas
U vječitoj uminuti noći?

Ti, koj u maslinskom gaju si svet
Molitvu šapto svoju,
Ti, koji si ispio kalež grk,
O gledaj bijedu moju...

7.

U velu smrti hodam sumorno
I sustajem pred hramom vječnosti,
I pružam gladan ruke k vratima,
Što k tebi vode vječna svjetlosti.
Prekoračit bih htio sveti prag,
Kroz škuljicu već gledam vratiju,
I svjetla trak već k meni dopire,
Al nijesam vrijedan ući, Gospode.
U strahu trne duša pokajna,
Pred tobom ršćem prosjak ispaćen.

8.

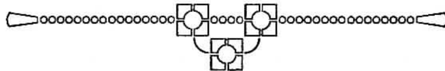
Liljani, bijeli liljani,
Orgulja sveti glas,
Miris od tamjana, gotski hram,
Osjećam sveti čas.

Sunce kroz slike prozora
Mistički sipa sjaj
Na nevinim titra licima
Ekstaze svete raj.

Meni, gle, suze izviru,
Ne znam ni, zašto, sam.
Ko da mi mrtva majčica
I opet gladi pram.

Ko da me rukom nevidnom
K oltaru vodi svom
Ko da za dugim lutanjem
I opet nađoh — dom.

9.
Pepelom posut klečim pred Tobom,
I ruke svoje dižem k zvijezdama
I čeznem silno svjetla Tvojega
I duši žednoj tražim napitka;
Ko orao mi duh se uzvija
U tvoga sunca čarnoj svemoći,
A ti se smiješiš na me milosno
I sipliješ ruže svoje pred mene
I tiho zboriš riječi medene:
Ne boj se, dijete, Ja sam uz tebe!
Pepelom posut klečim pred Tobom.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Nastavak.)

Gradnja je željeznice brzo dodijala Karlovčanima. Bijahu oni naučeni na mir, život im je tekao uvijek jednako. Njima je bila velika zabava već to, kad bi se gradila nova kuća, i oni bi je ogledavali sa svih strana. Ali i to je bivalo dosta rijetko. Sada pak buci i lupanju nikad kraja. Najviše ih je zanimala gradnja željezničkog mosta, kod kojega je trebalo da babice budu zidane. Mnogi nijesu vjerovali, da će se taj most ikada izgraditi. Ta Kupa bi nabujala svake godine po par puta, navaljujući velikom silom i razarajući sve, što joj bijaše na putu. Tek bi zidari podigli nešto zida za babice, digla bi se Kupa kano iz mržnje, pa bi im djelo zamuljila, podrovala i veliko kamenje porušila. Pročulo se u gradu, da Talijani, koji su babice zidali, tajno traže čije dojenče, da ga u babicu zaziđu, jer da onda Kupa ne bi više rušila. Gradom zavlada strah i trepet, i svi sakrivahu djecu.

Začudiše se Karlovčani, kad na koncu vidješe babice gotove, a premnogi bijahu uvjereni, da je u jednoj od njih uzidano dijete, pa se šaputalo, e se noću čuje plač njegova duha.

Nenadano utihnu lupa i škripa duž pruge, željezni most preko Kupe obojadisaše, sav rad prestade, a Karlovčani odahnuše, jer se stala razilaziti i ona silna rulja radnika. Malo se tko brinuo, što li će dalje biti: Kupom je plovilo bezbroj tumbasa i korablja, lujzinskom je cestom grmjela silna kolija, trgovina bijaše u potpunom jeku.

Onda jednog jutra zazvižda prva lokomotiva i sve, što je moglo, skoči na Baniju na novu stanicu, da se nagleda čuda. Tamo se vrzli Madžari, vičući »elem-belem«, i Nijemci sve zgundajući »sokter-bosokter«; a Karlovčani stoje sve glava do glave i ni da bi pisnuli. Nekakva crna grdosija na tračnicama izbija dim i paru, a u njoj sve nešto kipi i tutnji. Onda grdosija zviždnu i pođe. To je lomatalo, da je bila strahota. Ganuvši se potegla je crna neman za sobom desetak kola i — odmicaše, ali polako kô puž. Karlovčani udri u smijeh, pa neki potrčaše, veleći, da će prije od željeznice stići u Rakovac. Na to se svi vratiše u grad i u krčme, pa udri grdi željeznicu, što je tako polagana, i smij se onima, koji su tvrdili, da će ta željeznica i te kako potrčati.

Nekoliko dana, i već na nju premnogi zaboravili. Onda projuri prvi, pa drugi i treći vlak, svi prepuni ljudi, a lokomotive bjehu okićene zelenilom, cvijećem i zastavicama. Neki se Karlovčani odvezoše taj put na Rijeku, pa se sutradan već pod večer vratiše, što bijaše za njih čudo golemo. Pripovijedali su, kako ih je Rijeka veselo i svečano dočekala, kako su se s braćom u Primorju cjelivali, i kako svi proriču budućnost veliku i Karlovcu i Rijeci: Karlovcu zato, jer da će biti skladište, a Rijeci, da će biti izvozište robe iz Srbije, Slavonije, Hrvatske i bogate Madžarske.

Mudriji se dadoše odmah na posao i dogovoriše se s upravom željeznice za ovo i ono. Bijahu to većinom Židovi, koji tek nedavno dođoše iz Madžarske sa svežnjićem pod pazuhom, a s punim kolima djece i žena. I tako su prolazili dani, a sve se više sakupljalo konja i praznih kola na Žitnom trgu, čekajući, da povezu štogod na Rijeku ili bilo kamo, a iz Dubovca sve su manje stizali vozovi. Isto tako i na Kupi: tumbasi se vraćali iz Slavonije prazni, a nijedan da otplovi natrag onamo. Upravo kano kad se iz čaše štogod toči, pa pri kraju pada tek kap po kap, dok i to ne prestane: tako je rijetko koji voz zatutnjio prema dubovačkoj strani, a rijetko se koja lađa spustila prema vodostaju, dok napokon nije sve zapelo. Počeli su nuditi konje i kola na prodaju, tumbase privezaše uz obalu, neke i na suho izvukoše.

Sve se pitalo: kako će sada?! Mislili su Karlovčani, da će još i više trgovati, ali se naskoro uvjeriše, da željeznica kroz njihov grad samo juri i da im se sva trgovina izmiče. Planuše. Sakupiše se i dadoše oduška svome gnjevu, zatraživši od oblasti, da

vrati Karlovcu, što je njegovo, njegovu trgovinu, njegov lagodan život, njegove vesele noći i bezbrižan san. Onda stadoše čekati: ta netko će se naći, nešto se mora dogoditi, nije moguće, da je Karlovac na smrt osuđen! Gdje je ta trgovina iz Madžarske, iz Slavonije, iz Srbije, o kojoj su neki prije toliko govorili?

Sve se više trgovaca šetalo, a razgovarali su uzrujano, pogledavali plaho. Kano da je netko velikom metlom mahnuo, najednom prestade trgovina, nestade one vječne navale kupaca, a Lujzinskom cestom poniče mjestimice trava. I nad tom travom stajali bi Karlovčani po sate i sate, buljeći u nju, jer je tamo nikad bilo nije, a značila je propast. Kupa je stala odrazivati blijede zidove okolišnih ulica, djeca se igrala po ladama, koje su bile na kopno izvučene. A lade, kano da ih je zahvatila neka neizlječiva bolest, pocrnješe, pa danas nestade jedne daske, sutra druge, izgubi se nekuda kormilo, puče veslo, a rebra se ukazaše. Hrlo su Karlovčani prebrajali novce, i mnogi je trgovac dugo u noć sjedio uz lojanicu u svojoj poslovnici, poduprijevši glavu rukama.

U petak i na sajmene dane opet bi stari život probuktio. Iz okolice je kano i prije dolazio narod, da trguje, da kupuje i prodaje, tek je razlika bila ta, što su svu robu za Rijeku vozili na stanicu, kamo su gonili i čopore konja i volova. Iza takova dana odlanulo bi Karlovčanima i boljim bi se vremenima ponadali. Željeznica je zviždala i lomatala i nadalje; činilo se, da s prijezirom juri preko bogatog Pokuplja i zamiče za stijenje uz Dobru.

Međutim je život tekao običnim tokom: društva se sastajala, pjevalo se, bučilo i kartalo po svu noć. Na Baniji se tresle drvenjare od plesa, a odasvud se pušile kobasice. Kako su građani imali onda vremena na pretek, šetali su marljivo i na radne dane, što nekad bijaše čudo i sramota. Neki su trgovci htjeli prikriti svoje propadanje još obijesnijim načinom života, njihove se gospođe stale još skuplje odijevati, a oni sami naganjahu skupe konje ili počeše izlaziti u lov u Draganički lug. Vlastela pak iz okolice pozivahu prijatelje u svoje dvore, gdje bijaše uvijek prostrt stô i širom otvorena pivnica. Sjajno su još živjeli, jer se narod tek stao otkupljivati od kmetovanja i silne je novce za to plaćao.

Taj su novac »zemaljska gospoda« upotrijebila za užitak. U krasnim se bečkim kočijama jatomice dovozili na željezničke stanice i odlazili u svijet, da ga se nagledaju i da i njih drugi vide. Bilo ih je odsada i u Beču i u Pešti, a mnogi se zaletiše i do Pariza i Rima. Donosili su kući krasna odijela, fine puške, skupe lovske pse i papige — ali i prazne kese.

Tako je živio ponajpače vlastelin Grčević i njegova milostiva rodom Mihačevićka.

Đorđe je promjenu, koja je nastala uslijed željeznice, jedva opazio, jer se zadubio u svoje nevoljno stanje. Čim se oporavio, pošao je do Micike. Za njegove bolesti niti jedamput da bi ga bila posjetila, sada ga je pak dočekala kano dobrog znanca i dobrog gosta, ali ništa više. On je gucao vino, kano da je pelin, i sve mu se u grlu nešto sustavljalo. Pratio je pogledom, kako konobarica okretno dvori goste, pa se sa svakim šali i svakomu želi ugoditi. Kad se nadala zgoda, ojunači se on i prišapnu joj: »Rado bih se s tobom na samu porazgovoriti.«

— Sa mnom?! začudi se ona, pa nastavi. — Drage volje, ali sad nemam vremena, drugi koji dan.

— Ne, danas — moram! istisnu mukom Đorđe.

— Pa dobro, odvrati ona, — ali kasnije.

Đorđe je sjedio i sjedio i do dosade se narazgovarao s ovim i s onim o svemu i svačemu, a Micika je samo dvorila, smijala se i ubirala novce. Đorđe se i malo pripio, pa joj i on — poput ostalih gostova — stao dobacivati šale, koje mu je ona veselo uzvraćala. Kad unoća, nje najednom nestade. Đorđe to isprva nije ni zamjetio, jer se upustio u široke i duboke razgovore. U neko doba iza ponoći trznu se on, ogleda se i opazi, da nje nema, a vrata njezine sobe da su zatvorena. Pomisli, da je ona navlaš tako udesila i da ga iza onih zatvorenih vrata čeka kao nekada. Pristupi k vratima i da će ih otvoriti, ali su vrata bila zaključana. Onda on potiho pokuca i nježno će uzviknuti: »Miciko, ja sam. — Tvoj Đorđe!« Nitko se nije javio. On pokuca još jače, kad li se kraj njega stvori neki onizak, crnomanjast čojo, pa ga njemački upita, što želi. Odmah sva krv u Đorđevim žilama uzavre, zakrvavješe mu oči i on kriknu hrapavo na onog Madžara: »Izdiri mi s očiju, crni vraže! — Ubit ću te, znaš!« i pruži zgrčene šake.

Madžar ga odmah uhvati za prsa i tako ga naglo povuče, da su Đorđu klecnula koljena, i on se ispružio na podu. Brzo se diže, a svi gosti skočiše na noge, pa viknuše: što je to?

Đorđe upre prstom u onog Madžara, pa viknu: »Evo, gospodo! svi znate, tko je dao novce za ovaj posao. A sada me s moga tjera ova crna grdoba! Je li to pravo?«

— Nije, kriknuše Karlovčani i lupiše šakama o stô.

— Tko si ti? izdera se Đorđe na Madžara, ali ovaj nije razumio, o čemu se govorilo, te kô mačak poskoči, objema rukama uhvati Đorđa za vrat, pa ga stisnu, da mu oči iskočiše.

U tren oka džipnuše Karlovčani sa svojih sjedala i jurnuše na Madžara, otkinuše ga od Đorđa, razbiše mu glavu i nos, isprebijaše ga i nogama ga napolje izguraše. Micika je u svojoj sobi kriještala, a Đorđe je navalio na vrata njezine sobe i razbio ih. Ipak

Micike nije našao, jer je umakla kroz prozor i na ulici stala dozivati pomoć.

Pobjednici napuniše čaše, pa ih u zdravlje Đorđa, »svoga čovjeka«, ispiše. Nastaviše bučnu zabavu i hvalisanje, a svima bijaše drago, što su dali oduška mržnji prema madžarskim provalnicima. Udariše psovati i željeznicu i željezničare.

Đorđe se pako dao na potragu za novcem, što ga je valjda Micika spravila u svojoj sobi. Ne našavši ništa, zovne sluškinju i nju upita, znade li, gdje su sakriveni novci; ali sluškinja nije toga znala. Na to Đorđe pregleda i prekopa svaki kutić i sve po sobi porazbaca, pa je s užitkom gazio po odjećama i rubenini Micikinoj. Njemu je tekao s čela znoj od napora, vina i uzbuđenja, a iz pokrajne je sobe prodirala snažna pjesma, lupa čašama i smijeh.

Nenadano banuše u gostionu stražari, što ih je predvodio onaj Madžar. Đorđa zatekoše usred Micikine sobe, a onaj im ga Madžar pokaza prstom. Stražari priskočiše i da će uhvatiti Đorđa, no u to se proturaše pijani gosti do Madžara i jedan ga udari šakom u zatiljak. Dok su se stražari s gostima natezali, preplaši se Đorđe i pobježe kroz prozor. Trčao je po opkopu, preskakujući topove, a iz Micikine se gostione orila za njim vika i pravdanje, te su iz pekarija istrčali pekari i zurili na onu stranu. Blijeda je zora pukla, hladna je rosa prokapala, na istoku zažarilo se nebo, a kosi zafućkaše. Đorđe je bježao i sretno prispio kući, ali ne nađe u hitnji ključ od glavnih vratiju, pa skoči na zid, izderan, ugažen i otrcan, spusti se na drugu stranu, okliznu se na skliskom blatu, pope se na drugi zid — isto takav kao i prijašnji — i siđe u dvorište, gdje ga dočeka »Oro«, držeći visoko otečenu šapu. Pas ga repom pozdravi, ali ga Đorđe udari nogom u rebra, da je bolno zacvilio. Stare stepenice zaškrinuše pod tihim koracima Đorđa, koji se uvlačio u kuću kano tat; u svojoj se sobi hitro razodjene i bacivši se na postelju, na silu zažmiri, želeći sna. San nije dolazio, jer je Đorđe čekao, kada li će stražari početi da lupaju o vrata i da ga dozivaju.

Prvi, koji mu je na vrata pokucao, bijaše odvjetnik Tkalčić, koji je odmah na njega viknuo: »Kakovu ste to ludoriju opet počinili? Koji vas je vrag na to naputio? Što je? Jeste li pri pameti ili vam se miješa?!«

Đorđe je bio uplašen i uzrujan, pa samo propenta iz postelje: »Što, što se je dogodilo?!«

— I vi to mene pitate, mene?! Jesam li ja noćas razbijao vrata, jesam li ja provalio u sobu neke djevice, jesam li ja odnio svu prištednju, koju je ona sirotica spravila za nevolju, a od svojih ruku? Od svojih ruku, gospodine! Pojmite li vi, kakov ste počinili zločin? Razumijete li vi, da se podignuo sav grad, da vas kazni, vas, što otimate prištednju siroti djevici? Shvaćate li?!

— Ne, odvrati Đorđe, — jer ja to uradio nijesam.

— Nego tko? upita Tkalčić.

— Ja ne znam, ali ja joj nijesam ništa uzeo, jer ničega tamo nije ni bilo. Sve sama odijela i fina rubenina, a niti krajcare novca.

— Ej, Đorđe, Đorđe, zavrti odvjetnik glavom, — mislio sam, da ste drugi čovjek! Nitko — pamtite: nitko — nije vam takav prijatelj kano ja; nitko vam ne želi dobro kano ja, a vi meni tako!

— Ta nemojte zaboga, kliknu Đorđe, — ja vam istinu kažem, istinu. Kanda se pred smrt ispovijedam: ni krajcare nijesam našao, odnijela je ona nevjernica sve, odnijela je moje!

— No, a kako da je pretinac prazan?!

— Kakav pretinac?

— Ta molim vas, znate vi bolje od mene i ne razumijem, čemu se pretvarate. Bojite li se, da ćete sa mnom morati dijeliti? Pa kad bih ja to od vas i zahtijevao, opet vam ne bi škodilo, kako vam škodi ovo ludo nijekanje. Eno: razbita vrata na sobi, razbita dva ormara, jedan za rublje a drugi za odjeću, razbit stol i otvorena i ladica, u kojoj je ona jadnica spravila svoj teško zasluženi...

— Kakova sirota, kakova teško zaslužena prištednja, kakova ladica s novcima? Ja joj nijesam ništa uzeo, nego dete vi progovorite već jednom ljudski: jesu li zbilja nađeni ili pokradeni kakovi novci?

— Čovječe Božji, ona viče, plače i čupa kosu, da ste joj iz one ladice odnijeli preko tisuće!

— Tisuće! Ha, ha, nuto lopova. I to je dakle izmislila, da me još više osramoti. Tražio sam posvuda baš te njezine tisuće, da ih uzmem, jer su moje, ali ih nijesam našao. Ona laže!

— Neka prisegne!

— Prisegla je! Eno kod suca prijave: tuženi ste, da ste provalili, porazbijali i pokrali. Pravi i potpuni razbojnik, pa da bude sumnja još i veća: razbojnik je pobjegao kroz okno.

Tkalčić se ušetao po sobi smišljajući, kako bi nategnuo Đorđa, da prizna, e su u njega Micikini novci, pa da ih onda podijele; ni riječi mu nije vjerovao, a Đorđe se stao tresti i zacvokota zubima kano od zimnice.

— Prisegla je, govorio je odvjetnik, — da su joj ukradeni novci, svota velika, dokazano je, da ste vi provalnik — dokazaše svjedoci; sud mora vjerovati i njoj i svjedocima, a vi niječete. Kako se to slaže? — Jeste li, molim vas, bili barem pijani?

— Više srdit nego pijan; a kako da ne budem, kad me ono Madžarče bacilo na pod. Da mi ga nijesu oteli, zubima bi ga bio razderao.

— Hm, hm, kimaše Tkalčić glavom.

— Promislite, nastavi Đorđe, — ne biste li i vi bili pobjesnjeli u takovoj zgodi i prilici?

Tkalčić ga je zamišljeno motrio, onda najednom vikne: — I opet lažete! Vi nijeste bili srditi, vi ste bili pijani, razumijete li: pijani!

— Oprostite... poče Đorđe.

— Ne, ne! uzvika se Tkalčić i podiže ruke nad njim. — Pijan ko batina. Do kraja pijan, pijan tako, da bi mački rekao »milostiva« i poljubio joj šapu.

— Ja vam se čudim, reče Đorđe.

— Čudit ćete se vi još i više. Recite mi, hoćete li, da i u toj stvari budem vašim odvjetnikom?

— Svakako!

— Dobro! Onda me razumijete, kad kažem, da ste bili potpunoma pijani, ne sjećate se ničesa, a i mozak vam se uzdrmao od pada, — to će dokazati Prohaska. I na takvog dakle čovjeka viknuše naši poštenjačine. Dakako: oni jadni ne znadu, što je i kako je, kad se čovjek opije, pa mu se hoće šale! Dokazati ću ja njima svima, da je lopovluk, što rade i tužit ću ih radi potvore. Vidjet ćemo, kome će se vjerovati više: da li prepredenoj i ozloglašenoj nekoj curi ili čestitome građaninu? Razumijete li? Možete li shvatiti moju osnovu?

— Ta kako ne bih, uzdahnu Đorđe, — ja pijan ko batina i ne znam, što radim.

— I mozak vam se uzdrmao.

— Makar i mozak, što mi je stalo!

— A da to i vama dokažem, poslat ću odmah po Prohasku.

— Sam idem k njemu.

— Nije istina! Vi ste bolesni! Vi samo buljite preda se ili u strop, pa doktoru odgovarajte koješta; ako vas pita za ime, recite, da se zovete Micika!

— Vama se hoće šale! izlanu Đorđe.

— Vražja šala; evo me i znoj oblio. Bože moj, hoće li ikad biti naplaćen, ne moj trud, nego moja ljubav prema ovome čovjeku, kojega volim, a ne znam ni sam, zašto. — Kažite mi, Đorđe, otvoreno, koliko ste joj uzeli novaca? Ne bojte me se.

Đorđe razrogači oči, dohvati čašu sa stolića kraj kreveta i viknu: — Što me iskušavaš, lopove?, pa je baci na Tkalčića, koji se prignu, te čaša lupi o zid i razbi se.

— Nije vama do mene, nego do novca! Stidite se! Nijesam li vam već oba džepa dukatima napunio, a da bi zašto? Sada vam se prohtjelo proglasiti me tatom, pa da tadbinu dijelimo. Sram vas bilo. Rekoh, ne porekoh: htio sam uzeti joj novce, ali ih nijesam našao. Htio sam, jer su moji!

— No, ne ljutite se, prijatelju, promuca Tkalčić blijed u licu, — htio sam vas samo iskušati. Znate, mi advokati upotrebljujemo razna sredstva, da do istine dođemo. Ja vam vjerujem, i sad je tog razgovora dosta, nego me posluhnite, ostanite u postelji, a ja idem, da pošaljem kogagod po Prohasku, pa da vam odmah napiše svjedodžbu.

Tkalčić se požuri u dućan i nađe tamo Elviru, pa je umoli, neka pošalje po liječnika Prohasku. I ona je već dočula, što se te noći zbilo, pa se zlobno smijala i bacala poglede na visokog novog pomoćnika, koji je u njih radio već par tjedana i stekao njezinu potpunu sklonost, a to je Mate bolno oćutio. Taj je pako dugajlija odmah shvatio svoj položaj, zaljubio se u Elviru do ušiju i pomalo krao, a ni jedno ni drugo nije umaklo budnom Matinom oku. Elvira bi u taj sat redovito otišla u svoju sobu i ne bi je bilo do podneva, jer se redila. Mate se ovaj put ponudi, da će po liječnika, i ona mu, polazeći u svoju sobu, to dopusti. Mate tada poskoči prema kuhinji i viknu: — Mašo, sedam! na što se ona oglasi, veleći: — Razumijem: sedam!

Izišavši na ulicu, naheri Mate kapicu i pripali cigaretu. Ulice su bile puste i travom obrasle. Nešto se ljudi sunčalo i ljenivo obilazilo dućane, kojima su na vratima stajali trgovci, buljeći u nebo ili u zemlju. Nekoliko je prosjaka zvrndalo kojekuda, jer je taj dan bio četvrtak i »domaćima« bijaše dopušteno ubirati milostinju. Jedna su jedina kola ružila po nejednakoj kaldrmi u gradu, i svatko se za njima ogledavao. Samo su topovi po bedemima veselo odrazivali sunčane trake, sve ostalo bijaše tmurno.

Nekakovo crno, čupavo štene zalijetalo se u noge rijetkih prolaznika, koji su ga većinom odguravali, pa bi ono i zacviljelo. I u Matu se štene zaleti, pa mašući repićem i klopotavim ušesima splete se s njegovim nogama, da on jedan čas nije mogao ni koračiti. Mate stade, turnu ruke u džepove prsluka i pušeći cigaretu zagleda se u psetance, a ono, nenavično, da se itko za nj brine, sjedne preda nj i sve žmirkaše tamnim očicama. Mate ga promotri i nikako da se sjeti, koje li je pasmine; niti dokraja kudravo, niti skroz kratke dlake, niti dugih, niti kratkih ušiju; jedna mu se uška preokrenula na zatiljak, a druga mu skoro oko pokrila; šape su mu bile prilične, a trbuh gô i otečen. Gladno kanda nije bilo, nažrlo se negdje bilo čega. Ali je čudan bio pogled toga psa: kanda nešto prosi, kanda znade, e je ostavljen i zaboravljen, prepušten samo sebi i slučaju. Nenadano Mate prestade pušiti, izvadi ruke iz džepića, pa se još bolje prikuči k psu i zagleda se u njegove očice, u kojima kao da bijaše neko pitanje. Iza tolikih godina Mati bude jasno, da je i on nekada tako vrludao, jer ga je otac — ne, izgubio, nego upravo napustio. On se začudi toj pomisli, no za čas bijaše stalan, da je tako, pa požali samoga sebe, a na oca i svoje planu gnjevom. I njega su tako gurkali —

kano ovog psa; i Maša ga je skoro ubila i gladom morila; i do njega nijesu držali ništa, pa ga je bez kazni vrijedao Alfredo. On uvidi, da mu je taj pas posvema bliz, da je njegova dužnost pobrinuti se za ovo kukavče, što ga iz topioga kutića izbacila nečija nesmiljena ruka. On se prignu, a štene poskoči prema njemu, uhvati ga za prst i od milja ga ugriznu slabim šiljatim zubićima. Mate ga uhvati i ponese.

S liječnikom se vrati kući i potrča u staju, pa tamo na slami odloži psića; zaleti se zatim u kuhinju i hitro ispriča Maši, da je našao nečije izgubljeno štene, i ne premuča, što mu je tištilo srce, pa mu se ote iz ustiju mukla kletva na oca. Maša bi za Matu i u vodu skočila, pa mu u svemu dade pravo i pruži mu lončić mlijeka za psetance.

Mate odnese psiću mlijeka, a ono je već svu staju obišlo i onjušilo repove krava i noge konja i svagdje sretno umaklo. Štene se baci na posudicu s mlijekom, pa je pohlepno lokalo i jednu šapu u mlijeko turnulo. Mate šapicu izvadi, a pašče je opet unutra stavi, pa kad je Mate htio ponovno izvaditi šapu iz zdjelice, ono bome i zareža, našto Mate prasnu u smijeh. Zagrozivši se »Oru«, neka štene pusti na miru, potrča u dućan, pa naskoro zovnu Mašu s dna stepenica i doviknu joj: — Mašo! — šest! Maša se u kuhinji u sav glas nasmija i odvrnu: — Dakle: šest! — Dobro, dobro!

Prohaska je u to pregledao Đorđa i sio da piše svjedodžbu, a Tkalčić mu je pomagao. Kad svršiše, htjede Đorđe odmah da plati liječnika, a kako nije novaca uza se imao, viknu, da je Maša dotrčala sva uplašena.

— Dede, Mašo, reče joj on, — poskoči u dućan, pa neka ti dadu što su danas utržili, jer mi je platiti gospodina liječnika, a nemam ništa uza se.

— Koliko trebate? upita ga ona.

— Svejedno, tek donesi sve.

— A sve je šest forinti, — makar ih je bilo već sedam.

— Što je to, Mašo, što to govoriš? Ja te ne razumijem, reče Đorđe zlovoljno.

— To je lako razumjeti: kad je naš Mate pošao po liječnika, bilo je u ladici sedam forinti, a sad ih je šest, jer je novi pomoćnik ukrao i onu sedmu forintu, i sve, što je kasnije utržio.

— Tako ti Boga, govoriš li istinu? šapnu Đorđe, a ona nastavi:

— Otišla se Elvira cifrati u svoju sobu, pa će popodne i ona; dopodne on, popodne ona, a na večer i u noći bit će zabave do mile volje. I sve je to vidio i čuo naš Mate, pa nije mogao izdržati, nego kazao meni, a ja eto Vama. Hoćete li šest forinti?

Đorđe mahnu rukom i jedva istisnu: — Donesi ih pet. Krv mu navalila u glavu i dušilo ga, a tamo kod okna uzvikali se liječnik i advokat.

— Pogledajte ga, klicaše Tkalčić, tko će ovo da presluša i po sudu povlači? Ja nijesam liječnik, ali mi je Bog dao zdrave oči, pa vidim, što drugi ne će da vide: čeljade se guši, jer mu je udarila krv u mozak! Kako i ne bi, kako je krupan, a onaj ga bacio o pod. Dete Vi, doktore, samo od šale cecnite na pod, pa da vidimo, ne će li se i Vama zavrtjeti u glavi.

— Bješ'te odvrati Prohaska, — Vama se vrti i bez toga. I ja kažem, da je bolestan, ali ne ću da tvrdim, e je ozljeda teška, jer je ne vidim, nema je. A tko bi znao, što po njegovome mozgu kopa! Uostalom da bude vuk sit i koza cijela, i da se riješim Vas, koji bi me naživo derali, eto tvrdim, e je Đorđe bolestan, teško bolestan, i ležat će u krevetu, a ja ću ga liječiti. No on je samo moj: ni Vaš ni sučev, nego moj, i ozbiljno Vas molim, ne uzrujavajte mi pacijenta i ne dolazite ovamo, dok ne prizdravi. Nanese li Vas ipak koja sreća do njega, da ga zapitate za zdravlje, kako se kršćaninu pristoji, da ste mi ostavili cipele pred vratima, jer ga i škripanje cipela uzrujava.

Tkalčić ga slušao, pa se osmjehnuo. »Lopov si ti, moj doktore«, šapnu mu u uho.

— Ni manji ni veći od tebe, uzvrati liječnik.

— Da se muze krava? upita potiho advokat.

— Sve u slozi i prijateljstvu, dometnu doktor.

VIII.

O Miholju u jeseni pokisli svi šatori po karlovačkim ulicama, jer je kiša pljuštila sve do deset sati. Trgovci su bacali pogled na nebo, hoće li gdjegod puknuti vedrina, dok su kupci tapkali po blatu i gubili se u krčme. Na cesti prema Draganiću nije bilo nikog dalje od »Selca«; tek popodne potjerali bi ovuda seljani iz prikupskih krajeva svoje hitre trbušaste konje.

Jedini je Mijo Car stupao, fićukajući nešto, pa se je po kojiput i obrnuo, da uhvati kroz hrastovo granje draganićkog luga pogled na Martinšćak, na visok zvonik u gradu i na švaračku crkvicu. Pod pazuhom je nosio svežnjić, a u ruci tanku batinu. On se je ovo posljednji put vraćao u Zagreb, jer je ove godine svršavao gimnaziju. Tamo je živio bolje, nego prije u Karlovcu kod Franjevaca, jer je kano odličan đak podučavao i prilično zasluživao. No — dakako — željeznicom putovati bila bi rasipnost, na koju nije ni mislio.

Svi su jarci bili puni žutkaste vode, u šumi se razlile mlake, od kojih nastadoše prava jezera, stablje je bilo mokro i mrko, nigdje ni ptice. Na nebu visjeli sivi oblaci, pa je prokapljivalo. Turoban okoliš nije smetao Miju Cara, on je koracao zadovoljno i ne pazeći odviše, kamo staje,

Pri nekom zaokretu sjedio je na kupu razbitog kamenja mladić njegovih godina, tuckajući debelom i čvoravom batinom po kamenju. Kad je Mijo Car došao do njega, on podiže oči i Mijo ga prepoznade. Bijaše to Skontijev sin Alfredo — skitnica.

I Alfredo prepoznade Miju, pa ustade, pruži mu ruku i reče: — Zdravo, kamo ti?

Mijo se osupnu, zagledavši se u blijedo lice žarkih i nemirnih očiju, pa odvrati: — Zdravo! Idem u Zagreb.

— U školu, je li?

— Da.

Alfredo časkom kano da nije znao, što bi dalje, pa reče: — A meni su pisali od kuće, neka dođem, pa sam se do Jaske dovezao željeznicom, a odanle idem pješke, da razgledam ovaj kraj. — Bio sam u svijetu — na naukama.

— A što si učio? upita ga Mijo bezazleno.

Alfredo ga ošinu okom, pa reče: — Učio sam, kako se živi i bez tih vaših prokletih škola. Popođe bliže i nastavi: — Trebam nešto novaca, daj mi ih!

Mijo odskoči i viknu: — Ja ništa nemam, vjeruj mi:

— Lažeš, huknu Alfred, pa se ogleda, podiže batinu i viknu: — Daj!

Mijo Car dršćućom rukom segnu u džepić prsluka i izvuče staru kesu, pa mu je pruži. Alredo je otvori i ugleda desetak krajcara, pa se hrapavo nasmija i reče: Malo je, ali je i to za tebe odviše. — No ne zamjeri, i hvala ti!

Mijo Car nastavi svoj put, dršćući od uzbuđenja, a Alfredo protegne ruke, zijevne i popođe prema gradu.

Đorđe je otjerao pomoćnika kradljivca i još i više zavolio Matu, a Elvira ga zamrzila, jer nije smjela primati novce od kupaca. Promjena se Mati u toliko nije sviđala, što je sada gospodar znao za svaku krajcaru, pa se krasti nije dalo. Premda je pukla sudbena odluka, da Đorđe u dućan ne smije, nego da imutkom djece imade upravljati skrbnik — odvjetnik Berman —, Đorđe je radio u dućanu, zagrozivši se Bermanu, da će ga ubiti iz kubure. Tu je grožnju prijavio Berman sudu, pa su svaki dan očekivali, što li će sud na to.

Trgovina toga dana popošla konačno dobro i Elvira je stajala na vratima, pazeći, da se ne krade; dolazili su naime seljaci sa širokim torbama, a seljakinje s dugim pregačama, pa je počesto nestalo sad ove, sad one stvari. Ukrali bi štogod, a kad bi se krađa otkrila, oduzeli bi tatu stvar, a on bi samo prignuo šiju, po kojoj bi ga udarali i iz dućana ga izgurali.

Elvira opazi Alfreda, koji je sjedio na zidu iznad Kupe a nasuprot dućana svoga oca, pa je štapinom oko sebe tuckao. Njoj je prestalo kucati srce, kad ju je on pogledao ispod oka, jer je u tim očima pročitala neku opasnu grožnju. Silila se, da onamo ne gleda, pa joj odlanu, kad ga tamo više nije bilo, i ne kaza nikome ništa, znajući, da će povratak Alfredov svi u kući i prehitro osjetiti.

Rano legnuše, jer su bili umorni od posla, a sutra je trebalo rano ustati i cijeli dan naporno raditi, pa tako i još nekoliko dana, jer je miholjski sajam bio u Karlovcu znamenit, a trajao je cijeli tjedan. Debeli mrak pao na kuću, ni prsta pred nosom nije bilo vidjeti. Čulo se hrkanje i rijetko kašljanje. Sve je spavalo osim pasa. Ono pašče, što ga je Mate donio s ceste, naraslo je veliko i čupavo, pa kako je imalo brke odugačke, prozvaše ga brkonjom. Bilo je to čudo od pseta! Uvijek svagdje i nigdje. Kad bi ga dozivali, ni traga mu, a kad se tko u kući požurio, znao je stalno, da će mu na put brkonja. Dosadna je bila njegova nametljivost. Ljubio bi i ruke i noge, blatnim bi šapama kušao skočiti na prsa, da poljubi ravno u lice, a uvijek kanda se smiješi i da su mu vragolije na pameti. Poznala ga Maša dobro i praštala mu ružne navike i proždrljivost samo zato, jer ga je Mate volio nada sve. U njemu je on našao druga i svatko se čudio, kako se ta dvojica razumiju. Uz Matu je brkonja ozbiljan, kanda zajedno sa svojim gospodarom nešto smišlja, a Mati je valjalo tek pogledati, i pas bi ga razumio, pa bi se sav tresao od uzbuđenja, kad bi ga Mate pogladio, što je bivalo dosta rijetko.

Stari »Oro« nije brkonju volio, njemu se siromaku razvalila prednja šapa, i iz nje je tekao gnoj i provirila kost, pa bi je po vas dan lizao i samo se mrčio na brkonjine vragolije. Zaboraviše ga, pa je omršavio, ošugavio, kraste ga se prihvatile, a dlaka mu počela ispadati.

Brkonja bijaše vanredan noćni stražar. To je stvorenje noću lajalo, režalo, greblo, zaskakivalo, i Maša se zlorado smijala, znajući, da preko zida nitko više u kuću ne može.

Maša ove noći nije mogla zaspati, pa je čula svaki i najtiši glasić iz ove velike i stare drvenjare. U neko doba začu, da su se otvorila tiho jedna vrata, da bose noge tapkaju po hodniku i podnice škriplju. Čula je i kako ruke opipavaju zid, pa i kako se jedna vrata otvoriše i zatvoriše. Ona uzdahnu, pa prošapta: »Svi smo živi grješnici«. Znala je ona, tko to noću tapa i kamo, pa se osmjehnula i na to spokojno zaspala.

U hajdučko doba noći i oko druge po ponoći — skviknu brkonja u dvorištu i stade ga pomaman lavež i režanje, no nitko u kući ni makac. Pas je naskoro na nekog navaljivao i kano borio se, a »Ore« nije bilo čuti. Brkonja je lavežem pratio nekog u

kuću kroz vežu. Maša se probudila: netko je doista pošao po stepenicama, ali to nije mogao biti tat, jer je udarao nogama o stepenice, koje su ječale i škripale. Ona upali lojanicu i malo odškrinu svoje vrata. Uto se negdje otvoriše druga vrata i eto Mate. Na vrhu stepenica sukobi se on s pijanim Alfredom. Maša je širom otvorila vrata i svjetlo pade na onu dvojicu. Alfredo je glavinjao i jedva se držao na nogama, a pri tom se Mati ludo smijao.

I Đorđe i Elvira priskočiše, pa se sa svijećom u ruci zagledaše u užasno krvave pijančeve oči. Skonti je uzdrhtao i kliknuo: — Eto, vratio mi se izgubljeni sin! — I nigdje groma, da udari u ovu sramotu, u ovu rugobu, u pijanduru.

— Pa-pa, tepaše Alfredo, — s-sve zaborav-ljeno, op-rošteno. Pr-pr-praštam ti.

— Ti meni! planu Đorđe i podiže pijest.

— Ta nemoj, reče Elvira, — vidiš, kako je. Kad se ispava, onda ga psuj.

— Ne — riknu Skonti, — prokleo sam ga, zabranio sam mu kročiti u očinsku kuću — van s njim!

— Tato mili, — molim te — zašapta Anica, pa poljubi zgrčenu pijest.

— Dabome, dometnu Elvira, — kuda s njime van, sramote je i onako dosta.

— Ostavite ga, neka se ispava, pa ćemo onda dalje, reče Maša. A Skonti se tresao i jedva suzdržavajući suze zavapi: — Nesretan ti li sam, mili Bože moj! Onda zakri rukom oči i popođe s Anicom teturajući u svoju sobu.

Maša i Mate smjestiše Alfreda na klupčicu u kuhinju, a on se zagleda u njih, pa opsovavši reče: — Ma-a-šo, daj mi piti.

— Uh, brento! odvrnu Maša, — evo lađane vodice, te se ti napij, gospodičiću lijepi. Pruži lončić vode, a on se strašno uozbilji i udari batinom po lončiću, pa Mašu poprska.

Najednom se zagleda u Matu i reče: — Tebe ću ja ovako! i pokaza rukom kanda ga kolje.

— Hoće on prije tebe, šanu Maša, zagledavši mu se u mutne oči.

— I tebe ću — sve ću ja vas! Najprije tebe! hraknu on, dignuvši tešku toljagu. Mate toljagu zgrabi i htjede mu je oteti, ali on kano da se otrijeznio, ne dade je, i njih se dvojica pohrvaše. Iznenada Maša podmetnu Alfredu nogu, i on se uskoleba, pa ga Mate sruši na pod.

Mate je stisnuo prste oko vrata Alfredu, komu se na ustima pojavila pjena, a oči mu iskočiše. Maša je svijetlila.

— Bih li ga, Mašo, odmah sada udavio? upita je Mate.

— Nemoj! Poginut će on drugačije, odvrati Maša. Mate popusti, a Alfredova glava lupi o pod, i on brzo zahrče.

— A jesi li čula brkonju? upita Mate na polasku Mašu. »To je pas!«

— Čula sam ga, čula, a »Oro«, ni da bi pisnuo. Čemu hranimo toga psa? Ubij ga!

U kuhinji orilo se pijančevo hrkanje. Maša legne, pobožno se prekriži, namjesti se i s nekom odlukom među obrvama naskoro zaspi, a kad se ujutro digla, Alfreda u kuhinji nije bilo.

Svima je u kući odlanulo, što je Alfredo otišao, no neki ih nemir ipak nije minuo i pitali se, hoće li možda u noći banuti, ali nitko ga ne spomenu.

Pod večer dođe Mate u dvorište, a brkonja se odmah smiri, spusti rep do polovice i gledaše mudro svoga gospodara. Mate mu se nasmija i stade ga po plećima gladiti, govoreći: »Dobar si ti pas, moj si ti pas!« Pašče se samo uvijalo pod njegovom rukom i od milja drhtalo. Onda se Mate okrene prema «Oru«, a »Oro« je ležao, milo ga gledao i po katkad bi repom po tlu uzmahnuo.

— Amo dođi! viknu Mate strogo na njega. »Oro« ga posluša i došepesa do njega, pa sjedne, nadajući se milovanju, no u očima Matinim opazi neku groznu odluku, pa podvinu rep i stade šepesati prema svojoj kućici. — Stani! viknu Mate na njega. — Izdajice, podmuklice stara! Dolijao si!

«Oro« u strahu legne na trbuh pritisnuvši glavu o zemlju i tako ga zahvati silan udarac kolcem. Nije ni kmrgnuo, nego se samo izvalio na stranu, a Mate je kolcem lupao po lubanji, dok nije prsnuo mozak i protekao mlaz crne krvi. Brkonja je podvinuvši rep pobjegao u staju. Mate baci kolac od sebe i ogleda se, a ono Maša stoji na oknu, pa se ceri. »Pravo, pravo!« klicaše ona, a njemu se pričini, da to ne govori ona, nego jedan od onih bezbožnika, koji su na slici u samostanu spremali uže za vješanje. Nešto ga žacnu, pa ostavi psa i ode u dućan.

A kad se Anica zagledala u dvorište i opazila mrtvog psa kraj zdenca, potrča dolje i sva se preobrazi od boli, pa ciknu i podiže viku, da je netko ubio staroga »Oru«.

— I doba je, da ga nestalo, doviknu joj Maša.

Anici zadrhtale usne, pa se u nju zagledala. A Maša joj nastavila govoriti: — Ne znaš ti, kakav je to bio lopov. Što ti znaš! A valjalo ga je ubiti već davno prije, i manje bi grijeha u kući bilo. Manje, kažem ti!

Potekoše suze Anici na oči, pa reče: — Mašo, a zašto — ubiti?

— Zato, odvrati ona i oči joj se zakriješiše, — tkogod ne valja, neka gine!

— I tebi je srce dalo . . . ?!

— Nijesam ga ja, moja je ruka preslaba, ali smrt sam mu zaželjela.

— Tko ga je ubio? Zar...?!

— On, da, nego tko bi?! I nema u kući čovjeka van njega!

Anica vrisnu, pritisnu obje ruke na grudi i plačući pobježe u svoju sobicu; Maša se za njom zagledala, pa promrmljala: — Nije to Skontijeva krv!... To je Starešinićka i starinom Hrvatica! Primače se k prozoru i viknu na nekakvog odrpanog kočijaša: — Ej, klipane! Odvuci tu strvinu u Kupu!

Mati se u dućanu nešto gorko dizalo u grlo, pa mu se nije račilo večerati. Sveđer ga je motrio stari »Oro«! Blage su oči psa bile uprte u njega i molile ga za smilovanje, pa kudgod pogledao, svagdje je vidio te oči! Kad zatvoriše vrata na dućanu, on iziđe i sjedne na zid nad Kupom, pa je čekao — čekao je kano na spas svoj, da dođe ona, pred kojom mu se već toliko puta nadalo kleknuti kano pred sveticom. Želio je, da ga riješi bremena, jer je ćutio, da je ubojica, makar tek psa ubio. I ne prevari se. Anica sjede kraj njega, a on se zagleda u njezine velike i vlažne plave oči, u kojima je bilo jednako mnogo milja i boli.

— Maša me nagovorila, prošapta on.

— Nijesi mario, odvrati ona i uzdahnu. On opazi, da su se niz lice njezino odronile dvije suze, pa se uskoleba i jedva istisnu: — Ne plači, ne ću je više slušati.

— Ne plačem, reče ona, — ali mi je tebe jako — jako žao. — Imaš li ti srca, imaš li duše?

— Imam, uzviknu Mate, — i reci, što da radim? Tebi za volju učiniti ću sve.

— A ti se pokaj, odvrati ona tiho.

Kano da je nešto oko njezine glave sinulo, Mate se sjeti starca redovnika i anđela u kapelici sv. Ivana Nepomuka i slika u samostanu, pa mu u glavi zazvonješe sva zvona, zacvrkutaše laste, i on se spusti na koljena pred njom, obuhvati joj noge objema rukama pa zaplače poput malog djeteta. Anica je šaptala, stavivši ruke na njegovu glavu: — To u tebi duša plače! Poslušaj njezin glas i budi dobar. — Budi dobar svakome: i čovjeku i drugome stvoru, a budi dobar i meni. Ti znaš, da nikoga nemam. Glas joj zadrhta. — Otkada je mačice nestalo, sama sam. U tebe se pouzdajem. Hoćeš li biti dobar?

— Hoću, Anice, šaptaše Mate. — Za tebe i život svoj. Oprosti moje grijehe.

— Kaži mi ih, reče ona, jer je već dulje vremena sumnjala. Mate zinu, no nešto mu stegnu grlo, i on ugleda u nutrini svojoj neku gadnu priliku, što mu se kesila i stiskala mu i grlo i srce. Nasilu on htjede priznati krađu, ali dukati zamamno bljesnuše pred njim, pa i Elvirino lice zasja kano vilino obličje. On se trznu i ganu, htjede se svemu tome oteti, očistiti srce pred ovim svetim bićem, ali promijenjenim glasom tek istisnu: »Oprosti ti, pa će biti sve prošteno!« a ona onda potiho reče: »Bog ti prostio!« sagnu se i poljubi ga u čelo i još dometnu: »Bog te blagoslovio!« Diže se na to i ode u kuću, a Mate ostade klečeći, pa skoči na noge i pridušeno vikne: »Što je to u meni? Kakav stvor?! Što mi ne da očistiti duše! — O, Anice, da znaš, tko sam i što sam! Ali ja ću se popraviti, tebe ću biti dostojan i vrijedan — tebe, spase i živote moj!«

Mate je mislio, da će se riješiti bremena na grudima isto onako, kako bi zbacio sa sebe kamen ili kako bi se u polusnu čvrstom voljom riješio more, što ga je dušila. Ništa nije trebalo, nego samo htjeti, i on će biti dobar i milostan, kako je to Anica zaželjela i za čim je on sada žudio svom dušom, jer je znao, da je ograda, preko koje nikako ne će moći, između njega i Anice, dok bude ovakav, a za njom — za njezinom čistom dušom — hleptilo je njegovo čitavo biće. On nije sebi nikada zamišljao Anice kano žensko stvorenje, nego kano nekakvo biće u visini, biće dostojno, da se pred njim u prah baci, pa ga je pomisao na nju jednako ushićivala kano i prilike anđela u kapelici.

Ipak je znao, jer je ćutio i duševnim očima motrio, da su u njemu dva stvora: jedan blijed i neopredjeljiv, a sličan Anici, a drugi strašan, crn, rutav i stalan. Onaj bijaše tih, a ovaj se sveđer kesio, i grudi bi Matu zaboljele, kad bi se ushihotao. Kad je ono mahnuo kolcem na nemoćnog starog psa, oćutio je u sebi bijes, ali taj je bijes bio i ugodan, sve su mu se mišice tada napele u osjećaju krepčine i milja, da mogu, da smiju, da su kadre — ubiti, a onaj je crni stvor u njemu kliktao.

Htio je pomoći onomu blijedomu i neopredjeljivomu stvoru u borbi s onim strašnim rutavcem, ćuteći u sebi oluju, uzvitlanu od te borbe, no nije znao načina. Da je mogao ikako rukama pripomoći, smjesta bi on to uradio, makar nožem morao proparati grudi! Ovako je kano otrovana riba potrčao u noć bez cilja i prave nade u oslobođenje.

Potrčavši pustim i tamnim ulicama uz Kupu, stiskao je šake, grozio se, uzvikivao i jecao, ali ono nešto strašno u njemu samo se cerilo i hihotalo, držalo ga se kano ris jelena, i on nikako da ga izbaci ili odbije. Žutilo ukradenih dukata ugodnim je sjajem blještilo i treptalo i nikako da se odluči, vratiti ih gospodaru, premda je znao, da će mu se u grudima »ono« porugljivo smijati, dok ih ne vrati, a učini li tako, da će ono, drugo nejasno postati jasnijim.

Obje ruke podiže prema nebu, ali ih ne sklopi na molitvu, nego stisnu pijesti i zagrozi se nekomu, koga

dobro poznavao nije, ali je ćutio, da se pred Njim u strahu trese.

Srljajući tako ni ne opazi, da je dospio na Šranjgu, gdje su se derali pijanci, zvečale čaše, orila se pjesma i kletva. Smetalo ga sve to i pođe prema gradu, pa se ugnu rulji, što je teturala i urlala:

Čupava, garava,
Otvori mi vrata,
Kupit će ti bracika
Đerdan oko vrata!

Dospije pred neku veliku rasvijetljenu zgradu, iz koje je brujila vesela glazba, a sjene u parovima poskakivale mimo prozora. Zagleda se u veliku dvoranu i opazi mnogo veselih, znojnih i crvenih lica: mladi se okretali uz glazbu, a stariji sjeli uza stolove, pa pili i smijali se. Svi bijahu objesni i razuzdani, no Mate ih pojmiti nije mogao i pitao se: »Čemu se vesele?« Pomisli, ne bi li i on među njih, ne bi li i on tuj tražio mira i već pokroči, kad li začu smijeh — sličan hihotu, od kojega ga u grudima znalo zaboljeti.

Ne! veselja i radosti nije trebao, nego mira i tišine, kako bi se sabrao, kako bi bolje progledao, svoje srce razmotrio i pronašao način, da se riješi zlog duha, koji je u njemu podcikivao. Hodajući po mračnim ulicama, drhtao je od velike borbe i velikog pitanja, bi li ukradene novce povratio, bi li priznao svoj zločin i nikad ga više obnovio? I skoro, te je odlučio potrčati kući, probuditi sve, sasuti pred njih vrećicu dukata, kliknuti priznanje i pasti pred Anicu, ćuteći, da bi joj odmah tada mogao slobodno pogledati u oči i za uvijek tražiti i naći u njima neizmjernu nasladu, koju je tek naslućivao.

Dospio je na opkope, a tu su se micale sjene — sve dvije i dvije —, čuo se šapat i cjelovi, objesno i strastveno. U zraku je bila neka opojnost, od koje se maglilo, drhtalo srce, a širile ruke. Jedna se ženska prilika nenadano zaleti prama njemu šapćući: — Ipak si došao Ivo!

— Ja nijesam Ivo! kriknu on kano uboden nožem, odgurnu ženu i pobježe u noć bez cilja.

Tok je njegovih misli bio prekinut i uzalud je nastojao probuditi prijašnje osjećaje: dodir sa svijetom, koji je griješio poput njega sama, bio mu je od utjehe i on je stao pojimati, da zla ima i izvan njega.

Nađe se na »Strugi« i spotičući se dođe na obalu Kupe, pa sjede na ugao trulog tumbasa polomljenih rebara i tuj odahnu.

Rijetke su svjetiljke na Baniji i duž Kupe sve u židovsku varoš tinjale, a odasvud dolijetali zvuci glazbe i pijane pjesme: Karlovac se zabavljao!

Otkad je nestalo trgovine, Karlovčani se pomamiše, bijes je ušao u njih. Ne htjedoše priznati, e je nestalo prijašnjeg blagostanja i bogatstvo da se nije sticalo, nego rasticalo. Nijesu marili za izniknulu travu po ulicama i trgovima. Još su objesnije, pomamnije i bezumnije stali živjeti, i u vrtlogu užitka srtali u propast poput leptirića, što se sunovraćuju u plamen, ćuteći valjda neku nepojmljivu nasladu u trenutku, kad uništavaju svoj život. I taj je vrtlog zahvatio i grad i okolicu njegovu, pa su se okolišni vlastelini nadmetali, koji li će luđe tratiti novce.

Stare trgovačke kuće popucale, ključanice na širokim vratima skladišta i hambara zarđale, s krova puzila šindra, a gospodari se klatili po krčmama, i naskoro zaređaše bijeda i očaj po obali Kupe, gdje se prije trgovci nadmetali, koji će više trgovati i bolje napredovati. Naskoro zaređaše i samoubijstva. Nenadano pronio bi se gradom glas: ubio se ovaj, utopio se onaj ili prerezala je u kupelji žile ta i ta gospođa. Nalazili bi u travi na opkopu čovjeka ogrezla u krvi i protrnuli bi, ugledavši u mrtvacu kojeg poznatog građanina.

Množina ih oboli od sušice i leže rano u grob; cijele su porodice tako izumrle, pa je u nekoj bogatoj kući umirala redomice čeljad — oženjena i neoženjena — i pomrla sva, tek ostali starac otac i starica majka; majci je od boli puklo srce, a stari obezumio i prebijao se po karlovačkim ulicama. Glavni gradski pometač »Joja« primao je naskoro u redove svoje čete — odlične karlovačke građane; ubožnica otvarala im vrata, a u bolnici mnogi ležahu, čekajući smrt, pa umirahu s kletvom na ustima.

Propala vlastela pako dolažahu u grad, da traže službe, držeći se uvijek ponosno, a crv im poniženja izgrizao srce. Gdjekojih je nestalo u tuđini, za neke se pročulo, da se poturčili.

Iz te krvi, iz tog prokletstva dizao se neprestano oblak, opojnog otrova, ne dajući Karlovčanima ni časa da odahnu i progledaju, pa su srtali od zabave u zabavu, od užitka k užitku, i ginuli — propadali.

Taj je oblak obavijao i Matu, i sada, kad je sjedio na potrtom tumbasu, nije mu dao, da skrši u sebi nagnuće prema zlu, nego ga je opajao i trovao, te on napokon poskoči u uvjerenju, da ukradeni novac ne mora vratiti, niti krenuti drugom stazom. Umiri svoju savjest mržnjom prema Maši, mržnjom, koja je u njemu odavna drijemala, pa mu ju je bilo lako probuditi.

Ipak priznade, da bi i nešto više morao uraditi, da udovolji svome osjećaju prema Anici, a ne samo da mrzi Mašu. I zato izvadi oštar nož i probi njime mišicu na lijevoj ruci tako jako, da je pao i sav u krvi ogrezao.

Teško se ranio i boljelo ga neočekivano jako, no on je kroz suze šaptao: »Anice, to je za tebe!... za tebe!«

Svitalo je, kad se povratio kući. Odmah pohrli, da ispere i poveže ranu. Na zdencu je crpio vodu i polijevao ranu, ali krv je tekla i segnula onuda, gdje je nekada bio mlaz krvi »Orove«. Brkonja je motrio, što mu gospodar radi, mahnuvši po kojiput repom, pa je polizao krv, kad je Mate odstupio.

Maša se zaleti u njega i u brizi htjede ranu, da razgleda, no on je grubo odgurnu i takovom je mržnjom pogleda, da je ona smjesta pojmila, e je to drugi netko, a ne više »naš Mate«. Ona se pokunji i u velikoj sumnji kimaše dugo glavom, a problijedjela je, znajući, da Mate mrzi — đavolski, kako ga je ona sâma naputila.

Nije se prevarila! Mate je povio ruku, ali je slobodnije zagledavao u Aničine oči, a Anica je ćutjela, da je Mate ljubi i njoj za ljubav da želi biti dobar, pa ga i ona milije i radosnije susretala. To je dabome Maša opazila i uskipi beskrajnim gnjevom; sad je znala, kuda Mate kreće i boljelo ju, što joj se on oteo. Nije odoljela, nego jednoć zaustavi Matu nasred hodnika i viknu na njega: — Crvenkapo! hoće li ti se gospoštije? Hoće li ti se dukata, masnih zdjela i gospodske kćeri? Kako bi bilo, da te gurnem u staju, otkuda si iskočio?! — Ostavi se Anice, seljačino! Crnog se ti drži kruha i crne zemlje, koja te je rodila na vlastitu porugu.

On je tek stisnuo usne, mrko je gledao i teško disao, a ona nastavi: — Vidim ja, kuda ti šibaš! Iz toga ne će biti ništa! Zašto ništa? Zato, jer ja ne dam! Ona je gospodska kći, bogata, a ti golokrak i vlasi ti vire kroz ćepicu na glavi. Ja ne dam, razumiješ li! Ne dam i zato, jer bi je ti zgazio i oslinio svojom seljačkom slinom. — Meni se otimlješ — je li? A tko te je, gade, odhranio i podignuo na noge, ako ne ja? Uginuo bi bio bez mene! Pa sad brčić sučeš i Mašu mrko mjeriš, no ja ti kažem, otprhnut ćeš ti odavle i opet ćeš kano krtica rovati zemlju, a Anica — ona pljuje po tebi, pljuje!

On ni riječi ne reče, nego tako odlučno pokroči niza stube, da je Maša slutila, e će se vratiti i nešto strašno počiniti, pa pobrza u kuhinju i pripravi dugačak nož.

Mate je pošao ravno u staju, strgnuo konju s glave ular, koji je od jasala odvezao, pa ga stao u kablici vode gnječiti i namakati. Onda ga splete i potrča u kuću, a bijes ga je dušio i srce mu od uzbuđenja zamiralo. Posrne u kuhinju, gdje je Maša stajala, razrogačivši oči i držeći svijetao nož. On stade časak, razgali lijevom rukom prsa i šapnu: »Udri najprije ti, onda ću ja!«

Maša se uskolebala, ispade joj nož iz ruke, obrnu se, da će pobjeći u svoju sobicu, ali ju on preko pleća ošinu, uhvati je za kosu i preda se sruši, pa je spletenim ularom udaraše, a ona je ciktala i previjala se. S pleća poletjele krpe odijela, košulja puče i ukazaše se debele plave pruge, pa se zarumenješe i prokrvariše. Mate je krvavim ularom sveudilj udarao. Ona je pala na pod i onijemila. Mate prestade, pa prisluhnu, diše li. Ona je disala i ganula se, kleknula preda nj i sklopila ruke, pa zašaptala: »Vode!«

U kuhinji je bio pun kabao vode. U Mati proključa ponovno mržnja i zloba, on uhvati onaj kabao i baci ga kroz otvoren prozor, pa iziđe, tarući znoj s čela. Iza duga vremena, iza velikih duševnih borba oćutio je u sebi ugodan mir, kano da je ispunio neku veliku dužnost, o kojoj je ovisio život njegov, pa je samo šaptao: »Za Anicu! — Za Anicu!«

Činilo mu se, da je izbio onog, što je hihotao u njemu, pa je pozirao, ne će li ugledati u dnu duše ono drugo sjajno i blaženo biće, ali ga usuprot naprezanju — a na svoje čudo — ne ugleda.

(Nastavit će se.)

Don Marko Vežić, — Jadrtovac:

Nije krpljeno što i krojeno.

— Popih, oče, evo i ja svoju!... I iščikao sam je i želio, kad matora i iscrvotočena dubina i nije za što, već da je obališ i da se gnjila raspe!...

Ovako mi se pred dvadesetak dana izjada sar'van i na otegnute odušaje sa svoje mršave i ulegle ložnice moj župljanin i starina, Mato Lulić.

Došli bili po me, a ja po svojoj zvaničnoj i misničkoj dužnosti obredio Lulića i okrijepio ga živim pouzdanjem u milosrđe Božje. Milostiv je naš Bog; milostiv nas je stvorio, milostiv nas uzdrži i pomaže na ovome svijetu, pa će milostiv biti i njegov sud na drugome.

Trudan i skršen sa duga i usprsita puta uza lomne vrleti i sa kuka na kuk — čučnem na onizak kućni stočić, da mrvu odušim, s Macanom se porazgovorim, a pozatim okrenem, otkuda ono bio i došao.

Pot sa sebe tarem i ogledam se po siromašnoj, a opet sređenoj i napravnoj Lulića polegušici. I ovoga je u njojzi i onoga, dok mi oko ne vrci i ne uzjaši na starinski dževerdan o duvaru ponad Matinim uzglav-

ljem. Očađavio je dževerdan i pocrnio, kad zar nigda sa dima ni ne salazi, jer gdje je Lulića ložnica, tu je i vatrenica.

Nu opet oko, zdravo i muško oko, koje luči, što je jarak, raspoznaje i pripoznaje, da to oružje nit je na laku ruku rađeno, niti za žensko kovano, već majstorski i po zanatu, a tko ga je kovao da kovao, zanadžija je bio, i nije utaman gaća mrčio.

— Nu, Macane, ušesna li jaraka u tebe! Ko da se iz procijepi guja po zelenoj travi draška, pun se on o zidu opružio ponad tvojom glavom!

Jedva Macan da izbijeli izmučenim od teških nesanica očima prama dževerdanu, kad li oduši iza svih naramica, otrese svojim kipom ispod bjeljčine, ko da mu se mladost salila u samrle žile, pa će uvjerljivo:

— Pogađate, oče, da je ono guja, i te kaka! Dok je, moj Don Marko, bilo njega na poslu, a snage i salite krvi u ovo sad usahle desnice, nijesu paščad iz trećega sela zavijala oko Lulića karapeja, a pogotovu de tkogod to laze zajazivô Macanovu opanku!

— Nu i ako je onda bilo, a sad se spominje, opet ću vam, oče, reći, a vi vjerujte Macanu svome, jer lagati ne umije, da su uza nj prisajedinjene najslađe i najberićetnije uspomene duga vijeka moga. Ako je Matoka moja, a baš time i sve moje, što mi je još iza Boga ostalo, te me evo i dopratila od oltara do pokrova, to, uz pomoć Božju, mogu ciglo zahvaliti ovoj desnici, srcu u njedrima i tome svome desnome, o kome se razgovaramo. — Pri tome izvuče Macan koštunjavu i suhu desnicu ispod bjeljca, položi je s lijeve strane sastruganih i runjavih prsiju do srca, pa onda omjeri istom desnicom k dževerdanu, nek mi »zorno« predoči, tko je sve u tome okršaju ljutu udjela imao.

— Ako, Macane, mogu svakoj tvojoj u zube zaviriti, reći bi, da se kod tvoje ženidbe, umjesto blage pjesme pirnice, krvavo kolo vodilo! — ko uščuđen ću ja i uzvrpoljen.

— Je, oče, i nije. Nije Macan nigda za ljuskom krvi žeđao, ali ni spredao pred silom i hilom, da mu tamo ljuska nepravica na glavi kabliće nabija. Već je ovo i ovako — i Macan se teškom mukom ispravi mrvu na uzglavlju, da mu bude razgovjetnija, ako koju reče.

— Vi, oče, znate, a i matice vam kod kuće kazuju, da je moja Matoka od Matića, eto tu u komšiluku. Još se za mlada nas dvoje jedno u drugo zagledali, srcem zamilovali i tvrdu vjeru zadali, da, osim Božji, nijesmo već svoji.

— Nu dok naša ljubav tako, drugačije to kusure pune Matića kese, — i kese na kese traže, a ljubav ti tamo, kome je do sigre i do dangube. Žitak se našao, ali se i neljubav našla i to u Galovcu, u bližoj u istok župi, te Matokin ćale i Krstan Žunić — davno su oba poljoskali — uglaviše, da će njegov Šimun i njegova Matoka biti svoji.

— Nu i amo se netko broji i odovuda se nekuda javljaju, a zna Matić — komšije smo — da s mojim povrijeđenim srcem nije šale, pa — mudro je vlaše! — mudroj se on domisli i s Krstanom ugovori — te i te noći, na tu i tu uru neka kriomice po djevojku dolaze i nju odvode, a ko kasnije će se pozakoniti.

— I smrti mi moje, u dušmanskome i nejunačkome svome naumu upješe, da sastave, što Bog i srce rastavljaju, da za svoju propast ne doznade Matoka i preko odanih komšija dozivlje mene: Ili sada ili nikada!

— E, ne ćeš, silo, Matija me Sveti pomogô, već ili svoj na svome, ili hajduk na tuđemu! — razgoropadim se ja i sobom otresem. — Prije mi jezerni dubanci dušekom bili, nego će ona biti tvoja! — Odvažno se maših toga, koji tvojim eto očima pusto odražao, u noć usrnem, u zasjedu u tijesnu klancu zasjedoh i sa svojim se dževerdanom na dugočasici razgovaram.

— Kad u neke, o utanačenoj uri, eto ih odvode sreću moju, Matoku moju. Pomnjivije natrusim prijatelja svoga, iz busije, za gomilom sklisim, pa ću očajno i odvažno, ne odmičuć pjki sa biljege, ko razjaren lav:

— Stoj, ili će biti, što bilo nije! Ili ostavljajte neljubljenu, ili će ljubljeni svoju i kuda odmjerio!

— Što ovo izustih, natakoh i dževerdan k oku prisukoh, očekujuć, da se presenećena čeljad jame, a Matoku na čistu ostave.

— Taman da se sjetiš pjesme ugođaja — nasmija se bolnik gorko — da je udovac salomljena grana, a momče je mladica zelena — pirnici, ko neobrijane udovčine, izbiruć između kože i kese, s drugim se alališe, a prvo odabraše. Dosjetiše se sušci, da je posao glave i svaki lako pogodi na svoju oputinu, kojom će prije domu na ležaje. Prihvatim ja Matoku za ruku i s njome ću vrcem u Dolnjaču k svojoj rođenoj i udatoj sestri Mandi, da mi je pričuvaju, dok ja podmirim, što Božji i kraljev zakon traže. Vjenčasmo se i od oltara ono Božjega doprati ona ovo svoga druga do pokrova, da ga njime zastre.

— — — — — — — — —

— Pojavio se vuk u našem vilajetu — podala se nemoćnu Macanu besjeda i ne da se meni sa stočića ispraviti. — Svak se tuži, svak bijeda i rukama lama. Puk se buni, žesti i jari, ko da plamsa jarena klačina. Nije mačji kašalj i prvo štene, gdje se sa dana na desetke sitnoga zuba broji, da je u Krivači priklano. Što u njojzi obamrkne, tome se i smrkne.

— Svi na seoskoga starješinu, da što se ne miče, već da mu je, da prostite, drveni kolac u krstacima.

Kako se on to stara za svoj puk? Kad on pričeo puškare u hajkače pozivati, svako, moj oče, da prosti vaš misnički obraz, s nekom stvari na se. Gdje bi to da štrkla krava teletom podbaci, te i seoske bavadžije i divandžije na vuka se okašati, kad je vuk ovaki, vuk onaki; vuk može ovo, može ono. Sve vuk može po seoskim ženskim zanovetalima, a čovjek ništa, dok je onakih gaćara u našem glavarluku!

— Kutrim ja, a svojih tajna ni crnoj zemlji ne odajem. Već kad unoćalo, a ja svome, eto tu o duvaru drugu na povjerljivi i istinski razgovor. Kratki razgovori, a daleki konaci, i nas dva sami odmjerimo u Krivaču. Tu ja sasuh u nj dva »fišaka tondina«, muški ga nabih i dvije »balote dračavice« u nj skrcah, pritrusim i na dočci odušim.

— U neke, kad mu se čak i ne nadao, eto vuje, zarepio on u zoru uz doce. Je ga, oče, grdesija! Faliti i ne faliti — na njemu je runo ko na ovnu petaku pred Svetog Antu. Kitna se i puna repina opružila i za njim osukala, ko da je naviljak slame. Pri oživu hodu isplazio jezičinu, a oštruljave zuburine iscerio i bjelasaju se poput momačke misne košulje.

— Kad će mi na domak, izvrcim ja iza dočke i zatišim. U koje me on ugleda ispred sebe, mrvu se smete i popostade. Dževerdan se dosjeti njegovoj smetnji, sinu, prolamina odjeknu gorom gluhačom, a ja vidim vuju, da se opružio ispod graba i koprca se. Onesvijestio se trenom. Već koprc, koprc, majke mi se on ispravi, a krv mu ispod vrata ko na nožicu šiba. Netom se, što bi dlanom, o dlan, razabra i svoje se krvi okusi, sklisi, ko ranjen vuk, i na me će.

— Grom u nj upalio, vidi ti ovoga posla! Mučnina udarila meni na usta, pa velju ti, oče, da ako ne kmezam, opet ni ne pjevam. Ne naglim, da ne prenaglim, ali opet — oko sebe se opipavam, čime ću ga, naleti li, jer reku, da i najboljega junaka katkada grune ruka jaka.

— Nu uz Muju namjeri se i Alija, te i uz Macana njegov dževerdan. Zakelečim ga ja objema rukama za cijev, i što se krvav i bijesan vujo na dohvat primače, omahnem ja kundačinom i zadimim suparnika po mržgavcima, da mu pô glave odleti u lužinu, a on se povalja i leže, da se više ne izdiže...

— A sad, druže moj — iznemogao starac cecnu na uzglavlje i suzom proli na spomen starinskih mušterluka — eto tebe, da je samo ruke, koja će me zamijeniti!... Za me nije već ovo! — i dohvati se drvena propeća, cjelovima ga obasu, s one se strane do zida okrenu i jedno mu čuješ odmjeren, težak starački odušaj.

*

Macan kako bio prorekô, onako se i sperilo; on je popio svoju. Prošaste je srijede preminô, prekjuče ga ukopali, a ko juče eto k meni njegove Matoke.

Ukabaničena je Matoka, kako to donosi njezino udovištvo, a i ogorčeno njezino srce za neprezaljenim drugom.

Netom stupi pred pisarni stô u uredu, razotkri kabanicu, a desnom opruži proslavljeni i prokušani dževerdan pokojnoga Macana. Kako ga je sa duvara snimila, onakoga je, čađava i paučinom zastrta, i donijela.

— Nu, Matoka, dževerdana! Pa kuda će on?

— Evo, oče, vrcem k tebi! Junak k junaku!

— Kako to, Matoka?

— Brate, lijepo i ovako! Rajni moj pokojni Mate, nakon što se postarao za svoju dušu, postarao se i za me, te me do smrti utvrdio. Još mu se pred smrt starosti i brige po glavi vrzle, kako, kome li će ispo- ručiti od mladosti svoga druga, evo ovaj dževerdan, da kod nečovjeka ne postane i on rđom. Pobrojio ih je svih devet kapitanija unaokolo i po njima glavu do glave po izbor deli-seoske junake, pa taman, oče, pade izbor na te, jer da si junačko koljeno i pristao, da ti o kućnome duvaru njegov dževerdan laje.

Niti se otežuć, niti se skanjivajuć — u amanet primih Macanovo mezimče, jer se još na babajkovu koljenu priučih poštivati posljednje želje pokojnika.

Eno bojovnoga dževerdana u mojoj ćeliji i na časnu mjestu o duvaru. Jedino što spredam, da Macan nije pogodio, što neiskusnoj ruci povjerio ubojito i časno svoje oružje, kad nigda nije krpljeno što i krojeno.

A. Retté:

Na moru.

Nox fuit et clemens mare et anni aestas coelumque liquide serenum; sedebamus ergo in puppi, simul universi. et lucentia sidera considerabamus.

»Noć. Bilo je to u ljetno doba i more blago, a nebo jasno vedro. Sjedasmo dakle na krmi svi skupa i promatrasmo svijetle zvijezde«.

Ta se rečenica Aula Gelija nalazi u prvom poglavlju njegove knjige »Atičke noći«. Sastavio ju je krenuvši Jadranom iz Brindisija u Pirej. Aulo Gelije najčešće je sasvim osrednji pisac. Ali treba priznati, da je ovdje čudesno iskazao dojam lipanjske večeri na moru. Prevodi je kako ti drago, teško da ćeš u koji drugi jezik prenijeti sklad i divni ritam latinske riječi.

Te su mi besjede zvečale u pameti neke večeri prošlog studenoga, kad sam se vraćao iz Cannes-a u Lerins. Izricale su, da ne možeš bolje ono, što smo osjećali ja i moji drugovi s puta, dok se brod ljupko klizao tihim valovima.

Ni daška. Uzduh je bio tako mlak, da nam nije trebalo zakapčati kaputa. Sunce je zašlo prije neko pola ure, ali je nebo bez oblaka bilo zaodjenuto neiskazano čistim bojama zlata, kojima se rasijaše blijedo-ružične iskre. Nekoliko se zvijezda počeše tu i tamo krijesiti poput dijamantnih čavala na zastoru od svile. Mlađak spuštajući se k zapadu uvijaše svoj tanki srp u smaragdnim šarama. Esterelske gore rezuckahu po sutonu vršikama krasnog i skladnog stabalja. One prilikovahu ljubičastoj gromadi, koja bivaše to tamnija, što se više svjetlost smanjivaše. Savršeno mirno more jedva lakim pljuskom diraše uzduž obalu, a na njem podrktavaše sedefni odsjev. Prema pučini poprimaše ono mrklje nijanse plavetnila, što prelazi u modri čivit. Svjetionici u Antibesu na lijevo i u Saint-Tropezu na desno obrćući se meli su more širokim srebrnim bljescima.

Prizor je bio tako golem, priroda tako veličanstvena, da smo svi ćutali razmišljajući, diveći se, klanjajući se Onomu, koji je stvorio sve te krasote.

U tom je jedno između dobročinstava vjere: onima, koji su tako nedomašno srećni, da vjeruju, oplemenjuje ta vjera osjećanje ljepote. Kad razgledamo koji lijepi pejsaž, ne osjećamo mi pukog estetskog užitka; naša se duša uzdiže odmah k Stvoritelju tih krasota. Naše se udivljenje uzvisuje do molitve.

To bolje sam ocijenio milost, što nam je dana, kad sam pročitao članak, u kojem je neki mladi čovjek, obdaren uostalom s nešto poleta, žalio, što se vratio k Crkvi veliki broj naših savremenika. On je s gledišta umjetnosti dostojanstveno ustvrdio, da pisac, koji postane katolikom, gubi tim polovicu svojeg talenta.

To je dosta obično mišljenje esteta, koji se grčevito drže monizma, panteizma ili drugih bludnja te vrste.

Evo u tom predmetu anegdote, za koju vam mogu jamčiti, da je istinita.

Neki pisac povrativši se katolištvu našao se iza više godina u pohodima kod vrlo obrazovanih bezvjeraca. Prošlo je već dosta vremena, a da ga ovi nisu ni vidjeli. I — oni su bili čvrsto uvjereni, da je njihovu prijatelju oslabio um, pa ne može više da shvati nešto uzvišenije književnosti.

Međutim dođe razgovor na Šekspira. Pisac je savršeno poznavao djela velikog Engleza. Recitovao je mjesta nekih komada i tumačio ih tako, da se činilo, te očarava slušače.

Iza toga se oprostio s njima. Dok je oblačio kaput u predsoblju, čuo je na vrata, što su ostala odškrinuta, ove riječi:

— Ma vi ste rekli, da je taj postao idiotom(!), otkad je zapao u pobožnost.

— Ja sam iznenađena ko i vi, opazi domaćica; tvrdili su mi, da on više naprosto ne može osjećati, što je to umjetnost.

— Eto su vas prevarili... To je čudno!...

Tako — da rečemo ugladenije — neobično zabražđuju dusi jadnika, otrovanih materijalizmom, koji nas omata.

Ali vratimo se k članku mojega mladog čovjeka. On pri svrsi potiče različne književnike svojega doba, što se utekoše Crkvi, da se povrate k »zdravijemu mišljenju«.

I napisao je ovo: »Nek se osvijeste od te vrtoglavice. Ako im treba Boga, nek se povrate k sebi samima. Ako im treba bogoslužja, nek se klanjaju svojoj slici u očima žene. Ako im treba nade, nek se nauče ljubiti život.«

Mislim, da je ovo značajna svjedodžba o moralnom stanju mladoga materijalista. Koja korist, da je tumačimo. Mislim samo — svakako treba to žurno ponoviti — da pisac ovih fraza nije bluna.

Ipak sam se pitao, što je ovo momče moralo misliti čitajući divno djelo Luja Bertranda »Sveti Augustin«. Bez sumnje se latilo pera, da tuguje na papiru, što je g. Bertrand napustio istoriju ljubljene Pepete zaradi istorije velikog Učitelja.

Evo što postigoše tobožnji oslobotelji misli, koji tvrde, da stvaraju slobodne duhove, što se otresoše »srednjevječnih tmina«.

Čovjek može tek da upropašten zastane konstatujući takve prilike. Dok sam prevrtao ove uspomene, osjećao sam duboku žalost, jer sam s bolom gledao ponor, koji iskopaše među Francuzima ove doktrine, što ih rodi revolucija, a raširiše zatim do kraja ovi sektarski trovači narodne duše.

Kad smo se iskrcali, vladala je već mrkla noć. Prešao sam otok i krenuo da sjednem na južnoj obali blizu starog utvrđenoga samostana, koji se tu diže već od XI. vijeka. Kako je ta strana puna hridina, vazda se čuje uza nju šum. More jecaše među divljim stijenama. Nebo je vrvjelo zvijezdama, kojima su se drhtave zrake lomile u valovima.

Sjećajući se lijepog putovanja za ove mirne večeri, kad nam je Bog i opet dao osjetiti, kako smo srećni, što ga ljubimo, isporedivao sam tolike duše, izgubljene u neznanju i bludnjama, s vječito nemirnim valovima, koji se zadiru i lome o grebenje.

I molio sam Gospoda, nek rasvijetli toliko naše francuske braće, koji misle, da su »visoko prosvijećeni«, a onamo ih je zloduh snizio ispod divljaka, jer divljaci vjeruju u Boga!...

Preveo s franc. **M. P....ć.**

Pjesme Mirka Nikolića.

S kitom cvijeća . . .

S kitom cvieća evo mene
O pa gdje?!... Na grobu tvome —
A mišljah te jadan dugo
Jošte kitit živu njome...

Ta još slušam rieč ti milu
O radosti, što će biti,
Kad ćeš sa mnom sproć se moći
I bolnicu ostaviti:

Proljet jara u svem sjaju
Ugodit će svoje strune,
Grudi naše srodne uviek
Pjesama joj bit će pune...

Oh, i mi smo nadali se,
Vjerovali čvrsto u to —
I ne čusmo smrti strašne,
Kako nam se smije kruto:

Željna, da još prije mene
Cjelune ti bolno lice,
Zadnji cjelov raskide nam —
I ti svrši oh, patnice...

I sad evo s kitom cvieća
Došo sam — al grobu tvome...
A mišljah te jadan dugo
Jošte kitit živu njome...

U mraku majske noći . . .

U mraku majske noći,
Kad slavuj pjesmu vije,
A blaženo se srce
U sanjam ploveć smije,
Ko odsječena grana
Od stabla nekoć cvjetna
Bez daha u sviet bulji
Ta moja duša sjetna...

Ej kušala je nekoć
I ona blagost maja,
Što tako nježno, vruće
Sa dušom dušu spaja;
Ej pjevala je nekoć
I ona sa slavujem —
Te pjesme žarke, silne
I sad još ko da čujem — —

Pa sve me nešto stište,
Pa sve me nešto guši
I draži, silno draži
I na grud mi se ruši...
U mraku majske noći
Čuj, slavuj i sad poje —
Al s ote pjesme silne
Krvavi srce moje...

Iz »Seljančicâ«.

U prvu proljet . . .

Jošter strši golo granje od jeseni,
Samo gdjegdje pup se koji zelen javlja
Kao svietli čar u sjetnoj uspomeni,
Što nas uviek k sebi vabi i pozdravlja...

Granu sunce iz vilinskih zori kosâ,
K njegovu se carstvu krili ptica mala,
Po puplju se i po travi sjaji rosa
Kao da je suza s oka Bogu pala...

Željno sunca staro, mlado na dvor hrli,
A sunašce iz visina zrake širi,
Bez razlike ikakove sav sviet grli —
Na njemu se griju zmije i leptiri...

»Ej pastiru, što si stao? Dođi bliže!
Čemu ti je modro oko nujno tako?
Još ti ruka k usnam frule ne podiže —
Gledajuć te mislit moram, da si plako...«
Rekoh tako, a on tužno sagnu glavu,
Iz ruku mu frula glasna na tlo skliznu,
Gledeć za njom u zelenu, meku travu
Poput kipa niemo stojeć plakat briznu...

Plakao je tvrdom rukom taruć suze,
A oko njeg mazilo se stado bielo...
Tad će tiho: »Otkad nebo nju mi uze,
Ah odonda i meni je sunce sjelo —

Oj da znate, to je bila pastirica!
Nikad takve ovo sunce gledat ne će,
Poznavala nju je gora i ravnica
Ko leptira, što slobodan po njoj lieće.
Oj u mnogo u proljeće mi smo dvoje
Na livadi ovoj rodnoj stada pasli,
Zagrljeni pjevali smo pjesme svoje,
Zajedno smo u pjesmama i odrasli.
Il u dolu il u gori uviek ista
Pratila me ona svuda vedra, mlada
Od proljetnog prvog, sitnog zelen lista
Do u tavno zimsko veče toplih nada...

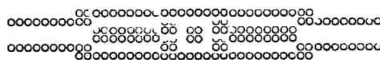
Ovdje stade kao da se kajat htjede,
Što mi tugu svoga srca sam odaje;
A tad jedva čujno šapnu prepun biede:
»Ove zime moja draga umrla je...

— Oh, sad znate, zašto mi je nujno oko,
Zašto ruka ne će frule da dohvati:
Ja bih htio da se vinem kao soko —
Al tko će mi tužnom, jadnom otpievati...«

I podiže frulu glasnu, zovnu stado —
Stade jeka tužne pjesme po ravnini...

Oj takovu pjesmu i ja pjevam rado,
Njen mi glas je najmiliji i jedini:

On šumori kao lišće u jeseni,
Samo katkad klik se koji vesô javlja
Kao svietli čar u sjetnoj uspomeni,
Što nas uviek k sebi vabi i pozdravlja...

Jovan Hranilović, — Novi Sad:

Književni zapisci.

Skerlićeva: »Istorija nove srpske književnosti«.

Pod ovim naslovom izašla je nedavno omašna, sa 109 slika u tekstu ilustrovana knjiga, na 526 strana, koju je napisao poznati srpski literarni istoričar, profesor na beogradskom sveučilištu dr. Jovan Skerlić. Izišla je ta knjiga kao 151. izdanje zadužbine I. M. Kolarca u izdavačkoj knjižari S. B. Cvijanovića u Beogradu g. 1914., a prodaje se u mekom uvezu po 8 kruna, a u jakom povezu po 10 K. — Pisac je na ilustrovanom listu označio, da je to »potpuno i ilustrovano izdanje«.

Ni o jednoj srpskoj knjizi iz novijeg vremena nije izišlo u raznim listovima i časopisima toliko prikaza i ocjena, u kojima jedni ocjenjivači tu knjigu kuju u zvijezde: kao najuspjelije i upravo fenomenalno literarno-istorijsko djelo; dok joj drugi odriču svaku vrijednost, nazivajući ju »jednom rđavom knjigom«, i izričući, da bi srpski ministar prosvjete trebao da »zabrani upotrebu« te istorije po školama. — Pročitao sam i Skerlićevu knjigu i neke od tih ocjena i prikaza, te sam ponovno stekao uvjerenje, da nema težeg i nezahvalnijeg posla, nego li je pisanje literarne istorije o najnovijim književnim razdobljima i savremenim piscima. Do sada nije još nikomu ni drugdje ni kod nas pošlo za rukom, da napiše takav istorijski prikaz savremenih pisaca i novijih književnih razdoblja, da bude udovoljeno svima simpatijama i antipatijama svih čitatelja i svih kritičara. Nije uspio ni Skerlić, a očito je, da on i nije ni išao za tim. Svakako je pretjerano, što o njegovoj knjizi piše u jednom beogradskom dnevniku duhoviti i spremni dr. Božidar L. Nikolajević, tvrdeći među inim: »Skerlić se je pomeo čitanjem književnih dela i u koliko je više čitao, on je sve više lutao po najrazličnijim pravcima književne kritike, te još uvek nije niti utilitarist niti estetičar u njoj... Kad nestoji pod uticajem tuđega mišljenja, toliko je podvlašćen ličnim momentima, da on, pišući, upravo zasićuje svoje simpatije i antipatije. Zbog toga je on upropastio u sebi i novinara, a naučnik se nije ni rodio s njim« . . .

Šteta, što je ta raspravica B. Nikolajevića o Skerlićevoj knjizi napisana s toliko lične animoznosti protiv samog Skerlića kao čovjeka i pisca; ali kada se izluče te strastvene lične erupcije, mora se priznati, da su neke Nikolajevićeve objektivne zamjerke Skerlićevoj istoriji novije srpske književnosti sasvim opravdane i osnovane.

Ne stojeći ni na kojem apriornom stajalištu prema Skerlićevoj svakako znamenitoj i zanimljivoj knjizi, moram priznati, da usvajam mišljenje Nikolajevićevo, da je velika pogrješka i nedostatak te knjige, što se u njoj precjenjuju neki pisci, koji saraduju u smotri »Srpski književni Glasnik«, koju uređuje dr. J. Skerlić, dočim su mnogi stariji i mlađi, mnogo zaslužniji i bolji pisci ili uopće izostavljeni, ili s omalovažavanjem prikazani, ma da im inače sva ostala objektivna kritika priznaje i veliki talenat i uspjelost na književnom polju. Poimence je pravo kad B. Nikolajević zamjerava Skerliću, što podcjenjuje, ili tek s nekoliko riječi, ili čak s nijednom riječi ne spominje pisce: Vladana Đorđevića, Milana Kujundžića, Aberdara, Lazu Komarčića, Dragutina Ilijća, Dragišu Stanojevića, Nikolu Đorića, Tadiju Kostića, Čedu Popovića, Peru Teodorovića, Zariju Popovića, Jovana Đorđevića, Jovana Dragoševića, Andru Gavrilovića, Todora Stefanovića Vilovskog, Vojislava Ilijća mlađeg, Milana Budisavljevića, Nikolaja Velimirovića, Vladimira Stanimirovića, Vladislava Petkovića Disa, Dragoslava Nenadića, Kostu Lukovića, a mi dodajemo još: dra. Milana Savića i mnoge druge, koji su barem toliko, a svakako boljih i uspjelijih stvari napisali, nego li neki od mladih pisaca, saradnika Skerlićevih, o kojima se u Skerlićevoj knjizi govori i mnogo i pretjerano pohvalno, ma da im je dosadanji rad tekar u početničkom razvoju, te se još ni ne zna, što li će biti iz tih pupoljaka.

Ipak to nije u redu, da je Vladan Đorđević spomenut samo kao urednik »Otadžbine«, a ne spominju se ni jednom riječi njegovi istorijski romani i putopisi.

Nije u redu, da se i Dragutin Ilić spominje tekar kao pokretač lista »Preodnice«, a o njegovim pjesmama, dramama i pripoviijestima da se ne govori niti jedne riječi, kao ni o pjesmama Aberdarovima, i prijevodima Dragiše Stanojevića, i tolikim dramskim, epskim, pripovjedačkim i kritičkim proizvodima dra. Milana Savića. Tako je i s ostalima gore navedenim starijim i mlađim srpskim piscima. Zato dr. B. Nikolajević i veli, da Skerlić u književnoj kritici »nije ni utilitarist ni estetičar«, — već da je »on u njoj panegiričar današnjega književnoga režima, koterist, koji književnike deli na »vaše« i »naše«. On će Radoju Domaniću i Miloradu Mitroviću zabeležiti i to u književnu zaslugu, što su bili »politički mučenici«. — On će Simu Pandurovića i Milana Ćurčina opširno tretirati, a Vojislav Ilijć mlađi ne će biti ni spomenut, iako po toploti, dirljivoj iskrenosti, sadržajnoj raznovrsnosti pesama i po žarkomu rodoljublju ima na to više prava od mnogih drugih, a da i ne spominjemo uz njega onu dvojicu. Skerlić to neće učiniti samo zato, što je jednom o njemu Vojislav Ilijć mlađi nepovoljno pisao«.

Nikolajević prekorava Skerlića, da »sasvim neumjesno, i očevidno iz rufetlijske sarevujnosti, nije »naveden Andra Gavrilović, u čijem izobilju istorijsko-književnih priloga ima i dobrih i loših, ali koji je od istoga Skerlića napisao potpuniju, više originalnu i nesumnjivo pošteniju istoriju naše književnosti«.

U oduljoj toj ocjeni i prikazu Skerlićeve istorije nove srpske književnosti u jednom beogradskom dnevniku, otkuda je taj prikaz preštampan i u prilogu 68. jutarnjeg broja novosadske »Zastave« od 26. marta (8. aprila) 1914., istaknuo je Nikolajević još i mnogo drugih krupnih nedostataka i omašaka u toj knjizi, među inim nedosljednost i protuslovlja u karakteristici pojedinih pisaca, zatim pozajmicu iz nekih drugih tuđih prikaza i preinaka tuđih karakteristikâ nekih pisaca, te zbija svoj sud u zamjerci odboru Kolarčeve zadužbine, koji da nije smio pod naslovom «Istorija« izdati »jednu ovako nepotpunu, netačnu, isključivu i tendencijoznu knjigu«. — Nikolajević pogotovo i ne vidi a ma nijedne vrline u toj Skerlićevoj knjizi, priznaje mu tek, i to ne bezuslovno, da radi »s izvesnim stilom i da »pored čistoga pisanja« »zna katkad i da pogodi frazu, da nađe zgodan izraz«. Inače mu odriče sva svojstva za objektivnu i pouzdanu kritiku i veli, da je »odveć dnevni čovek i novinarska priroda«.

Ispisao sam samo neka, i to ne najkrupnija mjesta iz toga Nikolajevićeva prikaza Skerlićeve »potpune« istorije nove srpske književnosti, ali je očito, da tu govori više lična animoznost i strastvenost, nego li težnja, da se knjiga objektivno prikaže publici, koja mora da bude zbunjena, kada na jednoj strani čita u mnogim listovima, n. pr. u »Brankovu Kolu« prave himne uspjelosti Skerlićeve najnovije knjige, a onda opet drugdje ovakove strastvene erupcije i protiv njenog pisca i protiv njenog sadržaja.

Mnogo je otmjenije i duhovitije u satiričkom tonu izrekao malo ne isto tako u stvari nepovoljan sud o Skerlićevoj istoriji nove srpske književnosti dr. Milan Savić u podlistku novosadskog »Srpstva« u br. 90. od 1. (14.) aprila ove godine. Već u samom početku toga satiričkog feljtonskog prikaza veli Savić: »S naduvenom pretenzijom, uz halabuku doboša, i dernjavu reklame porodio se Jovan Skerlić novom, velikom, šarenom knjigom«. Zatim mu spočituje apriorno omalovažavanje nekih naročito »prečanskih« pisaca i pjesnika, kao što su Dositej Obradović, Matija Ban, Laza Kostić, Simo Matavulj i još neki drugi iz Srbije, i izvan Srbije, kojima Skerlić ili ne priznaje uopće pjesničkog talenta ili im osporava književničku kulturu i spremu ili književni način pisanja, ili koju drugu dobru kvalitetu u književnom radu.

Savić konstatuje, da je Skerlić doduše ispravio neopravdane apriorne svojedobne napadaje žučljivog Ljubomira Nedića na neke »prečanske« pisce, poimence na pjesnikovanje Zmaja Jovanovića, ali mu jetkom satirom spočituje, što i on podražuje Nediću u ironisanju i omalovažavanju pjesničkog i književnog rada dra. Laze Kostića, te što osporava i Simi Matavulju toplinu i humor, kojima su malo ne sve njegove pripovijesti prosjane.

Razumije se, da te Nikolajevićeve i Savićeve zamjerke Skerlićevoj knjizi nijesu ostale nezapažene u krugovima Skerlićevih prijatelja i pristaša ni u krugovima njegovih protivnika. On sâm nije se dosada nijednom riječju na njih osvrnuo; ali se iz njegova predgovora u njegovoj istoriji nove srpske književnosti vidi, da ni on sâm ne smatra svoju knjigu savršenom. On izrično tu veli: »Puštajući ovu knjigu u svet, ja ne mislim, ni da je ona definitivna ni bez svojih nedostataka«. Obećaje nadalje, da će, ako doživi drugo izdanje »ona biti još potpunija i tačnija«, i veli: »Ono, što se materijalno danas zna o srpskim piscima, u glavnom,nalazi se u njoj; kako meni izgleda razvoj srpske književnosti i kakovi mi se čine pojedini srpski pisci, u njihovoj književnoj osobenosti i i kao sastavni delovi jedne književne celine — ovde je izneto, na osnovu razloga sa uverenjem i iskrenošću«.

Skerlić je, kako se razabire iz njegova predgovora istorije nove srpske književnosti, bio pripravan, da će mu se štošta prigovoriti i radi načina, kojim je knjiga pisana i radi karakterizacije pojedinih pisaca, o kojima je pisao drugačije, nego li se je o

njima dosada pisalo. Zato on veli: »Izlažući se prekoru, da je ova knjiga suviše moderna, da odveć ulazi u književnu sadašnjicu, ja sam uneo i najnovije pisce, u želji da iznesem aktivnu i živu književnost, koja je rezultat, izraz i cvet ranije književnosti. Od pisaca su spominjani ili oni, koji imaju književne vrednosti i koji su bili od književnog uticaja, ili oni, koji su karakteristični po jedno doba i po jedan književan pravac. Za najnovije doba uzimani su samo pisci od književne vrednosti«... »Meni je u opšte, u ovoj istoriji izgledalo mnogo važnije izlagati opšti razvitak književnosti no davati zaokrugljene studije i portrete o pojedinim piscima bez veze za celinom.«

Time je Skerlić očito htio da oslabi dobro predviđane zamjerke, zašto je tolike inače popularne pisce amo od XVIII. vijeka iz svoje literarne istorije toga razdoblja škartirao. Ali da nije postigao cilja, vidi se po citovanoj ocjeni Nikolajevićevoj, koja i ako je u subjektivnim erupcijama pretjerana, ali u stvari joj se mora priznati, da punim pravom zamjerava Skerliću, što je izostavio tolike pisce, koji su pisali i stvari od književne vrijednosti i bili karakteristični za obilježje pojedinih književnih pravaca i razdoblja.

U »Letopisu Matice Srpske«, koji u novije vrijeme uvijek očito s najvećom simpatijom prati obilni literarnoistorijski rad Skerlićev, nije dosada izašla opširnija ocjena njegove najnovije knjige, o kojoj je ovdje riječ. Ali u svesci od g. 1914. nalazi se na str. 123. kratki prikaz te knjige, u kojem se spominje publikacija te knjige i njene antecedencije, te se među inim doslovce veli: »Već se sad može reći, da mnoge pojedinosti u ovom prikazu nove književnosti (i podela, i ocene, i metod) ne će naići na svestrano odobrenje, što je sasvim prirodno. Ali u celini će ova knjiga biti korisna, osobito široj publici. Lak i privlačan način prikazivanja, preglednost i zaokrugljenost, a i mnogobrojne slike i reprodukcije učiniće mnogo, da se istorija književnosti u našem društvu popularizuje. Svakako pogled na našu novu književnost i shvatanje pisca i kritičara prof. Skerlića sme računati u našoj publici na najveće interesovanje.«

*

Istaknuvši u glavnom nedostatke i vrline Skerlićeve istorije nove srpske književnosti prema nekim dosadanjim ocjenama i prikazima srpske kritike, red je, da iznesem, dakako u kratko, i svoje mišljenje o Skerlićevoj knjizi. Razumije se, da usvajam sve stvarne zamjerke toj knjizi, što su u srpskim prikazima iznesene, i uvjeren sam, da će i Skerlić, dođe li doista do drugog izdanja njegove knjige, uzeti obzir na te stvarne zamjerke i prema njima upotpuniti i ispraviti iznesene nedostatke. Da on zato ne će izmijeniti svoje, kako veli, na »osnovi vlastitog proučavanja« sastavljene karakteristike pojedinih pisaca, to je više manje sigurno; a i ne može mu se osporiti pravo, da on o pojedinim piscima ima prema svojim nazorima o književnosti svoje mišljenje, koje se razilazi od mišljenja dosadanjih i mnogih sadanjih kritičara i književnih istoričara. Meni se ipak čini, da je i dr. Skerlić svojim nemilim obaranjem cijene mnogih starijih i mladih srpski književnika, koji su spomenuti u prvom dijelu ove raspravice, pošao predaleko i da se takovim obaranjem udaljuje od svrhe, za kojom treba da ide literarna istorija uopće, da širi pietet i poštovanje i šire i obrazovanije publike prema proizvodima domaće književnosti i prema njenim piscima, koji i onako redovno nemaju od svega svoga književnog rada kod nas malih i slabih druge nagrade nego ono malo zadovoljstva, da su prema svojim silama poslužili svomu narodu na prosvjetnom polju. Ogorčiti im i to malo zadovoljstva obaranjem u prah svega, što su napisali, ignorišući im imena, a s druge strane padati u superlativne ditirambe hvaljenjem početničkih radova pisaca, što su istom počeli da razvijaju krila, znači uopće kvariti volju i onima, koji se žele i u našim teškim prilikama baviti književnošću. Dok brojno i kulturno veliki njemački narod sa pietetom i zahvalnošću spominje i skromne pjesme jednoga Martina Opitza, dotle je kod nas doista nepravo, što se u potpunoj istoriji nove srpske književnosti amo od XVIII. stoljeća ni jednom riječju ne spominje pjesnički rad jednoga Dragutina Ilijića i mnogih drugih zaslužnih srpskih pisaca, kako je to osnovano istaknuo dr. B. Nikolajević u svojoj možda baš u patriotskom ogorčenju radi toga prežestoko napisanoj ocjeni Skerlićeve knjige. Ja mislim, da mi moramo biti u prikazu vrijednosti naših književnika iz prošlosti još zahvalniji našim kulturnim trudbenicima nego li veliki narodi, kod kojih i u tom pogledu ima preobilja. Mislim, da je pogrešno shvaćan duh modernosti, ako se misli, da se ta modernost sastoji u nemilom obaranju i nasilnom izmjenjivanju vrednota, u preziranju i ignorisanju prošlosti, u kidanju kontinuiteta i svih tradicija, u palenju mostova iza leđa

Tako je doduše shvaćao duh modernosti nesretni paranoista Nietzsche, — ali u tom se ne smijemo povoditi za njim mi, kojima treba da je više do građenja, nego li do rušenja. — Meni se čini, da je g. Skerlić pao u tom pogledu u onu istu maniju, koju je tako izvrsno ustanovio u karakteristici razornog kritičarskog rada Ljubomira Nedića na str. 433.—436. svoje knjige.

Inače ja priznajem, da sam Skerlićevu knjigu pročitao s uživanjem, jer je napisana pregledno, zanimljivo, s modernim širokovidnim pogledima na svrhu i

sredstva književnosti, i jer su mu mnoge karakteristike pojedinih pisaca tačne i zanimljivo sastavljene. Šteta, da se to ne može o svima reći, i da je u mnogima dao Skerlić suviše maha svojim apriornim ličnim simpatijama i antipatijama na štetu objektivnosti. Borba između francuskih kritičarskih impresionista i objektivista, o kojoj se je i kod nas toliko u svoje vrijeme pisalo, pak sam i sâm opetovano o njoj pisao, nije se svršila s pobjedom impresionizma baš zato, što taj impresionizam prečesto pada u ekspresije ličnih simpatija i antipatija. Još uvijek vrijedi ono, što je Brintje doviknuo Anatolu Fransu i Dežordenu, da kritika nema smisla, nema li objektivnih kriterija za prosudivanje književnika i njihovih književnih proizvoda, prema kojima se ustanovljuje razlika vrijednosti između drama Šekspirovih i mnoge savremene možda impresionizmu mnogo prijatnije savremene moderne komedije. Ako iko, literarni istoričar, dakako i moderan, ne smije s omalovažavanjem prelaziti preko kulturno-istorijskih vrednota, ma da mu je dopušteno konstatovati, da su savremeni pa i najmlađi pisci uznapredovali i sadržajem i formom. Žalibože to se ne može reći o mnogima od onih, kojima je g. Skerlić posvetio u svojoj knjizi više pažnje i prostora, nego li mnogima i po talentu i po formi i sadržaju od njih daleko veće vrijednosti piscima.

S velikim sam zanimanjem čitao ona mjesta u Skerlićevoj istoriji nove srpske književnosti, gdje se govori o međusobnom odnošaju između savremene hrvatske i srpske književnosti. U samom predgovoru veli pisac o tom doslovce: »Ovo je samo istorija nove srpske književnosti, pisaca, koji su se nesumnjivo osećali Srbima. Hrvatska i srpska književnost su književnosti jednoga naroda i jednoga jezika, ali to su još dve književnosti. To je paradoks, anahronizam, dokaz naše kulturnonacionalne zaostalosti Hrvatska književnost, kao i lokalne književnosti srpsko-hrvatskog jezika (dubrovačka, bosanska, slavonska) ovde nisu dodiravane. Potpuna istorija srpskohrvatske književnosti ima tek da se napiše; u ovaj mah nema pisca, koji bi mogao da izvede taj veliki posao i to po sopstvenom proučavanju.«

Sasvim je tako, kako piše g. Skerlić; ali što ne može jedan pisac, mogli bi njih više, da podijele rad i da se slože u osnovi sastanka jedne kritičke objektivne istorije i hrvatske i srpske književnosti tako, da pojedinci izrade povijest pojedinih književnih razdoblja.

Što se pako tiče tvrdnje, da su u Skerlićevu knjigu ušli sami pisci, koji su se nesumnjivo osećali Srbima, ne znam, hoće li Ivo Vojnović biti time sporazuman, da je i on u toj knjizi spomenut na str. 453.—454. Istina, Skerlić je u tom pogledu bio oprezan, ističući da je »Ivo Vojnović danas prvi dramatičar kod Srba i Hrvata, ali nedovoljno istorijsko osećanje, preteran simbolizam, katkada usiljeno patetičan ton smanjuje vrednost njegovoj inače visoko nadahnutoj nacionalnosimboličkoj drami«.

Zanimljivo je i ono, što Skerlić piše na str. 448. do 449. u odlomku pod naslovom: »Srpsko-hrvatsko književno sjedinjavanje«. On konstatuje, što je sve u novije vrijeme u tom smjeru učinjeno i što se sve još uvijek čini; ali spominje od hrvatskih i srpskih listova, čiji da je rad u tom pravcu »naročito značajan i plodan«, jedino »Savremenik«, svoj »Srpski književni Glasnik« i »Bosansku vilu«, a o drugima kao da ne vodi brigu.

Na kraju toga malog odlomčića o srpsko-hrvatskom književnom sjedinjavanju veli Skerlić doslovce: »Među mlađim piscima, sa obe strane, javljaju se i takovi, koji nisu ni Srbi ni Hrvati, no Srbohrvati, pripadaju koliko hrvatskoj, toliko srpskoj književnosti, težeći ne samo približavanju no i stapanju ideala, koji su imali najjači umovi i najbolji ljudi u oba dela naroda: stvaranju jedne srpsko-hrvatske književnosti«. G. Skerlić ne spominje nijednog imena; ali mislim, da je ipak previše rečeno, da ima na hrvatskoj i na srpskoj strani pisaca, koji nisu ni Hrvati ni Srbi. Oni, koji nastoje o stvaranju jedne srpsko-hrvatske književnosti, a tih doista imade svaki dan sve više, nê shvaćaju to tako, da bi trebalo da se radi stvaranja jedne književnosti prestane biti Hrvat ili Srbin. Ta već težnja, da nam se zajednička književnost zove hrvatskosrpska ili srpskohrvatska, uglavljuje opstanak i održanje obaju imena; i kad bi se dogodilo, da se hrvatski i srpski pisci ne bi osjećali kao Hrvati i Srbi, ili da ne bi bili ni Hrvati ni Srbi, onda ne bi bilo ni hrvatske, ni srpske, ni hrvatskosrpske, ni srpskohrvatske književnosti uopće. Biti će, da i g. Skerlić tako misli, i da se je samo nejasno izrazio.

Najzanimljiviji i najaktuelniji je u cijeloj Skerlićevoj knjizi prikaz današnje srpske književnosti, kojemu je posvetio posljednji odjelak pod naslovom »Današnja književnost« (str. 443.—486.). Tu on govori, pod zgodnim napisima, o »dolasku mladih na mjesto starih«, »o individualističkom karakteru današnje srpske književnosti«, »o nacionalnom optimizmu«, »o duhovnom i kulturnom napretku Srbije«, »o proširenju kulturne oblasti srpske«, »o srpskohrvatskom književnom sjedinjavanju«, »o stranim uticajima u srpskoj književnosti«, zatim posebice o poeziji, o pripovijeci, o drami, o književnoj kritici, književnom jeziku i stilu. — Od pojedinih pjesnika prikazuje posebno: Jovana Dučića, Milana Rakića, Stevana Lukovića, Svetislava Stefanovića, Milana Ćurčina, Danicu Marković, Veljka Petrovića, Velimira Rajića. Simu Pandurovića. Od pripovjedača prikazuje posebice Borislava Stankovića, Ivu Ćipiku, Petra Kočića, Milutina Uskokovića,

Radovana Petrovića Nevesinjskog, Veljka M. Milićevića, Jelenu Dimitrijević, Izidoru Sekulić, Milicu Janković. O dramatičarima govori samo uopće, a od kritičara posebice prikazuje: Bogdana Popovića, Slobodana Jovanovića, Pavla Popovića i Branka Lazarevića. O pozorišnim i umjetničkim kritičarima govori samo u kratko i uopće.

Karakteristike ovdje spomenutih pisaca zanimljivo su sastavljene, i ako je očito, da je gdjekoji superlativ ili deminutiv u njima proistekao iz lične prikazičave simpatije ili antipatije. O nekim piscima, koji su i izvan Srbije došli na glas, nema u knjizi obavještaja, a to joj je i nedostatak i srpska je kritika to Skerliću, s pravom, u veliko zamjerila.

Za nas je zanimljivo isporediti prikaz novijih srpskih pjesnika u Skerlićevoj knjizi sa onim, što je o srpskoj novijoj lirici napisao Bogdan Popović u uvodu u antologiju srpske lirike, što je izišla među izdanjima »Matice Hrvatske« za g. 1911.

Govoreći o današnjoj srpskoj poeziji, ustanovljuje Skerlić, da ova po broju stihova podsjeća na pjesničko preobilje, »pjesničku pletoru« šezdesetih godina prošloga vijeka. Spominje, da je epska poezija u srpskoj književnosti gotovo sasvim napuštena, a što je ima, da je bez književne vrijednosti. O lirici veli, da ima pjesnika, »koji su u punoj teoriji umetnost radi umetnosti, koji iznad svega polažu na spoljnu lepotu i otmenost izražavanja, na retka osećanja, fine prelive, tančine osećanja, svetske simbole i neobičan način izražavanja. Pored pesnika zakasnelih podražavalaca dekandetizma, pored zaostalih modernista, koji se ushićavaju Šarlom Bodlerom i Oskarom Vajldom, koji neguju umetnost »nesvesnoga, podsvesnoga i nadsvesnoga«, »poeziju grča«, mutnih snova, obolelih stanja svesti, ima pesnika intimnog nadahnuća, prirodnog i neposrednog izražavanja. Ima pesnika snažne vere u život i nacionalne energije«...

Za današnju srpsku patriotsku poeziju veli, da je razumnija, diskretnija, otmenija, naročito književnija od stare romantične, novinarske, verzifikatorske. »U pogledu forme — piše Skerlić — glavni moderni pjesnici podigli su srpski književni jezik i srpsku lirsku poeziju gotovo do stupnja savršenosti«.

Za pripovjedačku današnju književnost veli Skerlić, da se sada više pažnje posvećuje složenijem životu varošana, nego li selu, da se više zanima modernom, nemirnom dušom i unutarnjim životom, nego li spoljnim životom. Istorijskog romana je nestalo, novi srpski roman zanima se samo savremenim životom srpskog društva« »ali i pored toga napretka, srpska književnost još uvek iščekuje svoga velikog romanopisca, koji bi se sa svim svojim talentom bacio na roman«. Uslovi su danas zato povoljniji nego ikad do sada.

O dramskoj produkciji spominje Skerlić u prikazu današnje srpske književnosti, da se »ne oseća znatan napredak«, i ako su svi uslovi povoljniji, i za dramu nego ikad do sad. »Srpska književnost još čeka ili razvijeniju socijalnu sredinu, veći stupanj opšte književne kulture, ili jakog i darovitog pisca, koji će je snagom svoga talenta podići na visinu ostalih radova u savremenoj srpskoj književnosti«.

O književnoj kritici piše Skerlić u svojoj knjizi o novoj srpskoj književnosti, da se je moderna kritika »stala stvarati krajem XIX. veka, ali se potpuno razvila i stala aktivno uticati od prvih godina XX. veka i od tog doba stalno napreduje«. Tvorcem današnje književne kritike u srpskoj književnosti proglašuje Skerlić Bogdana Popovića, o kojem je u svojoj knjizi napisao pravi panegirik. Doista je Bogdan Popović pisac ozbiljan, velika talenta i spreme, i njegovi literarno-istorijski i kritičarski radovi počinju se zapažati u svem slavenskom svijetu.

Kao dodatak štampana je u Skerlićevoj knjizi obilna bibliografija za istoriju književnosti. Nije dakako potpuna, ali je obilna i pregledno sastavljena. Dobro bi bilo, da se u eventualnom novom izdanju zabilježe i rasprave hrvatskih pisaca, poimence one dra. Milivoja Šrepela o srpskim književnicima i raznim književnim proizvodima.

S velikom pomnjom izrađen je »hronološki pregled« i »azbučni registar« pisaca, tako da je uvijek lako naći, gdje je što o pojedinom piscu pisano.

Ilustracije su lijepo uspjele, tisak je vrlo lijep i čitljiv, i sva oprema knjige služi na čast izdavačkoj knjižari S. B. Cvijanovića u Beogradu.

Uzme li pisac u obzir stvarne zamjerke kritike, te ispravi li u eventualnom drugom izdanju objektivno iznesene nedostatke, postat će njegova istorija nove srpske književnosti dragocjenom knjigom, koja će biti na čast i njemu i srpskoj književnosti.

---

* Opaska: Upravo kad sam dovršio ovaj prikaz Skerlićeve »istorije nove srpske književnosti«, stiže žalosna vijest iz Beograda, da je tamo iznenada, nakon trodnevnog bolovanja preminuo sâm pisac u 37. godini života. Tako se žalibože ne će moći ispuniti i u ovom prikazu istaknuta želja, da se u eventualnom drugom izdanju isprave i nadopune neki po objektivnoj kritici u najboljoj namjeri konstatovani nedostatci. Nema sumnje, da bi ih Skerlić voljno sam ispravio, da je doživio drugo izdanje svoje knjige. Ovako će to morati učiniti drugi, jer bi bila vječna šteta, da u ovoj inače znamenitoj knjizi ostanu i definitivno objektivno ustanovljeni njeni neki nedostatci pored tolikih njenih neosporivih velikih odlika i vrlna.

M. Velaga, — Zadar:

Kod gaza.

Tu, nasred polja, kamo vodi puteljak pod visoku osamljenu trepetljiku, čuje se glasno lupanje pratljače. Na mahove je: možeš ga brojiti kao udaranje sata. Misliš, da ne će nikada prestati, i kad ti je dodijalo, eto prestaje. Ispod trepetljike se podiže stara Kata, proteže se, ispravlja, jer ju je presjeklo zgrčenu, opruža desnicu, jer joj je umorna.

Opet se spušta na koljena, savija kao iskajnik, prevrće ruho, dronjke, namješta ih ispod sebe, udara, ispire:

— Hvaljen Isus, starice!

— Na vijeke, brate — okreće se ona i opruža još klečeći, te gleda okrupna čovjeka, što se iznenađeno ustavio, ustobočio tu, kao kuk, što se dokotrljao obali rijeke i zapeo pri rubu.

— Put me doveo ovamo; mosta nema, lađe nema, pa kako bih prešao? — pita stranac.

— Tri se sata hoće do mosta. Naši izuju obuću i pregaze. Dosta je plitko.

— Bog ti dao starice, što su tebe poslali ovamo, da ti pereš tako stara, zar nemaš nikoga mlađega — pita on izuvajući obuću i ne misleći, da je upit kao srp, da kosi, reže, drlja bez milosrđa...

— Ja sam u sebe najmlađa — osmjehne se Kata. Odgovor joj mami suzu u kutu oka, a drhtaj u uglu usana, sličan smiješku. Zna Kata, da osmijeh ne prati uvijek radost, bar ne kod nje: ona to ćuti... Ta njena svijetla, veseljkasta kob skrila je ispod izvjedljivih prsta svijeta mnogi plijen, ogradila mu ga čudnim plotom, nečujnim, neprozirnim. Svijet je vidio žrtve, ali im u grob nije mogao zaviriti: vidio je na njemu busenje trave, pače cvijeće, kao u vrtovima!...

»Bez plača, bez suza... bez srca« — osudili su je.

Stranac je pregazio, a starica prevrće i mlati lupačom rublje, dronjke: Tek što joj se koljena ne tiču vode. Tu je našla najzgodnije mjesto, gdje je najlakši brzutak, da ispire, da on pomaže starici, kad ne će, tko može, a tko bi htio, ne može.

Kata pušta, da joj rijeka procijedi, iznese nečist svu, svu... Ona bi dopustila, da joj opere sve...

— Jesi li, Kate? — prene je upit kume, koja gazi prama njoj. Sam Bog zna, kako joj je umaklo, te je nije zamjetila, kad se kuma primakla bližnjoj obali i izula. Čini joj se, da nije nego čas, što je tamo gledala.

Ipak se i sjena vrbika protegla, i kup rublja postao bjelji, a pjenavi trag duži.

— Evo se malko zabavljam, da prođe vrijeme.

— Nije za te više pratljača! Gdje je tu zabave? Krosne su za te i vreteno pod debelim hladom.

— Je li čemu pazar? svrće Kata razgovor.

— Skupoća, skupoća! — hvata se kuma za glavu. Jedva sam ugrabila ovu pregaču i mahramu kćeri za skupe novce. Bojim se, psovat će me on, ali nijesam mogla odoljeti...

Kuma je prošla, jer Kata nije priupitivala, a htjela je što prije okušati na mazunici kupovinu.

Kata nastavlja, da još jednom promlati i propere rublje, pa će ga razgrnuti, da se prosuši, dok ona založi, te će kući.

Primakla se malko naviše, užimlje kruh, umače ga u vodu, da se raskori, te jede. Vrijeđa je okorjela kora, prebacuje je s lijeve na desnu, s krnjatka na krnjatak, kao i onu misao, što joj se uvrla u glavu te žeže kao oganj, reže kao brid, teži kao olovo, pa od muke sirota trepće trepavama, zavrće očima...

Dvanaest je već godina, da je muče te misli, dvanaest je godina, da im odolijeva, ta još je nijesu porušile, nijesu joj lica poništile. Ono je jednako. Koji nabor više, koja bijela vlas više... to se i ne zamjećuje u okviru crne mahrame na koštunjavom licu pod čestim osmjehljajem. Pa nikad pravdanja, mržnje, traženja pravice makar u izjadanju...

— Ti, Kate, ne stariš — primjećuju joj.

— Bog sirotu krijepi! — odgovara blagom riječju, slatkim osmjehljajem.

— Ti, Kate, nemaš srca! Ne plačeš... nitko ti nije vidio suze.

— Nemam srca, ne. Odnijeli su mi ga, mjesto njega ostavili ranu, a srce su mi iskidali na petero. Ja samo čuvam ranu, gdje je bilo srce... Tu gori, peče, a od nikuda daška, da svrati plamen drugamo, da spusti ohlađaj na vatru...

— Kate, ti nemaš duše; djeca su ti propala.

— Nemam, odnijeli su mi je... Luka, najstariji, izgubio se, zabasao u svijetu. Antu sam molila, da se ne ženi, dok ne preboli. Nije slušao majke. Prebolio je... umro je iza pet mjeseci, a ostalo mu je posmrče... Nevjesta je dobavila svoju sestru za djevera, da tu spletu gujino gnijezdo... Vuga se oženio Mašom. On je dobar, ona zla, a sestre nevjeste viču i pravo i krivo...

— Luka moj, dušo moja! — uzdiše Kata i lama rukama. — Što je s tobom?... Baraba, bekrija, bećar... — svak to govori, a nije moguće... Ali od njega nema glasa ni glasnika. Bio je u Americi, a kažu, da su ga vidjeli nedavno na Rijeci... Župnik je pisao tamo, a poručila sam mu i ja, da dođe... Ne dadu mi, a ja bi pošla k njemu: znala bi majka put. Ne bi Luka prezro majčinu suzu, pogled, majčino mlijeko... Luka!! gdje si, dođi! Dođi u kuću, gdje su ti

tri nevjeste. Naći ćeš ih u hladu pod brijestom, gdje se prepiru, a majku pod trepetljikom da pere svoje i njihovo... Sestra tvoja Anka ili im ljulja djecu, ili srće za ovcama... Luka dođi; ti ćeš biti potporanj Anci. Ja propadam, past ću čim mi klone tijelo: ja nemam duše, nestalo i srca, a unutri gnjije — ja to osjećam... Dođi, grani ko sunce! Dvanaest je godina, da ne vidjeh sunca nego kroz oblake — prozebla sam.

Katu osvaja trzavica, vrućina, znoj joj leti s lica, puzu suze, a u grudima joj gori nešto suho, gori u glavi, a trnci mile, veru se tijelom...

Protire čelo, štišće oči, trza se...

— Dosta, dosta! — viče Kata i požudno pogleda u rijeku i trepetljiku... Treba joj i voda, da joj prohladi, ispere znoj i suze, koje kolju, a da joj trepetljika spusti onoga povjetarca, što joj u granama šumi, prohlađuje je, da joj rastjera onu sparinu, što joj je legla na srce...

Podiže se, približuje rijeci, da promijeni položaj, da ubjegne težini misli. Umače češalj u vodu, da lakše raspravi kosu, te se češlja.

Spustile se kose, sjedinjave, skuštrane kose, rijetke nejednake s glave, kao stara, otrcana slamnata streha na kolibi...

Kata je protrnula, kad se opet mašila češljem u vodu. Valjda se sjetila mlade Kate i Jakova... duge svilene kose, kad je tu kod gaza prala pirno ruho, češljala kose...

Zatvara oči, da je ne bockaju svijetli valići u oči, bljeskavo lišće trepetljike, travka, vlat.

Zadrhtali su trzavo mišići u uglu usana — plače...

... Luka... nevjeste... siroče... Luka... Anka... Vuga... Luka...

Kata se diže, da pokupi prosušeno rublje, da bježi kući, da bježi ispred ovoga šarnoga klupka što je izniknulo iz valića, te se kotrlja k njoj sve veće i veće, da je baci poda se, zgužva i zaduši nemajku!...

— Ti si kriva! Ti... — susrelo ju je nešto u bijegu dugo kao zmija, a oštro kao trn...

Kata hoće da traži taj trn, da ga iščupa:

— Čuvala sam ih, putila, molila... Što sam mogla drugo?... — i pušta vlažni, mutni pogled u daljinu.

Lahor piri u trepetljici, ona šumi, šapće. Starica podiže pogled nebu, valjda je razumjela, što joj priča trepetljika, da ni ona nije sama zanemarena, prezrena, jer i ona izvodi preko gaza na put, prima u hlad, pokrepljuje, pa da baš zato nema kore, zato joj smrskane, zgnječene žile vire, zato joj je provrćena nutrinja, prolivena srčika...

Antun Matasović:

Autos sacramentales.

Nijedan valjda moderni narod nema tako osebujno razvijen karakter i prema tome tako osobitu kulturu kao španjolski. Taj je narod smjesa germanskog elementa s nešto hamito-semita Feničana, koje su podjarmili Rimljani. Kasnije su već romaniziranom i razvijenom narodu došli Mauri, koji su bili njegovi vječni protivnici, ali su jakom svojom kulturom djelovali mnogo na njegov razvitak.

To se očituje napose u španjolskom jeziku, kojemu je temelj latinski, ali je dosta zadahnut germanskim duhom i kao prevučen semitskim istočnjačkim obvojem. Tako je u tom jeziku: latinska elegancija, snažnost i muskulatura germanska, te neki čar i tinjajući žar istoka i zvučnosti semitske.

Kakav je jezik, takva je i narodna knjiga: samo što u njoj jače dolazi do izraza fantazija i južnjačka vatra, koja ipak često prelazi u neku mlohavu sentimentalnost. Pjesma narodna crta junake u borbi proti nekrstu, pjeva žarke ljubavne zgode i događaje svagdanjega života, a u svima izbija silna strast i ponos; no sve je to ipak ovijeno kao vezom stege — naime kršćanske vjere.

Narodnu su pjesmu i jezik uzeli Bogom nadareni pjesnici, te je prekalili na svojoj vatri izobražene duše i dali nam djela, za koja mogu zavidjeti svi narodi španjolskome.

Pjesnici su stvarali mnogo, ali sve je to bilo u okviru narodne pjesme (naime duha njezinoga) i u najviše slučajeva u stegama nauke crkvene. Bujni i strastveni život Španjolaca stoga nam u ovim djelima sijeva u nekom osobitom čaru i sjaju. Na vrhunac je ta njihova literatura došla u 17. vijeku, jer je tada ova zemlja bila bogata (prva velevlast do 1688.), svuda je vladao sjaj i raskoš, prilike su mnogo pogodovale dosta slaboj naravi žiteljstva, a osim toga je jezik bio dosta razvijen, kao i literatura. Najveći su pjesnici tog doba Cervantes (don Quijote), Lope de Vega (napisao preko 3000 drama) i Calderón (* 1600., zaređen 1651. (?) † 1681.).

Ne ćemo učiniti nepravdu, ako velikom Shakespeareu i silnom Sofoklu stavimo uz bok pobožnoga i možda sujevjernoga Španjolca Calderóna. Kako rekoh, španjolski su pjesnici u granicama stvarali, pa tako je i on. Pače bismo mogli reći, da je sve ra-

dio po šabloni. U njegovim dramama dolaze ista lica: galan (ljubavnik), dama (gospođa), gracioso (lakrdijaš), viejo (starac); pa i jezik je Calderónov kao i slike i figure, sasvim gotovo po šabloni. On prikazuje ondašnji život (ili tipove prema ondašnjemu životu): vatrene ljude, udvarače, koji imadu mnogo afektacije, a boluju silno od ljubavnih bolova. Tri su stvari, koje obično radnjom kreću: vjera, ljubav i čast. Napose je čast »honra«, za tadašnjega Španjolca silna riječ, radi koje je on pripravan na sve... Pa ipak je Calderón znao, da nam od ovih naznačenih sredstava stvori do 300 stvari, koje su zaista udivljenja vrijedne. On je znao da nabrojenim sredstvima tako barata, te je uvijek nešto stvorio, što je bilo novo i lijepo. Calderón bijaše inače dosta slab, ali je genij njegovoga duha znao njegovu slaboću i nedostatke u naobrazbi da nadvlada, pa je on od poznatih i običnih stvari stvarao onako nekako, kao što zidar od jednakih opeka i kreča može da sačini toliko raznih zgrada, od kojih je svaka posebnoga soja i posebnih boja!

Napose u jednoj vrsti dramske poezije istakao se Calderón, i u tom ga još nitko nije natkrilio, a to su autosi. Autosi su jednoaktovke o presvetoj euharistiji, a stvorio ih je posebni život u Španjolskoj onoga doba.

Ove se drame ne smiju zamijeniti s misterijama drugih naroda ili našim prikazanjima, to je nešto sasvim španjolsko. Uza svu vatru i strastvenost, Španjolac je ipak u dnu duše religijozan, a sklonost sentimentalnosti to još pojačava. On ne samo da će za svoju vjeru poći u boj, već hoće da je istakne i u drugim slučajevima vanjskim načinom. Stoga su u njih svetkovine obavljali uvijek velikim sjajem.

Papa Urban IV. naredio je 1264. svetkovinu Tijelova, a tu su svetkovinu već s početka nastojali Španjolci da što dostojnije proslave. Njihova je nakazivanja sačuvala još iz srednjega vijeka. Dakako sada su na ovaj blagdan stali prikazivati stvari u savezu sa sv. Otajstvom. To je išlo dotle, da je svako mjesto moralo imati na taj dan svoju predstavu, a razumije se, i glavni grad. Isprva to nije bila prava drama, već je procesijom i drugim ceremonijama predstavljalo na neki način cijelo mjesto. Tako su u procesiji išle razne osobe, koje su predstavljale đavla i druge vođe paklene, a napose ogromna i užasna zmija, koja se zvala »Tarasca«. Mnogo je stvari južnjačka mašta izmislila, a mnoge nijesu bile ni dolične (na koncu slave bila je ipak prava predstava). U glavnom je gradu bilo najsjajnije, a u cijeloj je ceremoniji sudjelovao i kralj. Filip je IV. jednom po kiši gologlav išao za Presvetim, pa ga »proslavi« jedan pjesnik:

Al rey de los reyes sique
Su siervo el rey, con que muestra,
Que de tanta fe el calor
Enjugar el aqua intenta.

(Gle, kralja kraljeva slijedi kralj kao njegov sluga, da žarke svoje vjere čustvo na kiši ohladi.)

Prvašnje na neki način neobuzdano, a svakako neseređeno slavljenje, kasnije je uređeno, napose u Madridu. Prvi su pjesnici nastojali da napišu osobitu aktovku, koja se zvala »auto«. Ona je bila na neki način odraz onoga slavljenja, koje spomenuh. U njima su dolazila fantastična lica, zmija »Tarasca«, a protiv njih su stajale kreposti i nebeske moći. Auto se svršavao padom prvih, a slavom presv. Otajstva. Da se dobar auto sačini, trebalo je, da pjesnik imade vanrednu maštu i dobro oko uz savršen ukus.

Calderón se odlikovao uopće bujnom maštom; on je znao uvijek da nađe zgodne alegorije, pa je u tome gotovo jednak Danteu. Simbolika je bit gotovo svih njegovih drama, a uz to je on, kao dobar dramatik, znao izabrati zgodnu radnju, i kako je bio vješt u kompoziciji, znao je učiniti, da drama i djeluje na gledaoca.

Sve su ove vrline gotovo potencirane u autosima, jer sama narav autosa pogoduje spomenutim svojstvima. Calderón je uzimao za građu svojih autosa sve: i sv. Pismo staroga i novoga zavjeta i mitologiju i povijest i svagdašnji život i puku alegoriju, pa se ipak ne može reći, u čemu je bolje uspio. Sami predmeti, koje obrađuje, bili su često tako daleko od euharistije, da nas mora zabezeknuti njegova smionost, što se usudio uzeti te predmete za takvu stvar; ali on je udesio sve tako, da je baš euharistija imala najglavnije mjesto u cijeloj drami.

Zbog vrlina, koje je on imao, prikazivali su se njegovi autosi za cijeloga njegovoga života (svake godine novi) i u Madridu i u provinciji, pa poslije njegove smrti nijesu mogli ljudi da gledaju autose drugih autora, već su prikazivali njegove sve do najnovijega doba.

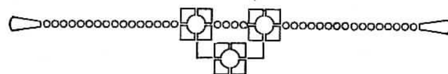
Čitamo li danas autose, ne ćemo biti bogzna kako oduševljeni. Uzrok je tome naše doba, koje ne može shvatiti finu poeziju ovih stvari i koje nije naučno da gleda nešto skriveno u svakoj alegoriji, i ako su ove alegorije vjerne i pune individualnosti. Osim toga mnoga će nam mjesta izgledati smiješna, pa ćemo naći u kojem autu i stvari, koje bi direktno samo luđak mogao tamo danas metnuti. Takvih je stvari u svih genijalnih ljudi, jer genijalnost i ludilo rastavlja vrlo slaba ograda. Osim toga je zaneseni, pobožni Calderón pisao za masu, koja je bila na vrhuncu vjerskoga zanosa, te nije bila ni kadra, da za predstave

Opsjedanje grada Cetina g. 1790. (Slika u kr. hrv. zemaljskom arhivu.)

opazi nezgrapnost ovakvih stvari, pa su je i one zanosile. — A i autor je za pisanja bio slično raspoložen kao njegovo općinstvo.

U Calderónovim autosima ipak se možemo diviti zgodnim alegorijama, što ih je on znao naći i odabrati, te ih kao nešto individualno staviti u radnju. Nada sve je bila u njih sjajna kompozicija i u kompoziciji sigurno do danas nitko nije Calderóna natkrilio, a napose u autosima.

Calderón je nama potreban, jer on je u sebi usredotočio sve narodno blago Španjolaca, te ga oplemenio i ukrasio svojom duševnom veličinom stvorivši djela, u kojima se zrcali Španjolac, ali lijep i zamaman. To bi trebali od njega da nauče naši pjesnici, kako bi onda mogli slično da spoje našu narodnu knjigu s umjetnom. Njegovi autosi su nešto čisto hispansko, a na neki način zametak im je dao baš sam narod.

Jovan Hranilović:

Pred slikom mojih saučenika maturanata.

Doskora će, mili moji druzi,
Izviti se četrdeset ljeta,
Otkad smo se kô zreli mladići
Širom b'jela porazišli sv'jeta.

Petnajsto je na dosegu ljeto
Posljednjeg od našega sastanka
Hoćel'mo se sastati još ikad
Prije svoga sa sv'jetom rastanka?!

Ah! kad ono u Zagrebu dragom
Zadnji put se nađosmo na zboru,
Mnogom od nas sunašce života
Već je skorom bilo na dogoru.

Iza duge i preduge stanke
Jedva smo se prepoznali bili,
I mnogog smo mrtvog našeg druga
Toplom bratskom suzom ožalili.

Sn'jeg na naše pao već je glave
Razbili se mnogi ideali;
Ah! odonda sn'jeg sve jače pada
I mnogu smo nadu pokopali.

Sada nam se požuriti treba,
Jesenje nam primiče se kraju,
Uspomene mladosti nam drage
Sve polako s nama umiraju.

I našemu razredu će spomen
Zaboravi nestati u tmini,
Ma da dug smo odužili časno
Na oltaru dragoj otadžbini.

Kano Abel od plodova svojih
Ponajbolje Bogu što je dao,
I naš razred Crkvi je hrvatskoj:
Svog ljubimca za glavara dao.

Bratska uv'jek vezala nas ljubav
Kroz sve m'jene razne nam sudbine;
S nikog od nas sjenka nije pala
Svetinjama naše otadžbine.

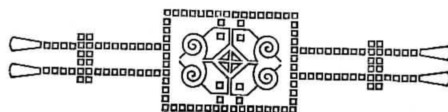
I naših će tjelesnih okova
Prolaznosti u valovlju nestat,
I sve naše ovosvjetske čežnje
S posljednjim će izdahom nam prestat.

Ali ono besmrtno i vječno,
Bratske duše s vječnošću što spaja,
Zasjati će u punanom svjetlu
U akordu zadnjeg izdisaja.

Vjerujući u ljubavi svemoć
I u vječnost njenog opstojanja,
Uvjeren sam, da će i za grobom
Živjet veza našeg drugovanja.

Prije nego sunce nam života
Pozamine u vječnosti more,
Ajd' još jednom da se zagrlimo
Onosvjetske na proplanku zore!

Novi Sad, 16. svibnja 1914.

Pjesme Diogena Zorića. (Rijeka.)

Albini.

I.

Kad je blizu veče,
za tobom ja plačem,
bono cv'ieće svoje
suzama namačem.

Svaka vrela kaplja,
što na dušu kane,
u tijelo moje
s'ječe nove rane.

Ali vrelih suza
ti razumjet ne ćeš,
s bonog cv'ieća moga
drugud oči skrećeš.

II.

Albino, čemu širiš strah
i trepet sjajnim okom,
pa gubim uz te smion dah —
pred bezdanom dubokom?

Pričinjaš mi se lavicom,
što vruće krvi želi,
kad loviš okom, glavicom
roj leptirova b'jeli'.

I laskati i varati
tvoj kobni pogled znade
i u prah sve obarati,
koj' dvore sreće grade.

III.

O ženo, ti si ipak stvor
i darak Božje ruke,
najljepši njegov umotvor
iz ljubavi mu puke.

Al nisi za to stvorena,
da budeš zmijsko leglo,
da otrov vri iz korena,
što Sunce ga je žeglo.

Albino, vjere, plamena
u žile lij mi mlade!
Na nebu eno znamena,
što diže pale nade!

Dođi!

Nosiš li mi iza stradanja
nove vihre i oluje?
Hoće l' moja plaha nadanja
da ko varav san prohuje?

Hoćeš li me taknut maslinom,
da se burna duša smiri,
il me čeka novi, žešći slom,
novi, strašniji vampiri?

Dosta u srcu sam nosio
neman i njen kobni igo,
polja svoga nisam kosio,
kad je danak košnje stigo.

Sve uz gudure i bezdane
omamljen i pjan sam luto,
tražih rose zvjezdane,
al sam grki pelin guto.

Dođi! Jer sam borbom spasio
majčin krst, taj biser pravi,
žar se njegov nij' ugasio,
sja mi u snu i na javi.

Pođi!

Ja bor, ti jela si na gori,
uzalud vrške sklanjaju,
jer bor i jelu rastavili,
o sreći zalud sanjaju.

Ta brzo možda ja ću pasti,
Al spomena će ostati
na vrijeme, što me slaba slomi,
kad nesrećom mi posta ti.

Ded pođi, samo pođi! Zovu
te mladi djeveri i cvijeće,
a pirnih zvona gromka jeka
sve širom sela lijeće.

Do godinice sinko mali
tvoj b'jeli vrat će ljubiti,
tad ti, sva srećna, nemoj mislit,
što morah sve izgubiti.

I nemoj tajnu suzu prolit,
već sklopi sinku ručice
i hvalite, što brod vam jedri
put tihe, mirne lučice.

Šapat.

Umiralo sunce...
Vrbe u san pale,
ti'o, ti'o u snu
čudno šaptat stale.

Ja, tek ja razumjeh
njihov šapat bajni,
ja, tek ja razumjeh,
sanjivi zbor tajni.

Glasove sam čuo:
»Brzo će se predat,
»malo dana jošte
»žarko sunce gledat.

»Kao sestre vjerne
»mi ćemo ga tješit,
»lahorom ga lakim,
»bolova svih r'ješit.

»Mi ćemo se nad njim
»nisko, nisko sviti,
»neka zelen-lišće
»mogilu mu kiti«.

U velegradu.

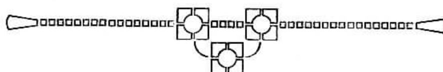
Ne, ta nije kriva ništa,
što je sudba baci amo,
gdje se život lako gubi,
gdje joj ponor z'jeva samo.

Ne, ta nije kriva ništa,
što se biljka slaba splela
oko stupa, da ne gine
pogažena na tlu, svela.

Njene zjene orošene
pričaju nam tajnu priču
čarobnom o vrelu nekom,
otkle slatki cv'jeci niču.

Kroza suze gorke, vrele
čežnja n'jema se zrcali
za pristanom zaklonjenim
gdje sveđ šute grdni vali.

Jao onom, tko joj sruši
sanak, što ga strepeć sniva!
Proklet će ga usta njena,
Srde mrtva grist i živa.

Mehanicizam i vitalizam.

Najvažnije biološko pitanje, koje ne zanima samo biologa, nego i svakoga misaonoga čovjeka, jest svakako pitanje: kako i odakle je postao život, koji su uzroci životnim pojavama? Pod životnim pojavama ne razumijevamo sve pojave, što se u kojem živom biću događaju, nego samo one, koje se ne zbivaju izvan živa bića, te su po tome karakteristične za ono, što živi. U raznim je epohama, stvoreno mnogo hipoteza, da se rastumače i razjasne spomenuta pitanja. Gledeći na smjer, kojim su auktori tih hipoteza krenuli, možemo ih svesti u dva reda. To su ona dva pravca, koji i dandanas imadu silu pristaša i branitelja: s jedne strane »mehanicizam«, a s druge vitalizam«. Ni u jednom, ni u drugom taboru ne dolazi se do jednakih zaključaka. Shvaćanja se dosta često uvelike razilaze. Radi toga možemo svaki od tih pravaca radi bolje predodžbe rastaviti u pretjeranimi i umjereni pravac.

Mehanizam nastoji, da sve pojave, što se u živim bićima zbivaju protumači samim fizično-kemičkim silama. On ne priznaje nikakva drugog faktora, kojega ne bi bilo i kod anorganske materije. Prema tome nestaje svake bitne razlike između neživih i živih bića. Što se kod živih bića opaža neko osobito djelovanje koga nema kod neživih, to se mora pripisati drukčijem raspoređaju sastavnih dijelova kod živih bića. Što se do danas nije još dotle došlo, da se djelovanje živih bića rastumači samim fizično-kemičkim silama, pripisuju tome, što se znanost još nije do toga savršenstva razvila, ali će doći čas, kad će se i taj zastor dignuti.

Ovdje možemo prikazati razliku između shvaćanja pretjeranih i umjerenih pristaša mekanizma. Prvi, a najizrazitiji među njima Moleschot, Büchner i dosta razvikani Haeckel, tvrde, da je lako sve životne pojave svesti na same fizično-kemičke učinke, te su to i sami pokušavali. A ove su fizično-kemičke sile uz pomoć naravnoga obira proizvele svu ovu raznovrsnost, koju opažamo u bilinskom i životinjskom carstvu.

Umjereniji i mnogo ozbiljniji pristaše mekanizma ne taje velike i teške poteškoće, koje stoje na putu ovomu mekanističkom tumačenju. Oni se više drže negativne strane. Za njih nije isključena mogućnost, da bi se jednom životni pojavi mogli protumačiti, spomenutim silama. Moguće je, da čovjek nigda ne će ni doći do toga cilja, ali ima nastojati, da mu se što bliže primakne. Mnogi od ovih posljednjih znadu i dosta strogo osuditi prve. Navest ću samo jedan primjer. Kienitz-Gerloff, odriješiti mekanicist ovako se izražava o gore spomenutim auktorima: »Ne ću nijekati, da ih nije bilo, i da ih nema još među pristašama mekanizma, koji su zli dogmatičari. Moleschot, Büchner, a od živih Haeckel, primjeri su nam za to«. (Anti-Reinke, Biologisches-Centralblatt, 1905, str. 34). Mnogi se od ovih auktora pred težinom problema utječu agnosticizmu.[1])

Pripomenuti nam je, da se ovdje radi samo o vegetativnom životu t. j. životu, koji je zajednički bilju, životinjama i čovjeku, a koji se sastoji poglavito u razvijanju i rasplođivanju organizma. Mekanicizam kao takav, ne bi uključivao ćutilni i duševni život. Zato ima njegovih pristaša, i ako ne mnogo, koji su spiritualiste u ovom pogledu. Mekanizam u gore spomenutomu smislu ne smije se zamijeniti sa mekanizmom — kako ga nazivlje Vignon — antidinamističkim, po kojem svi pojavi prirode ne samo da se svode na sile fizično-kemičke, nego i nisu ništa drugo, nego pojavi kretnje.

Sada da prijeđemo k protivnom shvaćanju t. j. vitalizmu. Vitalizam, kao protivnik mekanizmu, tvrdi,

[1]) V. Grégoire: Le materialisme Contemporain et le probléme de la Vie (Bruxelles).

da same fizično-kemičke sile ne dostaju, da nam protumače one karakteristične pojave živih bića, a još manje postanak tih bića. Kod tih pojava on pripušta jedan drugi princip, različit od fizično-kemičkih sila, koji se nalazi samo kod živućih bića, te ga nazivlju: vitalni princip. Shvaćanje ovoga vitalnog principa različito je. Pretjerani vitalizam, koji među svoje zagovaratelje broji Bichat-a, Leydig-a i J. Müller-a, tvrdi, da se u živim bićima nalazi jedna ili više nematerijalnih sila, bitno različitih od sila fizično-kemičkih. Dapače još više: te se vitalne sile nalaze u nekom međusobnom, svedernom antagonizmu sa silama fizično-kemičkim. Ove posljednje nastoje, da ruše organizam, dok se one prve trude, da ga uzdrže. — Ovako shvaćani vitalizam sigurno je potakao reakciju i mnogoga je potjerao u tabor pristaša mehanističkog shvaćanja.

Umjereni vitalisti ne vide toga antagonizma između vitalnog principa i fizično-kemičkih sila. Kemička tjelesa zato, što uđu u jedan organizam ne poprimaju drugih afiniteta, nego su ih imala u anorganskoj materiji. Vitalni princip upravlja i uređuje ove sile, koje se inače nalaze i u anorganskoj materiji, k svrsi, koja je nutarnja, imanentna organizmu. Po tome ti auktori osim djelatnih (eficientnih) uzroka priznavaju i uzroke finalne. — Djelovanje anorganskih tjelesa može biti samo izvanjsko, i sile, koje u tim tjelesima djeluju, imadu termin svoga djelovanja, koji je indiferentan za tjelesa, t. j. ne doprinosi ništa k usavršavanju tih tjelesa. Prema tome nemaju anorganska tjelesa u svome djelovanju finalnih uzroka. Sasvim je drugo kod organskih bića, Djelovanje je tih bića imanentno t. j. ono služi za razvoj i usavršavanje samih tih bića, odnosno djelovanje teži nekoj određenoj svrsi. Kod ovih dakle bića opažaju se finalni uzroci, kojih anorganska bića nemaju. U ovoj shodnosti prama svrsi vide umjereni vitaliste, koji se obično nazivlju neo-vitaliste, djelovanje vitalnoga principa. Ovakvo poimanje života približuje se nauci Aristotela i skolastičkih učitelja.

Ovaj pokret neo-vitalista nije počeo pred dugo vremena. Što je najznačajnije, taj se je pokret pojavio kod biologa, koji su do nedavna i sami bili pristaše mehanizma. Kod njih po tom nije bilo kakovih prekonceptnih ideja. Došli su do vitalizma, pošto su se dugo vremena trudili, da pojave bića protumače mehanističkim načinom. Radi toga i ima ovaj pokret osobitu vrijednost, a ako znaci ne varaju, zauzet će to većih dimenzija kod biologa. Najglavniji su pokretači neo-vitalizma: Hans, Driesch, S. Reinke, Schneider, Wolf i mnogi drugi [2]).

[2]) V. Grégoire: Le mouvement antimecaniciste en Biologie. (Revue des Questions Scientifiques Bruxelles 1905.).

Još možemo spomenuti i treći nazor o postanku i razvoju života, a to je »psihomonizam«. Glavni su zastupnici psihomonizma A. Pauly, R. H. Francé i A. Wagner. Psihomonizam priznaje s jedne strane finalitet živih bića i ste se strane približava vitalizmu; a s druge strane hoće da opstoji kontinuitet između anorganskog i organskog svijeta, kao što to tvrde pristaše mehanističkog shvaćanja. Da to protumače, oni uvode neki psihički elemenat, ali nerastavljen od fizičnoga svijeta, a taj bi se psihični elemenat nalazio ne samo kod živih, nego i kod neživućih bića, dapače kod istih molekula i atoma. Iz atoma i molekula, kaže Pauly, (naravno kad su ti atomi i molekuli združeni u živom biću) nigda ne bi mogao oćut i sud izlaziti, da atomi i molekuli nemaju u sebi preduvjet za to.[3])

Ovo bi bile u glavnom teorije o postanku i razvoju živih bića.

Drugi narodi imaju već, osim stručnih djela, veliku literaturu, koja služi za popularizaciju ovih ideja. Kod nas, koliko je meni poznato, nije se puno o tom radilo. Po našim se listovima pisalo dosta o Haeckelu i njegovim teorijama. Većinom su to bile radnje filozofskog smjera s malim obaziranjem na prirodo-znanstvenu podlogu. U posljednje vrijeme stalo se i kod nas na tom području raditi. Gosp. Fran Bubanović, napisao je u Savremeniku nekoliko članaka oslanjajuć se na istraživanje fizikalne kemije, i zagovarajuć mehanističke nazore. To isto kod Slovenaca radi g. dr. Boris Zarnik, privatni docent zoologije i komparativne anatomije na sveučilištu u Würzburgu. Konferencija gosp. Zarnika: »O bivstvu življenja«, koju je izdala Socijalna Matica bliži je povod ovim crtama.

Moja je zadaća, da pokažem, kako nas sadanje stanje prirodnih znanosti ne ovlašćuje, da postanak života i životne pojave pripisujemo samo silama, koje se i u anorganskoj materiji nalaze. To je upravo protivno od onoga, što bi htio g. Zarnik. Ne mislim ipak ove crte pisati u tonu polemičnom, nego više iznositi činjenice i dokaze, koji služe za našu tezu, a usput ću pokazati, u čem i radi čega se g. Zarnik i mi razilazimo. S toga neka mi bude slobodno staviti nekoliko općenitih opazaka o njegovoj konferenciji.

G. Zarnik, kako već spomenuh, stavio se na stanovište mehanicizma. Iz njegove konferencije ne izlazi jasno, u koji bi ga red mehanicista stavili. On otvoreno priznaje mnoge poteškoće, koje stoje na putu mehanističkom tumačenju, tako n. pr. priznaje veliku razliku između organske materije u stanju života i iste materije, kad izgubi život; priznaje ta-

[3]) A. Pauly: Darwinismus und Lamarckismus (München 1905.).

također, da još nije napravljena pravo sinteza sastavnih dijelova organskih bića, tako zvanih bjelančevina, a iznosi također i velike poteškoće, koje priječe te sinteze; priznaje odveć kompliciranu strukturu živih bića i odnošaj, koji opstoji između te strukture i životnih funkcija; iznosi kako u prirodi nema ništa tako očevidno rastavljeno kao živo i neživo; kako su sva nastojanja, da se baci most preko jaza, što živo od neživa dijeli, ostala bezuspješna; kako generatio spontanea nije dokazana itd., itd. Po svemu ovom ubrojili bi ga među pristaše umjerenog mehanističkog shvaćanja, tim više, što i on sam priznaje, da je mogao iznijeti samo negativni odgovor, budući da je pozitivni i odviše težak, te da još nijesmo ni četvrtinu puta prevalili do njegova riješenja. Ali s druge strane njegove kategoričke tvrdnje, da su same sile anorganske materije dostatne, da nam protumače životne pojave, te i ako još nije uspjelo razjasniti djelovanje žive materije, da se to vrši po istim zakonima kao i u mrtvoj materiji; da prirodna istraživanja ne pripuštaju nikakve sile, koje ne bi bilo i kod mrtve materije; da je napokon prijelaz iz anorganske materije u organsku morao nastati kako su to prilike naše zemlje dopustile; sve bi nas ovo sililo, da ga ubrojimo među pretjerane mehaniste. Na to bi nas silio i način, kojim on kritizira, i to katkada i neobičnim izrazima, najpriznatije vitaliste, kao i Reinke-a i Hans Driescha. O Reinkeovim dominantama veli, da su izmišljotine, koje su potekle iz njegove fantazije. Bolje ne prolaze ni Drieschove enteleheije, o kojima ćemo tijekom ove radnje govoriti. Za ovakav način trebalo je, da Zarnik bude oboružan jačim dokazima, nego li ih je iznio. Mi dakle ne vidimo razmjer između njegovih priznanja i njegovih tvrdnja, i njegovi zaključci kud i kamo prekoračuju premise.

Još mi je nešto napomenuti. Već sam u početku natuknuo, da sve pojave što ih opažamo u živim bićima nijesu odmah životne pojave. Životnim pojavama zovemo samo one pojave, koje su karakteristične za živa bića, te se izvan njih ne nalaze. G. Žarnik ne drži se strogo ovoga. On govori o svim pojavama, pa bile one zajedničke organskoj i anorgarskoj materiji ili ne. Dapače mu se u tim prigodama pruža zgoda, da napane vitalizam. Na ovo spada njegovo dokazivanje, kako se isti kemični elementi nalaze i u organskoj i anorganskoj prirodi, — što je već po sebi razumljivo, budući da biljke crpu anorgansku hranu, te ju pretvaraju u organsku, a ostala se živa bića hrane posredno ili neposredno biljskom hranom —; kako se oba carstva kemičke reakcije po istim zakonima zbivaju, te napokon mjerenje topline i drugi fizički pojavi. Ovi dokazi mogu služiti tek proti pretjeranim vitalistima; a nipošto proti neovitalistima, koji priznaju fizičko-kemičke sile u organizmima, a djelovanje tih sila drže ovisnim o vitalnom principu.

Dotaknut ćemo se još jednoga pitanja, koje pravo ne bi spadalo ovdje, ali ga iznosimo, jer ga se i dr. Zarnik dotiče. On je mehanista, kako sam priznaje, a je li ujedno i materijalista? pripisuje li naime ćutilni i duševni život istim fizično-kemijskim silama? Da li tu opstoji dualizam, t. j. duša različita od tijela, ili je to samo rad živaca, to je za g. Zarnika nejasno. Tu se on priznaje agnostikom, uza sve to, što mu je mehanizam, odnosno monizam puno draži. Agnostikom se također priznaje glede prvoga uzroka sviju stvari, i ako i tu predpostavlja monizam protivnom nazoru.

Mislim, da sam istaknuo sve glavnije momente i zaključke konferencije dr. Zarnika.

Prije nego prijedem na dokaze za našu tezu, donijet ću par poteza o elementarnoj živoj jedinici, t. j. stanici, da čitatelji uzmognu lakše i preglednije pratiti tijek razlaganja.

Stanica.

Ako na mikroskopu promatramo koji tanki komadić biljke, n. pr. korijen, vidjet ćemo, da je on razdijeljen na posve malene pregratke, tako zvane stanice. Pokusi su pokazali, da su sve biljke i životinje sastavljene od takvih stanica. U početku razvoja jednoga organizma sve su stanice jednake. Šta više, svaki organizam ne proizlazi nego od jedne stanice. Ta stanica dijeleći se u dvije, ove dvije opet u četiri, i t. d. proizvode višestanični organizam. Kod razvijenih bilina i životinja ne ostaju stanice uvijek jednake. Kod njih nastaje diferencijacija stanica u razna tkiva, a prema tomu i razdioba rada u jednom organizmu. Tako dijelimo stanice u mišične, živčane, epitelne i t. d.; a tako isto i funkcije u organizmu, jedne od njih vrše mišične, druge živčane, treće epitelne stanice. Nu, kod nižih bića nema ove diferencijacije, dapače ih ima i takovih, koja kroz cijeli život ostaju jednostanična, kao što su mikrobi i protozoi. Kod ovih bića obavlja sve životne funkcije ta jedina stanica. Stanica je dakle najelementarniji organizam, i u njoj imademo tražiti zagonetku života.

Što je stanica? Najjednostavnije, mislim, da ju je definirao Leydig: masa protoplazme, koja u sebi ima jezgru. Ova nam definicija kazuje sastavne dijelove stanice a ti su: 1. protoplazma, 2. stanična jezgra; a mogli bi nadodati i treći sastavni dio a to je: stanična membrana. Nu ova stanična membrana ne bi spadala na bit stanice, jer se ona kod mnogih organizama, a redovito u životinjskom carstvu, ne nalazi.

P r o t o p l a z m a. Protoplazma ili citoplazma (za razliku od nukleoplazme) prikazuje nam se kao prozirna tekućina, puno gušća od vode. Ali ta tekućina

ili bolje polutekućina nije homogena. Sitnozorom opažamo, da ona ima mrežast oblik, ili da u toj polutekućini plivaju mnoga zrnca. Zato imademo razna mnijenja o strukturi protoplazme. Neki, kao Carnoy, Flemming, opisuju mrežasti skup vlakanaca, koji se provlači kroz protoplazmu. Drugi, kao Butschli, Rhumbler, prikazuju protoplazmu sastavljenu od tankih pločica (lamela). Između tih lamela nalazi se tekućina zvana »enhilem«. To bi bila alveolarna struktura. Altmann vidi u protoplazmi zrnca, koja on nazivlje bioblastima. Citolozi dakle priznavaju strukturu protoplazme, i ako su razna mnijenja o njoj, a tomu se ne će nitko čuditi, ako pozna, kako su posve delikatna takova mikroskopska opažanja.

Što se tiče kemičkog sastava protoplazme, treba spomenuti, da protoplazma, izuzevši sva druga tjelesa, koja se u njoj nalaze, kao škrob, kapljice ulja itd., spada među najkompleksnije kemičke sastavine, zvane bjelančevine. To su endotermične sastavine, koje se ne slučuju bez velikoga doprinosa energije. Jedno je od značajnijih njihovih svojstava, što su posve nestalne, t. j. lako se rastvaraju; ispuštajući onu energiju, koju su morale upiti pri sastavljanju.

S t a n i č n a j e z g r a pokazuje se kao sferično ili ovalno tijelo redovito u sredini stanice. Može imati i drugih oblika. Jezgra je također sastavljena od tekućine »enhilema«, koja se ne miješa sa tekućinom citoplazme. U enhilemu se nalaze dvije vrste tjelesa, koja se dadu živo bojadisati nekim bazičnim sastavinama. Prvu vrstu sačinjava jedno ili više masivnih tjelešaca, koja se nazivlju nukleoli. Druga vrsta, koja nam se kod stanične jezgre dok je na miru, pokazuje u obliku mrežastom, zove se hromatin.

Kemički sastav materije, što se u staničnoj jezgri nalazi, također je odveć kompliciran. Jezgra je sastavljena od bjelančevina zvanih: »nukleina«, koja imadu u sebi fosfora.

Poslije ovoga kratkoga opisa bitno sastavnih dijelova jedne stanice, prijeći nam je na njezino djelovanje. Djelovanje stanice kao takove jest trostruko. Stanica se hrani, stanica raste i umnožaje se, a kod višestaničnih bića postaje reprodukcija.

Stanica se hrani. Uzmimo slučaj, gdje stanica mora uzimati hranu iz anorganske materije. To mogu učiniti samo zelene stanice bilja, koje u sebi imadu klorofil, o kojem ćemo kasnije govoriti. Te stanice pritežu iz zraka ugljičnu kiselinu, a iz zemlje potežu rastopine soli. Oba ova tijela stalne su kemičke spojine. Stanica ruši tu njihovu stalnost pomoću sunčanih zraka, što ih klorofil upija, te od toga materijala pravi sinteze više kompliciranih kemičkih tjelesa. I ta su tjelesa dvostruke naravi. Jedna su iste naravi kao i materija žive stanice, a ta služe za obnavljanje stanice, koja se djelovanjem troši. Druga tjelesa služe ako rezervna hrana, te u njih stanica natrpava silu energije u potencijalnom stanju. Ovako pripravljeni materijal uvodi stanica u svoju protoplazmu, i tu se zbiva proces asimilacije, t. j. ovaka materija postaje dijelom žive materije. — Stanice, koje nisu zelene, ne mogu praviti ovakih sinteza od anorganske materije, jer nemaju klorofila. Takove stanice mogu uzimati jedino organsku hranu pripravljenu od klorofilnih stanica i raznim je procesima u se asimilirati. Ovdje živa stanica najprije rastvara organsku hranu, koja sadržava odviše komplicirane kemičke sastavine, u puno jednostavnije — pravi dakle desintezu —, a zatim služeći se energijom, koja uslijed desinteze nije više vezana, pravi sintezu, koja odgovara njenoj naravi.

Hranjenjem povećava stanica svoj obujam. Ali pri tomu ne ostaje ona samo jednom stanicom, nego se dijeli na više njih. Dijeljenje se ne događa na jedanput. Tu ima vrlo interesantnih pojava, poznatih pod imenom: »kariokineza«. Kod kariokineze razlikujemo četiri faze. Prva faza: profaza. Mreža, koju smo opazili u staničnoj jezgri, a koja je ispunjala cijelu jezgru zgušćuje se i pretvara se u štapiće, nazvane »hromosomi«, jer se odveć živo bojadišu. Karakteristično je, što kod svake bilo biljne, bilo životinjske vrste dolazi uvijek stalni broj hromozoma. Dok se ovo zbiva u jezgri, mrežasti se oblik protoplazme pretvara u končiće, koji imadu vretenasti oblik. Dva vrha toga vretena nahode se na dva suprotna pola stanice, a rašireno središte oko stanične jezgre. I membrana stanične jezgre prelazi po malo u to vreteno, koje zalazi u istu jezgru. U isto doba, ili još prije svaki se je hromozom rastavio po dužini na dva jednaka dijela. — Druga faza: metafaza. Hromozoni se stave u ekvatorijalnu ravninu vretena tako da je od dviju pola svakoga razdijeljenoga hromozona, jedna okrenuta prema jednom, a druga prema drugomu polu, i to se zove »ekvatorijalna kruna«. — Treća faza: Anafaza. Polovine hromozoma, rastavljaju se jedna od druge, i svaka ide s vlakancima protoplazme k svome polu. Na polu se redovito drže zbijeno jedna uz drugu. Četvrta faza: telofaza. Poluhromozomi, koji su se svrstali na polovima, počinju se rastezati tako, da svaki od njih dobiva mrežasti oblik, kao što smo to vidjeli u početku kariokineze. Međutim se i protoplazma po sredini prvašnje stanice počinje stezati, i tu nastane membrana, koja rastavlja dvije nove stanice, koje su puno manje, negoli je bila prvašnja. Ove dvije stanice uzimljući hranu dobivaju dimenzije prvašnje stanice. Spomenuti nam je još, da po mnijenju najboljih citologa ovi poluhromozomi telefaze uzdrže svoju individualnost preko počivanja stanice, te kod prve profaze daju tipični broj hromozoma za svaku vrstu. Ovako razdijeljene stanice

mogu ostati zajedno kao što je slučaj kod viših organizama. Poslije kod ovih organizama nastaje diferencijacija stanica t. j. stanice mijenjaju svoj oblik prema funkcijama, koje će u organizmu obavljati.

Reprodukcija. Organizmi pripravljaju osobite stanice, koje služe kao početak novoga organizma. Rekli smo, da svaka stanica jednoga organizma ima stalni broj hromozoma, koji je karakterističan za tu vrstu. N. p. svaka stanica Oenothera biennis, ima četrnaest hromozoma. Svaki organizam smanjuje na do sada nerastumačen način broj hromozoma kod reproduktornih stanica na polovicu. Tako reproduktorne stanice biljke Oenothera biennis imadu samo sedam hromozoma mjesto četrnaest. Kad se kod oplodnje zružuju dvije stanice uspostavlja se ponovno normalni broj hromozoma. Općenito je mnijenje, da su hromozomi nosioci roditeljskih osobina. Tako se kod oplodnje združuju osobine roditelja, koje opažamo kod potomaka. Ovo je u krako opis stanice, u koliko je nama potreban za razumijevanje raznih tumačenja i hipoteza.

Sva su organska bića, kako spomenuh,, sastavljena od ovih elementarnih jedinica-stanica. Ovdje mi se čini, da je zgodno staviti pitanje, da li su višestanična bića samo prosti skup — agregat — stanica, ili ta višestanična bića sačinjavaju jednu jedinstvenu cjelinu? Stanice kod ovih bića diferenciraju se, kako je već prije rečeno, prema radu, koji će u organizmu obavljati. Djelovanja pojedinih skupina stanica različita su. Ali opet sva ta razna djelovanja upotpunjuju se i teže k jednoj svrsi, t. j. k uzdržanju organizma. Dakle u ovomu fizijološkomu smislu višestanični je organizam jedna jedinica, jedan individuum, a ne prosti skup stanica [4]).

Prije nego pođem dalje usudit ću se s O. Maréchalom [5]) učiniti jednu opasku. Mnogim istraživaocima specijalistima nedostaje komprehenzivnoga pogleda, da svako istraživanje stave na mjesto, koje mu dolikuje. Tako se n. pr. morfolog, koji svojim mikroskopom ne vidi nego jednu zgradu, vješto sastavljenu od raznih vlakanacâ, zrnaca i lamela, u svom tumačenju obazire jedino na ovu strukturu. — Za fiziologa, fizičara postaje stanica mali laboratorij fizike. Živi elementi moraju pokazivati ravnotežu prema zakonima, koji se pokazuju u materiji u tri njezina stanja: tvrdoj, tekućoj i plinovitoj. On će tu mjeriti stupanj i količinu vrućine, skretanje ravnine polarizacije svijetla ili elektrostatičnoga polja, gustoću, napetost pare, kondukciju i konvekciju električnu itd. — Kemičar će opet nastojati samo da hidrolizira (rastavlja) sadržinu staničnu. On će precipitirati, da je uzmogne analizirati. Dakle će on u toj sadržini tražiti jedino kemičke srodnosti, a da mu ne će ni na pamet pasti, da stanica osim toga ima i nešto drugo. — Jedan će fizikalni kemičar lako zaboraviti, da stanica nije jedna posuda za elektrolite, gdje se ioni nalaze slobodno u jednoj rastopini, da se kemičke jednadžbe ne mogu primijeniti kao takove odveć kompleksnim međustaničnim reakcijama, da se izmjene između stanice i stanice zbivaju preko staničnih membrana, koje u to ne utječu sa stalnim vlastitostima. Svaki će od ovih sa svoga posebnoga stanovišta nastojati da protumači životne pojave, a tu može lako biti i krivih zaključaka.

Fizično-kemička strana problema.

Pretjerani vitalizam ili vitalizam škole Monpelierske hoće, kako sam spomenuo, da kod organizama, osim fizikalno-kemičkih sila, opstoje još i druge sile. Ovo dandanas nitko ne tvrdi, a i spravom. Kod organizama nema niti jedne sile, koja se ne bi dala svesti na sile fizičke ili kemičke. A dok se god nešto dade pomenutim silama tumačiti, ne smijemo tražiti drugih sila. Dva opća zakona, kojima je podvrženo svako djelovanje u prirodi t. j. zakon o uzdržavanju mase i zakon o uzdržanju energije, dadu se primjeniti živućim bićima kao i anorganskoj materiji. Zakon o uzdržavanju mase glasio bi po prilici: Sve moguće reakcije, što se zbivaju između tjelesa u jednom ograđenom prostoru ne će ni najmanje promijeniti ukupnu težinu tih tjelesa. Drugim riječima: ukupna težina tjelesa prije reakcije i poslije reakcije ostaje vazda ista, ni najmanja čestica ne će se uništiti, kao što opet ne će biti nadodana ni najmanja čestica. Slično bi glasio zakon i o uzdržavanju enegije. U jednom ograđenom prostoru suma energije, pa koliko bilo da bilo njezino pretvaranje, ostaje vazda ista. Kalorična energija može se pretvarati u električnu ili obratno, aktualna u potencijalnu i obratno, ali pri tomu svemu niti se što od energije gubi niti se što dobiva. Ovi zakoni, i ako nijesu strogo eksperimentalno dokazani, uzimlju se ipak kao takovi.

Organska su bića podvržena ovim zakonima. Sve sinteze i desinteze kod živućih bića niti daju povišicu niti uništuju i najmanji dio materije. Isto se zbiva i s energijom. Živuće biće može izdati samo toliko energije, koliko je i primilo izvana. Izvanjski okoliš daje organizmu bilo aktuelnu energiju kao vrućinu elektricitet itd., bilo potencijalnu, koja je nagomilana u hrani, što je organizam prima. Mišići n. pr. mogu upravo toliko posla obaviti, koliko su energije izvana primili; kod rastvorbe organskih tjelesa izbija toliko vrućine, koliko je dotično tijelo pri sastavini upilo. Mnogi su učenjaci kao Rubner, Atwater i drugi,

[4]) O. Hertwig: Allgemeine Biologie (14 Kap.).

[5]) J. Maréchal S. J.: Les Colloïdes (Revue des Questions Scientifiques Bruxelles 1910.).

pravili pokuse ove vrste, te su našli, da se zakon o uzdržanju energije — osobito su se pravili pokusi glede topline — odnosi na živuća bića kao i na anorgansku materiju. Može li se iz ovoga što zaključiti proti vitalizmu? Taj bi zaključak bio isto tako pretjeran, kao i onaj protivni, pretjeranih vitalista. Neka se saznadu n. pr. sve moguće kemičke reakcije, što se pri asimilaciji dogadaju, neka se svaka od tih reakcija može u kemičkom laboratoriju proizvesti, je li nam time asimilacija protumačena? Kod svega će toga ostati vazda neriješeno pitanje, što sva ta pojedinačna i raznovrsna djelovanja upravlja k jednom konačnom cilju? Mi znademo, da se u jednoj samoj stanici zbivaju raznovrsne reakcije i te reakcije zbivaju se bez prestanka, neprestano se stvaraju i raspadaju najkompleksnija tjelesa, što ih kemija poznaje, svaka pojedina od tih reakcija zbiva se po istim zakonima, kao i u anorgankoj materiji, ali se ipak ovdje dogada nešto, što se u anorganskoj materiji ne dogada. Sve te akcije obavljaju se opet u tom pravcu ili da se stanica razvija, ili da popravlja istrošene djelove ili da se reproducira. Djelovanje je stanice posve imanentno, čega kod anorganskih tjelesa nema. Kad se vodik i kisik spajaju nastaje nešto trećega — naime voda. Voda i ako je postala od spoja tih dvaju elemenata, ne posjeduje njihovih svojstava. Ovdje je dakle neki vanjski termin djelovanja. Kod stanice uza sve i ter kako raznovrsno djelovanje, cilj je opet svemu ili uzdržanje stanice, ili proizvadanje nove stanice. Dade li se ovo tumačiti samim fizikalno-kemičkim silama? Ove sile, kako sam već rekao, mogu imati pri djelovanju vanjski termin, ali ne mogu raditi prama nekomu cilju, jer to znači raditi prama nekomu stanovitomu nacrtu. Ovo nešto, što te sile rukovodi prama odredenoj svrhi, nadmašuje same sile fizike i kemije. U ovomu se sastoji vitalno pitanje i ovo nešto, što nadilazi spomenute sile, nazivljemo vitalnim principom.

Uza sav veliki napredak fizike i kemije, životna su pitanja ostala neriješena, kao što su i prije bila. Dapače još više. Ovaj veliki napredak spomenutih znanosti jasnije nam pokazuje, kako život ove sile puno nadmašuje. Čim dublje, svestranije i temeljitije nastojimo, kaže G. v. Bunge, prodrijeti u životne pojave, tim više dolazimo do uvjerenja, da su procesi, o kojima smo do sada mislili, da se dadu fizički ili kemički protumačiti, mnogo zamršenije naravi, te se protive svakomu mehaničkomu tumačenju.

Ovim bih mogao završiti govor o silama anorganske prirode i preći na drugo polje, gdje se očitije pokazuje potreba vitalnoga principa. Ali kako sam već u uvodu spomenuo, kod nas zastupa mehaničko shvaćanje života g. dr. Fran Babunović upravo na istraživanjima fizikalne-kemije, u kojima i sam sudjeluje. Dr. Zarnik takoder daje veliku važnost rezultatima ove znanosti i upirući se na njezine obrete pobija vitalizam. Ova su istraživanja osobito ovih zadnjih godina u velike naprijed pokročila i mnoge triumfe polučila. Mnoge su nam procese kod živih bića takoder rasjasnila, ali tim se njihova korist kod proučavanja organizama i svršava. Sva se ova istraživanja pravoga životnoga pitanja nijesu ni dotakla. Ja ću se dakle osvrnuti na ta istraživanja, da čitatelji stvore potpuniju sliku o onome, što se je učinilo, i o onome, što bi se učiniti moralo, ako se hoće život protumačiti.

Prije se je mislilo, da je anorganska materija od organske materije tako rastavljena, te da nemaju dodirnih točaka. Da se svi organski produkti mogu dogadati u jednom organizmu i to djelovanjem samoga organizma. Nu otkad je Wöhler napravio prvu organsku sastavinu, bačen je izmedu jedne i druge materije most, te mi vidimo množinu organskih sastavina, koje se na umjetni način dobivaju. To su većinom produkti, koje, dakako, živući organizam pravi bilo sintezom, bilo desintezom, ali koji još ne spadaju na samu živuću materiju. Je li napravljena sinteza živućih bjelančevina?

Treba dobro naglasiti, da kemičari prave pokuse na bjelančevinama, koje su izgubile život. Tko jamči da isti kemički sustav ovih mrtvih bjelančevina odgovara onima živih, da nije nastala znatna promjena u molekularnom sustavu tih materija, nakon što su prestale živjeti? Dapače ima razloga, da držimo, da ova promjena zbilja nastaje. — Je li bar uspjelo napraviti sintezu mrtvih bjelančevina? Svaka sinteza pretpostavlja analizu. Treba najprije dobro poznavati materijal od česa se nešto pravi. Kemička analiza sastoji, da se komplicirana molekularna sastavina rastvori na jednostavnije. Da možemo dobro analizirati treba dotičnu materiju odlučiti od svake druge. Da se jedno tijelo rastvori od drugoga pokazuje nam fizika i kemija više načina n. pr. pomoću temperature — stupnja vrelišta i stupnja ledišta — različita gustoća, isparivanje, kristalizacija itd. taloženjem (precipitacijom) itd. Sve ove metode ne vrijede kod bjelančevina. Po tom mi nemamo još metode, da rasstvorimo organiziranu materiju od drugih sastavina. Ona naime materija spada na posebnu vrst tjelesa zvanih »koloidi«. Da bolje shvate čitatelji, koji nijesu odviše upućeni u prirodne znanosti, reći ću dvije tri o dvostrukom stanju materije, »kristaloidnom« i »koloidnom«.

Mnoga se tjelesa tako rastapaju u vodi, n. pr. sô, da se uopće ne može raspoznati, da ta tekućina nije homogena, ni filtracijom, ni optičkim sredstvima ne vidimo, da bi štogod rušilo tu homogenost. Molekule rastopljene materije regbi da su iste veličine kao i

rastapala. Ovaka rastopina mijenja mnoga fizička svojstva rastapala n. pr. stupanj ledišta i vrelišta, napetost površine, itd. Ova tjelesa nazvana su »kristaloid«, jer se u rastopini stvaraju kristali dotične materije.

Svaka druga rastopina, koja ne pokazuje gore naznačena svojstva zove se »koloid«. Primjera imademo za to u rastopini gume, bjelančevina, hemoglobina itd. Koloidna su tjelesa redovito molekularno odviše kompleksna. Koloidna tjelesa nijesu lako topiva, a jedna membrana od pergamene ih zaustavlja, dok tekućina, koja je služila za rastapalo kroz nju prolazi. Nu za ovo ima iznimaka i točniji su pokusi, kako kaže Höber [6]), bacili most između ova dva svijeta. — Neka su tjelesa naravno koloidalna, kao upravo ova o kojima govorimo: bjelančevine, hemoglobin, škrob, te regbi, da su upravo za to koloidalna, što veličina njihove kompleksne molekule nadilazi veličinu molekule vode. Druga se tjelesa u koloidalnom stanju mogu tek artificialnim pripravljanjem dobiti a tada u rastopini ne dobivamo rastavljene molekule, nego čestice od više udruženih molekula nazvane »miceli«. Koloidalna bi rastopina po tom sličila razmućenoj prašini u vodi, ili kapljicama masti, što su po vodi razbacane (emulziji) gdje su čestice puno veće, nego li su molekuli vode. Rad toga koloidalna rastopina nije homogena. Da je ovako i pokusi su dokazali. Tyndall je pokazao, kad jedna svijetla zraka prolazi kroz jednu posve čistu uzdušninu, ne vidi se sa strane, a čim imade čestica prašine u toj uzdušnini, odmah se sa strane opaža svijetlo, a to prouzrokuju ove čestice prašine, što su u uzdušnini, koje reflektiraju svijetlo. To se isto opaža i kod koloidalnih rastopina. — Ako su kod jedne koloidalne rastopine čestice razne veličine, mogle bi se sa zgodnim filtrom lučiti. Barus je prvi to pokušao, a za njim. C. J. Martin. Bredig [7]) tvrdi, da papir za filtraciju zaustavlja hemoglobin, dok propušta koloidalnu platinu. Ako se koloidi s jedne strane približuju emulziji ili razmućenoj prašini, s druge se strane približuju pravim rastopinama. Mjerenje ovih koloidalnih čestica obavlja se ultramikroskopom, nu to nas ne zanima ovdje.

Ova koloidalna tjelesa ne uplivišu nego u posve neznatnoj mjeri na vrelište i na ledište tekućine, a i to je dvojbeno, da li se i ta mala razlika ima koloidima pripisati. Ako se koloidna tjelesa suše, t. j. ako vodu gube, dobivaju oblik tijesta, slično kao kad se jaje kuha. Ali se ni uz najjače isparivanje sva voda ne da iz koloida istjerati. Neka količina uvijek ostaje. Ovaj oblik koloida zove se »gel«, dok onaj tekućih rastopina »sol«. Ovaj gel upliviše već na napetost pare dotično na vrelište. Došao je dakle koloid u tješnji odnošaj sa svojim rastapalom. Ove modifikacije kod koloida nijesu reversibilne, t. j. jedan koloid, koji je prešao u stanje »gela«, ne može se ponovno rastopiti kao n. pr. kuhano jaje. A ovo je sve protivno, nego li se zbiva kod kristaloida. — Perrin [8]) je nadalje koloide razdijelio na takove, gdje se prosto čestice nalaze u rastapalu (en suspension), a da nema tješnjega veza između rastapala i čestica, te na »hidrofilne« koloide, gdje takova veza opstoji. Bjelančevine i slične materije spadaju među hidrofilne koloide.

Koloidi umanjuju napetost površine jedne tekućine. Ova se napetost očituje u tomu, da jedna tekućina nastoji zauzeti, što moguće manji objam. Koloidi djeluju u protivnom smislu i umanjuju molekularno djelovanje tekućine. Vjerojatno je, da bi kod hidrofilnih koloida moglo biti kakovih kemičkih pojava, nu općenito se drži, da tu važnu ulogu vrše električne pojave. Kod koloida se je opazila pojava tako zvane »kataforeze«. Čestice naime tih tjelesa idu prema anodi ili katodi prema tome, da li su pozitivno ili negativno električne. Za molekulu albumina Hardy je pokazao, da je u kiseloj vodi pozitivno električna, a negativno električna u alkalinskoj vodi. Kako sve čestice imadu istu elektricitetu, odbijaju se između sebe i po tekućini se rasprostiru. Ako se taj elektricitet neutralizira, nastaje izlučivanje koloida u obliku pahuljica (floculatirin). Mnogi tumače električno i pojavu adsorpcije (mala naslaga vode čvrsto se uhvati oko okloidalnih čestica, te ju je nemoguće izlučiti). Iz ovoga stanja koloida slijede dalnja njegova svojstva. Kinetična sila micela (t. j. kojom se brzinom kreću u tekućini) puno je manja nego molekula, njihova stalnost posve je labava, s malom se energijom dadu izlučiti iz svoga rastapala, električne sile nijesu kao kod iona. (Na pr. kad se u vodi rastopi sô, u kojoj su molekuli sastavljeni od 2 atoma vodika i 1 atoma klora, HCl, ovaj atom H nosi pozitivni naboj i zove se pozitivni ion, a Cl negativni naboj, dotično negativni ion.) Kod koloida su sve čestice jednako nabijene elektricitetom bilo pozitivnom, bilo negativnom.

Ako u obzir uzmemo sve ovo, jasno je, kako je teško izlučiti bjelančevine iz koloidalne rastopine, gdje se one u organizmu nalaze. Ova se tjelesa ne dadu odrediti do sada uobičajenom analizom. Za analizu se upotrebljavaju rastopine tjelesa, nu koloidi sa svojim rastapalom ne tvore prave rastopine. Destilacijom se također ne postizava svrha, jer se koloidi ne pretvaraju u plin. Gustoća je njihova promjenljiva, već prama okolnostima, gdje se nalaze. Taloženjem ili precipitacijom ne dolazi se do cilja.

---

[6]) Höber: Physikalische Chemie der Zelle und der Gewebe str. 206 (Leipzig).

[7]) Bredig: Anorganische Fermente str. 24 (Leipzig).

[8]) Perrin, Jour. de Chem. Phys. (1905.) t. 3.

Vidjeli smo, da uvijek ostaje neka količina vode uz koloide i to već čini, da koloid nije čist. Ako se u talogu nađe kisika, željeza i drugih tjelesa, ne može se sa stalnošću ustvrditi, da ta tjelesa spadaju na prvobitni koloid. Tko zna, da li se kod postupka deshidratacije nije molekularna sastavina koloida promijenila. Kod kristaloida nam precipitacija daje vazda jedno stalno određeno tijelo. Ako se u rastopinu modre galice ulije nešto alkohola, alkohol će precipitirati modru galicu, koja će padati na dno posude kao prah. Ili ako stavimo tutije u razrijeđenu sumpornu kiselinu, tutija će se spajati sa kiselinom i poslije ćemo dobiti kristale tutijina sulfata, tijelo posve određeno. Kod koloida naprotiv toga nema. Bjelančevine se precipitiraju pomoću alkohola, ali ovdje su rezultati odviše različiti. Alkohol precipitira ne samo bjelančevine, nego i druga tjelesa, što se u rastopini nalaze. Henri i Mayer[9]) iznijeli su razne okolnosti, koje sprječavaju, da se ne može odrediti jedan koloid:

1. sastav taloga poslije precipitacije odveć je okmpleksan. Ovo se dogada i kod najjednostavnijih metala, kao što su željezo, platina itd. I u ovim se precipitatima uvijek nalazi i drugih tjelesa;

2. sastavina taloga također je različita, prema okolnostima, u kojima se precipitacija zbiva;

3. ne poznaju se zakoni, po kojima se ove promjene zbivaju;

4. spajanje koloida sa tijelom, koje ga precipitira, ne zbiva se u stalnim omjerima. Kod kristaloida je to posve drukčije. Na pr. 56 dijelova željeza spaja se sa 32 dijela sumpora ili sa dvaput toliko sumpora, dakle 64, ali nipošto se ne spaja u takim omjerima, koji nam ne bi pokazivali atomnu težinu samu ili umnoženu sa kojim cijelim brojem;

5. kad se talog jednoga koloida iznova rastopi, dobiva se često rastopina posve drukčija od prvašnje.

Zadnja metoda za rastavu kristaloida bila bi filtracija, budući da razni koloidi posjeduju čestice razne veličine. Ali ni ova metoda nije sigurna, ako ne s nikakva drugog razloga, a to s toga, što isti koloidi posjeduju česticâ raznih veličina.

Dok se jedno tijelo ne može izolirati, ne može se sigurno govoriti ni o njegovu sastavu, ni o njegovim svojstvima. Mogu se uopće odredivati neka opća svojstva, što cijeloj kategoriji dotičnih tjelesa pripadaju kao o njihovoj netopivosti itd.

Dok je stanje stvari ovako, može li se onda govoriti o sintezi bjelančevina? Schützenberger, Hofmeister, a ponajviše umni berlinski ekmičar Em. Fischer[10]) iznijeli su krasnih pokusa o bjelančevinama.

Opća analiza tih tjelesa sastoji se u tom, da se molekul bjelančevine hidrolizom rastavi na jednostavnije sastavine. Ali prema onom, što je prije spomenuto, ne može se ustvrditi, da ova kemična analiza zahvaća bjelančevine u njihovoj prvobitnoj normalnoj sastavini. Fischer je dosta daleko došao i sa sintezom. Združivanjem raznih dušičnih sastavina, kao glikokola, alanina, valina i drugih napravio je sintezu polipeptida, sastavina, koje se približavaju bjelančevinama. Smjesom ovih polipeptida dobivaju se peptoni, tjelesa, koja još više stoje na stepenici prama bjelančevinama. Kad broj tih smjesa dođe do dvadeset, tada po Fischeru regbi, da ta materija pokazuje svojstva bjelančevina. Stalna je jedino sinteza polipeptida, koji su još jako udaljeni od bjelančevina. Ali stavimo, da se je dobilo tijelo, koje pokazuje svojstva bjelančevina, ostaje nam još ipak pitanje: koja se je bjelančevina dobila? Jer imade ogromni broj raznih bjelančevina; a i u samoj se jednoj mikroskopičnoj stanici nalazi raznih bjelančevina. Ili uopće, da li je dobivena ikakva od tih bjelančevina?

Kemija je postigla sjajnih rezultata i na organskom polju. Ona će ih sigurno i u buduće postizavati. Neumorno se radi oko proučavanja i koloida i bjelančevina. Može doći vrijeme, da će se pojedine bjelančevine moći izolirati i da će se njihova sinteza postići. Bi li se riješio tada problem, koji nas zanima? Bi li se protumačila zagonetka života? Ni najmanje. Sva ta kemična tjelesa sačinjavaju samo kamenje, od koga je zgrada jednoga organizma sastavljena. Čudnovati sastav te zgrade ostao bi i dalje zagonetan. Već je 1835. Dumas stavio razliku između materije organske i organizirane. Organska bi materija bila tjelesa, koja organizam proizvodi, a koja se dadu opredijeliti; a organizirana bi materija bila ona, koja imade svoju posebnu strukturu. Organska je kemija kod prve učinila velik napredak, kod druge nikakav. Veliki kemičar Liebig davno je stavio ovu opasku: Pomoću kemičnih faktora moći će se doći, da se naprave sva tjelesa, koja sačinjavaju jednu mišičnu fibru, jednu kožnu stanicu, ali nigda se ne će doći do toga, da se napravi jedna fibra ili jedna stanica. Ja ću s o. Maréchalom[11]) poći i još dalje. Sve kad bi kemija, bilo sama, bilo uz pomoć drugih znanosti mogla rastaviti i opet sastaviti cijelu čudesnu strukturu jednoga živoga organizma, ona bi dovršila samo empiričnu teoriju života, ali život sam ne bi protumačila. Razlika naime između jedne mahine i jednoga živa bića ne stoji u tomu, što su empirični elementi jednoga i drugoga zgodno rasporedani, nego u tom, što svrha, radi koje su ovi elementi zgodno rasporedani, kod jedne mahine dolazi izvana, a kod jednoga

---

9) Henri i Mayer: L'etat actuel de nos connaissences sur les colloïdes (Revue Gen. des Sc. s. 11327 1904.)

10) Fischer E. Untersuchungen über Aminosäuren, Polypeptiden und Proteinen.

11) Maréchal. L. c.

bi živa organizma bila nutarnja, imanentna. Nu ovo više ne bi spadalo u područje eksaktnih znanosti.

Sada ću se osvrnuti na djelovanje živih bića, koliko se to na kemiju odnosi. Rekli smo u početku, da biljka crpe hranu iz organske materije i tu hranu pretvara. To mogu činiti jedino zelene biljke, koje imadu klorofila. Da se osvrnemo sa nekoliko riječi na ovo djelovanje.

»Klorofilna asimilacija.«

Svi organski produkti imaju u sebi ugljika. Ovaj ugljik dobivaju bića iz ugljične kiseline, što se u zraku nalazi. Pomoću ove ugljične kiseline i vode mogu zelene biljke praviti tjelesa mnogo kompleksnija, kao što je škrob itd. Druge biljke, koje klorofila nemaju, kao što su gljive, a također i životinje, ne mogu praviti asimilacije ugljika. Sva ta bića dobivaju svoj ugljik posredno ili neposredno od ovih bilina sa klorofilom. Klorofil se nalazi u protoplazmi stanica, što su na suncu izložene, u obliku zrnaca. O naravi tih klorofilnih zrnaca mnogo se istraživalo, ali to nas ne zanima ovdje. Glavno je pitanje za nas, na koji način i kojim putem asimilira biljka ugljik. Na žalost, unatoč mnogim i ustrajnim istraživanjima, to je ostalo tamno dosada. Najvjerojatnija je teorija Bayer-ova, po kojoj bi se spajao ugljični dioksid s vodom proizvodeći formaldehid, ispuštajući kisik po formuli $CO_2 + H_2O = CH^2O + O_2$. Ovaj bi formaldehid polimeriziranjem, to jest zgušćivanjem više molekula u jednu kompleksniju molekulu, dao tjelesa, što ih klorofilna asimilacija proizvodi. Ako je ovako, morala bi se kod bilina pokazati prisutnost ovoga aldehida. Pokusi u tom pravcu nijesu suglasni, te ih ne ću ni navoditi. U blizini se tih klorofilnih zrnaca stvara škrob tolikom brzinom, te je Sachs mislio, da klorofilna zrnca odmah od ugljičnoga dioksida i vode škrob stvaraju. Nu, kako je škrob velike molekularne kompleksnosti, mučno je vjerovati, da on može neposredno nastati. Brown i Morris, oslanjajući se na vlastita istraživanja, tvrde, da škrob nastaje zgušćivanjem raznih sladora, kao: glikoze, maltoze, levuloze. Ove su materije puno jednostavnije, nego li je škrob, a zato je i mnijenje ovih auktora vjerojatnije. Mi dakle još ne znamo, kojim putem biljka od anorganskih tjelesa stvara organska.

Drugo je pitanje, koje nas ovdje više zanima: je li moguće izvan biljke od anorganske materije izvoditi tjelesa, što ih biljka pomoću klorofila stvara? Ako je prvi produkt klorofilne asimilacije formaldehid, kako Bayer-ova teorija hoće, taj se formaldehid može i umjetnim načinom proizvesti. Nu naglasiti nam je ovdje veliku razliku između ove umjetne sinteze i one, što ju biljka pravi. Za umjetnu sintezu hoće se mnogo kemičnih tjelesa, kojih biljka nema na svoje raspolaganje. Hoće se n. pr. klora i potaše (KOH) i uz to velike množine energije. Uza sve ovo poslije dugoga niza reakcija, koje bi bilo dosadno nabrajati ovdje, dobivamo od prvobitnoga ugljičnoga dioksida i vode formaldehid i slobodni kisik. — Zgodno mi se čini staviti ovdje jednu opasku, koju su već i drugi spomenuli. Bi li priroda sama po sebi igda realizirala sve ove uvjete, te od CO_2 i vode napravila aldehid? Odviše je teško to vjerovati. Uz navedene uvjete hoće se suviše i prisutnosti jednoga kemičara, da reakcije vodi k stanovitoj svrsi. Prema tomu i ove umjetne sinteze ne samo da ne bi obarale vitalni princip kod živih bića, nego bi suviše donekle objašnjivale.

Kako već rekoh, umjetnim se načinom može napraviti formaldehid. Od ovoga aldehida do sladora ne bi bio dalek put, budući da sladori postaju zgušćivanjem molekula aldehida. I doista ova se polimerizacija ili zgušćivanje uz pomoć alkalija dade napraviti. Ali ako se može doći do sladora umjetnim načinom, dalje poći nije lak posao. Zgušćivanjem sladora postaje škrob. Na koji način postaje, nama je dosada posve nepoznato. Ali stavimo, da se dođe do toga, te se zgušćivanjem sladora škrob dobije, tada bi nam se namećalo pitanje, koje smo već kod bjelančevina vidjeli: bi li se dobio takav škrob, kakav biljke prave? Nadalje, bi li se naravne bjelančevine dobile zgušćivanjem aminskih kiselina? Ne uzimajući u obzir, da su kod raznih bilina razne vrste škroba, koje se raznim osobinama razlikuju, te potom imamo neizbrojnu množinu raznih škrobova, nego i kod same jedne te iste biljke škrob nije jednostavan. Kod jednoga samoga zrna škroba vidimo pod sitnozorom razne koncentrične naslage. Kod pokusa mikrokemičnih vidimo, da reaktivi na te naslage razno djeluju, te po tom kod jednoga samoga zrna škroba vidimo naslage sa raznim osobinama. Naprotiv, kad kemičnim putem proizvodimo koje tijelo, dobivamo ga u masi, gdje su sve čestice između sebe identične. Dakle ovdje, kao i kod bjelančevina, moglo bi se dobiti jedno tijelo, slično škrobu, ali to ne bi bio onakav škrob, kakav biljke pomoću klorofila proizvode.

Za ovim poteškoćama, koje susrećemo kad hoćemo da protumačimo asimilaciju ugljika, ne zaostaju poteškoće pri tumačenju asimilacije drugoga važnoga počela za živa bića, naime dušika. Stoga se ne ću ovdje s njim zabavljati, jer bi to značilo samo nagomilavanje sličnoga materijala. Radije ću prijeći na drugo polje, gdje se je, regbi, više uspjeha postiglo, a to je: djelovanje »enzima«.

»Enzimi.«

Organizmi ne primaju u se hranu takovu, kakova im se pruži. Oni čine mnoge preinake, dok hrana po-

stane zgodna za asimilaciju kojega organizma. Najprije ju rastvaraju u jednostavnije sastavine, a tada ponovno sastavljaju na takav način, da može postati specifičnom materijom organizma, koji je uzimlje. Kod ove rastvorbe i pretvorbe naravno da se zbivaju mnogi kemični procesi. Živa materija mora praviti kemične reakcije sa hranom. Kako je poznato, kod običnih nam kemičnih reakcija posljedak reakcije daje tijelo, koje je različito od reagensa. N. pr. ako tutiju stavimo u razrijeđenu sumpornu kiselinu, tutija i kiselina reagiraju, a posljedak je tutijin sulfat. Ovako ne može biti kod živih organizama, jer bi se narav žive materije uslijed reakcije vazda mijenjala. Tu moraju doći tjelesa, koja pospješuju reakciju, a da sama u toj reakciji ne sudjeljuju. Takva se tjelesa doista nalaze u organizmima, a nazvani su »enzimi«.

O naravi ovih enzima posve je malo poznato unatoč velikim istraživanjima na tom području. Sigurno je, da su to tjelesa odveć nestalna, koja se po svojoj naravi približuju bjelančevinama. Nalaze se u stanicama u koloidalnom stanju. Po tom ih mi ne možemo nigda izolirati kao takove, t. j. učiniti, da budu bez sviju drugih primjesa; kao što smo već vidjeli, da se tjelesa u koloidalnoj rastopini ne dadu lučiti jedna od drugih. Sasvim tim njihova nas narav toliko ne zanima koliko njihovo djelovanje.

Djelovanje enzima zbiva se na sličan način kao djelovanje katalizatora kod anorganske kemije. Da u kratko spomenem, u čemu sastoji djelovanje katalizatora, a to ću najlakše primjerom pokazati. Kad bi grijali n. pr. vodikov peroksid H_2O_2 do nekoga stupnja vrućine, on bi se rastvarao u vodu i kisik po jednadžbi $H_2O_2 = H_2O + O$. Pri običnoj se temperaturi ne mijenja. Ako u ovaj vodikov peroksid stavimo zdrobljene platine ili manganova bioksida, rastavlja se pri običnoj temperaturi H_2O_2 u $H_2O + O$ prema gornjoj jednadžbi. U ovom slučaju platina i manganov bioksid ne sudjeluju ni najmanje u reakciji. Oni se drže, regbi, negativne strane, t. j. jedino ukidaju zapreke, koje su na putu kemičnim reakcijama, ili, da se poslužim primjerom, što ga mnogi navode, katalizator obavlja službu mastila, kojom se namaže nakrivljena ravnina, da se tjelesa po njoj bolje kotrljaju. — U gornjem slučaju, budući da je molekul vodikova peroksida postao jednostavniji, ovdje je katalitična reakcija napravila desintezu. U protivnom slučaju, gdje od jednostavnijih tjelesa dobivamo više komplicirana, katalitična je reakcija učinila sintezu. N. pr. ako grijemo do 60° smjesu kloroforma i benzina u prisutnosti aluminijeva klorura, dobivamo tijelo kompleksnije, a to je: trifenilmethan uz solnu kiselinu. U ovim svima katalitičnim reakcijama katalizator jedino čini, da se reakcije zbivaju pri nižoj temperaturi nego li obično, ili da se brže zbivaju, nego li bez njih. O naravi ovih reakcija, da li se imadu pripisati kemičnim ili fizičnim silama, mnogo se radilo, a i danas nijesu s tim na čistu; nu to nas ovdje ne zanima, nego nas zanima jedino to, kako se odnose enzimi prema njima.

Najvjerojatnije je, da enzimi djeluju kao i katalizatori. Pospješuju samo kemične reakcije, a da oni tu ne sudjeluju. Neke razlike, što se opažaju u djelovanju enzima i katalizatora, nijesu takove, da bi ih trebalo odijeliti. Osobito u oči upada specifičnost enzima, što ne vidimo kod katalizatora. Jedan katalizator n. pr. platina može prouzrokovati reakcije raznih sastavina, dok je jedan enzim vezan uz samo jednu reakciju, n. pr. maltaz može jedino djelovati na vrstu sladora zvanu maltoz, i rastaviti ga u jednostavnije sastavine. Nu enzimi su tjelesa više komplicirana nego katalizatori, a svakoj mahini više kompliciranoj rad je uže i bolje opredijeljen nego li kod jednostavnih mahina, koje se mogu raznim službama primijeniti. Ovu specifičnost enzima bolje shvaćamo, ako imamo na pameti, da enzimi spadaju na hidrofilne koloide, gdje čestice koloida ulaze u uži dodir sa rastapalom, dok se koloidni katalizatori nalaze samo viseći u rastapalu bez užega dodira. Za to su prvi vezani uz samo jednu vrstu tjelesa i njoj se prilagođuju kao ključ svojoj ključanici, kako reče E. Fischer. Uza sve ovo način djelovanja enzima ostaje nam puno nejasniji nego katalizatora. Druga od glavnih razlika bila bi ta, što enzimi mogu djelovati između određenih granica vrućine. Na nekom stupnju vrućine počnu djelovati, to se djelovanje pomnožava do nekoga stupnja (optimum temperature), zatim počne opadati, dok sasvijem ne prestane. Nešto slično, kako i živa bića mogu živjeti između stanovitih granica vrućine. Ali Ernst[12]) je našao sličnu pojavu i kod koloidalne platine, koja najbolje katalizira između 65° i 85°. — Još imade znatnih razlika između enzima i katalizatora u pogledu kemičnog ravnovjesja itd., na koje se ne ćemo ovdje osvrtati. Ovo nam pokazuje, da je djelovanje enzima i koloida slično, a je li isto, o tom bi se dalo i sumnjati.

Dosada većina enzima, koje su proučavali, prave desinteze, t. j. ruše kompleksne molekule pretvarajući ih u jednostavnije. Dakle enzimi potpomažu organizmu kod rušenja molekularne zgrade tako zvanog »katabolizma«. Za nas je puno važnije pitanje, da li oni pomažu organizmu kod građe žive materije zvane »anabolizam«. Na žalost, u ovom pogledu nije postignut tolik uspjeh kao u prvom. Pitanje nastaje ovdje, jesu li enzimi reversibilni, t. j. isti enzim, koji rastavlja molekulu na jednostavnije sastavine, može li naprotiv od jednostavnih sastavina napraviti više

[12]) Ernst: Zeitschrift für Phys. Chemie. 1901. Bd. 37.

kompleksnu molekulu. Ovo kao da se protivi Bertholet-ovu zakonu, po kojem će se ona kemična reakcija zbiti, koja više vrućine pri spajanju proizvede. Nu sinteza organskih sastavina ne izbija vrućinu, nego je mora upijati. Sastavine su dakle endothermične. Novija istraživanja daju Berthelotovu zakonu samo relativnu vrijednost. Sve reakcije kemične teže k ravnoteži. Konstanta se ove ravnoteže mijenja prema temperaturi. Kod niže se temperature eksotermične reakcije (t. j. koje izbijaju vrućinu) lakše događaju. Kod više se temperature naprotiv zbivaju lakše endotermične reakcije, jer imadu vrućinu nužnu za njihov spoj. Po tomu jedna eksotermična reakcija potpomaže endotermičnu. Pretpostavljajući ovo, enzimi mogu djelovati kod anabolizma kao i kod katabolizma. Ali, na žalost, kako već spomenuh, na ovom se putu dosada posve malo uspjelo. Gotovo svi enzimi dosada izolirani djeluju rastvorno, tek neki prave iznimku, kao maltaz, o kojem sam već govorio, i lipaz, kojim se pravi sinteza masti iz masnih kiselina i glicerine.

Malo sam dulje pošao, nego li sam mislio, na polje kemije. To sam učinio zato, jer faktorima fizično-kemičnim daje dr. Zarnik veliku važnost, i oslanjajući se na kemična istraživanja nastoji, da pobije vitalizam. Sva krasna istraživanja na području kemije nisu nam ni izdaleka protumačila problem života.

Istina, dr. Zarnik priznaje i navodi mnoge poteškoće, koje smo i mi vidjeli, ali on tvrdi, da je pronađen pravac, kojim možemo doći do tumačenja vitalnih pojava. To je upravo ono, što mi niječemo. Kako stoje danas fizično-kemične znanosti, mi ne znamo načina, na koji bi one mogle protumačiti onu odveć kompliciranu strukturu, što svrhi odgovara, te se nalazi i u najneznatnijem organizmu. Ali ni ova struktura ne znači sve. Tu je jošte život, koji čini sposobnim jedan organizam, da se razvija i množi. Reakcije kemične mogu proizvesti jedno kemično tijelo, koje se u organizmu nalazi, ali nam kemične reakcije ne znadu, a nema nade, da će i znati protumačiti, zašto se dotično tijelo nalazi u organizmu na mjestu i u položaju, da služi na korist organizmu. Znanost će moguće pomoću enzima dospjeti, da protumači reakcije, što se zbivaju u mišičnim, nervoznim i ostalim stanicama, ali nema nade, da će znanost protumačiti, na koji način te razne reakcije složno djeluju prema jednoj stanovitoj svrsi, a ta je svrha uzdržavanje i množenje organizama.

Moguće, da ćemo doći do toga, te će svi elementi rastaviti tu kompleksnu mahinu jednoga organizma, ali mi prama sadanjem pravcu znanosti ne znamo, na koji bi se način mogli ostvariti svi uvjeti, da se ti elementi opet tako zgodno združe, da nam podadu organizam sposoban za uzdržanje, množenje i rasplod. Ovo je ono, što sačinjava problem života, na koji fizika i kemija ne znadu dati odgovora, a nema nade, da će ga igda i znati. Pravi vitalizam kod organskih bića ne pripušta drukčija kemična počela, nego li se i u anorganskoj prirodi nalaze, ne traži druge sile, nego fizične i kemične. Druge je sile pripuštao, kako smo već spomenuli, jedino pretjerani vitalizam, koji danas nitko ne zagovara, a nigda nije imao velik broj pristaša. Pravi vitalizam vidi jedino kod organa jedan princip, koji daje pravac silama fizično-kemičnim prema stanovitoj svrsi i ujedinjuje sve pojave u jednom organizmu.

Za potvrdu ovomu navest ću još mnijenje jednoga od najboljih današnjih biologa, a taj je Oskar Hertwig,[13]) koji kaže, da sve kad bi kemija uzmogla napraviti sintezu svih bjelančevina, pokušaj, da se iz tih bjelančevina napravi jedan organizam, sličio bi pokušaju Wagnerovu u Goetovu Faustu, koji je u svojoj retorti htio napraviti čovuljka (homunculus-a). Na drugom mjestu istoga djela kaže taj biolog, da se nikako mekanično ne da pojmiti razvoj organa, kao što su n. pr. oko, uho, kosti, pa i razvoj drugih organa, jer tu mi susrećemo jedan faktor, koji se apsolutno izmiče svakomu mekaničnomu shvaćanju, te je kod organizama najvažniji, a taj je djelovanje staničnoga organizma.

S ovakim svjedočanstvom prvaka u nauci završujem i ja ovaj dio.

Morfološka strana problema.

Prelazeći na morfološku stranu našega zadatka, najprije nam se nameće pitanje: je li struktura živih bića građena prema nekoj stanovitoj svrsi, ili je samo slučajni ispadak sila, koje se i u anorganskoj prirodi nalaze. Svaki priznaje, da organizmi imadu zgodan oblik i raspoređaj sastavnih elemenata za izvođenje nekih djelovanja, što služe na korist samoga organizma. Niko ne može zanijekati n. pr., da oko, koje je posve komplicirano udo, nije posve zgodno udešeno za gledanje, a tako isto uho za slušanje. Ovo ne će nijekati ni najveći mekanicista kao ni vitalist. Prvi će se samo razlikovati od drugoga u tumačenju toga pojava. Za jednoga je vitalistu oko za to, da njime gledamo. Mekanicista će ovo nijekati, tvrdeći, da mi zato vidimo, jer imamo oči. I u ovom je bitna razlika između tumačenja vitalista i mekanicista. Vitalista pretpostavlja uvijek svrhu jednomu organu, a prema toj svrsi je organ građen i tu shodnost prema određenom cilju ne bi mogle proizvesti sile anorganske prirode. Ove sile djeluju slijepo, kad su u dodiru. Ispadak njihova djelovanja ne mora imati neki određeni cilj. Naprotiv svaki organizam u svom raz-

[13]) O. Hertwig: Allgemeine Biologie str. 19 i 551.

voju i djelovanju teži svrsi, koja sastoji u uzdržavanju sama organizma. Po tomu vitalizam priznaje kod organizama jedan faktor, koji je različit od anorganskih faktora, a upravlja djelovanjem ovih prema stanovitom cilju. Mekanicista svega ovoga ne vidi. Za nj jedino opstoje sile anorganske prirode, a te mogu prouzročiti neku pojavu, koja posve slučajno može odgovarati i ne odgovarati jednoj svrsi. Dakle je i cijeli organski svijet tek slučajni ispadak tih sila. — Kako se samim slučajem mogu protumačiti odveć komplicirani organizmi, u kojima se očituju raznovrsni pojavi, a ipak svi k jednom cilju teže? Ova shodnost prema svrsi, ili teleologija, bila je za biologe mekaniciste, kako kaže Wolff,[14]) aždaja, na koju su se mnogi vitezovi spremali, da je utuku, ali joj naškoditi ne mogoše. Mnogi su pretjerano opisivali organe, koji ne bi svrhi odgovarali, samo da pokažu, kako te teleologije u prirodi nema. I naš dr. Zarnik pridružuje se njima. Nu već samo to, što ima organa, kod kojih se ne opaža svrsishodnost, dokazivalo bi, da teleologija u prirodi opstoji; jer kad ne bi opstajala, kako bi se moglo pokazivati na take organe, koji ne odgovaraju svrsi. Ovakovi su organi tek iznimka od općenitoga pravila, a iznimke pravilo potvrđuju. A i ove su iznimke, na pr. rudimentarne organe, proizvele razne okolnosti, koje ne samo što ne ruše finalnost, nego je još bolje osvjetljuju. Dr. Zarnik usvajajući nauku Kantovu, uz koju također i mnogi mekanicisti pristaju, tvrdi, da je ta finalnost plod našega razuma, dakle posve subjektivne naravi. U to filozofsko pitanje niti hoću niti mogu ulaziti, samo ću s Wolffom primijetiti, da naš razum promatra neživi kao i živi svijet, pa ipak u neživom svijetu ne opaža tu finalnost, koju u živom gleda. Po tom naš razum ne bi stvarao te finalnosti i u prirodu je prenosio, nego radije ta finalnost, što se u prirodi nalazi, nameće se našemu razumu.

Nadalje kaže dr. Zarnik, da je pitanje: čemu? t. j. pitanje finalnosti, besmisleno. Da bi to bilo isto kao i pitati čemu vulkani, čemu ruda, cinober? Čini mi se, da je ovdje dr. Zarnik zašao s pravoga pitanja. To bi odgovaralo također drugomu pitanju u organskom carstvu, n. pr. čemu organizmi? Ondje bi se tražila izvanjska svrha prirodnih tjelesa, bilo organskih, bilo anorganskih. Da sva tjelesa imadu neku izvanjsku svrhu, jasno izlazi iz toga, što red cijelim svemirom vlada i što su zakoni cijele prirode univerzalni. Ovaj bi se red mučno dao tumačiti pukim slučajem. Drukčije je dr. Zarnik imao staviti pitanje, pa bi mu tada pitanje jasnije bilo: čemu naime dijelovi jednoga organizma služe? da se poslužimo najprostijim primjerima, čemu oči, uši, zubi itd. kod jednoga živa bića? Ovaki upiti nijesu besmisleni, jer se spomenutim dijelovima živa bića može svrha odrediti. I za rudu cinober posve je indiferentno, koje zrake apsorbira, a koje odrazuje i u kakvoj se boji pokazuje, dok za jedan organizam, stavimo biljku, jedno njegovo svojstvo, n. pr. da može pomoću hlorofila neke sunčane zrake apsorbirati, nije indiferentno. To svojstvo pridonosi k savršenstvu cijeloga organizma, čini ga sposobnim za neke funkcije, koje su cijelomu organizmu korisne. Dakle može se staviti kod pojedinih dijelova i pojedinih svojstava jednoga organizma pitanje: čemu? jer to pitanje donosi jasan odgovor: zato i zato. Kod organizama, osim vanjske svrhe, koja pristaje i anorganskim bićima, ima i nutarnja svrha, koja je karakteristična samo za živa bića.

Prije no što prijeđem na činjenice, još ću se malo osvrnuti na razlaganje dra. Zarnika. On tvrdi, da je nelogično iz pojava, koji nam se prikazuju svrsi shodni, zaključivati na jedan faktor, koji je to proizveo. Kad bi ovo bilo istinito, mi ne bi nigda mogli od učinka izvoditi uzrok. Ne bi bilo tada logično kod jedne mahine misliti na majstora, koji ju je uradio, a tada dokle bi došli? Svaki će vitalista usvojiti pravilo o ekonomiji mišljenja, da se pripozna toliko uzroka, koliko je potrebno. Ali ta ekonomija mišljenja ne smije ići tako daleko, da se nekim uzrocima pripisuju učinci, kojih oni ne mogu izvesti. Što se god može kod živih bića protumačiti samim djelovanjem fizično-kemičnih sila, tomu se, naravno, ne smije nikakav drugi uzrok tražiti; ali tumačiti djelovanjem tih sila ono, što se ne može, to bi se protivilo ekonomiji mišljenja, koja nas mora potpomagati u jasnim spoznajama. Priznavati neki uzrok, koji mi ne možemo dokučiti, ne protivi se prirodnim znanostima, ako mi jednu pojavu poznatim uzrocima ne možemo nikako da protumačimo. Ovo nijekati bilo bi zabacivati ne samo sve hipoteze, koje nam ipak služe, da bar donekle razjasne pojave, kod kojih ne možemo uzroke uočiti, nego također i većinu bioloških rezultata, koji se ne dadu nikako mekanično tumačiti. Gdje onda ostajemo?

Da prijeđemo sada na primjere. koje i gosp. Zarnik navodi i koje bi rado pokazao slučajnim učinkom prirodnih sila. U prvom nam se redu prikazuju organi odveć kompleksni, kao n. pr. oko. Za ovake organe tvrdi, da je Darwin[15]) svojim naravnim obirom potpuno pokazao, kako su ti organi nastali. Ovdje nam se dr. Zarnik pokazuje veći darwinist od samoga Darwina. Darwin sam pokazujući, kako se evolucija oka, od priprostitoga oka kod nižih živo-

[14]) G. Wolff: Die Begründung der Abstammungslehre str. 10.

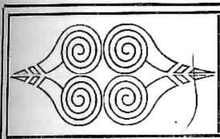
[15]) Darwin: Die Entstehung der Arten (u njem. prijevodu) pogl. VI.

tinja do odviše kompliciranoga kod kralježnjaka, ne bi protivila njegovoj teoriji, kaže, da je to ipak za našu maštu poteškoća neprebrdiva. Ako je to za maštu teška poteškoća, za razum je još veća, ako on stane evoluciju oka tumačiti. Ne ću se ovdje upuštati, i ako bi to interesantno bilo, u uspoređivanje očiju kod nižih i viših životinja. To bi nas odvelo daleko od našega predmeta. Spomenut ću samo dijelove oka, koji se u srednjim školama znati moraju. Očna jabučica izvana ima tvrdu bjeloočnicu, u koju je uglavljena sprijeda prozirna rožnica. Ispod bjeloočnice se nalazi žilnica sa mnoštvo krvnih žilica. Gdje se sastaje rožnica s bjeloočnicom, tu prelazi žilnica u šarenicu. Šarenica je ostraga zastrta slojem crnih, pigmentnih stanica. Šarenica je u sredini šuplja, a to je zjenica. Sa mišičnim nitima, kojih je mnogo u šarenici, zjenica se može stisnuti i raširiti. Ispod žilnice je opet mrežnica, u kojoj se razgranao vidni živac. U mrežnici se razvila staklenina, koja je sprijeda izdubena, a u toj se izdubini nalazi bikonveksna leća. Mišice, žlijezde itd. ne ću ni spominjati. Pripomenut će samo jošte, da svaki od ovih dijelova nije jednostavan, nego dosta kompliciran. Ipak svi ovi dijelovi doprinose zajedničkomu cilju, a taj je, da slika vanjskih predmeta dođe na očni živac, koji ju do moždana vodi, gdje nastaje predodžba vanjskih predmeta. Kad se šarenica steže ili raširuje, steže se također ili raširuje zjenica, te prama potrebi propušta više ili manje svijetla. Odbijenu svjetlost upija žilnica sa šarenicom, zato su one iznutra i crne. Zrake, što s predmeta izvana dolaze, ukrštavaju se u leći. Ova leća umanjuje i sferičnu aberaciju, te napokon baca sliku na mrežnicu. Vlakanca mrežnice odvode sliku dalje do moždana. Oko je dakle uređeno kao odveć komplicirani optični instrumenat. Da oko može u raznim daljinama gledati, očna se leća može stezati i raširivati, te po tom svoj polumjer uvećavati. Ovo čini pomoću cilijarnoga mišičja. Ovako komplicirani, a usput odveć shodno prema svrhi udešeni, organ može li pukim slučajem nastati, može li nam ga naravni obir proizvesti. Naravni obir, kako je poznato, računa samo sa slučajnim razlikama, što nastaju kod potomaka istih roditelja. Ako koja razlika, pa bila i malena, što se mora i pomišljati, daje svom nosiocu koju prednost u borbi za opstanak, taj će se individuum bolje sačuvati i tu će prednost njegovi potomci baštiniti. Hoće li nam ovaj obir oko protumačiti? Uzmimo priprostitije oko sa svim njegovim dijelovima, t. j. neka ti dijelovi nisu tako komplicirani, kao što su kod kralježnjaka, pa pretpostavimo, da je nastala neka promjena u najglavnijem dijelu, u mrežnici. Ova promjena ne će koristiti organizmu, ako u isto doba ne nastane razmjerna promjena u leći. Prama leći morala bi se razmjerno promijeniti šarenica i žilnica radi zgodnoga propuštanja i upijanja svijetla. Ove promjene traže također promjene kod bjeloočnice, mišica itd. Može li puki slučaj najedamput i to harmonično izvesti sve ove promjene? Ovo tvrditi bilo bi nelogično, jer bi se nijekao svaki razmjer između uzroka i posljedice. Ako pretpostavimo, da je jedna promjena nastajala bez druge, tada ta promjena ne bi bila korisna organizmu, te naravni obir ne bi imao nikakva utjecaja na nju. Ono će nam se još nevjerojatnije pričiniti, ako pomislimo, da je slučaj morao simetrično djelovati, budući da svaki individuum dva oka imade. Ovaj simetrični paralelizam kod organa tako kompliciranoga, kao što je oko, htjeti rastumačiti pukim slučajem, nepojmljivo je. Još će nam se ovo nevjerojatnije pričiniti, ako pomislimo, da je slučaj morao analogno raditi kod redova životinjskih, gdje je evolucija morala krenuti raznim putem, kao kod kralježnjaka i nekih mekušaca. »Ako su ove promjene slučajne, kaže Bergson,[16]) one ne nastaju dogovorno najedamput u svim dijelovima organa na način, da organ nastavlja samo obavljanje svoje funkcije. Darwin je to posve dobro razumio, i to je jedan od razloga, radi koga on pretpostavlja neznatne promjene.« Zaključit ću o Darwinovoj teoriji selekcije sa svjedočanstvom jednoga od najizrazitijih mekanicista, a to je Yves Delage: »Pripušta se danas, i to s razlogom, da naravni obir (selekcija) ne stvara ništa; on može jedino ukidati i ne ukida s nekom redovitosti, nego jedino individue iznimno i čisto napadne. Darwin je dvostruko krivo imao: što je pripisao obiru moć, koju on nema, i što je od umjetnoga (metodičnoga) obira zaključio na naravni obir. Prvi sam, t. j. metodični obir, ima moć, da odabire i protežira sitne, korisne promjene, što ih Darwin pripisuje i drugoj vrsti obira. Razumni gojitelj, istina, ne vidi nutarnje osobitosti, ali vidi vanjske i te zna odabirati i unapređivati, dok naravni obir ne vidi ni jedne ni druge.« Zašto se je ipak ova teorija silnom brzinom rasprostranila i mnogo pristaša stekla, kazuje nam isti Delage, kad veli, da je Darwin pokazao, kako se samim slijepim silama dade protumačiti harmonija, koja svrsi odgovara i koja je nekako sve do njega zahtijevala intervenciju višega Razuma. — Dakle i samo ovo naprezanje, da se ukloni ili da se naravnim načinom protumači finalnost u prirodi, dokazuje, da ta finalnost opstoji i da se ona silom nameće svakomu motriocu.

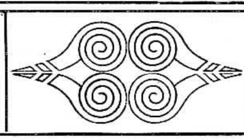
(Svršit će se).

[16]) Bergson: L'evolution creatrice str. 69.

LISTAK.

† DR. JOVAN SKERLIĆ.

Iz Beograda raznijela se slavenskim svijetom tužna vijest o iznenadnoj smrti jednoga od najagilnijih, najspremnijih i najsavremenijih srpskih književnika, dra. J. Skerlića, koji je navršio istom trideset i sedmu godinu života. Baš se je vratio bio iz Praga, gdje je zastupao na proslavi Njeguševoj u kolu jugoslavenske omladine srpski univerzitet, te se je zanosio mišlju, da krene na put diljem Hrvatske i Dalmacije, da održi niz predavanja, kada li iznenada postane stara njegova želučana bolest akutnom u najvećem smrtnosnom obliku. Prenesoše ga u sanatorij na Vračaru, gdje je konstatovano, da je neizlječivo obolio na »pancreatites-u« i da mu se ne može ni pokušanom operacijom spasti život. Poslije dvodnevnog bolovanja umro je Skerlić dne 15. svibnja u jutro. Vijest o njegovoj smrti izazvala je vanredno veliku zabunu i tugu ne samo u krugu njegovih mnogobrojnih književnih i političkih istomišljenika i prijatelja, već iskreno za njim žale i mnogobrojni njegovi protivnici, koji nijesu odobravali njegove modernističke poglede na književnost ni način, kojim je u mnogobrojnim svojim literarno-kritičarskim knjigama i raspravama prikazivao svoje književničke simpatije i antipatije. Ali i njegovi su mu protivnici i za života uvijek priznavali, i sada se slažu u tom sa njegovim pristašama, da je on bio vanredno vrijedan književni trudbenik, radna sila prvoga reda, čovjek neobične energije i agilnosti, vulkanske prirode. Što se tiče jakosti zgodne frazeologije, nema mu para među srpskim piscima. Mnoge je izraze u svojim karakteristikama pojedinih književnih razdoblja i pisaca sam skovao, i mnoge će se i održati u literarnoistorijskoj terminologiji.

Kao svaki javni čovjek, koji hoće da bude u prvim redovima na raznim poljima javnoga života, u politici, književnosti i društvenom životu, imao je i Skerlić mnogo oduševljenih prijatelja i istomišljenika, ali i veliki broj isto tako žestokih protivnika. I dok su jedni pretjerivali u hvalospjevima, govoreći o njemu i njegovim djelima; drugi su pretjerivali u podcjenjivanju njegova književnog rada i u traženju najslabijih stranica u njegovim knjigama.

Pisao je vrlo mnogo, brzo, lako i neumorno, pak je razumljivo, da ima u njegovim knjigama štošta, čemu se mora prigovarati i što je na laku ruku, a i pod sugestijom momentane dispozicije i lične simpatije ili antipatije napisano.

Prikazao sam objektivno njegovo najnovije oveće djelo: »Istorija nove srpske književnosti«, i naveo, što su povodom te knjige o njemu i njegovu radu pisali pristaše i protivnici. To više manje vrijedi malo ne o svim Skerlićevim knjigama i raspravama. — Njegova književna proizvodnja upravo je fenomenalna. Navršivši jedva 37 godina izdao je on slijedeća djela: 1. na francuskom jeziku »L'opinion publique en France d'apres la poésie, politique et sociale de 1830. á 1888., Dissertation de doctorat Lausanne 1901.« 2. »Pogled na današnju francusku književnost.« Novi Sad 1902. 3. »Uništenje estetike« i demokratizacija umetnosti.« Beograd 1903. 4. »Jakob Ignjatović«. Književna studija.« Izdanje srpske kraljevske akademije. Beograd 1904. — 5. »Omladina i njena književnost (g. 1848.—1871.). Izučavanje o nacijonalnom i književnom romantizmu kod Srba.« Izdanje srpske kraljevske akademije. Beograd 1906. — 6. Šest knjiga pod naslovom »Pisci i knjige«; I. sv. g. 1907., II. izdanje g. 1911.; II. sv. g. 1907. prvo izdanje, a drugo izdanje g. 1912.; III. sv. g. 1908.; IV. sv. 1909.; V. sv. 1911.; VI. sv. g. 1913. Štampana su sva ta izdanja u Beogradu. — 7. »Vojislav G. Ilić«, književna studija. Beograd 1907. — 8. »Francuski romantičari i srpska narodna poezija«. Mostar g. 1908. — 9. »Srpska književnost u XVII. veku«. Izdanje srpske kraljevske akademije. Beograd 1909. — 10. »Svetozar Marković; njegov život, rad i ideje«. Beograd g. 1910. — 11. »Istorijski pregled srpske štampe 1791. do 1911.« Izdanje srpskog novinarskog udruženja. Beograd g. 1911. — 12. »Istorija nove srpske književnosti«. Beograd g. 1912. — 13. Današnji srpskohrvatski nacionalizam (latinicom). Rijeka g. 1913.

Da i nije više napisao nego ovdje spomenutih sedamnaest knjiga, bio bi i to već fenomenalno obilan rad za tako kratko vrijeme života. Ali Skerlić je osim toga izvrsno, i ako donekle pristrano, uređivao smotru: »Srpski Književni Glasnik«, u kojoj je i sâm mnogo pisao; a pisao je i u druge srpske i neke hrvatske listove. Osim toga je on bio saradnik političkog organa svoje samostalskoradikalne stranke: »Dnevni list«.

U svom kratkom vijeku mnogo je propatio i preturio preko glave. Rođen g. 1876. u Beogradu od oca Srbijanca Šumadinca i matere porijeklom iz Pivnica, svršio je osnovne i srednje škole i filozofski fakultet u Beogradu. U zanatlijsku kuću njegova oca dolazio je poznati propagator socijalizma Vaso Pelagić, koji je mnogo na mladoga Jovu Skerlića utjecao, te je on svega svoga vijeka ostao zapravo socijalista, i ako je radi forme pristajao uz samostalne radikale u Srbiji. Kad mu je prije dobro stojeći otac, šeširdžija, materijalno posrnuo bio, morao se je sâm probijati svijetom i preuzeti brigu i o svojim nezbrinutim sestrama. G. 1901. bio je na studijama u Lausanni, gdje je postao doktorom književnosti. Najprije je predavao na velikoj školi u Beogradu i unutarnjosti Srbije. Bio je političkim nazorima više republikanac, protivnik Obrenovića i još je onda naginjao Karađorđevićima. G. 1902. postade profesorom beogradskog univerziteta, koje je mjesto zadržao do smrti. G. 1903.—1904. imao je dopust, da u Monakovu i Parizu sluša još neke studije. Bio je zastupnik kragujevačkog sreza u srpskoj skupštini. Dva puta mu je na dosegu bilo mjesto ministra prosvjete, ali on je volio ostati profesorom i zastupnikom.

Hrvatske književnosti nije u tolikoj mjeri poznavao, da bi mogao imati o njoj ispravno mišljenje. To je on sâm priznavao, i time se dade donekle razumjeti i ispričati, što je dopustio, da u njegovoj smotri »Srpski Književni Glasnik« izlaze u referatima o hrvatskoj književnosti pristrani modernistički prikazi, u kojima se ignoruje i podcjenjuje sve, što ne pristaje uz hrvatsku modernu; dok se njeni pristaše hiperbolički uzvisuju. Kasnije je i Skerlić zapazio, da bi bilo potrebno postarati se i za objektivne referente o pojavama hrvatske savremene književnosti, te se je doista opetovano obratio bio i na nemodernističke pisce, da surađuju u »Srpskom Književnom Glasniku«. On se je zanosio mišlju, da temeljito prouči i hrvatsku književnost i prikaže ju srp-

skom svijetu. Šteta, što mu je prerana smrt to onemogućila.

Kako je Skerlić bio čovjek široka pogleda i doista iskreno oduševljeni apostol sloge između Hrvata i Srba i njihova kulturnog zbliženja, vidi se najbolje po tom, što je on prvi od srpskih pisaca dosta objektivno uzeo na oko pojavu dra. Ante Starčevića, te ga je donekle u simpatičnom svijetlu srpskom svijetu prikazao. Bistar i vrijedan on bi povremeno možda preturio sve ono, što mu je smetalo, da bude jedan od najznamenitijih kritičara i literarnih historičara u slavenskom svijetu. — Za njim žale jednako iskreno Srbi i Hrvati, koje je on jednako toplo i iskreno ljubio.

J. Hr.

JEDNA DJETINJSKA KNJIGA. *

Kad sam u prvom broju ovogodišnje »H. Prosvjete« prikazao u krupnim crtama knjigu B. Budisavljevića (»S ličke grude«), napisao sam i ovo: »Te priče imadu jednu od najvećih prednosti, a ta jest, da ih može čitati i najpriprostiji čitalac s isto takovom nasladom i korišću, kao i onaj najizbirljiviji«. Još više prednosti moraju imati knjige za djecu. Uz pouku, koja mora biti umjetnički prikrivena, nužna je krepka sugestivnost, te se mališ ne uzmogne odrvati djelovanju pročitane pripovijesti. Poslije toga mora takova knjiga odgajati umjetnički ukus djeteta, prikazujući stvari blagom realistikom, s mnogo svijetla i vedrine, zorno i pregledno. Knjiga za djecu mora biti privlačiva više nego lutka ili konj, šećer ili kolač, a ni u kojem slučaju ne smije biti gruba, nerazumljiva i natražna. Takovih knjiga imademo mi vrlo malo, a »Hrvatski pedagoški književni zbor« nije poslije odista dobre Mažuranićkine knjige (Čudnovate zgode šegrta Hlapeca) mario izdati lošu i sasvim promašenu knjigu Davorina Trstenjaka.

Pounčice, pripovijesti tobože s krajeva Une, nemaju nijedne od onih prednosti, koje sam netom spomenuo. Ako smo bili tako ustrpljivi, pak smo dočitali tu knjigu, sad je puštamo s negodovanjem, ljutiti zbog krupnih i krivih tendencija, odjevenih u ruho poderano i uprljano. Ta knjiga čini na nas dojam poderanih i uprljanih cipela, i mi upravo čeznemo za tim, da ih što prije odložimo, jer vrijeđaju naš ukus i škode našem zdravlju. Meni je vrlo neugodno, što moram o knjizi, koju bismo tako trebali, pisati s toliko ogorčenja. G. Trstenjak nije odista mario pokupiti tek štogod s graba i puteva, kad imamo mirišljivih livada, gustih šuma i kršnih gora, a potoci su naši bistri i nebo vedro.

Doista je čudno, što nisam u knjizi, koja sadržaje 50 crtica, našao a ma baš ni jedne valjane. Mnoge od tih stvari, našli smo bolje i ljepše prikazane u feljtonima i noticama naših novina, jer je g. Trstenjak samo pokvario anegdote o balkanskom ratu. Crtica »Nogijev hram« pisana je s mnogo ljubavi za poganštinu (kao i »Ana Lovićeva« i »Naretak«), i ja sam je prije toga čitao u obzorovom malom feljtonu, pa kako je Trstenjak umio temeljito izrabiti Drewsa, Maurenbrechera, Zofku Demetrović (u »Klerikalizmu«) i druge, tako je i tu crticu baš doslovce prepisao. Iz te knjige ne doznajemo međutim baš ništa novo, već to, da se autor rodio ispod Huma u Štajerskoj, da je njihao svoju braću, da je imao prijatelja s kojim je polazio gimnaziju u Varaždinu i stanovao na ledinama, zatim, da se razumije u bačvariju, stolariju i drugo, te konačno, da je sada nastanjen na Prilazu. Poslije toga, vi se ne ćete čuditi njegovoj tvrdnji, da je još i danas dečko. Doznajemo još n. pr. i to, da se stanarina mora svakog prvog plaćati unaprijed, da od slabe hrane postajemo slabokrvni, da »ptice žubore«, da pljeva štiti od zime, da je autor našao mjesto jednoj pjevačici u kazalištu, i slično. Za trgovce će biti interesantno, da se može kupovati »sad na vjeru, sad na nepovrat« (str. 20.), a psihopatolozima će dobro doći odgovor nekog mališa njegovoj baki, koja ga je šiljala k mami, jer je ondje bolje i ljepše: »Ne bako! Ne, draga bako! Nemoj, ja hoću i najvolim da gledam u tebe« (str. 67.). Za gospodične poštarice bit će od koristi znati, da mogu praviti ispite kod kuće, jer ako budu ustrpljive i marljive, doći će na preporuku njihovog šefa povjerenik onamo, pitat će ih štogod u razgovoru i napokon će im reći: »Gospojice, vi ste načinili ispit. Gosp. vas poštar lijepo opisuje i preporučuje, pa da vam bude lakše, dođoh ja ovamo, da vi ne idete u Zagreb« (str. 71.). Kad bi bilo prostora, najradije bih prepisao ilustrovanu crticu »Mudra majka« (str. 27.), u kojoj se priča, kako je neka kujica iznašla način, kako da prenese kući u d a l j e n o j 8 do 10 km. četvoricu netom oštenjenih psića. Da vidite humor g. Trstenjaka, navodim iz crtice »Naša kolijevka« ovo mjesto: »Imali smo čobana, velikoga klipana, ali je bio malo zvrkast. Ja ga podmitio, da me zamijeni, ali ne će braco, da ga Gašpar ljulja, nego se krivi, a Gašpar ne zna šale, pa ga sad prstima po »gubici«, a sad mu daje »frnjokulu« u nos. Bratac se krivi kao jare, dotrčim ja, a mali sav krvav . . . « (str. 51.). U crtici »Zabrinuo se mali« pita mama Milivoja, što plače, a mali će: »Kako ne ću plakati . . . Soldat mi je s dlana gatao i kazao, da ću imati puno djece; a šta ću ja s tolikom djecom, kad sam siromah?!« Moral i glupost te crtice i odviše se ističe. Još samo nešto. Posljednja crtica »Jedinstvo« svršuje preporukom nacijonalizma. To je moralo nužno biti, inače bi Pounčice bile nesavršene. Da, moram spomenuti i to, da je tu knjigu ilustrirao neki soboslikar i ličilac, po imenu Đ. Petričević. Sad je samo čudno, u što i na što je dao novac naš pedagoški zbor, ja upravo žalim gospođe Mažuranićku i Nastu Rojc, što su dopustile, da šegrt Hlapec bude izdan kraj »Pounčica«. Uostalom, to je malo krivo, ta je knjiga izašla godinu dana kasnije, pak se pedagoški zbor pokazao očitim nekavalirom, tiskavši pacarije nepismenog Trstenjaka uz djela ovakih umjetnica, kakove su spomenute gospođe.

G. Trstenjaku obećajem, da ću naučiti na izust njegove Pounčice, izađe li samo jedna objektivna povoljna kritika o toj nečitljivoj i ludoj knjizi. Soldati su nekada bar pod stare dane objesili puške o klin; Trstenjak je već davno morao to učiniti sa svojim perom. **Vinko Jurković.**

* t. j. »Pounčice« Davorina Trstenjaka. Cijena nije, kako i valja, označena.

FRANA GALOVIĆA »ISPOVIJED«.

Fran Galović pripada među darovitije mlađe hrvatske književnike. Možda je najveća njegova vrlina u tom, što on znade, da nije dosta samo posjedovati jak talenat, nego ga treba i kultivirati. I zato rijetko koji od mlađih književnika proučava evropske književnosti tako revno kao on. To se vidi u svim njegovim dosadašnjim radovima, koji i unatoč odviše vidljivom utjecaju lektire nose na sebi biljeg jače individualnosti. Galovića privlače, čini se, najviše simbolička i opće čovječanska djela. Možda zato, što je njegova narav sklona nekomu misticizmu, a takve se naravi obično ne zadovoljavaju realnim prikazivanjem svagdašnjega života, nego uranjaju u najdublje kutiće ljudskoga srca, tražeći u svjetlomračju životne skrovitosti one oblike stvaranja, koji generalizuju u sebi općenite ljudske težnje.

Svoje sklonosti nije Galović zatajio ni u »Ispovijedi«, premda je ovdje bio prilično nesretne ruke, budući da je svoje simpatije i antipatije, svoja umovanja i čuvstva prelio u snoviđenja nekakvog somnambuliste, paralitika, kako li da nazovemo njegova glavnoga junaka. Svakako je taj junak abnormalan stvor, kad sam sebe može ovako karakterizirati: »— ja sam zao i moje ruke dršću neprestano od požude, da počinim zločin, da ubijem, zadavim, pa da se onda smijem, ali tiho i u potaji, da me tko ne ugleda«. A malo dalje čitamo ove ničejevske izjave: »Vjerovao sam uvijek, da sam izabranik, da sam viši od svih ostalih ljudi, a svi to znadu, samo se pretvaraju preda mnom misleći, da ja to ne opažam. I ta vjera ostala mi je još i danas u srcu. Tko mi je usadio, ne znam, ali ona je moja i ona će me pratiti uvijek. Zato sam tako ponosan i zato se usuđujem počiniti svaki zločin, jer osjećam, da ja to smijem«.

Nakon ovakoga priznanja otkriva nam taj »nadčovjek«, svoje nesavezne, na pola istinite, na pola mahnite halucinacije. On se nalazi najprije u kazalištu, onda u mornarskoj kantini, pa na željeznici, zatim u seoskoj krčmi, onda na proštenju pa na nekakvim beskrajnim stepenicima, — i svuda doživljuje nešto, što nam je sasvim poznato, a opet vrlo udaljeno od običnoga života. Svuda nekakvi čudni, jezivi, okrutni i okultistički likovi, koji su obično uvijeni u tjeskobnu atmosferu. Svijet je umjetnikov pun protivurječja i namjerice bez ikakva kontinuiteta. Glavna se nit, naime »ispovijed«, javlja samo na početku i onda istom prema koncu, gdje »nadčovjek« opravdava svoje svetogrdno primanje kršćanskih sakramenata. »I kadgod sam se ispovijedio, prešutio sam taj grijeh. A da je bio grijeh, to znam, jer grijeh je samo ono, što je lijepo. I prilazio sam k stolu gospodnjem pričešćujući (se?), ma da nijesam otkrio svu svoju dušu. Boljelo me to, ali drukčije nijesam mogao. Jer da sam rekao sve, što bi onda ostalo u meni?« Od Galovića ne možemo zahtijevati, da on dadne svojemu junaku osjetiti onu uzvišenu ljepotu ispovijedi, gdje čovjek ne zadrži ništa u sebi, nego otkrije svu golotinju svoje duše, pa je onda u pročišćenju svih čuvstava spreman, da čini samo dobro i da voli u bezazlenoj radosti čitav svijet. Ali smo se mogli nadati, da će on o grijehu iznijeti nešto dublju filozofiju i da ne će dolaziti pred nas s paradoksom: »grijeh je samo ono, što je lijepo«. Kad bi to bila istina, onda bi se mogli i razni Ikani Miljkovići i Viktori Grossi tješiti, da su svoje sposobnosti posvetili na najzgodniji način kultu ljepote.

Prava ispovijed zauzima zapravo tek jednu stranicu. Dolazi Krist, i bezimeni junak moli u crkvi pred njegovim licem ateističko vjerovanje: »Sine Čovječji, tebi se ispovijedam. Ti ćeš me razumjeti, jer ti si ljubio, ti si umro od ljubavi. Ne vjerujem, da si Bog, ali te ljubim, i ta moja ljubav veća je od svake vjere. Boga i nema, jer on je umro i nestao onim časom, kad si se pojavio ti«.

Dixit insipiens in corde suo: non est Deus, veli sv. Pismo, a da je Galovićev glavni junak doista »insipiens«, o tom nas uvjeravaju i daljnja njegova razmatranja. On priznaje, da je njegov grijeh takav, te ga »skrivati valja pred ljudima«, priznaje, da na duši ćuti teret, a na čelu »žig potajne sramote«; on se ispovijeda i pita Krista, što mu je činiti, da mu ozdravi duša; ali unatoč tomu on se ne ustručava pred Onim, koji je prijetio nepopravljivim grješnicima tamom najkrajnjom i škrgutom zubi, koji je odbijao od sebe i sjenku grijeha pitajući: Quis ex vobis arguet me de peccato? — koji nam je ostavio divnu parabolu o čovjeku u nesvadbenom ruhu, — pred Njim se ne ustručava on govoriti: »Ti, koji si ljubio život i svijet i ljude, ljubiš i moj grijeh (!), jer i on je pun proljetnih šara mirišući ljubicama, što su okitile zelene travnike javljajući Vazam i Uskrsnuće! Ne reci, da mi opraštaš, ti, koji si oprostio ženi grješnici, jer moj grijeh nije mračan i tmast poput njezina, on je vedar i divan, kao što je divna i ljubav tvoja (!)«. Poslije ovake ispovijedi mi rado vjerujemo one riječi, što dolaze odmah iza toga: »Ja sam tako nesretan i jadan, ne znam, gdje sam, ni kuda idem, moje su misli bolesne...« Da, da, bolesne su doista misli, kada se isporeduje grijeh s ljubavlju Kristovom, bolesne su misli, kada tkogod suponira, da Krist ljubi ono, protiv čega je radio za čitavog svoga boravka na zemlji.

Moderni pisci nekako vole uvlačiti osobu Kristovu u skliskost svojih teorija. Ne smeta ih, što su te teorije u dijametralnoj opreci s naukom Kristovom, oni vole, da dadnu »bolesne misli« sankcijonirati od nekoga, pred čijom se veličinom moraju svi pokloniti. Zato se utječu falzifikatima, kojih imade sve više i u hrvatskoj umjetnosti. Tucić je na priliku u »Golgoti« doveo Krista na pozornicu, da mu može metnuti u usta ovu osudu nad jednom tvrdokornom preljubnicom: »Ne mogu joj suditi, jer bih joj morao oprostiti«; neki Krleža lišava Krista ne samo božanske aureole, nego zamračuje i njegove čovječanske kreposti; a Ivan je Kerdić izvajao nagu »Madonu s djetetom«, da može propagirati svoje nazore o nuditetu. Kad već moderni umjetnici hoće da se odreknu kršćanstva, morali bi biti toliko dosljedni, da zabace i kršćanske svetinje, a ne da ih upotrebljavaju kao etikete za svoje patvorine.

»Ispovijed« je Galovićeva credo ateiste i skeptika. Napisana je ipak dosta snažnim stilom. Kratke, odsječene rečenice dobro karakterišu mračni ugođaj, koji se provlači čitavim djelcem. Ovi se nabacani prizori čitaju s usporenim dahom i stisnutim zubima. Dijalozi i opisivanje tjelesnih kretnja odaju rutinu darovitoga dramatika. A ipak je »Ispovijed« u cjelini slaba, a najslabija možda radi toga, što nema, kako je već sprijeda istaknuto, jedinstvene kompozicije. Kada dođemo do posljednje stranice, odlažemo nervozno ovu knjižicu, uvjereni, da ćemo naskoro zaboraviti i ono malo sadržaja, što smo ga možda u prvi mah zapamtili.

Djelce zauzima 75 stranica, a od tih je najmanje 25 stranica praznih. Galoviću doista nije nužno, da svoj očito lijepi talenat diskreditira ovakvim edicijama. **P. G.**

† IVO GROHOVAC RIJEČANIN.

Umr'o je 28. travnja o. g. na Rijeci u najljepšoj ljudskoj dobi navršivši istom 38 godina. Narod ga je Rijeke, riječke okolice i Primorja dobro poznavao i volio. A i s potpunim pravom. Bio je požrtvovni i radini patriota, simpatičan čovjek, prava pjesnička natura.

Služio je kano željezničarski činovnik u Pešti, gdje je i propjevao. U madžarskoj mu se službi, što je lako shvatljivo, nije dalo ostati, pa ju je pustio i pošao u Trst, gdje je duže bio trgovačkim pomoćnikom. Ni tu se nije mogao pravo snaći, makar je imao dobru plaću, jer ga je srce vuklo k Rijeci, njegovu zavičaju, koji je u istinu žarko ljubio. Tu se napokon snašao, premda je materijalno mnogo slabije stojao nego u predašnjim službama. Počeo je da svom dušom radi za sedmični čisto hrvatski list »Riječki Glasnik«, u koji je za svaki broj pisao i kasnije, kad je bio izabran načelnikom na Jelenju. Da se umio prilagoditi i zatomiti svoje radikalno hrvatsko osjećanje, bio bi valjda još dugo živ i ne bi trebao materijalno stradavati. Ali u njega

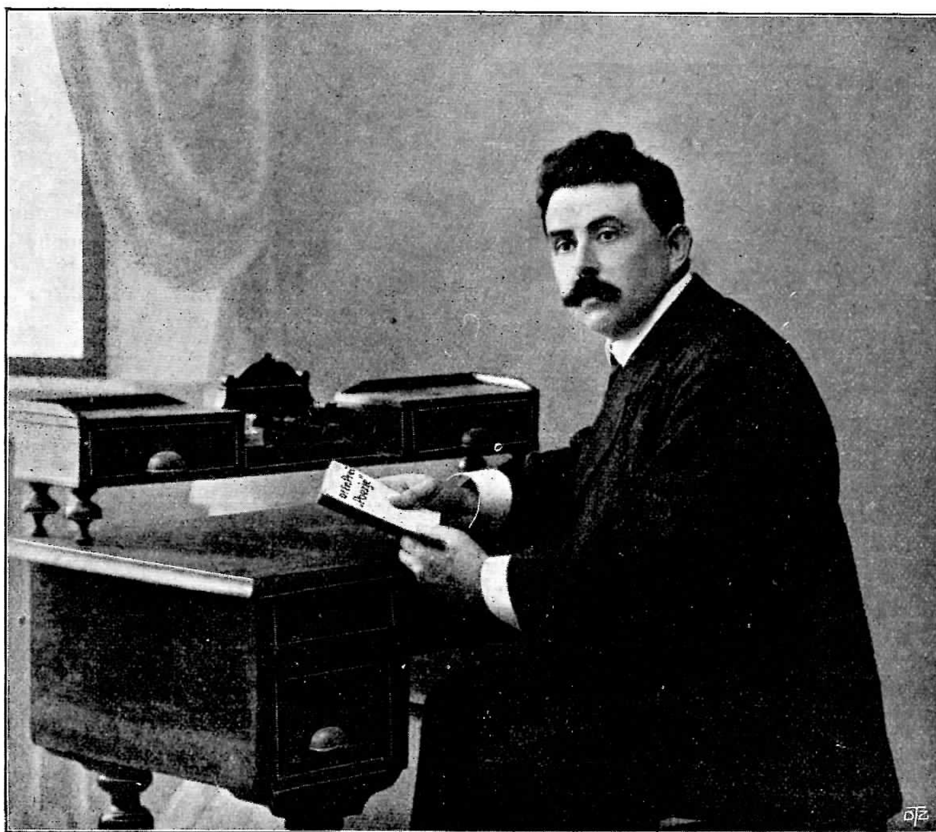
nije bilo te »kreposti« mnogih riječkih Hrvata, bio je nesebičan, plemenit, žrtvovao se u potpunom značenju riječi za svoj veliki ideal narodnog buđenja i osviješćivanja.

Izdao je Grohovac tri zbirke pjesama. To su »Riječanke«, »Glasovi s Kvarnera« i »Rijekom i Rešćinom«. Kao pjesnika ne smijemo ga prosuđivati s gledišta više umjetnosti. Ako i jest imao nesumnjiv pjesnički dar, nije ipak stvorio ništa, što bi se moglo smatrati savršenom umjetninom. Tomu je krivo, što je mnogo producirao, a navlastice, što mu je nedostajala viša obrazovanost i po tom oštriji kritički pogled. Stoga u njegovim pjesmama nađemo nekoliko stihova punih prave poezije, a odmah zatim množinu praznih.

Promatramo li pak Grohovčev pjesnički rad s patriotskoga stanovišta, onda nam je priznati, da je mnogo koristio. Najveći je dio današnjih naših pjesnika-umjetnika bolje s pogledom na umjetničku vrijednost. A ugleđao se ne baš najsrećnije i u Harambašića i druge manje pjesnike rodoljubnih stihova.

Bilo je u Grohovca i dosta humora, pa je u »Riječkom Glasniku« u stalnoj svojoj rubrici »Ivićina i Jožićina« znao pjevati i »kančunete«, u kojima je često vrlo dobro ismijavao naše odrode i silovite tuđince na Rijeci.

Taj se njegov humor još bolje razabire iz razgovora u prozi, što ih vode njegovi Ivićina i Jožićina. Primorski je puk s užitkom čitao te razgovore, oni su jamačno osvijestili više nesvjesnih Hrvata u Rijeci i okolišu, nego svi »veliki« politici, što su zadnjih 10—15 godina živjeli i »djelovali« na Rijeci. Grohovac je znao sve nijanse primorskog čakavskoga dijalekta, poznavao je izvrsno dobre i zle strane Primorčeve, pak je umio svojem čovjeku prodrijeti do srca.

† Ivo Grohovac Riječanin.

svema tuđ narodu. Neka njihova poezija vrijedi koliko mu drago, puk je ne razumije. A Grohovca je naš primorac izvrsno razumio, što se vidi najbolje odatle, da su sve tri zbirke njegovih pjesama otišle na jagmu. Dašto, mnogo je tomu pridonijelo, što je Grohovac bio eminentno lokalni pjesnik. Sin riječke okolice — rodio se u seocu Grohovu uz Rječinu — pjevao je ponajviše Rijeci i njezinu okolišu, kako odaju već i napisi njegovih knjiga. Tu je on poznavao svaki zakutak, tu mu se duh privijao ljubavlju k svakom kamenu i travki, tu je znao ime svakom brdu i brdašcu, tu se osjećao jedno s narodom i prirodom i govorio je narodu u svojim stihovima, kako je umio. — Ugleđao se najviše u Prešerna. Uzor svakako nešto previsok, ali dokazuje, da je u Grohovca bilo pravog razumijevanja poezije i da bi on uz veću obrazovanost stvorio i nešto mnogo

Bio je simpatičan i ugodan čovjek. Uza svu tešku bolest, koju je više godina nosio u grudima, nije pokazivao mrzovolje ni sjete. Naprotiv. Gotovo svagda veseo, svagda gotov za šalu. Itom ga u zadnje dane zaokupljala tuga, žalostila ga pomisao na neopskrbljenu porodicu kano i to, što nije doživio, da bi Hrvatima na Rijeci bilo išta bolje. A on se za to toliko borio, mučio, da, i posvema žrtvovao...

Za sprovoda se vidjelo, koliko je narod Rijeke i okoliša volio Ivu Grohovca. Sve, što je hrvatski osjećalo, pohrlilo je da otpravi smrtne ostanke plemenitog pokojnika do zadnjeg počivališta. Bio je to sprovod bez velike parade, ali s mnogo osjećanja. Na svakom si licu čitao iskreno ganuće, tisuće su se očiju orosile suzama za mladim još čovjekom, koji je za hrvatsku stvar na Rijeci toliko učinio, a i još kanio učiniti, da je poživio.

Slava i vječni mir vrlom čovjeku, idealnom Hrvatu i radinom književniku Ivu Grohovcu — Riječaninu!

p. —

POSLJEDNJI DANI A. G. MATOŠA.

Našao sam se u zagrebačkoj bolnici milosrdnih sestara upravo u onaj dan, kad je umro A. G. Matoš. Slučajno sam bio u istom odjelu, gdje i on, pa sam u jutro uz pratnju jedne milosrdnice pošao s još jednim drugom u gornji kat, da vidim pokojnika. Na postelji je ležalo pokriveno truplo, koje bijaše tako maleno, te mi se u prvi mah pričinilo, da je postelja prazna. Milosrdnica podigne pokrivač, a pod njim se ukaza glava zamotana u bijeli zavoj, kroz koji je provirivala mjestimice tamno-smeđa kosa. Iz samrtnički žutog lica virilo je jedno na pola otvoreno oko, preko kojega se već prevukla blijeda mrtvačka mrena. Brada je bila neobrijana i rijetka. Jastuk i zavoj bijahu krvavi, te se jasno moglo opaziti, kako su mu u posljednji čas zavoj razvezali, da se bolesnik ne bi zagušio.

Vraćao sam se iz bolničke sobe zamišljen, duboko potresen smrću onoga, koji je prosuo toliko smijeha u ovaj život. Čini se, da on uopće nije umio biti žalostan. Barem ne pred onima, koji ga nijesu pobliže poznavali. Matoš je ipak tragična osoba, ali on je navukao na sebe masku smijeha, koja je konačno postala njegovim pravim licem.

Prije nekoliko mjeseci sretali smo Matoša na zagrebačkim ulicama i u Tuškancu, viđevali smo ga u kavani ili na Strossmayerovu šetalištu. Bio je možda najpoznatija osoba u Zagrebu. Već izdaleka opazio si u Ilici njegovu malo pognutu pojavu. Hodao je dugim koracima, u ruci mu se vječno nalazila njegova karakteristična batina.

Zanimao sam se za bolnički život Matošev, pa mi je uspjelo, da saznam iz autentičnih izvora mnoge značajne potankosti.

Matoš je, čini se, pripadao među one ljude, koji ne vjeruju mnogo u opasnost svoje bolesti, nego drže, da je njihov organizam kadar sve podnijeti. Kako da čovjek protumači drukčije tu činjenicu, da je on došao u bolnicu istom onda, kada mu je već smrt dolazila.

U bolnici je bio smješten najprije u drugi razred, i to u posebnu sobu. Bio je katkada vrlo nestrpljiv. Kada su htjeli da metnu u njegovu sobu još jednoga bolesnika, odlučno se on tomu protivio. Napokon, kad je bilo sve pretrpano, odrediše za njega posebnu sobu u prvom razredu, a na staro njegovo mjesto dođoše druga dva bolesnika. I liječnici i drugo osoblje pazilo je na Matoša vanrednom pomnjom. Izvana su dolazile za nj mnoge preporuke, osobito iz književničkih krugova.

Dvije je nedjelje čekao bolesnik na operaciju, jer su liječnici morali da u tančine prouče njegovu tešku bolest grla. Matošu nije bilo pravo, što mora ovako dugo čekati, ali je ipak našao, unatoč svojoj nervoznosti, zabave u čitanju knjiga i listova, kojih je na snopove dobivao. Sam je redovito obavljao opsežnu svoju korespondenciju, a i posjetnika je dolazilo k njemu vrlo mnogo. Najčešće su ga pohađali otac, majka i brat.

Nekoliko dana prije njegove operacije upitala ga je njegova paziteljica, sestra Jovita, želi li se ispovjediti. »Nije valjda tako opasno«, odgovorio je Matoš; »ja ću upitati doktora!« Kad mu je sestra Jovita spomenula, da će lakše podnijeti operaciju, reče on gotovo ljutito: »Između mene i Boga ne treba nikakvih posrednika.« U daljnjem je razgovoru spomenuo: »Ja vjerujem u Boga, ali ne trpim popova!« Kasnije je ipak ograničio svoju tvrdnju, pripovijedajući, kako ima mnogo dobrih prijatelja među popovima i u samom Rimu. »Uostalom«, dodao je on smiješeći se, »ja bih se morao stidjeti pred Bogom, da se sada ispovjedim. On bi mogao misliti, da ja to činim iz straha pred smrću, a ja se smrti ne bojim. Ipak ću o stvari do sutra promisliti. Ali ako ozdravim, ispovjedit ću se.«

Kada mu je drugi dan sestra isporučila, da će ga pohoditi duhovnik bolnice o. Kroder, odgovori on nervozno: »Ja ne vjerujem u Boga, ali vjerujem u vraga; jer ne bi bilo ovoliko zla na svijetu, da ima Bog.« Ipak je rekao, da će primiti svećenika, samo neka mu on ne govori ništa o ispovijedi. Popodne došao je svećenik, i njihov je razgovor dugo potrajao. Matoš je bio nakon toga pohoda vrlo zadovoljan, pa je sam pripovijedao, kako je svećeniku obećao, da će moliti »Oče naš« i »Zdravo Marijo«, ali da se on jedva može sjetiti tih molitava. »Ja bih rado vjerovao«, rekao je on sestri, koja ga je dvorila, »ali ne mogu, jer sam previše učio.«

Idući na operaciju bio je Matoš dosta potišten. Kad su kušali, da ga ohrabre, rekao je on uz sažalni smiješak: »Ne će grom u koprive.« To su bile posljednje riječi, što ih je izustio prije odlaska u operacijsku sobu.

Operacija je trajala četiri sata. Izrezaše mu dio dušnika s glasilnicama. Kada ga donesoše natrag u njegovu sobu, bio je posve žut i zavezana grla. Mora da mu je radi kloroforma bilo vrlo mučno, jer nije nakon toga pokazivao ni najmanje vedra raspoloženja.

Bilo mu je određeno, da neprestano leži, a on je čitavo to vrijeme upotrijebio za čitanje. Osobito je mnogo čitao francuski. Kako je svoje želje izricao znakovima, budući da govoriti više nije mogao, nijesu ga mogli uvijek odmah razumjeti. Neobičnije je misli bilježio na papiriće, kojih je ostalo mnogo u njegovih prijatelja, što su ga i dalje marljivo pohađali.

Prvih dana iza operacije nije ništa veće pisao, a kasnije je sastavljao i pjesme. Koncept je uvijek dao spaliti, a čisto prepisane pjesme dao bi u štampu.

Napokon je mogao da ustane. Bio je vrlo slab, no ipak se neobično radovao, što mu je bilo moguće da hoda. Vratio mu se i njegov humor, pa je pozivao šaljivim gestama milosrdnicu, da zajedno plešu.

Liječnici su ga najprije hranili tekućom hranom kroz cijev, što su je turili u želudac kroz nos. Prvih je dana to obavljao sam primarius, a kasnije i drugi. Ozdravljenje je međutim napredovalo, pa liječnik stavi u bolesnikovo grlo lijevak t. zv. tulipan, tako da se je bolesnik mogao sam hraniti isjeckanim mesom i krumpirom. Matoš je pokazivao neobično veselje, kad je vidio, da može nanovo sam hranu žvakati. No kad su jedamput nakon čišćenja pokušali da stave tulipan na staro mjesto, nije bolesnik mogao da podnese velikih bolova, nego je zgrabio tablicu, koja mu je bila uvijek pri ruci, i napisa: »Neka mi nabave umjetno grlo! Što mi to volovsko crijevo namećU!« Učinili su mu dakako po želji, jer drukčije nije bilo ni moguće.

Premda su ga opet počeli hraniti kroz nos, ipak to nije pomoglo, da se rana ne pogorša i raširi. Kada bi došli liječnici, informirao bi se bolesnik o svojoj bolesti, pa bi na razne načine izricao nezadovoljstvo, što ozdravljenje hitrije ne napreduje. Možda bi doista bio ozdravio, da nije bio tako tuberkulozan, te je morao inhalirati.

Pošao je na drugu operaciju, jer je ranu na vratu valjalo zašiti. Bio je vrlo miran. Odbio je kloroformiranje, a

kada mu počeše ranu šivati, sav se trzao od bola. Nakon toga je bio vanredno izmučen, i poslije toga dana nema više njegovoga živahnoga gestikuliranja. U to vrijeme pada i onaj njegov list, što je bio objelodanjen u jednom zagrebačkom dnevniku, a bolesnik se tuži u njem na svoje užasne patnje. Matoš je izjavio dru. Mašeku, da je pismo samo indiskrecijom dospjelo u javnost.

Da bolest dođe do vrhunca, poče ga boljeti i uho. U nutarnjem se dijelu uha pojaviše čirovi. Već su prije liječnici htjeli da mu s grlom i uho operiraju, ali su od toga odustali, bojeći se, da ne bi tako duge operacije mogao podnijeti. Kako se kasnije stvar s uhom pogoršala, rekne primarij, da će biti potrebna operacija. Matoš problijedi i počne čupati kosu. Dr. Mašek počne ga miriti, pa mu reče: »Vi ste inteligentan čovjek, pa ćete razumjeti, da tako mora biti; danas je u 4 sata operacija.« Matoš se s resignacijom pokorio. Bila je upravo došla njegova gđa. majka u bolnicu, ali ga taj put nije mogla vidjeti, jer su u isto doba liječnici njezinu sinu dlijetom i čekićem otvarali kost iza uha.

Iza treće operacije, koja je trajala 4 sata, spavao je Matoš radi kloroformiranja još cijeli sat, pa se probudio istom u 9 sati na večer. Kada se je malo razabrao, upita, koliko je trajala operacija. Odgovoriše mu, a on se vrlo začudi. Na to napiše opet pitanje: »Kada ću ozdraviti?« »Za nekoliko nedjelja«, odgovoriše mu. »A kada ću već jesti zubima?« »Za osam dana«, rekoše. Međutim je temperatura bolesnikova iznosila 39·2° C., bio je vrlo slab, te su cijele noći bile uza nj čuvarice. Nakon nekoliko dana mogao je jesti pomoću cijevi, koja mu je bila turena kroz usta, pa je on sam metao hranu u lijevak cijevi.

Matoš nije više silazio s postelje, nego je sve pisao na postelji, i to po običaju lijevom rukom. Po uputi liječnika ograničivali su pohode, koji su jako učestali. Bolesniku je bilo svaki dan gore. Približavali su se posljednji njegovi časovi.

U posljednju subotu izjutra iznenada mu je pozlilo: u cijevi, kroz koju je disao, nakupilo se previše sline, i on se poče gušiti. Kako je bio prisutna duha, pograbi nož, prereže cijev, te onda žestoko pozvoni. Jedna milosrdnica doleti odmah u sobu br. 11, odveže mu zavoj, očisti cijev i nahrani ga. Kad je liječnik došao, mogao je samo da odobri Matošev postupak. U ponedjeljak je oko 1 sat po ponoći opet nadošao jedan napadaj gušenja, i bolesnik je jedva ostao živ.

Bilo je već svakomu jasno, da Matoš ne će preboljeti. Milosrdnica mu u posljednji ponedjeljak spomene ispovijed. Matoš ju je neko vrijeme šuteći promatrao, a onda je znakovima počeo pitati, kako će govoriti. »Velike grijehe napišite, a za male se samo pokajte«, odgovori sestra Jovita. Matoš na ovo ne dadne nikakva znaka.

Na večer prije 8 sati pohodio ga je bolnički duhovnik. Našao je kraj njega njegovu gđu. majku, pa se na nju obratio, da djeluje na sina, što je ona i učinila. Iza toga se okrene svećenik bolesniku, pa mu konačno reče: »Dakle, ako se želite pomiriti s Bogom, dajte mi ruku.« Bolesnik je neprestano gledao u svećenika, a onda je prihvatio pruženu desnicu i objema ju rukama stisnuo. Svećenik reče na to, da će iza 8 sati doći i obaviti svete funkcije. No već prije poručio je Matoš po nj, i on je odmah došao. Pošto se svi nazočni odstraniše, obavio je Matoš skrušeno i sklopljenih ruku ispovijed. Svećenik mu je u nazočnosti majke, brata i jedne milosrdnice podijelio posljednju pomast. Matoš je sklopljenih ruku ležao i poljubio raspelo, što mu ga ispovjednik pružio.

Svećenik je zatražio od Matoša, da mu dadne pismenu izjavu, da žali svoje napadaje na vjeru. Bolesnik pokuša pisati, ali mu ruka nemoćno klone na jastuk. Zato je ipak na usmene upite vlč. g. Krodera požalio te napadaje. Duhovnik je ostao još nekoliko časaka kod njega u razgovoru, a onda se udaljio. Uopće je Matoš za čitave bolesti rado gledao vlč. g. Krodera kraj sebe. S njime je mnogo razgovarao o svojem boravku u Rimu i dugo raspredao pitanje zavoda sv. Jeronima. Govorio je, da tamo ne bi smio biti kakav pasivan čovjek, nego agilan rodoljub, koji bi nas pred stranim svijetom mogao reprezentirati.

Iza 9 sati počelo je bolesniku bivati zlo. Na koncu je zatvorio oči, i srce mu poče sve slabije kucati. Da ga ojačaju, dadoše mu digalena.

Nekoliko trenutaka kasnije mogao je napisati: »Tko plaća za siromake?« Majka je njegova bila dirnuta ovim pitanjem, jer se sjetila, kako je njezin sin jedamput i odijelo svoje dao siromasima. Milosrdnica je shvatila, šta hoće, pa je ponovila i popunila pitanje: »Vi želite znati, tko plaća za siromahe u bolnici?« »Da«, kimne on glavom. »Općina i dobri ljudi.« Bolesnik upre prstom u sebe. »I vi ste valjda platili?« upita milosrdnica. »Ne!« mahne on. »Želite li vi platiti?« »Da!« potvrdi on.

Iza ponoći ostao je uz bolesnika sam brat. Pozvaše i milosrdnicu i čuvaricu. Matoš je umirao. Ležao je na leđima teško dišući. Zavoj mu je već prije bio olakšan. U 2½ sata došla je konačno kriza. Bolesnik je metnuo jednu ruku na jednu otvorenu knjigu od Đalskoga, a drugu je stavio na olovku. Najednom je nekoliko puta teže uzdahnuo, otvorio oči i usta, kao da kani nešto reći, i tako je umro.

Uz tihu molitvu zatvoriše mu oči, no lijevo se oko nije dalo zatvoriti. Od uha je naime bolest prešla na to oko, pa se bolesnik za života tužio na boli u njemu.

Tako je umro onaj, koji je neko vrijeme u hrvatskoj literaturi bio najopasniji polemičar i sarkast, zadavajući strah i trepet svim mediokritetima i nesolidnim grafomanima.

P. R.

KARLOVAC I KARLOVČANI.

Sredovječna kaldrma, kamenje strši nekoliko palaca u vis, a po njemu zveckaju oficirske sablje. Isprebijane, operušane kuće, uske ulice, trgovi kao dlan, tri četiri crkve, desetak kasarna: to vam je Karlovac. Bezbrižni purgari, krznari i opančari, za koje je kinematograf senzacija, a kopanje vodovoda povijesni događaj: to su vam Karlovčani. Inače je to sasvim ugodna i udobna provincija. Ima tu kupalište, promenada, kupališni park i stara gradina Dubovac. Po uglovima postajkuju đaci, pripravnice i po koji originalni tip provincijalnog fakina. Još zamislite sunce u zenitu ili zimu od —20° Reumira, i slika je potpuna.

Nedjelja je. Dosadna purgarska nedjelja. Uzdišu platane, po šancevima cvile štakori, a velikom se promenadom prosula bujica. Vojnička muzika udara šarene Wagnerove motive. Kapelnik jedva diše; vojnik kod velikog bubnja hoće da probije napetu magareću kožu; rog je uhvatio neki visoki kreštavi glas; flauta pišti, činele se lome. Purgari metnuše na se sve, što imaju boljega, pa izađoše, da se pokažu jedan drugomu, da kritikuju i da se izbrbljaju. Guste krošnje kestena i platana primiše pod svoje okrilje poplavu šarenih kostima, okrugljastih i košarastih šešira, širokih bijelih hlača i žutih američkih cipela. Na klupama sjede dame ulickane i poštirkane; đaci prate

fućkajući glazbu; a akademičari rišu palicama u pijesku likove i pravce. Da vam slika bude potpuna, morate zamisliti jednu veliku dosadu, veliku kao — kao — znanje naših srednjoškolskih profesora. U provinciji su ti profesori veoma originalni i studija vrijedni tipovi. Ima nekoliko debelih, nekoliko brkatih i nekoliko obrijanih iznimaka. Brkati piju vino i pišu pjesme; obrijani, nekoć bohemi, sada solidni i uredni građani, pišu novele; a oni mali bucmasti prevode drame sa francuskoga i pišu sve moguće literarne produkte. Aha! to su osobnosti. Eh šta ćemo, kad smo se rodili purgari, — češem se iza uha familijarno nagnuvši šešir, kao da se ispričavam.

Da, da — veliki smo mi, dragi i mili moji. Ta mi imamo grob Mušickijev (a možda još i po koju košćicu njegovu), mi imamo — mi imamo narodnog zastupnika! Imamo prosvjetni odbor, imamo četiri kavane, pred pet godina na novo ofarbanu preparandiju, gimnazijsku kasarnu (građenu za Trenkove pandure), ne, ne, nijesmo siromašni. Ta sam naš načelnik govori gotovo sve evropske jezike. Sve kulturne institucije nalaze u nas izdašne potpore: eto za balkanski rat sabrasmo hiljade kruna, za Ćirila i Metoda sabiremo, samo Matoš je prošao zlo. To je samo zato što je mijenjao kabanicu prema vjetru, i izmišljao autore stranih književnosti, a mi smo ljudi značajni, stalnih načela i bistrih pojmova, kao Kupa, — mi poznajemo svjetsku literaturu, hej, a to nije istom štogod. Mlade talente odgajamo na osobit način, tako da su i mnogi veliki gradovi zatražili prospekte. Doduše gradsko im je zastupstvo poslalo za prvi početak prospekte moderno uređenog zimskog kupališta, koje je smješteno radi higijenskih razloga podalje od grada; ali to ne mijenja na stvari mnogo. Glavno je, da svijet sazna za nas. Imamo tri tjednika, od kojih jedan dolazi izvana. »Vic« je u tom, što nemamo i tri tiskare ali to su sitnice za velike ljude.

Znate, čovjeka uhvati katkad bolest brbljanja, pa rešeta bez glave i repa: o športu, o modi, o drzovitom vlasniku Apolo-Kina, koji je našu jedinu kulturnu zgradu (Zorin dom!) pretvorio u židovsku poslovnicu za izbijanje purgarskih groševa, o Tkalčiću, Balokoviću i malom trbušastom konteu, koji nas je uznio srpskim junaštvom i šepavom gospodom iz Venecije, kojoj je konte dosudio, da skoči kroz prozor. Sada je on dramaturg, pa čemu da se znoji stvarajući nove Trilogije i Psihe! Ta i monopol dramatizovanja narodne pjesme predao je već davno Ogrizoviću. Dabome da je morao dodati »Smrti majke Jugovića« i »Epilog«. U ovo kratko vrijeme čitali smo na stotine hvalospjeva osvećenju Kosova i devedeset i devet po sto tih hvalospjeva prikazuje, kako starac guslar plače. Razumije se, da u takovom slučaju mora pisac dovesti na pozornicu »slijepoga« guslara, pa makar ga iz muzeja izvadio. I dok se mi rastapamo slušajući tu simpatičnu figuru ropotarnice, dotle naši narodni zastupnici prave iz sabornice avarsko kazalište.

Ali mi se možemo tješiti, baš spjecijalno mi Karlovčani što nijesmo imitatori, već posebna jedinica i dotjerana djeca dvadesetog stoljeća. Ta mi smo proveli izbore dostojno našega vijeka: bez ešofiranja, bez gulaša i protukandidata. Od dvije hiljade i osamdeset glasova dali smo našem zastupniku apsolutnu veći — pardon manjinu, — a on, skroman čovjek, zadovoljava se onim, što ima. Slavlja nije tražio od nas, već imajući na umu onu mudru: na mladima svijet ostaje, prošetao se nakon izbora u rpi mladeži (šegrta i gimnazijalaca). Pa još se netko usuđuje reći, da smo mi »žabari« nerazvijenih duševnih sposobnosti, što se rodismo u blatu, da i umremo u njemu. A ne znaju zlobnici, da ove naše ulice odgajaju genije i talente, da mi nijesmo obična provincija. Ponavljam: mi imamo prosvjetni odbor, na našem se ognjištu odgojio prvi budilac trezvenosti. I sve je u nas naredno, sve zgodno: i elektrika i vodovod i polnoćka i korso i birtije i kulturne institucije. Pa da ništa nemamo do one ugodne i intimne dvorane Zorindoma, mi bismo bili zadovoljni. Oh! — oni nijemi udobni stoci, zaglupljivani i ubijani danomice kinematografskim ludorijama i blasfemijama, kako su željno, kao preporođeni usisavali filozofiju Balokovićevih gusala, kako su plakali kako uživaju u plastičnim kretnjama karlovačkih diletantica, kako poskakuju dirnuti toplim glasom naših diletanata, kako začuđenjem motre finu i duboku njihovu igru, kako — — — — ? A oni tek, što sjede na njima, naime mi sami, jeste li pogledali u dušu svoju, ponosni na sve to? Jeste li mogli te noći usnuti barem tamo prije četiri sata u jutro?

Pa ništa zato, što se uz rad i veselimo. Čast vrlom Andriji, ali navike postaju zakoni. Ta čovjeku poskakuje srce u grudima, kad se u veče prošeta Banijom. Svirka, ples, odmaranje. Pa da su Niče-a prognali u ovu našu Sibiriju, napisao bi ne jednoga, već četiri »nadčovjeka«. Vječna šteta, što Adam Kostelić nije živio u njegovo doba ili Niče u Adamovo, jer kunem vam se — kunem vam se — — budućnošću našega grada, da bi Niče došao, da nas bar vidi, ako već ne bi htio, da se stalno nastani kod nas.

Vi vičete: — prestani već jedanput trbuh nam se nadimlje od ponosa, — zar ne vidiš da se već znoji i ona bista slavnog starine Lopašića, što je zimi pomno umotana, da ne dobije hunjavicu, a mi ne vidimo, da se je već kipar Rendić pobrinuo za to navukavši na starca neko četiri, pet kaputa? Prestani — velite — a ja sam tek počeo. No pa dobro, ja sam pristojan čovjek, pa ću i prestati. Oprostite samo, što sam zapao u patos, ali vjerujte, nijesam mogao drugačije, gledajući vas, tolerantni građani slobodnog i kraljevskog grada.

Don Kerton.

HERMANN BAHR O KATOLIČKOJ CRKVI.

U časopisu »Blätter zur Pflege des persönlichen Lebens«, što ga izdaje dr. Ivan Müller, iznosi, kako »Gral« izvješćuje, poznati bečki književnik H e r m a n n B a h r neke svoje misli o katoličkoj crkvi. Evo ih najznačajnijih: »Ne kažem, da držim crkvu nužnom, nego samo kažem, da je ja trebam. Mogu zamisliti, da je drugi ne trebaju, ali ja sam opazio, da je ja trebam. Ja je trebam, jer samo katkada, samo u časovima rasvjetljenja, štono nenadom izrone ali i opet brzo utonu, mogu sam od sebe, svojom vlastitom snagom izaći iz svoga uskoga jastva u cijelost; ja je trebam, jer nikako više ne mogu biti bez čuvstva, da sam sjedinjen s Bogom, otkako sam to čuvstvo jednom osjetio, — dok su oni veliki časovi, u kojima bih isto to osjećao, prerijetki, prazne stanke među takim plodonosnim časovima preduge, a da ne bih upravo strastveno težio za pomoćnim sredstvom, koje će mi i u časovima vlastite slabosti, u onim neplodonosnim stankama dati osjetiti ovo za mene tako nužno sjedinjivanje s »izvirnim životom«, s »Bićem«, s prauzrokom«, s »Nebeskim«, s »harmonijom«, ili kako hoćete da to najviše biće zovete, koje ja ipak još uvijek najradije zovem lijepim starim imenom Bog; dà, težim za tim sredstvom, koje mi daje osjećati to čuvstvo sjedinjenja, čim ga i kako često ga ustrebam u svrhu, da život ispunim, da se iz

tamnice svoga jastva oslobodim i da se u svom radu uzmognem domoći sakrite mi istine. Iskusio sam, da takovo sredstvo nalazim u tom, što pribivam misi i što primam sakramente. Sveti ili religiozni geniji imaju očito tu snagu, da Boga, tako reći, pozovu k sebi, kadgod ga trebaju. Meni, koji nijesam ni svet ni genijalan čovjek, nedostaje takove snage. Ali ako se u pobožnosti združim s drugim takovim nesvetim i neženijalnim ljudima, pa ako sjedinimo svoju potrebu, svoju čežnju, i ako od svoje zajednice zajednički čekamo oslobođenje iz svoje neimaštine, ako očekujemo ispunjenje svoje čežnje, tada ta moja pobožnost po sjedinjenju s pobožnom zajednicom postaje produktivna, ona dobiva snagu, koja mi inače samo u vrlo rijetkim uzvišenim časovima dolijeće i preko mene prelijeće, snagu: da iz sebe »prodrem«, da zađem u tajnovitost neposrednog života, da se uvjerim o postojanju prauzroka, da se uvjerim s onom sigurnošću, koja se može uzdići do samog gledanja.

Ako hoću da ostanem na nutarnjoj visini, do koje doprem u uzvišenim časovima, trebam pomoći, koju mi, kolikogod sam se i inače oko sebe ogledao, ipak samo katolička crkva daje. Za nju mi se čini, da čitavoga čovjeka s obzirom na njegovu bijedu bolje pozna nego ikoja od drugih religija, što su meni poznate, pa tako znade zadovoljiti potrebama srca, što ih drugdje uopće nitko i ne vidi, osobito onu potrebu, da tada, kad nas pritisne naša vlastita siromaština, ipak ne zdvojimo, što smo se opet srušili sami u sebe, premda smo čas prije promatrali ono Biće Najviše. Kat. crkva zato tako dobro pozna čovjeka, jer se ne veže uz ono, po čemu se pojedinac od drugih odjeljuje, nego na ono, po čemu se pojedinac sa čovječanstvom spaja, na ono, što ja nazivljem »puk u čovjeku«. Kat. je crkva religija za svakoga, jer se na ono veže, po čemu je svatko spojen sa čitavim čovječanstvom. A baš samo u tome ja nalazim čovječju istinu. Sve se više otuđujem svojim vlastitostima, sve se manje pouzdavam u ono u meni, po čemu se od drugih dijelim, u ono, što me čini baš tim Hermanom Bahrom. Sve mi se više čini, da je u meni samo ono pravo, što je u meni sâm puk. No ne samo za mene, nego mi se čini i za druge ljude, i za one najveće, i za samoga Goethea, da istom po onome doista živu, u čemu su i oni sam puk. Ali upravo to hoće ljudi da jedan drugome sakriju priopćujući samo ono, po čemu su nešto drugo od puka, po čemu zatajuju puk, po čemu se odjeljuju od čovječanstva. Samo kod službe Božje katoličke crkve, i to dakako kod one najljepše u malenim seoskim crkvama za nedjeljne mise, doživljujem ovu najvišu tajnu, da u njenih sudionika nenadano iščezne bolna crta vlastitoga života i da se na rasvijetljenim obrazima ukaže puk.«

Kad jedan Hermann Bahr, koji se ne broji među katoličke nego među moderne književnike, ovako govori o katoličkoj crkvi, kako li su, kao piska pileta u ljusci, sićušni oni glasići u nas, da je književnik, prožet duhom i idejama katoličke crkve, sapet, te da ne može stvarati živog i svježeg književnog cvijeća! Naprotiv, katolička crkva, kako je H. Bahr na vrelu doživio, oslobađa čovjeka od gvozdenih okova uskog subjektivizma dižući ga do u sveopćenitost, gdje ne raste žuki dimac, što no brzo ocvate, te za sobom ostavi samo kunadru rehave glavice, da ju skoro otpuhne i najmanji ćuh vjetra, — nego raste i miriše ruža stoperka.

— ž —

NAŠA SLIKA.

Opsada grada Cetina. Car Josip II. htjede Turcima oteti one zemlje (bosansku Posavinu, Biograd sa Srbijom i zapadni dio Rumunjske), što ih je njegov djed Karlo VI. morao mirom u Biogradu godine 1739. odstupiti Turskoj. Kao saveznik ruske carice Katarine II. navijestio je car Josip 9. veljače 1788. sultanu Abdul Hamidu rat. Car je sakupio ogromnu vojsku: 200.000 pješaka, 36.000 konjanika i 800 topova, ali ju nesposobni maršal Lascy razdrobi u mnogo skupina, koje budu smještene na čitavoj (200 milja dugoj) granici monarkije od Galicije do Dalmacije. Hrvati su činili desno krilo, te je knez Liechtenstein sa 39.000 vojnika stajao na rijeci Uni i na Kordunu, a grof Mitrowski sa 12.000 Graničara na Savi. Turci provale preko Dunava u Banat i potuku 21. rujna 1788. samoga cara Josipa kod Karanšebeša. Car zadobije tešku bolest i ode kući u Beč; Liechtenstein pak poduzme ofenzivu, ali morade iza bitke kod Bosanske Dubice (25. travnja) uzmaknuti iz Bosne. Tekar onda, kad je kneza Liechtensteina naslijedio glasoviti maršal Laudon, uspiju Hrvati, te zauzmu Bosansku Dubicu (26. kolovoza) i Novi na Uni (3. listopada).

Slijedeće godine 1789. vodio se na Kordunu — osobito oko grada Cetina — t. zv. mali rat. Više je borbe bilo na rijeci Savi, gdje je Laudon 9. srpnja 1789. zauzeo Bosansku Gradišku. Postavši vrhovnim zapovjednikom čitave vojske, zauzme Laudon 30. rujna 1789. i Biograd, udarajući na nj iz Zemuna; u Biogradu nađe on 1465 topova. Odsada je ratna sreća bila na austrijskoj strani, pa Turci izgube čitavu Srbiju do rijeke Timoka i veći dio vojvodine Vlaške. Hrvati zauzmu godine 1790. tvrđu Cetin kod Slunja. Međutim je austrijska vojska za toga dugoga rata mnogo trpjela; od samih bolesti pogibe 30.000 vojnika. Sam car Josip II. nije dočekao svršetak rata, jer je umro 20. veljače 1790. Na prijestolju ga naslijedi njegov brat Leopold II., koji je kod kuće imao mnogo briga; zato 4. kolovoza 1791. sklopi s Turskom u Svištovu mir pod uvjetima, koji bijahu za Tursku veoma povoljni. Turska je naime dobila natrag sve, što je tečajem rata izgubila; jedino se od turske Bosne otkinulo 11½ četvornih milja, što bude pridano hrvatskoj Krajini. Tako su Hrvatskoj pripala mjesta: Cetin, Drežnik, Dolnji Lapac, Srb, Vagan i neka druga sela uz bosansku granicu.

Dr. R. H.

SADRŽAJ:

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **»Nadbiskupske tiskare«** u Zagrebu.

HRVATSKA PROSVJETA

MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA".

BROJ 6. i 7. ZAGREB, LIPANJ I SRPANJ 1914. GOD. I.

† Pokojni nadvojvoda FRANJO FERDINAND i njegova pokojna supruga vojvotkinja SOFIJA HOHENBERG

sa sinovima Maksom i Ernstom i kćerkom Sofijom.

Sarajevska tragedija.

Nemir, koji je jačim trzajima zahvatio Evropu prije dvije godine, nije se ni danas stišao. Promjene na balkanskom poluotoku poremetile su donekle evropsko ravnovjesje. U raznim nacijonalnim skupinama opažaju se, jače no ikada, težnje, da Evropa u državnom pogledu dobije drugo lice. Mi smo Hrvati i opet u takvom položaju, te moramo najteže osjećati posljedice međunarodne napetosti. Kao da živimo na kakvom vulkanskom području, moramo se neprestano bojati, da nas ova zemlja ne zbaci sa svojih leđa, ili barem da nam kakvom elementarnom provalom ne uništi najbolji dio materijalne i spiritualne kulture. U težnji za povoljnim razvojem hrvatskih zemalja osjećamo se kao zatvoreni lavovi, koji vide, da im nešto manjka, i oni bi htjeli, da dišu slobodniji zrak, ali kako ne mogu da udovolje svojem prirodnom nagonu, počinju se gristi i kriviti međusobno, misleći, da krivnju za svoju nedaću mogu svaliti jedan na drugoga. Hrvatski je život danas razrovan, po našoj domovini kao da neprestano haraju bujice, koje ostavljaju duboke jaruge i naplavine na našim plodnim poljima. Nema načela, koje nijesmo pokušali oboriti, nema osobe, kojoj bismo se mogli s pouzdanjem povjeriti, nema književne, socijalne ni političke grupe, koja bi mogla reći, da uživa simpatije svih narodnih slojeva. Skepsa, sumnjičenje i podvale jesu najčešći fenomeni našega života. Ima u Hrvata i plemenštine, ima i herojizma, ima i velikih ideja. Ali općenita zabuna ne da nam, da se sredimo i da koncentrišemo sve sile oko jednoga ideala.

Krvavi zločin u Sarajevu, kojemu je pao žrtvom nasljednik prijestolja Franjo Ferdinand i njegova supruga vojvotkinja Sofija Hohenberg, samo je povećao tu našu općenitu zabunu. Hrvatska mora opet da proživi jednu krizu, kojoj je zamašaj teško unaprijed odrediti. Razvoj naših prilika navrnut je silom u drugu kolotečinu, i svi će hrvatski kulturni radnici morati barem donekle da revidiraju nacrte za budućnost. A to će biti skopčano s golemim potroškom nacijonalnih energija. Atentat bi valjalo osuditi i onda, kad bi on donio kakvu privremenu korist. Non sunt facienda mala, ut eveniant bona, ne smijemo nikada za volju kakvih interesa povrijediti tako dragocjenu svetinju čovječanstva, kao što je moralni red. Atentator osuđuje svojim činom samoga sebe, jer se ogriješuje o temeljni ćudoredni zakon, što ga je Kant nazvao kategoričnim imperativom, a kršćanstvo ga je prije njega stiliziralo kud i kamo jednostavnijim riječima: »što ne ćeš da drugi tebi čini, nemoj ni ti činiti drugomu«. Atentat je isto tako odvratan kao i nasilje, kao teror najgore vrste. Istina, ovaj se svijet neprestano mijenja, no to mijenjanje imade od prirode stalni tempo. Atentator toga ne priznaje, on hoće da nasilnim činom pribavi najedamput vrijednost svojoj ideji. I baš tim pokazuje, da njegova ideja nije sposobna za život, jer joj fale moralne energije, kojima bi se sama od sebe nametnula društvu. One skupine, koje se utječu atentatima, moraju prije ili kasnije trpjeti radi njih tešku odmazdu. Tu vrijedi ona riječ Feuilletova: »U moralnom, kao i u drugom svijetu ima zakona, kojih ne možemo nikada prekršiti, a da nas kazan ne stigne.« Pa makar atentator i bio privremeno obavijen nimbusom tobožnjeg mučeništva, ipak će historija učiniti svoje, i javit će se sverazorni kriticizam, koji će idolopoklonicima dokazati, kakve su Dagone obožavali. A onda teško onima, koji svoju moć osnivaju na zločinu. Abyssus abyssum invocat. Radi štetnih posljedica osuđuju danas atentate i najradikalnije političke skupine, kao n. pr. socijalni demokrati.

Smrću Franje Ferdinanda izgubili su mnogo osobito Hrvati. Doduše, ne smijemo biti tako naivni, te bismo od drugoga očekivali ujedinjenje. U političkom se evropskom životu ne može održati nijedna državopravna tvorevina, koja nema u sebi toliko snage, da se sama realizira. Ali sada je nastupilo doba, kada možemo reći, da mi tu snagu doista u sebi imademo, samo treba uvidavnosti viših faktora, da se ne opiru prirodnom oživotvorenju naših ideala. Za Franju Ferdinanda mogli smo bjelodano vidjeti, da nije toliki konzervativac, te ne bi dopustio i izvedenje nekih promjena u Austro-Ugarskoj. I sam je zloglasni Friedjung izjavio u jednim berlinskim novinama, da su se te promjene svakako mogle očekivati u našoj poli monarkije. Utješna je činjenica za nas, što se je Franjo Ferdinand znao oteti uplivu madžarske aristokratske oligarhije, koja je glavni uzročnik svim trzavicama među Hrvatima. Pokojni je nadvojvoda uopće bio najveći demokrat među Habzburgovcima. Već njegova ženidba imade u sebi nešto vrlo simpatično. Uzeo je za ženu jednostavnu češku groficu unatoč golemim zaprekama, koje su mu se stavljale sa strane dvora. Djeca, koja su iz toga braka potekla, nijesu pripadala carskoj obitelji, i tako je došla u sukob pragmatička sankcija, kao temeljni zakon Austro-Ugarske, sa kvalifikacijom morganatskoga braka, kao temeljnom zabranom kuće habzburške. Kako bi se taj sukob bio konačno riješio, da je pokojni nadvoj-

voda postao kraljem, ne možemo zaključivati. Možda je već sama ova činjenica upućivala nadvojvodu na to, da izvede neke znatne promjene u nutarnjoj organizaciji svoje države. A te bi promjene Hrvatima jamačno došle u prilog, jer gore, nego što nam je sada, ne može nam biti.

Franju Ferdinanda slave kao vanredno radina i energična državnika. Osobita mu je zasluga aneksija Bosne i Hercegovine, reorganizacija vojske i povećanje mornarice. On je možda bio i previše vojnik, ali baš mu je to pomoglo, da je prilično dobro upoznao etnografske prilike svoje države. Na mnogobrojnim vojnim vježbama, kojima je redovito osobno prisustvovao, mogao je vidjeti i mimo službenih statistika, kako su razmještene pojedine narodnosti u kojoj pokrajini. Osobito se je mogao uvjeriti u Ugarskoj, da je hegemonija Madžara u ovoj poli monarhije osnovana na posve nepravednom principu šovinizma. Pokojni je nadvojvoda dolazio često u razgovor i s ljudima iz puka. Vele, da je baš u tu svrhu i učio pojedine jezike. Uopće je njegovo nastojanje išlo za tim, da upozna do temelja sve prilike u svojoj državi. Nije se zadovoljavao službenim izvještajima o političkom položaju, nego je sam čitao bezbroj novina i na rubovima pisao bilješke.

Pokojni Franjo Ferdinand nije bio samo nasljednik prijestolja, on je obavljao već i velik dio vladarskih dužnosti. Osobito je značajno za njega, da je imao bezbroj sveza s ličnostima svih narodnosti Austro-Ugarske. Čini se, da će te sveze sada sasvim utrnuti, a i nadvojvodina je kancelarija već raspuštena i svi spisi u njoj zapečaćeni. Medu tim spisima imade i više memoranduma od Hrvata, za koje se Franjo Ferdinand više puta zauzeo.

U privatnom je životu nadvojvoda bio uvjeren katolik, a od stranaka, čini se, da je najviše simpatizirao sa austrijskim kršćanskim socijalima, barem dok je bio Lueger živ.

Ne možemo sasvim ocijeniti ličnosti Franje Ferdinanda, jer je on za života bio nekakva mitska pojava, u kojoj su svi potlačeni narodi naše države gledali svoga zaštitnika. Možda je to bio bezrazložan politički misticizam, a možda su te sanjarije bile u mnogom pogledu i opravdane? Svakako stoji to, da je svjetska historija izgubila jednog markantnog vladaoca, i da će razvoj habzburške monarkije poći nešto drukčijim smjerom, nego li bi pošao, da je on ostao živ.

*

Nadvojvoda Franjo Ferdinand rodio se 18. prosinca 1863. u Gracu kao najstariji sin nadvojvode Karla Ljudevita, po dobi drugoga brata Franje Josipa I., i Marije Anuncijate, kćerke Ferdinanda II., kralja obiju Sicilija. Karlu se Ljudevitu rodiše jošte dva sina i jedna kćer. Drugi sin, nadvojvoda Oton Franjo Josip, umro je 1906. g., a kći Marija Sofija 1902. Marija Anuncijata umrla je g. 1871., a Karlo se Ljudevit oženio po treći put s infantkinjom Marijom Terezijom portugalskom.

Franju je Ferdinanda odgajalo u djetinjstvu više vrsnih učitelja, među kojima se isticao osobito dr. Gotfrid Marschall, koji je kasnije postao bečkim biskupom. Franjo je Ferdinand g. 1875. nakon smrti modenskog vojvode Franje V. postao baštinikom imutka ove izumrle loze Habzburgovaca.

Prema obiteljskoj tradiciji posvetio se on najviše vojničkom staležu. Napredovao je od časti do časti, dok nije g. 1913. stvoreno za njega posebno mjesto generalnog inšpektora čitave austrougarske oružane sile.

1889. zadesila je Franju Josipa I. velika nesreća, jer mu je umro jedinac sin kraljević Rudolf. Pravo nasljedstva zapalo je nadvojvodu Karla Ljudevita, a kad je ovaj umro 19. svibnja 1896., postao je nasljednikom prijestolja nadvojvoda Franjo Ferdinand.

Za svoje vladarske poslove pripravljao se on vrlo revno. Proučivši čitavu Austro-Ugarsku krenuo je on na naučno putovanje okolo svijeta. G. 1892. pošao je iz Trsta na krstašu »Carica Elizabeta«. Putovao je preko Indije i Australije u Japan. Odavle je pošao u Sjevernu Ameriku, te se konačno vratio natrag u Austro-Ugarsku. Na tom je putovanju sabrao vanredno dragocjenu zbirku raznih etnografskih i prirodoslovnih predmeta. Svoje je doživljaje opisao u dnevniku, koji je i štampan u Beču, a vidi se, da ga je pisao duhovit čovjek, koji je dobro shvaćao duh onih ljudi, s kojima je dolazio u dodir.

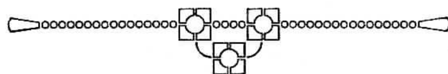
G. 1900. oženio se Franjo Ferdinand s groficom Sofijom Chotek, kćerkom Bohuslava Choteka. Svoju je suprugu uzvisio najprije na čast kneginje, a onda i na čast vojvotkinje. Iz toga braka ostalo je sada troje siročadi: sinovi Maks i Ernst i kćerka Sofija.

Pokojni je nadvojvoda bio u svojem braku vrlo sretan. Neugodnosti, što ih je imala pretrpjeti njegova supruga radi toga, što tobože nije bila njemu ravna, znao je on ispraviti finim taktom, a prema djeci bijaše osobito nježan. Boravio je ponajviše na svom dobru u Češkoj u Konopištu. U proljeće je redovito dolazio na Brione kraj Pule, gdje je mogao da bude u blizini svoje mornarice.

Smrt je nadvojvodina to tragičnija, što je zajedno s njime ubijena i njegova supruga, ta prva Slavenka, koja je imala zasjesti na austrijsko prijestolje. Novi je nasljednik prijestolja Karlo Franjo Josip, sin pokojnog Otona Franje Josipa.

Sijedoga našega vladara duboko se kosnula ova tragedija. Kad mu je objavljen sarajevski atentat, uskliknuo je: »Ah, meni ne ostaje ništa uštedeno!« I doista nemio događaj jedan za drugim niže se u njegovu životu. Smrt brata Maksimilijana u Mexiku, iščeznuće rođaka Ivana Salvatora, koji se odijelio od carske obitelji, te je pod građanskim imenom Ivana Ortha pošao na more, gdje je kao »ukleti Holandez« poginuo, zatim smrt kraljevića Rudolfa, umorstvo kraljice Jelisave, i konačno evo pri koncu života dolazi mu smrt Franje Ferdinanda. Teški su to dani za Njega, teški i za čitavu našu državu. Gospod Ga utješio.

A pokojnom Franji Ferdinandu i njegovoj supruzi vojvotkinji Sofiji Hohenberškoj vječna slava!

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Nastavak.)

IX.

Neko popodne posjeti Tkalčić Đorđa u dućanu, pa ugledavši ga veselo protare ruke, nasmije se i namigne. Đorđe ga posjedne u pisarni, a on nikako iz šmrcanja duhana, kihanja i pljuckanja. Đorđe bijaše nestrpljiv, pa napokon upita: »Dakle, što vas je donijelo, da li sreća ili nesreća?«

— Gospodaru Đorđe, odgovori odvjetnik, — kažite vi meni, jesam li ja ikada vama donio nesreću? — Jesam li? — Ne! — Nikada!

— Što je dakle, govorite, molim vas.

— E, ne ide to samo tako. Vanredna je sreća sinula na vaš vrijedni i čestiti dom, pa se to ne da samo tako. Otvorite vi, prijatelju, najprije najbolju bočicu, koju imate, da odmah slavimo. To, što ću vam kazati, razveselit će vaše tužno očinsko srce, veliko breme i velika briga spasti će s vašega srca. Hoće!

— Dao Bog! uzdahnu Đorđe i potraži na dnu nekakovog sanduka oveliku bocu bakarske vodice, koja se naskoro zapjenila u čašama. Kucnuše se i srknuše, a Tkalčić tada nagnu i ispi do kraja.

— Čast, reče on, — dobra je to kapljica, pitka kano malvazija, slatka ko nektar. A imate li ih još — tih bočica? Znate: da se sjetite po koji put i prijatelja, u koga su kosti klimave, pa treba okrepe.

— Bit će, nego vi kazujte, jer mi zbilja nije do šale.

— E, pa dobro. Čujmo dakle! Kratka je to, a razumljiva i razumna pripovijest. Sam nečastivi — Bog budi s nama — tko li? naputio vašu dobru pokojnu gospu, te ona odredila, kako odredila, zlo je uradila. Nije li? No, tako je. A ja sve smišljao, kako bih popravio, što se pokvarilo, pa noći i noći nijesam spavao od misli i briga i — vjere mi — i posijedio. A eto, što sam smislio: pa dobro, kad je ona tako odredila, budi joj po volji, ali tko će oca otkinuti od djece, tko gazdu od kuće? To ne ide! A po djeci — a još više po njihovu skrbniku — sve bi po zlu prošlo, pa bi na koncu konca i otac i djeca spala na prosjački štap. Valja dakle tako urediti, da se poštuje volja pokojnice, — pomiluj je, Bože, — i da se ne zatru živi. Je li tako pravo, Đorđe?

— Pravo! — A što dalje?

— Dvoje imate djece, jedno žensko, dobro ko dobar dan, a lijepo, da je u svem Karlovcu ljepše nema; drugo je sin: odrastao, pa pošao u svijet, da ga se nagleda i naužije. Znate li, što je mlado srce? Eto, i on se zaželio rodnog praga i vratio se iz svijeta ko mlad junak iz rata. Vi troje jeste jedno, lučiti jedno od drugoga tko će?, a kakvi ste, takvi ste — svoji ste. Vi ostajete, Đorđe, u kući kako i dosada, na njihovo je ime sve, a vi posao vodite i za oto primate plaću, a dati vam se mora i za ono vrijeme, što ste radili uz pokojnicu. Je li tako pravo?

Đorđu je klonula glava na prsi i smrknule se obrve, pa je samo uzdisao.

— Drugog izlaza, moj Đorđe, nema. Pred sudom — iza svega, što se dogodilo, — za vas milosti nema, ali vas nitko živ odovud maknuti ne će i ne može, ako s djecom u slozi i ljubavi živite. Niko živ, pa ni njihov skrbnik, odvjetnik Berman, makar pucao od jada, što mu se izmakla gotova pečenica. Vi ništa, nego ogrlite sina, kad vam u kuću dođe, a ja ću sastaviti spis i poslati ga sudu, gdje javljam, kako ste odlučili ostati uz djecu — u njihovoj službi. I iz te vas službe sud maknuti ne će. Hoćete li?

Sveudilj je Đorđe puhao i uzdisao, pa istisnu: — Nije druge, nego baš tako. I sâm sam posijedio od briga, a nijesam se sjetio, kako bih učinio. Dobro: ja sluga — svoje djece. On nasloni glavu na sto i zarida.

— Ta ne plačite, prijatelju, nemate za što. Gorka je čaša, nu vi ste junak i otac ovoj zapuštenoj djeci, a — tako mi vjere — Berman bi ih pozobao — stalno pozobao i ne bi ostalo ništa iza njega ni za vas ni za vašu djecu. Dakle, je li pravo?

Đorđe podiže glavu, otare suze, pruži ruku Tkalčiću i reče: — Neka bude!

Tkalčić na to poskoči, pljesnu rukama, zaplesa i klicaše: — Draže mi je to, nego da mi je tkogod poklonio pola Karlovca! — Ja sam pravednik i imam dobru dušu, makar se to dandanas dovoljno ne cijeni; svejedno: uživam u dobrome djelu, radujem se s potištenima, branim ih, otimljem ih nepravdi, a najviše me veseli, da će Berman oboljeti od jada, kada dozna, kako sam mu lako pomrsio račune. — Boji se on vaše kubure, ali što je kubura prema onome, što sam uradio, to je dvanaest topova grunulo i svih ga dvanaest u njegovu trbušinu pogodilo. Baš mi je drago, živjeli, u vaše zdravlje! On napuni čašu, digne je i reče: — Božji vas blagoslov odsele uvijek pratio, poživjeli sa svojima u slozi i ljubavi na veselje čitavome gradu. A moj ćete račun — znam ja — rado platiti. Za to me ne boli glava. Kucnuše se i ispiše, onda se odvjetnik uzviče: — A gdje je — gdje je onaj, u čije nam zdravlje najprije valja piti? Gdje je vaš mili sinak?! — Ja sam ga oteo onome razbojniku Bermanu, obukao sam ga i odjenuo, pa sam ga odmah htio dovesti amo, no on se nije dao, dok ne čuje veliku i znamenitu riječ svog oca, pa je ostao iza kuće i u suzama se sirotan guši. Idem po njega! Eto nas odmah! On istrča iz pisarnice u dućan, pa na ulicu, a Đorđe samo sklopi ruke, pa onda njima zalomi.

Tkalčić dovede Alfreda, koji bijaše lijepo odjeven, čist i začešljan, pa se smiješio svima. Đorđe ustade, zagleda se u sina, pa raširi ruke, ogrli ga i proplače. Tkalčić je klicao i skakutao, a Mate se u dućanu, dvoreći kupce, smrknuo.

Đorđe je držao Alfreda za ruku i motrio ga, želeći otkriti njegovo srce, da vidi, je li sreća ili nesreća, što je sada poduzeo, a Alfredo se smiješio, žmirkao i požudne poglede bacao na bočicu bakarske vodice. Natočiše i njemu, pa Tkalčić tada potrča iz dućana i naskoro je sav grad znao za pomirbu oca i sina, te se dobri ljudi poveseliše, a zli narugaše.

Anica je dotrčala i pala bratu o vrat, pa ga ljubila u oči i u usta; Elvira ga je pogladila i milo motrila Đorđa; a niza stube dobježa Maša, baci se na Alfreda i proplače vičući: — Sretna ura, sretan dan, kad si nam se, mili naš i dragi, vratio. Uvijek smo za tobom uzdisale, a eto tebe živa, zdrava i vesela među nas! Uh, kako si lijep! Maša tvoja, znaš ona, što te voli više od svega na svijetu, jedva te je dočekala i umrla bi bila prije reda od žalosti za tobom. Dobro nam došao, sretan bio, branio nas i ne dao nikome, da nas gazi! Metlu ću ti, sinko, dati u šake, pa izmeti svu nečist iz ove kuće.

Đorđe je viknuo na nju i jedva ju umirio. Maša pođe i na vratima dućana zastade, obrne se i pogleda Matu, što je mrko premetao neke stvari. Ona škrinu zubima ko vučica i reče: — Ne jedan — dva se ulara moče u kablici, a željni su mesa — seljačkoga!

Mate na te riječi samo stisnu usne.

U kući zavlada veliko veselje. Maša je napekla pečenke i kolača, pa pozvaše zvance i prijatelje, te proslaviše povratak sina i mira u kući. Pozvani su Karlovčani pjevali, da se sve orilo, a Mate je u dućanu drhtao.

Prvi je put oćutio, da je u ovoj kući tuđin i — sluga, i ta ga pomisao uprepasti, pa se od nekog ponosa zastidi, da mu je krv šiknula u obraze i palila ga kano krop. Prvi put pohvali samoga sebe, što ukraden novac nije vratio, jer je ćutio, da bi bez njega bio isto, što i pašče, koje se u Kupu baca, kad dozlogrdi, i — dok se orila pjesma u slavu izgubljenog sina — on je grčio pijesti, pa izabrao iz utrška sve zlato i ponio ga, da ga stavi u svoju vrećicu. Jedva je mogao uturati dukate, što ih je donio, jer je vrećica bila puna, a teška, i on bi je bio najvolio od milja grliti, pa — kano ono nekad u svojem selu — bacati zlato u zrak, da poput kiše pada, a on da se valja po njemu.

S pritajenom kletvom na ustima zatvorio je na večer vrata dućana i htio je umaknuti u noć, da ne čuje glasove pijanih gostova, što ga bunili i uznemirivali. Ali ga Đorđe dozva gore, pa ga predoči svim gostima i nazdravi mu kano uzor-mladiću i poštenjaku, te svi kliknuše njemu u slavu. Na silu ga posjednuše uz obilat stô, pa je i on morao jesti i piti, a srcem mu se razlijevala žuč i sveudilj je opetovao u sebi riječi: — Ti si ovdje tuđinac — i njihov sluga!

Anica se s njime šalila, Elvira je ispod dugih crnih obrva bacila po koji put strastan pogled na njega, Đorđe ga treptao po ramenima, Alfredo ga grlio, Maša ga dvorila, a njemu je bilo, da poskoči i pograbi Anicu i poput zvijeri s njom odovud pobjegne, želeći svim ostalima propast i smrt.

Dugo je trajala večera, a večerali su po karlovački: redala se šala i smijeh, doskočice i pecalice, pjesma i nazdravica, kucanje i ispijanje čaša. Prema jutru rastadoše se kanda ništa ni bilo nije i usuprot silnome jelu, što ga pojedoše i pilu, što ga popiše, prohtjelo im se na Baniju, gdje se cmarile kobase, pušile svježe žemlje, a omamljivala ih stara šljivovica. Svi pako priznadoše, da je Mate krasan mladić.

dostojan, te u kući Skontijevoj postane domazet, a za Alfreda rekoše svi, da je lola.

Nekoliko dana živio je i Mate u nekoj omaglici, misleći, da ga ipak svojim smatraju; tada mu Maša stade uskraćivati obroke, pa je gladovao, no nikome se nije potužio. Kadgod bi pošao gore, ona bi se objema rukama poduprla o široke bokove, pa mu se zlobno cerila. Nadala se, da će skršiti tu oporu dušu, nadala se, da će se on k njoj povratiti, a ona će ga plačući ogrliti kano svoga sina i miljenika, no on ništa, tek prođi mimo nje i ni ne pogledaj je. Katkada bi se lupala šakom u glavu, jadikujući, da ga je izgubila, pa bi i Anicu htjela umoliti, neka njih dvoje izmiri, onda bi opet ponosno podignula glavu i šapnula: »Jesi li ti Maša, tko li? — Pusti ga, neka reži, dopuzat će do tebe kano štene i ljubiti tvoje ruke i noge! Pusti ga!«

Odvjetnik Berman bijaše ljut ko zmaj, što mu se Alfredo oteo, te pritisnuo za plaću, a javio se i Tkalčić, pa Đorđu ne preostade drugo, nego prodati jednu kuću i utrškom platiti odvjetnike i pokriti neke dugove. A nije ni Micika mirovala, ni sud, i Đorđe opet nije spavao, nego se mučio i po postelji se od briga bacao. Najveća mu briga bijaše sin. Ta to i nije bio sin, nego nitkov i dušmanin. Po danu ga i ne bilo doma, tek da spava do podneva, a po noći u svakoj krčmi i kavani, trošeći silne novce i sablažnjujući isto karlovačko građanstvo. Tek bi doletio u dućan, iskesio se na Matu, otvorio ladicu s novcima, zagrabio i pobjegao.

Jednoć priskoči Đorđe i uhvati mu ruku, što je zagrabila novce, pa viknu: — Kuda ćeš, nesretni sine?! Kud srljaš u propast, zašto tratiš tuđe novce, a ne radiš ništa! Ne znaš li, da ovim novcem valja platiti robu, ne znaš li, da novci nijesu moji?

Alfredo ga grozno pogleda: — Znam, da nijesu tvoji, nego moji! Nije li ti pravo, eno ti vrata! Odgurnu oca, uze novac i iziđe. Đorđe je natraške posrnuo, pa je otvorenih ustiju gledao za njim.

Kad bi Alfredo noću došao kući, lupao je i razbijao, te bi se sva kuća uzbunila i sve se u strahu pred njim skrivalo, tek Anica izlazila bi mu u susret, šaputala mu nešto i mirila ga, a on bi hrapavim glasom uzvikivao i bubao je šakama, kuda je dohvatio, pa je bila sva puna masnica i kvrga.

Mate je to sve motrio, a kad je opazio na Anici znakove zlostavljanja, ne izdrža, nego odluči, da će otići bilo kamo. Svoju odluku povjeri Anici, a ona sklopi ruke, uzdrhta i samo reče: »Ne idi od mene!« To je bilo dosta i on ostade, ali mu se srce punilo nekim još nepoznatim bijesom, ruka se grčila i hvatala za nož.

U to puče osuda, da je Đorđe osuđen na zatvor i da vrati preko tisuće forinti konobarici Miciki. Alfredo je prvi donio tu vijest i rugao se ocu, a ovaj je od stida i jada htio propasti u zemlju, pa podiže ruke na sina, da iskali dugo pritajeni gnjev, i njih se dvojica pograbiše. Anica baš tada nije bila doma, Mate bijaše zaposlen u dućanu, pa Alfredo istura oca na kućni prag i za vlasi ga na cestu izvuče, zagrozivši mu se, da će biti zla, dođe li ikad više u ovu kuću. On — sluga, da je izgubio službu!

Maša se bila naslonila na kuhinjska vrata i kimala zamišljeno glavom, Elvira se zaključala spremajući se, da i ona ostavi ovu kuću, ponesavši iz nje svoj plijen, jedini je brkonja veselo mahao repom, skačući oko oca i sina, koji su se rvali.

Dugo je Đorđe tapao po snijegu, što je preko noći zapao, a nije imao srca, da se i s kim sastane i da se izjada. Golema ga snašla nesreća, sa svih ga strana pritisnulo, a nade nikakve, da se svemu tome otme.

Došavši Anica kući, doznade, što se dogodilo. Alfredo je bio u dućanu, pa ona potrča k njemu. Bilo je nekoliko kupaca, pa mu zato Anica tek prišapnu u uho: — Alfredo, hoću, da te za nešto umolim.

On joj jetko odvrati, da su ga svi čuli: — Znam, što želiš. Od toga ništa. Ne miješaj se u poslove, koji te se ne tiču. Ja sam ovdje gazda i nitko drugi. To neka svi znadu i vide. Ošinuvši pri tim riječima okom Matu, odmaknu od sebe Anicu, što ga se bila prihvatila.

— Ali on nam je otac! šapnu Anica.

— Otac ili ne otac — svakako robijaš. Ima on dobar stan i fino jelo!

Kupci se nasmijaše, a Anici grunuše suze na oči.

— Alfredo, ja te molim! šapnu ona.

— Uzalud! kliknu on. — Ajde i ti k njemu, ako ti nije pravo. Ne napastuj me. Vidim ja, kako je on gospodario; krali su ga, jer je i sam krao, a ja ne dam, da se krade. — Kome nije pravo, neka odlazi, a ja znam, da nikome u ovoj kući ne manjka novaca — nakradenih. I opet ošinu Matu okom.

— Sjeti se — majke! šapnu opet Anica, a Alfredu šiknu u obraze krv od gnjeva, pa viknu na nju: — Ostavi me se! Zaboravit ću, da si mi sestra. Beno, ne vidiš li, da i tvoje čuvam!

— Moje sve daj ocu.

— Obračunat ću ja i s tobom, pa da vidimo, koliko te ide, i daj, što je tvoje, ako hoćeš, i patrima, u čiju crkvu svaki čas trčkaš.

Anica na to pohrli jecajući iz dućana, nu na pragu stade, pa zovnu Matu i reče mu: — Znaš li, gdje bih ga mogla naći?

— Ne znam.

— Bi li ti sa mnom, da ga potražimo?

Mate kimnu glavom, poskoči u jedan kut, izmijeni halju i popođe, a Alfredo viknu na njega: — Kamo ćeš?

— Idem s gospodicom, da potražimo gospodara Đorđa.

— Ne ideš, ne dam ti ja.

— Idem svejedno, odvrati Mate, zazurivši se u njega.

— Pođeš li — ne vrati se!

— Poći ću i ipak ću se vratiti, jer mi vi nijeste gospodar.

— Da tko? riknu Alfredo.

— Za sada ona — pokaza Mate rukom na Anicu. — Nju ja slušam, dok se gospodar Đorđe vrati.

Alfredo poskoči od bijesa, ali Mate samo izide i stupaše uz Anicu. Propitkivali su kojekuda, je li tko vidio Skontija. Neki su ga vidjeli, a neki nijesu. Njih dvoje obađoše cio grad, nu Đorđa ne nađoše. Posjetiše i Tkalčića, nu ni tamo ga nije bilo. Tkalčić je skoro zaplakao od jada, čuvši, što se dogodilo. Pripisivao je sve to svome protivniku Bermanu, nu za sada pomoći nije umio, i ostaviše ga, a on se nasloni na stô i poduprijevši rukama glavu razmišljaše, što će.

Ne našavši oca nigdje, vrati se Anica tek pod veče s Matom kući i podiže maskoro viku, jer je Elvire nestalo, a vidjelo se, da je pobrala svoje stvari i odselila se. Maša nije bila ništa primijetila, a Elvira je ipak i kovčege odnijela.

Alfredo se je tome radovao, a Maši reče: — Kad ona crvenkapa dođe, da mu nijesi dala večere. On mora iz kuće!

— Ne boj se, sinko, odvrati Maša umiljato, — ne će se on razboljeti uza me od premasnog jela; i mjesec dana ima, što mu dajem ni masno ni slano, ni brkonja onog ne bi htio.

— Tako je pravo, uzviknu Alfredo, trčeći niza stube, — a mene na večeru ne čekaj.

Maša je za njim stisnula obje šake, pa pođe k Anici u sobu i nađe je u suzama, te reče: — Što je to, mili Bože moj, u ovoj kući nastalo! Jedno bježi od drugoga kanda su kužni, reže ko bijesni psi, i ni obrok svoj da čeljade u miru pojede. Pa te suze — taj plač! Mudra je Elvira, pa je pobjegla, a skoro da bih i sama otišla, nego mi se ne da od tebe, dijete! O jadnice, o kukavice moja! Kakov li ti je mlad život: umjesto da mi cvrkućeš i pjevaš, ti samo moliš i suze roniš. A imaš, jabuko moja, i rad šta! Ona pridignu pregaču i otiraše suze.

Anica je sklopila ruke i suzne oči uprla u jednu svetu sliku i šaputala:

— Oj svetice moja, govorila je u sebi Maša, — pokora je to velika, a da tebe ovdje nema, sigurno bi grom spalio ovu kuću.

Anica se prekriži, uzdahnu i reče: — Volja Božja! I Maša se prekriži i reče: — Hvala mu i dika budi! — A eto smo same i da nema Mate, što bismo? Alfredo je podivljao i opet će doći kući pijan, pa će nas naganjati kano griješne duše. Sad — malo prije — reče mi, neka Mati ne dam večere i da mora iz kuće. Što ćemo mi jadne, kad on ode, kakvu li ćemo onda kuburu trpjeti!

— Mate mi je kazao, progovori Anica, — da nas ne će ostaviti.

— Ali ako bude morao? upita Maša.

— K ocu ćemo — svi. Ja ne znam, gdje je, ali on će nam se javiti, pa ćemo k njemu.

— A od čega živjeti?

— Dok je Mate uz nas, ne boj se.

— Da, on bi htio uz nas, je li, ali kako dugo?

— Rekao mi je: za uvijek.

— Da, uz tebe.

— I uz oca.

— Uz tebe, Anice, uz tebe. Ej, vidjela sam ja odavna, kako on oči za tobom baca i uzdiše. Znam ja dobro: štogod on radi, sve to radi, a misli na tebe. A bi li ti njega htjela?

Anica se zarumeni, pa reče: — Nijesu meni, Mašo, takove misli na pameti.

— Za sada! — Ali će sinuti sunce i pred tvoja vrata, ne ćeš uvijek tugovati i ti ćeš propjevati. A onda?

— Pusti me, Mašo; bude li ikad bolje sreće, bit će vremena, da razmislim.

— Nema tu što, da se razmisli, nego srce se pita, srce!

Na to Anica poskoči, ogrli Mašu i sakri svoje rumeno lice kraj njezina vrata.

— A je li ti on kada rekao, da te ljubi?

— Nikada!

— Eh, junaka! — No, dobro, dobro! — Onaj obješenjak naredio tobože, neka Matu gladom mučim, a ja ću prirediti za njega večeru ko za carevića. Ti mi se, golubice, ne žalosti; sve će to Maša urediti, pa pomogao Bog ili vrag. Gaziti se ne damo!

Maša se na to požuri u kuhinju i stade peći ovelik komad mesa. Opalila je i ruke u žurbi, potičući oganj. A sveudilj je mislila, kako će ugoditi Mati i Anici. Nije mogla dočekati, da se izmiri s Matom, nosila ga je u srcu i u mislima. Sad ga vidjela kano dječačića, što joj nosi mlijeka, sad bolesna i slaba, onda na konju, pa pod teškim vrećama, a uvijek uposlena i ozbiljna. Otkad je zašiljio brčić, mislila je, da ljepšega momka nigdje nema, a ponosila se, da ga je ona othranila i odgojila. Pače joj se sviđala i njegova opora i ohola ćud; ona ga sama uvrijedila, a on je izbio strašno i ni ne gleda je! Takov čovjek znade i pra-

štati, takov mladić i ljubiti, pa neka uzme Anicu, njoj samoj neka oprosti, pa će ona uz njih dvoje ostati i — ako Bog da — zibati njihovu dječicu. Ta joj se misao tako svidi, da je prosuzila i postala nestrpljivom, što njega još nema.

Mate je zatvorio vrata na dućanu, naslonio se o vratnicu i zagledao se preko Kupe, a tamo crna noć na nebu, na zemlji pako odsjev snijega; nigdje zvijezde, nego sve tamno i nedokučivo. I u srcu je njegovome tako bilo. Vidio je, da mu valja naskoro iz kuće, u kojoj je proživio dječačko doba i razvio se u mladića, a nije mu bilo žao. Prohtjelo mu se slobodnog života, pa što radi, da za sebe radi. Ničiji sluga, nego svoj gazda. Ćutio je, da bi mogao otvoriti dućan i uspješno ga voditi; pa kad pomisli, da bi uza nj bila Anica, sinu ona tama ljupkim svjetlom i srce mu poskoči od veselja. Velika ga želja spopade, da se to čim prije zbude, pa odluči naskoro ostaviti ovaj dom. Sjeti se opet Anice i smjesta uvidi, da toga uraditi ne smije, dok je ona ovdje, jer joj je morao biti od pomoći.

Maša ga tihano zovnu, snizivši svoj tvrdi glas, što je više mogla, kako bi bio mekan i ljubak.

Mate se trznu i pođe gore, a mislio je, da ga Anica treba. Kad tamo: u kuhinji prostrt stô, dvije se zdjele puše, vino se u boci cakli, svjež hljeb tek prelomljen, a zamaman i ugodan miris dražio Matin gladni želudac. On stade na vratima, ne znajući, što to znači, a Maša se sva tresla, milo ga pogledavala i od neprilike poput djevojčice tapkala po podu.

Kad je on sveudilj tako stajao, pa još upitao: — Što želiš? kliknu ona običnim glasom: — Sjedi, pa jedi. — Nije otrovano! — Sjedi, vuče, sjedi. Mislio si dabome, e će Maša posluhnuti onog antikrsta? Bora mi, ne će. Bliži si mi i draži od njega.

Mate sjede i prihvati se jela, kakvog već davno nije okusio. Maša se sveudilj oko ognjišta vrtjela i stavljala na stô sad ovo, sad ono, a on je šutio i jeo, pa je jela nestajalo, kanda se topi.

Maša se tada podboči i gledala ga je s nekom sumnjom. Onda reče: — Izgladnio si! — Ma ne ćeš više gladovati. — Pripazit će Maša, kako ti živiš. — Ej, Bože, koliko se na ovome svijetu griješi, a ni za što! Kakove koristi od grijeha? Nikakove! Nego valja živjeti u ljubavi i praštati jedno drugomu, pa će i na ovome svijetu biti raj. Ja tebi, Mate, praštam. Od srca ti praštam i budi mi opet dobar ko i prije; budi mi posinak i uporište u starosti.

Mate je pojeo skoro sve, što mu je ona bila stavila na stô i slušao je pozorno njezine riječi. Dobro je on znao, da je ona postavila u njegovo srce ono grozno crno stvorenje, što se borilo sa svetom slikom Anice, pa mu se gadila više no ikad.

On ustade, da pođe; Maša se uprepasti, jer još odgovorio nije, pa reče:

— Eto sam ti kazala, što mi je na srcu bilo. Oprosti i ti i zaboravi.

Njemu se ispruži doljnja laloka, zabijeliše se zubi, te je bio na čas sličan mladu vuku. Oči mu sijevnuše, pa reče: — Nikada! — Ne praštam!

Čas dva su se tako gledali, onda se Mate okrenu i ode, a Maša se rukom pridrža za vratnicu i ostade, gledajući za njim.

X.

Te je noći Đorđe Skonti stajao na banijanskoj strani nasuprot svojoj kući, pa je zurio u njezinih par rasvijetljenih prozora. Dva su se samo prozorčića svijetlila i to ona dva od Aničine sobe, a Elvirini su prozori bili tamni. On je u duši gledao svoju Anicu, kako sred sobe kleči i dozivlje Božju pomoć i za njim plače, pa mu se stezalo srce, a iz grudi otimalo se muklo jecanje. Ne odoli srcu, nego se požuri uz Kupu, prijeđe preko mosta i približi se svojoj kući. Samo da mu je biti što bliže Anici! Alfreda se bojao; još se više bojao sramote, što bi je lako počinio sin, da se namjerio na oca, a boljela ga je misao, e bi se Anica morala opet rasplakati.

Dođe do svoje kuće, a sve bijaše tiho. Alfredo valjda nije bio doma ili je spavao. Sve misli smisli u jednu i popne se na zidić, koji je dijelio njegovu kuću od susjedne i spusti se u klizavo blato na drugoj strani. Brkonja zalaja, pa utihnu, a Đorđe se popne i na drugi zid i posve tiho siđe u dvorište. Brkonja se oko njega pleo, mašući repom. Iz Mašinog je okanca izbijalo svijetlo: ona još nije spavala, a Alfredovo okno bijaše širom otvoreno i tamno. Dugo je Đorđe stajao pokraj zdenca i prisluškivao, nadajući se, da će ga najednom tkogod zovnuti, neka stupi u kuću, u svoju kuću, i sve to da je san, da nije istina, e on — gazda Đorđe Skonti — drhturi na dvorištu i ne smije u kuću.

U neko doba sjede na rpu krpa, što je tamo u kutu gnjiljela, i zamisli se. Uz njega stisnuo se brkonja i grijao ga; u staji nešto šuškalo i uzdisalo, iz grada dopirala na prekide pjesma nekog pijanca; svuda tamna i hladna noć. Izmučeni Đorđe pruži se napokon po onim krpama, pa ih i po sebi nabaca, a brkonja legne uza nj. Od muke i umora Đorđe zaspi. Prije zore prene se i stideći se pred samim sobom ustade i polako i tiho pođe, da otvori vrata, pa da iziđe. Onaj je tamni Alfredov prozor još zijevao, ali kad je Đorđe stupio na ulicu, opazi na snijegu, da su Aničini prozori još rasvijetljeni.

Anica te noći nije spavala, nego razmišljala, što bi. Sveudilj je opetovala: »Dobri Bože, vrati mi mi-

loga oca!«, a kad je prema zori otvorila okno i nagnula se van, začu tiho škripanje vrata i ugleda svog oca. On je podignuo oči prema njoj, a ona ciknu od radosti i pruži ruke prama njemu. On se skuči i da će popoći, ali Anica hitro odskoči od okna, potrča po stepenicama i uhvati ga.

On je drhtao, a ona hrlo govorila: — Alfredo se još nije vratio, Elvira se odselila, sama sam. Sakriti ću te u svojoj sobi, ne boj se ništa.

Đorđe joj se htjede oteti, ali je naglo ogrli i pođe s njom u kuću.

Ona ga posjedne kraj peći, zagleda se u njega i kliknu: — Tato moj mili, kako mi izgledaš! Pljesnu rukama, poskoči i za čas mu iz kuhinje donese mlijeka, mesa i kruha i gledaše s velikim veseljem, kako je on slasno jeo, ma da su mu krupne suze neprestano niz obraze tekle. Ona se uz njega stisnu i šaptaše: — Cijelu sam noć molila Boga, da mi te vrati i uslišao me. Ali sada te više ne puštam. Misliš li, da ovdje ostati ne možeš, pođimo zajedno kamogod, ali ostaviti me ne smiješ. I Elvira je otišla i još mi se nije javila. Nadam se, da će mi poslati glas, gdje je, pa pođimo k njoj. Alfredo će se umiriti, ili ako ne će, ja ću zatražiti, da mi se odijeli, što je moje, pa ću sve dati tebi. — Zašto je Alfredo takav? Sigurno ga puti njegov odvjetnik. Možda će sam uvidjeti, da ne radi pravo. Kako smo lijepo živjeli, dok je mirovao! Opet ćemo tako, zar ne, tato mili?

— Hoćemo, ako Bog da, odvrati Đorđe, što se zgrijao i utažio glad, pa bio srčaniji.

— I Matu on iz kuće tjera! reče Anica.

— Ne radi pametno; jer će bez njega hitro propasti. Mate razumije posao i sve vodi sam; Alfredo ne razumije ništa.

— Pa neka Mate onda radije ovdje ostane!

— Bolje bi bilo, ali tko će Alfreda nagovoriti, da Matu zadrži? Osim toga oni se od malih nogu mrze.

— Ništa zato: ako ja Mati rečem, neka ostane, ostati će; on se Alfreda ne boji. — A ti sada lezi u moju postelju i počini, pa ćemo sutra dalje. Nov dan, nova sreća.

Ona pomogne ocu svući gornje haljine. On legne, a ona potakne u peć i stisne se kraj nje. Bila je vrlo vesela i kad je čula, kako otac pravilno diše, prekriži se i zahvali Bogu. Naskoro se i njoj zaklopiše vjeđe.

Nijesu dugo počivali otac i kći, jer ih probudila teška lupa na hodniku i strašne kletve. Alfredo je došao kući srdit, jer je na kartama mnogo izgubio. Maša se već bila digla, a ništa te noći ni spavala nije. Povila je glavu, stavivši na čelo narezanoga krumpira, jer ju je boljela. Ona je bila čula u noći hodanje po hodniku do Aničine sobe i tvrdo uvjerena, da je to Mate pošao k Anici, sva se pjenila od jada i jedva dočekala Alfreda. On joj doviknu nešto gadno, a ona se k njemu primače i reče: — Pođi, vidi, tko je u Aničinoj sobi.

— Tko je tamo? upita on bijesno.

— Pođi sam i pogledaj, odvrati ona. Na to Alfredo navali onamo i udari nogom o vrata. Provali u sobu i nađe oca i sestru.

— Ha, viknu on, — to li je ptičica! Po svem te gradu traže, da te odvedu u zatvor, a ti ovdje! Odlazi mi iz kuće, da mi sramota na obraz ne padne! Odmah da si otišao, jer ću inače sam dozvati stražu, neka te vode odavle!

— Nesretni sine, zavapi Đorđe, — Bog će te za to!

— Ne marim, odvrnu Alfredo, — tek odlazi, odlazi! Pogledavši oca mrko, škrinu zubima i iziđe.

Kad je Maša shvatila, koga je Alfredo u Aničinoj sobi našao, lupi se objema šakama u glavu i zabugari: — Jadne mene, sinje kukavice, — što uradih, što počinih tužna!

Mate je otvarao dućan, kad li Anica iziđe s ocem iz kuće, i on se u čudu u njih zagleda. Anica pristupi k njemu i reče mu: — Mi odlazimo — a ti ostani; javit ću ti, gdje ćemo biti. Popošavši doviknu mu: — Misli na me! Mate potrča za njima, a Đorđe tada reče: — Valja mi urediti neke stvari, a sa sinom ne ću inada. Stanovat ćemo gdjegod u gradu i javit ćemo ti se.

Ostaviše ga, a on stajaše kano od kamena, gledajući za njima. Vrativši se u dućan, odmah stade razmišljati, kako će s Alfredom i s Mašom dokrajčiti i crne se i krvave slike stale ređati pred njegovom dušom. U kući kanda je zmaj spavao: nikog čuti, a posvuda neki strah i užas. Maša legla, jer je noge nijesu mogle nositi, tako se uzrujala i sveudilj se udarala šakama o bolnu glavu; Alfredo se zavalio na postelji i spavao kano mrtav.

Popodne javi Anica Mati, da su našli Elviru i da s njom zajedno stanuju, a za par dana pozva ga, neka dođe na dogovor.

Elvira je našla stan u jedne znanice, tamo se stisnuli Anica i Đorđe, pa Mate kod njih nađe i odvjetnika Tkalčića.

— Ni otkuda pomoći! govorio je Tkalčić. — Vaš je sin Antikrst — potari ga sveti križ i crkveno kamenje —; govorio ja njemu ili ovome zidu, svejedno je: ne sluša, ne će da čuje. Gluh je za svaku dobru stvar, crna je u njega duša, nijema je to živina! A lijepo sam sve uredio, da se ljepše nije dalo, lijepo zamislio, a onaj razbojnik Berman sve pokvario. Što on reče, to je vašemu sinu kano sveto pismo. — I tako sada tu sjedimo i jadikujemo, a ja ne znam, možemo li što drugo, nego jadikovati i plakati! — Na njegovoj je strani sud i svi paragrafi, makar oni zna-

čili prokletstvo! Pa još onda ova druga osuda! Da nje bar ne ima. Nema vam spasa, nego odsjediti i platiti. Znam, da vi nijeste uzeli Micikin novac, nego njezina služavka, ali eto: dokazati se ne da! Bar da je Micika ovdje, dala bi se možda namoliti; nju je đavo odnio na Rijeku, tamo ima krčmicu, pa živi kano i ovdje. — Sve je propalo i odnio me vrag, ako sam se tome nadao.

Đorđe je buljio na tle, Anica su i Elvira uzdisale, nu nitko nije ni riječi progovorio.

Onda Tkalčić podiže oči i pogleda Matu, pa oštro reče: — Novcima se sve može. U tebe je zlata dosta, daj ga, pa ćemo podmititi Bermana i on će onda drugačije, a isto ćemo učiniti i s Micikom. Daj novce!

Matu kanda je ošinula usijana šipka. On se zacrveni, pomislivši, da oni sve znadu, pa promuca: Ja — novaca? Otkuda meni novci?

— Ah šta, viknu Tkalčić, — toliko godina vodiš Skontijev posao, pa da nemaš novaca! Imaš ih sigurno. Dukat se prsta sam hvata, a kod našega je Đorđa bilo prilike i odviše.

Čuvši to Mate, ohrabri se i kliknu: — Zadnju krajcaru ja bih za njega dao, ali nemam! Ni ne jedem, nego gladujem, jer mi Maša jesti ne da, a nemam čime, da kupim hranu.

Na to ga odvjetnik ošinu okom i reče: — Moj sinko, reci ti to svojoj čizmi, a ne meni. — Kad ne daš, ne daš, a ja ti kažem i upamti to: požalit ćeš.

Đorđe također potvrdi, da Mate novaca nema, jer je pošten pa se stadoše dogovarati, kako bi prodali drugu Skontijevu kuću i tako se pomogli. Elvira ih nagovarala, neka otidu u Slunj k njezinim rođacima Marillima, dok urede stvar, pa pri tome i ostade.

Mati je bilo strašno teško; vidio je, da bi svojim novcem sve spasio, ali se stidio priznati, da je krao i žao mu bilo novca. U neko doba htjede ipak kriknuti svoju ispovijest, ali ga opet nešto uhvati za grlo i on u sebi šaptaše: — Ti su novci samo za Anicu!

Na rastanku šapne mu Tkalčić u uho: — Gavrane, barem mi onog razbojnika iz kuće iskadi. Daj barem to!

I sada se Mate osupnu, jer je već lebdjela pred njim crna nakana, nu tobože nedužno upita: — kako?

— Ha, ha! nasmija se odvjetnik. — Znaš ti to bolje od mene! Nijesi ti badava odonuda, gdje na večer opanke obuvaju.

Čim se Mate vratio kući, pregleda sve točno, gdje je tko. Kočijaš je hrkao u staji, Maša ležala u svojoj sobici, Alfredo bogzna gdje. Tiho se otraga uvuče u dućan i bez svjetla nađe svoju vrećicu zlata, pa je iznese, potrča niz obalu i turnu je u jednu luknju, pa je zatvori kamenom. Vrativši se, dugo je stajao nepomično u veži, slušajući žestoke udarce srca. Najednom se trznu i pođe do susjedne kuće. Ta je bila također sva od drva, a gospodari — trgovci žitom — propali i raselili se, te je kuća sada stala sva razbijena i polupana i toliko da se ne sruši. Mate odškrinu krhka vrata i po klimavim stubama pođe sve do pod tavan; posvuda je vidao neke sjene kano sablasti, nu ne smete se.

Za kratko hrlo se vrati i tiho se dovuče u svoju sobicu, pa prisluškivaše; nije se čulo ništa, do li teškog hrkanja Maše.

Vrijeme prolazilo, a Mate je od muke grizao prste. Nenadano kano da je svanuo dan; zasjalo se dvorište, a brkonja turobno stao zavijati. Negdje je nešto pucketalo i praskalo.

Netko je u daljini viknuo: »Vatra«, i taj se poklik sve češće i sve bliže ponavljao. Čulo se hrlo trčanje ljudi, onda zveknu razbito staklo na prozoru, nešto silno udari o vrata, da se sva kuća stresla, nu Mate se ni ne mače, nego je samo zurio u onu veliku svjetlost, koju bi kojiput zastro crn i gust dim. Najednoć ciknu Maša: — Gorimo! U pomoć, u pomoć!

Tek tada ganu se Mate i istrča iz svoje sobe.

Mnogo je svijeta nagrnulo u kuću. Svatko je pograbio, što je dohvatit mogao, i iznio van na obalu Kupe. Mate je skočio u Aničinu sobicu i odonud bacao pokućtvo kroz okno. Silna je bila vika, ali je sve poklike nadglašivalo Mašino bugarenje i proklinjanje.

Sav u znoju istrča Mate na ulicu i ogleda se, a to susjedna kuća sva u plamenu, pa se pripalile na onu stranu još dvije kuće, a uz ovu je plamtjela Skontijeva. Podignuo se nekakav vjetar i stara je i suha drvena građa gorjela kano slama, plamen je pohlepno proždirao, sikćući i šumeći. Čitave se krpe otkidale i letjele u vis, kamo se uzdignuo stup plamena i dima, sižući do niskih oblaka. Crvenkasto svjetlo obasjavalo svu okolinu, plameni se jezici u Kupi odrazivali.

Sve je više grnulo ljudstva, koje je iznosilo stvari iz ugroženih kuća uz viku i vrisku. Čule se i neke zapovijedi, pa se narod svrstao čovjek uz čovjeka do Kupe, dodavajući jedan drugomu kablice. Zvonce je kod Sv. Barbare tuckalo i toranj se njihao, iz grada se oglašivala zvona turobno i muklo, udarajući u stranu. Zaružila i kola sa štrcaljkom, koju namjestiše kod sv. Barbare u nakani, da tu crkvu po što po to obrane, dok je oganj dolazio k njoj sve bliže, jer su se kuće upaljivale redom jedna od druge.

Na obalu su nabacali pokućtva svake vrsti. Bilo je drvenih ogromnih kreveta, na kojima se rodile i pomrle čitave generacije; dugačkih teških hrastovih stolova, uz koje se nekada gostilo i na kojima se pravio odar; zibaljka, starih ura i slika; bilo je predmeta iz vremena prije Napoleona i za njega, te teškog posoblja iz prastarih hrvatskih plemićkih dvorova.

Stanovnici tih kuća, iznesavši sve, što su mogli, hodali su ili sjedili ogrnuti u koješta i svakojako odjeveni. Djeca se uz matere stisnula, otvorivši širom oči i motreći čudan prizor; mnogi su odrasli plakali, neki i rukama lamali, a gdjekoji je dječak pokazivao, kako se plamen hvata ovog ili onog predmeta, što je ostao u hitnji zaboravljen.

Stare su drvenjare gorjele i rušile se. Sad bi tu, sad tamo popustila greda i sunovratila se u žarki ponor, pa bi lupivši o užareno dno uzvitlala bezbroj iskara, koje bi poletjele u visinu poput jata zlatnih ptica. Komad krova naherio bi se i tada se spustio, pa propao u dubinu. Na mjestima se grozno pušilo i crni je odonuda dim sukljao kano iz pakla. Iza nekih kuća širila se malena dvorišta s vrtićima, gdje je raslo povrće i nešto voćaka, a uza zid se stisnula sjenica. Kad bi takova kuća dogorjela, vidio se taj vrtić: iz njega bi provirivalo nagoreno granje drveća kanda moli za pomoć. Mnogi je zajecao vidjevši, kako je planula njegova sjenica, u kojoj je proveo dio života počevši od djetinjstva.

Vojnici opkoliše garište, vjetar je puhao, zvona u stranu udarala, kuća se rušila za kućom, nestajalo ih u ognju, pretvarale se u pepeo. Oko crkve sv. Barbare najžešća je bila borba. Na zvoniku je očajno udaralo zvono, križ se svijetlio na vršku, kano da je od čistoga zlata, a požar je prilazio sve bliže poput bijesne zvijeri.

Tu se stisnula glava do glave. Ovdje su u oganj zurili i Đorđe, Anica i Elvira.

Doznalo se, da je prva planula napuštena kuća pokraj Skontijeve, a od nje se upalile susjedne kuće, i to tako naglo, da se malo što spasiti dalo i jedva jedvice izvukoše konje i krave iz staja. Dućan je Skontijev sav izgorio. Spaseno je bilo tek nekoliko vreća brašna.

Brkonja je bio vrlo uposlen: trčkao je i njuškao, pa nanjušio svoje gospodare, a oni mu se obradovali. Gdje je Mate i gdje Maša — nijesu znali.

Međutim je oganj segnuo sve do crkve, i jedan se dio krova stao pušiti, jer je bio poliven vodom, a ugrijao se od plamena susjedne kuće. Ljudi ciknuše, vidjevši to. Na krovu su bili vatrogasci, koji su štrcali i polijevali, a gust ih je dim i oblak pare zavijao, te bi ih narod tek na časove mogao ugledati. Nenadano liznu plamečak na krovu, pa proždrljivo uništavaše gredu, s koje je crijep pao — popucavši od vrućine. Ugušiše taj plamečak, a istodobno padne i zid kuće, što je kraj crkve gorjela, dok se njezin krov prelomio. Čas, dva kano da će pasti prema crkvi, no onda se nagnu i uz lomljavu se strovali na drugu stranu. Svima je odlanulo, jer je crkva bila spasena.

Zimsko sunce izašlo kroz jutarnje magle i dim, te krvavim sjajem obasjalo garište, na kojem su stršile pušeći se podrtine i visoki goli dimnjaci. Svuda je vonjalo po paljevini.

Karlovčani se stali razilaziti; najveći ih dio skrenu u gostione, da se okrijepe.

Đorđe se sa svojima protura do mjesta, gdje je nekad stajala njegova kuća. Od nje nije ni stupa ostalo: sam pepeo i goli dimnjaci. Zagledaše se u garište i pitahu se u duši: tko je to uradio? je li to sreća ili nesreća? Đorđe je predobro znao, da je roba u dućanu malo vrijedila, nu žao mu bilo kuće, ali pomislivši, da se tako riješio nevaljalog sina — pomiri se sa sudbinom.

Tamo se i Maša u njih zaletila, pa ih plačuć sve redom grlila, kukala i proklinjala, vičući: »Usahnula da Bog da ruka, koja nas je potpalila i na prosjački štap bacila!« Kad je ono bilo planulo, izgubila je Maša glavu, te je iznosila kuhinjske stvari i nije se sjetila, da pograbi barem svoje odijelo. Sve joj izgorjelo, pa i prištednja od toliko godina!

Mate dođe k njima, pa im ispripovijeda, kako se razbudio tek na zapomaganje Mašino, kada je već sav krov plamtio. Oni su ga nijemo slušali, zagledavali mu se u sumnji u oči, a on ih bistro i otvoreno gledao, tek je nehotice poniknuo, kad je došao odvjetnik Tkalčić. »Parnica je svršena!« doviknu on Đorđu, pa popođe prema Mati, potrepta ga po ramenu, zagleda mu se u oči i osmjehnu se.

Okrenuvši se tada prema Đorđu, nastavi: »Našao sam vam kupca za kuću, a porazgovorio sam se i s Bermanom. Nije njemu stalo, da li vas zatvore ili ne, nego da platite troškove parnice i Miciku. Sve će se urediti, a vi ćete poživjeti novim životom! — Ovo, što vas je stignulo, nije nesreća. Iz pepela ove kuće uskrsnut ćete na nov život.«

On još u riječima, kada pristupi stražar i preda Đorđu poziv, da ima smjesta u zatvor. Tkalčić poskoči, vičući, da to nije moguće, jer da je postignut sporazum i učinjena nagodba, ali stražar samo slegnu ramenima. Svi osim Mate i Maše pođoše pred suca, nadajući se, da je to neki nesporazumak. Kad tamo, sudac ih ozbiljno sasluša i na sva je dokazivanja i na sve molbe samo vrtio glavom. Razbojstvo je bilo [illegible]jeno, a to se ne prašta, i nema te nagodbe, koja bi ukinula kaznu.

Đorđe je sjedio sav satrt, a Anica mu oko vrata ovila ruke.

Mate je međutim tovario spasene stvari na kola i dao ih odvesti u Elvirin stan. Malo je toga bilo, samo iz Aničine sobe nije manjkao ni jedan komad. Maša je dugo onuda švrljala, jadikujući: »Kud li ću ja sirotica, kukavica? Pod stare dane eto me na cesti! Za tuđe trpim grijehe; svoju sam ludu mladost davno

okajala i živjela ko svetica. Nema pravde ni na nebu ni na zemlji.« Nešto je stvari pokupila, pa otišla za vozom k Anici, ne, što bi mislila, da je Anica dalje treba, nego jer se držala članom Skontijeve obitelji.

Kad je Mate sve stvari otpremio, klonuše mu i ruke i noge. On sjedne na zid niz obalu Kupe. Bilo je podne. Garište se pušilo i tek sada se moglo pravo razgledati. Velik je četverokut kuća izgorio, a jedina je crkva sv. Barbare ostala spasena. Ogroman je bio gubitak, jer se za osjeguravanje onda tek od čuvenja znalo. Oko garišta posvuda blato i u njemu pokućtvo, a ljudi bez kuće i kućišta hranili djecu. Gdjekoji bi pošao u vruć pepeo, pa tamo odgrtao i prekapao u nadi, da će naći po koju milu uspomenu.

Mati se stisnulo srce, pa onda poskočilo i stalo strašno udarati. Jedva se smirio. Vidio je on nesreću, koju je svalio na krive i nekrive, vidio golotinju i sirotinju, iz toplih i milih domova izbačene ljude, pa ga spopade užas nad počinjenim zlodjelom. Utješi se, jer se sjetio riječi odvjetnika Tkalčića i malo pomalo oćuti nasladu osvete. Uništen je bio Alfredo, uništena Maša! On je jedini imao novaca, pa će im se od sada rugati i udarati po ruci ispruženoj za milostinjom. Neka oni sad ćute, što je glad, što će reći biti bez ičesa, bez krova i bez novaca. A sve, što je imao, nije smatrao svojim, nego Aničinim. Njoj će on pred noge sasuti svoje bogatstvo, pa neka uživa; neka klikće, neka se raduje i sretna neka bude. Tada će je on ogrliti, bit će njegova i po njoj — svetici — postati će i on čestit i pošten, a ne više tat i palikuća.

Polazeći prema Šranjgi, potajno baci pogled prema onome mjestu obale, gdje je sakrio novce. Tamo bijaše sve po starom: nitko nije otkrio njegove tajne.

U nekoj krčmici, gdje je ručao, saletiše ga neki, neka sam otvori dućan, i povedoše ga u trošnu neku drvenjaru, što se sva već nagnula i u zemlju spustila. Tu je bio dućančić tek nekoliko koraka širok i zapušten, ali se tu znalo popiti rakije više nego igdje. Starica, što je već obnevidjela, preko srca pokaza Mati dvije sobice, a prekupci navališe na nju i ona pristade, da će za malu svotu dućan odstupiti Mati. Mate se skanjivao, govorio, da nema novaca, ali oni ljudi udariše u viku, smetoše njega i staricu, pa im složiše ruke i presjekoše ih, te je pogodba bila gotova.

Prije, nego li je Mate pristao dokraja, potrča k Đorđu po savjet i u nakani, da ga nagovori, neka bi on taj dućan kupio, a Mate bi ga u njegovo ime vodio. Tamo nađe Anicu u suzama, jer joj oca zatvoriše.

Dugo je Mate sjedio nijem i potišten, dok se nečemu ne dosjeti, pa svima reče: »Uzet ću taj dućan na svoje ime i otplaćivat ću, kako budem mogao. — Vama svima — nuđam, da se onamo preselite i da tamo sa mnom stanujete.« Jako se zacrvenio i uzbuđeno čekao, što će tko reći. Dugo su sve tri šutjele. Maša je pozorno motrila ostale, onda progunđa: »Dakle si dočekao, čemu si se nadao! Skršeni da smo svi, tek ti mlad, jak i danas sutra bogat. Ali ja k tebi nikad! Poznam ja tvoje srce. Gorkoga li hljeba, što bih u tvojoj kući pojela! Ne, volim pred crkvenim vratima sjediti i prositi milostinju, nego da mi ti budeš gazdom. Nego tebi i nije do mene! Što je tebi stalo, gdje pogiba Maša, koja te othranila i odgojila, pa si sada ko bik. — Tebi je do ovoga našega zlata, do Anice!«

Mate je slušao, gledajući u Aničine oči, da u njima vidi svoju sudbinu.

— A ja tebi još i to kažem, nastavi Maša oštro, — ne penji se visoko, jer ćeš pasti nisko. Makar bila ona sada sirota, ti je dostojan nijesi, jer za nju ni general nije previsoko. Ova naša miljenica! Gledaj je, gledaj, nagledat je se ne ćeš, jer ljepše i bolje u Karlovcu i u svoj karlovačkoj krajini nema. — Nađi ti, crvenkapo, sebi drugu; sa sela, brajane, sa sela — s pregačom i s oplećkom!

— Ne govori tako, Mašo, reče Elvira, — tko zna, što je nama svima suđeno. Mate nam nudi krov nad glavom, i ja bih odmah k njemu pošla, da nijesam obećala čim prije k rodbini u Slunj. — Anica nije više dijete. Ona znade, što joj i kako joj ćuti srce. Srce svoje neka sluša, a ni tebe ni mene. Pri tim riječima Elvira uzdahnu.

— Srce, srce! uzviknu Maša. — Što je srce?! Danas će ti se kleti, da te voli, da će ti biti vazda vjeran, a sutra —?! I nikad se ne ponizuj sama, jer te nitko od svoje volje povisiti ne će. Budi gospođa, budi žena boljeg od sebe, pa ako i on k vragu okrene, bar znaš, da si nešto!

— Ah, što vi to govorite! progovori Anica. — Nije sad vrijeme, da na takove stvari i pomišljamo. Ide vrijeme, nosi breme; kad popusti ova bol, što je ćutim u srcu, reći ću svoju.

Mate protrnu od silne čežnje, sklopi ruke i upita: — Kad će to biti, Anice?

Sve tri ženske opazile su u njegovim očima toliku ljubav, da su se zbunile i poniknule očima, a Anica reče: — Eto si čuo, Mate, da ćemo najprije u Slunj.

Njemu se tresle ruke. Disao je, da su ga sve čule. Nenadano smrknuše mu se obrve, okom ošinu Mašu, pa istisnu: — Čekat ću. — Ne znam, hoću li izdržati. — Dok ste ovdje, vaš sam i dušom i tijelom. — A ti, Mašo —! on je grozno pogleda, da se prepala i kano na stolcu poskočila. — Po opanku pljuješ — je li? I stid te je crvenkape! Valjda su tebe u zlatnoj zipci

zibali! — Vjere mi, nijesi utekla opanku! A ja se, vidiš li, svoje crvenkape ne stidim.

On nataknu crvenkapu na odugu, vranu kosu, izboči grudi i sve ih pogleda pogledom mladog junaka, koji je došao, da osvoji svijet. Makar ga Maša htjela mrziti, nije mogla, gledajući ga takova, tek se žalila, da joj se Mate sasvim oteo. Elvira se zagledala u široka njegova prsa, a Anica ustade, pruži mu ruku i reče: — Ni ja se, Mate, ne stidim tvoje crvenkape, pa na to i ne misli, ali za sada pustimo to, a ti opet dođi do nas. Sve te mi tri trebamo, a najviše ja, jer sam već smalaksala od boli i tuge.

Ne bojte se, dok je mene živa! uzviknu Mate. — Moje srce samo za vas bije, pa, Anice, tek izreci koju želju, učinit ću, kako zapovijedaš.

— A ti onda pođi i uzmi onaj dućan; okući se i radi.

XI.

Mate u svome dućančiću nije prodavao samo rakiju, nego ga je nakrcao svakojakom robom. Kad mu je ono Anica rekla, neka ga kupi, on je potrčao ko lud od veselja, u noćnoj se tamni prikučio rupi, u koju je bio sakrio svoje blago, izvadio ga i pobrzao na Šranjgu. Tamo probudi babu, izbroji joj same dukate, pa se baba za zlatom pomamila i pristala za dobre novce, da će odmah drugi dan izaći iz svoga stana. Onda Mate dadne sve očistiti i okrečiti, pa kupi lijepa pokućtva od pogorjelaca, a za male novce, i poskoči od radosti, vidjevši svoju sreću. Dvije sobice i kuhinja, pa dvorište i vrtić, tek toliko, da ondje u hlad pod orahom prisjedne. Redeći mislio je sveudilj na Anicu i gledao je u duhu, kako ona ovuda gospodari, kako uživa u miru i na sjegurnu mjestu — a on joj je i drug i sluga — sve. Uhvatio je i svoga brkonju i sreća bi bila potpuna, da je i Anica ovdje bila. Ona je s Elvirom došla stan pogledati, pa joj se tu jako svidjelo, nu na očima joj bijaše još uvijek tuga zbog pretrpljene nesreće. Još nijesu pošle u Slunj, jer je Tkalčić tobože još uvijek nastojao, kako da izbavi Đorđa novcima, što ostadoše od prodane druge kuće.

Došli i drugi, da razvide, kako to Mate živi, pa dođe i Maša. On ju je lijepo primio i ponudio je rakijom, nu ona ostala kratkorjeka, te je samo glavom kimala i zlobno mumljala: — Otkuda njemu to?!

Došao je i Tkalčić, pa široko stao, smijao se i razglagoljao se pijući pomalo slatke mletačke rozolije. Bilo je navalilo svijeta i kako razgovora raspresti nije bilo moguće, doviknu on Mati, neka ga doveče posjeti, jer da mu imade nešto reći.

Mate namjesti dva pomoćnika, ali se kod njega na kradu nije dalo ni pomisliti! Umjesto dakle da po običaju otiđe te večeri do Anice, on ostavi dućan na pomoćnicima i pođe do Tkalčića, radoznao, što li će mu reći, a sve u nadi, da će biti nešto o Anici.

Tkalčić ga bučno dočeka, posjedne ga uza se i neko ga je vrijeme motrio smijućke:

— Ti si se, sinko, okućio! kliknu napokon.

— Nešto malo, odvrnu Mate, vrteći svoju kapu.

— Kakav: malo! Ono je mjesto zlatna vrijedno; kažem ti: zlata! Poznam ja onaj dućančić, poznavao sam i njegova gospodara, što je odonud izvukao vreće novaca. Bio je to neki Nijemac, koji je imao dvije kćeri. Hm, ja sam bio tada mlad jurat i velim ti, još mi je i danas žao, što se nijesam bolje držao. Ali u mladoj glavi sve prije nego misao na ženidbu, i tako ti on dućan prodao, pa odselio, a obje mu kćeri za mnom uzdisale. Onda je muž one starice, od koje si kupio taj dućan, poživio tamo ko grof, dok ga ne ubi piće. Ona — udova — vodila je posao, kako je znala, i sada ga eto tebi za dobre novce prodala, novce primila i svuda se hvali, brate, hvali, koliko u tebe dukata: na šake!

Mate se nasmija i reče bezazleno: — Šali se!

— Vraga se šali! I meni je svoj stari dug platila tvojim dukatima, a poznam ja te dukate: to su ti oni iz kordunaških kesa. Nije li tako?!

— Možda. Otkuda da znam!

— Znaš ti, mali, znaš. Nu svejedno. Đorđe nije bio nikakav gospodar, pa neka se tko drugi uz njega pomogao. Neka — naš si čovjek. — A sada valja, da se oženiš. Kako misliš, nu — dede kaži, da ti pomognem, ako se dade.

— Ne mislim ja još na to, nasmija se Mate.

— Tako?! začudi se tobože Tkalčić. — Ne vjerujem ti ni riječi. Nego za koga si otvorio dućan, za koga ćeš raditi! — A kaži ti meni, jesi li mnogo dukata sakupio?

— Nijesam ništa!

— Hm, hm. Tvrda si ti kost. Bojiš me se! Ne boj me se ništa, nego dapače pouzdaj se u me bolje nego u svog oca. Evo, što ti kažem: donesi sve novce, što ih imaš, da ti ih spravim. Vidiš li onu željeznu škrinju? Tamo ću ih staviti, a ti ćeš moći uzeti, kad hoćeš i koliko hoćeš. Bit će barem na sjegurnu mjestu.

— Ne treba meni toga.

— A ja ti velim, da treba, Đorđe je u zatvoru; kad izide, popitat će, otkuda tebi dukati za dućan? Nijesi pametno radio, što si onu babu isplatio odmah i još k tomu u zlatu!

Mate je u neprilici šutio.

— Onda će Đorđe tebe potvoriti, da si krao, a kako ćeš ti dokazati, otkuda tebi novci? Prevrnut će i tvoj dućan i iznjuškati, gdje si ih sakrio, pa si onda gotov! Amo ih donesi, ja ću ih čuvati, nikome ništa ne kazati i branit ću te i pred sudom. Reći ću: mladić

pošten i valjan; ne troši, pa je složio vreću novaca sve krajcaru na krajcaru. Tako ću reći i nitko ti ne može ništa, pa si gazda! — To te putim, jer ti dobro želim!

— Ma nema, gospodine, u mene novaca.

— Zar sve da si u posao uložio? — Ne vjerujem! A ako ne ćeš tako, a ti barem daj kaparu, ako do čega dođe, da te branim. Navalit će na tebe ko psi, kad nanjuše zeca. Daj mi sto dukata, pa ću šutjeti, nikomu ne ću reći, što si mi povjerio.

— Što sam povjerio?!

— Eto: otkuda ti novci!

— Ništa vam nijesam povjerio!

— Dabome, pa kako i bi! Nijesi ti kazao: ukrao sam ih, ali nijesi rekao niti: nijesam ih ukrao. A toga ti ne ćeš reći, jer ne možeš i ne smiješ. Nu, de reci!

— Pa ja ništa ne kažem, ni amo, ni tamo, jer se to nikoga ne tiče!

— Kako ne, jadanče! Ja tražim, ja ispitujem, kud je Skontijevo bogatstvo otišlo, gdje su mu kuće, gdje trgovina? Dvije je kuće prodao, jednu mu netko upalio, a zašto sve to i tko to radi?! To ja ispitujem, pa prstom u tebe kazujem i velim: odgovaraj!

Mate je uzdrhtao.

— Ti šutiš! — Dobro! Ali hoćeš li, da i ja šutim, daj mi barem pedeset dukata.

Sad se Mate trznu, pogleda odvjetnika oštro i reče: — Ne dam!

— Daj deset! šapnu Tkalčić.

— Ni koliko je crno pod noktom! — Dvije su Skontijeve kuće prodane, a tko je novce strpao većim dijelom u džep? Jesam li ja! Kuća mu je izgorjela. Tko ju je potpalio? Zar ja? — Dokažite.

— Pa dabome, dokazat ću, i bit ćeš onda mekan, mekan ko tijesto, i ja ću te mijesiti.

— Ne ćete! — Čujem li, da išto miješate, porazgovorit ćemo se. U vas je jak jezik, u mene jaka šaka.

— Ah, što se groziš, beno mala, kad te se nitko ne boji. Što bi ti — ti kukavče! Ništa.

Mate ustade i stavi kapicu na glavu, pa da će poći.

— Još ti jedamput kažem: opameti se, učini, što ti kažem, i u meni ćeš naći prijatelja i zagovornika. Na račun daj, koliko možeš, čekat ću te.

— Sram vas bilo! kliknu Mate. — Ne trebam ja takovog prijatelja, bolje da se i ne gledamo, ja ću svojim putem, a vi svojim. Ne vabite me više ovamo, jer ne ću doći, a ako me se ne okanite, razbit ću vam glavu.

— Ha, ha, ha! Junačine! Hrabroga li momka! A što bi ti rekao, da ja sad odmah pokušam, pa da se uvjerim, jesi li zbilja takov junak, za kakvog se izdaješ? Baš me je volja, da vidim, tko si i što si. Hoćeš li?

Mate stisnu šake, pa reče: — Dajte!

Tkalčić ljenivo ustade i smijuckajući se reče: — Kad baš hoćeš, neka ti bude, ali ti unaprijed kažem: požalit ćeš!

Najprije šmrknu malo burmuta, a Mate ga je pozorno motrio sve misleći, kakovim će oružjem Tkalčić na njega navaliti, nu bojao se nije.

Tkalčić priđe k vratima pokrajne sobe, otvori ih, zagleda se onamo i reče: — Nu, dođi!

Grdna psina uđe u sobu i odmah zareža na Tkalčića. — Ne mene, ne, kliknu Tkalčić, — nego eno onoga tamo!

Smjesta je Mate pojmio, o čemu se radi, pa skoči ko jelen, uhvati Tkalčića za vrat i obrnu ga prema psetu, koje zareža užasno, cvoknu zubima, podigne se na zadnje noge, šapama prvih nogu razdera odvjetnikova prsa i zagrize se u njegovu ruku. Tkalčić viknu strahovito. Mate ga par puta raznjiha i odgura od sebe; Tkalčić pade na pod, a pseto mu odmah skoči na leđa. Međutim je Mate smuknuo kroz vrata, pa stade pred kućom slušajući grozno pomaganje odvjetnikovo i bijesno režanje pseta. »To je lopov!« šapnu Mate. »Bi li mu potpalio kuću?« upita samoga sebe i već pokroči, kad u kući prasnu puška, začu se silna vika i cviljenje pseta.

Mate se požuri do Elvirina stana, ali ne uđe, jer je bilo kasno; tek se pred Aničinim prozorima prošeta. Prozori bijahu tamni. Mate je šaptao: »Spavaj slatko, anđele i nikog se ne boj, dok je tvoga Mate živa! Za tebe dušu i srce — svoju krv!«

U gluhoj noći, a u tamnoj sobi prebroji dukate. Bilo ih je jako mnogo. Onda nadignu jednu podnicu, pa unutra spravi vrećicu, dobro uredi, da se ne pozna, gdje je blago zakopano, te legne, smijući se, kako je isplatio advokata.

Tkalčićeva sluškinja nađe Prohasku kod Florijana i kad mu je uzbuđena rekla, da ga njezin gospodar moli, neka bi odmah došao, ponesavši sa sobom sve, što treba da zaustavi krv i poveže rane, on se nasmija i reče: — Kaži ti svomu gospodaru, neka do sutra ne umre, a sutra ću doći, da vidim, što mu je.

— Ne, zaboga, pođite odmah, jer je jako zlo!

— Eto, gospodo, obrnu se Prohaska k ostalim gostima, — kako me taj stari ugursuz muči. Veće kukavice od njega pod nebom nema. Zaboli li ga trbuh, ubode li se iglom, pogleda li ga — štono riječ — muha, odmah po mene i svejedno, je li dan, je li noć, je li sunce, je li tuča! A nikad od njega ni krajcare.

— Veli, da će vam odmah sve platiti, uzviknu služavka. — Jest, tako je za mnom viknuo, a potreba vas je velika, gospodine, nije ovaj put mala stvar.

— Pa onda reci, što je? Kakva krv, kakve rane? Zar opet dvoboj?

— Ne bih vam smjela kazati, ali kad moram, velim vam, da ga je napao razbojnik i izgrizlo ga pseto.

Svi su se jako začudili, a Prohaska pođe, doviknuvši ostalima: — Pričekajte, odmah ću doći, pa ću vam kazati, što je.

Prohaska nađe Tkalčića na krvavoj postelji. Začudi se veoma, razgledavši ga i našavši cijele hrpe mesa, što su visjele, pa duboke grebotine i rupe od pasjih zubi.

— Šta je to? Šta je to? klicaše liječnik, a Tkalčić je poput djeteta slivkao i sveudilj govorio: — Ne daj, da umrem! Ne daj, tako ti Boga! — Umrijeti? Ne! Ne daj, zaklinjem te!

Dosadilo to Prohaski, pa je jače pritegnuo koncem, kojim je šivao, da je Tkalčić vrisnuo. — Trpi, reče mu liječnik. — Što ću ti ja?

— Trpjet ću, trpjet, jauknu odvjetnik, — tek ne daj, da umrem. Tako ti Boga — ne daj!

— Ta ne boj se, čovječe! — Samo ako pas nije bio bijesan.

— Pas — bijesan? Ne — nije, nego je onaj razbojnik — bijesan.

— Kakav razbojnik? Nema na tebi znaka od razbojnika.

— Nema li? — Dakako: nema, nu njegovo je to djelo, a ti ne daj, da umrem. Osvetit ću mu se. Nego svejedno pregledaj, da li je ono pašče bilo bijesno. Nekako me strah hvata, kad pomislim na vodu.

— A vina se ne bojiš?

— Ne znam pravo, tek ti pregledaj psa, pa mi kaži.

— Kad svršim. — Cijelu bih košulju sašio, da šijem, koliko tvoju kožu, reče liječnik, pa zategnu koncem.

— Jao, jao, vikaše Tkalčić. — Ne tako jako, brate Prohasko, ako Boga znadeš.

— Umrijet ćeš, ako te ne pokrpim.

— Eh, onda daj. Trpjet ću, ali ne daj, da umrem.

A liječnik je ubadao iglom, izvlačio konac i zavezivao, kano da krpa staru cipelu, pa se pri tome i uznojio.

Svršivši posao, pođe da vidi psa, koga je ono sluga ubio iz puške, oslobađajući od njega svoga gospodara, pa ga izvukao na dvorište. Prohaska se začudi grdosiji od psa: ko vuk velik, a glava — medvjeda. Pas dabome nije bolovao od bjesnila, nego je to bila zvijer, koja — nauškana — nije poznavala nikog, pa ni svoga gospodara.

Liječnik se vrati k odvjetniku, koji ga u mukama i strahu jedva dočekao.

— Znaš, da ti pravo kažem, reče mu Prohaska — pas mi se vidi sumnjiv.

— Da nije — bio bijesan?!

— Ta da! — Nego ti si kazao, da se nekako bojiš vode.

— Ma tako mi se i sad čini! zavapi Tkalčić u strahu.

— Hm, hm! progunđa liječnik, zovne slugu i naredi mu, neka donese vrč vode. Onda ga zaustavi i upita, ima li u kući i kap vina?

— Ali to mora da je fino, da već finije ne može biti, jer hoću, da vidim, boji li ti se gospodar vina.

— Ta ima u nas vina u butiljama, da takvoga u svem Karlovcu ... tumačio sluga.

— Što ti znaš, ludače! Otkuda da ti znaš! uzvika se na nj Tkalčić.

— Meni je svejedno, kakovog vina imaš u podrumu, samo kažem, da treba donijeti najboljega, jer hoću, da pronađem, jesi li ugrižen od bijesnog pseta ili nijesi.

— Pa donesi! vikne Tkalčić na slugu.

— Donesi više vrsta: i crnog i žutog, i onog, što se pjeni. A sada kaži ti meni, kako se to dogodilo?

— Ah, brate, što da ti kažem! Ti znaš, da sam meka srca i sirotinju puštam preda se, pa ako kome i ne udijelim, jer nemam, a ono da se ogleda po čistoj i toploj sobi, da uživa u mirisu od kuhinje. I večeras tako došao k meni neki prosjak. Ja ga pustio u sobu, pušim i slušam, kako on meni svoju nevolju priča i baš da mu pružim pomoć u novcu ili da mu dadnem dobar savjet, on ti mene zaskoči, uhvati me za vrat i dere se: daj novce! Otkinem se nekako i zovnem — na svoju nesreću — ono pašče, a on ti mene na pod i nauška pašče na me. On uteče, a ona luda zvijer pobjesnila i skoro me zaklala. Eto, tako je bilo, i ja skoro zaglavio radi dobrote. Požali me, molim te, a mene poslušaj: ne puštaj k sebi ni brata, nadaš li se, da će te zamoliti za bilo kakovu uslugu. Opasno je to!

Prohaska je pušio, kimao glavom i tobože se zabrinuto u njega zagledavao, a Tkalčiću je od tog zagledavanja postalo vruće i vas se od straha uznojio.

Sluga je donio šest boca najboljeg vina, a svaka bijaše druge vrsti, pa ih otvorio. Prohaska okuša svako, natoči ogromnu čašu vode i pruži je prema Tkalčiću, pa je potrese i upita:

— Bojiš li je se?

— Čini mi se, ne.

Liječnik primaknu čašu vode sasma pred lice bolesnikovo i upita:

— A sada?

— Ne!

— Dobro, vrlo dobro! Okušaj je.

Tkalčić gucne malo. — Dobro, reče Prohaska, — pij još. — Nu, nagni! Odvjetnik je ispio do polovice i sve se zagrcavao. — Hoću li još? upita. — Ta da — sve ispij! Onda Tkalčić nagnu i pio je, pio, a oči

mu iskočile. Kad je ispio, reče: — A sad ćemo pokušati s vinom, zar ne? — Utoči onog crnog.

Prohaska utoči i stavi mu na usta čašu, al čim se Tkalčić ustima taknuo vina, odmaknu je liječnik i reče: — Vino je zabranjeno, a vode pij, koliko hoćeš. Govoriti ne smiješ ništa: ni riječi! Sutra ću te posjetiti.

Rekavši tako, odjene se, začepi onih šest boca, strpa ih u džepove i da će poći, a Tkalčić ne izdrža, nego zastenje: — Kamo s tim vinom?

— Šuti! izdera se na nj liječnik. — Nijesam li ti kazao, da ni riječi prozboriti ne smiješ! Pobjesnio bi, razumiješ li?

A Tkalčić je šutio, no Prohaski nije ništa dobra zaželio. Liječnik pako sjede pred radoznale Florijanove goste, prikuči onih šest boca vina, te ih u smijehu u Tkalčićevo zdravlje ispiše.

XII.

Jak je jug puhao i snijega preko noći nestalo. Jame oko karlovačkih bedema napuniše se vodom, Kupa se stala mutiti i dizati. Po podne nekog dana prije velikog tjedna strčala se djeca k Streljani, sve nešto uzvikujući i dozivajući. Pritrčaše i stariji, a tu leži na bedemu u blatnoj travi čovjek i ne miče se. Legao potrbuške, ruke stavio pod glavu kanda spava, ali u travi kraj glave ležala je pištolja i iz sljepočice se cijedila krv.

Pogled na samoubojicu nije bio neobičan u Karlovcu. Čuli bi ljudi prasak pištolje i pritrčali bi, a onamo bi ležao mrtvac. Ni sada se ne iznenadiše, nego mrtvaca okrenuše na leđa i zagledaše se u njegovo lice. Bilo je to mlado i lijepo lice, a na čelu kanda su zaostala pitanja: Zašto umirem? Što me u grob tura? Jesam li ja sam kriv svojoj smrti? Tko je krivac?

To je bio mladi Skonti — Alfredo.

Iza požara skitao se i bančio više no igda, pa se na koncu ganulo nešto u njegovome srcu, i on je progledao i vidio pustoš i prazninu svoga života. No mjesto da pođe natrag sa stramputice, kojom je pošao, nastavio je u očaju svoj put i strmoglavio se u najdublji ponor životni. Nesretnik, postao je samoubojica.

A djeca su sad stajala oko njegova tijela bez straha. Stariji ga sudili, a vjetar puhao i raskuštravao vranu mu kosu i sušio krv.

Prebrzo je Anica doznala za njegovu smrt, pa je potrčala na bedem, ali njega su već odvezli u mrtvačnicu. Doznao je i Mate, pa je stignu kod tračnica i oboje pobrzaše u bolnicu. Tamo ih odvedoše do neke kućice i otvoriše vrata. Na nosiljci je ležalo Alfredovo tijelo. Glava bijaše malo na stranu obrnuta, lice blijedo, a na čelu se ukočila pitanja, na koja Alfredo za života nije htio odgovoriti.

Anica se sruši na njegova prsa i bolno zastenje, Mate je skinuo kapicu i zagledao se otvorenih usta u mrtvo lice nesretnika.

Dakle to je svršetak onog mladića, koga je mrzio iz dna duše? Ova ga usta nikad više ne će psovati niti se ove zaklopljenje oči nikad više otvoriti ne će, da mu dobace divlji, bijesni pogled! A kud je nestalo prijašnjeg odvratnog obličja pijanice, tata i propalice?

Ovog se mrtvaca Mate ne poboja, jer mu lice nije ništa strašno kazivalo, ono je tek pitalo. I Mate se upita, kako to, te je Anica upravo sveta, a brat joj bijaše poganin? I ne znade odgovora, pa sravni sebe s njim, ali pri tome se isprsi, napnu mišice krepkih ruku i oćuti u sebi život, vrelu krv i snagu. Za Alfredom nije žalio nimalo. Mrzio ga je od djetinjstva. Kad se propio — prezirao ga, a još je nedavno smišljao, kako će s njime do kraja obračunati, pa mu se pričini, da je to samoubojstvo donekle njegovo djelo, iz njegovih ruku da je Alfredo uzeo pištolju i ubio se.

Duboko u grudima zujilo je nešto nesmiljeno, nu stalno i opojno, a bile su to riječi Mašine: »Tko nije za život, neka umre!« Te su mu se riječi usjekle i u mozak, on ih je često opetovao i u svojoj okrutnosti priznavao, da su pravedne.

I on sam, kad ne bi bio vrijedan živjeti, i on bi...!

Uz Anicu se Mate molio Bogu kraj Alfredovog odra, uz nju klečao na njegovu grobu. I kod zadušnica je s njom bio i molio se, nastojeći nju oponašati, a molili su i drugi za pokoj Alfredove duše. Dok je Mate u tu svrhu molio, ono nešto u njegovim grudima cerilo se i kano da Mati u uho šapuće: »On je moj! moj!«, pa Mate nije iskreno molio. Na koncu šapnu: »Da, tvoj je i neka ti bude!«

Elvira bijaše bolesna, pa je Mate ostao jedina utjeha Anici. Svaki je on dan dolazio k njoj, a uvijek donesi košaricu svega i svačesa iz svoga dućana, pa u kući nije ničega uzmanjkalo. Maša bi stvari iz košare vadila i zgundala: »Ovo je ukradeno... Ovo ukradeno... I ovo... Sve ukradeno. — Ukrao kod nas. — A ti, što si se ubio, da si išto razboritije poživio, mogao bi sada biti bogat. Ovoga bi ti istjerao na cestu... A gle, što si uradio! Ubio si sebe, ubio si nas sve! Sve nas je Mate dotukao i sada vreba na djevojku kano kobac na pile. Uhvatit će je, pa će i nju ugušiti!... Ej, nema pravice na svijetu! Da sam muško, ogledala bih se s njime, a možda i ovako...! Možda! Ako me ne preteče. Zato bježmo odavle i čim dalje od njega! Bježmo!«

Cijeli je ona dan — kad Mate nije bio uz njih — tetošila i hrabrila Elviru, neka što prije pođu na put, pa se Elvira pridigla i sve pripremiše, da će do koji dan u Slunj.

Kad Mati rekoše, kuda će, on je zanijemio, kano da ga je najveće čudo snašlo. Toga se časa najvećma bojao, a sam nije pravo znao, zašto? On postade u dućanu mrk i strog, a uz Anicu mekan ko nikad prije. Njezin je odgovor bio vazda isti: U ovoj žaobi i nevolji kako da pomisli na išto radosno! Poći će u Slunj, pa kad jenja bol, vratit će se i bit će njegova.

Po uskrsu jednoga petka navrvjelo u njegov dućančić ljudi, kano da badava daje: nijesu mogli u tijesni dućan, pa su i vani stajali. Mate je slučajno bacio pogled na vrata, a tamo ga sretnuše poznate oči. Visok, sijed seljak stajao je tamo kano u zabuni, uz njega drugi — mladi i jedno žensko — ni staro ni mlado, nu milih očiju. Sred kupaca i robe, sred novca i zapaha rakije njegova misao poleti daleko nekud preko planine, pa on vidje maleno, raštrkano selo, pa kravice, ovčice i čobančad. Tamo su granata stabla i žustri potočić, pa i vitak jasen, a pod njim ukopani novci. Iz velike daljine netko je vikao: »Vrati se, Mate! vrati se, vrati, mili brate!«

Još jednom svrnu pogled onamo na vrata i opet ugleda one mile oči. Sapa mu zastade, htjede poskočiti, ogrliti ono žensko — sestricu svoju Stanu —, poljubiti one oči, ali se najednom sjeti malog kudravog paščeta, što ga je nekad našao na cesti, gdje se ljudi s njime podguravali, i u grudima mu planu vatra, uzdiže oči i zagleda se u onog starog seljaka. Taj je seljak naskoro poniknuo nikom. Mate hrapavo kriknu na pomoćnika: »Makni mi one ljude s ulaza, da mi kupci prilaziti mogu!«

I taj dan prođe, večer se spuštala, nu Mate ničesa nije okusio. Sveudilj pred njim one oči i sveudilj poklik: Vrati se, brate! Napokon poskoči, odbaci sve od sebe i potrča iz krčme u krčmu, ne bi li našao svoju sestricu. Nije je našao, pa bezglavo pobrza prema Dubovcu u ludoj nadi, e će ih kojom srećom stignuti, pa će im doviknuti, da je to on — njihov Mate i grliti ih i cjelivati. Kad ih nije našao, jecajući i bijući se šakom u prsa teturaše uzbrdo prema starome gradu. Tamo se baci na zemlju i dozivaše svoju sestricu. Ćutio je, da je ono blijedo — dobro i sveto — stvorenje u njegovim grudima njegova sestra, koja ga je ljubila i koju je i on ljubio, a da za to nije pravo ni znao. Ona ga uvijek dozivala iz dubine njegove duše, neka se vrati, neka se na pravi put vrati.

Krvavih očiju motrio je on grad Karlovac i veliko garište oko crkve sv. Barbare, pa je stenjao. U sebi je nosio živ stvor, koji ga je anđeoski ljubio, on ga usmrtio. Pričini mu se, da nije Alfredo mrtav, nego on sam. Nikad više tog stvora u sebi oživjeti ne će i nikad više čuti njegov blaženi glasić: Vrati se, vrati, mili brate!

Veoma uzrujan požuri se k Anici i zagleda se u njezine oči u nadi, da će tamo naći, što je izgubio. Tamo je bilo ljubavi, ali ne sestrinske. Kad je kazala, da će sutra popodne na put, njemu se zavrti pred očima, pa s grozom pomisli, da će ostati sam samcat kano ono Alfredo u mrtvačnici. On joj stisnu ruku i reče: — Anice, ne idi!

Na to Maša navali, a Elvira udari u šalu, pa ga smetoše i on stade sebi umišljati, da je kukavica, kad se boji rastanka. Ohrabri se i nasmija se.

Te noći ni oka nije stisnuo. Sutradan bijaše ko pijan. Sve je spremio u košare, što će Anica uzeti iz njegova dućana, poslao joj to po momku, i popodne se otputio k njoj. Kola su već stajala pred vratima, košare, sanduci i svežnjići posvuda, i eto za čas Maše, pa ih poče nagoniti, da se žure.

Mate nikako da pojmi, što se to događa, samo je ćutio u srcu drhtanje. Oprosti se sa svima, dapače i s Mašom, koja je bila vesela i obijesna. Kad su konji popošli, Anica mu još jedamput doviknu: — Do viđenja, a Elvira mahnu rupčićem.

Teturajući dođe on kući i stade raditi, ali mu u srcu sve nešto kazivalo, da je došao čas, koji odlučuje njegovim životom. Još je posizao u visinu, želeći da se otme prokletstvu, što ga je ćutio u sebi, ali ruka, koja bi ga bila kadra i voljna pridignuti, gubila se u magli. Što će biti, nestane li te ruke?

On se zgrozi. — Večer je bila lijepa, sunce je baš zapadalo, negdje je svirala glazba. Karlovački ladarski ceh prenašao je svoju ladicu, pa je zato bilo veliko slavlje. Neugodno su se Mate ti zvuci dojimali, i on se zagleda u krpicu neba, na kojem je plovio oblačić — na onu stranu, kamo je Anica otišla.

Kano u besvjestici završi Mate posao, lijepo se odjene, napuni džepove novcem i za pas otraga utaknu nabijenu pištolju. Sam nije znao, čemu to radi. Izišavši, najednom kanda se sjetio nečega i jako se uzruja, pa potrča u bližnju kuću i naruči kola. Sam pripomognu kod uprezanja konja.

Sjedavši u kola, bilo mu lakše, a kad su konji potrčali prema Rakovcu, kliknuo je Mate u srcu, pa prodrmao kočijaša, pokazao mu šaku novaca i gušeći se viknuo na njega: — Ako stigneš Anicu Skontijevu, što se prije dva sata odvezla u Slunj, sve ću ti ovo dati!

Na to kočijaš ošinu konje i oni poletješe u propanj. Od Veljuna dalje Mate je u kolima stajao i gledao naprijed, hoće li naskoro opaziti Aničina kola. Kad je ostavio Vojnić, postade nestrpljiv, i kočijaš je udarao konje, da su se sasvim zapjenili. Na nekom zaokretu skoro se sukobiše s kočijom, u kojoj je bila Anica.

Mate skoči i potrča k njima, a one sve tri vrisnuše.

On je bio blijed, usne su mu drhtale, a mjesečina mu je u očima bljeskala zlokobnim svjetlom.

— Što je?! kliknu Elvira. — Što se dogodilo? Mate, što ti je?

On samo reče: — Anice, vrati se! Ne mogu bez tebe nikako!

— Što ti ne pada na um! reče Elvira.

On izvadi pištolju, pa nastavi: — Ako se ne vratiš, pred tvojim ću se očima ovdje ubiti.

— Ma ti si poludio! viknu Elvira.

— Nijesam, reče Mate. — Ali nijesam znao, tko mi je ona, dok mi je ne oteste. — Ona je — moj spas! Znate li: moj spas! Ako mi je ne vratite, radije ću poginuti, nego da me — da me zaguši — ono, što nijedan od vas u meni ne vidi. — Anice, tu je ono — u mome srcu, u meni i ceri se, samo ti si ga kadra suzbiti. Odbio sam ruku, koja me je htjela pridići, ubio sam u sebi jednog zemaljskog anđela. Ako me i ti odnemariš, onda sam propao! Već sada — tonem, umirem. Razumijete li vi mene?

— Tko bi te razumio! Govoriš kano da ti se pamet smela, reče Elvira.

— Nije, nego srce hoće da pukne! Srce! Smilujte se, pomozite mi, ne dajte, da propadnem!

— Anica je u koroti, ona se ne može udavati.

— Ne to, ah, ne to! Neka je samo u mojoj blizini, da mogu do nje, da je čujem, vidim, kad mi se prohtije. Ne ženidbu. Za to je premalo čistoće u mojem srcu.

— Nego što? Da se vrati i da bude, kako je i do sada?

— Tako, tako! Jest! Kako i do sada!

— Čudan si ti mladić. Ali to ne može da bude, jer smo obrekli doći u Slunj, pa što bi svijet, da se vratimo! Promisli!

— Ništa ja ne mislim i ne ću da mislim, nego vas samo molim — spasite me. Ako vama nije do mene, kidisat ću na život! — Elviro, grješnik sam! Prokletstvo nosim neko u sebi, jedina je ona kadra oprostiti mi i očistiti me. Samo nju još imam. — U srce ste mi stavili pakao. — Prva Maša! Ne mogu li se toga riješiti, sav sam — njegov. — Moram se tome oteti — po što, po to!

— Ne znam, što na to da kažem, reče Elvira.

— I nema što da se kaže, jer me ne razumije nitko, pa ni ja ne razumijem samoga sebe. Ali zlo u meni valja da se suzbije. Bolestan sam! — Sve me boli, srce hoće da pukne.

Neko su vrijeme šutjeli, onda on opet potiho počne: — Alfredo bi bio živ, da ste mu dale — ljubavi. Usadile ste u njegovo srce samo mržnju. I mene ste tako otrovale, a najviše Maša — i ako moram poći — poći će i ona, da položi račun.

Maša je zacvokotala zubima, pa se učinila malenom iza kočijaševih leđa.

— Ah, ne slušajte me! kliknu Mate. — Sam ne znam, što govorim! Samo ćutim, da trebam pomoći. Anica će me spasiti. — Anice! — pođi!

Anica se zagleda duboko u njegove oči, pa upita: — Grješnik da si — veliš?

On poniknu očima i reče: — Jesam!

— A želiš postati čist?

— Da, Anice! šapnu on i zagleda se u nju.

— Spravi tu pištolju. — On je posluhnu. Onda ona kano za sebe reče: — Alfredo bi bio živ, da smo ga više ljubili. — Mate, ja ću s tobom.

On je stajao, kano da je od kamena, a ona se nagnu, ogrli ga i poljubi. — Jest, šapnu ona, — ljubav će te spasiti.

On ciknu, dignu je i prenese u svoja kola.

— Ali mi nemamo više stana u Karlovcu, viknu Elvira.

— Mi ćemo k Mati — kako je on već prije zaželio, odgovori Anica.

Elvira zalomi rukama i zavapi: — Što li će svijet na to!

Međutim se Maša neopaženo spustila s boka kočije i sa svojim svežnjićem poskočila u sjenu luga. Opaziše, da je nema, pa se za njom uzvikaše. Mate uzbuđeno i veselo viknu: — Vrati se, Mašo! Prošteno je svima! Ne boj se! Jeka je uzvraćala njegov poziv, ali od Maše ni glasa. Ona se sva usopila, penjući se kroz šumu na brežuljak, pa se spustila na zemlju i kroz granje povirila dolje na cestu, obasjanu mjesečinom, a tamo su stajala dvoja kola i Mate pred njima, dozivajući je. Ona je samo šaptala: — Uhvatio kobac pile! Uhvatio!

Maša je vidjela, da se Anica s Matom odvezla, a na cesti je ostala Elvira i na čase je Mašu dozivala. Ali ona se ne oglasi, nego zarinu prste u prosijedu kosu i zarida. Iza tolikih pustih i teških godina života eto je sjedila sama samcata u gluhoj šumi, u džepu ništa, u srcu strah i očaj!

Mate i Anica dovezli se prema jutru u Karlovac i pošli u Matin stan. Elvira je nešto zakasnila.

Anica onda veselo pobrza u kuhinju, naloži vatru i hitro zakuha mlijeka i kave, te prostre stol za troje. Međutim je Mate, dok je ona bila u kuhinji, naglo podignuo podnicu, izvadio vrećicu dukata i sasuo ih na sto, pa ih prekrio stolnjakom.

Ona donese mlijeka i kave, nadajući se svaki čas Elviri, a on odgrnu stolnjak i zlato bljesnu.

— Čije je to? kliknu Anica.

— Sve — tvoje! odgovori on blaženo.

— Moje? — A otkuda to tebi?

On posrnu natrag, kanda ga nešto u prsa udarilo i zagleda se bez misli u nju.

— Otkuda to? upita ona još jednoć.

— Tvoje je — pa uzmi, odvrati on muklo.

Ona pride k njemu, uhvati ga za ruku i reče: — Kazao si, da želiš biti čist. — Reci mi istinu.

On uzdrhta i reče: — Ukrao sam. — Ukrao sam tvome ocu.

Ona ciknu i ispusti njegovu ruku, pa uzviknu: — I nijesi mu htio pomoći — nego si pustio, da ga u zatvor bace?!

On zakri rukama oči i ispovjedi joj sve. Sve joj je rekao, što je u svom životu zla počinio. Spomenuo je i Elviru i palež i ubitog psa i kako je oca, brata i sestru s praga svoga otjerao.

Anica ga slušala i slušala i zamagli joj se. Kad je svršio i u nju upiljio svoje oči, njoj se pričini, da mu iz njih izbija plamen. Ona se zgrozi i šapnu — Bog ti — prostio! — Ali ja — nikad tvoja!

Njega kanda je grom ošinuo: ni ruke ni noge ni jezika nije mogao ganuti. Anica prebaci preko sebe ogrtač, pođe do vrata, obrnu se i reče mu: — Sbogom! i izide.

Naskoro se on razabra i poleti za njom. Ona je skrenula prema željezničkom mostu, pa kad je začula, da za njom Mate trči, pobrza i ona, da će na most. Stražar, koji je tamo stražio, vikne na nju, ali se ona ne obazre, nego potrča mostom, da čim prije dođe na banijansku stranu, gdje se kod neke znanice naumila sklonuti. Nije čula zviždук lokomotive, što je poletjela na most, niti lomljavu brzoga vlaka, ali joj u oči bljesnu svjetlo na lokomotivi. Ona odskoči, posrnu, udari glavom o željeznu prečku, pruži ruke, da je dohvati, ali joj se prsti izmaknuše. Vrisnu i pade s mosta u Kupu.

Mate je sve to gledao, a stražar ga držao za prsa, ne puštajući ga na most.

On riknu poput ranjene zvijeri i upilji oči u Kupu, gdje se ona otimala, otimala, pa potonula. On skoči niz visoku obalu, uhvati rukama lanac i prekinu ga, pa se otisnu u čamcu bez vesla u Kupu. Krvavim je rukama veslao i u vodu piljio, ali Anice nije našao...

Oko podne izvukoše je na kopno kod Struge. Spokojno je ležala na pijesku, na licu joj izraz mira, ne strah, ne pitanje.

Mati se pričini, da to nije ona — njegova Anica, nego netko drugi, tuđ i studen, pa se odvrnu i pođe uz gažanske vrtove prema Vodostaju.

Hotimice je prisluškivao, hoće li se u njegovim grudima štogod ganuti? Sve je bilo u njemu nijemo, tek nešto teško sjelo mu na prsa, pa je jedva disao. Sruši se i zarije prste u zemlju, pa je čupaše, kano u grčevima, a iz grudi mu prodiralo muklo stenjanje bez suza.

Sunce je obasjavalo sav kraj, oblaci su plovili po nebu, kukci zujili, a ševa u zraku pjevala. S karlovačkog zvonika dolijetao glas jednog zvona, onda zabrujiše sva. Sve je to Mate vidio i čuo, ali je sve bilo daleko od njega — kano na drugome svijetu.

Kad je sunce svršilo svoj put, on ustade, a pričini mu se, da je netko kraj njega i da nešto govori. On prisluhnu i začu: »Moj si!« Mate se ogledavaše, da spazi toga, što mu te strašne riječi u uho šapće; spustivši ruke, slušao je pozorno, najednom se zagleda u vlastita prsa, pa objema šakama lupi o njih, podiže tada šake prema nebu i prema svijetu i zavapi: — Da — tvoj sam!

* * *

Snijeg je zapao visok. »Joja« je s četom pometača čistio pločnike karlovačkih ulica. Neki je bijedni čovjek stao pred dućanom Mate Radoševića na Šranjgi i zagledao se unutra. Elvira, što je kod Mate ostala za kućanicu — opazi ga, strese se i baci pogled na Matu. Nije li i on opazio onog čovjeka? Bio je mrk i spreman na kavgu. Elvira polako otiđe u kuhinju, uzdišući i otirući suzne oči.

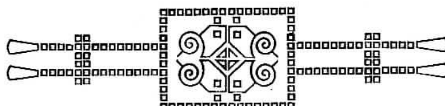
Onaj je bijednik podštapljujući se pošao dalje, pa došao do »Joje«, neko vrijeme motrio, kako pometači rade, pa napokon prišao k »Joji«, taknuo ga se i rekao: — I meni daj metlu!

»Joja« se zagleda u prosjaka i prepoznade ga. Ganu ramenima i šuteći dodade mu metlu.

Ali taj bijednik nije dugo meo, nego se srušio u snijeg, pa ga dignuše i odnesoše u karlovačku bolnicu, gdje je naskoro ispustio dušu.

I tako je nestalo u Karlovcu Skontijeve obitelji.

Konac prvog dijela.

Pjesme Gjure Arnolda.

Narodnoj pjesmi.

Uz kol'ievku si već mi zvonit znala
Ko vrelo gorsko uz slavujka gn'iezda;
Na vjeđe si mi noćni pokoj zvala
Kad nebom prva planula je zv'iezda.
A onda si se kroz sve moje snove
Ko anđeoski slatki sm'iešak vila —
Dok duši nisu ponarasla krila,
Da sama prše: kud ju želja zove...
I tako s rana zavoljeh te veće
Ko rosu s neba sitno poljsko cv'ieće.

I poslje sam te domom svuda sreto:
Na moru, selu, u polju i gori...
Pod čarom tvojim život mi je cvjeto
Ko protkan svjetlom sličnim mladoj zori.
I stao sam te tražit među ljudma,
Kad poso vrše... ili gredu s njega...
I slušo: kako zvuk ti se razl'iega
I s milja svakom srce vri u grudma.
Dȁ, samo ti znaš sladit dnevnu muku
I sklonit čun u sreće tihu luku!

A svetkovanja crkvam ispod tr'iema?
I igre, što no pri tom puk ih vije?
O, béz tebe ih stalno nigdje nema,
Kad béz tebe se nit plače, nit smije...
I zato stajem, gdje se god'ier javiš
I požudno te svojim uhom pijem;
A onda istek dalje ti se vijem —
Kad žednu dušu sasvim mi zatraviš.
I zato si mi svega blaga draža,
Ti moga doma zvonki štit i straža!

Al ponajdraža ipak onda si mi,
Kad slavnu prošlost dižeš nam iz groba...
I putiš rod, da već jedared snimi
To breme sramno i po zadnjeg roba...
Ah, onda mi je: ko da vidim prede,
Gdje prolaze uz bojovno već pjenje
A za njim' grne novo pokoljenje
Još oteščane sanjom trući vjede —
Doživjet hoću l' samo dane one
Il glava će da prije k zemlji klone?

Ja ne znam... Ali jednoga će dana
I meni samrt pokucat na vrata;
Al s njom ćeš, je l' de, ti i nepozvana
Pristupit brižno, moja drȗgo zlata;
I gukat ćeš mi tiho... i sve tiše
Ko nekoć čedu oko loga meka...
Ta i grob nije nego zipka neka,
Za bolji sv'jet što svakoga odnjiše —
I tako ćeš me otpratiti eto
I samoj gdje ti vrelo ključa sveto!

Noć na Griču.

Mjesečina zlatna pline
Krovovima starog Griča:
Pa mu kao od miline
O prošlosti slavnoj priča.

Tamo gore pjesnik K l e t v e
U sjenu se bl'iedu krije,
I svršene nakon žetve
Još blagoslov domom lije...

Niže dolje čeka drugi:
Hoće l' skoro svanut zora —
Iza šutnja on je dugih
Željan slatka R a z g o v o r a.

A ja šećem među njima
Gore dolje u noć kasnu;
Netko za mnom teško klima,
S koga cestom svjetla gasnu.

Sad je mir. Sred bližnjeg parka
Samo par se ruža nija —
A sa tornja svetog Marka
Poponoćni sat odbija...

U borbi mojih misli...

U borbi mojih misli
Ne teče dašto krv;
A mrtve ne izjeda
Zemaljski gȗusni crv.

Pa ipak mira nema
Ni lomnjava ni b'jes,
Dok oko mene danji
Il noćni dršće kr'jes.

Tek borbom kada slomljen
Na meki klonem log —
Uzvine se nad borce
Sa palmom mira Bog.

Iv. Ev. Šarić, — Sarajevo:

Poeta.

Sitno zrno biserovo na dnu mora
i ljubica u grmiću vrh ponora.

I kaldrma kopitima izgažena,
tanka staza u prašumu izgubljena.

Bor zeleni od crvića podgrizani,
hram do neba od Genija podizani.

Gusti bršljan, što hrid golu zagrlio,
ruševina, što ju cvijet okitio.

Komad mesa, što ga kljuje crn gavrane,
čaša krvi od Ljubavi prolijevane.

Školjka mala na dnu morskom razboljena,
u sedefu bol joj smrtna pritajena.

Na oltaru milog Boga sveti plamen,
za slobodu svoga roda granit kamen.

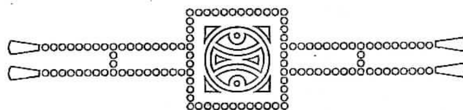
Iz rumene sjajne ruže miris pije,
u kaleže ljiljanove suze lije.

Poput vala o pećinu razbije se,
ko pećina sred valova ne miče se.

Pa provali kao vrelo iz pećine,
pa zaklikta kao vila sa planine.

I uzdahne i proplače i zapjeva
i zagrmi i ogrije i zasijeva.

I procvate kao ljiljan na njivama
i uvene kao ruža u baščama.

M. Sabić, — Vis:

Kad mišljah umrieti . . .

I.

Što me gledaš? Pokraj mene
što si niema stala —
ko na meke da ti grudi
grdna mora pala?

Što uzdišeš? Što ti krupna
oko suza kvasi?
Il je tebi — ko da već se,
već moj život gasi?

Il je tebi — ko da zadnji
moj se danak mrači —
a polako u sumraku
smrti sjen se vlači?

Il je tebi — odasvuda
ko da slazi tama,
a u tami ti si stala
blieda, niema — sama . . .?

II.

Ja sam bio bor zeleni
suroj na planini —
viko svjetlu, tami viko,
buri i tišini.

Ja sam bio bor zeleni,
koji granje vije —
a u granju toplo gniezdo
smjelog orla krije.

Ja sam bio bor zeleni,
što se rosom poji —
ali onog plamenoga
sunca se ne boji.

Ja sam bio bor zeleni,
što ga hršum stresa —
a on sure sa planine
gleda u nebesa . . .

III.

Dugo sam se na megdanu —
dugo, ljuto hrvo,
pa sam zasto — da polako
svenem kao drvo.

Kao drvo, koje cvate —
cvate, a ne znade,
da odnekud crv se jedak
oko žila krade.

Odnekud se jedak krade
crv, što žile toči —
nevidnijem dokle zubom
žila ne rastoči.

I ko drvo, koje vene,
ja polako mrijem —
i na svele grane svoje
tople suze lijem . . .

IV.

Savij meni oko vrata
svoje ruke biele;
pruži usne — da mi oči
sklopiš nevesele.

Savij ruke oko vrata,
ko da sa mnom mriješ —
pruži usne, ko da s mojih
zjena suze piješ.

Savij ruke — usne pruži,
ko da hoćeš — dvije
da se duše smrtno grle
ispred rake tije...

I uz srce, koje gine,
stisni grudi svoje, —
u tren jedan da osjetim,
smrt i život što je...

V.

Daj da tvojih grudi punih
čujem uzdisanje,
kao s rosnih šuma gustih
da to šušti granje.

I da čujem romon rieči,
koja laka njiše —
ko to slavulj s rosne bašte
sjetno da biljiše.

I da čujem dah ti čisti,
koji lak se vije —
kao mirluh gorskog svieta,
kada rosu pije.

Savij ruke oko vrata,
ko da sa mnom mriješ —
pruži usne, ko da s mojih
zjena suze piješ...

VI.

Bilo negda — ja sam s tobom
pjevo iza glasa;
vodio te stazom sreće,
rukom oko pasa.

Bilo negda — grijo sam te
svoje duše plamom;
dane svoje dielio sam
s tobom — s tobom samom.

Bilo negda — davo sam ti
sve, što život dao —
ah, sve cvieće, kojim bostan
mog života cvao.

Bilo negda — a sad zadnje
kad mi trnu zrake —
još ti evo nudim samo
polu tavne rake...

VII.

Ne čuješ li, ne čuješ li —
kao sjen u noći,
da to ide avet grdna,
smrtnoj u samoći?

Ne čuješ li, da se mrka
vlači i primiče —
na put dugi, na put lomni,
ko da mene kliče?

»Hajde sa mnom! Već je vrieme,
da se nekud kreneš.
Pogažena kao trava
što ćeš tu da veneš?

Hajde sa mnom! Već je vrieme,
da se nekud vrneš —
i sa ove zemlje sitne
da u bezkraj srneš...«

VIII.

Savij meni oko vrata
svoje ruke biele;
pruži usne — da mi oči
sklopiš nevesele.

To je samrt, koja vreba
i nad glavom stoji —
ko trenutak sa trenutkom
da nad glavom broji.

I ko rukom da me suhom
s grudi kida vjernih,
a u bezdan noći gluhe —
bezdan neizmjerni.

To je samrt... Pruži usne,
savij biele ruke —
od te puste, od te smrtne
da odahnem muke. —

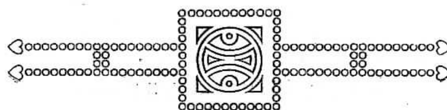
IX.

Savila si ruke biele,
ko da sa mnom mriješ —
pružila si usne vruće,
ko da suze piješ.

I sve šuti — a ja tiho
zadnju suzu lijem —
pa je meni ko da svetu,
tihu sanju snijem.

I na krilu sanje svete
ja se lagan njišem —
ko da zadnjom suzom ovom
cieli život brišem.

I ko sjena da se krilim
svietle na vrhunce —
i u osvit dana novih —
novo čekam sunce...

A. Kozakiewicz: Pastirče.

E. Laszowski i dr. V. Deželić, — Zagreb:

Pomilovanje Petra Zrinskoga i Franje K. Frankopana[1]) g. 1687.

(Epilog tragediji Zrinsko-Frankopanskoj.)

Godina 1671., a dan 30. aprila bio je težak udarac za Hrvatsku. Toga dana padoše glave bana Petra Zrinskoga i šurjaka mu Franje Krsta Frankopana pod krvničkim mačem u Bečkom Novom Mjestu. Ovim mahom uništena je za uvijeke slavna porodica Frankopana, a Zrinski domriješe s Ivanom Antunom godine 1703. u šlozberškoj tamnici u Grazu.

Teška bijaše osuda izrečena nad Petrom Zrinskim i Franom K. Frankopanom. Petar je lišen banske časti, koju zapremi Nikola Erdödy. — Sud, koji ih je imao suditi, bio je sastavljen od samih Nijemaca. Bili su to: Krsto Abele, Schwarzenberg, Lamberg, Martiniz, Nostitz, Montecucoli, Hocher, Dorsch. Knez Lobkovic izrično je tražio smrt njihovu, a izjavio se protivnim kazni doživotne tamnice. Kamo sreće po rod Zrinskih i Frankopana, da su osuđeni samo na tamnicu!

Već 18. aprila predlaže Abele, da se Zrinski kazni smrću i sastavlja mu pogrdni napis na grob. A 21. aprila sastavlja posebna konferencija način izvršenja smrtne kazne, koju imadu Zrinski i Frankopan pretrpiti.

U točki 8. ovoga zapisnika ustanovljeno je slijedeće: »Na želju prijatelja mogu se njihova tjelesa njima izručiti, ili drukčije časno ali u tišini i bez ikakva sjaja i slavlja pokopati. Ne smije ih se također krvnik dotaknuti, izim ako bi bila najveća potreba, ili bi to sami zahtijevali. Inače biva, da se kosa reže i svlači odijelo općenito kod takovih plemenitih osoba, po njihovim dvorjanicima i drugim slugama, što im se ne smije uskratiti. (Ova se točka ima dati na čitanje samo kralju i radi raznih obzira neka se u plenumu ne izvijesti.)«[2])

Iz ove točke vidimo, da su i njihovi suci, tuđinci, bili spremni, da njihova tjelesa predađu prijateljima, i da se s njima postupa kao s plemićima.

Nu gdje su bili prijatelji Zrinskoga i Frankopana? Žena Petrova Katarina i sin mu Ivan bili su zatvoreni, nećak mu Adam sin Nikole u rukama majke po rodu i osjećaju tuđinke. A ostali prijatelji zatvoreni ili u progonstvu. A narod hrvatski, koji je bolno podnašao težak gubitak njihov, bio je pritisnut neprijateljima Zrinskoga i Frankopana. Znamo, da je i ban Nikola Erdödy bio protivnik njihov i njihove nekadašnje moći i slave. — A tko bi se bio i usudio tražiti na izručenje njihove zemne ostanke?

Strašna osuda izrečena je konačno za Zrinskoga 23., a za Frankopana 25. aprila 1671. — Po toj osudi osuđen je svaki od njih, da: »po tom bude lišen sviju časti, njegova imanja zaplijenjena, njegova uspomena sa svijeta brisana, i napokon njihova osoba izručena krvniku, koji će mu na mjestu, kako ide, njegovu desnu ruku zajedno s glavom odsjeći, i tako ga smaknuti...«

Ova krvna osuda ublažena je u toliko, što ih je kralj 29. aprila pomilovao od sječenja ruke.[3])

Osuda proglašena je 29. aprila, a 30. aprila pale su glave Zrinskoga i Frankopana.

*

Ispitujemo li sada sam čin Zrinskoga i Frankopana, sud i mjesto suda, i to sa stanovišta ugarsko-hrvatskih zakona!

Teške prilike, koje su nastale u Ugarskoj i Hrvatskoj, naročito za vlade kralja Leopolda I., kojima su dali povod razni njemački generali i zapovjednici, pak i posljedice mira vašvarskoga (1664.), znatno su vrijeđale u dušu prava i slobode ugarskoga i hrvatskoga plemstva. Ovi čini krnjili su slobodu i vlast plemstva i države, unatoč pozitivnih zakonskih propisa.

Plemstvo ugarsko i hrvatsko bilo je povrijeđeno, a i sloboštine kraljevstva ugarskoga i hrvatskoga. Nije onda čudo, da se je počelo pokazivati opće nezadovoljstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Ugarskim i hrvatskim velikašima činilo se sve to povredama sloboda njihovih, što dokazuju mnoga i premnoga gravamina ugarskih i hrvatskih plemića. Ni otkuda nije bilo saniranja. Savjetnici kraljevi znali su sve to prikazati kralju u drugom svijetlu, nego li je doista bilo.

Bila je tu jedna zakonska ustanova, koja je plemstvu pružala oružje protiv kralja. Bio je to čl. 31. zlatne bule kralja Andrije II. od g. 1222., koji je dozvoljavao plemstvu pravo otpora i prigovora protiv kralja. Taj članak glasio je: »Ako bi mi (t. j. kralj), ili koji od naših nasljednika u koje god vrijeme hotio

---

[1]) Preštampavanje ili priopćivanje ovoga članka bilo u izvatku ili notici dozvoljavamo samo uz naznaku vrela, t. j. naznakom, da je iz »Hrv. Prosvjete«.
E. Laszowski. Dr. V. Deželić.

[2]) Rački Isprave o uroti 535.

[3]) Rački o. c. 554. 555.

uraditi protiv ove naše ustanove (najme ustanovama zlatne bule), slobodno je krepošću ovoga, bez da postanu krivcima kakove nevjere, koli biskupima toli i ostalim velikašima i plemićima kraljevstva, svima i pojedincu, sadanjima i budućima te slednjima, uvjeke se oprijeti nama i prosvjedovati protiv nas i naših nasljednika.«

To je bila dakle ustanova, koja je u slučaju povreda prava i sloboda zakonom zajamčenih pobunu protiv kralja učinila legalnom. Nije onda čudo, da je doista planuti imala buna, kojoj su bili vođe ban Petar Zrinski, Krsto Frankopan, Franjo Rakoczy, Franjo Nadaždy, nadbiskup ostrogonski Lippay, Veseleny i dr., a njima se pridružio i Tattenbach.

Kako se je ta buna razvijala i kako je i ugušena u svom zametku, poznato je iz povijesti. Ona je minula bez krvoprolića — izim poginulih na stratištu vođa njezinih: Zrinskoga, Frankopana, Tattenbacha i Nadaždyja.

Vidimo, da ova buna nije imala baš nikakovih teških posljedica.

Nastaje pitanje, da li je bilo sudište i osuda izrečena nad Zrinskim i Frankopanom, legalna, i to u duhu tadanjih ugarsko-hrvatskih zakona.

Po ugarsko-hrvatskim zakonima, potpadali su Zrinski i Frankopan pod sud, što ga propisuje zakon od 1622. art. 20. § 2. Po ovom zakonu imao je suditi plemića krune sv. Stjepana kao »membrum sacrae coronae«, a i u slučaju, kad bi počinio »notam infidelitatis«, palatin ugarski sa kraljevskim sudom (tabula regia).[4])

Zakoniti dakle sud bio bi za Zrinskoga i Frankopana, kao velikaše krune ugarske, samo sud, što ga ustanovljuju zakoni ugarsko-hrvatski, a ni koji drugi, a najmanje sud tuđe zemlje i po tuđim zakonima.

Zrinskomu i Frankopanu sudio je tuđi sud i po zakonima tuđe države. U tom slučaju sud bečki, a po zakonima njemačkoga carstva.

S toga dakle je osuda Zrinskoga i Frankopana u smislu zakona ugarsko-hrvatskih apsolutno nezakonita i s toga u državi ugarsko-hrvatskoj bez kreposti.

To je tim više, jer osudu njihovu nije nikada odobrio ni potvrdio ni jedan ugarski ni hrvatski zakon.

Drukčije je bilo sa osudom izrečenom nad Tattenbachom. On je bio velikaš carstva njemačkoga i s toga je njegova osuda i kazna legalno izrečena.

Nu da je i bilo samo sudište i osuda izrečena po zakonitom i kompetentnom sudištu, t. j. po sudu u smislu zakona ugarsko-hrvatskih, i da je doista u Ugarskoj i Hrvatskoj bila mučke odobravana, sve bi to bilo brisano i bez kreposti postalo, kako i jest postalo slijedećim faktom.

God. 1687. stupio je u krijepost dekret IV. kralja Leopolda I., koji je veoma važan, jer je požunski sabor prihvatio vrlo važne ustanove.

Artikulom 1. proglašuje se Josip sin Leopoldov kraljem Ugarske.

Artikulom 2. proglašuje se primogenitura u nasljedstvu kuće Habzburške.

Artikulom 3. zaključuje sabor, da u slučaju, ako kralj Leopold I. ne bi imao muškog potomstva, imadu ga naslijediti prvorođenci tadanjega španjolskoga kralja, ne bi li bilo ovih, ostaje pravo kraljevini ugarskoj stari slobodni izbor kralja.

Artikulom 4. dokida se artikul § 31. zlatne bule kralja Andrije II. od g. 1222., koji je dozvoljavao plemstvu pravo resistencije protiv kralja.[5])

Ova ustanova učvrstila je centralnu državnu vlast, i svakako je inaugurirala u buduće sigurni državni poredak i razvoj. Kad su dakle ova četiri artikula činila znamenite tečevine za centralnu vlast državnu, naravno je, da se je moralo dati i plemstvu neka koncesija, odnosno specijalna milost kraljeva, a naročito rekompenzacija za ukinuće artikula 31. zlatne bule, koja je mnogo jada zadavala i kralju i plemstvu, zato evo već slijedećim artikulom 5. podijeljuje se:

Amnestija radi buna, koje su se zbile za minulih vremena, kao i od onda do tada, općenito svima i pojedincima bez razlike, a protegnuta je i na Eperješku istragu (commissio), a jedino od te amnestije izuzeta je glava veleizdajnika (perduellionis) i njezine pristaše.

Za bolje razumijevanje priopćujemo i sam taj artikul u cijelosti, kako glasi u originalu:

»Amnystia ob excessus, tam superioribus disturbiorum temporibus; quam expost in praesens, generaliter omnibus, et singulis indifferenter, commissos, elargita: ac etiam ad Eperjesiensem commissionem extensa: exceptis ab eadem; capite perduellionis et cum ipso perseverantibus.

Articulus 5.

Fideles status, et ordines, cum submissa devotorum animorum suorum fidelitate contenti redduntur, generalis amnystiae, tam mediantibus pa-

[4]) Corpus iuris Hungar.

[5]) »Ut scilicet legitimus suis regibus, praetextu violatarum regni libertatum, et immunitatum, Ungari resistere, armaque contra eosdem sumere non possent.« Tako tumače Rubricae... iuris Hungarici pars II. p. 224. Tyrnaviae 1734.

tentibus et publicis manifestis, edictisque ex parte omnium in communi, et singulorum in particulari; quam etiam per serenissimum Lotharingiae ducem, in anno 1684. evoluto, occasione quorumcumque et per quoscumque indifferenter his praeteritis sub revolutionibus, et motibus, contra eandem suam maiestatem sacratissimam patratorum delictorum elargitae, publicis regni statutis instauranda super insertione, facta ipsorum humili instantia, clementer admissa; et exhinc suae maiestati sacratissimae in eos exhibuta clementia, eo maiori; quo nempe eiusmodi amnystiam ad praenotatae quoque Eperjesiensis commissionis, et illius processus abrogatam continuationem, ratione praeteritorum in praesens tempus post eandem etiam priorem amnystiam qualitercunque, et per quoscunque indifferenter, ne fors commissorum notoriarum delictorum, et excessum, ad haeredes quosque et successores medio tempore demortuorum extensam, eadem maiestas sacratissima perbenique resolvere; ac per hoc perpetuae, et irrerrocabile oblivioni praemissa, et singula tradens, eosdem universos suos status, et ordines in priorem suam plenam caesareo-regiam gratiam recipere; ac ab eadem duntaxat nefariae perduellionis caput praescium,* et suos asseclas cum ipso adhunc perseverantes, excipiendos, ac veluti publicos patriae hostes, et legitimo regi suo perduelles, pro proscriptis vique praesentis statuti condemnatis censendis, et ubique ad infligendam ipsis demeritam iuris poenam prosequendis; fidelibus denique statibus, et ordinibus expost cum iisdem exercendam mutuam correspondentiam aut commercium de plano et simplici, sub nota, et poena perpetuae infidelitatis interdicta, declarare dignata est.«[6])

Taj znameniti za nas artikul sadržaje generalnu amnestiju, podijeljenu po kralju, te potvrduje amnestiju, koju je god. 1684. podijelio vojvoda Lotarinški i to pogledom na koje mu drago počinjene delikte za vrijeme minulih ustanaka i buna, i na koje mu drago osobe, koje su ove delikte počinile: »occasione quorumcunque et per quoscunque indefferenter his praeteritis sub revolutionibus et motibus contra eandem suam maiestatem sacratissimam patratorum delictorum«; a ova se imala unesti u državne zakone. Amnestija protegnuta je takoder i na Eperješku istragu, koja se i obustavlja, a na amnestiju imadu takoder pravo i oni, koji su iza gornje amnestije počinili bune, a proteže se i na nasljednike umrvših jur buntovnika. Ujedno se sve te bune i delikti »stavljaju u vječnu i neopozivu zaborav«. Kralj prima u milost svoje státiše i redove, jedino izuzeti su od amnestije »poznata glava sramotne veleizdaje i njezini sljedbenici«, koji se proglasuju javnim neprijateljima domovine.

Glava nevjernika bio je Mirko Tököli. Kad se ovaj nije pokorio, ponovno je god. 1715. dekretom kralja Karla VI. zajedno s Bercsényijem proskribiran i osuđen.

Što dakle razabiremo iz ovoga artikula 5.?

Istražimo dakle duh i sadržinu toga artikula!

1. Potvrduje se generalna amnestija od g. 1684. izdana po vojvodi Lotarinškomu.

2. Ova je izdana i potvrđena bez razlike »indifferenter« za sve osobe, koje su u kojem mu drago prvašnjem vremenu počinile prevrate protiv kralja, i time počinili veleizdaju ili drugi kakav zločin.

Dakle jasno je, da se ova amnestija protezala i na bunu Zrinsko-Frankopansku. Njome su dakle amnestirani i Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan i u onom slučaju, kad bi njihova osuda bila po ugarsko-hrvatskim zakonima pravovaljana, ili bi se makar takovom mučke bila shvaćala. To doista nije izrijekom rečeno, ali se samo po sebi razumijeva.[7])

Tako su evo Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan milošću kraljevom pomilovani, i u grobu svom uspostavljeni na časti i dostojanstva, koja su im za života pripadala, a koja su osudom od 29. aprila 1671. izgubili bili. Oni su opet uskrsnuli oprani od teške i strašne osude, koja ih je makar i po nekompetentnom sudu uništila.

Možda će tko pitati, a zašto nije uslijed te amnestije pušten iz zatvora mladi Petrov sin grof Ivan Antun Zrinski. Znamo, da je protiv njega iznesen čin, koji ako i nije dokazan, ipak je bio direktnim povodom njegovog utamničenja. Okriviše ga, da je g. 1683. vodio Tatare, kad su Turci podsijedali Beč.

[6]) Corpus iuris Hungar., Budae 1779. II. 79. K riječi »praescium«, koju smo označili zvijezdicom, ima sub nota ovo Tumačenje: »nempe Emericum Tököly, qui se ducem Ungariae dixit, regnumque totum clientelari iure Turcis subiecit, eosdemque ruptis induciis, ad obsidendam Viennam stimulavit. Vide Rubric. iuris Ungar. ad h. a. Ubi historiam huius temporis usque ad pacem Carloviczensem anno 1669. conclusam, synoptice retulimus.« Tu istu opasku nalazimo u milenijskom izdanju Corpus iur. Hung.

Dakle je izvan sumnje, da se glavom tadanjega ustanka smatrao samo Tököly.

[7]) Ovo tumačenje prihvaća i naš odlični kriminalista, g. kr. sveuč. profesor dr. Josip Šilović, na kojega sam se osobno obratio, e da sigurnije ustvrdim ovo tumačenje.

Uhvatiše ga na Aniži i strpaše u zatvor, iz kojega se već ne izbavi.

Tumač k tomu, da nije pušten na slobodu i bio dionikom amnestije u Ugarskoj i Hrvatskoj, bit će po svoj prilici ovaj: God. 1678. imenovao ga car Leopold zapovjednikom jedne pukovnije. On je dakle stupio u carsku službu; i po tom je potpadao pod vojne zakone carstva. On je tako počinio kao carski vojnik zločin — doista nama nedokazan, a počinio ga na teritoriju carstva, a s toga je i kao carski vojnik suđen po zakonima njemačkoga carstva.

Što više, Ivan Zrinski stupivši u carsku službu, ogriješio se je o zakone ugarsko-hrvatske (g. 1596. a. 22 i 1602. a. 8.), koji nijesu dozvoljavali stupiti u stranu vojsku. Uz to nije Zrinski imao nikakovih imanja u Ugarskoj ni Hrvatskoj, dakle je bio sasvijem na milost i nemilost carevu. — On je dakle sasvijem — ako i protiv volje svoje morao stupiti u carsku službu, i time se odreći svoje domovine i njezinih zakona.

Evo s toga ga zacijelo držalo, da nije dionikom ove amnestije.

*

Još ćemo nešto istaknuti, što je vrijedno, da se iznese.

God. 1670. postao je Kolonić biskupom Bečkog Novog Mjesta. Zacijelo bio je to čovjek vrlo plemenit, a takovim ga i povijest prikazuje. Njemu se ipak nije mililo, da se sasvijem izbriše trag Zrinskomu i Frankopanu, koji su trunuli u raci crkve sv. Mihalja u Bečkom Novom Mjestu. On je ipak uviđao, da su to bili slavni muževi, makar su i teško pogriješili. Kolonić zamoli g. 1675. kralja Leopolda I., da mu dozvoli postaviti spomenik na grobu Zrinskoga i Frankopana. I gle, car i kralj Leopold to dozvoli, a što više, sam je 16. februara 1675. doznačio Ayru, načelniku Bečkog Novog Mjesta, 150 for. za grobni spomenik Zrinskomu i Frankopanu.[8])

Tako evo postavljen je spomenik na grob hrvatskih velikana. Nu što govori napis? Kako ih zove? Zrinskoga zove »banom hrvatskim«, a Frankopana »markezom«. A je li se može misliti, da je ovakav napis mogao doći na grob bez znanja i privole kralja Leopolda? Nipošto. Za cijelo je napis predložen kralju Leopoldu, jer ni Kolonić ni načelnik Ayr ne bi se bio hotio ogriješiti protiv osude izrečene nad Zrinskim i Frankopanom, koja ih je lišila svih časti, dakle i naslova, koji se ne bi smio staviti ni na grob njihov.

Evo, što iz toga izvodimo: Nema dvojbe, kralj Leopold bio je meka srca, i u duši je sažalijevao Zrinskoga i Frankopana, jer je za cijelo uvidao, da je s njima izgubio junake i vojskovođe. On im se dakle već tada smilovao i dozvolio, da im se na grob stavi dični naslov. Rek bi, to je bila mučke izrečena amnestija, barem u srcu kralja Leopolda. — Za cijelo je kralju Leopoldu žao bilo pogubljenih junaka, i uviđao je, da sve to nije bilo tako pogibeljno, kako su mu predočili.

Jasno se to vidi i po tom, što je kralj Leopold već 16. jula 1671. pomilovao Franju Bukovačkoga i dozvolio povrat njegovih zaplijenjenih imanja.[9]) Znamo pako, da je Bukovački bio najglavniji pouzdanik Zrinskoga.

*

Čuditi se moramo, da je ova amnestija u Hrvatskoj bila neopažena.[10]) Nemamo barem dokaza, da je ovu tko opazio, i da bi bio uvidio, da se odnosi i na našeg Petra Zrinskoga i Franju Frankopana. Minulo je 243 godina, a mi smo Hrvati držali, da Zrinski i Frankopan nijesu nikad postigli žuđenu milost kraljevu. Postigli su ju, ali mrtvi u ledenom grobu u tuđoj zemlji. — Držali smo ih prognanicima, kojima se nije moguće časno vratiti u domovinu, držali smo ih, da su kao duše u čistilištu i čekaju čas, da se riješe privremenih muka. Evo sve je tako bilo do god. 1687. Ova im je godina i milost kraljeva povratila slavno ime, dične časti i milu domovinu.

Danas nam je jasno, da je uspomena Zrinskoga i Frankopana zakonito uspostavljena, i da narod hrvatski, slaveći ih kao svoje velikane i junake, čini to sasvijem mirne duše, i da time ne čini nikakovu povrijedu svoje od pametara vjerne odanosti i nepokolebive privrženosti prema svom uzvišenom vladaru.

Slavljenje Zrinskoga i Frankopana isključivo je u prvom redu hrvatska stvar, i mora takovom ostati do vijeka. Nema dvojbe, da je opravdano, što i Ugri slave Zrinskoga i Frankopana, jer ovi bijahu nosioci istih ideja slobode, kojih su bili Rakoczy, Veselenyi, Lippay, Nadaždy i drugi ugarski velikaši i plemići. Cilj im bijaše zajednički: sloboda Ugarske i Hrvatske. Zrinski i Frankopan nosili su na srcu dobrobit Hrvatske, a ostali Ugarske, ali bez narodnostvenih opreka. S toga držimo, da su Veselenyi i Nadaždy sudionici

[8]) Oesterreichische Gedenkbücher u c. k. financ. arkivu u Beču. Podatke mi prijateljski ustupio moj stari školski drug Dr. F. pl. Šišić.

[9]) Starine XXIV. 90.—91.

[10]) Tumačiti se može to time, što nije do 200-godišnjice smrti njihove 1871. kult Zrinsko-Frankopanski bio razvijen u hrvatskom narodu.

slave Zrinskoga i Frankopana. Zrinski i Frankopani su Hrvati i slava njihova ne će nikad potamniti, dok bude Hrvata i Hrvatske!

Savezno sa ovim riješenim pitanjem stoji pitanje glede prijenosa kostiju Zrinskoga i Frankopana u domovinu.

Ima li tomu zapreke? Držimo, da nema s nikoje strane. Amnestija je tu, kosti njihove su u grobu, kojega je vlasnikom društvo Braće hrv. Zmaja.

Kad su Braća hrv. Zmaja 20. jula 1907. iz skupnog zapuštenog groba izvadila kosti, pohraniše ove u dvostruki kovni lijes, u koji je metnuta u limenoj posudi spremljena pergamena isprava, koja svjedoči autentičnost kostiju. Isprava ova, pisana latinski, glasi u hrvatskom prijevodu:

Godine gospodnje 1907., 20. jula, na groblju Bečkoga Novoga Mjesta, iskopane su kosti grofa Petra Zrinskoga, nekoč bana hrvatskoga, i markeza Franje Krsta Frankopana iz skupnog groba zvanog »Schachtgrab« i postavljene su u taj lijes u prisutnosti potpisanih. Spisi o provedbi toga čuvaju se kod poglavarstva Bečkoga Novoga Mjesta i u arkivu Braće hrv. Zmaja u Zagrebu, kojih brigom je ovaj prijenos obavljen i kojih pečatom je ovaj spis podpečatan.« Slijede potpisi: »Emilij Laszowski, vel. meštar B. H. Z., Dr. Velimir Deželić, zamjenik vel. meštra B. H. Z., Stjepan Širola, protonotar B. H. Z., Filip Hajduković, kapelan B. H. Z., Dr. Rudolf Horvat, Franjo Dulibić, cand. med., Ign. Schwarz, podnačelnik Bečkog Novog Mjesta, Dr. Gaiser, grad. okružni liječnik, Tonka Deželić, Gjurgjica Deželić, Feodora Laszowska, Josip Hofbeck, nadzornik groblja«.

O ekshumaciji i pokopu kostiju sastavljen je odmah zapisnik kod grad. poglavarstva u Bečkom Novom Mjestu pod br. 12.923. Po ovom zapisniku je kovni lijes kao i grob vlasništvo B. H. Z., za koji potonji vrijede ustanove tamošnjega grobnoga reda. Kosti pako same ostaju do daljnje odredbe vlasništvom grada Bečkog Novog Mjesta, koji si pridržaje potpuno pravo s njima raspolagati, ipak će o svakoj namjeravanoj promjeni sadašnjih prilika izvijestiti društvo B. H. Z., odnosno njegovog pravnog nasljednika. Ujedno se izjavilo gradsko poglavarstvo pripravnim, da će u slučaju posredovanja kr. hrv.-slav.-dalmat. zem. vlade prepustiti kosti Zrinskoga i Frankopana, da se prenesu u domovinu.[11])

Tom su zgodom Braća hrv. Zmaja postigla mnogo. Grad Bečko Novo Mjesto ne će se protiviti prenosu kostiju u domovinu.

[11]) Pobliže: Dr. V. Deželić i E. Laszowski: Kosti Petra Zrinskoga i Kr. Frankopana. Zagreb 1907. — (Izdanje Braće hrv. Zmaja.)

S ove dakle strane nema nikakove zapreke.

A da će Braća hrv. Zmaja radosno otvoriti grob Zrinskoga i Frankopana, koji je njihovo vlasništvo, to je sasvim razumljivo, jer to je njihova hrvatska dužnost i polučenje njihovih ciljeva, koje si staviše spasivši smrtne ostanke hrvatskih velikana.

Dakle ni s ove strane nema zapreke.

Pouzdano se nadamo, da ni s koje strane ne će biti zapreke, jer su Zrinski i Frankopan još g. 1687. pomilovani i oprani svake ljage, koju im nanijela njihova pobuna protiv kralja, te teška osuda i kazna. Njima je amnestijom potpuno uspostavljena čast i ime, koje su za svog slavnog života nosili.

Njihova je uspomena rehabilitirana pred Bogom i ljudima zakonom i državom. Oni nijesu više žigosami nevjernici u nemilosti kralja, oni su dekretom IV. kralja Leopolda od g. 1687. u potpunoj milosti krune. A da su bud kojim sretnim slučajem umakli smrti — i ne bi bili bunu nastavili, što za cijelo ne bi bili učinili — oni bi g. 1687. opet bili vraćeni svom kralju i domovini, a rod Zrinskih bi za cijelo još danas sjao na obzorju hrvatskoga naroda.

Oni danas više nijesu veleizdajnici, jer su s te ljage oprani milošću svoga vladara.

Drukčije je moralo biti s prenosom kostiju ugarskih velikana Mirka Tökölija, njegove žene Jelene Zrinske i Franje Rakoczy-ja. Kako smo već spomenuli, bio je Tököly god. 1687. izuzet od amnestije, pak je i god. 1715. dekretom kralja Karla VI. artikulom 49., 52., 53. ponovno proskribiran zajedno sa Bercsényijem. Oboje su ostali do smrti nepomilovani i umrli su kao otporni neprijatelji kralja svoga u tuđoj tada neprijateljskoj državi turskoj. — Tököli je ostao nepokoriv i nakon podijeljene mu amnestije prigodom satmarskoga mira (1711.). Zato je i trebalo, da se posebnim zakonom dozvoli prenos u Ugarsku, što se je uredilo zakon. čl. XXII. g. 1906., a država je votirala 550.000 kruna za to slavlje. Prenos njihovih kostiju u Ugarsku bilo je pravo narodno slavlje, kakovo umiju Madžari iskazivati svojim velikanima.

Analogno tomu neka je priušteno i nama Hrvatima, da i mi naše velikane dostojnim načinom sahranimo u hrvatskoj zemlji, za koju su oni i njihovi predi lijevali svoju krv.

To je želja naroda hrvatskoga, a mora da je simpatično i narodu ugarskomu, tim više, jer i Madžari slave Zrinskoga i Frankopana kao suborioce za njihovu slobodu.

Što bi dakle slijedilo, kad bi se kosti Zrinskoga i Frankopana prenesle u domovinu. Kad bi se pre-

nesle sa svim pravnim posljedicama amnestije od g. 1687.?

Budući da je dakle gore dokazano, da je amnestija g. 1687. rehabilitirala Zrinskoga i Frankopana, to prikazuje slavljenje njihove uspomene i njihovih djela junačkih u skroz drugoj boji, barem za one, koji su u slavljenju tom nazrijevali neki demonstrativni izražaj. Mora se priznati, da je slavljenje Zrinskoga i Frankopana doista često nosilo značaj demonstrativni prema prilikama i vremenu i pogledom na one, koji ih slaviše.

Prihvati li se općenito sadržaj ovih redaka, koji je dovoljno obrazložen na osnovi zakona ugarsko-hrvatskih, bit će slavljenje Zrinskoga i Frankopana gledano skroz u drugom svjetlu: ne slavljenjem veleizdajnika i buntovnika, već slavljenjem narodnih junaka i mučenika, koji su svoju kazan pretrpili, ali opet uspostavljeni, s kojih je skinuto rek bi državno prokletstvo, i opet postali dionicima pravice i povraćeni svomu kralju, narodu i domovini.

Sličnih slučajeva prikazuje nam historija u izobilju, ne samo svjetska, već i hrvatska.

Ante Petravić, — Murvica p. Bol:

Silvin Sardenko.

Literarni portret iz moderne slovenske lirike.

U dvjema zbirkama (»V mladem jutru« g. 1903. i »Roma« g. 1906.) Silvin Sardenko (pseudonim Dr. Alojzija Marhara) opjeva religijozna čuvstva, što mu zanosno provriješe iz srca prepunog žive i nepokolebive vjere. Ove dvije Sardenkove zbirke čine cjelinu, jer u obadvjema iskazuje svoje iskrene vjerske osjećaje i zanose. Dok »V mladem jutru« iznosi uspomene i utiske iz vremena djetinjstva i mladosti u rodnoj Sloveniji, u »Roma« izli čuvstva, što ga prožeše u vječnom gradu. Svaka od ovih Sardenkovih zbirki opet je za sebe potpuna cjelina.

Sva Sardenkova lirika sadržajem može se u kratko obilježiti ovim stihovima Paul Verlaine-a u zbirci »Bonheur«:

Je crois en l'Eglise romaine,
Catholique, apostolique et
La seule humaine qui nous mène
Au but que Jésus indiquait,

— — — — — — — — — —

Je confesse la Vierge unique,
Reine de la neuve Sion,
Portant aux plis de sa tunique
La grâce et l'intercession.

No osim ovoga glavnoga vjerskoga obilježja Sardenkove lirike iskače žarka ljubav za rođenu grudu i neodoljiva čežnja za seocem, gdje je izniknuo.

Sve u prirodi mora da se na nekoga osloni, da u nekoga potraži potpornja i pomoći. Pjesnik se čak u djetinjstvu utekao pod okrilje nebeske kraljice Marije, pa mu je ona danje Sunce i noćni Pokoj.

No nije ona zaštitnica i pomoćnica samo njemu, već svemu ljudstvu rodnoga mu kraja. To dokazuje iznoseći pod svakim pojedinim člankom »Zdrave kraljice« po jednu sliku iz djetinjskih uspomena:

Marija je »mati milosti«, jer majci, koja je sedam godina venula za sinom na daleko, povraća ga ulivši mu u srce neodoljivu čežnju za milom majkom i rodnim krajem.

Tužna udovica hoće da se utopi u Savu, jer više ne nahodi ni kod koga utjehe. Predvečernje zvonce trže je od te namisli: Ko da čuje u toj zvonjavi opomenu, da se uteče u nevolji Onoj, kod koje je i prije našla utjehe i milosti. To joj produljuje »življenje«.

U nedjeljno popodne svijet se razišao iz crkve: U selu starci uz rujnu kapljicu pričaju prošle zgode, a momčad se uhvatila u kolo. U pustoj Marijinoj crkvi zaostala starica, pa joj se u molitvenoj ekstazi pričinja, da je već u raju: užgano crkveno kandilo je zvijezda vrh neba, oltar je božje prijestolje, miris cvijeća su anđeli, a prostor u crkvi pred njome je rajska prostorija. I osjeća starica »slatkost«, ko da ide u nebo.

»Zapuštenom djetetu Evinom« predadoše pri smrti majke sličicu blažene Djevice i rekoše, da joj je to nova mati. Jadna Nežica osjeća, da nema više mile majke, koja ju je milovala i cjelovima umivala. Ide na grob majke, roni suze nad svježim grobnim vijencem, i pita sunce, goru, polje, kad će joj mati ustati iz groba? Kada vidi, da joj nitko ne odgovara, obraća se Marijinoj sličici: Kaži mi, nova moja majčice, što radi u grobu moja pokojna mati? Možda ne može da mirno spava? I ako sanja o svojoj Nežici, doista će se od žalosti probuditi...

— Povej mi, nova mamica moja,
kaj dela v grobu mamica rajna?
Nemara mirno spati ne more?
In če o svoji Nežici sanja,
od žalosti se še prebudi...

Na pjesnikov prozor doletjela golubica krvavih nogu i krila. Pita je pjesnik: Imaš li novosti? — Moje su novosti grozne. Vraćam se s balkanskih gora, gdje slavenska braća krvare. Dok ih nemili Azijat tlači i mori, oni umiru dižući vapaje k Onoj, te je Utočište žalosnih. Golubica se smilovala, pa im svojim nožicama rane umivala, a krilima vruće rane hladila.

Dok sestrice mole za svoju sestru Serafinu i guše svoj plač, ona čuje crkveno zvonce, da joj zvoni na agoniju, pa se smiješi. To ju je zvono zvalo dosada u crkvu na molitvu, a sada je zove u vječni dom Marija, da joj pokaže svojega sina — Isusa.

Stanka oboljela smrtno. Tada iz daleka zazvonilo zvonce i oznanjivalo, da Stanki dolazi nebeska utjeha: Putem su išla trojica, a njima na susret hitjelo ljudstvo iz sela:

Najprvi v svilnem plaščku
kot solnce je žarel,
in drugi ga je molil,
a tretji z lučko šel.

Drugi i treći naskoro ostaviše dom, a prvi se zadržao i Stanku ozdravio, taj »blagoslovljeni plod Marijine utrobe«.

Pastirče Tinko je najsretniji, kada se popne na brijeg do Marijine kapelice, jer:

Gori mu zlati
dnevi teko,
židane volje
poje samo,
sladke mu sanje
v duši cveto.

Ove čuvstvene slike i uspomene iz religijoznoga života rođene grude dozivlju mu u pamet vlastite uspomene i doživljaje:

Pjesnik se već odijelio od svoje mladosti. Do nekoga doba su zajedno išli, ali se napokon rastali. Preostaše samo uspomene: Njegova mladost ostala u rodnome selu, a on je pohitio, da sakrije suze, što mu potekoše niz obraz na taj rastanak.

Sjeća se: Padale su sniježne pahuljice, a u duši dizale se misli poput maglâ. On je zamišljeno prislonio glavu. Pristupila k njemu majka i rekla mu: Neka sam odabere stazu budućnosti, jer će po njoj sâm da stupa; ona će tad valjda ležati u grobu. Pjesnik je na te riječi jedva suzdržao suze... Majka mu onda šapnu: — Sinko moj, pođi u sveti dom, uteci se »Utješenju nevoljnih«, neka te riješi sumnjâ, neka ti ukaže stazu života. On posluša — i kada je izašao iz crkve, opeta su padale snijежne pahuljice, ali ne više poput maglâ, već kao nade iz boljega svijeta, a magle, što mu srce ovijale, bježale su...

Pjesnik pošao daleko od rodnoga sela u svijet, na nauke, ali se misao neprestano vraća u rodni kraj: Otkada je otišao, dolaze mu vijesti, kako je sve tužno i pusto u njegovoj kući. Prazna sobica postala slika jesenjih dana; lastavica ne prilazi pod strehu, da se gnijezdi; gdje prije nicale »vijolice«, sada rastu »trnolice«. Bratove su mu oči govorile, kad se na rastanku zagledaše:

Da si člověk,
ki stoji ob grobu
in po dragih
plaka dan za dnem.

Naprotiv brat nesumnjivo u pjesnikovim očima čitaše:

Da sem človek,
ki ljubezni svoje
izgubljene
išče po grobeh.

Iz dragih mu krajeva doletjela ptičica i zapjevala: Sve pjesnika počelo zaboravljati. Kandioce, što ga nažigao pred kipom, više ne gori. Ruža, što je posadio, ne cvjeta. Ipak mu donijela jednu utjehu. Ne zaboravila ga presveta Djevica, što joj podigao znamenje. To mu olakšalo gorčinu pri srcu! Našao je u »Ivanjem selu« crkvicu, podobnu njegovoj »crkvici šentjurskoj«, ali mu ipak nešto manjka: — »Ni srca, da bi se z njim pogovarjal po domače.« Sva su »njegova srca« daleko, sve »njegove zvijezde« sjaju visoko gore. Nema kome, da se za to izjada. Ostala mu ipak iz djetinjstva najmilija uspomena: To je Ona, kojoj je razotkrio čežnje svojega srca još u djetinjstvu. Ona će mu dati duši poleta, da se uzdigne nad lijetom ptica, onamo, otkuda mu zvijezde svojim očicama namiguju.

Pjesnik stupio na novu stazu života, postao božjim svećenikom. Sutra će u crkvi sv. Kancijana otpjevati prvu sv. Misu. Tek sutra, ali je davno mislio na taj dan:

Klical sam ga
izza gorskih mej
kakor ptico
skrito sredi vej,
za katero
trepetamo,
da nam ne zbeži naprej...

Noćas je divan čas za njega: njegova duša nije doma; ona negdje na putu do neba razmišlja sreću blaženih:

nocoj je lep večer,
in moje duše ni doma:
nekje na potu do neba
premišlja srečo blaženih.

Poput dviju laganih maglica, pozlaćenih od sunčana rumenila, dotaknule se jedva vidno dvije ljubavi u sinjim visinama. Prva je bila žalosna: još večeras ona je vladala u pjesnikovom srcu; sutra mora da ostavi te tople grudi. Druga se ljubav radovala: Ona još večeras plamti u raju u serafinskim dušama; sutra će da sađe s neba i postane jutrom srcu, kojemu prva ljubav bijaše noć!

Pjesnik stupit će u cvjetni vrt i ubrat će bijeli karanfil, da mu već nikakav dah ne oduzme čistih misli. Kleknut će u polju pred križem na žarkom suncu, da mu svete želje nikad ne ugasnu. Potražit će šumsko vrelo, da ohladi usne, i da besjedama svojih usna tješi žalosne. Penjat će se uz strmu goru po dvorištima, da mu znoj, potekao u božjem djelovanju, omili poput biserja. U gori će posjeći lijepo i tvrdo bukovo drvo, da ustraje u dobroj nakani sve do groba.

Njegovom se »novomašnom« dnevu veseli najviše — majka. On je vidi u viziji, kako ga poput Tobijine majke izgleda na prozoru naslonjena među mažuranom. I zove večernje rumenilo, da dođe vidjeti, smiješe li se kada lica ljepše, nego kada djevojke pletu mladomisnički vijenac? Iz vrta dopire miomiris anđeoskih ljiljana, kao da sestrice šalju milim sestrama nezaboravan pozdrav: — Ne zaboravite, drage djevojčice, bijelih sestrica; neka svijetle u vašem srcu sred drugih cvjetova ljiljani!

Kad u jutro prihodilo pjesnikovo mladomisničko veselje, susretoše se njegov patron (sv. Alojzije) i njegov anđeo čuvar. Patron pritisnu na srce ljiljan i svetački progovori anđelu: — Oh, kako sam ja nekada čeznuo za samostanskom ćelijom! Bog mi tu milost udijelio. U zori tihe sreće kako sam čeznuo za oltarom Gospodnjim! Bog mi toga ne udijelio. Ali naš štićenik zadobio tu milost! — Patron jače pritisnu na srce ljiljan, da iz njega kanuše dvije jasno bijele kapljice.

Pjesnik »neizrečno sveti dar« primio. Odsada neka ne plaču za njime jasne noći, ako im srce ne bude više onako odano ko prije. Neka ne uzdišu za njime tamni luzi, ako ga ne vide više u svojim sjenama. Neka ne suze za njime šumske staze, što nijesu utirane već ravne i zelene. On će i dalje ljubiti ravno rodno polje, on će i dalje misliti na lipu u selu pri kraju livade. Neka ne rone suze za njime ptičice po kestenju sela, jer, ma gdje saslušao ptičji žagor, njih će se sjetiti.

Na koncu se obraća Gospodu:

— Gospode, ti znaš, da sam te ljubio, otkada se u mojoj mladosti prvi put kroz moje usne razli slatkost tvojega imena. Kada odrastoh i potražih put životu, Ti me milostivo dozva: — Mladiću, hodi za mnom! Gospode, ti znaš, da sam Te ljubio; poslušah rado poziv, i ne uzbojah se pred vijencem trnovitih bodljika; nikad mi slaba ramena ne umori tvoj slatki jaram, i pod lakim bremenom ne ugnu se moj zatiljak. Gospode, ti znaš, da Te i dalje ljubim; i kada bi imao kucnuti čas, da usahne ta ljubav, neka rade za uvijek usahnem. Udijeli mi dakle pastirski štap i s njime pastirski blagoslov. Ti mene vodi, a ja ću Tebi doma privesti ovčice!

*

Uminu mladost, nastupi doba zreloga života. Već u prirodi vidi, da mlado jutro moli Gospoda, večer se klanja Stvoritelju, tiha noć pred Njim poklekne, pa kako da i pjesnik ne moli? Tă, njegovo je srce željno milosti božje više nego jutro zlatnoga sunca, više nego mrak želi pokoja, više nego je noć željna tišine. Najdivniji mu je čas, kada božje nebo drhće u nebrojenim svjećicama: Sav oduševljen bulji tada gore, kao da stoji pred zavjesom, koja zastire nebesku pozornicu. Kakvi istom moraju da su na toj pozornici vječni prizori, kad je sama rajska zavjesa tako krasna i čudnovita?

U ovakvom zanosnom i iskrenom vjerskom čuvstvovanju našao pjesnik svoje blaženstvo, pa može da usklikne na »Vernih duš dan«: Ne zavidam vas, pokojni, za tihotni mir, tudi o mojem srcu diha tak samotni mir.

Jedna stvar Sardenka uznemiruje, pa se češće na nju navraća: misao o »nedužnim ljiljanima«; i pita, što ga to sili, da pjeva o ljiljanskoj nedužnosti? Valjda što se rodio u času, kada su u njihovom vrtu cvali ljiljani.

Lenica (»Samostanska lilija«) hoće da zakloni svoju mladost među samostanske mire. Ivanka je odvraća od te misli: To ide živa u grob. Sve, što je dosada imala, postat će joj tuđe. Ostavlja golubice, koje su je veselo pozdravljale sa strehe. Ljiljani u vrtu uvenut će bez nje. Njezina sobica zapuštena tužit će bez nje ko pčela, kojoj su uzeli med. Kroz par jeseni umrijet će majka, i najljepša je utjeha, kad joj kćer orosi suzama grob. Izgubljena mladost plakat će i ne će više okušati radosti. Kada u jutro ugleda rosu u travi, neka zna, da su to suze njezinih dragih, koje ostavlja. I sa rodne kuće može se prići u raj. Ne će lako zaboraviti dneve, kad je prolazila ko živa ruža kroz pšenično polje, a ono je pozdravljalo. To se danas zadnji put zgađa, jer ona za sve umire. Lenica ne misli tako: Samostan nije grob, jer sve, što joj milo i drago, odlazi s njome, i ne će prije nje u grob. Ako je golubice ne će više veselo pozdravljati, ona sama postat će bijela golubica. Ljiljani će s njome, jer će odsada cvasti na njezinom licu, mirisat će iz njezinoga srca, a gojit će ih i nebeskom rosom pojiti

sam Isus. Ne bi samostansku ćelijicu izmijenila za sve sobice i dvorane cijeloga svijeta, jer razlijeva najsladi mir, sladi od ikakva pčelinjega meda. Ona će za dušu mrtve majke dizati molitve srca na putu do neba. Molit će Gospoda, da joj posadi majčicu do zlatnoga prijestolja. Njezina će mladost s njome ostati i okušat će samotničku sladost. Dok u svijetu navaljuju oluje, i raznašajući sve ožalošćuju, ružice u osamljenom kutu ne muti nikakav dah; a takva ružica bit će ona. Ona će lakše iz skromne ćelijice da prijeđe stalno u raj, a svejedno danas sutra svak mora da ostavi domaći prag. Sve se veseli njezinom prolasku u samostan, osobito sunce, koje će odsada svojim nebeskim zrakama grijati — novi ljiljan!

Na misao očuvanja »nedužnoga ljiljana« vraća se (u »Roma«) više puta: Emilija prišla na trg s košarom ruža, te se sjajila sred ruža ko ljiljan. Dijelila je cvijeće, a u večer došla doma žalosna. Kad su je ugledale »lilije«, nijesu je više prepoznale. (»Z rožnega trga«.)

Nekada je ona bila kao kraljica. Tko je pogledao njezina lica, užario bi srce. Još kao polurazvitu ružu uzeo je kipar za model Afrodite, i isklesao je u bijeli kamen. Sad služi slikaru kao model Magdalene za malu cijenu i jauče (»Dvojni model«).

Zato krasnoj djevojci, koja prodaje trešnje na uglu, dovikuje:

Prelepe črešnje tvoje,
obraz še lepši črešnjev tvoj.
Le beži, dete zalo! —
In Bog s teboj! (»Deklica s črešnjami«.)

*

Toplo vjersko čuvstvo, usađeno u djetinjoj dobi, užgalo mu u srcu neodoljivu čežnju za zipkom i sijelom katoličanstva — za vječnim Rimom. Kada tamo stiže, uskliknu zanosno, da mu je Rim njegov mir; njegov Betlehem, Jeruzolim i Getsemani, jer tu pio utjehu iz kaleža umjetnosti. Pa kad se bude od njega dijelio, bit će za njega to Golgota. Jer je u Rimu našao ne samo priliku, da razgrije vjerska čuvstva, nego mu, ko one paome na humu, pjesma neprestano motri nebesku ljepotu Rima, pa se ne može da sita nagleda i načudi. Njegova pjesma mirno sanja na humu i klanja se lakim šumom vječnoj rimskoj ljepoti.

Kao Mojsije za obećanom zemljom čeznuo je i često sanjao o Rimu. Kad ga je ugledao, pokleknuo je, jer je tu sva zemlja naokolo sveta. Neka ga blagoslovi! Sada može da zavapije iz cijele duše kao starac Simeon. Pa zapjeva himnu »Uzveličaj« (u nizu od deset pjesama) u ime crkve pobjedničke, koja izlazi slavna iz katakomba. Jer su katakombe zipka crkve, gdje je ona rasla u podzemnoj zabiti, kao njezin Utemeljitelj skromno u Nazaretu. Tu uz plamtenje svijeća dizale se molitve na grobovima mučenika, pa je tu sve sveto. Čini mu se, kad bi šakom stisnuo grudu te zemlje, da bi iz nje protekla mučenička krv. Katakombe šapću pjesan o vječnosti življenja.

Kad se u Rimu nagne dan, nebo se bliži, i da bi sve zamuknulo, čula bi se valjda lagana rajska pjesma. U tome opojnom času pjesnik čezne:

Kampanja se žari
ko svetla žarnica,
najzalše barve v njo
izliva stvarnica.

A jaz bi rad postal
oblak srebrnotkan:
odjadral daleč tja,
kjer tone božji dan.

Kako je tam lepo
na pragu večnih mej;
še dan — umirajoč
je lepši nego prej. (»Kampanja se žari«.)

U Rimu: sjajne i bogate bazilike, glasovite palače, tiha i sanjiva kampanja, tamne šume paoma, osamljeni samostani, živosrebrne česme pjesniku su oltari velike nepoznate ljubavi. Na tim oltarima duša drhće, a može ih razumjeti samo srce, u kojemu se udomila srodna ljubav.

Najprije izlijeva svoje osjećaje prama Onoj, te joj prikaza dobar dio svojih prvih poetičkih iskaza: (»Virgo praedicanda«, »Nikodem«, »Zjasnilo je temno dno«, »V katedrali Marije Snežnice«).

Na svakom koraku nailazi njegovo živom vjerom uzneseno srce na katoličke svetinje, počinjući od katakomba pa do groba njegovoga patrona.

A kada inače nagazi na ruševno kamenje starinskoga Rima, onda i ono progovara njegovoj duši: (»Palatin«, »Forum Romanum«, »Kolosej«, »Prah v areni šepeta«, »Lateranov obelisk«, »Via Appia«). Sve mu te ruševine i historički spomenici šapću pjesan o prolaznosti svega na svijetu:

Forum Romanum
v luninem soju
sanja nevzdramen
v davnem pokoju.

Kamen pri kamnu,
skala pri skali:
ko na gomilah
kipi razpali.

Steber za stebrom
iz mesečine
gleda ko strašen
list zgodovine.

Drugega nisem
mogel pribrati
kot elegijo:
Tempi passati! (»Forum Romanum«.)

Rado se upušta u vizije žive vjere: Stojeći na uskrsno jutro na brijegu, zašumljenu palmama, gleda na Kampanju. Svileno tkana jutrnja koprena zavila akacije, i kao da se iz te koprene izvio netko na bijeli dan. Vidio je Njega (Hrista), gdje ustaje iz groba u bijeloj haljini. Glava sezala u nebo, ruka pružila se od istoka na zapad — i svuda je vladao božji mir. Sunce gorjelo krvavim plamenom poput srca; ispod njega išli ljudi vesela i zdrava lica, i gledali u to srce, kao da vide davni raj...

Kao što mu živu vjeru djetinjstva i mladosti okrijepilo rimsko tlo, a najviše katakombe, pogotovo ojača je pohodom na Campo Verano: »Stopil sem na tihe njive.« Tu mu se nameće misao prolaznosti, ali ga ta misao ne napunja strahom ispred smrti, već mu osnažuje vjeru. Jer Campo Verano nije za njega mjesto neuhvanja; ta njiva je za njega puna nada, i pod svakom mogilom skriva se zlatni san. Na svakom grobu tu niče zeleni list i kliče: Ovdje se sve dokončava, ali opet i sve — započinje. Pjesnik ljubi te grobove i samotne križe, jer zna, da njegovi dnevi prolaze neprestano sve to bliže njima.

Četiri cvijeta šapću u grobnom vrtu: Prvi s bijelim oštrim listom oznanjuje smrt; drugi s krvavim trnjem javlja sudnji dan; treći glasi, da je uskrsnuće puti, a četvrti širi naokolo mirisni šapat, da je on simbol vječnosti.

Sardenko ovim pjesmama iskaza svu skalu osjećaja, što ih osjeti stupajući po tlu mladenačkoga čeznuća. Rim mu pruži priliku, da u ciklusima lirike ispriča svu iskrenost svoje žive vjere, nepokolebivo čuvstvo odanosti rimskoj crkvi. Ove osjećaje i iskaze ne pjeva u nategnutoj formi, niti traži artističku izvještačenost. Čuvstva mu naviru u srce, preosvajaju ga, pa kako iz srca prodiru, onako ih iskreno slaže u stihove. Zvone ti stihovi sa svoje iskrenosti kao nevini i čisti usklici djetinje duše. Kao nedužno i naivno dijete razgovara on svoje čuvstvo, n. pr. došao je u crkvu sv. Cecilije, pa će:

Le mirno spi, Cecilija!
Saj nisem divji jaz Almahi,
le verzi moji tihi, plahi
ko mistična vigilija
nad grobom tvojim dihajo.

Pa se ne boj za lilijo!
Saj nisem jaz Valerijan,
da vzel bi cvet srebrnotkan.
Kako se meni smilijo
vse lilije pohojene.

Samó poljubil bi jo rad.
In z duhom tvojim prenapojen
odšel bi blažen in pokojen
v oskrunjen svet naznanjevat:
Kako je lep prečisti rod!... (»Santa Cecilia«.)

Opet ko nevino dijete blažen sa svoje vjere, osnažene živim i mrtvim uspomenama grada Rima, baca usput oko na židovsko groblje i žali dvaput mrtve grobove izraelske: Tu nema križa, simbola uskrsnuća, a s prahom pod zemljom zakopana je svaka nada. Hladne piramide i stupovi stoje tu kano zapušteni zidovi sred garišta. Iz čempresja ko da tuži prorokov glas: Jeruzolime, obrati se Gospodinu Bogu svome!

Okom djetinje vjere gleda pjesnik na sve: U veliki Petak isto je nebo razastrlo crnu zavjesu. Vatikan i katedrala svijeta ne sjaje se ko u drugo doba, jer su se ovili koprenom. Zvono umuknulo: A kako bi moglo da zvoni, dok je svako stvorenje mirno, kao da je sve pribito s Gospodinom na križu. Svećenik u crkvi otkriva križ i vjernici dolaze, da ga cjelivaju. Pjesnikovu vjeru smućuje, što izvana dopire štropot kola i buka svjetine, koja brza, kao da će uloviti sreću, a zaboravila je Njega krvava na križu. Iz katedrale čuju se tužni vapaji: Zašto te, ljudstvo, stvorih, ili u čemu te ožalostih? — A svjetina i dalje buči...

Ovi izvanji neskladi smetaju njegovoj živoj, nepokolebivoj vjeri, ali je nikada ne pomućuju.

Uopće rimske ljepote i religijozni spomenici skladaju se potpuno s osjećajima i čuvstvima ljepote i vjere, s kojima je, noseći ih u vrućem srcu, došao u Rim. Ta je njegova zbirka pjesama »Roma« samo veliki M a g n i f i k a t rimskoga katolicizma.

Ipak se dvaputa spotaknu o nesklad, što ga opazio, pa se za čas odvraća od Rima rodnom selu:

Na Pinciju u sjeni paoma svira glazba. Šumna se pjesan drsko razliježe naokolo. Gospoda dolaze u sjajnim kočijama: čar, raskošje, umjetni miomiris. To ga smućuje. Kosov glas iz sredine parka trgnu ga i pred njime oživje sred Rima rodni kraj:

Bistri viri, senčni gozdi,
poljski mak,
zdrava lica, čvrsta pesem,
pozni mrak.
Tihe sanje in stopinje,
glas tresoč;
rožna greda, brhek nagelj,
jasna noč.

Kak te ljubim srčnovneti
kosov glas,
kak te ljubim, draga moja
rodna vas. (»Pod zelenim baldahinom«.)

Drugi put gleda sprovod, što prolazi predvođen od križeva. Cestom svijet prohodi, tko uz smijeh, tko uz vrisak. Jedva svako deseto oko da se obrne križu, pogotovo iz srca ne odaginje ni jednu zlu misao. A to ide smrtnik, da se sastane sa svojim bratom — grobom. Pjesnik sred takvoga prizora u velegradu, smućen u svojem vjerskom osjećaju, rađe želi da umre u rodnom selu: Tu će ga pratiti zvono sa malenoga zvuka i šaptati mu sred tišine iskrenu molitvu, koja će mu dušu lakše dignuti u raj (»Pogreb«).

*

Silvin Sardenko je čisto religijozan pjesnik; ali nije pjesnik religijozne filozofije, već lirik nježnoga vjerskog osjećanja. U njegovoj se lirici rijetko namjeriš na dublje refleksije. Ako reflektira, to su refleksije njegova srca. Kod njega uvijek govori srce, srce nježno, djetinje, iskreno. Pamet šuti, ne mudruje. Njegova se živa vjera ne spotiče nigdje ni o kakovu poteškoću, pa dosljedno tome uginje se razmišljanju. Problemi, životna pitanja, unutrnje duševne borbe njemu se nikada ne nameću. Ako ga kakva misao zaokuplja, to je jedino prolaznost svega na svijetu (»Le mladosti ni«, »Via Appia«): no ta misao još jače utvrđuje njegovu vjeru. Za njega dakle postoji jedino vjersko čuvstvo, što mu se privilo za srce još u djetinjstvu, koje on uvijek izriče i zaodijeva umjetnički. Jedanput se upustio u dulje razmatranje (»Trenutki«): Čini mu se, da njegova radost počiva na cvijetu; u tomu se uhvanju k njemu prigne, ali radosti nema. Na čas misli, da se veselje skriva u srodnim očima, ali u njima nahodi za se mrtav smijeh. Katkada scijeni, da radost njegova diši u poeziji; piše stihove, a oni mu svi izlaze tužni. Opet mu misao sine, da se u nebu sjaji sva radost; gleda gore i sluti je, ali ne može do nje. Ovo ga meditiranje odmah umara, pa moli milostivo nebo, da mu ili poda krila kao ptici, ili da mu skrati život, koji mu dušu mori. Tako sa čuvstvom »gore srca« goni svaki duševni nemir, što bi ga časom pomutio u njegovoj vedrini.

Formalnom stranom svoje lirike Sardenka ide jedno od prvih mjesta uz »novostrujarje«, koji uliše novi život slovenskoj lirici i obogatiše je novim muzikalnim formama (Župančić, Kette, Aleksandrov). Svi su oni u tome dobri poznavaoci francuske moderne lirike. Već u zbirci »V mladem jutru« slilo se ponajčešće mekano čuvstvo s muzikom stihova:

Zapel je glas
z domačih tal
in pred menoj
obžaloval,
kaj se godi,
odkar me ni:

— In lastovka
pod strešni kap
ne splava več,
gorkejših sap
sedaj želi,
odkar te ni.

— Izpraznjena
vsa sobica
postala je
podobica
jesenskih dni,
odkar te ni.

— Pa kaj je to!
Le trnič siv.
A marsikje
na srcu živ
jih trn skeli,
odkar te ni.

— In tačice
jim pes turin
ne proži več
na opomin,
naprej zbeži,
odkar te ni.

Pa kaj je to:
en trn skeleč —
ko v srcu tem
jih raste več,
odkar me ni,
odkar me ni!

Ne čini li se slušati muziku Paul Verlaine-ove »Chanson d'Automne« (u »Poemes Saturniens«):

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne

Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone.

Tout suffocant
Et blême, quand
Sonne l'heure,

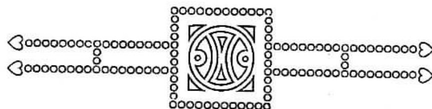
Je me souviens
Des jours anciens
Et je pleure.

Et je m'en vais
Au vent mauvais
Qui m'emporte

Deçà, delà,
Pareil à la
Feuille morte.

Još je bolji artista forme u »Roma«, gdje mu je ona uvijek bez prigovora, i gdje redovito odgovara nježnosti izraženih osjećaja.

Sardenko je izrazom i stilom neoromantik, ali je sadržajem i realista (»V mladem jutru«), jer prikaza vjerski život sela, kakav je uistinu u našim selima. Religija obuhvata dobar dio seoskoga življenja. Kada pisci crtaju druge strane seoskoga života, nazivlju ih realistima; a nije li Sardenko u iskazivanju vjerskih osjećaja iznio istiniti duševni život seoskoga pučanstva?

Dr. Velimir Deželić, — Zagreb:

Još danas . . .

Sumornih struna jecao je zvuk
U noći tihoj kraj valova sjajnih,
Što titrali su u svježini svojoj
Po liticama bacajući pjenu. — —
Dječarac, prosjak na kamen je sjeo,
A uza nj — očaj svoju predu preo...
Na očima mu suze, — težak jad
Paro mu srce — i glad, da glad...

Gusala nježnih mamio je glas,
Po krčmama je surovim se šuljo,
Slušao kletve, pijanica smijeh .
I znao, što je pakost, što je grijeh —
Sumornih struna jecao je zvuk...
Veselu pjesmu traži samo puk,
A njegov pjev je bio žalostan,
Svijet smijo mu se samo pakostan.
Vucario se gladan ulicama
U traljama, i sada k moru sjeo,
Da more sluša, što čut ne će puk. —
Sumornih struna jecao je zvuk.

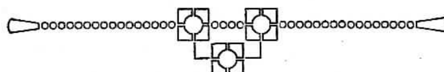
Za oceanom davno već je on,
Kog na osvitku pramaljeća svoga
Zvao je ocem... a u bijedi mati
Ogreznula u grijeha svojih zlu.
I rakija ju strašna ubila —
A njekoč ga je tako ljubila. —
U ludnici... u groznom bjesnilu
Glavu je svoju o zid streskala,
I krv je njena zarumenila
Po onim groznim bijelim stijenama.

A on je osto sam bez ikoga —
I već u ono doba djetinje
Moro bi mrijet od teškog usuda,
Da nije baka neka sirotna
U koljebu ga svoju stavila,
Da bude čuvar njenih ovaca,
Što vrletima divljim skakale,
I kad je plako, s njime plakale. —
Ko da je sunce stalo sjajiti
Na zlaćane mu prame iznova. —
U krdu svojih novih družica
On opet se je smijehu učio
I rogove im vijencem kitio. —
I slušao je žubor izvora,
I slušao je žagor ptičica
I slušao je bijes talasa
I pjesme mu se duši stvarale. —
A neki starac sijed i milostan
Gusle ga gudit revno mamio —
Ko da je stao slutit, što je sreća
Modroga neba, mirisava cvijeća...

Sve to je bio samo kratak san...
Sve minulo je u tamninu noći —
Umrla baka, starca nestalo...
Ovce mu vjerne u grad prodali,
A njega gladna ljudi tjerali —
Tek su mu gusle jadne ostale. —
Sumornih struna jecao mu zvuk
U noći tihoj, kraj valova sjajnih,
Da more sluša, što čut ne će puk...

I kad je tako dugo gudio,
Umorne vjeđe mu se sklopile,
Lučac iz ruke sam mu ispao,
Na kamen mu je glava klonula. —
A mjesečina stala sipati
Ko cvijeće zrake svoje srebrne
Nad glavicom je malog patnika. —
I ponajljepše mora biserje
U sjajnom svijetlu stalo krijesiti
I povjetarce blago strujilo
Cjelivajući plave pramove...

I gle tišina sveta nastala,
Po talasima stupao je On,
Gospodar koj je morskih talasa,
I blago se dječarcu bližao
I milo mu je riječi zborio...
U veličanstva svoga svetom sjaju:
Ne boj se — danas bit ćeš još u raju.

Vid Blažinčić:

Kad večernje sunce zalazi.

(. . . u Gradu na Gori — —)

I.

A mlada se Marijana još jedared obazre na divnu onu sliku, što je u raskošnim okvirima dan i noć bdjela nad njenim djevojačkim krevetom... I nije ova Isusova slika njojzi mila i draga tek po tome, što je to majčina uspomena; — za Marijanu nije ona ni time privlačiva, što jasni potezi u raznježenosti boja odaju upravo nečuveni sjaj božanskoga lica; — za nju je slavna slika zanimljiva ponajpače s toga, što sámo gledanje Isusa-Krista čudnovato mijenja svoj blagi i strogi izražaj! Tako je, primjerice, pokojni Marijanin otac uvijek postojano tvrdio, da ga Isusove oči samo prikorom šibaju, dok je dobri njezin djeda ispovijedao, da njega iz očiju Isusovih milo i blago promatra sama ljubav i sama dobrota Spasitelja-Krista. Za djedom su pristajale i baka i mama mlade Marijane. A sliku su svi mnogo cijenili, često o njoj i s drugima razgovarali i ne bi je dali iz kuće ni za koje blago...

I mladu je Marijanu u nejakoj dobi njenoj gledao Isus uvijeke milim i nasmijanim gledanjem. Ali poslije, kad se i ona dovinula zrelim djevojačkim godinama, a osobito kad bi neposlušna bila djedu ili materi, pa utekla u naručaj svome ocu, da se potuži na strogost majke, — u takvim je časovima i ona stala opažati, da i nju slika mjeri ljutim i sažalnim pogledima... A niko se još nije našo, tko bi umio da rastumači tajnu čudnovate slike!

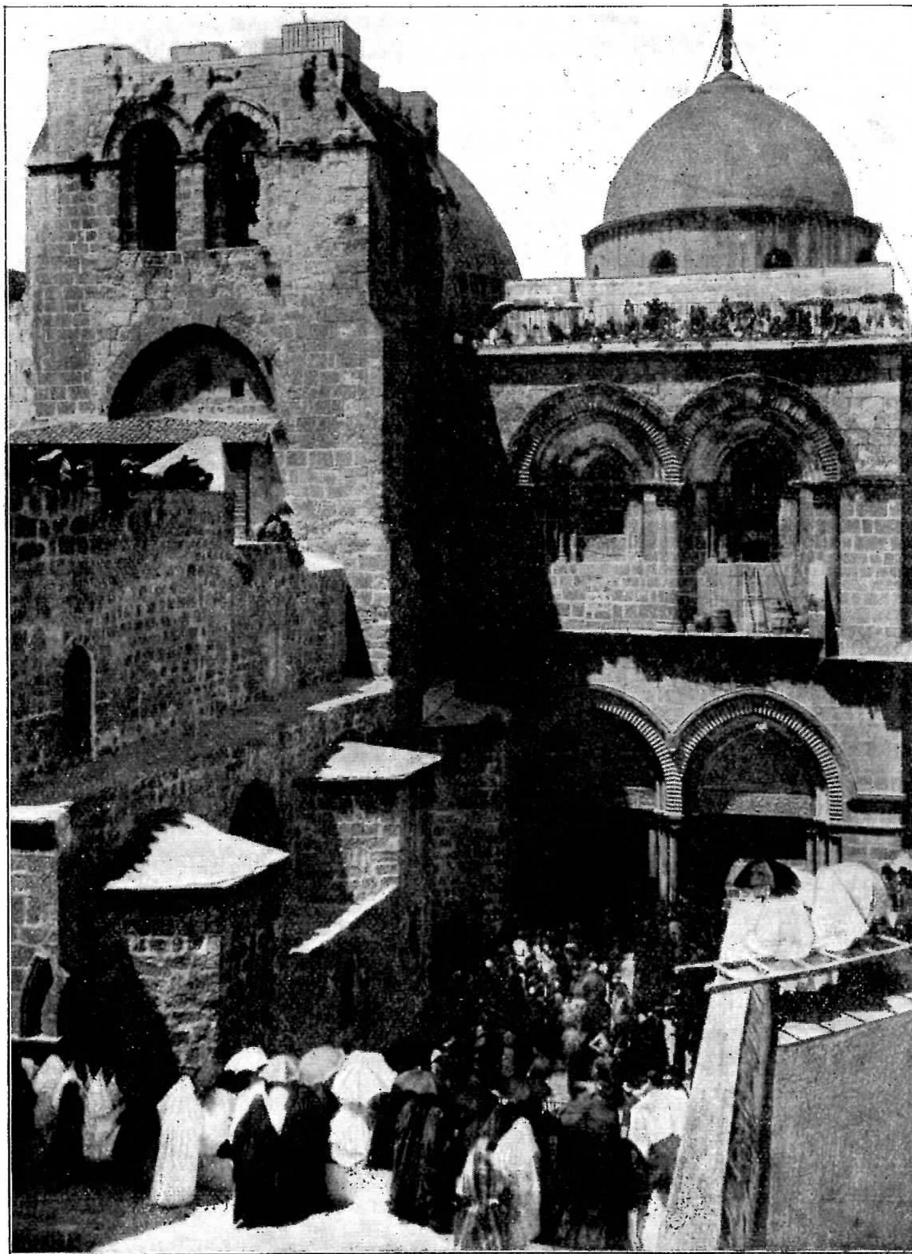
I dugo je još Marijana morala tvrditi, da je ova slika nikako više ne će gledati nasmijanim pogledima i milim gledanjem. I istom poslije nenadne smrti njenoga oca i skore majčine smrti — živući u starinskom dvorcu samo s dobrim djedom i pobožnom bakom — zapazi presrećna djevojka na dan velike uskrsne pričesti, da ju s lika Krista Spasitelja opet kao i nekoć milo promatra sama dobrota i privlačiva milina!... A odonda niti ne promijeni slika svoga istinoga izražaja. Marijana ju od radosti prenese iz majčine sobe u svoje odaje i dade je smjestiti upravo ponad svoga kreveta.

I to je divna ona slika, na koju se velikim počitanjem obazre mlada djevojka u času, kad je poslije duge bolesti odlučila kradom napustiti tople odaje u dvorcu i po pređašnjem običaju odšetati večernjom hladovinom naprama sjenatom zakloništu kod umjetnih jezera, a na drugoj strani široke djedovske bašte. Ovaj puta dalo se na čudo Marijani tek to, što oćuti, da ju iznenada pogleda Isus čisto začuđenim pogledom — gotovo prijekorno. Djevojka uprepaštena na čas zastade ne imajući smjelosti, da se iznova obazire na zagonetnu sliku. Potom nehotice poče da ozbiljno razmišlja, bi li i današnji zalaz sunca promatrala tek s prozora svoje sobe ili bi ipak pošla k omiljeloj sjenici... Napokon odluči da pođe. Bolest je konačno dosta srećno prošla, sile joj se pomalo natrag vraćaju — pa da smije ostaviti sobu, ne bi trebalo ništa do liječnikova dopuštenja! Dosele nije ni onako nikuda izlazila. Slijepo je slušala baku i liječnika. Ali danas — kad se vrijeme tako lijepo ponijelo i dan je svijetao i mlad kao u najugodnijem pramaljeću — danas ne uzmože Marijana odoljeti pustoj želji, a da ne gleda iz sjenice pokraj jezerâ, kako u najčarobnijoj rasvjeti rujnoga večera tone danje sunce za teško nadahnute bregove, po kojima na krasni pjev cvrčaka zori jesenje grožđe u bujnim vinogradima njezina djeda!

A išla je mlada djevojka praćena budnim sjenama bijelih breza i divljih kestena, što su stražili zavojite staze uzduž cijele široke bašte, a podno starinskoga dvorca —, išla je tihim i plahim korakom sve u strahu, da je tkogod prerano ne zapazi i ne spriječi na započetom putu... Bez straha je bila istom onda, kad se je našla u svojoj sjenici, a na lijepom otočiću s mnogim raslinama i mirišljivim cvijećem, koje bi ponajčešće Marijana sama zalijevala bistrom vodom iz velikoga jezera...

A povrh toga znade ona izvjesno i to, da upravo pod veče najradije šeće uskim onim puteljcima, što se sada pokazuju i onda kao navlaš postajkuju na otvorenoj šumskoj čistini, da se uskoro hitro provezu ispod vinograda, — znade, da ovuda i danas šeće njezin drug iz djetinjstva, gospodin Đuro Milković. On je doduše sada već u visokim školama, znade se, da uči za svećenika, — sam po sebi mladić je veoma ozbiljan, — ali kraj svega toga morade Marijana sebi priznati, da joj i milo i drago, što znade, gdje on ponajčešće s knjigama u ruci šeće. Već od rane mladosti voljela je Đuru s toga, što je bio uvijek prvi i najodličniji đak u nižim školama, a kašnje se njena ljubav poveća tužnim sjećanjem, da ona nema braće rođene, a vidi, gdje joj djed i baka ostarjeli, pa sam Bog znade, ne će li skoro ostati na širokome svijetu ona sama s uspomenama na one mlade dane, kad je u svojoj naivnosti godine brojila po novim cvjetovima, što su se razvijali iz rosnih pupova crvenih i bijelih ruža u bogatoj djedovskoj bašti... I tek da joj zamalo nije, pa da je dana više, ona bi se ovaj

puta otputila pravo prema vinogradima i borovim šumama; ondje bi neminovno srela i Đuru — —, on bi nju jamačno i lijepo i jamačno u smetnji pozdravio, a ona bi mu odzdravila i ne bi ga trebala niti pogledati, a bila bi neizmjerno srećna, te bi se mirne duše drugim puteljkom vratila k sjenici na jezeru. No za majka htjela imati pred očima svoju djevojčicu, slala bi dadilju do sjenice i za čas eto Marijane u majčinome krilu. A poslije opet, kad su i Marijanu opasala šira i veća krila, kad se i ona sve više osjećala velikom i svojom, poslije se je ona još češće odbijala od dvorca i u časovima sjete uvijek bi svoje tihe misli

Jeruzalem. — Sveti grob izvana.

takovo što ipak nije imala smjelosti! Naposlijetku se i time zadovolji, te zamišljena sjedne u sjenicu, koju je rano veče okadilo zdravljem svojim i ugodnim mirisima raznobojnoga cvijeća.

A u ovu sjenicu rado je Marijana zalazila od ranoga svoga djetinjstva. I kadgod bi njena pokojna i osnove svoje zaklanjala pod okrilje zabitne sjenice. Ona je gotovo uvjerena bila, da će sjenica od akacija pomno čuvati tajne njene, a jamačno ne će niti sočne jagode u proljeću, niti jesenske ciklame, zacijelo ne će niti kasni leptiri niti rane krijesnice nikome ništa kazivati o onim slatkim mislima, kojima se ona uvijek

iznova nadahnjivala u mirisu opojnoga cvijeća, što se kadšto glasno svađalo pod sjenom rascvalog jorgovana i snježnih akacija, a o večernjoj pospanosti svoga brojnoga lišća.

I ovaj puta povjerova Marijana vjernim ciklamama; ubra ih cio stručak, pa prinesavši cvijeće na usta, počne čisto naivno i ljubazno — gotovo u nesvjestici — šaputati kao naizust naučene riječi: — — oj vi mirisni cvijeci, što poput južnjačkoga vina do ludosti opajate dušu i srce moje —, kažite vi meni, mirisni cvijeci, hoću li ja kada i njega preboljeti, kako sam preboljela bolest za pokojnim roditeljima — —, hoću li — —. A kod toga, i ne znajući više, što radi, gotovo je grčevito trgala krvave latice — jednu za drugom sve dotle, dok joj ne preosta u ruci tek prazno lišće s korijenjem od žarkih ciklama. Napokon baci pusti stručak na niske grane jorgovana, no stručak se ne zaustavi, već spade u zelenu travu. Uto se podignu u zrak dvije goruće krijesnice ko dvije sjajne varnice s domaćega ognjišta. Poslije ubra Marijana novi struk ciklama, snimi s prebijela vrata crni baršun i njime ovije cvijeće, što ga privinu na nemirne grudi svoje i sjedeći na zapadnome rubu jedne klupe zagleda se velikim očima u zalaženje dnevnoga sunca...

A divno je bilo promatrati zalaženje sunca. Zalazilo je tiho, svečano i naglo — otimajući se na mahove čarobnoj širini obzora, i odbijajuć se vlastitom snagom hitilo je jedino za svojim beskonačnim ciljem. Kao da je svijesno svoje ljepote i velike zadaće svoje! A kod svakog othita krvavim se rumenilom žarile rijetke magle, a upravo na rubu zapadnih brežuljaka. Iz neizvjesne duljine jedva se razabirali udarci naoštrenih seljačkih sjekira. U vlasteoskim je šumama trajala sječa drva za zimu. Marijana nije ništa niti čula niti vidjela, nju nije u tim časovima ništa toliko zanosilo, koliko divno zalaženje dnevnoga sunca. Svojim je očima promatrala sve čarobne promjene, što se događaju samo prije sunčana zalaza na zapadnome nebu! A najprije je gledala teške magle bakrenasta sjaja, a u obliku golemih i pravilno omeđenih ploha; po tom se pojavila mlada i mliječna modrina neba, koju ubrzo zamijeni sinje modrilo velikoga zraka, što je bilo tek na rijedim mjestima poškropljeno zelenkasto-zlatnim prahom i rijetkim grudama netom iščezle magle — i Marijani se pri tom prividi na čas ustaljena boja neba i oblačnih ploča kao rujno neizmjerno more, prekipjelo i zamućeno, na kome je čas prvo s divlje bure i oluje strašno postradala neka tuđa i nepoznata lađa s mnogim stranim i teško napaćenim putnicima...

Ona je još dugo gledala za suncem, što je tonulo za mrke bregove. Još dugo je uživala u slici, kako rasplamćena kruglja gorljivo cjeliva prošle tragove svoje, išarane sve rjeđim i bljeđim pramovima zlatnih i bijelih zraka. Dugo je Marijana gledala za utonulim suncem pritiskujući obim rukama miomirisne ciklame na klonule već grudi svoje.

II.

Nad najbližim jezerom podigle se prve sablasne magle s ružnim i gustim naborima, s čudnovatim i nejasnim oblicima. Mrak se stade šuljati najprije po mahovinastim obalama zelenoga jezera, da odmah u svoje goleme skutove zaogrne vas tamni zrak. Na dalekom nebu zasjaše prve bijele zvijezde množeći se naglim, vidljivim porastom. Tihim krošnjama jela, kestena i breza titrala je laka rasvjeta iz djedova dvorca, a Marijana u to doba zaosta na zapadnome kraju bašte, u optočenoj sjenici na jezeru. Ona sjeđaše na tvrdoj klupi skoro nepomično, pritiskujući sve jače mirišljivi struk ciklama na usnule grudi svoje. Istom kad nestade nekuda i posljednje magle, što je neprozirnim velom zastirala mladi lik novoga mjeseca pokraj najsjajnije večernje zvijezde, njojzi konačno klonu obe ruke, stručak joj spade preko krila ravno pred noge, a izmorene oči lijepe djevojke same se od sebe sklonu na neizvjestan san. Večernji su leptiri s mnogim krijesnicama kružili oko guste i mračne sjenice, čuvajući poput tajnih duhova mladu bolesnicu od prvoga studena i kobne prehlade...

A u gradu su pomno tražili bolesnu Marijanu. Starica baka najprije je glasno dozivala svoju miljenicu, a onda pođe tobože srditim prijekorom da je potraži u njenim zasebnim odajama; — ali začudo: Marijane nema ni u jednoj sobi, niti je kod djeda nema — ko da je neviđena netragom iz dvorca iščeznula! Niti od služinčadi nitko nije znao kazati, gdje bi mogla biti. Pod veče nije je nigdje nitko vidio... U golemoj skrbi i neprilici odluči starica, da je dadilja potraži kod ribnjaka i jezera...

Marijanu je međutim sve više obuzimao i brzo svladao jak i nemio studen. Jesenji mirisi ciklama ušuljali joj se u pamet i dušu, a tajanstveni mrak u sjaju hladnih zvijezda do snenog je umora svladao bono njeno tijelo i ona u lomnome šumu kasnoga vjetra sve jasnije naslućivaše blize korake Đura Milkovića. U snu dobro razabiraše, gdje u crnoj haljini brižljivo pribranih nabora sam Đuro sjedi u dugome i kao srebrenim pločama okovanome čamcu, ter pozlaćenim veslima nečujno dira površinu zelenoga jezera, poštrapanu bisernim zvjezdicama — — da se za čas primakne njezinom otočiću, gdje će jamačno raspustiti pribrane nabore na noćnoj haljini, pa će se onda lakim korakom zaputiti do njezine skrovite sjenice; pred samom sjenicom hoće on zacijelo iz počitanja i do dva i do tri puta plaho popostati, a onda

će se približiti Marijaninoj klupi, da lijepo uslužno i bez oklijevanja pridigne pali stručak ciklama — — a tada će jamačno najprije vlagom nahukano cvijeće poljubiti i odmah ga sa svom pomnjom brižljivo položiti na grudi davno usnule djevojke... I kod toga Marijana jasno zapazi, gdje joj se preli blijedim licem čarobno rumenilo, a otešćale joj se oči iznenada širom otvoriše i zasjaše neobičnom ljupkošću i sjajem. A Đuro se na to u nemoćnome muku tek stidljivo nakloni i kao u neprilićnoj smetnji okrenu prema izlazu iz prehlađene sjenice. No na izlazu zakrče mu put do dva veoma mlada anđela, kojima je s prelijepih obraza izbijao munjevit odsjev neosvojene ljubavi, a odjeća je njihova bila bijela kao što je snijeg bijel, što se na visokim gorama netom okupa u kristalnome prahu nebeske mjesečine... Jedan anđeo uzme neodlučna mladića za ruku i povede ga do Marijanine klupe. Po tome dohvati drugi anđeo djevojčinu ruku i položi je u Đurinu drhtavu desnicu.

Marijana se nikako ne usudi da gleda tuđega mladića u oči, ali se ipak s klupe pridigne i izađe s Đurom iz hladne sjenice u zvjezdanu noć... Zatim pođu obojica zaljubljenim koracima do duge srebrne barke, pa da bez cilja plove snenim jezerom, kojemu su odmah suprotne obale brzo odmicale u gusti mrak, a pred novim širinama zelenih voda. U posljednji čas dobaci im u lađicu jedan anđeo zaboravljeni struk ciklama — — i lađica se od otoka odbi, a u zraku se čuo samo lepet anđeoskih krila i nebeskih prikaza skoro nestade — —.

Na cijelom jezeru osta Marijana s Đurom Milkovićem na samu. Ona je ponovno kušala slatke mirise ciklama, a on je šutio i dugim pozlaćenim veslima hrlo veslao. I sjajne noćne zvijezde i mekana mjesečina i nježni vjetrić nad ustalasanim jezerom pogodovao je lagodnoj vožnji. Barka je zamjetljivo odmicala od sive obale, a zeleno se jezero sve više širilo u pregustome mraku. A oni su u lađici svedjer šutjeli i bilo im sve to tako čudnovato, — gotovo nevjerojatno, — pa niti sami nijesu bili uvjereni, da se sve to u zbiljskoj javi događa. — — Đuro je ipak dugim veslima oduševljeno veslao. I razigrane zvijezde, što su kao noćne pčelice nečujno zujale u zračnim visinama i titrajući pomalo blijedjele, i mjesec se stade gubiti tonući u maglama ranoga jutra — a oni su još uvijek šutjeli i vozili bez cilja i granica... Tako bi ih jamačno i njihovo jutro prestiglo, a rana zora zacijelo bi ih već u probuđenom stanju iznenadila uvijek novim svojim čarima, da poslije mnoge i duge vožnje ne sagledaše na protivnoj obali jasnu i blizu crtu poznate obale. I tako od straha pred svjetlom novoga dana brzo skrenu prema onome mjestu, odakle su krenuli i gdje im s vida iščeznuše sjajne prikaze bijelih anđela. I kako oboje zajedničkom slutnjom upoznaše, da su na starome mjestu nerazumljivog im sastanka, po prvi se puta zabrinuto pogledaše ne znajući, na što da se odluče, prije no će se s barčice iskrcati. Pogledaše se — ali nitko nikome niti bijele ne probesjedi. No u tome se času dogodi nešto, što s prvine poveća radost obojice miljenika sanljivih zvijezda, da u isti čas ponovi u djevojčinoj duši jošte neslućene patnje i do smrti nemile boli. Prije naime, nego će se barkom čisto približiti obali otočića, pojave se ondje opet dobri oni anđeli u bijelim haljinama. Jedan od njih nagnu se lako nad zelenim jezerom i primami kukastim štapićem lađicu pravo do niske obale. U to njegov drug prihvati Marijanu za ruku i nju samu povede do sjenate koljebice, da je nježno i polako posadi na mahovinastu klupu pod zaštitom njenih jorgovana i akacija. A kad se djevojka na ulazu u sjenicu milostivo obazre na uslužnu barku, da još jednoć miluje očima vještog kormilara i noćnoga druga — Đuru Milkovića —, opazi na svoju prepast pred sobom i iza sebe tek mrklu i gluhu noć i bez sanljivih zvijezda i bez ustalasana jezera s dugom lađicom pozlaćenih vesala!... I vrele joj se suze odrune s bolesnih očiju. Mnogo umorna s novih doživljaja teškom mukom klonu djevojka na hladnu klupu, da življe nastavi započeti san...

III.

I ne proživi jošte pravo zanimljivoga sna srca svoga i duše svoje, kad li je neugodno dirne u sneno lice zdeni zrak noćnoga vjetra, da joj razaspe gustu i vranu kosu sve do snenih očiju njenih. Kod toga sve nehote pridignu obje ruke i ko iza odulje besanice naglo trgnu glavom, ter prikupi razbarušene vlasi u običajne skladne zavoje. Međutim kao zatečena u tome položaju jasno osjeti, kako joj obje ruke zaostadoše u zraku kao podlakćene i neka je neodoljiva sila u cijelom tijelu lako pridigne s klupe, na čas je pridrži, a onda je ponese veoma velikom brzinom i nekamo veoma daleko — Bog samo znade kuda i u koje krajeve. Marijana je samo sve više bila uvjerena o svojoj nemoći, da se opire novoj sanji, koja ju je kao na krilima nosila u svoje kraljevstvo — — daleko iz rodnoga kraja — — dalje od onih divljih gora, gdje valjda i zori na srebrenoj mjesečini prebijeli onaj snijeg, od koga bi imale biti satkane haljine dobrih anđela, što joj priuštiše netom minulu vožnju na domaćemu jezeru.

A poslije mnogoga i nesvijesnoga putovanja neznanim krajevima i tuđim svijetovima, bolesna djevojka najedamput čisto jasno spozna, da je već tako daleko doprla na krilima neznane sile, te će napokon

sada stići u krajeve, gdje će joj ususret dovesti ono dvoje anđela pokojnu majku njenu...

I nije dugo trebalo, a Marijana se nađe pred prekrasno iskićenim ulazom, što vodi negažene putove ravno prema divnome i tajanstvenome Gradu na Gori. Sam ulaz s golemim i vječno rascvalim akacijama, visokim jablanovima — među kojima je baš krilio noćni mjesec bacajući široke pramove svijetle mjesečine na krošnjate lipe — takav se ulaz dojmio mlade djevojke i zagonetno i sablasno. A sve široke poljane oko visokoga Grada kao da su bile posute sitnom i sjajnom bijelom prašinom, koja se dnevice runi s visina nebeskih zvijezda, da poput sniježnoga inja prekrije lice cijelome vidljivome tlu. Od ulaza točno se raspoznavao samo jedan stalan puteljak, koji ravno vodi prema špiljskome podnožju od tajanstvenoga Grada na Gori. A sam je Grad na krajnom vrhu ogromne pećine od živa kamena, u svima je svojim dijelovima vječno rasvijetljen, pa se i s daleka mogu približno točno razabirati pojedine sjene besmrtnih duhova, što se s časa na čas u sve gušćim redovima množe i polako pomiču oko bjelokosna tornja sa zlatnim krstom na šiljatome vrhuncu.

Podno pećine pomicale se nečujnim korakom duge povorke pobožnih duhova u neopasanim zelenim i dugačkim bijelim haljinama — i nikoga nije među njima bilo, tko nije najodanijom pobožnošću držao u desnoj ruci rasplamćeni cvijet svoje kreposti, dok je ljevica čuvala nagorjelu uljanicu, što je dugoljastim oblikom još najviše nalikovala na čašku nevinih poljskih ljiljana.

Povorke su se jedva vidno pomakle prema žarkim mjedenim vratima u donjemu dijelu od visokoga Grada na Gori, a Marijana u jednome redu zapazi i ljubljeni lik pokojnice majke svoje. I da kći nije jasno prepoznala majke svoje, ne bi se ona usudila niti približiti, a kamo li umiješat se među redove svetih povorki. A dogodio se susret kćeri sa majkom čisto slučajno i malo je trebalo, pa bi se Marijana minula s povorkom blažene svoje matere. Marijana je naime dugo stajala na samom ulazu u tajanstvene vrtove podno Grada na Gori i puna zemaljskoga neznanja čuđenjem je promatrala svete povorke, kako se pomiču prema sjajnome gradu, iz kojega valja da i samo sunce jutrom izilazi, da se uveče u nj opet povrati i otpočine ondje. A kad se pred prvim redom sama od sebe otvore teška vrata na temeljnoj pećini visoka Grada, u tom času zrakom glasno zabruje mnogi zvukovi s najvišega vrha i na glas svetih zvonova trgnu se iz duboke molitve i Marijanina majka i obazre se baš na onu stranu, odakle su je tražile oči njene jedinice. I Marijana oćuti svu golemu moć majčina pogleda i ko mahnito i razmaženo djevojče brzo pohrli k majci rođenoj — pa da se s njome nikad više ne rastavi. Majka međutim ne odolje majčinskoj ljubavi, izađe iz svoga reda i na očigled mnogih duhova utisnu na čelo kćeri svoje cjelov majčine radosti nad događajem, da vidi ovdje jedinicu od Boga isprošenu. A sveti se redovi dostojanstveno pomicali prema cilju svome. I jošte nije zamakla golema povorka onih, koji su na životu trpjeli za grijehe otaca svojih, kadno se u nepreglednom nizu pojavi vesela povorka onih, koji su se na životu mnogo žalostili. U posljednji red ovih priključi se vesela majka sa svojom Marijanom, koja na čas pridrža cvijet nemoćne a ustrajne majčinske ljubavi. Ova je povorka glasno odavala radosnu utjehu blaženih duhova u skladnome pjevanju nečuvenih pjesama o onoj presvetoj Hostiji, kojoj ljudi na zemlji pred crkvenim oltarima u miomirisnom kadu tamnjana noć i dan ponizno se klanjaju, a u Gradu na Gori pred Njom pjevaju nove himne Arhanđeli nebeski, čuvaju je Sile, a Gospodstva sa Serafima predvode eto i ovaj puta osam blaženih povorki, da pobožno hodočaste k mladoj misi jednoga Keruba, koji će po prvi puta u svom životu predočiti Neokaljana Jaganjca svetim zborovima u onoj bjelokosnoj crkvi, što vječnom neustrašivošću bdije nad čitavim Gradom na Gori. A kod toga će svi sveti Redovi opetovno ponoviti svečane zavjete vječne mladosti. Kod pričesne pjesme nad pjesmama u jednome će glasu pjevati zbor od sviju devet Korova. A onda će k oltaru pristupati redovi nevinih djevica i primat će u nevina srca svoja, a iz ruku mladomisničkih — Gospodina i Boga svoga, Vladara lijepih duša, Ljubimca mladosti i čistoga života. — —

Za blaženom majkom svojom pobožno pristane i Marijana. Ona se i sama osjeti neobično blaženom, kad opazi, da joj u društvu srećnih duhova nije teško, da nastavi s materom započetu pjesmu, koju divno prati glazba nebeskih zvonova te čini, da se u naglom tijeku od čuda zaustavljaju inače bučni potočići, što presijecaju svijetle poljane podno visokoga Grada na Gori.

A kada im pred očima iščeznuše i slijednje povorke, povukavši se u silnome ushitu iza stražnjih bedema u nutarnjost gore —, i kada dođe red i na Marijanu i majku njenu, da i one ushićeno uniđu kroz golema i od bakra žarka vrata, a u prostrane i rasvijetljene trijemove donjih crkvi u živoj pećini, — začu se iznenada neutaživi čar raskošne pjesme prvih povorki, koje su već uznapredovale do dijamantnih vratiju gornjega hrama od tvrde bjelokosti, da od anđeoskih čuvara prime na ovjenčano čelo sveti cjelov ulaza do Svetišta nad Svetištima, odakle je cijelim hramom odmnijevao serafski Svet — svet — svet — što su ga pratili mekanim cilikom na nevidljivim lut-

njama blaženi korovi anđela, a na veliku slavu Višnjega Boga, Gospoda svetih duhova i Ljubimca raskajanih života i nevine mladosti...

A sve su povorke bile prožete jednom žarkom ljubavlju prema nebeskoj Hostiji i po višemu nadahnuću svi su blaženi duhovi po više puta u zavojima hramu utrnuše, a kod velikoga žrtvenika u bogatome sjaju zaplamsaše sva zlatna kandila s nagorjelim smaragdima, i goleme uljanice s bijelim čaškama poljskih ljiljana čarobno rasvijetliše glavni žrtvenik. Međutim se u pošljednji čas i anđeoski čuvari povukoše u unutrašnjost hrama — i zastajkujući na svakome ko-

Uzlaz prema svetom Grobu.

kružili napinjući se širokim trijemovima sve na više i svijetlije prostore — i prvi se redovi u vječnome klanjanju sve na bliže primicali velikom Svetištu nad Svetištima u gornjemu, najsvjetlijemu hramu. Napokon — kad u gornje dveri prispije i Marijanin blaženi red, tada se zatvore za njime sama od sebe dijamantna krila hramskih vratiju, sva svjetla u raku polagano i dostojanstveno, priklonjene glave stupahu posred mnoštva blaženih duhova ravno prema glavnome žrtveniku, koji je u rasvijetljenoj pozadini ukrašivala isto onakova divna slika Krista Spasitelja, kakovu je Marijana u raskošnim okvirima baštinila od prisutne majke svoje... A u tome čisto polagano i pjesme utihnuše, lutnje zamukoše, a izvana

se oglase zvučni šumovi pritajenih vjetrova, koji su imali na daleko raznositi svete glasove nebeskih zvonova, što su pobožnim brujanjem pratili mlada Keruba, da u zlatnom i svionom ruhu po prvi puta pristupi k oltaru Boga živoga, koji vijekom razveseljuje mladost njegovu i s Grada na Gori raspršuje svjetlo neizmjerne milosti po svem širokom svijetu među svima pokoljenjima prijevarnoga ljudskoga roda. Kad se pak mladi Kerub u sjajnoj misničkoj odori duboko pokloni pred božanskim Isusovim likom, da konačno započne misiti prikazujući nebeskome Ocu žrtvu — Neoskvrnjena Jaganjca, što oduzima grijehe svijeta —, pa kada s mnogim strahom i velikim drhtanjem polako rastvori prebijeli korporal, da u nj položi čistu Hostiju novoga zakona —, u sjaju rasplamćenih kandila, prevariše se Marijanine oči i njojzi se časom pričini, da je taj Kerub rođeni brat Đura Milkovića — ako nije sâm Đuro Milkovićev! I što ga je dulje motrila, bila je ona sve više o tome uvjerena... Sad je samo čekala svečani čas, kad će mladomisnik zapjevati Slavu Višnjemu Bogu i zazvati mir ljudima na zemlji, koji su dobre volje —, pa da i po glasu raspozna onoga, koga je tada najviše ljubilo srce njeno, — za kim je silno čeznula duša njezina! Ali u času opazi djevojka, gdje naglo od nje uzmiče rođena majka njena, a iz mnoštva duhova trgnu se iz svoje pobožnosti dvije anđeoske Sile, pristupe do kćeri bez matere — a vrata se od hrama opet nečujno širom rastvore i u dijamantnome blijesku opet sama od sebe natrag zatvore. I tako — prije, nego se golemi zrak uznjihao od veličanstvene pjesme nad pjesmama, — prije mladomisničke Slave — i prije još, no što se opet u neizmjernome skladu složiše visoki i izmjenični glasovi svetih Korova, nađe se ubijeđena Marijana pred donjim onim vratima od žarke mjedi, gdje je tek jedan od anđela stražio naslonjen nehajno o srebrno koplje, a bijaše zaogrnut isto onakom bjelinom, kakova je resila ono dvoje anđela, što su onomadne bdjeli za noćne vožnje kod Marijanine sjenice u djedovskome perivoju...

A u svetom vremenu, dok su prvu presvetu Pričest primali redovi pobožnih Djevica, a iz hostijskih ruku kerubinskog Mladomisnika, Marijana je sama lutala golemim poljanama okolo Grada na Gori i oplakujući svoj grijeh gazila je netaknutim putovima, što su već znatno bili posuti sivim i zamrzlim injem. Bolno je slušala nestašno klokotanje potočića i po njihovom zavojitom toku tražila je izlazište iz omeđenih ovih poljana. A pahulje studena snijega visoko su zrakom lepršale, da se kao utrnute zvjezdice bojažljivo spuste na tle i ondje staložena jedna do druge smire i otpočinu. Naskoro se od mraznog studena sav golemi zrak zaogrnu mliječnom i sivom maglom i ništa se više nije vidjelo od presvijetloga Grada na Gori. Kroz maglu se tek kroz slutnju pričinjalo, kao da negdje u velikoj daljini umiru visoke baklje u gustome i neprozirnome zraku... I Marijani ne preostade drugo, već da u neizvjesnosti slijedi glas žubornih potočića — — — a tako se najposlije nađe i na samome izlazu iz nepoznatih poljana neznanoga kraja. Poslije mučnoga stradanja veoma se zapanji sirota djevojka, kad na izlazu zapazi, gdje teške zelene akacije poprimaju različite ljudske oblike — a svi su ovi ljudi sapeti vitkim a trnovitim granama, pa s nemoći svoje svi uporno gledaju u najnemoćniju Marijanu! I njihove je strašne i njeme poglede ona to teže podnosila, što je kod toga sve oko nje ustrajalo u nepomućenome muku. I zrak, potoci — sve tude zastade u zakletoj tišini. Od straha jedva se usudi da pokroči kroz ulaz na neomeđene poljane s vanjske strane. Ali kod toga samo što bolno ne vrisnu od novoga i nenadanoga straha! Prve se najme dvije ponajviše akacije saviše do crne zemlje, a pri tome pod silom burnoga vjetra tako bolno zacviliše, da im muškaračka lica s krvavim suzama u dubokim očima poprimiše tolike bolne crte i duboke brazde, da je Marijanu sve u srcu zazeblo; — a kad vidje, gdje im se duge i mračne kose sablasno prebaciše nenadanim užasom preko gornjih akacijinih grana, ona silom trgnu unatraške cijelim tijelom svojim — i samo je malo bilo potrebno, pa bi djevojka u velikoj ognjici spala s bolesničkog kreveta ravno na tlo svoje sobe u djedovskome dvorcu. Nesreću je spriječila stara dadilja i baka. One su noć i dan sve do ovoga časa, kad se djevojka probudila, brižljivo bdjele nad njezinim bolesničkim krevetom. Jer od časa, kako su je juče u kasnom večeru prenijeli s hladne klupe od sjenice preko jezera i bašte u dvorac, nije je niti časkom napustila vrućica, pa se niti one nijesu micale od njezinoga kreveta. Prije podneva pohodio ih je mjesni svećenik, koji je dugo molio pred glasovitom slikom Krista Spasitelja, a prizvani je liječnik samo odredio lijekove i dao kratke upute hotimično tajeći svoj sud o razvoju teške bolesti.

IV.

A kada se bolesnica razbudila, bilo je već okasno poslije podne. Kod toga polako otvori vjeđe umornih očiju, razgleda se začuđeno po prostranoj i dobro poznatoj odaji s visokim i teškim zastorima, s porodičnom slikom Krista Spasitelja i dugim iskićenim sagovima, što od rastvorena glasovira vode ravno prema vratima u prostrane kućne hodnike. I pokuša Marijana, da se tijelom pridigne i opet glasno zazove ime Đura Milkovića. Zatim se na čas primiri, zaklopi

oči i svlada je naskoro čvrsti san. A dobra je njena baka već prije poslala po mladog Milkovića u selo, što se na okupu našlo poniže od gospodskoga grada. I kad Đuro dođe, bolesna se Marijana opet probudila i sada toliko već oporavila, te se točno uputila u to, što bi to s njome: kako ju je sinoć na jezeru svu premamio i prevario, zatim — kako su je preko sviju bašta kroz hladnu noć prenijeli u njezinu sobu, gdje se i sada nalazi. No čim zapazi kraj sebe živi lik Đura Milkovića, a do njega sijedu staricu, baku svoju, koja kao da nešto odviše srdačno povjerava mladiću, — djevojku iznenada obuzme novi strah i nad samom pomisli, da bi baka mogla sada nju samu ostaviti, da uzmogne tobože nesmetano razgovarati s ovim mladim čovjekom! I udari ona u topao i grčevit plač uzvinuvši cijelu glavu s raspletenim vranim kosama u bijele i od suza navlažene jastuke. Samo silnom i uvjerljivom nagovoru dobre starice uspije, te se bolesna djevojka osokoli i jedva čujnim glasom napokon zamoli, da joj dadilja donese od njene sjenice na jezeru stručak žarkih ciklama s velikim lišćem od jagoda. Đuro je Milkovićev kroza sve to vrijeme bez riječi ustrajao kod Marijanina glasovira i bolnom je zabrinutošću promatrao čudnu bolesnicu, koja u vrućici ponajčešće izgovaraše njegovo ime.

A kad Marijana dobi željeni struk ciklama s velikim lišćem od jagoda, ona od toga brzo splete vijenac, a onda prinese cvijeće k ustima, da se opaja slatkim njegovim mirisima. I činilo se — opojni joj mirisi uliju u bolno tijelo nove sile, zato se lako uspravi gornjim tijelom i licem okrenu se prema čuvenoj slici ponad svoga kreveta. I gle — ona jasno vidi, da je s lika Spasiteljeva opeta kao i prije posljednjega rastanka milo promatra sama dobrota, milost i blagoslov. Marijana se još na više ispravi, prekrsti lomne ruke na prsima i osta dugo okrenuta prema lijepoj svojoj slici. Sjeti se u tim časovima i pokojne majke svoje, spomenu se i bolesne sanje u minuloj noći... Napokon s teškoga umora nanovo klonu na krevet, među jastuke. I činilo se — ona spokojno spava.

A Đuro Milkovićev na ponuku Marijanine bake sjedne do glasovira, pogleda bolesnicu neodlučnim pogledom — a onda čisto s tiha, lakim i nježnim dodirima prijeđe po prebijelim tipkama jednu davno zaboravljenu, ali osobito sjetnu, nježnu i nada sve laku melodiju — punu pritajene tuge, neispunjene sreće i tajne nečije prošlosti. Bolna je bila tek jeka ugodnoga zvukovlja. I baš Đuro svršavaše, a Marijana nasmiješljiva lica otvori zažarene oči i tek zahvalnim pogledom nadari mladog umjetnika. Dobra pak baka, tobože kao da će po poslu nekom, izađe iz unučine sobe i nije se odmah natrag povratila. A našavši se mladi na samu — oboje su bili uznemireni tek međusobnim mukom. A on bi njoj upravo sada najradije iskreno kazivao, što u duši osjeća za milu svoju djevojku; i ona bi njega jamačno do kraja slušala zaljubljenom pozornošću! I kad bi čula od njega, što je on pretrpio i koliko se kinio othrvavajući se zavodljivim knjigama i napasničkim drugovima, dok se nije konačno mučno smirio među toplim zidinama biskupskoga sjemeništa, gdje će odsada samo Bogu služiti —, tad bi ona i to doznala, kako je njemu upravo njezina slika iz njihovoga mladenaštva veoma mnogo smetala u pobožnome nastojanju i poradi toga morade on gustokrat na po puta klonuti, posrnuti i pasti, da se drugiput uzmogne to svjesnije pridići i svim osjećajima, mislima i silama posvetiti se preuzvišenom zvanju odabranoga svećeništva. A onda pak, kada je bio na visini samozataje, kada niti u snu nije pomišljao na Marijanu i duša mu je bila poslije velike ispovijedi čista i bijela kao korporal oltarski za presvetu hostiju, — tada po nesreći pođe u prvim praznicima k ujaku, liječniku u pokrajinskom gradu, samo da se ne mora vraćati u rođeni kraj, na selo, gdje bi se neminovno namjerio i na Marijanu, nezaboravljenu sanju rane mladosti.

I samo zlom udesu imađaše Đuro da zahvali, što se otputio k ujaku, jer ujak bijaše protivan tomu, da njegov Đuro postane svećenikom. Zato on upotrijebi svu svoju spremu i vještinu, da mladića uvjeri, kako će promašiti »nepromišljenim naumom« i sam cilj života. Nerijetko raspravljaše š njime i o stvoritelju i stvorovima, o vječnosti, o duši i slobodi. Nesavladiva bujica bez sumnje čestoput ponavljanih i zato velikom lakoćom i spretnošću izušćenih liječnikovih riječi na mahove je tako zbunila mladoga bogoslovca, te je on konačno odlučio, da cijele praznike sprovede kod rođaka, a tek s puste želje, da čuje sve, što ujak znade; kašnje će on ove duhovite poteškoće samostalno opetovati pred svojim drugovima i učiteljima, a onda će se prihvatiti najglasovitijih crkvenih pisaca, da se i on sâm i drugi mnogi uz njega zauvijek riješe nepotrebnih i bez sumnje netemeljitih — no baš zato više duhovitom tehnikom komponovanih »životnih problema« — kako ih ujak nazivaše. Ali u ovom slučaju svaka je ujakova riječ prestizala poletne misli mladićeve. Govoreći o slobodi, došli su na pojam ljubavi i Đuro kod toga nehote morade misliti na Marijanu — a to ga još i više prinuka, da do posljednjega dana ostane kod ujaka i da se prije nove školske godine niti ne vraća k roditeljima na selo, što se plaho skutrilo podno Marijanina djedovskoga dvorca. Čekao je samo, da se što prije povrati u sjemenište, pa će odmah redom rješavati »probleme života«. Napokon posljetku opazi, da je i sam međutim stekao neobičnu

vještinu, da gradi po volji zabavne i smjele uvode, u koje dakako nije uvijek vjerovao, ali ga ugodno zabavljala njihova novost i nenadana duhovitost, kojom će svoje slušače nesumnjivo i zateći i zanijeti.

I ni zašto ne bi sada propustio, da kaže Marijani poglavito i to, kako je jadno proživio slijedeću školsku godinu u sjemeništu. Među svojim je drugovima zgodnim opaskama ponajprije prouzročio mnogo trvenje, a prirodno je bilo, da nije ostao bez našljedovača, koji su ga kadšto oštroumnom dosjetljivošću i prestizali. A tada je već počeo crv zavisti nevidljivo točiti Đurino plemenito srce i on je pobijajući protivnike često i nehotice postajao zloban. Za njim se u neprilici povedoše i drugi i neka tajna sila unese nemir i nezadovoljstvo u mnoga mladenačka srca. Đuri postade doskora i društvo njegovih i omiljelih drugova nekako tijesno, nesnosno, mrsko. Često mu savjest glasno kazivala, da je on pravim uzrokom, što se u sjemeništu raširio smisao za fino izrugavanje i ukus za zlobnom dosjetljivošću. Da zlo donekle ispravi, klonuo se društva i najradije bi boravio u zabitnoj kojoj sobici za glasoviranje. Ali sada — u koliko bi mu i uspjelo, da ne dira u druge, u toliko je sve više sâm stradao na izgubljenom miru duševnome. On je pače u časovima padao i u grozno očajanje. Ali kad ga poglavari pozvaše na red i zato, što je poradi glasovira često i školu zanemarivao, u povrijeđenoj taštini odluči, da kidiše na vlastiti život. No na sreću njegovu britva je bila tupa, a uzrujanost pregolema i on samo malo posiječe žile na drhtavoj ruci. Poslije pokuša, da i opet više druži s drugovima, ali to je već bilo i prisiljeno, a mnogima suviše napadno. Nije bilo druge i on se konačno riješi, da zauvijek ostavi zidine biskupskoga sjemeništa, pa da onda kod kuće — na ognjištu očinskome zasnuje nov plan budućega života. Međutim niti kod kuće, među svojima ne nađe niti razumijevanja niti mira duševnoga. Zato i jeste on najradije s knjigom u ruci zalazio u prekrasnu okolicu rodnoga kraja, a ponajčešće bi šetao poznatom šumicom ispod vlastelinskih vinograda. Blažen je upravo bio, kad se doskora na svoje oči uvjerio, da sada i Marijana više izlazi iz dvorca, šeće prostranim baštama, a kadšto skreće puteljcima i prema borovoj šumici, kojom je on obično šetao. Slutio je dobro, da ga Marijana voli više, nego drugare iz nižih škola i on je odsada željno izgledao čas i zgodu, da se š njome na samu porazgovori.

I gle sada, kad se mimo svako očekivanje na samu nađe s ljubljenom djevojkom, sada — kad im nije ništa stajalo na putu, a da se jedno drugomu lijepo ne očituju i konačno iskreno ispovijede — sada mu tražena riječ zastade u grlu, misli mu se sledeniše i on je u postojanom muku još uvijek sjedio do njezinoga glasovira, ne znajući pravo, čime da započne i kako da dovrši. A kako bi to samo divno bilo, kad bi mu uspjelo Marijanu nagovoriti riječima ljubavi, kojih ona ne bi nikako mogla odbiti — —; on bi zacijelo brzo dovršio nauke i sunce bi njihove zajedničke sreće ponajžešće onda zasinulo, kad bi zlobni i duhoviti ujak morao skinuti kapu pred svojim đakom i rođakom Đurom i priznati mu, da je izvrsno riješio teške »probleme života«! — — Oh, to bi bio doživljaj zanimljiv veoma, pa tome bi on jamačno zavrijedio najljepšu budućnost u braku s Marijanom!...

I samo bi načina trebalo i on bi sve to po redu i po istini kazivao Marijani, a ona bi njega jamačno do kraja slušala zaljubljenom pozornošću! Ali prije jošte, nego bi zaključio zanimljivu povijest minula života, on bi kao pravi vitez na oba koljena pokleko pred obožavanom djevojkom i ne bi joj prestao cjelivati nevinih ruku, dokgod ga ona sama ne bi blago pridigla za znak, da ga razumije i na sve rado pristaje — —. No do toga nije moglo doći. Marijana je dobro slutila, što Đuro snuje i s čime se u duši on bori, ali kadgod ono pomisli na svoje doživljaje u čarobnome Gradu na Gori, pa se pri tome opomenu bijelih anđela i blažene majke svoje, ona silno poželi, da se opet sastane s materom i ne usudi se upuštati u odlučne razgovore s tuđim mladićem. Pogleda ga samo pogledom punim straha, iskrena sažaljenja i tuge. Zatim opeta udari u glasan plač i zarine obraze s vranim kosama u navlažene bijele jastuke. Đura to do srca zaboli, u glavi mu zašume najsuprotnije misli, koljena mu stadoše drhtati i on se poboja nekoga velikoga i neočekivanoga zla. I snađe se jedva toliko, te u nagloj brzini i kao u ludilu nekom posrtajući pohiti prema vratima —, pa Marijana osta u sobi sama sa svojom bolešću i udesom svojim... I baš kad se opet u krevetu ispravi gornjim tijelom, da zazove baku, — nehote joj se oči zaustave na poznatoj slici Krista Spasitelja. A Isus dragi tolikom ju je ljubažljivošću promatrao, te ona zaboravi na sve boli i do smrti opojena ljepotom božanskoga lica — prekrsti pobožno ruke na prsima i nepomično gledaše u Isusa. Takovu je i baka zateče. Onda opet nemoćno klonu u jastuke i činilo se — djevojka spava mirnim i blaženim snom. Obrazi joj međutim časom zarumenjuju, a časom blijede. Samo oči njene polako se rastvore i veselo — ali nepomično gledaju u zabrinutu staricu. Marijana je u tim časovima još najviše sličila mlađom proljetnom suncu, što se sada opet osvježilo na pogledu vlastelinskih jezera, pa naglo hrli prema šumama i vinogradima, da zabljesne u blijedo-rujnom sjaju i utone daleko iza mrkih bregova — tamo, gdje u vječnom svjetlu sjaji čarobni Grad na Gori...

U Kraljevcu na Sutli 1913./1914.

Dr. Rudolf Horvat:

Nekadašnje gimnazije u Hrvatskoj.*

Prvu latinsku školu (gimnaziju) osnovaše redovnici Pavlini god. 1582. u Lepoglavi. Isusovci otvoriše god. 1607. gimnaziju u Zagrebu, god. 1630. na Rijeci, malo iza toga u Varaždinu, god. 1709. u Požegi, a god. 1766. u Osijeku i Petrovaradinu. Piariste osnovaše god. 1766. gimnaziju u Karlovcu, a god. 1769. u Bjelovaru; Pavlini su pako god. 1674. udarili temelj gimnaziji u Križevcima, a god. 1777. u Senju. Gimnazija iz Petrovaradina prenesena je g. 1779. u Vinkovce, dočim je gimnazija u Križevcima ukinuta g. 1786., kada prestade i gimnazija u Bjelovaru. Gimnazije u Karlovcu, Senju i Varaždinu pretvorene su u novije doba u realne gimnazije. Sve ostale srednje škole novijeg su datuma. Tako je god. 1838. osnovana realka u Mitrovici, god. 1854. u Zagrebu, god. 1858. u Bjelovaru i u Zemunu, god. 1860. u Petrinji, god. 1890. u Vukovaru, a god. 1906. u Koprivnici i Krapini, a god. 1912. u Rumi, gdje je nekada (g. 1779.—1784.) bila mala gimnazija; neko vrijeme (god. 1852.—1873.) postojala je realka također u Varaždinu. Srpska gimnazija u Karlovcima osnovana je god. 1792.

Realke i realne gimnazije razmjerno su još mlade. Sve dakle, što ću ovdje pripovijedati, odnosi se na uređenje starih naših gimnazija, kakve postojahu prije godine 1850.

I. Što se do god. 1850. učilo na hrvatskim gimnazijama?

Sadašnji sustav gimnazija u Hrvatskoj i Slavoniji osniva se još uvijek na t. zv. Thunovoj osnovi, koja je kod nas stupila na snagu godine 1850. Promijenilo se doduše iz pojedinih predmeta (n. pr. iz zemljopisa) dosta toga; ali u glavnom sačuvan je isti naučni cilj. Sasvim drukčije bijaše prije godine 1850. Tada se naime kod nas obučavalo po naučnoj osnovi, koju je kraljica Marija Terezija objelodanila u rujnu godine 1777. pod naslovom: »Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas«. Naravno da je i ova osnova bila tečajem 70 godina svoga opstanka znatno mijenjana.

Po toj osnovi imale su naše gimnazije isprvice pet, a od godine 1806. šest razreda. Dijelila se pako gimnazija na dolnju i gornju. Dolnja je gimnazija isprvice imala tri, a kasnije četiri razreda; oni se nazivahu »gramatikalni razredi«, jer se u njima učila gramatika l a t i n s k o g jezika. Ovomu jeziku posvećivala se najveća pažnja, te ga je svaki učenik morao naučiti posve dobro, jer se od 2. razreda predavahu svi predmeti na latinskom jeziku. Latinskomu jeziku bio je opredijeljen najveći broj sati također u gornjoj gimnaziji, koja je brojila dva »humanistična« razreda. Humaniste su naime u 5. razredu morali sastavljati latinske govore; zato se ovaj razred i zvao »retorika«. Šesti razred gimnazije zvao se »poezija«, jer su humaniste druge godine morali kovati latinske pjesme. Time se doduše postigla okretnost u govoru i pismu, te su učenici i međusobno morali govoriti latinski; ali to nije bio »klasični« jezik latinski, jer se nije učio iz rimskih klasičnih pisaca. Gimnazijalci su za pravo učili t. zv. sredovječnu latinštinu, koja je imala većinom latinske riječi, dočim joj se skladnja osnivala na materinskom jeziku; obučavala se pak od prilike po sličnoj metodi, kako đaci danas uče t. zv. žive jezike.

Osim latinskog jezika nije se u hrvatskim gimnazijama isprvice učio nijedan drugi jezik. G r č k o m jeziku nema u analima hrvatskih gimnazija spomena sve do godine 1850., kada ga također nije k nama uvela realna potreba, već njemačka pedagoška pedanterija. Bilo bi bolje, da se mjesto grčkog jezika uvela kemija i risanje! N j e m a č k i jezik nije kod nas nikada prije Thuna bio »obligatan p r e d m e t«; ali ga je zato kralj Josip II. godine 1787. uveo u hrvatske gimnazije kao »n a s t a v n i jezik« mjesto latinskoga. Postupno dopro je njemački jezik do trećega razreda, a bio bi se uveo i u cijelu gimnaziju, da nije god. 1790. kralj Josip II. umro. Josipov brat i nasljednik Leopold II. vrati opet latinskomu jeziku njegovo suvereno pravo, te ukine njemački jezik; ali zato — na zahtjev Madžara — uvede godine 1792. u hrvatske gimnazije m a d ž a r s k i jezik. Ovaj bijaše isprvice samo »neobligatan« predmet; no tko je učio madžarski jezik, lakše je dobio štipendij ili bio primljen u konvikt. Godine 1834. postade madžarski jezik »obligatnim«. Odsada su Madžari išli za time, da madžarski jezik učine u hrvatskim gimnazijama »nastavnim« jezikom, t. j. da se svi predmeti podučavaju na madžarskom jeziku. Tako bi se istisnuo latinski jezik, koji je smetao širenju madžarizacije. Nastojanju Madžara stade na put sama hrvatska mladež, koju je vodio dr. Ljudevit Gaj. Rodoljubna mladež počne naime tražiti, neka se u hrvatske gim-

* Kod izrađivanja ovih crtica služio sam se uz ostala pomagala ponajviše službenim spisima nekadašnjega hrvatskoga namjesničkoga vijeća, koji se čuvaju u kr. zemaljskom arhivu zagrebačkom. Mnogo podataka nađoh u izvješću varaždinske gimnazije od god. 1873., osječke gimnazije od god. 1872., požeške gimnazije od god. 1853. i riječke gimnazije od god. 1852.

naziie uvede hrvatski jezik kao »nastavni«, jer je uvidila, da se protiv madžarizacije teško boriti pomoću mrtvog latinskog jezika. Isprvice zadovoljila se hrvatska mladež time, što je hrvatski jezik postao »neobligatnim« predmetom. Na zagrebačkoj akademiji počne godine 1831. hrvatski jezik u »izvanrednim satovima« (dakle ne za redovite obuke) predavati dr. Matija Smodek; on je bez nagrade predavao do god. 1840. Isto je na varaždinskoj gimnaziji počevši od godine 1839. činio rodoljubni franjevac Hinko Hergović. Ne treba ni spominjati, da je mladež upravo hrlila na ova »izvanredna« predavanja. (Ljubav za hrvatski jezik rasla je istodobno s mržnjom na madžarski jezik. Ovaj se kod nas prestao predavati godine 1848., kada su zagrebački gimnazijalci spalili madžarske slovnice na trgu sv. Katarine, ne htijući polagati ispita iz madžarskog jezika.) Na jesen godine 1848. počnu neki profesori predavati svoje predmete hrvatskim jezikom. Ovo je odobrio ban Jelačić, koji 3. rujna 1849. naloži, da se odsada moraju svi predmeti predavati hrvatskim a ne latinskim jezikom. Drugom pak naredbom od 23. studenoga 1848 uvede Jelačić hrvatski jezik kao obligatan predmet, naloživši, da se njemu u svakom razredu posvete po 2 sata na tjedan.

Po naučnoj osnovi od godine 1777. morao je svaki profesor predavati sve predmete u svome razredu, jer nije bilo specijalista za pojedine struke. Tako su profesori predavali i vjeronauk u nižim (gramatikalnim) razredima, dočim je za »humaniste« postojao poseban kateketa, t. j. njima je koji od profesora predavao vjeronauk uz posebnu neznatnu nagradu (6 dukata na godinu). Vjeronauk predavao se isprvice dvaput u tjednu po pol sata iza redovite obuke. Godine 1800. postade vjeronauk redovitim predmetom, a god. 1801. dapače »najvažnijim« predmetom uz opasku, da ni jedan učenik ne može prijeći u viši razred, ako ne dobije dovoljnu ocjenu iz vjeronauka. U svim razredima predavao se vjeronauk po istoj knjizi (veliki katekizam), koju su tako učenici proučili šest puta, da bolje zapamte vjerske istine. Počevši pak od godine 1826. obavljao se ispit iz vjeronauka u prisutnosti biskupova povjerenika.

Iz povijesti nijesu gimnazijalci učili drugo, nego li povijest kraljevine Ugarske i »pridruženih joj zemalja«. Upravo je nepojmljivo, zašto se nije učila opća povijest, koja učenike toliko zanima. Mnogo više pažnje posvetilo se zemljopisu. Ovaj se naime predavao u svim nižim (gramatikalnim) razredima, i to po knjizi »Geographia regni Hungariae«, koju je napisao Matija Bel. Počevši od godine 1846. učio se također zemljopis drugih država cijeloga svijeta, a ne samo zemljopis Ugarske.

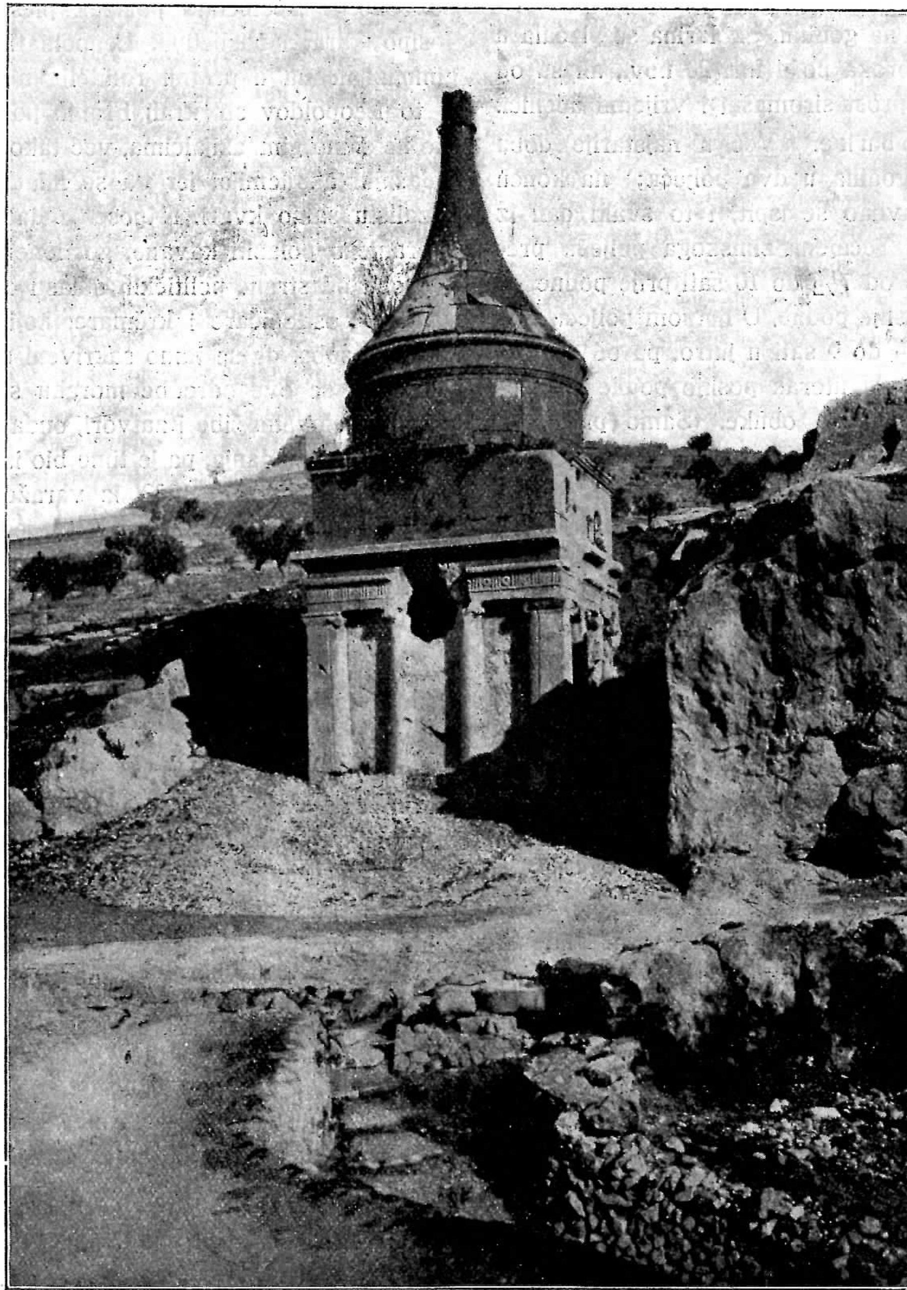
Malo se pažnje posvećivalo matematici. Gimnazijalci su naime učili samo aritmetiku, a ne također algebru i geometriju. Samo neko vrijeme učila se u 6. razredu t. zv. praktična geometrija. Aritmetika bijaše podijeljena u tri stupnja, te se prvi stupanj učio u svim nižim razredima, a drugi i treći stupanj u 5. razredu. S fizikom se stari sustav nije mogao nikako sprijateljiti. Isprvice učili su doduše gimnazijalci u 5. razredu barem »lakše početke fizike«; no kasnije nije se učilo baš ništa. Kao da ova lijepa nauka nije za gimnazijalce, preniješe ju na tadašnju akademiju, gdje se fizika učila u 2. tečaju filozofije (današnji osmi razred gimnazije). Mnogo više pažnje posvećivalo se prirodopisu. U 2. razredu učili su gimnazijalci životinjstvo, u 3. razredu bilinstvo, u 4. rudstvo, u 5. opet rudstvo, a u 6. razredu bilinstvo i životinjstvo. Prirodopis predavao se po jednoj te istoj knjizi, koju je oko god. 1779. u Budimu napisao sveučilišni profesor Piler. Kasnije se s prirodopisom počelo drukčije postupati, pa je on bio iz nižih razreda gimnazije sasvim istisnut, da se dobije vremena za obuku u vjeronauku. O kemiji i risanju nije na gimnazijama bilo ni govora!

II. Pedagoške prilike.

1. Zbirke. Neki su predmeti takve naravi, da ih nije dosta učenicima samo tumačiti, već ih treba upravo predočiti. To se u prvom redu tiče fizike, prirodopisa i zemljopisa na gimnaziji, a na realci jošte kemije i risanja. Pomagala za zornu obuku dobro dolaze i nekim drugim predmetima, n. pr. povijesti i učenju jezika. Zato se danas vrijednost škole prosuđuje također po zbirkama njenim. Svega toga nijesu imale nekadašnje hrvatske gimnazije. Ondje se primjerice zemljopis učio ponajviše na pamet, jer đaci nijesu imali u ruci atlase, a profesor im je mogao samo po gdjekoju zemlju pokazati na zemljovidu. Tako je vrijedni exjesuita dr. Antun Raišp kao ravnatelj varaždinske gimnazije god. 1782. sam crtao mape, koje će njegovim učenicima služiti kod obuke u zemljopisu. Za prirodopis nijesu postojale nikakove zbirke sve do god. 1779., kada je profesor Piler putovao po cijeloj Hrvatskoj, da na račun naukovne zaklade nabavi potrebite rude, životinje i slike za prirodopisne zbirke na gimnazijama. Isprvice nije nigdje bilo ni fizikalnih kabineta; nabava fizikalnih strojeva i predmeta prepustila se revnosti gimnazijalnih ravnatelja i darežljivosti pojedinih građana. Ističem još i to, da na gimnazijama nije bilo učeničkih knjižnica, koje bi đacima posuđivale knjige za čitanje. Nigdje ne bijaše kakvoga društva za potporu siromašnih učenika; pogotovo pak nije nitko mislio na to, da osnuje kakvo literarno društvo, u kome bi

se đaci pod vodstvom kojega profesora vježbali u književnom radu.

2. Školarina. U najstarije doba ne nalazimo školarine, koju bi učenici morali plaćati stalno svakoga poljeća. No zato je postojao »stari običaj«, da podmirivahu također troškovi za svečanu proslavu školskoga patrona. Ovo sabiranje ukinuo je kralj Josip II., koji je god. 1785. uveo plaćanje školarine. Svaki učenik (izuzev štipendiste) morao je tečajem školske godine platiti 6 forinti, što bijaše u ono doba

Absalomov grob u Jozafatskoj dolini.

učenici između sebe sabiraju novce za opće školske svrhe. S ovim prinosima podmirivao se u prvom redu trošak za nabavu drva, jer se ova nijesu plaćala iz kakve zaklade. Prinosima učenika plaćao se i t. zv. »familijaš«, t. j. podvornik, koji je ložio peći i čistio školske prostorije. Napokon se prinosima učenika

znatna svota, pa je mnogim siromašnim đacima onemogućila nastavak školovanja. Tako je primjerice u Varaždinu broj gimnazijalaca spao od 140 na 60. Tadašnji forint imao je 60 novčića; učenik je dakle u ime školarine morao platiti 360 novčića, što se ubiralo u mjesečnim obrocima po 36 novčića. Radi ove

školarine vikalo se na kralja Josipa II. isto tako, kao i radi drugih njegovih reforma. Zato je Josipov nasljednik Leopold II. odmah god. 1790. »za uvijek« ukinuo plaćanje školarine, te opet uveo »familiaciju«, t. j. dobrovoljno sabiranje prinosa između učenika. Ipak bude u vrijeme apsolutizma 10. listopada 1855. mjesto »familiacije« po drugiput uvedena školarina, i to 8 for. 40 novčića na godinu. Školarina se plaćala u dva polugodišnja obroka po 4 for. 20 nov., ali su od nje mogli ishoditi oprost siromašni i vrijedni učenici.

3. Vrijeme obuke. Već u najstarije doba dijelila se školska godina u dva poljeća; na koncu svakog poljeća obavljao se ispit, i to svaki dan iz drugoga predmeta. Tečajem zimskoga poljeća predavalo se danomice od 7½ do 10 sati prije podne, te od 1½ do 4 sata poslije podne. U ljetnom poljeću trajala je obuka od 6½ do 9 sati u jutro, pa od 2½ do 5 sati poslije podne. U utorak poslije podne i u četvrtak cijeli dan nije bilo obuke. (Samo pripadom spominjem, da se tako sve do danas održalo u nadbiskupskom sjemeništu zagrebačkom; ondje klerici nemaju predavanja u utorak poslije podne i u četvrtak cijeli dan.) — Da đaci uzmognu svojim roditeljima pomagati prigodom berbe grožđa i kukuruze, nije bilo škole od 15. rujna do 1. studenoga. Ove »velike praznike« prenio je kralj Josip II. na drugo vrijeme. On je naime 6. lipnja 1787. odredio, da će odsada veliki školski praznici trajati puna 2 mjeseca, te je za praznike »s obzirom na vrućinu« izabrao mjesece srpanj i kolovoz. Naravno da je smrću Josipa II. morala pasti i ova reforma njegova, te je već školska god. 1790./91. počela 1. studenoga mjesto 1. rujna. Održala se jedino ustanova, da školski praznici traju čitava 2 mjeseca, a ne samo 1½ mjeseca. Mjesto rujna i listopada odredio je kralj Franjo 17. svibnja 1831. za školske praznike mjesece: kolovoz i rujan. Tako ostade sve do god. 1892., kada su za školske praznike opet određeni mjeseci: srpanj i kolovoz.

4. Vjerske dužnosti. Više nego li na samu nauku pazilo se nekada u školi na odgoj mladeži. Propisi bijahu vrlo strogi, a provađahu se oštrim kaznama. Svaki je učenik morao točno vršiti vjerske dužnosti svoje. Ovamo spadaju u prvom redu školske mise, kojima je svaki dan morala pribivati mladež zajedno s ravnateljem i s profesorima svojim. U nedjelju i na blagdane slušali su đaci također propovijedi (exhorte), a poslije podne podučavao ih je kateketa čitav sat u kršćanskom nauku. Ispovijed obavljala se svakoga mjeseca, a trodnevne duhovne vježbe (exercitije) u velikom tjednu. Mladež je sudjelovala kod svih procesija, kojih bijaše nekada mnogo više, nego li ih danas imade. Kralj Josip II. ukine god. 1783. duhovne vježbe i Marijanske kongregacije, a isto tako i svečanosti, koje se držahu na čast školskim patronima; podjedno odredi, da se obuka u školi ima započeti takvom molitvom, koju mogu moliti učenici svake vjeroispovijesti. Josipove odredbe propadoše s njegovom smrću god. 1790.

5. Disciplinarni propisi. Kralj Josip II. dozvolio je učenicima polazak plesova i kazališta. Josipov brat i nasljednik Leopold II. dozvolio je to gimnazijalcima u pratnji roditelja njihovih. Naprotiv je to Leopoldov sin kralj Franjo posvema zabranio, i to ne samo gimnazijalcima, već također i slušateljima tadašnjih akademija, jer da se mladež na plesu i u kazalištu samo kvari. Napose je đacima bilo strogo zabranjeno polaziti kavane, gostione i krčme. Velika je globa od strane političkih oblasti čekala takve kavanare, gostioničare i krčmare, koji bi đacima dali posebne sobe, da se tamo sakriveni uzmognu zabavljati. Sve se ove odredbe morahu strogo provoditi; ako ne djelovahu šibe i zatvori, onda bi učenik dobio drugi red iz vladanja, pa je time bio isključen iz škole. Tako je n. pr. god. 1822. iz varaždinske gimnazije otpravljen šestoškolac Juraj pl. S. jedino zato, što je opetovano pošao na ples! — Uza sve mjere i kazni ipak se općenito govorilo, da mladež postaje sve lošija. Građani su radi toga po običaju krivili profesore, dočim su profesori držali, da je tomu krivo druženje đaka s vojnicima, kojih bijaše u vrijeme Napoleonovih ratova vrlo mnogo po gradovima hrvatskim. Na bečkom dvoru smatralo se francusku revoluciju izvorom svega zla. Zato izađe odredba, da se đacima zabranjuje francuska moda. Nijedan đak ne smije šišati kosu tako, da bude nalik na Titovu ili Brutovu glavu. Đacima se strogo zabranjuje nošenje špencera, ostruga i odviše šiljastih cipela! Ako koji profesor ne bude htio kod svojih đaka provoditi ovu zabranu, mora ga ravnatelj prijaviti školskoj oblasti. Počevši od god. 1798. čitahu se đacima na početku školske godine disciplinarni propisi; profesori pak morahu svakoga mjeseca držati sjednicu, te na njoj pretresivati ćudorednost i napredak mladeži.

III. Đaci i profesori.

Poput cijeloga naroda hrvatskoga bijahu također đaci podijeljeni u tri stališa: plemićki, građanski i seljački. Plemići su osjećali dužnost, da svoje sinove dadu u škole, jer će kao naobraženi ljudi imati više ugleda, a osim toga lakše postići vojničke časti i državne službe. Osim toga bijahu plemići redovito imućniji ljudi, te su lako mogli podnijeti troškove za školovanje sinova svojih. Građanima je školovanje olakoćeno time, što za svoje sinove ne trebaju plaćati opskrbnine, jer se gimnazije nalaze po gradovima.

Osim toga imaju svoje sinove uza se, te ih lakše mogu nadzirati i tjerati k učenju. Najteže je seljacima (kmetovima). Oni su redovito bili vrlo siromašni, daleko siromašniji nego li današnji seljaci naši. Nije im dakle bilo tako lako svoje sinove uzdržavati u gradu, premda je onda godišnja opskrbnina iznosila toliko, koliko se danas plaća mjesečno. Seljacima je školovanje bilo otešćano još i zato, što po selima obično nije bilo pučkih škola; tko je htio poći u gimnaziju, morao je dovršiti dva razreda, a od god. 1844. dapače tri razreda pučke škole. Osim toga bijaše seljačkim sinovima kao kmetovima, ako i svrše sve škole, onemogućeno stupiti u državnu službu, radi čega se gotovo isključivo posvećivahu svećeničkomu zvanju. Sam kralj Josip II. htio je seljačku mladež odvratiti od polaska gimnazija. Zato je odredio, da se u gimnaziju može primiti samo takav seljački sin, koji je pučku školu svršio s odlikom; oni pak seljački sinovi, koji se već nalaze u gimnaziji, mogu se iz nižega razreda u viši razred pustiti samo onda, ako imaju odliku, dočim časnički i činovnički sinovi mogu imati prvi ili drugi red, a opetuju razred jedino tada, ako dobiju treći red! Godine 1785. nalazimo na gimnaziji u Zagrebu 52 plemića, 34 građana i 34 seljaka; u Varaždinu 45 plemića, 35 građana i 33 seljaka; na Rijeci 15 plemića, 27 građana i nijednoga seljačkoga sina; u Križevcima 8 plemića, 10 građana i 9 seljaka; u Požegi 9 plemića, 24 građana i 8 seljaka; a u Osijeku 3 plemića, 40 građana i 20 seljaka.

Prvi profesori na hrvatskim gimnazijama bijahu sami redovnici, i to: Isusovci, Pavlini i Piariste. No isusovački samostani budu u Hrvatskoj ukinuti god. 1773., a pavlinski g. 1786., dočim su Piariste g. 1783. otišli iz Karlovca. Redovnici obučavahu besplatno, dočim je drugim profesorima kralj Josip II. odredio godišnju plaću od 350 forinti. Dugo nije bilo na hrvatskim gimnazijama nijednoga svjetovnjaka profesora, već su i nadalje podučavali bivši Isusovci i Pavlini, a uz njih također gdjekoji svjetovni svećenik. Svaki profesor predavao je u svome razredu sve predmete, a putovao je sa svojim đacima svake godine u drugi razred. Na gimnaziji dakle bijaše samo 6 profesora; uz ove služio je i jedan suplenat, koji je suplirao bolesne ili zapriječene profesore. Premda bijaše malo profesora, ipak ih je vlada teško plaćala, te je počela tražiti jeftinije sile. Izbor pade na Franjevce, koji su kao redovnici dobivali godišnju plaću od 40 forinti! Franjevci zapremiše sve gimnazije osim zagrebačke; oni su kroz dugi niz godina profesori varaždinske, riječke, karlovačke, požeške i osječke gimnazije. — Bitna promjena u profesorskom stališu nastupila je kod nas god. 1850., kada je ministar grof Leo Thun u Hrvatskoj proglasio »Osnovu za organizaciju austrijskih gimnazija i realaka« od 16. rujna 1849. Po toj osnovi dobije gimnazija zadaću, da svoje učenike pripravlja za sveučilište, a realka za tehniku. Gimnaziji se pridaje 7. i 8. razred, koji su tada na akademiji činili t. zv. filozofiju. Profesori na srednjim školama moraju biti osposobljeni za predavanje pojedinih struka, a ne svih predmeta. Pojedini profesor predavat će latinski i grčki jezik, odnosno povijest i zemljopis ili matematiku i fiziku; može pak izabrati hrvatski ili njemački jezik kao glavnu struku, a za sporednu struku latinski i grčki jezik ili povijest i zemljopis, odnosno prirodopis kao glavnu, a matematiku i fiziku kao sporednu struku (za niža 4 razreda). Tako će se razviti stručnjaci, koji će se onda posvetiti specijalnim naukama. Matija Mesić, Josip Torbar i Adolfo Veber bijahu prvi Hrvati, koji pođoše u Beč, da se na tamošnjem sveučilištu izobraze za stručne profesore. Da se dobije dovoljan broj profesora, povišena im je 5. ožujka 1854. godišnja plaća na 735 for, pa omogućeno, da iza dovršene 30. godine službe postignu 1365 for. Kada se opet osjetila nestašica profesora, povisio je hrv. sabor god. 1872. profesorima beriva onako, kako su ih brali sve do god. 1905., t. j. 900 for. temeljne plaće, zatim petgodišnje doplatke po 200 for. i stanarinu prema mjesnim prilikama.

Stjepan Širola, — Zagreb:

Jedinac.

Silhouetta.

U prvom katu otmjene ulice usred grada uskomešali se svi stanari.

Čuli su prasak — u stanu kotarskoga pristava Milivoja pl. Podlipskoga.

— Šta je? Šta je to bilo? izletila gospođa Marekova, stanodavka Milivojeva.

— Negdje je prasnuo hitac u našoj kući, sav će zaduvan i uzrujan umirovljeni major Monteko.

— Za Boga, da se nije što dogodilo g. Podlipskomu?

Pokucaše na vrata, no nitko se ne odazva. Kušali, da ih otvore, a vrata zaključana.

— Provalimo vrata! naglo će gospodin major.

— Ne, za Boga! Magdo, Magdo — brže po bravara! sva će crvena gospođa Marekova.

I služavka Magda pojurila niza stube otmjene kuće. Međutim se skupili i drugi stanari i svjetovali, da se provale vrata.

— Nemojte, ljudi, možda to nije kod gospodina Podlipskoga, a možda ga i nema kod kuće... vrtjela se usplahirena gospođa Marekova.

— Jest, jest — ovdje se čuo prasak, reče krupni gospodin major, — baš u ovoj sobi.

— Ne časimo, ljudi! Ako se što i dogodilo, možemo možda i pomoći, reče susjed Stilinović.

I pokucaše opet — ništa. Major donese malu sjekiricu i stane batkati oko brave, dok je Stilinović, jaki Ličanin, pritisnuo ledima o vrata i junački se upro nogama ispred praga. Brava je popuštala i najzad se vrata otvorila.

U kutu elegantno uređene sobe ležao je potrbuške Milivoj pl. Podlipski — prostrijeljene glave...

I.

Bilo pred trideset godina. U malom dvorcu Lipovcu kićenoga našega Zagorja bilo sve veselo. Vlastelin Đuro pl. Podlipski slavio krstitke svoga novorođenoga sinčića, komu dadoše djedovsko ime Milivoj.

Odavno je Đuro pl. Podlipski želio, da mu Bog blagoslovi brak djecom, koju je vanredno volio. Punih deset godina pobožno je molila gospođa Adela pl. Podlipska, rođena pl. Žitomirska, da joj dobri Bog pokloni od srca porod, jer već nije mogla da snosi nezadovoljstvo svoga čovjeka.

— Izumrijet će mi rod, kad nemam poroda, često bi govorio vlastelin Đuro.

Gospođa Adela prolila je skrovno mnogu tihu suzicu, dok najzad — Bog je milostiv — nije dobila sinčića Milivoja.

O, to bijaše radost u Lipovcu, kakve nije bilo nablizu. Gospodin Đuro veselio se kao dijete, kad mu se pokloni nova igračka.

Dijete bijaše krepko i čilo, zdravo kao drenovina, a uspijevalo je u onom divnom gorskom zraku, da ga bijaše milota i pogledati. Uzeli mu odmah dadilju, a tetošili oko njega, kako se ni kraljević ne bi tetošio. I uspijevalo je na veliku radost očevu.

— Hvala Bogu, imam sada bar jedinca, znao bi reći gospodin Đuro, držeći na koljenu maloga Milivoja, koji je čupkao njegovu prosijedu bradu. Čuvajte ga kao zjenicu svoga oka. On mi je sva nada u budućnost...

— Hoćemo, hoćemo, ne boj se! odvratila bi starica Barbara pl. Žitomirska, baka maloga Milivoja, koja je pazila i onako na cijelo kućanstvo svoje slabašne kćeri Adele.

Prvih pet godina djetinjstva proživio je Milivoj kao malo koje dijete. Bijaše on mezimac, prava maza u cijeloj kući. Sve ga je voljelo i sve mu bijaše dopušteno, a to je bistro dijete dobro zamijetilo. Iz dana u dan postajao Milivoj gospodar cijele kuće — i sve ga slušalo, a najviše slijepo zaljubljeni roditelji. I nije dugo potrajalo — bili su oni svi njegovi robovi...

Gospođa Barbara, inače dobra bakica, znala bi reći:

— Djeco, ovako dalje ne može da ide. Mi smo previše popustljivi tome djetetu. Ono gospodari s nama...

— Ah, pusti, majko, — jedinac nam je! rekla bi gospođa Adela.

— Znadem, draga kćerko, ali treba pomišljati i na budućnost djeteta.

— Pa mislimo mi na to, javio se gospodin Podlipski, koji je zadovoljno dimio iz svoje velike lule na zelenoj terasi svoga dvorca. Milivoj je jedva svršio petu godinu. Ja ću mu još jesenas uzeti uzgajateljicu, koja će ga vježbati francuskom jeziku i glasoviru, a onda će doći doba školovanja i ja ću nastojati, da svrši pravo.

— Da, da, to je sve lijepo, o tome ja ne sumnjam, da dijete ne bi bilo dobro opskrbljeno, no ja mislim na uzgoj djeteta.

— Pa zar ne će biti u našoj kući dobro uzgojeno? nekako će uzrujano gospođa Adela. Zar ne pazimo na nj? Nije li tjelesno zdravo? Zar nije opskrbljeno i toplim, ukusnim haljinama? Ne kreće li se po volji u ovom čistom i svježem zraku?

— Jest, jest, sve je to u redu, potvrdi bakica, no valja da se pobrinemo i za njegov duševni uzgoj. Mi svi griješimo na tom djetetu. Prepuštamo, da radi, što ga je volja, a to je zlo, jer će postati i svojeglavo i tvrdoglavo.

— Nemoj tako, bakice, nakašlje se gospođa Adela; dijete je još maleno i ne zna, što radi.

— Pa da, što znade taj mali crvić, dometnu i otac.

— O, vi se varate! Mali Milivoj dobro znade, što radi i sve što radi, proračunano radi. Zar vam ne dosadi već njegova vika i drečanje, kad hoće štogod da mu se dade. Eno, nedavno je uzbunio cijelu kuću i nije mirovao, dok mu nijeste dali krasnu onu čašu, što sam je još ja dobila za uspomenu od svoje tetke. Derao se do podneva, dali ste mu čašu i za pola sata bila je smrvljena u crijepovlje.

— Ah, uzdahne majka, dijete je, da što ćemo.

— Ne smije se sve pogodovati djetetu, jer će postati svojeglavo. Eno prekojuče, dok ste bili u Bre-

zovcu, imala sam s njime jada i nevolje. Zahtijevao je očevu pušku sa stijene. Nijesam mu je dala. A znadete li, što je sad učinio? Popeo se na ormar i grozio mi se, da će se strmoglaviti, ako mu ne dam puške. Kad se nijesam obazirala na to, stao je po običaju vrištati, da su ljudi mislili, ne gulim li s njega kožu. Nije se dao s ormara, već mi je prijetio, da će ormar baciti na me... Ostavila me strpljivost, pa sam uzela šibu i dozvala Janka, koji je teškom mukom skinuo dijete s ormara.

— Toga nam nijesi prije kazivala, upadne gospođa Adela.

— Nijesam, da vas ne ražalostim.

— Dobro je, da se pripazi na dijete, uze nezadovoljno i otac, no ja ni pod koju cijenu ne dopuštam, da se moj jedinac uzgaja šibom. To je u mojim očima barbarski i ja toga ne ću. Dijete može da se ozbiljno opomene i kad dođe k razboru, ono će i na opomenu slušati.

— Dobro, završi stara gospođa Žitomirska, dobro. Jedan jedini sam se put poslužila prutićem, da zastrašim dijete, no odsada ne ću nikada više, kad vam to nije pravo! I na njezinim očima zatrepta staračka suza.

Adela ju opazi, ali nije htjela da ispituje dublji razlog tomu, već navrne razgovor na drugo polje.

A bakica je dobro pozirala u budućnost jedinca i mazunca svoje kćeri i zato joj je zatreptala suzica na očima...

Majka je ozbiljno opominjala Milivoja, da bude bakici poslušan, da je ne žalosti i da bude dobar, pak će mu nabaviti za to krasnih igrački. Milivoj je dašto obećao majci, da će biti dobar, no ta ga je opomena još većma razdražila, pa je još istoga dana isplazio bakici jezik. A nju, staru plemkinju, kojoj su grofovi ljubili bijele ruke, zaboljelo je to u dnu srca, ali se nije više potužila svojoj djeci.

Kasnije bivalo to sve gore. Jednoga dana razljutio se Milivoj nešto na služavku i porazbijao svu silu tanjura i posuda. Nijesu mu ništa učinili, već su nedužnu služavku debelo izgrdili... I redom tako svaki bi se dan štogod dogodilo. Milivoj bi potrgao cvijeće u cvijetnjaku, razbio stakla na stakleniku, izlemao malu kravarovu kćerku, ili kakvom god psinom dražio dobrodušnu služinčad. Nitko mu se nije usudio reći ni riječi, da ga opomene, pa ni dobra bakica, koja je očevidno prestala svojim uzgojnim djelovanjem.

Gospodin Podlipski sve je to doduše vidio, ali je tako bio zadubljen u svoju »uzdanicu«, da mališa nije nikada ni jednom ozbiljnijom riječju opomenuo. To je dotjeralo tako daleko, da je njegov jedinac Milivoj postao u svojoj šestoj godini pravi divljan. A roditelji uživali u njegovoj odvažnosti i srčanosti.

— O, on će nam biti na diku!

II.

Jednoga rujanskoga dana doveo je gospodin Podlipski iz grada učiteljicu, koja će Milivoja pripravljati za školu i preuzeti u svoje ruke uzgoj dječakov.

Sirota djevojka nije ni slutila, na kakove se je muke dala. Gospodica Anka Dostalova bijaše mlada i zanosna učiteljica, pa si je idejalno zamišljala, kako će u onoj divnoj Božjoj prirodi uzgojiti jedno gospodsko dijete, da bude ugodno Bogu, a dično domovini.

Mlada učiteljica bila je tjelesno slabunjava, no svojim velikim plavim očima u maloj ljepušnoj glavici svakoga je predobivala za se. Na malim i rumenim usnama titrao joj vazda posmijeh, a to se je svima svidjelo i sva je kuća odmah zavoljela svoju učiteljicu. Osobito ju je cijenio gospodin Podlipski, koji je razgledao njene odlične svjedodžbe i ubrzo razabrao, da je djevojka obrazovana, čestita i upravo kao stvorena za njegov dom. Sviđali su mu se i moderni nazori njeni o uzgoju djece, koju valja uzgajati posve slobodno, da se individuj samostalno razvije, pa je bio čisto sretan, što se je namjerio na takvu učiteljicu za dragoga svoga jedinca.

No mali Milivoj posve je drugojačije sudio o svojoj novoj učiteljici. Kad su mu je pokazali i rekli, da će ga ona učiti čitati, pisati, crtati i udarati na glasovir, raskročio je noge, ruke turio u džepove i zurio u učiteljicu, pa se glasno smijao.

— Šta, ova štuka da me uči?...

Roditelji bili u najvećoj neprilici, a gospodici Dostalovoj bilo, kao da su ju polili hladnom vodom. Prvi dojam djeteta nije dakle bio najpovoljniji, pa je odmah predvidjela, da će joj uzgojni posao biti veoma mučan.

Ona je odredila, da se svako prije podne preduzme s Milivojem obuka, koju je razrijedila na sate, kako se to čini u školi. Držala je, da će dječaka zabaviti i svojom prokušanom metodom zagrijati za nauk, ali se je ljuto prevarila.

Dva sata, cijela dva sata da Milivoj mirno sjedi kraj knjige i pisanke, to je bilo gotovo nemoguće. Pa ipak se je moralo raditi, da mališ nauči propisanu građu za prvo godište osnovne škole. Dadoše mu početnicu i prva je slova brzo naučio, no za nekoliko dana bila je sva početnica izderana. Učiteljica je pokušala svom toplinom i ljubavlju, da Milivoja priuči knjizi i nauci, ali on je nije slušao. Sjedio bi četvrt sata i zurio kroz prozor, gledajući, kako vjetar njiše granama drveća u parku, a učiteljica mu razlagala pojmove prvih brojeva, pokušala s njime prve male

računske operacije. Nije išlo, kako je mislila, jer Milivoj nije slušao.

Poslije podne imali su da uče glasovir i da podu u šetnju, jer je učiteljica pravom htjela, da maloga pouči u samoj prirodi u stvarnoj obuci. Kod glasovira bijaše Milivoj neposlušan, trgao je tipke ili svaki čas letio napolje, da pije vode, ili što reče majci — samo da ne mora čitav sat prebirati škale. Na šetnji bijaše do skrajnosti neobuzdan. »Emil je slušao svoga učitelja«, razmišljala učiteljica, »a ovaj divljan ne mari ni za najljepše stvari...« On bi joj jednostavno pobjegao i sad je imala posla do večeri, dok bi ga našla ili u vrtu, ili u staji kod kravara, ili u selu međ djecom...

Sve je to ona ispričala gospodinu Podlipskomu, kad ju je pitao, kako je zadovoljna s Milivojem, a on bi je utješio, da će se mališ već popraviti i priučiti na nju.

Mjesec dana izdržala je Anka Dostalova s malim divljanom, ali dalje nije mogla. Jednoga dana nije Milivoj hotio da piše u pisanci. Inače mirna učiteljica, koja bijaše gotovo golubinje ćudi, ražesti se na nj. Ljutilo ju je, što ne može da pokori tu neobuzdanu narav dječakovu. Udarila je u druge žice i počela s njime oštrije. No Milivoj svojeglav i tvrdokoran, a neposlušan do skrajnosti, bježao je od nauka, da je jadna učiteljica često proplakala od jada, ne znajući, što da čini.

Najzad se odluči, da otkaže službu. Došla je jednoga jutra s povezanom desnom rukom.

— Što vam je na ruci? upitao gospodin Podlipski.

— Danas me je mali Milivoj ugrizao do krvi, kad sam htjela da ga prisilim da piše.

— Je li moguće? zapanji se majka.

— Zato sam i došla, milostiva gospođo, da vas umolim, da me odriješite ove službe.

— Ta nemojte, zašto? prekine je Podlipski.

— Preslaba sam i nemoćna za Milivoja. Njemu treba jača ruka, jer je dijete, molim da ne zamjerite, suviše raspušteno. Ja bih vam svjetovala, da uzmete učitelja, možda će muškarac jače moći djelovati na oporu ćud dječakovu.

Nagovarali je, da ostane, no ona se nije dala nagovoriti i već se drugoga dana odvezla natrag u grad, gdje je družicama pripovijedala, kako joj je onaj mali divljan razorio sve uzgojne ideale, koje joj je tako ružičasto pričala majčica Pedagogija.

Podlipski je uzeo drugu i treću učiteljicu, a do proljeća izmijenilo se i pet učiteljica, ali nije išlo. Milivoj bivao iz dana u dan sve drzovitiji, pa su učiteljice brzo napuštale službu, premda im je bilo lijepo u domu staroga hrvatskoga plemića.

Uzeli domaćega učitelja, da dijete pripravi barem za prvo godište i to je nekako išlo, te je mali Milivoj napravio ispit, no to se ima zahvaliti željeznoj volji iskusnoga učitelja Dobrašina, koji nije Milivoja nimalo mazio.

Što sada? Nakanili dati dijete u školu, no mali se nije dao Dobrašinu, pričajući ocu čitave bajke, kako ga on nateže za uho, za vlasi, kako ga je gurao šakom u leđa i koješta, da se je gospodin Podlipski zgražao i dobroga Dobrašina prijavio oblasti, te bi imao bio najvećih neprilika, da nije poznat kao vrstan i valjan pedagog.

Odlučili su uzeti u kuću jednoga mladića, daka s viših škola, da podučaje Milivoja u predmetima, propisanim za osnovnu školu.

Nije išlo ni to. Mladić došao i prošao, pa i drugi tako. Nitko ne može da svlada oporu ćud dječakovu.

— Kako je to, da vi, gospodo, nijeste kadri poučavati moga sina? pitao je gospodin Podlipski mladoga pravnika Gavrančića, koji se je nakon četrnaest dana zahvalio na službi.

— Posve jednostavno, gospodine, odvrati Gavrančić prostodušno. Na zamjerite, ali dječak je tako surov i oporan, da bi mu trebalo velike stege. Ovako će vam po zlu proći.

— Pa kad je tako, molim vas, što da činim?

— Po mojem mišljenju bit će najbolje, da ga dadete u kakvo uzgajalište.

— Ah, šta vam ne pada na um!

— Dobro, vidjet ćete, da će doći na moje.

I čestiti Gavrančić se oprosti s Podlipskim, koji se je porugljivo smiješio demokratskim nazorima ovoga vrloga mladića.

III.

Što je Gavrančić prorekao, to se moralo učiniti. Odveli su Milivoja u Gradac, te su ga smjestili u zemaljsko uzgajalište.

Ubrzo su učitelji uvidjeli, da imaju posla s okorjelim djetetom i nastojali, da ga poprave. Milom nije išlo, posegli su za drugim sredstvima. Kaznili ga, no i to je slabo pomagalo. Dali su mu u ruke lake radnje, da ga pripitome radom, koji djecu obično veseli. I to je teško išlo.

Pa kad su iscrpli sva moguća blaga sredstva, posegnuli su za oštrijim i sad je Milivoj vidio, da tu nema šale. Ravnateljstvo je javljalo ocu, što je i kako je s dječakom, a gospodin Podlipski bijaše s tim izvještajima veoma nezadovoljan. Odlučio je, da će dijete izvaditi iz zavoda, ma da ga više i ne da u školu, no uprava uzgajališta odlučno se je tome protivila i tako je na svoju sreću Milivoj ostao tamo

dvije godine, koje su ga donekle bar popravile. Došao je kući posve drugi.

— Hvala Bogu! uzdahnula je bakica, hvala Bogu, da se je popravio, sad mogu mirno umrijeti.

I doista gospoda Barbara pl. Žitomirska doskora je preminula, a svijet se je čudio, gdje Milivoj plače na sprovodu svoje bakice.

— Sad vidim, što vrijedi valjani uzgoj! uzdahnuo je otac, gledajući prve suze u očima svoga jedinca...

Trebalo je Milivoja smjestiti u gradu, da polazi srednju školu. Gospodin Podlipski imao je u Varaždinu mnogo rodaka, pa je kod jednoga smjestio svoga jedinca. Uzeli ga u kuću pod uvjetom, da se u svemu pokorava kućnomu redu i da u školi marljivo uči.

Milivoj je navršio desetu godinu i bio čvrst kao dren. Oči mu bile žive i igrale nemirno, da nijesi nikada znao kuda gleda. Obećao je ocu, da će biti dobar i da će rado učiti. Stric Marko, koji ga je uzeo u kuću, bijaše ozbiljan i strog čovjek, a to je bila sreća za Milivoja, koji ne bi inače nikada svršio bio srednje škole.

Isprva je Milivoj u gimnaziji bio miran i dosta snošljiv, no već pri kraju prve godine bijaše on gospodar u razredu. Drugovi ga se bojali, jer je bio razbijač prve vrste, pravi gladijator. Jedini Stanko Petrunić, prvi đak u razredu, znao je skršiti njegovu moć — i pred njim je Milivoj znao popustiti. Đaci ko đaci pravdali se, vikali, dokazivali i najzad se i pograbili. Budući da je Stanko bio jači, morao je i plemić Milivoj popustiti. No zato se je osvećivao kod profesora, kojima je lažno prijavljivao Petrunića, te je on često bio pozivan na red za čine, kojih nije nikada počinjao.

To su đaci brzo doznali, pa su se Milivoju uklanjali, gdje su samo mogli. Stric Marko držao ga strogo, kao da mu je rođeno dijete. Kad bi se gospoda profesori potužili na nj, umolio ih je, da postupaju s njime najstrožije. A to su oni i činili, naročito gospodin ravnatelj, koji bijaše veliki prijatelj i stari znanac vlastelinu Đuri pl. Podlipskomu.

Tako su prolazile Milivoju godine školovanja u gimnaziji. Bilo je uvijek strke, jer je Milivoj svake godine znao imati po nekoliko drugih redova, pa ga je valjalo izvlačiti s dovoljnim i dostatnim notama, što je on imao da zahvali gospodinu ravnatelju.

U višim razredima bilo je i više neprilika s Milivojem, koji je vazda hotio da svagdje dominira. On je hotio sve da znade najbolje, on je želio sve da razumije najbolje i da svagdje bude njegova riječ odlučna i posljednja. Razumije se, da su mu se drugovi često smijali i rugali, no on je svojim ponašanjem nastojao, da se digne nad sve drugove. Jedini Stanko Petrunić znao bi mu podrezati krila, te ga prikazati u svem njegovom duševnom sirotanstvu.

Došla i matura. Stanko je položio s odlikom, dok je oholi i bahati Milivoj pl. Podlipski do dva puta ljosnuo, kolik je dug i širok. Srdilo ga to, no brzo je tu svoju srdžbu utapao u piću, kojemu se je podao kao pravi bonvivant. Stric Marko morao ga hvatati po krčmama, samo da mu se ne propije i da ga spasi. A dobri tatica morao je plaćati i »dugove« svoga gospodina sina, koji su znali iznijeti lijepe svotice.

Sve to nije Milivoju smetalo. On se dao u lagodni život, bacio se u vrtlog društvenih zabava, a zato je i padao na maturi. Dok su drugi marljivi đaci učili u svojim malim sobicama, Milivoj se je kretao po ulaštenim podovima plesnih dvorana, udvarajući mladim djevojkama i njihovim zabrinutim majkama.

Mnogo oko zapelo je na Milivoju, koji bijaše uistinu stasit i lijep mladić. K tomu se znalo, da je plemić, jedinac u bogatoga oca, pa je posve prirodno, da su mnoge »zabrinute majčice« gradile najružičastije osnove o budućnosti svojih kćeri, s kojima se je Milivoj posve slobodno zabavljao.

No on se je podao i raznim športovima, jer je modu zavolio nada sve. Bio je jahač, mačevalac, plivač, utrkivač i što si hotio, a bijaše tako uobražen, da se je držao u svemu »velikim«, prvakom, vodičem. Puštali ga njegovoj sujeti, a on je u tome uživao. Prijatelja nije stekao, jer su ga drugovi izbjegavali, a s plebejcima nije hotio on »plemić« da druguje. Jedinoga je štovao Stanka Petrunića, premda bijaše seljački sin i pravi antipod Milivoju. Jedino Stanku imao je da zahvali i na tome, što je nekako putem milosti isplivao na maturi, koja je njegovoga oca stajala silnih novaca, jer je za svaki predmet morao uzeti svomu sinu — učitelja, kojega je valjalo dabome i dobro plaćati.

Za praznika bilo je u Lipovcu veselo, jer je Milivoj udešavao čitave zabave, pozivajući susjede u lov, na ples, na gozbu, da je sve vrvjelo. Služinčad je samo kimala glavama, a roditelji su upravo uživali u svome — jedincu, koji je postao u cijeloj okolici prvi džentlmen.

I gospodi Adeli bilo je milo, što je Milivoj ovako stekao prvenstvo u društvu, no ona je sve više slabila i molila samo dragoga Boga za sreću svoga — jedinca.

IV.

Novim životom stao živiti Milivoj pl. Podlipski, kad se je upisao u sveučilište.

Zagreb, ah, Zagreb bio je i onako davno njegova željkovana želja. Ta sad će on tu živjeti kao »slobodni građanin«, tu u srcu Hrvatske, gdje ima izo-

bilja svakojakih zabava, za kojima mu je čeznulo srce.

On je doduše putovao s ocem u Beč, Drezden, Leipzig, Berlin i Monakov. Taj je put udesio otac za nagradu, što je sretno položio maturu, ali putovanje s ocem nije se Milivoju mililo, jer je otac prestar, a da pojmi mladenačke radosti. K tomu su u tim velikim gradovima ljudi tuđi, a ovdje u Zagrebu sve je domaće, toplo i intimno.

S puno iskrenoga veselja došao je Milivoj u Zagreb. Odmah se udomaćio i stao zalaziti u razne klubove i društva, gdje je vodio prvu riječ. Nijesu ga ljudi poznavali, pak se veselili novomu »agilnomu« članu. Kazalište, orfeji, koncertne i plesne dvorane — sve je to bilo Milivoju poznato odmah prve godine. Na univerzi je bio najmanje, gdje bi trebao da je najviše. No on nije polazio sveučilište iz ljubavi do nauke, već da zadovolji svome »taštome« ocu, koji hoće, da mu sin postane »čovjek budućnosti«.

Dakako, da je mladi Podlipski u Zagrebu postao i književnik. Imao je nekoliko pjesmica, koje je još u Varaždinu spjevao u spomenar prvoj miljenici svoga srca. Te mu je pjesmice jedan književnik »ulaštio«, a jedan kavanski prijatelj štampao u svojoj reviji. Dao se i na kritičarsko polje, pa je stao pisati ocjene kazališnih predstava, zarezao je i u umjetničke krugove i svojom prirođenom sklonosti za modom postao je posvema »moderan« — pravi modernista.

Stanovao je na Zrinjskom trgu u elegantno uređenom stanu, gdje bi ga kadikad posjetio i otac, koji je češće dolazio u Zagreb, da nadgleda svoga studenta. Dakako sin mu je bio najviše u kavani, gdje bi se zabavljao na biljaru, ili tražio društvo, da upriliči izlet, ili dogovor za kaku novu zabavu.

Otac nije žalio troška, ma da mu je gospodarstvo propadalo i on pomalo prodavao komad po komad iz svoje pune staje. Neka sin živi, dok je mlad! Pa i treba da reprezentira u društvu imućna plemića, jer će samo tako naći otvorena vrata na više — »više«.

Ova se je očeva teorija sinu u velike svidjela i on ju je časno izrabljivao. Velike svote novaca trebao je Milivoj, jer ih guta raskošan život.

Jednoga dana sastao je pred svojom kućom Danicu Mikanovu, znanicu iz Varaždina, kojoj je nekoć pjevao i pjesme. Išla je s majkom na kolodvor, a on je upravo izašao iz kuće.

— Ah, gospodin Podlipski! glasno će Danica.

— Ljubim ruke, milostiva! Klanjam se, gospođice! Vi u Zagrebu?

— Da, odvrati gospođa. Tražile smo stan, jer smo premiešteni u Zagreb.

— Selite u Zagreb? No to mi je milo, bar ću imati jednu poznatu obitelj više . . .

Ispratio ih je do kolodvora, a bilo mu je milo, da je opet našao svoju »plesačicu« iz Varaždina. Rukovaše se i oprostiše. Danica bijaše ljepušna plavojka, koja se je zanimala za Milivoja, a i njemu bijaše djevojka mila. No nikada nije ni pomišljao na budućnost, a nekmo li na to, da bi se okućio. Ne, on nije volio ljubavnih »bljezgarija«, njemu bijahu sve djevojke jednako za zabavu . . .

Na univerzi bi se sreo kadikad i sa Petrunićem, koji se je dao na filozofiju. Razgovarali bi nakratko, jer je Petrunić trčao na satove, dok se je Milivoj šetao iz trga u kavanu ili gostionu.

— Muči se ti samo svojim knjigama, rekao bi Milivoj, ja ću svejednako biti namješten možda i bolje nego ti.

— Eh, brate, znaš, da sam siromah, pa se sâm školujem, dok tebe pomaže kuća u obilju. Pa kako Bog da! Imam još jednu godinu da svršim.

— Dobro, dobro, bilo ti sretno! pruži mu Milivoj ruku i zapaliv cigaretu krene na — šetnju.

Opodne istoga dana pođe Milivoj kući. Tu nađe očevo pismo, u kojem mu javlja, da je majci slabo i moli ga, da dođe na nekoliko dana kući — k majci, koja ga želi vidjeti.

— Nikad u nezgodnije vrijeme! planu Milivoj i baci očevo pismo na stol. Ovih dana priređujemo vrtnu zabavu, a klub je povjerio meni glavni arangement, pa da idem kući. Nijesam više malo dijete, da me majka gleda. Ah, ne idem! . . .

I nije išao. Kod ručka potužio se svomu dobromu prijatelju Ivanu Močili, koji je bio povazdan s njime, a ovaj je odobrio njegovu odluku.

— Šta ćeš kod kuće? Nijesi liječnik, da pomogneš majci. A trebaju te kod zabave. Pa onda — znaš — šta bi Milica bez tebe . . .

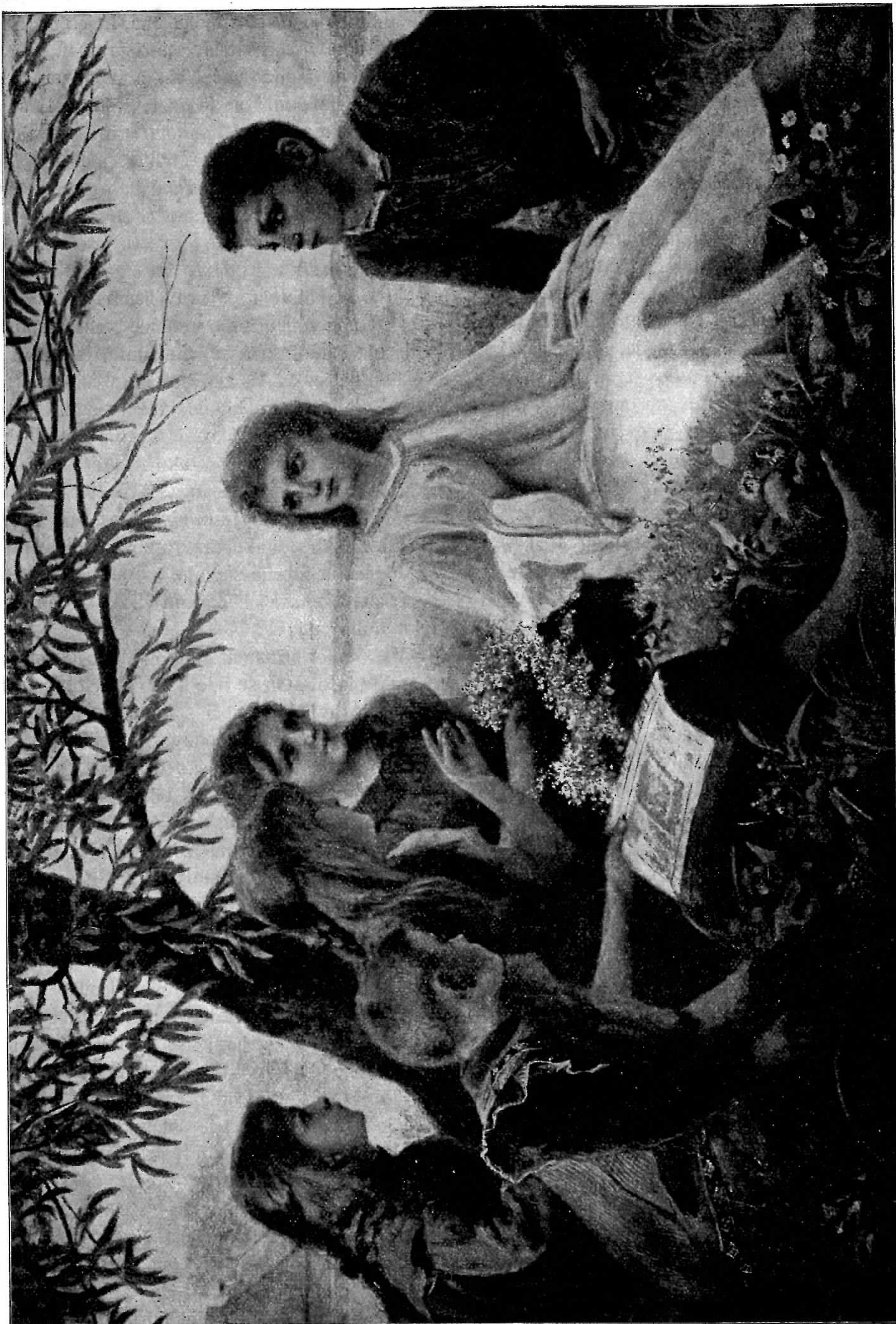
Lukavi Ivan dobro je znao, da će pogoditi pravu žilicu, jer je Milica, konobarica kod »Bijele ruže« — Milivoja svega opčinila. On nije bio prijatelj ljubakanja, ali ova djevojka osvojila ga posvema. On je ugađao svakoj njenoj želji, kupovao joj haljina, zlatnih nakita — ma štogod je htjela. Davao joj je i novaca, koje bi ona podijelila sa svojim Ivanom, s kojim je naprosto varala zaslijepljena mladića.

Idućega jutra stigla brzojavka. Milivoj je naslućivao, da ne će biti dobro. Bila je kratka, a javljala smrt majčinu.

Otišao je u Lipovac i prisustvovao pogrebu svoje majke. Ni jedna suza nije smočila njegova oka, dok je otac bio sav slomljen od teške žalosti.

— Ne tuguj, oče, hotio je da ga tješi Milivoj. Tako nam je suđeno svima: jedan prije, drugi kasnije, umrijeti se mora.

— Sinko, ta umrla ti majka! uzdahnu bolno otac.

B. Sturmhöfel: K svjetlu!

— Bog ju pomiluj, reče Milivoj i zapali cigaretu. Stari Podlipski zgrozi se nad tom hladnokrvnosti svoga sina jedinca. Zar je takova današnja mladost, da je ne dira ni smrt rođene — majke?

U dvoru sve tužno i žalosno za dobrom i nezaboravnom gospodom. Stari Podlipski ne može da nademira, a Milivoj se prošetao cestom do sela, kao da se i nije ništa dogodilo. Hotio je, da se odmah vrati u Zagreb, no otac ga je zadržavao, da uredi s njime neke domaće poslove. Radilo se o novcu, pa je stoga Milivoj i ostao.

— Sinko moj, sad smo sami. Nemam nikoga do tebe i brata Marka u Varaždinu. Ti ćeš za koju godinu svršiti nauke, pa onda možeš preuzeti ovo imanje, jer ja ga oporučno ostavljam tebi. Ako pak stupiš u državnu službu, onda ga daj komu u zakup. Prodavati ga nemoj! Ja ću još koju godinicu po Božjoj volji možda poživjeti, a onda ću i ja za majkom.

— Ta nemoj o tom da govoriš, oče. Ja ću za tri godine svršiti pravo, a onda ću se odlučiti, hoću li u službu ili na imanje, premda me i sam uvjeravaš, da se dandanas ne isplaćuje gospodarstvo ovako u malo, kako ga mi vodimo.

— Volja te, svoj si, pa radi kako znadeš. Ovdje u ovom pretincu stola nalaze se naši obiteljski spisi, a i svi računi. Tvoje školovanje, sinko, stoji mnogo novaca.

— Ne razumijem, zašto mi to predbacuješ. Otac si mi, pak je tvoja dužnost, da se skrbiš za me.

— Istina je to, no spominjem ti račune, da znaš, kako baš ti trgaš komad po komad od ove djedovske baštine.

— A to će reći?

— Da očevidno propadamo i da će jako malo preostati, budeš li i dalje živio tako raskošno i trošio tolik novac.

— Za Boga, ta ne mogu da živim kao nadničar u gradu med ljudima, koji poznadu našu porodicu. Ja ne rastipljem imutka, a trošim samo koliko mi treba, pa basta.

Otišao je od kuće, a da nije oca ni pozdravio. A otac je proplakao kao malo dijete. »Ni trunka sinovske ljubavi nema u toga mladića, a sav svoj život drhtali smo nad njim« govorio je starac, hodajući zabrinuto po svojoj sobi...

V.

Druga i treća godina pravničkih studija minula je Milivoju u najljepšem i najlagodnijem životu. Klubovi, prijatelji, sav gradski raskoš — sve ga je to zaokupilo, no sve je to gutalo i silu novaca, a najviše njegov »dobri« prijatelj Ivo Močilo sa svojom Milicom.

Svakoga mjeseca morao je stari Podlipski slati svome sinu oveće svote novaca i nikada dosta. A kad su pošiljke dolazile rjeđe, onda je morao mladi gospodin da posegne za mjenicama, koje bi mu eskomptirao prijatelj Ivan Močilo, stari pravnik, koji nije nikada pravio ispita, već živio o tuđoj muci i potpori konobarice Milice, koja je opet vješto plela mreže oko gospode, što su bila lakoumna i trošila svoj novac.

Kad je izminula treća godina »studija«, došao državni ispit, a Milivoj ni otkud da ga smiri. Gospodin Mikan, sudac kod kotarskoga suda, koji bi često s Milivojem raspravljao o životu i teškim danima, u kojima se naši ljudi gotovo bore za koricu hljeba, nagovarao bi Milivoja, da pravi ispite.

— Otac vam je star, imanje velite sami da propada, pa nastojte, da smirite ispite i stupite u službu. Nekako se ipak živi, ako baš ne presjajno.

Gospodin Mikan bi bio voljan udati svoju Danicu za Milivoja, jer je držao, da će mu otac ipak namrti lijepu baštinu, pak bi se tako njegova kćerka srećno okućila. No da je on znao za sve Milivojeve dugove, za njegov raskošni život, ne bi dozvolio ni drugovati svojoj kćerki s ovako razvratnim mladićem. Gospođe su doduše upozorile sudinju, no ona je to sve odbijala na poznati ženski jal. Žao im je, da se njezina kćerka tako dobro uda...

Vjerovnici pritisnuli Milivoja, koji je mnogo trošio, a malo plaćao. On se nije za to brinuo, jer mu je Močilo znao uvijek pomoći s mjenicama. Kod Milice bi se utješio. Ona ga je podvorila tečnom večerom, a Ivan je znao naći kartaško društvo, koje je Milivoja pozabavilo vrlo često i do bijele zore.

Tako prolazili dani, dok nije došlo zlo na vidjelo. Nekako je zaboravljena jedna mjenica i protestirana predočena staromu Podlipskomu. Ništa manje od pet tisuća kruna. Trebalo ih je isplatiti, da se spasi čast njegovu sinu jedincu, koji je krivotvorio na mjenici potpis svoga oca. Sad su skočili i drugi vjerovnici, a to je dokraja uništilo vlastelina Podlipskoga. Dogovorno s bratom Markom nakaniše Lipovac prodati, no nijesu to mogli, jer je sud zaplijenio cijelo imanje za sinovlje dugove.

To je staroga Podlipskoga uništilo posvema, a kad je saznao, da mu je sin kartaš i da je nedavno izgubio ogromnu svotu novaca, zapeče ga nešto oko srca i on se strovali mrtav pred svoj krevet. Pala mu kap, ubio ga sin — jedinac.

Stric Marko se pobrinuo, da uredi svu ostavinu svoga nesretnoga brata. Ostalo je malo i to je on uložio u štedionicu za crne dane. Došao je k Milivoju i prikazao mu svu nevolju porodice.

— Sad je na tebi, da budeš čovjek. Načini ispite i stupi u službu, jer si uništio i rastepao sam svu svoju

baštinu. Ono nekoliko stotina kruna, što je preostalo iza prodaje Lipovca, uloženo je u štedionicu, pa kad budeš gotov s ispitima, predat ću ti, da otpočneš novi život.

Kratke bijahu stričeve riječi i ozbiljne. Milivoj je najzad uvidio, da je u zloj koži, pa kad ga je ostavio njegov »dobri« Ivan i odnemarila Milica, zgadio mu se ovaj svijet i on se je povukao u svoj stan. Primio se knjige i stao marljivo učiti, da položi ispite.

Poznavajući sve prilike Milivojeve, sudac Mikan obišao je profesore i preporučivao im svoga štićenika Milivoja, koji je ipak nekako svršio nauke i pomoću vrloga strica Marka dobio namještenje u malom gradiću.

Godinu dana čekao je na imenovanje, a stric mu je predao očevu ostavinu, kad je imenovan pristavom.

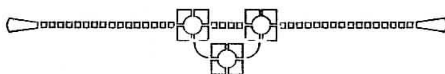
Sad je Milivoj počeo živjeti uredno i bilo je nade, da će se čovjek popraviti. No u koga nema s temelja dobroga uzgoja, taj nije čvrst ni značajan, pa lako i brzo udari stramputice. Tako bilo i s Milivojem. Naučen na sjaj i raskoš od svoga djetinjstva, nastavio je taki život i sada kao pristav. Živio je grofovski, a nikomu nije palo ni na kraj pameti, odakle on smaže toliki novac. Svatko je držao, da je primio bogatu baštinu od svoga oca, jer se je znalo, da je Lipovac reprezentirao lijepu vrijednost.

U uredu bijaše Milivoj ugodan i veseo drug, ali površni radnik. Predstojnik ureda nije mu s toga ni davao važnijih posala, već bi ga zaposlio s rješavanjem najlagljih stvari.

Nije prošlo ni godinu dana, a cijeli je grad nosio na rukama mladoga gospodina pristava. Bio je prvi u gradu na svim zabavama i plesovima, dapače izabralo ga predsjednikom domaće »Čitaonice«, u koju se sastajao cvijet inteligencije iz cijele okolice. Milivoj pl. Podlipski bijaše pokretač svega, što je bilo oduševljeno za zabavu i razne svečanosti. Uvijek nasmijan i veseo — pravi veseljak. Sve ga je zavoljelo...

Zato je kao grom iz vedra neba došao glas, da su Podlipskoga našli prostrijeljene glave u sobi. I munjevitom brzinom raširio se glas o tome po svem gradu, a nitko živ nije slutio, što bi ga bilo moglo nagnati na samoubijstvo...

Kasnije se doznalo i to. Krivotvorio je mjenice, da dođe do novaca, koji mu je pribavljao opet »dobri« prijatelj Ivan Močilo, a kad je stvar došla na vidjelo, bijaše Močilo osuđen na višegodišnju tamnicu, dok je Podlipskova uzdanica — jedinac sin — tobože spasio čast svoje porodice — hicem iz revolvera...

I. E. Cerovski, — Dinjevac:

Ropkinja.

U tihom, šumovitom kraju,
na žalu, ko biserna kruna
rimski je zaselak stajo:
mramorni dvorac tribuna.

Kraj žala, pod maslinom tamnom
dv'je ponosne gracije sjele,
ljepotice, kćerke tribuna,
kraj mora ljetovati htjele.

I ob'jesni sm'jeh se razl'jego
vrh šume i žala i mora,
životom i mladošću sjali
svi gaji tribunova dvora. —

A tamo u dvorani jednoj
ropkinje ležale mirno.
»O Ahramo!« sa žala glas jeknu,
ko žica, što vjetrić ju dirno. —

I jedna se robinja trznu,
za harfu se lagano hvata,
i pođe put cvjetnoga žala
kroz velika, kamena vrata.

Pod maslinom Rimljanke sjede,
na licu im ružica cvjetna —
i gledaju ropkinju s harfom,
gdje dolazi crna i sjetna.

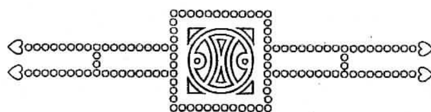
A ona je lagano sjela
na podnožju mramorne klupe,
zazujile žice na harfi —
odjeknule dvorane skupe — —

I razli se pjesma na žalu
sa ũsanâ Ahrame crne,
tek grud joj se burka ko more,
a oko čas plane, čas trne — —

Govorila pjesma o boli
i ljubavi dalekih noćî,
o ropstvu i majci, daleko
za Ahramom suze što toči — — —

Tad jeknula pjesma slobodi
sa ûsanâ Ahrame crne —
zabrujila harfa ko more,
a oko čas plane, čas trne. —

Probl'jedjele Rimljanke gorde,
i klonule gracije dvije,
na mramoru vidješe: suzu
gdje ropkinja briše i krije. — —

Ljuba Ivić:

O bježi, bježi dalje.

I opet suton pada
O zvona prvom glasu,
A neba rumen divna
Po vodi svud se rasu.

Sve pjeva, pjeva, pjeva
I ljulja se i smije.
Gle! oči zvijezdu traže,
A sreća suze grije.

I diže se i gali
Sred sreće čarnog vala.
Ah! ljubav to leprša,
I kraj mene je stala.

Sve ljubi me u lice,
I sve mi gladi kose.
Sve mislim: vile to me
U nebo eto nose.

Sve biser s neba pada,
Kud uzdasi se vinu.
Polako šapći srce
U sjaj i pomrčinu.

Sve titra, titra, titra
Na dragulj i na rosu.
I kako zraka leti
Po grobištu se prosu.

I kako sumrak pada
Vrh grobovâ i križâ.
Gle, povorka se čudna
Baš k raki jednoj bliža.

U dugom idu redu
Bez šapta i bez riječi.
Sve crno stenje polje
Kad s ruku gvožđe zveči.

Šibom im leđa biju,
Kandžijom noge bose.
O koga — viknuh gorko —
Kog u grob tako nose?

Još ni vidio nisam
Osmijeh na zlobnu licu.
To u grob, — reče — nose
Hrvatsku povjesnicu.

A gdje je kovčeg sveti
I u njoj zlatna knjiga? —
Za papir, reče, danas
Nitko se već ne briga.

O pravu mogu pričat
Ludaci i fantasti.
To živ ti narod vode
I u grob sad će pasti. —

I stala mi je pamet
i sledila se žila.
I prokleh čas, kad prvim
Poljubila me vila.

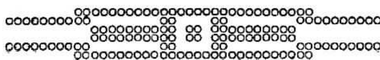
Kad dala mi je srce,
Ponos i zanos sveti,
A smrt su vješala mi,
Il' će me razapeti.

Zašto mi nije dala,
Da Ahil sam u trki,
Junak u mjednom šljemu,
U gori hajduk mrki.

Da opašem se sabljom,
Na puški da sam prvi,
U boj, u ljuti srnem
I napijem se krvi?

O bježi, bježi dalje
Ti, što mi pričaš krasno
O ljubavi i sreći,
Kad kasno sve je, kasno.

Ja vidjeh smrt i s nje mi
Još ledena su lica,
Još plačem kako pada
Hrvatska povjesnica.

Josip Ribarić, — Kastav:

Od zore do mraka.

(Prepjevi iz ciklusa Ivana Pascolija.)*

Blagdanjska zora.

Što zvona zvonka zveče
svom silom svojih bronca
pa bilom gora ječe?

Il zlaćan poj bez konca,
gle, ršće rujnom zorom
il cilik srebrn — zvonca.

Ti njišeš skladnim korom
i plašiš, biser-jeko,
sve sjene dolom, gorom.

Sred gromova daleko
tvoj sitni: cin! cin! cvili,
o meden-bronce... Neko

je kleko... Za čas tili
čuj mili bruj! Val zuji
i pod nebo se krili.

Al zuka dublja huji,
pod miljem muklo zvuči,
i tuga dušom struji,

kad grobna jeka huči.

Zadnja korica.

Baš za te je uščuva ona,
moj anđele mali, sva suha
i bona.
Gle, gle: zadnje korice kruha!

Na ležaju izdahnu stelje...
Ej, sinko, ti ne ču pun sanka
ni plača, ni želje!
Tek korica ostade tanka.

I motrila sinka je tada
i usnu u vječnome snu
rad ljubavi, plača i glada;
al zadnja je korica tu!

Švelja.

U crn do otpr'nula su
ranom zorom b'jela stada,
uveče nagrnula su
trudna k nama iznenada:
zv'jezda jedna spr'jed se smije.

Vraćaju se iz školice
pilad sitna mirna kroka:
s okna viri plavo lice
između metve, bosioka:
Marija to šije, šije...

Radnje šije, znam, al koje?
Ruho l' novo? Veo bijel?
Sve je nebo rumen boje
ruže, zlata; svijet cijel
čarno sv'jetlo na nju lije.

Digni oči s posla veće!
Sm'jeh li, suza l' grije lice?
Ispod neba zlato, cv'jeće,
spušta glavu, oči nice,
ona ti'o šije, šije...

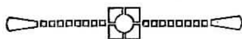
Blagdanjsko veče.

O majčice, košulju ti si
izglačala, je li, od lana?
Jer glog i zeleniku misi
prekrililа njom preko dana.
Ti sklapaš nad očima ruke...
Ta sutra mi čut ćemo zvuke...
din don dan, din don dan.

I kliču sva bijela sela
u spjevu i zlaćanu ruju:
od br'jega, gdje sjena je sjela,
sveđ tutnji se svečani čuju.
Ti slušaš, i puca ti glava
i srce, a sutra je slava...
din don dan, din don dan.

Da, znadem: ti misliš na ljude...
Svi zgrozili neko se veče:
Tvoj sinko lik snježne bje grude,
tvoj sinko — lik voštane sv'ječe.
I tada odzvanjaše zvono...
din don dan, din don dan.

I zvonjahu zvona ko sade
anđelku u slavu, a novi
anđelak put neba otplovi.
Tad očaj ti na srce pade
nad kol'jevkom praznom i tihom:
Ti vrisnu... Zvon jecaše njihom:
din don dan, din don dan.

* Giovanni Pascoli: Myricae (Da l'alba al tramonto, str. 13.—25.), Livorno 1900.

Hrvatska glagolska umjetna knjiga.[1]

Priopćio **R. Strohal.**

Dakako da je posvema abnormalna pojava u povijesti literature lučiti knjigu u partije ili odsjeke po pismu, ali kada su već naši literarni historici tu abnormalnu pojavu zaveli, premda je nikako kao razborit čovjek ne mogu odobriti, govorim i ja na ovom mjestu o hrv. umjetnoj knjizi, koja je bila napisana glagolskim pismenima, i to ponajviše s razloga, što se o toj umjetnoj knjizi nije nitko prije mene usudio pisati ili bolje nije znao pisati.

Lijepa se knjiga nije napose obradivala medu našim popovima glagolašima u posebnim zbornicima, ali uza sve to oni je nijesu zanemarivali, već su je njegovali uz svoj strogo crkveni ili službeni posao i uz stručnu bogoslovnu literaturu, koliko su držali upravo nužnim, a da uzveličaju svoju vjersku službu i da jačaju religiozna čuvstva u narodu, te da ga odvraćaju od grijeha. Stoga se i lijepa knjiga glagolskim slovima napisana nalazi redovno uz drugu različitu književnu gradu u raznim rukopisima. Mnoge su umjetne pjesme iz hrv. glagolske knjige prešle u narod, pa se još i danas pjevaju po hrv. Primorju, u Istri, po istarskim i dalmatinskim otocima i po sjevernoj Dalmaciji kao narodne pjesme. Ja sam nekoliko takovih narodnih pjesama pobilježio po hrv. Primorju, te sam ih prije kakovih trideset godina poslao Matici Hrvatskoj. Neke se pako stare umjetne pjesme iz hrv. glagolske knjige pjevaju još i danas u rimokatoličkoj crkvi, osobito u senjsko-modruškoj, krčkoj, istarskim biskupijama i u zadarskoj nadbiskupiji, dapače i u nekim župama zagrebačke nadbiskupije.

Hrvatski je narod od uvijek dobro poznavao ovu knjigu, jer ju je rado slušao, kada su mu je njegovi popovi u raznim prilikama čitali ili predstavljali, dapače narod je pjesme iz ove knjige u raznim zgodama sa svojim popovima pjevao. Ona je postala malo ne sasvim narodnom svojinom, ona ga je ne samo ćudoredno uzgajala, već i umno prosvjećivala, pa ju je narod prema svom shvaćanju i prema raspoloženju svoje fantazije raznovrsno u svojim pjesmama i pripovijetkama prerađivao. To je zaista jedini dio hrv. starije lijepe knjige, koji je prodro i u najšire slojeve hrv. naroda. Dubrovačko-dalmatinske knjige nije hrvatski narod poznavao osim posve rijetkih izuzetaka (kao Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga od Andrije Kačića Miošića), jer nije ni bila napisana za narod, već za gospodu ili rijetke odabranike i prijatelje pjesnikove.

Lijepa hrv. glagolska knjiga bila je napisana u stihovima i u prozi, a imade je iz sviju vrsti pjesničke umjetnosti. Napisana je bila:

I. DA SE PROSLAVE I UVELIČAJU RAZNI SVEČANI DANI U CRKVENOJ GODINI, KAO:

1. Božić ili narođenje Isukrstovo.

Narođenje Isukrstovo proslavili su naši popovi glagolaši sitnijim epskim i lirskim pjesmama.

Kod prve mise na božić ili tako zvane polnoćke pjevala se pjesma: »Bog se rodi v' Vitliomi, — Djavlju silu tagda slomi!«[2]

Kod druge mise na božić pjevala se pjesma: »U se vrime godišća — Mir se svitu navišća«.

Kod treće mise na božić pjevala se pjesma: »Anjel božji z neba dojde«.

Za ostale božićne praznike našao sam posebne pjesme za dan sv. Stjepana pod naslovom »Versi svetoga Stipana«, za dan sv. Ivana pod naslovom »Versi svetoga Ivana«, a postojala je i pjesma za dan mladenaca (28. XII.), ali joj nijesam dosada našao teksta, već samo naslov »Versi od svetih mladenac«.

Sve božićne pjesme zvale su se općim imenom koledve. Riječ koledva bit će romanskoga porijetla, te je u svezi sa latinskim glagolom «colere«. Prema tomu bi značile koledve toliko, koliko pjesme, kojima boga častimo i slavimo ili pjesme počasnice. Medu takove pjesme koledve spadale su i one božićne pjesme, što su ih popovi glagolaši pjevali po kućama prigodom blagoslova kuća izmedu božića i sv. triju kralja. Pri toj zgodi darivali su ljudi svaki prema svojim imućtvenim prilikama popove, koji su im blagoslivljali kuće. Takove pjesme poznate su mi za sada samo dvije i to: »Dobar večer i dobra noć, — Svarhu svega božja pomoć, — Ta dobro vam božić pridi, — Da vas milost božja vidi,« — kad svećenik poslije podne, što je bilo običnije, blagoslivljao kuće, — i pjesma »Došli jesmo sprid vratara — I bogata gospodara, — Zač je božić dobar dan, — Vesel, vesel ovi stan«.

[1] U smislu zakona ne dozvoljavam, da se ovaj članak preštampava, prevađa, ekscerpira, parafrazira ili inače svojata bez moje izrične privole.

[2] Sve ove pjesme, koje navodim u ovoj radnji, štampat ću u svojoj drugoj radnji »Hrv. glagolska lijepa knjiga u primjerima«, koju ću ovih dana predati Jugosl. akademiji.

Danas nije već običaj, da popovi blagoslivlju kuće, pjevajući pjesme. Mjesto toga staroga običaja običavaju danas mladi ljudi po hrv. Primorju, Dalmaciji, Istri, po dalmatinskim i istarskim otocima obilaziti u božićne dane kuće, pjevajući božićne pjesme ili koledve (t. j. običavaju »koledvati« ili čestitati), pa ih ljudi nagrađuju jelom i pićem (vinom) ili novcem. Do umjetničke visine, promijenivši karakter prvotne koledve, podigao je koledu ili koledvu dubrovački pjesnik Marko Bruerević-Derivaux (od god. 1774. do 1825.).

Za mlado ljeto pjevala se pjesma u crkvi: »Mlado leto pohvalimo, — Mladoga kralja mi molimo, — Na mladom leti veselimo se«. Ova se pjesma i danas mnogo pjeva u božićne dane ne samo u crkvi već i izvan crkve.

Za blagoslov vode ili krštenje gospodnje (5. I.) pjevali su pjesmu: »Vsaka duša na sviti, — Hotij ovo slišiti, — Tere boga ljubiti — I svetu divu Mariju. — Danas voda se krsti — Va Isuhrista milosti!«

Na dan sv. triju kralja pjevala se pjesma: »Tri kralji gredihu, — Tja od sunčanih stran!«

Ljudi, koji rade o obnovi slavenske liturgije kod Hrvata, morali bi nastojati, da se opet ove stare pjesme uvedu u crkvu kod Hrvata.

2. Uskrs ili muka, smrt i uskrsnuće Isukrstovo.

Najstarije uskrsne pjesme bijahu u nas kao i u ostalim zapadno-evropejskim narodima tako zvane uskrsne sekvencije, t. j. dopjevi ili pripjevi aleluji. Isprva bio je tekst sekvencija redovno pisan prozom, pa su se stoga zvale katkada u crkvenoj zapadnoevropejskoj literaturi i »prosa«. Što znači riječ »sequentia«, još nije posve utvrđeno. Obično se smatra prijevodom grčke riječi *ἀκολουθία*, čime srednjogrčki glazbenici označivahu *εἱρμός* (melodiju).

Pjevanje alleluje bijaše osobina orientalne crkve, baština iz prakse hebrejskoga pjevanja u hramu. Iz liturgije iz Jerusolima prenese pjevanje alleluje papa Damasus (od 368.—388.) u rimsku misu za uskrsne dane, a papa Grgur Veliki prenese pjevanje alleluje na sve nedjelje i blagdane u godini.

Najstarije sekvencije, o kojima već nešto pouzdano znademo, potječu iz 10. vijeka. Najstarija zbirka bit će »Pneumatum antifonarium, što ga je god. 1067. ostavio Sancio de Tablatiello kaluđerima španjolskoga samostana Silo. Već prije radio je o tom, da prikupi zbirku sekvencija Notker, kaluđer u samostanu St. Gallen († 912.).

Nema sumnje, da je poezija grčkih himni mnogo utjecala na lat. sekvencije. Grčke crkvene pjesme bile su prevedene na latinski jezik za Karla velikoga. Do prave pjesničke visine podigao je sekvencije Adam od Sv. Viktora († 1192.). Na narodnom jeziku počeli su prvi obrađivati sekvencije Francuzi. Prvi pjesnici sekvencija bili su kaluđeri, te su se najdulje i u samostanima održale. Sada se još pjeva u rimo-katoličkoj crkvi pet sekvencija, i to: Victimae paschali laudes (iz 11. vijeka) za uskrs; Veni, sancte spiritus! (navodno od kralja Roberta francuskoga, † 1031.) za duhove; Lauda Sion salvatorem (od Tome Akvinskoga, † 1274.) za tijelovo; Stabat mater (od Jacopona, † 1306.) za svetkovinu 7 žalosti blažene djevice Marije; Dies irae (od Tome Celanskoga oko god. 1250.) kod mrtvačkih svečanosti. Zbirku starih sekvencija izdao je Kehrein u Mainzu 1873., Bartsch, Die lateinischen Sequenzen des Mittelalters, Rostock 1868. i dr.

U hrvatskim misalima i brevijarima nalazimo više takovih uskrsnih sekvencija, obično pisanih slavenohrvatskim jezikom.

Pored običnih uskrsnih sekvencija[3] imademo još duljih i kraćih uskrsnih pjesama. Kraćih uskrsnih pjesama sačuvalo nam se razmjerno malo. Jedna od najstarijih, što su nam se sačuvale, bit će »Pêsan ot muki Hristovi. Nu mislimo ob tom danas, — Kdo na križi umrê za nas«, pa pjesme: »Mrtav položen bi u grob Isuhrist, sin božji, — Bog njega za vernost, otac treti dan zbudi!« — »Tri Marije hojahu, — Dragu pomast nošahu!« — Vskrsne Isus treti dan, — Ki bi nepravadno prodan!« Nešto je dulja pjesma (116 stihova) »Pisma na uskrs. Nu nam kaži, ti Marija, — Što si na putu ti vidila?«

Oduljih epsko-lirskih i dramatskih književnih proizvoda, prigotovljenih za uskrsne svečanosti, imademo više. Najpoznatija je bila od epsko-lirskih pjesama pjesma »Plač blažene gospe« u dva plača (prvi plač u 578 stihova, a drugi u 270, zajedno 848 stihova). Ova se je pjesma obično u crkvi čitala. Ovu je pjesmu bosanski pisac Matija Divković prenio iz hrv. glag. knjige među svoja djela.

Najviše su proslavili popovi glagolaši uskrsne blagdane crkvenim prikazanjima, koja su oni narodu prikazivali u svim povećim mjestima, više samostanci, a manje svjetovni popovi. Takovih crkvenih prikazanja za uskrsne blagdane sačuvalo nam se je više, kao: a) Počinja čin od muke spasitelja našega. Najprvo na Cvitnicu. Anjel stavši na mestu podobnu, počni svojim glasom i reci, — b) Svar-

[3] Vrlo se je mnogo pjevala u velikom tjednu šekvencija: »Spasi, kraljice, majko milosrđa«.

šenije od muke Isusove, a potom počima mišterij veli lip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, zatim v grob postavljen, a najprvo počni anjel, koji, stavši na mestu podobnu, reci puku ovo lipo devoto. Oba je ova prikazanja štampao M. Valjavec u XVIII. knjizi Starih pisaca. — c) Muka i smrt spasitelja našega, — d) Kako Isus oslobodi svete oce iz limba (sačuvano fragmentarno), — e) Počinje plač Marije Magdaleni, sestre sv. Marije (sačuvano fragmentarno), — f) Plač gospoje. Ovo sam prikazanje prema rukopisu fra Šimuna Klimantovića priredio za štampu i predao svoj rukopis Jugosl. akademiji, da ga štampa. Dramatski oblik imade i odulja pjesma »Počinje muka gospodina Isukrsta. — Plač blažene divice Marije« (od 778 stihova), ali nije bila napisana za prikazivanje, već za čitanje u crkvi.

Na uskrsne dane pjevale su se u crkvi »Molitve na verse, složene na poštenje gospodina Isukrsta našega spasitelja«. Ovih molitvi imamo pet, svaka po prilici od 30—45 stihova. Konačno u uskrsne dane pjevala se je jošte pjesma »Versi prilike Isusove vele lipi« od 116 stihova.

3. Križevo i tijelovo.

Za ove blagdane imademo pjesan od 84 stiha »Vele slatko i bogoljubno prigovaranje meju križem i gospom divicom Marijom«, a za tijelovo pjesmu »Zdravo, božije telo sveto«, — Od prečiste dive zneto!«, pa pjesmu »Od prosesiuma na svetkovinu presvetoga tila Isukrstova« sa četiri sitnije pjesme.

4. Razni praznici blažene djevice Marije.

Za razne svetkovine blažene djevice Marije imademo više pjesama. Prije svega imademo pjesmu »Pêsan svete Marije na vse dni jeje: Tebe mater hvalim, — tebe gospoju ispovidajem«, napisanu slaveno-hrvatskim jezikom,[4] zatim pjesmu ili molitvu u stihovima: »Raduj se, o Marije, mati svitlaja«, napisanu takoder slaveno-hrvatskim jezikom. Za dan 25. ožujka ili za blagovijest imademo pjesmu »Veseli se, družbo anjelska — i skupščina sva nebeska«, za ostale svetkovine pjesmu: »O Marija, božija mati, — svoju milost rači dati!« pa pjesmu »Zdrava, slavna cesarice — boga oca službenice«, pjesmu »Nu se raduj, ti Marija!«, pjesmu »Zdrava jesi, ti Marija, — rad ljubavi, koju prija!« i napokon pjesme »Staše majka bolezniva — Poli križa sva plačljiva« u jeziku slaveno-hrvatskom i narodnom hrvatskom jeziku, — »Ovo stvori, sveta majko, — Propetoga rane jako — Momu srcu pritisni!«; »Divo divic plemenita, — Sad mi ne bud' žuhkovita!« i Spasi, Marije, tvojih vernih!

[4] Original napisao je sv. Bonaventura.

5. Razni praznici drugih svetaca i svetica božjih.

Za svečane dane drugih svetaca i svetica božjih imademo malo pjesama. Imademo za dan sv. Jurja pjesmu »Pêsn svetago Jurja, poj ljudem razumno«,[5] za dan sv. Martina pjesmu »Imna svetago Martina«, za dan sv. Andrije pjesmu »Pesan od svetoga Andrija, kako se štije po Mateju na poglavju 4.« i za dan sv. Katarine pjesmu »Versi svete Katarine divice i mučenice«.

Za blagdan sv. Katarine imademo u hrv. glag. knjizi crkveno prikazanje: »Život sv. Katarine, složen u verši, koji verše ispisavši srpski, ispravivši mnoge stvari, bogoslovac fra Matij Deiković (= Divković) iz Jelašak is provincije Bosne Rintine (= Argentine), prikazanje božastvenom oficiju inkvižicioni oliti iziskavanja. Sveti oficij vidivši, da je stvar vele bogoljubna, zato dopusti, da se može štampati, i bi štampano u Bnecih na 1616. po Petru Bertanu z dopuštenjem svete majke crikve. Prepisah u hrvacki jazik ja fra Anton de Pope, Krčan, stojeći za misnika pri svetom Mikuli na Porozini, let božjih 1625. miseca decebra na dni 17.«

Prema tomu naslovu izgledalo bi, kao da je Krčanin fra Anton de Pope prenio ovo prikazanje iz bosanske knjige u hrvatsku, ali čini mi se, da tomu ipak ne će biti tako, jer je Matija Divković vrlo dobro poznavao savremenu i stariju hrv. glagolsku literaturu, te je iz nje mnogo crpao i izdao pod svojim imenom sa dodatkom »ispravivši mnoge stvari«. Tako se je dogodilo po mom mnijenju i sa prikazanjem »Života svete Katarine«. Ovo je prikazanje po svoj prilici postojalo u 15. i 16. vijeku u glagolskoj hrv. literaturi, gdje ga je Divković našao, ispravio ponešto i promijenio dijalekat, te izdao pod svojim imenom.

[5] Pored ove pjesme imademo još jednu mlađu: »Pisma sv. Jurja mučenika«, koja počima: »Veseli se, Bosno, zemljo ravna, koja no si na glasu odavna!«

Ovo je prikazanje štampao latinskim slovima u Mlecima 1709. D. Anton Gladilić pod naslovom: »Život sv. Katarine, složen u versi slovima slovinskoga jezika, kako se vidi u nauku karstjanskomu otca fra Matija Divkovića, reda sv. Frančiska, a prinesen slovima latinskima u isti jazik od D. Antona Gladilića.«

Ovakim je načinom došlo u hrv. glagolsku literaturu, koliko zasada znadem, još prikazanje: »Verši, kako Abram po zapovidi božjoj hotijaše prikazati na posvetilišće jedinoga sina svoga Ižaka, koji verši ispisavši srpski, ispravivši mnoge stvari bogoslovac fra Matij Devković iz Jelešak iz provincije Rjetine (= Argentine) Bosne, prikaza nje svetomu oficiju inkvižicijoni ali iziskovanja. Sveti oficije vidivši, da je stvar vele bogoljubna, i zato dopusti, da se štampa, i bi štampano u Bneci po Petru Mariji Bertanu z dopušćenjem svete majke crikve. Iz iste štampe pripisah ovimi slovi ja fra Anton de Pope, fratar pokornih tretoga reda svetoga Franciška, stojeći za misnika pri svetom Mikuli na Porozinu let božjih 1625. miseca dece(m)bra na dni 10.«

I za ovo prikazanje držim, da ga je našao fra Matej Divković u hrv. glagolskoj knjizi 15. i 16. vijeka, te da ga je izdao »ispravivši mnoge stvari«. Iz glagolske hrv. knjige ušlo je ovo prikazanje po svoj prilici i u dubrovačko-dalmatinsku knjigu, gdje su ga Mavro Vetranić Čavčić i Marin Držić svaki prema drukčijem originalnom prijepisu unijeli medu svoja djela.

Za dan sv. Mihajla imamo pjesmu iz 15. vijeka, koju je štampao Josip Vajs u Starinama u knjizi 31. na str. 273. i 274.

II. DA SE PROSLAVE I VELIČAJU RAZNI CRKVENI ČINI ILI OBREDI.

Proslavljivali su se i uveličavali razni crkveni čini ili obredi tako zvanim šekvencijama. Šekvencije pisane su jezikom slaveno-hrvatskim i hrvatskim narodnim jezikom.

Šekvencije pisane jezikom slaveno-hrvatskim poznate su mi ove: 1. »Pridi, duše sveti, i pošlji s nebes s'vatenije luče tvojeje, — Pridi oče ubozêh, — pridi, datelju darov!« za uzveličanje duhovskih blagdana, 2. »Dan gnêva, dan on razorit vêk va uglênije!« za uzveličanje mrtvačke službe božje.

Šekvencije pisane narodnim hrvatskim jezikom poznate su mi ove: 1. Zbirka šekvencija, koja se nahodi u ritualu fra Šimuna Klimantovića (od god. 1512.) pod naslovom: Početjut šekvencije od mrtvih, i to: a) Ova je gredući po mrtvaca, — b) šekvencija na sprovodu, — c) šekvencija nad grobom, kada telo v grob položet, — d) šekvencija nad junakom mrtvim, — e) šekvencija nad mladim junakom, — f) šekvencija, pokle se zakopa človek, — g) šekvencija puku, pokle zakopaju človika, — h) šekvencija za brata dragoga, — i) šekvencija blažene gospoje, — j) šekvencija svetago tela božija, — k) šekvencija Marije Mandalene. Ove sam šekvencije štampom izdao u Pučkoj prosvjeti. Ove iste se šekvencije nalaze u raznim glagolskim rukopisima od 15.—18. vijeka. 2. Šekvencija za umrvših: Sudac gnevan, hoće priti, — Vas svet ognjem popaliti. — 3. Šekvencija: Bratja, brata sprovodimo, — za nj se bogu pomolimo.

III. PJESME RAZLIČITOGA NABOŽNOGA SADRŽAJA.

U 15. vijek idu pjesme, jedna o moralnoj pokvarenosti, koja počima: »Svêt se konča i slnce jur zahodi, — Pravda gine, ljubav stine, tma ishodi«, pjesma »Poj željno!«, u kojoj neka pobožna duša uzdiše k Isusu, i pjesma »Pisan na spomenutje smrti«.

Iz 16. vijeka imademo dvije pjesme o nestalnosti svijeta, i to pjesmu: »Nu pomisli i poslušaj, božji puče, — Tere postoj malo muče!« i pjesmu: »Nu pomisli, o človiče, — Da smrt roka ne izmiče!«

U zborniku popa Ivana Vranića Bakranina od god. 1600. nalaze se četiri pjesme, i to: 1. Plač duše, ka je u pakal osujena, 2. Isus odgovara duši osujenoj, 3. Spomenutje od smrti i 4. Od suda božjega. Pokojni Ivan Kukuljević zabilježio je za ove pjesme: »Sliede pjesme Marka Marulića«, a i Jugosl. akademija ih je izdala medu pjesmama Marka Marulića, budući da se nalaze i u rukopisu Lucićevu »Vrtlu« iz druge polovice 16. vijeka i u Lulićevu rukopisu iz početka 17. vijeka, u kojima da su se navodno sačuvala djela Marka Marulića. Nu dobro je već primijetio V. Jagić u svom Predgovoru k ovomu izdanju na str. 3.: »Nu cijela je istina, da se ne može za sve, što je ovdje naštampano, jednakom sigurnošću ustvrditi, da je zbilja Marulićevo.« Tko pozna običaj naših najstarijih književnika popova glagolaša, koji redovno nijesu svojih književnih proizvoda potpisivali, već su se ti proizvodi širili u narod i po narodu, da nije nitko ni pitao za pisca, taj će razumjeti, kako su mogle te pjesme ući u zbornik Lucićev i Lulićev. Samo tim načinom ušlo je mnogo pjesama naših starih popova glagolaša u Lucićev i Lulićev zbornik, od kojih su mnoge već oni pripisivali Marku Maruliću, koji je

nada sve izašao na gla kao naučenjak i pjesnik. Ivan Vranić nije za cijelo tih pjesama prepisao ni iz Lucićeva Vrtla ni iz Lulićeva rukopisa, već iz starijih glagolskih knjiga, pa ne mogu vjerovati, da ne bi Ivan Vranić zabilježio, da su te pjesme Marulićeve, kada bi one u istinu bile, jer nam Vranićev zbornik jamči, da je on bio svakako toliko inteligentan, da je znao, premda je službovao u Vinodolu, i za slavnoga Marka Marulića.

Iz 17. vijeka (od god. 1638.) imademo pjesmu o nestalnosti svijeta, koja počima: »Gdi j' Abram veliki, slavni patrijarka, — koga jime slove vazda bres pristanka?« i pjesma: »Versi od ljubavi božje«.

Još mi je spomenuti pjesmu »Trih otrok pesan va peći« i pjesmu »Verši, ki se govore na spožicijonu po petkih marčenih«. Ove dvije pjesme nalaze se istom u rukopisima 18. vijeka.[6]

IV. PJESME SVJETOVNE.

Pjesama svjetovnoga sadržaja imade u hrv. glagolskoj knjizi malo, i to većinom iz kasnijega vremena.

Najstarija pjesma svjetskoga sadržaja (iz 14. vijeka), koliko sada znadem, jest pjesma o ljubavi ženskoj u djelu »Cvêt mudrosti vsake«.

Zanimiva je poslanica popa Dumka Miletića popu Grguru Papiću iz 17. vijeka iz Vinodola, koja počinje: »Miletić pop Dumko neka ti bude znan, — Grgure Papiću, mnogo let bil plovan!«

Šaljiva pjesma o pijancima poznata je pod naslovom »Štorija od trih delij, pripisano po meni Jivanu Sabliću na dan 15. miseca juna (1738.).

Nadalje imademo pjesmu »Štorija od dvih žen ugljanskih, kako Kate Černošina ukrede dite Jeli Baciline ob noć spavajući, budući svoje parvu noć udavila i skrovito zakopala leta 1740. Složeno u pesni, kako slidi.« Ovu je pjesmu štampao I. Milčetić u Jagićevu Arhivu X. 484.—495.

Prigodna je pjesma,, što ju je pop Antun Franki, sin Ivanov, iz Omišlja na otoku Krku pridodao svojoj: »Kvadirnici, s kon se suprot oblaku vnoge lipe riče govore, spisana od mene zdola podpisanoga slovinskim jezikom na sriću svakoga vridnoga i pobožnoga redovnika. Ki bude iz nje zaklinjal i verno služil bogu, sriću dobru oće imati vazda.« Ovu sam pjesmu ja izdao u »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena«, u knjizi 15. Pjesma je napisana u 18. vijeku.

[6] Još mi je spomenuti, da imademo iz 17. vijeka glagolski rukopis »Jarule« Jurja Barakovića. Šteta, što se nije na nj obazirao M. Valjavec u akademijskom izdanju Barakovićevih djela, bilo bi mu izdanje mnogo bolje.

V. LEGENDE, MIRAKULI, PRILIKE ILI EŽEMPLI, PRIČE, PRIPOVIJETKE I EPISTOLE.

Najveći dio lijepe hrv. glagolske knjige zapremaju legende, mirakuli, prilike ili eżempli. One zamjenjuju u našoj hrv. glagolskoj knjizi modernu novelu i roman. Pa legenda i nije drugo bila no nastavak staroga romana. Ona zabavlja i podučaje, ali zadaća joj je uvijek nabožna, vjerska i ćudoredna. Jezgra joj je uvijek historijska, ali narodna fantazija i narodno pripovijedanje mijenja na razne načine historijsku jezgru i zasjenjuju evanđeosku predaju. Od 4. vijeka čitale su se već u crkvama legende na dane, u koje se je slavila uspomena na pojedine svece i svetice božje. Tako se je kršćanska legenda širila po cijelom kršćanskom svijetu i postala je internacijonalnom. Već u srednjem vijeku počele su se sabirati zbirke legenda. Glavna je bila takova zbirka »Legenda aurea« od Jakoba de Varagine († 1298.).

Posebna vrsta legenda jesu tako zvani M i r a k u l i (čuda), a od 14. i 15. vijeka unosile su se legende i mirakuli u propovijedi kao ežempli ili prilike.

Legende, mirakuli, ežempli ili prilike postale su pomalo pučkom ili popularnom teologijom. Legende kao praznovjerje suzbijali su protestanti, osobito Calvin i Zwingli.

Zbirke legenda ili tako zvane legendare imali su već rano (u 12. vijeku) razni narodi, kao Nijemci, Francuzi, Englezi i Talijani. Mi imademo također primjer jednoga legendara, koji se u nas zove Blagdanar, što ga je napisao koncem 15. vijeka novljanski pop Filip, a prepisao ga god. 1506. drugi novljanski pop Andrija.

Za sada su mi poznate ove hrvatske legende (osim pomenutoga Blagdanara ili zbirke legenda): 1. Legenda sv. Tekle (iz 13. vijeka), 2. Legenda sv. Mavra mučenika (iz 15. vijeka), 3. Legenda o sv. Stjepanu mučeniku (iz 15. vijeka), 4. Legenda o sv. Abdonu i Sinjanu (iz 14. vijeka), 5. Legenda o životu Isusa (iz 14. vijeka), 6. Legenda o sv. Mariji (iz 14. vijeka), 7. Legende sv. Pankracija (konac), sv. Urbana pape, sv. Petrunile, sv. Petra i Marcela, sv. Prima i Felicijana, te početak legende sv. Barnabe (iz 14. vijeka), 8. Legenda o Antihristu (iz 14. vijeka), 9. Legenda o sv. Arseni (iz 15. vijeka), 10. Legenda o sv. Agapitu (iz 15. vijeka), 11. Legenda o Abramu (iz 15. vijeka), 12. Legenda o sv. Mihovilu (iz 15. vijeka), 13. Legenda o sv. Andriji i Mateju, kako su bili među ljudožderima, 14. Legenda o sv. Makariju (iz 15. vijeka), 15. Kako se je prel djaval s gospodinom Isuhristom (iz 15. vijeka), 16. Legenda o sv. Jeronimu, 17. Legenda o djevici Mariji, kako je pohodila mjesta od svih muka, 18. Legenda o sudu božjem, 19. Legenda o Špiridionu itd.

Mirakuli ili čuda su mi poznata ova: 1. Čudesa blažene dive Marije, 2. Mirakuli Marije Magdalene, 3. Mirakul vele lip od slavne dive Marije ot krunice, 4. Jošće lip mirakul slavne divi Marije od nje krunice, ki ju nastoje neprestano, 5. U velikom Grdovićevu zborniku nalaze se od strane 910.—930. mirakuli ili čudesa vrhu rozarija, kojih se navodi 30 većinom iz 16. vijeka i nekoliko iz 15. vijeka. Najviše se je dogodilo tih mirakula u Španiji i Portugalu, 6. Čudesa, koja su se dogodila onim, ki se nisu pravo ispovidali. Sti se u knjigah, koje se zovu Skala nebeska. Ovo sam djelo štampao u Sarajevskom Školskom vjesniku 1910., 7. Mirakul o jednom slikaru, koji slikaše blaženu djevicu Mariju (iz 14. vijeka) itd.

Naši popovi glagolaši dodavali su ukrasa radi svojim propovijedima legende i razne mirakule kao ežemple (= primjere) ili prilike. Takovih ežempala ili prilika imademo mi u većem dijelu mnogobrojnih hrv. glagolskih zbirki propovijedi, nu najljepše su prilike u zbirci propovijedi oca fra Marka Kuzmičevića iz Zadra (iz prve polovice 18. vijeka). Narod je takove ežemple rado slušao i pamtio, pa su stoga mnogi ežempli ili prilike, što ih je slušao od svojih popova glagolaša u propovijedima, postali prave narodne legende i pripovijetke, košto sam ja u više navrata (u Nar. Novinama, Südslawische Revue i Hrv. Prosvjeti) već na primjerima jasno dokazao.

I bosanski pisac Matija Divković unio je mnoge ežemple ili prilike iz hrv. glagolskih zbirki propovijedi u svoje beside dapače uvjerio sam se, da je mnoge propovijedi upravo iz tih zbirki prepisao. Vrlo bi zahvalna zadaća bila naših literarnih historika, kad bi pokazali, koliko je zapravo prenio Matij Divković iz glagolske knjige u svoja djela i pod svojim imenom izdao, a koliko je njegova vlastita rada. Ja na taj posao još nijesam dospio, ali upozoravam na nj i ovom zgodom.

Još spominjem, da imademo u hrv. glagolskoj knjizi i priča i pripovijedaka, kao: Priča o Troji (iz 14. vijeka), pripovijetka o kralju i kraljici prema sv. pismu knjizi Ester (iz 14. vijeka), pripovijetka o kraljici, koja je bila kod vraga upisana, pripovijetka o jednom čovjeku, koji je vidio muke paklene i zatim učinio vrlo tešku pokoru itd.

Na koncu spominjem, da imademo u hrv. glagolskoj knjizi i nekoliko apokrifnih epistola, što ih je tobože Isukrst pisao, kao: Epistolà gospodina našega Isusa Hrista, koju je pisao, kako valja svete nedjelje poštovati, — To je epistolija gospodina našega Isuhrista, ku on pisa svoju ruku i posla ju Abagaru i Pištula gospodina našega Isukrsta, koja dojde s neba i postavljena bi svrhu oltara svetoga Petra, pisana na ploči od mramora.

VI. DRAMSKI MORALITETI.

Legende počele su se dramski obradivati u 10. vijeku (oko god. 970.) najprije na latinskom jeziku, a onda i na narodnim jezicima. Osobita vrsta takovih crkvenih prikazanja jesu tako zvani »moraliteti«. To su takove obično posve sitne drame, u kojima izvode dramatsku radnju personifikovane kreposti, pojmovi, zla, prirodni pojavi itd.

Kako postaje legenda dramom, pokazuje nam legenda ili dramski moralitet iz hrv. glagolske knjige: »Ovo je sud gospodina boga, kada oće dati za dobra dela dobru plaću, a za zala muku večnu.«

Pravi dramski moraliteti poznati su mi za sada ovi: 1. Slovo meštra Polikrapa iz Ibrnije, ki boga moli, da bi mu dal smrt viditi i da mu sije, 2. Kako se duša s misalju na kup mênila i govorila, 3. Milost i istina sretosta se, pravda i mir obcelivasta se. (Ova tri moraliteta napisana su prozom.) 4. Počinje karanje i prigovaranje, ko čini anjel dobri s tilom u vrime od smarti svakoga človika, istumačeno iz knjig latinskih 1614. (Ovaj je moralitet pisan stihovima.)

Sva crkvena prikazivanja, a tako i moralitete prikazivali su svećenici i njihovi žakni. Osobito su se narodu crkvena prikazivanja predstavljala od samostanaca (najpače Benediktinaca i Franjevaca). Pozornica je isprva bila u crkvi pred žrtvenikom kod nas do konca 15. vijeka, kasnije, jer su se u prikazanja unosili i šaljivi prizori, pred crkvom, u samostanskim dvorištima, dapače i na trgovima.

Ako je bilo u kojem mjestu premalo svećenika, čitala bi se narodu u crkvi crkvena prikazanja, osobito pak moraliteti, kao što su se čitale legende i mirakuli.

Pozornica bila je vrlo jednostavna, zato su morali glumci prigodom predstave mnogo toga protumačiti, tim više, što se kod tih prikazanja nije mnogo pazilo na jedinstvo mjesta.

Ovo nekoliko redaka sam napisao, da upozorim hrv. narod, da hrv. glagolska knjiga ne posjeduje istom nekoliko misala, brevijara, psaltira, evanđelja, molitvenika, nekoliko listina i zakona, već da imade i svoju lijepu ili zabavnu knjigu, koja je hrv. narod tečajem nekoliko vijekova odgajala i prosvještivala i da hrv. narod imade u prvom redu zahvaliti toj knjizi, što si je uzmogao uz sve nepogode, koje su ga tečajem više vijekova progonile, sačuvati svoje narodno ime, svoj jezik i svoju narodnost.

O. Roko Vuković, — Sinj:

Mehanicizam i vitalizam.

(Svršetak.)

Pođimo dalje, da vidimo, je li u drugim dokazima dr. Zarnik sretnije ruke.

U cjevastim se kostima nalaze u šupljikavoj ponutrini lukovi ili trajektoriji tako zgodno namješteni prema tlaku, koji je na toj kosti, da je najveća otporna sila kosti uprav ondje, gdje je najveći tlak, slično kao u konstrukcijama jednoga inžinira. Ako se kost slomi, pa opet zaraste, više ti lukovi ne bi imali smisla, jer sada drukčije stoji kost prema tlaku. Ali sada neke stanice poruše te lukove i sagrade nove, koji će potpuno odgovarati tlaku. Ne radi li tu organizam prema dobro određenoj svrsi, ne vidi li se tu finalnost? Dr. Zarnik nastoji to na drugi način protumačiti. Da vidimo, je li uspio. On tvrdi, da stanice djeluju u onom pravcu, odakle podražaj primaju. U našem slučaju podražaj bi na koštane stanice dolazio od tlaka, zato i stanice u tom pravcu djeluju i lukove prave. On ovdje usvaja teoriju Rouxovu, po kojoj borba za opstanak ne bi postojala samo između raznih dijelova individua, kako Darwin hoće, nego i između raznih stanica istoga organizma. Stanice se u samom organizmu bore za hranu, za prostor, za podražaj. Jače se stanice bolje opskrbljuju i razvijaju, slabije moraju propadati. Ova je Rouxova teorija danas mnogo zabacivana. Borba dijelova u jednomu organizmu ne opstoji izuzevši patološke slučajeve. U normalnom organizmu bore se samo leukociti, ali ne proti drugim dijelovima svoga organizma, nego proti nametnicima, kao proti bacilima, parasitima i otrovima (Schneider).[18] Ovdje postoji borba za obranu organizma, a ne proti organizmu. I kod najvećeg se obilja hrane svi dijelovi opet jednako razvijaju, dok kod nestašice hrane svi padaju, a ne samo slabiji. Podražaj ne prouzrokuje ni zgodno razvijanje organizma. Podražaj dolazi naravno od funkcioniranja jednoga organizma. Ako je u slomljenoj kosti nastao zgodan raspored lukova uslijed podražaja, dotično funkcioniranja kosti, kako je zgodan raspored mogao nastati u embrionalnom razvoju, kad podražaja, dotično funkcioniranja kostiju nije bilo? Naravno, da taki zgodni raspored podražaj nije mogao prouzrokovati, dosljedno podražaj nam ne tumači finalnost u jednomu organizmu. Ovdje također ne bi vrijedio prigovor, da i kod embrionalnoga razvoja podražaj upliva na strukturu, i ako ne kod dotičnoga individua, svakako kod njegovih preda. Taj bi individuum samo baštinio onu strukturu, koju je kod njegovih preda podražaj prouzrokovao. — Kako onda protumačiti neke organe, gdje funkcija, dotično podražaj, nije mogao nikako preteći strukturu, n. p. u krila kod ptica? Krila imadu specijalnu funkciju za letenje, a letjeti ne mogu, dok nijesu potpuno razvijena. Dakle ovdje bi se jedan organ razvijao bez podražaja, a i bez selekcije, jer krila, dok se ne razviju, ne donose koristi pticama, po tom selekcija na njih ne djeluje. Ne bi vrijedila ovdje ni teorija Romanes-ova, po kojoj jedan organ, prije no što steče jednu funkciju, obavlja drugu. Kao n. pr. letnica kod šišmiša, koja prije no što se razvije toliko, da bude sposobna za let, obavlja drugi posao, t. j. služi kao padobran. Već se kod ptičjih krila ova teorija ne bi mogla primijeniti, jer krila imadu strogo specijalnu funkciju za let. A imade mnoštvo primjera, koji se protive ovoj teoriji tako, da je i sam njezin auktor smatra neodrživom.

Dakle, kako se čini, teorija nam Darwinova ne tumači nikako postanak oka i kompliciranih udova, a ni teorija nam Roux-ova ne tumači lukove ili trajektorije u kostima.

Jedna od najčudnovatijih pojava kod živih bića jest tako zvana regeneracija, gdje mjesto izgubljenoga uda drugi izraste. Ta se regeneracija na osobiti način nalazi kod bilja, ali i kod životinja nije rijetka. Spallanzani je n. p. jednomu močorodu odrezao nogu šest puta i svaki je put nova noga iznikla. Možemo planariju na devet poprečnih komada razrezati, a svaki od tih komada regenerira cijelu životinju. Ako se močorodu istrgne očna leća, narast će druga, a što je još čudnovatije, ta nova leća nastaje od stanica drugoga tkiva, nego li je bila prva leća. Ovdje dakle imademo harmonično sudjelovanje — a ne borbu raznih dijelova jednoga organizma za obranu i čuvanje istoga organizma. — Dade li se ovo ikakvim poznatim silama tumačiti? Najpoznatiji mekanicisti priznaju veliku poteškoću u tumačenju ovih pojava. Tako jedan od najumnijih, Weismann,[19]) tvrdi, da je kauzalno protumačiti te pojave tako teško, kao i sam život. I pošto je dugo govorio o regeneraciji, kaže, da to nije nikakvo razjašnjenje, nego samo neko predočivanje. Isti Weismann priznaje neku vitalnu srodnost između dijelova jednoga organizma. Hertwig i Spencer priznaju tu neki osobiti utjecaj, što ga ima

[18] K. C. Schneider: Einführung in die Deszendenztheorie str. 59.

[19] Weismann: Vorträge über Deszendenztheorie (1902.) II. Bd. pogl. 21. i 22.

cjelina na česti; a taj utjecaj da se dade tako malo razjasniti, kao i druge elementarne osobine organizma, na priliku podražaj asimilacija. Tko u ovim pojavama ne opaža finalnosti? Ipak se ovdje katkada zbivaju abnormalnosti, te gdjekoje udo ne odgovara svrsi, kojoj bi odgovarati moralo. Kako to protumačiti? Te su abnormalnosti iznimke od općenitoga pravila, koje naravno pretpostavljaju neki uzrok, što ih je od redovitoga puta maknuo. Fiziologija nas uči, da su potrebiti neki uvjeti, bilo nutarnji, bilo vanjski, da jedan organizam može obavljati svoje funkcije. Ako ovi uvjeti pomanjkaju, nastaje poremećenje u organizmu. Izbrojiti sve ove uvjete, bilo nutarnje, bilo vanjske, kaže Preyer,[20]) ne za jedan organizam, nego za samu jednu vitalnu pojavu, ne može nego jedna idealno savršena fiziologija. Svaki se organizam opire poremećenju, koje bi moglo u njem nastati, i uslijed svoje plastičnosti nastoji da se prilagodi promijenjenim vanjskim okolnostima. Ako su katkada te poremećujuće okolnosti jače, organizam im podliježe. Iz ovoga ne samo da ne možemo vaditi dokaza proti finalnosti u živoj prirodi, nego upravo ovo ilustrira još više tu finalnost. Prema poimanju dra. Zarnika vitalni bi princip morao imati neku neograničenu moć. Morao bi zapriječiti sve, što bi smetalo bilo organizmu u izvršivanju njegovih funkcija, bilo uzdržavanju jedne specije. Po njemu ne bi smjelo biti patoloških pojava u organizmima, a ni specije ne bi smjele izumirati, te bi mi i danas morali imati trilobite, dinosaure itd. Ovakovo bi shvaćanje vitalizma bilo odviše idealno, vitalisti su čedniji. Oni gledaju, da li svi dijelovi, odnosno sve funkcije jednoga organizma teže k nekome cilju, koji je nutarnji, imanentan samomu organizmu, pa to doista i nalaze. Svi naime organizmi teže za uzdržanjem svojim i uzdržanjem specije, kojoj pripadaju. Sve funkcije idu za ovim ciljem. Ovo se ne opaža ni najmanje u anorganskom svijetu, te je ovo i bitna razlika između jednoga i drugoga. Je li moglo i kako je moglo biti drukčije, ne smije se uzimati u obzir, jer je polje mogućnosti neograničeno.

Još dr. Zarnik navodi zaštitnu boju kod životinja. Životinje, kako je poznato, naliče bojom okolišu, u kojem prebivaju, kao n. p. sjeverni je medvjed bijele boje, jer mu je takav okoliš, lav je žute boje, jer je žut i pijesak pustinje itd. Ova boja služi životinjama, da ih neprijatelji lako ne raspoznaju, a također da lakše mogu i hranu naći. I ovdje bi dr. Zarnik htio pokazati, kako boja okolišu ne odgovara radi neke svrhe, u našem slučaju radi koristi životinja. Zato navodi Eimer-ovu hipotezu o »Orthogenezi«. Koliko mi je poznato, Eimer ne niječe prilagođivanje boje okolišu, nego to nastoji protumačiti drugim faktorima nego li je Darwinov naravni obir. Po Eimer-u[21]) nastoji se jedno svojstvo, kao n. p. boja, u stalnom pravcu mijenjati do nekoga finalnoga rezultata, ali ga u toj evoluciji priječe vanjske okolnosti. Svi individui, koji ne bi bili u harmoniji sa okolišem propadaju. Ali za obranu su dva sredstva: ili se boja slaže sa bojom okoliša, a tada je već po sebi zaštitna boja, ili boja čini s okolišem kontrast, kao u crne gušterice, koju je Eimer našao na bijelom kamenju punom nabora. Ovo je također zaštitna boja, jer ovaka gušterica naliči sjeni tih nabora. Ako se dakle boja životinje katkada i ne slaže sa bojom okoline, bilo bi ipak prenaglo zaključiti, da boja ne odgovara svrsi. Pa i po raznim bojama razlikujemo životinje raznoga spola iste specije, te i ako u istom okolišu živu mužjak i ženka, imaju raznu boju, što opet nije bez svrhe. Razna tumačenja, koja ovomu kao i drugim pojavama životnim bilo Lamarckisti bilo Darwinisti daju, nas ne zanimaju ovdje. Samo to njihovo nastojanje, da protumače zgodno prilagođivanje boja okolišu, opet nam kaže, da se shodnost prema svrsi kod organizama razumu nameće. Svaka nam teorija sa svoga stanovišta objašnjuje donekle pojavu, ali je ne iscrpljuje. Moguće da ovdje potpomaže i naravni obir i vanjski i nutarnji uplivi i još moguće mnogi drugi faktori, koji nijesu istraženi, ali ipak mora nešto biti, što koordinira razna djelovanja k nekoj stanovitoj svrsi. Pripoznati taj faktor znači kao i pripoznati vitalni princip. Kod ovako kompliciranih mahina, kao što su organizmi, koji uza sva marljiva i plodna istraživanja ostaju misteriozni, ako bi nam se koja čest i pričinila, da svrhi ne odgovara, zar to ne može biti radi toga, što mi ne znamo, u kakvom je odnošaju ta čest s drugim čestima organizma. Iz takih pojava odmah općenite zaključke stvarati vazda je preuranjeno.

Dr. Zarnik navodi jošte neke činjenice, kao zmijski otrov, pljuvačku i slično, no te su činjenice lagane naravi, te će svaki čitatelj odmah uvidjeti, da ne dokazuju ništa proti vitalističnom shvaćanju. Zato se na njih ne ću ni osvrtati. Osvrnut ću se još na nešto, što zapravo ne bi spadalo ovamo, nego na životinjsku psihologiju, ali ne smijem preko toga prijeći, budući da to dr. Zarnik za potvrdu svoje teze donosi. Radi se naime o tom, da li životinje u svojem djelovanju teže k nekome cilju.

Dr. Zarnik hoće, da životinje rade samo mahinalno, a ne prema svrsi. Tu mu za dokaz služi pokus, što ga je Fabre pravio na pčelama. Kad bi pčela napravila stanicu i u nju stala med snositi, on bi pro-

[20] Preyer: Traité de Physiologie Generale str. 98.

[21] Lotsy: Vorlesungen über Deszendenztheorie (25 predavanje).

bušio dno, te bi med van curio. Pčela bi i dalje u tu stanicu med spravljala, a da se ne bi sjetila prije popraviti stanicu. Iz ovoga dr. Zarnik zaključuje, da pčele rade samo mekanično svoj posao, a da pri tome ne teže k nekoj svrsi. Kao odgovor na ovo dosta nam je navesti potpuni pokus Fabre-ov.[22]) Kad bi on probušio stanicu, dok još nije bila dovršena i dok još pčela nije počela u nju med snositi, svaki bi je put ona popravila. To je pogrješka zgrade, koju je zidar opazio za vrijeme građe i popravlja je. Samo ako se kod dovršene radnje nezgoda desi, kukac je nesposoban da to popravi. Da je ovdje samo makinalna radnja bez stanovitoga cilja i za vrijeme građe, pčela ne bi popravljala svoju stanicu, nego bi fatalno dalje obavljala svoj posao. Čim ona popravlja onaj dio, koji je već jedamput dovršila, dakle se povraća na posao, te ga popravlja, znak je, da se tu ide sa svrhom i da tu nije prosti mekanični posao, jer da ta okolnost nije nadošla, ona bi kroz to vrijeme drugi posao obavljala. Ovo se kod jednoga mekaničnoga rada ne događa. Mogao bih ovakih sličnih primjera navesti mnoštvo, ali to bi me daleko zavelo. Radije ću ovdje završiti sa istim Fabre-om upogled ovoga pitanja: »Ja čujem bučnih riječi, zazivlje se u pomoć naravni obir, atavizam, ali ja bih volio vidjeti nekoliko, pa makar i malih činjenica za potvrdu. Ja te činjenice sabirem ima gotovo četrdeset godina, pa ih ispitujem, ali one ne odgovaraju baš u prilog današnjim (mekaničnim) teorijama.«

Neovitalistični pokret.

Ovdje ću se baviti ovim pokretom samo toliko, koliko dr. Zarnik na nj navaljuje. Moguće, da ću drugom prigodom progovoriti o ovom pokretu, koji je nikao u Njemačkoj, ali se već širi i po drugim zemljama. Značajno je, što je nastao u kolu biologa, koji su sami do jučer bili mekanicisti. Napustili su mekanicizam, pošto su uvidjeli, da s njime na kraj izaći ne mogu. Mnogi od ovih napuštaju mekanicizam kao nedostatan, da nam protumači pojave života, a ipak još nijesu prigrlili vitalizam. Zato Gregoire[23]) misli, da bi se bolje ovaj pokret imao nazvati antimekanicističnim nego li vitalističnim. Ipak se nekoji od ovih približuju shvaćanju Aristotelovu. Dva najizrazitija zastupnika u ovom pokretu jesu I. Reinke, profesor botanike u Kielu, i Hans Driesch, profesor u Heidelbergu. Da samo u kratko spomenem njihove teorije, držeći se pri tom prof. Gregoire-a. Reinke[24]) priznaje kod organizama dvojake sile: fizično-kemične, kao materijalne elemente, i neke druge sile, koje upravljaju ovim fizično-kemičnim silama prema stanovitoj svrsi, koju organizam — Reinke ga mahini prispodablja — mora postignuti. Ove posljednje sile nazivlje Reinke »dominantama«. On razlikuje dvije vrste dominanta: dominante radnje, koje upravljaju funkcijama jednoga savršenoga organizma; i dominante razvoja, koje upravljaju razvojem od početne stanice do savršenoga organizma. Kasnije je dopuštao samo dominante razvoja, dok je dominante radnje nazivao silama sistema. Sada priznaje općenitu dominantu, koja upravlja svim posebnim dominantama. Ovo shvaćanje Reinke-ovo nije ispravno. On priznaje faktor, koji je različit od organizma, te upravlja organizmom kao jedan mahinista mahinom, dok se naprotiv u organizmu moraju priznati dva počela, koja se nadopunjuju: materija i forma, t. j. princip vitalni, koji determinira materiju na jednu specifičnu narav.

Svakako najizrazitiji i najodriješitiji antimekanicist je Hans Driesch.[25]) On očito priznaje, da tumačenje mekanicistično ne zadovoljava. On se najviše približava filozofiji Aristotelovoj i služi se istim njegovim terminom za vitalni princip, nazivajući ga »enteleheija«. Hans Driesch je jedan od prvih živih embriologa, te ga je upravo proučavanje razvoja organizama dovelo do vitalizma. Za nj ono nešto, što je zadnji razlog razvoja embrionalnoga, i o čem ovisi razmjerna diferencijacija stanica, nema dijelova protegnutih u prostor, nego je jedan djelatni princip, nešto kvalitativno, a ne kvantitativno, nešto intenzivno, a ne ekstenzivno. Ovo je za nj princip individualnosti i specifičnosti organizama.

Uza sve to, što se Hans Driesch približuje pojimanju Aristotelovu, ipak se od njega, kako kaže Gregoire, znatno razlikuje. Driesch još ne pojima enteleheiju kao jedan supstancijalni, opredjeljujući princip, kao sastavni princip živa tijela, te on ostavlja bez odgovora slijedeće upite: Gdje je sjedište enteleheije? Kakovi su njezini odnošaji sa materijom? Kako djeluje ona na nju? Odakle dolaze nove enteleheije? Što biva s njima, kad organizam prestaje živjeti?

I ako dakle kod tumačenja vitalnih pojava neovitalisti nisu složni i dosta manjkavosti ima u njihovim teorijama, glavno je za nas to, što oni zabacuju mekanicizam kao nedostatan, da nam protumači životne pojave.

Dr. Zarnik ostavlja druge neovitaliste na miru, a uhvatio se Driesch-a, kao najlogičnijega i najdosljednijega od sviju njih. Ja se ne ću osvrtati na sva razlaganja dra. Zarnika, jer bi me to daleko odvelo i jer su mnoga tako nedostatna, da će svaki čitatelj, pa i ne bio puno upućen u predmet, opaziti slabu njihovu

[22] Fabre: Nouveaux souvenirs entomologiques str. 168.
[23] V. Grégoire: Le mouvement autimec.
[24] Reinke: Einleitung in die Theoretische Biologie; Philosophie der Botanik i druga djela.
[25] Driesch: Die organischen Regulationen; Der Vitalismus i mnoge druge radnje.

stranu. To više, što se i sam dr. Zarnik zapliće u nedosljednost. On pobija nazor Drieschov, kao da bi organizmi bili mekanični strojevi, jer da to nitko ne tvrdi. Za nj su organizmi kemični strojevi. Ipak se dr. Zarnik služi mekaničnim primjerima i kuša njima oboriti razlaganja Hansa Driesch-a. Da u tom ne uspijeva, opaža se na prvi mah. Ja ću se osvrnuti samo na one biološke dokaze, koji su Driesch-a doveli do vitalizma, a koje dokaze još nitko nije oborio, pa ni dr. Zarnik.

Prvi se dokaz Driesch-ov osniva na regeneraciji. Ako se kod prvih stadija razvoja morskoga ježa, tako zvanoj blastuli, što je mjehuriću slična, odreže jedan dio, rana će ne samo zacijeliti, nego će se popraviti i razvit će se individuum posve normalan samo mnogo manji. Još su čudnovatiji i zanimljiviji pokusi Hansa Driescha na »Clavelina lepadiformis«, koja spada u red mješčićnica, životinja, što stoje blizu kralježnjacima. Ove su životinje slične mješčiću, a tijelo im je na tri pregratka razdijeljeno. Prvi, skržni pregradak sa udušnim i izdušnim otvorom, a druga dva pregratka sadržavaju ostale organe tijela. Driesch bi prerezao Clavelinu u dva komada tako, te bi rastavio skržni dio od ostaloga tijela. Poslije dva tri dana oba bi komada regenerirali odrezani dio; skržni bi dio regenerirao donji dio tijela, a donji bi dio regenerirao skržni, te bi oba dijela dala potpuno novu životinju. Ali pri ovim pokusima imade još nešto čudnovatije. Sve se Claveline ne bi na ovaki način regenerirale. Osobito bi manji individui drukčijim putem krenuli. Skržni dio ovakih životinja ne bi samo dobio odrezani dio sa regeneracijom, a on sam ostao nepromijenjen. Kod ovoga istoga dijela nastalo bi tako zvano regresivno (nazadno) preobražavanje. Izgubio bi otvore i uopće svaku organizaciju, te bi sličio jednovitoj bijeloj kuglici. Driesch je mislio s početka, da je to polagano izumiranje odrezanoga dijela. U takome stanju ostane kuglica dvije do tri sedmice, ali sada najedanput stane se razvijati, nove organe proizvoditi i poslije dva do tri dana životinja je potpuna. Ova Klavelina i odrezani dio prvašnje Klaveline nemaju nikakva organa zajedničkoga, jer je odrezani dio organizaciju izgubio, imaju samo zajednički materijal. Pri ispitivanju kuglica Driesch je konstatirao, da je regresivno preobraženje odrezanoga dijela dosta daleko otišlo, te se ponovno, kao i kod embrionalnoga razvoja, novi organizam razvija. Driesch je pošao još i dalje, te bi skržni dio Klaveline rezao na dva dijela, gornji i donji, ili prednji i zadnji. Svi ovi dijelovi stanu se nazadno preobražavati, te se ponovno razviju u potpune mješčićnice, samo puno manje.

Ovako čudnovate pojave tko može rastumačiti? Zamišljali mi stroj koliko mu drago savršen, ipak nam ne će ove pojave ni iz daleka osvijetliti. Jedan stroj, koji bi sam sebe popravljao, dapače kad bi se raspao, da bi se same po sebi česti opet sastale i dale stroj puno manji, ali potpuno istoga sastava kao i prvašnji, mi ne možemo zamisliti.

Dr. Zarnik htio bi ove pojave tumačiti pojavima, što se opažaju kod ledaca. Nu ovi pojavi kod ledaca tek su odveć blijeda slika pojava kod organizama. Nikakav ledac ne može u se primati materijal, koji nije istoga sastava kao i on, te ga sebi asimilirati, kao što to čini jedan organizam. Istina je, jedan kristal može rasti, može popraviti n. pr. otrgnute uglove, raspadati se na manje kristale, ali se svi ovi pojavi ne približuju ni iz daleka životnim pojavima. Kod svih ovih pojava pokazuje se samo nagomilavanje — po stalnim zakonima dakako — iste materije na prvašnju. To je samo slaganje iste materije jedne uz drugu, apozicija. O kakvoj vrsti asimilacije, gdje bi ledac poput organizma pretvarao hranu, služeći se pri tomu istom energijom, što se u hrani nalazi, nema ni govora. Nema također govora ni o tom, da bi ledac u popunjanju svojih uglova ili stranica težio k nekoj svrsi, koja bi bila također na korist samoga leca. Svi su dijelovi leca potpuno jednaki između sebe, dok su dijelovi jednoga organizma različiti, a svi pridonose tomu, da nam podadu jednu cjelinu, jedan organizam. Ako mi ledac rastopimo, te ga po tom razrušimo, možemo po sto puta iz rastopine dobiti ponovno ledac, razrušimo li mi jedan organizam, da u njemu života nestane, mi toj materiji, što je bila prvo u organizmu, života ne povratismo. Pojavi daklè kod ledaca nikako nam ne tumače pojave kod živih bića, kao što se te pojave nikakovim mekaničnim putem protumačiti ne mogu. Mnogi ozbiljni mekanicisti kao Weismann[26]) priznaju i sami veliku razliku izmedu vitalnih i kristalnih pojava.

Drugi najglavniji dokaz Driesch-ova vitalizma osniva se na tako zvanim ekvipotencijalnim sistemima. Da se ovo bolje shvati, napomenut ću dvije teorije, koje se odnose na razvoj organizama: preformacija i epigeneza. Po teoriji preformacije svaka se čest organizma razvija sama za se. Čim se oplođena stanica razdijeli u dvije, jedna će od tih stanica nužno proizvesti jedne organe, a druga stanica druge. Već je u samoj stanici određeno, što se iz čega razviti mora. Tako Weismann, jedan od najgorljivijih zastupatelja ove teorije, opisuje u jednoj stanici još nediferenciranoj reprezentativna zrnca, od kojih jedna imadu proizvesti živčane, druga mišične stanice itd. Sve se ove česti razvijaju samostalno, a jedna uz drugu stoje kao česti u mozaiku (Mosaikarbeit).

[26] Weismann: L. c.

Epigeneza niječe naprotiv ovo samostalno razvijanje pojedinih česti. Po ovoj se teoriji pojedine česti razvijaju vazda pod uplivom cjeline. Tako kod jedne nediferencirane stanice nije određeno, što od čega mora postati, nego to zavisi o položaju, što ga pojedina stanica zauzima, te se prama potrebi organizma ta stanica može razviti bilo u živčanu, bilo mišičnu ili koju drugu. Najglavniji je zastupnik ove teorije Hans Driesch.

Pokusi kod nekih životinja, regbi, da naginju k prvomu tumačenju, t. j. preformaciji, a kod drugih životinja više se slažu s epigenezom. Ovdje ću navesti neke pokuse Drieschove.

Početna stanica morskoga ježa u normalnim okolnostima razvila bi se u jedan individuum. Čim bi se ta stanica razdijelila u dvije, a te dvije opet u četiri, svaka bi od te četiri stanice proizvela po jedan dio, a sve skupa zajedno čitava morskoga ježa. Driesch je rastavljao ove četiri stanice dvije, a dvije, ili sve četiri napose. I u ovom slučaju svaki od ovih dijelova s dalnjim razvijanjem ne bi podao samo onaj dio organizma, koji bi bio proizveo, da su stanice ostale zajedno, nego bi proizveo čitav organizam. Dakle, što bi pri normalnom razvoju postao samo jedan organizam, pri ovakim pokusima postanu četiri i to potpuna i ako mnogo manja. Ovaka moć stanica kod morskoga ježa ne odnosi se samo na četiri prve stanice; po Drieschovim pokusima ova se moć proteže sve do stadija blastule. Po računanju Drieschovu ovaj stadij imade 808 stanica. Svaka dakle od ovih 808 stanica bila bi još kadra razviti se u potpuni organizam.

Prije nego prijeđem na pokuse kod drugih životinja, u kratko ću navesti tumačenje Hans Driescha.

Kod razvoja organizma Driesch razlikuje u jednoj stanici njezino prospektivno značenje (prospektive Bedeutung) i njezinu prospektivnu moć (prospektive Potenz). Prospektivnim značenjem stanice Driesch hoće da označi ono, što će pri normalnom razvoju doista od te stanice postati. N. pr. prema položaju u organizmu jedna bi stanica imala proizvesti živčani sustav, to je njezino prospektivno značenje. Prospektivnom moći označuje se sve, što bi jedna stanica proizvesti mogla. N. pr. pri morskom ježu svaka od dvije prve stanice podat će samo polovicu organizma, i tu je njihovo prospektivno značenje, ali je naprotiv svaka stanica sposobna, da sama za se razvije cijeli organizam, i tu je njihova prospektivna moć. S druge strane po svojoj moći svaka je od ovih stanica jedna drugoj ravna. Što može proizvesti jedna, može proizvesti i druga, i to je, što Hans Driesch nazivlje »ekvipotencijalnim sistemima«.

Značajna je i čudnovata u ovim pokusima ova velika neodređenost stanica i njihova ravnopravnost, koja ipak ne smeta, da se stanice raznoliko razvijaju prema jednoj stalnoj svrsi, kako će nam podati jedan potpuni organizam. Ne stoje li sve ove stanice pod uplivom nečega, što njihova razna djelovanja određuje, rukovodi i ujedinjuje? Ovaj čudnovati upliv cjeline na česti ne da se nikako protumačiti nikakovim mekaničnim sredstvima, a ni nikakvim silama anorganske prirode. Pri ovakovim činjenicama može nijekati vitalni princip jedino onaj, koji a priori odbacuje sve, što nadmašuje fiziku i kemiju. A u tom slučaju ne može se govoriti, da ga na takav zaključak sile prirodne znanosti.

Da se povratimo opet na pokuse, jer to je temelj svakomu znanstvenomu raspravljanju. Kao kod morskoga ježa, nalazi se ova neodređenost stanica i kod mnogih drugih razreda životinjskih u većoj ili u manjoj mjeri. Tako kod vodozemaca n. pr. žaba ovaka neodređenost vrijedi samo za prve četiri stanice. Samo svaka od ove četiri stanice mogla bi cijeli organizam proizvesti, pri daljem dijeljenju stanica gubi se ova moć, te stanice mogu proizvoditi jedino one dijelove, koje i u normalnom razvoju. Ovdje bi mogli nadovezati također mnoge vrlo interesantne pokuse, ali to bi nas odvelo od predmeta. Slično kao kod gore napomenutih životinja zbiva se kod mješinaca, bodljikaša i mnogih drugih. Ipak mnoge životinje pokazuju protivno svojstvo. Regbi, da se ova moć kod ovih životinja gubi odmah pri razdiobi prve stanice. Ovamo spadaju mnogi mekušci i crvi. Način razvoja ovih životinja više bi išao po teoriji preformacije nego li epigeneze. Moguće, da i ove dvije teorije nijesu tako odijeljene, kako se nama pričinja. Moguće, da će buduća pomnjiva istraživanja naći most između ova dva shvaćanja. Nas pak zanima sada to: sve kad bi se pripuštala kao istinita teorija preformacije, bi li nam ona mekanično protumačila razvoj života?

Mislim, da ne bi. I kod ove bi teorije mnoga pitanja uzalud na odgovor čekala. Isti najveći pristaša i zagovornk ove teorije, a izraziti mekanicista, već više puta spominjani Weismann, tvrdi, da smo mi odveć daleko od kauzalnoga tumačenja ovih pojava, i da će biti zadaća budućnosti, ne bi li to bar do neke mjere razjasnili. Sve kad bi se u oplođenoj stanici nalazile čestice — determinante razvoja jednoga organizma, nastaje pitanje o uređivanju tih čestica. Što čini, pita Gregoire,[27]) da su na onomu mjestu, gdje je nužno, da se razvija živčana stanica, same čestice — determinante živčane ili neurogeni, koji su djelotvorni, te razvijaju živčanu stanicu, dok su druge če-

[27] Grégoire: Le Materialisme contemporain.

stice neaktivne? Ako u takoj stanici nema drugih determinanta osim živčanih, što čini, da se na onom mjestu, gdje treba nervoznih stanica, nalaze neurogeni — determinante živčane, a na drugom se mjestu, gdje treba mišičnih stanica, nalaze sami miogeni — determinante mišične? Što pak određuje, da djelovanje jednih i drugih bude harmonično ondje, gdje treba, da živčane i mišične stanice dođu u dodir? Da to protumači, Weismann[28]) pripušta u organizmu uređujuće moći (ordnende Kräfte). Ove uređujuće sile prate autogenetičnu razdiobu stanica i vode sve determinante na svoje mjesto. Ove nutarnje sile potpomažu organizmu pri asimilaciji, pri razdiobi stanične jezgre. Ove sile vežu sve pojave u jednu živu cjelinu. Weismann ove sile nazivlje vitalni afiniteti za razliku od kemičnih afiniteta.

Po čemu se sada ove »uređujuće« sile razlikuju od principa vitalnoga? Vitalisti također ne pripisuju drugu moć vitalnom principu, nego da upravlja silama anorganske prirode prema stanovitom cilju, dakle ništa drugo, nego Weismann svojim »uređujućim« silama. Vitalisti priznaju samo jedan vitalni princip, dok se Weismann služi višebrojem. Ako pak pripustimo više takih sila, opet ostaje pitanje, što ujedinjuje djelovanje tih raznih sila, da proizvedu jednu živu cjelinu. Opet dolazimo do jednoga principa. Po čemu se cijelo Weismannovo tumačenje razlikuje od vitalističnoga? Nije li ovo već prekriveni vitalizam, pa neka se i sam Weismann diže proti njemu?

Ispitivanje dakle ovih čudnovatih životnih pojava dovodi učenjake, koji hoće, da se služe strogom logičnom dedukcijom, do priznanja nečesa kod organizama, što nadmašuje same sile fizično-kemične te mi opet tvrdimo, da to nijesu prirodne znanosti, koje tjeraju k mekanicizmu, nego upravo prirodne znanosti odvode od mekanicizma.

Dr. Zarnik komotno prelazi preko ovih i ovakih pokusa, te tvrdi, da mi u staničnoj jezgri imademo faktor, koji sve ove pojave tumači. Da li je što s ovim dr. Zarnik pokazao? Baš ništa. To bi bilo slično, kao kad bi tko ustvrdio, da u mozgu imademo faktor, koji nam duševne pojave tumači. Osvrnut ću se na staničnu jezgru, jer se upravo u njoj najeklatantnije očituje djelovanje jednoga vitalnoga principa i finalnost.

Pokusi Boveri-a[29]) i drugih pokazaše, da vlastitosti roditelja, što prelaze na potomke, prelaze preko stanične jezgre. Boveri je pravio pokuse na jajašcima morskih ježeva. Da se jaje morskoga ježa razvija, nije nužno, da bude oplođeno spermatozoonom. Sama promjena osmotičnoga tlaka u morskoj vodi dovoljan je podražaj za jaje, da se stane razvijati i dijeliti. Individuum, što odatle izlazi, naravno, da nosi sve vlastitosti majčine. Boveri je pošao još dalje. Odijelio bi staničnu jezgru od protoplasme u jajetu morskoga ježa. Tu bi protoplazmu oplodio sa spermatozoom muškim, ali druge vrsti morskoga ježa, da vidi, kako će se vlastitosti roditeljske sada pokazivati. Odatle postali individuum nosio je samo očeve vlastitosti, a o majčinima nije bilo ni govora. Iz toga je Boveri zaključio, da samo stanična jezgra nosi u sebi vlastitosti, koje potomci od roditelja baštine. Ovomu zaključku Boveria prigovaraju mnogo Seeliger, Morgan i isti Driesch. Pokusi Godlewskoga hoće sasma protivno da dokažu; ipak prema većini pokusa izlazi, da je stanična jezgra nosilac roditeljskih vlastitosti.

Stalno je pak, da stanična jezgra nigda ne nastaje u stanici, nego kao što vrijedi pravilo: svaka stanica iz stanice (omnis cellula e cellula), tako isto vrijedi: svaka stanična jezgra potječe opet iz jezgre (omnis nucleus e nucleo). Ako je stanična jezgra nosilac roditeljskih vlastitosti, pri razdiobi stanice, dotično jezgre, moraju se i oni dijelovi jezgre, koji su nosioci tih vlastitosti, tako dijeliti, da u obje stanice dođe potpuni broj tih nosilaca; inače bi se te vlastitosti po raznim stanicama raspršavale, te jedna stanica ne bi mogla prenijeti sve vlastitosti od oca na sina. Može li se pri razdiobi stanice opaziti, da se što na taj način dijeli? Dakako da može. To su hromozomi, o kojima smo već govorili opisujući stanicu. Svaki se od hromozoma na veoma čudnovat način longitudinalno u dva komada dijeli, a svaka od polovina ide na dva različna pola, te u novim stanicama bude opet potpuni broj hromozoma kao i u početnoj stanici. Hromozomi su najvjerojatniji nosioci roditeljskih vlastitosti. Da su hromozomi zbilja najvjerojatniji nosioci tih vlastitosti, pokazuju nam mnogi pokusi biološki, o kojima naravno ne može biti govora ovdje. Da se s ovom teorijom najbolje tumače i slažu čudnovati pokusi i zakoni Mendelovi, o tom ću drugi put progovoriti. Da se pri ovakoj razdiobi stanične jezgre, gdje ukupni broj nosilaca vlastitosti specije prelazi i u jednu i u drugu stanicu, opaža velika shodnost prema svrsi, ne će nitko zanijekati. Za nas je to glavno, da li se mogu ovako čudni pojavi, koji odgovaraju svrsi, silama anorganske prirode protumačiti, ili treba dopustiti djelovanje jednoga višega principa.

Nastalo je mnogo hipoteza, koje su htjele naravnim načinom protumačiti pojave pri dijeljenju stanične jezgre. Sve bi se opet hipoteze mogle svesti na dvije glavne: hipotezu fibrilarnu i hipotezu dinamičnu.

Hipotezu je fibrilarnu najprvi predložio Van Beneden, a kasnije su je mnogi drugi prihvatili, između

---

[28] Weismann: L. c. I. Bd. str. 320.; II. Bd. str. 6. (1902.).
[29] Boveri: Zellenstudien Hft. 4.

ostalih Heidenhain. Po ovoj teoriji ona vretenasta vlakanca protoplazme, što od dva pola stanice teku prema staničnoj jezgri, te se hvataju hromozoma već razdijeljenih, sličila bi mišičnim vlakancima, koja bi stežući se potezala polovine hromozoma prema dotičnim polovima. Tumači li ova hipoteza ove pojave? Odveć teško. Hromozomi dolaze upravo do polova, dakle do ishodišta vretenastih vlakanaca. Kad bi dakle ova teorija bila istinita, stezanje bi ovih vretenastih vlakanaca dolazilo do nevjerojatnih granica, gdje bi uopće tih vlakanaca nestalo. Ovo tvrditi bilo bi bacati riječi bez ikakova dokaza. Kako se naprotiv hromozomi dijele bez ikakova upliva tih vlakanaca, tako sigurno bez njihova upliva prispijevaju na polove. Jedino im vlakanca mogu pružiti zgodan put.

Druga je hipoteza dinamična. Nju zastupaju najviše O. Hertwig, Bütschli, Hartog i drugi. Kod životinjskih stanica nalazi se na polovima jedno tjelešce nazvano »centrosoma«. Po ovoj bi hipotezi u ovim tjelešcima bilo sjedište magnetičnih ili električnih sila. Nekoji su mislili, da su centrozomi nabijeni protivnim silama, drugi, osobito moderniji, tvrde, da su oba centrozoma nabijena pozitivnom elektricitetom, a hromozomi negativnom. Po tome nastaje privlačivost između centrozoma i hromozoma. Kad negativni naboj hromozoma dobije veliku napetost, rastavlja se hromozom u dva dijela, i ta dva dijela, budući da su istoga električnoga znaka, odbijaju se. Kako su centrozomi protivnog električnoga znaka, to ih privlače i na taj način dospijevaju hromozomi na svoje polove.

Ovo tumačenje osim te glavne mane, što nema potvrde u pokusima, nailazi već na teške poteškoće. Jedna od glavnih poteškoća jest, što redovito kod bilja nema ovih centrozoma, a dijeljenje se stanice zbiva potpuno kao i kod životinja. Druga je poteškoća ta, što se često puta kod stanične djelidbe nalazi više raznih polova. Kasnije svi ovi razni polovi prelaze u dva protivna pola. Da se ovdje radi o električnim silama, što se u centrozomima nalaze, naravno, da ovoga ne bi bilo. Za to mnogi odlični biolozi priznavaju veliku poteškoću pri tumačenju ovih pojava. Wilson tvrdi, da smo mi odviše udaljeni od razumijevanja ovoga teškoga problema, a Delage[30]) šaljivo govoreći o pokusima, kojima se htjelo naravnim putem protumačiti kariokinezu, kaže, da bi se s onom istom vjerojatnošću mogli držati lav, vaga, riba nebeskoga Zodijaka za pravog lava, vagu i ribu, s kojom mnogi teoretičari drže svoje pokuse, hoteći protumačiti djelidbu stanice. Weismann se također i ovdje utječe tajnim »uređujućim« silama, koje upravljaju ovim pojavama prema nekomu cilju.

[30] Delage: L. c. 310.—14

Pripustimo dakle, neka su hromozomi nosioci roditeljskih vlastitosti, suvišnost vitalnoga principa nije dokazana, njegova potreba još više udara u oči. Enteleheija ili vitalni princip ne bi ostao, kako tvrdi dr. Zarnik, ministar bez portefeuilla; naprotiv ova enteleheija bio bi ministar predsjednik, koji bi ravnao cijelom politikom jednoga organizma.

Ako se ovaka shodnost prema svrsi pokazuje kod dijeljenja prostih stanica, koliko će se još veća pokazati kod pripravljanja stanica, koje su određene za oplodnju. Kod ovih se naime stanica na čudnovati i dosada još neriješeni način redoviti broj hromozoma reducira na polovicu. Svaka stanica određena za oplodnju imade samo polovicu hromozoma. Kod oplodnje združuju se dvije stanice u jednu stanicu, po tom i dvije stanične jezgre u jednu jezgru, te se opet uspostavlja normalni broj hromozoma. Individuum, što iz tako oplođene stanice izađe, nosi vlastitosti obaju roditelja, budući da je po jednaki broj hromozoma od obaju primio. Svako mekanično tumačenje ovoga pojava bilo bi skroz hipotetično, te ih ne ću ovdje ni navoditi.

Prelazim preko mnogih važnih pitanja, koja i te kako pokazuju finalnost u ovim pojavama, a tu finalnost ne može prouzročiti nikakva sila fizično-kemična. Mislim, da će biti dosta i ovo, da se uvjere naši čitatelji, kako mekanicizam stoji na posve labavu temelju, kad hoće da tumači životne pojave. Ovdje sam se dotakao samo jedne pojave kod stanice, t. j. stanične razdiobe, ali kod stanice imade i mnogo drugih pojava, koje se isto tako ne dadu protumačiti silama anorganske prirode. Sve kad bi se i stanična razdioba protumačila, što nije vjerojatno, ostale bi, što i mnogi mekanicisti priznaju, između ostalih Rhumbler,[31]) druge životne pojave, koje bi na tumačenje čekale. Ostala bi neprotumačena osobito posve uređena serija raznih pojava životnih (Lebenszyklus), koja stalno k jednom cilju teži.

Prije nego prijeđem na pokazivanje, kako su i s kojim uspjehom nastojali na umjetni način oponašati ove životne pojave, još ću se povratiti časkom na Hans Driescha.

Osim ovih dokaza, o kojima sam govorio, on navodi još druge dokaze u potkrepu svoga vitalizma. Ti su drugi dokazi osobito iz psihologije vađeni. Ma koliko ti dokazi bili interesantni, o njima, naravno ne mogu govoriti ovdje. Tim manje mi je o njima govoriti, što i sam dr. Zarnik Drieschu prigovara, jer priznaje, da on sam stvara svoje enteleheije. Valja nam znati, da se Hans Driesch gledom na spoznaju istine priznaje Kantovcem, dosljedno subjektivistom.

[31] Rhumbler: Zellenmechanik und Zellenleben.

Ako stavimo na stranu taj njegov subjektivizam, dokazi, što ih navodi u prilog vitalizmu, izvrsni su i neoborivi.

Pojave kod nižih bića i samorodstvo.

Za točno se proučavanje životnih pojava treba obraćati vazda k najnižim organizmima. Kod ovih su pojave puno jednostavnije, te se po tom lakše može opredijeliti, što se prirodnim silama rastumačiti dade, a što opet te sile nadmašuje. Među najpriprostija bića spadaju promjenljivci. Tijelo je njihovo sastavljeno od malo protoplazme i stanične jezgre. Nemaju niti stanične membrane. Kod ovih se organizama opažaju dvostruke pojave. Pojave kretnje, tako zvana amiboidna kretnja, koja sastoji u tomu, da se protoplazma svaki čas produžuje u pseudopodije, koji joj služe za hvatanje hrane. Hrana se ovih promjenljivaca sastoji od niskih organizama, kao što su i oni sami, n. pr. bakterija i resina. Druga je pojava, što hranu asimiliraju, te se po tom skrbe za uzdržanje svoje i održanje vrste, kojoj pripadaju. Mnogi su htjeli naravnim putem protumačiti ove pojave, te su sa anorganskom materijom pravili pokuse, kojima bi oponašali ove organizme. Take pokuse pravili su između ostalih Bütschli i Rhumbler, te ih i naš dr. Zarnik navodi.

Bütschli drži za najglavniji dio organizma protoplazmu. On se je mnogo trudio oko proučavanja protoplazme i pojava, što se u njoj zbivaju. Jedna od tih pojava, što najviše upada u oči, jest kretanje protoplazme. To je vrlo interesantna pojava: gledati na mikroskop, kako se zrnca u protoplazmi dosta brzo kreću. Bütschli je nastojao to proizvesti umjetnim načinom. Poslije dugotrajnih pokusa uspjelo mu je proizvesti nešto slična. Stavio bi u vodu kapljica ulja nešto pokvarena i tako je napravio emulziju, sličnu pjeni. Ako se na mikroskopu opažaju, ove kapljice ulja u vodi pokazuju čudne pojave. U njima se zbivaju take kretnje, koje nam u pamet dovode pseudopodije promjenljivaca.

Rhumbler[33]) je činio drugu vrst pokusa. Ako se kapljici kloroforma, što se nalazi u vodi, primakne staklena šibica oblijepljena šelakom, ova kaplja kloroforma uvlačit će malo po malo u se tu šibicu, slično kako promjenljivac uvlači svoj plijen. Kad šibicu uvuče, rastopi kaplja kloroforma šelak, a staklo istura van, slično, kako promjenljivac izlučuje one dijelove resina, kojih nije probavio.

Da li nam ovi pokusi tumače što o životnim pojavama? Pripomenuo sam već u početku, pa to i sada opetujem, da svi pojavi, što se u organizmu zbivaju, nijesu eo ipso vitalni. Mnogo se i mnogo pojava zbiva u anorganskoj prirodi kao i u organskoj, te se od nekih pojava ne smije zaključivati na sve pojave i tvrditi, da razlike između živa i neživa bića nema. S druge strane svi vitalisti, izuzevši pretjerane, priznaju, da iste sile fizične i kemične djeluju u organskim kao i u anorganskim tjelesima. Princip vitalni jedino upravlja, koordinira sve sile za postignuće nekoga cilja. Budući da su iste sile, sigurno će biti i istih učinaka. Može li se opet odatle štogod zaključiti proti vitalnomu shvaćanju? Ova djelovanja fizično-kemična sačinjavaju uzroke instrumentalne, dočim se glavni uzrok jednoga organizma ima drugdje tražiti. Isto kao što su za neku radnju potrebite sile fizične ili kemične, ali da radnja polući neki cilj, potrebno je, da bude netko, ko će tim silama ravnati i djelovanje tih sila k cilju voditi.[34])

Sada da se povratim na spomenute pokuse i na promjenljivce, slijedeći prof. Gregoire-a. Kod kretnja jednoga promjenljivca mogu se staviti dvije hipoteze gledom na narav ovih kretnja. Ili su sve kretnje prosto fizične kretnje bez ikakvoga odnošaja na životno djelovanje? U ovomu slučaju ne smije se govoriti o jednomu vitalnomu činu. To je jedan prosti fizični čin kao i svaki drugi, te ne bi dokazivao ništa ni u prilog mekanicizmu, kao ni u prilog vitalizmu. Ili, ove su kretnje u odnošaju sa životnim djelovanjem, sa fiziologijom promjenljivaca, a tada bi mogli staviti opet dvije hipoteze glede načina ostvarivanja ovih pojava.

Ili nastaje modifikacija fizično-kemičnih odnošaja kod promjenljivaca onoga časa, kada je potrebno, kao što za neke slučajeve i Rhumbler priznaje. Tada je očevidno, da život nešto nadodaje ovim silama. Život ovima silama određuje smjer i djelovanje na korist samoga organizma. Po tom i ovi učinci fizično-kemični stali bi pod uplivom vitalnoga principa, komu pokusi Bütschlia i Rhumblera ne bi ni najmanje škodili, ili se ove kretnje nalaze u stanju permanentnom, te ih promjenljivac ne modificira, kada je potrebno. Odatle izlazi, da se u času, kad se ove kretnje zbivaju, i ako su na korist organizma, ne uviđa potreba vitalnoga principa. Može li se sada što proti tomu principu zaključiti? Taj bi zaključak bio preuranjen. Treba naime znati, da svaki organizam, pa bio i najmanji, razvojem dolazi do svoga definitivnoga oblika. Sada nastaje pitanje, na koji se je način i pod uplivom kojih sila promjenljivac razvio na taj način, da se permanentno u njemu nalaze kretnje, što služe na korist organizmu. Ovdje ne samo da se ne uviđa suvišnost vitalnoga principa, nego njegova potreba

[32] Bütschli: Untersuchungen über mikroskopische Schaume und das Protoplasma.

[33] Rhumbler: L. c.

[34] Grégoire: Le Materialisme contemporain.

još više odskače. Po tome bi pokusi Bütschli-a i Rhumblera zahvaćali samo instrumentalne uzroke ovih pojava, a nipošto glavni uzrok, što ovim pojavama ravna. Isti Rhumbler kategorično priznaje, da njegovi pokusi ne rješavaju problema. Oni se dotiču samo jedne strane životnih pojava, dočim cijeli ciklus tih pojava ostaje nerastumačen. Poput Weismanna utječe se donekle Rhumbler nekim energijama, koje su vlastite životu.

Mogao bih još navesti mnoštvo pokusa, kojima su razni auktori htjeli pokušati rastumačiti ili umjetnim načinom oponašati životne pojave. Svi ti pokusi uzbudili su časovitu senzaciju, ali bi se za kratko vrijeme uvidjelo, da su to tek slabe analogije gdjekoje od životnih pojava. Njihova je trajnost bila neznatna, tek se napominju kao uzaludni pokušaji, da se protumači nešto, što se protumačiti ne da. Take su pokuse pravili Dubois, Leduc, Quincke, Schroen, Herrera, Hanting, Benedikt, Burke i mnogi drugi. Zabavljati se pokusima ovih auktora bilo bi interesantno jedino s te strane, da se vidi, koliko jedna najjednostavnija organska stanica neusporedivo nadmašuje sve te umjetne stanice; kako se svi mostovi, što ih nastoje sagraditi između organske i anorganske materije, ruše u ponor, koji te dvije materije rastavlja. U svim tim pokusima o kakvoj asimilaciji nema ni govora. Ne može se govoriti o kakvoj staničnoj razdiobi, po kojoj bi se vlastitosti početne stanice u jednakoj mjeri prenosile na dvije susljedne stanice. Nema također govora ni o drugim karakterističnim pojavama života. Svi ti pokusi oponašaju jednu ili drugu životnu pojavu, te u tome jedino svoju vrijednost imadu, da nam te pojave donekle osvjetljuju. Veću im vrijednost može dati jedino onaj, komu takovo što u prilog dolazi, a nipošto jedan ozbiljan biolog. Ja ću se još obazreti na dva taka pokusa, jedan iz kemije, a drugi iz fizike, da čitatelji sami uvide razliku između pravih i ovih nazovi-stanica. Prvi je pokušaj Leduc-ov, a drugi Burke-ov.

Leduc je pokazao francuskoj Akademiji znanosti 1905. svoje pokuse, kojima je jezgra ovo: U razrijeđenu rastopinu bakrenoga sulfata uveo bi Leduc jednu kaplju rastopine sakaroze sa nešto ferocianura bakrenoga. Na površini ove kaplje stvorila bi se opna — membrana — uslijed precipitacije ferocianura i sulfata. Ova opna može propuštati vodu kroza se, ali rastopinu sladora ne može. Po tom mogla je upijati puno vode, a ispuštati je nije mogla. Radi toga bi se ova kaplja, što je imala oblik stanica, povećavala, te bi na svojoj površini pokazivala po koji izrastak, koji bi sličio zametku korijena i stabljike kod sjemena. Katkada bi se za vrijeme pokusa koji izrastak otcijepio od prvašnje kaplje, te bi se sam po sebi razvijao kao i prvašnja kaplja. Leduc je htio prikazati ovu svoju stanicu kao pravu živu stanicu, koja raste i koja se dielidbom množi.

Mislim, da svaki na prvi mah opaža ogromnu razliku između jedne stanice i druge. Svaki, ko je učio početnu fiziku, uvidjet će, da se ovdje radi jedino o osmotičnomu tlaku kroz opne na po propustive i o ničem drugomu. Istina je, da se i stanica služi osmotičnim tlakom, a to je kod stanice samo jedno sredstvo, koje drugomu cilju vodi. Ovdje nema ni sjene kakovoj asimilaciji ili kome drugome životnomu pojavu, o kome sam već govorio. U ostalom Leduc nije imao ni te slave, da bude u ovim pokusima originalan. Prije njega slične je pokuse pravio Traube još god. 1866., samo što Traube-u ni na kraj pameti nije palo, da s tim pokusima pođe životne pojave tumačiti. Ovake se vrsti pokusi prave u laboratorijima s velikom lakoćom i sve te stanice nemaju apsolutno nikakve organizacije, nego su sastavljene od posve homogene materije. Izvode su Leduc-ove odmah ozbiljniji biolozi kao G. Bonnier napali. — Slično bismo mogli reći o tekućim kristalima Lehmanna, zatim kristalnim stanicama Quincke-a i Schröna. U svim se tim pokusima radi o posve homogenoj materiji bez ikakove organizacije.

Drugi su pokusi Burke-a.[35]) Osnivaju se na proučavanju radija. Burke bi stavljao u nekoliko staklenih cijevi materiju, što služi za kulturu mikroba. U nekima od tih cijevi nalazio se po jedan mali mjehurić koje sastavine radija; druge su cijevi bile bez ove sastavine. Burke bi s osobitim mekanizmom razbio ovaj mjehurić i tako bi pomiješao sadržinu njegovu sa sadržinom u cijevi. Poslije nekoliko dana pokazalo bi se na površini te smjese nešto, što bi sličilo kulturi mikroba. Na mikroskopu tu bi se pokazivale mnoge kuglice, koje su imale u sredini jedno centralno tijelo. Te bi se kuglice dijelile, ali se sve napokon svršilo time, da bi se kuglice rastopile. — Burke je te kuglice uzimao za najprimitivnije organizme sa staničnom jezgrom, te ih je nazivao »radiobi«. Ti bi se organizmi razvijali, dijelili, te napokon i dospijevali. Dakle obavljali cijeli životni ciklus kao i drugi organizmi.

Ovi su pokusi uzvitlali po novinama dosta prašine. Jaz je između organske i anorganske materije zatrpan, život je riješen. Nu kao što slični entuzijazmi, i ovaj je brzo jenjao. Burke ne budući sam biolog, nije vidio, da ga njegovi radiobi dovode u protivnost sa drugim biološkim podacima. Upravo najniži organizmi kao mikrobi nemaju tako očito odijeljenu staničnu jezgru, kao što je Burke kod

---

[35] J. Butler-Burke: The Origin of Life.

svojih još nižih organizama nego li su mikrobi našao. Po tom bi ti njegovi radiobi imali svojstvo viših organizama. Ali je još i gore. Ti radiobi se raspadaju i rastvaraju u vodi, a kako nas geologija uči, prvi organizmi upravo su morali nastati u vodi. Isti glasoviti fizičar engleski Ramsay kaže, da ti Burke-ovi radiobi nisu ništa drugo, nego malo uzdušnine, oko koje bi se obavila opna od gelatine. Drugi fizičar Douglas Rudge, koji je i sam pravio slične pokuse, obara tvrdnje Burke-ove kao netemeljite, što se tiče razvoja radioba, koji bi stanicama sličili.[36]) Tako se i ta nada, da je umjetnim načinom život proizveden i rastumačen, rasplinula, a život ostade tajnom, kao što je i prije bio.

Što sam rekao o ovim, moglo bi se ovo ili slično reći o svim sličnim pokušajima. Sve umjetne stanice ni na domak se ne približuju jednoj živoj stanici, koja je, što se tiče organizacije, savršena mahina, a što se tiče radnje, prava tvornica, u kojoj se svaki pojedini rad s drugim popunjuje, a svi harmonično teže k uzdržanju i razvoju organizma. Zato mnogi ozbiljni mekanicisti, kao Weismann, drže, da je nemoguće i da će ta nemogućnost svеđerno ostati, umjetnim načinom proizvesti jedan najniži živi organizam. Spomenut ću ovdje, kako je Delage[37]) s ironijom popratio tvrdnje Schaaffhausen-ove. Ovaj je naime tvrdio, da zrak, voda uz druge mineralne soli spajajući se utjecajem svjetla i vrućine daju bezbojni »Protococcus« (t. j. jednostaničnu resinu bez hlorofila), a kasnije se ovaj Protococcus obrnuo u protococcus viridis. Delage je na to odvratio: Ako je stvar tako jednostavna, kako auktor tvrdi, neka nam on u svom laboratoriju napravi bezbojnoga Protococcusa, a mi ćemo mu lako oprostiti klorofilu. Isti Weismann[38]) tvrdi, da je najjednostavniji organizam, kao onaj jednoga mikroba, u sebi odviše kompliciran, a da bi mogao najedamput nastati. I ovakav jedan organizam nastaje, po njegovu mišljenju, dugom evolucijom. Život je u svome početku morao biti puno jednostavniji, nego li je jedna stanica. Da li se ovo može dokazati? Ima li organizama nižih, nego li je jedna stanica?

Mnogi su pokazivali, da su najniži organizmi sastavljeni samo od malo protoplazme bez stanične jezgre; dakle jednostavniji nego jedna stanica. Mnogi su dapače tvrdili, da stanica nije elementarna jedinica organizama, već da je sama stanica sastavljena od tih elementarnih jedinica. Za jedne su te elementarne jedinice bili hromozomi, za druge protoplazmična zrnca, bioblasti itd. Može li se ovo dokazati? Svakomu je poznato, što se je dogodilo s Haeckelovim batibiusom, s tim tobožnjim primitivnim organizmom bez stanične jezgre, zato se ne ću na nj ni osvrtati. Haeckel je stvorio i »monere«, t. j. organizme najpriprostije bez stanične jezgre. Ima li doista takih organizama? Prije su u istinu mnoge prave stanice držali slične monerama, jer se u njima nije stanična jezgra opažala. Što se tehnika bolje usavršivala, kako nam Hertwig[39]) kaže, i broj je monera sve to više padao. Tako je moguće, da kod još maloga broja organizama, gdje se jezgra ne opaža, jezgra opstoji, nego još nema načina, kako bi je pokazali. Takvi su organizmi bakterije i neka vrsta najnižih resina (Cyanophyceae). Ipak i kod ovih organizama opstoje tako zvani »hromidiji«, materija, koja je slična materiji stanične jezgre, samo što hromidiji nijesu omeđašeni kao jezgra. To ne bi puno smetalo, jer i kod ostalih stanica pri razdiobi stanična jezgra nije omeđašena, nego se hromozomi nalaze naprosto u protoplazmi. U posljednje su pak vrijeme mnogi auktori pokazali prave stanične jezgre kod bakterija i resina. Danas općenito biolozi drže, da sve stanice imadu i svoje stanične jezgre.

Hromozomi, bioblasti i drugi stanični dijelovi ne mogu biti elementarne životne jedinice već s toga razloga, što svi ti dijelovi van stanice propadaju. Sami po sebi ne mogu niti rasti, niti se umnožavati, niti živjeti. Dotično nijesu životne jedinice, nego samo dijelovi te životne jedinice, a životna jednica jest i ostaje samo stanica.

Evo smo vidjeli, da nižih jedinica životnih do stanica nema, vidjeli smo također, da je svaka i najpriprostija stanica u sebi već dosta kompliciran organizam. Vidjeli smo, kako nikakav pokušaj, da se karakteristični pojavi u stanici protumače silama anorganske prirode, nije uspio, kao što također nije uspio nikakav pokušaj, da se na umjetni način proizvede jedna stanica. S druge strane znademo, da život nije mogao oduvijek opstojati na našoj zemlji. Naša je zemlja bila, kako nas geologija uči, negda u užarenom stanju, a tada je svaki život bio nemoguć. Život je dakle morao postati, a to je upravo najvažnije pitanje: kako je život postao.

Moramo najprije zabaciti kao nevaljalu teoriju Kosmozoera, koju zastupaju neki fizičari kao Helmoltz, Thomson. Po ovoj teoriji život bi došao na našu zemlju sa drugih zvijezda pomoću meteorita. Ova teorija ne bi nam ništa kazala, jer ako su druge zvijezde prolazile kroz užareno stanje kao i naša zemlja, kako je uopće na njima život mogao nastati.

[36] Grégoire: L. c.

[37] Delagé: La structure du protoplasme et les théories sur l'Hérédité.

[38] Weismann: L. c. II. Bd. 414.

[39] R. Hertwig: Lehrbuch der Zoologie.

Kako je dakle nastao život? Je li postao sam po sebi, je li bila samorodnost (generatio spontanea ili aequivoca), ili je moralo biti stvaranje? Od starine se vjerovalo u ovu samorodnost. U starom, pa i u srednjem vijeku davali su se recepti, na koji se način koja vrsta životinja može proizvesti. Ovo se je mnijenje protezalo sve do kasnijih vremena. Proti njoj su ustali mnogi učenjaci kao Redi, Harvey, Spallanzani, koji su dokazali, da samorodnosti u prirodi nema. Osobit je udarac ovoj teoriji zadao glasoviti Pasteur, te mi danas zbilja možemo držati zadnjega ozbiljnoga branitelja samorodnosti protivnika Pasteurova Pouchet-a de Rouen.

Monisti ipak tvrde, da i ako sada ne opstoji samorodnost, ipak je morala opstojati u početku života. Evo u kratko njihova razlaganja. Život je morao nastati, jer nije bio oduvijek, a kako drugih sila nema osim fizičnih i kemičnih, ove su sile morale proizvesti život. Ovo je za njih zahtjev moderne znanosti.

Da je zbilja život nastao na zemlji, to svaki priznaje, ali da li su ga proizvele sile fizične i kemične, to je drugo pitanje. Monist mora ovo tvrditi, jer van ovih sila drugo ništa ne priznaje. Dakle on sam htio bi svoje mišljenje prirodi pripisati, a ne da ga priroda na take zaključke sili. Postulat je znanosti, kako dobro opaža Wasmann,[40]) ono, što iz jasnih činjenica logično izlazi, a ne ono, što se jasnim činjenicama protivi. Pojave života protive se svakom tumačenju fizično-kemičnom, a htjeti ipak život tim silama pripisati, nije logični izvod. Život, kako smo vidjeli, nadmašuje sile fizično-kemične, te mu imamo tražiti drugdje uzrok. Kako nas prirodne znanosti uče, već u početku zemlje nije bilo drugih sila van fizičnih i kemičnih. Dakle za životne pojave mi imademo tražiti uzrok van svijeta i njegovih sila. To nas dovodi, da moramo priznati jednoga Stvoritelja, koji je različit od svijeta. Proučavanje dakle života, ali proučavanje bez predrasuda vodi nas do Stvoritelja. Nepristrano proučavanje i logični izvodi iz proučavanja doveli su do ovoga zaključka mnoge izvrsne prirodoslovce, pa bili ti biolozi ili se bavili kojom drugom granom prirodnih znanosti. Na potvrdu ovomu navest ću tri učenjaka, kojih su imena poznata svakomu, tko se je iole bavio prirodnim znanostima. Jedan je fizičar Thomson, a drugi je geolog Lyell, a treći biolog Reinke. Thomson je u svom govoru kod British Association god. 1903. zanijekao kategorično i odbio sve mekanistične hipoteze o postanku života, a očito pripoznao nuždu Stvoritelja, da se život protumači. Ovo je zlatno priznanje jednoga učenjaka glasa Thomsonova, koji je prije bio mekanicista, od koga dapače i potječe hipoteza kosmozoera.

Geolog Lyell,[41]) veliki prijatelj Darwinov, pišući ovomu o postanku specija reče: Ja mislim, da je staro mnijenje o stvaranju danas više nego igda dokazano; prava je nužda priznati ga. Biolog Reinke[42]) tvrdi: ako se dopusti, da su organizmi izvedeni iz materije anorganske, tada je po mom sudu hipoteza stvaranja jedina, koja odgovara zahtjevima logike i uzročnosti, kao i rezultatima prirodnih istraživanja. Ovakih svjedočanstva prvakâ u nauci mogao bih mnoštvo nabrojiti. I sam pokret neovitalista začet među odličnim biolozima, koje ništa drugo do vitalizma nije dovelo, nego zdušno istraživanje i odatle logični izvodi s jedne strane, a s druge strane uviđanje sterilnosti mekanicističkih pokušaja, sjajan je dokaz za gornje tvrdnje. Ovaj pokret, koji je od malo godina nastao, okupio je oko sebe lijepu kitu odličnih biologa, a ima nade, da će se i u buduće sve to više širiti i oko sebe okupiti većinu učenjaka.

Zaključak.

Život se, kako smo vidjeli, ne da svesti na same sile fizično-kemične.

Što je dakle princip životni? Definicija, koju je izrekao Aristotel, prihvatili učitelji skolastični, a kako sam već spomenuo, usvaja je i najbolji predstavnik neovitalizma glasi: Uzrok prvobitnih bića i djelovanja naravnoga tijela, anorganima snabdjevena. Ovaj vitalni princip jest bitni oblik, koji podiže materiju na narav, koja u svom djelovanju teži svrsi nutarnjoj, samomu organizmu. On je kao supstancija nepotpun i nije odijeljen od materije. Dakle nije, kako bi htjeli psihomonisti, nešto psihično, koji bi posjedovao neku rasudbu, jer toga se kod organizama ne opaža. Zašto pak ovo psihomonisti tvrde, kaže nam sam Pauly,[43]) jer da inače uz taku finalnost što u prirodi opstoji, morala bi se pripuštati neka moć, koja unaprijed misli. Mi, kako smo vidjeli, moramo ovaku moć priznati, jer nas upravo na to prirodne znanosti sile. Princip vitalni i ako materijalan i bez razuma radi prama planu i zakonima, koje mu je to vrhovno biće dalo i stavilo. Sva ova uređenost i finalnost u organskom carstvu služi na slavu onomu višemu Razumu, koji je znao sve to mudro urediti, kao što mu na slavu služi i velika uređenost svemirska. A i razumna bića ljudi mogu mu još bolju slavu dati, ako svoj ograničeni razum pred njegovim neograničenim prignu.

[40] Wasmann S. J. Die Moderne Biologie und die Entwicklungstheorie (III. izdanje). Preporučujem ovu knjigu.

[41] Francis Darwin: Life of Charles Darwin II, 193.
[42] Reinke: Einleitung in die theoret. Biologie 559.
[43] A. Pauly: L. c.

Zeugniss

Durch welches ich bestättige, daß Herr Ignaz Lisinski aus Agram gebürtig bei mir vom October 1847 bis December 1849 und vom Juni bis Mitte August 1850 die Kunst des reinen Satzes und die Instrumentation studiert und ein bedeutendes Compositions-Talent so besonders im Orchestersatze an den Tag gelegt habe, welches bei seinem grossen Fleiße und seiner ausgezeichneten Sittlichkeit eine lebhafte Anerkennung in seinem Vaterlande und die Sicherstellung seiner Zukunft im vollem Maße verdient.

Urkund dessen meine Namensfertigung und Siegelbeidrückung.

Prag am 17 August 850.

J. F. Kittl
Direktor des Prager
Musik Conservatoriums

Svjedodžba V. Lisinskoga sa praškoga konzervatorija.

NAGRAĐIVANJE DOBRIH UČENIKA KNJIGAMA.

Nagrade su školske veliko uzgojno poticalo za podizanje ponosa. Ljudski napredak ima izvor i u častohlepiju. Tko nije ambicijozan, naliči na mrtve vode stajaćice, jer ambicija je duševno gibanje i koračanje naprijed. Sve se mijenja pod kapom nebeskom. U tom neprestanom mijenjanju i gibanju glavnu ulogu igra čovjekova želja za boljim drugim stanjem, t. j. napretkom. U nas se je pošljednjih deset godina pojavila opozicija, osobito među školskom mladeži, protiv plemenitoga častohleplja, jer je na političkom polju bilo slavohlepnih ljudi najgorega kalibra, bilo je tako zvanih štrebera-kruhoboraca. To je doprlo i do mladeži. Meni je poznato, da su mnogi srednjoškolci s nekim prezirom gledali na »odlikaše« sučenike, kao na neprijatelje, pa su govorili: ne treba učiti za odliku, već samo toliko, da se prođe iz razreda u razred. Toj pogubnoj dekadenciji u mladeži mora se protiviti svaki otac i rodoljub hrvatskoga naroda. Treba dobro pri tom razlikovati dobre »štrebere« od zlih, jer nema svetinje, koja se ne bi dala zlorabiti, kako i u vjeri, tako i u znanosti i životu. Mnogi se učitelj čudi, kako mnogi daroviti odlikaši već u V. i VI. razredu popustiše, te dobivaju jednostavni prvi red. Politika je drugi zrak, pa i tu ona ima svoga upliva. »Böse Beispiele verderben gute Sitten.« Ima osim politike i političkoga života i drugih uzroka i struja za slabije napredovanje darovite mladeži. No ja se ovdje ne pačam u sportove, razne zabave, kazalište, lektiru itd.

Prije 30—40 godina bijaše kod nas hvalevrijedan običaj, da su se odličnim učenicima dijelile nagrade u knjigama i novcu. Ali taj je običaj dokinut od naših vlada, da se prištedi koja stotina ili tisuća, prem se udario silan namet na mladež, to jest njihove roditelje ili skrbnike povišenjem školarine i povišenjem cijena školskim knjigama, koje bi morale biti jeftine tako, da nikakva knjiga, bilo ma s kakovim slikama, ili atlasi, ili rječnici, ne bi smjela biti skuplja od dvije krune. Nastavna zemaljska uprava i politička morala bi nastojati, da obuka bude što jeftinija, ako ne može da bude posve prosta od plaćanja naukovine i knjiga. Naprotiv toga što vidimo? Da se povišenjem školarine i cijena školskih knjiga tjera svoje vrste trgovina, prosto rečeno gešeft!... To ne bi smjelo biti. Tomu bi se morao usprotiviti svaki rodoljub, a i hrvatski sabor svom silom i energijom, te bi morao odrediti stalnu novčanu potporu za nagrađivanje mladeži hrv. knjigama (n. pr. 20.000 K). Onda bi već nicali malo po malo pisci za mladež i puk, jer bi znali, da im trud i muka ne će biti uzalud. Mali narodi mogu se prodičiti, mogu steći slavu, mogu postati napredni i blagostavni samo kulturom na prosvjetnom polju, a ne politikom; a za postignuće kulture i napretka pozvane su u prvom redu dobre škole, to jest dobri učitelji, koji su sama škola.

Kod dokinuća nagrađivanja odličnih učenika hrvatske su se vlade pozivale, kao obično, na austrijske Nijemce, da su oni prestali premije davati. No to nijesu svi Nijemci. Velika je pogrješka i zabluda u nas, što se mi, malen narod, u svim stvarima isporeďujemo s velikim narodima, i to obično u stvarima, koje su kod velikih naroda možda već suvišne i izašle iz mode, a nama su potrebne i korisne. Mi nismo još ni ondje u kulturi, gdje su Nijemci i Francezi bili prije 40—50 godina, a onda su oni poticali mladež nagradama, premijama na što veći napredak. To čine i danas Englezi. To se u nas zaboravlja, pa se gleda samo na financijalnu stranu toga velikoga uzgojnoga sredstva i poticala. I gle čuda! Oni isti, koji su protivnici nagrađivanja boljega dijela mladeži, ne ustaju protiv nagrađivanja činovnika, vojnika i časnika medaljama i redovima; ne ustaju ni protiv raznih društava, koja odličnim članovima dijele diplome, pohvalnice, medalje, novac i sl. Sjetite se naših i stranih izložaba, produkcija itd., a to je za odrasle ljude. Iz ambicije i za raspisane nagrade toliki zrakoplovci idu u ždrijelo gotovo sigurnoj smrti.

Napoleon Veliki kao prvi konzul na čelu franceske republike utemeljio je red časne legije (légion d'honneur). Kad su u državnom vijeću vijećnici naglašivali, da takovo odlikovanje ne doliči republici, pa su se pozivali na Švicarsku i sjevernu Ameriku, odgovorio im je Napoleon: »Vi slabo poznajete ljude i ljudsku narav, a nimalo narav franceskoga čovjeka, koji je željan u duši svojoj slave (la gloire) i koji će za slavu život žrtvovati.« I časna legija postoji i danas i za vojnike i civiliste.

I naši su ljudi poput Franceza slavohlepni. To vidite ne samo kod vojnika i časnika, nego i kod činovnika, oružnika i redara i onih odlikovanih krstom ili medaljom, koji su n. pr. život spasili utopljeniku.

Mnoga djela ne bi bila izvedena, da nema n. pr. »Maria-Theresia ordena«. Za zaslužne žene utemeljen je »Elisabet orden«, a za zaslužne učenjake i umjetnike posebne medalje. Itd. itd., sve ordeni pour le mérite.

No školske nagrade imaju još jednu veliku i plemenitu zadaću i ulogu po našu (malu) književnost i naše neimućne književnike. Nagrade su spiritus movens i motor mladeži. Svi se rodoljubi tuže, što je slab napredak glede poznavanja književnosti od strane naše mladeži i što se ne povećava broj članova n. pr. literarnih društava. I pravo se tuže, jer bez poznavanja narodne knjige nema narodne samosvijesti ni narodnoga ponosa. Ignoti nulla cupido. Was ich nicht weiss, das macht mich nicht heiss.

To je ono, što bi povećavalo narodnu samosvijest i dizalo narodni ponos, koga našoj mladeži ne mogu dati naše škole, koje su uređene po tuđem nenarodnom sistemu. Ja vazda žalim, što hrv. saboraši i delegati ne pospješuju školske reforme i što se ne zagrijavaju za promjenu školskih zakona po primjeru Madžara na korist naše literature i književnosti. Treba samo zaviriti u školske ustanove madžarske, kolika je briga posvećena narodnomu jeziku i literaturi i narodnoj historiji. Discite moniti. Dixi.

Dr. **Petar Tomić.**

† DR. TADIJA SMIČIKLAS.

Mislili su, da će preboljeti bolest, u koju je zapao. Ali upravo, kad se činilo, da je nastupila polakšica, morao je da ostavi ovaj svijet. Preminuo je u Zagrebu 8. lipnja o. g.

Rodio se dr. Tadija Smičiklas kao potomak hrabrih Uskoka u Žumberku 1. listopada 1843. g. Da je svršio srednje škole, imao je najviše zahvaliti svojemu stricu, koji je bio biskup grčkokatoličke križevačke eparhije. Vrijedno je spomenuti, da je dr. T. Smičiklas na sveučilištu u Beču bio učenik znamenitog slaviste Slovenca Miklošića. U Hrvatskoj se Smičiklas istaknuo brzo obilnim historijskim radom, te je postao profesor historije na zagrebačkom sveučilištu. Kasnije je izabran predsjednikom »Jugoslavenske akademije«, i tu je čast obnašao sve do svoje smrti.

Smičiklas je bio čovjek, koji se odlikovao velikom sintetičkom snagom u prosuđivanju i djelovanju. Najveću mu je popularnost pribavila »Povijest hrvatska«, koju je izdala »Matica Hrvatska« u dva sveska, i to II. dio g. 1879., a prvi dio g. 1882. Povijest je pisana uzornim jezikom i lijepim stilom. Istina, nema u njoj, pored sve njezine pragmatičnosti, dovoljno kritike, ali ju čovjek može čitati s takvim zanimanjem kao kakav roman. U njoj je dosta sretno riješen onaj problem, što ga je u svojem eseju o historiji istaknuo veliki Englez Macaulay, upozorujući, da je najteže napisati dobru povjesnicu, jer ona spada u dva neprijateljska područja, u područje razuma i mašte. Za najšire slojeve nemamo ni danas zgodnije povijesti o hrvatskom narodu, nego što ju je napisao Smičiklas. Potrebno bi bilo, da je uzmu u ruke osobito oni naši vikači, koji su uvjereni, da Hrvati nijesu pokazali ni najmanje snage u prošlosti, nego da su bili uvijek slabići i tuđe sluge. Njihovom sudu, koji rađa samo potištenošću, krivo je najviše nepoznavanje naše historije. Istina, mnogo je bilo u nas slabih strana, ali je bilo i herojizma dosta, jer bi bez njega mi davno bili zbrisani s lica zemlje, ili bi nas barem protjerali iz ovih krajeva, gdje su se ukrštavali kroz stoljeća i stoljeća najljući evropski i azijski gromovi. Smičiklasova je povijest pisana s patriotskom tendencijom, a nama je osobito danas nuždan kult starine, jer upravo u njoj možemo naći bezbroj poticaja za povoljan razvitak hrvatske sadašnjosti. Historia magistra vitae.

Dr. Tadija Smičiklas radio je na onom kulturnom polju, gdje su Hrvati pokazali dosada možda najviše mara. Dok je najbolju srpsku historiju napisao Čeh Jireček, dotle mi imademo i takvih povjesničara, koji bi u drugih naroda došli do svjetskoga glasa. Spominjem samo Račkoga i Nodila. Rački je zapravo udario temelje pragmatičnoj i kritičnoj povijesti hrvatskoj. O Račkomu je izrekao objektivni srpski historik Ilarijon Ruvarac g. 1888. ovaj sud: »Malo ima Račkih i u mnogobrojnijih i u naprednijih naroda; mi bar ravnoga mu nemamo, i takvi se ljudi ne rađaju tako često, ljudi takvoga uma, takvoga pogleda i ugleda. Rački, hrvatski Rački nema zaista takmaca među Rašanima i među Pomoravljanima.« (O knezu Lazaru, str. 73.) Isti taj Ruvarac nije odviše cijenio Smičiklasa, ali ne možda radi toga, što bi ga bio smatrao slabim historikom, nego zato, jer je u njem gledao »poreklom pravoga Vlaha, ali danas živosnog Hrvata«. (Ibid. str. 420.)

Između mnogobrojnih ostalih Smičiklasovih djela vrijedno je istaknuti »Dvijestogodišnjicu oslobođenja Slavonije« (Izdala Jug. Akad. g. 1891.) i »Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera« (1906. g.).

Povjesnica Hrvatske nije još ni izdaleka definitivno izgrađena, jer izgrađena nije jošte ni naša narodnost. Mi se nalazimo u neprestanom razvoju, osvajamo polaganom asimilacijom neprestano nova područja, a gdjegdje opet bivamo potiskivani iz starih pozicija. Iz narodnog nam organizma izbijaju na javu neprestano nove tendencije, kulturno nam se djelovanje sve više diferencira. Kao što je u svoje doba Smičiklas ujedinio u svojoj historiji u jednu sintezu većinu kriterija, s kojih se je tada prosuđivala naša prošlost, tako bi nam današnji povjesničari morali da napišu takvu povjesnicu, u kojoj bi se sve činjenice mogle prosuđivati sa gledišta današnjega razvoja hrvatstva. Konačnu pak historiju moći će da napiše onaj, koji doživi ili barem nasluti definitivni stupanj razvitka hrvatskoga naroda. A kad se to zbude, onda će naša povjesnica biti najzanimljivije područje za antropologe, socijologe, umjetnike i političare, zanimljivije možda od povjesnice grčkoga naroda, jer će se moći kontrolirati, koliko li je moralnih i materijalnih energija utrošeno, koliko li je stranih utjecaja asimilirano, dok se konačno razvio snažan životni organizam, koji nazivamo narodom.

No još je radi jednoga razloga danas nemoguće napisati definitivnu historiju Hrvata. Mi naime nemamo sviju izvora, koji bi nam rasvijetlili i najtamnije kutove našega dosadašnjega razvoja. Mnogi naši spomenici trunu jošte pod zemljom, a za arheološka istraživanja naš budget nema dovoljno novaca; mnoge naše isprave leže u carigradskim i drugim orijentalnim arhivima, a studij istočnih jezika u nas ostaje uvijek u povojima; pa ni peštanski, bečki, petrogradski i rimski arhivi nijesu nam dovoljno poznati. Znamenitost izvora uvidio je i dr. Tadija Smičiklas, pa je zato glavnu zadaću svojega učenjačkog nastojanja našao u radu oko djela: »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«. Sakupio je za nj građu od g. 1101.—1400., ali je dospio da izda samo 10 svezaka, i to do godine 1350.

Ovakav je muž bez sumnje zaslužio počast, kojom ga je odlikovalo zagrebačko sveučilište, promaknuvši ga 22. prosinca 1913. na čast prvoga svojega začasnoga doktora.

Smičiklas je bio živi dokaz hrvatske snage i patriotizma. Današnji naši skeptici morali bi često da pođu u panteon hrvatskih velikih ljudi i da se ogriju na njihovim velikim koncepcijama i djelima, što su nam ih oni ostavili, pa ne će udešavati svoj javni rad tako, kao da su Hrvati inferijorna rasa.

H. R.

TRI KRIŽA.

(Iz njemačke katoličke književnosti.)

Pod naslovom: »Tri križa« čuveni je njemački pjesnik Rikard pl. Kralik napisao lijepi spomen preminulima njemačkim pjesnicima, odličnim zatočnicima »Gralova saveza«. Napisao je to u časopisu »Der Gral«, mjesečniku za literaturu i umjetnost u katoličkom duhu, što izlazi u Beču već osmu godinu. Kako nam taj Kralikov članak u mnogom objašnjuje čitav katolički književni pokret u Njemačkoj, ne će biti na odmet, da ga ovdje u glavnom iznesem pred hrvatsko općinstvo. Napisao ga je Kralik baš povodom smrti pjesnika Adama Traberta, koji je umro 8. veljače 1914. u Beču. Trabert, koji se rodio 27. siječnja 1822. u Fuldi, bio je jedan od najživljih pobornika katoličke misli. Već je g. 1849. bio urednikom časopisa »Wacht an!« Kao takav osuđen je na četiri godine robije. G. 1866. preselio se kao žurnalista u Austriju. G. 1872. bio je željeznički činovnik. Napisao je više zbirki pjesama i dramu: »Elizabetu Türinšku«, te »Julijana Apostatu«. Dugo je uređivao pučke novine: »Volksblatt für Stadt u. Land«. Lietos je umro. Njegova smrt utisnula je Kraliku pero u ruke, i on napisa vrlo značajne i vrlo simpatične riječi,

kojima je mnogo osvijetlio rad svojih istomišljenika. On kaže: »U nedjelju 8. veljače 1914. umro je u Beču u 93. godini života pjesnik Adam Trabert. Samo nešto malo prije njega preselili se u vječnost Eduard Hlatky i Karlo Domanig. Od književnoga prijateljskoga kruga, koji je nekako od g. 1893. sastojao od pet katoličkih pisaca, što su živili u Beču. Kako je poznato, iz toga kruga rodio se je poslije »Gralbund«, savez Gralov. Sad su od toga kola ostala samo još i kako piše stara njemačka pjesnikinja Ava pl. Göttweiz — dvojica, »što živu i u radovima uživaju«, naime Franjo Eichert i Rikard pl. Kralik. U ono doba, u početku devedesetih godina, pojavio se je u katoličkoj Austriji snažan religiozni, socijalni i književni pokret, koji je zbližio i petoricu prijatelja u zajednički rad. Sva petorica nijesu se zanimala samo za književnost, već im je književnost vrijedila kao pojava zajedničkog životnog ideala i kao izraz religiozne i socijalno-političke uzbuđenosti. Težili su za obnovom čitavoga života, ne samo za obnovom papirnih književnih problema. To je bila jezgra Gralova programa, koji je poslije papa Pijo X. sam u svom divnom pismu Gralovom savezu izričito potvrdio, kad je rekao, da Gralaši s pravom istinito, dobro i lijepo kao jednu te istu stvar u Bogu tumače. Tim je književni spor za sva vremena i za sve katolike bio svršen.

Ova petorica prijatelja bavila su se dakle ne samo književnošću, već i vjerskim i socijalnim pitanjima, jer njima su sva ta pitanja i sve te pojave života bile jedna te ista sveta i velika stvar. Kako su u ono vrijeme religija, politika i poezija bile usko spojene, dokazuje ovaj odlučni događaj. Kršćansko-socijalna stranka u Austriji bila je do g. 1892. vrlo malena. Tek ono nešto malo političara iz škole baruna Vogelsanga. Nikako nije mogla prodrijeti u puk. Tada se drznu obijesna židovska i slobodarska čeljad te htjede, da se iz pučkih škola izbace propela. Sada tek usplamti religiozno oduševljenje povrijeđenoga katoličkoga puka, koji je u Eichertovim pjesmama vidio izrečeno svoje najdublje čuvstvo. I tako religiozno i pjesnički usplamćen bacio se je u ruke kršćansko-socijalnih reformatora. Zaredaše jedna slavodobitna bitka za drugom, dok se nijesu osvojili grad, zemlja, država. Adam Trabert djelovao je u ono doba kao neumorni pučki govornik i isto tako kao rodoljubni pjesnik. Zacijelo su djelovala i sjajna prikazivanja božićnih i tjelovskih drama, što ih je priređivalo Leonovo društvo.

Djela Hlatky-jeva, Domanigova, Trabertova krcata su ethosa, pathosa ovoga velikoga pokreta, koji kao da je onda hujao čitavim svijetom. »Weltenmorgen« Hlatkyjev obuhvata najvećom umjetnošću čitavo obilje tadanjih spornih pitanja. Upravo je vrijedno da se divimo, kako je aktuelno, savremeno obrađena predhistorička građa. Nalaze se tuj sve teme, svi kulturni problemi religiozne, političke i kulturne vrsti. Kako Danteova Božanska komedija odrazuje čitavo njegovo doba i znanost, tako Hlatkyjev »Weltenmorgen« odrazuje u sebi naše vrijeme. Proći će još više ljudskih vijekova, dok se sve dubine toga djela iznadu. Isto vrijedi o pjesmi: »An der Schwelle des Gerichts« ogledalo je vremena, da joj nema para. Domanig je opet svoju čitavu snagu crpio iz svoje otadžbine Tirola. Njegova otadžbina postala mu je parabolom svijeta. Usporede li se s Domanigom, nijedan drugi Tirolac nije bio tako Tirolac kao Domanig. Nijedan takav pjesnik nije ono, što ima Tirolac da kaže, bolje i potpunije kazao, a da se nije udaljio od stvari Tirola, u kojoj Domanig nazrijeva s pravom stvar katolicizma, stvar čestite misli uopće. Biti tirolskim, značilo mu je biti katoličkim. I on se je na svoj način umiješao u političku stranačku borbu, opominjajući na mir između konzervativaca i kršćanskih socijala. On je u svađi njihovoj nazrijevao nešto posve netirolsko, nešto tuđe, uneseno. On je nastojao, da njihove opreke nadvlada kao uzor u svojoj vlastitoj čestitoj individualnosti. — Trabert, Nijemac iz Njemačke, nazrijevao je iznad svega ojačanje katoličke stvari u ojačanju Austrije. Najbolje njegove pjesme donosile su Austrijancima pred oči austrijsku povijest. On je vidio, kao nekoć Marco d'Aviano, pobjednik Turaka, u Austriji temeljni kamen kršćanstva, bedem crkve sa svojom katoličkom dinastijom, sa svojim katoličkim pukom, sa svojim historijskim odnosima k papi i svetom rimskom carstvu njemačkoga naroda.« Nije bila to politika »crkvenoga zvonika«. Problemi, o kojima se je tuj radilo, bili su nesamo problemima njemačkoga naroda, već i čitavoga čovječanstva. Zato se je dogodilo, te je rad Gralova saveza i Grala baš u njemačkoj državi našao najljepši odziv, uz neke male nesporazumke... Gralovi pjesnici nisu pjevali iz taštine, već radi Boga i dobre stvari. To će se ovim pjesnicima morati uvijek priznati, a tako i njihovim djelima i zato će trajnima ostati. Rikard Wagner rekao je jednoč vrlo lijepo: biti »njemačkim«, znači baviti se nekom stvarju radi nje same, a ne iz namisli, koje su toj stvari tuđe, a ne iz osobne spekulacije. Mjesto »njemački« mogao je bolje reći »kršćanski« ili još bolje »katolički«. Katoličkim biti, znači već samo po sebi žrtvovati svoju osobu općenitosti. Što je jača osobnost, koja se podaje općenitosti, koja se odriče samoga sebe, da govorimo s misticima, to bolje. Samo u toliko je osobnost najveće dobro zemaljske djece. Protivno je tome fićfiriština, koja općenitost potlačuje svojom kukavnom osobicom. Ta grdosija vlada od neko doba na literarnom tržištu, poplavljuje pjesničku burzu s krivim vrijednotama i vodi od krize krizi, od kraha do kraha. Lažno je često sjajnije no istinito. Krivotvorci umjetnina i starina čine krivotvorinu još ljepšom od originala. »Mitra Saitaphernova« natkrilila je »lijepotom« sve, što je antikna umjetnost izradila, ali ona je bila krivotvorena i zato bez vrijednosti. Vješti krivotvorci mogu još ljepše i dublje pjevati od Goethea i Sofokla. Ali ipak nije pravo, sve je humbug i bez cijene. Na pravo su gralovci upravili oči i onda, kad je bilo priprosto i čedno. To je estetski Gralov program: Lijepo u pravom, u istinitom i čestitom gledati, i to u jezgri. Tko to čini, on je Gralovac, ako i ne zna ništa o Gralu. Vitez od Grala je onaj, koji ne obazirući se na humbug tržišta traži samo jedino vrijedno, pa ma da to vodi i u osamljenost i ostavljenost. Protivno tome čine oni, koji idu za modom, koji očijukaju lijevo i desno, s crnim i bijelim, sa Židovom i kršćanom. Oni, koji svoje nadjevene lutke puštaju plesati po želji kritičkih zaštitnika, pak im srca, koja ne imadu u tijelu, slikaju na stezniku i hlačnjacima, da svatko vidi i zna...

Vrlo lijepo veli u svom osvrtu Kralik, da je stvar Gralovaca bila pravedna i jest takova, jer su za nju pravi ljudi, pravi umjetnici radili. Bez pravih ljudi ne mogu prodrijeti prave ideje. Ako hvalimo osobe, koje su našu stvar stvarno zastupale, to ne postajemo time osobnima; to nije nikakova druga, to nije druga kameraderija nego kameraderija s istinom. Katolička poniznost i čednost ne sastoji

u tom, da moramo čedne i ponizne muževe, koji su se za katoličke ideje uistinu žrtvovali, staviti u kut, a zato hvaliti i slaviti one, koji svim bijesom mržnje navaljuju na katoličke ideje ili ih ravnodušno preziru kao preživjele. Ne znam, kako bismo inače »katoličku stvar« u njezinoj realnoj pojavi cijenili i štovali, unapređivali i gojili već u katoličkim muževima, koji se za nju bore, u kojima je utjelovljena.

Crkva sastoji iz ljudi, iz osoba, koji pristaju uz osobu Krista i njegova zamjenika. Katolička znanost i umjetnost, katolički kulturni rad sastoji u osobama, koji ih izvršuju. Ne ima poezije bez pjesnika. Ne ima Gralova programa bez muževa, koji ga nastoje izvesti. Časti dakle spomen naših milih pokojnika! Koji danas želi koristiti Gralovoj stvari, taj ne mora više polemički krive zasade protivnika oprovrgavati. On mora samo na papino pismo, koje je pisao Gralovu savezu, pokazati, i to bi se moralo često činiti...

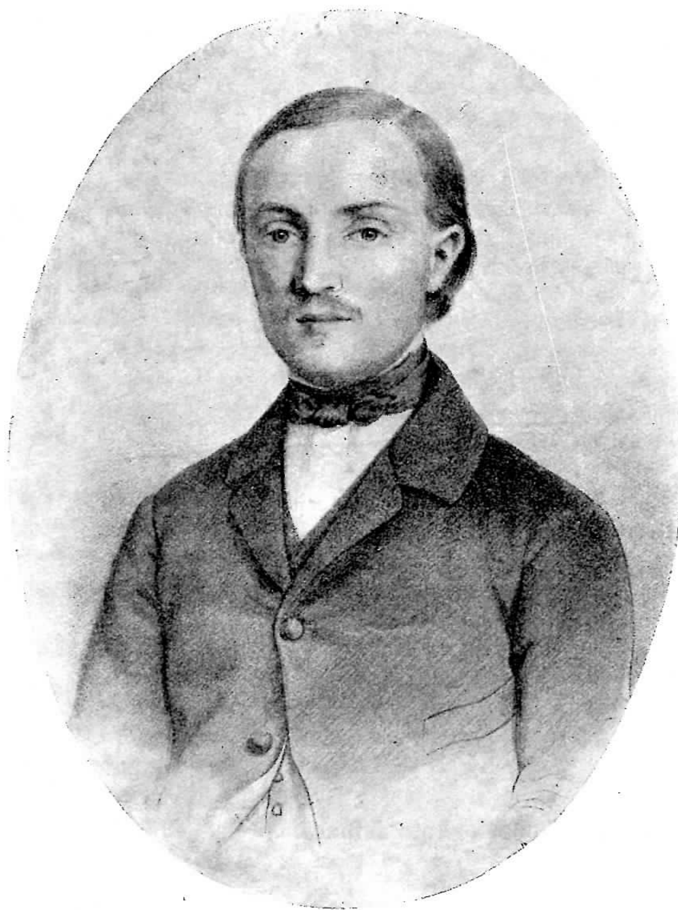
Tako Kralik govoreći o trima mrtvim pjesnicima u kratko reasumira čitavu Gralovu prošlost. Iz njegovih riječi mogu se i hrvatski katolički pjesnici i književnici mnogome naučiti.

Naročito dobro je, da i mi zapamtimo riječi: tuđe poštuj, a svojim se diči i nemojmo prestrogo suditi naše pisce. Nemojmo radi kakovih malenkosti zabadati u naše katoličke književnike, nemojmo odviše ni hvaliti i slaviti naše Kranjčeviće, Begoviće, pa niti Nazore, jer bio oblik njihovih pjesničkih tvorevina kako mu drago lijep, njihov je krug ideja sužen dogmama lažnih nazora o svijetu, oni su skučeni ropstvom i verigama neistina, što više se udaljuju od jedine istine, puta i života, koja jest Isus Krist Sin božji.

VATROSLAV LISINSKI.

(O 60-godišnjici njegove smrti.)

Lisinski se vratio u Zagreb u svoj mili dom god. 1850. Hrlo se prihvatio posla. U glazbenom zavodu postao je uz moćnu preporuku samoga bana Jelačića nadzirateljem bez plaće. Morao je koncertirati, skladati za razne zgode prigodne skladbe, a najposlije je morao poučavati u glasoviranju. Nagrada mu je bila cvanciga za sat. Ta mora se živjeti. Kako je u godinama 1850. i 51. marljivo skladao, razumljivo je, da su ga ovi poslovi izmučili. On je očigledno slabio i duševno i tjelesno. Nastojanje njegovo, da osnuje narodnu glazbenu umjetnost, ostalo je posvema neshvaćeno, a zagrebački glazbeni krugovi — oni, koji su ravnali glazbenim zavodom, — ljuto su se tome protivili. Lisinskomu su bili sve, samo ne prijatelji, rovarili su protiv njega, ma da je besplatno službovao, pače su mu nijekali sposobnost i znanje. Svu silu raznih poslova određivali su mu sa svih strana Hrvatske, a on je za sve nalazio vremena, volje i mara, samo na njega je sve zaboravilo. — On je i nadalje životario poučavajući djecu zagrebačkih domorodaca abc na klaviru. Duša mu se gorčinom punila svakoga dana. No kad mu oduzeše upravljanje zborovima, što ih je on izvježbao, kod svečanoga dočeka Nj. Veličanstva (2. li-

Vatroslav Lisinski.

stopada 1852.), prevrši se mjera. — Lisinski ostavi glazbu i stupi među činovnike. Postao je sudbeni auskultant. Tu je kukavno životario sa 300 for. godišnje plaće, pa se je u toj službi — jer je zimi radio u neloženoj sobi — dostao bolesti, od koje ga je izbavila smrt.

Kako mu je služba sudb. auskultanta otimala svu silu vremena, a Lisinski nije mogao da uguši u sebi potrebu skladateljskoga rada, nastojao je, da dobije službu laglju i udobniju, pa je zamolio mjesto kotarskoga aktuara. Molbenica, kojom je to mjesto zatražio, pisana je njemačkim jezikom i datirana 27. augusta 1853. Toj je molbenici priložio Lisinski krsni list, svjedodžbe o svršenim pravnim naucima, službenu svjedodžbu banskoga stola, iz koje se razabire ovjerovljenje njegovo za jurata, i svjedodžbu o njegovom

ćeski i francuski znao toliko, da su mu mogli povjeriti prevode iz tih jezika. Dalje se u njoj navodi, da Lisinski nije oženjen.

Molbenicu su primile oblasti dne 29. kolovoza 1853. No Lisinski nije dočekao riješenja molbenice, jer je još prije umro. Bilo je to 31. svibnja 1854., dakle prije šezdeset godina, a navršio je tek 34. godinu svojega mukotrpnoga života. Molbenica je riješena 2. travnja 1855. nepovoljno, jer je mjesto kotar. aktuara dobio već drugi. No riješenja nijesu mogli uručiti molitelju, jer je već umro. To svjedoči opaska na omotu, gdje je napisano »gestorben«. Ne stoji dakle Kuhačeva bilješka, da se molbenica nije mogla dostaviti molitelju, jer da je molitelj bio magistratu nepoznat.

Dieselbe [illegible] zu [illegible] gestattet ist, dem er sich ganz [illegible] [illegible] als seinem wahren, und einzig gewählten Ziele gewidmet

Hiermit mit schuldiger Hochachtung zeichnend verbleibend A-gram am 27. August 1853.

Einer hochlöbl. Organisirungs-Commission

unterthänigster Diener
V. Lisinski
Auskultant beim k. k.
Landesgerichte zu Agram.

Svršetak molbenice V. Lisinskoga za mjesto kot. aktuara.

poslovanju kod banskoga stola. Zatim je priložio svjedodžbe ravnatelja praškoga konzervatorija Kittla i ravnatelja orguljaške škole Pitscha o glazbenim svojim naukama. Iz priloženoga privatnoga pisma dra. Miksiha Lisinskomu razabire se, da je Lisinski u Pragu tjelesno silno oslabio, pa se je liječnik za njega pobojao i savjetovao mu, neka potraži na jugu zgodniju klimu, da ojača slabo zdravlje. Zato je Lisinski bio jedamput prekinuo nauke u Pragu i vratio se za neko vrijeme u Zagreb. Daljnji je prilog svjedodžba o ćudorednom ponašanju, koju je Lisinskomu izdalo grad. poglavarstvo, i onda dekret, kojim je imenovan za sudb. auskultanta i konačno dozvola za promjenu imena Fuchs u Lisinski.

Iz molbenice se razabire još i to, da je Lisinski potpuno vladao hrvatskim, njemačkim i latinskim jezikom, dok je

Minulo je već eto šezdeset godina, otkako je nestalo toga genijalnoga skladatelja, kojega je nazvao dr. Fr. Marković »Bojanom, Daliborom i Orfejem hrvatskoga naroda«; komu je ravnatelj praškog konzervatorija Kittl priznao znameniti skladateljski talenat navlastito u orkestralnom stavku. O moj rode, na tom vrijednom sinu Ti sagriješi teško! — —

A sva je duša njegova živjela tek za umjetnost, za hrvatsku glazbu. U svim je svojim djelima pokazao osobiti dar, bujnu invenciju, a navlastito finu glazbenu karakteristiku. No ponajviše se ističe u svim Lisinskovim radnjama nacijonalnost njegova. A to je za ono doba, kad je Wagner počeo pisati svoj Ring g. 1853., osobita pojava.

B. Š.

O MLADOJ HRVATSKOJ LIRICI.

Ovaj prijateljski osvrt na novu ediciju »Društva hrv. književnika«, s natpisom: »Hrvatska mlada lirika«, pišem ponajpače u povodu neprijateljske ocjene hrv. kat. almanaka »Naše Kolo«. U »Savremeniku« (IX. 6.) je najme klasifikovao »Naše Kolo« jedan od razvikanijih saradnika »Hrv. mlade lirike« — gosp. Fran Galović. Poslije njegove ocjene čovjeka podilazi želja, da što prije dođe do slične edicije njegova društva, pa da se po mogućnosti na svoje oči uvjeri o njihovoj prepotenciji, što tako lako rađa samosviješću na sve četiri strane!

I ja sam u najboljim nadama, pripravljen Galovićevim lekcijama i receptom, gotovo s više dobrih nego loših predrasuda znatiželjno uzeo u ruke »Mladu liriku«, da je odmah i bez odaha s užitkom pročitam. Najprije sam dakako pročito imena saradnika. Ivo Andrić, Čerina, Gabarić, Fran Galović, Häusler, Zvonko Milković, Parmačević, † Polić-Kamov, Nikola Polić, Augustin Ujević, † Milan Vrbanić i Ljubo Wiesner. Gotovo vjerenje »Hrvatskoga đaka« s »Mladom Hrvatskom« uz žive svjedoke od »Vala« i »Vihora«. Literarna dakle produkcija sviju odgovornih i neodgovornih urednika propalih đačkih listova. Kod toga sam se obradovao, što za katastrofe ovih liberalnih listova ne postrada eto nitko od mladih urednika, pa nikomu očito ne naudi niti Vihor niti Val.

Poslije sam odmah prešo s prve stranice na posljednju stranicu. To je moj stari običaj i to jedan od dobrih običaja. Tude me namjeri namjera na školsko-abecedni zapis biografskih potankosti sviju pjesnika po redu. Opažam, da je urednikova zasluga velika, što je i smiješne životopise javnosti duhovito predao, a štošta je pametno izostavio, i jedino time oduzeta je sva jasnoća u sažalnome posmijehu čitaoca. Nije možda slučajno, te među biografskim bilješkama najšire dimenzije zauze »život i djela Frana Galovića. Tude nam se ne znam po koji puta objavljuje, da je on vještački iz lektire Wildea, Poëa i Maeterlincka sastavio jedno »Začarano ogledalo«, izgradio »Gradove« neraspačanih stihova i napošljetku na papir prenio nekoliko i takovih drama, koje je kazalište moralo odbiti. Bez potrebe je, da baš ovim putem doznajemo, te je on »kadet u pričuvi« (ovo je u umjesnoj zaporci), nadalje: »profesor«, koji je »dobre volje« i »bezazlen«, jer »drži ruku najrađe na prsima«. Parmačević to ne kaže u biografiji, već iz jedne njegove patetičke pjesme saznajemo, da on nasuprot — poslije porcije »bifteka s češnjakom« najvoli držati ruku u džepu od pustenih hlača. Samo da nijesu to dva protivna smjera istoga lirskoga pokreta! Na ovo upozorujem Ljuba Wiesnera, jer mu je to izmaklo u uvodnom članku.

Veoma rado priznajem, da je od svih najuspjelija autobiografija Aug. Ujevića, inače jednoga od najslabijih lirskih mladih pjesnika. On se dobro za svoju nedaću ispričava riječima: »Spasit ću se u tvojim očima, čitaoče, ako ti kažem, da štampam samo lošije stvari«. Kamo sreće, da je to za sebe kazao i Parmačević, Vrbanić, Fran Galović i još koji njihov plačidrug od lirskoga zanata. U tome slučaju bi i mi možda drugim toplomjerom mjerili jačinu njihovih i nejasnih i razuzdanih osjećaja, a za duljinu svakojakih prehlađenih, provjetrenih i konačno sušičavih njihovih ideja ne bi trebalo matematičkoga šestara, da se dobiju korektni napokon stihovi bez boje, zvuka i mirisa. Ne pomaže niti uvodničareva isprika poradi »traganja« za Vidrićem, Nikolićem i Matošem! Dodajem: — i Domjanićem i Ilijćem i Dučićem, a ponešto i za Nazorom. No najčešće ipak za Matošem. Nekima je on dao i formu i sadržaj, a nekima ni stila ni esprita!

Jednom riječi — s većim uspjehom su se u ovom liberalnom almanaku ogledali samo Ljubo Wiesner, Zvonko Milković i djelomice Nikola Polić. Sve je drugo u glavnom — luk i voda. Ne imam volje, da »Mladu liriku« uzimam na oko i poradi čestih moralnih i jezičnih ekscesa. Vraćam se k »uvodu« i konstatujem, da je to najzgodniji literarni prinos za ovu knjižicu. I tu se lijepo na pošljetku kaže, da krug ovih mladih lirika ne znači zasada ništa novo niti veliko. »Na pragu u Novo ovo su tek vrata«. Šteta samo, što su ova vrata načičkana više neracijonalnim poretkom raznih bazarskih i đačkih igrački, nego li zelenilom gora, cvijećem naših poljana, duhom hrvatskih rijeka i svjetlošću danjega sunca. Na vrata jedne čestite mladosti ne pristaje pjesnik bluda, psovke i ludila Polić-Kamov, a slabu je uslugu ovoj knjizi učinio i slijepi Ilijćev i Polićev epigon Čerina pjevanjem »na kiši«, kad mu po vlastitom priznanju »pamet luda traži počinka« i »duša mu nije za radosti«, jer je »trudna« i »obezumljuje ju plima«, kadgod ga »mimoiđu kočije mnoge«. I t. d. i t. d.

No dosta o tome. Ovaj puta su se prikazali javnosti svi živi urednici propalih liberalnih đačkih listova. Skoro će nas možda kakom edicijom pohoditi svi oni njihovi saradnici, koji ovaj puta nijesu bili pripušteni u ovu »Hrv. mladu liriku«. Mi smo na sve spremni.

Nego ono o Frana Galovića ocjeni 2. broja »Našega Kola«. To je da se pripovijeda. No poradi efekta treba da budem kratak. Galović među inim, mjestimice opravdanim, a mjestimice veoma zlobnim i nada sve nepromišljenim opaskama ističe i neki štetni »okvir« za kat. liriku i prethistoričke temelje »Vijenca« za novelistiku. On ovim frazama najviše sam sebe zavodi. Kao da često puta upravo skupocjeni (a katolicizam je nešto najskupocjenije!) okvir ne poljepšava i te kako i samu po sebi divnu sliku? Ili zar ne znači povratak u prošlost ponajčešće — korak naprijed?! No o tome raspravljati s njime nije ni od koje koristi. Ističem samo činjenicu, da Savremenikovci nemaju Ljube Ivića, Poljaka, Jurkovića, Nonce, Vilovića i Đon Kertona u njihovoj dobi i jakosti. Badava im sav nekulturni »animozitet proti hrvatskoj katoličkoj literaturi« (Autos efa!). Badava »silovanje nevine artije«, badava i literarno uskrisivanje pokojnih istomišljenika (Polić-Kamov, Vrbanić). Nervoznost i histerija nije zdravlje.

Žalosno je, što je Marjanović pobijedio, jer je preživio artistu Matoša. Koje čudo, da niti Fran Galović još ne izađe iz »okvira« svojega »Začaranoga ogledala«, te on danas piše patvorene »Ispovijedi« s Marjanovićevom socijalističkom tendencijom proti onoj ispovijedi, koja mrtve uskrisuje, bolesne liječi, pale pridiže. Kao da može biti vršak umjetnosti u paradoksnoj kontradikciji i razdražljivom spletu očito neosnovanih i lažnih apsurda! Obožavatelj umjetnoga, mrtvoga cvijeća i socijalističkoga liberalizma ne smije hvaliti katoličkoga almanaka!

Na koncu: ako je gospodin Galović sâm sa sobom toliko zadovoljan, koliko mogu da budu nadobudni saradnici »Našega Kola« s njegovom čednom recenzijom, onda jamačno ne će biti pomućen mir na Balkanu. Tada je isključen i evropski konflikt. **V. Bl. Čičević.**

Iz jedne druge recenzije donosimo samo nekoliko odlomaka, koji se donekle razlikuju od gornjih izvoda.

»Dvanaestorica mladih ljudi predstaviše se našoj javnosti kao »Hrvatska mlada lirika«. Gospoda su nadjenula

sebi nešto preponosno ime. U knjizi nije zastupana, kako bismo očekivali prema naslovu, čitava mlada hrvatska lirika, nego tek jedna struja njezina. To su tako zvani modernisti, koji doista ne smiju sebi utvarati, da su najjači lirski talenti u njihovu kolu. Pa i od samih tih modernista mnogi su sasvim isključeni iz ove antologije. Gdje je Ilija Despot, gdje Mića Anić Perišin, gdje Pero Magerl, Krešo Kovačić, da i ne nabrajam drugih. Nije bilo za njih mjesta? A za druge se našlo mjesta i odviše. Ili oni nijesu spjevali nijedne uspjele pjesme? Kad su uvrštene arhajistične školske vježbe Ujevićeve i neuspjelosti Vrbanićeve, moglo se je dopustiti i drugim pjesnicima, da izaberu štogod iz dojakošnjih svojih pjesama, pa bi barem slika hrvatskih mladih modernista bila potpuna.

»Uvodničar Ljubo Wiesner tvrdi, da u ovoj knjizi nema epigona Vidrićevih, Matoševih, Domjanićevih i Nikolićevih. Nažalost ta tvrdnja ne odgovara istini. I vanjština i unutarnjost većeg dijela pjesama pokazuje, da su to gotovo sami epigonski produkti. Tim ne bi bila još izrečena osuda nad tim mladim pjesnicima. No ja sumnjam, ima li gdjekoji od njih uopće samostalnoga pjesničkoga dara i hoće li se ikada osoviti na vlastite noge. Onakve pjesme, kao što su Ujevićeve »Naše vile« ili Milkovićev »Ponte vecchio« može skovati svaki, tko nešto dublje zaviri u literaturu i tko može da »se raspoloži« za pjevanje ritmom i štimungom kojega većega pjesnika. Asocijacija čuvstava vezana je kod gdjekojega suradnika »Hrvatske mlade lirike« odviše uz knjigu. Iz knjige su uzete Tatjane, Julije, Dezdemone, Ninone, Cvijete, Dubravke, Childe Haroldi i druga lica. Onaj, koji je čitao djela o tim osobama, moći će da reproducira u sebi i čuvstva i slike, koje su mu ostale iz te lektire. On će imati pri tom nekakav poseban užitak, ali to nije zasluga pjesnika, koji je to lice uzeo kao tertium comparationis svoje ispòredbe ili ga samo po imenu spomenuo, nego je to zasluga samoga čitatelja. A čitatelj ne treba da znade za te osobe, njegov estetski užitak treba da izlazi iz slike.

»Ne smijem ipak reći, da je »Mlada hrvatska lirika« sasvim neuspjela edicija. Ima u njoj i lijepih pjesama, kao na primjer u Andrića, Gabarića, Galovića, Haüslera, Parmačevića i Wiesnera. Doduše, sve su to omanje pjesme, i čuvstva u njima nijesu odviše sugestivna, ali je ipak ugodna pojava, što se u njima vidi pomno minucijozno izrađivanje forme. U tom se »modernisti« uzdižu iznad hrvatskih katoličkih mladih liričara. Katolički su pjesnici samostalniji u zamišljanju cjeline, ali ovi su mnogo solidniji u izdjelavanju pojedinosti. Njihovi su tonovi mekši, slike cjelovitije, izričaj jezgrovitiji i gladi. U ritmu se opaža ipak više puta po koja nekorektnost, jer su to većinom rođeni kajkavci i čakavci, pa ne znaju dobro naglaska. Neugodno se dojima, što nekoji zanemaruju usjek, dok drugi opet misle, da postaju moderni, kad načine nekoliko hiperkatalektičkih stihova. Suradnici »Mlade hrvatske lirike« opisuju najradije dvorce, fontane, balkone, koridore te jutarnje i večernje pejsaže, što su naučili od Domjanića, Vidrića, Begovića, Matoša i Dučića. Najčešća je tema zvonjava zvona (u Haüslera tri puta, u Milkovića tri puta, u Ujevića tri puta, u Wiesnera dva puta). Pri tom dakako mora Haüsler mjesto književnog oblika »zvono« upotrijebiti kajkavski »zvon«, što u štokavskom znači nešto sasvim drugo. Od devedeset pjesama trideset ih je spjevano u dvanaestercu. Taj je stih bio najobičnije mjerilo u staroj dubrovačkoj literaturi. U Srba ga je popularizirao osobito Jovan Jovanović uzornim prijevodima iz madžarske poezije, a kasnije ga je dotjerao do osobite finoće Dučić. Iz srpske literature čini se, da je došao i k nama. Čerina kao da i ne zna drukčije pjevati nego u dvanaestercu.

»Moram se ponovno vratiti na uvodničara Ljubu Wiesnera. On imade lijepih pjesama, ali u svojem uvodu nije ni najmanje uspio. Čudno je, da se to uopće moglo štampati. Već davno nijesam čitao tako pobrkana sastavka. Ta sve je ovdje postavljeno na glavu. G. Ljubo Wiesner vrlo slabo poznaje povijest najnovije hrvatske literature, kad može tvrditi: »— — u literarnoj se kritici našoj ne vođahu doslije zanimljive diskusije o pitanjima literature najraznolikijim, i književne grupe ne iskrsavaju još uvijek u polemikama duhovitim, bijesnim i opasnim. Pjesničke se tendencije ne ukrštavahu u nas ranije: nije se javila raznolikost u shvatanju prave svrhe poezije; poezija nije doživjela nikakvu takozvanu krizu; pjesničkih teorija nije bilo...« Ovako može pisati samo jedan posvemašnji nevježa. Ja ne ću spominjati ovdje borbu Kovačića proti Šenoinoj školi ni borbu Kumičićevu za naturalizam, nego ću samo upozoriti Ljubu Wiesnera, da pročita barem jedan časopis iz godinâ 1896.—1906., pa će naći bezbroj »duhovitih, bijesnih i opasnih« polemika, naći će, da se u nas pojavila oko god. 1900. najveća »raznolikost u shvatanju prave svrhe poezije«. Neka pomisli samo na rad Matoša, Marjanovića, Ivanova i drugih nekih pisaca, kojima on jamačno priznaje i neku vrijednost literarnu, pa će vidjeti, da je najveći dio njihovih djela napisan polemičnim tonom. Osobito je žestoka bila borba između »starih« i »mladih«, kad je izlazio »Glas Matice Hrvatske«. Ta je borba prelazila i u pravu anarhiju, u njoj je bilo i »lirskih arogancija« i »kaotičnog jurišanja«. No pojedinih činjenica ne ću da iznosim, jer su one općenito poznate svakomu, osim možda onima, koji broje godine literarne povijesti odonda, otkad im je prvi sonet štampan u »Savremeniku«.

GOSPODARSKI SPIS.*

To je, ako se ne varam, treća Mulabdićeva knjiga, pak kad mi nije uspjelo pročitati prve dvije knjige, odlučih se za treću, to više, što je izašla kao drugi svezak »muslimanske biblioteke«. Kako je uopće svaki novi književni pokret sam po sebi privlačiv, pogotovu u nas i sada, to sam i tu knjigu započeo čitati s mnogo simpatija. Kao motto ove biblioteke čitamo rečenicu: Spas je naš u islamskoj prosvjeti, pak sam otale mahom zaključivao na tendencijoznost pojedinih svezaka — i nisam se prevario. Mulabdićeva je knjiga didaktički spis, ekskurzija jednog ekonoma u književnost, i to tako, da njegove čizme ostaviše prenapadan trag, koji je u svakom pogledu izvan književnosti, naime izvan lijepe književnosti. Taj stavak potvrđuje izravno i formalno izrečena tendencija, pa gotovo na svakoj stranici čitate ovakovu misao: Nova vremena — nove potrebe, nov način života. Mulabdić je htio reći našim begovima i vlasteli: ne valja vaš dojakošnji način gospodarenja, jer ne može iskoristiti vaše posjede; zamijenite subaše sa ekonomima, šiljajte djecu u gospodarske škole; nova vremena imadu nove potrebe i nove načine. I to je teza Mulabdićevih »Novih vremena«, slike iz novijeg života u Bosni.

Dok sam vam eto ovo rekao, iscrpio sam gotovo svu sadržinu te knjige. Huseinbega, bogatog vlastelina, nago-

* Edhem Mulabdić: Nova vremena. (Muslimanska biblioteka, 2 K.)

vori prijatelj činovnik, da promijeni način gospodarenja, pak da mjesto neiskusnog i nevještog subaše uzme Švabu ekonoma. Huseinbeg dakako odmah uvidi opravdanost prijateljevih savjeta, učini mu po volji, ali zato dobije protiv sebe »javno mišljenje«. To ga ne smeta. Uspjesi novog ekonoma oduševiše bega i predobiše narod, i sada svi vjeruju, da je novi način gospodarenja daleko nad starim, jer je ekonom preobrazio begova dobra i podvostručio dohotke. To je sve nužno, jer su »iz dana u dan potrebe veće, naroda više, troškovi, a dohodak stari, onaj isti ništa veći.« Narod misli, da je siromah, »a ne zna, da u njemu samom leži toliko blago, ma uprav toliki kapital, kao, recimo, u tvojim, beže, prostranim livadama. Kud ćeš većeg blaga od jake mišice. Zdravlje, dobra volja i razbor — to je nešto, što se kupit ne da. Pa zar nije grehota, a i ludo prosto, da ti ne primaš korist sa svojih zemalja, a on da ne zarađuje svojim jakim i zdravim tijelom!« Nuzgredno još dolazi pripovijest o ljubavi Hašimbega, sina Huseinbegova, spram siromašne Smaine, kćeri Osmanagine, koju konačno Hašimbeg ugrabi, a njegov otac, kršeći tradicije, pristaje na njihovu ženidbu. I ta je stvar iznesena tendencijozno, jer nešto prije govori beg svojoj hanumi, koja ga želi skloniti, neka pusti sinu ženidbu: »A šta ti radiš od plemena našeg?! Znaš ti, šta smo mi, a šta je onaj! A ti bi, kako mi se čini ... Ne, ne, nikad.« To je ukratko sve, što bi se dalo reći o toj knjizi. Sadržaj i citirana mjesta jasno govore o sadržaju i stilu knjige, pak držeći, da Mulabdić nije imao na umu nikakovih literarnih pretenzija, dok je pisao tu knjigu, ne će biti zamjere, ako se na dulje s njome ne pozabavimo.

Praštajući autoru, što zastupa zabačeno mišljenje, da rakija krijepi (str. 113.), pak onda, što Znojmo naziva Znajm (str. 111.), ne mogu se nikako oduševiti za njegovu knjigu, u koliko bi to imala biti slika ili pripovijest, jer nema nikakovih nota, koje bi pokazivale ma i samo malo umjetnosti. Ako nam se i sviđa tradicijonalizam Gjalskijevih i socijalna nota Kozarčevih pripovijesti, nikako nas ne osvaja ekonomski momenat Mulabdićevih »Novih vremena«. Ni sam stil knjige, pa onda ni način pričanja nije osobit, pak nas se ta knjiga dojima kao kakav opis u kojem gospodarskom djelu. Uza sve to ne kanim poricati toj knjizi pravo na opstanak, što više, ona će sigurno donesti pozitivnih i dobrih rezultata, jer će unesti novih misli u način gospodarenja bosanskih begova. Uzevši dakle tu knjigu kao didaktički spis, preporučam je svakome, pak ne bi bilo s goreg, da se proširi i po našim pučkim knjižnicama, jer će forma samog raspravljanja u toj knjizi djelovati jače no stručno razlaganje, od kog više manje zaziru naši ljudi.

Ovo »brez zamere«.

V. Jurković.

MIHOVIL NIKOLIĆ: VJERUČKA. — POSLJEDNJE POGLAVLJE.*

Posljednjih godina devetnaestoga i početkom dvadesetoga stoljeća bili su u nas toliko učestali književni mejdani i razboji, te su se i neki advokati umiješali u bojne redove, misleći da mogu jednakom kompetencijom rješavati literarne sporove kao i obične kriminalne parnice. Čini se, da je tada svaki istaknutiji hrvatski pisac htio pokazati, kako i on »konja za trku imade«. Brošurâ, polemika, osuda i apologija bijaše ko u gori lišća. I čudnovato! Dok je financijalni kapacitet dr. Josip Frank izdavao raspravu »U obranu hrvatskih umjetnika«, u kojoj se je zauzeo za mlade moderniste, dotle je dr. Hinko Hinković, pišući o »mladima« nemilosrdno rešetao pretjerane simboliste, individualiste i druge »literarne anarhiste«. Među žrtvama Hinkovićeve dosta pravedne kritike nalazio se i Mihovil Nikolić, koji je g. 1899. zajedno s prijateljem Srđanom Tucićem izdao pretencijoznu »Knjigu života«. Nikolićeva proza doista nije bila uzorna, ali su zato njegove pjesme bile najomiljelije štivo tadašnje čitalačke publike, koja se upravo oporavljala od silnog dojma Kranjčevićevog tmurnog pesimizma, te je prelazila u drugi ekstrem, u senzualnost Begovića, Jelovšeka, Vidrića i Nazora. Nikolića su »mladi« — osobito Ivanov-Dežman —slavili kao najistaknutijega svojega čovjeka. No kad su težnje tih »mladih« postale konkretnije, te se činilo, da su utjelovljene u teorijama o secesiji i dekadentstvu, kad se podigla uz Dežmanovu koncilijantniju struju i radikalna skupina Marjanovićeva, koja je u Bašagićevoj »Modernoj himni« zahtijevala, da Hrvat »raskine ko junačko dijete — s lire svoje sve okove svete«, — onda je i Nikolić poručio dojučerašnjim svojim suboriocima: »Otvoreno izjavljujem, da ne ću secesije u literaturi i umjetnosti, koja bi htjela da obračuna sa svime, što se u nas radilo, snovalo i učinilo u kulturnom pogledu sve do danas i da prizna vrijednost samo novomu. A da secesija u pravom smislu riječi to znači — tako sam ju ja sebi uvijek tumačio.« Ova je izjava ujedno obrana Nikolićeva, jer kad bi na njegov književni rad primjenjivali samo mjerilo »novoga«, morali bi zanijekati vrijednost većini njegovih proizvoda. Forme njegovog umjetničkog stvaranja odviše su organički svezane s literarnim nastojanjem njegovih predšasnika. A i sadržaj njegovih pjesama i pripovijesti opet je u glavnom prošlost, jer je on i previše rano počeo živjeti od samih uspomena. Već ona prva »Vjeručka«, koja je izašla g. 1898. u dva listopadska broja »Narodnih Novina«, počinje ovim razmatranjem:

»Pišem o tebi, Vjeručko!

Dugo već stojiš na mojem stolu i gledaš me uvijek jednako. Mirna, bestrasna, tiha — tek pogled žarak i plamen. Taj pogled je sva moja prošlost. On je jezik tvoje duše, Vjeručko. Jednoć mi je bio — — A kad smo se rastali, ko da sam izgubio na svom nebu zvijezdu, jednu veliku, svijetlu zvijezdu...

I od tada živim od prošlosti. Tako živi i stablje u jeseni od uspomena na svoje zelene grane i svijetlo proljetno sunce.«

A u samoj pripovijesti nalazimo ovaj dijalog:

— Čemu umjetnost, Virgo? zapita me.

— Da ljudi od nje živu!

— A ako se sni i maštanje razore?

— Onda se živi od prošlosti.

— Od prošlosti! ponovi ona za mnom.

— Dä, svatko ju ima. I kod svakoga je ona najvrednija. Osobito ona iz mladosti, kad sunce izilazi...

Kasnije je već teže. Dolaze grobovi, živi i mrtvi grobovi...«

Čini se, da je i u najnovijoj pripovijesti posegnuo Nikolić za prošlošću. Barem nas na to upućuje naslov, a i onaj dodatak »posljednje poglavlje«, što ga pjesnik jamačno nije bez razloga stavio uz naslov.

Na koncu one starije istoimene pripovijesti ostavili smo »Vjeručku« vjenčanu s »bogatim trgovcem iz B.«. Sada nas autor vodi nešto dalje. Uzeo je sceneriju »Propalih dvora«

* Zagreb 1914. Vlastitom piščevom nakladom. Komisija akademske knjižare Đ. Trpinca u Zagrebu. Omot Bele Csikosa-Sessie. Str. 54. Cijena 2 K.

i »starih krovova« i učinio svoju miljenicu ženom Nijemca Alfreda i vlastelinkom u Miljevu. U tom dvorcu pohađa pjesnik Vjeručku najprije kao stari prijatelj, a kad se nanovo probudi u njihovoj duši nešto jače od prijateljstva, prekida on svoje pohode. Nakon duljeg vremena nanese ga sreća ponovno u Miljevo, ali sada je tamo gospodar neki seljak-Amerikanac: Vjeručka je naime radi prezaduženosti prodala djedovsko dobro i zaputila se u inozemstvo.

Nikolić je u svojoj pripovijesti spleo jedan težak čvor: doveo je pred nas udatu ženu i prijatelja njezine mladosti, raspalio je među njima čuvstvo ljubavi i rastavio ih. Ovaj rastanak nije tragičan, on je po dužnosti nuždan, ali ga Nikolić ipak nekako tragično promatra. Čini se, kô da on ipak žali, što se događaj nije drukčije svršio. To doduše nije nigdje jasno izrečeno, ali takav zaključak izlazi iz ugođaja čitavoga djelca. »Što nas je zaustavilo — rastavilo?« pita pjesnik. »Život«, odgovara Vjeručka. »Život«, opetuje pjesnik, pa nadodaje: »i kao da sam časovito u svojoj duši vidio one velike i silne kreljuti, što slijepo lepeću nad svijetom i određuju putove sudini svega.« Ova je slika o životu lažna. Nije život slijep, sve u njem imade svoju svrhu, a da je autor malo bolje analizirao brak Vjeručkin s Alfredom, možda bi uvidio njegovu opravdanost; ili bi spleteni čvor riješio na modernistički način: prikazao bi simpatično Vjeručku, kako pada u kal i tako bi uništio u njoj ono, što mu je kod nje najmilije, uništio bi njeno žensko dostojanstvo. S ovim potonjim rješenjem bili bi zadovoljni svi oni, koji misle, da su kojekakva kratkotrajna čuvstva vrednija od moralnog poretka u svijetu i od devete zapovijedi Božje.

Nikolićeva se noveleta ne čita s onakvim zanimanjem, s kakvim su godine 1898. bile primljene njegove »Pjesme«. Veći se dio »Vjeručke« sastoji od razmatranjâ, dok je naprotiv radnja vrlo mršava. Na koncu je autor zaboravio, da Vjeručka ima i brata, koji na prvim stranicama mora poći na brod za Aleksandriju, valjda samo zato, da okosnica pripovijesti bude još jednostavnija. **P. G.**

DOM IN SVET 1914.

S novom godinom primio je uredništvo slovenačkoga časopisa »Dom in Sveta« dr. Izidor Cankar, koji je dao listu nov život. Program je upravio na književnost i umjetnost, te je stvorio umjetnički list, kakova Slovenci jošte nijesu imali. Dadako da je radi toga onaj dio općinstva otpao, koji želi »utile cum dulci«, ali zato su se uza nj to jače okupili oni, kojima je umjetnost ozbiljno, kulturno djelo. Tim, što je Cankar dignuo »Dom in Svet« nad obiteljski list, podao je mogućnost razvoja katoličke književnosti u Slovenaca, i to je njegov kulturni čin. U znanstvenom dijelu krasne su studije Stelea, Šilca, Mantuanija, Dostala položile kamen temeljnik našoj umjetnoj znanosti, koja je u nas još u povojima. Reprodukcije, koje prate članke o umjetnosti, sistematski su odabrane i dobre, pak i lijepa oprema »Dom in Sveta« priča o finom ukusu Cankarovom.

Da je »leposlovni« dio u ovoj literarnoj stagnaciji i suši slabiji od znanstvenoga, to je razumljivo. Izuzeti moram Finžgara i Ivana Cankara. Prvi je napisao dramu »Veriga«, drugi slika u vrlo lijepim, kratkim crticama psihološke probleme. Od mladih talenata pred svima su Majcen, Lovrenčić, Velikonja, Bevk i Kuret, koji imadu još sav put razvoja pred sobom.

»To in ono« donosi zanimljivo gradivo iz domaće književnosti. Spominjem napose Medvedova pisma, Gregorčićeve još neštampane pjesme i drugo. Pored toga ima članaka o savremenim umjetničkim problemima i osobama. »Drobiž« bičuje zdravom ironijom naše kulturne grijehe i djeluje kao dobar dažd na razgrijane slovenske živce.

Sve to dignulo je »Dom in Svet« na p r v o mjesto slovenskih beletrističkih listova: dokazom nam je novoga života u slovenskoj literatri.

Gorica. **Alojzij Res.**

KNJIŽEVNE BILJEŠKE.

Milan Stahuljak: Kroz Korušku, Salcburšku i Bavarsku do Dresdena i natrag. III. sv. Zagreb 1914. Cijena 1 K. U ovoj svesci nastavlja pisac opis svoga putovanja. On nas vodi po Münchenu i njegovim znamenitostima: vojničkom muzeju, »Glaspalastu«, bazilici, Nympfenbergu, Volksgartenu, novom bavarskom narodnom muzeju, »Hofbräuhausu«, dvorskoj crkvi, »Feldherrnhalle«, kraljevskoj riznici, kraljevskoj rezidenciji, Müllerovom pučkom kupalištu, historijskom ratnom muzeju, vodi nas na slavensko veče (koncerat), gdje se čuju ugodni zvuci slavenske glazbe, jer Bavarac voli i tuđe, ako je lijepo. Prikazuje nam sjajni »Maksimilianeum«, Schakovu galeriju, koju je car Vilim darovao gradu Münchenu. Vodi nas na Starnbersko jezero, gdje je zaglavio mecena umjetnika kralj Oto. Prikazuje bogati etnografski muzej, Mozartovu ploču. Iz Münchena vodi nas željeznicom do Nürnberga, tog drevnog grada njemačke kulture. I tu nam opisuje sve vrijedno, što se vidi. Ogromni kolodvor, staru crkvu sv. Lovre, znameniti obrtni muzej, muzej komunikacija, crkvu blažene Gospe (Liebfrauenkirche), glavni trg, kuću Hans Sachsa, vijećnicu, ogromni germanski muzej, specialitet svoje vrsti, »Burg«, kuću Dürerovu, crkvu sv. Schalda i kazalište. Sve to prikazano je zorno i razgovjetno, a izmjenjivano raznim doživljajima s njegovoga puta. Pisana je knjižica lakim slogom, te može dobro služiti kao priručna putna knjižica. Kao putopis zaslužuje ova knjižica priznanje. Preporučamo ju toplo.

Z. B.

Pavao Leber: »Pripovijesti«. Zagreb 1914. Poznati i vrli prijatelj hrvatske knjige, kanonik Pavao L e b e r, koji je mnogo godina bio i predsjednikom književnoga družtva »Sv. Jeronima«, skupio je u lijepu knjigu od 260 str. dvanaest svojih zanimljivih i popularno pisanih pripovijesti i četiri putopisa, koji bijahu doduše već tiskani u »Danici«, no on ih je preštampao na nagovor svojih prijatelja u ovoj posebnoj knjizi. Kako je vrli pisac nikao iz naroda, u kome je živio kao župnik dugi niz godina, kako on poznaje u dušu i pitomi i dobri naš hrvatski narod, znao je i za njegove potrebe, te mu podavao ovim svojim lijepim pripovijestima zdravu duševnu hranu, odabrano i valjano štivo. Crtajući svijet i događaje u našem svijetu onako, kako se zbivaju u prirodi i po Božjem zakonu, umio je izložiti uzorne primjere poštenja i radinosti, koji se rado primaju srca, a gdje je trebalo, znao je žigosati nevaljalštine ljudi, koji su nestalna značaja i pošli stramputice. Iz svega se toga rada kanonika Lebera vidi njegovo dobro i plemenito srce, koje tako živo kuca za hrvatski dom i rod. Knjiga zaslužuje najtopliju preporuku. **Z. J.**

Posljednji dani Pompeja. N a p i s a o L o r d L y t t o n (E d w a r d B u l v e r). S engleskoga preveo Milan A. Miholjević. Preštampano iz »Riječkih Novina«. Str. 391. Cijena 3 K. Nakladom »Kuće dobre štampe« na Rijeci. Riječke su Novine izdale dosada više uspjelih knjiga. Najprije je izašao originalni

Kovačevićev roman »Val«, zatim prijevod Sheehanove »Doline krvi«, a nedavno su izašli i »Posljednji dani Pompeja« u dobrom prijevodu bakarskog profesora Miholjevića. Djelo imade svjetsku znamenitost, a osobita mu je prednost, što će ga moći s najvećim zanimanjem čitati svi narodni slojevi. Rimske su prilike ocrtane realno, zloća i dobrota pokazuje se ovdje u pravoj slici, u svakom poglavlju opažamo plemenštinu autorove kršćanske etike. **H. R.**

J. Bern. — Krier: O lijepom vladanju. Po šestom njemačkom izdanju priredio Stjepan Butura, svećenik u bolnici milosrdnih sestara u Zagrebu. Cijena K 1.50, bez poštarine. Ova je knjiga potrebna najviše našoj mladeži, jer imade osobito tu vrlinu, što se u njoj ne pripovijeda odviše mnogo o vanjskoj etiketi. Pisac Krier, kojega i danas vrlo rado čitaju njemačke obitelji, provodi u čitavom svojem djelu tu temeljnu misao, da lijepa vanjština mora odgovarati lijepoj unutarnjosti. Potrebno je, da s kultom tijela ide usporedo i kult duše. To bi načelo trebalo da zavlada i našim modernim svijetom. Velečasni je gospodin Butura učinio hrvatskoj publici uslugu, što je izdao uz ovako jeftinu cijenu Krierovu nauku »o lijepom vladanju«.

Miloš Đurić: Vidovdanska etika. Biblioteka jugoslavenske nacijonalističke omladine. Sv. 2. Cijena K 1.—. Izdanje srpskog akademskog društva »Njegoš« u Zagrebu. Pokojni Brunetierovac Dinko Politeo napisao je jedamput u »Vijencu«: »Hrvatske narodne pjesme, što ih priopćuje »Matica Hrvatska«, ne smiju da budu knjige samo za jezik i za filologe; nego velika trpeza za samu narodnu filozofiju, za roman, za dramu. Ja idem tako daleko, te kažem, da nam u njima leži glavni uslov buduće narodne drame.« Riječi su se Politeove za dramu doista ispunile, jer smo među ostalim dramaticima dobili Vojnovića i Ogrizovića, koji su hrvatsku narodnu pjesmu uspješno obradili. Sada se evo javljaju i počeci konstruiranja jedne filozofske grane, i to etike, na temelju narodnih pjesama. Bez sumnje velik zadatak! Miloš Đurić ne suponira, da su temeljni principi etike u nas drukčiji, nego u drugih naroda. On samo tvrdi, da se ti principi u konkretnim oblicima u nas drukčije očituju, nego u drugih naroda, i hoće da na temelju punoće tih konkretnih oblika konstruira »Vidovdansku etiku«. Ipak ni on sam, držim, nije uvjeren, da je svoju zadaću postigao. Za taj će posao biti potrebno, da se analizira više pjesama, nego što ih je on analizirao. On je dosada samo sakupio mnogo gradiva, a da to gradivo obradi i sistematizira, trebat će još mnogo godina. Miloš Đurić nije htio, da u ovom djelcu raspravlja znanstvenim tonom, on je panegiričar. I u tom leži jedna njegova velika pogrješka. Treba se otresti već jedamput romantičke misli, da se hrvatski i srpski narod uzdiže iznad ostalih naroda, i da je u našoj narodnoj poeziji sve savršeno. Među našim junacima ima doista i heroja, ali imade i velikih nitkova. Sam Kraljević Marko Marko nije odviše idealno lice. A nijesu posve idealni tipovi ni Senjanin Ivo, ni Hrnjica, ni Tomić Mihovil. Srbima bi sada morao doći jedan Ilarijon Ruvarac, koji bi proveo nesmiljenu kritiku srpske historije i narodne pjesme, pa bi onda u njih bilo manje superlativa i manje slavospjeva, ali zato mnogo više opće čovječanskih vrednota.

Vidovdanska je etika Miloša Đurića svojim osnovom odviše fragmentarna, ocjenjivanjem pojedinih činjenica hiperbolička, a stilom prenatrpana. Etičke vrijednosti naših narodnih pjesama promatraju se u njoj većim dijelom s estetske strane, i zato bi se ovo djelce moglo nazvati i »Vidovdanska estetika«. Knjižica je protkana modernističkim tendencijama. Držim, da će etiku naših narodnih pjesama moći da napiše i ocijeni potpuno onaj, koji se stavi na stajalište kršćanstva, jer je kršćanstvo, i po priznanju glavnih srpskih pisaca, glavni sadržaj i naše povijesti i naše tradicijonalne poezije.

Vidovdanska etika zaslužuje ipak osobitu pažnju, jer je iznikla iz jednoga djelovanja, na koje će i budućnost utrošiti mnogo najboljih energija.

RAZNO.

Tristogodišnjica Marijinih kongregacija u Hrvatskoj.

Ove godine u mjesecu svibnju proslavili su hrvatski katolici svečanim načinom tristogodišnjicu, što postoje Marijine kongregacije u Hrvatskoj. 25. ožujka godine 1614. otvorila se u Zagrebu prva Marijina kongregacija hrvatska u gradu Zagrebu. Bila je to đačka kongregacija, a dobila je naslov »Navještenje bl. Djevice Marije«. Josip Predragović, član družbe Isusove, koji piše povijest hrvatskih Marijinih kongregacija, opisuje postanak te kongregacije ovim riječima: »Na ponovne molbe i poziv hrvatskih staleža dođoše Isusovci u Zagreb g. 1606. na dan sv. Šimuna i Tadije. Već naredne godine, upravo na duhovski ponedjeljak otvoriše gimnaziju sazvav Duha Svetoga u crkvi sv. Marka. Svečanom otvorenju prisustvovahu svi državni redovi i staleži Hrvatske i Slavonije, koji su se upravo sakupili na sabor, zajedno s biskupom zagrebačkim Šimunom Bratulićem. Oduševljenje je bilo silno. Odmah u prvom polugodištu prijavilo se do tri stotine učenika, većinom iz najodličnijih porodica. Školska je obuka bila razdijeljena na šest razreda. Najviši razred zvao se je retorika. Znajući Isusovci — nastavnici, kako je Marijina kongregacija veoma znamenita za mladež srednjih škola, kako blagoslovno djeluje i na odgoj i na samu obuku, uzeše doskora misliti, da je uvedu i u svoju zagrebačku gimnaziju. Osobito je ozbiljno i odlučno radio, da se osnuje kongregacija, prvi rektor zagrebačkog kolegija Družbe Isusove o. Aleksandar Dobokay. Bilo je to godine 1612. Nego iza dvogodišnjega starješinstva u Zagrebu učini ga Providnost Božija starješinom u drugom novo osnovanom zavodu isusovačkom. I tako nije mogao proslaviti svečano primanje prvih zbornika. Međutim se revni mladi kandidati pomno pripravljali nastojeći, da se što bolje upoznadu s duhom kongregacije. Pri izboru prvih kandidata postupalo se je veoma strogo, jer od 330 đaka uzeše samo četrdesetoricu, da budu temelj budućoj kongregaciji. Isprava o osnutku i pripojenju već stigoše. Vanredno dirljiv bijaše to čas, kadno se u prisuću brojnih svojih drugova i mnogih odličnjaka prvih četrdeset idealnih mladića svečano i javno zavjeri. Prvim upraviteljem mlade kongregacije bi imenovan o. Franjo Szeghy D. I.

Kongregacije se doskora u našim krajevima iza ove prve raširiše. Starih hrvatskih kongregacija bilo je 15, a postojale su u sedam gradova; najviše u Zagrebu — četiri; po tri u Dubrovniku i na Rijeci, dvije u Varaždinu, po jedna u Čičama, u Karlovcu i u Požegi. Po staležu bilo je 8 đačkih, 3 građanske, 2 seljačke, dok dvjema ne znamo za kvalifikaciju; bit će da su i one bile građanske. Ukinućem kuća Družbe Isusove 11. srpnja 1773. izgubiše mnogobrojne, osobito u Njemačkoj, svoj imetak i upravu, te propadoše sasvim. Tako su propale

svekolike i u Hrvatskoj. Dana 7. kolovoza 1814. uspostavi Pio VII. opet Družbu Isusovu. U najnovije se doba umnožile u velikom broju hrvatske kongregacije. U samom Zagrebu ima devet muških i devet ženskih kongregacija sa 681 članom, kako se razabire iz »Spomena na 300-godišnjicu prve hrv. Marijine kongregacije 1614.—1914., gdje je izdan »Imenik članova svih Marijinih kongregacija u Zagrebu g. 1914.«

Članovi Marijinih kongregacija proslavili su tristogodišnjicu svečanom akademijom na Spasovo u glazbenom zavodu u Zagrebu, u velikoj dvorani, koja je bila dupkom puna općinstva. Završila je pako proslava 1. lipnja, na duhovski ponedjeljak, velikim hodočašćem muških kongreganista na Trškom vrhu, kraj Krapine, u crkvi Majke Božje Jeruzalemske.

† Roko Vučić,

biskup senjski i modruški ili krbavski.

Još je 14. lipnja zaredio tri bogoslova u poddakone, misleć ih 28. lipnja zarediti u đakone, a 5. srpnja u svećenike. I već radosni podđakoni pozvali susjede i prijatelje na mladu misu, koju su nakanili odglagoljati 12. srpnja. Nu čovjek snuje, a Bog određuje. Kad su poddakoni 5. srpnja došli u biskupski dvor, našli su njega na odru mrtva. Preminuo je blago u Gospodu 2. srpnja u 5³/₄ po podne.

*

Rodio se Roko Vučić 15. kolovoza 1851. u Kraljevici. Pučku je školu i gimnaziju svršio u Senju, a biskup Soić posla njega i Nikolu Veljačića (Msgr. dr. N. V. sada umirovljeni sjem. profesor u Crikvenici) u zavod sv. Jerolima u Rim. Kad su Talijani zauzeli Rim, prijeđoše Vučić i Veljačić u »Germanicum«. Tu ih zamilova pok. stožernik isusovac Steinhuber. Na blagdan presv. Trojstva 30. svibnja 1874. bi Roko Vučić zaređen u svećenika. Kad svrši nauke, vrati se radi krhka zdravlja kući, ne mogući polagati strogih ispita. U Senju bi imenovan sjem. duhovnikom. God. 1876. postade katehetom na Rijeci, a 1883. iznovice sjemenišnim duhovnikom i profesorom pastorala i morala. Postavši 1892. kanonikom, zadrža profesuru još neko vrijeme. U to ga imenova sv. Otac apostolskim protonotarom, a 1907. posvećenim biskupom helenopoljskim. Pokojni ga biskup Maurović bijaše imenovao svojim generalnim vikarom, a nakon smrti ga Maurovićeve (7. veljače 1908.) senjski kaptol izabra kapt. vikarom. Dne 7. travnja 1910. bi imenovan biskupom senjske i modruške biskupije. Svečano ga je ustoličio 28. lipnja presv. g. biskup dr. A. Mahnić. Još je kanonikom pobolijevao Vučić od šećerne bolesti, koja se osobito razvila kasnije tako, te je dosta dugo proboravio u sanatoriju Pećine na Sušaku. Ipak se bio prilično oporavio, te je mogao obavljati — ako i s naporom — biskupske dužnosti. Nu došla je i skleroza, a na posljednjem je kanonskom pohodu zadobio biskup jaki bronhitis. I prem je bio inače jak i krupan, podlegao je.

Biskup je Mahnić uz presv. nadbiskupa Bauera pribivao i veličanstvenome sprovodu svoga prvog susjeda.

*

U mlade se dane biskup Vučić bavio rado knjigom, napose nabožnim pjesništvom. Ne znam, je li ostavio koju izvornu pjesmu. Koliko mi je znano, po francuskom je složio poznatu onu: »Sred te se pećine«, a po talijanskom »Marijo, o mila majčice«. Napisao je prilično opsežno djelo o obredima sv. katol. Crkve. Predao je bio to djelo krčkoj »Kurykti«. Nu kad je u Kurykti« nastao štrajk, nije djelo moglo izaći. Zato ga odnesoh čč. oo. kapucinima. Pokojni ga je biskup bio naumio tiskati o svojem trošku, ali ga je snašla bolest i preprijećila naum. Kako su poslije izdane razne liturgijske odredbe, trebalo bi u mnogočem to djelo preinačiti.

*

Pokojni je biskup Vučić bio muž sveta života, skroman i pobožan. Osobito je štovao Bl. Dj. Mariju. Bio je vrstan duhovnik i savjestan ispovjednik, dobar propovjednik. I kad je postao biskupom, prem boležljiv, sjedio je po više sati u ispovjedaonici. Bio je po naravi nagle ćudi, ali mekana srca. Kao profesor je znao osvajati slušatelje i najslabijemu postaviti najteže stvari. Politikom se nije bavio, već se izrugavao sa strančarstvom. Za katolički je pokret bio zagrijan i svagdje ga preporučivao. Materijalno mu nije mogao puno pomoći, jer je malo imao. Da je dulje zdrav poživio, jamačno bi ostavio dičnu uspomenu u povijesti katoličkog pokreta. Vrijedno je istaći tri znamenita čina biskupa Vučića. Kad su Madžari prvi put posegnuli, da ocijepe Rijeku od senjsko-modruške biskupije, Vučić je kao kapitul. vikar ustao energički i potanko razložio drž. tajniku sv. Oca i ap. nunciju, za čim idu madžarske spletke. A i drugi je put, preklani, ustao na obranu biskupskih i hrvatskih prava. — Kad je N. pl. Tomašić postao banom, počelo se raditi, da ga biskupi sruše pasivnom rezistencijom. I Vučić je počeo provađati zajedničku osnovu. Tomašića nije htio pohoditi nit mu čestitati, jer ga je držao odmetnikom i dvožencem. Popustio je istom po savjetu ap. nuncija. — Biskup je Vučić znao, koliko je zla prouzročio »R. N. List«, pa ga je po primjeru krčkoga biskupa zabranio, prem je znao, da će svaliti na se mržnju novolistaša. Radio je i o tom, da svi hrvatski biskupi složno istrijebe »R. N. L.«.

Bolest je preprijećila, te biskup Vučić nije izveo mnogo drugih plemenitih osnova. Nu i ovako će ostati trajna njegova svijetla uspomena.

F. B.

SADRŽAJ:

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

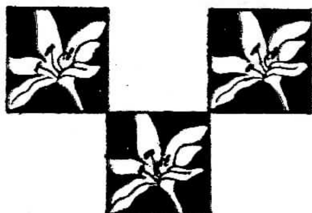
Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **»Nadbiskupske tiskare« u Zagrebu.**

BOŽIDAR ŠIROLA:
IZ „MRAZOVIH SESTRICA“.

PRILOG:
„HRV. PROSVJETE“ 1914.

U ZADNJEM DRHTU...

RIJEČI DRA. GJURE ARNOLDA.

TISAK HRVATSKE TISKARE D. D. U ZAGREBU.

Božidar Širola: Iz „Mrazovih sestrica“.

U zadnjem drhtu . . .

Riječi Dra. Gjure Arnolda.

Andante cantabile

Pijev

Klavir

p

dolce

p

U zad-njem drhtu sun-ca ruj Za go - rom

pp

se ta-la - - - - - - sa, A negdje blag se zvo-na bruj

Na po - zdrav Go - spi gla - - - sa. Kroz sumrak mi se

o-braz blied Ma - do - na dvi - ju si - - - - - je... Za -

travljen mi se o - ka gled Od jed - ne k dru - goj vi - - - - - - je

Adagio

pp *ff* *mf* *p*

Ped. * Ped. *

Allegretto

mf

Ko - le - bajuć se ne znam sad,

p

Ah, ko - joj da se mo - - lim — Lje- - po-te kad im

pp *pp*

f

raj - ski sklad Je - dnako žarko vo - - lim

pp

mf *p* *p* *pp*

Tempo I°.

mf

Uz zvo-na ta-ko

mf

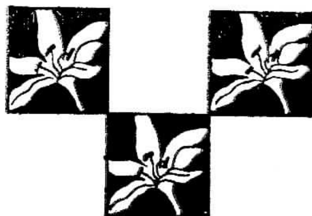
sto-jim zvek U dvo - um- - lje - nju du - - - gu: I

allarg. e dimin.

sve se jednoj mo-lim tek — Al mo - lim se za dru - - -

gu!

ppp

HRVATSKA
PROSVJETA
MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 8. ZAGREB, KOLOVOZ 1914. GOD. I.

M. Sabić, — Vis:

Assunta.

(Tiziano Veccelio: Accademia u Veneciji.)

Iz knjige »Mermeri i platna«.

I.

Rastvori, nebo, svoje dveri jasne!
Nad bezdan plavi nadvio se eno
i gleda Otac a na zemlju sitnu
i čeka — ruku raskriljenih čeka.

I čeka Onu, koju dahom viečnim
od iskonskijeh njegova dana
i svih u kolu Evinijeh kćeri, —
ko liljan ženstva odnjihao sveta.

I čeka Onu, te u dane nove
na glavu zmiji edenskoj je stala
i Majkom ljudstvu javila se novom.

I čeka Onu, te na zemlji griešnoj
u čistoj Rieč je nosila utrobi,
što shvatiti ne mogahu nebesa...

II.

A Ona laka uzlazi... I tanki
oblaci svietlim vazduhom se biele,
ko svi da za Njom čovjekova roda —
svi za Njom vreli uzdasi se viju.

A Ona laka uzlazi... I čisti,
drhtavi širom anđeli se krile —
ko svih nebesa da Joj pozdrav nose
Majku slave, koja Djevom osta.

A Ona laka uzlazi — i diže,
i diže oči, viečnog Boga pune,
ko Ocu harna da se kćerka klanja.

I ruke širi — ko da sad će ono
na Svoje opet da privije grudi,
što u Betlemu grlila je Čedo!

III.

Rastvori, nebo, svoje dveri jasne!
A vi, o zviezde, krunite Joj čelo:
ti, sunce, pasom opaši Je zlatnim
i ti pod noge, mjeseče, Joj stani.

A vi, što za Njom s ove puste ravni
vapite glasom velikim i ruke
pružate za Njom ko sirote žudne,
da Majčina dotaknete se skuta —

svi na koljena spustite se smjerno
i zemlju ovu ljubite, što Ona
mirluhom Svoje prokadila duše.

I one svi blagoslovite Dvore,
otkud kroz ruke Majčine će zemljom
da vrelo viečne Milosti se toči...

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Nastavak.)

DRUGI DIO.

I.

Mate je Radošević nemirno spavao i probudio se prije zore. Dugo se mučio, da se sjeti, gdje je. Činilo mu se, da je krevet obrnut, i gdje bi mu imale biti noge, da mu je glava, a gdje zid — praznina. Od sinoćnjeg pijančevanja šumjelo mu u glavi, a u sljepočicama udarale žile. Ćutio je i srce, kako mu bije. Kad se sjetio, gdje leži, razbudi se dokraja, upali svijeću i leže nauznak, pa promatraše sobu, čudeći se i diveći se.

Postelja, na kojoj je ležao, bijaše veoma široka, prepuna jastuka, s kojih se spuštale krasne čipke. Pokrivač je bio od žute svile, a lagan, da ga je jedva ćutio na sebi. Bijela, mekana i mirišljiva posteljina prilagođivala se tijelu, da je bila milota. Krevet je pako bio od orahovog drva, izrezuckan i ulašten, a nad glavom je segnuo visoko, predočujući igru anđelića. Soba je bila visoka, na stropu su bili izrađeni izbočeni krugovi, vijenci i cvjetići, svi od zlata, pa se odrazivahu od snježno bijele podloge.

Po zidovima su visjele slike u širokim okvirima. Dalje se dizahu ormari, stolići, krcati porcelanom i srebrom, umivaonik od bijelog mramora. Zastori od bijelih čipaka bijahu prekriveni grimiznim, zlatom izvezenim, plaštevima. Stolci visokih naslona i široki naslonjači, pa sjajan divan bili su porazmješteni kojekuda. Pod su pokrivali ćilimi debeli i mekani poput pahuljica.

Isti je svijećnjak bio od čistoga srebra, a predočivao je zmaja.

Gospodar Mate premještao se sad na ovu, sad na onu stranu, pridizao se i opet lijegao, pa je motreći uživao. To je dakle — dvor! U ovakovim krevetima i u ovakovim sobama spavaju — pravi ljudi. Oni, što znadu, kako i zašto se živi, a ne kano on, koji se već dvadeset godina prevrće na preuskoj i prekratkoj postelji, gdje su same kvrge i jame, dočim je pokrivač na sve strane propucao, a iz njega je ono otvrdlog pamuka što poispadalo, što u škuljama zaostalo u obliku grudica. U ovakovim se sobama dade živjeti. Tu miriši po nečem slasnom i uspavljujućem, tu se bude prijatne misli, htjelo bi se čeljadetu valjuškati i od milja i podciknuti. Dvadeset već on godina otvara i zatvara prozorčić na svojoj sobici, da se prozrači, da se izgubi onaj zapah prljave posteljine, stare obuće, napuklih stijena i onog posebnog teškog mirisa nevolje, nebrige, živinskog načina življenja, od čega se burka želudac. Sve dosada nije znao, da se može lijepo živjeti, a ne uvijek samo otirati znoj, naprezati mišice i kričati.

Sinoć ga je sluga svukao i u krevet položio. Nije bio pijan, nije trebao sluge, ali takov je gospodski običaj u ovome dvoru, pa je i on pustio, neka sluga radi, kako znade. Jako se bojao, da se sluga ne bi dosjetio, e je on — gospodar Mate — puka prostačina, a sluga se doista ponašao, kanda je to grof, a ne — kurjak iz planine, pa mu se samo nijemo klanjao, svukao mu halju, cipele, hlače, odvezao ovratnik, svukao mu i košulju, a navukao na nj nešto, što nije ni bila košulja, nego — paučina. Onda se poklonio i izišao. Mate je ostao u neprilici, smije li u svojim širokim i grubim gaćama u postelju. Napokon ih je svukao i — da ih ne vidi sluga — turnuo ih pod jastuk. A lopov sluga nije se ničemu čudio: niti zlatnome lancu za uru, niti zlatnoj uri, niti zlatnom prstenju, a bome niti dvjema teškim kesama, nego je to kano blato uzimao i stavljao na noćnik. Tek je Mate legao i baš htio ugasiti svijeću, eto opet sluge, gdje nosi kacu; Mate ga je motrio, kako on tiho posao obavlja, pa se sjetio, da se u ovakovoj postelji valjda ne pristoji podnimiti lakte pod glavu i nauznak ležati; on se sav uvuče pod pokrivač i pričini se, da spava, a sluga je tiho ulazio i nosio vode za pranje, čiste ručnike, divnu posudu s pitkom vodom i koješta još, pa se par puta približio postelji, hoteći valjda Matu nešto da pita. Mate se pričini, kano da je zadrijemao. Kad je sluga malo odmaknuo svijeću i turnuo dalje kese, upita se Mate: »Hoće li me okrasti?!«

Pri tome je trznuo i trepavicama, a sluga odmah kano napasnik upita tiho: »Da vas okupam, gospodine?«

Mate se kupao samo ljeti, i to u Korani. Tamo je plivao poput paščeta, lupkajući rukama po vodi, pa bi se sav očistio. Od Miholja do Petrova prao je samo glavu i ništa drugo.

Sada da se »okupa«?! Učini se, kano da mu je drago, što će se kupati, kano da mu je baš to i trebalo, ali stavši u ledenu vodu, strese se od zime i vrlo se usplahiri zamijetivši, da se bistra voda od njegovih blatnih nogu odmah zamutila. Sluga je skinuo s njega onu paučinu od košulje, pa ga naglo polio mrzlom vodom, a Mate je zacvokotao zubima. Onda ga sluga

nježno ogrne runjavom plahtom i otare ga. Kad tamo, a ono plahta pocrnjela od nečisti njegovoga tijela. Sluga ga stavi u postelju, jer Mate nije znao, što li će još biti, pa je pustio, da sluga radi, što hoće. Od teškog vina, što ga je kod večere popio, maglilo mu se, sklapale mu se oči. U strahu je pomišljao, što li će još nadoći. A sluga se poklonio i šapnuo: »U koji sat da vas probudim, gospodine?«

Matu nije budio nikada nitko, nego bi u cik zore sam od sebe iskočio iz postelje, ali kad se već mora dati buditi, neka bude, kako običaj u ovome dvoru zahtijeva; nu običaja poznavao nije.

Mudri se sluga dovinu njegovoj neprilici, pa šapnu:

— Zajutrak će biti priređen u deset sati, gospodine. Blagovat će se u plavoj sobi, gospodine.

Da je smio, bio bi ga Mate za tu susretljivost lupio po čeli, jer je bilo očito, da je uvjeren, e se Mate Radošević diže ranije i nema »plave sobe«.

Čim je sluga izišao, skoči Mate iz kreveta i zaključa vrata, veleći: »Valaj, ne ćeš mi više ovamo.« I da tako nije učinio, bio bi sluga opet došao; čuo ga je Mate, kako oko ključanice škljoca i nešto mrmlja, no učini se, da spava, utrnu svijeću i zaspi u znoju.

Valjuškajući se sada po postelji i motreći sobu, pomisli, što li će kazati sluzi, zašto se tako rano probudio, i ne bi li bilo bolje opet zaspati i čekati, dok sluga dođe. Ali san mu nije više dolazio, nego svakojake misli.

Kako da pojmi, e je sve to njegovo! Upravo njegovo i nikog drugog. Sve je njegovo, što više i ovaj sluga, kojega može otjerati, kadgod mu se prohtije. A to će i učiniti, jer što će mu sluga, koji ima na sebi ljepšu košulju od njega i za stalno i mnogo, mnogo skuplje cipele.

A ove stvarčice po ormarima i po stolovima mogao bi on porazbijati, ove slike podrapati, ovaj žuti pokrivač baciti pod psa — jer je to sve njegovo, on je to kupio.

Nije znao vrijednosti namještaja sobe, u kojoj je spavao, ali je znao, da je on to kupio ni za što, i kad proda suvišnu zemlju i isiječe šume, ostalo će imanje biti još uvijek više vrijedno, nego li je dao za njega.

Kroz godine je vlastelin Grčević u njega posuđivao novaca, kroz godine mu je Mate slao svake sedmice kola puna robe, a za račun se nije pitalo. I nije se Mate čudio, kuda je to sve otišlo, nego se čudio Grčeviću, koji nikad za račun nije pitao, nego se vladao, kano da je Matin dućan i Matina kesa njegovo vlasništvo, pa je samo određivao, što se imade slati u Mućnik, a novce je nekud spiskao. Čudio se Mate i tome, kako taj čovjek nije opazio prijevare, jer je Mate sračunao i tri puta veću tražbinu, nego li ga je zapravo išla. Nadao se, da će Grčević prigovoriti, otimati se, a on samo u čudu fućnuo i zasukao brk.

Što je iza toga bilo, bilo je sasvim po ćudi gospodara Mate, a bio je to lov na plemenitu zvjerku. Uputio ga na taj lov stari odvjetnik Tkalčić, koji je od starosti napola oslijepio i oglušio, ali ćudi svoje nije promijenio, nego je nastavio otimati, zgrtati, nadmudrivati i u tome je samo nalazio slast života. Njih su dvojica gonali, gonali plemenitu zvijerku, ali je ubiti nijesu htjeli, nego su nastojali, da im živa u šake pane. Kad su je izmučili do obnemoglosti, ona im se sama predala.

Nekoliko je godina taj lov trajao, i zvijerka sad nă da uteče, ali je stari Tkalčić pazio na svaki njezin kret, znao je sve staze, kud bi mogla krenuti, pa ga je ona svagdje srela, trgnula se i opet bježala, dok nije pala, a stari joj je svojim košćatim prstima još i vrat stisnuo.

Propasti nije doživjela samo Grčevićeva gospoja. Kad je vidjela, da izlaza nema, ona — rođena plemenitašica od koljena Mihačevića — legla je u postelju i prerezala žile. Možda je baš u postelji, na kojoj je sada gospodar Mate ležao, ona izdahnula, poprskavši sve oko sebe vrelom krvi.

Grčević je osijedio, oćelavio, zgurio se, smalaksao i skoro podjetinjio, a njegova je kćer Zlata porasla i propupala, da takove u čitavome kraju nije bilo.

Kroz klimava vrata svog dućančića smotrio bi je kojiput Mate, kako sjedi u kočiji ili na visokim kolicima, goneći sama vilovite konje, dok bi sluga otraga sjedo ukrštenih ruku. Manje od časa — i njezine bi slike u uzanom okviru vrata nestalo, a Mate nije mogao nikad ni pomisliti, da bi to divotno stvorenje ikad svrnulo pogled na njega — crva, što rovari dan i noć u prašini i smeću.

Jučer je bio Mate uveden u posjed ponosnoga grada Mućnika. Juče je bilo, te se dogodila nečuvena stvar, da je on — seljački sin — kramar — trgovac — sio u čelo stola sred otmjenog društva, a njemu se na desno spustila poput robinjice plemenita djevojka. Tako se s njim lijepo razgovarala, tako ga ljubezno nudila jelom i pilom, da je bio sasvim uplašen i osjećao se kano sirotan gost u bogataša i silnika. Ni riječcom nije spomenuo svoga prava u ovoj kući, nego je svaku njezinu riječ, svaki njezin pogled držao milošću. Nastojao je, da se čim pristojnije uz nju vlada, motrio, kako drugi jedu, kako se ponašaju, kako govore, pa ni on nije bacao kosti pod sto, niti ih stavljao pokraj tanjura, kruh nije rezao na male kocke, niti je pijući i jedući cmokao, nije ni nosa čistio za stolom, premda mu je to bila muka.

On nije nikad u svome životu razgovarao s otmjenom kojom gospođicom, a eto je uz nju progovorio

čudnim rečenicama, da se je sam sebi divio. Kazivao joj je o običnim stvarima tako umno, zanimljivo i uljudno, da ga je ona očevidno rado slušala. A on se snebivao, otkuda to njemu. Samo ga je smućivao njezin pogled, i kadgod bi svoje žarke oči na njega svrnula, njemu je u srcu nešto kljucnulo. U očima je njezinim bilo neko pitanje, što li? On ih nije razumio, nu znao je, da se za volju takovih očiju i — gine.

Smućivala ga i misao na odvjetnika Miju Cara. On je branio Grčevića, putio ga, navodio ga na dobro — dakako uzalud; ali je često dolazio u Mućnik i zagledao se u Zlatu. Voli li ona njega? Kako ove oči pogledavaju na Miju Cara? Smiješe li mu se drugim smiješkom ove crvene i pune usne? A ova obla i bijela ruka — grli li ga?

Pa baš Miju Cara! Od prvoga časa, kako ga je dječakom ugledao, zamrzio ga, a da i nije znao, zašto. Toj se mržnji nikad nije oteo, a nije to ni htio, dapače: što se Car popinjao na više, to jače ga je Radošević mrzio. Pa da su se bilo gdje sastali, on bi bio zaurlao od bijesa, zarinuo mu nokte u vrat i čupao mu meso.

Samo ga misao na Cara smućivala. I kano što se za lijepog dana taman oblak daleko nad gorskom kosom nadvije i raste, pa se vide časomice u njemu munje, tako se i u Matinom srcu sred veselog društva na pogled ljepote djevojke porodi crna jedna misao, koja je jačala, jačala, i od nje mu zakucalo srce, a dah pobrzao.

Ova djevojka — da bude Mije Cara? Ova ljepota da njemu resi dom?

Ne, lov nije bio uspješan! Trebalo je bilo tako udesiti, da ni ova — robinjica — ne umakne, jer doista — Mati se pričini — da je ona vrednija od svega imanja. Da ga je ona sada umolila za bilo što, obećavši, da Mije Cara ni okom pogledati ne će, on bi joj sve dao. Dao bi joj i od svoga, a kamo li da joj ne bi vratio očinstvo. Onaj ludi starac — Tkalčić — mislio je samo na prokletu novčinu, a djevojke za stalno ni spazio nije! Oduvijek je bio on Mati oduran, a sada pogotovo. Eno ga: ceri se kano trula lubanja, a one mu kvrge izbile iz plješivog tjemena kano rogovi. I nema očiju, nego rupe, a u njima gore sitna zrnca žeravice. Sav se zgurio, pa mu grba narasla kano u bijesna mačka, a dugi prsti tek što se ne lome u zglobovima.

Zašto ovo živi? pitao se Mate. Mrzio ga je i prezirao, jer ga je nekad bacio pred psa, a Tkalčić je iza toga kano pas prišao k njemu i ponudio mu se za svako zlo.

— Ti si mi u volji, Mate! govorio bi on, slineći se. — U svem Karlovcu nema tebi ravna. I bit ćeš ti velik gospodin, vjeruj mi. Vidim ja tebe skroz na skroz i velim: nijesi bena. A mene se ti drži, jer si mi u volji. — Ej, lopova! Tko bi se bio sjetio ili usudio Tkalčića baciti pred psa. Ha, ha, ha! Ma kažem ti, još me je derao onaj ljudožder Prohaska i već sam se smijao, kako si ti ono mene, brate, baš isplatio. A i dukatiće spasio. Znaš, Mate, istinu da ti kažem: da si bio lud, ja bih ti bio izmamio sve, što si u pokojnog Đorđa, Bog ga pomiluj, bio je dobra duša — nakrao i još bih te bio strpao u kulu ogulinsku. Nego ti si bio mudar, pa fuk starca u ralje pobješnjeloga kera. I ne bi ni nosom zavrnuo, da sam tada poginuo. — Poznam ja to! Kad se pravi čovjek otimlje, ne pita, gine li tko! Ej, harambašo, harambašo! Ma — moj si, a ja sam tvoj i kadgod me ustrebaš, samo šani i ne skrivaj ništa, a ja ću — kako ja znadem!

Zašto stari nije mislio na Zlatu, kad je njezina oca htio skršiti! Zato — priznade Mate — jer ni on sam nije na nju mislio, a da je se sjetio, bili bi već nekako udesili, da ona otide bilo kamo, nu daleko, što dalje od Mije Cara, a sada je eto odlučeno, da će k svojoj rodbini u Zagreb.

Mate nije znao pravo, bi li, ne bi li još uznastojao otuditi Zlatu Miji Caru, nije li prekasno, pa mu se na čelu pojavila brazda. Zagledao se u Tkalčića, a ovaj — makar kratkovidan, zamijeti brazdu, uhvati iskru iz Matinog oka i ispravi grbu, pa se otvorenih usta zagleda u njega, jer je razumio, da Mate Radošević nešto snuje, da je našao nečiji trag i da kani njega — starog lovskog psa — otkorlatiti i pustiti, da traži lovinu. On će pako oživjeti od lovske strasti, pa će se uvući u svoju sobicu i tamo pisati, mrljati, gomilati spise i zakonske knjige i smijati se poput pijanca i splesti čvor, da ga nitko osim njega ne će moći oduzlati, ili će poput pauka svojim dugim prstima saplesti nevidnu mrežicu, razapeti je i pričekatti, dok ne uleti leptir. Radosna li pauka, kad leptirić u mrežici krilima zaleprša! Ne priskače pauk odmah, nego se nasladuje. Žrtva se otimlje strašnoj pogibli, no oteti se ne može, jer one glatke niti hvataju ko žive ruke i ne popuštaju, nego se tek prilagođuju kretnjama uplašena leptira i sve jače stišću. Kada se pauk naužije gledanjem, prilazi i poput brižne majke umata žrtvu u svilene peline, a oči mu se zlobno krijese, hitri kraci zlobno miluju leptirića, sav je on zloba, a leptir gine od užasa i strahote, tek po katkad sjeti se sunčana dana i mirisna cvijeta, pa — ne vjerujući zbilji — pokuša poletjeti, vinuti se u visinu, pustiti, da mu se boje na suncu prelijevaju, pokuša slobodno uzmahnuti kriocima . . .! Tada pauk priđe i prereže mu vrat oštrim nožem svojih čeljusti, a leptirić uzdršće, slike slobode i sunca potavne i nestane ih.

Ali kako su Matine oči sijevnule, tako su hitro i ugasle, pa se Tkalčić opet nagrbio i slineći se kazivao

pošalice svojim susjedima: podžupanu i domaćem župniku.

Zatim je Mate popio naglo nekoliko čaša jakoga vina, pa mu se zamaglilo i slika se Zlate pomalo ovila mrakom, dok je nije nestalo.

Sjetivši se svega toga, skoči Mate iz postelje, opipa oprezno tananu spavaću košulju, porugljivo obrne par puta svoje široke gaće, pa se umije i odjene. Tiho i oprezno otključa vrata i stupi na dugačak i širok hodnik.

Tu je ležalo nekoliko pasa, koji se dignuše, pođoše k njemu i onjušiše ga; najveći mahnu repom, pa tako onda i svi ostali. Bilo je još tamno. Po zidovima su visjeli jelenji rogovi i slike; na hodniku se crnile velike starinske škrinje, po kojima se preplitalo lišće i cvijeće umjetnih rezbarija.

Grad Mučnik bijaše sazidan u četverokut s tri oble kule na tri strane, a četvrta je strana bila najstarija, nepravilno građena, i pod njom se plavila duboka Dobra, stršile šiljate hridi. S većeg dijela bio oko grada park, a na drugoj strani se dizale staje i gospodarske zgrade. Nad gradom se uzdigla s tri strane brda, no nešto podalje od njega, pa je grad bio sličan golubu na tratini u zelenoj dubravi.

Mate je tiho prošao hodnik, spustio se niza stepenice, tiho odškrinuo velika vrata, izišao na polje i zagledao se u kule. On im se naruga. Zidovi su tih kula bili visoki i debeli, one same mrkog izgleda, i tko zna, koliko su vremena bile na strah okolišnjem seljaštvu. A sada su bile smiješne, jer nijesu ničemu služile. Pa ni one gvozdene rešetke, kroz koje su nekada nevoljnici pružali mršave ruke, nikakvog straha nijesu više zadavale. I da bar u tome dvoru sjedi kaki ljudina, još bi taj grad imao pravo, da se koči, no ovako nije za drugo, nego da putnik baci oko na njega, slegne ramenima i pođe dalje, kako bi učinio, da ga je sreća nanijela na spomenik na starome grobu, pa da na njem pročita davno zaboravljeno ime, a možda i hvalospjev, što ga pojmiti ni zanos njegov osjetiti ne bi mogao.

Mate pođe u park među staro drveće, među cvijeće i na tratinu. Sve mu se pričini lijepo, nu blijedo, kukavno, lažno, jer to niti je bila šuma niti livada, nego kano šarena ciganska suknja, napadno, nametljivo i nenaravno sašivena i izvezena.

Pođe nizbrdo prama mlinu i tu ga osvježi studen hlap od slapa i miris rijeke pune riba. Obiđe mlin, razgleda kolesa, što su se vrtjela, zagleda se u vodu, pa sjedne u čamac i zamisli se.

Onaj sinoćnji osjećaj prema Zlati pomalo se stao vraćati: on joj se divio. Čudio se pak i samom sebi, kako ga je mogla njezina blizina tako jako uzrujati, kad je znao, da je ona nedostiživa, da joj se nikad ni za korak ne će smjeti približiti, bio koliko mu drago bogat, a ona siromašna, učinio i poduzeo što mu drago. — Nu — ipak!

Taj ga je »ipak« uprepastio, jer je na dnu duše svoje otkrio neku ludu nadu.

Silomice se trgnu tim mislima, pa konačno odluči, da će se s Tkalčićem posavjetovati, bi li se kakogod dalo spriječiti, da Mijo Car ne uspije.

Na to se podiže iz čamca, pa pođe uzbrdo prama gradu. Bijeli je dan svanuo, sunce je bacilo svoje trake na grad, i on se na tamnoj podlozi rudio kano od požara. Silne su stijene, hridi i pećine bile podnožje gradu, pod njim je zijevao ponor, prastari mu se temelji crnili u sjeni hrastića i bršljana, a oble se kule odrazivale od dalekog plavog neba.

Na neka vratašca uđe Mate u park i pod velikom lipom spazi Zlatu. Ona je sjedjela kraj kamenitog stola, koji bijaše prostrt i pokriven posudicama za mlijeko i kavu. Zlata je nehajno držala neku knjigu i zagledala se u gusto granje lipe.

Mate nije znao, što da uradi. Činilo mu se nepristojno buniti je. Zagleda se u nju i pričini mu se ljepšom, nego sinoć. Nenadano svrnu ona pogled na njegovu stranu, opazi ga, malo se lecne, pa se tada osmjehne i mahne mu rukom, neka priđe.

Njega ostavi zabuna, no — pristupivši — zadivi joj se još više i nije znao, kako da je pravo pozdravi.

— Vi ste sigurno rano ustali, jer vas muči radoznalost, kako to vaše imanje izgleda. Zar ne? poče ona ljubazno, mahnuvši rukom prema vrtnom stolcu, na koji on sjedne.

Probudio sam se u obični svoj sat i nijesam mogao više zaspati, reče on nešto smeten.

— O, ne vjerujem vam! Vas je mučila radoznalost, priznajte! A nije ni čudo: nikad vas ovdje nije bilo, kupili ste, pa hoćete da razgledate. — Kako vam se sviđa?

— Lijepo! Čist zrak, bistra voda — sve je vrlo lijepo.

— Jest, uzdahnu Zlata. — Lijepo je ovdje.

Oboje su šutjeli. Njezino je lice postajalo sve turobnije, a on nije znao, zašto.

Onda ona potiho progovori: — Za mene nema ljepšeg mjesta od ovoga.

— Razumijem, reče on, — to vam je dom.

— Bio! odvrati ona hrlo.

On se na to uzruja, a ona upita: — A razumijete li vi, što znači, kad taj dom moram ostaviti?!

On se zagleda u njezine oči, koje se od suza zacaklile. Njega je zapeklo u srcu. Uvidio je, da je on uzrokom tih suza. Dođe mu, da se pred njom baci na koljena i da je moli za oprost.

— Vi to dakako ne razumijete, jer vam nijesu poznati osjećaji, što mi razdiru srce. Naglo pridiže rupčić i zaplače.

— Ali — molim — molim, gospođice! stade on mucati, — radi mene, da — trpite! To ne može biti! I ja imam srce. Ja vas odovud ne mislim — maknuti; to je bila vaša volja. On se začudi, što je to rekao, a svidjele mu se njegove riječi.

— Što? upita ona, a Mate se ojunači, pa osmjehnuvši se reče: — Nemate razloga odviše se žalostiti, jer — što će meni dvor i park i ovo sve naokolo! To nije za mene! Ja sam trgovac, kupio sam ovo imanje radi šuma. Vjerujte mi, na grad nijesam ni mislio. Što će meni grad? Pravo da kažem: i ne bi se pristojalo, da ja — niskog roda čovjek — stanujem u takovome gradu.

— Pa što mislite dakle? upita ga Zlata tiho.

— Ostanite, gospođice, ovdje, i živite kano i dosada. Dabome! Smetati vas nitko ne će. Čemu da ostavite kraj, koji volite. Budi vam ovaj grad i nadalje vašim domom.

Ona ga gledala u sumnji i čudu, pa zavrti glavicom i reče: — Ne, to nije moguće! Kako da vi — trgovac, kako sami rekoste — pustite mene, da ovdje ostanem i živim po svojoj volji! To nije moguće!

— Jest moguće, kliknu Mate, — i ja vas molim, ostanite ovdje. — Gospođice, učinit ćete mi — milost!

Ona se zagleda u njegove oči, pa reče: — Ako vašu ponudu primim, kako dugo bih smjela ovdje ostati?

— Dok vas volja! kliknu on.

Ona ustade, pruži mu ruku, pa reče radosno i od srca: — Primam! Primam jako, jako rada i hvala vam. Vi sebi ni izdaleka ne možete predočiti, kako ste me obradovali! Hvala vam još jedamput.

On je stiskao njezinu ruku, ćuteći neku neprokušanu nasladu.

Pošavši iz vrta ona naglo stade i upita ga: — A što vi tražite od mene za tu vašu uslugu?

On se zagleda u nju i oči mu na čas planuše, nu pogleda na tle i promuca: — Ništa!

Ona se glasno nasmija i reče obijesno: — Ja najvolim slobodu i da ste me za bilo što upitali, odbila bih i otišla bih odmah u Zagreb.

— Ne tražim od vas ništa, opetova on odlučno...

Tkalčić i Mate vozili su se u istim kolima na povratku u Karlovac, a bilo je već skoro podne. Mate priznade, da je Zlati ostavio dvor, a Tkalčić na to htjede skočiti iz kola, pa zasikta: — Ti si poludio! Ti si bena! Što li misliš? Njoj ostaviti grad, a možeš ga prodati, dobro prodati, kadgod hoćeš! Ti si pobjesnio! Opozovi to i baci je na cestu!

— Ne ću, odvrati Mate.

— A jesi li to baš njoj obećao ili njezinome ocu?

— Baš njoj!

— Ha, tako dakle! Tako dakle, crvenkapo moja! Tkalčić se stade dušiti od smijeha. — Hoće ti se i grada i nje, je li?

— Ne govorite tako!

— Što, da ne govorim tako? Nego kako? Ta svatko će to razumjeti.

— A hoće li i — Mijo Car?

— Tvoj pobratim? Tvoja ljubav — je li? Ha, sad te razumijem i pojmim. — Hoće, sinko, i on će razumjeti i gorčije mu pogače nijesi mogao umijesiti. — Ha, kad on to dozna, svijat će se kano na kolcu. A ona luda djevojka ništa ne vidi! Ej, moj Mate, čast tebi, mudra si ti glava! — Kad ih rastaviš, istjeraj je napolje. Pravo imaš.

— Ne ću.

— Pa nemoj, što mene briga zato, ali rastaviti ih hoćeš, već si ih rastavio! Čim on dozna, što je uradila, okanit će je se i ti si svoje postignuo. Nije li tako?

Mate nije odgovorio, nego se zagledao u mislima ravno preda se.

Popevši se na jedan brežuljak, ugledaše stari grad Dubovac, Pokuplje i Karlovac. Za malo časa prispješe na ravnicu, po kojoj se rasprostro grad.

Karlovčani jedva dočekali, da se krajina dokine. Od toga njima doduše nikakove koristi, ali hrvatsko im je srce to odavna željelo, jer su žudjeli za braćom u Banovini, za starom slobodom, i da se riješe gospodstva sablje. Čim je uzmaknuo general i posada tvrđavnih topnika, razletiše se po šancima grleći se, cjelivajući se i od radosti suze prolijevajući, preskakujući zarđale topove, haubice i mužare, razmećući kupove topovskih kugalja.

Grad je oživio, staro je i mlado poskočilo, pa na kupskom mostu dočekalo banske izaslanike, te ih uz vijanje trobojnica, uz zvonjavu i gruvanje mužara uvedoše u gradsku vijećnicu, gdje ih burno pozdraviše.

Otkada je pala trgovina radi željeznice na Rijeku, pao je i sav grad. Stare obitelji naglo propale, jer se starci nijesu mogli snaći u novome životu, a mladost je većim dijelom pošla zlim putem. Mnogi se iseliše i odoše kojekuda. Bilo je karlovačke djece skoro u svakome kraju svijeta, ali svi su ponijeli sa sobom veliku ljubav prema rođenom gradu, kojega bi se u tuzi i radosti vazda sjećali. Lako je bilo prepoznati u svijetu Karlovčane: bili su to nemirni, a bezazleni ljudi, koji su se oduševljavali za sve dobro i plemenito i kojima je poskakivalo odvažno srce, pa se nikakvog zadatka nijesu plašili. I muško i žensko ponosilo se svagdje svojim hrvatskim imenom, a tek ih se dvojica, trojica nađi na okupu, već stvori društvo,

pa pjevaj po svu noć, dogovaraj se, gradi kule u zraku i — uzdiši za ubavim Karlovcem. Tko je ikako od tih iseljenika mogao, posjetio bi svoj ljubljeni grad o velikim svecima, pa bi se pokazao na glavnome trgu svojim sugrađanima, šećući onuda po sate i sate. A bilo ih je, koji se nijesu vratili godine i godine, a gdjekoji i nikada. Bilo je grobova karlovačke djece u Bosni, u Carigradu, u Americi, u tamnome dijelu Afrike — posvuda. Karlovčani su sve sinove i kćeri na računu imali, pa se radovali njihovome uspjehu ili tugovali zbog njihove nesreće.

Iza groznog srtanja nakon naglog pada blagostanja, kad su se Karlovčani opijali i sami sebe ubijali, nastao je preokret. Kano da su se kola zaletjela nizbrdo, pa se najednom pred ponorom čudnovato zaustavila, tako se i karlovačko građanstvo u zadnji čas trgnulo i otelo se propasti.

Prestao svakidanji ples na Baniji, nijesu se tamo više cmarile kobase, ona opustjela. U gradu po krčmama sjedili tek nepopravljivi i umirovljeni graničarski časnici. I »korzo« su dokinuli. »Joja« im dosadio, vodeći fukaru. Nijesu se više bacale naranče, niti se razbijali prozori, nego se građani stali sastajati i dogovarati za budućnost, pa je u prvom Karlovcu zaorila snažna hrvatska pjesma uz geslo »Pjesmom k slobodi!«

Kad su pripali pod bana, užurbaše se u nadi, da će im pod banskim žezlom svanuti dani stare veličine, da će prednjačiti u radu za dobrobit domovine. Bilo ih je dosta, koji nastalog doba nijesu shvaćali, pa su ili nastavili svoj obični život ili proricali neuspjeh i propast, tužeći se na strance, koji su zasjeli na napuštena mjesta starih karlovačkih porodica i danomice napredovali. Ali većina je građanstva stalno vjerovala, da će ustav u Hrvatskoj nekom tajnom moću i sam od sebe sve prilike obrnuti na bolje, pa su se kano djeca radovali, gledajući, kako nestaje stoljetnih znakova minulog zuluma.

Sa šanceva je nestalo topova, a čim je dozvola došla, porušiše Karlovčani sva gradska vrata, od »halbohta« ne ostade ni traga, a velik dio šanaca baciše u jamu oko grada, da im služe kano mostovi. Nenadano je Karlovac kano odahnuo, oslobodio se srednjega vijeka i pravo su pisale novine, da je »u Karlovcu riješeno pitanje Islama!«

Bolno se Karlovčana dojimali strašni požari, koji su učestali, pa se grad za dobru trećinu smanjio, jer nije bilo novaca, da se dižu nove zgrade, a i za koga, kad je broj žitelja silno pao?!

Izgorio »Zakasar«, pa gornja, onda dolnja »Židovska varoš«, a sve na desetke kuća. Planula neke noći i Florijanska ulica i stare Florijanove gostione nestalo u pepelu.

Karlovčani su skoro očajali, ćuteći teški bič sudbine. Ali ipak nijesu smalaksali. Nije bilo u Karlovcu čovjeka, koji ne bi bio članom kojega naprednoga društva. I isti se stranci oduševiše za svoju novu postojbinu, a njihova je djeca uzljubiše svim žarom pravih Karlovčana.

Kad je bio izbor za sabor, izabraše najodličnijeg građanina, neka ih zastupa, neka bude tumačem njihovih želja, neka bude svjedokom njihovog živog srca i vrele krvi. Onda se smiriše, kano da će odahnuti od napornog posla uvjereni, da su »spasli svoj mili dom«.

Mate Radošević od svega toga ništa nije zamijetio: on je samo trgovao i došao na glas kano bogat i uman trgovac.

Kad se vratio iz Mućnika i ugledao svoju trošnu drvenjaru, koja se naherila i u zemlju spustila, nehotice se ogledao i — zastidio se.

II.

Odvjetnik dr. Mijo Car imao je toga dana mnogo posla kod suda, ali su mu sveudilj bile misli u Mućniku, jer mu je Zlata bila rekla, da će se iseliti, čim grad bude predan novome vlasniku, i da će kroz Karlovac u Zagreb. Po njegovome mišljenju ona je već morala doći, pa je nakanio posjetiti je u svratištu, čim posao svrši.

Njezina ga je sudbina donekle žalostila, a donekle i nije. Time, što je osiromašila, postala mu je bližom, i on je — ako ikad — sada ozbiljno mislio na skore zaruke i svadbu s njom. On nije imao ništa drugo, do li lijepe zaslužbe, nu to je bilo dosta za njih dvoje: on će joj od svega srca gledati nadomjestiti, što je izgubila, radit će dan i noć, samo da joj ublaži boli, koje su je sigurno mučile zbog gubitka očevine.

Za njezina će se oca naći mjesto u kojoj pisarni, ako bude samo htio, a ako ne, — neka živi kod zeta.

Dugo se je Mijo Car morao boriti s bijedom, dok je osvojio dostojno mjesto. Sad mu je lako bilo, jer je uživao ugled i ljubav svojih sugrađana, pa je napokon nadošlo vrijeme, da se okući.

A Zlatu je volio nada sve. Ona je njemu privoljela usuprot nagovaranju rodbine, neka se uda za nekog karlovačkog bogatuna. Još samo malo mjeseci dakle, i ona bi imala da dođe u Mijinu kuću, da mu bude do Božje volje družicom u životu.

Čim je zazvonjelo podne, potrča Mijo iz sudnice i uputi se u svratište, nu Zlate još nije bilo.

Vrativši se kući, nađe u svojoj pisarni starog Jurkovića, trgovca lijesom, Benića, trgovca vinom, Franića, gažanskog opančarskog majstora, i Židova Pomera, trgovca kožom.

— Gdje ste vi tako dugo?! viknuo je na njega Franić, otresita a dobroćudna ljudeskara. — Podne

odzvonjelo, ohladit će mi se juha. A što će moja baba? Kazat će, da sam se kod Gusa zapio. On pruži Caru ruku i najednom mu se nasmijaše žarke oči.

Jurković pogladi sijedu bradu, izrukuje se s Mijom i reče: — Radite po vas dan, kud ćete s tim silnim novcem?

— He, he, nasmija se Pomer, — neka ih spravi u moj ormar.

— Zna on, kud će s njima. Nikad novaca dosta, reče stari Benić.

Posjedaše, pa će Franić: — Dete govorite! Ja nijesam došao amo, da ga gledam — našeg Miju — nego da čujem i vas i njega.

Onda Jurković prekriži palce na trbuhu, zavrti ih, kimnu par puta glavom i reče: — Došli smo k vama, gospodine doktore, kano k svojemu čovjeku. Vi ste učen, pametan i pošten. Ostala trojica kimnuše. — Mi smo jednostavni građani, pa neke stvari — čini nam se — pravo kano da ne razumijemo i želimo čuti vaše mnijenje, pa da se onda prema tome ravnamo.

— Tako je! zagrmi Franić.

— Vi, gospodine, nastavi Jurković, — poznate nas; vi znate, da nijesmo ljudi laki niti od šale, nego nam se hoće ozbiljnih stvari. Vi znate, da takovih — kakovi smo mi — imade u ovome našemu gradu priličan broj. I što ću vas pitati, ne uzmite na laku ruku, nego nam po duši recite, što mislite, jer smo nakanili vaše mnijenje saopćiti ostaloj braći sugrađanima, koji na to i čekaju.

Mijo se Car od tolike pohvale zažario i samo se naklonio.

Stari Jurković šmrcnu burmuta, pa nastavi: — Vi ste mlad, pa se ipak i vi sjećate, kako je nekad u Karlovcu bilo, a kako je nastalo, kad otvoriše željeznicu; kako je pak sada, i to znate. S pomoću Božjom održali smo se, a bilo je — velim vam — da svisneš. Sve iznenada propalo, kanda je bio potres! Pa onda oni požari, onda one nesreće u porodicama, ah, Bože moj! svako zlo survalo se bilo na nas, pa smo plakali i već htzeli da očajamo. Ipak smo se svemu othrvali, i sada — ako i nije trgovine, kao nekada — dade se živjeti, i što je najglavnije, nadamo se, da će i bolje biti. Vi znate, što čekamo. Vi znate, da prije svega naš grad nikad nije bio i ne smije biti mjesto, koje se smatra za nešto sporedno. Ne! Mi smo uvijek — prije željeznice, hoću da kažem — bili trgovci, posrednici između kopna i mora, pa Rijeka, ili Bakar ili Senj, to su sestre i braća našega grada. Tako je uvijek bilo, tako mora da bude i u buduće. Kopnena trgovina mora naći svoje središte u Karlovcu: tu valja da su sajmovi marve i konja, skladišta kože i lijesa, hrvatskog i dalmatinskog vina, strojeva, pamučne, opančarske i remenarske robe, pa svakakvog žita i živeža. Ovdje sve to mora da se sakuplja, odovud valja da se služi Primorje i Dalmacija, grad Karlovac treba da bude veliko jedno skladište. Okolica je naša puna blaga, puna ljudi, dajte, da ljudi rade i služe, dajte, da se digne blago, pa ste učinili nešto naravno. A u ovome gradu imade dovoljno trgovaca, što se diče i umom i poštenjem. Oni znadu, kako će trgovinom upravljatti sebi i svima na korist. I da je pravice i dobre volje, Karlovac bi morao biti najveći i najbogatiji hrvatski grad.

Jurković stane, da odahne, a Franić zagrmi i opet: — Tako je!

— Mi to sve znamo, nastavi stari, — i tužna srca gledamo praznu Kupu, ostanke davno istrunulih lađa, široka polja žitka, što cijene nema, vina ko jezero, a jeftino kano voda. Ne možemo da ni to unovčimo! Tko je krivac, znate. Krivi su vlastiti naši ljudi, jer se za nas ne brinu. Kako da se tome pomogne? To ja vas pitam i na to vi nama odgovorite!

Ona trojica također viknuše: — Da, to se pita!

Mijo ih Car pogleda redom, pa reče bez promišljanja: — Kako da sebi pomognemo? Vrlo lako! Ova željeznica nije nam dosada nosila koristi, ali može nositi u buduće, ako se Karlovac priznade za središte kopnene trgovine s Primorjem. Sada je obratno, i Madžari nas mimoilaze, sve navraćaju na Rijeku. Takove su prevozne cijene ustanovili, da jeftinije dođe prevoz robe na Rijeku iz zadnjega kuta Madžarske, nego li iz Karlovca. Ta vi znate, da vagon lijesa iz Karlovca u Ogulin stoji više, nego li da ga šaljete na Rijeku, pa odonud tek u Ogulin. Rogatu marvu na Rijeku iz Karlovca ne vozite, nego je po lujzinskoj cesti date goniti, jer vas dođe jeftinije, a za blago za sajam u Sv. Kuzmi nad Bakrom plaća se veći prevoz, nego li da ga šaljete na Rijeku. I tako sve ostalo. Ubija nas tako zvana željezničarska prevozna politika. To se mora ispraviti i to tako, da baš za Karlovac budu udarene posebne i povoljne cijene. Onda neka se grade željeznice na sve strane: i u Sisak, i u Kranjsku, i u Dalmaciju, mi ćemo biti središte svega. Sagrade li se pako željezničke pruge prema toj zlosretnoj politici, koju spomenuh, odnijet će nam sve, bit ćemo selo, jer nijedan kupac ne će htjeti amo, kad znade, da ga prevoz uništuje.

— To sam vam, moja gospodo, reče Pomer, — i ja kazao, i opetujem: jesmo li kadri uništiti tu nesretnu željezničarsku politiku, o tome ovisi naša budućnost.

— Istina je sve, što rekoste, progovori Jurković, — i hvala vam na uputi, ali sad vi meni odgovorite na još jedno pitanje, a to jest: hoću li se ja, hoće li se brat Franić, tko li? prihvatiti posla, da tu stvar

V. Filakovac: Tipovi.

uredimo, kako valja? Hoćemo li svi da skočimo na noge, pa da zajedno radimo?

— Dakako: svi, odvrati Mijo, — a tumačem naših želja jest naš zastupnik u saboru.

— Ha, ha, ha! nasmija se Franić gromotno: — Zar on? Ta on nije kadar ni pet riječi prozboriti!

Benić viknu: — S njim kano i bez njega.

— Ne, on nije za takove posle, priznade Pomer.

— Pa dobro, braćo, reče Jurković i pogladi bradu, — izbori su pred vratima, izaberimo čovjeka, koji će znati i htjeti pomoći nam. Mi nijesmo zadovoljni sa sadašnjim zastupnikom, izaberimo drugoga, i kud mi, tud i on, a ovome se lijepo zahvalimo i pošaljimo ga u kupus!

— Živio, tako je! viknu Franić.

Na to ustade Pomer i reče, namjestivši svoj okrugli trbušak i raširivši dlane: — I to sam vam, moja gospodo, ja rekao. Sve je to živa istina i svima u gradu poznata. Izaberimo dakle drugog zastupnika, a ja ću i opet pogoditi istinu, ako kažem, da će svima u gradu najdraže biti, ako izaberemo veleučenoga gospodina doktora Miju Cara.

Ostali skočiše, pljesnuše dlanovima i kliknuše: — Jest, iz srca ste nam progovorili! — Živio naš novi narodni zastupnik!

— Čovjeka trebamo, čovjeka, a ne babu! klicaše Franić.

Mijo ustade, zanjiše se, jer mu se smrklo pred očima, pogladi rukom čelo, pogleda ih bistrim i mudrim očima i reče: — Gospodo! Ovo je tek razgovor i nagađanje. Mi još ne znamo, što misli naše građanstvo; valja nam ga upitati, ali ja, Mijo Car, Švarčanin i Karlovčanin, kažem vama i svakome, koji me za to bude upitao, da sam bez ikakovih uvjeta, u svako doba, u svaki čas i na svakome mjestu, sada i dok bude daha u meni, pripravan raditi sve, što bude na boljak i čast ovoga grada. Pozovete li me, da budem vašim zastupnikom, doći ću radosno na poprište, pa bilo ono i pred bajunetama!

— Živio! kliknuše ostali i uzbuđeno se stadoše s njim rukovati. — Moja je Gaza za vas sigurna, reče Franić.

— A jesu i moji ljudi, dodade Pomer.

— Mi ćemo, reče Jurković, — vaše riječi, gospodine doktore, upamtiti i dat će Bog, da vas na njih sjećati ne ćemo morati, a sada ćemo među svoje ljude, da razgledamo, hoće li biti uspjeha na našoj strani. Onda ćemo sazvati građansku skupštinu i sve lijepo urediti.

— Dao Bog, bilo sretno! dodade Benić. Pomer je tr'o od veselja ruke, a Franić spusti opančarsku pregaču, koju je nosio smotanu oko pasa, pa reče svečano: — Ovo je, moja gospodo, pravi naš čovjek, ovaj će nas dostojno zastupati. Sjećam ga se kano mališa, dok je fratrima cipele čistio; tamo je bio svetac, ali kad izađi na Gazu među moje obijesne Gažane, pobio bi se s prvim, koga bi sreo i mnogo je porazbijao glava naših šegrtića. Takvoga mi trebamo: sveca i junaka! Živio! — A sada da me pustite kući, jer će mi se ohladiti juha, a u svoju babu morat ću dahnuti, da primiriši, nijesam li gdje pio rakije ili vina!

Veselo se rastadoše od Mije, koji ih sprovede do vrata. Krenuše svaki na svoju stranu, i odmah popodne stadoše se stiskati građani u rpe, pa potiho raspravljati, prišapćivati jedan drugome važne vijesti i veselo se razilaziti, a na prozore svog starog zastupnika pogledavahu porugljivo i zlobno.

Mijo Car nije mogao ni pravo objedovati od velikog uzbuđenja. Velika je budućnost sinula i oslijepila ga. Primaknuo se svojem idealu: radu za grad Karlovac. On je izvrsno poznavao sve prilike u Karlovcu. Grudi mu se nadimahu od radosti i ponosa, da će baš on biti spasiteljem grada. Bilo je jasno: ako se tako nastavi, Karlovac će biti puki provincijalni gradić, dočim će se inače vinuti do još nevidene moći i slave. Divna je bila zadaća, koju su mu odredili sugrađani. On je ćutio potpunu spremu za nju, a ni borbe se nije bojao.

Veselilo ga to i zbog toga, jer je tom viješću mogao obradovati svoju Zlatu, koja je bila vična gospodstvu i visokom položaju, a uz ovakovog muža bit će joj i toga. Ali Zlata niti toga popodneva nije došla. Mijo se nije odviše uznemirivao, tek kad niti drugog dana ne bi od nje nikakova glasa, lecnu se on i popodne sjedne u kola, da se odveze u Mućnik.

Bilo je jesensko doba; niski nabubreni oblaci bez pravih oblika prekrili su nebo i spremali se, da prodažde; bili su nastali dani bez sunca, a noći bez zvijezda. Sva se priroda spremala na nešto važno i žalosno. Bilo je tmurno, tek bi vjetar huknuo i pred sobom ponesao suho lišće.

S daleka smotrio je Mijo grad Mućnik, koji se od tamne pozadine bijelio jače no obično. Blizu grada srete vlastelina Grčevića, koji se baš iz lova vraćao. Bio je poput kicoša odjeven, ovjesio je finu pušku i punu lovačku torbu preko ramena. Psi su oko njega poskakivali, a on je fićukajući šiljio kratak i namazan brk. Ugledavši Miju, pobrza prema njemu, mašući mu šeširićem, a ćelava mu se glava laštila poput jajeta.

— Servus! viknuo je Grčević na pozdrav. — Baš si pravo došao. Imat ćemo divnu večeru! Evo: puna torba trčaka, a tuste su ko puhovi. Nijesam imao nikog, s kime da ih pojedem i baš eto tebe. Bravo! Ali izađi iz kola, pa ćemo zajedno pješke!

Mijo izađe i izrukova se s lovcem, pa reče, kad su pošli: — Ne znam, hoću li moći ostati preko ve-

čere, jer imam silnog posla kod kuće. Nego došao sam, da vidim, što radite. Već juče sam vam se nadao, jer mi je Zlata bila kazala, da ćete u Zagreb. Što se dogodilo, da ste ostali?

— Zar ti to ne znaš? začudi se Grčević. — Zlata ti dakle nije javila? Mi ne idemo nikud, mi ostajemo ovdje.

— Kako to?!

— Kako to? Ja sam ne znam pravo; Zlata mi je tek rekla, da Radošević grada ne treba, da će samo šume prodati, a mi neka ostanemo ovdje, dokle hoćemo.

— Radošević je tako odredio? — Pravo čudo! — Ja ga poznam dobro i baš se zato čudim.

— Čudo ili ne čudo, mi ostajemo ovdje, a Zlata je sva sretna. Pjeva kano ptičica. Vidjet ćeš. Meni je također milo, da se ne moram seliti, jer bih barem jednu noć morao sprovesti u hotelu, što mi je najmrže. Nema postelje nad mojom vlastitom!

Kad dođoše u grad, istrča pred njih Zlata sva rasmijana, blažena i obijesna. Tek je Mijo otvorio usta, da je upita, kako to, te je ovdje ostala, ona mu ih bijelom ručicom začepi i zagrozi mu se, veleći, da ništa ne smije pitati, ničemu se čuditi, jer da će sve kasnije doznati. I odvuče ga u park, gdje sjedoše na klupu pod staru lipu. Stade ih smijeh, a onda šaputanje. Ona se divila njegovom pričanju o ponudi, koju mu o podne učiniše neki karlovački građani, da im bude zastupnikom. Potcikivala je od radosti i iznimno mu dopustila, da joj poljubi par puta ruku. On se uslobodi, pa tu ručicu pritisne na srce i tamo ju je dugo držao, šapćući joj zamamne riječi i rišući sjajnim bojama slike njihove budućnosti. A' ona je naherila glavicu, motrila ga s udivljenjem i opajala se romonom njegova glasa.

U dvoru sinuše prozori od upaljenih svjetiljaka, čulo se slaganje tanjira, zveka noževa i vilica, a oni su sveudilj sjedjeli u mraku. Sluga, što ih je imao da zovne k večeri, opazio ih tamo pod lipom. No nije se usudio prići, već se pričini, kanda ih traži, na što se Zlata trgnu, još jednoć pruži Miji ruku na poljubac, i tada pođoše u dvor.

Grčević je dao pripremiti obilnu večeru, a kruna su svemu bile tuste trčke. On je klicao od radosti, jedući ih.

Pod konac večere dođe razgovor na Matu Radoševića, i Mijo Car o njemu reče: — Možda imam krivo, no taj mi se čojo nimalo ne sviđa. Još kano dječaci mrzili smo se — upravo mrzili i često smo se na šancu i pobili, a bili smo nekud najednaki: dobio batina on, a dobio ih dabome i ja. Kasnije sam ga s vida izgubio, pa najedamput čujem, da je bogat i prebogat. Iz one luknjice od dućana da se tolik imetak dao steći! A on je čovjek nepismen, bez naobrazbe, jedva se znade potpisati i — sjećam se — bio je kano potrkuša u dućanu nekog trgovca, kojemu se imena više i ne sjećam; tek znadem, da mu je dućan bio u židovskoj varoši; nu onog dijela grada više nema, jer je izgorio.

— A on je bolji čovjek, nego i misliš, dobaci Grčević, brišući mastan brk.

— I vlada se sasvim pristojno, dodade Zlata. — Barata nožem i vilicom bolje i opreznije, nego li mnogi tobože uglađeni i naobraženi gospodin. Pričao mi je neke stvari iz svoga života, o svojoj trgovini i o svojim poslovima, pa sam ga upravo rado slušala.

— Ali ipak prostak, šapnu u sebi sluga, dvoreći ih kod stola.

— Pa to mi je milo čuti, reče Mijo, — draže mi je, da se je prama vama, gospođice Zlato, lijepo ponio, jer bih mu inače morao da zamjerim. Ali najvolio bih ipak, da na njega ni pomisliti ne moram.

— Ah, kako ste vi zločest čovjek, kliknu Zlata. — Ta vi i ne vjerujete, da ima i dobrih ljudi na svijetu. On, sirotan, nije kriv, što nema naobrazbe. A da je ima, on bi bio potpun kavalir, jer je u njem od naravi nešto otmjeno, nešto bolje.

— Na koncu konca morat ću se u njega i zaljubiti, nasmija se Mijo.

— Prosto vam budi — ja ne ću, naškubi se Zlata.

— Ali vas dvoje i ne znate, kako taj čovjek novce razbacuje, reče Grčević. — Kano blato. Po svim ih pretincima ima u dućanu. Samo grabi banknote kano krpe i dijeli ih kano ništa. Upitaj ga, da ti dade ne znam koliko, on rukom u pretinac, pa samo složi kupac zlata — ako ti ga se hoće. Nego strog je do zla boga sa svozim pomoćnicima. U njega se ne krade, a na nekakvu babu, što je ima za gazdaricu, znade se okosnuti, da te srsi prođu. »Izdiri, Elviro!« »Da te ne vidim, Elviro!« Tako on njoj, pa i još gore, a ona samo smuk u kuhinju.

Sluga je izišao po nešto napolje. Onda progovori Zlata: — Jer ste bili dobri i nijeste me pitali, kako je došlo, te mi ovdje ostadosmo, kazat ću vam sada sama. — Juče u jutro ustadoh rano, da se još jednoć nagledam svoga parka, a u to on bane, došavši iz mlina, pa me spazi i ne usudi se prići k meni. Ja ga pozovem, a on pokorno i ponizno priđe i sjedne na po stolca kraj mene. Podražih ga, da nije mogao spavati od radoznalosti, pa onda riječ po riječ i priznadoh, da mi je teško ostaviti ovo. Skoro proplakah. Da ste ga vidjeli, kako se uznemirio! I ni pet ni šest, nego da on mene odavle ne goni, da ne treba grada, nego samo šume i napokon reče: — Ostanite ovdje do mile volje, a ja vas za to ništa ne pitam! — Začudila sam se i obradovala silno; nijesam htjela vje-

rovati, a on meni još jedamput ponovi isto. Pa recite, gospodine odvjetniče, nije li to otmjeno, upravo kavalirski? Istina, on ovaj grad ne treba, ali bi — da je lakomac — pitao barem kakovu plaću. Nije li tako? Što vi o tome mislite?

Visoko se čelo Mije Cara nabralo. On se zagleda u tanjir, baci naglo pogled na Zlatu, zagleda se u njezine vesele oči i reče samomu sebi: »Ne — to nije moguće! Uostalom, golubice, ne ćeš mi dugo ostati ovdje na dohvat škanjcu.

Nasmijavši se, odvrati: — Što je pravo vama — i meni je pravo. Ali ako hoćete, da iskreno kažem, što mislim — onda mi dopustite primijetiti, e mi se čini, da su mu srce izranile vaše oči. Vele, da se i medvjed zaljubi u lijepu žensku.

Grčević se gromotno nasmija, a Zlata lupi Miju po ruci i prpošno reče: — Pa da je tome tako, bi li vama žao bilo?

— Ne bi mi bilo baš drago, jer je suvišno!

Ona mu se obijesno nasmije, veseleći se, da je ljubomoran.

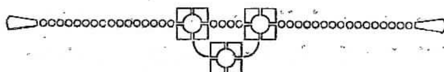
I tako je Mijo Car dolazio i opet u Mućnik, kano da se ništa nije dogodilo, a nikada da bi sreo Matu Radoševića, za koga se čulo, da počešće zalazi u bližnju šumu, koju je sjekao.

O svim Svetima spustila se oko grada u po dana tmina. Najednom zahuji bura i poletje sitan snijeg. Nastade vijavica. Po podne dođe Mate u Mućnik, da se pred zlim vremenom sklone pod krov, jer se skoro smrznuo u šumi. Ne najavi se nikome, nego sjede kraj peći u sobici vratarevoj, čekajući na kola, po koja je u Karlovac poslao.

Sluga ga ipak odade Grčeviću, a ovaj odmah pođe po njega i na silu ga predvede pred Zlatu, koja ga ukori, što je ostao u vratarevoj sobici i ne javivši joj se.

Brzo se smrkla noć i u neke nekavice prispješe kola. No Grčević ne htjede nikako pustiti Matu, nego da će u dvoru prespati, jer su kola jedvice po visokom snijegu došla, a sutra da će biti sanik.

(Nastavit će se.)

Neđeljko Sabatini-Subotić, — Vrućica:

Celestin Medović na selu.

Kuna na poluotoku Pelješcu rodno je mjesto našega proslavljenog slikara Celestina Medovića. Njegova »villa Medović« ističe se kao najukusnija zgrada u tom i inače slikovitom mjestu ispod visoke »Rotte«. Kuna se proteže poviše luke Crkvice uz obronak Rotte kao neprekidan lanac kuća, koje više manje rese odrine loza, a to ne fali kod nijedne težačke kuće. Lijepo je vidjeti Kunovsko polje, kojim se talasa jasno zelenilo vinove loze, počevši od sela Zagrude i Oskorušna, pa do Matice sa krasnim ulaznim stepenicama od cementa, a onamo prema jugu od Matice preko malog brežuljka viri toranj franjevačke crkve »Dilorita« sa istoimenim samostanom u hladu stoljetnih dubova. Uz crkvu Maticu Velike Gospe u nizini proteglo se staro kunovsko groblje, hladno i tamno od gustih čempresa i dubova, samo se lijeskaju tamo i amo kiklopske ploče vrhu trulih kostiju. Ovaj sujet iz rodnog kraja prenio je C. Medović na platno, a »Prosvjeta« je donijela svojedobno ovu lijepu sliku u bojama kao prilog. Dalje od franjevačkog samostana na zapadnoj strani bijeli se nova spomen-crkvica Svetog Spasa, urešena uljanim slikama domoroca Medovića, ali velika šteta, što su te zidne slike skoro sasvim porušene radi vlage u crkvi. Naokolo spomen-crkvice nalazi se novo kunovsko grobište sa lijepim spomenicima. Lijevo od crkve vidiš obiteljsku grobnicu, inače dosta čednu, gdje će počivatti kosti našeg slikara Medovića.

Bilo je to u svibnju ove godine. Razne uspomene vezale me sa Kunom, gdje sam otrag više godina upoznao našeg slikara. Put me vodio na Kunu od Trpnja preko »Borića« i Zagrude. Premda se tuda ne vidi ono, što najviše resi Dalmaciju: more, ipak meni se čini, da je ovaj kraj poluotoka Pelješca jedan od najljepših predjela Dalmacije, inače gole i kršovite, ali ovuda obrasle gustim borovima i jelama. Tamnozagasite crte borova i maslina, ispremiješane jasnim zelenilom obilne loze po vinogradima, raznoliki razvoj i izmjena visokih gora i brdina, sačinjavaju krasan pejsaž; to je komad Tirola, ali sa blagim južnim podnebljem. Uspenješ li se na visoku goru poviše Kune: »Rottu«, ili na Mokalo, ili na Spasovo brdo poviše Vrućice, ili na Miloševicu i Prvač-Dol blizu Trpnja, ili na najviši vrh poluotoka Pelješca na zapadnoj strani prema Korčuli: Sveti Ilija (962 m.), uživaš rijetki prizor krasote: pogled na Biokovo i Dinarske planine, Makarsko Primorje, Hvar i područje Neretve.

Evo me na Kuni. Idem do Celestina Medovića. Znam, on se odmara u svojoj vili, umorio ga je Zagreb sa svojim hirima, Beč sa svojom centralizacijom i velegradskom bukom, tamo je još od Jadranske Izložbe; otrag nekoliko dana svršio je, i to sjajno, izlaganje svojih slika u Opatiji: razgrabili su mu slike skoro na jagmu, pa je bilo i pohvalnih ocjena u raznim domaćim i stranim novinama. I tako dalje. Dobro je svuda poći, ali je bolje doma doći. Medović osjeća potrebu seoskijeh »štimunga«, čistoga zraka, daleko od vreve, među prostim i iskrenim pukom. Težak sa svojim sabranim i pocrnjelim obrazima, mišičavim, gvozdenim rukama na onom otvorenom polju između ložđa i maslina rekao bi da Medoviću služi kao nadahnjivajući model, jer se tu najbolje opaža svagdašnji realizam spojen sa idealizmom vjere i ljubavi, što karakteriše rad ovog hrvatskog slikara...

*

Otvaram gvozdena vrata i ulazim stepenicama na »sular«. Donekle vješt kući i gospodaru idem naprijed, ulazim u hodnik, lijevo blagovalište, časkom hoću opet da zavirim unutra i pogledam na one krasne »mrtve živote«, slike riba, grožđa, smokava, prasaka »pršuta« (šunke) i pečenjaka, što vise o zidu. Lagano uza stube —lijevo i desno vise neke improvizirane studije — kradem se do vrata atelijera, — gdje radi gazda kuće, C. Medović. Vidite, Medović nikad ne miruje, jer on počiva i uživa u — atelijeru u rodnom mjestu.

Kucam na vrata, čujem hod, kretanje, ali vrata se ne otvaraju: umjetnik je zanesen za svojom radnjom. Uslobođujem se i sam otvaram vrata: na stalku veliko platno, na njemu prikaza koštunjava pustinjaka, do slike model, suhonjavi kovač Marin kleči i gleda uprto u određeni predmet, a umjetnik slaže boje s palete, kad i kad koraca natrag, ogleda i opet se približuje platnu. Gledam neopažen. Nego Marin se obazre i gubi pozu, a umjetnik se trže ko iza sna: »To ste vi!«, reče i pruži mi dva prsta, dočim su ostala tri držala čvrsto nekoliko kistova. »Drago mi je, da vas vidim u carstvu vaše umjetnosti.« Naravno, prestade rabota, slikar mi pruži stočić, da gledam i — nastade razgovor, dakako o umjetničkom svijetu. A Marin uzme kapu i prhne preko vrata, da nastavi klopotanje korača u svojoj kovačiji.

Celestin Medović na selu dovršuje svoje zadnje veliko djelo: Sv. Jerolim. Priznajem, da sam ostao čisto začuđen, pregledajući u slatkom umjetničkom uživanju karakter našeg velikog Dalmatinca i kršćanskog Cicerona Jerolima iz Stridona, premda nije slika bila posve svršena.

Sv. Jerolim kleči u Betlemskoj špilji. Kroz mali otvor prohodi slabo svjetlo u pećinu. Unutra neki svetački hlad i mir. Tamnomodra atmosfera obavila je svaki predmet u onoj prirodnoj ćeliji Jerolimovoj. A Jerolim, koštunjav i žilav, jedva se od slabosti tjelesne drži na koljenima, rekao bi, da će ovaj čas klonuti; nego njegovoj duševnoj snazi kao da nema para, svaka žilica i žila na njegovu do pasa golu tijelu progovara i pokazuje živo napetost njegove zanesene duše: »oprosti, Gospodine, jer sam Dalmatinac« (parce mihi Domine, quia Dalmata sum). Uporno gleda u križ nataknut na stijenu pećine. Na tom znaku spasenja crpe on svoju nauku, energiju, utjehu. To kažu one njegove ulupljene, ali vazda živahne oči u onom nadzemaljskom zanesenju. Ono njegovo staračko, pokorom izmučeno lice, gdje razabireš nabrekle žile po obrazima i čelu, dočim mu zanemarena brada i sijeda, vrlo rijetka kosa strši kao povjetarcem pomršena, propovijeda i očituje njegovu jedinu ljubav prama Propetomu, što stoji u neumoljivoj opreci sa nekadašnjom ljubavi njegove mladosti prema svjetskim ispraznostima. Onda je bio mlad, dalmatinski sangvinik, lakouman, u vrijenju temperamenta skitao se rimskim ulicama, čitajući pohlepno zavodni stil poganskih klasika. Sada vidi, da je to bilo sve prijevara, izgubljeno vrijeme. »Oprosti mi, Gospodine, jer sam Dalmatinac!« — i uzimlje desnom šakom nezgrapan kamen i udara s njime prsa. Vide se modrice po svetačkom tijelu. Sve na njemu govori, sve je usredotočeno u glavnom momentu duše: »ah, ljubim Te, oprosti!«

To su moje impresije, motreći ovo remek-djelo, stvoreno od Celestina Medovića na selu, gdje vjera tinja među pukom, još neiskvarenim od gradskoga vjerskog indiferentizma. Nema u povijesti hrvatske umjeće djela, gdje je tako majstorski objavljen kršćanski blagi misticizam sa njegovom uzvišenosti, kao na ovom klasičnom Medovićevom djelu.

U »Sv. Jerolimu« Medović je dramatski prikazao kršćansku težnju k Neizmjernomu, Beskonačnomu. Ovo je djelo najbolji dokaz, da je Medović naš najbolji religijozni i historički slikar. Dok su njegove prve slike odavale nešto akademske šablone u tehnici, nešto vazduha Pilotyjeve Monakovske škole, ovdje je Medović stvorio neku osobitost u tehnici, napose u koloritu.

Dr. Iso Kršnjavi pravo je istaknuo u »Kolu Hrvatskih umjetnika« g. 1906., da je Medović upravo predestiniran za religijoznog slikara. Kršnjavi je kao kompetentan sudac onda izjavio, da je kod Medovića velika solidna tehnika i krasan kolorit. To mu mora svako priznati. Sjaj Medovićeva kolorita ne ubija dojam slike, jer je u svezi sa onom mirnoćom kolori-

stičnih nuanca, što je opažamo u Murilovim Madonama. Osobito mi je, gledajući Sv. Jerolima, pružio estetski užitak pogled na one prelaze boja (mezze tinte), što odavaju najveću vještinu Medovićeve tehnike. Prelazi su boja tako delikatno dotjerani, da se diviš Medovićevoj finoći i pomnji u slaganju boja. I dokle naša moderna, pak supermoderna, secesionistička, pak futuristična umjeća, pokrivajući golotinju talenta i inspiracije, stvara djela, što propadaju na osvitu drugog dana, dotle je Medovićeva umjetnost donekle stara i uvijek nova i originalna, bez moderne nadutosti i nesavršenosti, bez maglenih poteza kista, nego umjetnička snaga, što stvara, kao renesansa, nešto trajna, ozbiljna i savršena.

Više puta sam u razgovoru sa Celestinom Medovićem pokrenuo pitanje o našoj i stranoj modernoj, opravdavajući način tehnike francuskog impresionizma, ali se na riječ »secesija« Medović vazda ljutio i nervozno kosio. »Vi se ne slažete sa modernom« — opazih umjetniku, koji zaklima glavom i nekako prezirno otpovrne: »Moderna i nadrimoderna je propala, jer nijedan ozbiljan artista ne drži do nje!« — Pri tom je C. Medović udario osobito proti površnosti naših nekih secesijonista, koji ni u tehnici ni u kompoziciji nijesu kadri, da što solidno učine.

Celestin Medović, na oko prosta ali simpatična pojava, malen i crnomanjast, mršav ali žilav, vrlo prijazan u društvu i dobar drug, pričinjao mi se pri njegovu razglabanju kao stari ali ozbiljni Menzel u Njemačkoj, koji je mlađima, zadojenim francuskim impresijonizmom, predbacivao, da gledaju, kako će što prije oličiti platno sa nekoliko poteza kista, nastojeći, kako će tobože prikazati glavnu impresiju predmeta. Pa dokle se i u metrici pojavljuje više puta nepozvanih pjesničkih pegaza, tako i u slikovnoj umjeći podboči se kakav diletanat, nepozvan po talentu i sposobnosti, a takovi diletanti naravno zaplove novom strujom, jer ih savremenici nikako ne razumiju i ne mogu razumjeti.

Seljaci na Kuni više puta su mi pripovijedali, kako je mali Medović, onda siromašak i na oko zapušten, znao poći do franjevačkog samostana »Dilorite«, i tu olovkom šarati po stijenama kloštra neopaženo glave, brodove, domaće životinje i slično. To je više puta opazio gvardijan samostana, dobri staračac Pater Paulin, koji se ganuo i uzeo malog Mata — tako mu je bilo krsno ime — u samostan, gdje je izučio škole.

Celestinu je Medoviću pošlo za rukom, da svoj veliki talenat usavrši na slikarskim školama u Rimu i Monakovu. Došao je kući akademski naobražen, pošto je već u tuđini zasnovao svoja djela: »Bakanalija« i »Mariju Mandaljenu«, što sam više puta promatrao u njegovu ateljeru. Ispočetka, kako već rekoh, opažao se na njegovim slikama veliki utjecaj akademske šablone, dokle se nije posve riješio tuđeg utjecaja, i stvorio neki patetični stil, što se odlikuje idealno-realističnim pravcem; a u tehnici je Medović iza Bukovca prvi majstor, dapače u kompoziciji dosada nije se mogao s Medovićem niko mjeriti kod nas Jugoslavena. Medović nije nikada zaplovio besmislenim naturalizmom, koji očituje slaboću koncepcije u prikazivanju golotinje kao kod Bukovca, dapače je Medović kao artista vazda osuđivao golotinju kod mladih umjetnika. Valjalo bi analizovati cjelokupni rad Medovićev, da prikažemo njegov glavni psihološki momenat sa estetske strane, ali od toga odustajem ovom prigodom. »Sv. Jerolim«, što ga je Medović naslikao za franjevačku znamenitu crkvu u Slanomu, svakako je jedna epohalna umjetnina, gdje se razabrati može skup svih aspiracija umjetnika u koncepciji i tehnici.

Pošao sam iz ateljera Celestina Medovića sa najljepšom uspomenom, jer sam zavirio u njegov tihi, ali znameniti rad na **selu.**

Ljubomir Maraković:

Mistika.

II.

I tako je eto opet i ovom prilikom moderni svijet nama katolicima dao zasluženu lekciju: da poznajemo i ljubimo svoje i njim se ponosimo. Jer mistika je upravo naša uza sve to, što ona u svojoj biti ne mora biti kršćanska. Mistika je opstojala i prije kršćanstva i izvan njega, a opstoji, kako vidjesmo i danas: ali nigdje nije mistička duša zaronila tako duboko, poletjela tako visoko, nigdje nije osvojila takovo carstvo spoznanja i ljubavi Božje, kao u kršćanstvu onoga vremena, koje podizaše vratolomne katedrale i pogibaše na dalekom Istoku za grob Krista.

Poznato je, da je već davno prije toga nastao »temeljni tekst«, standardwork mistike: možda je to i jedan od glavnih razloga, što je kralj Salomon ušao u literaturu srednjega vijeka, osobito rusku, koja je Istoku bliže, kao neki tajinstveni čarobnjak i kaba-

lista. Jer Pjesma nad pjesmama, mistički pjev ljubavi, tako je bogata i upravo pretrpana silnim nakitom iz sjetilnoga, vidljivoga svijeta, te se je iz nje razvila sva golema simbolika srednjega vijeka: ne samo u kršćanstvu, nego i na Istoku, osobito kod Židova i Arapa, nastade nauka o brojevima i simbolika boja, mirisa, cvijeća, voća, dragoga kamenja itd. Ta je nauka upravo srcem i dušom umjetnosti srednjega vijeka: treba samo izbliže pogledati koju katedralu, da se odmah opazi, kako je sva upravo bitno zasnovana na »svetim« brojevima 3, 7, 12 itd.; treba samo ogledati kolorit slika fra Angelikovih i Giottovih: odijela anđela i Madona, u bojama poniznosti, ljubavi, odanosti, skrušenja i drugih kreposti, a da ni ne spominjem poeziju i glazbu, u kojima je razumijevanje ove simbolike kompliciranije. Pa i u naše dane vidjesmo jasan, što izravan, što neizravan dojam ove mističke nauke u engleskom prerafaelitizmu: u onoj detaljističkoj pretrpanosti, u onom simbolističkom i misaonom prerađivanju i naglašavanju svake sitnice prepoznali bismo odmah osnovni izvor njihove umjetnosti, da i ne znamo, da su Rossetti, Holman Hunt, Burne-Jones i dr. proučavali Pjesmu nad pjesmama i oduševljavali se za Danta, Giotta i druge predšasnike Raffaelova vremena.

Ali kad bi mistika stajala samo u ovoj simbolici vanjskih znakova, brzo bi se mogla izvrgnuti u puku igrariju. Simbolika ne samo da ne sadržava u sebi svu mistiku, kako se obično misli, nego nije ni bitni dio njezin, i ako je za izražavanje mističkoga života neophodno nužna. Ona je samo izražajno sredstvo, koje i tako često puta ne može da zadovolji, ali mistika je u sebi i dublja i zamašnija — ona znači čitav posebni duševni život. I ovoj misaonoj, teoretskoj da tako reknem strani mistike izvor je vankršćanski i pretkršćanski; kad je antikna filosofija, na kojoj je i tako zasnovana sva kršćanska kultura srednjega vijeka, bila već na umoru, zasja još jednom veličajnim sjajem otvorivši nove neizmjerne ponore i beskrajne vidike ljudskom duhu: novoplatonista Plotin je upravo prvi filosofski mistik i mistički teoretičar. Već on upozna prvi i glavni cilj i bit mistike: gledanje Boga na zemlji, što veće približenje čovjeka, koji je sputan prolaznim i stvarnim svijetom. Onome, što je netvarno, neomeđeno, besmrtno, neprevarno: Nadbitnom. To znači boj proti konvencijonalnom »zdravom razumu«; jer do takvih spoznaja ne vodi filosofiranje ljudskog razuma upućena sama na sebe: ma koliko se mi trudili, nikada ne ćemo u filosofskim definicijama vidjeti, osjetiti Boga, jer se moramo služiti samo omeđenim i nedostatnim ljudskim izrazima. Lako je flosofski apstrahiratti, ali je teško ili gotovo nemoguće naći čovjeka, koji n. pr. uz običajnu porabu izraza »duh« ne će pomišljati na materijalni izvor te riječi i u pojmu duha apstrahirati od svake tvarnosti. Umovanjem je te pojmove nemoguće shvatiti, jer su uopće iznad spoznaje ljudske: duša ne može Boga spoznati, nego gledati. A da ga može gledati, trebalo bi, da je bez spona materije, riješena tijela: i za to se za života može takovo gledanje dogoditi samo u rijetkim, izvanrednim časovima, kad se duša na poseban način vine ne iz tijela, nego iz tjelesnosti, u ekstazu. Tu joj se onda objavljuje Bog i ona ga gleda: bez umovanja, bez »spoznavanja« — kao što mi gledamo goru, drvo, kuću itd. bez razmišljanja o njihovoj eksistenciji. To je na neki način otimanje neba već ovdje na zemlji: za to treba dubokog i intenzivnog rada duše, posebnog koncentriranja duševnog života, da izabrani časovi dođu, ne kad mi hoćemo, jer toga nismo vlasni, nego kad nam se Bog izvoli objaviti. »Treba čekati u miru, dok se ono (Nadbitno) ne ukaže i biti gledačem kao oko, koje čeka na izlaz sunca.« Uvod je dakle u taj život askeza, a priprava (po Plotinu) dijalektika i matematika; cilj spoznaje: ekstaza. Sam Plotin je, kako pripovijeda njegov životopisac, u cijelom svom životu samo četiri puta pao u ekstazu.

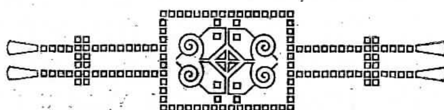
Tim je Plotin ujedno dosegao vrhunac onoga, što se je prije kršćanstva — izuzev Izraelce — moglo postići. Jer u Grka nije bila spoznaja jednoga Boga ni sigurna, a kamo li tako pozitivna i tako da reknem izrađena, kao u kršćanstvu. Trebalo je božanske objave i tek nakon te započelo je pravo produbljenje mistike: ona je stekla svoj jezik, svoj izražaj i svoje određene težnje. Ali mistika, koja traži pripravu šutnjom i askezom, uopće ne voli velika raspravljanja i umne spekulacije: za to su i temeljem kršćanske mistike dva sasvim mala traktata nepoznatoga pisca, kojega prozvaše Dionizijem Areopagitom: traktat »O imenima Božjim« i »O mističkoj teologiji«. Predaleko bi nas zavelo, da se upustimo u pobliže razlaganje ovih kratkih, ali poput bezdna dubokih rasprava; nije moja namjera, da podam potpun i iscrpiv prijegled mistike, nego samo da najkraćim crtama razjasnim bit njenu i potaknem na studij mističkih djela i pisaca, koji su danas uopće, a kod nas osobito vrlo malo ili vrlo slabo poznati, a znam, da je danas, ako ikada, to od prijeke potrebe.

Golema razlika Dionizijeve mistike od Plotinove je već u milieuu, u kojemu, da tako reknem, raspravlja: jer za njega je, kao kršćanina, i eksistencija jedinoga Boga jasna, i glavna svojstva njegova, osobnost, duhovnost itd. na temelju vjere, objave i kršćanske filosofije, nedvojbena. K tome dolazi još posebno vjera u drugu Osobu božansku, koja spaja u sebi božanstvo i čovječanstvo, smrtnost i besmrtnost, konačnost i beskonačnost. Tim se obogaćuje odmah

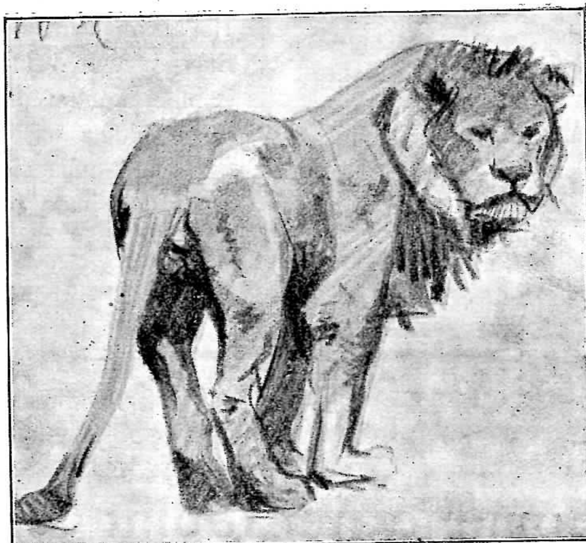
i terminologija i snaga izražaja; ali ipak, na temelju opće kršćanske filosofije, kako je reprezentira u srednjem vijeku skolastika, na temelju filosofije, koja bi htjela, da vjerske istine dovede u sklad sa zdravim ljudskim razumom, odnosno da mu ih učini pristupačnim i da ih njim potvrdi: na temelju te filosofije nastaju nesporazumci, jer služeći se izrazima iz svijeta, koji je nama pojmljiv, i odviše duh zapada u napast, da nadosjetni svijet, napose Boga, sebi predstavlja u vidu pojmljivoga svijeta. Zamislimo samo, kako ne samo obični svijet, nego i mnogi i mnogi od inteligencije zamišljaju sebi nebo; a onda pomislimo, kad govorimo, da je Bog dobar, pravedan itd., pa makar i rekli, da je on sama dobrota i pravednost — kako ipak rabimo izraze i odviše ljudske, koji neminovno moraju ostavljati, da tako reknem, neki reziduum ljudskoga pojimanja. Zato Dionizije Areopagita određuje bit Boga negacijom: »Bog nije ni duša, ni riječ, ni razum, ne može biti niti izrečen niti pojmljen. On nije ni broj, ni niz, ni veličina, ni manjina, ni jednakost, ni sličnost, ni nesličnost... Nije niti istina, ni kraljevstvo, ni mudrost, ni jedinstvo, ni božanstvo, ni dobrota. Nije ni duh po našim pojmovima, ni sinovstvo, ni očinstvo, niti je uopće išta, što je nama, ili drugom kojemu stvoru poznato... Nema ni Božjega govora, ni imena, ni spoznaje...« (Traktat o mističkoj teologiji.) On daje prednost negaciji pred afirmacijom; kad kipar kleše kip, ljepota je skrita u kamenu, i kipar treba samo da riješi kamen od one nepotrebne kose, koja priječi, da od kamena nastane lijep oblik. Tako i čovjek treba da se riješi znanja i ako se je odrekao svega, što se dade osjetiti ili pomisliti, stupa u pravo mističko neznanje, gdje, prost od svake spoznaje, počiva u Bezimenom i Nevidljivom i podaje se čitav onome, koji je nad svim. A ipak nije on niti svoj, niti pripada kome drugome, nego je posredovanjem nečega, što je bolje od spoznaje« — a to je ono duševno gledanje — »spojen s Onim, koji, budući naprosto nepoznat, isključuje svako spoznanje. Spoznaje tim, što ne spoznaje ništa, budući viši od svakoga spoznanja.«

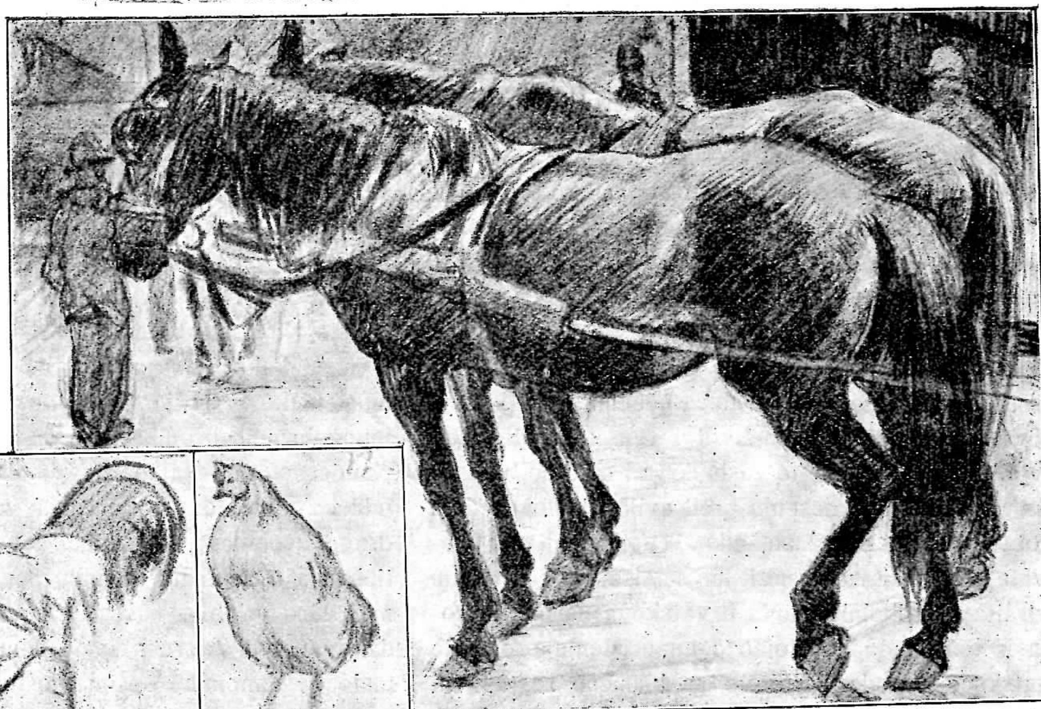
Zar nije dakle mistika, osnivajući se na samim negacijama, neplodna? — Nipošto. Za samu filosofiju, kao pozitivnu znanost, u nekom smislu možda — i ako je n. pr. filosofiju uopće vanredno obogatila nadosjetnom terminologijom; ali u prvom redu za život, za stvaranje i njegovanje individualiteta, za čitavu jednu asketsko-svetu da tako rekne literaturu, mistika je glavni temelj i neprocjeniv izvor. I to je ono upravo, zašto govorim na ovome mjestu o mistici. Kušajući naime sa svih strana, da riješimo i osvijetlimo problem katoličke literature, i nehotice nam se nameće pitanje: kad katolička literatura ima da dade izražaja kršćanskom životu i shvaćanju u njegovoj svoj punini i čistoći, zar ne možemo mnogo toga naučiti ne samo u vjerskom, asketskom i unutarnjem životu, nego baš i u literarnom izražaju toga života i njegovih težnja, od onih, koji su stajali na vrhuncu kršćanskog života i njegove čistoće: od svetaca? A u tom se pogledu eto moramo obratiti u prvom redu na mistiku: jer što su svete duše stvorile poezije, ta je, i ako ne baš sva, a ono ipak i najljepša i najzamašnija, upravo u mistici. Imamo doduše stihova i od sv. Augustina i od sv. Tome Akvinskoga, koje ne možemo nazvati misticima u posebnom smislu; no tu su stihovi više ruho filosofskih misli, i lijepih doduše, al svakako jednostavnih čuvstava; a ne smijemo zaboraviti ni na jednostavnu, no zanosnu i beskrajno lijepu poeziju starinskih crkvenih himana; ali poeziju, koja je sebi stavljala nedostižne i veličajne ciljeve, koja je zametala gigantsku borbu duha sa sjetilnim izražajem, otimljući srcu najtajnije pozive, a jeziku najfinije nijanse, da smogne izraziti ono, što »nije uho čulo, ni oko gledalo«, poeziju beskrajnih ponora misli i bezmjernih poleta čuvstva: tu poeziju je stvorila mistika.

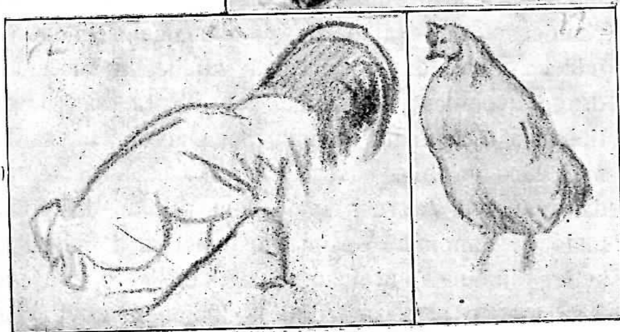
I tako, uz golemi teološki rad mističkih teoretičara, koji nastavljaju i upotpunjuju nauku Dionizija Areopagite nakon nekoliko vijekova, u punom srednjem vijeku, od znamenitih Nijemaca Eckarta i Taulera, pa čak tamo do daleke Španije Izidora Seviljskog i slavnoga Ramona Llula, — uz taj rad imamo naporedo asketsko-poetičnu literaturu zanesenih duša, mističkih vizijonara: i njemačke vanredne svetice, sv. Matildu i sv. Gertrudu, te njihove divne savremenike Seusea i Mehtildu Magdeburšku, — i sv. Franju i sv. Katarinu Sijensku, pa sve do osebujne Španjolke sv. Tereze, zasižući tako i u novi vijek. Tim spomenusmo samo glavne zastupnike, ni ne gledajući na silu pisaca znanih i neznanih, kao što je n. pr. i prijeporni pisac nedostižne knjižice »Nasljeduj Hrista«, po svoj prilici sa granice germansko-romanske.

V. Filakovac: Crteži iz prirode.

Jovan Hranilović:

Na grobu dra. Tadije Smičiklasa.

(† 8./VI. 1914.)

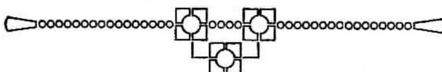
Preminuvši smrću pravednika,
Zasjao si u carstvu duhova
Posred kola svojih uzornika,
Ponajboljih hrvatskih sinova.
Nisi umro, — takvi velikani
Nikad svomu ne umiru rodu,
Već mu sjaju kroz tminu vjekova
Kano zv'jezde na nebeskom svodu.

Nisi umro — tek veliki duh ti
R'ješio se zemaljskih okova,
Da pročita u vječnosti knjizi
I budućih sudbinu v'jekova.
Nisi umro, — na počinak samo
Klonulo ti izmoreno t'jelo,
Ali duh tvoj nastavlja još uv'jek
Svoje slavno započeto djelo.

Listovima divnih knjiga tvojih,
Napisanih krvlju srca tvoga,
Rodoljublja raspaljen je plamen
Na oltaru roda hrvatskoga.
Putevima istine i pravde
Hrabro iduć k vječnoj našoj meti,
Primjer si nam ostavio sjajan,
Kako treba živjet i umr'jeti.

Seljačka je koljevka i tebe
Hrvatskoj nam otadžbini dala,
Slava tvojih velikih vrlina
Žumberak nam dragi obasjala.
Velikana naših u svetištu
Tvoja mila slika će nam sjati,
I dok bude pov'jesti hrvatske
Tvoje će se ime spominjati.

Novi Sad, 23./VI. 1914.

Jovan Hranilović, — Novi Sad:

Moje uspomene na Tadiju Smičiklasa.

Teče evo već drugi mjesec, otkako je dne 8. lipnja o. g. preminuo smrću pravednika čestiti, rodoljubni i umni predsjednik jugoslavenske akademije, slavni naš historičar Tadija Smičiklas. Sva ga je hrvatska otadžbina iskreno ožalila, sav je slavenski svijet dao poštu njegovoj uspomeni, a Zagreb ga je dostojno ispratio na njegovo upokojište, u počasnu arkadu na Mirogoju. Naše je novinstvo popratilo njegov polazak sa ovog svijeta u vječnost s više manje iscrpivim osvrtom na njegov život i naučni i rodoljubni rad. Nema sumnje, da će se naći koji od mnogobrojnih njegovih štovalaca učenika, koji će nam opširno prikazati njegov život i rad u stručnjačkoj ocjeni. Ako itko, on je to zaslužio, a i ostavio nam za primjer, kako da iznesemo pred svijet dostojnu sliku života i rada naših zaslužnika. To je cijeli niz njegovim perom sjajno i savjesno napisanih biografskih portraita ponajboljih sinova hrvatskoga naroda, s kojima je on zajedno nastojao o unapređenju prosvjete hrvatskoga naroda. Upravo su klasično sastavljeni ti njegovi prikazi života i rada Vjekoslava Babukića, Živka Vukasovića, Matije Mesića, Euzebija Fermedžina, Franje Račkoga, Ivana Kukuljevića, Sime Ljubića, Ivana Crnčića, grofova Ivana i Janka Draškovića, Ivana i Antuna Mažuranića, Rade Lopašića, Dušana Kostura, a nada sve prikaz veličine veleumnog Mecene hrvatskog naroda, biskupa Strossmayera, da ne spominjem njegove prikaze naših velikana iz davne prošlosti. Samo onda, kada bude svestrano i stručnjački prikazan sav naučni i književni rad Smičiklasov, moći će se ocijeniti, kakovo je on odlično mjesto zapremao u kolu hrvatskih zaslužnih velikana. Meni, dakako, nije na umu, da govorim o njemu kao naučenjaku, jer je to dužnost stručnjaka, njegovih mnogobrojnih učenika, koji će to bolje znati i umjeti. Namjeran sam samo, da dadem ožalošćenom srcu oduška time, da priberem i zabilježim neke moje drage uspomene na moga dobrotvora, savjetnika i tješitelja u najtežim danima moga života, na najslavnijeg sina vrletnog našeg Žumberka. Za vrijeme moga đakovanja u Zagrebu imao sam prilike, da s njime malo ne danomice općim, poštujući ga i ljubeći kao svoga ljubimca profesora; a kasnije u muževnoj dobi mogao sam zagledati u dubine njegove velike

duše i njegova zlatna srca, te sam ga zavolio svim srcem i dušom svojom. Samo Bog znade, kako mi je teško bilo, što nisam bio mogao, jer sam baš onda bio opasno bolestan, doći na njegov sprovod, da se isplačem nad njegovim mrtvačkim odrom. Potanko izvještavan o toku njegove bolesti i o njegovoj lijepoj smrti, po gotovo bez samrtne borbe, nisam bio iznenađen viješću o njegovom preminuću, ali sam ipak bio duboko potresen i slomljen, kad mi dobrotom jugoslavenske akademije stiže brzojavka s dojavom njegove smrti. Bilo mi je tim teže, što sam se posljednje mjesece, gonjen nekom kobnom slutnjom neprestance spremao, da ga u Zagrebu pohodim i barem još jednom živa vidim. Međutim on za mene i nije umro: njegova mila slika ostat će uvijek živa u mojoj duši do moga posljednjega daha.

*

Uspomene moje na Tadiju Smičiklasa sižu čak tamo u sredinu šezdesetih godina prošloga vijeka. Dolazio je kao đak u parohijalni dom moga pokojnog oca, biskupskoga vikara i župnika u Sošicama u Žumberku, gdje je Tadija rođen bio dne 1. listopada 1843. u malom seocetu Reštovu tik pred selom Sošicama. U istoj skromnoj seoskoj zadruzi rođen je bio g. 1815. njegov blagopokojni stric vladika križevačke biskupije Đuro Smičiklas. Bio sam još dijete od kojih osam godina, ali mi se je živo i trajno usjekla u uspomenu simpatična slika lijepog mladića tamne kose, milih očiju, lijepo svedena čela i strojna uzrasta u ilirskm čakširama sa resom nad cipelama i ilirskom surkom. Moj otac nazivao ga je kumčetom i jako ga je volio i poštivao kao vrlo pristojna i skromna mladića i dobra đaka. Znao nam je govoriti: gledajte, djeco, ovaj će biti vaš i moj biskup. To se nije ispunilo, jer je Smičiklas, svršivši dva tečaja bogoslovije, istupio iz sjemeništa, te se posvetio profesuri. Nije on to učinio može biti zato, što nije imao volje, da bude član svećeničkoga staleža, koji je on uvijek visoko poštivao, te u njemu imao najviše znanaca i prijatelja. Sam mi je pripovijedao, da je jedino zato ostavio sjemenište, jer je u jednom njegovom sporu sa sjemenišnim ravnateljem njegov stric biskup Đuro izdao odluku protiv njegova opravdanog stajališta, samo da se ne kaže, da mu je tobože dao pravo, jer mu je Tadija bio sinovac. Radilo se je o odijelu na trošak sjemeništa, na koje je i Tadija imao pravo, ali mu nije dano, jer da ima biskupa za strica. On je, možda i opravdano, došao do uvjerenja, da će radi te stričeve bojazni, da mu se ne predbacuje protežiranje sinovca, morati i kasnije kao svećenik njegove biskupije biti zapostavljan i da će nepravom stradati.

Stric vladika dugo mu nije htio oprostiti, što je ostavio sjemenište, i nije mu dao ni novčića potpore za školanje na sveučilištu u Beču. Tadija je jedno vrijeme, dok nije dobio štipendij od vlade, morao se sâm školovati i kuburiti. To je možebiti bilo donekle i od koristi za njega, ostao je cijeloga vijeka neovisan in materialibus i znao je cijeniti i razumijevati sudbinu đaka siromaka, koji se mora sam svojim trudom i valjanošću probijati kroz svijet. Kasnije se je stric mu biskup Đuro Smičiklas izmirio s njime, te mu bio na pomoći, ali se čini, da je do kraja svoga života zanosio se mišlju i nadom, da će se Tadija ipak posvetiti svećeničkom staležu i možda postati njegovim nasljednikom na biskupskoj stolici. Bio sam jedno vrijeme tajnik vrlo umnom i čestitomu Tadijinom stricu biskupu. Sjećam se, kako mi je jednom pun zanosa i ljubavi govorio o Tadijinim uspjesima na polju hrvatske historiografije, i kako me je uvjeravao, da mu je on najmiliji i najpouzdaniji rod, prijatelj i savjetnik. Volio je on i cijenio i dragog svoga ljubimca, dra. Gabrijela Smičiklasa, bivšega sveuč. profesora na bogoslovnom fakultetu i ravnatelja grk. zagrebačkog sjemeništa, ali mu je Tadija bio i po krvi i inače bliži. Sjećam se, kako je poslije smrti dra. Gabre Smičiklasa vladika Đuro uzdisao, što počinje gubiti nadu, da bi se Tadija htio odreći profesure, te se dati u službu biskupije, ma da, kako je vladika primijetio, Tadija i kao svjetovnjak živi malo ne kao kaluđer.

Doista poslije smrti biskupa Đure Smičiklasa 20. IV. 1881. radilo se je o tom, ili da se sklone Tadija, da preuzme, davši se zarediti za svećenika i biskupa, upravu križevačke biskupije ili da postane biskupom koji svećenik iz gornje Ugarske. Križevačka biskupija dobila bi bila u Smičiklasu biskupa, kakova bi joj trebalo bilo, ali hrvatska historiografija bi time izgubila najodličnijega svoga zastupnika. Razumije se, Tadija se nije dao sklonuti, da se odrekne historiografije, ali je uvijek ostao vjeran svojoj biskupiji. Na sreću našao se je Đuri Smičiklasu vrijedan nasljednik u osobi darovitog i agilnog domaćeg sina Ilije Hranilovića, s kojim je Tadija iskreno prijateljevao, te mu bio do njegove žalibože prerane smrti umnim savjetnikom. Samo u jednoj vrlo sudbonosnoj stvari nije mladi biskup poslušao savjet Tadijin, a to je urodilo upravo kobnim posljedicama za daljni tok povijesti križevačke biskupije. Biskup je sigurno dobro mislio, i kako je umirući priznao, sve bi bio udesio, kako mu je Tadija savjetovao bio, da mu je dao Bog da ozdravi. Žalibože bilo je prekasno, i ispunilo se je, što je Tadija predviđao.

Tadija je i dalje s najvećom ljubavlju i pažnjom pratio sve i najneznatnije događaje u križevačkoj bi-

skupiji, pomažući i činom i savjetom pojedinim njezinim svećenicima, pak je njegova kuća bila uvijek dragim zakloništem svakomu svećeniku križevačke biskupije, neka vrst vrhovnog savjetovališta i ognjišta tradicionalne veze ljubavi među inteligencijom biskupije, naročito Tadiji toli dragoga Žumberka. On je neko vrijeme vodio i ravnateljsku upravu zagrebačkog grkokat. sjemeništa, te je oporučno ostavio biskupiji i jedan štipendij i jedan legat za potporno društvo sv. Josafata. Više puta mi je govorio, da želi biskupiji što više oporučno ostaviti, da joj se oduži radi toga, što je dobio najveći dio od baštine svoga strica biskupa. Još za svoga života utemeljio je zakladicu, iz koje se daju mladim svećenicima biskupije prigodom ređenja dospjeli kamati, da nabave sebi bogoslovne knjige i još neke potrepštine, a ostalo da im se dade u novcu. Znadem, da bi biskupiji bio još i više ostavio, da nije nekim stvarima bio ožalošćen, koje ovdje ne ću da spominjem.

Za vrijeme boravka u Zagrebu u g. 1898.—1901. kod uredništva »Obzora« i »Vijenca« malone sve prosto vrijeme provodio sam s njime u gostoljubivoj njegovoj kući, u redakciji ili na šetnji. Nisam pred njim imao tajne, a i on je prema meni bio u svemu povjerljiv, jer je znao, kako ga volim i da se nisam nikada ničim ogriješio o poštovanje prema njemu kao starijemu čovjeku i odličnom naučenjaku i rodoljubu.

Spremali smo se godinama, da zajedno barem još jednom prođemo unakrst našim dragim Žumberkom, ali je kod spremanja i ostalo. Znao mi je govoriti: Nije to više onaj naš stari Žumberak, promijenili su se i ljudi i običaji, otkad je preuzelo mah selenje u Ameriku, — ali nama ostaje Žumberak, što nam je bio, nada sve mio i drag. Tadija je volio upravo očinskom ljubavi pojedine žumberačke svećenike, ni jedan od njih nije prepustio zgode, da na pohodu u Zagreb ne posjeti diku i ponos biskupije i Žumberka, našega dragoga i umnoga Tadiju, i svako je od njega odlazio utješen i razdragan. S njim je legao u grob još jedini od one stare garde, s kojom je vezana bila povijest križevačke biskupije i njenih tradicija od vremena biskupa Gabrijela i Đure Smičiklasa. Zato je naročito svećenstvo križevačke biskupije iskreno proplakalo nad njegovim odrom.

Bio je doista mio i dobar čovjek. Gledajući u njegove mile oči i blage poteze njegova simpatičnog lica, dolazilo mi je uvijek na pamet, što mi je više puta pripovijedao pokojni August Šenoa o Tadijinoj milokrvnosti, blagosti i dobroćudnosti za vrijeme đakovanja. Njegovi drugovi na sveučilištima u Beču i Pragu, među kojima je i naš nezaboravni Šenoa bio, zvali su ga od mila, per ironiam, jer se nikada nije mogao ni na čas žestoko naljutiti: Tadija — ljuta zmija.

Malo sam poznavao ljudi, koji bi umjeli biti tako topli, dobri i nesebični prijatelji, puni altruizma i idealnog shvaćanja, kao što naš dragi Tadija. Značaja čvrsta kao čelik, srca čista kao zlato, svestranom kulturom i dubokim shvaćanjem etike kršćanske vjere oplemenjene duše, bio je on miljenik, savjetnik i od svih priznani neke vrsti vrhovni forum u kolu svojih vršnjaka i starijih i mladih znanaca, prijatelja i štovatelja. Kada su mu redom poizumirali njegovi vršnjaci, suborci, drugovi, uzornici i znanci, sve se je više povlačio iz svijeta u skrovište svoga udobnog, gospodskog doma. Našao sam ga posljednji put, prije dvije i pol godine u Zagrebu, zdrava i još duševno i tjelesno svježa, ali nekuda sjetno ozbiljna. Još ga je uvijek sve zanimalo, o čem sam zapodijevao razgovor, ali nekud kao da mu duša boravljaše u nedavnoj, dragoj prošlosti, u doba života i zajedničkog rada: sa Franjom Račkijem, biskupom Strossmayerom, Marijanom Derenčinom, Ivanom Zaharom, banom Mažuranićem i mnogim drugima proslavljenim našim ljudima. Govorio mi je: moji su najmiliji već malo ne svi tamo na Mirogoju, i duša mi sve više za njima čezne.

Dolazeći posljednjih dvadeset i pet godina malo ne svake godine iz Novoga Sada u Zagreb, uvijek sam kod njega odsjedao, i uvijek sam se vraćao u svemu informiran i orijentiran, o čemu mi ne bi bilo moguće iz daljine i po knjigama i novinama stvoriti pravog suda i slike o ljudima i prilikama u Hrvatskoj. Uvjek sam razgledao njegovu lijepu biblioteku i govorio mu: još malo, pak će vas, dragi illustrissime, sve veći broj novih knjiga istisnuti iz vaše sobe za rad. Sveučilište i jug. akademija primili su u baštinu taj, osim njegovih rukopisa, najdragocjeniji dio njegove baštine. Jasno je sada, u što je trošio veliki dio svojih gospodskih prihoda.

Pohodio me je nekoliko puta u Novom Sadu i bio mi po nekoliko dana dragim gostom. Našao je jednom prigodom u mojoj skromnoj knjižnici jedno za povijest Srijema i Slavonije zanimljivo vrelo, tek u nekoliko primjeraka štampanu Tauberovu knjigu sa izvještajem toga dvorskog savjetnika carice i kraljice Marije Terezije o Srijemu i Slavoniji od god. 1777. S veseljem sam mu tu knjigu odstupio i izjavio se spremnim dati mu i jedan autentični savremeni prepis znamenitog historijskog promemorija križevačkoga vladike Konstantina Stanića od g. 1811., kojim je spasen opstanak križevačke biskupije u vrijeme, kada se je o tom (g. 1810.—1811.) radilo, da se ta biskupija razdijeli i dokine, a za Hrvatsku ostavi samo vikarijat za grko-kat. vjernike. Sada je taj rukopis kod

moga mladog prijatelja, prefekta grk. sjemeništa, dra. Janka Šimraka, koji će ga znati uz druga vrela dobro upotrebiti u interesu održanja biskupije u sadanjem objamu i obliku.

Prigodom jednog svog pohoda u Novom Sadu pripovijedao mi je Tadija jedan svoj zanimljivi tajinstveni doživljaj u Petrovaradinu. Negdje početkom godina sedamdesetih pohodio je on moga predšasnika u parohiji novosadskoj, Nestora svećenstva križevačke biskupije Andriju st. Laboša, te je jedno prije podne pošao s njime u petrovaradinsku tvrđu preko Dunava, da vidi utvrde i nagleda se divnog vidika na Frušku goru. Po samoj tvrđavi vodio ih je jedan časnik, znanac paroka Laboša. Kad dođoše na jedan zaravanak međ zidinama i opkopima usred tvrđave, ukaže im se čudni prizor. Dva čovjeka, svezani jedan uz drugog okovima i lancima na nogama, obučeni u duge crne kapute i tamne čakšire, zaraslih brada i blijedih lica, sjeđahu na jednom ovećem kamenu i gledahu sjetnim očima u daljinu. Kada primijetiše Tadiju i njegove pratioce, stade jedan od njih, dok ih još časnik nije primijetio bio, davati neke znakove paroku i Tadiji, neka bi bliže k njima došli. U to se okrenu prema njima i časnik, i čim ih je zapazio, problijedi i kao da se lecnu. Za čas ga nestade na jednim vratašcima, i prije nego li je parok mogao progovoriti i jednu riječ sa zatočenicima, pojavi se straža i odvede zatočenike kroz ista vratašca nekuda u tvrđavsku neku prostoriju. Od časnika nisu mogli doznati ništa, tko su bili ti zatočenici u petrovaradinskim karamatama; jer on reče, da se o tom ne smije ništa govoriti. Po svemu se je činilo, da su to bila dvojica osuđenih učesnika iz poljskog jednog ustanka, jedan od njih bio je očito svećenik. Ja sam kasnije iza mnogo godina pokušao ispitati, kakovi bi to mogli biti zatočenici u petrovaradinskim karamatama u ono vrijeme, ali sam tek toliko doznao, da je u ono vrijeme bilo u karamattama mnogo zatočenih političkih osuđenika sa raznih strana monarkije, mnogi da su tamo i umrli, a da se o tom u javnosti nije ništa doznalo. U petrovaradinskoj tvrđavi tamnovalo je i prije i poslije mnogo političkih osuđenika, a mnogi su i umrli u karamatama, ne dočekavši više slobode.

*

Tadija Smičiklas bijaše neobično skroman čovjek, koji se nikada nije sam gurao u prve redove, kamo je po svojoj spremi i svojim vrlinama spadao. Ali je svako, tko je imao prilike, da ga izbliže upozna, odmah stekao prema njemu neko posebno pouzdanje, njegova plemenitost i umnost svakoga je privlačila, te mu je svako bez sustezanja povjeravao i takove stvari, koje se inače nikomu ne kazuju. Zato je on mnogo toga doznao od pojedinih ljudi raznih staleža i položaja, što inače nikomu nije povjereno bilo, i nikada nitko nije požalio, što mu se je povjerio. Nije li mogao pomoći činom ili savjetom čuvao je povjerenu tajnu kao svetinju. Malo je ljudi, koji bi imali tako velik krug poznanstva i prijateljstva u najrazličitijim slojevima, kao naš Tadija. Njemu su otkrivali svoje srce najodličniji naši stariji i mladi ljudi, i tako je on srce najodličniji naši stariji i mladi ljudi, i tako je on kao rijetko tko imao prilike da zagleda u unutarnjost duše naših mnogih znamenitih ljudi i znao je mnogo ocijeniti unutarnja pokretala u životu i radu mnogih naših ljudi. Zato je njegov sud o pojedinim našim ljudima i događajima bio uvijek tačan i pouzdan, osnovan na dubokom poznavanju prilika i okolnosti, na poznavanju duše i okoline ljudi i događaja, o kojima je pisao ili svoje mišljenje izricao. Bilo ga je milina slušati, kada je u povjerljivom kolu znao razasuti pravo svjetlo na mnoge stvari i ljude, o kojima se nije moglo stvoriti ispravna suda bez poznavanja mnogih potankosti i unutarnjih običnu oku neprimjetnih pokretala srca i duše. U ono, što se zove psihicum u povijesti ljudi i događaja, pronicalo je Tadijino bistro oko rijetkom pronicavošću, pak je sve, što je on napisao, njegova hrvatska povijest, njegovi biografski portraiti i njegove istorijske monografije nekuda kao prosjano nekom intimnošću i toplinom prikaza i onakovih detaila, iz kojih se kao iz skladno složena mozaika izvijaju pred okom plastične sinteze, ljudi i prilika, u kojima su oni živjeli i djelovali.

Nigdje nije njegovo prikazivanje istorijskih ljudi i događaja hladno, makinalno kronologisanje i ukalupljivanje, pak njegovo svestrano osvjetljivanje milieu-u podsjeća na Taina, a njegovi biografski portraiti natkriljuju svojom temeljnošću i toplinom i Brandesove biografske potraite.

Slast je bila s ovakovim čovjekom razgovarati i općiti. Koliko li je toga sahranjeno s njime u grob, što se nije moglo pismeno zabilježiti i što će ostati samo per traditionem u krugu ljudi, koji su bili tako sretni, da se nađu u kolu oko Smičiklasa. Nije u Smičiklasa bilo samo opsežno istoriografsko znanje, on je upravo svestrano bio naobražen, poznavao je i filozofiju i lijepu književnost. Sjećam se, kako sam u knjigama razne struke, posuđivanim iz Tadijine privatne knjižnice, nalazio podbilježena mjesta, na koja je naročitu pažnju obraćao. Sjećam se Nahlovskijeve knjige: »Das Gefühlsleben«, po kojoj je Smičiklas proučavao psihologične momente u Šekspirovim dramama. Jednom sam ga kao maturant bio zamolio, da mi pozajmi na čitanje Kantova filozofska djela. — Manite se, — rekao mi je, — traćenja vremena na probijanje kroz labirint apstrakcija njemačkih filozofa, što

se kreću u vječnom vrtlogu, upadajući u vječni circulum vitiosum pantheističke frazeologije. Istom kasnije, kada sam ipak bio prinuždden, da pročitam pojedine Kantove knjige, razumio sam odvratnost Tadijinu prema apstrakcijama njemačke Kantovske filozofije.

Smičiklas je izvrsno poznavao hrvatsku stariju i noviju književnost. To svjedoče njegove studije o Gundulićevu »Osmanu«, o Mažuranićevom »Čengić agi« i naročito njegova temeljna i zanimljiva predavanja o hrvatkoj književnosti za vrijeme profesorovanja na Rijeci i na zagrebačkoj gimnaziji. On je u velike uvažavao vrijednost lijepe književnosti kod Hrvata i Srba, mnogo je općio i cijenio naše beletriste: Augusta Šenou, dra. Franju Markovića, Eugena Tomića, dra. Đuru Arnolda, Hugu Badalića, Gjalskoga i mnoge druge pjesnike i pripovjedače. Za Šenoom je dugo tugovao i govorio mi je često: Šenoa je doista ispunio svoj kratki vijek kao nijedan od naših književnika pred njim. Smičiklas je cijenio i lijepe stihove i beletrističku prozu, i u tom se je on uzvisio i nad Račkijem i nad drugim nekim našim istoričarima, koji nisu simpatisali sa poezijom u stihu i prozi, niti joj posvećivali osobite pažnje. I u tom je Smičiklas među našim naučenjacima bio najsvestraniji i najmoderniji; i zato su i njegova »Hrvatska Povijest« i njegove ostale knjige i rasprave tako lijepim jezikom i stilom napisane, te se tako prijatno i slasno čitaju. U tom se je on ugledao u francuske, neke njemačke, češke i ruske naučenjake, kod kojih se razbire posebno toplo zauzimanje i za »bel'esprit« u proučavanju ljudi i događaja.

Vrijeme Smičiklasova predsjednikovanja u »Matici Hrvatskoj« bilo je upravo idilično doba za odbornike i književne saradnike Matičine. O Smičiklasu se može reći, da je i u Matici Hrvatskoj i u Jugoslavenskoj akademiji bio »svima sve« — omnibus omnia factus fuit. U »Prosvjeti« g. 1911. u br. 5. opisao sam u svojim uspomenama na Milivoja Šrepla naše sastanke u gostoljubivom Smičiklasovom domu za vrijeme njegova predsjednikovanja u Matici Hrvatskoj. Njega je sve zanimalo, on je bodrio na rad sve književnike oko Matice i naučenjake oko akademije. Pred njima svima on je prednjakovao svojom agilnošću i neumornošću. I sve, što je napisao, bilo je temeljno, monumentalno. Kako je materijalno bio dobro situiran, a iskren i nesebičan rodoljub, on nije za svoje radnje ni u Matici ni u akademiji uzimao honorara; putovao je pače i u zvaničnim stvarima tih naših prosvjetnih zavoda redovno o svom trošku, kruhu i ruhu. Velika je šteta, da nije dočekao barem početak izlaženja akademijinog enciklopedijskog rječnika. U predradnjama za pribiranje građe za taj rječnik i u dogovorima sa književnim društvima i piscima zapao je njega najveći posao i već njegov rad oko toga pothvata bio je najboljim jamstvom solidnosti zamisli i nacrta za provedbu toga posla. I ako je stvar zapela uslijed sudbonosnih događaja na Balkanu, posao oko izdavanja toga rječnika pošao je pod paskom Smičiklasovom dobrim putem, te se sada očekuju sa najvećim zanimanjem daljnje vijesti o tom, u kojem je stadiju sada ta stvar iza bolesti i smrti Smičiklasove.

Smičiklas nije bio antikvirani laudator temporis acti; on je volio kretati se i u kolu mladih ljudi, te je sa zanimanjem i ljubavlju pratio njihov rad i zanimao se za njihove književničke i naučenjačke namjere i osnove, pripravan im uvijek biti od pomoći intervencijom i savjetom. Zato su ga i mladi književnici i naučenjaci volili i poštivali i smatrali ga svojim uzornikom u savjesnosti i ozbiljnosti shvaćanja vrijednosti književnosti i znanosti naročito u životu manjih narodnih ogranaka, kakovi su pojedini jugoslavenski narodi. On nije pravio razlike među njima, ipak ga je jako boljelo, kada su u svoje vrijeme neki neupućeni srpski radikalski novinari bili proglasili njegovu »Hrvatsku Povijest« za neko šovinističko, protiv srpstva napereno djelo, te su mu jednom prigodom neki fanatici demonstrovali pred njegovom kućom. Kasnije su naročito njegovi sveučilišni đaci Srbi, slušajući njegova predavanja i pomno proučavajući njegove knjige i rasprave, razbili tu na laku ruku skovanu legendu o njegovu tobožnjem srbofobstvu, te je Smičiklas i kod Srba uživao veliko poštivanje kao jedan od najvećih južnoslavenskih i opće slavenskih učenjaka i rodoljuba. U istinu on je doista bio žarki hrvatski rodoljub, ali je njegovo veliko srce obuhvaćalo svojom ljubavlju sve slavenstvo. On je ponajbolje od svih naših naučenjaka poznavao prosvjetne prilike svih slavenskih ogranaka, te je u originalu čitao češke, ruske i poljske knjige. Sjećam se, kolikim je oduševljenjem govorio o znamenitim ruskim i češkim piscima, starijim i novijim. Tolstojeve stvari čitao je u ruskom originalu, te me je upozorio, kako je primjerice roman toga ruskoga velikana »Vaskresenije« od daleko snažnijeg dojma u divnoj stilistici i klasičnoj jednostavnosti i melodioznosti ruskoga originala, nego li ma u kojem prijevodu.

Blagopokojni umirovljeni veliki župan i dobrotvor hrvatskih prosvjetnih zavoda Julije Bubanović bio je veliki štovatelj Smičiklasov, te je to poštovanje prema duši Matice Hrvatske i akademije bilo poticalom čestitomu Bubanoviću, da je tako lijepe legate ostavio našim prosvjetnim zavodima, i među ostalim lijepi legat za kult ruskoga jezika među Hrvatima.

Šta se pako tiče Smičiklasova odnošaja prema srpskim piscima i naučenjacima, poznate su njegove

veze sa Stojanom Novakovićem, Ljubom Jovanovićem, pokojnim Ilarijonom Ruvarcem i Mikanom Dučićem i njegovi nekrolozi i ocjene književnoga rada tih dvaju pokojnika. Smičiklas je pridobio Simu Matavulja za radnika Matice Hrvatske i njegovi pohodi u Biogradu i u Novom Sadu proširivali su sve više krug njegovih znanaca i štovatelja iz kruga srpskih književnika i naučenjaka. On je drugovao kao sveučilišni đak u Beču sa Vladanom Gjorgjevićem, koji je po prvi put boravio u Zagrebu kao izaslanik srpske akademije znanosti na sprovodu Smičiklasovu, s kojim se od dačkog doba nije živ vidio. Općio je još u Beču i sa Ilijom Ognjanovićem, Abukazemom; a prijateljevao je sa drom. Mišom Politom Desančićem, Tomom Hadžićem, drom. Milanom Savićem i Zmajom Jovanovićem. Njegovim je đakom još u osječkoj gimnaziji bio i vrlo daroviti, tragično poginuli srpski književnik i političar Mišo Dimitrijević, o kom mi je više puta Smičiklas govorio, da je to bio vanredno bistar i darovit đak, u koga je on velike nade polagao.

Doista su i srpski krugovi u novinarstvu i inače iskreno ožalili smrt Smičiklasovu, te mu priznali, da je on bio i kao učenjak i kao rodoljub i kao čovjek jedan od odličnijih sinova ne samo hrvatskog naroda, već i svega slavenskog svijeta.

*

Smičiklas nije oženjen bio. Njegovo zanimanje za znanost i javne domovinske stvari bilo je toliko, te se čini, da nije ni dospio misliti na sama sebe i razbijati sebi glavu i pitanjima, koja bi ga mogla odvratiti od potpune predaje knjizi i javnom radu. Koliko se sjećam, samo mi je jedan jedini put posljednjih godina svoga života govorio, da ipak i najbolje situirani neženja, naročito u starijim danima dođe u priliku, da se zapita, ne bi li ipak bilo bolje, da je uz njega vjeran i nježan bračni drug. On je živio gransenjerski, imao je dobru i odanu družinu, koja ga je lijepo pazila, i kojoj je on dobar bio, ali ipak mi je govorio, da se često osjeća nekuda suviše osamljenim na svijetu i da bi to jedva mogao i podnositi, da nije bilo neko-

V. Filakovac: Na obali (crtež).

liko iskrenih mu prijatelja i obitelji, kamo je znao zalaziti, naročito u najmiliju mu obitelj svoga pobre, bivšeg velezaslužnog tajnika Matice Hrvatske i sveučilišnog bibliotekara Ivana Kostrenčića. On je i mene uveo u tu plemenitu, rodoljubnu i milu hrvatsku obitelj, i ostat će mi nezaboravni časovi, koje sam s njima sproveo u Zagrebu za vrijeme urednikovanja »Vijenca« pod njihovim dragim krovom i u Tadijinoj kući. To je zaista bilo divno i uzorno pobratimstvo i drugovanje između Tadije i te čestite obitelji. Mogu sebi zamisliti, kako li je Tadiji bilo, kad je njegov pobro Kostrenčić odselio se u mirovinu u Crikvenicu. S njegovom obitelju provodio je on godinama kod njih i u svojoj kući u Zagrebu sve božićne, uskršnje i ine blagdane. Idealna njihova kumska i prijateljska veza trajala je nepomućeno do smrti Tadijine, i ja dobro znadem, kolika li je tuga za Tadijom u toj čestitoj hrvatskoj obitelji.

Ljubimci su Tadijini bili naročito njegovi školski sudruzi iz mladosti i vršnjaci u godinama, slavni naš pjesnik i naučenjak dr. Franjo Marković, i prije upokojeni njegovi miljenici dr. Marijan Derenčin, kanonik Cvjetko Rubetić, dr. Franjo Vrbanić, dr. Ivan Zahar, a od mlađih dr. Đuro Arnold, pokojni Hugo Badalić i pokojni Milivoj Šrepel. Vrlo je volio gimnazijalnog ravnatelja Mirka Divkovića, a naročito pokojnoga dvorskoga savjetnika Žumberčanina Nikolu Badovinca. Vrlo mu je simpatičan bio pokojni metropolita i nadbiskup Posilović, te je jedno vrijeme dolazio često k njemu u pohode. Visoko je poštivao sadanjega metropolitu i nadbiskupa zagrebačkoga, dra. Antu Bauera, te se je neizmjerno veselio njegovu imenovanju za nadbiskupa koadjutora cum jure successionis. Bivši ban hrvatski dr. Nikola Tomašić, koji je Tadiju i kao čovjeka i kao učenjaka visoko cijenio, saopćio je najprije Smičiklasu, kako mu je za rukom pošlo savladati sve zapreke i isposlovati imenovanje domaćeg sina za tako važnu poziciju. Poznato je, da se Bauer nije otimao za tu čast i da je trebalo nagovora odličnih mu prijatelja, da ostavi svoj mirni život u kaptolu zagrebačkom, te se uspne na strmenite visine metropolitskog položaja. I smičiklas je među onima bio, koji su svojim načinom nastojali, da se dr. Bauer sklone, da preuzme odličnu i s velikom brigom i poslom skopčanu čast.

Uopće je Smičiklas nada sve visoko cijenio dobre, inteligentne i rodoljubne i savjesne svećenike. To mu je još ostalo iz sjemeništa. Znadem, da mu nije ništa bilo odvratnije, nego raspojasanost, nesavjesnost i sablažnjiv život, naročito ako je takova što primijetio u kojeg svećenika. On je uopće osuđivao i kod svjetovnjaka ravnodušnost prema vjerskim i moralnim dužnostima i obzirima, te mi je više puta govorio, da ne razumije, kako može biti inteligentnih i inače u svakom pogledu korektnih ljudi, koji nikad ne idu u crkvu i ne vode brigu o duši i životu iza groba, a da ipak već zdrav razum čovjeka nagoni, da odbije nalete skepse o opstanku besmrtnosti duše i o božanskom poreklu istina kršćanstva. On je vrlo rado išao svake nedjelje i praznika u crkvu, u njegovoj kući se je postilo redovno barem svakog petka. Nije on bio nikakov prezelozni pienticulus, ali nije volio i uvijek je odlučno osuđivao uvlačenje slobodoumnjačkih protuvjerskih importa ili vjerskog indiferentizma u književnost, znanost, politiku i obiteljski život. Znadem, da mi je jednom istumačio nevolje i katastrofe djece odlične jedne hrvatske obitelji riječima: nije ni čudo, da su djeca pošla po zlu, ta ona nisu nikada vidjela, da im se mati prekrstila ili spomenula ime Božje, da i njih na to priuči.

Iskreni poštovatelji Smičiklasovi s velikim su zadovoljstvom primili vijest, kako se je Tadija sam o svojoj domisli i želji dao kratko vrijeme pred smrt, kada se je radilo o eventualnoj nuždi, da se podvrgne teškoj operaciji oboljele noge, providiti svetim tajnama. On je bio uvjeren katolik i smatrao je ne samo potrebom svoga srca, već i dužnošću vjernosti prema svojoj crkvi i vjeri, da se pripravi na polazak sa ovog svijeta u neprolaznu vječnost onako, kako je to dostojno kršćanina katolika. U tom su mu bili uzornici njegovi uzori: Franjo Rački, biskup Strossmayer i naročito njegov njegovu srcu toliko dragi stric križevački biskup Đuro Smičiklas. Mene njegova pravednička kršćanska smrt nije iznenadila, jer sam poznavao njegovu iskrenu odanost vjeri i njezinim svetinjama. On je vrlo rado općio s dobrim, inteligentnim i savjesnim svećenicima, kao da mu je bilo najmilije društvo. Ta on je zapravo i živio, kao da je zaređen bio za svećenika, te me način njegova života podsjeća na onu bretonjsku priču o bijeloj ptici, što svako jutro dolazi na krov onih, što su imali da postanu svećenici, a nisu došli do ređenja i do prve svoje liturgije.

Iz njegova prikaza života biskupa Strossmayera u jednoj kratkoj ali vanredno temeljnoj studiji i kasnije u ovećoj knjizi u akademijinom izdanju razbire se, kako je on dobro uzeo na oko iskrenu odanost Strossmayerovu katoličkoj crkvi i kako mu je mnogo do toga bilo, da u pravom svjetlu istakne baš tu crtu u životu veleumnog mecene hrvatskog naroda protiv pokušaja s nekih strana, da ostane u tom pogledu sjenka sumnje na velikom biskupu. Kako je Tadija bio uopće čovjek široka duševnog horizonta, nije u njega bilo ni u čem tjesnogrudnosti ni sitne formalističke zeloznosti, pak je tako baš on bio najdorasliji, da u punom svjetlu prikaže hrvatskom svijetu veli-

čajnost pojave biskupa Strossmayera na crkvenom, narodnom i kulturnom polju, koju veličajnost je zapazio bio sav veliki kulturni svijet, da po njoj obrati pažnju i našemu narodu, u kom je takov genij ponikao.

Spomenuo sam, kako je Tadija osobito poštivao uspomenu svoga strica biskupa Đure Smičiklasa. On mu je podigao impozantan grobni spomenik na križevačkom groblju, te nikada nije propustio, da mu dade grob okititi i da se pomoli na njemu za ispokoj njegove duše na dan svih Svetih, dok ga nije bolest uz krevet prikovala. Svi mi, koji smo poznavali pokojnoga biskupa Đuru Smičiklasa, komu sam i ja jedno vrijeme bio sekretarom, znali smo, kako je to bio vanredno darovit i uman čovjek i kako je u njegovim grudima kucalo veliko i plemenito srce. Bio je među biskupima na vatikanskom koncilu jedan od najboljih latinista, a isto je tako upravo klasično vladao i talijanskim i njemačkim jezikom. Da nije bio upravo pretjerano skroman i da nije bio zaokupljen brigama oko obezbijeđenja biskupskog beneficija za svoje nasljednike na biskupskoj stolici, njegovo ime bi se spominjalo među imenima najvećih hrvatskih biskupa. Ovako je samo njegova najbliža okolina znala, koliki je u njega bio talenat i kako zlatno srce. A najviše je to znao i umio ocijeniti njegov sinovac Tadija. U maloj siromašnoj seoskoj graničarskoj zadruzi u malom seocu Reštovu u Žumberku ponikoše tako dva velika talenta, dok je i prije već sjedio na biskupskoj stolici u Križevcima apostolski čovjek, biskup Gabrijel Smičiklas, iz druge krajiške zadruge u selu Sopote, također u župi Sošičkoj u Žumberku.

Đuro Smičiklas je odmah poslije revolucije u Ugarskoj, počevši od g. 1849. župnikovao na sadanjoj mojoj župi u Novom Sadu. Našao sam njegovom rukom latinskim jezikom zabilježenih u knjizi za registriranje zvaničnih spisa i dogodovština župe vrlo zanimljivih bilježaka iz onog bunog doba. Na prvoj stranici napisao je vrlo lijepim rukopisom slijedeću pripomenu: »Protocollum actorum officiosorum Parochiae graecocatholicae Neophantensis post infelicem Catastropham deletae totali incendio praenominatae civitatis deperditaque eodom tristi casu omnia parocivitatis Protocola et documenta instaurata eodem anno per dominationem die 13. Septembris in Parochum et Vadiaconum Neoplantensem Georgii Smičiklas ad id usque Vicarii Eppalis in Dalmatici in hac Parochia per eundem duci coeptum.«

Prvi čin Đure Smičiklasa na parokiji Novosadskoj bijaše: poziv na sabiranje milodara u invalidski fond bana Jelačića, kojega je uspomenu on i kasnije kao biskup visoko poštivao. U tom duhu je odgojen bio i Tadija. Pišući temeljno sastavljeni prikaz života i rada Ilirca Vjekoslava Babukića, Tadija je mnogo toga iznio po usmenoj predaji i pripovijedanju svoga strica Đure i očevica događaja iz vremena ilirskoga pokreta, prepošta kaptola križevačkoga Vasilija Poturičića. Zato i jest taj prikaz tako živo i zanimljivo i temeljno napisan, te je postao jedno od najpouzdanijih vrela za proučavanje ilirskoga preporodnog doba. Kada je Tadija taj prikaz Babukićeva života i rada sastavljao, stanovao je u grk. sjemeništu, te sam mu i ja kao njegov đak pomagao razvrstavati po kronološkom redu pisma i razne spise, nađene u Babukićevoj ostavštini. Tu sam vidio pisma banice Jelačićke, u kojima ona poziva Babukića, neka dođe banu u pohode, koji da često pada u melankoliju. Vidio sam pisma Gajeva, Preradovićeva i mnogih drugih velikana iz onog velikog vremena. Tadija je svako to pisamce, i svaku bilješčicu s najvećom pomnjom i pietetom pročitao. Takov je on u svemu bio savjestan i točan. Treba samo uzeti na oko, kako je, pišući prikaz života i rada Franje Račkoga, dao sebi truda, da potraži i pročita čak i mnogobrojne novinarske i političke Račkijeve članke, samo da svestrano prikaže hrvatskomu svijetu toga velikana.

Znao bi se više puta tako zanijeti u razmišljanje o materijalu, što ga je za svoje naučne i biografske spise pribrao i proučavao, te se u razgovoru sa iznenadnim posjetnikom nije po nekoliko minuta mogao otrći od toga razmišljavanja. Bio je uopće dubok mislilac, i ako je volio slušati duhovitu šalu, sam je uvijek bio ozbiljan i nekuda po prirodi svojoj otmjen i dostojanstven, te je i najintimniji mu prijatelj uvijek osjetio, da govori s pravim, potpunim čovjekom uma, srca i značaja. Koga je jednom zavolio, ostao mu je privržen do kraja; ali je pogotovo bilo nemoguće razbiti njegovu rezerviranost i nesklonost prema ljudima, koje je upoznao kao beznačajnike, tvrdoglavce, sebičnjake, zlobnike, prevrtljivce i štrebere. Kao »vir in omnibus integer« on je ipak bio blag prema slabotinjama drugih, tek beznačajnosti, bezdušja, lažljivosti, štreberstva i farizejstva nije mogao podnositi. Uzaludan je bio svaki pokušaj prevrtljivaca, da se k njemu približe. Njegove simpatije i antipatije bile su neka vrsta prirođene mu intuitivne duševne dispozicije prema ljudima, s kojima se je u životu sastao. Zato se pogotovo nije nikada prevario u svojim sudovima o ljudima, koje je na oko uzeo.

Poslije prestanka bivše obzoraške stranke, on se je sasvim povukao sa političkog polja i osjećao se sve više osamljenim. U pismu od 18. VII. 1907. piše mi među inim dolsovce: »Bože moj! u nas sve to gore, moj Todore. Daj samo sjenku slobode, već se stvori deset stranaka i toliko dnevnika, da svi skupa pokažu, da nismo sposobni za bolju budućnost. Ja sada stojim izvan politike i ne pripadam ni jednoj

stranci«... »I naše literarne i društvene prilike takove su, da se ja od njih držim po strani. Ja se samo time tješim, da je to moje svestrano nezadovoljstvo plod moje starosti, a starost uvijek, više puta bez razloga, prigovara mladosti, koja je možda bolja nego što mi stari mislimo. Daj Bože, da bude tako!« —

Još mi u tom pismu piše: »Ovdje se podržava kandidatura doktora Bauera za biskupa u Đakovo. Bojim se ipak, da ne će Madžari pustiti nama taj masni zalogaj.« Tim je veće bilo veselje Smičiklasovo, što je doživio imenovanje Bauerovo za zagrebačkoga nadbiskupa i što nije ni na đakovačku biskupsku stolicu došao tuđinac, kad već nije postao Strossmayerovim nasljednikom njegov i Smičiklasov ljubimac dr. Anđelko Voršak.

Kao svetinju čuvam mnogobrojna Smičiklasova pisma, što mi ih je amo od g. 1880. pisao. Iz tih pisama prosijeva lijepa njegova duša, i ja sam po njima bio upućen u mnoge stvari o razvitku i toku naših političkih i kulturnih prilika u našem centru u Zagrebu, bez kojih mi inače ne bi bilo moguće mnogo štošta razumjeti u udaljenosti od toga centra. Neko vrijeme, naročito u godinama devedesetim i sve tamo do pred tri posljednje godine primao sam i po tri pisma mjesečno od njega. Naročito su nježno i upravo očinskom toplinom pisana pisma, u kojima mi daje savjete i obavještaje u toku moje teške borbe za obranu moje egzistencije i časti. U onim za me tako teškim danima zauzimao se je plemeniti naš Tadija za moju pravednu stvar tako toplo, ustrajno i s tolikom orientiranošću, te nije prošao dan, a da se ja ne bih za svoga dobrotvora Bogu pomolio. Pored tolikih svojih poslova na sveučilištu i u akademiji uvijek je on imao na umu i moju stvar, te sam imao prilike uvjeriti se, kakove je on imao velike veze i koliko je poštovan bio od prvih odličnika svećeničkog i svjetskog staleža. Nije ovdje mjesto, da o tom opširnije govorim; ali me srce nagoni, da i ovdje odam plemenitoj njegovoj duši hvalu na svemu, što je onda za me učinio. Nisam ja od njega tražio ni trebao materijalne pomoći, ali u teškim i preteškim onim za mene danima bio bih, kako i onako nisam bio pravo zdrav, možda i klonuo, da nije uz mene stojao tako uman i plemenit savjetnik i interventor u krugovima, do kojih bih bez njega bio jedva dospio. Kada pogledam ogromnu rpu mojih predstavaka na razne forume i neposredno u Rim i na mnogobrojna Tadijina pisma, što mi ih je u toku onih sedam teških godina pisao, još me i sada presvoji tuga, kada uzmem na um, što sam sve prepatio i kako li je teško doći na ovom svijetu do pravde bez posebne božje pomoći i dobra prijatelja. Znadem, da je i dobri naš Tadija iskreno sa mnom dijelio moju ogorčenost i tugu u onim teškim za me danima. I tu se je on pokazao plemenitim čovjekom i rodoljubom. Naplatio mu to pravedni i dobri Bog u rajskom veselju. Nije se radilo samo o mojoj ličnoj sudbini, već je to bila borba i za zamašne načelne stvari, o kojima su do sada samo najbliži prijatelji i znanci, naročito naš plemeniti Tadija, bili upućeni.

Kako su Smičiklasova pisma većinom povjerljive, intimne sadržine, nisam namjeran, da ovdje iznosim njihovu sadržinu. Iz pisama o našim javnim stvarima dala bi se sastaviti zanimljiva slika o mišljenju jednoga od naših najumnijih inteligenata o toku razvitka naših političkih i kulturnih prilika u posljednjih trideset i pet godina. Smičiklas nije bio ni optimist, ni pesimist, i vjerovao je u prošlost i budućnost hrvatskoga naroda.

Neizmjerno je veseo bio, što je njegova »Hrvatska Povijest« tako oduševljeno bila pozdravljena i što je u nekoliko dana na jagmu bila raspačana. U pismu od 15. IV. 1888. piše mi u Košt u Žumberku, gdje sam onda bio administrator župe, o tom: »Prije svega hvala Vam na ljubeznom pismu o mojoj historiji. Hvala Bogu! moj trud nagrađen je upravo obilno time, što se danas već u četiri hiljade Hrvata moja knjiga nalazi i svagdje pohlepno čita.«

Uvjeren sam, da ju je »Matica Hrvatska« bila štampala u više primjeraka i u drugoj i trećoj nakladi, da bi se isto tako to sjajno djelo Smičiklasovo raspačalo bilo.

I u svojim pismima bio je Smičiklas onakov, kakov je uopće u životu bio. O sebi je najmanje govorio, sebe nije nigdje isticao, nije se otimao, da jedini on vodi riječ, i znao je kada, što i gdje treba da zahvati u govor i posao. Sve je on predviđao sa višeg, općenitog stanovišta. Nije volio razmetljivosti, isticanja egoizma i bučne pozerske metode u ponašanju i radu. On nije bio osobit govornik, nije imao za to organa, bio je preozbiljan i presavjestan za nabacivanje frazama i riječima. Sve je u njega bilo jasno, precizno, dobro smišljeno. Nije volio kolorature ni velike teatralne geste, bio je u svemu prirodan i neusiljen, čovjek poštenja, duha i srca. Ljubio je svim žarom svoje duše hrvatsku svoju otadžbinu i ljubav prema njoj bila je u njega jača od svake druge ljubavi. U njenom svjetlu presuđivao je on ljude i prilike. On je smatrao hrvatstvo neke vrsti svojom velikom rodbinom i tako je sav svoj život i svoj rad udešavao, da bude hrvatskom rodu od koristi i na čast. Sav se je dao u službu znanosti u korist narodnoj stvari, o sebi i za sebe nije vodio brige. Nije se on nigdje gurao u prve redove, nije tražio prvenstva, već je on bio tražen i nošen na sve odlične pozicije, kamo je po svojim vrlinama i sposobnostima spadao kao najdo-

stojniji i najvrjedniji. Velik je i u tom bio, što je ostao do kraja života prema svima, koji su s njime bili u dodiru i saobraćaju, uvijek isti i uvijek jednako mio. skroman i dobar. Za njega nije vrijedilo pravilo: honores mutant mores.

Posljednji put sam ga živa vidio u Zagrebu, u mjesecu veljači g. 1912. Našao sam ga vedra i tjelesno i duševno na oko kao i prije toga. Ali već onda sam bio obaviješten, da mu popušta pravilno djelovanje srca i da su liječnici ustanovili kod njega neke sklerotične degeneracije i da se je već onda bilo bojati, da će najednom oronuti, naročito ako dođe do gangrenoznog procesa na jednoj nozi, na koju se je znao tužiti. Bio sam redovno po prijateljima obavještavan o toku njegova bolovanja. Posljednje vrijeme padalo mu je sve teže i pisanje listova, pak tako sam i ja porjede od njega dobivao odgovore na svoja pisma i čestitke o raznim blagdanima. Posljednjim pisamcem od prije više mjeseci izrazio je želju, da se vidimo u Zagrebu i napomenuo je u kratko, da ne stoji najbolje sa zdravljem. I ako je znao, da će exitus njegove bolesti biti letalan, nije se podao tuzi ni očaju, vjerovao je u nastavak života iza groba, i kako je uvijek bio pošten i pravedan čovjek, nije ga morila grižnja savjesti. I ako je uvijek bio skroman, nije se mogao oteti uvjerenju, da se je onim, što je učinio na znanstvenom polju i kao profesor i rodoljub, dostojno odužio svomu narodu i da nije uzaludu živio. Zato je mirno gledao smrti u oči, te je doista i umro, kako je i živio: smrću pravednika, bez predsmrtne borbe, kao da je u blagom snu, izmiren s Bogom i ljudima, preletio iz zemske doline suza u kolo svojih miljenika u carstvo duhova.

Svomu je narodu ostavio u neprolaznu baštinu monumentalna naučna djela i klasičan primjer, kako treba živjeti i umrijeti.

*

I time završujem ove moje drage uspomene na našega nezaboravnoga Tadiju Smičiklasa. O mnogom čemu, što bih još mogao i znao u okvir tih uspomena unesti, nije još došlo vrijeme, da se piše. Meni i nije druga namjera bila, nego da dadem oduška ožalošćenom srcu nad smrću toga plemenitoga i odličnoga našega velikana i da osvježim i u svojoj duši i u dušama njegovih prijatelja i poštovatelja uspomene na njega kao čovjeka i prijatelja, i da se oprostim s njegovom dragom sjenkom, kad već to ne mogoh učiniti nad njegovim grobom.

Novi Sad, 15. srpnja 1914.

Josip Badalić:

O, pođite . . .

Ja čeznem za čarnom alejom cipresâ,
Štono se bijeli kraj morskoga žala —
I skriva diskrètno samotnu klupu,
Kuda je sjena magična pala.

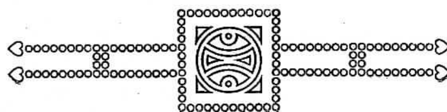
Onàmo bih htio Vas da povèdem,
Kada se prvo sumračje spusti, —
U suton, — kad burno počine more,
I stinu se njegovi valići gusti.

Uz nečujno disanje smirena mora,
Ispod cipresa u samotnoj sjeni:
U uzdahu nijemom ja želim Vam reći,
Kakovo more bjesni u meni.

Ja želim Vam reći čarobnu tajnu,
Štono mi vedre smućuje danke,
Što redom mi mirne otimlje noći —
Spokojne noći i smirene sanke.

— — — O, pođite 'namo nečujnim krokom,
Kada se suton lagani spusti,
O, pođite, burno kad počine more
I stinu se njegovi valići gusti...

Ja s Vama bih pošô alejom cipresâ,
Štono se bijeli kraj morskoga žala,
Ja s Vama bih pošô do samotne klupe,
Kuda je sjena magična pala...

Ante Petravić, — Murvica, p. Bol:

„Je l' ko koga ubio?"

Mogla su biti tri sata po ponoći, kada se Jakov Boterov prenuo iza sna, protr'o oči, pogledao na stakla prozora, užgao svijeću, skočio s postelje, i stao se obuvati. Svu se noć budio, jer mu se po pameti vrzla misao o jutarnjem lovu na prepelice. Pošto se uredio, popio je po običaju kap crne kafe, dozvao psa prepeličara, uzeo svu lovačku potrebu, a pušku prebacio reko ramena. Na vratima se kuće zlamenovao, uputio se kroz gradske ulice i uličice i u brzo se našao na kraj gradu.

Jesensko je doba po jematvi. Vinogradi istom otrgani. Nad poljem visi još jesenska noć, tek slabo mjesečevo svjetlo pred zorom jedva da osvjetljuje polje i put, kuda mu je prolaziti.

Jakovu Boterovu bio to po tisući put, što ustaje u ovo doba noći i rani u lov na Vrh. Doba je godišnje, kada prepelice sele na jata preko Vrha. Tada je najzgodniji zeman prepeličarima za lov. Ali do Vrha su dva sata hoda, a Jakov je Boterov htio po običaju prvi doći i zauzeti najzgodnije mjesto.

Jakov Boterov ne bijaše praznovjeran čovjek, i ne bojaše se vukodlaka ni macića ni vila ni vieštica. On se uvijek rugao i pučanima i pučankama, kada pripovijedahu svakojake nevjerojatne zgode, što ih pučka mašta umije izmaštati. Ma da se ne plašijaše u svako doba noći ustati i poći sam samcat u lov, ipak mu ne bijaše ugodno proći mimo gradsko grobište, kuda vođaše najkraći put do Vrha. Kada bi došao na kraj gradskim ulicama, zakrenuo bi radije stazom, što vodi put Vrha, ali za nekoliko stotina koraka daleko od grobišta; a tuda je bilo malo dalje. I jutros se uputio istom stazom, te mu već za nekoliko časaka uzmakoše i zadnje gradske kuće i zadnja osamljena crkva. Taman stiže do mjesta, gdje mu s lijeve strane ležaše gradsko grobište, zasjenjeno i iskićeno mrkim i vitkim čempresima, koji tamno mjesto još tamnijim čine. Na preslaboj mjesečini ipak sred mrkoće čempresa raspoznavaše se bijela grobišna crkvica. Kao pravi vjernik prekrsti se. U čas mu padoše na pamet mrtvi i sve ono, što je o mrtvim dušama u djetinjstvu čuo pričati. Te ga priče iz djetinje dobi ne ostaviše bez utiska, pa i sada u zreloj muževnoj dobi prolazeći ovuda svaki se put malko naježi. I ovoga puta iste mu se misli i uspomene navrnuše na pamet. I ako ne jak i odlučan, ali svakako omanji strah obuhvati mu srce, trnci mu prođoše tijelom, a kose se malo naježiše.

Da ga mine taj strahić, obrnu pogled od lijeve k desnoj strani. Opazi sebi na desnu, jedno pedesetak koraka daleko, oveće i gusto obraslo stablo smokve, sa koje još ne bijaše opalo lišće.

Pričini mu se, da nešto u krošnji stabla šuška. Ustavi se, upilji oči, naćuli uši, i uistinu nešto je u krošnji stabla šuškalo i micalo se. Pričeka... Kao da vidi nekoga, gdje stoji uspravno sred krošnje stabla, i kao da bere smokve, one, što običavaju zaostale zrijati po jematvi. Pripazi bolje i zamisli se: Ko bi sada na ovaj sat išao, da bere smokve? Pa i način šuškanja ne prilikuje branju smokava. Da nije kakva mrtva duša, što se tu muči? Čuo je u djetinjstvu pričati, da se duše mrtvih vrzu i muče u krošnjama velikih stabala, da ispune pokoru. Njemu to pučko vjerovanje nije išlo u glavu; ali, ali, što on zna, i što ne bi moglo biti moguće?

Međutim osoj, što se ispružio u krošnji stabla, i dalje šuška, a on ga sve to pozornije motri. Da nije kakav njegov lovački drug, što se hoće s njime da našali? Podranio i sakrio se u krošnji stabla, da ga priplaši, pa iskuša njegovo junačko hvalisanje, da se ne boji mrtvih. On, Jakov Boterov, toliko se puta junačio pred svojim prijateljima i lovačkim drugovima, kako se on ne plaši od tih mrtvačkih prikazanja. Rugao se tim pučkim praznovjericama, te stoput u razgovoru ponavljao, neka se njemu prikažu ti vukodlaci, kad noću ide u lov, pa će ih on poslužiti puškom u ruci.

Dok je njegova hitra misao sve ovo prebacila preko glave, osoj u krošnji smokve i dalje šuškaše, a on ne mogaše poradi slaba svjetla mjeseca, koji već i zalazaše za goru, da razabere, što je u krošnji. I dok ga s jedne strane uzbuđivaše strah pred mogućnošću mrtve duše (što kao vjernik dopuštaše), te mu se kose naježiše, a strava krv ledijaše, na drugu stranu misao, da to ko od živih s njime zbija šalu, stade ga dražiti i srditi do bjesnila. Pograbi vjernoga psa, koji se kod njega bijaše ustavio, diže ga na gomilu i pokaže mu lovačkim migom put smokve, s koje još uvijek dopiraše šuškanje. Pas pogleda onamo, ali u mjesto, da po običaju pođe put mjesta, kamo mu označi gospodar u lovu, odvrne se gospodaru i skoči s gomile na put. To Jakova Boterova još više preplaši i podraži. Sad već nije znao nagađati, što bi moglo biti: Da je kakav prijatelj, što ga tu dočekao, da ga preplaši i s njime se našali, pas bi za

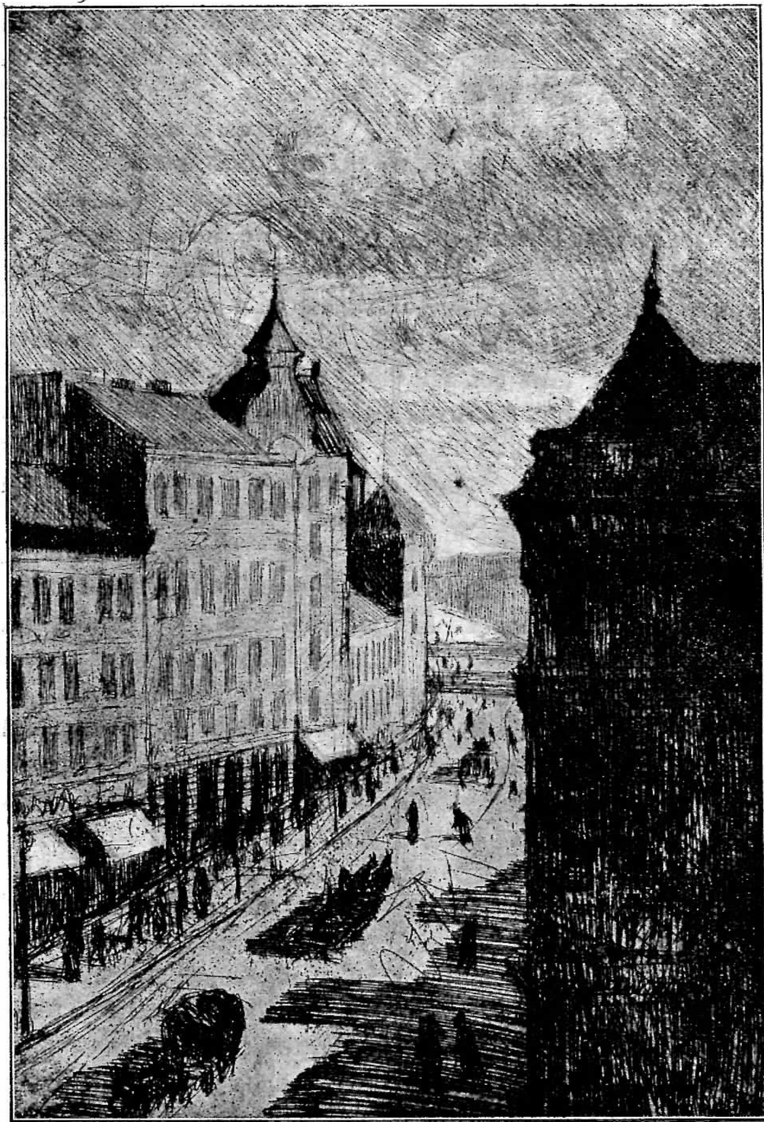
stalno bio krenuo onamo put smokve, a umjesto toga pas se odalečio. Odjednom se nešto domisli:

— Hvaljen Isus! — pozdravi običnim poljskim pozdravom, ali sada drhtavim glasom. Sa smokve niko ne odgovori, a osoj u krošnji i dalje šuškaše.

— Hvaljen Isus! — nazva jače Jakov Boterov, ali se i opet nitko ne odazva, a osoj u krošnji i dalje šuškaše.

— Ubio sam čovjeka! — uskliknu Jakov Boterov, udari se rukom po glavi, prebaci brže bolje pušku preko ramena, i stade bježati uz Vrh.

Strah, tuga, grizodušje, pokajanje, sve to u jedan mah provali u njegovu nutrinu. Nije li to mogao biti kakav siromašak, koji se gladan htio nasititi smokvama, te mu se nije odazvao, da se ne odade? Nije li to moglo biti kakvo kršteno čeljade gluhonijemo (a

V. Filakovac: Motiv iz grada (crtež).

— Odazovi se, jer ću pucati! — i jedva to izreče, skide pušku s ramena, stavi u nju fišek za velike ptice i uperi put smokve. Sav drhtaše od straha i bijesa. Omjeri bolje, i onaku uzrujanu pričini mu se nesumnjivo ljudski osoj, koji sada više ne šuškaše, već mirno stajaše. Puška puče, zadimi se, a nešto kao ljudska trupina pade na zemlju, snažno ljosnu, nekoliko se časova zatrza i umiri...

u gradu ih ima više), koje njegovih pozdrava i prijetnje nije čulo? Što je da je, bio je to čovjek — koji zapravo njemu nije ništa skrivio, i ako mu se na pozdrav nije odazvao. A koje pravo je on imao, da puca u čovjeka, što mu na pozdrav nije odgovorio? Ako je bio u kradnji, opet nije njegovo krao, niti mu je ko dao oblast da brani tuđe. Pa da je smokva i njegova, zar za malo smokava ubiti čovjeka? Da je

to bio koji lovački drug, da ga zaplaši, bio bi napravio kakvu šalu ili podražavao mrtvačkom govorenju, kako to narod priča. Nesumnjivo, ko bio da bio, brao je smokve, i onda se htio pritajiti ili je bio gluh.

Sve je to ujedanput navrvjelo u pamet Jakova Boterova, i on je kao lud stupao uz Vrh. Ubio je čovjeka, ubio brata svoga po Bogu, ubio krštenu dušu — ko psa. Ubio ga ni kriva ni dužna. Eto on je sada ubojica, i ništa drugo nego ubojica. Sve ga je to mučilo do u dno duše, i stao je i suze točiti. Želio je, da se nije dogodilo, ali popravka više ne bijaše: mrtav, pa mrtav.

Sve to tako prevrtajući pameću i žureći se uz brdo stiže na Vrh. Pogleda na uru: pet sati je. Već se počinje i razdanjivati. Sjedne umoran na kamen i promisli, šta će: Od mrtva koristi nema. Ako se dozna, da ga je on ubio, nema mu spasa, doživotno će na robiju, u tamnicu, on, koji nije nikada ni vidio tamnice. Da se očituje i ispriča, ne bi mu ništa pomoglo. Kad nije niko vidio, zašto da ne prešuti ubojstvo? Domalo će doći i drugi lovci. Prehinit će, kao da se nije ništa zbilo. S njima će u lov čitav dan, a to će biti najbolji svjedoci, da ga on nije ubio — ako se bude ispitivalo, ko je u taj dan bio s puškom izvan grada. Dä — ali on je došao prvi na Vrh i sâm, pa se može pomisliti, da je on počinio ubojstvo pucanjem. Ako ostali lovci stignu na Vrh skupno, onda je čovjeka ubio onaj, koji je prvi i sâm samcat došao na Vrh: a to je opet on. Lovački će drugovi po svoj prilici, dođu li zajedno, proći kraćim putem mimo grobišta, a ubijstvo se dogodilo blizu puta udaljena od grobišta. Drugovi znadu, da on, uprav on, običava tim putem prolaziti za Vrh. Ne ostaje drugo, nego ne dočekati ostale lovce. Tako će se misliti, da on toga dana nije ni bio u lovu. Istina, jučer je izjavio, da će u lov, ali on će lako naći, čime da se ispriča, što nije došao u lov. Sve u sve smisli i skupi, da je najbolje put pod noge i ne sačekati lovačku družinu. To se zna, povratit će se drugim putem, jer valja da sebi zamete trag. I bez daljega otezanja uputi se Vrhom k sv. Nikoli i dalje.

Kad se posve razdanilo, on bijaše već prevalio vrhunac sv. Nikole. Naskoro ču za sobom prvo pucanje u prepelice, i bijaše zadovoljan, što je izmaknuo vidiku drugova. Žurnim korakom spusti se kasom niz sv. Nikolu ka Gvozdu.

Kada prispje do ždrijela, što dijeli vrhunac sv. Nikole od Gvozda, olakša mu pri duši. Umoran, više od straha i duševnoga trganja i grizodušja, nego li od hodanja, sjedne, da otpočine. Prva mu misao bijaše, da se nakon malo odmora spusti niz ždrijelo, pa preko Svirača doma. Bijaše ga svega prevladala misao: naći se čim prije kod svoje kuće. Time će zatajiti svoj polazak u lov i zatrti svaku sumnju, da je on počinio ubojstvo. Ali dok se tako na kamenu odmaraše, usprotivi se njegovoj namisli nova poteškoća. Mora proći kroz nekoliko gradskih ulica, da dođe do svoje kuće. Dan je eto već osvanuo, i ne samo što će ga vidjeti, da se iz lova vratio kući, nego će se znanci čuditi njegovom neuobičajenom povratku. Čim se po gradu raznese glas, da je poginuo čovjek pogođen lovačkom puškom, njegov nevremeni povratak može pružiti najbolji povod, da na njega padne sumnja o ubojstvu.

Sunu mu misao, da sakrije pušku i lovačku prtljagu, i da se onako bez oružja vrati kući, a prehini, kao da je bio u polju samo na šetnji. Ali u to neko proviri iza ždrijela: Išao je njemu nepoznati težak iz Plaže put grada. Taj mu dolazak prismete namisao. Pusti, da težak prođe uz običajan pozdrav, a on se uputi kosom Gvozda, pa je stupao dalje i dalje, kao da je tuda lovio.

Bijaše već podne, kada stiže do Vratnika, gdje put vodi dolje navrh Pitava. Spusti se niz obronak, i naskoro prolazaše brežuljastim poljem, po kojemu amo tamo težaci skidahu s vinove loze starice.

Bijaše lijepo jesensko popodne. Žuto-crveno lozino lišće prekrivaše rodno polje poput šarovitoga plašta. Amo tamo na skupine, gdje je polje prešlo u malo krši, osule tamne masline. Jakov se Boterov običavaše za ovakvih dana ustavljatti i uživati u ljepoti i čaru polja i prirode. Ali danas smućen u duši ne imađaše ni volje ni vremena za promatranje okoline. Unutarnja muka i duševno grizodušje gonjahu ga samo naprijed. Bijaše mu neugodno s kime se i susresti. Pričinjaše mu se, da će težaci, ma da ga ne poznavahu, u drhtanju njegovoga pozdravnoga glasa prepoznati njegovu krivicu. Izbjegavaše utrte staze, a nastojaše, da prevali polje poprijeko, samo da ne uđe ni s kime u razgovor. Osjećaše toliku zabunu u sebi, te mu se činjaše nemogućim, da se u razgovoru ne će čime odati. Takovim opreznim hodanjem prevali polje, opazi sebi na desno varoš Vrbosku, a kad stiže do borovika, zaustavi se umoran u hladu.

Istom sada sjeti se, da čitav dan nije ništa okusio. Sjedne — do njega polegne vjeran pas, koji kao da se čuđaše lutanju gospodara. Bar se tako pričini Jakovu Boterovu. Izvadi iz lovačke torbe nešto kruha i komad sira, ali ne mogaše ničega okusiti. Baci sve psu, a onda se opet vrnu mišlju na svoju nezgodu. Opet i opet mučile ga iste misli, ista muka, isto grizodušje i kajanje. Oćuti, da je veće boli prepatio u taj dan, nego li čitavoga svoga vijeka. Nesumnjivo, Bog mu je oprostio zločin, ali svijet... Zna za onu staru: Zaklela se zemlja raju, da se svake tajne znaju. Zar

ne će nikada otkriti ubojicu? Je li moguće, da se nikada ne obazna? Što bilo da bilo, on ide kući. Trag je vješto zameo; polazak na Vrh može zanijekati. Čemu dalje ostati u polju? Već je brzo i sunčani zapad, a kad dođe kući, bit će i večer.

Uputi se putem, što vodi iz Vrboske u grad. Sada mu pade nova misao: Je li se doznalo kroz dan u gradu za ubojstvo i što se govori?

Tako idaše prevrtajući pameću svakojake misli. Nedaleko grada ugleda ženu, što u predvečerje dolazi k mužu, da mu pomogne pri prtenju lozinoga pruća. Srce mu naglo uskuca, tijelo uzdrhta, a lice problijedi. To bijaše prvo čeljade, što ga nakon jetnaest sati lutanja susretnu iz rodnoga grada.

Žena ga prva pozdravi običajnim »Hvaljen Isus«. Umjesto običnoga odgovora Jakov Boterov, od muke, uzbuđenja i smetenosti, da nađe odmora svome duševnom nemiru, ni pet ni šest, nego upita:

— Je l' ko koga ubio?

— Ne, čovječe, što ja znam! A zašto to pitate? — odvrati žena začuđena s njegova pitanja.

No Jakov Boterov ne odgovori, nego još jače zabunjen, kao bez svijesti, projuri naprijed...

*

Sutradan puče po gradu glas, da je netko ubio Petru Kovačeviću pod smokvom nedaleko grobišta — kozu.

E. Laszowski, — Zagreb:

Drežnik.

(Povjesna crtica.)

Danas se lako i bez muke može doći u Drežnik. Poštanski automobil, koji polazi iz Karlovca na Plitvice, treba oko pet sati do Drežnika, gdje je i postaja. Nekoć je to teže bilo i napornije, a skopčano s većim troškom. Selo je Drežnik dosta veliko, ali nema nikakovih historijskih uspomena. Sve je novije, a zidane zgrade potječu iz vremena opstanka vojne krajine.

Nedaleko od toga sela, do Korane, koja baš ondje čini jači zavoj, stoji podor staroga Drežnika, nekoć sijela i utvrde stare hrvatske županije drežničke, a kasnije znamenite utvrde protiv provala turskih. Grad stoji 420 m. visoko iznad mora, prijedjel je naokolo kršovit, a između visokih pećina u dubokoj usjeklini probija se Korana, kojoj su ishodište prekrasna Plitvička jezera. U selu je Drežniku raskršće triju prometnih cesta. Jedna vodi u Rakovicu i dalje u Slunj, druga prema Vagancu, a treća prema Sadilovcu. Cesta, što vodi u Vaganac, prolazi dalje kroz Ličko Petrovo selo i Zavalje u Bihać. Kod Sadilovca se nalazi ispod strme pećine t. zv. Jankovićeva pećina. Ova je vrlo zanimljiva, jer je sprijeda zagrađena visokim zidom, koji sprijeda ima okruglu kulu. Na zidu se vide razni veći i manji otvori. To su bili prozori i puškarnice. Svakako je tu bila nekakova utvrda, u kojoj bi se sklonio narod pred turskim navalama. Kad je ovo građeno, ne zna se. Po načinu gradnje mogla bi ta građevina sezati čak u XV. vijek. Zidovi su još prilično uzdržani, jedino su na vrhu prilično oštećeni. Ovakovu obrambenu pećinu (špilju) nalazimo i kod Brloga na Kupi, koja nosi ime Vrlovka.

Prijedjel oko Drežnika vrlo je romantičan, a naročito klanac, kojim se vijuga Korana.

Grad je Drežnik danas pusta razvalina, i jedva se razabiru koje pojedinosti. Najbolje je sačuvana glavna okrugla kula, nu i ona je vrlo ruševna. Po samim razvalinama teško bi mogli stvoriti sliku, kako je taj grad nekoć izgledao. Tu nam pomažu sačuvani stari nacrti i slike. Prigodom crtanja povijesti grada Drežnika istaknut ćemo i opis grada i prikazati njegovu sliku u razno vrijeme.

Prijedjel, u kojem stoji danas podor staroga grada Drežnika, zapremala je u srednjem vijeku stara hrvatska županija drežnička. Spomen ovoj županiji nalazimo u listinama već g. 1185. Nema sumnje, da je već i u to doba stajao drežnički grad, kao utvrda županije i sijelo župana. Kako je izgledao, ne znamo, nu da se s vremenom širio i pregrađivao, to je izvjesno. Stara ova županija ili župa prostirala se između županije novigradske, plaške (Plasa) i modruške U crkvenom pogledu pripadala je biskupiji krbavskoj, koja je obuhvatala slijedeće župe (parochias), t. j. županije: Krbavu, polovinu Like, Novigrad, Drežnik, Plašku (Plas) i Modruš.[1]) Županija drežnička prostirala se od prilike oko Plitvičkih jezera i gornjega tijeka rijeke Korane, na istoku međašila je sa županijom novigradskom (de Nouo castro, Wywar), na jugu onkraj Gvozda (kapele) međašila je sa županijom krbavskom, na jugozapadu, takoder onkraj Kapele,

---

[1]) Smičiklas: Cod. Dipl. sv. II.

sa županijom Gackom, a na sjeverozapadu sa županijom modruškom.[2])

Kakova je bila prošlost županije drežničke do pod konac XII. vijeka, ne možemo ustanoviti. Za cijelo je bila i ona pozorištem dogadaja poznatih iz povijesti naroda hrvatskoga. Tek od polovine XIII. vijeka biva povijest drežnička jasnijom. Sigurno je, da je polovinom XIII. vijeka bila u rukama kraljevim, a njom upravljahu kraljevi pouzdanici.

God. 1253. oduzeo je kralj Bela III. (IV.) predima knezova Nelipića, plemićima Stjepanu, Ivanu, Vojnicu i Kvaču neke njihove posjede u primorskim stranama, navodno s razloga, da je to na probit države. Za ova imanja darovao im je županiju drežničku (Draxnik) sa svim pripadnostima i na vječna vremena.[3]) Kako su mršave vijesti, ne može se ustanoviti, da li su Ivan i njegovi rođaci doista stupili u posjed županije drežničke ili barem dijela njezinoga. Ako i jesu, to su ih zacijelo potisnuli možni knezovi Güssingovci, naročito knez Ivan i braća njegova Nikola ban slavonski i Henrik. God. 1278. bili su oni doista gospodari županiji drežničkoj.

God. 1278. dana 20. aprila sklopili su u Dubici knezovi Babonići: Stjepan ban, sin župana Stjepana od Vodice, brat njegov Radoslav, pak Nikola sin Babonegov, Vuk i Vučeta sinovi Jelenka, te drugovi ovih sinovi Arlandovi, Gordov, Irso i Grubiša sinovi Stjepana Lapačkoga sa braćom Ivanom, Nikolom banom i Henrikom Güssingovcima, međusobni mir, uzajamnu pomoć i savez u svrhu obrane od njihovih protivnika. Ovim su ugovorom dobili knezovi Babonići od Güssingovaca županije Pesetsku (Pezeth-Krupa), goričku (Guerce), Gaj, Drežnik (Dressnuk) i Novigrad (Novum castrum), te mjesto (villa) Petrinju.[4]) Ovaj je ugovor za cijelo uslijedio po nagovoru kapetana kralja napuljskoga Karla, a privolom hercega Andrije.

Rod Babonića, koji je već otprije bio imućan i jak, ovim je ugovorom vrlo ojačao, gotovo mu nije bilo premca u Hrvatskoj.

Iz kasnijih isprava razabiremo, da su Babonići za ove županije i posjede, koje im ustupiše Güssingovci, dobili kraljevksu potvrdnicu. Naročito se to spominje u ugovoru g. 1280. sklopljenom u gradu Ozlju 30. oktobra. Taj ugovor napisali su Güssingovci Ivan župan Vrbasa i Sane, Nikola ban Slavonije, Petar biskup vesprimski, a njime se obvezali, da će Babonića Stjepana bana, Radoslava i sinove Babonegove štititi u posjedu u Podgorju, Gorici, Drežniku, Gaju s Kladušom i Novom gradu te u oba Pseta (Pzet).[5]) To je bio vrlo znamenit ugovor.

Posjed i pravo Babonića na Drežnik potkrepljeno je 27. februara god. 1292. darovnicom kralja Andrije III. Još prije toga je zagrebački kaptol po nalogu kralja obišao međe posjeda županije drežničke. Učinjeno je to u prisuću kraljevog povjerenika Petra od Sane. Iz ovog opisa međa razabiremo opseg drežničke županije. Kao međaši spominju se: brdo Oslica (Ozlicha) uz Koranu blizu crkve sv. Jurja, zemlje Miloje sina Rekle iz Drežnika te Vučine sina Dragoslavova i njegovoga roda onkraj Korane, zemlje Jake sina Ivana sina Itemirova sina Vraniše od roda Kločkih, zemlje županije novigradske, dolina Predol; ovdje je Korana bila međom novigradske županije. Zemlje Slavine sina Slavne od roda Gezlića, i zemlje građana topuskih. Spominje se dalje kamen Solum, na kojem je uklesan križ. Dolina Jelendol (Ihelendol), cesta, koja je vodila na Gvozd, posjedi Mateja i Bartola sinove Grubeše, brdo Tuluzvrh (Tucluzmurh), zemlje županije Krbave (Gorboa), brdo Čeronošnik, (Cheremoznik), brdo Obnognica, zemlje županije gacke, ravnica zaborska (zaburuzka), veliko brdo Oštri vrh (Wztri), zemlje županije modruške, klanac Čikoga (porta Chykoga), te zemlje Babonića.

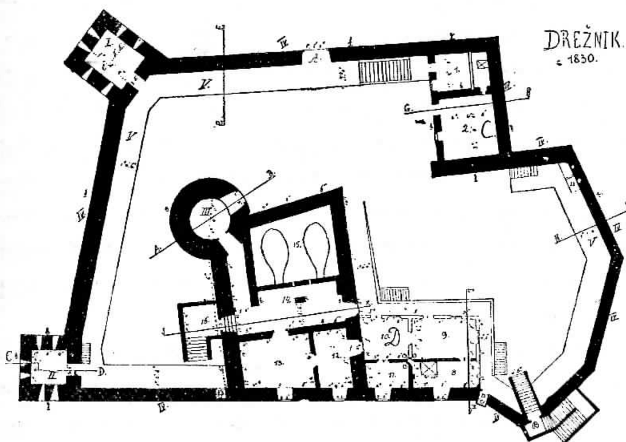
Dok je kralj Andrija III. izdao darovnicu za Drežnik knezovima Babonićima, dijelio je kralj napuljski Karlo II. Šepavi, otac Karla Martela, jur tada proglašenoga i okrunjenoga kralja hrvatskoga, očitoga protivnika Andrije III. i pretendenta ugar.-hrvatskoga prijestola, milosti svojim privrženicima knezovima Šubićima, banu Pavlu i njegovoj braći Đuri i Mladenu. U Brinoniji izdao je Karlo povelju 19. augusta 1292., kojom je Šubićima darovao Drežnik (Dyesnich), pleme Sučana (Suchunuy), te Pset sve do međa bosanskih, te od Hlivna do Senja, Gacke i Modruša. To je kralj Karlo učinio za zasluge, koje su stekli Šubići, pomogavši sinu njegovom Karlu Martelu sjesti na ugarsko-hrvatsko prijestolje, koje je i papa dosudio njemu po materi mu Mariji Kumanki.[6])

Tako su Šubići došli do županije drežničke, i time znatno proširili svoju vlast. Nu pitanje je, da li su tu županiju mirno uživali, kad znamo, da je pod izmak XIII. vijeka bilo u Hrvatskoj dosta burno vrijeme.

Za oblast drežničku otimali su se zacijelo i drugi velikaši, naročito Babonići. Poznate ciljeve kralja Karla Roberta, da sputa hrvatske velmože, osjetiše doskora i knezovi Šubići, koji su najviše pridonijeli, da je kralj Karlo Roberto došao na hrvatsko-ugarsko prijestolje. Zvijezda Šubića počne tamnjeti, a silni

[2]) Thallóczy: Codex Blagajanus 56.—58.
[3]) Bulletino IV. 70.
[4]) Smičiklas Cod. Dipl. VI. 240.
[5]) Ibidem. 362.—363.
[6]) Ibidem. VII. 104.

ban Mladen I. Šubić padne u ropstvo kralja Karla Roberta. Na razvalinama moći Šubića opet se diže rod Nelipića. Nelipići uzeše opet tražiti svoje pravo na drežničku županiju, koju su g. 1253. dobili od kralja Bele IV. (V.). Kralj Karlo Roberto potvrdi vojvodi Nelipiću, sinu Đure, a unuku Isanovom darovnicu kralja Bele za Drežnik (Drasnyk) 11. oktobra 1321.[7]) dok je Nelipić ustupio kralju svoje posjede naročito

Tloris grada Drežnika o. g. 1830.
Orig. u kr. zem. arkivu u Zagrebu.

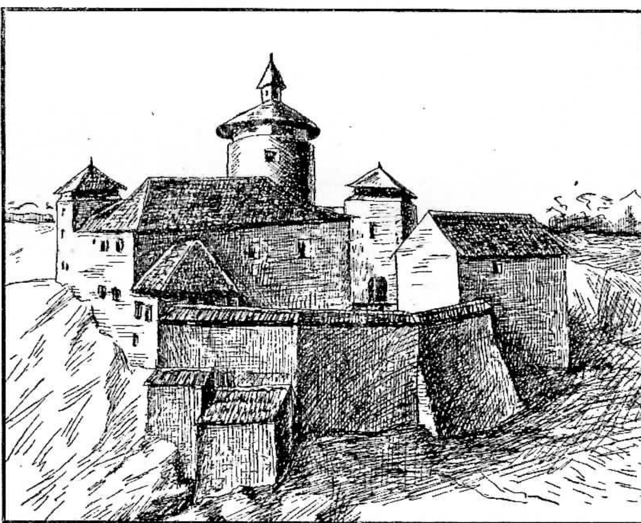
za gradove Unac, Počitelj, Srb, Sinj, Brez u Cetini pa Klis. Nu i Nelipić nije dugo bio u milosti kraljevoj. Tek što je zadobio Drežnik, opet ga i gubi. Ljubimcem kraljevim postade rod možnih knezova Krčkih — Frankopana. Dujam, sin Friderika kneza Krčkoga, pozivao se pred kraljem Karlom na obećanje kraljevo, kojim je županiju drežničku obećao još njegovom djedu Dujmu. Kralj je to uvažio i izdao mu 2. marta 1323. darovnicu za županiju drežničku.[8])

Evo tako dođoše knezovi Krčki-Frankopani u posjed ove drevne hrvatske oblasti. Držali su ju neprekidno do polovine XVI. vijeka.

God. 1364. potvrdio je kralj Ludovik I. Veliki Drežnik knezu Stjepanu Krčkomu i njegovom potomstvu.[9])

Na prostranom teritoriju stare drežničke županije zasnovali su Frankopani grad Tržac na Korani, koji doskora postade najvažnijom tvrđom i braničem Frankopanskih posjeda oko Korane. Drežnički grad postade tako samo pripadnost grada Tršca, a po tom nije ni čudo, da se god. 1449., kad su sinovi bana Nikole dijelili svoju djedovinu u gradu Modrušu, ne spominje grad Drežnik. Tom diobom dopao je grad Tržac kneza Bartola Frankopana.[10]) Poslije smrti Bartolove držao je sin njegov Anž (Ivan) grad Brinje, a brat njegov Nikola upravljao je sa svim kolikim tržačkim imanjem: Tršcem, Drežnikom, Furjanom i Bosiljevom. Ova sva t. zv. tržačka imanja potvrdio je 29. juna 1475. kralj Matija Korvin knezu Nikoli Frankopanu Tržačkomu.[11]) Knez Nikola bio je u tužnoj onoj bici udbinskoj god. 1493., u kojoj je zaglavio uz mnogo hrvatskih plemića i ban Mirko Derenčin. Sam Nikola s nekoliko drugova bio je zarobljen od Turaka, ali je požrtvovnošću svoje žene Jelisave Petevove iskupljen za teške novce. On je umro oko god. 1523. Poslije njegove smrti držali su njegovi sinovci Krsto i Vuk, sinovi Anžovi, grad Drežnik i cijelo tržačko imanje. Krsto je umro g. 1530. i ostavio sina Nikolu, dočim je Vuk umro bez muškoga potomstva. Poginuo je daleko od domovine na njemačkim poljanama boreći se junački u t. zv. šmalkadenskom ratu g. 1546. Drežnik je pripao njegovom sinovcu Nikoli sinu Krstinom.

Po gradu Tršcu prozvana je ova grana roda Frankopana knezovima Tržačkim, koja je rodila Hrvatima više velikih junaka i generala, koji su se odlikovali u borbi protiv Turčina sve do izumrća ove još jedino preostale loze Frankopana. S junakom i pjesnikom Franjom Krstom Frankopanom padne 30.

Grad Drežnik o. g. 1830.
Rekonstr.: E. Laszowski i Milan pl. Praunsperger.

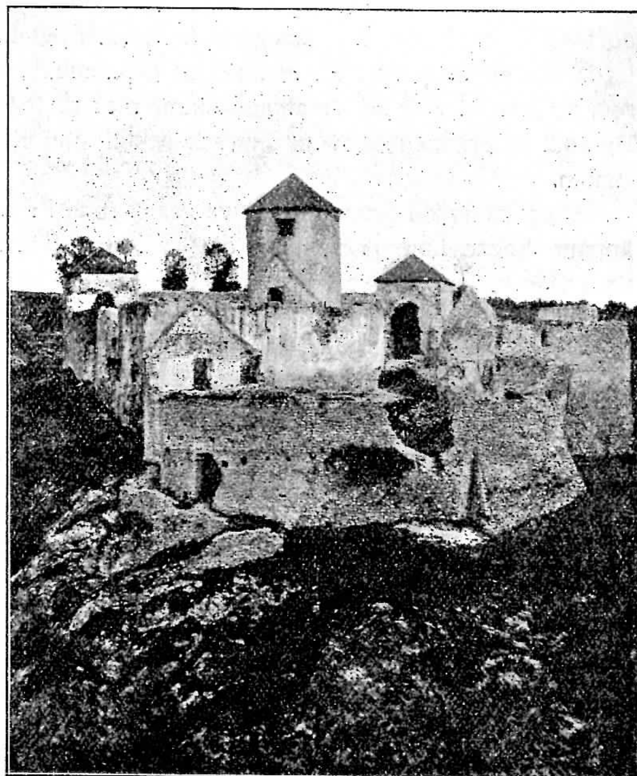
aprila 1671. zadnji njezin odvjetak, pod krvničkim mačem u Bečkom Novom Mjestu, u grob.

[7]) Ibidem IX. 86.
[8]) Ibidem 114.
[9]) Ova listina nalazila se je nekoč u arkivu grofova Frankopana u gradu Porpettu kod Udine, sada se nalazi u madžar. narod. muzeju u Budimpešti.

[10]) Prije N. R. A. fasc. 1646. br. 7., sada pod oznakom M. O. D. L. u kr. ugar. držav. arkivu u Budimpešti.
[11] Ova listina nalazila se je nekoč u arkivu grofova Frankopana u gradu Porpettu kod Udine, sada se nalazi u Budimpešti.
[12]) Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen XXII.

Šesnaesti vijek najkrvaviji je u povijesti hrvatskoj. Navale turske zaredale su. Sela i gradovi pretvaraju se u pepeo, a što Turčin ne poubija i zarobi, bježi sa svojih ognjišta i traži drugdje u domovini i izvan nje mirnije zatočište. Prvi su bili na udarcu Turcima baš posjedi Frankopana. Liku i Krbavu izgubio je već pokojni ban Ivan Karlović, a evo sada dolazi na red kraj oko Korane. Na udarcu među prvim gradovima bio je i Drežnik. Trebalo ga utvrditi i čuvati, kao i ostale gradove na Krajini. Zagovorom generala Lenkovića dobio je g. 1552. Nikola Frankopan 200 konjanika, da čuvaju Modruše, Drežnik, Mutnik i Tržac.[12])

Sa svojim pastorkom Krstom Gruberom imao je knez Nikola Frankopan mnogo neprilika radi samo-

Grad Drežnik.
Fotogr. † Ivan Standl.

borskoga imanja. God. 1559. se nekako s njim poravna, te mu je hotio založiti svoje gradove Tržac, Drežnik, Furjan i Bosiljevo. Ali se tomu svečanim prosvjedom pred kaptolom zagrebačkim oprla njegova rođena djeca: Stjepan, Gašpar, Uršula i Klara.[13]) Možda je to hotio učiniti stoga, što je predviđao silne navale Turaka. Iste te godine htjedoše Turci osvojiti Drežnik, jer su držali, da je taj grad spretno uporište za daljnja osvajanja. Ovaj put se prevariše, jer ih Herbart Auersperg junački dočeka i između Drežnika i Bihaća hametom potuče. Od god. 1552. stajala je u Drežniku carska posada od 20 momaka. Pošto je pako turska sila bivala sve jača i ozbiljnija, trebalo je pojačati drežničku posadu. Tako je g. 1563. povećana posada u Drežniku na 40 momaka.[14]) Nu već g. 1572. bila je u Drežniku posada samo od 20 haramija, koji su dobivali mjesečno 62 for. plaće. Ovakova posada bila je ondje i g. 1577., te je opskrbljivana iz Bihaća. To su za cijelo znali bosanski Turci, koji su početkom aprila 1578. velikom silom navalili na grad Drežnik i zauzeli ga.[15]) U zauzetom Drežniku mislili su Turci naći čvrsto uporište za navale na Bihać. Već 22. maja iste godine napalo je kod Drežnika 5000 Turaka potpukovnika Fernberga, koji se je vraćao iz Bihaća, dopremivši onamo potrebnu zairu. Loše sreće bili su Turci, jer ih Fernberg živo izmlati, 900 zarobi ili poubija.[16]) Taj nenadani uspjeh ohrabri naše tako, da su nakanili Turcima oteti Drežnik.

Već 28. augusta 1578. osvane pukovnik Jeremia Schlaum sa 1000 husara pod Drežnikom. Juraj Križanić, zapovjednik hrvatskih husara, pozove turskoga zapovjednika u Drežniku na dogovor, nu taj ne dođe, već pošalje dvojicu mjesto sebe. Ovima saopći Križanić nalog generala Kevenhüllera i pozove ih, da predadu grad. Ujedno im se zaprijeti, da će se svom silom oboriti na grad i sve njih bez milosti sasjeći. Na ove prijetnje odgovorio je jedan Turčin, da to učiniti ne mogu, akoprem vide, da su slabiji od kršćanske vojske. Naglasio je, da im je sultan Amurat naložio po Ferhat-begu banjalučkomu, da ne smiju ni pod koji uvjet predati grad, jer inače da gube glavu. Da malo poplaši naše, izjavio je, da će za tri dana stići jaka turska vojska u pomoć, što je dašto slagao. Iz grada donesoše tada dvije zdjele meda, koje zajedno s našima pojedoše, a onda se povratiše u grad ne uglavivši ništa.

Drugi dan približi se naša vojska gradu. Turci se poplaše i naperiše topove, iz kojih uzeše sipati vatru na naše, ali bez osobitoga uspjeha. Naši ih opet pozvaše na predaju, nu Turci ne popustiše. Sada dade Schlaum naperiti dva laka topa (Falkoneta) na grad. Prvi hitac sruši tursku zastavu na veliko veselje naših, a drugi razbije drveni trijem na kuli, što uzvitla takovu prašinu, da nekoliko časaka nije bilo vidjeti grada. Preplašeni Turci od toga predaše grad u ruke naših, a ovi im dozvoliše, da pod oružjem izidu iz grada. S odjelom strijelaca otprati Fernberger Turke dosta daleko.

Kad uđoše naši u grad, vidjeli su, kako je bio slabo opskrbljen. Tamo nađoše samo nešto nasoljena

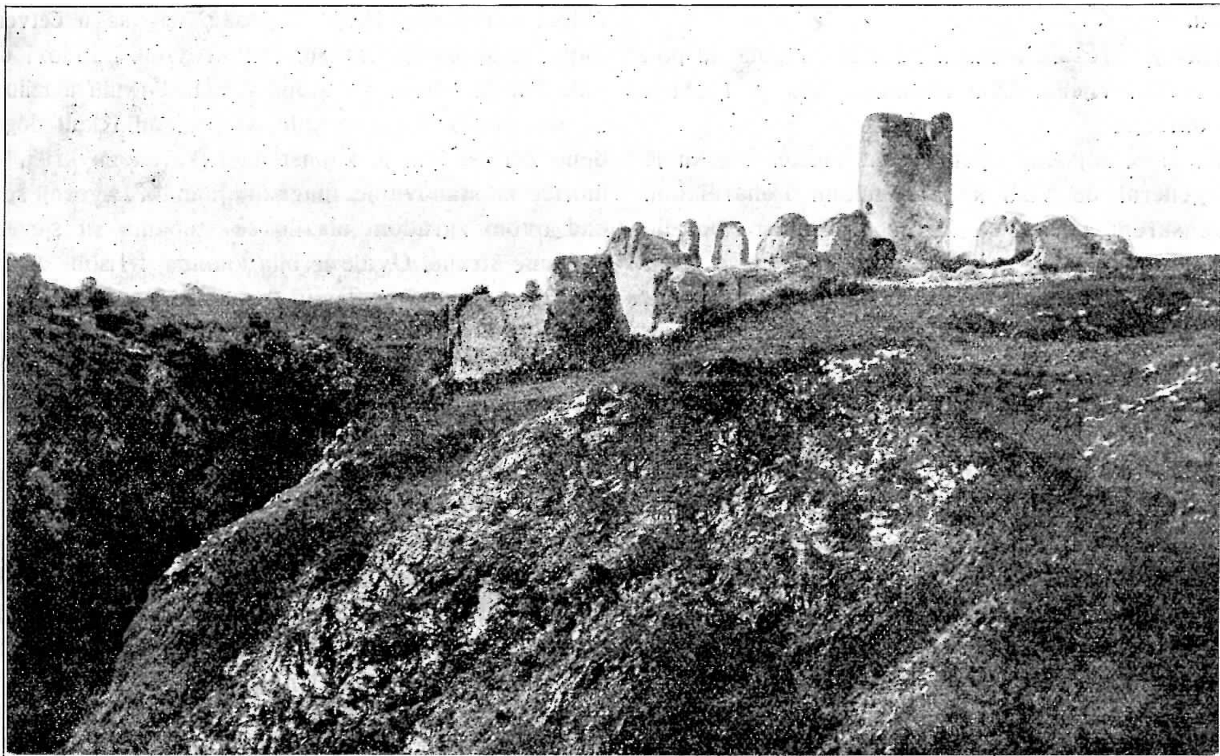
[13]) Arkiv zagreb. kaptola, loc. cred.: Protocollum I. 2.
[14]) Lopašić, Spomenici Krajine III, 430.
[15]) Ibidem I. 25. 36.
[16]) Ibidem I. 26.

mesa. U zauzeti grad stavljena je posada od 50 momaka.[17]) Čini se, da je Juraj Križanić odmah ostao u Drežniku zapovjednikom. Ondje ga nalazimo još g. 1584., kad je general Josip Thurn molio nadvojvodu Karla, da se poveća posada u Drežniku.[18]) No čini se, da Drežnik nije dobio pojačanje posade, pače je god. 1586. bio u vrlo lošem stanju. God. 1587. bio je vojvodom u Drežniku Ivan Volović. Drežnik je od tada spadao pod bihaćku kapetaniju.[19])

Kad je god. 1592. pao Bihać u turske ruke, doskora podijeli s njime istu sudbinu i Drežnik. Turci ga opet osvojiše. Turci su zauzete gradove popravili, a tako god. 1620. i 1622. i grad Drežnik i ostale gradove uz Koranu.

dvorišta bila je velika okrugla kula spojena sa gradskim zidom posebnim zidovima. Na jednom od ovih bila je polukružna kula izbočena prema kopnenoj strani. Tako isto tekao je zid od kule do gradskih vratiju, a vrata u tom zidu vodila su u nutarnje dvorište, od kuda se ljestvama ulazilo u glavnu kulu. Skoro na to opet zauzeše grad Turci.[20]) Otada držali su ga Turci dugo vremena.

Istom 4. jula god. 1683. uspjelo je generalu grofu Josipu Herbersteinu provaliti s graničarima do Drežnika. U brzo ga zauzme i popali. Ponovno je Herberstein opustošio grad Drežnik 27. jula g. 1685.[21]) Turci ga opet popraviše i utvrdiše. God. 1697. dođe general grof Auersperg s vojskom pod Drežnik i pod-

Grad Drežnik g. 1897.
Fotogr. Dr. Lujo Harazin.

Oko Drežnika je bilo dosta okršaja i krvoprolića. Naši ga opet osvojiše, te je već g. 1635. prigodom uređenja međa Hrvatske prema Turskoj bio Drežnik opet u kršćanskim rukama. Iz ovog vremena potiče za cijelo nacrt osnove grada Drežnika, koji se čuva u rukopisu br. 8607. c. kr. dvorske knjižnice u Beču str. 9. Osnova grada imala je podobu četverokuta. Ulaz je bio u gradskom zidu okrenutom prema Korani, dok su na uglovima gradskoga zida, okrenutoga kopnenoj strani, bile dvije okrugle kule. U sredini

sjedne ga. U Drežniku je bila tada slaba turska posada. Bilo je ondje tek 20—30 Turaka, koji su se upravo junački oprli svim navalama naših na grad. Upravo se moramo diviti njihovu junaštvu. Nu uzaludan bijaše sav napor, jer moradoše podleći premoći i moradoše se predati. Od naše vojske pogibe ili je ranjeno do 60 ljudi, a među ovima pogibe i topnički potpukovnik grof Berzetti.[22])

Ovako krvavo izvojšteni Drežnik nije ipak ostao dugo u kršćanskim rukama. Kad je god. 1699. po ugo-

[17]) Valvasor: Ehre des Herzogth. Krains XII. 34.—35.
[18]) Lopašić o. c. I. 129.
[19]) Ibidem I. 150.
[20]) Ibidem II. 187.
[21] Valvasor. o. c. XII. 132.
[22]) Kukuljević, Neke gradine.

voru karlovačkoga mira uređena međa između Hrvatske i Turske, koja je tekla uzduš Plješivice i Korane, izrično je određeno, da Drežnik i Furjan ostanu u turskim rukama. Grad sam bio je u vrlo kukavnom stanju, gotovo razvalina. Sve tri kule i zidovi bili su ruševni, na njima se opažahu jasni tragovi zadnjih juriša. To jasno razabiremo iz tlorisa grada Drežnika, koji je nacrtan na karti: »Mappa d. zu Carlovitz gerschlossenen... Kaiserlich- Gränz-Scheidung.. .«, koju je nacrtao i u bakru rezao Christian Weigel.[23]) Kako je poznato, ovo razmeđašivanje provadala je posebna komisija, kojoj je predsjedao grof Ludovik Marsigli i kojoj je bio članom naš slavni Pavao Vitezović. Drži se, da je Vitezović risao onu lijepu kartu međa, koje se original nalazi u kr. zem. arkivu u Zagrebu.

Ovako je Drežnik ostao u turskim rukama do pod izmak XVIII. vijeka. Oko Drežnika bilo je i otada čestih okršaja.

God. 1788. započne opet rat na Turke. Vojsku je vodio general de Vins s pukovnikom Peharnikom. Najprije skrene prema Drežniku. 9. februara pošalje Peharnik svoga sina s jednim trubljačem u grad Drežnik, da s Turcima ugovara. Kad je došao pred grad, puče puška sa zida gradskoga, pogodi ga i on pade mrtav na zemlju. Pukovnik Peharnik dade odmah znak za navalu. Za malo vremena zauzme grad i zarobi tamo 178 Turaka. Kod zauzeća grada odlikovali su se osobito kapetani Tomljenović, Mamula i barun Passe.[24])

Skoro na to posjeti car Josip II. grad Drežnik, te odlikova junačke osvajače. Na tom putu po Krajini posjetio je car i Glinu, otkuda je dao nalog generalu De Vinsu, da bezodvlačno dijeli živež među narod, jer je tada po Krajini vladao strašan glad.

Poslije toga često su Turci dolazili pod Drežnik, ali ga naši junački obraniše. U gradu Drežniku stanovao je zapovjednik drežničke kumpanije, koja je bila potčinjena pukovniji ogulinskoj. Carski erar uzdržavao je grad Drežnik sve do god. 1869.

Oko god. 1830. učinjen je po eraru točan nacrt osnove grada Drežnika, po kojoj je i popravljan. Iz ovih nacrta vidimo, kako je bilo u gradu. Glavna vrata bila su s kopnene strane (S-I), a u dvorištu s lijeva do grad. zida bila je kuhinja i stražarnica. Kula četverouglata na gradskom zidu desno ulaza imala je tri sprata, a natkrita je bila šiljatim krovom. Četverouglata kula na sjeverozapadnom ćošku grad. zida bila je slična opisanoj. Na sjeverozapadni zid grada iznad Korane bila je prislonjena oveća četverouglata zgrada sa visokim okruglim glavnim tornjem (Berchfried). Ovaj je imao dva sprata, a na vrhu je bio osmerokutni čardak od balvana, kojega je natkrivao krov u obliku odrezanog čunja, a produživao se u četverokutni niski tornjić sa šiljatim krovom. Zidovi ove kule bili su 1 hvat i 1 stopu debeli. U kulu ulazilo se iz nutarnjega dijela zgrade. U prizemlju kuli dograđene zgrade bila je zapuštena pekarna za kruh, komorice za stanovanje, magazin, hodnik. U gornji sprat nad ovom zgradom ulazilo se stubama sa sjeverozapadne strane. Ovdje je bila kuhinja, tri sobe za stanovanje i barutana. To je bio stan časnika.

Ovoj zgradi bila je sa jugozapadne strane prigrađena manja zgrada za stan zapovjednika. Na jugozapadnom ćošku bio je mali izlaz prema Korani. Ovaj je bio natkrit, a u njemu uredjene stube. S nutarnje strane gradskih zidova bili su namješteni drveni obrambeni trijemovi.

Takva je od prilike bila slika grada Drežnika do vremena, kad mu je kucnuo zadnji čas. God. 1869. proda erar grad nekom trgovcu. Ovaj, da izvuče korist, razori odmah istočni dio grada. Kasnije je grad sve pomalo dalje rušen i napuštan.

Kad je grad Drežnik fotografisao Ivan Standl (početkom 70. godina), još su kule imale krov. Glavna kula nije više imala čardaka, koji je za cijelo iza g. 1830. sbačen. Danas je Drežnik pusta razvalina, tužna slika i nijemi svjedok barbarstva, koje je bezobzirno haračilo naše spomenike.

[23]) U kr. zem. arkivu u Zagrebu.

[24]) Fras. Topographie der Karlstädter Militärgrenze.

Josip Badalić:

Kipris.

U jesenje podne, na osm'jehu sunca
I toplome dašku ostrva južnih —
Ja čujem Te ovamo, turobna Kipris,
Gdje samotno kukaš vrh razvalja tužnih. —

... A nedavno, kad si uz ob'jestan sm'ješak
Sa procvalih ruža trgala lati —
Ti sretna si bila, demonska Kipris,
Što sunčana lat se u kaljuži blati.

Sad moraš da plačeš, prpošna Kipris,
Vrh zgaženih suza i plavetnih sanja,
I nadaš se: suze će poznu u jesen
Još štogod izmamit gola iz granja...

Josip Ribarić, — Kastav:

Od zore do mraka.

(Prepjevi iz ciklusa Ivana Pascolija.)

Nade i uspomene.

Lade, lade po pučini
plove, plove...
Trudne dr'jemlju... sve se čini:
b'jele, nove:
nade moje, krila sanjâ
po pučini.

Skrenuh oči; lade jedre
u visini;
lade moje, prije vedre,
u crnini:
uspomene, sanjâ sjene
u visini.

Topot.

I čuje se trka daleka...
Je l' to...?
Ravnicom odjekuje jeka,
topotanje potresno, zlo.

Svud pustinja beskrajna, ravna
i prostrana, suha i b'jela;
ptičurine sjena je tavna
sad šušnula, brza ko str'jela.

Tek to. One bježe, jer vije
bez spasa se rasap, bez nade;
al kakav i gdje li se krije,
nit zemlja, nit nebo to znade.

I čuje se trka daleka
sve žešća, bez srca;
ravnicom odjekuje jeka:
Hu... Smrca je! Smrca je! Smrca!

Ah, tada . . .

Ah, tada... već davno je tome,
ja presretan bjeh; a ne sada:
kolika li srdašcu mome
još izvire sladost otada!

Da, da ono ljeto!... Od ljetâ.
što prošla i opet će proći,
tek ono ćeš s ovoga sv'jeta,
moj živote, odn'jeti moći.

To bijaše dan, koji drûga
i nema, nit ikad se vraća,
jer prije i poslije — tuga,
a milje i radost sve kraća.

Tek tren!... ali prolazan tako,
ko u snu kad vara nas zbilja,
a l'jep, da bih i sad još plako
sav srećan, sav srećan od milja.

Glasnik.

Čuj: bljesak i grom...

Trê udes me hudi
i turobne misli...
Sam... Iz sna me budi,
kad jadi me stisli,
taj gromorni slom.

Što tutnjevi nose?

I poniru ure,
ko kaplje bez mira
kad kaplju. Zvižd bure...
To u grud me dira
zvizg mrtvačke kose

Što gromori grom?

Što biva na polju?
Ni traga zlu ćuhu...
Napunjuje s bolju
noć pospanu, gluhu
taj žalobni slom.

Don Marko Vežić, — Jadrtovac:

Samilosrđe bez košulje.

U ovo dobričak svojih godina, što se amo — u svojoj župi — zimi u zaklonici i u pramčioku sunčam, a ljeti pod razgrananom košćelom hladujem i komarce razgonim, dok se po svu godinu i na sva četiri vjetra ogledam, hoće li mi otkuda u neželjkovane goste kuma groznica, da je ponudim kininovim »vavoljcima«: — nijesam se naslušao buke, graje i galame, što ono prošaste srijede i licem na Svetu Lucu šumaricu.

Svakako je značajno po amošnji moj i siromašni narod, a pogotovu to u ove današnje naše zemane, kad ti je jedna u glavi, druga na jeziku, a treća u šakama — da kod njega, još od bir-zemana, vlada i opstoji bistar pojam o mome i o tvome, te ni o kradi i o otimačini nigda govora. O tome mu najočitije i najbistrije posvjedočje ispuštaju kućna vrata naših po selu polegušica.

Prije bi se zar u ciganina namjerio na čilo i vilovito paripče, nego li u mome selu na čijim kućnim vratima na ključ i na bravu.

Čeljad podrani u grad, druga se opremaju i zarana u polje polaze; svako se raštrče za svojim poslom, te čak i drčinu pred sobom zaprate, neka su uza nje, da po selu ne »barunaju« i starčad ne pometaju kod kruničanja i molitve. I bešikom se majke znadu zametnuti i uprtiti, u njojzi na kilometre dalečine nose naprščad, pod maslinu je i pod smokvu u hlad zatiskuju, da netom na težačkome tegu odlože lašun i motiku, svoje milje k prsima priviju, i trudnom ga i isplaćenom kapljom mlijeka podoje.

Obilata hrastova taklja, kroz bijančug provučena i za oba kućna praga zaprta, to ti je sva utvrda mojih u selu i pločašica i ševaruša.

Nigda se to nije čulo, da je igda što kome u mome selu pofalilo, bilo to u kući, a ispred kuće na oboru i na raštrku putova i ulica između podaljih karapeja. Po polju se amo tamo preko noći ostavljaju lašuni, motike, poluge, malji, škipi, cjevare, pluzi, ralice, jarmi, teljizi, vile, grablje, dračevile, a da ni ne spominjemo ono, čime zemlja rada, i nitko ti ne će u to dirnuti ko ni u zenicu oka svoga.

Stoga se i nije čuditi, da pri ovim i ovakim prilikama starodavnoga našeg hrvatskog i nepatvorenoga poštenja, naša domaća ženskadija iznosi opranu prtevinu na sušilo po kupini, drači i po prizidama ponad našim kućama i na osami. Ne osuši li se ko danas, prenoći na dvoru i do sutra, da iščeka sutrašnje sunce. Za zimskih to kratkih, kišnih, oblačnih i zaleđenih dana i pogotovu roba po više noći prenoći, dok se osuši.

Kako bilo od iskona, ne povrglo se to ni ove godine, pa čak ni o Svetoj Luci, jer ljeto, zima — opet je kršćansko čeljade, ako mu je do zdravlja, do ljudstva, do obraza i do čistoće, slakomljeno za čistom košuljom i za ostalim na sebi. To je i tako bilo lani, a lanjsko se doba u ovim poslima istom mjerom mjeri kod matora Baće — eno mu kuće cikom do crkve — i njegove družice Žvane, ko i kod najviđenije glave u selu, a onda i kod popa. Svi znadu za zajedničko sušilo »Vijac«, povisok humac, dračem zastrt i kupinom zadušen, te se ustrmogledio u Kokića ogradu.

*

Zimski dan nikakav dan. Kasno sviće, a još kasnije sunce granjiva, pa se i pop amo kasno u ložnici budi, a još kasnije s njome alali. Nek je i kratak dan, opet se i taki meni okorizmeni i otegne, kad na osami samotnoj — niti ćeš s kime po vas dan prozboriti, ni riječi osladiti, jer što je za razgovora, rabotni je dan a težački posao oteo i otkinô.

Nu segodišnja mi Sveta Luca razagna drijem za ranijega. I tu mi ona dojavi, da što je dosada bilo sve jednako, ove je godine, s malim, naopako.

Čujem ja, kako Jurka Ivina, odmah do moje kule i najbliža, zivka Jerku Blaževu i prijaukivajući kune, a proklinjuć jauče:

— Ajme, Jerka moja, Bogu moj! Ne znaš ti ni za što, ne znala, kad si se rodila, što se sperilo!

— Ne kuni me, Jurka, tebe ukleli, već kazuj, rane te ne dopale, jer će mi srce puknuti, pusto si me uplašila!

— Kako ne ću kleti i tebe i sebe, i kad sam se rodila, kad ni komada robe nema na sušilu, a znaš i sama, da je, s malim, roba čitavoga sela iza nas sinoć gore ostala, pa i popova!

— Što to, što to, sele moja? — jeknu moja Pekasa. Zabavila se ona bila u vatrenici do moje sobe napiruć se i pušuć u »špaher«, da joj duša izleti, jer joj se ne će vatrom da ražeže, da mu tamo bila prokleta svaka »šolda«, tko ga je prodao, jer da nije duše imao. Reći bi, da čak ni gospodara ne blagosivlje, koji ga je kupio, jer će s njega umesti i zdravlje i dušu... — Zar i moje i gospodareve?... Lazar putem lazio, što rđa umete mene, a pogotovu moga gospodara!

Sad ti se sa pendžera nastavi brojiti, što je i koliko kućne prtenine bilo na sušilu. Izbroji dva »šugamana«, tri »tavajola«, jednu »tavaju«, dva para bječava, četiri košulje i dvoje gaće.

U to i pri ovome poslu obori moja bijedna baka gorkom suzom, kad u nabrajanju dopri do svojih ne-

količak komada prtenine. Da te se, sa sedam svojih oštrih noža u srcu, zaleti, da bi i samu sebe proklela, kad se promisli, da na si nije ni obukla novi košuljak, što ga bila kroz vodu provukla, pa i njega ukralo!...

— Zdravlja se ne nanosila, koja ga god bude nosila! — izbijeli moja očemerena baka očima k nebu i pouzdano, nadajuć se zar, da će joj kletva sa povisočijega na mojoj kuli biti gore prijatnija i uslišana.

— A što će, Jurka moja, ranjeno srce moje, biti tekar sade, kad za sve ovo sazna moj gospodar i za pustu štetu?... Otkle će se ovo iznovice nabaviti i namaknuti? Pa kad se još promislim, da se on obija po ovim vrletima i svakoga trena spredam, kad će u njima i glavu založiti, da može pošteno preživjeti!...

Sve je ovo izbrojila i iskazala moja Pekasa, dok ne dođe red na njezinu Jurku.

— Vrag će — prosti mi moj Bože — tebi biti kod debela gospodara! Kod silena si ti bega i uz debele njegove ćese svoja leđa češeš. Već ti žali mene i ono moje petero gole nejačadi, da ni dosada nijesam imala šta na nje navući, a osle i pogotovu.

*

Od Svete Luce pa sve ovo do danas moje selo nije već jedan šator, iz koga do tebe dopire kletva, poruga, plač, jauk i lelek. U drugu, iskustvom ja uvjeren i utvrđen, da svakolika ova ispraznost ne začinja čorbe, za vruće rane razaslô i uputio seosku rondu na okolišne oružničke postaje dojavljujući, što se prisperilo našemu selu, a pućeć prstom u te i u take, jer su sve prilike, da se oni useknjuju i pot otiru našim maramicama.

Mujo, reku, osta Mujo, ali ova moja ne osta praznoruka, niti sam ja promašio u svojoj umi.

Evo ti jutros u selo oružnika sa naše postaje i pred sobom gone dvojicu sambiranih, na lacmansku obučenih, a osrednjih godina. I ispaćeno im obličje i razvodnjeno oko te skršeni stas, a pogotovu ono dronjčina na njima i u laptima, bjelodano sve priča, da su vajne i izgubljene jedinice i egzistencije sa dna života.

Na leđa im oružnici pripetljali i oda nje uprtili kradačinu ili službeno »corpus delicti«. Kad ih privedoše na kolarište, osvjedočih se ja, da je moja upalila, te da su ono dvije obične protuhe i skitnice, a jezikom i narodnošću Švabe, koji hrvatski ni vode ne umiju zapitati.

Vražja para na zlo nagovara, te i oni po noći, gladni i svakakvi, ko vuci, kad ih led i gladinja sa planina u sela i varoši sagne — ugnô i njih rušni i krušni neimatluk za nevidjelice i na prolasku u naše selo. U nj nijesu smjeli uprljati, pribojavajući se domaće paščadi, da ih ne odadu. Nu starina na starinu, a zlo na zlo mami — zapazili oni, da se u mraku roba na sušilu bjelasa, sve to pomnjivo poskidali i pokupili, te pričeli po okolnim selijama pod prčevu cijenu prodavati, taman po onoj — tko da manje. U to prispješe oružnici i službeni ljudi, tamo im na ruku bili i sve »naucim« i od jedne zakupili.

Netom remeta brecnu u zvono, puk — i onako još od prekojuče uzbuđen, sleptô se pljeva i mrav pod moju kulu i tu se sastade sa svojom mukom. Nasta jagma i probiranje — ovo je moje, ovo je tvoje — a netom se moja domaća dočepa i zadnjega komada kućne robe, zaupi:

— Prava muka ne propada, pa ti hvala, moj dobri Bože, evo je moga gospodara sve na broju! — Kad iznovice pobroji svoje, a pogotovu kad joj dopade ruku novi košuljak, onda zazva Boga, ali i Gospu, koja je na manjemu oltaru.

Ona se dva nesretnjaka stisla i u se utegla, jer ih s jedne bije izdvora goletne led, iznutra prazne glad, a u drugu drhću ispred pravednoga pučkoga gnjeva.

Baba Žvane, pritiskujuć ispod pazuhe svoju iznađenu košulju, ogleda se na ovaj izgubljeni raskalašluk okom kršćanskoga samilosrda, istegne iz pregače užinu ječmenice, na dvoje prelomi i pruži pȍlu jednome, pȍlu drugome i zasuzena će:

— Eto, djeco moja! Ovo dva dni, što bez prtena u prožuljanoj sadačini provedoh, kad mi odnesoste ovo i misne i rabitne košulje, izmolilo pred licem Božjim vaše obraćenje! — Pri tome razotkri sprijeda primetaču i pomoli se naga i smrskana starikova koža.

Svakoga ganu ovaj velebni i kršćanski čin starice i najočitije te prepuke sirote u mojoj župi. Tko ovo, tko ono — trka na trku, da ih svako čime ponudi, a moja domaća i pogotovu, kad im pruži po čašicu rakije, da ih ogrije.

*

Tko zna, da ih rakija i nije nadvila nad rub propasti?

Tko će znati; ako i ne dokučiše smisao staričinih riječi, možda su srcem oćutili tvorno i blago djelo kršćanskoga samilosrđa, što ga je Isus naredio i sam obilno vršio.

Tko će znati; možda, dok svojim smetenim očima pilje u onu staricu — svojom se mišlju zalijeću do druge starice, do rođene svoje majke, koja ih je i žešćom, jer materinska, ljubavlju tetošila i na Isusa upućivala, da na nj nigda ne zaborave.

Tko će znati, da se toga ne sjete s onu stranu brave, kuda sade s njima oružnici upraviše, da se ne probudi savjest i grizodušjem obastre, te nastane preokret; ljubav Isusova bude triumfirala, a pogaženo ovo danas poštenje osvećeno?...

C. Sentroul:

Istina u umjetnosti.

I.

Status quaestionis.

Govoriti o umjetnosti znači govoriti o ljepoti. Kao što je priroda božja riječ o ljepoti, tako je i umjetnost ljudska riječ o ljepoti. Riječ od osobite moći! Umjetnost neprestano uzima za svoje ciljeve sve blago prirodnih ljepota; ona ih poljepšava čarobnom silom idealizovanja; ona nadomješta uvijek budnom invencijom modele, koje joj priroda usteže. Umjetnost je upravo izričaj estetskoga ćućenja, iz kojega se rodila, i koje u gledaocima budi, i to još izravnije, nego predočenje lijepe stvari. Umjetnost je dakle za nas, više nego priroda, tipsko utjelovljenje ljepote.

No što je ljepota? Ljepota se definuje ili bolje reći opisuje prema ćućenju, što ga ona budi: »Pulchra dicuntur, quae visa placent; lijepa je stvar, koje spoznaja budi uživanje.«[1]) Lijepe su dakle stvari prije svega predmet spoznaje bilo oćutne, bilo razumne: sunt visa; one su i uzrok ugodnosti: placent; napokon su i jedno i drugo zajednički i istodobno: u njihovoj se nazočnosti čovjek veseli, jer ih spoznaje, a spoznaje ih, da se veseli, visa placent. Estetsko je uživanje učinak lijepoga, a sa stanovišta umjetnosti, ono je uživanje nepristranoga promatranja.

Ali ono, što je istinito (predmet promatranja), nije zato i lijepo (predmet estetskog uživanja). Nema ni ekvivalencije izmedu apstraktnih pojmova istine i ljepote, niti identičnosti između skupova konkretnih stvarnosti, koje odgovaraju bilo jednom, bilo drugom od tih pojmova. Uistinu, jedna te ista stvar ne promatra se, u koliko je ona istinita, s onoga stanovišta, koje pokazuje, da je lijepa; dok s druge strane nije sve istinito ujedno i lijepo, niti je sve lijepo barem adekvatno istinito. I ovo razlikovanje izmedu istinitoga i lijepoga stvara problem o istinitosti lijepih umjetnosti. Ono stavlja u samo srce ovu antinomiju: umjetnost mora biti istinita, u koliko predočuje predmet za spoznaju; ali u koliko nastoji da se svidi, smije i ne biti istinita. Pa kako je prava njezina svrha buditi estetsko uživanje, to i njezino eventualno pravo, da očaravajući vara, prevlađuje nad njezinom dužnošću, da bude istinita u prikazivanju; u svakom slučaju, najviše što se može dopustiti jest to, da je umjetnost istinita tek slučajno.

Evo ovako barem izgleda stvar bilo kad zaključujemo a priori, bilo kad se držimo tog zaključka pri ocjenjivanju umjetničkih djela, naskroz lažnih.

[1]) S. Thomas, Summa Theol., 1. 4, 5, ad 1.

No je li tomu zbilja tako? Je li zaista umjetnost istinita tek slučajno? Problem je to zapleteniji, nego što se na prvi pogled čini. Postavit ćemo prije svega dvije teze ne odgovarajući pri tom još na sam problem, nego ga tek ograničujući.

1. Imade stanovitih djela umjetnosti, kojima se ne može pripisivati istinitost.

2. Imade stanovitih intelektualnih djela, koja nose na sebi jednu značajku umjetnosti: osvjetljivanje same istine.

Jedna i druga ova djela morat ćemo staviti izvan granica našeg problema; prva djela, jer je tu odnošaj medu lijepim i istinitim nemoguć; druga djela, jer ona taj odnošaj očito pretpostavljaju. Dakle ni za prva ni za druga ne vrijedi naše pitanje: kada i kako umjetnost idući za lijepim nalazi uz to i ono, što je istinito.

*

Rekli smo, da umjetnost ne izrazuje uvijek istinu. Svako umjetničko djelo ovisi o inteligenciji. Ono je čista metafora, kad se govori o »umjetnosti«, kojom dabar gradi brlog, pauk prede pređu i pčela razređuje saće; životinje nijesu ni pravi zanatlije. Pače i onda, kada se čini, da je koje djelo lijepo samo po harmoničnom raspoređaju elemenata ili građe, i onda se još zahtijeva inteligentnog začetnika i promatrača. A to zato, što se umjetničko djelo ne da zamisliti bez suda, koji je odlučan za izbor elemenata, za pravilnost njihovog medusobnog poredaja, jednom riječju, koji je odlučan za suglasje, s kojim unaprijed zamišljenim idealom ljepote. Ovaj je sud izvan djela i iznad njega: on opstoji još prije djela u duši umjetnika stvaratelja i vodi ga u odabiranju sredstava, kojima djelo ostvaruje; taj je sud prema djelu i konsekutivan, u koliko ga gledalac refleksijom spoznaje.

No taj sud nije dovoljan, da umjetničko djelo bude takvo, e bi mu se mogla pripisati logička istinitost. Taj naime sud nije sadržan u predočivanju kao takvom, on nije uključen u ono, što je izravno predmetom estetskoga promatranja. Po njemu se ne može umjetničkom djelu istinitost pripisivati u većoj mjeri, nego kojoj prirodnoj stvarnosti, koju je stvorila inteligencija Božja, i o kojoj se može reći, da opstoji i da je takva i takva stvar, da je pače i lijepa, ali se nikada ne će reći, da je i istinita. Da se umjetničkom djelu može pripisati istinitost, ono mora biti ne samo ostvarenje i učinak intelektualne koncepcije — kao što to i jest redovito — nego i izričaj suda, koji se izjavljuje o nekoj stvari,

No to se ne događa uvijek. Ne događa se osobito kod glazbe, plesa, likovnih mozajika, uresnih slikarija bez sižeja i figura — to su sve same umjetnosti, koje odmah s početka uklanjamo iz ove rasprave, jerbo im se nikako ne može pripisati istinitost u pravom smislu riječi.

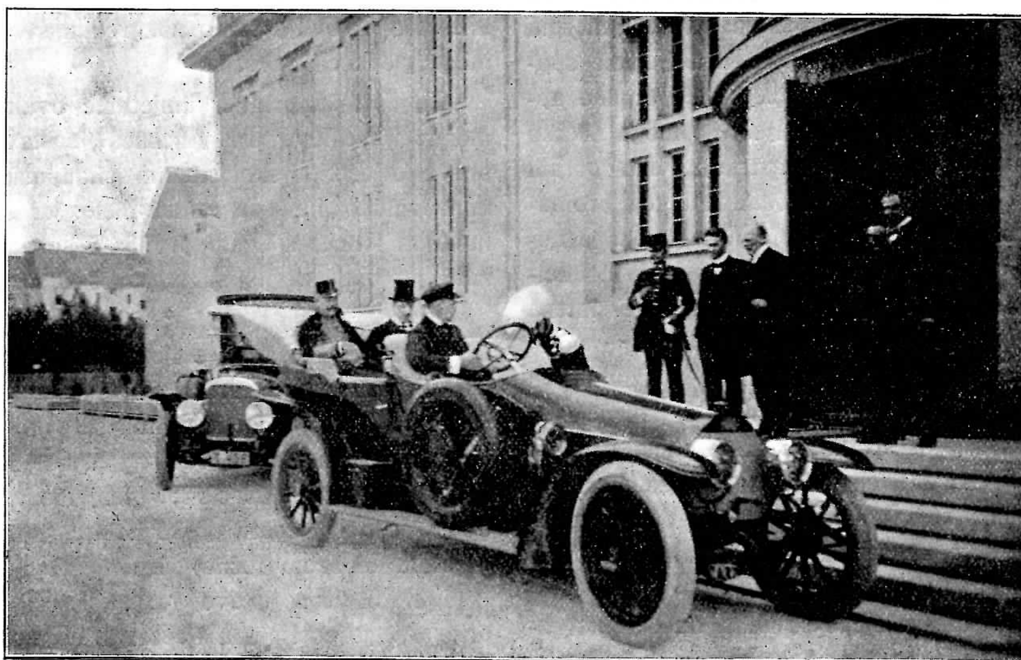
To vrijedi i za umjetnosti eminentno ingenijozne: arhitekturu i industrijske umjetnosti. Te su umjetnosti uistinu lijepe, ako ne uzmemo u obzir, da se one upotrebljavaju u kiparstvu i slikarstvu, bilo po izboru i rasporedaju gradiva, bilo po očitom priudešavanju gradiva za pravu njegovu svrhu i onda za svrhu cjelokupnog djela. No ako i ovise te umjetnosti o inteligentnom i razboritom ukusu, ipak same po sebi ni na koji način ne izriču bilo kakvog suda. Specifično pitanje, koje bi se njih ticalo, bilo bi: o suglasju između lijepoga i korisnoga. Ono o suglasju između lijepoga i istinitoga na njih se ne proteže. I te su dakle umjetnosti izvan naše rasprave.

*

Ima još djela, gdje suglasje između istinitoga i lijepoga ne samo da nije nemoguće, nego je upravo nužno. I ta djela isto tako odstranjujemo.

Takva djela jesu znanstvena. Ona ako i rade samo o istini, ipak primaju i neke estetske oznake. Dobivaju ih prije svega od same istine. Radi toga je u njima umjetnost pod upravom istine i upotrebljava svu svoju moć za to, da istinu učini zornom, lako shvatljivom i duševnom oku ugodnom. To su djela didaktične književnosti ili filozofske rasprave književnički obrađene.

Neosporiva je činjenica, da svaku teoriju čini lijepom njezina istinitost; sa stanovišta objektivnoga istinitost je razlog suglasja; sa stanovišta subjektivnoga jedino ona zadovoljava svim zbiljskim zahtjevima normalnoga duha. Jer ako se nekima sviđa zabluda, to je (ne uzimajući u obzir slučaja, gdje se ona podudara s njihovom korišću) zato, što je i sam njihov duh zabludio; zato im poričemo kompetenciju; ili je to stoga, što je zabluda sama lijepa i zagrće se plaštom istinitosti. No istinitost čini sustav lijepim redovito i po sebi: jer ga veže uz prvotna načela, pa mu tako podaje u svim dijelovima jedinstvenost, jer popunjuje svaku prazninu između pozitivne zasade i konzekvencije već inače ustaljene; jer pokazuje sve dodirne točke sustava sa osjetnom stvarnošću i sa živom činjenicom. Jedino ona čini sistem plodnim. Kaošto se jedino ravna crta može protegnuti u neizmjernost i sačuvati svoju homogenost, tako isto jedino po istini može sustav napredovati ne ugibajući se dodiru načela i činjenica niti se preobličujući pod nadzorom zdravog ukusa i moralne savjesti. Teorijska je istinitost lijepa, jer stvara jedinstvo u raznoličnosti i jer pojednostavljuje cjelinu svodeći je na jednostavne elemente, a da ipak cjeline ne uništava.[2])

Nadvojvoda Leopold Salvator pohađa sa banom Škrlcem hrv. zem. arhiv.

---

[2]) Isto kaže i Paulhan (Laž umjetnosti, str. 86—87.): »Što je drugo istina, ako ne nutarnje suglasje u stanovitoj nauci i sloboda od kontradikcija sa strane logike i iskustva?... A to znači, da će stanovita istinita nauka — a isto tako i inače sve stvari — biti daleko ljepša i zahvalnija za umjetničko promatranje, nego nauka lažna... Jer sistem i sklad čini istinu baš kao i lijepo.« A malo dalje: »Kod

A kad se stavimo na subjektivno stanovište, istina pušta ljudskom duhu slobodna krila u promatranju i neumornom upotrebljavanju analize i sinteze; ona daje spoznajnoj djelatnosti potpunu slobodu i puninu. Jer spoznaja (promatranje) je podvržena trim zahtjevima, na oko oprečnim, uistinu pak najuže spojenim: da se ustavi na stanovitom objektu, da se sve više širi i da se napokon posve ujedini sa svojim predmetom. Ovoj trostrukoj potrebi zadovoljava jedino istina i zadovoljavajući joj rađa estetskim uživanjem. Kod zablude pak baš protivno: ona je uvijek objekat sumnje, samo komadić istine, uzrok nesklada, jednom riječju: rugoba.

Iz ovoga, što smo dosada kazali, slijedi, da sve istine nijesu i lijepe istine; imade ih, koje su neutralne, promatramo li estetsku vrijednost, koju bi njihova istinitost već sama po sebi morala imati. Te se istine nalaze na polovima ljudske spoznaje. Na vrhu znanstvene sinteze stoje potpuno apstraktne istine, koje kod većine ljudi ne mogu nikako biti predmetom estetskog promatranja, bilo poradi naučnog karaktera, koji je potreban kod tog promatranja, bilo poradi neke vrsti golotinje, u koju je apstrakcija svoj predmet stavila (lišivši ga svih akcidentalnih svojstava). Na dnu pak znanstvene sinteze mogu istine reda iskustvenog, akcidentalnog i pojedinačkog dati prilike, da ih spoznamo i uživamo u njima, ali ih njihova nesuvislost diže iz područja lijepog, u koliko one ne spadaju u sklop kojeg sistema, u koji bi bile uključene. Nepoznavanje događaja markantnih, trajnih i kompletnih, zabluda u općim zakonima prirode, evo to su zablude, u koliko se tiču iskustvenog znanja, koje su ružne.

S druge opet strane lijepe su istine općenite, stvorene po načelima čiste apstrakcije, koje daju široke poglede, koje obuhvaćaju neku različitost objekata; aktiviraju harmonički sve naše spoznajne moći; to su — ukratko — eksplikativne teorije ordinis universalis uzete u svojim glavnim potezima.[3])

No ako sada promatramo ne više teorije, nego umjetnost, koja je zvana, da ih osvjetljuje, moramo zaključiti, da je za takvu umjetnost, koja hoće da stvori nešto lijepo, najmoćnije sredstvo jasnoća, koja pokazuje istinu; ondje postaje očevidnost istine sjajem ljepote.[4])

U nauci, znanosti, filozofiji imade dakle sredstvo, koje od toga gradiva može stvoriti umjetninu. Umjetnički elemenat davat će joj osobito skup sviju sredstava, što ih je u nju stavio auktor, da učini shvatljivim baš ono, što on hoće da rekne, uklanjajući što više poteškoće shvaćanja za čitaoca. Dodajte još k tomu malo živahnosti, okretnosti, zanimljivosti, po koji primjer, odmor uz kakvu dosjetku ili šalu, jednom riječju sve, što može da poveća uživanje u shvaćanju i gledanju. Poredak, izbor jasnih riječi, bjelodana veza ideja, pa i čista logika postaju onda elementima ljepote, jerbo su sredstva za očevidnost. A sav ostali ures bio bi ovdje samo nuzgredna stvar, zaslon između gledaoca i teorije.

Najljepši su primjer umjetnine ovake vrste znamenite Pascalove »Provinciales«, sastavljene od rasprava o teškim skolastičnim pitanjima. S gledišta književničkoga nijesu remek-djelo, jer se često udaljuju od istine, a često probija i sofizam, a osobito zato, jer bude u duši sumnju o iskrenosti auktorovoj.

*

Ovo, što smo rekli o ljepoti spekulativnih teorija i o umjetnosti, koja ih objašnjuje, odstranjuje iz ove rasprave i ona djela, u kojima se vidi, da umjetnost ima dvostruku svrhu: istini dati jasnoću, a ljepoti vrijednost; umjetnost ovdje mora dvoje postići: ljepotu preko istine.

Sada možemo točno odrediti pitanje.

1. Radit će se u ovoj raspravi o djelima, koja su prije svega potčinjena ljepoti. I tu moramo gledati, kako umjetnost postizava istinu preko ljepote.

2. Isto tako treba da umjetnine budu takve, da im se uzmogne istinitost pripisati, t. j. da ne budu samo posljedak, nego i izričaj suda. No mi znamo a priori, da su one izravno predmetom intelektualnog zrenja ne samo u koliko su one učinak, nego i u koliko su reprezentacije nečega. Jer što se tiče intelektualnih činidaba, tu je osim suda samo još pojam. No ovaj je u našem intelektualnom životu toliko rjeđi, koliko uistinu i nema mnogo jednostavnih pojmova. Prema tome, kada nam koje djelo pribavi građu za estetsko zrenje i za intelektualno u isto vrijeme, onda to djelo ne može da bude predmetom simplicis apprehensionis (jednostavnog shvaćanja). Posve bo je jasno, da takvo djelo ovisi o drugoj činidbi (razuma), o onoj,

---

istinitog valja da je sistematiziranje što je moguće strože i rigoroznije, kod lijepog treba da je široko i bogato.« Bez sumnje, no ono ne će znati biti »široko i bogato«, ne bude li »rigorozno«: ogromna zgrada će se srušiti pod težinom svojih elemenata, ne budu li oni sami u sebi solidni i na dlaku točno sastavljeni.

[3]) Nije li baš to razlog, što je ženijalni metafizik Platon vrlo često pjesnik, i da pada u pogrešku baš radi prevelikoga sintetizovanja, koje nije dostatno u ravnotežu dovedeno analitičkom moću? Nije li on možda zato definovao lijepo: »splendor veri, sjaj istine«? Ne pada li možda radi toga metafizik neprestano u pitanje o vječnosti, potrebnosti i općenitosti istine kao takve?

[4]) De Wulf L'Esthetique de saint Thomas R. Néo-Scolastique, 1895. Na str. 345.—351., osobito je govor de claritate pulchri.

koja stvara sudove. Njemu se dakle može pripisati istinitost kao i samom sudu. To su sve one umjetnine, koje predstavljaju kakvu objektivnu stvar.

3. A to »objektivno« je realnost. Jer iz toga, što smo rekli, *izlazi*, da je istina, koja se može pripisati djelima, koja su *više estetična*, nego znanstvena, *istina reda realnoga*, a ne istina reda idealnoga. Gradivo, vlastito umjetnosti, ako ne i jedini njezin predmet, što ga moramo upotrebiti, jesu činjenice osjetne ili osjetnima učinjene jest stvar oćutna, jest izvanredan događaj, jest konkretan život, jest osobito ljudski čin, jest uvijek nešto uzajmljeno od prirode, koja nas opkoljuje, ili od djelovanja, koja se nas dotiču. *Jednom riječju lijepe umjetnosti živu od realnosti.*

Zato pitamo o tim umjetnostima — književnosti, slikarstvu, kiparstvu itd. — koje od realnosti uzajmljuju sižeje za svoja predočivanja u svrhu navlastito estetsku: izražuju li one istinu, koja im se može pripisati, kao uključenu u nekom skupnom rezultatu, u kojem bi tek jedan dio, ljepota, bio svrhom? — Kako je izražuju? Na to odgovaramo: Da izražuju, i to ne samo »slučajno«, nego nužno uz ljepotu (non seulement »par hasard« mais necessairement par surcroît). Da to dokažemo, treba da postavimo tri teze, od kojih treća nije drugo, nego zaključak iz prvih dviju:

1. Umjetnost nije čista imitacija realnosti.

2. Umjetnost je izraz estetske koncepcije, građene na realnosti.

3. Istinitost umjetnosti ovisi o dvostrukoj sukladnosti te koncepcije: najprije sa (samim) umjetnikom, a onda sa realnošću; prvo rađa iskrenošću, a drugo ispravnošću idealne koncepcije, koja upravlja djelom. Subjektivna iskrenost i objektivna ispravnost: to su *dva elementa istine u umjetnosti.*

II.

Umjetnost nije čista imitacija realnosti.

U ovom poglavlju ćemo govoriti o umjetnosti, koja se bavi napose oponašanjem (imitiranjem). Zaključci, koji se nje tiču, protežu se a fortiori i na onu umjetnost, koja duguje više invenciji genija, nego direktnom oponašanju. Postavit ćemo najprije o umjetnosti oponašanja ova tri pitanja:

a) U čemu sastoji ljepota stvari, prenesena oponašanjem iz područja realnosti (naravi) u područje umjetnosti?

Iz riješenja, do kojeg ćemo doći, povući ćemo još dvostruk zaključak: svrha umjetnosti nije niti ta, da

b) Što od ljepote pridaje stvarima oponašanje?

c) A što im drugi put opet od ljepote oduzima?

stvara iluziju realnosti, niti da se izjavljuje o realnosti modela.

*

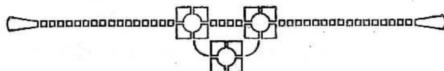
Na prvo pitanje odgovaramo:

Ljepota stvarî pripada u prvom redu njihovoj suštini, onome, što im daje specifičnu njihovu bitnost. Ona ne pripada kakvom akcidentalnom dodatku niti kakvom časovitom obliku niti kakvom svojevoljno izabranom stanovištu promatračevu.

Prvi se dokaz izvodi iz heterogenosti predmeta, koji se ističu u oponašalačkoj umjetnosti. Primjećujemo, da njezino područje obuzima sve vrsti stvari i ujedinjuje modele, što ih uzajmljuje od najdisparatnijih svjetova i redova. Umjetnost nam po redu iznosi slike, gibanja i odmaranja, života i smrti, kreposti i opačine; dovodi nam u prizorima veselje i bol; slika nam nasmijane krajeve i opustošenja prirode, ukratko: simpatizuje sa svim i sve nam čini simpatičnim. Obavijajući stvari sasvim u ljepotu, prenosi ih u svijet vedrine i mira, gdje više ne dolaze u sudar, dok u realnom svijetu jedna drugoj protuslovi i jedna drugu isključuje. Nijedan dakle predmet nije lišen te časti, da se smije pred umjetnost postaviti na račun vrste, kojoj pripada. I to je prva oznaka, koju treba istaći u oponašalačkoj umjetnosti: *posvemašnja nepristranost njezinoga udivljenja ili barem cijenjenja.*

Druga oznaka, koju treba istaći i koja je uostalom srodna s heterogenošću lijepih stvari, jest plastičnost snošajeva, koja im podaje ljepotu. Ne veli se o magarcu i konju, da je i jedan i drugi lijep onako, kako se veli, da je i jedan i drugi siv. U posljednjem slučaju pridjeva im se boja, koja doduše može imati nijansa, ali je ipak jedina, koja odgovara stalnom i određenom pojmu. No u prvom slučaju nalazi se ljepota u obadvijem životinjama i to u njihovim vlastitim svojstvima, po kojima se razlikuju, koja svakoj daju posebnu njezinu bitnost. Što više, ružnost, koja se često pripisuje magarcu, pripada baš njegovoj sličnosti s konjem; sličnosti već dosta velikoj, da se uzmogne magarac naravno porediti s konjem, a opet ne u prevelikoj, a da mu ovaj ne bi morao priznati prednost.

I tako magarac čini na nas utisak malog kljuseta tamne boje, koje ima nešto preduga ušesa.

LISTAK.

IZLOŽBA UMJETNIČKE ŠKOLE.

Čitate u novinama o otvorenju izložbe u umjetničkoj školi i dobijete volju, da posjetite izložbu. Nije li vam poznato, gdje se ta škola nalazi, uzimljete Hartmanov »Zvonimir kalendar« i tražite u adresaru. Premetnete od prve do zadnje stranice, tražite među »strukovnim zavodima« i ne nađete je, tražite među »zemaljskim zavodima«, i ni tu je ne nađete. Bijesno bacate iz ruke »Zvonimir« i potužite se prijatelju, a on Vas upućuje, da tražite, gdje je zemaljsko rodilište, da prođete desno kraj rodilišta u vrt, pa kud vas put dovede.

I vi odlučite, dođete do pločice Ilica 85 i na desnoj strani vrata opazite malu mramornu pločicu sa zlatnim slovima: »Umjetnička škola«. Ulazite u vrt i opazite pred sobom dosta veliku zgradu, na kojoj je značajna gornja staklena polovica.

Sama kuća ne pravi na vas nikakav umjetnički utisak, a tek iza uzaludnog pokušaja, da uđete kroz dvoja zatvorena vrata, dođete do otvorenih trećih, i opažate ženijalni nered umjetničkih modela, koji su radi malena prostora razbacani po hodniku.

Malo čudno vas čuvstvo poduzme i vi vođeni natpisima i strjelicama ulazite u koju od dvorana. Ja sam bio take sreće, da sam počeo sa školom prof. Ivekovića. Počinjem sa lijevom stranom od ulaza i idem redom po zidovima. Neugodno se dojima čovjeka neumjetničko poređenje i pozadina. Čini vam se, kao da ste ušli u studentsku sobu ili u sobu neženje bez imalo osjećaja za ljepotu, koji je novinske izreske slika i oglase izvjesio, da mu zid ne izgleda prazan i pust i da mu samoću bar nekako ispuni. Po uređaju ne bi se to smjelo zvati izložbom, a po gotovu ne umjetničkom izložbom. (Sjetih se, da sam jednom čitao od znamenitog mineraloga Berwerta raspravu: Welche Farbe soll man als Hintergrund für Mineralaustellungen wählen? i pomislih, kako drugdje i »kamenolozi« gledaju, da pred svijet istupe sa boljim estetskim dojmom, a kod nas ovako rade nadobudni umjetnici.)

Prijeđimo na same radove. Tothovi aktovi su dosta dobro studirani izuzevši one pornografske, a ima i jedan lijep zaselak. Dobro radi crayonom, a zgodne su mu i dvije moderne slike u kavani i u gostioni (bar bi ih ja tako nazvao, jer naslova nemaju). Sigurno je u ovoj sobi najbolja Marija Cividini. Kao uspjele stvari mogu joj se uzeti ona zimska krajina i slike čergi (izuzevši onu, gdje su tri čerge). Tu je potpuno uspjela. Manje su uspjele slike morske obale i gradina uz morsku obalu. More nije dobro. Od drugih ću spomenuti »Kamenita vrata«, gdje je perspektiva potpuno kriva. Gledalac bi mislio, da je cesta tamo ravna, a ne da se spušta dolje. To je pogrješka teške naravi. U toj je sobi vrijedna spomena još Kondžićeva »Brana«, te od nepoznatoga autora mala sličica pri dnu desnog zida (od vrata) »Zapad sunca«. Samo da odviše ne sjeća na razglednice.

Prelazim u sobu, školu prof. Auera. Tu je ornamentika: male vinjete, onda oglasi, ručni radovi, naslovni listovi i drugo. Kao temelj za ovu granu služi narodna ornamentika. Meni se samo čini, da je u nas tako malo shvaćanja narodne umjetnosti. Bolje su izvedene one rezbarije u drvu, nego li one risarije i stilizacije. Čini mi se zgodno, da se na harmoniju boja misli i polaže pažnja. Tu bi uz narodnu ornamentiku mogla priroda biti učitelj. To se opazilo u nekim stilizacijama, gdje se lepirove boje uzele za temelj. U zoološkom muzeju ima krasna zbirka leptira, koju bi sigurno oni, koji su voljni rada, od ravnatelja muzeja dobili na ogled i izradbu u muzeju. To bi se preporučilo. Može se istaknuti Prodanovićev mozaik iznad skice za staklo, njegove male vinjete i bos.-herc. duhan. I Krenove vinjete nijesu na odmet. Kukečev list (valjda u spomenar) »Elzi«, od D. T.-a »Hrv. narodno vezivo«. Mozaik između Ars i Hrv. narodno vezivo od nepoznata autora. Orlićeva amatersko fotogr. izložba, a i Rambousekova. Vrlo su zgodne Orlićeve »kineske« vinjete u tušu i boji. Po ideji je Kratěnin naslovni list za Hrv. planinara dobar, samo mi se čini poznat.

U školi prof. Csikoša-Sesie ima već i nekih većih radova. Kratěna se ističe svojim uljenim studijama, Hampelova je dobra u ugljenu, a nije joj loša ni »Djevica«. Uzorinac se ističe u kredi, a Kren u olovci. Onaj »Kosac« na zidu kraj vrata bio bi dosta zgodan, kad bi imao bolju pozadinu i malo više života pokazivao. Ovdje su i dvije radnje, koje se svakako moraju istaći radi svoje kompozicije. To je »Nacrt za sokolsku dvoranu u Zlataru« i »Kosovka djevojka« od Bogumila Cara. Dok se u obe ističe kao dobar idejni stvaralac, dotle u »Kosovci djevojci« pokazuje i dobro stilizovanu izvedbu. Čudim se, da mu je seljak onako slab — ukočen, bez života. Čini mi se, da je šteta, da se Podrinskoj dao onaj zid za njezine orače.

Iza ovih soba dolazite u odio plastike. Ponajprije škola prof. Kerdića, a onda Frangešova. U prvoj vrijedi nešto Hrvojićev grob i figura, što spava, a u drugoj Hrt od Jeana, kip Beethowena i portret B......ev od Vojte Braniša, zatim Jovanovićev umjetnik, a po gotovu njegova dama sa krasnim crtama.

Već bi se vratili i izašli van, da vas slučajno tkogod ne upozori, da je u prvom katu Crnčićeva škola. Penjete se drvenim stubama, kakove vode na bosanske čardake i kroz hodnik ulazite u oveću dvoranu. Tu susrećete Šipeka sa njegovom željeznicom i drugim motivima, koji su nam poznati iz jednog iličkog izloga. Čini se, da bi on u tehničkim i socijalnim stvarima mogao uspijevati. Rambousek je dobar u tonu. Leović bira same nekakve figure tmine. Toplo se dojimaju njegovi »Ostaci oltara u ruševinama Stare Ledenice«. Dolazimo do P. Orlića i tu se možemo malo dulje zadržati. Interesantni su njegovi autoportreti. U svim mogućim pozama sa svim mogućim izražajima. I tko pozna onoga tihog mladića, koji tako malo svijetu pokazuje, da je umjetnik (ne nosi dugu kosu ni extravagansko odijelo), taj bi se začudio. Lijep mu je »Novi Vinodolski«, »Popravak Frankopanske ulice«, a meni se dopada i »Parobrod prije polaska u noći«.

Iza njega dolazi odmah Đurić. Njegov »Belegiš« je prava umjetnina, a i druge slike sa Dunava i iz Srijema dosta su uspjele. Dok je u Belegišu majstor boja, to pokazuje i mnogo smisla za olovku. Lijep mu je još »Pogled na more«.

Time bih svršio razgledanje pojedinih soba. Namjerice nijesam govorio o sobama kao cjelinama ni time govorio o profesorima. Držim, da je krivo po ovim radnjama ocjenjivati rad učiteljâ. Tek po onome, što će nam konačno učiniti od učenika, moglo bi se štogod reći, a zasad je to preuranjeno.

Zar se ne bi mogla izložba urediti, da doista ima izgled izložbe te da pravi ugodan dojam. Zašto se ne bi đaci svrstali po radnjama, a ne po profesorima? Zašto ne bi slike bile uokvirene i sa naslovima?

Da đaci izlažu manje slike (samo bolje stvari), da su slike jednoga te istoga na okupu i da tvore cjelinu. Svakako bi zgodno bilo, da se za sve zna, tko ih je radio i što je prikazao.

Držim svakako, da bi onda posjetilac ponio sa izložbe drugi dojam, nego li ovako dobije.

B. Babić.

MILAN A. MIHOLJEVIĆ: DOJMOVI I USPOMENE.

(Pretiskano iz »Riječkih Novina«. — Rijeka, 1914. Tiskarski umjetnički zavod »Miriam«. Str. 128. Cijena 1 K.)

Ukobila nam kob, da se moramo potucati po čitavom svijetu. Nevolja u vlastitoj kući učinila nas je najsposobnijim kolonizatornim elementom Austro-Ugarske. Od sviju eksportnih poduzeća uspijevaju u nas najbolje razna društva za iseljivanje. Pa ipak je u nas valjada najslabije razvijena ona grana literature, koja se bavi stranim zemljama. Možda je najživljim slogom pisao u posljednje doba svoje putopisne crtice Oton Iveković. Njegova kritika Italije primljena je u najširim slojevima s velikim oduševljenjem. Jedino se na nju oborio Vinko Lozovina, i to zato, jer nije slavospjev onoj zemlji, koja živi od svoje prošlosti i kamo dolaze svi evropski bonvivani, umjetnici i dangube, da ondje provede najugodnije časove i potroše najbolje svoje pare.

Miholjević nas ovom svojom knjižicom vodi u Englesku, u »zemlju magle, trgovine, posla i forama«. Središte je njegovoga promatranja London, taj »simbol engleskoga poslovnog duha, metropola britskoga carstva, svoje vrsti središte svijeta«.

Na prvim stranicama Miholjevićeva putopisa opažamo jošte previše geometrije. Upoznajemo se s golemim florisom grada, s njegovim zgradama i glavnim distriktima. Naše je zanimanje mnogo veće, kad počnemo u tom kaosu, u toj mješavini upoznavati ljude. Prolazimo kroz East End, gdje se sakupila malne sva londonska bijeda. Miholjević imade dobro oko, da nam ocrta svađu dvaju vagabunda, pijanstvo, prosjačenje, ulične propovjednike, pa onda onu »surovu derišćad, koja je već u desetoj godini više vidjela i iskusila, nego u nas starci. Dakako, moramo se zadovoljiti samo vanjskim uličnim životom, jer autor jamačno nije ni sam mogao zaviriti nešto dublje u one mračne podrume i neuredne kuće, gdje se koncentrira obiteljski i društveni život te čeljadi.

Slabijim je potezima ocrtan Oxford, »sijelo starih i slavnih sveučilišta, institucija, koje su nešto sasvim posebna u rodu tih znanstvenih zavoda, kojima ćete uzalud tražiti štogod slična na kontinentu«. U Oxfordu je pisac pohodio znamenitog profesora W. R. Morfilla, »koji je uz gramatike ruskoga i češkoga jezika i neke druge knjige napisao i kratku povijest slavenskih književnosti, u kojoj, ako i kratko, ipak s velikim poznavanjem govori o hrvatskoj i srpskoj knjizi«. Evo, kako prikazuje Miholjević sastanak s tim sada već pokojnim prijateljem Hrvata:

»Pokucao knockerom (alka na vanjskim vratima) i djevojka me odvede u »drawing room« (soba za posjete). Jedva što sam sio, otvore se vrata i u sobu stupi stari simpatični gospodin, držeći u ruci moju posjetnicu i smiješeći se prijazno. (Ja sam na posjetnici uz svoje ime bio zabilježio ruskom ćirilicom riječ Horvat.)

Bože mili, čuda golemoga!... zazuji mi u ušima umjesto običajnoga »Good morning«, i ja sam, vjerujte mi, ostao zabezeknut: bez ikakovih ceremonijalnih fraza stari me je profesor, otežući prijatno izgovor, pozdravio početnim stihom naše narodne pjesme!... Za čas, i naš je razgovor tekao tako prijazno i neprisiljeno, da sam se osjećao kao doma. Bilo je tu govora o »Zlatarevu zlatu«, o Čengić-agi, za koga je Mr. Morfill bio osobito oduševljen, Matici Hrvatskoj, o Lijepoj našoj domovini...«

Ovakvi će prizori osvojiti svakoga hrvatskoga čitatelja, jer koliko god nam je drago upoznavati tuđinske običaje i tuđe narode, toliko nam je još draže slušati, što ti tuđinci drže o nama.

U daljnjem dijelu Miholjevićeva putopisa čitamo ugodnu raspravu o John Bullu i o Chamberlainu, a onda dolaze uspomene sa đačkih putovanja. Te su uspomene pravi prismok za čitatelja, koji je u prvom dijelu morao katkada i previše da napreže pažnju. »Kad študent na rajžu gre«, doživi redovito svakojakih ugodnosti i neugodnosti. No u uspomenama postaju i neugodnosti ugodne, osobito ako si se znao zgodno izvući iz njih.

Miholjević je ovom knjižicom obogatio našu mršavu putopisnu literaturu. Sam on veli, da nije imao nikakvih literarnih pretenzija, već da je svoje uspomene pisao tek za prijatelje. No što je držao, da mogu njegovi prijatelji čitati, tomu jamačno ni sam ne poriče zanimljivost. A zanimljivost je jedna od glavnih literarnih oznaka. Pa makar čitatelj iz ovoga putopisa i ne dobio cjelovitu sliku londonskog i engleskog života, on će ga ipak rado uzeti u ruke, jer autor pokazuje, da znade s nekom vedrinom i superijornošću promatrati ovaj svijet. **H. R.**

MILAN GRLOVIĆ: MOJ ŽIVOT.

Naslov sam već pokazuje donekle sadržaj djela. Djelo je omašno, ima 400 strana, od kojih $^3/_4$ otpada na stihove originalne i prevedene, a $^1/_4$ na prozu. Pjesme su većim dijelom lirske, autor ih je posvetio ljubavi i domovini, i to su u glavnom elementi, kojima se bavi njegova duša.

Ljepotu i vrijednost ovoga djela ne će vidjeti onaj, koji ga bude čitao bez reda, jer kako je ovo, rekao bih, neke vrste autobiografija, nužno je, da slijedimo pojedine momente autorove duše, ako hoćemo da shvatimo njezin razvoj. Pri tom možemo oživjeti u sebi sliku pojedinih razdoblja, u kojima je Grlović djelovao, možemo donekle upoznati stilne i sadržajne manire pojedinih književnih perijoda, a ugodno

će nam biti, kad nađemo i koju reminiscenciju na poznate naše velike pokojnike. Grlović je jamačno vodio privatni zapisnik, te je mogao da nam sačuva mnogo kronologijskih momenata, koji će danas sutra vrlo dobro poslužiti kojem sastavljaču definitivne hrvatske književne historije.

Grlovićeva je lirika komponirana većinom po starom načinu, a mnoge će pjesme naći priznanja i u onoga, koji se već odviše zasitio starih sujeta i motiva. Nema u ovim pjesmama kakove težnje za originalnošću, pa ipak će zadobiti svoje mjesto u hrvatskoj literaturi, jer će se i za njih naći zahvalnih čitalaca.

Prijevodi su Grlovićevi dobri. Moramo se čuditi njegovoj virtuoznoj tačnosti u građenju stihova, jer je smisao u hrvatskom duhu ne samo lijepom dikcijom, nego i zgodnim poređajem i kratkoćom tako izrečen, da gotovo ne zaostaje za originalom.

Proza je u ovoj knjizi ljepša od stihova. Osobito se lijepo čitaju neki feljtoni, n. pr. feljton o Zagrepčankama. Tu je autor sasvim moderan, njegov stil ne zaostaje mjestimice za stilom najboljih naših feljtonista.

»Moj život« je dokumenat ustrajne životne borbe i neumorne radinosti jednoga hrvatskoga novinara, koji je morao da dijeli sudbinu, na koju se mogu potužiti svi njegovi kolege, morao je naime mnogo i brzo raditi, a nikada mu nije bilo dopušteno, da se uspne do vrhunca umjetnosti, prema kojemu je uvijek bacao poglede, pune čežnje i sjete.

D. B. R.

KOJE JE NARODNOSTI BIO KRALJEVIĆ MARKO?

Danas se drži malne općenito, da je Kraljević Marko bio Srbin. To je uvjerenje ušlo u narodnu pjesmu i u naučne knjige. Povjesničari se redovito i ne bave tim pitanjem, nego odmah suponiraju, da je historijski Kraljević Marko doista srpskoga plemena. No to nije tako evidentna stvar, pa bi trebalo o tom i nešto opširnije raspravljati, pogotovu kad znademo, da su oni krajevi, kojima je Marko nakon tragične smrti svoga oca kao pokorni turski vazal kraljevao, ostali u narodnosnom pogledu sve do danas bezbojni, te naginju više Bugarima nego Srbima. Da Kraljević Marko nije bio Srbin, to je opširno dokazivao nitko drugi nego Ilarijon Ruvarac, kojega radi vjerodostojnosti prozvaše srpskim Račkim. Ne možemo ovdje iznositi konačnoga suda o Markovu porijeklu, ali ipak ne će biti s gorega, da naša javnost sazna i ono, što piše Ruvarac o tom pitanju. On veli u raspravi »O knezu Lazaru«, koja je izašla u Novom Sadu g. 1888.:

»U isto vreme, kad je putovao po svetu taj Jevrejin Ravi Josip, živio je na zapadu episkop Pavao Jovije (Paulo Giovio) i pisao je mnogo o turskim carevima i o turskim stvarima.

U knjizi jednoj starodrevnoj, pečatanoj u Mlecima g. 1560. trudom nekog Sanzovina, našao sam sastav: »Informatio di Paulo Giovio Vescovo di Nozeria a Carlo V. Imperatore«, i sad mi je žao, što iz tog sastava nisam g. 1872. ispisao više no samo ovo i ovako:

Str. 73.: et Marco Craiovichio Signor di Bulgaria — »perche il Signor Lazzaro Nespoto di Servia et Marco, Signor di Bulgaria. — — Per la morte del Despoto Lazzaro, resto sdegnato uno schiavo di nation Serviano, e per vendicari la morte del suo natural Signore, si delibero morir con Fama d'animo egregio, e cosi pigliando il tempo con un pugnal (pinjal) ammazzo Amoratte.

Bajazeto I. subito fece grande essercito contra al S. Marco di Bulgaria etc.«

Filip Lonicer u knjizi, štampanoj u Frankfurtu na Majni g. 1578., tom I., piše na listu 11. na drugoj strani isto kao i Jovije i Ravi Josif, a naime, da je knez Lazar u boju, u koji se, združen s Markom, bugarskim despotom i s nekim arbanaškim knezovima i velmožama, upustio protiv Turaka, uhvaćen vitam in carcere finivit, cujus indignam necem servus, natione Triballus, eius cliens, vindicare ingenti animo ausus, quamquam se sciret certam mortem adire, rebus Turcicis annis 23. Periit a Ch. 1372. Bajazethes — patris caedem vindicaturus, initio Imperii valida statim manu adversus Bulgaros Serviosque movit, eorumque duce Marco despota cum universa Bulgariae nobilitate caeso, universa ea ditione potitus est.

Neki profesor bečki, koji je s poslanikom Jaćimom Sincendorfskim pošao u Carigrad, opisao je taj svoj put u latinskim stihovima i opis toga puta: »Iter byzantinum Henrici Porsii«, štampan je u Frankfurtu g. 1583. Iz toga, ne baš poetičnog i nimalo značajnog, putopisa pribiležio sam ova tri stiha:

»Despota (Lazar) captus obit, cujus (memorabile) servus
»Ulturus dominum, certique pericula spernens
»Supplicii, ferrum Regis sub pectore condit.«

A don Constantino Mosachi, Albanez, pribiležio je u svojim memoarima: »Lazaro (Despoto di Servia) fú preso da Amurat Principe de Turchi e fato morire, per la, cui morte volendosene vendicare Milos (Cubilovich) con un pugnale uccise Admirat et fú morto lui.« (Hopf, Chroniques etc. p. 306.) Da je i Mihailo Konstantinov iz Ostrovice (Janičar) znao za to knjiško pričanje, vidi se iz ovog mesta: »— tada je car Bajazit skupio vojsku protiv Marka, bugarskoga kneza, sećajući se smrti svog oca, jer je taj knez bio u pomoći u ratu knezu Lazaru; došao je dakle na ono polje, gdje je otac njegov Murat bio ubijen. Tu je Bajazit bugarskog kneza svom vojskom bugarskom i srpskom razbio i ubio.« (Glasnik, knj. XVIII. 80.) A da li je za to znao i onaj hrvatski letopisac fra Ivan Tomašić, koji je dvaput pribiležio ovo: »Anno domini 142 V. (?) Turche in Cosovo profligati sunt per Marchum Chraglevich, comitem Bulgariae, filium Vulcoasini et per Debelak; in eodem conflictu trucidatur Turchorum imperator et in eodem campo sepultus est, ut cernitur videntibus« (Arkiv IX. 16.) — to se ne zna. No kad bih hteo još dalje terati trag toj knjiškoj priči, ne bio bio gotov ni do sutra, a ja sam rad još danas da sa svim svršim ili završim ovu raspravu. S toga ću samo još da ti prikažem, sanani Srbine i srpski sine, dotično mesto iz istorije katedralne crkve Zagrebačke, koju je pre stotinu i nekoliko godina zemljak Pavićev, kanonik Valtazar Adam Krčelić spisao, no od koje je samo prvi tom in folio izdao.

Na str. 137. veli Krčelić: »Marci Kralievich adeo ad hoc usque tempora cantillenis celebrati, a gente Valachica (a pod tim vlaškim pukom mislio je on tebe, Srbine i srpski sine) ut eorum convivia vix videris, quibus eum non cantinent; nec iter facile faciant, sine Marci cantu et praeconiis, haec brevis modo fusior alibi narratio. Erat Bulgarus, Graeca fide plenus (dakle tvoj Marko Kraljević, Srbine i srpski sine, bio je, to jest, on nije bio, kao što to

eto sam Krčelić, prethodnik pok. Mesića, g. Račkoga i poreklom pravoga Vlaha ali danas živosnog Hrvata Smičiklasa, priznaje, da nije bio Šokac, već Bugarin, i to žestok istočnjak, a pošto je bio Kraljević Marko taj i takav, da je bio, kao što ga dalje karakteriše isti taj kanonik) inconstans, varius. Nunc Amurathi adhaesit III. ut a Genuensibus fuerit impetitus. Sed his quoad vincebant se dedidit, victos ad Abydum deseruit, nec Amurathis amplius gratias meritus. Adempta Servia, sive superiore Mysia Christianis, et Lazaro Despota capto, Marcus ulcisci mortem Lazari cupit, percussus pugione Amurathes interipit, Bajazethes Interfecto successit, qui 1374. Marcum Kralievich Bulgarorum regem proclamatum cum universa sua Nobilitate proelio delet. Ita Chronicon Turcicum.« Da li se to »ita Chronicon Turcicum« odnosi na sve ono, što se počinjući od: »Erat Marcus Kralievics Bulgarus, graeca fide plenus, inconstans, varius etc.« reklo, ja upravo ne znam, ali čisto bih voleo, da se i na te reči odnosi, jer ako se ne odnosi, ako ono nije rekao Turčin ni turski hodža, već kršćanin i kršćanski uglednik — onda, — onda nama istočnjacima nema pomoći i ko da nama pomogne, kad smo mi graeca fide pleni, tako nepostojani i nestalni i nedosledni i tako se svaki čas menjamo i promenjujemo, a oni, potomci i pitomci Iliraca i vaspitanici rimski, tako su čvrsti i postojani i nepromenljivi, pa ako i promenu kad što, promenuće samo dlaku i ime, ali ćud nikako! Pa kad se oni ne menjaju i ne će da promene ćud, ne menjaj ni ti, Srbine i srpski sine, pa ćeš se bar u tom pogledu izjednačiti s njima! Ne daj brašno za šljive! Najposle šta se tebe tiče Marko Kraljević, kad eto toliko njih tvrde i uveravaju, da on, što se narodnosti tiče, nije bio ni Hrvat ni Srbin već Bugarin, te se bar u tom pogledu svi: i Jevreji i Grci i Turci i Latini i Arbanasi ljuti i ljući od njih Hrvati, ravini i fratrovi, pa i same pojete, među sobom slažu. Pa kad se pored svega toga još setiš i na ono, što je Vasilije Petrović, mitropolit crnogorski za kralja Vukašina i naciju, od koje je bio on, — a kad on, onda i sin mu Marko, — izrekao još g. 1754., i na što sam te već jednom i baš u ovoj raspravi podsetio, onda se možeš, a i treba da se i sam, razuverivši se prethodno, uveriš, Srbine, da je Marko Kraljević bio Bugarin i da se po tome ne pečališ mnogo, kad čitajući istorije katedralne crkve zagrebačke pročitaš one gore prevedene reči: »Erat Bulgarus, graeca fide plenus, inconstans, varius etc.«.

PROSLAVA STOGODIŠNJICE ROĐENJA IVANA MAŽURANIĆA U NOVOM.

Od odbora u rodnom mjestu Ivana Mažuranića primili smo ovaj proglas:

Stogodišnji rođendan hrvatskog književnika, rodoljuba i dobrotvora, slavnoga Ante Mažuranića — oca hrvatske slovnice — proslavljen je dostojno i časno u lipnju godine 1905. u rodnom mu mjestu — Novom Vinodolskom.

Ove godine na dan 11. kolovoza pada stogodišnji rođendan velikoga i neumrloga hrvatskog pjesnika i bana pučanina Ivana Mažuranića, rođenoga brata Ante Mažuranića.

U lipnju 1905. na svečanoj akademiji stvoren je zaključak, da se u spomen slavne braće Ante i Ivana Mažuranića osnuje u Novom — kao njihovom rodnom mjestu — školska zaklada, kojoj je Ante Mažuranić udario čvrsti temelj ostavivši oporučno za istu preko 70.000 kruna. **Jednako je zaključeno, da se obojici braće na stogodišnji rođendan Ivana Mažuranića** otkrije u Novom na **kući, u kojoj** su ugledali neumrla braća svjetlo božjega dana, dostojna spomen-ploča, koja imade sjećati poznije potomstvo **neumrlih** zasluga, što su ih braća Ante i Ivan Mažuranić **učinili** hrvatskomu **narodu.**

Spomen-ploča, koja će se shodnosti **radi otkriti na** rodnoj im kući dana 15. kolovoza o. g. u 11 sati prije podne, izradio je kipar g. Vatroslav Drenski, a otkrit će ju braća Hrvatskog Zmaja iz Zagreba.

U predvečerje toga svečanoga dana, — dakle 14. kolovoza, — bit će bakljada, svečana rasvjeta i komers. Na dan 15. kolovoza rano u jutro budnica, zatim služba božja, svečana akademija, otkriće spomen-ploče, zajednički objed, a poslije podne znamenito i starodrevno novljansko narodno kolo. Potanji program svečanosti bit će naknadno priopćen putem **novina.**

Braćo Hrvati! Da otkriće spomen-ploče što svečanije ispadne, obrazovao se je u Novom posebni odbor za proslavu stogodišnjice rođenja Ivana Mažuranića. Smatrajući, da će taj historički dan biti tim svečaniji, čim bude za njega veći interes naših kulturnih predstavnika i zavoda, to se ovaj odbor obraća ovime na sve kulturne institucije, pjevačka i sokolska društva i ine korporacije, da se s ovim odborom stave u sporazum.

Obzirom na to, da je Novi znamenito morsko kupalište, koje je ove godine vanredno dobro posjećeno, te obzirom na to, što je odboru, koji je preko sebe preuzeo provedbu proslave, veoma stalo do toga, da ta proslava što časnije i dostojnije ispadne, da svoj dolazak najkasnije do 5. kolovoza t. g. potpisanom odboru prijaviti izvole.

Braćo Hrvati! Pohrlite dne 14. u Novi Vinodolski, da dadete dužnu poštu neumrlim sjenama dične i slavne braće Ante i Ivana Mažuranića! Dođite, da se poklonite njihovoj spomen-ploči; dođite, da budete dionici hrvatskoga slavlja; dođite, da uzveličate, što ste uzveličati dužni!

U Novom, mjeseca srpnja 1914.

Odbor za proslavu stogodišnjice rođenja Ivana Mažuranića.

Predsjednik:	Tajnik:
Mons. Dr. **Dragutin Smokvina.**	**Nikola Kabalin.**

Dodatak uredništva: Budući da je nastupilo ratno doba, razumije se, da je cijela ta proslava odgođena na neizvjesno vrijeme. Mi smo ovaj svečanosni proglas uvrstili u ovaj broj još prije, nego se moglo znati, da će nastupiti današnja teška vremena. Ostavljamo ga uvrštena s pouzdanom nadom, da će se ova lijepa kulturna proslava doskora svečano održati.

U SPOMEN PRIJESTOLONASLJEDNIKA FRANJE FERDINANDA I SUPRUGE MU SOFIJE VOJVOTKINJE HOHENBERG.

Pod ovim naslovom izdala je pučka »Prosvjeta« u Osijeku kao X. sveščić pučke svoje biblioteke u svakom pogledu lijepo spremljenu knjižicu pod uredništvom poznatoga hrvatskoga pjesnika R. F. Magjera. U njoj se opisuje do u sitnicu život i djelovanje prerano umrlih visokih pokojnika, njihova obitavališta i poznata sarajevska tragedija. Uz poseban prilog i osam slika u tekstu dodane su i dvije dirljive prigodnice Ive Rod i L. V—a. Knjiga je

štampana u više hiljada primjeraka i dijeli se besplatno. Tko knjigu želi imati, neka pošalje na rečeno društvo (»Prosvjeta«, Osijek, 1. Jägerova ulica. Zgrada niže pučke škole) uz točnu adresu 10 filira u ime poštarine, pa će ovu u svakom pogledu raskošno opremljenu knjigu dobiti na dar. Iz zaglavka same knjige razabiremo, da je slike besplatno ustupio »Slovenski Ilustrovani Tjednik« iz Ljubljane. Kako je sama knjiga zasnovana na široj podlozi od običnih prigodnih spisa, nema sumnje, da će u velike doprinijeti, da se hrvatski narod još jače i čvršće priljubi slavnoj kući Habzburgovoj i tako učvrsti svoju vjernost i odanost, kojom se baš hrvatski narod nad sve ine pravom ponosi.

Z. J.

KNJIŽEVNA IZDANJA »BRAĆE HRVATSKOGA ZMAJA«.

Zaslužno naše kulturno društvo »Braća Hrvatskoga Zmaja«, koje je svojim tihim i rodoljubnim radom steklo velike simpatije u hrvatskome narodu, izdalo je i čitavi niz prigodnih brošura, koje su dosegle već i 29. svesku. Ovo lijepo nastojanje naše »Braće Hrvatskoga Zmaja«, koji rade pod geslom »Pro aris et focis Deo propitio«, treba da se javno pohvali. Na zamolbu toga društva ustupili smo iz našega lista, a po želji samih autora članke: »Pomilovanje Petra Zrinskoga i Franje K. Frankopana god. 1687.« od Deželića i Laszowskoga; »Hrvatska glagolska umjetna knjiga« od R. Strohala i »Drežnik« od Emilija pl. Laszowskoga, koje su »Zmajevci« preštampali u svoju nakladu u sveskama 27.—29., da ih razdijele među svoje članove i pučkim knjižnicama po svoj našoj domovini Hrvatskoj. Bilo bi izlišno napose preporučivati lijepa i korisna književna izdanja naše »Braće Hrvatskoga Zmaja«. Ona se sama preporučuju.

Z. J.

BOŽIDAR ŠIROLA: »MRAZOVE SESTRICE«,

popijevke za jedno grlo i klavir. Riječi Dra. Đure Arnolda.

Mladi hrvatski skladatelj, prof. Božidar Širola, uglazbio je ciklus krasnih Arnoldovih pjesama »Mrazove sestrice«, koji će krajem ovoga mjeseca izaći tiskom. Jednu od tih skladbi priopćili smo u prošlom broju »Hrvatske Prosvjete«, a dvije od tih popijevki pjevala je mjeseca lipnja na koncertu Kaiserove glazbene škole u Zagrebu kr. saska dvorska pjevačica, gđa. Anka Horvat, takovim uspjehom, da su stekle dopadnost općinstva i priznanje glazbenih krugova i javne kritike. Mladi skladatelj bio je učenik našega maestra Ivana pl. Zajca, a kako se već više godina bavi glazbenim studijem, te će se glazbeno usavršiti i na konzervatoriju u Leipzigu, možemo od njega očekivati i lijepih prinosa hrvatskoj glazbenoj literaturi.

Savremena biblijska pitanja. Napisao O. Petar Vlašić, lektor na franj. bogoslovskom učilištu u Dubrovniku. Rijeka 1914. Tiskarski umjetnički zavod »Miriam«. Potporom biskupa dra. Ivana Krapca. Vjersko je pitanje uvijek aktualno. Naša je inteligencija ipak vrlo slabo u njem poučena. A ipak svaki hoće da bude kompetentan sudija u onim pitanjima, kojima su mnogi najveći umovi posvetili čitav život. Nauka o Bibliji poznata je mnogima tek iz gimnazije. O. Petar Vlašić napisao je knjigu, kojom će se moći poslužiti ne samo klerici, nego u prvom redu svjetovnjaci. Tko zaviri nešto dublje u Bibliju, može reći, da je upoznao kulturu čovječanstva. Osobito je zanimljivo u »Savremenim biblijskim pitanjima« pretresen odnošaj sv. Pisma prema kulturi starih Babilonaca, Egipćana, Indijaca (Budhista) i na koncu Grka, Rimljana i Arapa (koran). Prvi dio knjige raspravlja o »Bibliji uopće«, drugi dio »o nekojim knjigama sv. Pisma napose«, a u trećem su dijelu ocijenjeni »Novovjeki nazori o Isusu Kristu«. Nema sumnje, da će ova knjiga vrlo dobro doći osobito katoličkom hrvatskom laikatu, koji će ovako moći da lakše izgradi svoju katoličku individualnost.

Iz uprave našega lista. Ponovo se događa, da neki čestiti naši pretplatnici reklamiraju naš list kod društvenoga blagajnika g. Nikole Marakovića u Palmotićevoj ulici 31. — Kako g. Maraković prima samo pretplate na list i ne obavlja poslove uprave, molimo najučtivije svakoga, kome pofali koji broj »Hrvatske Prosvjete«, neka se izvoli obratiti na upravu našega lista, koja će mu dotični broj dostaviti kretom pošte.

Uredništvo i uprava »Hrvatske Prosvjete« kao i poslovnica »Kola hrvatskih književnika« nalazi se u Zagrebu u Haulikovoj ulici 4. (»Dobrotvorov dom«).

*

Prvi dio krasnoga Kovačevićeva romana **»Zlotvor«**, što izlazi u našem listu, preštampali smo u posebnu knjigu, koju ćemo svakomu na zahtjev dostaviti. Narudžbe prima »Kolo hrvatskih književnika«.

SADRŽAJ:

»HRVATSKA PROSVJETA« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku »Kola hrv. književnika« g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje: **Petar Grgec.** Izdaje: **»Kolo hrvat. književnika«.** Tisak: **»Nadbiskupske tiskare« u Zagrebu.**

HRVATSKA
PROSVJETA
MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 9. i 10. ZAGREB, RUJAN i LISTOPAD 1914. GOD. I.

Pijo X. — Benedikto XV.

Tko će biti? Tko će iz grimiznog kardinalskog konklava izaći novim nasljednikom blaženoga Petra?

Kad se naime ugodne uspomene Papa Pijo X. dne 3. kolovoza o. g. za uvijek smirio, ovo je pitanje u svakoga živjelo na ustima, u svakoga, ne samo u inovjernika, nego i u katolika.

Zašto?

I ako po nauci katoličke Crkve viša, nadnaravna sila, sila Duha Svetoga krijepi i ravna svakoga na-

mjesnika Kristova, ipak time ne uništava njegove predašnje naravne ili lične osebine. Ona nadnaravna božanska sila poput bijele golubice lebdi nad papom u svrhu, da mu kao vrhovnome učitelju kršćanstva, dok sa svoje katedre uči vjeru i ćudoređe, sa usta uvijek izlijeće istina, — ali ličnost se papina sa svojim glavnim osebinama nije promijenila na tom putu promjene od kardinalskoga klobuka do kraljevske papinske tiare. Ćud, naravne umne sposobnosti, stečena inteligencija, dotadašnja iskustva, podrijetlom usađene naklonosti te otuda izvjesna sigurnost ili plahost, sve to ostaje i kasnije, kako je bilo i prije.

A da opet sve to, na ljudsku sudeći, može i te kako da utječe na časovitu sudbinu Crkve, tko će o tom sumnjati? Otuda dakle ono zanimanje za ličnost novoga pape, otuda ona pitanja, tko će se na laganu oblaku bijeloga vatikanskoga dima uznijeti u visine besmrtnoga papinstva.

Pa kad je to bio dotadašnji kardinal bolonjski Giacomo della Chiesa, koji si je kao novi izabrani papa uzeo ime Benedikta XV., zanimanje se zaustavilo i uperilo na njegovu ličnost: kako i kuda je dosada plovio životnom lađom? Kakve je ćudi? Koje li mu odlike?

Pijo X. slavno je ispunio svoje jedanaestgodišnje vladalačko vrijeme, — i ako je nakon proslavljenoga aristokrate Leona XIII. izbor ovoga priprostoga plebejca nas malene ljude skoro napunio nekom zabrinutošću. Hoće li se moći Crkva uzdržati na onoj

uglednoj visini, na koju ju je digao Leon XIII. usprkos ljutoga poniženja, kojim ju je bio udario pijemonteški liberalizam? Ne će li joj liberalizam XX. vijeka zadati nova poniženja i oteti joj ugled potrebit za njenu uzvišenu misiju? Hoće li se moći spretno ugibati raznolikim diplomatskim grebenima?

No u drugu ruku baš ova plebejština siromašnoga podrijetla podizala je, krijepila je i jačala naše novovjeke demokratske duhove. Uzvišenijega prijestola, nego što je prijesto Petrov, za katolika nema. Ali ni inovjernik ni nevjernik ne može zanijekati njegove osobite veličine. Pa ipak se je na taj prijesto, ne novi ni jučerašnji, nego starovječni, tisućljetni uspeo jedan od najtipičnijih demokrata. Otud još tvrđa vjera u božanstvenost Crkve, u kojoj se tako divno ispunja ona vječna, da pred Bogom nema i ne može biti ni Grka ni Židova, ni plebejca ni aristokrata. Otud s novim papom i nove nade.

I baš to bje, što je negdje prvih godina Pijeva pontifikata pisca tih redaka napose bilo zanijelo do pjesme u slavu Pija X., do pjesme »U z a n o s u«, iz koje neka se dopusti iznijeti samo nekoliko redaka: »Što me ovo plamom pali, vilo, — kad mi miso ko sokola krilo — k jugu će, da nà hrid stojnu pada, — na hrid onu povrh Cezar-grada? — — Srce gori: Miso zori: — Orlovica mati samo — Orlovića šalje amo, — gdje je petra — gdje je stienje, — na to stienje i grebenje! — Zdravo, majko, što odnjiha — s molitvom i suzom s tiha — svoje ranče — svoje sirotanče — ne u gniezdu mahovine glatke, — nit na perju orlušinâ starih; ne sa picom medovine slatke, — već sa picom, što je bieda svari — na suvarku žulja kruta, — daždevicom znoja ljuta! — — Zdravo bio, suri orle Pio- — To me evo od zanosa pali, — što se k suncu dižu gle i mali! — Orle Pio, zdravo, zdravo bio!«

Nakon zadaće, što ju je prema Providnosti Božjoj imao da obavi Leon XIII., čekala je Pija X. nova zadaća prema n o v o j ličnosti njegovoj.

Leon XIII. primio je korman Crkve u svoje ruke onda, kad su tajne sile s Viktorom Emanuelom na čelu ponizile i oslabile Crkvu sa njezine spoljašne strane, u odnosu prema državama, prema diplomaciji, prema visokoj politici. A to je trebalo smjesta popraviti u ovoj novoj eposi crkvenoga života, kad je rimski biskup ostao bez svjetovne vlasti.

Po čitavoj pak ličnosti svojoj prikladnijega odabranika za tu zadaću od perudijskoga biskupa i kardinala Joakima Pecci-a, kasnijega Leona XIII. jedva da bi se ikako moglo naći.

Odvjetak, potekao iz stare ugledne porodice, posjednice grba sa zelenim čempresom na modrom polju gdje se kao na plavetomu svodu sja zlatni komet, a izašao u svijet iz dvorca, gdje po odajama vise sa stijena slike mnogih pređa; čovjek vrlo pronicava i gipka uma; čovjek, kojega je papa Grgur XVI. brzo nakon ređenja poslao za upravitelja u stršenovo gnijezdo papinske države, u provinciju beneventsku; čovjek, koji je u 33. svojoj godini postao nuncijem u Belgiji, a za deset godina kasnije biskupom i zamalo kardinalom u drugom revolucijonarnom gnijezdu, u umbrijskoj Perudi, — ovakav čovjek bio je kao rođen za to, da pred svim s p o l j a š n j i m svijetom, i pred onim najvišim, s punom sigurnošću i odvažnošću odlično zastupa Crkvu, pa da svjema, prijateljima i dušmanima — prijateljima, da ne klonu, a dušmanima, da se pokljune — da svjema pokaže, kako Crkven ugled može da visoko stoji i bez pomoći protuzakonito otete svjetovne vlasti.

Leon XIII., čijoj se državničkoj mudrosti klanjali i najmudriji svjetski državnici, izvršio je ovu, po našem skromnom mišljenju, od Providnosti mu namijenjenu zadaću upravo uzorito.

Ali je ujedno ova zadaća velikih obrisa obuzela Leona XIII. gotovo svega, gotovo svu njegovu snagu i energiju, tako te mu je, uzevši još u obzir i odmjereni vijek ljudski, premalo sile preostajalo za intenzivno n u t a r n j e izgrađivanje crkvene zgrade, za nutarnji t. zv. sitni rad.

Ta je zadaća čekala njegova nasljednika Pija X.

Giuseppe Sarto bio je sasvim druga ličnost. Bez grba, bez dvorca i dvorane u njemu sa slikama brojnih pređa, bez diplomatske karijere, — sin cipelara iz siromašne potleušice, seoski kapelan i seoski župnik, pa onda dalje samo na temelju savjesnoga skromnoga rada, kanonik, biskup, mletački ptriarha-kardinal i napokon Papa Pijo X. Kao da ga je sam Višnji odgajao baš za ono, zašto ga je Crkva najviše trebala. Bez sklonosti i plah za sada već nepotrebit opsežan vanjski rad, a pun sklonosti i odvažan za potreban rad nutarnji, onako, kako je Leon XIII. učvrstio Crkvu izvana, tako ju je Pijo X. učvrstio iznutra. S geslom »obnove svega u Kristu« zaredaše enciklike, motupropriji i konstitucije o reformi crkvene uprave, crkvenoga prava, bogoslovskog studija i o čistoći crkvene nauke, — pa kad je tako uredio nutarnji, da tako reknemo, obiteljski život Crkve, taj prvi uvjet i temelj svakoga drugoga uspjeha, pa time izvršio svoj posao, približi se Gospodin i sklopi mu trudne vjeđe — da na njegovo mjesto dođe Giacomo della Chiesa — Benedikto XV.

A njegova ličnost? Sve dosada ostadosmo dužni odgovor na to već naprijed postavljeno pitanje. Benedikto XV. kakve je ličnosti u isporedbi prema Leonu XIII. a kakve prema Piju X.?

Providnost radi dalje. Poslije osobita rada Leona XIII. i Pija X. treba da se nastavi rad jednako u oba pravca: jednako snažno i izvana i iznutra. A prema svojoj ličnosti evo to će izvoditi Benedikto XV.

Jer Giacomo della Chiesa iz odlične je markiske obitelji, a kao mnogogodišnji saradnik Rampollin prošao je izvrsnu diplomatsku školu; — u drugu pak ruku kao bolonjski biskup nada sve je ljubio pastorizaciju te i inače u svom životu odavao mnogo zajedničkih privatno-karakternih crta s predšasnikom svojim. Benedikto dakle XV. ujedinjuje u sebi i Leona XIII. i Pija X.

Da je doista tako, dokazuje i prvo njegovo Pismo »Svjema katolicima svijeta«, povodom sadašnjega evropskoga rata. Krunjenim glavama progovara odvažno. »Neka se jednom odvaže ostaviti se svih svojih razmirica na spas ljudskoga društva!« A nada sve nježno i toplo govori za »svu Kristovu jagnjad i za sve njegove ovce grleći ih žarom očinske ljubavi.« Za njih je spreman i »život svoj dati.«

Neka stoga Otac nebeski saspe obilni svoj blagoslov i nad Papu Benedikta XV.!

F. P.

Dr. Milan Kovačević, — Rijeka:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Nastavak.)

Mato se ispočetka nije dao sklonuti, da ostane u Mućniku, no kad ga je Zlata pogledala svojim umilnim pogledom, kao da ga moli i kao da mu veli: »Ostani«, — popustio je on i ostao da prenoći.

— Tako valja, lupnu ga Grčević po ramenu. — Ostat ćete kod nas, a vi imate i pravo na to. Zlata će se pobrinuti za dobru večeru, a mi ćemo se malo pozabaviti, dok bude vrijeme na počinak.

Brzo je Zlata odredila, da se pripravi dobra večera, a njezin otac pohiti sam u pivnicu, da donese najboljega vina.

Mato je načas ostao sam u velikoj »palači«, koja bijaše dosta slabo rasvijetljena. Pristupio je k prozoru i zagledao se u mećavu, koja je vani upravo bijesnila. Snijeg je pokrio već i stabalje i svu okolicu. Polutama pružala se pred njegovim očima i on je oćutio u svome srcu neko ugodno uzbuđenje. Sjetio se je svoje mladosti, svoga dojakošnjega života i poveselio »svojoj sreći«, koja ga prati na svim koracima kroz život i u svakom poduzeću. A kad je pomislio, da je evo ovaj dvor njegov, da ovim ljudima dijeli milost, dozvolivši im, da još borave u njemu, onda mu je to godilo duši, jer je znao, da je time ugodio — Zlati. O, ta ljepušna djevojka osvojila ga svega! Kad bi joj samo smio reći, da mu je mila..., no gdje je on od ovako gospodskoga roda.

Rukom si je protro čelo i naglo okrenuo, jer su vani negdje u hodniku zaškrinula vrata. No unišao nije nitko. U dvorani bila grobna tišina, čulo se samo kucanje stare obiteljske ure. I Matino je srce kucalo. Sve više je padao u razne misli, a sve više svraćale se one na Zlatu.

Mato je dobro znao, da ima u Miji Caru velikoga protivnika, koji bi mu mogao oteti ovo miljenče, no sve je nešto smišljao, kako bi maknuo goluba, a da ugrabi milu golubicu. Prilike je imao za to dosta, no odvažnosti nije bilo u njega dosta. Nije se bojao ni kubure, ni noža, a pred ovim ženskim bićem sav je smeten, slab i malen. To ga je upravo ljutilo.

U to uđe u sobu Zlata sa svojim ocem, a veseli smijeh djevojački zapuni svu sobu, te Matu trgnu iz sumornih misli.

Večera bila obilata. Zabavljali se, smijali se, čavrljali i pravili razne osnove budućnosti. Često se sretoše pogledi Matini i Zlatini. On bi se svaki put nekako stresao, a Zlata se samodopadno smiješila, zadovoljna sama sobom, jer je znala, da je taj čovjek sav u njenoj čarobnoj moći.

Razišli se kasno u noć, Grčević je častio svoga gosta do mile volje, no Mato bijaše tako oprezan, da se nije upravo ničim obrukao pred Zlatom, koja je pazila na svaki njegov kret.

Tek kad se je Zlata digla i oprostila, zaželjev ocu i gostu dobru noć, ojunači se Mato, te ispije nekoliko čašica »stare kapljice«, nazdravljajući ljepotici ovoga dvora.

Ali je sutradan tolik snijeg zapao, da se ni iz kuće nije moglo. I tako Mate ostade u Mućniku puna dva dana i dvije noći, a to je vrijeme postalo za njega sudbonosno. Zlata je tetošila oko njega, mazila ga i dvorila ga, a on je sve to više gubio svijest i gnjurio u more neslućenih slasti. Posebni je čar za njega imao njezin uglađen način razgovora, pa se je po koji put začudio, kako se nešto obično može izreći na prijatan način, te je zvučilo kano glazba. On uvidi, da ima svijeta, kome se mora zavidjeti, makar taj svijet bio siromašan. A sebe je požalio, što uz novac nema i naobrazbe, pa se trsio, da se Zlati u tome što više približi. Neka luda nada sve se jače budila, pa nije mogao zaspati, nego je sate snatrio o nečem nemogućem. Napokon bi se silom od takovih misli otkidao, ljutio se na samoga sebe i grdio se, da na koncu ipak zavapi u pustoj želji za Zlatom.

Vratio se kući, kano da je ranjen. Ni u poslu nije našao običnog mira. Češće je izlazio i s građanima i susjedima se razgovarao. Jedino ga veselilo nakrcati kola svim i svačim i poslati ih u Mućnik — Zlati na dar.

A u gradu je dočuo svašta. Držali se sastanci po gostionama, sastajali se znanci, susjedi i prijatelji u svojim kućama, babe i piljarice ćeretale, gimnazijalci i realci pjevali rodoljubne pjesme, a sve to zato, jer se pročulo, da će se netko silan, moćan i mio zauzeti za grad, koji će procvasti na nov život. Svi su bili veseli i oduševljeni, jedini tadanji saborski zastupnik nije pravo volio taj pokret, pa je otišao nekuda, te nije niti božićevao kod kuće.

Mate doznade, da se građanstvo sprema izabrati Miju Cara. Nekoliko dana to kanda ga se ništa nije ticalo, ali onda sve pomalo oživi u njemu crv zavisti, zlobe i mržnje, te hitro naraste do zmaja, koji ga je mučio danju i noću. I u to baš dobi poziv od podžupana — vrlo uljudno pisan —, kojim ga moli, neka bi ga čim prije posjetio, jer da imade s njim važna razgovora.

*

Mate je slutio, i prsa mu se raširiše, jer mu se pričinilo, da je stao na prvu prečku dugačkih ljestava, koje su vodile do cilja: do moći i vlasti.

I nije se u tome prevario.

U Karlovcu se sve pripravljalo za izbore. A onda inače mrtvi Karlovac oživi. U gostionama pri Florijanu, Gusu i Meduru vodila se riječ o novim kandidatima, a najviše je imao izgleda Mijo Car, za kojega se zauzela i Gaza i Šranjga i unutarnji grad.

Pa ipak to ne bijaše po volji gospodinu podžupanu Kolakoviću. O tome se puno govorilo po gradu, a pri japici Meduru govorili neustrašivo rodoljubi, da će podžupan ma kogagod naći za protukandidata — samo da njima, pravim Karlovčanima omete rodoljubni posao. Zato su oni i pazili na sve i svakoga, koji bi išao ma i kakvim poslom u podžupaniju karlovačku.

Podžupanija bila u nekoj dosta neuglednoj zgradi nedaleko glazbene učione. Silna su vrata uvijek zijevala, a iz njih puhao hladan vjetar, pa se te zgrade klonuo svatko, tko je iole mogao. Bila je kano oni ljudi, koji na sebi nemaju ništa napadno, ali odbijaju nečim tajnim i neprijatnim, što kano da prše iz njihove nutrine.

U prizemlju bili mjernici i liječnici, a na prvome podu upravni činovnici. Podžupan Stjepan Kolaković imao svoju pisarnu na zapadnoj strani, na protivnoj od njega sjedio tajnik, a po ostalim sobama bili pristavi, kancelista, urudžbeni zapisnik i pisarničko osoblje.

U jednoj od soba na prvome podu radio je pristav Dane Ostojić, visoka i jaka ljudina, pune sijede brade, bivši časnik u vojsci, iz koje je bio u mladim danima istupio radi dvoboja, pa prešavši u zemaljsku službu, postao županijskim pristavom i takovim i ostao za preustrojstva upravne službe u Hrvatskoj.

Služeći nekoliko decenija kod oblasti u Karlovcu, svakog je u gradu i izvan njega upoznao, sa svim bio dobar i svatko ga štovao radi krasnog mu značaja. Malu je on imao plaću, a brojnu obitelj, pa je živio skromno i jedina mu zabava bila čitanje novina u Bartolovoj kavani i po koji put čaša vina na Selcu kraj Banije, kod starog Živkovića u Florijanskoj ulici ili kod Benića blizu Kupe.

Svaki je njegov glavar štovao njegovu vještinu, kojom je nadzirao rad podređenih općinskih upravnika, s kojima je bio strog, ali ih je znao i braniti, kad bi zapali u kakvu nepriliku.

Svi su ga zvali ukratko: Ostoja.

Kadgod bi bilo što važnije da se zaključi, pozvao bi ga podžupan, da se s njim posavjetuje, pa i ovaj put — prije nego li je došao Mate Radošević — šetala se ta dvojica gore dolje po podžupanovoj pisarni, pušeći »virdinke«, a Ostoja je podžupanu kazivao sve, što o Mati znao. Toga je bilo malo, jer Mate živio sam za sebe, nikud skoro ne zalazio, trgovao i gomilao blago i bogatstvo, a na prošlost njegovu već se davno zaboravilo.

Od viđenja poznavao ga podžupan, a kad je unišao i gospodi se poklonio, zagleda se u njega očitim zadovoljstvom, držeći, da je prema nečijoj želji zbilja našao »zgodnog čovjeka« za svoju svrhu.

Mato je bio srednjeg uzrasta a krupan; velike su crne oči gledale drsko, a ipak umiljato, široko čelo imalo nekoliko nabora, crna kosa i crna brada bile bujne, izbočina prsa hrabro se isticala, a jake ruke uvijek bile u šake stisnute.

Podžupan ga potrepta po ramenu i reče: »Ovo je naša korjenika. Čista krv. Hrvatina. Je l' de? U vašim žilama ni kapi tuđinštine — svaka to crta vašega lica kazuje, a i uzrast, pa te strašne mišice. — Drago mi je, da ste se mome pozivu odazvali. Imam da vas za nešto umolim.«

G. Ostoja htjede na to otići, ali mu podžupan reče: »Ostanite ovdje, Ostoja! Da čujete potanko, o čemu će biti razgovora. Sjednite, gospodo!«

Onda nastavi: »Ma da je ovaj grad malen, ipak imade i valjanih građanina, koje ne poznam; to su oni, što navijek rade i misle na svoj napredak, pa se nigdje ne ističu. Onih pako, što halabuče, poznamo svi i predobro, jer ih je naći na svakom uglu. Nego dogodi se, te valja zaključiti nešto važno za dobrobit grada i cijele domovine, pa smo u neprilici, koga da upitamo za savjet za to ili za ono i sami moramo, da tražimo ljude. Jest, ljude! — A malo ih u ovome gradu ima. Sve sami kavgadžije i bundžije. — Eto je sada nastalo doba, kad nam se valja posavjetovati u pitanju jedne velike stvari, a s kime? Zato sam zaželio, da čujem vaše mnijenje. A vi naslućujete, o čemu se radi?«

»O Dr. Miji Caru!« reče odvažno Mate, a oči mu sijevnuše.

»Pogodili ste«, kliknu podžupan, »ili da se još bolje razumijemo, reći ćemo: o budućem narodnom zastupniku.«

»Ne, nego samo o Miji Caru«, opet reče Mate.

»Kako to?« upita ga podžupan u čudu.

»Meni je svejedno, bio tko mu drago zastupnikom,« protumači Mate, »ali Mijo Car to ne smije da bude! — Ne smije!« On zadrhće, problijedi i nastavi: »Vi sigurno želite, da vam dadem novaca proti njemu, a ja ću vam ih dati. Hoću! Koliko trebate?!«

Podžupan se ispravi na stolcu, oštro se u Matu zagleda i reče: »Vi tog čovjeka mrzite!«

»Da.«

»Vrlo ga mrzite?!«

»Vrlo. — Mnogo — jako! Bi li Vi kakogod mogli njega uništiti? Do kraja! Pomoći ću vam.«

Podžupan pogleda na Ostoju, što se smrknuo.

»Gospodine«, reče podžupan, »Dr. Mijo Car ne smije postati zastupnikom ovoga grada i on to i ne će biti, ako nađemo zgodnog čovjeka, koji bi to mjesto zauzeo. Zgodnog čovjeka, razumijete li?«

»Razumijem. Nađite ga.«

»Taj čovjek budite vi!«

Mate skoči sa stolca, lupivši se teškom šakom o prsa: »Zar — ja?!«

»Da vi — vi!« kliknu podžupan, ustavši i upirući u njega prstom. »Pitao sam ja, tko ste, što ste i što kanite, pa me nanukalo priznati, e ste baš vi jedini u ovom gradu, koji bi bio kadar zakrenuti vratom Miji Caru i obuzdati ove lude u Karlovcu, što si umišljaju koješta, pa viču, deru se, urliču kano vuci, dičeći se nekakvim posebnim rodoljubljem, što li sve ne, a nijesu nego — blune! Mijo Car bi bio baš pravi čovjek za nje, jer je i sam kakovi su svi ostali, ali ja im ga ne dam; kud bismo prispjeli, da Karlovčani još i u saboru grakću? Sva bi se Hrvatska pobunila od njihovog mahnitanja. — Ne, on ne smije biti njihovim zastupnikom, nego baš vi: čovjek miran, a — kako vidim — odlučan, pa bogat i opet skroman. Što pako Miju Cara mrzite, tim bolje, jače ćete se boriti. Nije li tako?

Matu je pošiknuo znoj po čelu, otvorenih je usta zurio u podžupana i jedva slijedio njegove riječi, pa ih s mukom pojmio. Ni u snu se on tome ne bi ponadao! Trgnu se i još jače izboči prsa, jer je ugledao sliku grada Mučnika — u zelenilu kao goluba — koji je njegov, samo njegov, no nije nego kamen, žbukt, blato — — bez ono nečeg, što nije vidio, nego tek osjećao, a bilo to veliko, snažno, ogromno i — dragocjeno, a Mijo je Car pružio za tim obje svoje ruke! To je on ugledao u svome srcu i to osjetio, pa mu se ono kano preokrenulo i zakucalo naglo i jako, kako već davno nije.

Mnogo mu je toga podžupan kazao, no Mate ga je samo na pol uha slušao i pognute glave uvelike uzbuđen čekao i čekao, kad li će podžupan reći, da će ona — Zlata — biti njegova. Podžupan nje niti ne spomenu, jer nije znao niti da živi, nego je kitio i kitio budućnost Matinu, gledajući ga, kako postaje velik gospodin, plemić, sijeda za stol uz najviše časnike domovine. Sve je to prošumilo mimo ušiju Matinih, a na jeziku mu sveudilj pitanje: A čija će biti — ona?

Na to pitanje odgovori sebi sam, čim je prispio kući; hodajući gore dolje po svojoj sobi, zaustavi se, mahnu šakom kano da mu je utući vola, lupi piješću po stolu i muklo reče samome sebi: Moja! — Moja ili — ničija!

Podžupan je međutim tro ruke od veselja, što je tako lijepo uspio, pa pozva tajnika Miličića i oba pristava Bodrovca i Möckera, pa im se pohvali, na što mu oni čestitaše. Svi su bili kano zadovoljni, tek se g. Ostoja nešto sustezao, čega podžupan nije zamjetio. Bilo je popodne i uredovni sati minuše, pa se podžupan zatvori u svoj stan kraj pisarne, tajnik otide u Veliku kavanu na mali tarok, Bodrovac pohrli kući, da se odjene za večernju zabavu, a Möcker se prošeta sa šumarom i mjernikom prema Rakovcu, pa da će tamo ili u Marindolu večerati i zabaviti se u veselom društvu.

Ostoja pođe ravno kući. Podžupan mu bio odredio, neka odmah kuša pronaći, kako bi se Matina kandidatura dojmila Karlovčana, no to mu se nije račilo, jer je Miju Cara volio i štovao, pa mu želio dobar uspjeh, a Mate mu se nije nimalo svidio. Vidio je u njemu prostaka i osvetljivo i grubo srce, pa zaželio, da ne bi uspio, nego podlegnuo u borbi s Mijom.

G. Ostoja imao dva sina i jednu kćerku; starijega sina dao u obrt, kćer je polazila u Zagrebu preparandiju, a mlađi sin baš svršavao gimnaziju. Bio on uvijek među prvima i naučio sve, što se u Karlovcu naučiti dalo. Naučio glazbu, jer su Karlovčani imali izvrsnu glazbenu školu pod Hausmanom, Vilharom i Fořtikom, pa premnogi mladići, premnoge djevojke učile tamo. Naučio on i moderne jezike u otmjenom zavodu Vistarini — pa ples kod Coroninia, gimnastiku u sokolani, a plivao je kao riba i kroz godine se tukao s Gažanima. Pod konac gimnazije dao ga otac učiti madarski kod nekog mjernika, što služio kod kneza Thurn-Taxisa na Baniji i to na naročitu želju podžupana Stjepana Kolakovića. Onaj je mjernik Mađar podučavao Ostojinog sina Milana bez nagrade a u nadi, da će mu taj otvoreni mladić danas-sutra biti zahvalan kano visok činovnik — kano barem ministerijalni savjetnik.

Povečeraše skromno, onda Ostoja — umjesto da nabije na noge široke svoje papuče, da prihvati lulu i dohvati knjigu, morade k Živkoviću, gdje će da započne svoju zadaću. Milan pako prihvati gusle i da će u glazbeni zavod, gdje je te večeri bila glavna proba za crkveni koncerat o Božiću.

Bilo je hladno, nu malo snijega, a mjesečev se rog uzdignuo nad grad, pa se sjajio na vedrome nebu.

Već kod županije začuo je Milan ugađanje žica na guslama, tulenje roga, potcikivanje klarineta glazbenika u glazbenom zavodu i naskoro je stupio u dvoranu punu odraslih i mladeži. Bilo tu pjevačica i pjevača, te ostalih glazbenika oko četrdeset i sva se

kuća zatresla od radosne pjesme i skladne glazbe. Svi su pjevali i svirali s oduševljenjem, a kapelnik se samo smiješio i tek pripazio, da se ta vesela čeljad ne otme njegovome veselome štapiću, pa ne poleti poskočnicom umjesto laganim choralom.

Vrijeme je svima minulo kano ništa, pa se rastadoše uz veselo i obijesno zadirkivanje, peckanje, dozivanje i brbljanje.

Milan nije pošao ravno kući; on i još četiri njegova druga primaknuše se pod prozor neke kuće, pa vješto zaigraše ljubavnu pjesmicu i za malo se ukaza na prozoru djevojčica, pa im se zahvali i upusti se s njim u razgovor, a oni onda zaigraše opet. Mjesec ih je obasjavao, s gusala i viola izvijali se ljupki glasovi, pa su mnogi građani otvorili prozore i s kapom na glavi slušali »svoje« mladiće. Karlovčanima bilo je sve karlovačko — »svoje«, pa su prema tome i gimnazijalce smatrali »svojima« i davali im slobode više no igdje drugdje.

Ovi mladići pođoše dalje, a priključi im se još nekoliko drugova, pa obađoše pola grada, svirajući i pjevajući pod prozorima svojih družica, pa drugova i važnijih građana. Nad gradom je lepršala snažna, mila mlađa pjesma poput blagoslova. Mjesečina je titrala, a Karlovčani su u toplim sobama postajkivali kod prozora, slušali pjesmu i ushićeni šaptali: »Bože, dragi lijepe li noći!«

I Mijo je Car slušao pjesmu, a zatekla ga, kako je u teškim mislima pritisnuo čelo o mrzlo staklo prozora. I on je nekada tako obilazio gradom pjevajući, a sada ga prošlo pjevanje, htio je doviknuti onim mladićima, neka ne pjevaju, nego neka plaču, jer je slutio dolazak čemernih dana za ovaj grad, za sve nje — a najviše za samoga sebe.

III.

Još se Karlovčani nijesu pravo ni sporazumjeli glede kandidature Dr. Mije Cara, kad li ih zateče vijest, da podžupan kani proturati Matu Radoševića i odmah listom pristadoše uz Miju. Radoševića znali su kao bogatuna i još bi kako tako s njime, da ga nije podupro podžupan, koga su smatrali glavnim krivcem, te su sve njihove molbe i pretstavke na vladu redom bile odbijene.

Kod Medura, kod Nollia, kod Abzaca, kod Gusa, na Baniji kod Kolačevićke, svagdje se je o tome živo raspravljalo.

Još iza ponoći čula se svuda rodoljubna pjesma, a gimnazijalci obilazili večerom po gradu, pjevajući, da se sve orilo; cijela četa vojničkih časnika u miru zaposjela kavane i nikako iz debate.

Podžupan se tome samo smijao, a Mate tek sažimao ramenima i lijenivo odgovarao na pitanja, koja mu davali građani. Bi li on htio, pitali ga, zahtijevati, da se dade Karlovcu to i ovo, da se vrate stara vremena?

A on odgovarao: Bih — i još više!

Ali kako? pitali ga dalje, na što on: »Izberite me, pa ćete vidjeti, kako se to radi!«

Karlovčani odlazili od njega, vrteći glavom, pa se zalijetavali u pisarnu Mije Cara, koji je razumio i pojmio veliku pogibelj, pa Karlovčanima do hrapavosti tumačio, da Mate nije dorasao zadaći, koju bi imao riješiti i da bi bio tek pukim oruđem podžupana.

U srcu svome pako osjetio je, da je korak Matin promišljen, da je to potez u njegovom bojnom nacrtu, kako da se domogne tvrđave, u kojoj je bilo sve njegovo. Mijo je od sada još češće polazio u Mućnik i molio i zaklinjao Grčevića i Zlatu, nek se požure u Zagreb, a da mu se nikako nije dalo pravo otkriti, što ga na to sili, a bio je — ljubomor.

Grčević je postao sumnjičav i svojeglav, a Zlata još prpošnija; zabavljala ju Mijina zabrinutost zbog Mate, njegovom se ljubomoru smijala i baš sve više željela Matina društva i sve mu bliže prilazila, kako k svjetiljci prilazi riba.

A Mate je plamtio.

Udesio je posao u šumi tako, te bi u Mućniku prečesto bivao i to u one sate, kad je znao, da Mije ne će biti. Tad bi se kartao s Grčevićem i — gubio. Grčević je uživao u kartanju, a još više u dobitku, pa je već stao ludo računati, koliko će naspraviti. Novac je davao Zlati, a ona se smijala i ne jednoć pomislila, koliko li bi dukata mogla ona Mati izmamiti, samo da hoće. Mate je na nju škiljio, rastapao se od milinja, nu nikako se ne domislio, kako bi unaprijed. Široku je svoju ruku raširio nad ptičicom, ali da ruku išto naglije makne, ptičica bi se možda poplašila i otprhnula bi. Bio je na oprezu.

U šumi ga i nije trebalo, jer su radnici obavljali posao, kako valja, nu svejedno je on tamo zalazio, pa odonud u grad Mućnik. Po Božiću pritisla zima, pa naglo popustila i snijeg se rastapao. Idući iz šume, srete na nekom raskrižju dva seljaka i jednu žensku. Po nošnji prepozna, da su to ljudi iz njegovoga kraja. Ona se trojica duboko poklone, a ona ženska pride i poljubi mu ruku.

Stariji seljak počne: »Hvaljen Isus, gospodine i dični naš brate! Eto smo se tužni i žalosni potrudili do vas, mili brate, da Vas pozdravimo i u ruku poljubimo. Vi se nas siromaha i ne sjećate, a mi smo jedna krv. Ova kukavica — to je naša sestra; — ista nas majka dojila, isti nam bio krov, isto ognjište, gospodine brate, jer ja sam Vaš brat, a ovo je njezin čovjek. Zdrav nam bio, brate; davno se ne vidjesmo, a oca svoga nikad ni vidjeti ne ćete, jer je o Miholju umro. Mi smo mu oči zaklopili i ruke mu na prsima

složili, pa ga na vječni počinak spremili. On je za vama plakô i navijek se žalio, što Vas nekada onako ostavio. Bog mu prosti! Zlo je uradio, ali se — kako čujemo — k sreći obrnulo i Vi, mili brate, bogat, a mi sirotinja puka i — pogorijelci. Došli smo, da izmolimo u Vas što pomoći, ako Vaša volja i oprostite za to i ne zamjerite. Na samo Stjepanje planula po bijelome danu naša starina. Upalila je djeca, žalosna im majka! Izgorjelo je sve i nama i trim susjedima, pa smo goli i bosi, gladni i bez krova i da nema dobrih ljudi, pomrli bi i mi i naša djeca.«

Kano da ga tko nožem udario, tako je Mate uzmaknuo, kad ga sestra mu Stana u ruku poljubila. On ju je motrio, nastojeći u ovom jadnome stvoru prepoznati svoju sestricu — svoju sveticu, čiju je sliku sveudilj nosio u srcu i kojoj se navlaš otimao, jer osjećao, da njezine duše nije više dostojan. I nikako da je prepozna; zurio je u izmoždeno, ispito, slomljeno žensko čeljade, kome su u cijelome obličju i u upalim očima bile ubilježene patnje siromaštva i teškoga rada.

Zalud je Mate tražio na licu ove ženske ono nešto, što ga nekad u srce diralo, da bi skoro proplakao; nije to bila ona slabunjava a kano kruh dobra sestrica, nije to bilo ni ono nejasno blijedo biće, pred kojim mu se počešće za dugih godini rada i borbe nadalo sklopiti ruke. A u njemu nikad da bi te slike dokraja nestalo i nikada da bi se bez grizodušja sjetio onog dana, kad ju je od svog praga odgurnuo. Unatoč tome — što ona klecala i tresla se pred njim — pa mu bila tuđa i daleka, osjeti samilost i začudi se samome sebi, zašto nikad nije na nju mislio kano na sirotu seljanku, pa joj pomogao; sada je eto skršene, uplašene i bijedne prosjakinje.

Nehotice podiže ruku, pa je stavi na rame sestre Stane i reče proti volji tvrdo: »Ne bih te, Stano, ni za živu glavu prepoznao!« Naljuti se na sebe, jer mu to ispalo, a htio je reći bilo što nježno i milo. I za to ga ona zahvalno pogleda, jer se sve do toga časa bojala, e će je on od sebe odrinuti i za sestru svoju ne pripoznati.

»Promijenile me godine,... Mate!« šapnu ona, izgovarajući njegovo ime onim posebnim načinom, koji se Mati sviđao. I zato on zatrepta trepavicama, pa opet reče: »A vidiš, ipak si moja, a ja tvoj!«

Obrnu se prema bratu, pa nastavi: »Ti si moj brat. Kako ti ono ime? — Da, Stojan. — Zdravo brate! Zdravo, sestro! A zašto nijeste i prije došli do mene? Bio bih vas pomogao, a eto vi — sirotinja.«

»Sirotinja gola, dragi brate, pa što nijesi prije, eto nas sada, gospodine, pomozite. Nije se Stana dala amo, ali ja njoj uvijek: nije krv voda. Pa da bude Mate ban, još bi se sjetio nas i — rekoh — ne će nas se zastiditi, a ocu je jamačno oprostio. Ja sam pogodio.«

»Jesi,« odvrati Mate. »Dati ću vam što trebate, pa poživite, jer u mene svega dosta.«

»Čuli smo, čuli,« reče Stanin muž, »a i vidimo: spajluk da mu para nema, pa konji, goveda, trgovina i kuća u gradu, čudo od bogatstva, mili Bože moj, da ti je suviše i gledati ga. Sve to blago zgrnuo onaj naš mali Mate, što se jogunio po našem ubogom selu. Da Vas Bog poživi, gospodine šurjače! na diku ste nam i ponos; iz deveterih kola dolazi k nama narod i ne vjeruje, da ste Vi naš, a čude se Vašoj sreći, pa kažu, e ste u gori našli ukopano blago.«

Mate se tome nasmije, ogrli sestru, pa reče: »Ajde, siroto moja, pođimo u dvor, pa se ogrij i nahrani; bratac te ne će više zaboraviti.«

Ona proplače, pa mu opet poljubi ruku, a onoj dvojici zasja lice od radosti, pa kliknuše i baciše u vis svoje masne crvenkape. Uz put popitao se Mate za ovo i za ono, pa doznade, da je i kum Josip pokojni: vozio se pijan iz Karlovca i ono se kljuse strovalilo u ponor, gdje i njegov gazda zaglavio. Pod konac se Mate nešto zamisli, pa upita uzbuđeno:

»Je li koliki onaj jasen nad vrelom?«

»Koji jasen?« začudi se brat mu.

»Ta znaš onaj, što je uz vrelo »strebalj«. Za moje je vrijeme bilo drvce tanko, nu već ovisoko.«

»Ej, onog ti misliš! Ta to ti se podiglo u vis kano jablan. Krošnato je, široko je, a deblo mu debelo za dobra čovjeka. Tamo se i dandanas sastaju naši pastiri, pa poje ovce i pjevaju. Veliko je ono drvo!«

Mate je umuknuo i razmišljavao.

Došavši u dvor, zovnu dvorskog i naloži mu, neka došljake nahrani i nastani, pa ih ostavi, a ovaj ih postavi u družinskoj sobi, donese im rakije i kukuruznice, pa istrese na sto i luka i slanine, čega se ona trojica pohlepno prihvatiše.

Zlata je odmah dotrčala, čim doznala, da je Mate došao, pa njih dvojica sjednuše, da se porazgovore.

Na krilu je držala Zlata finog psića — dar Matin, pa se s njim igrala, a Mate se smiješio.

»Koga ste to doveli u grad? upita ona. »To nijesu ljudi odavle.«

On se nije usudio slagati joj, a ona, čuvši, da je ono sestra njegova, odgurnu psića i zapljeska rukama, pa kliknu: »Sestra Vaša! Ah, to je lijepo. Došla vas s bratom pohodit. Ja nijesam znala, da ih imate. Gdje su? Idem, da ih vidim!«

I potrča skupa s njim niza stepenice, popita se, gdje su i pohrli onamo. Ono troje jelo i jelo i zalijevalo se rakijom, pa kad u sobu dolepršala Zlata kano sjajna vila, zagledaše se u nju otvorenih ustiju, a ona priđe k Stani i začudi se bijednome stvoru, pa je odonud odvuče u svoju sobu, ma da se Mate tome

protivio; i on ih do večere ne vidje, a kad tamo Stana i umivena i začešljana, i lijepo čisto odjevena, pa se na onim uzanim trpkim usnama pojavio smiješak poput kasnog jesenjeg cvjetića.

Bilo smijeha i radosti kod stola. Zlata onda uze Matu za ruku, odvede ga u drugu sobu, pa ga upita: »Što kanite s njom?«

»Dat ću joj sve, što treba, pa neka se kući vrati«, odgovori Mate.

»Smijem li Vas za nešto umoliti?«

»Zapovijedajte!«

»Ne, nego molim. Pustite mi je ovdje. Neka bude uza me. Jako mi se svida. Ona imade zlatno srce.«

»Gospođice, kako kazaste, tako neka bude!« zavapi on.

»Hvala«, reče ona, »a za nagradu: evo — ovo!« Ona pruži svoju ruku Mati na poljubac. Nikad se je on još nije taknuo, pa sada problijedi, uznjiše se, prihvati pruženu ručicu, pa je cjelivaše i cjelivaše, a ona se tomu uz drhat smijala. On se jedva razabra od uzbuđenja i cijelu je večer samo blijedio i crvenio i na kartama gubio sve u šesnaest, da si je Grčević napunio sve džepove i prije spavanja ljutnuo se na Matu, koj mu je ostao bome i dužan oveliku svotu, koju je mogao odmah isplatiti, no nije htio, da sasvim bez novaca ne ostane.

Mate se prije odlaska dogovori s bratom i sa šurjakom ovako: neka se presele s djecom i sa svim, što imaju, k njemu, pa će za plaću raditi u njega, a očevinu neka dadu komegod u najam. Bratu dade i novaca, da ima nešto na povratku, pa se Stojan i njegov šurjak veselo otputiše i u prvoj se krčmi opiše, posvadiše se zbog novaca i pobiše se. Kad se otrijeznili, proslijediše put kan da ništa i nije bilo i za nekih osam dana eto ih u Mućnik sa svom svojtom i zagospodovaše stajama. Sinulo proljeće i ona dvojica kano špani se banili i radnike na rad nagonili gorje od Turaka i nikad još oko Mućnika toliko kletve, dozivanja grubog, još grubijeg odzivanja, dovikivana s brda na brdo, grđenja i režanja kako kad njih dvoje uzelo da gospodare. Strašno su pritiskivali tamošnje seljake, pa stali primati mito i umalo zaveli neku vrst štibre ili danka, što im narod podavao; uz to se obojica udebljala a kapice naherila, pa se u grdosije prometnula.

Narod dolazio k Mati, da se na njih tuži, a on bi svakom — pače i krivcu — ugodio i prozvali ga dobrom dušom. A on je potajice kao mesarske pse onu dvojicu uškao i pustio ih, kako da još jače narod pritisnu, sam pako pomagao je seljane i zborom i tvorom, pa se ljudi na njega priučili, dolazili k njemu po sjegurnu pomoć i ne brineći se, kako će i od kuda će dug vratiti. Grčević je s ljudima vodio račune i cijelu je knjigu ispunio, jer su se u okolici skoro svi zadužili.

Mijo je Car sve rjeđe dolazio u Mućnik, jer ga posao nije puštao. Otkad se pročulo, da će on kandidirati, sve navalilo u njegovu odvjetničku pisarnu, a njemu se pušila glava. Dolazili i odlazili građani, da mu jave ovo ili ono, da ga pitaju za bilo što, a on kano na iglama. Još se nije znalo, kada će biti izbori raspisani, no komešanje je bilo veliko, što je Karlovčanima godilo.

Netko se od djece domislio, e su Gažani nevjernici, a oni na to planuše, jer da to oni nijesu; ovi opet ustvrdiše, da jesu, oni da nijesu, pa kad ne dostajaše riječi, prihvatiše se toljaga i kamenja i dan na dan bitke i mejdani.

U to se i gimnazijalci posvadiše s pitomcima kadetske škole, pa ovi nikud u malenom broju, nego u četi i još ih pratili njihovi služnici, pa zveketali bajunetama, ponosno se ogledavali, pogledima izazivali gimnazijalce, koji ih uz pogrdne pjesme pratili i grozili im se. A kadeti ko nikad prije zalazili marljivo u gostionu kod »krune« na Baniji, pa se odonuda čula njihova pjesma i zveket čaša i oružja.

Kad bila Karlovčanima muka, što se sva u jedan glas i na jedamput ne mogli razvikati, odrediše veliku skupštinu poslje mesopusta i pozvaše i neke političke prvake, da čuje jedan drugoga, no stiže ih popara, jer — kad sve bilo priređeno — zabrani im podžupan taj sastanak. To je bilo kano ulje u vatru i oni se raščeretaše po gostionama, pa kliknuše od zlo radosti, kad su doznali, da je Jurković pozvao silesiju građana k sebi na večeru.

Na tu je večeru došlo i trgovaca i obrtnika i odvjetnika i liječnika i svećenika, pa i g. Ostoja, koga je Jurković naposeb pozvao mimo svih ostalih činovnika, a podžupan mu dozvolio, pače ga umolio, neka i on progovori, ako bude potrebno.

Najprije udariše jesti, piti i nazdravljati se po svome običaju, onda nenadano utihnuše, uozbiljiše se, a Jurković ustade i sve im na tanko ispriča, kakove nevolje tište njihov grad i da su neki od njih odlučili izabrati za narodnog zastupnika g. Dr. Miju Cara. Kad je to ime izustio, zaružiše gosti stolcima, skočiše i stade ih urnebesna krika u počast Miji, koga podignuše neki na pleća i ponesoše ga dvoranom. Njemu u počast zapjevaše snažnu pjesmu, koju su pratili i svi oni, što se pred kućom šetali i bilo ih mnogo.

Pred Jurkovićevom kućom sakupila se sila svijeta, koji se šetao gore dolje i prisluškivao glasovima iz kuće. Gimnazijalci, šegrti, trgovački pomoćnici, te su večeri proživjeli u slozi, pa kad je valjalo kliknuti »Živio!« natjecali se, tko će jače.

Mijo Car zahvali se, pa skrenu govor na kandidaturu Mate Radoševića, a Karlovčani udariše u psovke. I pred kućom se psovalo Matu, zviždalo i klepetalima klepetalo, pa gimnazijalci uhvatiše nečijeg ovećeg psa, privezaše mu za rep potrt lonac i naganjahu ga među ljudstvom, jer da je to tobože Radoševićev pas.

Dugo se gosti nijesu mogli rastati, jer je bilo govornika na pretek, a kad su iz kuće izišli, krenuše gradom uz ciku, viku i pjevanje, pa se raziđoše po kavanama, gdje ih se čulo do u bijeli dan.

U jutro osvanula podžupanija sva umrljana, a na Radoševićevim vratima visjelo neko strašilo obješeno za vrat. Popodne je stari Tone Bedić lijepio nekakove tiskane oglase. Oko njega se odmah sjatilo ljudi, da čitaju tu novost i naskoro se srditi razletili kojekuda. Bio to nalog podžupanov, da se sve gostione i krčme imadu zatvoriti, da je zabranjeno svako noćno sastajanje, da se u noći ne smije ni pjevati ni bučiti.

Neki su se ljutili, neki se tome izrugavali, pa se nijedna ni gostiona ni krčma te noći nije zatvarala; bilo ih je mnogo, pa tek što bi stražari jednu zatvorili i u drugu otišli, već bi se ona prva otvorila, pa napokon zatvoriše vrata, a unutra kao u košnici i nikad toliko vike u Karlovcu kano te noći, jer je sve izišlo i staro i mlado, pa se šetalo i pjevalo i smijalo se.

Tako potraja nekoliko dana, onda osvanu cijela četa oružnika i sad je krenulo drugačije. Pozatvaraše silu ljudi, a globe su padale na sve strane.

Podžupan dozva g. Ostoju i upita ga: »Što mislite, dokle ćemo tako? To ne može da potraje. Sramota mi je, jer mi se rugaju i izazivlju me!«

»Ostavite se Radoševića, magnifice!« reče Ostoja.

»To nikako ne mogu«, kliknu podžupan. »Jedva sam ga našao, čovječe. Napokon, on je naš; što on pita za politiku i stranke? A Car će svakako u opoziciju.«

»To se još ne zna«, odvrati Ostoja. »Karlovčani misle za sada samo na korist svoga grada, pa da im se učini ište po volji, oni bi uz nas. Na silu se od njih ne može učiniti ništa, nego samo milom. Vi znate, magnifice, da ovaj grad uistinu treba pomoći, a znate i to, da bi mjerodavni faktori potezom pera mogli za njega učiniti mnogo, pa čemu da se to ne uradi i to tim više, što bi oni na našu stranu?«

»Kako vi, moj Ostoja, čudno govorite, kano da ne znate, koliko baš taj grad mrzim. Ne pozdravljaju me, ne gledaju me, ne primaju me u svoja društva, živim sam kano ćuk, pa im zato želim sve, samo ne dobro i neka barem oćute moju ruku. Ne, s Karlovčanima ne kanim ni o čemu raspravljati, a još manje s njima se miriti. Oni moraju, kako ja hoću, ili će znati, s kim imadu posla. Mate Radošević jest moj kandidat i mora prodrijeti. Mora!«

»Vas su, magnifice, uvrijedili, to i ja znadem, pače vas danomice vrijeđaju, no ja znadem i to, da tako čine, jer vas ne poznadu. Vi ste zapravo dobričina, Recite sami, da dođu k vama, ne bi li im oprostili, ne bi li im popustili, ne bi zavladala sloga? Oni su nagli i odriješiti ljudi, pa je baš s takovima lako, jer su to obično poštenjaci i iskreni stvorovi. Ja vam savjetujem: pokušajte s lijepim.«

»Vi ste uvijek za nekakove kompromise, a ja nijesam. Izgleda, kan da više volite njima, nego meni.«

»Ne daj Bože! Ja sam, magnifice, činovnik i služim onoga, što me plaća, što meni i mojima kruha daje. Ja nemam i ne ću, da imam svog vlastitog mišljenja, nego vama kano svome poglavaru želim od sveg srca najbolje i putim vas, kako mislim, da će biti dobro. Vi, magnifice, odaberite put, kojim ćemo dabome svi mi — činovnici.«

»Pa kako vi to mislite udesiti? Ja znadem, da od toga ne će biti ništa, jer se samo moja volja u ovome gradu mora poštivati, nego da se ne kaže, e nijesu sami svojim neprilikama krivi, ja bih bio voljan čuti kojega od njih, što mi ima da kaže.«

»S vašom dozvolom, magnifice, ja ću nekolicinu najuglednijih građana dovesti ovamo, pa se s njima porazgovorite.«

»Ali na vašu odgovornost, ako budu bezobrazni!«

»Primam odgovornost.«

»No, dobro! — Imate li koju suhu »virđinku?« — Ah, kako vi znate čovjeka uzrujati! U meni se svaka žilica trese. Vi nemate pojma, kolika je to žrtva za mene, jer ih mrzim. Eto, što su od ove zgrade učinili, a pokažem li se na ulicu, fićukaju odmah po cijelome gradu — tobože se dozivaju, — a ono fićukaju pogrdnu pjesmu, koju im izmislio onaj nesretni Ante Kovačić«.

»Umirite se, magnifice, sve će biti dobro«, utješi ga Ostoja.

Podžupan je zgrčio pijest i promrmljao: »Quos ego . . .!«

Ostoja se žurio, da izvrši, što je zamislio. Posjetio je Miju Cara, Jurkovića, Franića, i još nekoje, sate im tumačio, kako bi se do mira i sreće grada došlo, nu oni ga nikako nijesu mogli pravo shvatiti, pa ne htjedoše podžupanu odmah, nego da će se najprije dogovoriti.

Sastadoše se i tu pade prvi put pitanje, kojoj će stranci, da pripadaju? Oni su sve dosada mislili zastupati korist isključivo svoga grada, što je bilo lako u saboru; tamo bi njihov zastupnik razložio, što žele, pa nema sumnje, da im svaki čestiti Hrvat u saboru odobrio rad za podizanje blagostanja grada Karlovca, pa bi se stvorili zaključci, zakoni, porodilo bi

se složno na najvišem mjestu i stvar bi dobro išla, jer je pravedna i poštena.

Prvi put su sada same sebe pitali, kako li će se ponijeti prema svim onim bezbrojnim pitanjima, koja su se ticala čitave domovine, jer ako se zauzmu za sve, oni sami ne će dobiti ništa, a ako porade za sebe, morati će na ustuk zapostaviti sve ostalo. I odmah se stvorile dvije stranke. Pomer je dokazao. da tu izbora nema, nego da im se valja odlučiti raditi samo za Karlovac. Uz njega je bila većina, no konačno zaključiše, da će se u Zagrebu popitati za savjet, a tek tada odrediti, kako će i moguće poći i k podžupanu.

Nekoliko dana stizali su svakojaki odgovori, pa se opet sastadoše — a došlo ih preko stotine — i da će te odgovore čitati. Pisali su im vođe raznih stranaka i svaki ih je mamio na svoju stranu. Najzadnje pročitaše pismo »staroga«, koje glasilo:

»Poklon Vama, bratjo moja!

Eto ste se izjadali preda mnom kano dijete pred ocem. Razumio sam sve, jer i onako znadem, što vas tišti i sapinje. Ele, bratjo moja, bilo, kako bilo, dajte, da vam kažem, što mi je na srcu (a vi ne zamjerite — pitali ste me).

Mi — to jest: što nas ima Hervata — nekud smo na zlosrećno mjesto zasjeli, jer evo: sa svih strana na nas navaljuju , odasvud nasrću, pa da će oteti ovo naše zemlje, sažgati nam gradove i sela, a poklati djecu, pa da bude njihovo gospodstvo potpuno, a — što na životu ostane , da bude — raja!

U takovo smo eto mjesto zapali. Lijepo, je li?

Pa tako nas biju ne od juče, niiti od prekojuče, već od pamtivijeka, od kada za se znamo.

Ali, recite vi meni, moja bratjo draga i mili otadžbenici, je li nas ta sila i pobila? Je li nas manje, nego nekada? Je li nas morda i nestalo? — E, nije! svaki od vas kliče.

Vjere mi, nije, nego smo tu i ima nas, dobrome Bogu hvala, koliko ti drago i još više, pa se ponosimo svojim imenom i bavimo se svojim poslom. Od uvijek jest naš posao: borba! Borba na sve strane i sa svakim, koj na nas nasrne.

Borba vječna: tko kuburom, tko sabljom, tko kosom, tko rogljama, tko perom, tko jezikom — navijek borba i borba. To ti je, brate moj, naš hervatski posao i vješti smo tome, kako malo tko; i — vidi đavla! — ne samo da smo obranili od svake sile sebe i svoju sirotinju, nego smo i druge izvlačili i izvukli iz škripca — ne jedan put, mnogo puta, i sto puta — pa se s razbojstva vraćali pjevajući kući.

Pa kad je to naš zanat — sve do onog divnog dana, kad budemo svoji — kako da ga se kanimo?! Rđa bi nas se prihvatila, da se ne borimo, usmrdili bi se kano mrcine, da se ne gibljemo, nestalo bi nas!

A tko da se bori? A ja vam, bratjo moja, velim: i dijete neka se bori.

Pa da Vi Karlovčani, vi ljudine od uvijek, vi krv naše krvi, vi poštena čeljad — da vi — velju — bacite obraz pod noge, da vi skrenete vjerom, da vi radi par vreća novca — izdate svoju domovinu? Da vi budete sluge onih, koji nam o glavi rade? Da se vaša poštena zastava pretvori u gadnu krpu sramote? Da vas proklinjemo, da vas popljujemo, da vas propnemo kano izdazice domovine, kano Jude, kano tergovce s čašću i ponosom naše kraljice — Hervatske?!

Ta kako i jedan čas da ste pomislili na sebe, kad vas kraljica-majka treba i u pomoć zove! Raskopajte taj svoj grad, popalite ga, pokoljite žene i djecu — radije, no da Vam se stidom i sramotom pokrije od uvijek čestito lice! I ne mislite na drugo, nego na cijelu našu domovinu, pa osiromašili do prosjaka, no u tome ne popuštajte.

Pitate me, kuda ćete? U borbu, bratjo! Dižite se s mekih dušeka, navucite korotu na se, bijte se u prsa i pohrlite svima nama u pomoć, drugdje vam mjesta nema. Kad svi budemo slobodni, bit ćete i vi, bogati svi, i vi bogati, svi tusti i debeli — i vi tako, inače ne i tisuć puta ne!

A mene starca ne žalostite takovim pisanijem. Znam ja, da vas pute i ovako i onako, i mame vas i zovu vas, nu vi, bratjo mila, poslušajte svoje srce, a svakog zavodnika i napastnika bacite napolje.

Mi ćemo svi ko Hervati poživjeti ili ko Hervati izginuti.«

Mijo Car čitao je to pismo, a glas mu se tresao; neki su proplakali, Franić je ridao, starci otirali suze, a mlađarija se zažarila. Kad Mijo dočitao i sio, nitko da bi pisnuo. U dvorani bilo tiho, tek se čulo šmrcanje ljudi, što su plakali. Dugo su tako sjedili, ne gledajuć jedan u drugoga; mnogi su sklopili ruke, mnogi poduprli glave.

Iznenada vrisnu Franić, skoči na stolac i kriknu: »Karlovčani, jeste li čuli riječ hrvatsku? Jeste li razumjeli, što vam poručuje sijeda glava u borbi ostarjelog domoljuba? Ima li med nama ikoga, koji ne bi osjećao sve te velike istine, koje nam on poručuje? — Gore glave! Propast Karlovca, ako za cijenu poštenja pokuša naprijed! Propast njemu! Sam ću potpaliti svoju kuću, prihvatit ću se prosjačkog štapa radije i prije — nego li izdam svoju domovinu! Proklet bio izdajica!«

Svi skočiše na noge i stade ih vika, pa podignuše ruke, da će radije žrtvovati sve svoje, nego postati zatornicima svoje domovine i tada se stadoše grliti i ljubiti i jecati od oduševljenja, pa pohrliše na ulicu, stiščući pijesti i zube.

Ostade tek nekoliko staraca na okupu, pa onda Jurković reče Miji Caru: »Poručite podžupanu, da k njemu ne ćemo!«

Bodrovac je odmah doznao, što su građani zaključili, pa to javio podžupanu; ovaj planu srdžbom i dade dozvati g. Ostoju.

»No, lijepo ste me osramotili«, viknu na njega. »Eno mi poručuju, da sa mnom ne žele imati nikakvog posla. Luda ja, što sam vas poslušao! Bješe mi raditi po svojoj glavi! Što vi na to kažete?«

»Ja mislim, da ih je nagovorio na to netko, kome prilike grada nijesu poznate, jer im očito ne želi dobra.«

»Svejedno! Taj ih sigurno nije naputio, neka mene vrijeđaju, jer od toga im valaj nikakove koristi. Da istinu kažem, meni je draže, da se ne moram natezati s tom bagrom. To su lopovi!«

»Ima ih i čestitih, magnifice!« uslobodi se g. Ostoja.

»Ni jednoga! Čujete li: ni jednog jedinog. Svi su jednaki. Tek se čudim vama, kako vi spram njih osjećate, gdje znate, koliko ih ja volim. Baš čudno.«

»Ja živim već dugo u ovome gradu i družim se s njima, pa ih i u dušu poznam.«

»Na čast vam ne služi to vaše drugovanje.«

»Molim?!«

»Nije dostojno s njima se družiti, razumijete li?«

»Oprostite, ali ja sam glede nekih drugoga mišljenja.«

»Vi — drugoga mišljenja?! Kako je to moguće? Kako vi možete biti drugog mišljenja, nego li ja?«

»Ja nijesam dijete, magnifice, da ne bih znao razlikovati, tko — — —«

»A ja vam kažem, da nije dostojno s njima se družiti!«

G. Ostoja uspravi se i reče čvrstim glasom: »Gospodine, ne zaboravite, da sam bio vojnički časnik. Ja znadem bolje, nego vi, što je za mene dostojno, a što nije.«

»Ali, Ostoja!« kliknu Bodrovac.

»I u stvari poštenja«, nastavi g. Ostoja nesmetano, »k vama ja ne ću doći po uputu. Kano mome glavaru inače vama svaka čast!«

Podžupan je problijedio, pa stane siktati: »Vi tako meni! Meni! Ne znate li, da vas mogu smjesta suspendirati?«

»Znadem!«

»Ta to je bezobrazluk!« kriknu podžupan.

»Za te ćete mi riječi odgovarati!« planu g. Ostoja.

»Ja — vama?! Odlas'te — odlas'te! Vi ste ovim časom suspendiran. Da mi se nijeste više na oči pokazati! Ja ću vama zapapriti. Van!

G. Ostoja gospodi se nakloni, ođe u svoju sobu, uzme šešir i pođe ravno u veliku kavanu. Tamo nađe dva penzionirana časnika — nekadašnje svoje drugove, — razloži im stvar i pošalje ih k podžupanu kano svoje sekundante. Odonud otiđe kući, pa je večerao sa svojom obitelju, kano da se nije ništa dogodilo.

Kad se je ono podžupan nad g. Ostojom uzvikao, prikučiše se na prstima pisari k vratima i čuše sve, pa je građanstvo doznalo za svaku riječ, pa i više, nego bilo rečeno i kliknuše u Ostojino zdravlje.

G. je Ostoja po večeri bio u papučama i čitao neku knjigu, a Milan je učio. Već bilo, da se pođe spavati, kad li se začuše koraci. Pođoše, da vide, tko to dolazi, a ono dva služnika, pa svaki donio po košaru punu finog jestiva i butilja odabranog vina. Ni za živu glavu ne htjedoše kazati, tko to šalje, pa je g. Ostoja prevrtao papirić, na kome bilo napisano: »Našem Ostoji! Išlo u slast!.I neka znade, da ga zaboraviti ne ćemo.«

Tek je sada g. Ostoja povjerio svojima, što se dogodilo i od danas da plaće nema, a sutra — prekosutra valja mu se pobiti. Žena mu i sin udariše u plač, pa ga ogrliše, na što i on prosuzi, pritiščući ih k sebi na junačka prsa. Kasno se spremiše na počinak, a Milan je stiskao šake i blijedio. Tek zadrijemao, oglasi se pjesma pod prozorima g. Ostoje, pa kad se pokazao na prozoru, udariše Karlovčani, što tamo u velikom broju stajali, u klicanje njemu na počast.

Umjesto da pođe drugi dan na dvoboj, dobi on brzojavni nalog, da se smjesta prikaže jednom od najviše gospode. G. Ostoja obaviješti o tome svoje sekundante, pa pod veče sjede na vlak i u noći stiže u Zagreb.

Nije te noći spavao. U jutro se lijepo odjenu i pođe na Štrossmajerovo šetalište, a pod njim se pružio — bijeli Zagreb. Negdje su zvonila zvona, od nekuda dolazio šum ljudi i lomot kola, zviždukl lokomotiva, pjesma i dozivanje. Poznavao je g. Ostoja Zagreb još u ono doba, kad se po Jelačićevom trgu kupile guske. Ponosno se grad podignuo i ponosom punio grudi svakog Hrvata. Nije to bio ropski grad, nije ga podignula riječ i želja kojeg silnika, nego se razvio iz ničeg do uglednog grada, kano odraz velike ljubavi hrvatske sirotinje. Iz svakog je kutića domovine bio ovdje po novčić uzidan u velikim narodnim domovima, svaki kamen u zidu njihovom mogao je, da priča priču o uzvišenom rodoljubnom prijegoru, o otkidanju od ustiju za uzveličanje i nakit glavnoga grada Hrvatske. Nije to bio običan evropski grad, nego mravinjak, koga mravi sami sazdali, košnica pčela, koje same od sebe radile i trsile se sagraditi svoje velebne dvore.

U ovome zraku širila se prsa od oduševljenja, od ljubavi prema domovini, tu je svaki slednji čovjek bio

brat bratu iz provincije. I samo ovdje mogao je Hrvat poživjeti prema svojoj duši. — u hladu spomenika velikanima, u dvoranama, iskićenima znacima stare slave, u društvu radenika na svakom rodoljubnom polju, sred naroda vesela, odvažna, ćutljiva i stroga.

G. Ostoja popođe i nađe se na Markovom trgu. Tu ga prođoše srsi.

Od onih starih građevina, uvijenih u neku mističnu maglu jezivih uspomena, kano da prhao strah. Kano da se opažale mrlje prolivene krvi po onome trgu, u zraku kan' da je još titrao vapaj i hropot.

G. Ostoja pobrza i najavi se u pisarni onog velikog gospodina, koji ga dočeka stojećke i odmah na njega viknu: »Vi ste to dakle! Vi ste onaj, što svog pretpostavljenog poziva na dvoboj; Vi ste onaj, što simpatizuje s raznim razvratnim elementima! Kojim licem stupiste preda me? Ne pojmite li, što ste uradili? Ne razumijete li, da vam prijeti kazan i propast? Govorite, razjasnite mi, što vas navelo na takovo bezumlje. Ispričajte se, da vas ne budem morao satrti, vas — starca i oca obitelji. Govorite!«

G. Ostoja se nakloni i reče: »Presvijetli gospodine, najprije najljepša vam hvala, što mi dajete zgodu pred svojim licem razložiti, kako je do te nezgode došlo. — Moj poglavar, velemožni gospodin podžupan Stjepan Kolaković, upitao me za savjet glede kandidata za skore izbore i ja sam mu ga dao. Pošto se nije dogodilo, kako bismo željeli, usplamtio je na Karlovčane, koje mrzi, i iskalio svoju srdžbu na meni. Tom zgodom upotrijebio je jedan izraz, radi kojeg sam ga pozvao na dvoboj. To je sve!«

»To ne može biti sve! Vas optužuju, da šurujete s građanstvom, koje je proti oblastima.«

»To nije istina, illustrissime!«

»Da simpatizujete s protivničkom strankom.«

»To također nije istina.«

»Da napadno ističete svoje hrvatstvo.«

»Napadno? Ne! Uopće ne ističem se, ali se ponosim, da sam Hrvat!«

»Pa čemu to? Čemu? Je li to nužno za vas — činovnika? Od kuda vama to? Tko vas je na to naputio?«

G. Ostoja protrnu, upre svoje jasne oči u onog velikog gospodina i reče: »Tko me je na to uputio? — Tko? — Hoćete li, da vam kažem?«

»Ta da!«

Onda g. Ostoja pruži ruku prama njemu i reče: »Vi!«

Onaj gospodin nagnu se prama g. Ostoji, rastvorivši širom oči i upita: »Zar ja?«

»Jest, vi: vaše pjesme!«

»Kako to, kako to?!« kliknu onaj gospodin i prodrma g. Ostoju za rame.

»Vi ste pjesnik, illustrissime. — U svojim mladim danima čitao sam vaše rodoljubne pjesme i na izust ih naučio. Bile su mi utjehom na ledenim stepama Galicije i u vrućoj Lombardiji. Bio sam časnik u vojsci, bio sam Austrijanac, vaše su me pjesme učinile Hrvatom. I takav hoću, da ostanem!«

Onaj se gospodin trgnu, uhvati se obim rukama za glavu i potrča po velikoj sobi gore dolje, a Ostoja ga u čudu motrio. Onda onaj gospodin pritrča k vratima i zaključa ih, a Ostoja pomisli, da se kani s njime pobiti, pa prihvati jedan stolac, ali ga ispusti, vidjevši u očima gospodina suze.

Ovaj ga prihvati za ruku i uzbuđeno stade govoriti: »Jest, prijatelju, nekada pisao sam pjesme. Oh, žarke, divlje, iz dna duše i srca, one su bile moja krv, moja duša! — Ali uz to sam — gladovao! — Ponudiše mi sjajan život — na drugoj strani žena i djeca — gladno i boso. — Ne osudite me! — Ja sam ostao — što i prije: Hrvat, dušom i tijelom, pa zato — trpim. Trpim teške muke i silim se zaboraviti prošlost, na svoje pjesme. Vi ste me sjetili na nje. — Prijatelju, druže! Hvala vam na tome. — Prepriječili ste moj veliki zločin, koj bih bio počinio na vama, na sebi, na domovini. — Hvala vam! Ostavite me, da trpim i snašam svoje muke, ali me razumijte — i ako možete — oprostite. — Idite, Ostoja, kući i uzgajajte djecu svoju u duhu, u kojem su vas odgojile moje pjesme. — Idite i — ne bojte se ničesa — ja sam vaš prijatelj i ostat ću vam tako do vijeka. — Zbogom, zbogom, dobri, mili gospodine! — Zbogom!«

Rekavši tako, pohrli onaj veliki gospodin sav pognjuren i posrćući u drugu sobu.

G. Ostoja podiže oči i prošapta, teško uzdahnuvši: »Hvala Ti, milostivi Bože!«

IV.

Pod večer sparnog ljetnog dana podigle se na zapadu crne oblačine i zatutnjio daleki grom.

Mate Radošević stajao je kraj prozora u svojoj sobi i motrio nebo i oblake, pa po staklu prstima udarao i zubima škripao.

Vjetar je uzvitlao prašinu, zlobno tukao i tresao kućom; sve se posakrilo i utihnulo, vjetar je gospodario gradom. Kad bi njegov šum časkom popustio, čulo bi se od nekud jecanje; bilo je to jecanje puno boli, jada i zdvojnosti i kad bi ga Mate začuo, jače bi škrinuo zubima, jače udarao po staklu. Oluja se približavala i blijed odsjev dalekog bljeska sablasno je rezao nastajuću tminu.

Mate je bio ljut kano zmaj. Htio je bilo što srušiti, zdrobiti, uništiti, pa mu je godila oluja, a činilo mu se, da ju je sam izazvao.

Ono jecanje, onaj plač, ono nezamjetno, a opet jasno razumljivo proklinjanje iz druge sobe — bila je tek slaba pratnja urnebesnoj lomljavi u njegovoj duši.

Onu, što tamo plače, Elviru, bio je skoro zagnjavio, no suspregnuo se, jer je uvidio, da na tom slabom stvoru, na toj smalaksaloj starici svoj bijes iskaliti ne bi mogao — pa je pustio, izbitu, otečenu, raščupanu i — bijednu, da poživi i dalje u suzama.

Ne, njemu je trebalo nešto veće, jače, opornije, o što bi omjerio svoju snagu i na čemu bi utažio svoj gnijev, što mu se pjenio s usta, a sijevao iz očiju.

Jutros bio lijep dan i neka mu radost titrala u srcu, kad se je približio gradu Mućniku, pa mu se pričinio ljepšim no ikad prije. I pouzdanje u sebe poraslo je, te se ponosno uspravio pred krasoticom Zlatom; nikad mu nije bila bliža, nikada draža.

Što se je kašnje dogodilo, izgubilo se iz njegovog pamćenja, ali je ćutio na čelu svježi žig, koji ga je palio.

Ona ga je prezrela!

Pred očima mu neprestano lebdjela prijezirna njezina usta; iz čitavog njezinog bića strašan je bio izbio prijezir. I nožicom je zatapkala, pa njega omjerila od glave do pete, podigla glavu, obrnula se i pošla, a smijeh njezin — gospodski, ponosan, ohol, rezak, probo je Mati srce kano oštar mač.

On ju je htio za to udaviti, no ni smjesta se neko vrijeme nije mogao ganuti, onda je ko lud istrčao, zajašio neosedlanog konja i u skoku doletio u Karlovac.

Jest, ona ga je upitala: »Tko ste Vi?!«

U tome pitanju bio i odgovor: Ti si seljak, prostak, živinče — pas!

Silno je sebi zaželio, da poljubi ona na prijezir naškubljena usta i onu bijelu ručicu, što je nervozno zadrhtala i stisnula se u šaku.

Strašne ga muke mučile cio taj dan, jer je uvidao, da ona ima pravo. Ali opet! Usporedivši sebe s Mijom Carem, dade prednost sebi kano čovjeku i bogatašu i tim ga ljuće zaboli poniženje, koje mu Zlata učinila i uvrjeda silna, grozna, krvava, koju mu bacila u lice.

Svi njegovi sanci o nepojmljivoj sreći, o beskrajnom užitku u Zlatinom naručaju kano da su otprhnuli u nepovrat. Pred njim se crnio bezdan, u koji propadoše njegove nade.

Pod veče naljutila ga Elvira nešto malo, pa se je na nju oborio i bio bi je ubio, da se nije suspregnuo.

Činilo mu se, da mu je postalo lakše, kad je strašno bljesnulo i grom u blizini udario. On je otvorio prozor i motrio oluju, opajajući se njezinim bijesom, a debele kapi kiše lupale ga u lice, vjetar mu čupao kosu, zenice se širile i stiskale, a zubi se u tamu bijelili.

Lupi se šakom u čelo, nabi na glavu šešir, ogrnu se i pobrza u noć, pa iza toliko godina pokuca na vrata odvjetnika Tkalčića.

Kad ga ovaj ugleda, smota se u širokom naslonjaču u klupko i podiže od straha ruke, kan da će ga one — drhtave i bez mišica — obraniti od udarca kome se nadao.

»Došao sam po savjet«, reče Mate, a samomu se pričinilo, da to netko drugi govori.

Spustivši se na stolac, opetova, da čuje, govori li to baš on sam: »Po savjet.«

Oko njega protekla kaljuža kišnice.

Tkalčić je s grozom motrio plamene oči, što se u njega upiljile i nehotice šapnu:

»Zapovijedaj!«

»Kažite vi meni«, zasikta Mate, »što da uradim, da Zlata Grčevićka bude moja?!«

Kano da je munjevna iskra sunula u starčevo pogužvano, mršavo i drhtavo tijelo, on se uspravi, dignu se i zamahnu nad Matom obim šakama .

»Ha, luđače!« kriknu on hrapavo na Matu, »dakle si se uhvatio! Beno, opčinit si se dao! Od ženske. Ti! — Ti: Mate Radošević. Stijena, hrid, kamen. — Znao sam, da će se izleći bilo kakova glupost, čim si je pustio, da živi na Mućniku, ali da ćeš se — da ćeš se — zaljubiti! Ha, ha, ha!«

Starac se grohotom smijao, a Mate je stiskao zube.

»Gdje bi ona tebe! Ta ti joj nijesi ni za slugu. Položi joj pred noge sve svoje blago, ona će ga rasprčkati, tebe će ko nečist odgurnuti nogom. Ne znaš li ti to, jadni čovječe! Ne znaš li?!«

»Znadem i baš za to trebam vaš savjet.«

Starac zatrepta trepavicama i kliknu: »Tako dakle! Ona te već odbila. — Ružno, je li? Gospodski, prijezirno? Odgurnula te. — I tebi se nje hoće sada više no ikad. — I došao si, da ti uvarim ljubavni napitak. I za to je dobar stari Tkalčić, misliš li?«

»Savjet!« istisnu Mate, podignuv grčevito obje ruke i stresavši njima.

»Savjet?!« začudi se Tkalčić. »Kakov savjet? Tu savjeta ne treba, jer svaka bena znade, da, što ne ide milom, valja pokušati silom.«

Mate se teško diže sa stolca i širokom koracima pođe po sobi, pa se zaustavi u dubokim mislima.

Onda kano za sebe muklo reče: »Ona ljubi Miju Cara.«

»To se zna!« kliknu pronicavo Tkalčić.

Mate priđe k njemu i poče: »Kako bi bilo...?«

»Kako bi bilo, da ga prestane ljubiti? Je li? To si htio upitati? reče starac. »Kako bi bilo, da zausta-

viš i Kupu i Koranu i Mrežnicu i Dobru, pa da poteku nazad u planine? — Ha?!«

Obojica su šutjela dugo, onda reče Tkalčić: »Gledaj, da ga kod izbora nadvladaš, postat ćeš gospodin.«

»To je predaleko; — odmah valja štogod — —!«

»Odmah. — Da ga optužim bilo s česa, da ga potvorim, u odvjetnika lako se nađe kakova kvačica. Da ga osramotim?«

»Prepolako.«

»Hm. — Da ga odmah dadem zatvoriti? Par zgodnih riječi podžupanu — išlo bi možda. Kako ti se to čini?«

Mate je šutio.

»Ni to ti se ne sviđa!« šapnu odvjetnik. Onda primaknu svoje suhe usnice do uha Matina i jedva čujno šanu: »Ubij ga!«

Tako ostadoše nekoliko časaka, hrapavo oba dišući, a grom je orio, kuća se tresla.

Onda Mate glasno odahnu i zagleda se u starca, koga je skoro nestalo u naslonjaču. Mate pođe rukom u džep, izvuče papirnat novac i stavi ga na stol, a košćata se starčeva ruka ispruži, da novac uzme. U taj čas bljesnulo je i bljesak je osvijetlio ruku, što se pružila, kano da je segnula sablast. Ruka drhtnu i uzmaknu.

Mate pogleda Tkalčića, a ovaj je zacvokotao zubima, pa jedva istisnuo: »Spravi te novce! Ne ću ih! — Ne primam. Ne ću ih više. — Strah me je. Strah me je smrti. Bojim je se užasno! Pokojni Prohaska bio mi jednom rekao, da ću naglo umrijeti. — Čuješ li ove gromove? Da koji ovamo ne udari! Opčuvaj me, Bože i sveti Ilija! — Ne ću da umrem. Ne mogu, da umrem! — Bogu se molim, u crkvu idem i milostinju dijelim — ne bi li mi se koji svetac smilovao i uzdržao me još na životu — još dugo — dugo. — Ti ne znaš, kako strašna misao na smrt. — Danju me i noću muči. — Osobito noću! Spavati ne mogu, jer tek zatvorim oči, netko me zove iz velike, velike daljine, iz silne dubine, a ja znam, to je ona — smrt! — Oh, kako je to grozno! — Trgnem se i raspoznam svoju sobu. Dršćem, jer mi se pričinja, da sam u lijesu: — i sklapam ruke na molitvu — žarku, opojnu, srditu, mahnitu, molitvu i — molim molim, pa tako dočekam dan. — Što sam skrivio, da me Bog tako muči? — Je li tome kriv novac, što sam primao od ljudi? Ali od čega da živim, ako ne od zaslužbe i za što da živim, ako ne za — rad! — Što sam skrivio? Što? — Međutim: za svaki slučaj ne ću, da primim od tebe novaca — za svoj savjet. Budi ti besplatno, a štogod uradiš, uradio si, ja perem ruke. Čuješ li? Je ni čemu nijesam kriv! Ni čemu! — Oh, da bar noćas mogu zaspati. Onako slatko i tiho, kako nekad. — Ako me opet zovne— Ah, molit ću — molit ću. — Idi, ostavi me!«

On se teško diže i odšepesa u spavaću sobu, a Mate je vidio, kako se srušio pred klecalo i pred propelom stisnuo i podignuo ruke, a glavu —ćelavu i izobličenu — spustio na prsa.

Mato iziđe u tamnu noć. Strahovito su gromovi tutnjeli, od časa do časa žarki bi bljesak razdro mrak, a visok toranj S. Trojice iskočio bi kano noćna prikaza.

Mato se zavalio na svoj krevet. Lomljava gromova godila mu, pred očima titrala neka rumen i on zaspi mirnim i dubokim snom.

Sutradan bio petak i mnogo posla. Iza noćašnje oluje sinuo krasan dan. Mirno je bilo plavo nebo i na njemu ni oblačka. Mate to ni opazio nije, nego oko deset sati iziđe naglo iz dućana i otputi se na konjski trg. Tamo stajalo pedesetak konja i ljudi se pogađali za nje, lupajući jedan drugome o dlan. Čim je Mate došao i stao konje ogledati, opkoliše ga mešetari, pa ga svaki od njih povući na svoju stranu, ali Mate je tek ogledavao sad ovog sad onog konja, a oči mu se otimale preko glava mešetara.

Dođe do jednog para konja i tu se zaustavi. Bili su to maleni bosanski konjići, na oko slabi, a u istinu jači i krepčiji od najvećeg podravskog konja. Kraj tih konjića stajala tri kordunaša kan da i ne prodaju te konje, nego da planduju. Sva su tri široko stala, zataknuvši ruke u široke potpašaje u kojima se naslućivala kubura, a visio tanak remenčić, o koji bila privezana kostura — onaj užasni nož, kojim se paraju ljudski trbusi i reže pečena janjetina.

Ispod oka omjeriše Matu i jedan drugome mignuše, a Mate je to zamijetio, pa odmah viknuo:

»Što si, bolan, dognao amo ovu telad? Ovdje se prodaju konji!«

»Nije to, gospodaru Mate, telad«. odvrnu jedan. »Pogledaj bolje, što je to.« On ošinu obadva konjića bičem, a oni stresoše grivama, vrisnuše od jada i zadnjim se nogama uzbaciše, pa se ogledaše, a u očima im bio bijes kano u razdraženog psa.

»Bili oni što ti drago«, reče Mate, al to konji nijesu.«

»A kakove bi ti konje?«

»Kakovih u tebe nema.«

»Ima ih u tržačkoga bega.«

»Ima, znam, ali ih ukrasti ne ćeš — ni ti, ni tvoji. To je posao za junake.«

Ona trojica namjestiše bolje potpašaje, pa jedan od njih reče:

»I u tebe ima konja.«

»Ima.«

»I sanduka punih zlata i srebra.«

»Ne znam.«

»Da ti u pohode dođemo?«

»Dođite! — Dođite, ako ste ljudi. Ima i u mene praha i olova. Dođite.«

»A da tebe prikoljemo?«

»Slobodno, ako možete!«

Zašutiše. Mate upita: »A što tražiš za te konjiće?«

»Ništa od tebe!«, smrska jedan od njih, namrgodivši čelo i zasukavši brk.

»E, pa dobro«, reče Mate. »A kako tebi ime?«

»Meni? — Znat ćeš ga.«

»Kaži, bolan, ime.«

»Ivan.«

»Ivane, ne uzmi za zlo šale i ne mrgodi to čelo. Vaša sam ja krv, znate me. Pa kako da se mi svadimo? To se ne pristoji. Nego evo tebi deset forinta, pa pijte sva tri u moje zdravlje. Kupio bih te tvoje konje, ali su mi premaleni; na cijelome trgu nema konja, kakovih želim.« Pružajući mu novac, primaknu se k njemu i šapnu: »Noćas dođi. Imam s tobom razgovora.«

Ivan spravi novce, nasmija se, a Mate se vrati u dućan i stane ponovno da dvori kupce.

Već pod veče slučajno svrnu pogled na vrata svog dućana, a onamo u onome uskome okviru za jedan časak ugleda Miju Cara u kolima, pa mu odrveniše ruke. Znao je, da se Mijo vozi u Mućnik i kruto ga u prsima zabolje od misli, da će mu Zlata u smijehu kazati, kako se on bio raznježio i oboje će se smijati njemu. Ali ne će tako dugo potrajati! Ne smije, jer se izdržati nije dalo! Pa od muke suho zakašlja.

Mijo Car vozio se doista u Mućnik. Tamo ga već dosta dugo nije bilo i za čudo: na Matu je mislio samo kano na svog političkog protivnika; priučio se na to, da je Zlata u Mućniku ostala, i — a — kad joj se do sada tamo ništa neugodno nije dogodilo, ne će valjda ni u buduće. Razumio je također njezine boli, pa je računao i računao, bi li kako i od kuda skucao toliko, te bi joj taj grad kupio. On je bio uvjeren o tome, da Mato Radošević toga grada ne treba i nadao se, da će ga moći kupiti, ali ne izravno, nego potajice, jer se bojao, e baš njemu Radošević ne bi ni pod koju cijenu prodao grada. Borba je naime između njih za zastupstvo Karlovca bila izvan očekivanja žestoka.

Podžupan je građanstvo pritisnuo, da se nije moglo ni ganuti, a ono je pobiješnjelo. Većinu gostiona i krčmi dao je podžupan pozatvarati pod izlikom, da su nečiste, da ne odgovaraju higijenskim propisima. Velikim je globama udario na sve skoro obrtnike zbog raznih prestupaka prema zakonu i zdravlju, ali globa nije ubirao, a Karlovčani su znali, što to znači. U ono malo krčmi, što je preostalo, bučilo se i pilo po cijele noći i to — za novac Mate Radoševića. Sav ostali grad bio noću mrtav. Prestale zabave i pošalice, nestalo glasovitog društvenog života, čeljade se bojalo čeljadeta, da ga ne oda za bilo kakovu riječ.

Trgovcima bilo grozno! Svaki čas tobože bukni po koja pošast na marvi i u petak ne dođi ni trećina naroda. Sjetiše se oblasti, da je most na Kupi slab, zatvoriše ga i robu valjalo prenašati rukama, samo Pomer i njegovi neki prijatelji imali tobože propisno teška kola, pa ih propuštalo.

O pjevanju gimnazijalaca pod prozorima nije više bilo ni govora. Ravnatelj je gimnazije to najstrože zabranio i zaprijetio se sa teškim kaznama. Da pako pokaže, koliko je revan, odredio je, da će kazniti svakoga đaka, koj bi se našao izvan kuće poslije devet sati na veče. Sam se je šuljao ulicama poput uhode i prisluškivao, što tko radi i govori i ima li koji đak na ulici.

Vesela ćud Karlovčana mrzila je svaku stegu, mrzila je i svako nepoštenje, ali sve malo po malo priučiše se neki na taj zatvor u vlastitoj kući. Bilo ih mnogo, što su stali mrmljati proti Miji Caru, mnogi, što su u nebesa dizali Matu Radoševića, pa se kočili, zvekećući novcem, što im ga on dao. Ali ih bilo i mnogo, koji su šutke trpjeli i tek se očima jedan drugome tužili i šaptali: »Ne dajmo se!«

Bogati građani šetali tobože besposlice gradom, ali zavirivali svukud, pa sokolili i pomagali. Najotmjenije gospođe nijesu se stidile posjetiti siromašne radničke obitelji, a iza njih ulazili sluge s košarama hrane i odjeće.

Kad su Karlovčani pojmili, što se od njih traži, razvedrilo im se čelo i oni ga visoko podignuli. Smetnuše s uma napredak svoga grada i nepokolebivo udariše drugim putem; valjalo je raditi za cijelu domovinu, a ne samo za se. Akoprem su im ulice i trgovi zarasli travom, akoprem je zavladao glad, akoprem je budućnost bila crna, ne klonuše; što više: oni su ostaloj braći po cijeloj domovini slali poruke, da ih u borbi oduševe i ne puste im smalaksati. I za kratko vrijeme cijela je Hrvatska pojmila njihovu borbu, razumjela, da bi Karlovac procvao, kad bi udario drugim putem, pa se tomu gradu zadivila. Dolazili rodoljubi sa svih strana — skroz iz Dalmacije — da vide taj junački grad, te junačne ljude, da im stisnu desnice i da od njihovog rodoljubnog žara ponesu po iskru i u najzabitnija mjesta domovine.

Sve su to Karlovčani vidjeli i ćutjeli, pa se time ponosili, no nitko nije znao, kako im teško bilo. Uzdali su se tek u Miju Cara; on će, kad postane njihovim zastupnikom, okrenuti jednim mahom sve na bolje. Gdjegod bi ga opazili, pozdravljali bi ga oduševljeno, a on sa svakim dobar i prijazan i da će i

prosuziti nad nevoljom kojeg sugrađana, koji je propao, jer mu oblast nije dala živjeti. Matu Radoševića tek ispod oka pogledavahu i nitko njemu niti »dobar dan«. Podžupan navijek sjedio u svojoj »kuli«, blijedeći i grizući se, a s g. Ostojom bio dobar i predobar, kao da ništa nije bilo.

Miji je Caru sve to bilo teško i često nije spavao od briga i misli po cijele noći, često se noću u znoju budio, ustajao iz postelje, pa u noć zurio, šapćući: »Grade moj mili! — Domovino draga!« Činilo mu se, kao da čuje tajni hod ljudi, što poput njega od briga ne mogli spavati, pa podvik djeteta — štono snivalo o hljebu — i stezalo mu srce.

Tek u Mućniku bi odahnuo, jer tamo je vrijedila lozinka: »Poslije izbora!« Tada će naime Mijo povesti svoju Zlatu pred božji žrtvenik. Bit će mu onda lakše snašati brige.

Te se je noći vraćao iz Mućnika kasno. Bila je tiha, zvjezdana noć. Dobra se u dubini svjetlucala, konji se uzbrdo lagano penjali, šume se crnile — ništa ni da bi šušnulo.

Iznenada na nekom zaokretu skoči iz jarka kraj ceste neka silna crna prilika, uhvati konje za oglavnike i kriknu dubokim glasom: »Stoj!«

Konji se propeše, kočijaš mahnu bičem, Mijo se trgnu, ustade, izvadi naglo revolver, pa skoro u isti čas prasnuše dva hica: jedan iz njegovog revolvera, a drugi pred konjima. Konji džipnuše u vis, poskočiše i potrčaše zagrapce, a Mijo od onog plamena zaslijepljen, ništa nije vidio. Jedvice ustaviše konje na vrhu brda kod raspela. Nije bilo čuti ničesa. Kočijaš kaza, da mu je zrno bilo proletjelo mimo uha, no nije znao, da li Mijino ili onog razbojnika. Nijesu ufali vratiti se, a mislili su, da se i onako ništa nije dogodilo, no ipak se Mijo odveze k oružnicima i prijavi im, što se dogodilo.

Sutradan sav je grad povrvio prema gradskoj bolnici, jer je onamo bilo dovezeno truplo hajduka, što je Miju Cara te noći napao na cesti.

Mate nije svu noć spavao. On je čekao i kad je čuo Mijina kola i razabrao u njima njegov uspravan lik, istrča na ulicu i slušaše, kamo li će ta kola, kad je čuo, kako štropoću naglo mimo Mijinog stana, on stisnu šake i zagrize u prste. Nije mu dalo vjerovati, što je od ljudi čuo, pa i on pođe u mrtvačnicu, a tamo se preko prečaka pružilo golemo tijelo ubijenog hajduka Ivana. Nije bilo vidjeti rane, pa se činilo, da hajduk spava, da će sad na džipnuti i potjerati ljude, što mu se čudili i bojali ga se i mrtva.

Nekakva omaglica spopade Matu, kad je odonud izišao. Bio je blijed i neki pristupiše k njemu, da mu pomognu, ali on samo mahnu rukom i teškom mukom stiže do kuće. Uz put je čuo, kako se građani razgovarali, e se je taj isti hajduk juče grozio Mati Radoševiću, da će ga pohoditi i priklati, pa ga valjda mislio pričekati, kad se bude vraćao iz svoga grada Mućnika i orobili ga, no da se namjerio na Miju — njihovog Miju — koji ga ubi na mjestu. To je Mate čuo, ali nije pojmio, nego je tek znao, da je Mijo Car živ.

Mate nikad, da se opije. Sad je segnuo za bocom rakije i naguca se stare šljivovice. Pred očima mu bila slika — ne mrtvog Ivana, — nego nekog drugog i teško se mogao domisliti, tko bi to mogao biti — a bio je Alfredo. I on je nekada tamo ležao, a Mati se činilo, da ga on sam pogubio, pa eto i ovaj hajduk poginuo radi njega. S tom se uspomenom preplelo sjećanje na pokojnu Anicu, o kojoj Mate nikad nije htio misliti, no sad je morao. Još je uvijek u njegovim prsima titrao osjećaj počitanja prema njoj — svetici i on je nehote usporedi s oholom Zlatom. Pričini mu se, da je Zlatu silno zamrzio, a prohtjede mu se vratiti uvredu za uvriједu; poniženje za poniženje, pa skoči u kola i dade s odvesti u Mućnik. Nešto nejasno mučilo ga cijelim putem, ali je postajalo sve jasnijim i došavši onamo, propita se, gdje je tko i doznade, da je Grčević u lovu, a Zlata u svojoj sobi. On potrča prema Zlatinoj sobi, no tamo ga pred pragom zaustavi njegova sestra Stana, raširivši ruke i reče mu, da je Zlata zabranila buniti je.

Mate odgurnu sestru i provali u sobu, a Stana se spusti na prag sobe i zajeca.

Vrijeme je prolazilo, Stana je sate klečala pred vratima, onda njezin brat kao bura proleti mimo nje. Ona na to tiho otvori vrata i primakne s k Zlati, što je sjedila kraj prozora i nijemo motrila zapad sunca. Stana je zaridala, a Zlata polako obrnu glavu prema njoj, gorko se osmjehnu i tiho reče: »Moje je sunce već zapalo!« Obilne joj suze potekoše niz obraze, na kojima se žarili zadnji titraji sunca.

U to se začula kola. Došao je Mijo. Zlata ga spazila, pa hitro napisala na papirić par riječi, prihvatila škarice i od svoje kose odrezala dugačak pram i sve to dala Stani, koja ju razumjela i potrčala pred dvor. Tamo sustavi Miju i — ne rekavši ni riječi — pruži mu, što mu poslala Zlata. On se veoma začudi, baci oko na papirić, primakne ga očima i sav uzdrhta. Samo četiri riječi, a značile su — propast, smrt i zločin. Opet pročita: »Zaboravite me. Evo spomena!«

On htjede viknuti, no nije mogao, htjede pokročiti, ali ga sile ostavile. Stana je od njega pobjegla. On pruži ruke prema gradu i pričini mu se, da se i tamo iza onih gvozdenih rešetaka pružaju nečije blijede ruke. Zakri si obim šakama lice i zarida teško i muklo, pa se stropošta u kola, mahnuvši kočijašu rukom, da se vrati u Karlovac.

Kad se bio u Mućnik vozio, sastao je Matu, na

čijem se licu zrcalilo nešto divlje, nešto strašno i Mijo je Car sada sve razumio. Izgubio je Zlatu! Za uvijek je izgubio. On se udaraše šakom u čelo, spočitavajući sebi svoju lakomišljenost, zašto Zlatu već davno prije nije uklonio pred Matom. Puče mu pred očima, kad se sjetio na sinoćnji napadaj, pa je i to shvatio: Mate ga htio ubiti, a kad mu to za rukom nije pošlo, oteo mu najdraže na svijetu. Cijelo ga tijelo boljelo i on sebi zaželi smrt. Karlovac mu se pričini crn i gluh i on ga pokrivi zbog nesreće, što ga stigla i zaželi, da se nije nikada upustio u stranačke stvari, pa makar grad propao. Kad je stigao pred svoj stan, dočeka ga mnoštvo ljudi, iz čije se sredine svijetlile bajunete. On htjede posrnuti iz kola, pobjeći bilo kuda, ali k njemu pristupi jedan gospodin i reče mu: »Vi ste optuženi zbog umorstva i ja vas uhapšujem.«

Mijo Car pruži ruke, oko kojih se sklopiše okovi. Onda ih on podiže nad glavu i jakim glasom reče: »Braćo Karlovčani! Evo okova! Sputali su mi ruke, ali duše nijesu i — zadajem vam tvrdu vjeru — i ne će. Trpim rado za vas, za cijelu domovinu. Ni vi se ne dajte, ustrajte i biti ćete pobjednici. Zbogom!«

Karlovčani se razotkriše i stade ih vika: »Ne boj se!« Mi smo s Tobom!« »Naš si!« »Živjela Hrvatska!« Otpratiše ga do zatvora, a za njim se sklopiše teška vrata. Iste noći odvedoše ga svezana oružnici na stanicu i odnud u zagrebačke uze.

Vlastelin Grčević bio je toga popodneva u lovu i svratio se pod veče k susjednom župniku, gdje je našao na okupu ugodno društvo. Tu je doznao sve, što se znalo o noćnom napadaju na Miju Cara, pa u njegovo zdravlje popio više nego mogao podnijeti i kasno u noć dade ga župnik odvesti kući.

Oko osme još je uvijek hrkao, pa kad se uredio, bila već i deseta. Onda dozna, što se dogodilo — rekla mu Stana. On potrča k Zlati i nađe je blijedu i skršenu, upalih očiju i obraza. On ju ogrli i ljubljaše joj kosu i lice dugo i dugo. Otkinuvši se od nje, skide u svojoj sobi pušku, nabi je tanetom za vuka i čvrstim korakom iziđe iz dvora. Svi su konji bili na polju, a njemu se žurilo, pa on potrča cestom i trčaše, posrćući hvatajući se za srce.

Sunce je pripeklo, Grčeviću znoj curkom curio; teško je disao, dušio se, no nešto ga kretalo naprijed i on je koracao prašnom cestom, dok nije u nizini ugledao grad Karlovac. Tada potrča, no ne dugo, jer ga ostaviše sile i nestade mu sape. On stade, počinu malo, pa opet potrča, ni ne sjetivši se, da mimo njega prolaze kola, koja bi ga mogla povesti u grad. On je posrtao, padao u prašinu, dizao se i trčao naprijed, a na Dubovcu htjedoše ga kano luđaka zaustaviti, no on skine pušku s ramena i potrča naprijed. Oči su mu iskočile, disao je rijetko i hrapavo, usne mu pomodrile, bilo mu za umrijeti, tek jedna ga misao bodrila i gonila naprijed.

Mnogo je svijeta na Šranjgi za njim trčalo, da vidi, što će i kuda će, a on nešto pred Matinom kućom pade.

Priskočilo ljudi, ali on se ispružio i tek grčevito stisnuo pušku. Puče glas po gradu, da je vlastelin Grčević na cesti naglo umro, pa se doznalo i kako je završio i svi se — jer ga poznavao vas grad — začudiše i bila im zagonetna njegova smrt. Pronijeli se odmah glasovi o ovom i o onom i nekako svedoše tu smrt u savez sa smrću hajduka Ivana i napokon stadoše naslućivati, da je to sve posao Mate Radoševića.

On baš bio kod podžupana, kamo je često zalazio.

»Strpao sam Miju Cara s onkraj brave«, smiješio se podžupan. »Odonud ga ne će tako skoro pustiti, ako imadu išto razbora. Stvar je pravedna: on ubio čovjeka nasred ceste. To i sam priznaje. Sada: je li to bio hajduk ili ne, drugo je pitanje. Našlo se u džepovima mrtvog hajduka više novaca, nego ih Mijo Car ikada imao, pa se pita, tko je hajduk? Kočijaš ne zna, tko je prvi pucao, a što je taj hajduk viknuo: »stoj!« i zaustavio konje, još nije dokaz, da je htio robiti ili ubiti. Nije li tako? Pa onda uopće, kako da Mijo Car bez dozvole uza se nosi ubojito oružje?!«

»Pravo je, da je zatvoren«, reče Mate, no mislite li, da će mu to škoditi?«

»Među nama govoreći, ja mislim, da će mu to kod ovih ludih građana samo koristiti, jer će ga držati mučenikom. Ne vjerujem, da bi ga pronašli u Zagrebu krivim, nego ako baš tako hoće, a morali bi. Barem da ga preko izbora zadrže u zatvoru, ne bi mogao kandidirati. I to bi bila slaba pomoć, jer bi ova čeljad izabrala opet sličnog. — Međutim, kako mi saopćuju sokovi, naša stvar dobro stoji. Opijaju se za vaše novce i buče, a oni drugi gladuju.«

»Ja nijesam sasvim stalan. — Ne bi li bilo dobro, da još gdje kandidiram?«

»Gdje?«

»U kotaru oko Mućnika.«

»Hm. — Tamo kani kandidirati jedan visok činovnik. Ono je kotar za njega.«

»Nije, ako to ja ne ću.«

»Kako to?«

»Skoro sve izbornike u onome kotaru imadem ja u džepu: svi su mi dužni. Birat će onoga, za koga im ja kažem.«

»Hm. — Zar tako?«

»Pišite vi, molim vas, tome visokomu gospodinu, neka se za vremena ogleda za koj drugi kotar. Kad sam se dao u te poslove i bacio u trošak, hoću, da budem zbilja izabran.«

»Ja to pojmim, ali to nije moguće! Ja sam ga sam umolio, neka tamo kandidira.«

»Velite: to nije moguće, a ja kažem, da tako mora, da bude, jer će tamo inače prema mojoj volji biti izabran oporbenjak.«

»Ali, kako to, molim vas! Vi ste ovdje u gradu naš pristaša, a tamo da budete pomoćnik oporbenjaku!«

»Tako jest i nikako drugačije. — Meni nije ni do jedne ni do druge strane, ako se radi proti mojoj volji. Ja vašu stranku podupirem, jer tako moram, a tako bih i opozicionalnu. — Vi birajte: ili da budem vaš prijatelj tu i tamo ili ovdje prijatelj, a tamo neprijatelj.«

»Ali, gospodine, to se nikako ne može slagati s vašim osvjedočenjem!«

»Izvrsno se to slaže, kažem vam. Ja hoću, ja moram, da budem izabran, a pošto ovdje nijesam stalan, hoću, da me biraju tamo, gdje to jesam. Budem li izabran na obim mjestima, lako ću jedno ustupiti bilo kome, pa makar baš tome visokom činovniku.«

»Ja ću o tome izvijestiti, pa ćemo vidjeti.«

»Ništa ne ćemo vidjeti; bit će, kako kazah!«

Podžupan je usne grizao od jada, pa kad je Mate otišao, mrmljaše:

»Vidi ti bezobrazluka! Vidi ti krmka! Hoće mu se na silu gospoštije! A kuda ću ja? Kako da se opravdam? Sâm sam taj kotar ponudio i donekle se obvezao, da ću proturati svoga kandidata, a kako ću sada?«

Javiše mu smrt Grčevića i to ga se čudno i zagonetno kosnu.

Mati nije bilo nimalo ugodno, kad je iz podžupanije išao kući, da su ga građani gledali ispod oka, nešto jedan drugome o njem prišapćivali i prstom u njega upirali. Učini se, kano da to ne opaža, ali se začudi strci pred njegovom kućom i kad je onamo došao, onaj se skup ljudi na široko rastvori i pusti ga bez riječi kroza se, pače na njegova pitanja nije nitko ni odgovarao.

U pogledu tih ljudi bilo toliko mržnje, da je njemu postalo oteško. Ovaj put je spoznao, kako ga sugrađani preziru i tajno proklinju i pred tom nepojmljivom silom zadrhta i spustivši glavu projuri u kuću. Prva mu misao bila, da se dogodila neka nesreća. Možda Elvira? Možda Zlata?!

Elvira ga dočeka i ne rekavši ni riječi uvede ga u sobu i pokaza mu na krevetu ispruženog Grčevića. Puška bila prislonjena kraj glave.

Mate hrlo pokroči i nehotice opipa ruke pa otskoči od užasa, jer su bile ledene. U par riječi rekoše mu sve i pokazaše mu zlorado i pušku, i on je shvatio

U toj pušci bilo zrno, koje zdvojan otac namijenio njemu, da osveti svoju kćer. Mate je izvan sebe šaptao: »To je besmisao! Ja ću je oženiti! Ona je moja zaručnica. I sve, što imam, njezino je. — Zašto — zašto je — ovaj ovdje umro? — Ja nijesam kriv!«

Mrtva Grčevića odvezoše u Mućnik, da ga tamo pokopaju kraj crkvice na visu uz njegove pretke. Zlata nije izašla iz svoje sobe. Od onud nije bilo čuti ni glasa. Oko ponoći ona stupi pred odar svoga oca i stražari je se ne uplašiše. Bila je odjevena u bijelo ruho, ao da polazi pred oltar.

Ona tiho priđe k mrtvacu, zagleda se u njega i baci mu se na prsa, pa je tako ostala sve do zore, a da se ni ganula nije i ni glasa od nje nije bilo čuti.

Veliko mnoštvo sakupilo se, da isprati pokojnog vlastelina do groba. Sva sila rođaka bilo tu, ali nitko ne vidje Zlate; — ona je ostala u svojoj sobi.

Iza sprovoda predade Stana Mati pisamce od Zlate, kome ona pisala: »Obećala sam se vama. Spremite sve za vjenčanje. Odmah!«

Iza nekoliko dana vjenčaše se uz dva svjedoka i Zlata se odmah zatvori u svoju sobu, a Mate je samo drhtao. Do sada sve mu polazilo za rukom i ničesa se nije bojao, no sada ga nešto stalo smućivati. U grudima je njegovim katkada nešto vrjelo, podizalo se, kano da će prekipjeti i zaliti ga.

V.

Svanula zora ljetnjeg dana. Zacvrkutale ptice, zazujili kukci, zalepršili leptiri. Zacaklila se rosa na zemlji, a zaplavlo se nebo u visini. Svjež je vjetrić dunuo i donio miris poljskog cvijeća. Nevin je Božji dan zabijelio kano da se mladić oteo snu.

U velikoj sobi krčme u selu kraj grada Mućnika ležali jedan preko drugoga ljudi: i pod stolovima i po njima i po podu. Teško su hrkali, iz usta im se cijedila slina i smrad, a izbijao gadan dah. Sve je oko njih i na njima bilo uprljano i neredno, pa se gdjekoji u nemirnu i tešku snu grčili, pružali, bacali od sebe ruke i noge. Činilo se, da ih povalila neka gadna i strašna bolest.

I hodnik ih je bio pun i dvorište, pa i staje i sjenici. Kraj zdenca zgurla se dvojica — trojica, pa pila pohlepno vodu iz struge, gdje se napajalo blago.

U kuhinji — crnoj od rojeva i muha — plamsala vatra pod grdnim kotlovima, u koje kuharice nabacale izrezuckanog svakojakog mesa, pa se tamo zapušilo kano u ugljevara i zacvrljilo i zasiktalo.

Stade vika nekih, što amo dotrčali: »Ustajte, ustajte, ljudi!« i ono se klupko na podu i po stolovima stalo micati, odmatati se i dizati se. Mnogi sjedjeli u kaljužama i bez razumijevanja zurili u ostale, drugi drhtali i dizali se rukama; neki teturali, neki se hvatali glave, a svi su bili blijedi, raskuštrani i — bijedni.

Gadne riječi i strahovite kletve izvijale se iz promuklih grudi. Većina ih potrčala k zdencu i pohlepno pila vode, da se odmah nakon toga prihvate požunski boca rakije, što su išle od ruke do ruke. Onda ih vika na kuharice: »Daj gulaša!« — »Gulaša!« — Gulaša daj!«

To su bili izbornici gospodina Mate Radoševića, zastupničkoga kandidata mućničkoga kotara.

Na nje je bio ponosan Matin brat Stojan, koji je osam zadnjih dana izubijao noge po vanjskim selima, pa ove izbornike-seljake sinoć svečano amo doveo i na račun svog brata pogostio. Oni su do pola noći jeli i pili bez mjera i reda sve kličući u zdravlje svoga dobročinitelja, pa onda poput muha pjani popadali.

Sad su gutali vruć, papren, na po kuhan gulaš i zalijevali ga rakijom i vinom.

U to zatutnjila kola, pa se izvio dug red prostih seljačkih kola, prepunih tjelesa, kano da su to doveženi pali na bojnome polju. I ti su bili izbornici, no i oni pjani i neispavani, pa im poispadale trobojne zastave i vukle se po blatnoj cesti.

Na koncu te povorke vozila se u hrpama ladanjska inteligencija — jednako mamurna i neispavana.

Nastade vika i krika, pa vino i rakija potekoše u ispaljena i izderana ždrijela.

U to namjestilo pred općinskom zgradom stol i klupu; tri se oružnika pojavila, a malo za tim dođe podžupan, kandidat Mate Radošević i nešto gospode. Ona rulja udari u dreku: »Živio Mate! Živio!«

Mate je bio blijed, no smiješio se i odzdravljao.

Podžupan izvadi sat. Bilo je još dvadeset minuta do osme, kad se imalo pristupiti izboru.

Protivnici još nijesu došli, ali tamo u daljini niz brdo grmila kolija i vijale se trobojke.

Časak se porazgovori podžupan sa onom gospodom oko sebe, hitro sjednuše i jedan pisar stade naglo prozivati imena, no nitko se nije javio. Gospoda se zadovoljno smiješila, šaputala i nešto se oko svojih satova pozabavila.

Emanuel pl. Dobrilović, vlastelin, doveo je svoje izbornike iz Severina i Lukovdola. Kršni, zdravi, ozbiljni ljudi mahnuše širokim hrvatskim zastavama i kličući svome kandidatu primaknuše se, a podžupan reče oružnicima: »Zabranite im vikati, jer se izborni čin obavlja!«

Čuvši to Dobrilović, pristupi bliže, pokloni se otmjeno i reče: »Magnifice, do osam sati manjka još pet minuta. Dozvolite mi, da to vrijeme upotrijebim za par riječi, koje bih želio progovoriti ovdje sakupljenom narodu.

»Osam je sati prošlo«. odvrati podžupan. »Nije li tako gospodo?« upita i ogleda se, a ono svi povadiše satove i potvrdiše njegove riječi.

Dobrilović stajao je u čudu sa satom u ruci.

»Nastavite prozivati«, zapovijedi podžupan.

»Štefanac Ivan, mladi«, viknu pisar.

»Izide jedan mladić iz redova Lukovdolaca i stane pred komisiju.

»Za koga glasuješ?« upita ga podžupan, pogledavši ga mrko.

Onaj se smete, mahnu rukom prema Dobriloviću i reče: »Za ovoga — gospodina«.

»Ime!« viknu netko.

»Mir!« izdere se podžupan. »Tko bude smetao izborni čin, bit će smjesta zatvoren.«

»Glasujem za gospodina Emanuela«, uslobodi se Štefanac.

»Dobrilovića!« viknu opet netko.

»Piši: glasuje za Emanuela«, reče podžupan, pa ustane i reče oružnicima: »Potražite mi onog, što viče.«

»Gospodine,« poče Dobrilović. »Vi ste prozivali moje izbornike za moje otsutnosti.«

»Ja sam dao prozivati izbornike — da, ali čiji su, to ne znam, jer se nijedan nije javio.«

»Koliko ste ih prozvali?! zavapi Dobrilović.

»Mislim tridesetak.«

»Ja proti tome prosvjedujem! Vi ste morali...!«

»Ništa nijesam morao. Umirite se, ne uzrujavajte se. Bit će ponovno prozivani, bude li za to vremena.«

Dobrilović škrinu zubima i odvrnu se.

Prozivanje se izbornika iz Severina nastavilo. Neki su ime »Dobrilović« izgovarali: »Dobrinić«, neki »Dobrić« i tako upisaše usuprot nastojanju Dobrilovićevu, da uvjeri e ljudi misle njega.

Oružnici gurali se među izbornicima, dirajući ih kundacima i ispitujući? »Jesi li ti vikao?« »Ti?«

Ljudi šutjeli. Dobrilović pazio, kako njegovi pristaše prilaze i za njega glasuju.

Najednom iz njihovih redova istupi neki osrednji čovjek, pa reče oružnicima: »Ne dirajte u ljude! — Ja sam ono viknuo. Pa šta onda?«

Kad su počeli glasovati za Matu Radoševića, otegnu se nekako taj posao i već jedanaest sati, a još se ni prvo čitanje nije svršilo. Dobrinović je uvidio, za čim se ide i znao, ako podžupan onu tridesetoricu njegovih izbornika ne prozove — da je propao. Radilo se tek o par glasova i znoj je potekao podžupanu niz čelo, a Dobrilović se grizao od jada, jer prozivanje postajalo sve polaganije. On umoli podžupana, neka požuri čitanje, jer da će valjati prozvati i one, što su u početku bili odsutni — ali podžupan na to ne reče ni riječi.

O podne ni prvo čitanje nije bilo svršeno, pa tako niti neki Matini izbornici nijesu bili prozvani, no on je prodro i podžupan zaključi izbor.

*

Dobrilović se tomu usprotivi i reče: »Proti ovom izboru ja prosvjedujem! Vi ste navlaš čitenjem zatezali, a jutros ste s ziborom prerano počeli.«

»Bješe vam, gospodine, noćas manje opajati svoje ljude, pa podraniti.«

»Moji su ljudi na tašte od kuće pošli, gospodine! Oni nijesu pjani kao vaši.«

»Moji? Ta zaboga, zar je to bio moj izbor? Vi ste zaslijepljeni od mržnje. Vi ne vidite, da i desetak izbornika, koji bi jamačno za g. Radoševića glasovali, nije dospjelo do izborne žare, jer ih nijesmo mogli prozvati.«

»To ne smije da bude!«

»Ja sam predsjedniik izborne komisije i odgovoran za svoje odredbe. — Živio narodni zastupnik, gospodin Mate Radošević! Živio!«

Stotine hrapavih grla ponoviše taj poklik.

Dobrilović pristupi tada k podžupanu i umoli ga, neka mu pusti iz zatvora onoga čovjeka, a ovaj zasja od ljubežljivosti i reče: »Drage volje! Vrlo mi je uopće milo, što vam i ovim načinom mogu, da dokažem svoju sklonost. Čestitam vam na uzornom redu vaših pristaša. Dakako: od ovakvog čina moram, da sam strog, no u nekim granicama. Sad je to minulo i sad smo opet dobri prijatelji. Zar ne? On pruži ruku prama Dobriloviću, no ovaj se obrnu i ode među svoje izbornike.

U gradu naglo poobjedovaše, jer im se bilo žuriti u Karlovac. Tamo je drugi dan imao biti izbor, tamo ih čekala borba.

Vozeći se u Karlovac, Mate je bio nešto snužden. Kad su ga izabrali, dopratili su ga svi do grada i njemu u počast urnebesno klicali. Bilo mu to drago, no svеđе je iščekivao, ne će li se otvoriti jedno okno, ne će li jedna ruka na pozdrav mahnuti. Okno ostalo zastrto, kano da tamo mrtvac leži.

Tamo bila njegova žena, koja mu odmah iza vjenčanja šapnula: »Ako stupite u moju sobu, skončat ću se!«

Te su mu riječi uvijek u ušima šumile, a poznao je po njezinom oku, da je zbilja tako odlučila. I nije k njoj zalazio, a žena mu bila. »Kakov je to život?« pitao bi se Mate. »Ta to je prokletstvo!« — Vidjet ćemo, što će od toga, da bude!«

Veselio je ipak, što je osjećao prema Zlati strah a ne ljubav. On se nije bojao, bojao se i jasne slike mrtvog Grčevića, kraj kojeg bila prislonjena puška.

Utjehu i zabavu našao je u izbornoj borbi. Skršio je Matu Cara, ranio ga u srce, ali to mu ne bješe dosta: želio je, da ga kod izbora pobijedi.

Te se je noći u Karlovcu malo spavalo.

Iz nekih krčama orila se pijana pjesma u slavu Mate Radoševića, ali u većini građanskih kuća sjedjeli ljudi ozbiljni, mrki i tihi, pa čekali, da svane dan.

Tek što je dan svanuo, iziđe nestrpljivo građanstvo iz kuća i napuni ulice i trgove. Sve je bilo tiho.. Bojali se, da će pristaše Mate Radoševića ipak nadvladati, jer su se pronosile svakakove neugodne glasine. Govorilo se, da će svi Židovi za njega, jer tako htio Pomer. Pripovijedali o silnom novcu, što je kolao gradom i o siromašnim obrtnicima, koji su ga odbili, ma da im obitelji gladovale.

Satnija vojništva stala pred magistratom, onuda zalepršale i mnoge oružničke perjanice, ljeskale se bajunete. Građanstva se stislo glava do glave i nitko ni da bi riječi prozborio, nego sve uprlo oči u gradsku zastavu na altani magistratske zgrade, a na njoj bio grb grada s dvjema vodenim vilama i umjesto sulice na vršku drška ljeskao se polumjesec sa zvijezdom.

Izborni je čin počeo točno u osam sati. Građani prilazili i izlazili, pa se stiskali uza zidove. Onda pristupiše činovnici. Cijeli red njih. Građanima stislo se srce. Nikad gotovi, toliko ih bilo. Onda gimnazijalni profesori. Posakriveni gimnazijalci grčili su pjesti. Neki je omlad profesor uskratio posluh ravnatelju i nije došao na biralište. To se već za rana doznalo. Za tim dođe župnik s kapelanom; za njega se znalo, da će za Radoševića i građani škripali zubima. Kad su se pojavili Franjevci, prvi put se ugrija narod i pozdravi ih kano svoje pristaše, a od radosti kliknu i prosuzi, kad se stala gurati povorka penzioniranih časnika. Pod vodstvom dvaju pukovnika stupali su starci jednakim krokom, ponosno podigavši svoje stare glave, a kad je jedan od njih, — silna brkata ljudina — doviknuo: »Ne bojte se, braćo!« kliknu građanstvo jednim glasom i od tada se više ne umiri.

Svaki čas doviknuše sad ovome, sad onome na pozdrav. S balkona viknuo bi koji taj broj predanih glasova za jednog i za drugog kandidata. U deset i pol uzrujaše se, jer su glasovi bili najednako, a kad je deset minuta kašnje doviknuo muklim glasom netko, da Radošević imade dva glasa više, riknu ono mnoštvo, uskomeša se i mnogi se stali biti šakama u prsa i u glave, neki baciše šešire na zemlju, da ih zgaze, gimnazijalci glasno su plakali, a žene vriskale.

U to jedna građanka kriknu: »U crkvu! U crkvu!« i cijela četa plačući potrča u crkvu, da se tamo baci na koljena i da jecajući dozivaju pomoć. Zvona muklo zazvoniše i najokorjeliji nije se mogao suzdržati, a da ne uzdrhće, da se ne razokrije i ne klikne s ostalima: »Smiluj se, Gospode Bože! Pogledaj na nas Karlovčane! Prosimo Te: pomozi, pomozi!«

Svi su bili razokriti i sveti je plam plamtio u njihovim grudima; ali one zlokobne brojke rasle i rasle u prilog Radoševiću. Počelo se s drugim čitanjem. »Tko još nije glasovao?!« kriknu narod.

U to dojuri kočija i u njoj dvije elegantne gospode, pa izvedoše ispod ruke uprljanog i uplašenog nekog postolara. Narod je kliknuo od radosti, a one kola dojuriše, a svagdje po jedna, po dvije odlične opet u kola, pa skoknu dalje. I druga i treća i deseta gospođe i dovađaju obrtnike, pred kojima su bile na koljena padale i molile ih, da pođu u pomoć.

Građanstvo se silno uzrujalo, jer još dva glasa Radošević jači; u to viknuše s balkona: »Jedan glas više!« Ustalasalo se ono mnoštvo i sa zebnjom bacalo poglede na kazala na crkvenom tornju, gdje sveudilj brujila sva zvona. Još samo petnaest časaka.

Nastade silna gužva, jer gospođe opet dovezle izbornike. Tamo iz daleka razlijegala se krika i vika sve bliže dolazila, a ljudstvo nategnulo vrate. Iznenada opaziše sad, što je i kriknuše od uzbuđenja.

Duga se povorka nosiljki njihala nad glavama ljudstva, a iz svake je virilo po jedno blijedo lice, na kome titrao zanos i hrabrost.

Iza nosiljki cijeli je red šepavih šepesao, povitih hramao, bolesnih kašljao, otečenih puhao.

I svi ti ljudi jedan za drugim uniđoše u magistrat, a oni se na balkonu razderaše, vičući: »Pet više!« Sedam više!« »Deset!« »Osamnaest.«

Iznenada umuknuše sva zvona, a čas za tim udari sat: bilo podne i kad zazvonilo zvono na podne, kriknuo je sav Karlovac od radosti. Ljudi se grlili i ljubili, najljući se protivnici mirili, a ona četa žena dobježa iz crkve i pobijesni od radosti.

Dva starca stupše na balkon, odvezaše zastavu grada i hrvatsku zastavu, pa s njome mahnuše. Med nje stadoše stari Jurković i Benić, držeći Miju Cara za ruke. Utihnuše, a Jurković reče: »Hrvati! Evo vam zastupnika!« Dalje nije mogao, nego je ogrlio Miju Cara i na njegovim je grudima proplakao.

Narod vrisnu od veselja, a gimnazijalci započeše pjesmu: »Lijepa naša domovino!« pa se tisuće glasova slilo u jedan glas, glas radosti i ponosa, glas zahvale i nade.

Onda siđoše starci pred zgradu i poput mladića uzvitlaše zastavama, pa svi popratiše Miju Cara do njegovoga stana, pjevajući i kličući neprestano. U tinji čas sav se Karlovac okitio zastavama, mužari grunuše i toga dana više nije bilo građanina, što ne bi slavio kao najveću svoju slavu.

Mate je objedovao u jednom svratištu s podžupanom i s mnogim svojim pristašama. Bio je kano omamljen, kano da ga netko udario toljagom po glavi, samo mu zujilo u ušima ono pjevanje, ono vriskanje građanstva poluđelog od veselja.

Pri kraju objeda primače čašu vina k ustima, a netko mu šapnu u uho: »Tkalčić je umro!«

On odloži čašu i zagleda se u služnika, što mu tu vijest donio i naljuti se na njega, pa ga od sebe otjera.

On nastavi piti i s ostalima bučiti, pa se čuditi, koliko on to govori, kako se grohotom smije i nitko nije zamjetio, da se na to sili. Njega je u srcu nešto grizlo; velika bolest kan' da se spremala na njega, a njezin se je otrov već sakupio u njegovom srcu. Bila to jedna jedina kapljica, pa se kano namještala po srcu i prekaljivala se od leda do plamena.

Čudili se mnogi, što li je to bilo od Karlovačkih Židova. Izim Pomera nitko njihov nije za Radoševića glasovao, svi listom za Miju Cara. »Izrodili se!« podrugivali im se. Istina je bila, da su se karlovački Židovi prometnuli u čelik Hrvate!

Još se većma čudili starome odvjetniku Tkalčiću, koji je također glasovao proti Mati. Nijesu bili kadri, da shvate, što ga navelo, te bio proti svome najboljemu prijatelju.

Kad ono oko jedanaeste titrali svačiji živci i htjeli popucati od uzbuđenja, eto starog, pa se upire o debeo štap, hramlje, hriplje i gledajući u pod, prebire čislo.

Došavši pred izborno povjerenstvo dugo je trebao, da umiri dah; onda je pogledao svojim plamenim očima prisutne, stresao plješivom glavom i pružio drhtavu ruku, pa upro koščatim prstom u Matu i jedva izgovorio: »Ne — za njega-« Mahnuvši mršavom rukom, ponovi: »Ne! — Za njega — ne ću! Glasujem za — Miju Cara. Tada je odšepesao, zvonkajući brojanicama i sve šapćući: »Da upokojim dušu!«

Kašnje ga već nijesu vidjeli i sada eto doznali, da je umro.

On se je proturao kroz svjetinu, koja mu na pozdrav klicala, doznavši, da je glasovao za Miju Cara. Na njihove se on pozdrave ne obazre, nego pođe svojim običnim putem do crkve.

Noge su mu klecale i jedva je disao, pa se suprot crkvi naslonio na zid pukovnijske zgrade i zagledao se u crkvena vrata. Odonud brujila molitva žena, što su tamo pale na koljena pred Božanstvom, moleći se za pobjedu grada — za spas domovine. Zvona su zvonila. Tkalčić je gledao u crkvena vrata i silno zaželio unići u crkvu. U mraku vrata iznenada se pojavila neka sjajna prilika, pa ustrmila pogled u starog odvjetnika. Njemu klonuše koljena, on kleknu i zazuri se u onu priliku, a u duši mu porasla neodoljiva želja, nesavladiva čežnja, da pođe u crkvu i da

tamo sklone umornu i tešku glavu, ali ona mu prilika kano branila.

Tkalčić pruži obje ruke prema njoj i zavapi: »Pusti me unutra! — Pusti me unutra!«

Ona se prilika ni ne ganu i Tkalčić osjeti, da nikako nije moguće, e bi u crkvu mogao unići i u toj spoznaji, u spoznaji, da je nevrijedan i nedostojan zaći u crkvu, spusti glavu i složi se u prašinu i blato.

Oko ponoći džipi Mate na noge, promjeri društvo, što no se pjano oko njega uzbrbljalo i trijezniji no ikad izide u noć. Hodao je naglo zatvorenih usta, stisnutih obrva.

Došao do Tkalčićeve kuće, gdje je iz dvaju okana izbijalo svijetlo posmrtnih svijeća.

Mate uniđe. Dva su starca bila na mrtvoj straži. U lijesu na podu ležalo mrtvo tijelo pokojnog Tkalčića: tijelo neznatno kano od dječarca.

Trepavice upale duboko u očne šupljine, u poluotvorenim ustima crnila se krnja, dugi prsti stiskali na grudima propelo i krunicu.

Visoko blijedo čelo bilo izrovano naborima, lica upala, vrat ko u pileta.

Dugo je Mate gledao to tijelo, podnimivši se i zamislivši se. Mnogo je on mrtvaca u svom životu vidio, pa svakog pitao: kako ti je? Čitao mu odgovor na licu. Razni su bili odgovori. Lice je ovog mrtvaca bilo nijemo. Ništa nije kazivalo Mati, ali se on ipak dosjetio odgovoru, a taj je bio: »Čovječe, spomeni se, da si od praha stvoren i da ćeš se u prah pretvoriti!

Kako li je ovaj mrtvac nekada bio — živ! Koliko li je zla za života snovao i izveo?! A opet — i u najvećemu radu, sred najvećih snova, on nije bio ipak ništa drugo, nego — mrtvac. I ono oko, što blijeskalo munjom i ona usta, iz kojih izlazile riječi poput zmija i ovi prsti, što su splitali opasne, smrtonosne mreže — sve je to bilo — mrtvačko.

Mate naškubi usta na prijeziran osmjeh i progovori samome sebi: »Evo ga — leži! Ne miče se, ne govori, očima ne strijelja, ne broji novce, mrtav je! — Gdje je tvoja mudrost, starče, gdje paragrafi, gdje život? I ti si klonuo, a mišljah, da te ništa oboriti ne će. — Laž si sav kolik si! Cijeli tvoj život — bila laž. Glumio si, da si živ, a lagao si: Luda onaj, što te se bojao ; od praha si sačinjen i rastepsti će te vjetar. A smrti si se bojao kao nikog inače. Znao si, da je jača od tebe — a od toga ni sebi nit' ikome priznati nijesi htio. — O, lašče stari, čemu si i živio? — Onaj, što te amo poslao, pitat će te: što si radio? — A ti ćeš reći: lagao sam. — Da te požalim?! — Ne, sažaljenja nijesi vrijedan i neka te slobodno ukopaju uz ono pašče, koje se nekada na mene nauckao.

Mrko pogledavši mrtvaca, iziđe i srnu kući, no na nekom se mjestu ustavi, lupi se šakom u prsa i muklo upita sebe: »A ti?!«

Ono neko strašno stvorenje, što se nekada u njegovim grudima cerilo, već se godine nije javljalo, ali je Mate znao, da je ono u njegovome srcu. Tamo se smjestilo, ponaredilo oko sebe kano dobra kućanica, pa mu bilo udobno i sve udobnije.

»A ti?!« pita Mate, pa se tada nasmijao i rekao: »Ne — ja slažem! — Ja priznajem, da ću umrijeti i smrti se ne bojim. Došla kada došla, Dočekat ću je, kako se dočekuje gost i reći ću joj: Evo me! Mahni kosom! — Što me stalo! Ne bojim te se. Udri — udri!« Mate razgali prsa u noć, očekujući udarac, onda škrinu zubima i završi: »I to će biti glavna istina, koju sam za života rekao!«

Par dana iza izbora odveze se u poslu u Mućnik, pa tamo proboravi cijelu sedmicu, a da Zlate nije ni vidio ni čuo. Nešto se sestra mu Stana drznu spomenuti Zlatino ime, a on je pogleda mrko i zareža na nju: »Da mi je nijesi nikad spomenula! — Nikad!«

On je Zlatu zamrzio.

Dadne mu se, te zaviri u stan svoga brata, a tamo žena i djeca plandovala u izobilju. On ni riječi ne reče, nego pozva Stojana preda se, pa mu kaza: »Ugojio si se — je li? I tvoji se ugojili. Od čijega? — Od moga! — Krades! — Beri svoje i da si se izgubio, tate!«

Stojan se uprepasti i reče: »Nemoj tako, gospodine i brate! Nijesam krao, nego radim za tebe od rane zore do kasne noći; manje sam od tvog zadnjeg sluge.«

»Je li tako?«

»Ma jest — ta eto: ni ne primam plaće, koju si mi obećao, pa ni krajcare nemam.

»A što je s mojim dijelom?«

»S kakvim dijelom?«

»Ma od očinstva, čoče!«

Stojanu klecnuše koljena: »Pa ti da pitaš od one sirotinje?«

»Ne budali! Pitam, jer ono je moje, kano i tvoje. — Nego čuj me: »Plaće ti ne dajem, jer si mi dužan dio očinstva. Ako hoćeš tako, ostani, ako ne, a ti odlazi!«

Stojan je vrtio pred njim kapicu, pa reče: »Čast tebi, gospodine. Pusti ti mene kući. Za tvoju plaću ne marim i ne rači mi se biti slugom. Radije gladujem na svome.«

»Pa dobro.«

Nikako se nijesu rastali, jer je Stojan noću krišom uzmaknuo, povezavši velik voz svega, a unaprijed je otjerao sitnog i krupnog blaga — dosta za jedno cijelo selo.

Stana je sa svojim mužem ostala i to najvećma

za to, da dvori Zlatu, koju je zavoljela kano pravu sestru.

Kad se Mate vratio u Karlovac, opomenu ga podžupan, neka otide u Zagreb pokloniti se i on se spremi.

Dođe k njemu g. Ostoja i reče mu, da njegov sin Milan s odlikom svršio gimnaziju, naučio razne jezike, pa i madžarski i neka bi ga Mate preporučio, što ovaj i obeća i tako sva trojica pođoše u Zagreb.

Matu su dočekali objeručke.

Činilo mu se, da je preko noći postao njima ravan velik gospodin i da su to sami prijatelji, koji bi njemu i dušu svoju dali. Sjeti se molbe g. Ostoje i ureče s njim sat, kad će Milana povesti pred veliku glavu, gdje će Milan da izreče molbu za stipendiju.

Padžupan utuvio Milanu u glavu, da mora izraziti svoje želje pred onim gospodinom u madžarskom jeziku, da će dobiti sjajnu stipendiju za jus u Pešti i da će danas sutra biti velik gospodin. On nije bio kadar vidjeti, što kipi i ključa u mlačevom srcu.

Mate povede Milana pred nekog visokog gospodina pune brade. Ovaj je pušio zataknuvši jednu ruku u džep, jedva pogledao mladog abiturijenta i nagnuo uho, da čuje, što će mu reći, nu Milan nije ni riječi prozborio. Mate se od neprilike nakašljao.

Onaj gospodin svrnu oči na Milana i upita ga: »Što želite?« a mladić odvrati čvrstim glasom i svojim materinjim jezikom: »Ništa!«

Onaj se gospodin trgnu i zagleda se duboko u njegove oči, uozbilji se i otiđe.

Pred zgradom ispripovijeda Mate g. Ostoji, što se dogdilo, a ovaj protrnu i upita Milana: »A što kaniš sada, sine?«

»Ništa!« — odvrati on. »Prodati se ne ću!«

Čudnovato: popodne je netko javio g. Ostoji, da je onaj gospodin odredio, neka se Milanu dade izdašna potpora i neka izabere struku, do koje ima volje. Milan izabra liječničku struku, pa je skupa s ocem plakao od radosti.

I samome Mati to se dopalo, pa platio obilatu večeru i svaki čas Milana po kosi gladio, veleći: »Da mi je ovakovog sina!«

Od tada je Mate često boravio u Zagrebu. Otvorio se sabor i izabrali ga i u Peštu, pa po mjesece ne dohazio u Mućnik. Prometnuo se u gospodina.

Jednoć je iza duga vremena sio sâm samcat u velikoj jedaćoj sobi u Mućniku i pružio daleko od sebe noge, pa se zamislio.

Kroz otvorena vrata pružila se zlatna glavica i plave se očice u njega zazurile. Djetence je u kratkoj košuljici — skoro golo — stalo plaziti do njega postajkujući i motreći ga. Došlo do njega, pa po njegovoj nozi ručicama hvatalo, na nožice se nestalno uzbibalo, uspravilo se i u njega se zagledalo. On je to dijete motrio i motrio, a ono se iznenada njemu nasmijalo.

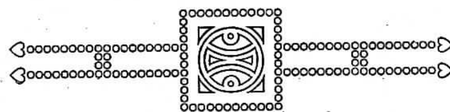
On se tada prignu, zagleda se još bolje u dijete, dignu ga na koljena i nenadano ga žestoko pritisnu sebi na srce, a dijete je vrisnulo.

Dotrča na to Stana — uplašena — i stade kô stude ko stup od kamena.

On se trgnu, zagleda se opet u djetešce, pa upita: »Čije je to dijete?«

Stana ne odgovori, a on opet: »Čije je?!« Onda ona reče: »To je tvoj sin!«

(Svršit će se.)

I. Poljak.

On vidje u grudima mojim.

U tamnom i zelenom lugu
Slavulj čarobno pjeva,
Na oblaka bisernoj grani
Suncu klanja se ševa.

Na mirisni jastuk sam lego,
Mladu mekanu travu,
Kraj ljubice, modrog različka
Spustih umornu glavu.

U dalji se podigle gore,
Silni gordi safiri,
Sa njihovih vrškova b'jelih,
Vjetrić hladani piri.

O znadu, da ljubim ih žarko,
Gore plavetne moje,
Na vjetra mi laganom krilu
Šalju pozdrave svoje.

Na mirisnom jastuku ležim,
Cv'ieće cvijeta i buji,
A himnu recitira ševa,
Slatko poju slavuji.

Iz trave dogmizao crvić,
Na grud moju se diže,
Pa kanda se prestraši nečeg,
S grudi brzo se skliže.

On vidje u grudima mojim,
Mnoštvo mrtvih gdje spava,
I čuo je gromornu riku
Teško ranjenog lava.

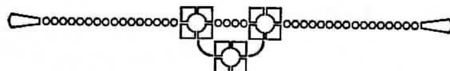

Mirisne suze.

Pismo mi majka pisala.
Cjelov mi šalje vreli,
Za me se moli Višnjemu,
Svaku mi sreću želi.

Čito sam pismo majčino —
Kakve li ruže rajske
Dahnuše jače nego li
Mirišu noći majske?

Otkud miris opojan,
Razmišljah u pameti,
Tragovi dok ne bljesnuše
Majčinih suza svetih.

Don Marko Vežić, — Jadrtovac:

Ni k majci ni k nemajci.

Ovda ću, onda ću nigda ću — kad mi se nekuda ne da uza stranu, a bilo bi reda. Još podavno obećao ja Jeriši Berića, da ću preko Plešivice u Orahovo, selo tamo njihovo, a odlomak moje župe.

Po Jerišu da je moj dolazak posao desne ruke. Crni gavrani uzeli navijati oko njegova tora, njima mesa za zaoblice, a njemu da ostanu ogoljene košćurine i zar prazne ljese. Ima neki zeman, unedalo mu se u blagu; sve na se, a nikako naprijed i naoposum.

Nu ta je, da su svaka, kako kaže Sveto Evangjelje, po Bogu učinjena i bez njega nema te, koja bi se na svijet dala i postala. A onda kud će Berić i imenom i dušom kršćanin, već k svome misniku, da obagje njegove jare i torove i blagosovljenom vodicom, u ime Božje, oškropi, a podatnom molitvom, ako je šta štetna i sa strane, odagne. Reku ljudi, da Bog ne će toljagom već vremenom; a ja velju, da će on najprije svojim milosrgjem, jesmo li samo mi kršćani, kršćanski postupamo, na njegova očinska vrata pokucavamo i što je dostojno, da u njega pitamo.

Kad se je osjetih, da ovo moje omigavanje — hoću li, ne ću li — nit je lizno, niti kusno, najstrag se juče odlučih, u krš ugrnuh i uza brijeg se isprsih, da na vrh Plešivice, što reku, opipam kravi oštru kost megju ušima.

Ja brdu za golu i ćelavu šišku, a to s onu stranu i do bure proplankom pase brojno krdo ovaca, nizbrdo se osukalo i u raštrk zapasalo. Troja je bronza na vilašima, pa provalinama na zatišici tutnji i zuku k meni nanosi, a onda i ja kusurim, da će biti i troje čobančadi.

Kod Jeriše zatekoh, da mu je svaka u redu i da je namiren svakim težačkim krajem, dok ovo nedaće u blagu — Božjim milosrgjem i po utočišću Svetoga Paškala, utrnut će se i njezina vatra, a doajkati i zube podbiti čijoj sili i hili, jer gdje to, da na veselju bude jada i žalosti!

Na povratku i istom oputinom evo ti mi i istoga krda bliže i selu i meni, dok uzalud očima unaokolo vitlam, da ću se namjeriti i na besposlene čobane, kako za blagom zupre. Kad ih odade nestašan smi-

jeh za gustom omorikom. Ja se naumice nakašljah, a iza dubine ih oskoči i izvrci troje, sve troga curice i vrsnice, te družice čobanice i rumene jabuke na snažnoj grani rajne prirode.

Smete ih nenadni moj dolazak; glavom oboriše, a očima u zemlju zadriješe, dok rukama i u neprilici oko tkanice pletu i rese na pregačici uvijaju. Dvije ih u glavu poznam, jer Anica je Jerišina unuka, a Ika iz snažne i brojne Pekića kuće. Trećoj ne bih znao ni za ime ni za sljeme. Hoće ljudi, da je mučno iznaći sinovca, kad mu ne poznaš strica, pa i meni o njoj gonetati, ova je, ona je, kad je nigda ni vidio do dana današnjega. Vele, da je po najmetluku u Orahovu.

Blago se ja nasmijah na svih troje i kršćanskim pozdravom razagnah njihovu zabunu, a onda uprem razgovorom i u ovo i u ono. Netom se njih troje razabra i dosjetiše, da su moja duhovna djeca po Bogu, po poštenju i po mome misničkomu zvanju, udare i one u nestarosne, a opet naručne kakavice: — Kako ovo, oče, kako ono? te odgovarati spremno i okretno na moje: — Što je ovo, što je ono?

Nu izmače se i meni, i ne pripomenuh vam — kad i onako sjedine u glavu, a pamet u stranu, a tim će vočem doubrzo i redovno pričeti i moja voćka podbacivati — da se i u čitavo orahovačko blago uplejula nekakva meterbija, a po ovome u Jerišino dvije.

Zar još ozimus, nekako pred Božić, doskitala se u gaj Osmušicu divlja zvijerka i čega se dočepa, to i kolje. Je li u gaju omrkla ovca ili koza, ne nadaj joj se sutra živoj, da će ti ispred lijesa zablejati ili u jarici zameketati. Zvijerka je prikolje, pod vratom joj krv popijuče, a urijetko kada da će se i mesa mašiti, vanda da na prigode vime načme.

Nema zar u Orahovu kuće, kraljevim brojem zumbane, koje se ona nije sjetila i spomenula, a neke čak i nagrdila, pa ih je i Jeriši na rabošu kakih dvaestak pomrsila. Nijesam ni ja već taman juče kod čobana dozno, da je prošaste subote Juri Šepiću čak i ždrijebe priklala.

Prenoćila su ždrjebna kobila u gaju, a ujutro eto omice i pašte i bez ždrebeta. U gaju se oždrijebila, pa traži amo, traži tamo, najstrag ga nagjoše. Orepilo se na tratini ponad Suhajom lokvom priklano i ukočenjeno surasto muško ždrijebe.

Svijet ko svijet — i misli on, da se šilom ide na medvjeda, udario i u ove i u one, a nigda u prave, pa goneta, da je vuk, da je medvjed, da je ris, da je lav; da je sve, samo nigda klinom u rascijep, nigda ono, što je.

Kad upitaš, otkuda vuk, pa još ovo sade sa proljeća, onda da je, da nije; da ga je vidjela Stanuška Paškina, da ga je čula u Kačulji, da zavija, Jurka Pešina, da je ispred njega bježala i živu glavu jedva iznijela Šimica Grgaševa. A ni tu ona nenačeta ne uteče, da se ne trevi Angja Imatina, pa zjaj, zovi i aberjaj, priskoči Jela Barina, pritrčaše Perića ženskadija — te preslicom maši, a grlom se razdiri, dok ga sustuknuše i nekako svrnuše. — Sve megjer žensko za žensko, te žensko na žensko, a mušku vujo ni na oko! — — —

A medvjed? — I njega zapazila, nu sa povisočijega, Jela Barina, kako se po zelenu rdobradu ponad Ostrovicom u kolač vrti i stupa, a uza to muklo tutnji i mumlja, dok Pavica Orkića zamrla od pusta straha, kad mu ugledala u snažnim čamprazima, da teškom toljažinom oko sebe vitla i odmahiva.

Otkuda on, pa u blagu amo našu, reci, primorsku pitominu? — I opet ti odgovara, da svaka sleiše, Luca Mijina, da se otrgo ciganima sa brnjice, jer mu dojadili svagdanji njihovi bupci i šaketanja, pa kad ne može po magarcu, gruva po samaru; — kad ne može cigi milo za drago, smiče sad nas.

A lav? A ris? — Promuzli oni iz »kapunere« u gradu, gdje ih pokazivali dangubnoj gradskoj gospodi za skupe novce, pa amo uskočili i na nama se osvećuju za potraćene dane zlatne slobode.

A muški u selu? Šta oni rade?

Baš i ako nijesu žensko, ni muškićima ih brka i srca ne hvali van ono muških benevrečina. Ne umiju oni rukave zasukati, opanak pritegnuti, zapašnjaču pripasati, a dževerdanu oko pripašaja priviriti i na dočci iščekati — ni vuka ni medvjeda, već po mome čvrstome osvjedočenju, na iskustvu utvrgjenu — »vukolisca«, lisicu, starca iskusnog i lukavoga lisca.

Doklatario se »vukolisac« odnekuda, amo se, megju ovim ženskićima, udomaćio i na pune hambare svake pište namjerio, bezbrižno kolje, dok moji župljani, Ilija do Ilije i garave smudine, posni i suhotni gledaju, kako drugi o njihovu zaoblicu svoju surlu otire. — — — — — — — — — —

S jedne na drugu, na vile na kule — svelo nas četvero govor, da se porazgovorimo i o vuku i o medvjedu, te o lavu i o orahovačkome risu.

Ne prenebrdite, što vam pripomenuh, da ja ovgje sa ženskićima zbor zborujem, a onda je i ona zvijer u gori Jerišinoj Anici vuk, Perića Ivanici medvjed, dok trećoj i neznanoj da je lav, jer je ona onake, dok po gradu po najmetluku hodila, šta puta vigjala.

— Pa je li i tvoje koje, Anice, vuk načeo? — ja ću na najznaniju.

— Da bi ga nemoć umela, kako nije! Bit će ih, ako se nijesam u brojenju pomela, dvaestero manje u tom.

— A u vas, Ivanice?

— Grlavica i medvjeda udavila, nas je smeo i umeo! Sinoć je ćale brojio i dobrojio, da ih je dvaest

i petero od ozimus pomanjkalo — na dohukivanje će Ivanica i smrknuto.

— Pa je li vas strah, da vas u gaju zateče? — i ako preko reda, opet ću ja.

— I ta vam ga je, oče! — otrese Ivanica sobom.

— A tko bi i stupio u gaj, đok je vuk tamo? Već se evo držimo okrajaka i obloga oko kuće. Blago se ovuda i po goleti za škrtom travkom otimlje, a cvatne se dulibe i košare po gaju osjemeniše i posušiše, jer ih nema tko pasti... Opusti naša kitna Osmušica, ne bilo onoga, do koga je! — Zagleda se Anica u gorom okićene zelene strane do sunca.

— A što bi vas trije, ajde kazujte, da sad zvijerka iz gušće sklisi i u blag se upleja? — izdignem ja glasom, ispravim se i ispred njih se oštro uštapim, a očima s jedne na drugu preskakujem, očekujuć odgovor.

— Šta bi! — zamisli se Anica. — Ja bih, brate, sve ostavila, samo da živa utečem i svojoj rogjenoj majci u krioce panem.

— A ti, Ivanice?

— Što i Anica. Sve propalo, pa i blaga nestalo, da je meni samo moje mile majke! — zanosno će i ne dvoumeć Ivanica.

— A onda bi i ti — kako ti bi ime? — k svojoj majci, gdje bila da bila! — žešće ja iskolačim oči u neznanku i na njojzi ih zaustavih, da saznam i jedno i drugo.

Curica se smete, a je li kamen progovara, progovorit će i ona. Dosjetiše se njezine druge, koje su, te će Ivanica umjesto nje:

— Mi je, oče, Fekom prozivljemo, a na pismu je Federika.

— Pa što to mari? I Federika je svečevo ime, pa nu onda, Feko, govori de: — ako ne bi svojoj majci, da kuda bi ti?

Još se žešće Feka pomete, slamkom zemlju barka, a duboki uzdah neizvjesnosti učvrsti me, da ne odgovori li tkogod za nju, po njojzi ja ne saznadoh, hoće li megju Turke ili će u hajduke.

— Nit će k majci, niti k nemajci, kad, moj oče, nema ni jedne ni druge — mjesto se nje osrčani Anica.

— To joj je megjer majka umrla?

— Tko će znati, kad je nije ni imala.

— Kako to, Anice? — uporno ću ja, da znam, po što sam došao.

— Feka je, oče, »mulica« i na kraljevu kruhu odhranjena — treskutljivim glasom prousti ovo i islovka Anica žegnuvši očima, čemu to zavirivam vrču u dno. Sve tri se izdigoše i za svojim krdom krenuše.

Ja na vrh Plešivice, a s onu stranu, do sela, čujem, da ojknu Ivanica:

»Majka Maru za Ivana dala,
Sinoć dala, a jutros pitala«...

Podalje i lučeć svoje blago, ko na odjav, odazivlje se Anica, te će snažnijim i sigurnijim glasom:

»A govori Kraljeviću Marko,
Bora tebi, stara moja majko!«...

Popostadoh i očima zakrenem i k trećoj bronzi. Feka skunjena koraca za tugjim brojnim krdom. Niti piri, niti viri, već što izdigla pregaču i oči tare.

Tko će znati, šćega je prosuzila? Je li, što nema rogjene majke, ili što je, poput svojih druga, ne može pozdraviti pjesmom blagom?

I jedno i drugo naopako, a oboje i pogotovu.

Iv. Ev. Šarić. — Sarajevo.

Sursum!

Que sursum sunt capite!
Col. 3, 2.

Eto vam to blago
i sve, što vam drago!

Pa nek me se stavi
u kut zaboravi!

Nek mi od imena
ne bude spomena!

Samo da mi duša
glas Istine sluša!

Samo žar Ljubavi
da me ne ostavi!

Samo da ja letim
nebesima svetim!

Stjepan Širola — Zagreb.

Nebulae...

Pastel-slika.

I.

Za malo mjesto bijaše velika novost — pir, vjenčanje. Već od više godina nije se tu pirovalo, barem tako sjajno ne, kao na dan sv. Kuzme i Damjana. Ta već punih osam godina prije klalo se i peklo kod trgovca Kuzme Ciprića, da se je cijelom ulicom širio miris najfinijih kolačića. A nije ni čudo, bogati trgovac Kuzma Ciprić, inače sasvim običan čovjek, slavi do koji dan svoj imendan, a što je još važnije — udaje svoju ljepoticu kćerku Jelkicu za bankovnoga činovnika Tješimira Miljaka. A treba da se i znade, »čija je kuća masna«, da Ciprić udaje kćerku jedinicu, pa »gazda Kuzma« niještedio, a kuća mu puna do krova...

Već mjesec dana nije se govorilo na daleko ni o čemu, nego o ljepušnoj Jelici Ciprićevoj. Udaje se, a to bijaše dovoljno, da je ženski svijet raspravljao samo o Jelici. Gospođe su razmatrale sav njezin predživot gotovo od kolijevke, naročito se to pretresalo u načelnikovoj kući. Gospođa naime načelnikova, mlada i moderna žena iz grada, bila je upravo ljubomorna na Jelicu, koja bijaše izvrsno uzgojena, a k tomu prva ljepotica u svem okolišu. Gospođu »načelnikovicu« pomagale i druge njene prijateljice, pa je Jelica bila nemilice rešetana.

— Kakvi, molim vas, uzgoj može da ima djevojka, kojoj je mati obična malograđanka, govoraše gospođa »načelnikovica«. Čast inače Ciprićevoj ženi! Ona je dobra gospodarica, ali ni to nije teško, kad je čovjek bogat. Ali što je mogla njezina Jelica da nauči? O svijetu, o modi, o knjizi i drugim naprednim stvarima nema gospođa Ciprićka ni pojma, pa tako nije mogla ništa dati ni Jelici. A o društvenom saobraćaju ne ću ni da govorim.

— Za to je valjda i odustao mladi vlastelin Gjuro pl. Benčić od nakane, da uzme Jelicu za ženu, primjeti ljekarnikova žena.

— Odgovorio ga od toga jamačno njegov stari otac, kojemu je puno stalo, da mu sin dovede na dvor plemkinju, jer on mnogo drži do plemstva i ne će, da mu se krv izmiješa s »običnim« ljudima.

— Bit će više radi toga, što Jelica nema dovoljno finih kretnja, ni dražesti, koje su plemkinji prirođene, ma ona i ne bila ljepotica, nadoveza opet gospođa »načelnikovica.

— Ali djevojka je dobro uzgojena. Ta svršila je građansku školu i preparandiju. Dali je učiti glasoviru i pjevanju, umije francuski i engleski, a njezina se tetka Sidonija pobrinula, da je djevojka u svakom pogledu stekla sve, što obrazovanoj ženi treba, reče ljekarnikova žena.

— Istina je. I dobri otac njezin nije štedio pri tom novaca, te je čitavi mali imetak potrošio za uzgoj svoje jedinice. To je i u redu! Ali uza sve to, meni ne će niko dokazati, da je u nje dosta »politure«. Njezine kretnje nijesu gracijozne, njezin ukus nije istančan, jednom riječi — ona je ipak »seoska moma«...

Gospođe se nijesu htjele prepirati s načelnikovicom Morlinkom, jer su znale, da će ona uvijek reći posljednju, ma da vazda nije imala pravo.

A uboga Jelica, sretna Tješimirova zaručnica, nije ni sanjala o tom, da bi ona bila junakinja dana, da bi se o njoj moglo toliko da govori i pretresa. I govorili ljudi, što mu drago, o Jelici nije mogao nitko živ da kaže ma i sjenku zla.

Dok je bila u gradu u školi, brinula se za nju tetka Sidonija, udova iza višega činovnika, a vrlo nabožna i ugledna žena. U njenoj kući uzrasla je tako reći Jelica, bila joj u svem poslušna i slijedila njezine savjete i opomene od prvoga dana, kad je kao desetgodišnje djevojče došla u grad. Pa i Ciprićevi bijahu uredni, valjani i čestiti ljudi. Gazda Kuzman nije propustio od svoga djetinjstva, da ne bi barem nedjeljno pošao službi božjoj, a o njegovoj ženi Marti ne treba ni spominjati. Gotovo svaki dan skoknula ona u crkvu i molila se dragomu Bogu.

U kući roditeljskoj naučila je i vidjela Jelica sve, što je lijepo i dobro, a kod tetke Sidonije se usavršila u svemu, što oplemenjuje srce i dušu. Tetka je vodila u kazalište, na koncerte i društva. One su općile s najviđenijim porodicama u gradu, a uvijek je Jelka bila od svakoga cijenjena i rad svoje čednosti štovana i ljubljena.

Volile ju drugarice, štovali ju mladići i starija gospoda. Sa svakim bijaše ljubazna, sa svakim se šalila, zabavljala i veselila, da je njezina prisutnost razveselila društvo, kao što nas razveseljuje zora proljetnoga dana.

Djevojka se je razvijala na očigled svojih znanaca. Već u šesnajstoj godini bila Jelica pravi ružin pupolj. Strojna, stasita, zorna — da se rascvjeta u milovidnu ružu.

Kad bi je otac pohodio u gradu, čisto se divio svojoj lijepoj kćeri.

— A ma, Jelice, znao bi reći, ti si već prava gospojica!

Jelica bi onda zagrlila svoga taticu i isjelivala mu zahvalno ruke.

— Kad bi samo i naš Milan bio tako poslušan, kamo sreće! govoraše zabrinuto Ciprić tetki Sidoniji. Taj mi dječak zadaje trista briga.

— Bit će već i s njime bolje, tješila bi ga tetka Sidonija, dok dječak ozbiljnije shvati svoj položaj. Mladost — ludost!...

Ciprić je naime imao sina Milana, koji je jedva nekako svršio nižu gimnaziju, a onda ga je dao u kadetsku školu. Već kod kuće bijaše dječak nestašan i nemiran, a kad je došao u školu u grad, jedva je tetka svladavala njegove nestašluke. Ipak je pošlo nekako za rukom, da je svršio nižu gimnaziju, a onda ga dadoše u kadetsku školu u punoj nadi, da će ga vojnička stega ponešto ukrotiti. No i tu je Milan pravi vragoljan. Jednoć je i pobjegao iz škole, ali ga je otac taj put nemilo pozdravio pred kućnim pragom i sam odveo u školu. To je koristilo i dječak se popravio tako, da je postav vrstan časnik.

Dobra gospođa Marta prolijevala je suze i toplo se molila Bogu za svoju dragu dječicu — da budu pošteni ljudi. I vječni je Bog uslišao molbe majčina srca...

Kad je bilo Jelici osamnajst godina, sama poželi, da dođe kući. No znajući otac, koliko znači poznavati svijet, umoli tetku, da povede Jelicu u malo veće gradove.

Neka vidi svijet! Kad se uda, tko zna, hoće li joj to biti moguće! zabrinuto govorio otac.

I tetka Sidonija povela Jelicu u neke veće gradove, gdje su razgledali sve znamenitosti naprednoga svijeta. Hodočastile su u Rim i posjetile svetište Bogorodice u Lurdesu, divili se lagumima Venecije i očarane promatrale umjetnine u Monakovu. Sve je to Jelicu veselilo u velike, a zanimala se na putu za svaku sitnicu. Koje čudo, kad joj je mlada duša čeznula upravo za novostima i za stvarima, što ih na žalost ne može da nađe u svom ubogom domu.

Iza putovanja došla u svoj rodni dom. Tu je sve potcikivala od radosti, a dobri joj roditelji nijesu znali, što bi od radosti. Kao da je Jelica oživjela cijeli svoj zavičaj.

Kad su domaća društva priredila bilo kaku zabavu u »narodnoj čitaonici«, Jelica ili je udarala na glasovir i svojom svirkom očarala cijelo društvo, ili pjevala svojim zvonkim sopranom, da su joj bez oduška odobravali, ili predstavljala u lakim igrokazima — jednom riječi, sve ju je voljelo, sve se za njom otimalo.

A i mnogo oko mladićevo paslo se po njenom krasnom struku, zaustavilo na bujnim uvojcima crne kose, ili zagledalo u njene kao nebo modre oči. Ali tko bi se i usudio do tako divne i rascvjetale ruže. A ona? — Jelica? Bijaše sa svakim prijazna i ljubazna, ni kod plesa u Dvorani, ni na šetnji, ni u očevu dućanu, nigdje nije nikoga odlikovala posebnim kakim znacima. Sa svima bijaše dobra, uvijek živahna, vesela i razgovorljiva.

Najviše bacao za njom oči vlastelinov sin Gjuro. No stari plemeniti Benčić ni čuti o tom, premda je u više navrata pred svojima izjavio, da mu se Ciprićeva Jelica »sviđa.«

Kad je majka govorila s Jelicom o njezinoj budućnosti, nije se djevojka ni srdila, ni usplahirila, jer još nije osjećala onoga svetoga plama ljubavi, koji tako pali mlade grudi djevojačke. Jest, još u školi zarumenila u licu i srce bi joj zadrhtalo, kad se je srela s mladim odvjetnikom Miloradom Bilićem, ali to bijaše tako nedužno, tako platoničko, da jedno za drugo nije ni znalo...

Milorad je naime znao, da Jelica ne mari za ljubakanje, da joj priroda i dobri uzgoj nijesu dali ni sposobnosti flirtovanja, kojim se odlikuju tolike gradske ljepotice. Jelica naprosto to nije razumjela. Njoj bijahu svi ljudi dobri; ona ih je sudila po sebi...

— No ti ćeš se ipak udati? jednoć će zabrinuto majka. To je poziv svake žene.

— Hoću, majko, kad dođe čestiti i vrijedni čovjek, koji će me zaželjeti za drugaricu svoga života bez sebičnih kakovih razloga.

— I ti ćeš ga ljubiti?

— Hoću, majko, kao što i tebe ljubim!

I taj čestiti čovjek je došao. Zagledao se u plave oči Jeličine. Nije sanjario, ni snatrio, nego se upustio s Jelicom u ozbiljni razgovor o braku i sreći bračnoga života... Jelici se svidjeli nazori iskusna čovjeka, a svidjeo joj se i on sam onako trijezan, kršan i milovidan. Ona ga je zavoljela, on je zaprosio i oni se zaručili...

II.

Tješimir Miljak, zaručnik Jeličin, bijaše ozbiljan i trijezan čovjek, koji se je svom dušom zaljubio u Jelicu. Došao je k Cipriću u bankovnom poslu. Ovaj ga ukonačio i ugostio i zadržao više dana u svojoj bogatoj kući.

Tješimir je već prije negdje imao zgode da vidi Jelicu, ali mu se pričinila kao i mnoge druge mlade djevojke suviše »obrazovanom«, emancipovanom, koketnom i nakinđurenom. A on je zazirao od svih tih ženskinja, što se povode za nesretnom modom, što se kite — tuđim perjem i ne misle ni o čem, već

o zabavama, zabavama i opet zabavama... Ne, voli on da ostane stari mladac, nego da se sâm okuje u okove razmažene žene, koja bi mu otela mir njegove sanjarske duše — —

Tješimir bijaše sin građanskih roditelja, koji su davno već pomrli. To je i bio razlog, da se nije mogao školovati u visokim školama, nego potporom dalnjega svoga rođaka jedva je svršio trgovačke nauke. Bijaše marljiv, vrijedan i čestit mladić, pa ga već kao đaka jedan bankovni zavod primio za vježbenika.

Kako se je Tješimir pokazao revnim i sposobnim u službi, davala mu banka malu pripomoć, dok je svršio nauke, a onda ga imenovala svojim činovnikom. Tko sretniji od njega i njegove starice majke, koju je sada njegovao i pazio pod stare dane kao rođene svoje oči.

Jedno deset godina živio Tješimir sa svojom majkom mirno i zadovoljno. Svome zvanju posvetio se svom dušom i živio samo za svoj ured. Izvan službe je pratio sve, što se oko njega zbiva, posebnim zanimanjem, ali se nije hotio nigdje isticati, niti u ikoji pokret utjecati. Daleko od politike, koja razara sav društveni život, daleko od svojih raskalašenih drugova, koji su se podali razbludnom životu, daleko od sve blještave huke i buke velegradskoga života, — on je mirno u tihoj svojoj sobici pušio svoju cigaretu i čitao novine ili knjige. Jedina mu radost bijaše pjesma, a zato je i stupio u ugledno pjevačko društvo, gdje su ga osobito voljeli rad krepkoga i sonornoga basa i osobita sluha.

Drugovi u uredu gledali ga prijekim okom, jer je uživao posebno povjerenje ravnateljstva zavoda, ali ga ipak voljeli i štovali. On bijaše sa svakim prijazan, svakomu je rado pomagao savjetom, dapače i mnogomu pomagao riješavati teže i zamršenije poslovne stvari. Svojom ozbiljnosti predobio je svakoga za sebe, pa kad su činovnici osnivali svoje društvo, Tješimir im je sastavio pravila, on je pokrenuo znanstvene sekcije, na njegov nagovor stvorila se uzajamna udruga bankovnih činovnika i njega bi bili izabrali svojim vođom i predsjednikom, da on to nije otklonio. Majka je uživala dane radosti uza svoga vrijednoga sina, ali ne za dugo, jer ju je dobri Bog pozvao na istinu...

Kad je ukopao Tješimir svoju milu majčicu, još se je više tudio svijetu. Sad je živio samo za svoj ured i milu mu pjesmu. Drugovao je jedino sa svojim daljim rođakom Mirkom Plemenićem, koji bijaše s njime činovnik u istoj banci. Zajedno su ručali, zajedno bi se prošetali, ma da su bili različite ćudi. Ovaj tih i miran, ozbiljan i trijezan, a Mirko živ i nagao, vatren i nestašan. Kad bi Tješimir krenuo u svoju tihu sobicu, poletio bi Mirko u svoje »veselo« društvo, gdje bi znao provesti mnogo tako veselih časova, da ga je drugi dan boljela glava... Mirko je družio s Tješimirom lih od običaja, a i sam je kazivao, da mu se Miljak smili ovako osamljen, pa »iz kolegijalnosti« mora da ga zabavlja.

Tješimir je brzo napredovao u uredu. Vješt, brz i pouzdan radnik u brzo će naći priznanja. Tako Tješimira postaviše najprije blagajnikom, a onda nadzornikom banke, te mu odrediše i lijepu godišnju plaću.

— Da se oženiš, govoraše mu češće Mirko, mogao bi posve udobno živjeti kraj te lijepe plaće.

— Znadem, brate, ali bih mogao izgubiti i svoj mir. Tko zna, kaku bih si ženu doveo u kuću.

— Ta onaku, kaku si sam uzgojiš, zamudrova Mirko.

— E, moj dragi, odvrati Tješimir, i sâm vidiš, kako se malo brakova sklapa u današnje moderno vrijeme, a to ti je za to, što se mi muževi bojimo žena i njihovih hirova.

— Imadeš pravo! To i mene odbija i ja ne ću nikada da se ženim.

— Ja ne kažem toga, ali za sada i ne mislim na to, premda bih volio mirno živjeti sa svojom obitelju u svojoj kući.

— E, da Bog da, da ti se želja ispuni! završio bi Mirko.

I eto, već godinu dana iza toga, Tješimir se zagledao u lijepu Jelicu.

Banka ga poslala, da pregleda sve podružnice i posjeti dioničare, a u takom poslu dođe on i k trgovcu Cipriću. Tu su ga okovale divne modre oči Jeličine, tu je osjetio, da bi mogao ovo biće ljubiti, a sama ga Jelica upućivala, kaka je sreća tihi i mirni obiteljski život...

— Ona ima zdrave nazore, mišljaše Tješimir, ona shvaća kao i ja ovaj život ozbiljno, a lijepa je i mlada, iskusna i bogata, pa zašto da se ne odlučim?

Kroz osam dana, što je Tješimir boravio u Ciprićevoj kući, imao je prilike promatrati Jelicu i kod posla, gdje marljivo pomaže majci, i u dućanu kod knjigovodstva i u krasnoj bašti u umnom razgovoru. U svakoj zgodi bješe ona mila i razumna, a to je moralo osvojiti Tješimira. U njegovoj duši stvorila se divna perspektiva u slatku budućnost...

Ovo je žena, kakovu je on odavno sanjario. Jelica nije koketna, nije raskošnica, ne zazire od posla, a sve da je i obrazovana ne kostruši se kao nekoje napirlitane emancipatke, koje s cigaretom u ustima sjede u kavanama i bacaju oči za časnicima. Dobra žena živi za svoju kuću, za svoga čovjeka i za svoju dječicu. Tako je sudio o braku Tješimir, a to mu je Jelica iskreno i potvrdila.

I u Jeličinoj duši razvila se slična čuvstva. Našla se dva srca, dva jednaka srca i koje čudo, da se zavoliješe.

— Vi biste htjeli poći za muža, koji vam ne obećaje svjetske lasti i časti, šarenilo i buku?

— Bih!

— Za čovjeka, koji u svom tihom domu traži duševni odmor nakon cijelodnevnoga rada i koji dolazi mrk i umoran.

— Bih, pa držim, da bih mu bila kadra otrti sa čela one mrke oblake, da na njemu zasine sunce zadovoljstva i tihe obiteljske sreće.

— Ovakovu sam si ženu uvijek želieo, a tko zna, hoću li je ikada naći.

— Ja držim, da bi je lako našli, da vam to srce zaželi.

— Jelice! uhvatio je za ruke. I vi me ne bi odbili?

— Ne bih, jer sam čula vaše nazore, a vidim po svemu, da niste vjetrogonja i lakomišljenik, već da ozbiljno promatrate taj svijet.

— I mene, ovako stara, ne biste odbili? uzbuđeno će Tješimir.

— Meni je dvadeset, a vama trideset, doda Jelica, a to je najljepše doba i razmjerje za sklapanje braka. Ja pristajem.

I mladi se sporazumjeli, a stari ih suznih očiju blagoslovili.

Mjesec dana iza svoga posjeta došao je Tješimir na zaruke. Donle je stari Ciprić i tetka Sidonija saznala sve konduite Tješimira Miljaka, koga je napose hvalio i ravnatelj banke i još više njegova gospođa, kojoj se on u velike sviđao.

Nije ni čudo, da se mnoga gospođa zagledala u Tješimira, jer je bio u svakom pogledu krasan čovjek. Visokim svojim i vitkim stasom pobudio bi pozornost u muškaraca, a punom i gustom crnom kosom primamio oči mnoge djevojke, koja bi uzdrhtala pred pogledom njegova sjajnoga i velikoga crnoga oka, koje je bacalo ispod dugih trepavica blage poglede na sav taj svijet. Gusti i čupavi brci pristajali su mu uz duguljasto, ali kao krv rumeno lice, što je odsjevalo svom dobrotom i plemenitošću sanjarske duše...

Drugi su mladići u njegovoj dobi bili već »siti« svega »života«, a on živući do svoje dvedeset i pete godine vazda uza svoju dobru i plemenitu majku, nije mogao ovako odgojen da zabrazdi ni poslije njezine smrti, a nijesu ga mogli navesti na to ni njegovi inače dobri drugovi. Odvraćalo ga od takova neurednoga života i stotinu primjera, kako postradaju toliki mladi ljudski životi, odvraćali ga i oni »mladi starci«, koji bi izmoždeni ,ispiti — bez krvi i života — zdvojni dolazili u banku, k njegovome stolu, da im »produlji« mjenicu, ili da im eskomptira žiriranu mjenicu. Sav taki život bijaše mu odvratan; on je stotinu puta imao prilike, da padne u glib raskalašenoga života, na koji ga mamilo i muško i žensko, ali pomisao na ljubljenu majčicu, na čast, na grijeh, na Boga — odvratila ga od zla i njegov dobri anđeo čuvar spasio ga vazda od napasti na grijeh, kojim je otrovano društvo... Smijali mu se, rugali mu se, nazivali: ga filistrom, glupanom, ali on se je na te njihove poruge smijao samo u svome čistome srcu...

Za mladih dana nisu mu roditelji dali, da čita kojekakve romane, kojima se smućuju čista i nevina srca, nijesu mu dali da gleda slike, kojima se razotkriva golotinja, pa je tako uzrastao čist i nepokvaren. I zato mu se rugao svijet. Njemu bijaše odvratno sve, što je samo podsjećalo na šarenilo pokvarena svijeta. Zato je bio u očima toga svijeta glupan...

Tješimir se nije klonuo društva. On je dolazio na pokuse, zabave i koncerte svoga pjevačkoga društva. Tu je njegovo pronicavo oko opazilo sve znakove, kojima se odlikuje »duh vremena«. Imao je prilike, da se kreće i u ženskom društvu, dolazio je i u »bolje kuće«, a u tom saobraćaju on je proučavao taj svijet. Vidjeo je svu onu taštinu nakindurenih ljepotica i oholih gizdelina. Sve teži i čezne samo za zabavama i slastima ovoga života, kao da smo u starome Rimu. Rijetko, veoma rijetko namjerio se na ljude viših poziva, a kad ih je našao, ostao je u njihovoj sredini i čisto se preporodio. Godilo mu je, kad je našao, da još ima ljudi, koji nijesu obaviti duhom ovoga »modernoga vremena.«

Premda je Tješimir bio rado vidjen u ženskome društvu, on se je namjerice klonuo toga društva. Razgovori o modi, kazalištu, športovima bijahu mu dragi, dok su se kretali oko prosvjetnoga poziva njihova, ali većim dijelom se sve izvrtalo u savremeno shvaćanje, koje je donio sobom »duh vremena.« Djevojke mlade i neiskusne, koje nijesu ni poznavale ovoga života, razvijale su neke nazore o slobodi, o pravu ženskom na taki način, da se je Tješimir zgražao na budućnost, koja čeka naše društvo... Možda ga je to i odvraćalo od ženidbe. Ma da je pomišljao na brak, nije mogao naći drugarice svome životu.

Tako je prošlo opet nekih pet godina. Posao i brige, što ih zadaje bankovno poslovanje čovjeku, komu se povjerava tuđi imutak, otimao mu i svaku misao, da traži sebi ženu. U ljubakanja se nije nikada upuštao, jer je to vrijeđalo njegove osjećaje.

U takom je stanju upoznao Jelicu Ciprićevu. On je odmah zavoljeo ovo dražesno i milo biće, a kad je s njom razgovarao o svijetu, životu, braku i današnjim prilikama, čisto su ga njezini nazori zapanjili. Ta ova djevojka ne samo da je lijepa i obrazovana,

imućna i čedna, već ćuti i osjeća kao i on. To ga osvojilo. I kad ju je uza to još vidjeo tako marnu pri poslu, pravu i živu redušu, on je zaključio, da je Jelica odabranica njegova srca. Pri tom mu se nadvila prva magla na prvi plamen ljubavi. Stao razmišljati, nije li Jelica već poklonila kome svoje srce, nijesu li njezini roditelji našli za nju kojega drugoga »sretnika«, koji će taj divni ljiljanov cvijet ponijeti u svoj dom? Kako da se usudi približiti djevojci, koja bi ga mogla odbiti! Da se osramoti pred njome ili njenim roditeljima, toga nije htio ni pod živu glavu. Odluči se na to, da govori otvoreno s Jelicom i da onako diplomatskim putem razbere njezino mišljenje o braku...

I doista on je razgovarao s Jelicom, razgovarao njom, koja je ovu mladicu i uzgojila. Razgovori i dogovori su uspjeli i prije nego što je Razgovori i dogovori su uspjeli i prije nego što je prošlo mjesec dana slavile se tihe zaruke Tješimira Miljaka sa Jelicom Ciprićevom, kćerkom trgovca i vlastelina Kuzme Ciprića...

III.

Vjenčanje obavilo se u kući Ciprićevoj najsvečanije. To bijaše događaj za cijelu okolicu. U mjestu se ne pamti, da bi se ikada prije pirovalo tako raskošno i sjajno kao u kući Ciprićevoj. Sve je klicalo od radosti, pa i sam Ciprić reče, da mu je to najradosniji dan života.

Jelica bijaše sretna. Ona je samo gledala u svoga vjerenika Tješimira, kao da ne vjeruje, da je on sad njezin i samo njezin!

Isto tako ga gledala i majka s toliko ljubavi, kao da joj je rođeni sin. A i Milan, brat Jeličin, konjanički natporučnik bijaše zadovoljan s izborom, te je svoga šurjaka na prvi pogled zavolјeo. I dok se je tetka Sidonija hvalila gazdi Ciprića, da je ona našla izvrsnu »partiju«, dokazivao joj stari Ciprić, da je to njegovo otkriće. Svi bijahu zadovoljni, a najviše mnogobrojni uzvanici, koji se ne mogoše nahvaliti ukusa i priredbe ovako svečanoga vjenčanoga slavlja.

Kad su se vraćali iz crkve, gdje je Jelica prisegla »vjernost do groba«, Tješimir je uživao, sretan, što su mu se ispunili mladenački snovi. Sazdat će si obiteljsko gnijezdance. Pogotovu se iznenadili gosti, kad je Tješimir podigao tanjur, a ispod njega našao lijepu svotu banki sa napisom: »Ovo je za prvo uređenje kuće!«

Tješimir nije poduzeo običajnoga svadbenoga putovanja, već je dobiveni miraz priklopio uza svoju prištednju i dogovorio se sa svojom ljubljenom ženicom, da će idućega proljeća sagraditi malu kućicu negdje nakraj grada.

Mladi sretnici bijahu zadovoljni. Tješimiru čestitali znanci i prijatelji, a bilo je dašto i zavidnika.

— Ovako krasnu ženu doveo Miljak! govorio jedan.

— I tako bogatu! reče drugi.

— To može samo glupan, zavidno će treći.

A Tješimir se smijao i uživao u svojoj Jelici, koja mu bijaše dobra kao dobar dan.

— Zaista je krasna gospođa Miljakova, govorile gospođe kod prve društvene zabave, kamo je Tješimir doveo svoju ženicu.

— Krasan par! doda treća.

A Jelica uživala. Bilo joj milo, što su je gospođe primile tako srdačno u svoju sredinu. Dakako da je i među njima bilo zavidnica, ali se stvar nije mogla više izmijeniti.

U kući su živili mladi sretnici kao dva goluba. Stan im je Ciprić uredio kneževski. Sjajno pokućstvo i sve udobnosti, što su ga trebali. Jelica je sama kuhala i spremala, a tomu poslu bijaše od kuće vješta. Tješimir bio cijeli dan do dva sata iza podneva u uredu, a onda bi došao kući i još neke poslove obavljao kod kuće. Pred večer bi izašli na šetnju, a na večer ili u kazalište ili tetki Sidoniji, koja ih je uvijek ljubazno dočekivala.

Često ih je posjetio i gazda Ciprić sa svojom ženom, pa su onda nastali veseli časovi ove sretne porodice.

Nadošla i zima. Otvorio se čitav niz zabava i Jelica bijaše svakuda pozivana, jer se je saznalo, da lijepo pjeva i da je spretna za društvo. Tješimir je u svome zadovoljstvu i bračnoj sreći rado dopuštao, da mu ženica u društvu briljira, dapače se ponosio time.

Jedne večeri imala Jelica pjevati na koncertu, što ga priredilo neko dobrotvorno društvo. Na programu bijaše debelim slovima tiskano: »pjeva gđa Jelica Miljak.« Tješimir se zavukao među gospodu i stajao u kutu sjajno rasvijetljene dvorane, da čuje, što sude o pjevanju njegove žene. Već se unapred veselio povoljnom sudu, jer je bio uvjeren, da će tešku neku kompoziciju dobro otpjevati svojim svježim sopranom. Ta pjevala je po vas dan kod kuće, a glasovir joj nije uzalud stajao u sobi. Pa kako da ne pjeva dobro.

I Jelica je stupila na pozornicu uz pljesak općinstva. Među gospodom se čulo samo začuđenje, koje je umuklo, kad je kapelnik udario prve akorde prekrasne neke romance.

Onda se je dvoranom razlijegnuo ljupki sopran gđe Miljakove, onda je zadrhtala pjesma puna lju-

bavi i čara, koja je kao munjevna struja zagrijala cijelu dvoranu. Kritički inače slušatelji suspregli su i svoj dah, da bolje čuju čarobni svršetak, koji je s visokom notom, a u najvećem pianissimu Jelica izvela upravo majstorlukom savršene pjevačice. Frenetički pljesak zagrmi dvoranom. Do pet puta morala se Jelica zahvaliti, a kad joj je predsjednik predao ogromnu kitu cvijeća, nastala je prava bura odobravanja. I pjevačica je dodala krasnu Zajčevu pjesmu »Ti si moj!« te pjevajući tražila očima svoga Tješimira, kome su suze radosnice zacaklile na očima. Opet pljesak i odobravanje.

No koliko razočaranje doživio je Tješimir. Gospoda, što su stala oko njega, nijesu znala, da je pjevačica njegova žena.

— Jesi li vidio tu ljepoticu? počeo jedan.

— Baš krasna žena!

— Te ruke... taj stas...

Tješimira podišla neka žar. Srce mu stalo jače kucati. Javili se prvi znaci ljubomora.

— A što je taj Miljak?

— Neki obični bankovni činovnik.

— Ta gdje je našao tako krasni stvor?

— Negdje na selu.

— To bi se čovjek mogao sprijateljiti s njime.

— I približiti tomu krasnom stvoru.

— Ne bi bilo zgorega! — — —

Dalje Tješimir nije mogao da sluša. Grozno mu bilo pri duši. Ovi ljudi nemaju duše ni srca, oni ne štuju tuđu svetinju. Ne, smišljaju paklenu osnovu, kako da se »približe« njegovoj ženi! Strašno! — —

Dršćući sav uzbuđen i ljut došao je do svoje žene, pred koju se potiskivala razna gospoda. Svi joj čestitali, stiskali i ljubili ruke. A ona? Ona je uživala, njoj je to godilo. Toliki je svijet slavi... A gdje je njezin Tješimir? Tražila ga očima. Što on veli? — — —

Tješimir je stajao za njom. Oči mu se žarile. — Pred njim se sve okretalo i ljudi i mnogobrojne svjetiljke i cijela dvorana. A srce... oh, kako mu je udaralo, kao da će probiti grudi...

— Jelice, reče kratko, hajdemo kući!

Ona ga pogleda širokim pogledom. Došlo je to tako nenadano. Mislila je provesti večer u tome slavlju, a on je tjera kući. Što mu je? Stajala je gotovo nijema. A njegovo je lice gorjelo. Vidio je samilosne poglede prisutne gospode. Oko brkova virio i neki posmjeh. Kao da mu se rugaju!... U njegovoj duši je buktjelo. Najvolio bi bio daviti sve te ljude, koji se dive ljepoti Jeličinih ruku, vrata, struka... Strašno! —

— Što ti je? zapita najzad Jelica.

— Hajdemo kući, pozlilo mi!

I što bi okom trenuo, Jelica se spremila kući. Nije se ni s kime opraštala, već je pošla za Tješimirom. Nitko nije znao, što je u stvari. Svatko je pitao samo, gdje je vrla pjevačica gđa Miljak?

A ona je sjedila u kočiji uz Tješimira. Uzela ga za ruku. Gorjela je. Drhtao je cijelim tijelom.

— Tebi je zlo? upitala ga zabrinuto Jelica.

— Zlo.

— Tako iznenada?

Nije odgovarao. Stisnuo je zubima, a po sljepočicama mu tuklo, kao da tko batom udara...

Kad su došli kući, Jelica odbaci ogrtač. Brzo raspremi krevet. Tješimir je samo bacao odijelo sa sebe. Disao je brzo i teško. Ona ga polegla, pokrila. Skočila brzo po čistu maramu. Namočila je hladnom vodom, da mu njome poveže čelo. A on je samo stenjao i hroptao.

— Što ti je Tješimire? plačljivim će glasom Jelica.

— Zlo!

Više nije čula ni riječi. On joj nije odgovarao. Šutio je kao zaliven. Jelica je osjećala oko sebe neki čudni zrak, neki posebni dah... Stala se je plašiti. Kao da su se guste magle navukle oko svjetiljke, kojoj je plamen danas drhtao jače, a svijetlio slabije — — —

IV.

Te noći nije Jelica ni okom trenula. Pao je prvi mraz na njezinu bračnu sreću. Ona je osjećala, da se je nešto dogodilo u Tješimirovoj duši. Ta on division dršće od ljutosti, a ne od boli. Što mu je samo skrivila? —

Tješimir je cijele noći stenjao i uzdisao. Nije se mogao primiriti, a ona mu se plašila približiti. Ta da ga je samo milom rukom podragala, da ga je ogrlila — možda bi bio dodir njezine ruke istjerao iz njegovih žila onu vrućicu, a iz njegova srca onaj strašni plamen ljubomora...

Ali Jelica nije znala za to. Ona je držala, da je ljut na nešto. No na što? Zar na nju? Što li mu je skrivila?... I suze joj navrle na oči. Plakala je cijelu noć.

Cijeli dan se jadala tetki Sidoniji, koja ju je utješila, kako je bolje znala. Iskusna je gospođa odmah znala, da je po srijedi ljubomor.

— On te silno ljubi, draga Jelice, govorila tetka, u toj silnoj ljubavi ne može da vidi, gdje te drugi obožavaju...

— Ta valjda ne misli... plakaše Jelica.

— Da ćeš mu vjerom krenuti? Ne, ne, on te toliko cijeni, da ne da drugomu ni dodirnuti tebe ni tvoje sjene. Dočekaj ga lijepo i ovij mu ruke svoje oko njegova vrata i on će se primiriti. Stara je tetka

dobro poznavala svijet, pa je znala, što je činiti, da se rastjeraju prve maglice, što su se zavukle u kuću Tješimirovu. Ni Jelici nije htjela svega kazati. Zašto da mladu ženu upozori na to? Možda bi baš to zlo bilo za nju i za njezinu bračnu sreću. Svakako je odlučila, da kaže sve Tješimiru i da se porazgovori s njime.

Tješimira boljela drugi dan glava. U uredu bijaše mučaljiv. Nije se ni zahvaljivao čestitkama, kojima su mu dosadivali.

— Vaša gospoda prekrasno pjeva.

— Svakoga je očarala.

— Ima divan glas!

— Krasna je pojava! — —

— Molim vas, gospodo, pustimo privatne stvari. Čeka nas posao, odbio ih Tješimir, koji je danas više nego ikada trebao mira.

— Ovo je suhoparni čovjek, reče jedan drug Tješimirov.

— Ja bih rado znao, što će dobra imati uz njega ona krasna žena, puna života, uze drugi.

— Izračunavat će joj kamate, nasmije se treći.

— Šteta tako lijepe žene.

— Ne brini se za to! namignu vraški jedan crvenokosi blagajnik.

Da ga je čuo Tješimir, bila bi nesreća gotova. On bi mu bio naravnao kosti. No to su gospoda govorila na samu. A bili su to ljudi, koji nijesu nikada ni čuli, što je krijepost...

Tješimir je toga dana radio za dvojicu. Još istoga jutra riješio je sve dopise, koje mu je poslao ravnatelj. Radio je dvostrukom snagom, samo da rastjera sve misli, koje su ga podsjećale na jučerašnju večer. U ušima mu još brujila sva ona prostota i one opaske na njegovu obožavanu Jelicu... Na stran s time! Posao će to otjerati.

— I vi ste već riješili dopise? upita ga oko podneva ravnatelj.

— Jesam. Prešne su stvari! odvrati Tješimir.

— Hvala vam, gospodine! Baš vam hvala. Vi ste naša najbolja i najpouzdanija sila.

— Molim, molim, nakloni se Tješimir i ode u svoju sobu.

Nešto ranije nego obično pošao je toga dana Tješimir kući. Putem je razmišljao, što će reći Jelici. Ta ona ni ne zna, što se u njegovoj duši zbiva. A on ne umije da glumi. Smije li joj reći, da ga boli, kad gleda na druge muškarce, ili kad joj tko udvara? O, ne! Pa i čemu? Zašto da je upozori na zlo, koje može da dođe i samo po sebi. I najzad Jelica nije ništa ni kriva. Sam se je veselio, što će javno pjevati. Sam ju je kod kuće pratio na glasoviru, dok je učila za koncerat. I sam se je veselio, kad je čuo, gdje je s tolikim ushitom hvale.

— Ali ona gospoda! — — —

Došavši kući bijaše mrk u licu, a čelo mu se nabralo. Jelica pohiti preda nj, obavije mu ruke oko vrata i plačući izlane:

— Tješimire moj, Tješimire moj!

— Jelice! viknu on i grčevito ju stisnu na svoje grudi.

Dugo su stajali tako zagrljeni. On ju je držao uza se, kao da se boji, da će mu je kogod istrgnuti iz zagrljaja. Ona je čula kucaj njegova srca... Kucalo je žestoko, kao da će probiti prsi.

*

* *

Predvečer ih je posjetila tetka. Našla ih je sretne i zagrljene. Tu je saznala i radosnu vijest, da se Jelica osjeća majkom. To je obradovalo staru tetku možda i više nego Jelicu.

Dogovoriše se, da će o Uskrsu posjetiti na nekoliko dana roditelje, pa izgradiše čitave osnove, kako će to udesiti.

— Ja i onako moram na službeno putovanje, pa će Jelica ostati kod roditelja, dok obavim posao.

— A i ja ću biti uz nju, odvrati tetka Sidonija. Cijeli sam je život njegovala i čuvala kao ljiljan. Sad joj ne treba čuvara, ali joj treba družice i savjetnice.

— Hvala ti, tetko! Srdačna ti hvala! poljubi Tješimir Sidoniji ruku.

— Kako bi meni zlo bilo, kad tako dobra srca paze na me, nasmiješi se zadovoljno Jelica.

O Uskrsu doista oživjela opet Ciprićeva kuća. Tješimir je ostao ondje neko dva dana, a onda krenuo na put, — kamo ga je služba zvala, da pregleda naime bankovne podružnice.

Gazda Ciprić bijaše nešto zamišljen. To je Tješimir dobro opazio, pa kad su bili na samu, upita ga, što li ga tišti.

— Jesi li možda nezadovoljan s nama?

— O, ne, dragi Tješimire! Vi ste moja sva radost. Ali nema ti na svijetu radosti bez žalosti. A moja velika žalost moj je sin Milan.

— Što se je dogodilo?

— Zlo, sinko, veliko zlo! Piše mi Milan za novac i novac. I već sam mu poslao daleko više, nego me stoji sva oprema Jeličina. Ali njemu nikada dosta.

— Pa on ima svoju plaću, primjeti Tješimir.

— Ima, da. Ali taj gospodin živi raskošno. A saznao sam, da uzdržaje i neku djevojku od polusvijeta, pa nikada dosta novaca.

— To je teška stvar!

— I da da je teška. A ja ne mogu da sve izdam na njegov lakoumni život. Teška su vremena, trgovina je sve slabija, a želim i vama da priložim koju opeku za novu kuću, govoraše zabrinuto Ciprić.

— Opomenite ga ozbiljno. Recite mu, da ćete ga izbaštiniti, bude li vam sramotio ime.

— To sam i sâm namislio, ali se bojim zla.

— Sabrat će se čovjek. Nije više dijete. A što bi učinio, da je siromah, kao što sam ja bio. Počeo sam službovanje bez filira i još uzdržavao svoju staricu majku.

— Ej, da mi je on, kao što si ti, kako bi spokojno čekao smrt. Al ovako sve naslućujem, da ne će biti dobro. Ali ne spominji ništa o tome pred ženama. Čemu da ih smućuju moje brige.

— Imate pravo, dragi taste. Možda krene na bolje, pa će sve dobro biti. Ne treba da sve crno gledamo. Nije taj svijet tako crn, kako ga đavo riše!

— Sjalo mi je sunce radosti nad tom djecom, završio zabrinuto starac, a eto prije groba kao da se vuku guste magle, da mi uliju čemera u kalež života.

Milan je zaista lakoumno trošio novac svoga oca. Živio je gore na sjeveru u ovećem galičkom gradu. Živio je pravo raskošno. Imao je prijatelja i »prijateljica«, dok mu je dobri otac slao redovito novaca. No Milan je tražio sve više, a i blagajna gazde Ciprića već se je pomalo iscrpla. Nije šala, udao i opremio bogato Jelicu, dao zetu nekoliko desetka tisuća za miraz, a ovamo šalji svaki mjesec po nekoliko stotina sinu. No da bi još i to samo bilo! Ali danas dospijeva jedna mjenica, sutra druga; ovaj put plati kartarinu, onda opet novu monduru, konje i Bog zna što sve ne. Toga nije mogao više da izdrži inače dobri gazda Ciprić.

A Milan se nije starao za to. Žene, karte i konji trošili daleko više, nego je sizala njegova plaća. Kad nije bilo novca, pisale se mjenice... »Tri mjeseca a datto«... i stari je Ciprić morao plaćati — »da mi ne skinu zvijezda«, pisao Milan. To je zadavalo Cipriću puno briga i on je odlučio da posluša savjet svoga zeta Tješimira, pa puklo kud puklo. — — —

V.

Odman po Uskrsu počela se graditi Miljakova kuća. To je veselilo staroga Ciprića još više nego njegova zeta. Ne samo, što je Jelicu dobro udao, već eto i miraz dobro uložio. Nije Tješimir rasipnik kao njegov Milan! Uz svoju prištednju priložio miraz, a stari će dodati koju opeku i on će imati krasnu kućicu.

Tako i bilo. Do jeseni bila mala prizemna, ali ukusna kućica gotova i na sam imendan Ciprićev — blagosloviše je. Kućica stajala sred krasnoga vrtića na kraju grada. Tješimir je uredio po svojoj volji, a Jelica iskitila sa dobrom tetkom Sidonijom sobe, da ih se ni knez ne bi stidio. Sve usukno i lijepo, da je bila prava divota. Jednu je sobu, što je služila za blagovanje, dao Tješimir urediti posve u narodnom slogu, a to se svakomu silno svidjelo. — Imali su šest soba sa svim nuzgrednim prostorijama — pravo malo gospodarstvo. Iza vrta i mali vinogradić, sprijeda krasni cvijetnjak, koji je od ulice dijelila moderna željezna ograda.

Sam ravnatelj Tješimirov Relić nije se mogao nahvaliti uređenja, kad si je razgledao novi dom Tješimirov.

— Kažem vam, govoraše on, da mi se ta vaša kuća bolje sviđa od moje dvokatnice usred grada. Ovaj čisti zrak i sveti, božji mir, što ga imate ovdje, vrijedi više od svih udobnosti sred grada.

I Jelica bijaše zadovoljnija ovdje nego u prijašnjem stanu. Tetka Sidonija bila je vazda uza nju, ali se nije htjela nastaniti kod njih, ma da ju je Tješimir molio za to.

— Ne, ne, draga djeco! Ja vas volim i ja ću vazda biti uza vas. Ali moje je staro iskustvo, da je najbolje, kad nije nikoga stranoga u obitelji. I Tješimir je dao pravo iskusnoj gospođi.

Velika je radost svanula u novoj kući, kad je Tješimirov brak blagoslovio Bog krasnom i jedrom kćerkom. Nekako prvih dana prosinca rodila je Jelica kćerku. Stari je Ciprić plesao od radosti, a dobra mu žena plakala kao malo dijete. Nije tako bilo Tješimiru, jer se je Jelica nahladila i ostala puna dva mjeseca teško bolesna. Bili su nakanili svečano proslaviti krstitke, ali nije išlo, jer je Jelica oboljela opasno. Već se je i liječnik pobojao za njezin život.

A tek Tješimir? Drhtao je nad njom, ma da toga i nije vanjskim načinom pokazivao, a dobra tetka Sidonija tješila ga, da kreće na bolje. Zima bješe duga, to dulja, što se i bolest navukla u kuću.

Mala Nevenka bijaše zdrava, kao kremen čvrsta. Moradoše uzeti u kuću dojilju, koja je brižno njegovala dijete. Jelica se pomalo oporavljala i nekako oko poklada pridigla...

Sad se je opet razvedrilo čelo Tješimirovo. Za sve vrijeme Jeliične bolesti bijaše mrk i tmuran kao i zimske magle, što padaju na kraj, pa ni mjesec ne može da ispliva na nje. Čim je vidio Jelicu opet onako svježu i rumenu, razigralo mu se srce i vratio onaj tihi i sveti mir, za kojim je on vazda čeznuo...

U uredu ga posjetila jednoga dana deputacija nekoga društva, koja ga umoli, da bi njegova gospođa opet pjevala na koncertu.

— Žalim, gospodo, odvrati Tješimir, no moja žena ne će nikada više sudjelovati u javnoj zabavi.

Gospoda su pokunjeno prošla, žaleći, što su se obratila na Miljaka, koji nije imao po njihovom sudu pravo, što ih naprosto odbija.

Nastupio miran, tih i sretan obiteljski život. Nitko sretniji od Tješimira i Jelice. Sad su živjeli u svojoj

Nevenci, koja im je bujala i cvjetala kao ružica u vrtu.

Samo se je stari Ciprić tužio na Milana. Kad je posjetio nekom zgodom Tješimira, reče mu, da se Milan grozi samoubojstvom, ako mu ne pošalje novaca.

— Već sam naumio da kupim samokres i da mu ga pošaljem, da me toliko ne muči s novcem. Otkuda da kmognem toliko, govoraše ogorčeno starac.

— Skoro da imate pravo, potvrdi Tješimir. I ja sam pisao Milanu, da vas čuva i ne muči, ali mi je odgovorio, da civil nema pojma, što je vojništvo.

— Dakako, dakako da nemamo pojma, srdio se Ciprić, ali borme nema ni on pojma, kako se teško stiče novac osobito u današnje vrijeme. Ja sam oslabio, pa ne mogu više kao prije, a i žena mi poboli-jeva. Stari smo veće. Trebat će nam mira i pokoja, dok ne dođe smrt po svoje.

— Nemojte tako, dragi taste! Ima još kada da mislite na smrt. Kad vam se prohtjedne poći u mir, a eto vam moje kuće, pa ni brige vas dalje, stisnuo mu ruku Tješimir.

— Ne dao Bog, sinko, da budem pod stare dane trebao tuđega kruha! No doći ću k tebi, da se nagledam unučadi, koju volim od svega srca, kao i vas oboje, što ste mi dika i ponos.

— Hvala vam, taste! završi Tješimir.

Svake godine uzeo bi Tješimir po tri dana dopusta i krenuo sa ženom i djecom svome tastu na ljetovanje. Jelica ga je naime već druge godine obdarila sinčićem i tako bijahu ispunjeni njegovi davni mladenački snovi. Imao je krasnu ženu, svoje gnijezdance i Bog mu dao ova dva sitna crvića, kojima će posvetiti svu svoju brigu i pažnju, sav svoj život. Ljubio je svoju dječicu, ljubio kao zjenice svoga oka, a videći Jelicu, kako ih njeguje svom brigom i pažnjom materinske ljubavi, zavolio je i nju još većom ljubavi, nego što bijaše ona prva, kad je usplamtila za ljepotom djevojkom.

Ni bolest, ni porod, ni brige oko djece nijesu Jelice srušile. Ne, ona je sad postala punija, jedrija i ljepša. I što je bila bliža tridesetom božiću, to je sve postajala krasnija. U svem gradu se divili ljepotici Jelici, koja je slovila posvuda kao najljepša gospođa. Općila nije ni s kime, osim svojom dobrom tetkom, koju je rado posjećivala. A kadikad bi vratila posjet i ravnateljovj gospodi Relićki, koja je kumovala djeci i često je posjećivala. To bijaše krug, u kome se je Jelica kretala. Ona je imala vazdan posla u kući. Trebalo je sada skrbiti za dječicu, za se i za marnoga Tješimira. Ona je sve švelo obavljala sama, kuhala je sama i cijelu kuću redila sama.

Uza sve to uhvatila je vremena za knjigu, za novine i glasovir. Od rana jutra do kasne večeri razlijegala se iz njezinoga doma vesela pjesma njenoga zvonkoga grla. A Tješimir bijaše u uredu maran kao pčela, točan kao ura. On nije zalazio u društva. Njegov je život bio posvećen domu i miloj obitelji.

— Rijetki su taki muževi, znala govoriti tetka, i ti ne možeš dosta scijeniti, draga Jelice, kako si sretna.

— I jesam, tetko! Ja ljubim svoga Tješimira svim žarom svoje duše. Sad ga tek počimam pravo ljubiti, jer vidim, kako se stara za me, za našu djecu, za sve nas.

— Bog mu dao samo zdravlja! Dobar je on i čestit. Čuvstven do skrajnosti, pa gledaj, da mu ugodiš, gdje samo možeš! — Vidiš na primjer gospodina Relića. On je dobar svojoj gospođi, ali on ne mari toliko za djecu i kuću kao Tješimir. Pa onda za blagajnika Cvijanića si čula, kako izostaje po cijele noći iz kuće. Ne daje ženi svojoj ni najpotrebnije za kuću, a onamo troši sa svojim »milosnicama« svu svoju zaslužbu.

— Strašno! Ima li takih muževa?

— Da li ih ima? O, moja Jelice, događa ti se u svijetu toliko toga, da ne bi ni vjerovala, kada bih ti pripovijedala. Dakako da ima i žena, koje su puno krive, da im muževi krenu po zlu putu. Ako čovjek ne nađe u domu ljubavi i pažnje, ako mu žena ne pazi na sve ono, što je njemu milo, onda je on odnemari i kreće iz kuće onamo, gdje za novac steče sve, što mu srce zaželi. Gdje su muževi zli, vjeruj, najviše su žene krive!

—Očuvaj nas Bog takoga života! sklopi Jelica ruke.

— Da, ne daj Bože, ni pomisli na taki život. Gdje nema u kući mira ni zadovoljstva, ondje je sotona posijao svoje sjeme, ondje je pravi pakao... Ja poznajem mnogo takovih obitelji i ne mogu ti dosta živo prikazati sve strahote takova života.

Ovako bi znala tetka pričati svojoj Jelici po čitave sate, sjedeći s njome bilo u vrtu u hladovini zelene lipe, ili pri ručnome poslu, koji su zajedno radile. Ona bijaše živa knjiga i Jeličina zvijezda sreće. Da nije nje bilo, tko zna, ne bi li inače dobra Jelica u vrtlogu ovoga šarenoga svijeta onako lijepa i mlada kakogod nastradala...

*
* *

Jednoga dana, bilo nekako oko Ivanja, vrati se Tješimir iz ureda blijed kao stijena i sav uzrujan.

— Što je, za Boga, blijed si, što je? upita ga Jelica.

— Velika nesreća, draga ženo. Pobjegao nam blagajnik Cvijanić, a u blagajni, kojoj sam ja suključar, fali nam deset tisuća kruna.

— Pa šta sad? uprepasti se Jelica.

— I sam još ne znam, što će biti. Ako ga ne nađu, morat ću ja da platim taj novac.

— Ti? grozno!...

— Da. No kum Relić me tješi, da će se naći nepošteni Cvijanić. Korio me tek zato, što sam stavio suviše povjerenja u toga čovjeka.

— A dašto. Dobro si znao, da je pijanica i rastrošnik.

— Bio je uvijek točan i nikada nije kod skontracije blagajne manjkao ni filir. A eto sada...

— Jeste li ga prijavili?

— Već je istraga u tečaju. Uvjeren sam, da će ga naći. Samo ako ne rastepe novac.

— O, jadna njegova žena!

— Da, doletila sva zaplakana. Već ga dva dana i dvije noći nije bilo kod kuće. Sama je kazivala, da zalazi k nekoj mladoj udovici, koja ga zavađa na zlo. Tako smo mu ušli u trag.

— O, dobri moj Tješimire, ne uzrujavaj se! Pa ako te i ne mine ta nesreća, pomoći će nam otac. Još on ima deset tisuća imetka.

— Opčuvao me Bog, da bih ja posizao za imetkom tvoga dragoga oca. Mi ćemo sve učiniti, da se stvar uredi, kako će biti najbolje.

— Dao Bog, da te minu te kušnje i da mi budeš opet vedar i miran, kako si dosada bio! suznih će očiju Jelica, ogrlivši svoga Tješimira.

I njegovo se oko orosilo. Saučešće dobre i vjerne žene ganulo ga i primirilo.

— O, ima dana u životu, kad se nadvuku guste magle, koje prekriju obzorje i zastru ono sjajno sunce, od koga nam i život i svijetlo i toplota. I u obiteljski tihi dom zavuku se take magle i zastru obzorje obiteljske sreće i sunce ljubavi i mira...

— Ne dao Bog, da bude toga i u našoj porodici! sklopi ruke Jelica kao da će na molitvu...

VI.

Stari Ciprić bijaše u velike zabrinut zbog neprilike svoga zeta Tješimira. Ako bude trebalo da nadoknadi štetu, što ju je zavodu počinio nesretni Cvijanić, on će mu rado priskočiti u pomoć, jer ga je silno zavolio i jer je znao, da sreća njegove kćeri odvisi od sreće i zadovoljstva njezinoga vojna.

Međutim mu je Tješimir javio, da se stvar povoljno riješava. Cvijanića su našli na brodu, kad je htio krenuti u Ameriku, pa su ga dopremili kući. U njega još bilo osam tisuća kruna. Tako je zavod štetovao samo dvije tisuće i uvjerivši se ravnateljstvo, da Miljak nije pri tom ni najmanje kriv, riješi ga dužnosti, da pokrije manjak. Zaključeno bi svotu nadoknaditi iz pričuvne glavnice.

»Sve je u redu«, pisao Tješimir tastu, — »i nemoj si razbijati glave. Sad sam mirniji i Jelica je zadovoljnija. No bio sam strašno potresen. Što će o meni držati moji sudrugovi i poglavari? Reći će, da sam lakomišljeni suključar blagajne, u kojoj je pohranjen toliki imetak. Imali bi i pravo, da me osude, jer sam se i previše pouzdavao u nesretnoga Cvijanića, koga je zavela njegova »udovica«. On je to sam priznao, pa su i nju spremili onkraj brave... Tako, vidiš, uvije knešto dođe i nikada ne možeš s jutra da se veseliš vedrome nebu«...

Sad se starac posvema primirio i gotovo razveselio, što će pod stare dane mirno živjeti. Djecu je opskrbio, a svojim radom i nešto privrijedio, pa će i po smrti namijeniti nešto ženi, nešto djeci, da bude svima pravo i da svima ostane u »ugodnoj uspomeni«...

I kad je čestiti Ciprić mislio, da je osvanula najčistija vedrina njegovu životu, stale mu se vući i skupljati nad kućom teške, guste, olovne i sive magle...

Bilo nekako u jesen. Razbolje se najprije njegova dobra i revna reduša žena, koja mu je u istinu držala tri ugla kući. Liječnik stao zabrinuto klimati glavom. Starica uhvatila upalu pluća, a to je stvar pogibeljna za mlada, a nekmoli za vremešnije čeljade.

Dobre susjede njegovale je po uputi domaćega liječnika, a kad silna vrućina nije htjela da popusti, došao i liječnik iz kotara, koji je sve samo potvrdio, što je domaći liječnik ustanovio i odobrio njegov postupak i njegovu njegu.

— Šta da vas zavaravamo, govoraše kotarski liječnik; za tri dana nastupit će kriza, a vi treba da budete pripravni na sve...

— I nije moguće, da mi je spasite?

— Ona može i preboljeti. Mi još nijesmo izgubili nade, ali ako i preboli, najmanji dah ovoga hladnoga jesenskoga zraka, ubit će ju.

Stari je Ciprić trčao samo iz svoga dućana u sobu, a iz sobe na dvorište, u kuhinju, u podrum, gdje mu se je spremalo vino. Sav ovako izmučen prosjedio bi cijelu noć kraj kreveta svoje bolesne žene. A ona je mirno ležala, gotovo nepomično. Svojom vrućom rukom stiskala mu zahvalno žuljavu desnicu...

Bolest se razvila na vlas tako, kako su rekli liječnici. Treći dan iza odlaska kotarskoga liječnika — nešto iza ponoći — postigla je vrućina svoj vršak. Starac je drhtao, a neka dobra susjeda tiho jecala u sobi. Vani duvao silan vihor, da je sve zujilo. Strašan čas. I liječnik je nadošao. — Kad je na zvoniku župne crkve muklo udario bat o veliko zvono čudno je ozvanjao u taj par inače miloglasni zvuk sv. Marije i muklo zujao kao podzemna tutnjava. Srca su svjema jače zakucala...

— Vode... lanu bolesnica.

— Brzo kap limunade, dohvati liječnik i kave nekoliko kapljica na suhe i blijede usne staričine.

— Sveti Bože! zalomi Ciprić rukama.

— Dobro je, umiri ga liječnik. Bit će bolje!

I u istinu do jutra popustila ona silna vrućica, a pogibelj kao da je minula. Stari je Ciprić suzna oka poljubio ruku vrlome liječniku Dru. Vugrinu, ali ovaj ga upozorio, da još punih osam dana ne smije na bolesnicu a ma ni mali dah hladnoga zraka.

I starici krenulo na bolje. Sretni na tu vijest dojurili iz grada Jelica s Tješimirom, da su uz milu majku, — a korili gotovo starca, što ih nije prije obavijestio o tolikom porastu pogibeljne bolesti.

— Nijesam vas hotio ražalostiti, reče starac.

Dva dana ostali Jelica i Tješimir kod svojih, a onda se morali vratiti kući. I baš u onaj dan, kad su se vraćali, dobi Ciprić pismo iz Galicije. Čim ga smotri, smrče mu se čelo.

— Nerado primaš Milanova pisma? nešto će kao u šali Tješimir.

— Donose mi samo brige i muke. Kad me ne treba, ne piše mi, a kad što treba, najviše dakako novca, onda je brz. Dan za danom dolaze karte, pisma i brzojavi, govoraše otac.

I u istinu pisao Milan, da je pronevjerio nekih dvije stotine kruna. Fali mu, a da ni sam ne zna kako, u priručnoj blagajni. Ako za osam dana ne isplati, skinut će mu zvijezde. Otac je poslao i taj novac samo da se ne uzruja bolesna još majka, kojoj nije hotio ni reći ništa o Milanovom pismu...

— Jesi li javio Milanu, da mi je slabo.

— Jesam. On žali, da te ne može posjetiti, jer ga veže služba... očito je lagao stari Kuzma.

*

Na zvoniku župne crkve izbilo upravo podne. Miloglasno odjekivalo crkveno zvono na pozdrav Gospi. Stari Ciprić ustao u svojoj poslovnici, skinuo laku crnu, kućnu kapicu i pobožno molio pozdrav anđeoski.

U isti čas stupi u dućan mlad čovjek u elegantnom odijelu. Morala mu kuća poznata biti, jer je upravio svoj hod ravno u poslovnicu.

Starac ga odmah prepoznao, čim se pojavio na vratima.

— Ti? začudi se on.

— Ja! odreza kratko Milan. Otpravili me. Sami ste krivi, škrtarili ste.

— Tako, tako, tronuto će starac; sad sam na posljetku još i ja kriv, što si tako brzo »odslužio«... Pa što ćeš sad?

— Ne znam ni sam! Ostat ću kod vas, pomagat ću vam u poslu.

— Dobro. Nemam ništa protiv toga, premda bi ti drugi otac pokazao vrata.

— A ja bih si u tom slučaju zrnom prosvirao glavu, reče Milan ravnodušno, izvadiv iz džepa mali i lijepi revolver.

Otac se zgrozi. Dakle njegov Milan, njegov sin, pomišljao je već i na samoubojstvo. I tu sramotu još da doživi. Upravo je zdvojno gledao otac u sina...

Odoše k majci, koja je sjedjela u krevetu. Bilo joj nešto bolje, ali joj liječnik nije još dozvolio da izađe. Dolazak Milanov očito je obradovao dobro majčino srce.

— Dakle si došao, moj Milane?

— Jesam, majko, da vas vidim! odvrati.

— Ostat će kod kuće, da mi pomaže, doda Ciprić.

— To je lijepo! pohvali majka.

— Krasno! završi otac.

VII.

Odsad je Tješimir dobivao od staroga Ciprića gotovo svaki drugi dan pismo, u kome mu javlja, da se je Milan ne samo vratio, već da mu je stao gospodariti.

»A što da činim?« pisao Ciprić. »Ako ga otjeram, ubit će se. A ne mogu pod stare dane da mi se surva nad glavom tolika sramota. Prepuštam mu mnogo koješta. Osoran je i spreman na svađu. A ja ne ću da do toga dođe. Što da činim? Prilijegao je doduše poslu, ali opažam, da suviše traži društva, da je rastrošan, pa moram pred njim da sakrivam svaki filir...«

Kad je Jelica saznala, da joj je brat otpušten od vojništva, pa još povodom krađe, ona je htjela da propane od stida u zemlju.

— To sam morala doživiti, to — i baš sada, gdje smo zadovoljn počeli tek da sretno živimo. Pravo ti veliš, moj Tješimire, same magle, svuda magle! Tužni moji roditelji!

— Doći će i gore, zamišljeno će Tješimir.

— Ta nemoj, nije li i to već veliko zlo?

— Čekaj Jelice, to je tek početak zla.

Jelica se zamisli, a bila je tužna kao cvijet, kad mu mraz opali latice. Njezin je Tješimir uvijek pogađao, pa se je bojala, da bi i ovaj put mogao da ima pravo. Po tome bi bio žalosni pogled u budućnost njezine porodice. Bilo joj žao dobrih roditelja. Ona bijaše u svojoj obitelji zadovoljna. Tješimir bio uzor dobroga čovjeka, dječica su krasno uspijevala, a dobra tetka Sidonija vrla prijateljica i savjetnica. K tomu se sprijateljila i s Relićkom, pa tako se nije imala ni na što da tuži. Ali sada taj Milan! Pa njegov surov postupak s roditeljima — to ju je boljelo. A opazila je i na Tješimiru, da joj je postao nekud zamišljeniji, hladniji i straniji. Što se to samo zbiva oko nje? Više nije nalazila mira u kući. Stala je češće po-

sjećivati tetku Sidoniju i gospođu Relićku. Kod tetke je našla uvijek savjeta, a kod Relićke vesele gospođe, a to joj je godilo...

— Šteta, da ovako krasna i mlada gospoda uvijek zamire u kući, primjetila jedna otmjena gospođa.

— Pored čovjeka tako mrkog i mizantropskog držanja, dometnula druga.

— Ovako mlada žena ima pravo na život. Ako muž radi, nije ni žena više robinja. On je cio dan odsutan od kuće, a žena da čami vazda i vazda kao u tamnici. To ipak ne ide! Ja izlazim svaki dan.

— Vi nemate djece, gospođo, usudi se Jelica.

— Djece, a čemu su služavke i pjestinje?

— Ne može se uzgoj djece prepustiti služinčadi, primjeti Jelica.

— Moderna žena ne bavi se uzgajanjem djece. To čine danas samo obične žene, koje ne poznaju života ni prava ženskog...

— Pa kakova će biti takova djeca, kojoj prvi uzgoj podavaju sluškinje?

— Ne brinimo se za to! Neka škole kasnije uzgoje djecu. Zato uzdržajemo učitelje i profesore. Da je na moje, ne bi ni trebalo djece...

Tu je Jelica ustala i brzo se oprostila s gospođama, premda joj je milo bilo njihovo društvo. A došavši kući našla bi Tješimira mrka, kao da se je zavio u noćnu tamu. Nije mu se usudila ništa reći, a ni on ne bi u takim časovima progovorio s njome ni riječi. Kao da je nestajalo prve ljubavi i kao da su se u istinu nadvijale olovne magle na obzorje njihova bračnoga života — —

U rano proljeće, jedva što je prolistala šuma i ozelenio trs, jedva što su mile lastavice potražile svoje stare domove i divlja kukavica zakukala po vršcima stabalja, jedva se je osušila otkravljena zemlja, da njome zareže plug marnoga ratara: eto se zavi Ciprićev dom u crno. Dobra mu žena ode Bogu na sud.

Bilo je plača, da bi se ganuo i kamen. Jelica je ridala od plača, a stari se Ciprić samo lomio. Samo Milan i Tješimir nijesu plakali, ali iz ukočenih im očiju sipale zrake onih burnih čuvstava, što su im buktjela u duši. Bilo je očevidno, da će među njima planuti bura. No vidjelo se i to, da se sustežu i da jedan i drugi zatomljuju svoja čuvstva.

Poslije pogreba materina rastadoše se hladno. Tješimir bijaše užasno uzbuđen. Starcu je samo značajno stisnuo desnicu, dok Milana nije ni pogledao. Ovaj ga udarac u obitelji učinio pravim melankolikom. Odsele bijaše još više zamišljen. Čelo mu e nije više htjelo da razvedri i sve su ga proganjale neke crne misli.

Jedne večeri, kad je Tješimir upravo užasno stenjao, zapita ga Jelica:

— Što je tebi, dragi Tješimire?

On je šutio kao kamen.

— Ti nijesi više onaj, kaki si prije bio.

— Ni ti! odreza on.

— Ni ja? u čudu i strahu će Jelica. Kako to misliš?

— Ne muči me, molim te lijepo!

— Ja da mučim tebe? O, moj Tješimire! Kad bi ti zavirio u moje srce, tu bi ti tek našao boli i muke, koje podnašam samo radi tebe.

— U veselom društvu kod Relićke proći će te boli tvoga srca...

Jelica se trznu. Da je uzeo oštar nož i njime je udario posred srca, ne bi je bio tako iznenadio, kao što je to učinio tom izjavom. Dakle kod Relićke!... Zar mu nije s voljom, što polazi Relićkinu kuću? Nikad joj nije toga zabranio, niti joj to predbacio. Pa našto to — upravo sada?

Prošlo nekoliko dana, da Tješimir nije progovorio ni riječi. Dolazio i odlazio, lijegao i ustajao nijem, kao da nije nikada ni znao govoriti. Osvanule krasne večeri. Prije bi pošao s njome i dječicom na šetnju. Sad je ostajao kod kuće, zadubio se u novine, ili pak pošao u vrt, da ma štogod radi.

A Jelica je tužno snosila svoju gorku sudbinu. Ispočetka je plakala, ali sad je već isplakala i posliјednju suzu. Nije mogla da plače više. Oko krasnih usana zasjekle joj se crte teške boli.

Sad joj već nije ni tetka mogla pomoći.

— Ja ne znam, što mu je? tužila bi joj se Jelica. Vazda mrk i zlovoljan. Ništa ga ne može udobrovoljiti. Živi u kući kao da ga i nije. U ured odilazi rano, vraća se natrag rano. Ni govori ni s kim u kući. Sve me strah hvata. Često stenje kao da ga ubijaju. Oči mu upale i zgasle. Tetko, da mi ne poludi?! zgrozi se Jelica.

— Nijesam ti odmah sama htjela reći, da se i ja toga bojim, da te ne splašim. Ali ti si i sama nadošla do te pomisli... On bi trebao mira. Trebalo bi saznati, što mu srce tišti. Trebalo bi sve i sva počiniti, da mu se ugodi i da se udobrovolji. Čekaj, ja ću pokušati istražiti rane njegova srca. Možda je ljubomoran na te, jer on te ljubi, Jelice, on te silno ljubi!

— Ljubomoran na me? proplače Jelica. A zar sam mu ikada dala u životu povoda za to? — — Što bi činio, da sam kao Relićka i druge žene, koje traže zabave...

— Ha, vidiš, sama si mi dobacila dobru misao vodilju! Možda je upravo Relićka kriva tvojoj tuzi i njegovoj muci? Jest, jest, to će biti! Ti zalaziš od nekoga vremena vrlo često toj Relićki.

— Pa?

— Pa to u njemu pobuđuje crnu sumnju, da si mu krenula vjerom. On zdvaja i trpi, a da ti ne kaže

toga. To ga muči i izjeda, a tome se mora učiniti kraj. Prepusti to samo meni. Ti znaš, da sam te uvijek dobro svjetovala.

— Ja pak više mislim, da se ljuti na Milana, jer od smrti moje majčice to sve tako ide.

— Bit će i tuj nešto po srijedi, ali najprije ta nesretna ljubomornost. Strpi se, još nije sve izgubljeno! — — —

*

I bilo je skrajnje vrijeme, da se je dobra tetka Sidonija zauzela za stvar, da rastjera one guste magle, koje su zapunile Miljakovu kuću i gotovo gušile sanjarsku dušu Tješimirovu.

Punih pet godina je prošlo, što je živio sretno i zadovoljno sa svojom Jelicom. Bila mu je uvijek dobra, mila i vjerna ženica, a otkako ih Bog obdario s ovo dvoje dječice, sve ju je više volio. Oh, i život bi svoj dao za nju i za svoje male crviće. Njegov dom bijaše njegova sreća, njegova žena i mila dječica — njegov život. Oni bijahu sva njegova misao, sva njegova nada. Oni mu bijahu vazda pred očima i u snu i na javi, u uredu, na ulici i kod kuće. Živio je samo za nje, za taj svoj svijet... Kako ih je samo ljubio i obožavao! —

No onda se je nekako zavukao u njegovu dušu zhosretni crv sumnjičenja. Njegova uistinu krasna žena stala izlaziti iz kuće. Danas, pak sutra, sve češće... Kuda li to hoda njegova žena. Čemu ostavlja svoj tihi dom? On se žuri iz ureda, da bude uza nju, a nje nema — — Otišla je k tetki ili gospođi Relićki... Dobro, no što traži ondje danomice? Neka te gospođe, ako im je stalo do njezinoga prijateljstva, dođu k njoj na zabavu. — Ovdje ima svega, što joj srce želi. Tu je on, koga je toliko ljubila, tu su joj draga dječica, koju je toliko tetošila, pa što traži izvan kuće. Istina, ne može ni ona da je vazda kao zatvorena, ali čemu ti posjeti dan na dan?... Take i slične misli mučile i proganjale Tješimira, a učestale su, otkako je saznao povjerljivo po nekom poslovnom drugu o lopovlucima njezinoga brata Milana.

Što je taj sve stvarao, nije ni vjerojatno. Karte, milosnice, konji, lov i drugi športovi, prezaduživanje bijahu kod njega poroci još nedužne naravi. Najvolio je razarati bračnu sreću drugih ljudi, te je napastovao i zavađao gospođe, a to mu je najzad i skrhalo vrat, pa su ga svrgli s časti...

Nije li što slične krvi i u Jelici; sestra mu je? Otkud ona izjedamput toliko izlazi iz kuće? Čemu? Da mu nije krenula vjerom? — I strašna ljubomora opsjednu mu srce. On je navlaš nije pitao, kuda polazi, da joj ne oda svojih muka i boli. Ali se sam mučio tim sumnjičenjem. Hotio je već da pođe za njom, ali mu to nije dao njegov ponos, ni njegova vjera.

— Da je uhodim? Ne, i sto put ne! Toliko ne ću da se ponizim. Kao dobra i čestita žena i majka — ona toga ne može učiniti. Ali ako ipak posrne, ako je zavede zao primjer baš te nesretne Relićke, kod koje se sastaju razne gospođe iz grada, koje nijesu najboljega glasa. Ako joj se svidi koji muškarac ljepši, mlađi, u koga su slađe riječi, ako ga prevari, — što onda? I pri tom bi zgrčio pijest i uzdrhtao cijelim tijelom, uzdisajući teško, stenjući bolno.

Onda bi ona došla kući onako krasna i puna, rumenih usna s posmjehom na usnama. A njega bi nešto stegnulo oko srca — neki strah pred istinom, neka bojazan, da se njegove sumnje ne obistine. U glavi bi mu samo zašumilo, kao da je ispio nekoliko grama kinina... Ako je istina, što onda? Što onda? Bilo mu je, da poludi: strašno, tjeskobno, grozno... A ona tiho svlačila svoje haljine i pokazala najveći mir, kao da i nije ništa. Niti ga što pita, niti što traži od njega, kao da ga i nema. Gotovo se nije više ni ogledavala na nj. A nekoć? Oh, nekoć bi skočila k njemu, kad je odilazio u ured, iscjelivala ga svega... Dočekala ga raskriljenim rukama, kad je dolazio iz ureda. To bijaše prava sreća ljuvena! A danas? Hladna kao da je tuđa žena, odbija ga od sebe i gotovo ne mari više za nj... Nema li dakle pravo, da sumnja u njezinu vjernost? — A tko zna, ne sastaje li se s kime i kod same tetke? Tko da vjeruje ženi, kad je svaka tajinstveno biće, kako je čitao u Tolstojevom »Uskrsnuću«... I najbolja i najvjernija može da padne, a onda je »uskrsnuće« teško.

Dan na dan progonile su take i slične misli jadnoga Tješimira i da je to dulje tako potrajalo, on bi bio smeo pameću. Dugo tako nije moglo potrajati. Al bilo je tu i mučilo dvije dobre i čiste duše. — —

VIII.

Teške magle razagna stari Ciprić. On je pozvao Tješimira, da dođe i da mu pregleda knjige, jer da će sav posao predati sinu si Milanu.

Tješimir ode, te izjada starcu sve svoje muke i tegobe.

— Nemoj, sinko! To nije moguće. Jelica bijaše uvijek suho zlato. Pitaj tetku Sidoniju, kazat će ti; ona ju je postavila na noge.

— Baš nije se bojim. Žene su žene, teško im je vejrovati. Jelica je sada u naponu ženske snage i ljepote. Odnemarila mene, a tko zna, nije li bacila oko za kim drugim.

— Nije, prisižem ti na živoga Boga! doleti tetka Sidonija iz pokrajne sobe. Nije, Tješimire, kunem ti se! Nema dana, kad se nije došla k meni isplakati i potužiti, da ne zna, što ti je. Mrk si postao, a to ju tjeralo iz kuće — k meni —

— I Relićki, upadne Tješimir.

— I k njoj je kadikad pošla, da se rastrese, ali se je brzo okanila i vratila se k meni, govoreći: da to nije društvo za nju. Ona ne voli modernih žena, koje gramze za nekakovom slobodom, za nekim svojim pravom, da budu pobornice tako zvane emancipacije. Ne, njezina je duša čista, njezina je vjera čvrsta; ona čezne samo za tihom ljubavlju...

Teški uzdah vinu se iz grudi Tješimirovih. A da ne izda svoga čuvstva, što su u taj čas poput vulkana brujala u njegovoj duši, umoli tasta, da pođu na posao.

Cijeli dan i pol su premetali knjige, izložili bilancu. Knjige bile u redu i svud se iskazivao čisti dobitak. No vještu oku Milanovu nije ispodmaklo, da dobitak pada, otkako knjige vodi Milan. Jedno što se knjige vode pogrešno, drugo što se sav primitak, ni izdatak ne vodi točno, daje naslućivati, da bi posao mogao po zlu krnuti. On to odmah dokaza staromu Cipriću, kojemu udari krv u glavu i odmah prizva sina Milana.

— Knjige ti nijesu u redu, zagrmi starac.

— Tko to veli? planu Milan.

— Ja, ustane od stola Tješimir.

— Ti? nasmije se podrugljivo Milan.

— Da, ja, koji nijesam ni Dubinsky, ni Rommer, ni Kontilewska, ni Vacekovka...

Milan se zgrozi. To bijahu njegovi najbolji prijatelji i prijateljice iz Galicije.

— Što hoćeš time reći? uzdrhta Milan.

— Po dužnosti svojoj upozoriti tebe i oca na propast, u koju ćeš survati sebe i svu obitelj.

— Da mi nijesi šurjak...

— Pozvao bi me na dvoboj, je li? A zašto nijesi pozivao na dvoboj, dok si još bio časnikom, — Dubinskoga, s kojim si pronevjerio novac pukovnijske priručne blagajne? Zašto nijesi pozivao u boj Rommera, koji ti je oteo krvavo zasluženi novac ovoga čestitoga našega oca? Zlatni nakiti gospođice Kontilewske i svilene haljine gospođe Vacekovke progutale su također lijepe svote.

— Ti nijesi moj skrbnik!

— Ali sam muž tvoje sestre, koja ima pravo na polovicu imetka.

— Otac je živ, a imetak je naš.

— Tako zar? I ti kaniš ovim knjiženjem i na taki način privrijediti ocu ono, što si potratio u Galiciji?

— Oče, tko je tu gospodar: Ti ili Tješimir.

— Ja.

— Pa onda?

— Pa onda sam ga umolio, da nam to uredi, da mogu napraviti oporuku, jer osjećam, da ne ću dugo više...

— I nijesi imao nikoga drugoga, da ti uredi stvari, nego toga —

— Stani! povikne Tješiimr. Stani, ako Boga znadeš. Ja uvrijeda ne primam i nijesam amo došao, da me vrijeđaju ljudi tvoga kova. Mi se danas zadnji put vidimo i naši su se putovi razišli. — Vi, dragi taste, uzmite čovjeka povjerljiva i uredite stvar, kako mislite. Ja ne pačam više u obiteljske poslove. Za slučaj, da se raskrstim s Jelicom, mislite i na nju.

— Jao, jao! Što je to došlo na moju glavu pod stare dane, lamao rukama starac, da se je Tješimiru smilio, a i Milana ganuo. —Što sam ti skrivio, Bože, svemogući, da me kazniš takim paklenim životom.

Sad je pritekla i tetka, da izmiri rodbinu, no Tješimir se nakratko oprostio i prvim vlakom krenuo kući.

Sva u strahu skočila preda nj Jelica, jer je došao blijed kao stijena, a grudi mu se nadimale, kao da će pući.

— Što je, za Boga, Tješiimre? Što se je dogodilo, da si tako uzbuđen?

— Jelice, zavapi on — izgubio sam tvoga brata, ali sam dobio opet tebe, mila i slatka moja ženo!

Zagrlivši je, tisnuo joj je na rumena usta dugi i žarki cjelov, a ona ga zagrlila kao nikada prije.

Na dugo i široko ispričao joj sada Tješimir sve, što se je dogodilo: kako je brat njezin Milan raskošno živio u Galiciji, kako je protepao svu silu očeva imetka, kako je istupio protiv njega samoga, kad je razgledao poslovne knjige očeve; priznao joj iskreno, kako je upravo njezin brat Milan dao povoda onim strašnim sumnjama, što su ga mučile, da je podvojio o njezinoj vjernosti.

Jelica zaplače i suze htjele da je uguše...

— Sada te opet imam, mila Jelice moja! Na čast im sav imetak. Ti si moje zlato, moje sve imanje i sav moj svijet!

Cjelovom punim zahvalnosti i tople ljubavi nagradila je dobra Jelica dragoga Tješimira.

*

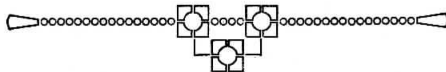
Dobra tetka Sidonija ode skoro višnjem Bogu na istinu. Tužnim srcem ispratili je do hladnoga groba, koji je Tješimir ukrasio prelijepim spomenikom. — Blago onima, koji sveg života svoga tvore dobra djela!

Stari Kuzma proda po savjetu iskusna odvjetnika svoju kuću i trgovinu i sav svoj posjed. Milanu isplati nekih deset tisuća kruna kao baštinu, pa ode svojoj miloj djeci Jelici i Tješimiru, da kod njih u Božjemu miru proživi posljednje dane svoga života. Najveća mu radost bijahu unučići, koje je tetošio srcem, punim ljubavi, radosti i neopisive sreće...

Milan je otišao, kako se doznalo u daleku Ame-

riku, da tamo u novom svijetu pokuša novu sreću. No nikada više nije se čulo o njem ništa.

Guste magle razišle se daleko krajem i digle u zračne visine, zgusnule u teške oblake, koji su zaplovili daleko od Tješimirove kućice. A s vedroga neba sinulo toplo sunašce i zlatnim zrakama blažene sreće, mira i zadovoljstva obasjalo kućicu Tješimirovu, oko koje je bujnije procvalo milobojno cvijeće, a sitne ptičice zapjevale svoje mile pjesmice o tihoj ljubavi i toploj obiteljskoj sreći...

M. Sabić — Vis.

Iz knjige „Mermeri i platna“ Mojsije.

(Michelangelo Buonarroti: S. Pietro in Vinculis u Rimu).

I.

Odkuda, s koje daleke visoči,
u ove uske sašao nizine —
na ovom tvrdom da počine kamu,
ko da na carski zasio je prijesto?

Po kojem krugu zvijezdanih nebesa,
sunce koje upirao zjene
i gleda — onog ispod gordog čela
ko okom zemlju da na posluh kliče?

Pod noge kojem Veličju je pao
i sad će rukom da zamahne jakom,
ko iznad širna da se diže svijeta?

Na kojem tajnom čuo je divanu,
Od koga riječi, što će sada gromke
da s proročkijeh provale mu usta?

II.

Narode, oršći! Sa Sinajske gore,
gdje sam pred silnim Jehovom ja stao,
ko s veličajnih slazeći dvorova,
u ove niske spustio se ravni.

I slazeć plamno gledao je sunce,
ko neumrlim da se žarom puni —
i slazeć zvijezde gledao daleke,
ko da se s nebom razgovara vječnim.

I slazeć riječi prebirao svete,
što blijed u gustom slušao oblaku
ko glas, što grmi i što zemlju stresa.

Narode, oršći! Gnjevni vođ će eto
sad Božje tebi da objavi slovo,
ko isti s neba da se Gospod javlja...

III.

»Iz robskoga sam izveo te doma
i pred Gospodnje te doveo lice —
a ti pred tele kleknuo si zlatno
i zavjet — deset pogazio riječi.

Ja četrdeset probdio sam dana
i četrdeset na Sinaju noći,
ni hljeba jeduć niti pijuć vode —
da tvoje Gospod ne pohodi grijehe.

O, savij glavu, tvrdovrati rode,
do zemlje savij svoju glavu grješnu:
prolazi opet ispred tebe Gospod!

I zavjet primi — deset riječi vječnih,
što Gospod svojom urezao rukom
u kamen tvrdi — tvrdo srce tvoje...«

IV.

»I primi zavjet — zapovijesti deset
od Boga jednog pored svih bogova
da u prah novo ne satarem tele
i kamen ploče opet ne razbijem.

I srce tvrdo smekšaj i razširi
i kao zemlju uzoraj duboku;
u srce meko riječ usadi svaku,
u rodnu grudu ko da sjeme siješ.

I čut ćeš, sjeme kako klije sveto
i niče drvo zeleno i buji
i grane vije krošnate i cvjetne.

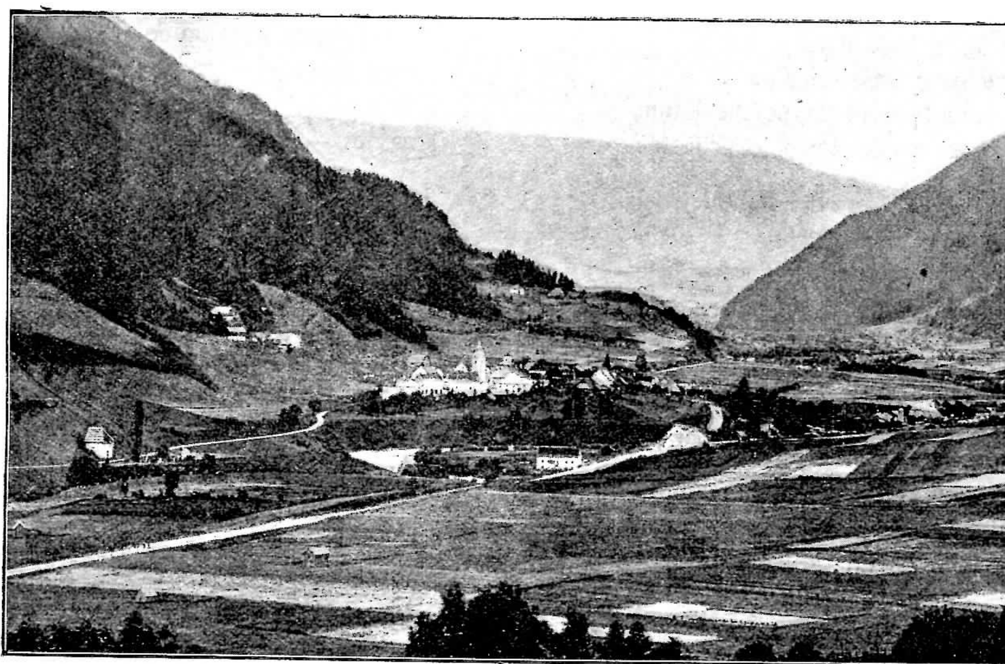
I vijek ćeš svoj u Gospodu da traješ
a onog cvjetnog drveta u hladu
ko Gospodnjega imena u sjeni...«

Ernest Kramberger, — Unzmarkt.

Rimski put u gornjo-štajerskom kraju.

Kako i sada još u Kranjskoj, Koruškoj i u južnoj Štajerskoj Slaveni živu, tako je negda bio i velik dio gornje Štajerske sijelo Slavena. To dokazuju imena mjesta, rijeka i bregova, koja su se, ma iskrivljena, do danas sačuvala. Tako na pr. Auerling od Javor; Feistritz = Bistrica; Gleinalpe od Glina = glinena laz; Grebenzen = Greben; Pöls od Pleso = mlaka; Kraubath od Horvat, Hrbat; Lobming od Lom; Pleschaitz = Plešivica; Olsa = Olša, Jalša i t. d.

Trgovište Unzmarkt.

Rimljani su god. 16. pr. Kr. osvojili ove krajeve. Izgradili su kao kulturni narod lijepe vojne i trgovačke ceste, kako nam to dokazuju mnogi kameni i umjetnički spomenici, nađeni u gornjoj Štajerskoj. Ceste su i naseobine osjegurali tvrđavama. Za vrijeme seobe naroda njihove su naseobine propale od navala Slavena, koji se u ovim krajevima udomiše. Iza dugog opstanka počeše Slavene uznemirivati Avari i Franci, dok su napokon Avari i Franci Karla Velikoga, toga zatora Slavena, osvojili slovensko tlo.

Nu ceste, koje su sagradili Rimljani, opet bijahu niti glavnoga prometa, otkako su prestale bure seobe naroda. Najglavnija cesta rimska u gornjoj Štajerskoj bijaše ona, koja je spajala Virunum na današnjem Bollfeldu u Koruškoj i sadašnji Wels, Olivaba, u gornjoj Austriji. Cesta je prolazila kroz tijesnu dolinu uz rječicu Olsu (Olsa = Olša, Jalša), gdje su god. 112. pr. I. Cimbri i Teutoni uništili legije, kojima na čelu bijaše Knejus Papirius Carbo.

Izišavši iz te doline cesta je vodila, kako i sada, preko Noreje (današnji Neumarkt), onda na današnja mjesta Perchan i Scheifling spustivši se ovdje u dolinu rijeke Mure sve desnom joj obalom do današnjega trgovišta Unzmarkta. Ta se cesta još i danas zove italskom. Unzmarkt bijaše tada po historičaru Momsenu nazvan »Ad Pontem«, važno mjesto, jer je ovdje cesta s desne obale Mure po mostu prelazila na lijevu obalu. Desni je brijeg bio zaštićen utvrdama na visokom obronku, na kojem je spomenuto trgovište, dok je lijevu obalu čuvala jaka tvrđava (castellum) na visokom brijegu pod planinom otkuda je pogled stražara dosegnuo daleko prama sjevernom istoku i prama zapadnom jugu.

Danas stoje na tom mjestu na rimskom temelju ruševine grada Frauenburga, u 13. vijeku sijelo viteza Ulrika Lichtensteinskoga, pjesnika. Isti je Ulrik (rođen 1198. ili 1200., umro 1275.) u ženskoj opravi kao gospoda Venera putovao na konju od Mletaka

— kroz Korušku pa kroz dolinu Mure i preko Semeringa u Austriju, praćen glazbenicima i velikom svojtom. Grobna mu ploča, modrikasto-sivi mramor, na kojoj je isklesano njegovo ime, bijaše rimski spomenik, što su ga prijatelji nekomu Mironius-u položili na grob u tvrđavi (castrum). Rimskih spomenika ima i više oko ruševine i crkve.

Cesta je od »Ad Pontem« išla lijevom obalom Mure po obronku na današnji Nussdorf. I ovdje je nađen i u kuću uzidan rimski spomenik: rogat jarac, kojemu su zadnje noge pretvorene u plitve. Taj je komad ceste sada seoski put do Sauerbrun-Thalheima (Kisela voda). Ovdje je bilo u rimsko doba »Viscellae«. Odavle se uspela cesta na visoku ravan Pölsa i dalje preko planine, gdje se spustila u drugu dolinu idući njom i onda preko bila »Pyrn« do Welsa.

Osim ceste rabili su Rimljani okrajni put iz Unzmarkta (Ad Pontem) u Austriju, i to po obronku uzduž planine pravcem sjeverozapadnim na lijevoj oboli Mure uzbrdice i nizbrdice pokraj današnjih mjesta Lind, Niederwëlz, Pux, Katsch, onda uz potok istog imena preko bila Pöltz i kroz dolinu potoka Pöltz u Austriju.

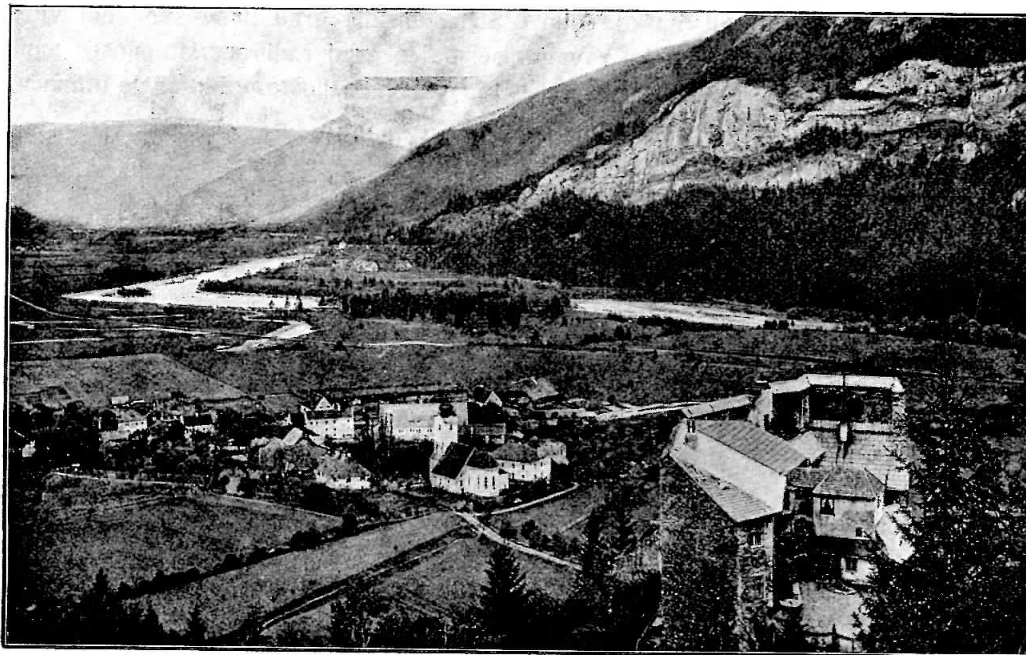
Taj okrajni put sada ljudi od Unzmarkta do Linda malo rabe. Od Linda kroz Niederwölz do mosta na Muri kod Teufenbacha uređen je kao prava i dobra cesta. Od spomenutog mosta do ratarskih zgrada baruna Prankha kod Puxa dobar je kolni put. Barunov je grad Pux na brijegu nov, lijep i prostran. — Blizu njega na strmini, obrasloj gustom šumom, stoje podrtine staroga grada Puxa. Poradi drveća jedva visokom brijegu Pux nalazi se špilja Puxer-Lueg (narod ju zove Puxerloch), u špilji stara gradina. Stazom posutom borovim četinjama uspinješ se kroz šumu, dok izišavši iz nje dospiješ do goleme strmine, nad kojom je ta špilja pukla 180 m. od podnožja. U njoj je za vrijeme kralja Karla Velikoga neki franački mladi vitez Charlot de Chalons sagradio tvrđavu. Godina 1181. spominje nekoga Marchonvarda Chalunskoga, a god. 1232. nekoga Otona de Schalaun-a kao gospodare njezine. Iza 13. stoljeća nestalo je viteza Schalaunskih, grad bude svojinom viteza Pux. Čini se, da je grad radi nepristupnosti napušten već u 15. stoljeću, a pošto je bio sijelo otimača, razoriše ga. Ostalo je od njega još nekoliko zidina. Špilja je do 30 m. visoka i 40 m. duga. U pozadini nalazi se hodnik, vidiš malo zida. Ali iznad borove šume na 1499 m. koji polako pada do 107 m., gdje je udubina puna svježe, hladne vode. Krasan je vidik sa špilje na dubinu Mure i na lijepo visoko gorje daleko na vispoljanu kod Mariahofa i na prugu austrijske državne željeznice, koja se od Unzmarkta amo uspinje do 888 m. visoko.

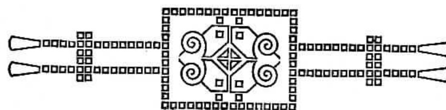
Teufenbach.

Iza ratarskih zgrada vlastelinstva Pux okrajni je rimski put zapušten, ali još uvijek prohodan nuz samostan. Rijetko tko onuda prolazi, a kola jedva koji put odvažaju posječena drva. Posut je pijeskom, mjestimice krupnim i sitnim potočnim kamenjem. Ide

prilično ravno do mosta na Muri blizu sela Trojaha, koje se nalazi na desnoj obali. Od mosta se skreće desno mimo samotne seljačke kuće do ograđene livade. Ako ne pitaš, kamo ćeš, ne ćeš se snaći. Ja bar vrlo dobro poznajem njemačka narječja i ovo štajersko, ipak mi je bilo teško razumjeti, što mi je tumačila žena, koju sam pitao za put. Smijući se, jer je pas na lancu bijesno na me navalio, motala je i plela, te sam tek nakon poduljega ispitivanja razabrao, da se moram popeti preko plota i uskom stazom proći kroz livadu. Tako učinih i prešavši po drugi put preko plota dođoh opet na rimski put. Odavle se pomalo uspinje sve uži dosta visoko na podnožju brijega Pleschaitza (Plešivica), kojemu je visina 1797 m. Ovdje je nekada duboko u prodolu tekla rijeka Mura potpirući podnožje brijega, čiji je vrh zaista plešiv, obrasao samo kratkom žutom travom. Na tom su mjestu stijene priječile prolaz, dok je u dubini šumila rijeka. Praktični su Rimljani razbili stijenu i put si stvorili dvije stotine koraka dug i tako širok, da su samari mogli prolaziti njim. Da se konji ne plaše prolazeći mimo okomite provale, sagradiše zid sve uzduž prokopa na rubu provale. Taj je zid tečajem vremena dakako oštećen i mnogo niži, nego što je nekada bio; to nam pokazuje slika, na kojoj je fotograf posve suvišno prikazao i svoju kćerku. Sad se pomakla Mura od podnožja brijega nekoliko stotina koraka dalje u ravno polje i livade bliže k mjestu Trojah. Prošavši ispod stijena ide put ravno, onda nešto nizbrdice pokraj ruševine Patsch u dol potoka istog imena, te se kod mjesta Feistritz (Bistrica), kako rečeno, skrene na bilo Pöltz i dolom istog imena u Austriju k Dunavu. Okolina je lijepa, osobito lijep vidik prikazujući nam prama istoku gore poviše Teufenbacha na Steinberg. Premda je rimski put od Puxa ovamo, uru i pô, samotan, ipak nije probitačno ovuda prolaziti kada su livade pokošene. Ljudi bo puštaju goveda na slobodu, pa su prolaznicima često pogibeljna.

Rimski put kod Trojacka u Gor. Štajerskoj.

Sane Kurjaković — Karlovac.

Majčina oporuka.

Već su davno treći pjevci
otpjevali ranu zoru,
i slavulji probudili
biele vile — čarnu goru.

Na krevetu bolna mati
jedva čeka bijela danka,
oj, nema joj rujne zore,
u noć bdije bez prestanka.

A, kad granu jarko sunce
iz kreveta viče mati: —
»Amo, djeco — čas je došo
i s vama se rastajati!« —

Do dva sina — ko dvije gore,
uz staricu majku staše,
poljubiše staru majku,
i u duši zaplakaše. —

»Djeco moja, moj živote,
moj izvore, slatki, mio,
i ti si mi presanuo,
i ti si me ostavio!

Ja ću umriet... ali prije,
nego sklopim vjeđe svoje,
izved'te me, da još vidim
ono lijepo polje moje.

Drž'te djeco — drž'te majku,
ovu vašu staru ruku,
jošte prije smrti moje,
da učinim oporuku.« —

I sinovi podigoše
ispod ruku staru majku,
pa ju vode dvorom bijelim,
svoju pjesmu milu bajku.

Na sred dvora stade mati; —
»Tuj vam, djeco, blago vene,
ovdje vam je otac umro,
tuj vam leže uspomene.

Ljubite tu svetu zemlju,
dokle će vam sunce sjati, —
tko poštuje dom očinski,
i njemu će Višnji dati.

Domovina ova draga,
i kućica naša mala,
nek vam bude u pameti,
gdje vam majka umirala....

Ajdmo, djeco — ajdmo dalje,
približuje čas se sneni,
mog života slatki časi
pred menom su izbrojeni« —

Stade mati — u dalj gledi,
niz lice joj suze teku,
usne dršću — ginu, blijede,
ne mogu ni riječ da reku.

Gleda majka svoje polje,
gleda klasje, gdje se vije,
sluša pticu, kako poje,
gleda sunce, kako sije.

Gledala je — i plakala...
na rukama stara mati,
klonu glavom — pa sve kroz plač,
uze opet djecu zvati. —

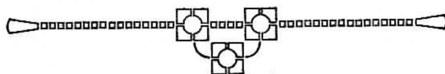
»Djeco, moja — draga, djeco,
čuvajte mi ovo polje,
radite ga — i orite,
neka rodi samo bolje.

To je vaša druga majka,
koja vrijednom sinku rodi,
ljubite si ovu majku,
živit ćete u slobodi.

Ona će vam svega dati,
i vi ćete sretni biti, —
slobode si nemoj, sinko,
ni svog polja ostaviti!

Ljubite se, djeco, moja,
i ne dajte zlobi — jalu,
da razdijeli ovo polje,
da rastrga kuću malu.

Nek vas štiti u životu
ova moja stara ruka, —
s Bogom, djeco, — s Bogom, dome!« —
To majčina je oporuka.

Dr. St. Filipović.

Iz bakteriologije.

Ni jedna znanost nije za tako kratko vrijeme došla do tako epohalnih rezultata kao bakteriologija ili nauа o sitnozornim gljivicama. Za 50 godina se ona tako usavršila i pokazala čovječanstvu i kulturi neprocjenjivo korisnom. A njena korist leži na zdravstvenom i tehničkom području i to u zamašitim i praktičnim stvarima.

Množina se je učenjaka i naučnjaka njome bavila, a i sad se bave, te svi dolaze do novih i interesantnih rezultata, koji sada doduše većinom služe tome, da se obrade neka teoretska pitanja na temelju obilja sabranog materijala. Na gospodarstvenom se polju obrađuju još uvijek vrste mikroba, dakle krupnije stvari, ali se i u zdravstvu istražuju uzročnici nekih zaraznih bolesti, te antiseptična sredstva protiv epidemijskih bolesti, naročito razna cjepila, koja služe za uštrcavanje. Za prvo imamo primjer šarlah i škrlet, zatim dobrac (ospice), granulozu (misirsku očnu bolest), kraste i t. d. Kod životinja se ne zna uzročnik slinavci i šapu, ali će biti sigurno kakov mikrob. Za drugo imamo primjer traženje lijeka protiv sušice i ostalih infekcioznih te opasnih bolesti. U tehničkom se pogledu istražuje bakteriologija sira i vina, te se traže najbolje kvasinke za vrijenje vina.

Od učenjaka su se mnogi proslavili u bakteriologiji, ali su sve daleko nadmašili Pasteur, R. Koch i Chr. Hansen. O njihovom ćemo radu još napose koju progovoriti.

Odmah ćemo na početku o praktičnoj koristi ove mlade znanosti. Ne treba nam daleko sezati, jer možemo reći da na pr. kuge ni kolere danas više nema, zatim su i druge razne infekciozne bolesti vanredno oslabljene, kao što su boginje, koje se od kolere mnogo ne razlikuju, tifus, sve te bolesti su okovane teškim željezom i zatvorene sedmerim ključevima, one nisu više strah i trepet čovječanstvu. Sve su to zasluge bakteriologije, koja je protiv tih i ostalih sličnih bolesti našla lijekove, i to veoma uspješne lijekove. Milijuni su i milijuni ljudskih života spašeni zaslugama bakteriologije, po cijelom kulturnom svijetu se ljudstvo njenim tečevinama brani.

U Beču je na pr. u srednjim kotarima prvo umiralo oko 30% djece u prvoj godini života, dok nije »bečka mljekara« počela pripravljati svoje higijensko mlijeko za djecu. Od to doba umire samo 15% djece, ali je sigurno, da će se i taj procenat smanjiti. To znači mnogim tisućama ljudskih stvorova spasiti direktno život. Kojoj se pak znanosti ima pripisati, da se je danas ljudski život produljio, da je dulji poprječno nego što je prvo bio? To se dokazalo u Njemačkoj, to se ima u prvom redu pripisati bakteriologiji. U tehnici su opet postignuti vanredni uspjesi kulturom, njegovanjem najboljih mikroba i to u pivarstvu, maslarstvu te produkciji spirita. Nebrojeni su se milijuni stekli upotrebom valjanih kultura od mikroba naročito u tim granama.

Do sada su nepoznati učinci mikroba u zemlji. Ali da su oni, barem dijelom, od velike koristi za poljsku produkciju, o tom se ne sumnja u učenjačkom svijetu. Poljodjelska bakteriologija je kao i medicinska veoma opsežna, pa se sada bavi proučavanjem mikroba u mliječnim produktima, zatim u zemlji i gnoju. Tu se ona zanima najviše za pretvorbu dušičnatih i ugljičnih spojeva.

Nebrojene su i velike knjige dosada napisane o bakterijama i njihovim svojstvima, o njihovoj koristi, a naročito i šteti, te o borbi protiv njih u potonjem slučaju. Mnogi se znanstveni instituti intenzivno bave bakteriologijom, među koje spada u prvom redu Pasteurov institut u Parizu i Behringov u Marburgu u Njemačkoj, zavod za infekciozne bolesti u Berlinu, te instituti na raznim svjetskim univerzama. Zato se nije čuditi, što se neprestano nove i raznovrsne stvari o mikrobima doznavaju, i to u časopisima, novinama i knjigama.

Može se reći, da je bakteriologija znanost, u kojoj ima najviše i najvećih praktičnih pitanja, koja su i za čovjeka s manjom naobrazbom interesantna.

Daleko smo od misli, da smo s to par riječi dovoljno naglasili važnost i korist bakteriologije. To nam nije ni zadaća. Tokom će se kasnijih rasprava moći opet vidjeti, kolika je njena vrijednost. No sigurno će nas zanimati i kratka historija bakteriologije, pa evo kratkog izvatka iz nje.

Povijest bakteriologije.

Bakteriologija ili mikrografija se bavi sitnim gljivicama, koje se mogu vidjeti samo pod jakim povećanjem, dakle mikroskopom. Radi toga nije čudo, što se je bakteriologija počela istom onda razvijati, kad se je otkrio sitnozor. A ta je sreća zapala Hansa i Zahariju Jannsena, oca i sina, u Middelburgu u Holandiji. Oni su se bavili brušenjem stakla za naočare, pa su oko god. 1590. spojili staklene leće tako, da to možemo nazvati prvim mikroskopom. Ali ta dvojica nisu tražila nikakovih mikroba.

Ta je zadaća zapala Holandijca Antonija Leeuwoenhoeca (čit.: Leuvenhuka). Rođen 1632. u Delftu, bio je naučnik u jednoj trgovini platnom i suknom u Amsterdamu, pa je tu naučio brusiti i staklene leće. Taj je posao nastavio, kad je došao u svoj rodni grad, pa je mogao napraviti leće, koje su povećavale i do 150 puta. To je dovoljno, da se mogu vdjeti pivske kvasinke. Pomoću tih leća našao je on, da biljke imadu stanice, a promatrajući i druge stvari, opazio je, da u biljkama, koje se rastvaraju, imade mnogo malih bića, koja se živahno giblju. On ih je zato smatrao životinjama, a nazvao ih infuzorijima, jer se latinski zove rastopina infusio, a te su životinje nalazile u takovim rastopinama. Leuvenhuk je dapače i nacrtao te svoje mikrobe i to u 6 sličica, pod koje je napisao: »Anno 1683. multa exigua admodum animalcula, jucundissimo modo se moventia», što znači: »God. 1683. mnoga, vrlo sitna (bića) poput životinjica, koje se vanredno veselo giblju.«

Leuvenhuk je našao one vrste mikroba, koje danas nazivljemo bacilima, kuglicama (kokama), spiralama i sarcinama, te velike nitaste bacile. Dakle sve glavne današnje forme. On je vidio i kvasinke pod mikroskopom (jer je imao i mikroskop) i to godine 1680. Vidio je, da one sastoje od kuglica. No nije došao do toga, da kvasinka klije i raste u mladoj pivi. Dalje je on pripisao postanak tih kvasinaka mlivu, koje se upotrebljavalo za pripravu mlade pive. L. je umro 1723. god. S pravom ga nazivlju »ocem bakteriologije.«

No iz skoro nepoznatih je razloga bakteriologija morala čekati dobrih 150 godina, dok je na nju došao red. A trebalo je samo zagrabiti kao u kakovu čarobnu posudu, pa da nađeš, i ako ne novi svijet, a to njegove dijelove, pri čem je slava bila sigurna. To se je moglo bez poteškoća, jer glavno pomagalo, koje je bilo potrebno, dobar mikroskop, bio je već pronađen. Leuvenhuk je vidio »jucundissimo modo se moventia«, a ta spadaju svakako među najmanje mikrobe, za koje je potrebno povećanje preko 600 puta. Kako je pak L. sastavio tako fin mikroskop, toga ne znamo kazati.

Ali učenjački svijet nije u to doba mirovao, nego se je bavio nekim mikrobiološkim pitanjima, koja su mu kako se čini bila svratila svu pozornost na se, pa je bakteriologija ostala sasvim u pozadini. Tek se je medicina za nju nešto interesirala, no kakovih znatnih uspjeha nije polučila. M. A. Plenciz, bečki liječnik, bio je jedan od onih, koji su se htjeli okoristiti L.-ovim pronalazom, no mikroba, kako se čini, nije našao nikakovih. On je označio gnjilenje opisom, koji je više naličan na dosjetku, nego na znanstvenu definiciju (u djelu »Opera medio-physica« god. 1762.). On kaže naime, da gnjilenje onda nastane, kad se u dotičnoj stvari pojave crvolika bića, od čijih se sekreta tekućina muti i smrdi. Dobro je jedino to, što je ipak opazio, da tu rade ne samo kemijski procesi, nego i biološki, naime sitni stvorovi.

No sve uzalud, to se je razdoblje radije bavilo pitanjem, odakle ta sitna, mikroskopska stvorenja, zatim fermentima, kao i definicijom vrenja. Osobito je prvo pitanje bilo zavitlalo nečuvenom burom, polovicom 18. vijeka se je bio razvio tako žestok boj, da ga možemo među najžešće bojeve ubrojiti, što ih je prirodna znanost ikada vidila. Potrajao je 100 godina. Mi ćemo se zato ukratko tim stvarima zabaviti, to više, što je i nedavna prošlost bila pod njehovim utiskom. Taj boj o generaciji spontanei trajao je sve do Pasteura, 60-ih godina prošloga vijeka, kad je počeo njegov genijalni duh da stvara modernu bakteriologiju.

1. Generatio spontanea. Ovo je pitanje bilo razlogom dugotrajnom boju, pa je imalo velikih prijatelja i nepomirljivih protivnika. U čemu ono sastoji? Gen. spont. znači, da iz neživih stvari mogu nastati živa stvorenja, recimo mikrobi, crvi, buhe, muhe, pače i miši. To su tvrdili zastupnici te teorije. Od naročitih prijatelja spontane generacije moramo spomenuti anglikanskog svećenika Needhama. — Još prvo njega je postojala ta nauka, koja se još nazivlje i gen. aequivoca ili heterogenea. Prvo ime, gen. spont. znači: samorodstvo, drugo, gen. aequiv.: nejednako rodstvo, jer od mrtvih stvari nastaju živi stvorovi, koji se formom i materijom razlikuju od mrtvih, dok gen. hg. znači raznorodstvo. Prvo Needhama tvrdio je inače uvaženi kemičar van Helmont, da se i miševi mogu nekako umjetno stvoriti, pa je znao i recept za to.

Da je N. osobito uspio i imao dosta pristaša, te da je požeo i mnogo priznanja, razlogom je njegov pokus, koji je objavio god. 1745. A evo, kako je radio. Mesne bi spirine kratko vrijeme kuhao u boci, koju bi onda čvrsto zatvorio, pa ostavio više dana ili nedjelja, da stoji. Kad bi otvorio, voda bi bila mutna i zaudarala bi, u njoj su se pokazivale mrvice taloga. Onda bi kazao, da u tom smradu imade infuzorija, pa je tu pojavu ovako tumačio: »Jaja« su se od »infuzorija« morala pri kuhanju svakako ubiti, a kad se je boca zatvorila, svakako nisu mogla druga jaja unutra doći. Odakle onda infuzorije, ako nisu same od sebe, odnosno ili iz tekućine nastale?

Tko se je dakle mogao takovu dokazu protiviti?! Kao osobiti protivnik Needhamu i heterogenizmu pojavio se je opat Spallanzani, koji je god. 1765. u svojoj disertaciji pobijao gen. spont., naročito Needhama. On je dokazao, da one infuzorije potiču upravo iz zraka, koji nije dovoljno ugrijan, dok je on svoje infuzije ili tekućine vario i po $3/4$ ure, pa nije mogao

konstatirati nikakovih infuzorija. Taj dokaz moramo i danas priznati valjanim, a protivan je Needhamovu postupku u dvije točke: prvo, što je N. samo kratko vrijeme vario, a drugo, što je bocu istom iza varenja zatvarao, što prvo nije mogao učiniti, jer bi mu bila pukla. Onda je ova druga okolnost bila dovoljno, da iz zraka u bocu napadaju »infuzorije« ili bakterije, kako ih danas zovemo, pa makar tekućina bila i dosta vruća, mogle su one ostati na životu, jer su se mogle neke sačuvati na zraku, dok se tekućina ohladi. Došavši zatim u hladnu tekućinu, razvile su nesmetano svoje neograničeno množenje i rastvaranje tekućine. No danas možemo s punim pravom prigovoriti i prvoj točki: I ako je N. vario infuziju, nije to bilo dovoljno, da ubije i s p o r e ili sjemenke stanovitih mikroba, koji su se onda kašnje mogli sasvim lijepo razvijati i N-a prevariti, da su nastali sami od sebe.

Pristaše generacije nisu ni Spallanzaniju vjerovali, nego su nastavili svoju igru riječima, i rekli, da je previsoka vrućina, koju je Sp. »izvolio« upotrebiti, pokvarila zrak u boci, pa se razumije, da se infuzije nisu mogle razviti.

God. 1836. objavio je Fr. S c h u l z e svoj dokaz protiv generacije, koji je sastojao u tom, što je on svoju infuziju dobro svario i onda vještim načinom, koji ovdje nije vrijedno opisivati, kroz nju provlačio hladan zrak, koji je prvo prošao kroz koncentriranu (cijelu) sumpornu kiselinu. On dakle zraka nije nikako grijao, nego upotrebio ono, što danas zovemo antisepticum, naime sredstvo, koje ubija mikrobe, a takovo je sredstvo upravo izvrsna jaka sumporna kiselina. Schulze nije mogao opaziti, da bi se i kod njegovih pokusa razvijali talozi i u njima mikrobi, i ako su imali u boci upravo izvrsnu hranu, masnu i bijevnu. Nisu se mogli za to razviti, jer su bili u klici ubijeni.

1839. dolazi Th. S c h w a n n svojim radom, ali je i on protiv heterogizma. On je tekućinu svario, kroz nju provukao visoko ugrijan zrak, a tekućini je pridodao i otrova.

No i to je bilo uzalud, i njemu su heterogenisti prigovarali, navađajući, da se je zrak morao grijanjem u sastavu promijeniti. Isto što su rekli Spallanzaniju. A i Schulzu su prigovorili, da se i kod njega mora zrak promijeniti onim provlačenjem kroz kiselinu.

Što se je moglo sada drugo raditi, nego izvesti pokuse, da se ništa ne može prigovoriti. To su učinili g. 1853. D u s c h i S c h r ö d e r. Oni su sisali zrak, prvo nego što je došao u bocu, u kojoj su svarili stanovitu tekućinu, kroz cijev, u kojoj je bio čep od pamuka. Tim je pao prigovor heterogenista, da se zrak silom mijenja. A kad se je, prošavši kroz pamuk, dostao u bocu, nisu se uopće nikada ni pojavile infuzorije, odnosno njihovi učinci, jer se oni ni tako nisu mogli vidjeti.

I ako je to bilo god. 1853. nisu se ni ta dva učenjaka mnogo zanimala za ono, što prouzrokuje postanak infuzorija, kad dođe u tekućinu. Dapače im nije dolazilo na pamet ni pitanje, je li taj medium plinovit ili tvrd. A to je bilo barem lako ustanoviti: kad nije prolazilo kroz pamuk, moralo je biti nešto tvrdo. Interesantno je i to, što se je mlijeko na pr. kvarilo i onda, kad bi se svarilo, a zrak kroz vatu procijedio. Kako su to u ono vrijeme tumačili? Rekli su jednostavno, da se jedna vrsta substance (ovdje mlijeko) već i onda, kad kisik ima slobodan pristup k njoj, može rastvoriti, t. j., da se u njemu stvaraju sitna, nepoznata bića, pa makar se zrak prvo toga procijedio, a o drugim su stvarima rekli, na pr. o neprovreloj pivi, da trebaju i one stvari, što se može pamukom zapriječiti ili vatrom uništiti, da u tekućinu ne dođe. Schröder je doduše mislio, da su te nepoznate sablasti nekakovi »zameci« ili pak kakova kemijska tvar, no je li jedno ili drugo, veli »neka stoji«.

On je i kolega mu skrivio nasuprot, da su heterogenisti dobili dokaz za se, budući da su ustanovili, da ima tekućina, koja se ipak pokvari, i ako se zrak filtrira ili ugrije. Naravno da su to protivnici opazili i s veseljem pozdravili, te se opet uzmiješali i izazivali znanost.

Koga da ne zaboli glava od takova miješanja? Stoljeće i po, pa ništa sigurna. Može li se čovjek čuditi, što se je i sama pariška akademija tek preko volje i s ustručavanjem dala na pitanje samorodstva, a to u januaru 1860. Ona veli raspisujući nagradu: Da se pokuša uspjelim pokusima baciti svijetlo na pitanje samorodstva. Ona je daleko od toga da traži ikakovo riješenje, nego je zadovoljna i s uspjelim pokusom. Ko je dakle junak, da na mejdan iziđe?

Taj se je ipak našao. Da se obori nesnosna i bezumna teorija, odnosno fraza o prarodstvu, nije više trebalo dugo čekati, to se je dogodilo i to drugim putem neg što se je dosada njime išlo. Ovo je pitanje riješeno početkom god. 1862. Taj je gordijski čvor presjekao P a s t e u r, prvi svjetski bakteriolog.

Istraživaoci su prije njega uvijek mislili, da je glavna stvar ubiti sve zametke u zraku, koji dolazi u tekućinu, kojom se kuša. No niko se nije pitao, je li i sama ta tekućina dovoljno sterilna, naime je li dovoljno pokvarena, da se doista uništi sve, i mikrobi i zameci im, izuzevši doduše Spallanzanija. Kako to? Dotadanji se učenjaci nisu radi toga za to brinuli, jer su mislili, da kad ni jedna životinja ni biljka ne može izdržati toplinu od 100° C, onda sigurno ne će ni zameci spontane generacije moći izdržati tu toplinu. Pa čemu, da se tekućina previše grije? I ako se je još savremenik Spallanzanijev Ch. Bonnet pitao: Je

li ipak sigurno, da nema nikakovih životinja ili jaja, koja bi mogla izdržati toplinu vruća pepela, a da pri tom ne izgubi život ili rasplodnost?« nije nitko drugi zapeo o to pitanje, a još je manje kome padalo na pamet, da barem tezu o njemu postavi.

Ta je misao ipak snašla Pasteura, kad je počeo rješavati ovo pitanje. Njega su doduše prijatelji Dumas i Biot ozbiljno odvraćali, da se te proklete generacije ne hvata, jer da sigurno ne će moći ništa valjana dokazati. No on ga je napokon riješio: S v a k a s e s t v a r m o ž e o s l o b o d i t i o d z a m e t a k a, a k o s e d o v o l j n o v r e m e n a g r i j e p r i p o t r e b n o j t e m p e r a t u r i. Ta se stvar ne će rastvoriti, nego će se držati nepromijenjena i cijelu vječnost, ako u nju samo ne dođu klice iz zraka. Razlog pako, zašto se neke stvari moraju dulje druge kraće vremena grijati, bijahu i jesu s p o r e, koje nisu kod svih bakterija jednako tvrde niti otporne proti visokoj temperaturi. To je istom R. Koch početkom 80.-ih godina pravo dokazao.

Naravno, da je tu heterogenistički prigovor protiv visokoj temperaturi bila prva »poteškoća«, koju je trebalo odmah oboriti. To je Pasteur i učinio i to vrlo jednostavno: On je u dotičnu tekućinu usuo klica, odnosno stvari, u kojima ih ima i tekućina se je promijenila, klice su se u njoj sasvim lijepo razvijale. Da su te klice materijalne, da faktično postoje i da nisu plinovite, dakazao je Pasteur posebnom bocom, o kojoj ćemo prilikom kasnije još koju spomenuti i koja se i danas mnogo upotrebljuje u tehničkoj mikrologiji.

Čovjek bi sada rekao, da će se heterogenisti umiriti i položiti svoje staro oružje, da će se odreći svojih nerazumnih tvrdnja. Ali oni toga nisu učinili, oni nisu svoga mnijenja promijenili, nego samo bojno polje. Više nisu doduše mogli tvrditi, da iz anorganskih tvari postaju organske, ali su došli do jedne nove teorije, koju se je B è c h a m p usudio još i god. 1883. iznositi na javu i to u jednoj debeloj knjizi. Tu je dokazivao stanovitu teoriju o m i k r o z i m i m a, naime veoma sitnim zrncima u kvasinkama, za koje su tvrdili, da mogu vjekove izdržati, a da ne izumru. Istina je doduše, da u kvasinkama ima takovih sićušnih zrnaca, ali rečenom svojstvu nema ni traga.

Međutim je to bio ipak pošljednji trzaj generacije. Silni napredak eksaktne bakteriologije uništio je tu besmislicu već odavno, pa se je sjećamo tek kao kakova događaja iz starih vremena.

2. V r e n j e. Ostaviš li kakovo slatko jelo, ili uliješ li meda u posudu, u kojoj je bilo vino ili pivo, svugda ćeš vidjeti neko vrenje, razvijanje plinova, miris po alkoholu, te kiseo okus, kakov prvo nisi mogao na tim supstancama ustanoviti. Te se stvari dakle stanovitim načinom mijenjaju i to učinkom nekih gljivica, kako danas znamo. Kod vina je napose izraz »vrenje« i kod običnog naroda dobro poznat, pa se taj prirodni proces znade od najstarijih vremena, te se nije moglo zamisliti, da bi vino nastalo bez vrenja, a tako je i danas.

U srednjem su vijeku nazivali vrenje: »f e r m e n t a t i o«, a fermentom se zvala svaka stvar, koja može pobuditi kakovu kemijsku reakciju, kako to danas zovemo. Doda li se na pr. moštu taloga sa dna kace s provrelim vinom, počet će on živahno vreti, jer je dobio dobar ferment. Danas znamo i to, da su taj ferm. stanovite kvasinke. U starije doba nisu znali za te mikrobe, pa se je mislilo, da je vrenje samo vrijeme čišćenja, na pr. kod vina, to više, što se ono događalo uz izlučivanje taloga i pjene, dok je tekućina u srijedi bila čista. Radi su prvo označivali taj talog naprosto sekretom vina ili pive imenom foeces vini, resp. cerevisiae. Takovo je bilo mnijenje, pa je poznato, da ga je zastupao i monah B. V a l e n t i n u s, početkom 15. stoljeća u Erfurtu.

Spomenut ćemo od starijih definicija S t a h l o v u, jer je slična Liebigovoj, koja je bila postavljena 140 godina iza prve. Stahl kaže, da je gnjilenje i vrenje neko nutarnje gibanje u dotičnoj tvari, pa da može preći na slična tjelesa, koja su mirna, ali za takovo gibanje disponira.

Početkom je prošloga vijeka došao Gay-Lussac, znameniti učenjak, na misao, da se vrenje ne može početi bez kisika, pa je ta misao neko vrijeme zanimala učenjake. Kašnje se dokazalo, da se vrenje može sasvim lijepo i bez kisika obaviti, ali je bolje, da i njega mikrobi dobivaju.

Napokon su 30.-tih godina pr. vij. došla tri učenjaka do začetnika vrenja, oni su našli, da su to kvasinke. Ta su trojica: Cagniard-Latour, Th. Schwann i Fr. Kietzing. Oni su radili u isto vrijeme, ali neovisno jedan o drugom. No i prvo njih su neki opažali kvasnike pod mikroskopom, pretražujuć pivo. To su bili god. 1818. Nijemac E r x l e b e n i 1822. P e r s o o n, a 26. D e s m a z i é r e s. Od gornjih triju učenjaka napose ćemo navesti C.-L a t o u r a, koji je pomnije studirao kvasinke, pa svoj rad 1837. god. prikazao pariškoj akademiji. Kako su ti njegovi nalazi veoma interesantni, navađamo ih ovdje ukratko:

1. Pivska se kvasinka sastoji iz malih kuglica, koje se mogu množiti, pa su zato organski stvorovi, a ne mrtva kemijska tvar, kako se to dosada mislilo;

2 Čini se, da ta tjelešca pripadaju bilinskom carstvu i da se množe na dva načina;

3. Čini se, da na sladornu rastopinu tako daleko djeluju, dok su živa, iz čega se može s mnogo vjerojatnosti ustvrditi, da se njihovim radom stvara

ugljična kiselina i da sladorna rastopina prelazi u alkoholnu tekućinu.

Toj se trojici učenjaka ozbiljno usprotivio god. 1838. L i e b i g, izdavši svoju teoriju, kojom tvrdi, da je vrenje čisto kemijski proces, pa da mikrobi, napose kvasinke, nemaju pri tom nikakova odlučna posla. Na to je slijedila žestoka borba, skopčana s porugom sa strane Liebigove. On je pojmio vrenje kao molekularno gibanje, koje se može s tijelom, koje se rastvara i prema tome stoji u gibanju molekula, prenijeti na drugo tijelo, kojemu molekuli ne stoje previše čvrsto jedan uz drugi.

Otpor Liebiga i sumišljenika mu, trajao je punih dvadeset godina. To je bila prava borba, koja nije mogla ostati bez ironije i satire. Osobito se je u tom odlikovao Liebig, komu nije nitko bio toliko velik, da ga ne bi napao najuvredljivijim načinom, samo kad bi se dopalo njegovom bijesu i oporbi. Njegov je prijatelj bio u tom i W ö h l e r, samo u znatno manjoj mjeri. Tako piše on 20.X. 38. Berzelinsu: »...... istotako ćeš naći u jednom od slijedećih svezaka šalu, koju smo ja i Liebig sastavili pod titulom: odgonetnuta tajna alkoholnog vrenja, persiflaža najnovijih mikroskopskih otkrića o tome. Sigurno ćeš se smijati našim smušenim idejama, i ako se treba bojati, da ti ne ćeš sasvim odobriti, da se takova šta štampa u znanstvenim novinama.« Pa je dojsta i izašla ta poruga, puna duhovitosti, ali i najveće prostote, i to u »Analima za Farmaciju«, sv. 39. 1839.

Bila je dakle cijela struja u to doba, koja je bila protivna mišljenju, da se organski spojevi ne mogu stvarati bez životne snage, bez životnih procesa biljaka i životinja. Wöhleru je bilo pošlo za rukom još g. 28. da kemijski napravi mokraću, što je bilo veoma čudno dotadanjem učenjačkom svijetu. To je potaklo Liebiga i ostale, da se baš ozbiljno usprotivi i nauci, da alkohol ne bi mogao nastati drukčije, nego djelovanjem kvasinaka, koje pak nisu ništa drugo nego biljke. Oni su držali za to, da se i alkohol, inače organski spoj, može stvoriti i kemijski. A naročito da on u raznim pićima mora nastati čisto kemijski.

Liebig je doduše priznavao, da se bez kvasinaka može izvesti vrenje, ali nije htio priznati, da one imadu usta, želudac i crijeva, kako se je rugao u spomenutim analima. On je kvasinka držao za ferment, koje sastoji od bjelančevina, što je pošljednje i analizom dokazao.

Nao i tu je Pasteur donio dokaz, proti kome se je Liebig osjećao nemoćnim, pa je pače pod konac života, 70.-ih godina pr. vij., i on drukčije mislio.

Pasteur je imao donekle krivo sa svojim tumačenjem vrenja. On je držao, da vrenje nastaje za to, što organizmi, osobito kvasinke, traže kisik u supstancama, koje oni rastvaraju. No to je bilo krivo, jer na pr. i bacili, koji produciraju octenu kiselinu, stvaraju vrenje, a da ipak ne trebaju kisika iz same tvari nego rade na površini vina u sudu.

Malo po malo se nauka o vrenju, koja je poput heterogenizma bila jedna velika znanstvena struja kroz par vijekova, ustalila, pa danas imamo već sasvim logičnu i dokazanu izgrađenu nauku, kao i zakone o vrenju. No bitnost se stvari ni danas ne pozna. Da su e u x i m i, koji su u mikrobima, pri tome glavni faktori, sigurno je, no kako oni rade, to više što im je radna snaga neograničena, još se ne zna.

3. E n z i m i i f e r m e n t i. Jedeš li svaren krumpir, opažaš iza kraćeg žvakanja, da ti je u ustima slatko poput šećera. To nije ništa drugo, nego pravi slador. Škrob ili štirka, što je u krumpirima, pretvoren je u slador i to pomoću jednog posebnog enzima, koji se zove p t y a l i n, i koga imade u ljudskoj i životinjskoj pljuvački, osobito kod svinja. Svinja može iz 5—6 kg krumpira napraviti skoro 1 kg sladora u kraće vrijeme. Ptyalin dakle pretvara škrob u slador. U želucu opet ima jedan drugi enzim, koji bjelančevine pretvara u peptine, a zove se p e p s i n; u tankom crijevu ima enzima za pretvorbu štirke, bjelančevine i masti. Ako iz brašna od proklijalog ječma izvučeš sastavine toplom vodom, možeš i tim pretvoriti svarene krumpire u slador. Tako se radi pri produkciji spirita, bez toga se ne bi mogao spirit dobivati. U dotičnoj je tekućini jedan enzim, koji se zove d i a s t a z a. Nju su našli još god. 1833. P a y e n i P e r s o z.

Pljuvačku i rečenu tekućinu, te želučane i crijevne sokove mogli bismo u tom slučaju nazvati f e r m e n t i m a za pretvorbu štirke u slador u oba prva slučaja, te želučani sok za pretvorbu bjelančevina i t. d. Svi se ti fermenti, osim diastatičnog, razvijaju u tijelu životinje. Ali ima i takovih enzima, koji nastaju od mikroba, te koji se stvaraju u odraslijim biljkama. Na pr. slador se pri produkciji spirita pretvara u alkohol pomoću enzima m a l t a z e, koja se opet stvara u kvasinkama, što u toj produkciji upotrebljuju. Ovdje se zove cijela stvar, u kojoj su kvasinke, fermentom za pretvorbu sladora u alkohol, naime ferm. za alkoholno vrenje. K r u š n i k v a s ima u sebi nebroj kvasinaka, koje služe za pretvorbu štirke u slador u kruhu, dok se kvasa. Zato se može krušni kvas sasvim zgodno nazvati fermentom za sladorenje kruha.

Isto tako ima u siru raznih bakterija, koje pomoću svojih peptonskih enzima pretvaraju kazein u probavljive supstance, u prvom redu u peptone, dakle kao i u želucu. Svi enzimi mogu neograničenu množinu neke tvari pretvoriti u dotični jednostavniji produkt. Ali kako se u praksi ne može čekati, da mali kvantum enzima sve preradi, dadu se uvijek dovoljne množine fermenta, recimo u fabrikaciji se spirita

upotrebi par postotaka od proklijalog ječma i svareni i smrvljeni krumpir. Enzim je dakle tvar, koja zapravo radi, a ferment ona stvar, u kojoj ima takovih enzima. Enzimi spadaju u bjelančevine.

Pasteur.

Najveći bakteriolog, jedan od najgenijalnijih učenjaka uopće i jedan od najkorisnijih muževa za čovječanstvo, što ih je do sada bilo, jest bez sumnje Pasteur. On se je proslavio nizom znamenitih otkrića na području higijenske i tehničke bakteriologije. Zato ćemo u kratko navesti rezultate njegova znanstvenog rada.

On se je rodio koncem 1882., a umro pod konac 1895. Rodom je Francez, pa je u Franceskoj živio i radio, i to u Parizu.

Pasteur je jedan od onih učenjaka, što su se najviše bavili teorijom vrenja, pa je u pivarstvu i vinarstvu došao do krasnih rezultata.

Jedno od najvećih njegovih djela jest pronalazak cjepilo (seruma) protiv pasje bjesnoće. Poznato je, kako je ujed od bijesna pseta opasan po život čovjeka. Pasteur je našao tome lijek, koji sastoji iz smrvljene moždine iz hrptenjače pseta, koje se umjetno inficira (uštrca) bjesnoćom. No Pasteuru nije tu prošlo bez boja, a jedan od najvećih protivnika bio mu je slavni bakteriolog R. Koch. Na koncu je Pasteur pobijedio, jer je imao neoborive dokaze u rukama, pošto je svoju metodu brzo poljepšao, a bezbrojni su mu uspjesi bili jasni i protivnicima. Ovo cjepilo, kao i ono protiv bedrenice i svinjskog vrbanca bili su razlogom, da se osnuje posebni zavod: Pasteurov institut u Parizu, koji se je bavio osim ostale bakteriologije i produkcijom tih cjepila. Oba pošljednja cjepila sastoje od mikroba dotične bolesti, koji su na drugim životinjama oslabljeni, pa se onda govedima i svinjama uštrcavaju, koje su onda sigurne protiv te bolesti, kad pretrpe ovu prvu manju. P. institut je osnovan 1888. narodnim novcem od 2 milijuna franaka.

Pasteur je izmislio i novi lijek protiv boginja. Prvo njega je još koncem 18. vijeka pronašao protiv te smrtonosne bolesti jedno cjepilo engleski liječnik Jenner, i to je sastojalo od kravljih boginja. Pasteur je došao na genijalnu misao, ne bi li se moglo začetnike te bolesti u kojoj životinji oslabiti, za koju ova bolest nije opasna. On je to činio i s bacilima svinjskog vrbanca, koj je ucijepio kuniću, a iz ovoga onda u svinje, koje su doduše poboliievale od toga, ali su zato bile protiv pravom vrbancu sasvim sigurne, dok bi inače velikim postotkom propale. Sada se je razvila prava borba protiv vrbanca u Francuskoj, gdje su imali krasne uspjehe. Dok je ondje godišnje bilo do 20% gubitaka na svinjama od samog vrbanca, spao je taj procenat na 1½, kad se je počelo cijepiti.

Isto je tako našao P. lijek protiv bedrenice, veoma opasne bolesti po goveda. Uzrokom joj je stanoviti bacil (bacillus anthracis), koji ima otporne spore protiv topline. P. je pala sretna misao na pamet, da te bacile kultivira kod visoke temperature, pri kojoj oni moraju oslabiti. Ako se takovi bacili ucijepe govečetu, obolit će, no propasti ne će; kašnje, kad bi ga snašli pravi bacili, biće ono otporno, bolest ga ne će moći svladati, dogodilo se to u razdoblju od nekoliko mjeseci iza cijepljenja. Radi toga se mora cijepljenje opetovati. Pasteurov je recept kasnije popravio Lobernheim. Kako je bedrenica česta i opasna bolest, ne može se dovoljno procijeniti ni ovo otkriće Pasteurovo.

Dalje je našao P. cjepilo protiv šustavca (Rauschbrand) kod goveda. Zato se upotrebljava meso, koje je inficirano bacilima od te bolesti, pa se onda osuši i preko 100° C grije. I ovaj bacil ima otporne spore, te spada u grupu bacila maslene kiseline.

Te sve rečene uspjehe postigao je P. iza godine 1860. — G. 1857.—1860. bavio se je on naukom, koju je popunio i usavršio, pa i Liebigu dokazao, da se bez mikroba ipak ne može biti pri produkciji alkohola i octa. (Nije suvišno uzgred spomenuti, da je P. vazda kultivirao bakterije u zgodnim tekućinama poput Spallanzanija i ostalih, dok je istom R. Koch početkom 80.-tih godina došao na vrlo zgodnu misao, da se za tu svrhu upotrebe krute tvari, kao želatina, ogar, krumpiri i t. d., pri čem se ta hraniva naravno valjano priprave).

Od Pasteura potiče i novi način konzerviranja hranivih tekućina: pasteurizacija, koja se danas svugdje u mljekarstvu upotrebljuje za konzerviranje mlijeka i vrhnja, često u vinarstvu i u drugim slučajevima. Pasteurizirati ne znači ništa drugo, nego tekućinu ugrijati do stanovite temperature, koja se utvrdi pokusima, usvrhu, da se u njoj ubiju sve žive bakterije. Spore ostanu obično pri tom netaknute. To se grijanje može obaviti na jedan ili više puta. Kod mlijeka se obavlja na jedan put i to kod 85—90° C. Može se ista svrha postići, da se više puta ugrije mlijeko kod neke niže temperature, pri čem se prvi put ubiju svi živi organizmi, a spore ostanu, koje onda do drugi put proklijaju, pa se grijanjem klice (= mikrobi) ubiju. Pasteur je naročito taj posljednji način rabio; no to bi u mljekarstvu bilo veoma nezgodno, pa se zato upotrebi momentana temperatura od 85—90° C.

80.-tih se je godina P. proslavio našavši začetnika posebne bolesti na svilenim bubama,

koja se je bila pojavila u južnoj Franceskoj, te načinila kolosalnu štetu. P. je našao začetnika za 20 dana i dobio za to nagradu od 100.000 franaka, koju je bilo raspisalo ministarstvo za poljoprivredu. — I danas je Pasteurov recept za suzbijanje ove bolesti od prevelike vrijednosti.

1857. se je pojavio P. sa svojim radovima o vrenju, i kao su uz njega već spomenuta trojica i drugi mnogo učinili na ovom području. On je udario svojim putem, pa dokazao, da su za razne vrsti vrenja potrebne i razne vrsti gljivica, pa je učio, da se s kvasinkama mora expermentirati kao sa supstancom, pa je on prvi izveo mjerodavne pokuse s tim gljivicama. On je otkrio 1864. g. gljivice octene kiseline. On je uopće obogatio povijest gnjilenja i vrenja množinom interesantnih činjenica, pa je ovu nauku osobito usavršivao. On se je bavio raznim vrstama vrenja: alkoholnim, octenim, maslenim i drugim. Zatim je istraživao mikrobe u zraku.

Do god. 76. se je P. interesirao intenzivno za alkoholno vrenje, pa ga je nosila misao, da osobito u vrenju piva stvori nove zakone, koji bi bili svagdje mjerodavni. To je i postigao. Od prevelike je važnosti njegov princip iz to doba, da se čista pivska kvasinka može dobiti samo onda, ako je pivska sladina (Würze) sasvim čista od svih drugih mikroba, i ako se u nju metne iza toga čista pivska kvasinka (mikrobi). Danas je taj princip poznat pod imenom »čiste kulture«, pa mu se važnost ne da procijeniti, a upotrebljuje se u više grana organske industrije.

P. je jasno dokazao, da se razni mikrobi ne mogu jedan u drugi pretvarati, što je bilo često, ali krivo mišljenje onoga doba. Iz bakterije ne može nastati kvasinka, a niti iz plijesni. Osobitu je brigu posvetio, da utvrdi uticaj kisika na kvasinke, pa je pokazao, da ona to bolje radi, što ima manje kisika u dotičnoj tekućini. — Kako bi imao saveza i sa praksom, stajao je P. u doticaju s najvećim franceskim pivovarama.

Pasteurovom je radu bila posljedica, da su se uza nj postavili gotovo svi prirodoznanci i tehnici. No on je imao i velikih protivnika, tako Liebiga. Proti njima se ipak uvijek uspješno borio, jer je njegov rad baziran na znanstvenim činjenicama. Za to je i razumljivo, što su njegove zasade o nauci o vrenju vladale punih 40 godina nepromijenjene, jer je on obogatio bio ovu nauku novim idejama, metodama i aparatima.

R. Koch.

Pored Pasteura je velik bakteriolog i Robert Koch, njemački liječnik (1843.—1912.). Počevši se privatno u nepoznatom provincijalnom mjestu zanimati za bakteriologiju, nije imao nikakovih valjanih sredstava; tako mu je služila nekakova velika škrinja od dasaka za bakteriološka istraživanja. No on je i pri tom istraživao bedrenicu, te došao do valjanih rezultata. On je učio i pokazao put, kako se mogu pojedine vrste mikroba same za se odlučiti, jer su u prirodi obično smiješane. To je vanredno važna stvar za studij raznih mikroba. — Kad je njemačka vlada za njegov rad doznala, pozvala ga je u Berlin (1880.). God. 1883. poslala ga je s komisijom u Egipat i Indiju, da prouči uzroke kolere. Komisija je svoju zadaću sjajno riješila, otkrivši uzročnika, koji je nazvala »coroma« — bacil.

Koch je dao modernoj desinfekciji pravi temelj, pa je došao do toga, da je izvrsno sredstvo za raskuživanje vodena para. Na temelju toga se je počeo širiti parni aparat za desinfekciju, koji se danas nalazi u svakoj valjanoj općini. Dotle je bila desinfekcija veoma mučna i često bezuspješna. On je opazio, da kod suhe dezinfekcije, koja je dotle bila u običaju, vrući zrak ne prodire daleko, pa da je zato postupak sasvim pogrešan. Ta se je pokazala veoma zgodnom i uspješnom, jer para, koja struji, može svakamo brzo prodrijeti, a predmeti se ni najmanje ne pokvare, jer se ne pokvase.

U Berlinu je bio Koch na čelu državnom zdravstvenom zavodu, koji je osnovan nakon rata 1871. g. Ovdje je on razvio takovu djelatnost, da se može reći, da je moderna higijena u tom zavodu nastala i procvjetala do neslućene visine.

Koch je konstruirao i posebni aparat za sterizaciju (uništavnje spora i mikroba), koji i danas služi u laboratorijima: Kochovo parilo. Daljna mu je zasluga, što je pronašao metodu, kako se pripravljaju hranila za razlučivanje mikroba. Kako je gore spomenuto, nije moguće mikrobe proučavati, ako nisu razlučeni, a to se može postići tvrdim hranilima, na koja se oni posiju, te stvaraju na njemu »kolonije«, koje su među se odijeljene. Koch je iz početka za to upotrebljavao skuhane kriške krumpira, a kašnje hladetinu od mesne juhe i gelatine ili agara. Ta su hranila providna, pa se na njima mogu i kolonije razgledati pod mikroskopom.

Kochova je zasluga, što je bedrenični bacil danas tako dobro proučen i poznat. Jedna od najvećih njegovih zasluga jest otkriće bacila tuberkuloze. Tim se je odmah dokazalo, da je tuberkuloza doista prenosna, pa da je potrebno, da se to zapriječi, kad se već bolesnici ne mogu izliječiti. To žalibože nije još ni danas moguće. Koch je 1882. dokazao, da je i goveđa sušica prava tuberkuloza. Iz toga je bilo jasno, da bi se ona mogla i prenositi s goveda na ljude, naročito mlijekom. — Na čudo svega znanstvenoga svijeta je Koch 1901. u Londonu na kongresu za tuberkulozu nastupio s izjavom, da su ga

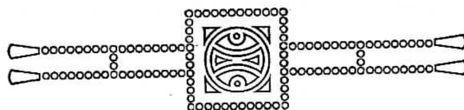
njegova studija dovela do toga, da je prenos ljudske tuberkuloze na goveda nemoguć, a s govečeta na čovjeka vrlo nevjerojatan, pa da je za to suvišno proti tome se boriti. Žalibože nisu se mogli učenjaci složiti u toj tvrdnji, jer je i učenik Kochov Behring 2 godine kasnije došao s naukom, koja je Kochovoj sasvim protivna. On nije ništa manje dokazivao, nego da je tuberkulozi kod djece krivo mlijeko od sušičavih krava! On tvrdi, da je kravlje mlijeko pače glavni izvor toj bolesti kod odojaka i mlade djece.

Osobito je potrebno, da i tuberkulin spomenemo, koji se je počeo upotrebljavati najprvo u Kochovu institutu za infekcijozne bolesti u Berlinu. Tuberkulinom se ne može liječiti od sušice, kako se je to odmah u početku mislilo, ali se kod životinja (goveda) može pomoću njega sigurno ustanoviti, imadu li tu bolest ili pak ne. To je od neprocjenjive koristi za narodno zdravlje te gospodarstvo.

Prepirka oko toga pitanja traje još uvijek, ali je tvrdnja Behringova osnovana. — Od 1903. poduzete su u Njemačkoj na zahtjev Kochov opsežne mjere za suzbijanje tifusa. U zapadnim krajevima Njemačke imadu sada prave organizacije za tu stvar, pa su upravo uzorne. — Koch je studirao napose ove bolesti i njihove začetnike: tifus, bedrenicu, koleru, srdobolju (Ruhr), bolest spavanje kod crnaca, zatim misirsku očnu bolest, te tuberkulozu i svuda je došao do epohalnih i korisnih rezultata. Tim je učinio čovječanstvu neprocjenjivo dobro.

E. Chr. Hansen.

Uz Pasteura i Kocha stoji u bakteriologiji E. Chr. Hansen, koji se je osobito proslavio na polju tehničke mikrologije, osobito pak u pivarstvu. On je bio upraviteljem Karlsbergerova instituta za bakteriologiju vrenja u Kopenhagenu. Tu je stvorio metodiku za čiste kulture mikroba za vrenje. Ta se sastoji u tom, što je Hansen pokazao put, da se mora poći od jedne jedine cele, koja je valjana i koja se mora malo po malo razmnožiti, kako bi bilo dovoljno kvasa od nje. Njemu je to uspjelo, te je g. 1883. uveo u pivaru u Altkarlsbergu kod Kopenhagena čisto kultivirane, sustavno izabrane vrste kvasinaka, pa je tako stvorio sasvim novi, trajni i vanredno važni fundamenat za pivarstvo cijelog svijeta. Desetak godina iza toga već su se počele i u Njemačkoj uvađati čiste kulture, a do danas su raznesene po cijelom svijetu. To znači preokret i to na bolje.

V. Gjurin (Rožman) — Zagreb.

Sjeta.

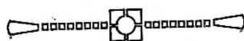
A što sam ja prečesto nujan?
Odakle mi pada ta sjeta?
Ta, život je posvuda bujan,
Svud milje i omilje cvjeta!

I meni je život taj mio,
Svom dušom ja ronim u njemu,
Sveđ osjećam: i ja sam dio
U stvorenju Božjemu svemu!

Ja skladu se čarnome divim,
Što s krila božanskoga niče,
Ja dušom se radujuć živim,
Jer polijećuć neba se tiče.

Al gorka me misao mori
I radost mi mrvi i gazi —
Otkud je? Tko li ju stvori,
Što svijetom se vere i plazi?

Zagrčuje ljudski taj bitak
I kroči do onkraj groba
Ubijajuć svaki užitak,
To ona je, kraljica — zloba!

Dr. Stj. Vuksan — Karlovac.

Dravske i osječke vode.

(Kratka hidrografska crtica).

Pogledamo li na karti Dravu, kada ulazi u Hrvatsku — to vidimo, kako Drava neprestano mijenja svoj tok, te čini svu silu zavoja ili meandera. Kod toga ostavlja Drava puno mrtvih voda, rukava, zalijeva, zatona, a u samom koritu stvara svu silu malih otoka i pruća.

Jedan od najvažnijih razloga, koji djeluju na razvoj Drave jest transport detrita, što ga rijeka sa sobom nosi. Pri tom valja nam razlikovati sadašnji položaj riječnoga korita i samih obala; teku li obale u direktnoj liniji ili pak čine meandere; valja razlikovati, kada Drava iz užeg korita prelazi u šire i obratno, i napokon korito bez ikakovih zapreka i korito sa zaprekama. Isto tako valja razlikovati i načine pojedinih taložina, da li ih rijeka jošte poplavljuje i geološka doba pojedinih sedimenata.

Poznato je, da je cijela dravska dolina dosta položita prema današnjoj ugarskoj ravni i da je uslijed toga korito Drave vrlo nagnuto, a brzina i slaz rijeke velika, koji faktori djeluju na razvoj obala i djelovanje riječne struje. Rije na struja udara jačinom snage u konkavne obale, dok na drugoj konveksnoj obali taloži svoj detrit, jer na ovoj strani voda više miruje. Ove taložine imadu oblik jezika, koji se produljuje sve više u rijeku. Isto tako nisu isključene od sedimentacije niti ravne obale, jer i ovdje djeluje riječna struja, koja opet zavisi o dubinama riječkog korita. Korito Drave nije svagdje jednako duboko, pa niti ondje, gdje je regulacija sprovedena, jer se korito uvijek zamuljuje, i za to se mora Drava češće čistiti, da mogu parobrodi bez zapreke prolaziti. Nije li dakle riječko korito jednako duboko, to će i brzina vode biti sprečavana na stanovitim mjestima, te će se smjer vode i same struje više prikloniti na onu obalu, kojoj je dubina korita bliže, a uslijed toga nastat će na suprotnoj obali mala stagnacija vode, koja će uz onu obalu taložiti svoj detrit. To isto opažamo i poslije regulacije Drave, a doprinosi tomu osim namuljivanja korita i sam geološki sastav dravskog korita.

Prelazi li Drava iz uskog korita u široko, to ona najednom gubi od svoje brzine i snage toliko, da uslijed toga u sredini korita nastaje talog, koji se sve više povećava, dok se opet uz jednu i drugu obalu dijeli brzina i snaga rijeke. Zato su ovakova mjesta, gdje rijeka prelazi iz uskog korita u široko, vrlo pogibeljna brodarima, jer je uvijek u sredini za očekivati talog. — Nasuprot, ako rijeka prelazi iz širokog korita u usko korito, to će se na obje strane talog učiniti ili bar na jednoj strani, već prema tome, da li se korito najednom sužuje ili pak postepeno. Najveća brzina teče onda kroz sredinu ili pak uz jednu obalu — prema dubini korita. Ako nastanu u uskom koritu kakove veće zapreke, da voda ne može brzo oticati — to će onda nastupiti i veće sedimentacije sa jedne i sa druge strane. Ove sedimentacije, koje se dižu poput malih otoka u koritu — mogu biti mokre ili suhe. Mokre su, ako preko njih teče rijeka, te se niti ne vide ispod razine rijeke, a rijeka ih danomice dograđuje, dok se ne pokažu na površinu i postanu suhe ili otoci. Ovakovi otoci dijele se u otoke, koje rijeka još uvijek poplavljuje kod većeg vodostaja — i u otoke, koje više ne poplavljuje. Prema tome jedni otoci sastoje iz samih mladih naslaga (pijeska i mulja) a drugi iz starijih diluvijalnih tvorevina (löss). Otoci, koji su istom nastali, još su sasma goli na površini, te se vidi šljunak i pijesak, dok oni stariji obiluju sa bujnom vegetacijom, osobito, ako ih još rijeka poplavljuje. Interesatna je faza ujedinjenih otoka, koji onda čine jedan jedinstveni otok, koji onda prelazi u diluvijum i vegetacija nije više tako obilna kao kod aluvijalnih otoka, te se još dobro raspoznaju terase nekadanjih obala. Ovakovi otoci više puta uzdignuti su nekoliko metara nad razinom rijeke, koja ih je učinila, a mogu nastati samo ondje, gdje se zemaljska površina uzdiže. Na taj način nastaju delte pojedinih rijeka.

Množina riječne vode i njezina brzina čine transport većim ili manjim. Prema ovome je i transport Drave puno manji, nego li je prije bio, jer je i Drava danas manja, nego li što bijaše prije, što dokazuju i terase nekadanje stare Drave. — Rijeka transportira: Krupni mulj, finiji pijesak, krupni plivajući pijesak, finiji šljunak, valuče, glatko kamenje. Kao zadnja rastvorbina bio bi pijesak, ili pijesak pomiješan sa vodom i zemljom t. zv. mulj. Pijesak može biti dvojak: promjenljiv i nepromjenljiv. Nepromjenljiv se pijesak dalje već ne rastvara — čist je, bez čestica zemlje. Promjenljiv sadržaje u sebi sastavbine lesa, vapnenca, dolomita i željeza, te je raspadljiv ili već skrutnut. Ovakovih pjeskovitih slojeva nalazimo u dubini geoloških naslaga slavonske ravni. Pijesak, što ga Drava od Barča pa do Osijeka taloži, jest nerastvoriv, u kom se svjetlucaju čestice kvarca. Uz obale i na samom dnu nalazi se i mulja i to sve više, što se Drava primiče k svome ušću.

Uslijed ovoga mulja budu obale i korito Drave tako zalijepljene, da voda ne može prodirati u sam teritorij.

Uslijed ovoga detrita, što ga Drava nosi sa sobom, mijenja ona i svoju boju, tako, da ju više puta vidimo svu žutu od silnoga mulja, osobito za velikih vodostaja. — Nadalje vidimo je i tamno-sivu, zelenu, prema množini vode i oborina i periodičkih dobi. — Drava donosi sa sobom osim mineralnih još i drugih biljevnih ostanaka.

Sa ovim transportom biljevnih ostataka, što ih Drava sa sobom nosi — nameće mi se jedno životno pitanje — uporaba osječke vode. Nema gotovo godine, kada ne bi u Osijeku bilo nekoliko žrtava od tifusa. Sva ta pogibao od tifusa, kako je liječnički dokazano — nalazi se u osječkoj vodi — i to u bunarima, dok nasuprot dozvoljavaju liječnici prokuhanu dravsku vodu. Pitanje je sada — u čemu leži ta bolest i da li je voda u bunarima u savezu sa dravskom vodom?

Po kemičkim analizama sadržaje voda osječkih bunara u sebi preobilje organskih i takovih sastavbina, koje su proizvod organskih tvari i izmetina. Nadalje su te vode bezbojne i maglovite, bez mirisa, slabe alkalijske reakcije u priličnoj stelji imade uz mineralne trunke i biljevnog detrita, obilje algi i spora i prilično infusorija bakterije coli vrsti, koje čine vodu za užitak neuporabivom. Jedan jedini bunar u vinogradu F. Muhačeka u donjem Osijeku ne sadržaje bakterija coli vrsti, te mu niti kemička analizacija za uporabivost nije prigovorila, čemu će svakako biti taj uzrok, što ovaj bunar ne stoji jamačno u nikakovom savezu sa rezervarom osječkih bunara, već dobiva svoju vodu iz Almaških planina, otkale su i stari Rimljani u Mursi dobivali vodu, pa nije bilo nikakovih tifusa. Današnji moderni građani osječki pogibaju od tifusa — umjesto, da si dovode kao i Rimljani zdravu i pitku vodu sa Almaških planina.

Kako je sa dravskom vodom? Kemička analiza dravske vode glasi: voda je bezbojna, maglovita, bez mirisa, slabe alkalijske reakcije, u priličnoj stelji imade uz mineralne trunke i biljevni detrit, obilje alga i spora i prilično infusorija kao i bakterije vrsti coli. — Prema tome glasi mnijenje: »Ma da kemijski sastav nije baš nepovoljan, to mikroskopski nalaz i prisutnost bakterija coli vrsti čine ovu vodu za užitak nedopustivom.« — Po kemijskim analizama čini se, kao da bi dravska voda bila u savezu sa osječkim bunarima, pošto jedna i druga voda sadržaje u sebi slične kemijske sastavbine (bakterije coli). No po kemičkim sastavbinama ne možemo ništa zaključiti, jer tekućica, dok teče kroz zemaljske naslage, gubi mnogo od svojih kemičkih sastojbina, ali i mnoge dobiva, koje prije nije imala. Ja držim, da dravska voda nije baš u nikakovom savezu sa osječkom vodom. Voda, koja dolazi u osječke bunare, stoji u savezu sa Vukom i Palačom, i ona je rezervar za grad Osijek. Savez dravske vode sa osječikm bunarima nije moguć već iz geoloških razloga. Teritorij osječki sastoji iz eolskog lesa, koji se krši okomito uslijed kapilarnih cijevi, te je moguće prodiranje vode samo okomito, a nipošto vodoravno, a osim toga obale i korito Drave tako su zamuljeni, da je uopće nemoguće kakovo prodiranje dravske obale u hrvatsku obalu. A da je tome tako, vidi se najbolje po tom, jer, kada Vuka raste — raste i voda u osječkim bunarima i obratno. Dok nasuprot vidimo kod Drave najveće vodostaje, a u osječkim bunarima niti se ne pozna, da voda raste — i obratno. To sam opažao ne samo u Osijeku, nego i u svim ostalim mjestima u okolišu Vuke. Sasma je drugačije na ugarskoj strani. Ugarska obala sastoji od plivajućeg pijeska, kroz koji probija voda iz Drave daleko u obalu, pa, kada raste Drava, raste i voda u onim bunarima i obratno.

Kako dolazi voda iz Vuke u osječke bunare? Ispod lesa nalazi se plivajući pijesak, koji sadržaje vodu u sebi, koju dobiva od Vuke i sa površine i sa raznih močvara okolo Vuke. Voda, koja je došla u sloj plivajućeg pijeska, probija kroz kapilarne cijevi, koje se nalaze u lesu, na površinu, pa tako dolazi i u bunare i čini ujedno i stanove vlažnima. Ali, dok voda prodire, kroz razne biljevne naslage, postane ona nečista i puna biljevnih sastavbina, koje su onda uzrok raznim bolestima. A, što se tiče bušenja arteških zdenaca, to je do ovih jako teško doći, jer je kotlina ugarske i hrvatske ravni vrlo duboka, pa bi trebalo vrlo duboko bušiti, dok bi se došlo do prave gorske vode. Ne preostaje dakle, nego da se dravska voda čisti ili da se dovodi iz kojega najbližega gorskoga kraja. No ne samo da je voda takova, nego i sama atmosfera, koja je vrlo gnjila, upravo napadno zaudara višeputa po močvarama i gnjilim bilinskim ostancima.

Antun B. Šimić (Drinovci):

Na povratku kući.

Susret.

Sreo sam te, zlato. Tihana i laka
Uskom selskom stazom stupala si k meni;
Rosna, blijeda ruža i cvijet od maka
Smiešili se ljupko s tvojih grudi sneni',
Dok iz sela našeg kao pjesma mraka
Brujili su zvuci otegnuti, lijeni.
Mi smo nijemi stali bez riječi i glasa,
S nama bješe Sreća toga ljetnog časa.

Modra poput mora do dva tvoja oka,
Što dršću i trepte ko trak rmane zore,
Zurila su u me. I bol se duboka
Rodi tad u našim dušama, što gore
Tajnim plamom nekim... Sa brda visoka
Slazio je suton na njive i dvore.
— Čekala sam dugo!... ja ko sred polusna
Čuo sam, gdje šanu tvoja rujna usna.

I pošli smo, vrela lica, suzna oka.

Priča.

Mi sjedili smo svi pod hrastom,
a noć je tako lijepa bila,
i punila nam čežnjom grudi
i u duše nam radost lila.

Tad poče priču Maca mlada,
najljepša cura našeg sela:
— O bio nam je mladić neki
i djevojčica lica bijela.

Ah, voljeli se, smijali se,
po gaju brali ruže rujne:
on kitio joj kose vrane,
a ona njemu grudi bujne.

Oko nas lišće uzdisalo
ko otajnu da molbu moli.
Ja vidio sam: potajice,
gdje moja cura suzu proli...

Al sudba htjela: njemu bilo,
da pođe od nje u svijet bijeli;
i pošao je... tu je luto
i uzdisao po dan cijeli.

Vijek čeznuo je samo
oh, na čas vidjet lice njeno,
al ne vidi ga dugo — dugo — —
I svrši priča. Sve bi sneno.

Svi šutjeli su nijemo — nijemo,
blijeda bjehu naša lica;
i sve bi tiho, tek u dalji
pjev čuo se je noćnih ptica.

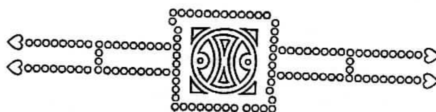
Septembar.

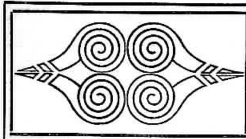
Kud ćeš u dalj tamo plavokoso dijete?
Ta, vidiš dolje hara jesen rana
I bono venu gondža milovana
I žalobe tihi glasi nekud lete.

Oh, ja vidim na tvom licu posmjeh sjete
I bolan sjećaj vedrih prošlih dana,
Dok suza sja ti u dva oka vrana.
Zar već prvim časom odmah Bol te srete?

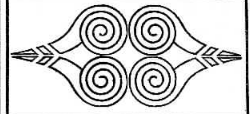
Kud ćeš tamo u dalj? Ostat ćemo amo,
Da čekamo tu jesen mutnih zjena,
Što u duši budi priče nevesele.

Al ti nemoj plakat! Ta, mi dobro znamo,
Da s nama vedra ostat će vremena;
Mi smo puni sunca i mladosti vrele.

LISTAK.

BENEDIKTO XV.

Dok svjetski rat bijesni po poljanama ne samo Evrope, već i u ostalima stranama svijeta, crkva je katolička doživjela smrt velikoga pape Pija X. i izbor novoga pape. Mnogi su se bojali, da će konklave ovaj puta dugo potrajati radi rata, jer da se ne će moći kardinali složiti u jednom kandidatu. Te se bojazni nijesu ispunile, već 15. dan iza smrti slavnoga pape Pija X. izabran je papom Jakob markiz della Chiesa, bolonjski biskup, koji si odabra ime Benedikta XV.

Jakob della Chiesa rodio se dne 21. studenoga 1854. u Genui, gdje je svršio gimnazijske nauke i postao doktorom prava. Tada stupi u kolegij Cabranica, da se posveti staležu svećeničkom. Dne 21. prosinca 1878. bje zaređen za svećenika, našto stupi u plemićku akademiju. Kad je i te nauke svršio, dadoše mu službu u Vatikanu kod ureda za redovite vanjske poslove. Odatle je pratio pokojnoga kardinala Rampollu u Španiju, odakle se je s njime i povratio te dotjerao sve do službe zamjenika državnoga tajnika papinog. Papa Pijo X. imenovao ga u četvrtoj godini svoga papovanja nadbiskupom u Bolonji, a dne 25. svibnja ove godine učini ga kardinalom.

† DR. FRANJO PL. MARKOVIĆ.

Opet se je hrvatski narod zavio u crnu tugu, jer mu je nemilosrdna smrt otela jednoga od prvaka umnika, hrvatskoga pjesnika i akademika, kr. sveučilišnog profesora Dra. Franju Markovića, koji je 15. rujna o. g. ostavio ovaj zemaljski život, te se preselio u vječnost. Slavni i veliki pjesnik Marković, koji je hrvatskomu narodu ostavio tolike zlatne plodove svoga velikoga uma, umro je u 70. godini svoga za knjigu i nauku hrvatsku prezaslužnoga života. Za njim je zaplakala sva Hrvatska, koja ga je 17. rujna o. g. veličanstveno sahranila u počasnom grobu na Mirogojskim visovima. — Mi ćemo u idućem broju priopćiti vjekopis Dra Franje Markovića sa slikom pjesnikovom, da se odužimo spomeni vrloga rodoljuba, a ovdje bilježimo žalosni događaj. »Slava, vječna slava slavnom hrvatskomu pjesniku i naučenjaku Dr. Franji pl. Markoviću!«

Nekoliko latinskih pjesnika iz Hrvatske u 19. vijeku.

Latinski je jezik dosta rano preoteo mah kod učenih Hrvata, a nije ni čudo. Prva je bila Isukrstova vjera, koja je širila među Hrvatima latinski jezik i latinsku dotično romansku prosvjetu. Istina je, da su Hrvati primali Isukrstovu vjeru i iz knjiga slavenskih, napisanih glagolskim slovima, no pored te slavenske liturgije bila je već dosta rano jaka kod Hrvata i latinska liturgija, jer su rimske pape uvijek nastojale, da bude rimo-katoličko bogoslužje što jednoličnije, a tu jednoličnost protezale su i na jezik, pa su stoga nerado gledale na slavensko bogoslužje, a to tim više, što su se bojale, da se pod slavenskim bogoslužjem širi među Hrvatima pod krinkom katolicizma grčko-istočni raskol, pa su stoga popuštale slavenskomu bogoslužju samo onda, kada su ih na to prilike prisilile. Drugi je bio povod, što se je latinski jezik stao među učenim Hrvatima širiti, taj, što je bio latinski jezik u neku ruku internacionalni jezik, pa su se njime u svojim učenim knjigama služili i veliki zapadno-evropski narodi, kao Talijani, Francuzi, Španjolci, Englezi i Nijemci. Treći je napokon bio razlog toj pojavi, što je bio u nas Hrvata kao što i u Madžara latinski jezik ne samo nastavni, već i službeni sve do god. 1848.

Nije stoga čudo, da i u historiji hrvatske prosvjete nalazimo mnogo književnika i pjesnika, koji su svoja naučna djela i svoje pjesničke radove obrađivali tečajem nekoliko vijekova na latinskom jeziku. Mi gotovo imademo čitavu posebnu naučnu i pjesničku literaturu na latinskom jeziku u hrvatskom narodu. Ta literatura traje kod nas gotovo do osamdesetih godina 19. vijeka. Dakako da svi proizvodi latinske knjige u Hrvata u 19. vijeku jesu samo posljednji trakovi ili trzaji nekada bogate u nas latinske literature. Prestala je u nas latinska literatura, jer je prestala i u ostaloj Evropi i u ostalom prosvjetljenom svijetu.

Evo nekoliko posljednjih latinskih pjesnika iz Hrvatske u 19. vijeku:

1. **Prebendar Joannes** rodio se god. 1743., bio je župnik u Kostajnici. God. 1794. postade kanonikom, kasnije opatom blažene djevice Marije »de Candelis alias Savnik« i čuvarom (custos). Umro je 25. siječnja 1831. u 88. godini života.

Među svojim drugovima izašao je rano na glas kao dobar latinski pjesnik. Nu većina se je njegovih pjesama izgubila, neke su i štampane, kao: 1. Carmen oblatum heroi Bello, tum pace potenti. Zagrabiae 1827.; — 2. Epigramma in neo — inventum fontem in arca capitulari 1827.; — 3. Campis elyseis Julia liberi baronis ab Edelsheim nata Ignatio Gyulaj bano et sponso suo dilecto. — Viennae.

2. **Mikloušić Tomaš** rodio se je u Jaski 27. listopada 1767. od priprostih i siromašnih roditelja. O njegovu životu i hrvatskom književnom radu pisao sam potanje u Katoličkom listu god. 1910. u br. 48. i 49. Svakako spada on među najznamenitije i najumnije muževe, koji su se ikada svojim radom istakli u hrvatskom narodu. Bio je neko vrijeme profesorom na arcigimnaziji zagrebačkoj, zatim više godina župnikom u Stenjevcu, a konačno podarcidakonom i župnikom u svom rodnom mjestu Jaski, gdje je i umro 7. siječnja 1833.

Tomaš Mikloušić bio je ne samo vrlo plodan i revan hrvatski književnik (pjesnik i pisac poučnih djela), već i dobar latinski pisac, napose latinski pjesnik. Evo nekoliko njegovih latinskih pjesama: 1. Luctus ecclesiae zagrabiensis in obitu excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini, domini Maximiliani Verhovac de Rakitovecz. Zagrabiae 1828.; — 2. Carmen excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo domino, domino Alexandro Alagovich, quum excelsi banalis oficii regii locumtenentis munus auspicaretur, oblatum 1828.; — 3. Poëmation excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo domino, domino Alexandro Alagovich, quum sedem suam episcopalem zagrabiensem

solemni ritu adiret. Zagrabiae 1830.; — 4. Pia voto Ferdinando V., pio, felici, augusto Hungariae, Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae regi juniori, sacra ejus nominibus die in 30. maji 1831. recurrente in homogiali submissione oblata et per studiosam juventutem regiae scientiarum academiae et archigymnasii zagrabiensis devote in ecclecia academica decantata, štampana u Luni Unterhaltungsblatt 1831. br. 24.

3. **Christianovics Aloysius** bio je akademijski exhortator u Zagrebu, profesor nauka vjere, vice regens plemićkoga konvikta i prisjednik varaždinskoga sudb. stola. Istaknuo se najviše svojim trima elegijama pod naslovom: Primum sacerdotii jubilaeum in dioecesis zagrabiensis cathedra episcopali... Maximilianus Verhovacz de Rakitovecz... celebravit Zagrabiae Calendis Januarii 1826., štampano kod I. Rossya. Kao dobar latinski govornik istaknuo se je najviše svojim govorom: Oratio funebris piae memoriae Simeonis Chuhich, sacerdotis graeco-catholici.. dicate et dicta in ecclesia academica s. Catharinae Zagrabiae die vigesima septima februarii anno 1828., štampano kod F. Suppana.

4. **Stoós Paulus** rodio se je 10. prosinca 1806. u malenom zagorskom seocu u župi Rozgo u kotaru klanjačkom. O njegovu životu i radu kao hrvatskoga književnika napisao sam potanje u Katoličkom listu god. 1910. u br. 52. Bio je više godina župnikom u Pokupskom kraj Karlovca, gdje je i umro od upaljenja pluća 30. ožujka 1862. Nu Stoos se nije samo istaknuo svojim radom kao književnik hrvatski, nego i kao dobar latinski pjesnik. Evo nekoliko njegovih latinskih pjesama: 1. In natalem et nominis diem excellentissimi domini antititis zagrabiensis Georgii Haulik, locumtenentis officii banalis regii, actu in regni comitis jura Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae regnorum gloriose sustinentis, Zagrabiae 1840.; — 2. Ode suae sacratissimae caesareo regiae et apostolicae majestati Francisco Josepho I., augustissimo Austriae imperatori, dum regnum Croatiae altissime dignaretur invisere. Zagrabiae 1852.; — 3. Carmen honoribus illustrissimi ac reverendissimi domini Georgii Smičiklas clementissime nominati et die 21. martii 1858. Viennae consecrati episcopi Crisiensis; štampana u Luni 1858. br. 13.

5. **Milašinović Franciscus** rodio se je u Trakošćanu 2. prosinca 1808. U svećenički red stupi 19. prosinca 1831. God. 1832. postade prefektom u biskupskom liceju. God. 1835. imenovan bi profesorom crkvene povijesti i kanonskoga prava, kasnije vicerektorom i rektorom u sjemeništu. God. 1852. postade zagrebačkim kanonikom i arhiđakonom de Kemnik, napokon god. 1871. suae sanctitatis praelatus domesticus seu antistes urbanus. Umro je 1. srpnja 1883. Istakao se je kao latinski pjesnik. Evo jedne njegove latinske pjesme: Luctus in obitu eminentissimi ac reverendissimi Georgii Haulik de Varallya, s. r. e. titulo ss. Quirici et Julittae presbyteri cardinalis dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopi zagrabiensis, die 11. maji 1869. pie in domino defuncti, die 20. maji in metropolitana basilica zagrabiensi sepulti. Zagrabiae (1869.).

6. Medicinae doctor **Nabiach nobilis Georgius** bio je dulje vremena gradski fizik u Karlovcu. Zadnje dane svoga života sproveo je u Zagrebu. Izašao je na glas kao elegantni latinski pjesnik. Evo dviju njegovih latinskih štampanih pjesama: Francisco I. augusto Austriae ponit vota sua domino pietate Croatia regi. Carolostadii 12. februarii 1833. (saltus et cantus nationalis: »Kolo — kolo na okolo«), štampana u Luni Unterhaltungsblatt 1833. br. 7.; — Ferdinando I. augusto V. regi apostolico perpetuo natio fidelis canit ista nitentia vota. Zagrabiae 30. maji 1836., štampana u Beiblatt zur Agramer politischen Zeitung 1836. br. 45.

7. **Vrabecz I. Ludovicus** bio je kr. odvjetnik i podjedno odvjetnik generalata varaždinskoga i karlovačkoga. Živio je u Karlovcu. Poznat je bio i sa svoje učenosti te bio članom raznih učenih društava. Istaknuo se je i svojim latinskim pjesmama, kao: 1. Carmen ex incidente emancipationis Catholicorum Irlandiae mense aprili 1829.; — Londini decretae serenissimo duci Wellington, Magnae Britaniae summo ministro etc. Carolostadii 1829.; — 2. Carmen illustrissimo ac reverendissimo domino, domino Stephano Sztankovics, gr. n. u episcopo budensi, occasione ejusdem installationis die 24. maji 1829. Budae celebratae. Carolostadii (1829.); — 3. Ode in diem (12. februarii 1832.) natalem et 40. gloriosissimi regiminis annum suae majestatis Francisci I., augustissimi imperatoris Austriae et regis Hungariae etc. Carolostadii (1832.)

8. **Piszachich Fridericus Casimirus** bio je svećenik biskupije zagrebačke i kao takov neko vrijeme prefekt u kr. plemićkom konviktu zagrebačkom. Istaknuo se je pjesmom »Carmen excellentissimo ac illustrissimo domino domino Donato Lukavsky... occasione onomasis 17. februarii 1827. celebratae«, štampano kod F. Supana.

9. **Dr. Molnar Antonius** bio je mnogo godina profesor prava u Zagrebu. Umro je u visokoj starosti oko god. 1880. Bio je vrlo plodovit pjesnik latinski. Evo nekoliko njegovih pjesama: 1. Ovatio augustissimo imperatori apostolico Francisco Josepho patri patriae dum quod valetudinis integritati feliciter restitutus esset in metropolitana ecclesia zagrabiensi die 28. martii 1853. solemnia sacra persolverentur in teaseram perpetuae fidelitatis homogiali cum submissione dicata, — štampana u Luni 1853. br. 14.; — 2. Carmen epithalamicum in honorem dl. hymaenei suarum majestatum Francisci Josephi et Elisabethae, imp. imp. in homogiali submissione oblatum — uz prijevod hrvatski. U Zagrebu 1854.; — 3. Augustissimo imperatori Francisco Josepho I., patri patriae, ad diem natalem 1855., — štampana u Luni 1855. br. 32.; — 4. Piis manibus Alexandri Mraović, med. doctoris, d. 29. marti 1855., — štampana u Luni 1856. br. 13.; — Piis manibus comitis Josephi Radetzky, c. r. summi belli ducis, Zagrabiae 1858., uz prijevod hrvatski; — 6. Ad excellentissmum ac illustrissimum dominum L. B. Josephum Sokčević, dum in banum regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae solemniter installaretur. — Zagrabiae 1861., uz hrv. prijevod. — 7. Pii sensus eminentissimo ac reverendissimo domino Georgio Haulik de Varalya, dum solemnia suarum secunditarum asservaret profundissima cum veneratione deprompti. Zagrabiae 1861., uz hrv. prijevod; — 8. Ad reverendissimum dominum Franciscum Xav. Kallabar. Zagrabiae 1864.; — 9. Ad excellentissmum ac illustrissimum dominum Levinum L. B. Rauch de Nyék. Zagrabiae 1868.; — 10. Ode ad excellentissimum ac illustrissimum dominum Joannem Mažuranić benigne neo nominatum banum. Sub ingressum in metropolin Croatiae die 27. septembris 1873. Zagrabiae 1874. Osim toga proslavio je svojim latinskim pjesmama i druge znamenite događaje. Jedna od posljednjih njegovih latinskih pjesama bit će ona, što ju je ispjevao u slavu otvorenja hrv. sveučilišta. g. 1874.

10. **Paulić Paulus** rodio se u Varaždinu 2. lipnja 1816., zaređen je bio u svećenike Franjevačkoga reda 4. kolovoza 1839. Živio je dulje vremena kao Franjevac u Zagrebu i

bio poznat kao latinski piesnik. Evo dviju njegovih latinskih pjesama: 1. Carmen epaeneticum centum quinquaginta hexametrorum, quod in honorem eminentissimi et reverendissimi domini, domini Georgii s. r. e. tituli s. s. Quirici et Julittae presbyteri cardinalis Haulik da Varallya dum idem completo felicissime 50. sacerdotii anno, die 12. maii 1861. dominica 6. post Pascha in cathedrali et metropolitana ecclesia jubilaeum solemnissime celebraret. Zagrabiae 1860.; — 2. Almae litterarum universitati zagrabiensi pientissima vota. Zagrabiae 1874.

Sve ove piesme imadu značaj prigodnih piesama. U najnovije vrijeme javlja se već vrlo rijetko koja još latinska pjesma. Jedna od posljednjih će svakako biti ona Isusovca P. Pančića pod naslovom »Pacen jubilaris« u knjizi spomen-knjiga iz Bosne biskupu Strossmayeru (god. 1901.) na str. 35., u kojoj se knjizi nalazi dapače i jedna grčka pjesma od Isusovca Jakoba Kilanka.

Priopćio **R. Strohal.**

Roman iz međumurskog života.*)

Dugo sam se bavio problemom međumurskog romana. Kajkavački jezični milieu Međumurja zadavao mi je poteškoće, kad sam pomišljao na međumurski hrvatski roman. Ma da su mi poznata djela Gjalskijeva i Leskovarova iz kajkavačkog Zagorja, ostao sam uvjeren, da je hrvatskog kajkavca nemoguće realistički prikazati našom štokavštinom. Zato i Gjalskijeve i Leskovarove novele i romani prikazuju u prvom redu seosku aristokraciju i inteligenciju, a kajkavac seljak jedva se u njima ističe.

Preločki liječnik i pisac Szabó Zsigmond, čini se, da se borio s istom poteškoćom, kad je pisao svoj roman iz međumurskog života u mađarskom jeziku: Horthy házassága (Ženidba Horthyjeva). Zato je valjada i uzeo za podlogu svome romanu dvije aristokratske međumuske porodice, a specijalne međumurske prilike upleo samo nuzgredno u glavnu radnju. Da je živo osjećao potrebu narodnog izražaja, vidi se po mnogim hrvatskim frazama, koje je upleo u mađarski tekst.

Roman je svojim sadržajem i obradbom simpatičan, pa se nadam, da ću ugoditi čitateljima, ako ga opširnije prikažem.

Temelj romanu je nesretan brak Olge i Tome Saray (č. Šaraj). Šaraj je vlastelin, koji već blizu četrdesete godine uzima mladu, lijepu i siromašniju Olgu, koja je netom izašla iz vesprimskog zavoda engleskih gospojica. Olga je bila lijepo uzgojena, pa je svog muža više štovala, nego ljubila. Šaraj Tomo bio je bolestan čovjek, pa svojoj ženi nije mogao podati svih bračnih ugodnosti; no ona nije za njih ni slutila. Na jednoj utrci, što su je priredili hrvatski i mađarski časnici kod Drave, upozna se ona s Hortyjem, sinom svog susjeda vlastelina. Do onda nije polazila nikakovih zabava, držala je, da joj je sveta dužnost njegovati svog bolesnog ženidbenog druga. I bila je do tog dana zadovoljna, ali poznanstvo s mladim i lijepim Hortyjem tako ju je smelo i uznemirilo, te je osjetila, da joj je zakoniti muž na teret. Prepala se u prvi mah pred tom pomisli, ali sliku Hortyjeve mladosti i jakosti nije mogla otjerati iz mašte.

Poslije prvog Horthyjevog posjeta razvilo se između sve trojice toplo prijateljstvo. Horty i Olga tješili su bolesnog Šaraja, koji je počeo poboljšavati i na očima. Šaraja je bolest napokon prikovala u naslonjač, a Horty ga sve češće i češće dolazio tješiti i zabavljati. Svaki ovaj posjet iščekivala je Olga sve žešćom i žešćom nervozom, te je na koncu morala priznati, da Hortyja ljubi. Kad ga je jedne večeri pratila daleko od svog dvorca, postala je nevjerna svome mužu i odsad njezina strastvena ljubav zaboravlja na ženidbenu svetost. Zgraža se ispočetka radi želje, da joj muž umre. Nastoji, da svlada svaku griješnu napast, ali se odmah zaboravlja i svaki čas polazi na verandu, da vidi, ne jaši li mladi Horthy u njihov dvorac. Kad je Horthy ostao jedne večeri dulje s Olgom u domaćem parku, upozorila je stara sluškinja Jela bolesnog Šaraja na njezinu nevjeru. Šaraj nije vjerovao Jeli. Tek kad ga je na pomičnom naslonjaču dovezla u park do paviljona, u kom je čuo razgovor dviju griješnika, povjerovao je i zdvojio. Ženi nije rekao ništa. Poslao ju je u Kanižu, a za drugi dan, pozvao župnika, bilježnika i perovođu. Načinio je oporuku, koja će se smjeti otvoriti istom za pol godine. Kad se Olga vratila iz Kaniže, našla je svog muža mrtva sa znakovima otrovanja.

Sada počinje pravi roman. Horthy je aristokrata, jedan od onih, koji više troši nego dobivaju. Takav mu je bio i otac. Novac im posuđuje čakovački veletrgovac, židov Manovil. Horthyjeva dobra bila su konačno opterećena sa preko dva milijuna kruna duga. Stari Horthy odobrio je sinovu ženidbenu osnovu, kad mu je saopćio, da će uzeti udovu Šarajevu. Šarajevo dobro je ogromno, pa će dug isplatiti ne dirajući u Horthyjevu djedovinu. Ljubav Horthyjeva i Olgina razvijala se u svim najpoetičnijim fazama, i već su uglavili rok svoga vjenčanja. Jednoga dana dođe Manovil užasno uznemiren k Horthyju, i javi mu, da je kod kotarske oblasti u Čakovcu oglašena Šarajeva oporuka, kojom imenuje generalnim nasljednikom svog jednog strica. Horthy problijedi, računi sa ženidbom Šarajeve udove propali su. On će morati povući Olgi zadanu riječ, i prihvatiti očevu ženidbenu osnovu, da uzme jednu svoju nećakinju, bogatu groficu... I sad nastane borba u njegovoj duši, kao da se odijeli od Olge. Kao plemić nije mogao dopustiti, da bude on onaj, koji bi dao slavni posjed Horthyja rasparcelirati, a kao gentleman nije mogao pogaziti Olgi zadane riječi. U tome sporu našao je nekoliko razloga, s kojih će se moći odijeliti od Olge. Kad bi se ona udala, izgubila bi pravo uživanja posjeda svog pokojnog muža. Reći će joj, da ne će učiniti sirotom: nju i sebe. Kakav bi im bio taj život! Kad je već bio kod Šarajeve, ostavila ga odlučnost, nije joj mogao toga reći. Istom u listu se oprostio od nje odrješito i stalno. Sad počinju Olgine patnje i suze; tjelesno je posve oslabila.

Horthy je međutim sklopio zaruke sa svojom bogatom nećakinjom i skoro bi se imalo slaviti vjenčanje. Od posljednjeg lista nije Horthy htio više ništa imati s Olgom. Međutim ga posjeti stari njegov prijatelj i Olgin rodak Gida. Taj je znao za čitavu Olginu nesreću, koja je živjela život izigrane žene, prevarene udovice. Gida je odrješito zahtijevao od Horthyja, da se vrati k Olgi, ako već ne radi Olge, a to radi njihovog djeteta, koje će poroditi. Ovo posljednje užasno je potreslo Horthyja, i on se bez oklijevanja vrati iz Beča u Međumurje na Šarajev posjed.

Kad je došao k ispaćenoj Olgi i rekao joj, da je po nju došao, ona je jecajući govorila:

— Znala sam, znala sam, da ćeš doći. —

Psihološki zapletaji i sukobi uzdižu ovaj roman iznad normalne produkcije sličnih književnih djela. Ako nam i Szabó nije dao roman, koji bi iznio folkloristiku među-

* Szabó Zsigmond: Horthy házassága.

murskog svijeta, on nam je dao snažan psihološki roman, koji se odigrava na širokim vlasteoskim međumurskim poljanama. U Horthyjevoj ženidbi je milieu nuzgredan, bitni su psihološki sukobi. Kad Horthy najljepše računa, kako će usrećiti Šarajevu udovu, a ujedno spasiti svoju djedovinu, eto Manovila, koji im otkriva kobni sadržaj Šaarjeve oporuke. Jedva se taj sukob dužnosti riješava bolnim i odlučnim rastankom, dolazi glavni junak u drugi, u treći, dok konačno ne prevlada ljubav k nesretnoj Olgi i njihovu djetetu, i roman se svršava šablonski, ali umirljivo.

Pisac nastoji gdjegdje istaknuti međumursku pozadinu glavnoj radnji. Tako opisuje trgovanje jednog poznatog čakovačkog trgovca žitom, kojemu je dao krivo ime Manovil. Seljaci mu dovoze žito, a kad prebroje dobiveni novac, svakomu izađe manje, nego je računao kod kuće. Onda viču: Gospon, fkanili ste nas! a drugi tjedan dovezu još ono, što nisu mogli sada dovesti...

Međumurske neke fraze i nagovore piše Szabó hrvatski, i to ugodno djeluje kod čitanja. Neke prevodi doslovno na mađarski, no ti čudno zvuče. Uzdah sluškinje Jele, kad je stari Šaraj umro: Bog mu se smiluj g r j e š n o j duš! zvuči dobro, kad ga Međimurac izgovori hrvatski u priprostoj pobožnosti i ljubavi — ali preveden na madžarski, izrečen još k tomu pred uzbuđenom udovicom, od priproste sluškinje, pregrub je.

Bahatost međumurskih bilježnika istaknuta je prizorom, gdje se jedan bilježnik grozi žandarima i psuje Boga onim seljacima, koji nijesu htjeli nositi vode za gašenje vatre. Poezija starih međumurskih aristokratskih porodica finim je umjetničkim inštinktom iznesena čitateljima, pa nas se roman dojimlje kao gracijozno djelo jedne umjetničke duše, finoga pisca, koji je jamačno bolji romansijer no liječnik.

Čitajući objave »Horthyjeve ženidbe« u novinama, očekivao sam, da ću u tomu romanu naći međumurskog seljaka sa svojim duševnim slabostima i prednostima; međumurskog svećenika, tog omraženog »ćiril-apoštola« sa svim svojim taktikama, borbama i neuspjesima; međumurske žetve, »resove«, praznovjerje, erotiku, strasti i apatiju, politiku i nacijonalnost i bezbroj toga, česa nema drugdje nego u Međumurju. Mnoge stranice »Horthyjeve ženidbe« konvencijonalne su situacije. Da je Szabó upotrijebio samo ono, što je karakteristično za Međumurje, stvorio bi bio interesantno djelo, ispunjeno posebnim životom. Sujet individualnome međumurskom romanu moramo tražiti u narodu, a ne u aristokraciji. Szabo Zsigmond će nam jamačno podati i takav roman.

Kod gore prikazanog romana nije evo ni došao do izražaja spomenuti jezični problem kajkavštine i štokavštine. Kako će taj problem riješiti Szabo u kojem romanu iz narodnog života, stoji do njegovog umjetničkog ukusa i shvaćanja. Jamačno će ga riješiti laglje nego koji hrvatski pisac. Uz svoju lakoću, kojom pogađa sa par riječi duševno raspoloženje, znati će i lapidarnim dijalozima svesti ga na minimum.

Mesop.

Među Norvežanima.

Sa sjeveroistoka Puddefjordu na zapadnoj strani Skandinavije, u zavali podalje od otvorena mora leži Bergen, nekadašnji glavni grad Norveške. Milovidni gradić, po broju stanovnika otprilike kao Zagreb, rasuo se nešto po pitomoj zelenoj dolini, a veći mu je dio izgrađen na prirodnom komadu isječena kopna, što se pružio koji kilometar u more. Svoje pitomo lice zahvaljuje toploj Zatonskoj struji, koja mu blaži oporo i hladno, brdovito snježno zaleđe.

Bergen je i danas živahno stjecište poslovna svijeta, turističkih gurmana, umjetnika i ljubitelja prirode svake ruke, osobito Engleza, Nijemaca, Šveda, Rusa i Amerićana. Brojni paroplovi dovažaju i odvažaju mnoštvo putnika i robe za Newcastle, Hull, Rotterdam, Hamburg, Christianiju, Trondhjem, Hammerfest, Vadsö, Hardangerfjord, Nordfjord, Söndfjord, Sognefjord i dr., a manji motorni brodići i automobili voze izletnike u obližnju okolicu milovidnih izgledišta na zelene doline, jezera, fjordove, snježne brdine, ledenjake i divlje bujice. Od Bergena na istok vodi sada željeznica 492 kilometra do Christianije preko Vossa, Myrdala, Finsea, Gola i Gulsvika, a kroz kojih osamdeset tunela i prorova, grdnih gudura, snježnih planina, mimo ledenjaka, jezera Veličanstvenih slapova; uspne se preko tisuću metara, a prevali put za četrnaest sati.

Kao što kod nas na jugu Evrope, u toplim i blagim gradovima Italije i Francuske, naći ćeš i u sjevernom Bergenu svakovrsna zelenja, povrća i voćaka i prekrasna cvijeća. Srijedom i subotom od osme do desete iz jutra, zanimljiv je Bergen na »fisketorvetu«, kamo brojne motorne brodice dovažaju na trg množinu žive ribe, što su je marni ribari kroz noć nalovili. Tu se sa najvećim mirom, a bez neugodne halabuke i vike naših dobro poznatih južnjačkih ribarišta, istovaruje riba: razne vrste bakalara, velike skuše, slasni listovi, tečne haringe, živi raci, glavonošci itd. Sve vrvi od kupaca na trgu, koji gotovo šapću prodavačima na uho nuđajući cijene, a ribari sa plitkim »sakom« dohvataju ribu iz posebnih spremišta, što su na obali smješteni, kroz koje postojano morska voda protječe. Riba se prodaje na oko i bez vage na malo, spretno i brzo je nožićem udaraju po glavi, kolju, i bacaju domaćicama u košare. Nedaleko opet na obali vidiš ribare zaposlene oko razrezivanja ribe za sušenje, solenje i razne industrijalne svrhe. Poslije podne ne nalaziš više ribljemu trgovanju traga; trg je opran, čist i bez ikakova neugodna vonja. Za čudo taj sjeverni primorski svijet nije samo čist za »oko i nos«, nego kod njega vlada i uzorno ćudoređe, svakako plod ozbiljna nastojanja oko duhovne kulture. Ovoj se posvećuju Norvežani u velike, a to vidimo jasno iz njihovih raznih institucija, humanitarnih i društevnih udruženja, knjiga, zavoda, muzeja, pučkih knjižnica, velike brige oko školstva, a sveopćeg zaziranja od alkoholnih pića.

Nemalu zaslugu za narodni moral imadu po Norveškoj također razgranjene Boothove »vojske« salutista (»Frelsesarmeens«), koje svaki dan pod večer javno na trgovima okupljaju velike gomile nižih slojeva pučanstva, držeći im propovijedi i pjevajući pobožne pjesme. Zato je i narod u Norveškoj trijezan, ozbiljan, radin i štedljiv, golubinje ćudi, ljubezan, uslužan i susretljiv, a napose spram stranca.

Bergen se može podičiti sa mnogim bogatim i lijepo uređenim muzejima. Imaju galeriju slika, umjetničko-industrijalni muzej, glasoviti ribarski muzej, a u posebnoj velikoj zgradi širom svijeta poznati »Bergens Museum« sa zbirkama starinâ, te životinjstvâ, bilinstva i rudstva. Na ovom potonjem muzeju drže se popularna predavanja, specijalni tečajevi i izdavaju više časopisa. U ovome muzeju je velika biblioteka sa obiljem stručnih djela i go-

tovo svih mogućih časopisa svijeta, a otvorena je svakome. Nedaleko ovoga muzeja je bijološka postaja sa akvarijem za stručnu naobrazbu i pokuse stranih radnika, što ih svakoga ljeta pozivaju sa svih strana svijeta. U posebnom hanseatičnom muzeju čuva se pokućstvo i uređaj još iz starinskog po Bergen važnog »Hansa doba.«

Tko bi rekao, da se u tako malom gradu sjedinilo toliko ozbiljna nastojanja oko duhovne kulture, toliko poštovanja spram prošlosti i toliko razumijevanja za istinu, ljepotu i dobrotu. Čini ti se, da im se i sunce nekud ljupkije smiješi, i kada se jedared jutrom pojavi iza ledenih brijegova, dugo prosipava svoje tople trake na te blagoslovljene krajeve, i kada je kod nas na jugu već duboka noć, tek onda tone, kanda mu se ne će pod daleki obzor.

Norveški, koliko je nužno, brzo naučiš, barem toliko, da te razumiju, što želiš, a i brzo možeš da se snađeš među tim svijetom, i ako su tamo drugi običaji i način života. Prijazno te dočekuju, prijateljski primaju, ljubežljivo susreću i drže. Ta su lijepa svojstva svakako posljedak njihove visoke uljudbe, te velikog saobraćaja sa stranim svijetom. Od gologlava mališa, što od rana jutra izvikiva na ulici izašla novinska izdanja, pa do ozbiljna obrijana muževna lica, što se žuri u svoju poslovnicu, sve ti u Norveškoj stoji na ljubeznu uslugu.

O visokom kulturnom nivou Norveške, velikom razvoju i zamjernom napretku u gospodarstvu, industriji, ribarstvu, umjetnosti, školstvu, turistici, sportu itd. mogli smo se ljetos uvjeriti na jubilarnoj izložbi u Christaniji, što je priređena povodom stogodišnjice norveškoga ustava.

Teška sam srca, i ako nakon oduljeg boravka, ostavio te omiljele mi krajeve, pa bržim tempom okrenuo kući, prošavši još kroz baltičku izložbu u Malmö-u u Švedskoj, Već se ratna trublja orila dugo i gromko, a plamen bijesna rata zahvatio bio gotovo cijelu srednju Evropu, kada sam dohvatio sjevernu obalu Njemačke, otok Rügen.

Dr. K. Babić.

Mihalj Šimunić, hrvatski književnik iz druge polovice 17. vijeka.

Među književnicima hrvatskim, koji su radili na nabožnoj knjizi u Hrvatskoj koncem 17. vijeka nalazimo i Mihalja Šimunića. Mihalj Šimunić bio je više godina župnikom u Legradu na Dravi u Megjumurju. God. 1687. postao je kanonikom zagrebačkim, kakvim ostade do svoje smrti 19. studenoga 1699.

Od ovoga pisca sačuvala su nam se ova djela:

1. Pod dvojakim naslovom: a) Fenix pokore pod krelyutmi miloszerdnoga pelikana pochivajucha, to jeszt prodeke nedelyne k zdenczu pokore vabeche po postuvanom gozponu Mihalyu Simunichu, jaspristu gorichkomu iztolne czirkve zagrebechke canonicu zponovljene i povedane pod obrambum i ztroskom preszvetloga i visoko postuvanoga gozpodina gozpodina Janussa Jasefa Babbitscha, izebranoga biskupa scardinzkoga...... na szvetlo dane. Vu Zagrebu letta 1697. — Knjiga je štampana u četvrtini, opsiže 10 nepaginiranih strana, 461 paginiranu stranu i 7 strana ispravaka. Od ove knjige čuva se jedan primejrak u kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom SM. 22. F. 18.

b) Prodeke nedelyne k zdenczu pokore vabeche po postuvanom gozponu Mihalyu Simunichu, jaspristu gorichkomu i ztolne czirkve zagrebechke canonicu zpravlyene i povedane z gornyeh dopuhchenyem. Stampane u Zagrebu letta 1697. Knjiga je štampana u četvrtini, opsiže naslovni list, 461 paginiranu stranu i 7 strana ispravaka Od ove se knjige čuva jedan primjerak u gradskoj knjižnici u Zagrebu.

Razlika između jednoga i drugoga primjerka jeste samo u prvom primjerku. Na prvoj strani nalazi se gore spomenuti naslov (pod a), na drugoj strani dozvola od više oblasti pisana na latinskom jeziku od 31. ožujka 1697. potpisana od kanonika Nikole Gotthala, Petra Verbanića, Tome Kovačevića i Ant. Vukmerovića. Od str. 3.—7. nalazi se posveta biskupu Janušu Josipu Babiću, a od str. 8.—10. predgovor čitatelju. Sve ostalo posve je jednako doslovce u jednom i drugom primejrku.

Kapela B. D. M. u Loboru.

U ovogodišnjem Vjesniku hrvat. arheološkoga društva priopćeni su historijski gradjevni i umjetnički spomenici kotara Krapine i Zlatra, što je napisao tajnik zem. povjerenstva za čuvanje hrv. histor. spomenika, prof. Gjuro Szabo. U nizu opisa nalazimo i opis zavjetne kapelice sv. Marije u Loboru, poznate pod imenom Majke Božje Gorske. Priopćena je tamo slika kapele i glavni žrtvenik. Ova

Kapela Majke Božje kod Lobora od g. 1756.
Iz zbirke kr. zem. arkiva u Zagrebu.

je kapela vrlo stara, ali je u novije vrijeme popravljena. Najstarija slika kapele Majke Božje Gorske sačuvala se u djelu Gasparottija: Cvet Sveteh, koju ovdje priopćujemo. Bakrorez izradio je I. P. Wurzer u Gracu.

Kako se iz toga napisa razabire (akrostikon) rađena je slika god. CMILICIDII = 1756. Na toj slici vidimo, da je g. 1756. bilo na pročelju crkve prigrađeno predvorje, a

tako i sa strane. Nešto podalje od predvorja pročelnoga stajala je mala zgrada, za cijelo kuća crkvena ili sklonište za proštenjare. Danas su okolo crkve arkade, a na pročelju su prizidana dva predvorja, među kojima su glavna crkvena vrata.

Jedan primjerak ove slike nalazi se u zbirci kr. zem. arkiva u Zagrebu, odakle nam je susretljivošću ravnateljstva ustupljena. **E. L.**

Kako dugo se u Vinodolu pisalo glagolskim pismom za običnu porabu?

Glagolskim se je pismom općenito pisalo po cijelom Vinodolu još početkom 17. vijeka. Najstarija isprava latinskim pismom napisana, koliko je meni poznato, potječe iz Grižana od god. 1626. Poslije te godine opazio sam, da se je i u Vinodolu počelo sve više pisati latinskim pismenima (a talijanskim pravopisom), a manje glagolskim pismom. Od god. 1646. napisane su bile malo ne sve isprave latinskim slovima, premda su pojedinci (osobito popovi) pisali glagolicom u Vinodolu još početkom 19. vijeka.

R. Strohal.

Starci o dugom životu.

Bi reć, da si nigdje na svijetu ne razbijaju ljudi toli silno glavu radi dugog života, kao u Engleskoj; nedavno je neka zadružna novina u Engleskoj otposlala pitanje na više staraca, koji su brojili priličan niz godina i padali svakome u oči svojim mladenačkim izgledom. Dakako, sav svijet je upro pozornost na ispitnike, a da doznade u prvom redu nešto o načinu života ovakovih ljudi; stoga su zaista zanimivi i dotični odgovori.

Prvi je odgovorio glasoviti botaničar Sir Josip Hooker, koji sada stoji u 94. godini; ovaj naučnjak naprječno tvrdi, da svoju visoku starost nema da zahvali nikakvim osobitim tajnama; što više, on tvrdi, da je pravi izvor dugog života pogodan uvjet životnih prilika, dobar tjelesni ustroj, te posvema čedan, umjeren način — običaj života i što manje bolesti.

No glasoviti izumitelj Sir Hiram Maxim, kojemu je sada 75 godina, odgovorio je na ovo pitanje ovako: Kada bi me tko pitao za životni elixir, tada kažem, da su to alkohol i duhan; ovaj se pako elixir mora smatrati tako, kao što je ocijenio sol neki dječarac-učenik, kada je napisao svoje mnijenje: »Sol je upravo ona prašina, radi koje je meso toli lošeg okusa, ako se ne posiplje solju.« — Jednakim načinom stvara životni elixir alkohol-duhan jake stare ljude, ako se ne pridodaju k životu; ja sam prokušao ove putove, pak sam prošao i u životu dobro.«

Slični su nazori i osamdeset i šest godišnjeg starca filantropa Passmere Edwarda, koji kaže: »Uvjerio sam se u više nego li 9.999 dana od 10.000 dana u svojem životu, da sve svoje dane zdravog i ugodnog života imam da pripišem mojem jednostavnom i urednom načinu življenja«; — »od prilike kakovih par tuceta godina mojeg najobilnijeg rada, u mojem životu bio sam odlučan apstinenta i vegetarijanac, pak sam i ustrajao kod toga do danas.

U probavnim organima nazrijeva Edward »majku izvor« svega zla i svake nevolje, stoga i zabacuje sve novovjeke gozbe, koje nazivlje barbarske; kod toga se pozivlje na Seneku i kaže: »Tko se čudi nad brojem naših novovjekih bolesti, taj neka broji samo glave kuhača.«

No vrlo ugledan liječnik Sir Hermann Weber postavio je cijeli niz pravila, po kojima bi živiti trebalo, a da se dosegne visoka starost; u bitnosti evo tih pravila: »Cijelo tijelo mora da je svaki dan redovno zaposleno, a u jelu, piću i tjelesnom užitku mora čovjek biti umjeren, te danju i noći uživati po mogućnosti što više svježega zraka.«

M. M.

KNJIŽEVNE BILJEŠKE:

Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. Organ arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu i zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

Od ovoga je časopisa ovih dana izdana XIII. sveska nove serije za godine 1913. i 1914. na 357 strana velike osmine sa blizu 400 slika u tekstu i četiri tabele. Sadržaj joj je ovaj: Barlé Janko: Stari portal zagrebačke prvostolne crkve. Brunšmid Josip: Antikni figuralni brončani predmeti u narodnom muzeju u Zagrebu. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji XXXVII do XL. Hoffiler Viktor: Proučavanje etruščanskoga jezika s osobitim obzirom na zagrebačke mumijske povoje. Szabo Đuro: Orahovičke gradine. Spomenici kotara Krapina i Zlatar. Šišić Ferdo pl.: Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji. Osim toga odštampan je tu i izvještaj o radu zem. povjerenstva za očuvanje umj. i historičkih spomenika u godinama 1912. i 1913.

Bivši članovi hrvatskoga arheološkoga društva dobivaju ovu svesku uz cijenu od 4 K (četiri krune) u pisarni arheološkoga odjela narodnoga muzeja na Zrinjskom trgu. Za istu cijenu dobivaju je i općinska poglavarstva i pučke škole, ako se obrate na isti muzej. Obična je knjižarska cijena ovoj svesci kao i svim prijašnjima 8 K.

Mjesečnik pravničkoga društva u Zagrebu.

Primili smo na prikaz dvobroj (8. i 9.) ovogodišnjega mjesečnika našega pravničkoga društva, što ga u ime odbora uređuje Dr. Ladislav Polić. Omašna ova sveska »Mjesečnika« donosi na čelu: Manifest Njeg. ces. i kr. Veličanstva, a po tome ove rasprave: Društvena obrana protiv pogibeljnih zločinaca od dra. Jos. Šilovića; Ograničenje odgovornosti brodovlasnika od Dra. Ive Milića; K osnovi zakona o sudskom postupku u građanskim pravnim sporovima, od Dr. Karla Spillera; Najnoviji smjerovi u ekonomici od Dr. F. M-ra; Suci i zakon od 25, januara 1914. o službenom odnošaju državnih činovnika i poslužnika (Službena pragmatika); Nadzor nad privatnim osigurateljnim društvima od Dra. E. Spiesa; O starim Hrvatima od Dr. Ivana Strohala i Načelo nespornosti u izvršbenom postupku od Dra. Frana Mohorića. Mimo to sadrži ova sveska mnoštvo bilješki iz građanskoga, trgovačko-mjembenoga, pomorskog, stečajnog i kaznenog pravosuđa, kao i bilješke iz upravne i financijske prakse, te književnost, zakonarstvo i vijesnik.

Ovako izvrsno uređivani i ovako bogat sadržajem stručni list ne treba da se preporučuje napose. Njegovi odlični suradnici, poznati stručnjaci u pravničkom svijetu preporučuju ovaj lijepi »Mjesečnik« najbolje. **Z. J.**

Kalendar Srca Isusova i Marijina za godinu 1915. Tako se zove knjiga, koju smo nedavno primili. Mi smo imali prilike, da ovaj kalendar već prošlih godina pohvalimo i najbolje preporučimo, a kad ga sad opet dobro pogledamo,

moramo to bez sustezanja ponovo učiniti. Njegova lijepa vanjska oprema, pa obilni nutarnji sadržaj takov je, da može krasiti svaki hrvatski stol, a svakomu dati obilje pouke i zabave. Osobito je krasna naslovna slika Spasitelja našega sa svojim alegoričnim okolišem (Jeruzalem) itd., te slika Bl. Djevice Marije kao prilog, koja nas svojom milotom upravo uznosi i da nam se sve to većma mili, čim ju dulje motrimo. Te slike nam tim draže moraju biti, kad znamo, da su proizvod naše domaće industrije i mora našem domoljubnom hrvatskom čuvstvu goditi, da se takova šta u našem milom Zagrebu proizvesti može. I sve ostale slike u sadržaju, kojih obilje ima, lijepe su i odgovaraju savremenim prilikama i događajima iz najnovijega doba. Kao dobra novost su odmah iza kalendarskoga dijela vrlo poučni članci: »Gospodarski poslovi« svakoga mjeseca u godini, koji potječu iz pera našega mlađega najvrsnijeg gospodarskog stručnjaka. Književni dar upravo je preobilan, jer sadržaje 13 lijepih pjesmica, 26 poučnih članaka i 15 crtica za zabavu, koje su sve jedna ljepša za drugom. Čitavu godinu može se ovaj krasni kalendar prebirati i nikad ne će čitaocu dosaditi, jer će uvijek naći nešto, što će ponovo rado i s nasladom pročitati. Stoga preporučujemo toplo ovaj kalendar svim drugovima i svakoj obitelji, kojoj je stalo do toga, da svojim članovima dađe krasnu knjigu sa zdravom poukom i zabavom. Cijena je kalendaru 90 filira s poštom, a dobiva se i naručuje kod »Uprave Glasnika«, Palmotićeva ulica broj 31.

SVAŠTICE:

Preteče tiskarstva. Talijanska arheolog. komisija našla je prigodom iskapanja kraljevske palače u Phaistoru na Kreti veliku ploču od terakote, koja ima s obih strana napis u hieroglifima. Taj napis od 240 redaka, utisnut je na još nepečenoj ploči gibivim pismenima. Ovu ploču cijene, da potiče iz drugog tisućljeća prije Krista.

I Rimljani bili su već blizu tiskarskom umijeću. Quintilijan (I. 1.25) priča, da se djeca igrahu gibivim pismenima, a Cicero (de natara deorum II. 37.) opaža, da nije moguće da je svijet postao slučajnim spojem atoma, kako nijesu ni Ennijevi anali postali od hrpe kovnih slova, sasipanih na zemlju. Dakle su Rimljani poznavali gibiva kovna slova! Tek kako znamo, Guttenberg je došao na zamisao gibivim slovima tiskati.

Poraba plina u V. stoljeću prije Krista. Ktesias je zabilježio, da su ljudi u Karamaniji kao ogrijev za kućnu porabu upotrebljivali plin, koji je izvirao iz zemlje.

Golema zamisao. Stasikrates, učenik slavnoga Lysippa zamislio je iz pećine, koja tvori brdo Athos, izgraditi golemi kip Aleksandra Velikoga. Ovaj, najveći kip svijeta, imao je lijevicom držati cijeli grad sa 10.000 stanovnika, a u desnici urnu, iz koje bi čitava rijeka padala u more. Tako pripovijeda Plinije, Plutarh i Strabo.

Sanskrit prvi je temeljito proučio William Jones (god. 1746.—1794.), te je priredio i valjane prijevode iz njega. On je Sakuntalu, zakone Manua i dio Rigvede uveo u evropsku književnost. Valja istaknuti, da Jones nije bio filolog, već sudac u Fort Williamu u Bengaliji. Sa filološkog gledišta prvi je Henry Thomas Colebroocke (1765.—1837.) uzeo proučavati Sanskrit. Pa i ovaj je bio po struci pravnik, sudac u Mirzapooru u Indiji, a kasnije politički resident na dvoru u Beraru.

Klinovno pismo odgonetnuo je klasični filolog Gjuro Friderik Grotefend (1753.—1853.). Njegovu metodu čitanja i znamenitost toga otkrića priznavaju mu najveći učenjaci. God. 1802., sa 27 godina predložio je Grotefend akademiji u Göttingenu uspjehe svoga odgonetnuća. Najzanimljivije je kod toga to, da Grotenfeld nije poznavao sanskrit, a svojom je genialnošću odgonetnuo nijeme napise, koji su kroz tisućljeća mukom šutili.

Smiješna kazna. Zvono sv. Marka u Fiorenci, zvano »La Piagnola« zvonilo je 8. aprila 1498. na ustanak, kad su protivnici Savanarolini opsjedali i zauzeli samostan i Sevanorolu odonuda odveli u tamnicu. Time je to zvono učinilo veliki zločin, te gradsko vijeće odluči 29. juna 1498., da se ovo zvono kazni. Slijedeći dan skine narod zvono s tornja, a magare vuklo ga ulicama, dok ga je krvnik neprestance bičevao. Tad prognaše zvono iz grada. U tornju S. Salvatore al Monte devet je godina visjelo to zvono u progonstvu. Na 9. juna 1509. obješeno je opet na svoje staro mjesto. Ovo zvono, djelo glasovitog Donatella i Michelozzija nalazi se od g. 1908. u muzeju di s. Marco, a na njem se jasno vide tragovi oštećenja, koje je pretrpjelo vučeno po ulicama. **L.**

Dvije tri o književnom časopisu »Hrvatska Prosvjeta.«

»Srijemske Novine« od 23. IX. o. g. (br. 76.) donose o našem listu ovaj prikaz: »Izgleda, da je u ovo doba rata nestalo smisla za svaki umjetničko-književni pokret i kulturno nastojanja. Samo tako može se razumjeti, da je »Savremenik« tiho i »čedno« prestao izlaziti, mnoge novine slabo ili nikakovu pažnju posvećuju listku i podlistku, u čemu čini izuzetak zagrebačka »Hrvatska« i »Narodne Novine«, pa društvo sv. Jeronima, koje je »Danicom« došlo upravo neočekivanim a lijepim književnim darom. Za kratko vrijeme imat ćemo ratnu literaturu, gdje sa mnogo života i zdravlja junački koraca novo osnovano društvo Kolo hrvatskih književnika u Zagrebu »Hrvatskom Prosvjetom«. Jedini ovaj naš, uz »Književni Prilog« osječkoga Kluba hrvatskih književnika, koji izlazi od vremena do vremena, u pravom smislu književni list u svakom pogledu, lijepo se razvija. O njemu se može govoriti već po njegovoj zasebnoj fiziognomiji. A to znači za ciglih osam mjeseci rada — mnogo. U njemu je kolikogod birane beletristike, toliko i pouke, a imenito književno-umjetničkih eseja i — a to je dosele bila velika rijetkost — objektivnih i stvarnih ocjena i prikaza o svim našim važnijim književnim pojavama. Urednik Petar Grgec dokazao je time valjanu spremu, pa će valjati ovim putem i proslijediti i u buduće. — Nijesmo imali prave hrvatske književne smotre. Posljedice toga osjećali smo svi. Naši najbolji književnici razdvojiše se, nastale suvišne borbe i trvenja, a kod toga stradala najviše književnost sama, a bome i književnici. Kupci pako knjiga sve više se udaljiše od same knjige, pa nije ni čudo, da su redom nicale jadikovke: knjiga nam nazaduje, knjige se ne kupuju itd. Onda još one silne polemike itd. Svega je toga bilo, što u manjem narodu, kao što je hrvatski, ne bi smjelo biti.

I gle! Iz toga svega niknula »H. P.«, koja pomlađenom snagom okuplja oko sebe i »mlade« i »stare« i »najmlađe.« Isprva su »H. P.« s jedne strane htjeli prikazati kao »klerikalnu« i zastarjelih nazora, a kad tamo mi u njoj danas, poslije osam brojeva, vidimo, da prava poezija i čisti idealizam nije u ovo doba krutoga realizma nipošto nešto zastarjeloga, već naprednoga; nešto, čega nam treba kao komadić kruha, koli za našu mladost, toli za obitelj, domovinu. Hrvatski narod u jezgri je zdrav, pa ga valja i hraniti

zdravom hranom. A imena kao: Arnold, Deželić, Horvat, Hranilović, Ogrizović, Sabić, Širola, Petravić, Maraković, Kovačević, Vežić, Laszowsky, Rožić i mnogi drugi — najbolje su jamstvo, da je »H. P.« u dobrim rukama. Dužnost je naša, da i mi učinimo svoje. Pa kad braća Slovenci mogu uzdržavati tri, možemo i mi valjda ovaj jedan list, koji i ako nije bolji, ma nipošto nije ni gorji od sličnih kao »Slovana«, »Zvona« i »Dom i svijeta«. Uvaži li se, da je »H. P.« i oslikana, a slike stoje dosta novaca, da donosi i umjetničke priloge, pa skladbe poput one izvrsne Široline (ml.) »Mrazove sestrice«, onda je rečeno dosta. Godišnja pretplata od K 14.— (šalje se Nikoli Marakoviću, Zagreb, Palmotićeva ul. 31.) nije nipošto prevelika za ovakav vrsno uređivani uzvišeno-obiteljski list, kojega se može dati u ruku i odraslijoj mladeži, a bez bojazni, da će rumeniti od stida. »H. P.« ne samo da je moguća čovječi duh zabaviti i proučiti, već i opomenuti ga i podići iz ovoga niskoga nivoa u carstvo vječnih ideala, vječne ljepote. Bilo tako i u buduće na korist hrvatskoga naroda i u hatar kulturnoga našega nastojanja!

S—a.«

SLOVENSKI: »DOM IN SVET.«

»Dom in Svet« (br. 8) donosi: »Obračun« od Ivana Cankara; »Pota modernoga slikarstva« od Jos. Dostala; »Kajn« od I. Pregelja; od Jos. Lovrenčića; Obol, Jesen, Ko se otprejo oči; »Oranže poju« i »Erotično življenje« od Ivana Sadara; »Šumečki školjki« od M. Kureta; Med bogomolci v »ruskem Jeruzalemu«. »Suša« od Marte Velikonja; »Razvoj novejše slovenske pisave pa Lenčev pravopis« od dra. A. Breznika; »Crtice« od Iv. Cankara; »Fragmenti iz Trentarskega študenta« od Jos. Lovrenčića; »Čez vrt tri svetle zvezdice« od Jože Plota; »Študija« od Dra. A. Žigona; zatim: Književnost, To in ovo i Drobiž. List je urešen s više umjetničkih slika F. Hodlera. Urednik lista je Dr. Izidor Cankar u Ljubljani.

Iz uredništva.

Kako se odredila mobilizacija naše vojske, pošao je naš urednik, g. Petar Grgec, u bojne redove, da izvrši svoju patriotsku i vojnu dužnost, pa je uredništvo lista dovršio sam odbor »Kola hrv. književnika.« No budući da su u ovo ratno doba neredovite prilike i u tiskari, pomislilo se na to, da se predbježno prestane daljim izdavanjem »Hrvatske Prosvjete«.

Međutim se odbor ipak odlučio na to, da sa ova dva posljednja dvobroja lista završi ovo prvo godište, koje je naišlo na tako lijepo priznanje u krugovima svojih pretplatnika, ali i toliko svakojakih zaprijeka, da list nije mogao da izlazi posve točno, kako je to odbor želio.

Stoga smo sigurni, da će nam to naši prijatelji dobrostivo ispričati, jer je redovito izlaženje zapelo u ovim teškim ratnim vremenima i kod drugih domaćih i stranih časopisa.

S idućim dvobrojem (11. i 12.) završit ćemo prvo godište »Hrvatske Prosvjete«, pak molimo sve prijatelje našega poduzeća, da nas što izdašnije podupru moralno i materijalno! — Rukopisi šalju se uredništvu »Hrvatske Prosvjete« u Zagrebu (Haulikova ul. kbr. 4.).

*

Nakladom »Kola hrvatskih književnika« preštampan je prvi dio našega izvornoga romana »Zlotvor« od Dra. Milana Kovačevića, koji je stekao opće priznanje svih prijatelja lijepe knjige. Knjiga je ukusno opremljena, te se dobiva u svim hrvatskim knjižarama uz cijenu od **K 1.50.**

»Kolo hrvatskih književnika.«

Zlatne riječi.

Raskošan život, motren iz daljine većma je zamamljiv, nego li je uistinu. Svagdašnja navika na raskošan život, ne dozvoljava raskošniku, da kod toga osobito uživa, i tako navikli raskošnik ne osjeća se ni najmanje zadovoljnijim, nego li i onaj još siromašniji samrtnik kod svojeg običnog najjednostavnijeg načina života.

*

O svakoj i najmanjoj stvari svojoj, razgovaraj sa svojom ženom, pa, ako je još tako malena, prigni se.

*

Mnogi traže svoju sreću, kao što traže i svoj šešir, koji imaju na glavi.

d

Sadržaj: 9. i 10. broja »Hrvatske Prosvjete.«

„HRVATSKA PROSVJETA" izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku „Kola hrv. književnika" g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje i izdaje »Kolo hrvat. književnika.« — Za uredništvo odgovara: Josip Fran Opava.

Tisak: **»Nadbiskupske tiskare« u Zagrebu.**

HRVATSKA
PROSVJETA
MJESEČNIK „KOLA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“.

BROJ 11. i 12. ZAGREB, STUDENI i PROSINAC 1914. GOD. I.

Dr. Milan Kovačević, — Zagreb:

Zlotvor.

(Slike iz života nekoga Karlovčanina.)

(Svršetak.)

Epilog.

I.

Cijelo se nebište prekrilo sivim nepomičnim oblakom, koji se spustio sasvim nisko, pa su se u njem izgubili vršci brda. Na kišu se nije dalo, no zrak je bio težak od vlage, pa oko podneva rosa još nije ishlapila, nego je kapala s ono malo požutjelog lišća, što je nevoljko treptalo na drveću. Vjetar neopredijeljena smjera puhnuo bi sad jače, sad slabije, s drveća otpuhujući lišće i bacajući ga na tlo. List bi kano izmučen, kano željan, da se smiri, padao s drveta, okrenuo bi se par puta u zraku, legnuo bi na zemlju, vjetar bi ga još jedan — dva puta pokušao obrnuti, list bi se smirio i nestalo bi ga u šušnju, u bezbroju jesenskih otpadaka u neizmjernosti vlage i blata.

Neki su neugodni glasovi muklo probijali tišinu; časomice zveknuo bi nakovanj u kovača u selu, katkada iznenadio bi udarac sjekire seljaka, što je pred kućom razbijao kladu, zašumio bi i slap na rijeci. Svi su ti zvuci bili neumjesni, jer su i nebo i zemlja zahtijevali, da bude tišina i da se ništa ne miče; spremali su se na pomirbu, zaborav i san.

Grad Mućnik virio je iza visokih jablana i smreka; tek tu i tamo mogli su se vidjeti njegovi zidi, komad nakostrušenoga krova i čunj kule. Sljubio se s okolicom, koja je bila tamna. I on je potamnio, dapače i popucao; većina je njegovih prozora bila zatvorena kapcima, na kojima je gdjegdje ponestalo daščica ili su se ovjesile kano da će sad na pasti; iz gdjekojih je provirivalo i treperilo nešto sijena i slame iz vrapčih gnijezda. Daščice su na krovu grada bile crne i većim dijelom sagnjile, pa se svinule, izvukavši zarđale čavle. Na jednom mjestu krova bilo je pedesetak sasvim novih daščica, pa su se jako opažale.

Sav je grad opleo jesenski pauk i niti su njegovih mreža ovijale izbočine i kutove, a visjela je na njima rosa. Iz grada ni glasa nije bilo čuti; činilo se, da je izumro. U parku oko grada nakupilo se posvuda šušnja, pa nije bilo pravo ni vidjeti staza. Po gredicama, gdje je nekad bila zelena tratina i prefino cvijeće, morala je prošlog ljeta bijesniti neka pomamna sila, sravnjivajući sve u gusto klupko, iz kojeg je tu i tamo kano u čudu još i sad pozirao od borbe napola podivljao cvijetić. Kano iz osvete proti redu i poretku, proti vrtljarevoj ruci, proti čovjeku — tu je sada raskošno počivao nered, gušeći pod sobom svaku otmjeniju kretnju, pa su se pod bremenom slaka, divlje loze i desetka raznih povijuša i penjačica svinule fine teje, pognule se k zemlji, kano od žalosti nagnule krošnje i većim dijelom uginule. Svud je polegnula visoka, gruba, oštra trava, iz koje je virilo par mravinjaka i bezbroj krtičinih humaka. I po drveću stao se penjati bršljan, pa je na jablanima visoko segnuo i tamno se zelenio o golome deblu.

Jedine smreke, jele i bori kano da ne mare za poraz u parku. Njihovo se granje raširilo i prebujno se isprepelo s okolišnim stabaljem, a vršci su izbili u vis i na kraju svršavali zelenom krugljicom.

Stara lipa nije odoljela surovom nasrtaju drača, koji joj se prikučio, pa osvojio nekad pod njom pošljunčen prostor, gdje je i sada u travi gnjilila slomljena klupa od bijeloga brezovoga granja. Po lipi izbile baršunaste gube i kratke sluzave tamnobojne gljivice, a najveća grana, što je nekad daleko sizala, pukla pod trhom bujne vinike, koja i dalje živjela i širila svoje pohlepne svrži na sve strane.

Tamo, gdje se ta lipina grana odlomila i visjela, bila grdna iščupana rana, u kojoj je ptičica smjestila u ljetu svoje gnjezdašce, što se sada — napušteno, raščeprkano i oblaćeno — raspalo i sagnjilo.

Po debelim naslagama lišća, korova i trulih grančica teškim je koracima hodao gore dolje Mate pl. Radošević, vlastelin, bogatun, narodni zastupnik, hrvatski delegat. Složio je otraga ruke, postajkivao i

mislio o nečemu, što ga uzrujavalo, da su mu se trzale tvrde crte staračkoga lica. Akoprem su njegove kretnje bile oteške, vidjelo se, da je vičan općiti s otmjenim društvom, što je posvjedočivalo i skupo skladno odijelo, na kome se opažala ruka krojača umjetnika. Bio je posvema sijed. I brci i vlasi — sijedi. Ispod odugih trepavica još se žarile oštre zjenice, no u njima je bilo izražaja umora i bojazni.

Mate se nije osvrtao na dvor, niti je opažao pustoš u vrtu, tek katkada bacio bi oko prema cesti, što se daleko tamo bijelila. Prispio je i pod lipu i spotaknuo se o sagnjilu klupu, pa se kano oda sna probudio. Dugo je motrio trulu brezovu granu, o koju se bio spotaknuo, pa polako podignuo oči i zagledao se u slomljenu granu na lipi i okrećući se stao sve pozornije promatrati svoj okoliš — počam od sitnog cvjetića, što se u korovu gušio, pa do rastrganoga krova na bližnjoj kuli.

Pod ovom lipom, na ovome mjestu, možda na ovoj klupi nekada — davno, prije mnogo godina — bila je sjedila pokojna Zlata. Tu je on pred njom drhtao, tu joj ponudio grad Mućnik, tu osjetio, da bi za nju i ginuo.

Kako je to bilo davno, a njemu se sada pričinilo toli jasnim i svježim, da ju je upravo pred sobom vidio — sred cvijeća, a u suncem obasjanom vrtu. Širom je otvarao oči, da tu sliku čim bolje vidi, no ona je blijedjela i blijedjela, a na njezino mjesto stupila je tamna nekakova ploča — nešto crno, strašno, grozno i on uzmaknu kano da je pred njim pukla zemlja.

On se bio s njom oženio, no nikada nije prekoračio praga njezine sobe, pače ni onda, kad je ležala tamo na odru. Jedva godinu dana iza vjenčanja ona je tiho ostavila ovaj svijet. Nestajalo je njezinoga tijela, samo su je bile oči i u njima užas i očaj. Sjajna se njezina kosa skovrčala u nerazrješivo klupko, jer ju zapustila, usne pobljedjele, nježne ruke pretvorile se u gole kosti — i ona je umrla sa suzom u oku. Kome je ta suza bila namijenjena? pitao se sada Mate.

Preko praga mrtvačke sobe koračiti nije bio mogao. Nešto ga tamo zadržalo kano čarobnom moću i on nije pristupio k odru, pa odonud u daljni život ponesao osjećaj one tajne moći, što mu nije dala prekoračiti praga. U dubini srca njegovoga ostala neka groza, neki osjećaj krivde i prijeteće odmazde. U najobjesnijem društvu, kad se šampanjac pjenio u visokim čašama, kad su oko njega blijeskali dragulji, a hihot se objesnih Madžara i Madžarica orio po prebogatoj dvorani, iznenada bi ga nešto u srcu zabo-ljelo: tamo se nešto probudilo i kljunulo ga kano mladi gavran u gnijezdu što kljuva — željan mesa. U takovom času sinula bi pred pjanim mu očima ova lipa i — ono, što je nekad tamo bilo...

Mate pl. Radošević motrio je raspad parka i svoga dvora i dosjetio se, da je to posve prirodno, jer ga ovamo nije bilo nego dan dva — po poslu, a inače je boravio na svojim drugim imanjima i u svojoj krasnoj dvokatnoj kući u Karlovcu, gdje je još uvijek imao svoju trgovinu. Kadgod bi amo došao, žurio se, da umakne, a opet ga ovaj grad privlačio i činilo mu se, da nema na svijetu mjesta, gdje bi mogao bolje poživjeti, samo da ovdje nije bilo uspomena.

U gradu nije dao popravljati ništa, pa se taj stao rušiti, a da Mate toga do sada nije ni zamjetio. Zatvarale se soba za sobom, prozor za prozorom, odasvuda puhao vjetar, na hodniku procurio strop i tamo zagospodovale lastavice, što su sazidale mnogo svojih gnijezda.

Samo u donjim prostorijama moglo se stanovati, jer tamo je živjela njegova sestra Stana, ostavši udovicom. Ona je sa sinom Matinim — s malim Božidarom — uzmicala iz sobe u sobu i napokon se sklonula u vratarevu sobicu, pa je tu dijete odraslo, plašeći se ljudine, što bi katkada navalila ovamo i grlila ga i ljubila ga bijesno, a on ju je morao zvati: »Oče!«

Ovaj put došao je Mate u svoj dvor, da dočeka svoga sina, što se vraćao iz tuđine kano svršeni pravnik. Ovdje ga je htio dočekati, jer je osjećao, da će time ublažiti tajne prijetnje, koje se cerile na njega iz svakoga kuta ovoga grada; ona će mlada duša uzbibati neprijatne slutnje, potisnuti ih i zamijeniti ih vedrinom i prijatnošću!

Sina svoga jedva je poznavao: on uvijek u poslu — a sin u školama. Mate je smatrao školu nekim radom, što se obavljao kano svaki drugi rad i kad se započeo, morao se nastaviti i svršiti. Sin mu Božidar bio uvijek u zavodima i tek kadgod dolazio bi u Mućnik grad i to na kratko vrijeme, a otac bi ga od godine do godine sve željnije iščekivao, ma da se je plašio velikoga znanja mladićeva, pa njegovih dubokih očiju i — šutnje. Kad bi se otac i sin sastali, podali bi jedan drugome ruke, progovorili bi par riječi i umuknuli bi, pa bi se hitro rastajali. Otac sinu nudao novaca, a sin ih nije htio da prima, nego samo najnužnije.

A da je bilo sinu zagledati u oca, vidio bi u njegovim grudima samo svoju sliku, jer je Mate ljubio svoga sina više od ičega na svijetu i da je moralo biti, on bi bio obim rukama zagrabio u svoja njedra i odonud bi iščupao svoje srce, da ga dade za sina. Mate nije umio pokazati sinu te svoje ljubavi i ljutio bi se i na svoj glas, koji bi imao da zvuči nježno i milo, kano odjek predivnoga sklada u njemu, kadgod bi samo i pomislio na sina — a zvučio je hladno i oporo.

Mate bijaše uvjeren, da sin znade, tko je i što je njegov otac, da on pronicavo naslućuje njegove prošle i sadašnje misli, pa ga se plašio. Najviše krivio je za to Miju Cara, odvjetnika i narodnog zastupnika u Karlovcu, za koga je doznao, da Božidara vrlo često u zavodima posjećuje i da ga miluje kano svoga. To je Mate razumio, jer je shvaćao i to, zašto se Mijo Car nije nikada oženio.

Jako ga je boljela sinova hladnoća, no želio je ovaj put popraviti, što je dosada zanemario i odlučio Božu dočekati ovdje, pa ga privinuti na svoje grudi, pritisnuti ga na se, ljubiti ga u usta, u oči, u čelo — možda i zajecati od milja na njegovim prsima. Da mu je bilo u sinovljem zagrljaju proplakati, roniti obilje suza, zagrcavati se od plača, jamačno bi mu bilo lakše, osjetio bi se sretnim, on — koji nije nikada plakao.

Od lipe je sada pobrzao van iz parka, želeći se otresti svih misli, svih osjećaja, što se probudili na pogled polomljene klupe, a koljena su mu klecala, po plećima prolazili ga srsi, na čelu izbijao znoj.

Došavši na cestu pred dvor silom se htio razvedriti, pa ne videći kola na cesti, požuri se u grad i umače u kuhinju, gdje je njegova sestra Stana ložila vatru. Njezine se upale, isplakane oči njega teško dojmile, no pomisli, da je bar njoj dobar, jer joj daje krov nad glavom i malo se osokoli. On nije ni pomislio na to, da je za dug braći prodao sav imutak, pa ih nestalo, a na očinstvu da je sada tudica, očinska kuća da je razvaljena. Sa Stanom nikad skoro ni riječi, nego samo zapovijedi, pa i sada nije smogao, da joj išto kaže, nego uze nešto cjepanica, stavi ih na naloženu vatru, ogleda se na sestru i osmjehnu joj se, a ona zinu od čuda. On se tome u sebi smijao, pa opet izašao, da čeka sina. Vrijeme odmicalo strašno polagano, te on u velikoj nestrpljivosti popode blatnom cestom i — kad je opazio kola — ne uzmogne dalje, nego se pridrža za jedno drvo, da ne padne.

Iz sjajne kočije mahne mu ruka, kočija stade, a njegov sin Božo izide i pride lakim krokom k njemu. Mate mu se začudi: bio to visok i krjepak mladić otmjena izgleda i protančanih crta lica.

Mate posrnu prama njemu, raskrili ruke i sruši mu se oko vrata, pa ga stade cjelivati i cjelivati bezbroj puta, bez daha, bijesno i požudno. Mladić je osjećao drhat, što je prolazio očevim tijelom, pa prihvati oca, da ne padne. Iznenada vrisnu otac kano da je uboden nožem, pa zahripa, leleknu i proplače na grudima svoga sina, a suze mu iz mutnih očiju protekle i stale curkom curiti.

Božidar prihvati nježno oca oko prsiju i posjednu ga kraj sebe u kola, a Mate je samo želio, da mu s tim suzama i život isteče, jer je osjetio toliko blaženstvo. Sve do dvora je plakao i nikako se nije dao umiriti, hlepeći za trajnosti sadanjeg užitka.

Božo je nježno ogrlio svoju pomajku — staricu Stanu. Nje je nestalo u njegovom zagrljaju, virila je tek sijeda glava, s koje se spuznuo rubac — i on je cjelivao te sjedine; Stana je gledala u njega — koji ju vrlo nadvisio — s pouzdanjem djeteta, s ljubavlju majke.

Mate se na to uzvrpolji i viknu: »Ostavi ga se već jednom! On je gladan i žedan. Daj, nosi.«

Ono se dvoje još jednom zagleda jedno u drugo, pa se rastadoše, a lice je Božidarevo bilo ozbiljno, usnice su mu se tresle.

»Ovamo te!« zovnu ga otac u drugu sobu, gdje bijaše prostrt priprost stol.

Mati su se ruke tresle, no trsio se, da natoči dvije čašice rakije.

»Dajde gucni! — Domaća je. — Živio! — Živio sine! — Dobro mi došao i čestitam ti, pa ti hvalim — vidiš — eto, jer si došao, jer ja — znaš — no, svejedno — pij!« Tako je Mate uzbuđeno govorio, kucnuo se, stavio čašicu na usta i pio rakiju, a suze mu ponovno protekle.

Cijeloga njegovoga života nešto ga tištilo, da nikada nije mogao pravo ni odahnuti, a sada ga taj osjećaj nenadano minuo i dalo mu se, da kroz suze zapjeva. Nikakvog straha, nikakvog cerenja bića, što je stolovalo u njegovome srcu, nije sada bilo, nego mir i radost. Na pogled stasitoga i dobrog sina preporodio se otac, u sinu je motrio pomirbu sa svim i svakim, jer je znao, da je taj mladić poštenjak, kremenjak i sjajan um i da će ga on tim svojim svojstvima kano štitom ogrnuti proti svemu, što ga je mučilo. Silomice je potiskivao neke misli, što su htjele poput oluje prsnuti u njegovome mozgu, požudno je srkao iz čaše zaboravi i nekog čuvstva, što je sličilo — opraštanju.

Otac i sin blagovali su polako. Otac nije mogao da guta zalogaje, jer ga uzbuđenje zasitilo, pa je počešće ustajao, da prinese sad ovo, sad ono, da pritoči vina.

Božidar pripovijedao na prekide svoje doživljaje na putovanju. On se ćutio doma. Ovdje — i samo ovdje, nigdje drugdje na svijetu — bilo prijatno, bilo ugodno i ona paukova mreža tamo u kutu sobe kano da je nenadoknadiva i ni najsjajniji spomenik u najsjajnijem gradu nije bio oku i srcu prijatniji od eno one paukove mrežice. U njegovoj glavi nakupljene slike s putovanja naglo su blijedjele, on je bio kadar zamjetiti svaku sitnicu i svaka ga je radovala, pače činilo mu se, kano da je umaknuo nekoj nepojmljivoj pogibelji i sklonuo se na toli sigurnome mjestu, da se ne bi pobojao niti kad bi se zemlja ustresla. On je ljubio ove stare zidine, ove klimave stolce, one crne

i od miševa oglodane ormare; on se je divio užasnoj orgiji drača u parku i slomljena lipina grana — što je godine onako visjela — činila mu se dopunjkom skladne cjeline.

Prama ocu osjetio samilost; zadnji put ga je vidio prije jedne godine, a od onda se otac promijenio. Duboka brazda med obrvama splahnula, oči postale nemirne, koža se pod bradom u dva nabora otegnula. I plakao je! Nikada nije sin mogao sebi predočiti svog oca u suzama, a sada eto; sve se je gušio od plača. Taj tvrdi čovjek — ipak je njegov otac.

»Ti ćeš drugi put i mene uzeti sa sobom na putovanje, da se nagledam svijeta prije nego umrem. Što ja svijeta poznam? Ništa! Karlovac, Zagreb, Beč i Budimpeštu. I to ti je sve. A što imaš da vidiš u Karlovcu i u Zagrebu? Beč je lijep i čast: carski grad no ni tamo ne možeš da pravo uživaš, jer je nekako tih, sređen, sve po pravilima i paragrafima. Budimpešta! No, to je hajde grad, gdje možeš, da poživiš. Kad ti cigo zagudi, kan' da je u ruku uzeo tvoje srce, pa ga gnječi, opipava i ožimlje. Pa ono društvo! Pjano je na tašte, pjano od vlastite burne krvi. Služe novce kano od zabave a troše ih, bacaju ih, razmeću se njima kô rođeni kraljevi. Kad Bečlija hrče, Madžar jujuče. — Tamo najvolim boraviti, no ni tamo nema, što da vidiš, što da naučiš, jer je sve pusto uživanje: i muško i žensko džipa od pomame kano da će sutradan biti propast svijeta, a oni se žure da ih i zadnji trenutak ne umine bez užitka.

»Nikada nijesam bio u Budimpešti,« nasmija se Božidar.

»Nikada?! — Čudim ti se. Ta to nam je barem u susjedstvu.«

»Baš za to!«

»Aha, razumijem. Ne voliš ih. Hrvat si, pa držiš, e su ti neprijatelji. A ja ti kažem: dobri su ono ljudi. Drugi su to, što uckaju nas i nje — jednoga proti drugome.

»A cigo! On te nagoni na smijeh i na plač! To ti je njegova volja, na vršku svoga gudala on nosi — ako hoćeš — i suze. Samo ga plati.«

»U meni srce plače, kad on najveselije igra.« reče Božidar.

»Zar tako? — Boga mi, jako si ih zamrzio. — Ne poznaš ih i ne znaš, kakovi su.«

»Ta rekao si, kakovi su, a ti ih dobro poznaš.«

»Jesu oni svakojaki i štošta dalo bi im se prigovoriti, ali — da te pitam — kakovi su naši? Dede ih usporedi, pa ćeš odmah vidjeti razliku. Naš čovjek diže nosinu tek što je oćutio forintu u džepu, pa te ni ne gleda, a sve je bokčija i kukavština. Svi naši plemići, što ih imamo, ne bi potegnuli dvojicu — trojicu njihovih grofova. Ono — što nije plemić, ono je u nas seljak, pa bio on ne znam kakov gospodin u službi. Sve siromašno, tvrdo, tiho, živi samo za onaj hljeb, što služi svaki dan i još se mrči na boljega od sebe. Što je u službi — pokorno je, a što izvan nje — podivljalo je i odmah bi na nože kano očajnici. Naši ni u koga ne vjeruju, pa niti u svoje ljude i živu kano u šumi, sve čekaju, da će sad na hajduk na nje. Poznam ja i predobro naše ljude i Madžare. Ovdje ni govora, da sjedneš, pa da se porazgovoriš i pozabaviš, jer te bilo koj od njih gleda mrko kan da si mu ćaću ubio, dočim tamo! Tamo te dočekuju i grofovi i baruni, tikaju se s tobom, ruku ti stišću, govore o svemu, samo ne o politici. I tko se pokartao, pa koliko dobio ili izgubio, i tko konja pognao na utrku, i što se dogodilo ovom ili onom — a sve to prijatno, umiljato, slatko. Ne — kao kod nas!«

»Mi nemamo ni vremena ni smisla za trice«, odgovori Božidar. »Mi samo mislimo, kako da se otmemo zlu, pa za to smo možda i dosadni.«

»Kakovu zlu imamo se oteti?« upita ga otac.

»Svakojakome. — Ti si zastupnik naroda i znaš, što nas tišti.«

»Što bi nas tištilo! — Ajde, ajde, ne budi, kako su ono neki, što sve vide crno. Jesi li za to prošao visoke škole?«

»Baš za to! Uljuđen čovjek ljubi svoju domovinu.«

»Pa ljubi je, ne branim ti, ali prije svega valja da misliš na samoga sebe. Da sam ja u svome životu ikako drugačije radio, ne bih bio, što sam danas, a bome ni ti. Iz ničega postao sam prijateljem i drugom prvih glava, pa su mi i plemstvo dali. I ti si — plemić! Sve su to zgrnule ove ručetine i sve to splelo ovo nešto mozga — a bez škola. — Uvijek sam mislio na sebe i uvijek se pitao: hoće li ovo ili ono škoditi ili koristiti meni samome? Ugibao sam se svemu, što bi bilo kadro ozlovoljiti više od mene, pa sam uspio, kako malo tko u Hrvatskoj. — Vidiš li: sve sam to ja učinio, a bez škola. — Ti si prošao visoke škole, učen si i mudar, ali mudrost života valja da naučiš od mene. — Dajde, Stano, odnesi ove tanjure!«

Božidar je uzrujano čačkao zube. Još prije kratkog vremena pričinilo mu se, da bi mogao zavoljeti svoga oca, a sada je znao, da to ne će biti nikada. Što je u njegovim grudima buktilo svetim plamom, bilo je s očevog stajališta tek prijezira vrijedno. Daleko li je njegov otac bio od njega. On ga se stidio! — Plemić, bogataš, vlastelin, velmoža — a u istinu isprazna duša, izjelica i puzavac. I baš njegov otac mora da je tuđi izmećar i okresivač! A nikakove nade, da bi se taj čovjek dao navratiti na pravi put; sin je mislio, da ga ne bi ganulo ni to, da vidi prolivenu krv — iz žila jedinca svoga! Koliko li

bi dobra mogao učiniti za svoju domovinu! Bio je to okorjeli grješnik, nad kim bi se dalo samo zaplakati.

Mate je nastavio, a da ga sin i nije slušao. Božo se trgnu, kad je otac viknuo: »Ma, Stano, jadna ne bila, kakovu si to kavu skuhala? S ono zrnja skuhao bi Bosanac za dvadesetoricu i još bi bolja bila. Ej, stara, uvijek si bila luckasta i sad u tebe pameti ni koliko u kokoši!«

Malo iza toga po crnoj kavi pripali Mate cigaru i ode u pokrajnu sobicu, pa tamo škripnu krevet, na koga se izvalio. Ne potraja dugo i on stao hrkati, a bilo ga čuti, kan da tko krči pećinu.

Božidar je u mislima ustao, zagledao se u park i tako dugo stajao, a Stana je pomivala u kuhinji posuđe i njime škrebala.

On nije zamjetio, kad je ona svršila posao i tiho pristupila, pa ga motrila i sve nešto šaputala. Napokon on osjeti njezin pogled i obrnu se, pa mu lice zasja od umiljatog smiješka, pruži joj ruku a ona — bojazljivo mignuvši prema sobi, gdje joj je brat hrkao — povede ga u kuhinju. On sjede na onisku klupčicu i slušaše njezino šaputanje. Dugo mu je pričala o sitnicama dnevnoga života, a on ju pohlepno slušao i doznao koješta: i da su starog psa pregazila kola i da se zimus najvećem kokotu smrznule noge i koliko ima mačaka i da pure ove godine nikako od ruke. Kad je sve iskazala, stala je ispitivati njega i sve ju je zanimalo, što je on kazivao.

»Lijepo je tebi, sinko, dao dobri Bog«, završi ona. »Mlad si, zdrav si i bogat si, visoke si škole polazio, pa si mudar i premudar. Da te nijesam na ovim rukama odnjihala, nikada ne bih vjerovala, e se može uzgojiti takav momak, kakov si ti. Tko bi rekao, da si njegov sin! Brat mi je i dobar mi je, ali ti si druge krvi. Ne daj Bože, da si kakov je on. Radije bih otišla u prosjake, nego i pomisliti na tebe, da sličiš njemu. — Nikada tebe preda mnom nije spomenuo, nikada — što ja znam — da bi se sjetio pokojne; on ni ne zna, da ja njezinu sobu redim kan da je ona još živa i da kitim njezin grob. Dao staviti spomenik, pa nikad ni blizu. — On nikada ni »pomoz' Bože«, ni »hvaljen Isus«, ni u crkvu ne ide, nego živi kano nijemo blago. Sav mu je kraj dužan, pa ljudi ostavljaju kuću i kućište, bježe preko mora, da tamo prisluže štogod, kako bi otplatili dug i njega se izbavili. Sio im je za vrat i siše ih kao pauk, pa sirotinja bježi kao bez glave — tko zna kamo u tuđi svijet. — A sve to on za to tako, jer nema božijega straha. Velik je on gospodin i sve mu je ništa, pa da nije moje molitve, mislim, davno bi već ovamo udario grom. — A ti mi, sinko, ne ćeš takov biti. Ne ćeš, ne! srce mi to kaže. — I nemoj! Bolje, da te i ne bi bilo! — Znam ja, u tebe je dobro srce. Koliko li si se puta rasplakao, kad sam ti kazivala priče i pripovijesti! Sjećaš li ih se?«

»Sjećam,« odvrati Božidar ganuto »i često ih opetujem, znam ih sve. Mnogo sam ih puta u svijetu samome sebi kazivao i bilo mi ugodno. Nikada tvojih priča ja ne zaboravih.«

Ona pljesnu rukama od radosti i odmah baci plah pogled prema drugoj sobi, gdje se Mate na krevetu namiještao. Onda se prikuči k Božidaru i tiho ga upita: »A kaži ti meni, sjećaš li se i molitava, što sam te bila naučila?«

»Dakako!« odvrati on ozbiljno.

»Znaš, čula sam, sinko,« nastavi Stana«, da su velike škole kadre čovjeka odbiti od Boga.«

»Ne vjeruj ti to«, reče on dubokim glasom. »Baš je protivno istina: čim čovjek više znade, a dobra je srca, tim više vjeruje u Premudrost, koja ovim svijetom vlada.«

»Ha!« začudi se ona.

»Jest«, nastavi Božidar, »i samo ludi i zli ljudi ne vjeruju ili ne će da vjeruju.«

»O, sinko, kako mi je to milo čuti! I ti možda još i sad moliš, kako sam te nekad naučila?«

On pokri lice rukama i reče: »Molim i to više srcem nego li ustima.«

»I pokojne se sjetiš, da ima mira?«

»Ima ona nesretnica, Stano, mira; dobro je njoj.«

»Da za koga moliš? Koga Bogu preporučuješ? Ti si čist, tvoju će molitvu na nebesima rado primiti.«

»Hoće li?«

»Ti si čist kano anđeo.«

»Ej, nijesam, Stano, i ja imam grijeha.«

»To ti ne vjerujem! — Sluti moje srce, tko si i što si. Tisuć puta mislila sam i mislila o tebi — noću, kad spavati ne mogu. Kad vani puše vjetar i zavija ko vuk, a skoro sam sama u ovome gradu, sklapam ruke i molim se za tebe, pa pitam, kako je dosuđeno tebi. Možda je to grijeh, ali ja svejedno pitam, jer svim srcem želim, da budeš sretan. — I odgovara mi, sama ne znam, kako.«

»A što?«

»Da ćeš biti sretan i na čast, diku i ponos svome domu i rodu! — Nijesam pitala ciganice, nego to mi kano s neba došlo. Da ćeš proći kroz velike borbe, da će ti biti teško i mučno, ali da ćeš na koncu biti uzdanicom potištenih i jadnih, da ćeš cijelu našu domovinu pomoći, da ćeš biti u svemu različan od svoga oca.«

»E, dao Bog!« reče Božidar, a oči mu planuše.

Stana zasja od radosti, obim ga rukama prihvati za glavu i u čelo ga poljubi, rekavši: »Živio, moj junače!«

Ona nije ni slutila, koliko je uzdrmala Božidarove živce svojim proročanstvom. On je pošao u park, pa tamo hodao gore dolje i sjajne mu se slike

pred dušom stale redati. Bile to slike budućih velikih čina. Tvrdo je odlučio danas sutra izgladiti sve nepravde, što ih je počinio njegov otac na ovdašnjem narodu i na cijeloj domovini, makar u to utrošio svoj život i čitavo svoje bogatstvo. On je vidio sebe kao preporoditelja, prama kome dižu ruke svi bijednici, koga blagosivlje uskrsla Hrvatska.

Ove ga misli vrlo uzrujaše, te nije mogao izdržati u tijesnome parku, pa pohiti prama rijeci. Pod veče upravi hod prema dvoru; nebo je bilo sve crnje i crnje. Sav je kraj također potamnio, kuća je u selu nestalo, vidjela se tek koja ta krošnja stabla na brežuljku, što se odrazivalo od još crnjeg obzorja. S nečijega je ognjišta žarko izbijalo svijetlo od visokog plamena borovice, po kojoj je ugodno zamirišalo. Ćutio se i zapah vode iz rijeke, te miris šušnja, što je gnjilio. Kad je Božidar došao pred Mućnik-grad, pričini mu se ogromnim. Teško se razaznavali orisi dvora i ti su bili neobični i strašivi, a visoki jablani kano da su dijelovi neke silne građevine. Časak zastade pred širokim ulazom, a u to planu svijetlo u nekim prozorima kraj kuhinje.

Mate je toga popodneva također prošao mnogo, pa se i on pod večer povratio. Bio je u par sela i nemalo se začudio, što je dobio mnogo novca kao otplatu na ono, što mu seljaci dugovali. Čudio se, odkud njima to i nije mogao razumjeti, da ima negdje zemlja, gdje se može zaslužiti mnogo više, nego li ovdje. Tamošnje cijene rada činile mu se nevjerojatnima, ali ipak za svaki slučaj proklinjao »one tamo«, što toliko plaćaju prostome radniku. Doznao je i to: da je iz ovoga ili onoga sela tamo u tuđini poginuo ovaj ili onaj seljak, koga je poznavao, pa je samo mrmljao: »Pravo mu bilo, što ga nosilo onamo!« Namjeri se u selu i do tada nevidjeno čudo, na seljaka, kome bila odrezana ruka. Uz njega je prosjedio cio sat i slušao njegovo pričanje o čudesnom bogatstvu prekomorskih zemalja i skoro sâm poželio poći onamo. Taj mu je seljak protumačio, kako je u tvornici izgubio ruku, a Mate mu samo reče: »Nije ni čudo! Gdje si ti za tvornicu, ti si za plug!«

Kad je pošao kući, oćutio je neki nemir. Novce je par puta u džepu opipao, ali ga nijesu veselili, jer se stao bojati, što li će biti, isplate li ga svi? Ne će li onda podignuti glave, koje sada sagibaju pred njim u strahu? Ta ga misao sve većma progonila i sve to jače ljutila.

Čim je stupio na prag, odmah je grmnuo: »Je li gotova večera?« Večera bila dabome gotova, no morao je čekati na sina. Širokim koracima on se ushodao po tijesnoj sobi.

Otac i sin sjednuše, da večeraju. Govorili su malo i ni o čemu. Pod konac večere započe Mate: »Bio sam po našim selima i čudom sam se čudio. To ti, brate, ima novaca kano da su koga orobili.«

»Iz Amerike«, dodade Božidar.

»Ta da! Kakova je to prokleta zemlja, gdje svaka šuša dođe do novaca. Odlaze onamo kô ludi. Za to dakle nemam težaka, kao prije! Na nadnicu dolaze žene i djeca, a ja se ne dosjetio, za što. Zabranit ću ja to seljenje; to ne valja, jer kako ćemo mi, ako se narod iseli ili ako se pomogne? Bez sirotinje nema težaka.«

»Meni je drago, što se naš narod u svijetu pomaže«, reče Božidar.

»Dabome, tebi je drago«, odvrati Mate, »i nijesi ni mario toga kazati, jer znam, a da mi i ne rečeš. Tebi je sve drago, što meni nije drago.« On uzrujano premjesti jednu čašu.

Božo na to reče: »Mislim, da je skrajnje doba, da se i seljak nešto okući. Kako je dosada živio, bilo je upravo žalosno. A naša je on krv.«

»Ti si plemić!«

»Plemić? To je meni koliko i ništa.«

»Kako ti — učen čovjek — ludo zboriš!« odvrati mu otac. »Ili sam ja bena, što sam se izmučio, dok sam ti priskrbio plemenitaški list?«

»Ne meni!«

»Da kome?«

»Sebi! Meni ga ne treba.«

»Pa pravo i kažeš, što će tebi; ajde u fratre. Nijesi ti moja krv, a da jesi, puna šaka brade!«

»Mi se, oče, u nekim stvarima nikako složiti. Ti svijet motriš drugim očima, nego ja i što se tebi čini korisnim, meni izgleda nepotrebnim, i katkada štetnim. Kažeš, da si se za tu plemenštinu izmučio, a ja za nju ne bih dao ni pišiva boba, ni trenutka svoga života, niti jedne misli. Za mene je plemenit onaj, koji je pošten, pa bio to i prosjak. Tako, vidiš, ja sudim.«

»Nikako ne sudiš. Ogledaj se, čovječe, i promotri, što je život, što je svijet. Tko više ima, taj više i vrijedi.«

»Jest —izvana!« zaleti se Božidar.

»Izvana — iznutra, svejedno,« nastavi Mate. »Kudi ti moje misli, koliko ti drago, doći ćeš na moje, kada dozriješ.«

»Nikada!«

»Pa onda ja sam dakle nitkov!« planu otac. — »Sve, što sam radio, da ne valja, sve, što smišljao, ni to da ne valja.

»Skoro da imaš pravo!« izleti Božidaru.

»A tako?!« zinu Mate. »A znaš li ti, da bi ti bio sirotinja, bio bi krojač, opančar ili bravar, da ja tako nijesam radio? Tko je tebe iškolao i čime? — I — čini mi se — na sramotu svoju dao sam te iškolati, jer — eto — ja nitkov!«

»Ta ja to nijesam kazao!«

»Kako nijesi? Eto: ovaj čas. — Otac ti je nitkov!«

»Ma nemoj tako, jer ja...«

»Šta ti? Šta ti? — A ja sam bena, što tebe pitam. Drugi ljudi progovoriše davno, tko sam ja, pa me poštuju, a ne kano ti, jadan sine. Da nijesam čovjek na mjestu, bi li me bili uzeli u svoje društvo ljudi, koji tebe i svu tvoju mudrost ni pogledali ne bi? Nijesu li mene i odlikovali? Nemam li ja ordena? Hoćeš li, da ih vidiš? — No — čekaj, pokazat ću ti ih, da se uvjeriš, e je tvoj otac netko, a ne nitko. Nitko — nitko si ti i tvoj prijatelj Mijo Car!«

On odrinu stolac, poskoči u drugu sobu i donese odanle kutiju, koju je uvijek i svakamo sobom nosio. On je odključa i izvadi dršćućom rukom nekoliko omanjih kutijica i jednu odulju, pa iz ove izvuče smotak pergamene, a u onima zasjaše se redovi nekih stranih država. Bljesak zlata, emalja i dragulja sijevnu mu na navorano čelo, kad se prignuo nad nje.

»Evo, pogledaj amo, pa vidi, što je to. Nije li to priznanje moga rada, nije li to moj ponos, moja radost i moja muka? A gdje je i što je onaj tvoj Švarčan? Da li njega tako štuju i vole kano mene: Matu pl. Radoševića? Govori sada, ako umiješ!«

On podiže glavu i spazi sina kraj prozora, pa skoči, teškom ga rukom uhvati za rame i obrnu ga prema stolu. Božidar bijaše blijed kano stijena i drhtaše.

»Sada ti govori!« viknu Mate na sina.

»Da govorim?« upita Božidar dršćućim usnama.

»Ta da! — Je li ovo ništa? Jesam li ja — nitkov?«

»Oče«, osovi se Božidar, »kad želiš, pravu ću ti kazati istinu. I doba je, da se nas dva razumijemo. A ja ti kažem ovo: dok si ti zgrtao blago i bogatstvo, dok si se otimao za počastima, kroz veliku je borbu prošao naš narod, a najvećma grad Karlovac. Valjalo se oteti ljudima, kakov si ti, jer ti ljudi nijesu imali smisla ni za koga, ni za što, nego za sebe jedine i prepustili su svoj narod kobnoj sudbini. Uz vas smo osiromašili, podivljali i skoro prestali vjerovati u pravdu Božju, jer uz vas nitko naprijed, tko god je ćutio boli svoje domovine. Ugušili ste Hrvatsku! — I ovo, što imaš, to ti je naplata za strahovito djelo, to ti je plaća za suze i krv, što se dnevima liju u Hrvatskoj, to ti je ucjena, za koju stiže prokletstvo naroda tvoje i — tebe! Jest, ti si zaslijepljen od sebeljublja, ti ne vidiš, da si počinio neizmjerno zlo i da na tebi teško leži mržnja svih čestitih Hrvata. — Da ti to znadeš i razumiješ, ti bi sebi čupao kosu, kidao meso od jada i žalosti, ali tebi to nije dano, ti samo sebe vidiš, a sve ostalo jest za tebe — ništa, vjetar, magla, a ja to vidim, ja to ćutim i srce mi hoće da pukne od žalosti, jer čovjek, koji je učinio toliko zla mojoj domovini, nije tudinac niti stranac, nego domaći čovjek i još k tome — moj otac!«

Božidar udari se šakom u prsa i na čas umuknu, a otac mu pridignu se, podupre se rukama o stol i sve crveniji u licu slušao ga ni ne trenuv okom.

»Cijeli svoj život valjat će mi raditi, da skinem sa svog imena prikor, što je na nj bacio narod — zbog tebe. Kudgod pođem i rečem, tko sam, odmah opazim, da me se boje, da od mene zaziru kano od okuženog stvora — a ja nijesam skrivio ništa, skrivio si ti. Sav imetak upotrijebit ću, da popravim, što si ti pokvario i možda mi se Bog smiluje, te ću uspjeti. A ti to sve ne ćutiš, ne opažaš, nego nastavljaš gomilati grijeh na grijeh i time se dičiš! Ovo, što si eto na stol stavio, i to je tvoj grijeh, kojega nikada — nikada dovoljno ne ćeš moći da okaješ i leći ćeš u grob, a svi će čestiti ljudi odahnuti, jer je nestalo neprijatelja Hrvata i odroda!«

Mati nabrekle žile na čelu, pa istisnu: »Nastavi!«

»Što da nastavim, što da još kažem?« zavapi Božidar bolno. »Suze našega naroda neka ti progovore! Ali ti ih ne shvaćaš! — Da, ja se tebe stidim pred samim sobom i pred čitavim svijetom.«

Mate odrinu stolac, da je štropotom pao, poskoči, obim rukama uhvati sina za prsa i bijesno viknu: »A ne stidiš se jesti moj kruh!?« On surovo potrese sinom, odrinu ga, da je o zid udario, ispruži ruku prema vratima i riknu: »Van! — Napolje! — Nijesi moj sin, nitkov si!«

»Oče!« šapnu Božidar i sklopi ruke.

»Van!« riknu ponovno otac, i podiže tešku svoju ruku na udarac i tako ostade, dok ne ču, da su se iza sina zalupila vrata na gradu. Tada spusti obje ruke, koljena mu klecnuše, on se teško sruši na stolac, nasloni se laktom o stol i rukama pokri lice. Nenadano se trgnu, poskoči, ogleda se, pa šapnu: »Doista — otišao! — Nema ga! — Moj sin, moj jedinac, jedina moja radost! Ostavio me! — Da ne učini kakovo zlo na sebi!«

On skoči na noge, uzbiba se, pa potrča u kuhinju i opazi Stanu, što okamenjena nasred poda klečala i kano bez razuma u njega zurila. Istrča pred grad i stade prisluškivati. Bilo tamno kô u rogu, a ni od kuda glasa.

On zahripi kano da će se zagušiti, potrča u staju, odgurnu kočijaša, odveže jednoga konja i zajaše ga bez sedla, pa ga potjera, da je skokom skoknuo. Poput noćnog strašila Mate je gologlav jurio kroz noć, a sve u nadi, da će putem sresti sina, pa pasti pred njega i vratiti ga — a za uzdarje neka sin dopusti, da se na njegovim prsima otac može isplakati.

Dojašio tako u Karlovac, pa se nenadano našao pred svojom kućom. Kad ju je kraj slaboga svijetla

svjetiljke na ulici prepoznao, pričini mu se, da ga ona okna u čudu motre. Cijela je kuća bila tamna, dakle Božidar nije ni ovdje bio. Mati jako pozli, pa on spuznu s konja i sruši se pod svjetiljku.

II.

Karlovac je bio potisnut, ponižen i poražen. Kano stjegonoša hrvatske misli on je najvećma nastradao. Koliko osiromašio i izgladnjeo, toliko postao prkosniji i otporniji, pa kad je pala uvrjeda, zakipje i obezumi od boli, mržnje i jada.

Oko deset sati prije podne nekoga ljetnoga dana pronese se gradom neka kobna vijest, koju je svatko osjetio kano sramotnu uvrjedu. Bez dogovora i nagovora skoči staro i mlado na noge, uzviče se i jedna misao zavlada gradom: misao odmazde. Počam od načelnika pa do zadnjega šegrta, sve je izišlo na ulice i urlalo kletve i psovke. Nenadano udariše zvona na uzbunu i ono se silno ljudstvo ganu, lecnu se, pa kad je pala sudbonosna riječ, potrča mnoštvo i uz gromornu viku navali na neke kuće. Za čas zapraskaše i cinknuše stakla na prozorima, popucaše vrata i izleti pokućstvo na ulicu. Po dućanskoj robi, što razbacana na cesti ležala, rulja je gazila. Satriješe sve, do čega dođoše.

U ljudstvo umiješaše se gradski stražari i oružnici, a i vojska izide, pa uz mukli tutanj bubnjeva pođe proti građanstvu. Kamenje je padalo, bajunete se ljeskale, urlik se pobješnjeloga naroda razlijegao kano rika zvijeri.

Stvorile se omanje skupine i raštrkale se na sve strane, da iskale bijes i mržnju, što ih izobličilo i nijesu više bili slični ljudima. Promukli od krike, zapjenjeni od prekipjele mržnje, očajni, na sve spremni prestadoše se bojati smrti, tek da im se naužiti osvete.

Stotinjak ljudi — građana, seljaka, šegrta i gimnazijalaca, dobježalo pred Radoševićevu kuću i u tren ona ostade bez ijednog prozora, a iz dućana frcale stvari na cestu kano da ih neki stroj izbacuje. Umiješaše se oružnici i kundacima i bajunetama stadoše potiskivati buntovnike.

Božidar Radošević stao pred kućom svoga oca pa izvan sebe motrio strašan prizor. I on je bio optrčao s onom ruljom pola grada, lomio i razbijao i nenadano se našao ovdje.

U njemu nešto kriknu, pa se on sagnu, podiže kamen i baci ga strahovitom jakošću u veliko staklo izloga, koje prsnu u tisuće komada.

Pred njim se stvori oružnik i viknu nešto, naperivši mu u prsa bod. Božidar razgali prsa i reče: »Udri!« Oružnik gurnu pušku od sebe, bod se poput zmije ljesnu i do drška proburazi ogoljena prsa.

Božidar slabo kriknu, uzmahnu rukama i sruši se na leđa, a vruća i crvena krv proključa iz njegovih grudi i hitro ga zali, pa proteče po cesti.

Opet se ona rulja kano na tajni znak složila i bjesomučno kričeći potrčala dalje. Sred blata, pogažene dućanske robe i kamenja i drvlja ostao je ležati jedini Božidar. On se nije ni maknuo...

Mate Radošević bio je kod kuće.

Od onoga dana, kad je ono prije pô godine otjerao sina iz Mućnika, njegovo se mrko čelo još jače smrklo. Kratkorijek, kakov bijaše oduvijek, sad je umuknuo posvema i malo je bilo stvari ili događaja, što bi ga zanimalo. Iz kuće je malo kada izlazio, a u Zagreb se prijavio bolesnim.

Duboka rana zijevala mu u srcu i užasno ga pekla, pa nikako da zacijeli; silio se po koji put na plač, jer je slutio, da su suze jedini melem toj rani, ali oči ne htjedoše prosuziti, na što bi rana još jače upekla.

Stotinu je puta htio poskočiti tamo do Mije Cara, pa pred sinom pasti na koljena, potužiti se na velike svoje boli, moliti ga za milost, ali ga gordost svaki put zaustavila, pa bi časkom podignuo drsko svoje čelo i narugao se samome sebi — plemiću i bogatunu.

Pohlepno je slušao, što bi mu ljudi kazivali o njegovome sinu, makar to bio prikor ocu, što je odgurnuo od sebe dijete valjano i dobro. Drugi put opet bijesnio bi, jer sina ne mogaše ničim da potvori i vikao bi na svu mladež pa i na njega, jer da se od starijih odvrgla i pošla stramputicom umjesto da gazi utrenikom, kojega su stariji dobro utoptali. Proklinjao je i prilike i ljude, pače se kojiput ljutnuo i na svoje plemenitaštvo i na ordene, jer mu to otelo sina.

Nije mu davao nikakove potpore u nadi, da će i to pripomoći slomiti sinovljev otpor, no naskoro se uvjerio, da Božidar ne gladuje, da živi od vlastitoga rada, da je odbio i pripomoć svojih istomišljenika i prijatelja.

S dana u dan čekao je Mate, e će se zbiti nešto, što će mu vratiti sina. Katkada sjedio bi sam samcat u velikoj sobi i prisluškivao bi šumu ulice, a sve osjećao, da će sad nà na stepenicama začuti dobro poznate korake svoga sina, pa bi se pridigao i prilazio k vratima. Razočaran jecao bi i čupao bi sebi kosu.

On je osjećao, da se približuje njegov svršetak. Znao je po tome, što se ono zlokobno biće u njemu smirilo, pritajilo se — kano mačka, kad se sprema na zadnji, smrtonosan skok. Hvatao ga od toga strah, ali ga svejedno osjećao danju i noću. Tisuć puta pitao sebe samoga, što li da znači taj strah?! Česa da se boji? Kojega i čijega suda? Tko je sudac? Pa bio i osuđen, neka ga muče, koliko im drago, on će im priuštiti, da ga se naužiju; ali je naskoro zaključio,

da te muke nikako ne mogu biti tjelesne, jer ih trpio već sada u svome srcu.

Čeznuo je za sinom kano za svojim spasom; nikada — činilo mu se — nikoga tako nije zavolio kako baš toga sina, koga je jedva poznavao, i u noć pustu i gluhu pružao bi ruke i potiho bi ga dozivao, s njime se razgovarao, njemu se tužio i pričao svoje jade. Rijetka je bila noć, kad bi mogao spavati, a i onda ga progonili strašljivi sni i uvijek u njima sinovljeva glava — raskuštrana, blijeda, umorena. Prije zore skakao bi iz postelje vas u znoju.

Što je inače oko njega bivalo, nije ga zanimalo i ni s kim se nije družio.

Takovog ga zateče događaj onoga dana. Kad se kuća potresla od urnebesne krike osvetničke rulje, kad je zabrujilo, zašumilo, prasnulo, kano da se nebo lomi, on je osjetio nešto lagodno u srcu, jer je žudio za grmljavinom, rikom, lelekom i plačem, za olujom morskom.

A ona oluja — kako se naglo survala na kuću — tako je naglo i minula. K razbitom prozoru stupi Mate Radošević i nagnu se, jer eno pred kućom mladić nauzmak leži, a iz prsiju mu ključa rumena krv.

Dugo je on motrio ono nepomično tijelo, a nešto strašno, grozno, neka ubitačna slutnja zastre mu oči žarkim crvenilom. Par puta otro je oči i još bolje motrio ono tijelo pred kućom, no nikako mu se nije dalo, da razumije onu slutnju. On se toj slutnji htjede narugati i odmaknuti se od prozora, ali nenadano kriknu i potrča na ulicu — — —

Nad tijelom sina raskrili ruke, pruži ih tada prema nebu i tako ostade kano od kamena. Istrčaše njegovi poslužnici, podignuše Božidara i ponesoše ga u kuću, a Mati klonuše ruke i noge; prihvatiše ga, pa ga povedoše za sinovljim tijelom.

Božidara položiše na krevet, pa nastade u kući vika i plač, dočim su gospodara posjednuli nedaleko od kreveta i on je teškom rukom po koji put otirao oči, jer mu neko crvenilo zastiralo vid. On nije ništa čuo i nikog vidio, nego je kroz ono crvenilo motrio mladu, blijedu glavu raskuštrane i okrvavljene kose, što je pala natrag i ostala nepomična.

Dva liječnika dotrčaše i stade ih nagla rabota. Mate nije mogao vidjeti sina, jer se oko kreveta uz liječnike sjatilo mnogo svijeta, pa to vikalo, trčkalo, donašalo i odnašalo. Neki su prilazili i k Mati, pa mu nešto govorili, no on ih nije razumio. Ništa nije pojmio izim svoje velike nesreće.

Kad su ljudi odstupili i liječnici si prali ruke doprije nečiji glas do Matinih uha i taj ga glas probudi. Netko je govorio čudnim glasom i kano iz daljine: »Krv je stala.« — Iza duge stanke pričini se Mati, da je netko rekao: »Mlad je, preboljet će.« Jedan liječnik stao uz Matu i nešto mu dugo govorio, a Mate nije shvatio riječi, nego njihovo ukupno značenje i od toga uzdrhtao. Liječnik mu kazao, da će sin »valjda« ozdraviti. Ta riječ »valjda« stala se motati po Matinom mozgu kano žrvanj i od nje mu se skoro smučilo. Onda pomalo — pomalo nestajalo onoga crvenila, svijest se stala vraćati i napokon je razumio, što ono »valjda« znači.

Na njegovu ga želju pridignuše i prinesoše k postelji, pa se on zagleda u sina i opetova riječ: »valjda« par puta. Neka mu se neopredijeljena misao stala vrsti po glavi, napokon je uhvati i osokoli se; smislio je, ako li je Božidaru ozdraviti, to ne će nigdje stalnije i lakše, nego u Mućniku-gradu. Tamo je lepršala uspomena na njegovu majku, uspomena čarobne moći, tamo će Božidar najprije ozdraviti; tek što se tome dosjetio, šapnu nekome, da Božidara treba odmah prenijeti u Mućnik. Svi su se tomu usprotivili, a u Mati se razbudi strašna srdžba na nje, pa kriknu osorno na liječnike. Iza mnogog dokazivanja među sobom liječnici popustiše.

I baš je na podne zazvonilo veliko zvono na zvoniku u gradu, kad se kola s ranjenikom maknula. Mate je čuo to zvono i sjetio se, kako ga nekad i sam zvonio, kako je tada ćutio blizinu anđela, kako su oko visokoga prozora na zvoniku lepršali golubi; sada je sjedio nepomično, a teško na pô mrtvo tijelo jedinca mu sina pritiskalo mu prsa. On je sina grlio i tako ga držao cijelim putem. Konji su išli korakom kano pod mrtvačkim kolima, zvono je zvonilo — izgledalo je, da se pomiče sprovod. Uz put ustaviše se par puta i liječnici se užurbaše oko ranjenika, jer je zamirao. Oko dva sata po podne ugledaše grad Mućnik. Nad njim se raskrilo plavo nebo, okolišne planine zazelenile se, a on sred bujnog raslinstva sio kano starac, što u svome vrtu počiva.

Kad je Mate spazio svoj grad, snađe ga sumnja, čijim li će on biti grobom? On nije vidio ni neba ni planina, nego samo one sure zidine, a one su mu dovikivale nešto bolno, žalosno i očajno.

Stana je skoro umrla od prepasti, kad je kočija ujezla u dvorište i kad ponesoše Božidara. Kad se oporavila, stade je tako glasan plač, da je praznim gradom odzvanjalo.

U sobici, gdje je ona svome Božidaru nekad pričala priče, na uzak i kratak krevet polegnuše tijelo, u koje se Mate zagledao. Slučajno desio se u gradu i Matin lugar, pa i on stao pred krevet i ronio suze.

Liječnici namjestiše zgodno ranjenika i da će natrag u Karlovac, pa tako rekoše i Mati, ali ovaj iznenada problijedi, obrnu se prema lugaru i reče mu strogo i glasno, da su ga liječnici čuli: »Stani pred vrata i pazi, da ova gospoda liječnici ne otiđu. Oni će ovdje ostati tako dugo, dok mi se sin ne oporavi ili — dok ne umre. Pušku imaš. Nabij je i straži. Ne

štedi, nego — pokuša li koji od njih umaknuti — pucaj!«

Prema uprepaštenim liječnicima obrnuvši se, nastavi: »Gospodo, čuli ste, što rekoh. I to ne porekoh!«

Na to sjednu na slab stolac kraj kreveta i ne progovori ni riječi više. Pomno je motrio lice svoga sina i svaki trzaj na njemu osjetio je u svojim grudima. Tamo je bilo tiho, nekakova praznina, no kao da se pritajilo nešto, pa bi po koji put kljucnulo.

Hoće li ostati Božidar na životu? — To se on neprestano pitao, a odgovora ni od kuda! — Tko je smrtno ranio ovoga mladića? — Njegov otac! Samo te dvije misli imale su mjesta u njegovome mozgu.

Pri gorućoj svijeći oživje Božidarovo lice; preko njega prelažahu sjenke i sitni trzaji mišica, pa izgledalo, da se sad smiješak krade, sada da bol proteže mišičje. Čim dublja nastajala noć, tim on postajao nemirnijim, a liječnici se uozbiljiše. Nenadano je otvorio oči, koje se zabijelile i nekud u daljinu zazurile, pa je Mate časkom uzdrhtao od radosti, da tim jače ponikne, smotrivši u njima besvijest.

On nije zaspao , nego — kad se Božidar prema jutru smirio, snivao je u polusnu, da se dva mačka popela njemu za vrat, pa da ga bijesno čupala i grizla. On boli nije nikakovih osjetio, pa je najprije jednoga, onda drugog ščepao i na komade razderao, a još se zadnji komadić njegovog mesa držao poput čička.

Drugi su dan liječnici nešto med sobom šaputali, opipavajući bolesnika, a svaka njihova kretnja imala je za Matu neko značenje, on je čekao bez boli i bez tuge, ali sa strepnjom onaj čas, kad budu liječnici prestali opipavati ranjenikovo bilo, kad se budu značajno pogledali, kad budu prislanjali sad jedan sad drugi uho na Božidarovo srce, da mu čuju — posljednje titraje.

Neizmjerno dugo je to trajalo, a opet kao san kratko. Mate je sjedio u kuhinji, jer hodati nije mogao, a sveudilj je motrio liječnike kod kreveta. Uz njega se stisnula Stana i neprestano šaputala molitvu i podizala ruke prema nebu.

Mate ni sam nije znao, kako se dogodilo, te i on sklopio ruke na molitvu i kušao sjetiti se molitava, koje ga bio kano dječaka naučio redovnik u karlovačkom samostanu. Ali on ih je sve zaboravio.

I malo pomalo oživiše pred njim stare uspomene, što ih je potiskivao kroz čitav život, jer su ga vrijeđale. Sad je pustio, da pred njim prolaze ljudi, koje je nekad ljubio ili mrzio i vidio ih kano da su živi. Sjeti se i psa »Ora« i onog časa, kada je prsnuo mozak iz »Orove« lubanje. Spazi i strašnu glavu gospe Petronile, krvavo čelo Alfredovo, ispruženog mrtvog hajduka Ivana i napokon blijedo lice djevice Anice kano i suzne, upale oči Zlate na odru.

Svako je to lice bilo nijemo, a ipak njemu progovaralo. Ti ga mrtvaci nijesu kleli, nego zujili i zujili poput pčelica, a taj je zuj značio: »Umire ti sin! — Umire ti sin! — Život za život! — »Za pokoj duše pokojne mučenice, naše gospodarice!« šapnu Stana nešto glasnije, pa se prignu i bijući se u prsa gorljivo nastavi moliti.

Liječnici odstupiše, a Mate protrnu. Jedan od njih priđe k njemu i reče mu: »Nije dobro! — Ne uplašite se!«

»Je li još živ?« upita Mate tromo.

»Jest, jest!« požuri se liječnik, »ali mu je vrlo slabo.«

»Pomozite mu!« zavapi Mate. Trebate li moje krvi?« upita i pruži ruku.

Liječnik ga potrepta po ramenu, nešto promrmlja i vrati se k bolesniku. Mate se teško podiže i sâm pristupi do kreveta, pa se zagleda u sina. To nije više bio onaj krepki mladić, nego slabi dječarac, kako ga se otac sjećao, da je bio prije mnogo godina. I po tome Mate zaključi, da sinu nema spasa. On stisnu šake i zube i zamisli se. Pomoći se moralo! Zar da umre? Mati se činilo, da bi to bilo isto kano i da propadne svijet.

Kako da se pomogne? Tko da pomogne?! — Zar zbilja: život za život?!

Teškim koracima on nesvjesno iziđe i popne se na prvi kat. Tamo sve sobe bile tamne, prašne i zapuštene. Naslanjajući se o zid jedva je dospio do nekih vrata, pa ih otvori i ne zamjeti, da je ta soba bila pospremljena, da je okno bilo širom otvoreno, da je sunce unutra sjalo. On je tek znao, da je to soba pokojne Zlate; preko ovoga praga nije on nikada koračio, pa i sada kano da zastaju noge, no on se trgnu, posrnu u sobu i sred sobe padne na koljena.

Pred prozorom ove sobe razgranila se stara kajsija, a neke sitne, sitne ptičice prilijetale su na njezino granje, cvrkutom se dozivale, cvrkutom se odzivale. Kriocima su lepršale i kljucale po grančicama, a njihov je cvrkut oživljavao ovu mrtvu sobu. Tamo je u kutu stajao širok krevet prekriven veoma finim čipkastim pokrivalom; nad uzglavljem bila divna slika Marije s Isusom; kraj kreveta noćnik, na kome bila dogorena svijeća u srebrenom svijećnjaku, pa onda zrcalo i pod njim mramoran stol krcat češalja, češljića, kefica i bočica. Upravo kano da se gospodarica lijepo opremila, izašla na šetnju i sad će se nà vratiti, da zapjeva, da se na prozor nasloni, da je rumen sutona obasja.

Mate je samo taj krevet zamjetio. On pruži prema njemu ruke i muklo progovori: »Mučenice! Umire tvoj sin. Ja sam ga nožem probo. Spasa mu nema, ako se ti, svetice, ne smiluješ. Pomozi!«

Duboko uzdahnu, čelo mu se orosi i on nastavi: »Ne radi mene, majko! Na mene se ti ne osvrni. Radi toga, da popravi, što sam ja skrivio. Uzdrži ga na životu radi naroda našega. — Pomozi, mučenice! Ne — meni za volju. — Tko sam ja?! — Obećajem ti, da ću dati svoj život za njega. Ozdravi ga i — eto mene k tebi — k svima vama, kojima sam mnogo skrivio, da me date na sud. — Život svoj dajem za njega. — A ti pomozi! Daj! — — Daj, pomozi!«

Još su cvrkutale ptičice po grančicama, spremajući se na počinak; od večernjeg sunca pružio se sjajan trak u sobu i obasjao čovjeka, što je tamo klečao u mukama. Izvana dopirala otegnuta seljačka pjesma, zvončići i klepke zazvoniše na blagu, što se vraćalo s paše. — Dugo je Mate pogružen klečao, onda se nakloni tri puta i udari svaki put glavom o pod, te se tada teškom mukom podiže i vrati se k sinu.

Tek je sio na stolac, odmah je pao u dubok san. Spremiše ga u postelju, a on je spavao cijelu noć i skoro cijeli drugi dan. Kad se probudio, dugo nije znao, gdje je, pa mu se onda pomalo vratilo sjećanje i on skoči iz postelje, pa na prstima pohrli k sinu. Božidar je mirno spavao.

On se ogleda na liječnike, a oni mu se osmjehnuše; skrenu oči i na Stanu, što je tamo stajala, pa i njoj na licu pročita radost. Tada stisnu ruku svakome liječniku, a Stani šapnu, da je gladan.

Sjednuše uza stol on i oba liječnika i stadoše jesti, što im Stana donijela. Liječnici pušili lugarev prost duhan, jer su svoj već juče dokrajčili. Mati rekoše, da treba još malo pričekati i stalno će znati kazati, hoće li Božidar ozdraviti, no da se najboljemu nadaju. On im na to dozvoli, te izidoše na zrak u park, jer su ovdje skoro tri dana bili zatvoreni u sobi.

Kad je unoćalo, legoše umorni liječnici spavati, a Mate potjera i Stanu u krevet i ovo je troje hitro zaspalo. On ostade jedini budan, pa sjednu uza svoga sina.

Dugo je motrio lijepo lice mladićevo i pravilno uzdizanje i spuštanje njegovih prsa. Onda tiho reče: »Iskupio sam te svojim životom!« Nasmiješivši se, nastavi: »Život za život. Moj život za tvoj život. — Ej, da znadeš, kako mi je to milo! — Oh, kako drago! — Vidiš, sine, u ovo kratko vrijeme upoznao sam istinu. Ti si mi je kazivao, ali ja je pojmio nijesam. Tvoje je krvi trebalo, da se probudim. — Ej, kamo li sam zabrazdio! Što li sam sve u svome životu zla uradio? — Nikad ga nijesam kadar popraviti, nego to ti učini. Ti popravi, ti očisti, ti posveti! — Ja ne umijem, velim ti. Zar da se poput pokojnog Tkalčića bojim suda, pa da se vucarim od oltara do oltara, da prosim milost? Ili da zidem crkve, siromaka da nadarim? — To je sve premalo! — Većeg se tu hoće rada, većeg! — Treba za oto jedan život; treba k tome i plemenito srce. — U mene toga nema. Moje je srce kruto, a i izmučeno, a život — dajem za tebe!«

Osjetio se bodrim i jakim, kako već davno nije bio i sav mu je prošli život istupio pred oči i pred srce u jasnim crtama, kano kad bura digne maglu u dalekoj planini. Poput sunčanog traka, što tu daleku planinu iznenada obasja, pa je na njoj vidjeti skoro svako stablo na vrhu, svaku uvalu i prodolicu, tako je i neko ponosno i radosno čuvstvo pročistilo njega, pa je jasno vidio i najskrovitije kutiće svoga srca i razumio samoga sebe.

Silno blago, što ga je zgrnuo, časti, što ih je primio, što je to sve bilo prema nečem nezamjetno sitnom, a u njega toga nije bilo. On je pojmio, da svega ima — tek ljubavi da nema. Ljubio je nekada kano u snu, a sada mu se prohtjelo sinovljeve ljubavi, koja bi ga preporodila.

»Tvoje ljubavi trebam, sine,« šaptao je, »ali je ne ću, jer je nijesam vrijedan ni dostojan. A ja znadem, da bi me ti sada ovakova ljubio. Znadem, da bi mi od sada uz tebe lijepo bilo. Hvala ti! — Ne mogu primiti taj dar od tebe. — Ne smijem, jer mi je ići na sud. Tako sam obećao tvojoj materi — i svima onima . . .!«

Noć je hitro minula a blijeda je zora svanula, pa naskoro tračak sunca sinu na prozor. Tada se dogodilo, čemu se Mate nikad nije nadao. Božidar par puta duboko uzdahnu i polako otvori svoje razumne oči, a onaj je smiješak ostao na ustima. Mate se polako spusti na koljena i vrućim se usnama taknu ledene sinovljeve ruke; zagleda se u lice i tamo se odrazilo blaženo čuvstvo. On se pridigne i ustima se taknu čela, pa ne odoli, nego poljubi i usta. I ta mu usta slabašno uzvratiše poljubac.

Mate se uspravi i od prevelike sreće sklopi ruke, pa je tako dugo ostao, motreći svoga sina.

Nenadano se trgnu, odvrati pogled od sina, sruši se na stolac i zajeca, a suze mu potokom potekoše. Stana se razbudila i odmah dotapala k Božidarovoj postelji i uplaši se, videći Matu, kako plače kano ljuta godina. Hitro se uvjeri, da je Božidaru dobro, pa pristupi bratu i taknu ga se. Mate polako podiže glavu i od plača se krvavim očima zagleda u nju. Onda odlučno ustade, pa joj reče: »Nasmiješio mi se. Ozdravit će. — Stano, budi mu odsada majkom.«

Iznenada ogrli sestru i poljubi je u oba upala lica.

Liječnici se probudiše i opipaše bolesnika. »Vidite,« reče jedan od njih svome drugu, »da nijesmo učinili intravenoznu infuziju solne rastopine, ne bi bio ostao. Još je jako anemičan, ali bilo je izvrsno. Mla-

dost nam je njegova mnogo pomogla. On će se brzo oporaviti.«

Rekoše Mati, da mu je sin spašen. I dva i tri puta su morali tu riječ opetovati, onda Mate iziđe iz sobe i za kratko začuše, kako ruže kola. — Začudiše se, videći Matu, kako se vozi prema Karlovcu.

Mate se dao odvesti pred pisarnu Mije Cara. Tamo se osoblje vrlo začudilo njegovome posjetu i odmah ga pustiše pred Miju, koji ga dočeka sred sobe, a na licu mu bila neizvjesnost i čuđenje.

Mate mu se pokloni, a on odmah upita: »Kako vaš sin?«

»Dobro!« odvrati Mate, »ozdravit će.«

Mijo olakšan uzdahnu, pa podiže prema Mati oči. Pogleda tog starca, što je nekad njemu razorio život, pa on i sâm starac — još danas uzdisao za izgubljenom srećom. Pred njim je stajao pognut, slab i izmožden nekadašnji gorostas i silnik, koji je teškom mukom govorio: »Molim vas, da odmah napišete moju posljednju volju. Ostavljam sve svome sinu Božidaru. Tu oporuku povjeravam vama, da je čuvate. — U sigurnim je rukama.«

Mijo Car ne reče ni riječi, nego mahnu prema stolcu, na koga se Mate umorno spusti. Mijo sjede za stol i stade hitro pisati, a Mate je pozorno promatrao toga čovjeka, s kime se borio od mlada pa kroz cijeli život: na karlovačkom šancu i u hrvatskoj sabornici. Vidio je sijedu ponosnu glavu, koja se nikad nije prignula nisko, izbraždeno i od skrbi navorano čelo — čisto i vedro; stisnuta usta, iz kojih za dugoga života posvuda i svagda romonile riječi pune oduševljenja i istine, koje su sve značile — veliku ljubav prema domovini. Koliko li ga je puta Mate u sabornici slušao i skoro priznao, da je pravo i pošteno ono, što je Mijo zanosno govorio! Isto je toliko puta ustajao sa svoga sjedala, da jednim jedincatim glasom uništi zajedno sa svojim drugovima sve ono, što je Mijo plemenito zamislio. Jednom ga je zgodom vidio, da iza odbijenog svog predloga pred istomišljenicima plače. A on — Mate pl. Radošević — tome se je tada smijao!

Mijo dovrši, pročita i dozva dva svjedoka, pa svi redom potpisaše. Na to se ustade Mate i neko je vrijeme ostao neodlučan. Onda se ispravi, pogleda Miju oštro i reče: »Ostajte zbogom! — I pazite mi na sina!«

Okrenu se i pođe, a Mijo ostade, stojeći kraj stola i podupirući se o njega rukom. I on je podignuo čelo i nekoliko časaka gledao u vrata, iza kojih je nestalo Mate. Mijo je slutio, da je toga čovjeka netom zadnji put živa vidio.

Mate se odveze u svoj stan i uslijed neke nejasne odluke dade se odjenuti u svoje plemićko odijelo i na menten dade pričvrstiti sve ordene, koje mu podijelile neke strane države. Sablju je na crvenoj uzici objesio preko ramena, kalpak s perom stavio na glavu, a veliki nabiti revolver u džep. Napokon se sjeti i uze i pergamenu — svoj plemenitaški list.

Kako je naredio, čekala ga kola pred vratima. Ne reče nikome ništa, nego sjede u kola, ali se našao u neprilici, kad ga kočijaš upitao, na koju će stranu. On tada mahnu rukom prema onoj strani, gdje nije bio njegov Mućnik. Kočijaš obrnu kola i konji zakasaše. Karlovčani, videći ga u svetačnom odijelu, nikako se nijesu mogli dosjetiti, kamo li je to krenuo.

Konji su trčali, kočija se njihala, a Mate je nastojao dovinuti se vlastitoj namisli, zašto je krenuo na onu stranu. I sjeti se: za cijela je života nejasno vidio pred sobom ono kukavno i raštrkano selo, gdje je prvi put ugledao Božje svijetlo. Tamo mu se počešće prohtjelo poći, da vidi, kako tamo i što je tamo, jer sa sobom ponio u svijet uspomene iz svoga sela, koje je sve manje shvaćao. Napokon je našao vremena i za svoj pohod onamo. Bilo mu drago.

Požudno je motrio okolicu i iz daleka zamjetio visoku goru, što se na obzorju tamnila. To je bila planina, u kojoj je Mate kano dječak proboravio jednu noć, to gora, s čijeg je vrška on nekada pružao ruke prema svijetu i od velikog čeznuća i zaplakao!

Mate je sebe vidio malena, slabašna, s crvenkapom na glavi, pa nehotice opipa brk, ordene i sablju i začudi se, pitajući se: »Je li to onaj mali Mate?!«

I oćutio je, da jest. Sva svojstva, koja ga tečajem dalnjeg života lučila od drugih, bila su već tada u onome malenome, a nemirnome srcu, tek su tinjala poput žeravke pod pepelom.

Za onu goru valjalo mu doći, jer je tamo bilo njegovo rodno mjesto, koje je sada tako jako zaželio.

Kasno po podne uspela se kola na brežuljak, od kuda Matu nekada dozivala sestrica Stana. Odovud vidjelo se cijelo selo. Mate dade zaustaviti kola i iziđe iz njih, pa se zagleda u one kućerke. Sve ih je prepoznao i sve su ostale onakove, kako ih je upamtio; jedna bila samo razvaljena. Od nje ostala četiri zida, koje obrasao drač. Znao je on, da je to njegova očevina. Uz njega bogatuna — propala za uvijek!

On kano zajeca, obrnu se na drugu stranu, sjetivši se, da je tamo pod gorom jasen, pod koga zakopao prvi svoj novac, što ga je ukrao.

I u mislima onamo upravi korake po vijugavoj stazici posred papradi i grmlja. Dosta je dugo išao i napokon prispio k potočiću, pa uz njega nešto uzbrdo i nađe se na vrelu, ali koliki li je bio taj jasen! Podignuo se u vis, raskrilio grane, a zdrav zdravcat. Jedna je velika grana segnula nisko i vidjelo se, da čobanima služi kano njihaljka. Veoma se Mate začudi, kad je opazio omašan kamen pod deblom, a žilje ga s

tri strane zakvačilo, da ga nitko ne bi bio kadar istrgnuti odanle.

Pod tim je kamenom nekada bio pokopao svoj grijeh!

Mate je jasen par puta obašao, ogledavajući ga sa svih strana, pa pristupio k vrelu, rukom zagrabio vode i napio se. Zamisli se, nastojeći sjetiti se, je li mu ikada koje piće bilo slađe.

Onda stade pod jasen i promatraše okolicu; vid mu je malo pomalo stao tamniti, neko crvenilo zastiralo mu je oči, sve je vidio kano u plamenu, a lice mu postajalo sve mrklje...

Visoke se i crne stijene podignule sa svih strana, a on je stajao u mraku na dnu ponora. Negdje je bijesnio strahovit požar, nebo je bilo u plamenu; ogromne su ptice prelijetale, odrazivajući se poput crnih ljaga; njihov je krik bio hrapav. Između litica u onoj se tami još jače crnjele pukotine i špilje, neke su se žarile i iz njih liznuo bi plamen. U svakoj pukotini, u svakoj špilji, pa i u onima, u kojima je gorjelo, slutila se neka zvijer, koja je psikala i zviždala. U nedogled pukla tamna ploha jezera, u čijim se dubinama gubilo svijetlo požara, a nad njim lebdjele krpe plave magle. Kroz te magle gibale se polako i nečujno neke sjene, od kojih je pirio mrazan val.

Mate je zurio u strahotan okoliš i vlasi mu se podigli od groze, jer to je bio pakao — kako ga on sebi zamišljao. Ali iznenada zaboli ga sav mozak od najdubljeg uvjerenja, da to nije pakao, nego njegovo vlastito srce!

Kroz srce mu prolijetale uspomene počinjenih zala kano sjene i on se napinjao, da u njima ugleda one ljude, koje je umorio. Nasladu je nalazio u grozi i strahu, opajala ga strašna nada, da će sad nà ugledati lice bilo koje svoje žrtve, pa se je — tresući se — naginjao i kušao prozrijeti plavu maglu. Nijedan oblik nije bio jasan, sjenke su se njihale kano krpice paučine, dok napokon pred njim ne proviriše nečije oči. Dugo je Mate motrio te oči i jedva ih upoznao, a bile su oči psa »Ore.«

Mate odvrnu svoj pogled, ne pojmeći, zašto se baš te oči ukazaše, no srete ih svagdje. Kudgod je pogledao — svagdje oči psa, kojega je nekada ubio.

A ono tamno jezero uzbibalo se, kano da u njemu diše neka silna neman.

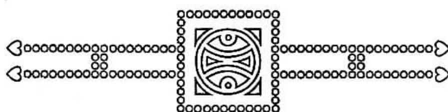
Tu — tu, na dnu toga jezera, na dnu Matinog srca mora, da se ugnjezdilo »ono« — što se u njemu cerilo i što je hihotalo. — — —

Mate strasno zaželi, neka bi se »ono« ukazalo i kao na odgovor cijelo se jezero spusti u dubinu, a iz njega izroni prilika, koju Mate ne spazi očima, nego njezinu bit osjeti u svojoj duši i od nerazumijevanja, čuda, od odvratnosti i mržnje kriknu i posrnu.

Ona prilika, što je iz jezera izmiljela — bio je on sâm... Priviđenja je nestalo, nad njim se zaplavilo nebo. Sunce je zapadalo.

On izvuče naglo revolver i ogleda ga. Onda se zamisli, pa ga odbaci. Skide sablju i oduzla s nje crvenu uzicu, na kojoj je visjela, pa prebaci uže preko najniže jasenove grane. Pri zamahu zveknuše ordeni, a on šapnu: »I vi ćete sa mnom.« Segnu u džep, izvuče pergamenu, zataknu je u njedra i opet šapnu: »I ti!«

Stade na onaj kamen, štono ga jasenovo žilje kano kliještima stisnulo i stavi sebi uzicu oko vrata...

Balade i romance Gjure Arnolda.

Kolo.

Pred crkvom se kolo vije
I sve više širi:
Tu se pjeva, klikće, smije —
Kako čiji hiri.

Samo l'jepe nema Katke
Među njene druge, —
Ali ne rad suknje kratke,
Nego radi tuge.

Njezin dragi, momče holo,
Pod puškom se šeta;'
A rekla mu, da u kolo
Ne će do tri ljeta.

'Sada kleči pred oltarom
Dobre majke Spasa
I čitavim srca žarom
Moli u pô glasa:

»O, ja znadem, da ti mrska
»Prošnja svagdan ista;
»Al zbog dragog sam ti drska,
»Prosti majko čista!

»Još ni ljeto prošlo nije,
»Što mi nema druga;
»A kolo se svak čas vije,
»Da mi se naruga...

»Mog su žića dani crni
»Bez čara i kr'jesa,
»Smiluj mi se, pa ga vrni,
»Kraljice nebesa!«

Bogorotka u svom trunu
Milo se nasm'ješi
I djevojku tuge punu
Tako će da tješi:

»Moja ćerko, samo smjerna
»Uv'jek srca budi;
»Vojnu svome ostaj vjerna —
»Al ne bježi ljudi!

»Pođi zato pa uz drugu
»U kolu mi vij' se...
»Nije tvoja dob za tugu —
»Pjevaj, klikči, smij se!

»A vojno će tvoj u bujnu
»Jesen da se vrati, —
»Dok jabuku nađe rujnu,
»Skuca prsten zlati...«

I kolo se dalje vije
I sve više širi:
Tu se pjeva, klikće, smije —
Kako čiji hiri.

Ne muti li igra slatka
Očinjeg mi vida —
U njoj se i l'jepa Katka
Već od žurbe kida.

Zašto?

Zašto su vam, ljudi,
Kolibice skromne
Od pletera samo
I zemljice lomne?

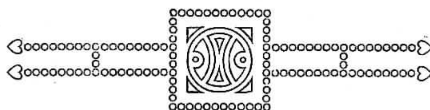
»Od pletera bjehu
»I zipke nam čiste,
»A kosti nam krit će
»Hum od zemlje iste.«

Zašto su vam tako
Odrpana ruha,
A svima vam lica
Upala i suha?

»Previše nas ima
»Na toj grudi, Bože,
»Da nas nit od'jevat
»Niti hranit može.«

Zašto ne biste si
Drugdje svili gn'jezda,
Zemlje ima dosta
Svuda ispod zv'jezda?

»Mi smo poput cv'ječa
»Srasli s ovim trima —
»Drugdje bi nam s čežnje
»Puklo srce svima.«

Don Marko Vežić, — Jadrtovac.

Ni led ni med.

Mene obuzme neko vanredno zadovoljstvo svakoga puta, što me sreća nanese k Blažu Budiću. Bude to često, a s proljeća i ljeti, vanda me posao na drugu skrene, ili bolest obrva, s malim svakidan.

Blažikova se kuća zavukla u slikovitu drägu ponad selom, a jesu li mi noge orne, što bi treći dio ružarja otkruničao, eto ti i mene kod njegove kule zidanice.

Netom si koračio u drägu, sve do Blažikova kućnoga privraća, s jedne te i sa druge strane prati proplanica, okićena i crnogoricom zaodjevena. Ispod te proplanice opružile se tuđe sijanice ispremiješane bujnim livadama kosanicama, na proplanke rodni vinogradi, a posred te blage i bezazlene prirode sebi je prolaz probio sladak i ravan put, te će te taman dovesti pred Budića kućni prag. Tu će ti se oko nagledati svake slasti i raskošja, a duša dobrih primiriti, jer je Blaž vrlo napredan težak, koji ne plete kotac ko i otac, već uporno i ustrajno träga za naprednim radom i na svojoj ga prostranoj baštini praktično provađa.

I ispred kuće je i oko kuće kod Budića sve raspoređeno po nekome stalnom i promišljenome nacrtu. Jednu i drugu lastavicu prostrane težačke kuće zapasale cvatne bašće, posijane i zasađene svakom zeleni, sve to srućno i po zanatu u lijehe porazdijeljeno, a puteljcima isprekrižano i ojaruženo. Amo tamo po vidnijim položajima razastrla svoje guste krošnje raznovrsna voćka, nabacana i krcata svakim voćem, da ga je za prodaju, kućnoj čeljadi za poslast i zabavu, a najstrag i za brojna Budićeva prijatelja u gradu.

No što mene osobitim načinom priteže, a za najskoli za proljetnih i ljetnih dana, te u Blaževu drägu vabi, jest njegov pčelinjak, podalje zeru od kuće i ispod litice, što se opruža i osukiva sa uzvisita brijega do nad Budića uvalu.

Šta sam pčelinjaka vidio — a tih je obilat broj, jer je pčelarstvo ugodna moja razbibriga, što i duhandiji lula i duhan-česa — nijesam se namjerio na brojniji, ni da bi po pčelarskome zanatu bio uređen i raspoređen, što je ovaj Budićev. Tu su ulišta na povisočijem, jedno do drugoga u red svrstana i simetrično položena, na čistu, zdravu i ocjeditu namješću, vodom snadevena, a paškulom i pogotovu, kad njegove marne pčele radilice nalaze nepresušljive majdane po cvatnim livadama, što se niza dugu drägu ponosno koče.

Budića me pčelinjak sa svih ovih prednosti osobitim načinom zanima, a pčela uopće k sebi priteže, jer je tu škola, da se priučiš i prigneš radu, racijonalnom i zahvalnome radu. Sa ponosom mogu ustvrditi, a nigda je ne opovrći, da ako sam u ovo dobričak svojih godina, što znam da živim, štogod korisna obavio i uradio, a za lijenošću se ne ponio, velikim dijelom zahvaljujem pčeli.

Kako narcih — pčele su moji osobiti mazunci, te kad mogu i gdje mogu, k njima se primaknem, s njima teferičim, ako i nije zvučnom frazom patvorene konvencijonalnosti i zategnute nakovrčenosti, a to i usigurno onom bezazlenošću i srdačnošću, na koju ćeš se namjeriti među stanodavcima prirode i koja općenito nad prirodom caruje. Uz intimni ovaj i osjećani dodir i općenje, ni praktični dio ne štetuje, jer ni cigla njihova naočna ne će ispred mojih zdravih očiju u sampas šmignuti, da je ne ću usvojiti, te u svagdanjemu radu prigodimice praksom začiniti.

A mi se na izmjenu, jedno drugo, izdašno i pomažemo. Nezatomljiva je moja harnost prama neutrudivim pčelama, što me nijesu, otkada me je, zapljuskali neberićetni valovi odurnog i južnjačkoga »dolce far niente«, već sam u radu nastojao — u jednu udovoljiti svome ljudskome državstvu i ponosu, a u drugu zadušiti u njemu sve gorčine, kojima se, ko obični smrtnik, nijesam mogao nikada izmaknuti. Šta će, kakvom li će one mene jabukom na uzvrat podariti, niti ću se hvaliti ni dičiti, već se prošetajte do ubavih dvora moga župljanina Budića i kod njih se raspitajte. Što je, što nije, ovo usigurno je, da moja izdašna pomoć nije Blažikovim ulištima na odmet.

*

Nema ti, reku, krvnijega dušmanina, što ti je, kad ti ga rođena majka na svojim njedrima odhrana. Tako je i kod Budićevih pčela. Dok one marne i radišne po vas dan krvoloče, sa cvijeta na cvijet prilijeću i peludom obavite u ulišta ulijeću, da tako spreme zimnicu — majka im i matica pod istim krovom i u zajedničkom ulištu rađa din dušmanina njihova rođenoga praga, a još žešće — zatornike njihova hambara. To su muške pčele i pod općenim imenom — trutovi.

Što radilice mukom, samozatajom i ustrajnošću namaknu i uštede, to ove bezočne lole i dangube, pijućuć njihovu istrudnjelu krv, njihove trude — bezdušno se, od rana jutra do mrkoga mraka, goste i tove za nihovom sofrom, a tamo su nepozvani gosti, ili po evanđelju — pirnici bez pirnoga ruha.

Nu udar nađe iskru u kamenu. Klin se klinom izbija, a utvrđena istina, da kad si loli isporučio

svoju snagu i svoj žitak, tebi ne preostaje već prosjački štap, te svijest, da je naručniji grob, nego da si rob — ne ulija li zar to i radišnim pčelama u sumorne žile snage i odvažnosti, te se primiče doba, da se ide doma, a reakcija nastupa i samosvijesno zauzimlje svoje mjesto. Pčele se radilice pobune, dižu se listom na svoje nametnike, revolucija mete svoje i hametice ždere i mrvi izroda kleta.

Osobito to bude za ljetnih dana, kad se ratuje na svoj liniji. Premda je trut Golijat naprama sitnoj svoju kuću ispriprostila mrskih odrlja i nesnosnih krvopija.

Navratit ću se na malopršnju, da je trut Golijat naprama sitnoj pčeli radilici, te bi čovjek bez dvoumljenja dosudio, da je tuj nejednak, a slabiji mora kopljem o ledinu i usigurno će podleći.

No rezultat svagdanjih mojih opažanja kod Budićevih ulišta o drugoj povjerava, da u najbrojnije slučajeve srčanost i neprispodobiva odvažnost pčele radilice dojaka suparniku — nametniku. Boj se za-

Sv. Otac Papa Benedikto XV.

i tucnoj pčeli radilici, opet se ona ne suspreže među praljke se s njime i prsimice zakvačiti. I gola će se noža spreman i samosvijestan junak golom rukom mašiti; pa i pčela — odvažno ona zaskoči na vratne žile svome suparniku, među nje zadre svoje rilo i tu nedušljivo svrdla svim zorom svoga čvrstog uvjerenja, da će joj napiranje blagosoviti odsudna, da je metnô između nejednakih takmaca, perje se peruša i odlijeće; jedan je ogolio — Golijat gô dakće, sipi, grči se i opruža, dok se najstrag to i ne opruži leden ispred ulišta. Pobjednik je slavodobitno zazujio nad svojom žrtvom, ponosno se i žurno domu vraća, da oznani o obavljenoj dužnosti.

Gdje nema svijesti o vlastitoj dužnosti, nema tu

ni pobjede. Nametljivi trut besvijesno i nestarosno živeć i na tuđim se dulibama toveć, ne zna on, što je dužnost, šta li rad, a bez ovoga ne beru se lako ni lovorike ni pobjede.

Netom ga je radilica iznenadila i iznebušila svojim odvažnim zaskočajem, izdreči on očima ko jarac u mutnu vodu. Ono uveli i kameno srce u onoj gnjiloj i iscrvotočenoj trupini, ne umije ono muževno reagirati, niti se braniti, već se sudbonosno podlaže svome udesu, koji je nad njim skršio štap — tko, ḫiva, ne radi, nema prava ni na život. Borba je na vrhuncu, borba se rasplićе i smalakše. Još trenom i truta živi ne broje među svoje.

No historija se Budićevih ulišta ne da zastrijeti, ko ni sunce dlanom, listom kupusa i izvještačenim gatkama — a ona je očevidna i ne taji činjenica, da je golem broj ovakovih trutova po pojedinim ulištima. I premda su radilice pretežnije brojem, nego su ovi bezočnici, opet ni njihove ruke ne mogu doskočiti, da ih sve posmaknu, a uz ovo udovolje i ostalim svojim zvaničnim i svagdanjim dužnostima.

I sad stupam ja na razbojno poprište. Pomilovali li vi mene šakom ili štapom, ja je sveisto oporeći ne ću, da po me nema ugodnijega odaziva ni čvršće odanosti prama mojoj mezimčadi u Budića drâzi, već je ta, da im priskočim u pomoć, neka se i ona tamo osjete, da nijesu na ovome svijetu poput gola čavla na putu i bez ikoga svoga.

S malim svako ljetno popodne, vanda, kako spomenuh, tijesne zgode kuda drugovdje pritegnu — ja krst Boži na se i slatkom ću uzbrdicom vrcem k svojim znancima, ni ne javljajuć se kućnim Budićevim, da im u njihovu svetom i poduzetnom radu budem od izvrsne pomoći.

Još na dokuć k Blaževu pčelinjaku, na svoje ja zdrave oči gledam, da je međer boj u jeku i na razmahaju. Jedne radilice izgone trutove iz ulišta, a druge ih pred vratima iščikaju. Ko stare, rašijane i zastravanjane brodine i »karkašine«, jedva se ove zadušene pojatine ispred njih pomiču. No ne osjećajuć stida, osjećaju bičalo provrijeđenih i raž̌ešćenih sitnih bojovnika, koji su im se uspeli za vratne žile i otkidaju, što im patri ko ujam uzurpiranih pravica.

Evo ti sade moga vakta. Uplejam ja sa svojom toljagom i što se s koje strane pomoli mrski bučanin na poštenome topragu, tu ga je, ko grom iz vedra neba, dostigla osvetna moga omašitoga štapa duplaša. Štap čepi; truta nema među živima, pa drugoga, trećega, te docigloga, koji glavom izviri na mezevo bojno. Svi i docigli plaćaju skupi danak svoga nerada, svojih zakopanih talenata...

Boj se zategô do tvrdoga mraka, pa prispjele ure, da se svak svojim vratima zatvara. Pčele ulijeću u svoja skrovišta, a kad će na počinak, u znak harnosti, šta li, na izdašnoj pripomoći, na stotine ih zaokoliši oko moje glave i prizujem me zamjeničke ljubavi pozdravljaju. Ja, ponosniji, nego su bili junaci termopilskih klanaca, uznosita čela kući polazim, što poretku u svemiru pridonio svoj kamičak.

II.

Svačiji petak, te i moj i Arnautov prošasti petak. Dobatao ja o svome štapu k Budića pčelinjaku i muški, da jedva i opažam prirodu oko sebe, izdrečio očima u žestok i nategnut boj, taman — biti i ne biti — što se razvio između triju pčela radilica i jednoga neobičnoga truta.

Golemina je on i rijetko viđan onake veličine. Pun je mesa i kosmat, a kad ga usporediš sa sitnim ravnicama, reći bi, da je lav naprama mravku. Sve su prilike, da su se pčele tome dosjetile, da tu nijesu šalni posli, te ih troje za jednoga opremile.

Naporan je, očito se vidi, boj, a svih ih se četvero ko u brabonjak stislo, smotalo i zgužvalo i ispred ulišta se valja i kotrlja. Sad je on ozgo, da će ih zar sve tri zadušiti ona i onaka omašita snopina. Pri nejednaku megdanu uzlepetalo i meni srce u grudima, te štapom omijeram, kako će mi mrski voko na čistinu, da ga pročešem, a njih se ne dodijem. Nu do tren se i bez moga sudioništvovanja sreća prevrnu, a s njome i hôli razbašlija naopace izvrnu, te papcima otegnu.

Da ću se obradovati i baš od srca čestitati odvažnim srčanicima, kad li me zalepuši iznenadno Arnautovo banuće i preda mnom on zastupči.

Juru Šegića prozvali amo kod nas Arnautom. Nije Jure Arnauta ni vidio, nit njegovom zemljom prolazio, te ni Dibru i Koricu pohodio, već je on iz moje župe i iz komšiluka, da bi mu se s moje kule piljkom dobacio do pred kućna vrata. On je zakoniti jedinak pokojnog Jakova Šegića i žive majke i udovice, a rodom Galićke.

Sila ga je Jurić momčina kipom, a nije još ni dvadesetu godinu poravnao. Životom se i hrastom uvrgô u stasate ujce Galiće, pa svaki radenik za dva valjade, a mrtvičina i neradiša umet je u kući i kućnome hambaru — upljunuti trut. Svi ga u mojoj župi, a komšije i pogotovu, hvale sa dobrote i meka srca.

No jedna mu fali, a sa te jedne nigda mu se pamet ne razgali. Ne da mu se raditi, a na Šegića tegu i pogotovu, te ići na svoje, a stupati poda vješala, reći bi, da je Jurиši jedno te isto.

Pa kad reku, da je umjesna i uvijek istinita ona, da kakav otac taki i sin, te da voće ne pada daleko od svoga stabla!

Nije, pa nije! Ko što bih ja za grlo i onoga, koji bi aša, pa aša, da su sve kape za jednu glavu. I ma-

slo je začina, ali joj se hoće načina, pa je i kod ovakih razgovora reda muški oči rastvoriti, da ne izmijeniš jednu za drugu.

Kad se ja promislim pokojnog Jakova Šegića, a pogledam na njegova jedinka Juru, nek mi nijesu ni rod ni pleme, opet bih, kad ih usporedim, od žalosti zaboravio, kad sam se i rodio!

Nije pokojnog Jakova bilo, što reku, ni pedalj i pô kipa, već vrljak i pozemljušac, stasom tucan i zakržljavio. Ali što pomaže, kad je bio mrav, što ga je Bog stvorio i na ovaj svijet dao. Gdje potkuči, tu i dokuči, ko crv se savi i u crnu zemlju zakopaj, dok joj lašunom ne otme škrti zalogaj i motikom joj ponutricu premetne.

A ogledaj mu se na sina Juru. Tri bi Jakova iz njega salio, na ledima mu brdija sanosio, a glavom litice odbijao i odvaljivao, a kad tamo, nije zar drugo, već da se s njime zec prošali. — Ni ti, Jure, mene poplašio, ni ja tebe!

Već da mu se selom lolati, po komšilucima oblajivati, gatke snovati i pripovijedati, a rabotnikom usred podne Kačića pjevati. Sve to i hrabreno — a na žitak se ni ne ogledati. A ipak bi na njemu, uza strah Božji i rad ustrajni, mogla i brojnija obitelj bez straha u zimu usrnuti i mirno dan danu prisumićivati. A ovako neka se za to stara ostarjela i svakom nenadnom sarvana udovica Marica.

Ljudi svrćali i na pravi put nagonili, a Jure slušao, ušiju ne začipao, niti se okašao. Ali koja korist, kad ga se to ne primalo ko ni mrljave ovcurine loj za bubrege.

Što tuđi uradi, tuđi i odnese, a hoće li Marica, da joj ono žitka ne ostane u ledini, nema druge, već zovi tuđega, kad svoj na kvome zamrô. Sa tih razloga, premda u Šegića kući nema već — nä, ti meni, a ja tebi — majka i jedinac Jure, opet ne mogla godina godinu krušnim iščekati. Nikada, pa da se živ sadreš, naprijed, a na se na skraćak i danas i sutra.

Koji su razlozi naveli moje župljane, da su Juru Šegića Arnautom prozvali, šta se ja puta propitkivô, opet ne mogao svakoj u trag ući i izaznati. Jedni govorili, da mu je Kačić omilio, pa jakim i jasnovitim grlom da najvoli bugariti o svome imenjaku, Juri Kastrijotiću, a dok njega pjesmom hvali i uznosi, od pusta da se zora u obrazima zažari i zaprži, a svaka mu žila nabrekne. Drugi tvrdili, da mu je to grjehotno ime stekla njegova gnjila tuzga lijenosti, jer da što tamo arnauska Turčesina na gnjiležu Bogu dane krade, tako i amo Jure, obijajuć se od komšiluka do komšiluka, da tuzgom daje poput onog Arnaučeta.

Što je, da je — svakako bih i ja volio Juru Jurom zvati, nego li Arnautom, ali kad se prvo u župi ko u zemlju prosulo i netragom zamelo, i, vanda pred zakonom, u narodu ga nije čuti, osta Jure i na mojim ustima Arnautom.

— Da otkuda ti to, Arnaute? — ja ću na Maričina jedinka, kad nenadno preda me banu kod Budića uliшta.

— Evo, oče, bio gore kod Kokića, da bi došli sutra sád mlatiti.

— Da šta ćeš ti raditi, kad drugoga zoveš, zar kračune trličati? — ozbiljno ću ja na nj.

— A ne ću ni ja plantovati! Pred težacima ću pomnjiti. — — — Već čime se vi to, oče, zabavljate? — videć on mene, kako nemilo štapom čepim i nametljive trutove ubijam, te okrene na drugu, pribojavajuć se zar, da ću ga poklopiti Budića liticama, njega i njegovu »karonjsku« lijenost i nezaposlenost.

— Evo, pomažem tamaniti dangube, kad lijenost i neurednost i ne zaslužuju drugačije sudbine! — značajno ustremim ja očima u Arnauta i trenom o štapu opočinem.

—A koje su to dangube? Jesu li sitnije ili krupnije pčele? — bezazleno će Arnaut, ko da njemu patri pravo o tome se propitkivati.

— Međer ni to nijesi znao! — ko iznenađen ću ja. — Evo ove sitne i marne, to su radilice i prilika tvoga pokojnoga roditelja, a ove trošne i razbucane pojatine i trutine, što bestidno nasrću na tuđe trude, upljunute su i vjerna slika onoga, što ga u našem selu Arnautom zivkaju.

— To bih bio i ja, je li, oče? — mirno će on i blago, ko da to mora tako biti i da se ne može promijeniti.

— Da ne pogađaš! — lanem ja i iznovice se prignem, da štapom zatištim, da pomažem svojim miljenicima odbijati i svrćati vuka od poštenih dvora.

— Pa nu, oče, čuda, da vas nj cigla ne će da ubode! — jeknu Arnaut jače glasom. — Bože, bi li mene?

— A ti kušaj! — i nasmiješim se ja.

I zazbilj, evo ti Arnauta, prignu se za komadićem matraka i pričme badati oko jednog ulišta.

Još se i nije dva puta štapićem mašio i oko ulišta probarkô, kad li jauknu, pribrčak vrndalji, ruke ispod pazuha savi i sklisi od pčelinjaka, te će, što može i ne može, ko pomaman, otkuda bio ono i došao.

U koje se ja ogledah i na nj okom navih, vidim, da mu se obilato radilica oko glave načapilo. Što on žešće odmiče, to i one nesmiljenije na nj nasrću i u lijenošću mu okuženu krv po obrazima ugone i zadiru svoje oštruljavo rilce, ili da je pročiste i na svoj čestiti rad nasvrnu, ili da Arnauta šundraju i sprže, da ga onakoga nije na ovome krašenome svijetu.

*

Jutros, a subota je, vidim ja udovicu Šegića, da je bijesna izlećela iz svoje kule podenice i za sinom

se Arnautom bovanicama nabaciva i poteže, a pregačom suze tare.

— Ni pred težacima na svome nijesi kaderan popostati i smiriti se, živ se ne smirio! Da kako bi se onda, rđo, prignô, da sam svoju muku obrađivaš!

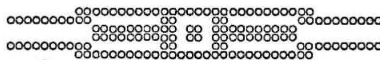
... Da bog da te, sinko, Budića pčele živa počvakale i s ovoga svijeta na drugi poslale, kad te ne mogu majčine suze svrstati! — Sve ovo i ovako izleti na Maričina usta. — — —

A šta bi bijedna majka, u koje li bi kletve udarila, da zna za ono jučerašnje kod Budića ulišta?

Pa što bi sve to pomoglo? Kad ne pomaže ni led ni med — ni pčelinje čvakanje ni materinje suze, ja ne znam, u što bi još očajano čeljade uprlo?

Već reku, da je pelim gorak i da je njime Arnauta zakusivati, da bi pomoglo i osvijestio se.

A zar nijesu pravedne majčine suze grčije od grkoga pelima? Pa? — — —

M. Sabić, — Vis:

Napoleon I.

I.

Okean šumi sa pučine tamne
a Vođ u beskraj okeana gleda,
ko mukli šumor da mu usnut ne da —
i poput orla zjene širi plamne.

Il carske čete srću još pomamne
a još Evropa drhtava još preda —
ko krik da čuje orlovih pobjeda
u mutni osvit nove zore sramne?

Okean šumi... Pjevaju talasi,
ko da se himna pobjednička glasi
sa Austerlitza, Jene, Borodina.

Al kobno mrmlje šumna Berezina
i slazi, krvlju okrunjeno, sunce
za Waterlooške zelene vrhunce.

II.

Okean šumi... A Vođ samac bdije,
na pustom bdije ostrvu i čeka —
u gluhoj noći kao ruka neka
nad čelom carski barjak da mu vije.

Još oro krila zaklopio nije,
još orla netko kliče iz daleka —
Evropom bojna ko da budi jeka
sve glave mrtve, što ih zemlja krije.

I poput četa mrtve niču glave,
i poput živih redaju se stijena —
ko spomen krvne da mu dižu slave.

A on uz glave penje se i stupa —
dok kao gorda ne zastane sjena
na vrhu novog Vendomskoga stupa...

Ko nikad zora sinula čista ...

I.

Ko nikad — zora sinula čista,
ko nikad — vedar svanuo dan,
a sve u duši mojoj se blista
ko da me svijetli zanjiho san.

Sa neba sunce umilno sija,
ko zlatnom zrakom da grije sve —
i klasje zrelo, što se lelija
i žeteoca, koji ga žnje.

I more širno i laka jedra,
što u daleki žure se kraj —
i bijelih snaha kićena njedra
i domaćijeh ognjišta raj.

I marne ruke, koje se trude
i s trudnih čela otiru znoj —
i mlade glave dječice lude,
što ko od šale zameću boj.

I pticu onu, što s grane poje
i onaj sitni u travi cvijet
i srce ovo — i srce moje,
Što u taj Božji širi se svijet.

Ko nikad — zora sinula čista,
ko nikad — vedar svanuo dan,
a sve u duši mojoj se blista,
ko da me svijetli zanjiho san...

II.

O rodna zemljo, majčice stara,
je l' ovo novih vjekova pir —
ko da svijetlo nebo rastvara
i vječni tebi navješta mir?

Je l' sreće tvoje to pjesma zvoni,
ko tvoj da slavi uskrsni dan —
i djece tvoje s očiju goni
vjekova dugih sumorni san?

A ti na novom suncu se griješ,
kao na gozbi poroda svog —
i slatko s kupe zlaćane piješ,
što s neba sam ti spremio Bog.

I krilo širiš porodu meko,
što već ne truje pakosti crv —
i svuda čisto nudiš mu mlijeko.
kud mutna dugo strujila krv.

I časnu koru svagdanjeg hljeba
za časni nudiš svagdanji trud, —
a s jasna Bog se nadvio neba
i blagosivia rodnu ti grud.

I širom svijetlo nebo rastvara,
ko da ti vječni navješta mir —
i ko da s tobom, majčice stara,
vjekova novih piruje pir...

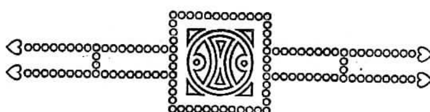
In tenebris lux.

Zašumi s bezdna, koje tamno zija,
hršume ljuti dvoumice ljute —
i zastri nebo, što mi dušom sija
i lomne moje obasjava pute.

Ja čujem s tebe da se srce svija,
ja s tebe čujem da se oči mute —
ko šumni zamah nakon ćuha tija
da olujine zanosi me krute.

I gledam bezdno, koje zija na me,
a nad njim beskraj, što se širom blista —
ko stazom zvijezda da me kliče s tame.

I Boga vapim, što me plaha stresa —
a dušom mojom eto opet čista
sva neizmjerna trepere nebesa...

Dr. Milan Ogrizović, — Zagreb.

Bog i Hrvati!

Kad jednom zaječe prva zvona mira, kolikima će se ova burna vremena pričinjati teškim snom! Kolikima je to bio i smrtni san! Valovi ratnog pripremanja pokrenuli su iz dubina duše svakog pojedinca, a i narodi su se duboko uzbibali. Ono, što je na dnu naše nutarnjosti bilo zakopano, izbilo je na površinu u očekivanju velikih promjena budućnosti, i mi smo se počeli osjećati drugim, preporođenim i pročišćenim ljudima. Kao da nas je obasjalo neko veliko svijetlo s one, druge, prekogrobne strane, od koje su se naglo otvorila velika vrata — vrata Vječnosti.

Osjećaj religijoznosti dobio je krila kao nikad prije. Ljudi, koji su davno odnemarili Boga i zaboravili na njegove hramove, stali su tražiti po sebi zapretanu vatru vjere i pobožnost nekadanjih molitava, a oni, koji su ustrajali u odanosti Bogu, još su mu se jače priklonili. Misao na vječnost probijala je što krišom što javno, u koliko je to tko tek sam sebi priznavao ili nije mario ni kriti. Svaki na svoju približio se Bogu mladih, gotovo i djetinjih dana.

Jedne sunčane nedjelje nedavne jeseni — još dok nismo krenuli na bojno polje — bio sam s mom-

cima u dvorištu. Ali što velim »s momcima« — ne, već s odraslim, brkatim, a borme i prosijedim pučkim ustašama. Svaki, upravo svaki od njih bio je otac porodice; s troje četvero, a i sa šestero ili osmero djece — preko hiljadu komada od čitave satnije, kako smo jednom sračunali. Pane li samo polovica od njih — komu će na leđa tolika siročad?!

Bila je kao u nedjelju laka vježba: malo okreta, stupanje i vježbe u pozdravljanju. Stari to vojaci i onako znadu; vidim i dosadno im je. Dosadilo i meni; naredim odmor i sjednem na klupu. U to eto k meni jednog ustaše, pozdravi me oštro, pa će po vojničku:

— Gospodin poručnik, pokorno molim, sad će osam sati, a mi bi rado u crkvu, da se pomolimo Bogu. To će nam biti korisnije nego ove vježbe.

Upravo ovako! — Pogledam ga u oči, kojima nije ni trenuo, pa ću mu mirno:

— Dobro! Pravo veliš. I ja ću s vama.

Crkvica je bila nedaleko. Opazio sam im svima radost na licu, kad su čuli zapovijed, da se svrstaju na »Kirigang« (Kirchengang). Mislio sam jedan čas, da je mnogima tek do toga, da ne vježbaju, ali sam poslije kod službe vidio u istinu pravu pobožnost i želju za molitvom. Ti su ljudi u najljepšem redu išli, a u crkvi ispred klupa u čitavom prostoru do oltara poklekli, te cijelo vrijeme službe božje klečali i molili.

Car njemački i kralj pruski Vilim II.
(Po slici V. Wernera.)

Ćutio sam osobitu sreću, što sam im učinio po volji, gledeći ih pred sobom: glavu do glave. — Poslije podizanja izide crkovnjak s torbom za milostinjom: »No«, pomislim, taj će se slabo pomoći kod mojih vojaka, koji paze na svaki novčić.« Ali na moje veliko čudo diže se jedna, pa druga ruka, a onda ostale redom — svi, ma svi su zazvonili sa svojim novčićem u torbicu. Eto, ta sirotinja daje! I sva, sva — kao po dogovoru. I dala je više, nego da bogatun dade žut cekin.

Bio sam do suza ganut i taj će mi prizor u maloj crkvi ostati nezaboravan, dok živim.

Dani prije polaska u boj za svakog su vojnika i tužni, ali i svečani. Kape su im i grudi već okićeni cvijećem. Ali hrvatski vojnik pod cvijećem ima i još nešto: tko medaljicu, tko svetu sliku, tko kakav drugi pobožni zapis. Moji su bili svi tako okićeni. Rekoše mi, da su se ispovijedili i pričestili, pa sad da mirno idu, makar i u smrt. »Bog zna, hoćemo li ikad više vidjeti crkve!«

— Šta vi to u Bistricu na proštenje?! — dobaci mi porugljivo mlad, vrlo mlad čovjek na stanici.

— Nemojte tako, gospodine, — odvratim mu susprežući se. — Ovi su ljudi i u srcu takovi.

— Ah šta, molim vas. To je od straha. Pometali su slike baš na glavu i oko prsa, jer misle, da ne će tane kroz njih. To je više praznovjerje nego vjera.

— Možda kod kojih i jest, ne velim. Ali u glavnom je to religijoznost, jer oni vam, vjerujte, preziru smrt. Možda više, nego nas koji. Ako pak žele, da se živi i zdravi vrate domu svom, to nije toliko zbog sebe, koliko zbog sirotinje, koju su ostavili. Za nju to oni najviše mole.

Moj mladi prijatelj se nasmiješi i bocne me:

— Da li vi to i u ime sebe govorite?

— Da! Još više! u ime vas! Ne će proći dugo vremena, pa će i vas obući, kako mi se čini. Onda bih vas htio čuti o tom govoriti.

Na njegovu licu nije bilo više smiješka. Nekako se smrknuo i brzo oprostio.

Moji su ljudi za čitava puta ostali ne samo pobožni nego i inače dobri, poslušni, susretljivi prema meni i međusobno, i ja ne mogu reći, da sam ikad čuo od njih psovke ili ružne riječi, pače ni svade. Neki posebni i neobični sklad vladao je medu svima.

Ono predvečerje prije prelaza Save zvonila je u obližnjem našem mjestu »Zdrava Marija!«, mnogima posljednja. Cijela satnija — stojeći u hodnoj koloni — uzela je bez zapovijedi puške »k nozi«, skinula kape i tiho molila. Zar sam mogao ostati pokrivene glave? Isti se prizor ponovio sutradan na skelama, kad smo se dijelili s dragom hrvatskom obalom. Mnogi i opet za uvijek! S molitvom na usnama praštao se ustaša sa svojom otadžbinom.

Kod prvih koraka sa skela na neprijateljsku obalu čuju se, sveudilj poklici i uzdasi: »Pomozi Bože! Daj nam Bog sreću. Pomogla nam blažena djevica!« itd. — a onda se veselo dalje stupa, da se opet slične želje ponove kod prvog glasa topa, kod ulaza šumu, prelaza, preko močvara itd.

No nek ne misli tko, da su ti ljudi možda mlohavi, nemoćni ili plahi. Nije to nabožnost kukavica, već pravih i ponosnih junaká. Zametne li se razgovor o ratu ili neprijatelju — a to je tako često! — onda da ih pogledate: oči im sjevnu, brk se nadigne, kose nakostruše, a kapa na glavi sve poigrava. Vrlo mnogi mi je znao reći: »Ma ne žalim, gospodine, poginuti, ali samo da ja njih bar desetoricu pošaljem na onaj svijet.« Svakomu je nekako sramota, da bi bio ranjen ili da padne odmah s početka, dok neprijatelja nije ni vidio. Ako se već česa boje, to je najviše velike rabatosti ili ropstva, a najviše ih žali, da bi gdje koji ostao nepokopan ili da mu se za grob ne bi znalo. A iz svakog sam razgovora razabrao, da su ti ti ljudi posve sa životom i smrti obračunali, a doma ne nada se nitko vidjeti, nego možda ranjen.

Zato je irazumljivo, što im je molitva i ime Božje tako često na ustima. Ono ih ne poništuje, već ohrabruje. Za vrijeme žestokog bombardiranja, prve noći u šancima, na početku samo »tko zovnu Boga velikog, a tko lijepo ime Isusovo,« a poslije mirno je svatko i bez straha čekao dalnju sudbinu. Kad su nam granate i šrapnele počele padati na deset i pet koraka daleko od naših podzemnih stanova, ljudi su sjedeći i gledajući grozotu užarenih hitaca u noći tiho molili. Izjutra pak dođe mi jedan, inače obijesni i vragoljasti ustaša, pak će sasvim iskreno:

— Gospodine, ako se ikad vratim kući, nigda više ne ću kleti Boga, kako sam negda znao.

— Dakle si ga ugledao noćas u svijetlu šrapnela — dometnem mu, a i sam se sjetim, kako mi se »blaga misao pobožna razuma« uzdigla daleko gore nad žarku igru taneta u inače mirno i zvjezdano nebo, da se pomoli — Njemu...

Najviše je bilo mojim ljudima teško, što na daleko i široko nisu vidjeli crkve ni čuli zvona, naročito nedjeljom. Meni pak, dok sam gledao lijepi onaj mačvanski kraj u sjaju oktobarskog sunca, dolazili su na um stihovi pjesnikovi:

»Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina.«

I rekao sam svojim ljudima, da se Bog može i iz »dekunge« moliti, te da će on i otud svoje Hrvate čuti. Jedne večeri, kad su neprijateljski topovi mirovali, a tek puške lajale, cijeli je jedan vod molio na glas čislo i namijenio ga — doslovno — tome, da se »izmire evropski vladari.« A upravo taj

vod je bio najodvažniji i najradje se javljao za patrulje izvidnice!

Vraćajući se nas nekolicina časnika — što bolesnih što ranjenih — s bojnog polja, zametnuli smo razgovor i o tom, naime najprije o religijoznosti naše momčadi, a onda o vjerskim osjećajima uopće. Jedan je tvrdio, da odveć velika nabožnost dovodi narod do fatalizma i do nijemog predavanja sudbini, čineći ga nesposobnim za dalji razvoj nacijonalne svijesti. »A tomu smo krivi i mi sami, jer i mi — i mi sami smo takovi.«

— Pa naravno da jesmo! — javi se iz kuta na veliko začuđenje aktivni natporučnik, teško ranjen. — Ili ako nismo, a ono smo sad postali. Prodite vi, gospodo, tri navale na bregove, kao što smo mi na bosanskoj međi, pa da vidimo, ne ćete li kod četvrte sve na glas moliti »oče naš«, kao što sam ga molio ja, ma da sam mislio, da sam već zaboravio tu inače svagdanju molitvu.

— A meni o vratu još i sad srebrne medaljice Bogorodičine, što mi ju je ovjesila žena na rastanku — nastavi njegov susjed, isto aktivni časnik razgalivši grudi.

— Mislim, da bi se tako što našlo kod svakoga od nas — završio sam ovaj razgovor, kod kojega su više govorila djela nego riječi.

I dok sam vrativši se bolestan u Zagreb razmišljao o događajima na bojnom polju kao u nekom objavljenju, što u grmljavini topova silazi na zemlju, našao sam polazeći bolnicom dosta »obraćenika«. Jedan socijalista, ostavši u užasnom noćnom bombardementu kao nekim čudom spašen, odlučio je ostaviti svoju nauku i — vjerovati, jer se tako u najgroznijem času, držeći ga već smrtnim, zavjetovao. Za nekog Ličanina vele, da je zgodno primijetio: »Ne čudim se Zagorcima i Primorcima, što su pobožni, ali što se naša 79. regimenta okrenula Bogu — to je čudo.«

Nisam se ni ja čudio, kad sam pročitao bojnu kartu svog pobratima Frana Galovića, što ju je s ratišta pisao mojoj supruzi (koju on šaljivo zove »Sanctissima« prema naslovu Dioklecijanove žene u mojoj drami »Car Dukljanin«). Ona mu je sa svog zavjeta bistričkog pisala, da se i njeg sjetila, a on joj — 10. oktobra — odgovara ovako:

»Primio sam Vašu kartu iz Bistrice i dopustite, da Vam najsrdačnije zahvalim za molitve Vaše. Ja sam Majku Božju Bistričku volio uvijek već iz patriotizma, jer je naša domaća, hrvatska, a otkako sam ovdje, počeo sam odista vjerovati — i to ozbiljno vjerovati. I zato vjerujem u Vaše molitve i možda ću moći ipak jedared s Vama skupa klečati pred našom, hrvatskom Majkom Božjom, kojoj sam i onako dužan dva zavjeta. Izvolite izručiti pozdrav.... a Vama šalje jedan rukoljub

Fran G.«

Sad već mrtvi »zastavnik i pjesnik« Galović imao je bogato razvijena religijozna čuvstva, ali je od katolicizma bio dosta daleko. Noći u »dekungima«, a možda i slutnje blize smrti, dovele su ga na ove misli, koje ovijajući se oko bistričke Bogorodice između redaka daju mladenačko mu geslo »Bog i Hrvati.«

Doista ovaj je rat u svom krvavom svijetlu ražario nekadanje tek stranačko a u buduće valjda naše općenito geslo: »Bog i Hrvati!«. On je učinio Hrvate u istinu Hrvatima, to jest pravim potomcima njihovih djedova, a i primaknuo ih još bliže njihovu starom Bogu, koji im je oduvijek pomagao.

Nek nam pomogne i u budućnosti!

Iv. Ev. Šarić, — Sarajevo:

Pjesme.

U novembru.

Gaj mi mrtav sada,
list za listom pada.
Nigdje zelen grane
suncem ovjenčane.
Nigdje kapi rose
ni dječice bose.
Nigdje lastavice
ni slatke pjesmice.
Sati otkucali,
vrti docvjetali.
Uvenuli snovi,
zinuli grobovi.
Prošli dani sreće,
ne miriše cvijeće.

Nema više maja,
više ljeta
ni ružina sjaja,
ni ševina leta.
Mrazi na cvijet pali,
kopali, kopali,
grob mu iskopali.
Oj s Bogom, cvjetovi,
s Bogom, zlatni snovi!
Oj zdravo, grobovi
i mrtvi listovi
i nado uvela —
brazdo preko čela!...

Zima.

Zimski vijor ljuto vije.
O da znadem čarolije,
ja bih Zimu očarao,
i Zima bi popustila,
pa se jugu zavjerila.
Blagi Jug bi zaduvao,
zefirići pirit stali,
moj bi vrtić procvjetao,
i slavuji zapjevali.
Al se meni Zima smije,
zimski vijor ljuće vije,
moj pod mrazom vrtić mrije...

Djetetu.

Tvoje oči, dijete, kad gledaju,
ko da zvijezde s nebesa blistaju.

Tvoje oči, dijete, u suzama
ko ljubice u rosnim baštama.

Tvoja usta, dijete, kad govore,
ko da ševe tihano žubore.

Tvoja usta, dijete, kad se smiju,
ko ljiljani kad mi se razviju.

Duši tvojoj, dijete, nema pâra,
sjajna ti je ko sjajnost oltara.

I na te će, dijete, skočit vali —
anđeli te Božji tad čuvali!

Ruža.

Na oltaru ruža je bijela cvala,
na oltaru ruža je mirisala,
na oltaru je venut stala
pred Bogom svojim.

Bijeloj ruži ja sam baš zavidio,
na oltaru cvasti sam poželio,
mirisati, venuti tu sam htio
pred Bogom svojim.

Pričest.

Bio sam nujan i žalostan,
sada sam vedar i radostan:
Isus je u srcu mojemu,
Zaheju došao svojemu.

Svjetlost me oblijeva sunčana,
miris me uznosi ljiljana:
Isus je u srcu mojemu,
Zaheju došao svojemu.

Srce mi na vrelu ljubavi,
usreći, u milju, u slavi:
Isus je u srcu mojemu
Zaheju došao svojemu.

Ja sam ga ko hljeb uživao,
ja sam mu usta cjelivao:
Isus je u srcu mojemu
Zaheju došao svojemu.

Vina sam Božijeg kušao
i jak sam i dobar postao:
Isus je u srcu mojemu
Zaheju došao svojemu.

Anđeli s neba doletjeli,
rajskih mi ljubica donijeli:
Isus je u srcu mojemu
Zaheju došao svojemu.

Anđeli Isusu služili,
svetim ga psalmima slavili:
Isus je u srcu mojemu
Zaheju došao svojemu.

Što sam ja u duhu gledao,
Kakvo sam pjevanje slušao,
to ja ne mògu sad izreći —
Božji to misterij najveći.

Plač Davidov.

Kralj. II. 1, 19–27.

Pade Saul, Jonatan mi pade
tvojim na planinama, Izraele!
Ubijeni prvi junaci tvoje —
Jonatan, Saul.

Taj glas ne raznòsite ulicama
ni u Gatu niti u Askalonu,
da se ne provesele Filistejke
žalosti našoj!

Na vas, gore Gelonjske, rosa ni dažd
neka više ne pada! Polje vaše
roda ne donosilo nikad više
zà sveti prinos!

Jer je štit s junakâ tu bačen na tle,
jer je Saul pao tu, Saulov štit,
ko da nije pomazan Saul bio
svetijem uljem.

S krvlju pobijènih luk Jonatanov
vazda mi se vraćao s bojnog polja.
Nikad mač tvoj, Saule, nije natrag
došao prazan.

U životu drag bio jedan drugom,
pa i mrtvi eto su zagrljeni;
òd ȍrlôvâ lakši, a òd lȁvôvâ
jači su bili.

Plačite za Saulom, Izraelke!
On vas je oblačio u čist skerlet,
on je vaše haljine nakitima
kitio zlatnim.

Kako su junaci u bòju pali!
Kako mi moj Jonatan poginuo!
Tvojim na planinama, Izraele,
Kako su pali!

Žao mi te, brate moj Jonatane,
bio si mi uvijek mio i drag;
veća je od ljubavi ženske bila
ljubav mi tvoja.

Jer sam tebe ljubio ko svoj život,
ti si kruna mojih radosti bio!
Ah, junaci padoše! Ode moje
oružje sjajno!

Jauk Luciferov.

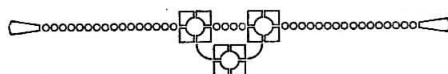
Bio sam nekad Arhanđeo,
crni sam Belzebub sada,
pa te ne mogu da pogledam,
o Sunce, iz ovog gada!
Mrsko mi tvoje to sijanje,
ah, ono sjeti me sjaja,
kojim sam nekada blistao —
bio sam Lucifer raja!

Padoh s visina božanstvenih,
gdje je vjekovita radost,
gdje je vjekovito cvijeće,
gdje je vjekovita mladost.
Padoh u paklene jazove,
gdje mi je vječno robòvat,
gdje mi je vječno ubijat se,
gdje mi je vječno vragòvat.

Padoh s nebesa vjekovitih,
htjedoh da nadvisim Boga,
i ja mu posluh svoj uskratih,
višnja tad gurnu me noga.
Zašto me, o Višnji, ne stvori
najnižim Anđelom svojim?
Ja bih sad blažen uživao
sa Herubinima tvojim.

Kamo proklètnik da pobjegnem
pred tom beskonačnom moći,
pred tim beskonačnim očajem,
pred tom beskonačnom moći?
Pakao svagdje je gdjegod sam,
pakao jesam sâm sebi;
Bože, zaustavi udarce,
eto sam podlego tebi!

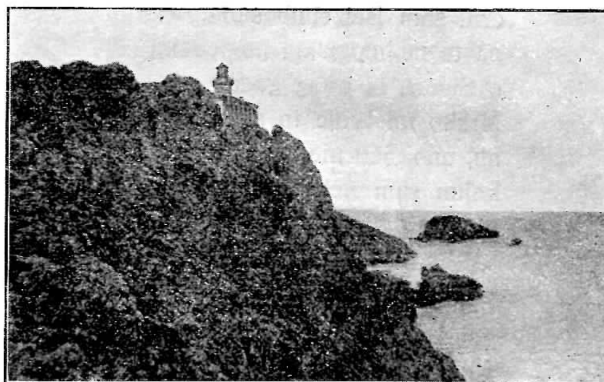
Imam u paklu prijestolje,
oganj tu najljući gori;
svaki tren u muci novoj sam,
što me sve tò više mori.
Bog mi se ne će da smiluje,
ja mu se ne ću moljákat;
strah me i ufanje ostavi —
meni je proklinjuć plakat.

Dr. K. Babić. — Zagreb.

Od Visa do Palagruže.

Brač, Hvar i Vis, Korčula, Lastovo i Mljet poredaše se poput predstraža pred dalmatinskom obalom Hrvatâ. Tko se igda zibao tim morem, i tko je srkao taj topli, nemirni uzduh, što se s tim morem neprestano cjeliva, taj je proćutio svakako rjeđe užitke. Bilo je to u svibnju godine 1911., kada sam pošao sa Visa na Palagružu, na najjužniji naš, a najzanimljiviji otok jadranski. Više od 70 kilometara odaljena je Palagruža od Visa. Parobrodi na Palagruži ne pristaju, zato se otputih tamo sa brodicom, što svakoga mjeseca doplovi po živež u Komižu na Visu. Ovakovo putovanje nije jednostavno, jer ovisi o povoljnom vjetru, a palagruške su hridine takove, da pristajanje i to samo manjih brodova traži najveću opreznost i mornarsku vještinu. S početka je duvao laki zapadnjak, koji se naskoro stišao, a tišina je velika neprilika za jedrenjaču. Uzduh se upokojio, sunce pripeklo, talasić kadikad prodrma lađom, jedro lako zadrhta, konopčići ga nježno potreptaju, a ono nekako nevoljko visi i ne zna, na koju bi se nadulo stranu. Nestrpljivi kormilar uzdiše s pomisli na još daleki put, sunce se već primiče zapadu, oblaci se dižu s juga, i Bogzna, kakova nam se još olujna i tamna noć primiče; crne nas nekud slutnje spopadoše. Spustio se mrak, eto iznenada vjetra, snažna i svježa, lađa se nagne živo gonjena, da je sve pucketalo. Nato nam zasine sa palagruškog svjetionika svjetlost, jedina nada na pukloj pučini, da plovimo pravim smjerom. Naš kormilar vješto pogađa pravac bez ikakovih pomagala, upravo instiktivno, jer se Palagruža danju i sa površja mora ne vidi, dokle nisi prevalio polovicu ovog puta. Mrkla je već noć, kada se približavamo glavnoj palagruškoj trupini Palagruži velikoj, naskoro projedrivši kroz rpu otočića i grebena, među vilovitim i vrletnim hridinama, a na dubokom, prebučnom i ustalasanom moru. Vjetar goni brod, valovi ga lome i kidaju, pojačani na stijenama otoka bacaju nas kao ljusku, časom da nas prevrnu, časom opet da nas o strme i raskidane stijene razlupaju. — Trebalo je par kretnja, odlučnih i spretnih od strane trojice naših mornara, i eto nas na pristaništu, zvanom »žalo«, na plitkoj, pjeskovitoj i spram bučnog juga okrenutoj uvali. Na Palagruži je vjetar s te strane najžešći u godini, silni se talasi dižu i poplavljuju 10—15 m daleko na kopno, dok zimi prska more sve do na sam svjetionik otoka, preko sto metara visoko. Poradi te nesigurnosti nitko nije kadar da se duže usidri kod Palagruže, nego valja ili brod izvući na žal ili iza kratka boravka od otoka otploviti na pučinu. I naš brod privezaše na jaka užeta, podložiše sa balvanima, i izvukoše ga na kopno s pomoću čvrsta osovna, oko osi pokretna stupa, u kojeg zataknu sa strana poluge. Taj teški i naporni posao trajao je više od dva sata. Bila je već duboka noć, kada smo mogli izaći iz broda. Sa žala vodi zavojita staza od 87 m. visokog brda »Monte castello«, na kome je dignut ogromni svjetionik, koji se lagano kreće. Oblikom je osmerobridna prizma, što kroz staklene plohe sipa svakih 30 sekunda po jedan od 8 dugih i čunjolikih trakova. Svjetlost se svjetionika pojačava time, što su mu plohe sastavljene od brušenih komada stakla. Svaka ploha svjetiljke ima u sredini veliku plankonveksnu leću, oko koje su naslagane tanke koncentričke staklene prizme, a blista se iz bliza pravim alemovim sjajem. Ta je svjetlost tako jaka, da ju zamjećuju i s otoka Visa (74 klm.). Svjetlost tog svjetionika potječe od petroleja, kog se potroši u jednom

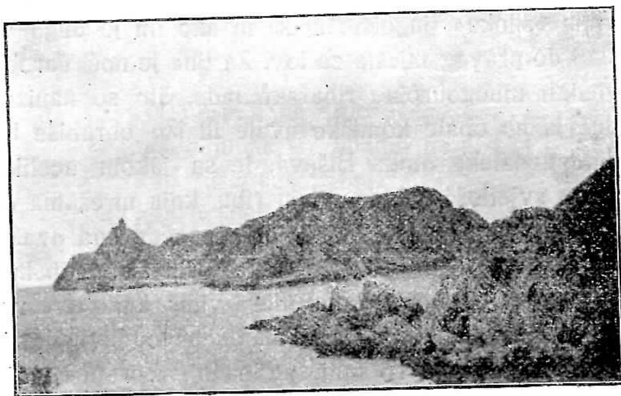
Svjetionik na Palagruži.

satu do 30 grama. Cijela se svjetiljka okrene oko osi za četiri minuta.

Palagruža (Pelagosa) nije jedan otok, nego više većih ili manjih otočića i grebena, što ih je ona tamo burna priroda sred bučna Jadrana raskidala, a prosuše se u smjeru zapadno od Boke Kotorske na 42° 33, 5· sjev. šir. i 16° 15, 4· ist. dužine od Greenwicha. Tu imamo najveći trup Palagružu veliku i manju Palagružu malu, sa sjeverozapada greben Pupak (Pampano), zatim strše iz mora hridine i grebenje zvane Volići, Braghe i Nina, s istočne strane školjić »di tramontana«, školjić »d' Ostro«, te preko 6 kilometara na istoku jugoistoku niski i goli otok Cajola, koga komiški ribari zovu »Galijula« i do koga seže njihov ribolov. Oko ovih otoka imade još nekoliko grebena, od kojih neki i nemaju imena. Sve su te palagruške hridine regbi zr-

nje u čislu otokâ, što odijeliše sjeverni i plići dio jadranske kotline od južnijega i dubljega dijela. Taj se nadmorski lanac otoka vuče u pravcu od Pelješca a preko otokâ: Mljeta, Vrhovnjakâ (Lagostini), Lastova, Kopišta (Cazziola), Sušca (Cazza), Palagruže, te talijanskih otoka Pianose i Tremiti (gdje su zatočeni talijanski kažnjenici), pa do Monte Gargana na Apeninskome kopnu. Naučnjaci drže, da je Dalmacija bila u mlađe geološko doba spojena sa talijanskim kopnom, da su pomenuti otoci ostanci tog nekadanjeg kopna, i da mu je tu bila južna međa, a da se je tek poslije spustilo pod more.

Palagruža je daleko i od kopna i od otokâ; najbliži joj je dalmatinski otok Sušac (43 kilometra) i talijanski Pianosa (48 klm.), dok do talijanske sjeverne obale Monte Gargana treba 52 klm. Ta se obala vidi vrlo lijepo i jasno za vedra dana s Palagruže, a kadikad pače vrtovi i kuće talijanskog primorskog mjesta Viesti (57½ klm.).

Palagruža u Jadranskom moru.

Palagruža nema stalno nastanjenih stanovnika izuzevši šestoro pazitelja na svjetioniku velikoga otoka. P a l a g r u ž a v e l i k a je 270 m. široka i 1390 m. duga. Sa južne joj je strane vegetacija oskudnija, jer je ta strana jače izvrgnuta čestu i snažnu mlatanju valova i udarcima silna vjetra, obala se krši i lomi, pa tu nalazimo visoko, strmo i golo stijenje. Sjeverna je strana otoka položitija, ozelenjela, obrasla travom i biljem raznim, koje uspijeva na dosta debeloj naslazi smeđaste zemlje. Na Palagruži su veoma zanimljive i meteorološke pojave, gdje se u tu svrhu vode od god. 1894. dnevna višekratna opažanja, a koja se i točno bilježe. Najčešći su tamo vjetrovi sjeverozapadnjak i jugoistočnjak, dok tihih dana imade vrlo malo (42 puta u godini). U augustu 1910. osjetiše oko 8 sati u večer na Palagruži jaki potres, koji im je porušio neke građevine, a u stanovnicima svjetionika probudio nemalu stravu. Manji otok P a l a g r u ž a m a l a je na jugoistoku od velikoga otoka, te je 450 m duga i 200 m široka, izdigla se do 57 m visoko, a more joj se sa istočne i zapadne strane u velike uvalilo. Bilje je palagruškog ostrvlja vrlo značajno produkat južnoga sunca i oceanskog karaktera tih otoka. Bilje je poprijeko odrvenjelo i grmoliko sa odebljalim stabljikama i mesnatim lišćem, cvate rano u proljeće tako, da je u svibnju već gotovo sve u sjemenu. Poradi vjetrovite prirode otoka slabo uspijeva tamo drveće, koje je na otoku rijetkost. Palagruža ima i bilinskih specijaliteta kao što je vrsta zečine (Centaurea friderici), što crvenkasto cvate, a dolazi na »m a l o m« otoku i još samo na otoku Jabuci nedaleko Visa.

Na Palagruži je veliko ribarenje svake godine od travnja do listopada, gdje se sastane na stotine ribarâ sa otoka Visa. Lijepo je vidjeti tu ribarsku flotu, kada se pojedince natječu veslajući ili jedreći tko da prvi stigne pod hridine palagruške, i da osvoji prikladnije mjesto za stanovanje. Tamo ribari ostaju oko 20 dana, jer kada je pun mjesec, ribolov se prekida. Pred večer se spuštaju velike mreže u more i tako kroz noć nalovi toliko srdela, da se u jutro moraju odmah soliti. Inćuni se sole bez glave i u većoj su cijeni, a prave srdele sa glavom. Da nema mnogobrojnih upravo dupina, koji se odma pojave, čim se mreže bace, te izjedoše svu ribu i raskidaše mreže, nosilo bi to ribarstvo oko Palagruže daleko još više.

Kao što bilje tako je i kopneno životinjstvo na Palagruži osebujno. Zmijâ otrovnica tamo nema, a od neotrovnih samo p o l j a r i c a c r n a ili crni gad (Zamenis carbonarius), kojih ima vrlo mnogo, a jako su grižljive. Mladi oblici tih zmija su svijetle boje, koja kasnije tek pocrni. Bezbroj upravo ima tamo gušterica i to posebne odlike, koje su se na tom otočju razvile. Na velikom otoku dolazi Lacerta serpa var. p e l a g o s a e, a na Palagruži maloj, koja je skoro tik do prvoga otoka, naći je opet jednu drugu odliku Lacerta sepa var. a d r i a t i c a. Od ptica smo tamo našli čiope, sokolove i razne pomorske oblike, a za vrijeme je selidbe Palagruža važna točka, preko koje križaju razne ptice selice. Primamljene jakom svjetlošću velikoga svjetionika zalijetaju se za tamnih i vjetrovitih noći i udaraju svom silom o debela njegova stakla i padaju razmrskane dole. Oko pala-

* Od god. 1875., kadno je 20. rujna palagruški svjetionik prvi puta zasvijetlio, pa do svibnja 1911. bili su na Palagruži ovi: (ispisano iz spomen-knjige, što je na svjetioniku pohranjena) (Mihovil Stošić (1875. i 1876.), Dr. Carlo de Marchesetti (1876. i 1877.), Prof. Đuro Kolombatović i Dr. Frane Bulić (1892.), Dr. Fr. Steindachner (1894.), Dr. Aug. Ginzberger (1895. i 1901., Dr. M. Kišpatić (1895.), Anton Godez (1897.), Dr. Egon Galvani (1901.), Prof. M. Kleiber i Dr. R. v. Sterneck (1904.), Prof. Dr. C. I. Cori (1904. i 1911.), Lehrs Filip i prof. Dr. A. Grund (1911.), Dr. E. Rössler i Dr. K. Babić (1911.).

gruških se hridina vidjeva zanimljivi morski sisavac iz hrpe tuljana medvjedica sredozemna (Monachus albiventer).

Prema onome, što na Palagurži nađoše, zaključiše naučnjaci, da je tamo obitavao čovjek već u pretpovjesno doba kameno, a nađeno je i brončana i željezna posuda. Zna se i to, da su Komižani već od davnine ribarili oko palagruškog ostrvlja, te su to

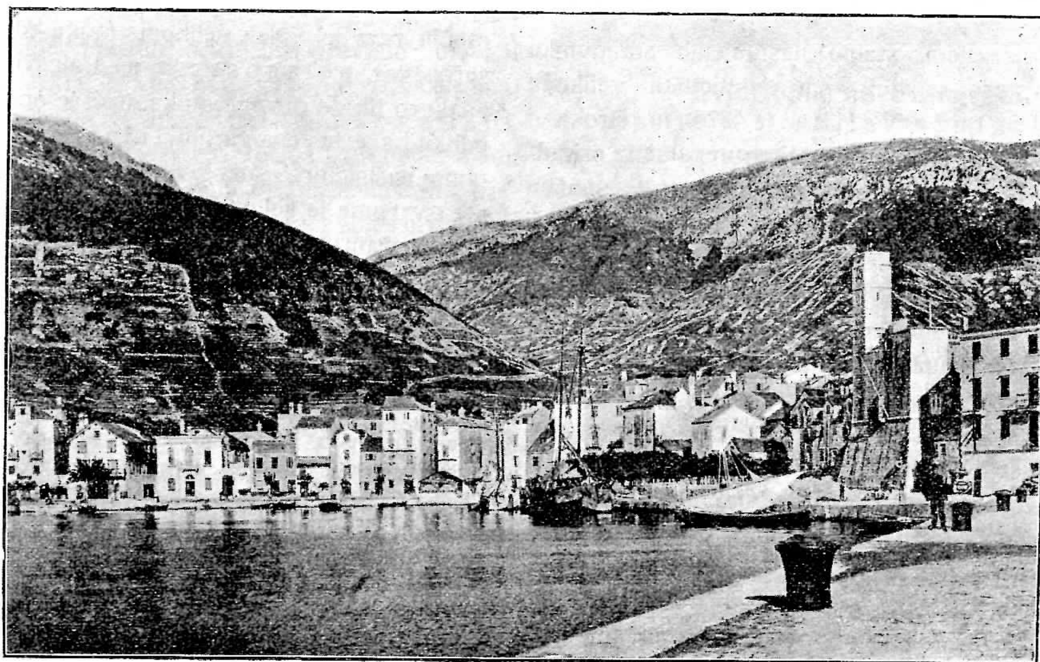
Komiža na Visu.

svoje pravo umjeli braniti oružjem od talijanskih ribara.

Kako je Palagruža vrlo odaljen, a nepristupačan otok, sa kojim nema redovna parobrodarskog prometa, posjetiše ju samo oni, koji su imali osobita interesa, a to su bili ponajviše prirodnjaci, koje je tamo vukla želja za proučavanjem zanimljivih prirodnih pojava tih par otočića.

28. svibnja, rano iz jutra, porinuše nas spremne za odlazak sa brodicom »Pelagosa« u more. Duvao je vjetar sa zapada, za nas nimalo povoljan. Pomalo nam se pomaljahu daleki otoci, galebovi, zovoji i pliskavice ponavljahu poznatu svoju igru, dok nam se čudnovate ribe paklare ili lamprede morske (Petromyzon marinus) prisisavahu za lađu. Ulovio nas suton usred pučine, spustila se i noć, a to iskričavo more stišalo se, kao da prkosi. S odisejskom strpljivošću dočekasmo i zoru, ali nam se ni sada još ne smilova Eol. Mornari se konačno prihvatiše teških vesala, i sunce je već bilo visoko, kada smo u komiškoj luci bacili sidro.

Komiža se uvalila na jugozapadnoj strani otoka Visa, a ispod najvišega brda Huma (585 m) na otoku. Pučanstvo je u mjestu brojno (oko 5000 stanovnika), a bavi se kulturom vinove loze i ribolovom. I ovdje počinje lov na srdele u travnju na svijeću, dokle »traje mrak«. Taj lov može biti vrlo tegotan, ako se je ribarima boriti sa bijesnim i bučnim valovima »šiloka« (jugoistočnjak) ili ako im je dugo veslati do pravog mjesta za lov. Za tihe je noći čarobno gledati mnogobrojne ribarske lađe, što se nanizaše duž južne obale komiške uvale ili što obrubiše hridine nedaleka otoka Biševa, te sa jakom acetilenskom svjetlošću primamljuju ribu, koju mrežama opkoljuju. Vanredan je užitak biti nazočan kod ovakva ribolova, ukrcavši se na jednu od tih ribarskih lađa. U rasvijetljenim dubinama mora vidiš, kako sve vrvi od raznih riba, koje kao omamljene od svijetla, izvode kadšto upravo smiješne kretnje. Zorom eto ribe u Komiži toliko, da se sve diže na noge, a više mje-

Komiža na otoku Visu.

snih tvornica ima pune ruke posla sa priređivanjem za trgovinu i izvoz. Za Komižu je srdela takovo vrelo privrede, da bi se i za nju moglo kazati, da je sagrađena od samih srdelinih glava.

Tko je vidio vrt obitelji Giaconi u Komiži, krcat krošnjatim limunima i narančama, i za dobe cvatnje, i kad dozore ti miomirisni plodovi, taj zna omjeriti snagu južnog viškog sunca, što rađa krepko viško vino i žarko hrvatsko otadžbeničtvo tog naroda.

Devet kilometara pred komiškom lukom protegnuo se otok Biševo, glasovit i poznat širom svijeta sa svoje čarobne »modre špilje«. Od 1884., kad je taj dragulj privlačive dalmatinske prirode otkrit, hodočasti i domaći i strani svijet k tome otoku. Ako nema valova spram te špilje, može se u nju kroz niski otvor, kroz koji se lađica oprezno provuče. Uski hodnik vodi u širi prostor, s kojega ti se s desne strane ukaže srednja prostorija, koja te zapanjuje sa igre i složaja skladnih boja i svjetlosti. Pod lila rasvijetljenim visokim svodom špilje, lieska se duboko more brilliantima u neopisivim šarama srebrnila i modrila. Čamac ti obrubljuje i liže plamen azurna modrila, a sa vesala ti ili ako zamočiš ruku kaplju biser-kaplje. More je bistro i prozirno, a dno se bijeli od naslaganog velikog stijenja u dubini preko 10 metara. Prvu i drugu prostoriju dijeli nešto morem prekriti kameni prag, pod kojim običavaju roniti. To srednjoj i najljepšoj prostoriji još je na lijevo treća manja soba. Tu pojavu biševske špilje vrijedno je da vidi svaki, tko umjetnički gleda i osjeća, a Hrvat ne može da se otme uskliku: »Lijepa si, lijepa, mila otadžbino naša — Hrvatska!«...

Sane Kurjaković, — Karlovac.

Čašu vode.

Na posteli na smrt leži,
mladi junak — mladih lieta,
kao ruža rascvatena,
kao proljet prvog cvijeta.

A kod kuće stara majka,
čeka njega — suze lije,
broji dane, kad će doći,
al' tog sretnog dana nije.

Ta nikoga više nema,
to joj bila zadnja nada,
otišo je u boj — za dom, —
izgubi ga iznenada! — —

Oko njega mlade gospe,
mlade dijeve — mladi đaci,
a kraj njega mirno leže
sa bojišta sve junaci.

Sveg' mu nude — donašaju:
jela, voća — raznih pića,
al' badava — svijeća gasne
za uvijeke njegvog žića...

Niz lice mu vruća suza
kanula od ljute boli,
sjetio se svoje majke,
svojih gora — svojih doli.

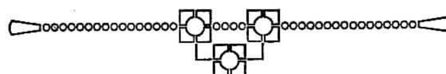
Junak jeste, pa ne preda,
nit' se smrti ljute boji,
i okrenu nastran glavu,
šapnu: — »S Bogom mili moji!«

A sve dame brže bolje
priletiše, — svak' što ima
k njemu nosi, a on reče: —
»Ne nosite! — Hvala svima!« —

Al' uzmite barem nešto,
ta ne ćete vi umrijeti,
recite nam — što bi htjeli,
sve ćemo vam — sve donijeti! —

On uzdahnu: — »Što bih htio,
tim zemani ti ne rode; —
donesite s mog bunara
samo jednu čašu vode!«

»Kažite mi, što mi radi
na mom domu stara mati? —
Pozdravte ju! — — Dajte svijeću! —
Svršio sam — — Bog Vam plati! —«

Stjepan Širola, — Zagreb.

Starica.

U maloj sobici na dvorištu sjedila starica. Sijede kose spustile joj se niz navorana lica, a crvenim, isplakanim očima gledala je u staru sliku blažene Gospe, što no je visjela nad klimavim krevetom. Na stoliću čaša vode i kriška kruha.

Bilo je krasno jesenje prije podne. Sunce upravo uprlo svoje zlatne zrake u nisku sobicu, u kojoj je sjedila starica, koju nađoh gdje plače...

— Hvaljen Isus, majčice? pozdravih je.

— Uvijek hvaljen! odvrati nemoćna starica, pogledavši me u čudu, a još više moju trobojnicu na lijevici.

— Ima li u ovoj kući neki Petar Galin?

— To je moj sin, gospodine.

— On je vojnik?...

— Dà, dahnu starica.

— Otišao u boj?

— Da — zaplače starica.

— Tereza Galin, to mu je Mati, piše ovdje.

— Da, dobri gospodine, to sam ja njegova mati. Jedinac mi je, hranio me je i uzdržavao s ono nekoliko kruna, što ih je zaslužio svake sedmice, a sada, sada — uh — uh — zagušio se starici glas u jecanju.

— Vaš Petar je stolarski pomoćnik... Ustaša je i pozvalo ga u boj.

— Otišao je, a da ga ne vidim više. Ostavio me samu bez jednoga filira, a da ne bude ovih dobrih susjeda, umrla bih od gladi. Što ću jadna ja? —

— Ne bojte se, majčice! Dobri Bog je ganuo plemenita srca dobrih ljudi i oni se pobrinuše za vas. Evo, izvadih i odbrojih joj dvadesetak kruna, ovo vam šalje gradsko poglavarstvo za prvu pomoć....

—Meni? usupnu se starica.

— Da, vama! Potpišite ovu namiru.

— Ne umijem ja pisati, otirala suze starica.

Dozvah susjeda, koji potpiše kao svjedok namiru, da sam predao starici dvadesetak kruna kao izaslanik poglavarstva.

— O, hvala, hvala, gospodine! zavapi starica.

— Zahvalite dragomu Bogu i molite se Njemu, da vam vrati iz boja sina živa i zdrava.

*

Med prvim redovima junačkih ustaša borio se Petar Galin. Bijaše on snažan i čvrst čovjek, pozvalo i njegovo godište — same ustaše u boj za kralja i domovinu.

Otišao je rado. Išli su okićeni trobojkom i cvijećem u boj pjevajući... Ispratila ih glazba, građanstvo, oci, matere i žene do željezničkoga voza. Tu se rukovalo, ljubilo, plakalo, pjevalo — mješavina glasova u žamoru ljudstva i piskanju parnoga stroja.

Poredaše se u bojni red. Glazba udarila na molitvu...

Narod poskidao kape. Čas ganutljiv, prizor potresan. Načas su zatreptale krupne suze u očima onoga silnoga mnoštva, što je ispratilo junačke bojovnike do željeznice, koja će sad nà odvesti svu nadu i uzdanicu — na bojne poljane.

Glazba udari kraljevku, a hrabra momčad iskaza počast i na poziv svoga vođe veselo udari u klicanje: »Živio kralj! — Živila domovina!«...

I vlak je odjurio. Čula se samo pjesma ratnika još dugo i dugo, dok se mnoštvo nije vratilo svojim domovima...

Rastanak bijaše težak. No domovina zove i momci su veselo othrlili na bojne poljane. — —

U prvim redovima stajao je Petar Galin. Bio je vodnik, a čovjek bistar i okretan. Satnik ga odmah odredio među izvidnike, a on se povjerene dužnosti prihvatio ozbiljno i savjesno.

Treći dan hoda stajali su na neprijateljskom zemljištu podno strme i šumovite gore. Bojne trublje zaorile, a paklena pucnjava otpočela.

— Naprijed, braćo! klicao vođa, za kralja i dom! —

— Hura! viknulo tisuću grla i ustaše jurnuli na šumovitu planinu.

Penjali se uz strminu preko lješina neprijateljskih, a sa vrha planine gruvali topovi. Razvila se sva strahota rata, koji je bijesnio duboko u noć.

Izjedamput zašutjeli neprijateljski topovi. Vojskovođu to začudilo. Moralo se nešto važno dogoditi. Zapovijedi i navala se zaustavi...

— Šta je? pitaju vojnici.

— Naprijed na vrh! zapovijedi vođa i što bi dlanom udario, cijela pukovnija jurne na strmu planinu. Sâm pukovnik bijaše prvi na vrhu, no na svoje čudo nađe ondje odio svojih izvidnika, koji je stajao kraj triju neprijateljskih topova, oko kojih je ležalo neko desetak palih neprijatelja.

— Pokorno javljam, javi vođa izvidnika, mi smo ove topove zarobili.

— Živjeli momci! kliknuše braća ustaše.

— Živio naš vodnik Petar Galin! —

— Odmor! zapovijedi pukovnik i vojska sjedne da se odmara, samo su straže porazmještene na sve strane.

Pukovniku je Petar pripovijedao, kako se je sa svojim odjelom vukao uz strminu planine, nastojeći

da dođe neprijatelju iza leđa i kad je uhvatio zgodno mjesto, popeo se na visoko drvo, te sa svojim drugovima sasuo vatru neprijatelju u leđa.

— To ga je tako zaplašilo, da se je dao u divlji bijeg onamo u dolinu, ostavivši ove topove, kazivaše Petar.

— Evala, junače! Imenujem te narednikom, a predložit ću te na odlikovanje.

Petar poljubi pruženu desnicu pukovnikovu, a ovaj Petra u čelo junačko.

— Da nijesmo tako blizu neprijatelju, proslavili bismo ovu zgodu svečano, ali sada, djeco, mir! — govoraše hrabri vojskovođa. Budite na oprezu, da nas neprijatelj ne zaskoči.

Izdaleka čuo se nekaki šušanj, a i straže dojavile, da se čuje puzanje.

Bijaše neprijatelj, koji je s većom silom došao, da osvoji opet planinu.

Petar Galin umoli pukovnika za četu dobrovoljaca, pa će on u dolinu pred neprijatelja. Krenuše niz planinu prema jugoistočnoj strani, odakle se čuo šušanj i nestalo ih u noćnoj tami...

Ustaše bijahu spremni na protunavalu, a stajahu na vrhu planine u izvrsnom položaju. Tako osvanula zora idućega dana.

Pukovnik razasla druge izvidnice, koje javiše, da je neprijatelj na okupu u velikom broju dolje u dolini sred velikoga sela.

— A gdje je Galin?

— Nema ga nigdje, javi razvodnik. Bili smo do podnožja, no njemu i njegovim drugovima ni traga.

— Da, da, suviše je smion taj ustaša, primjeti satnik Petrove satnije.

Već je sunce toplo i divno odskočilo na plavom nebištu. Vojska stajala u pripravi, no neprijatelj se ne miče. Naprotiv opazilo se, da udara protivnim smjerom, odakle je čuo neko puškaranje. Samo manji dio neprijateljske vojske uspinjao se na planinu, da spasi topove, ali ga ustaše opkoliše i zarobiše.

Galin je zavarao neprijateljsku vojsku, da je glavna sila na bližnjoj planini, s koje je on sa svojim momcima otvorio vatru, a ono bijaše tek četica njegovih izvidnika. I sad se je otvorila vatra sa dvih strana, pa je neprijatelj uprepašteno napuštao svoje jake pozicije.

No Petra Galina nije bilo cijeli dan.

Ustaše opkolili selo u dolini, zarobili svu silu zaire i neprijatelja i gle — među njima nađoše u odori neprijateljskoga vojnika Petra Galina.

— Ti ovdje? začude se njegovi drugovi. Pa takav?

— Ta da, to su bojne varke. Nijesu me prepoznali. Donio sam im lažne glasine — i svi su se povukli onamo prema istoku u one šume.

Sred neprijateljske zemlje bilo sada šale i smijeha, a junaka Petra Galina sve sretalo s poštovanjem.

— To je junački ustaša! govorili svi, stiščući mu hrabru desnicu...

*

A starica mati plakala na domu, da isplače krvave oči. Nema glasa od njezinoga sina.

— No, mamice, kako je? upitah je kod drugoga posjeta. Javlja li se sin?

— Ništa, gospodine, ništa. Ne znam, je li živ ili mrtav? Drugi pišu kući, ali od njega nema glasa.

— O, ne bojte se, javit će se i on. Nego došao sam vam javiti, da ćete dobiti hranu; hoćete li?

— Ah, Bog vam plati! Kako ne ću? — Ono potpore već sam potrošila, pak sam se pobojala, što ću dalje.

— Eto, javite se sutra s ovom cedułjom kod društva, dobit ćete kruha i hranu svaki dan.

— O, hvala vam, do Boga hvala! uzdahnu starica, koju sam ostavio s čuvstvom zadovoljstva u njenoj maloj i niskoj sobici.

Sutradan sam je sastao, gdje nosi u košarici lončić, puncat mirisave hrane. Dobila je i kruha, ali svejedno bijaše žalosna, jer nije bilo glasa od njezina Petra. Stajala je na vratima i pitala prolaznike poznate i nepoznate: »Da li se već vraćaju iz boja?«

— O, majčice, vraćaju, ali samo ranjenici.

— Je li i moj Petar ranjen? bolno pitala starica.

— Pitajte u bolnici! rekoše joj susjede.

I starica se odvukla do posadne bolnice, gdje su čitali imena ranjenika, ali Petru Galinu ni traga.

— O, Bože, Bože, što je s njim! što ću ja jadna, ako mi padne, ako mi ga zarobe, ako mi ga nakaze.

— Junak je on, majčice, doda susjed, ne bojte se!

I starica one noći snivala o Petru. Vidjela ga je, gdje se usred vatre penje na visoko drvo, na koje su pucali neprijatelji. Gavrani su kružili oko drveta, nad glavom njezinoga sina, koji je visoko podigao zastavu. Krv je potokom tekla, a ranjenici puzali niz planinu — onda — oh — i Petar se strovalio — —

Pri tom se starica probudila i nije mogla više da usne.

*

Pred kipom blažene Gospe u Kamenim vratima plamsale svijeće sjajnim plamenom. Mnogi pobožni prolaznici poklekli ondje pred starinskom ogradom i izmolјeli toplu molitvicu.

I sam bih popostao ondje prolazeći dnevno kroz Kamena vrata i gle opazio bih svakoga jutra dobru staricu, Galinovu majku. Svoje staračke i suzne oči uprla je u čudotvornu Gospu, a med sitnim prstima

prebirala sitnu krunicu. Suhe usne micale se i drhtale. Očito je starica molila za svoga sina Petra. — —

Pričekao sam je, dok svrši molitvu. A kad je ustala, digla je svoju košaricu i krenula lagano u donji grad.

— O, majčice, kuda? nagovorih je.

— Ah, vi ste! razvedri joj se lice. Bila sam ovdje pred blaženom Gospom na molitvi. Svaki dan dolazim, da joj se pomolim za svoga Petra, a onda idem dolje u kuhinju po ručak.

— I pravo je tako, majčice! Tko se Bogu moli, tome Bog i pomaže, oprostih se sa staricom.

Za nekoliko dana saznalo se, da se je bio strašan boj. Mnogo je palo neprijatelja, ali je mnogo postradalo i naših junačkih boraca.

Put me nanio uz kuću, u kojoj je stanovala starica. Rekoše mi, da je na umoru. Pohitim do nje, u malu njenu sobicu u dvorištu. Dvije susjede sjedile do njenoga kreveta.

— Šta je za Boga, majčice?

— Zlo, gospodine. Ubila je tuga za sinom, reče jedna žena.

— Kako, zašto? začudih se ja.

— Ah, ah! stenjala starica. Sve moje molitve bijahu uzalud... Petar je mrtav, mrtav je moj zlati Petar, zajaukala i pala u grčevit plač.

— A tko vam to reče?

— Jedan ranjenik, koji je vidio, gdje mu je tane probilo srce, — oh — ono dobro srce.

— Ne vjerujte, majko! To su priče zaplašenih ljudi. Ja ću se opitati, što je s njime... Umirite se.

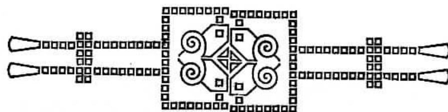
I odoh do vojarne, gdje sam saznao, da Petar Galin nije pao, već da se junački bori, te je promaknut i odlikovan. Pohitih drugi dan do starice, da joj javim veselu vijest. Na vratima sastah i listonošu, nosio je bojnu kartu.

— Koga tražite? upitah.

— Terezu Galin, odvrati listonoša.

— Evo je ovdje — mrtve! rekoše susjedi.

Došli smo — prekasno... Ubila je laž... Ubila tuga za sinom! —

I. E. Cerovski, — Dinjevac:

Tri pjesme.

U suton.

Zaspali su tanki bori
i čempresi sred vrhunca,
slušajući draga zvona
o zalazu rujnog sunca.
A pod njima nujno drhću
tihe i duboke vode,
i te čeznje i te misli
na mjesecu što se rode.

Ej, da mi je snivat tako
pokraj bora na vrhuncu,
grijat krv i polet smjeli
i na gromu i na suncu — —
Žao mi je ovih ljudi
što se muče, što se bore,
i uzalud mozak troše
za mrvicu zemske kore!

Kad u suton rumen zlatna
naokolo zemlju grli,
čini mi se, da sv'jetovi
survajuć su zemlju strli —
Tek u sanku bor i čempres
izronjuju suze dvije —
te su suze ko biserje
što na čeznji tiho mrije — —

Disonanca.

Umiru sjene na dalekoj stepi
u mrki suton ko sanci života,
pod nogom mi suho sa stabalja lišće
šušnjem se omota — —
I slušam kucaj ptice na sijelu
i šumor vjetra što grančice lama,
i osjećam: nikog više nema,
tek ja i pustoš sama. —

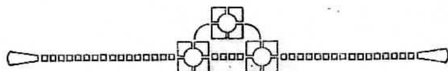
A tamo s daleka
Glazba rominja sve brža i jača,
čeznućem se gube nujni akordi,
puni smijeha i plača —
A Ti? — —
Ko mirna slutnja što žilama struji
nad prošlost se dižeš do neba žarka,
na suncu da spališ album čisti.
pun obmana, varka. — —

A ja? —
Pod brezama bijelim tražim mjesto
i život i cvijeće —
i ne znam, bi l' suzu otr'o
s bijede il' sreće —
A sada već umiru sjene na stepi
u mrki suton ko sanci života,
pod nogom mi suho sa stabalja lišće
šušnjem se mota. — —

Noć.

Zimska je noć se spustila
ledna, duboka i tamna,
vani je bura vijala,
u duši pak čeznja plamna. —
U peći je vatra tinjala,
a drvećem b'jelo inje,
i ravnica sn'jegom drhtala,
srećom ko more sinje.

Daleko za morima plavim
proljet je čekala mirno:
cvjetna i topla ko sanja,
što ju je mjesec dirno. — —
Pred njom se zimska noć spustila,
i vjetrom o prozore lupa:
— to slaže si satir himnu
životu i pepelu skupa. — —

Don Marko Vežić:

Mòra.

Stjepan se Korunić sa mnom i s tolićima u selu razgovarao sinoć do u kasno doba, kad će zdrava-Marija zazvoniti. Javi se zvono na pozdravljenje; pozdrav'smo Gospu; ja ispred njih, a puk za mnom, a alaleći se na polasku jedno drugome nazovemo laku noć i svako svojoj kući.

Reda je živjeti amo kod nas po selijama, pa ćeš se dosjetiti, da ni ukopište ne zamukne, što će oko naših kuća, što će po večernjoj zdravojmariji. Nije san prilika smrti, već je selo o noćnoj uri.

Čobančad je dojarila blago, ljese su po torima pripriječene, čeljad stupila unutra preko kućnog praga, kračun na vratima škrinuo, i koliko ih je zasiniju, ti su i zasjeli. Bog se pomolio, žlica levno zaklapala, a što je milosrđe božje dalo i maja pripremila, to se i blaguje.

Po večeri kućni starješina određuje, kud će sjutra koje za poslom, i svako se oprema i polazi na počitak. Noć okraćala, prilike su tijesne, a opet i dugačke i nasnovane, siromaštvo za vratom ko gromila; čeljade se ne zna, kako trudu dorvati — red je rano lijegati, da se rano ustaneš. Još dva puta, tri parom oduši, pa se selom prođi i treviš li živo čeljade, da je kraj tebe mitilo, eno ti ono moga siromaštva, što mi je iza babajka ostalo; — polovicu uzmi, a polovicu ostavi.

Ovako je kod nas po svu godinu, i ko lanjsko sjutra prst se u prst s onomlanjskim sudara. Kad je opet ta u svemu uglavljena, da gdje su braća rogoborna, tu je i smutnja gotova — bit će kod nas amo, gdje sveđer u ovome poslu sloga vlada, da su i pred deset godina na istoj glavi i istu kapu nosili, a pod njom se u čiverici i ista pamet mućala.

Ciglo bi reći, da se noćašnja noć odluči od postarijih svojih seja, jer je ova moja ko i malopršnja, da je sinoć do u zdravumariju Stjepan Korunić zdrav s nama uzurio i kući pošao, a domalo na njegova kućna vrata sinu jedna, a domalo za njom druga puška i brže se bolje vrata zakračunaše.

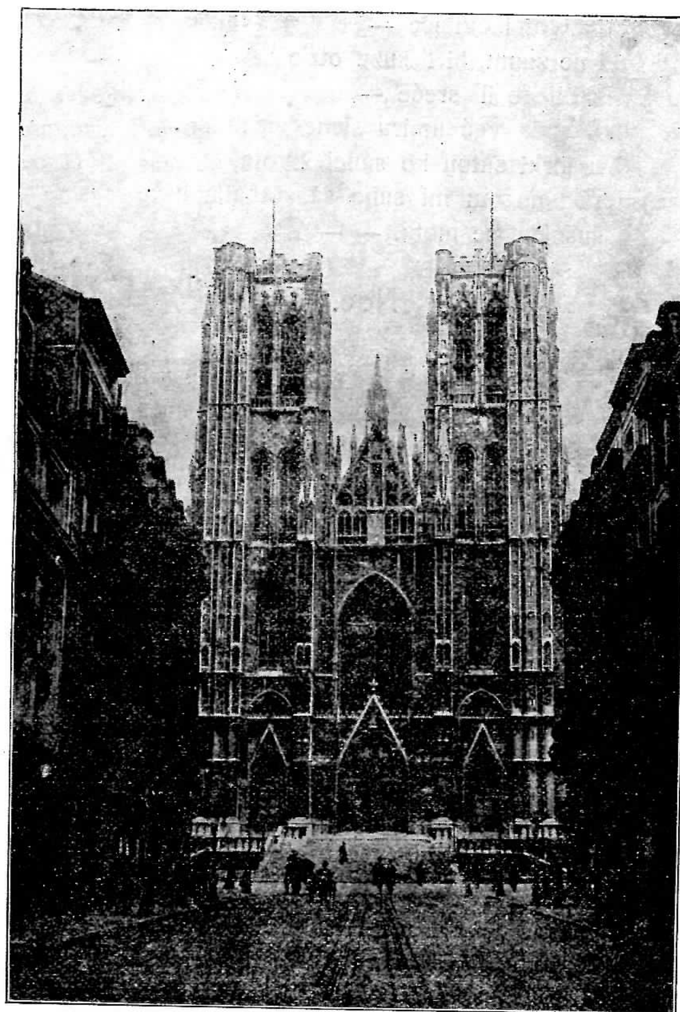
Sklisim ja uspredan, priletim k penđeru i obe u vjetar turim i rastvorim vratnice, ne ću li saznati, tko to kome nogom na rep staje.

Od'eknu tutnjavina i proloma na utihanoj vedroj noći kroz dôce i uzdôce i čak tamo k Simeunovim stanima pronese nečuvene naše glase i novosti.

Osluškivam ja zasnijećenih očiju — ko sa svijetla u tmicu — da koga načujem. Ko pozaklano — prvi je san — pozaspala čeljad trudna i umorna, niti će sobom ganuti, van da joj suhim peračem tabane opališ. Ni otkale glasa, doliš što u Žurinih čuješ starog Ivana, da kašlje; starežina navukla na se kašalj, pod bjeljčinom se još i žešće uzgoropadio, i ne da Ivanu zakunjati, da bar u kojoj uri noć zavarka, a starost primiri. Od ostaloga, već što voda bježi, a pijesak leži, — ko da se nije ništa ni sperilo.

Zakračunam ja iznovice vratnice na prozoru i zasjedoh za pisarni stô, a šmedljivo mi je; za sinijom ono u bakrici sprnjavorena sjužio i u se sasô, a šmedljivo mi je i neslano; lijegam i lijegajući se svome Bogu u molitvi isporučam, a šmedljivo mi je i neslano, a čak i dvoumim, je li mi molitva prijatna pred prijestoljem božjega milosrđa. Sve međer šmedljivo, neslano i neprijatno, pa se ja, čuj der me, i uznemirio, hoću li ga, da je znati, iznaći, da mi, što je zamutio, razbistri.

I bega mi, evo ga!

Stolna crkva u Brüsselu u Belgiji.

Ko jutros vidim ja sa svoje kule, jer se sa povisočijega nadvila nad njegovu ševarušu — oprema se Stjepan Korunić u grad i magarenje smrekom prti. Dok jednu stranu natovari, svojim ramenom podboči stari Ivan Žurko, da ne prevali, a on priskoči s drugog kraja, uz samar drvlje prisloni,praćom poduhvati, uža popusti i pritegne, kako ne će krivati.

Kad je opremio jedno, po isti se način prihvati drugog živa, a pri toj po ustima, s jednog kraja usta na drugi, premeće i mecka zabaljen kamiš, iza zuba zaštrcava, u Ivana uzvirenim očima ukočio, a kapu na zatiljak zameće i opet je na čelo, do ponad obrve, navija.

— U grad će — macam se ja prstom po nosu i sam sebi tuvim, da pet nije šest, već je pet — a onda je i njemu reda ovuda, kraj moje kuće, prognati ili grada ne vidjeti, ni djeci pure donijeti.

Sletim ja niza basamake, a i veselije bih, da nije te zanapasti i silne meterbije s ono sedamdeset oka nabita mesa, što ti ga reda pred sobom priturkivati, a za sobom potezati — i izvrcim na kraljev put.

Arknu Stjepan i ispred sebe iz obora pogna natovareno živo, a pri toj nešto plete i Ivanu dokazuje. Starac opet nategô kraticu lijevu nogu — kad se na svijet prvih puta dao, vele, da su ga u dijelu noktić oškrnuli i okraćali — i sa zemlje skocukne, da mu se koja ne prospe i na tvrdac kamen ne pane.

Oni pomiču, a ja ne odmičem — i sila na silu, bormiš se mi susretosmo ispod moje kuće, a prije hvaljenisusa meni, Stjepan će, kò zadnjom ali istinitom, pred Ivanom svoje buruntije zaklopiti i u zavežljaj zapetljati — i zamišljen lanu:

— Eto, moj striče, kako je to bilo!... Čija sreća, a moje nesrestvo!

— Čija to, Stjepane, sreća? — htio bih ja, da se moje valjivo zajedno s njihovim uvalja, pa stoga i uprcam za vruće rane u njihov razgovor...

— Pače, Stjepane, sijevaju sinoć tvoje i odadiru, da se merteci po kulinama drmaju i tresu! Nek je i toga, da je samo veselja i berićeta!

— Jest mi, oče, baš ušesno veselje, a berićet i pogotoviju, ko da je Veliki Petak! Već se evo ja taman i nadovezô strica Ivana ko pijan kape i tumačim mu u svakoj sinoćnje svoje nesrestvo.

— Kad je — eto čujem — tvoje nesrestvo, čija je onda sreća? Uz strica sam Ivana i ja živ, pa de onda i mene daruj, kad je drukša bolje znati neg i imati!

— Moje nesrestvo, da je ne pogodio, a po mòru ista sreća, što je i prvi i drugi hitac promašio... I onako se, govorio tko, što govorio — ne ćemo nas dvoje na lijepe raskrstiti, već ili moja ili njezina na kolac glava... Hajde de!... i o sornjaču se odupri Stjepan ko u znamen, da će zeru popostati. Stade on, stade Ivan, pa se podbedrilo i ono dvoje ispred njih i postalo. Da je i ovoga, a da im nije ciglo današnjeg gradovanja...

— Sinoć, oče, eto vas, evo me; je li tako? — s ostalim pukom namjerio se i ja uza vas, a kad se čeljad razišla, ne htio ni ja ni u štetu ni po šteti, već vrcem krći.

— Ni prvo, prosti Bože, otajstvo radosno svetoga ružarja ne bi čeljade otkruničalo i izmolilo, već ja prizalogajio ono večere, a na pameti mi, da me jutros čeka ovo gospodsko gradovanje — i okiselo se Stjepan nasmije — pa se povaljam na ono slametine, da opočinem i ne ću li usnuti... Zaspat ću — pričinja mi se — kad mi se oči, ko da ih je šavac, ušio, same sklapaju i začiplju... Smlati, oče, ova smrečetina, po vas dan se s njome drpati i nagoniti. Kad ti ono nesrestvo na me.

— Oslobodi, Bože! — uščuđeno ja mraknem... na koje, Pipe?... Šta zatežeš?

— Mòra, oče, i baš se ko odlučila zadušiti me! Niti nakaza da regnuti ni odušiti, već snagu uzela, život ukočenula, a svaku »žuntu« mesa razbrekla, ko da su te, učuvaj Bože, urekli.

— Da se ja mogu kako odaprijeti i svojim životom ganuti, poškakljali bi mi jedno drugo u pasu i za junačko se popitali zdravlje. Već tu hudoba paklena prižegla, da ruke odrvenule, a noge, ko da si ih u sô sasô, obledenile... Nema te, jadan Pipe, ovaj me križ božji pomogo!... htio bih se ja prekrstiti i božju pomoć zavapiti, a staroj se, što do mene rče, javiti... Hoš, rdo, na rdu! Niti se ona pomiče, niti nestarosna za svoga vojna mari.

— Već u neke mjere uze ona po meni tapkati ko miš po gladnu strništu, i sa desne se strane golih prsiju na lijevu promiče, da i pod lijevom sisom posrče onu kap nagrke starikove krvi. U to ja ganem životom, šta li, i kad zeru odaminulo, ona spuze sa mene. Ona sa postelje, a ja na postelju, sklisim i o duvaru se dohvatim majke dvocjeve, a što je poslije bilo, čuli ste i vi u kasnu noć.

— Pa pogodi li je? — ozbiljno ću ja i na tankoj tereziji svaku Stjepanovu mjerim; drugačije će, cmrkneš li samo i da si se našalio, arknuti živo ispred sebe, a ti se onda ogledaj za njim.

— Hoćeš! Tko će đavla pogoditi i, osim Boga, ubiti!

— Da kuda šignu? Bit će vrata bila zakračunana?

— Brate, kroz ključanicu.

— No tolišna li je međer ona i tucna, kad se može tuda proverati!

— U sve ti se ona preruši; hoćeš u poskoka — u poskoka; oćeš u zmaja i u sedmeroglavu aždaju,

eno je, oni su, a kad joj na tijesnu sapnu gvožđa, i kroz ušicu će se tanke igle provući. Ko vražja krv i s vražije strane.

— Pa kud ona omjeri, kad si ti u nju zatištio i promašio je?

— Vrcem evo ovuda, pa k vašoj kući.

— Onda je noćas moja i nadati mi joj se! — pridušivam ja zaprskaje, a ustima krivelijam, da ne odušim smijehom.

— Aja, oče; sirotinjski su ono namjerni gosti, jer sedlo na hata, a samar na nasadno kljuse. Navit će se ona ovdje k stricu Ivanu, k Paški Žuvači, k meni i k sirotinji svoj u selu, a vas će se jamiti ko i vrag tamjana, jer zna, da su u vašoj misničkoj kući pospremljene svete moći božjih svetitelja.

— Da šta onda ljekari i mudre glave sve jednu te jednu, niti bi je porekli, da im dadeš, što se može iskazati, da nema tih mora, već neuku i nesvijesnu narodu niču, gdje ih zdrav razum nije posijao?

— Hoće one mudre glave — a ne zamjerite vas dva, što im i ja hvalim i begenam — da čeljade s večera, ko gladno i istrgano trudom preko dana, obilatije se maši težeg, a kašto i lojnijeg i pribrčitijeg zalogaja, to nabaca u praznu i prozjajnu ponutricu, ko u jamu oštruljavo i nasadno kamenje. Nesređeno to, što reku, ne ode u prud, krv se nije smirila, niti je na svome mjestu, već ko da se usidrila, nema maha ni oduška, niti su joj izglatčane žljebe, kojima će živa životom opticati — ti usneš, a najskoli ležeći nauznačice — prične te dušiti, dok ne s predneš i sobom otreseš.

— Kako mi ne će nauditi sinoćnja večera! — živ Stjepan za podlanicu sa zemlje vrći. — Načešô se ja i u se nabacô omičitih skriška slanine, a to zalio otresitim ožimcem, pa mi ne pošlo u prud! — No ti mi droba! — i punom se šakom maši košulje ponad uvlakom benevrečina, da bi mu se s malim između nje i naga mesa gojan mačak provrô.

— A biste li vi, oče — oprostite, na kojoj ste — vjerovali!... Na Božić se je slana ne okusio, a vi se Njemu i njegovu slavnom porođenju radovali — da ja nijesam sinoć, već prošuljkô koru ječmena kruha i desetak spuža, što ih mali Šikeca, vižleć uz blago, po polju skupio, na ugljenu proprljô! Eto mi svega omršaja, pa gdje bi mi ta pišta božja pošla u prud.

— Već se ja ne čudim onoj holoj gradskoj latinčadi, da ne vjeruju, jer će se kod njih i na take namjeriti, što ni u Boga ne vjeruju. Ali ščega to vi, oče, zamećete trag onome, što vidi Bog i svijet, a pogotovu, kad ste se sinoć uvjerili, do čega jadno čeljade dolazi, kad ona hudoba na nj najaši?

— A bi li ti, Pipe, i noćas ko i sinoć, da se po kojoj zgodi iznovice k tebi navrati?

— I gore, oče, jer uz dvocjevu i kubura sad nabita ponad posteljom laje... Ili ja, ili ona; oboje se ne ćemo na istome suncu sunčati! — i arknu, mrkuša ošinu, glavom krećukne i gradu omjeri.

*

— A šta ti, striče Ivane, na sve ono Stjepanovo? — ja ću Ivanu i koracajuć uza nj i popostajuć, s malim ga do pred kućna vrata dopratim.

— A šta bih, moj Don Marko, star i nevoljan, niti je hvajde, da vam se ja bijedan sa svojih mora morilica, što su me u drugome mome vijeku morile! Kad ne vjerujete Stjepanu sinoćnje, ne ćete ni meni moje, a podavno je bilo...

Ivan se poleguši i uđe u svoju potleušicu, a ja zakrenem k svojoj kući i do ćoše, kad ću mititi, naslušk ivam Stjepana, da arka pred sobom magarenje i posljednje mu riječi:

— Arja! S mene sjašila, a na te uzjašila!...

Rudolfo Franjin Magjer, — Osijek:

Porivi . . .

Pružilo se polje . . .

Pružilo se polje i staza kraj druma
Sa džbunom i travom ofurena drijema,
A lakom na vjetru division dršće mlada šuma
I u hladu gustom mekan ležaj sprema.

Plavo nebo titra, smješi se kroz granje
Gdje je pauk mrežu sapleo i straži,
Sitnom zračnom svijetu da pomuti sanje.
Moja miso Tebe u tom času traži.

Traži mi Te miso, ružo raspupana,
Što se stidno kriješ sa dječice troje,
Zagrljaje tople čekaš nasmijana
Čas ašika mekih, svijet i nebo moje.

I ja brzam. Stazu krivudastu, što se
Uz polje protegla, ko lepir kad lijeće,
Vijugam i kružim, što me noge nose,
Al ona se dulji, kraju stići ne će.

Cvijeće po ledini putem gazim mamen
I sve što već smeta sreći, ne bi l' tako
Raj svoj našo davni i spokojstva znamen,
Kog sam željkovao i kleo i ... plako.

Pružilo se polje i staza kraj druma
Sa džbunom i travom ofurena drijema,
A ja ni pô puta prevalio... Šuma
Sa ležajem praznim utihnula posvema.

Moderna romanca.

Tiho kô samrtna svijeća žmiruca svjetiljka snena
Glava vrh naših sa stropa drndavih, mračnijeh kola
Puna i ljudi i djece, pusta to čeljad i hola,
Svoju što izgleda kuću polja sred bezimena.

Klupa pod nama starinska jaruga puna a sjajna
Nekud kô bolno da cvili, plače rad starosti svoje;
Tu meni se prisni da slušam: časove zadnje svi broje,
Kada će duša za dušom zanijemit sred muka otajna.

Ne znam je l' trenut il' vječnost trajalo maštanje živo
Svijeća kad drhtnula lako, a titraj gustoga mraka
Uljego nečujno, tiho štropot kraj crnoga vlaka
U izbu suvlažna daha, zapare i dima tkivo.

Svi su onijemili. Srce jedva što kuca u grudi.
Nesreća! Propast! Bez riječi mnio je svaki u glavi
I život svoj da spase: hrlo jurnuše s okna u stravi
Ne bi l' za vremena našli kvaku na vratima — ljudi.

Zaman sve. — Smrtnom u znoju krčili putove mrakom
Vika i žamor uminuo. U tren i — gotova smrca,
Kad li kroz okna zažmiri: rumen ko rumena krvca —
Mjesec, dobroćudni starac, a zvižduk se oglasi vlakom.

Osvježan večernji uzduh i mekani traci se svili
Glava vrh naših sred izbe drndavih, mračnijeh kola
Puna i ljudi i djece — čeljadi pusta i hola,
Kad smo u žurbi veljoj niz vrata mi bili...

Fra A. Z. Vijolić — Ljubičić:

Nocturnus mysticus.

Iz mermer-česme prše mlazovi tanki ko svila
u cv'jet se splićuć srebren s bisernim velikim rubom;
na školjci ispod plešu anđeli prozirnih krila,
a do njih Vesna sjedi s naramkom ruža i s trubom.

I lahor pirne ljupko... okolo juke i palme
s manjolijama bijelim trepte u oazi mira,
romoneć kroz noć tijo mistične pjesme i psalme
ko u šatoru noćnom kananskog kćeri pastira.

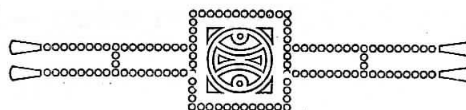
S nebesa uštap srebren samotne svijetli arkade,
što na stupovlju bijelom okvire bašču i česmu
med cvijećem kapitela srebreći lica i brade
i baziliska oko, mite i Uliksa pjesmu...

Pod lukovima zidom između sivastih sjena
legende vidiš svete: Kerubi s harfama liječu —
»Francesco« poje »Suncu« — Spuštenih plamenih zjena
»madama Povertade« Viteza čeka u cvijeću...

A ispod zadnjeg luka između slika visoko
sarkofag strši suri, u njemu trunu vlastela;
kroz rebra zlatni lanci pali im dolje duboko
u prazne grudi — ali — misô još drhti vrh čela.

Što misli mrtvo plemstvo? — »Zlaćena krila slobode
još grudu štite dragu... slatko ah u njoj se sanja.«
— Oj smrti, smrti, zašto pređima sakrivaš zgode
potomstva roblje... krijuć vijencem od uvela granja!

Al što to rekoh...?! Pređi, sanjajte, sanjajte tijo
visoko u arkadi — munja će sjeknuti žarka,
Na duši što je dugo ljuti haramija grijo —
oživjet će sloboda — misô vam ne će bit varka...!

Martin Sulić, — (Split).

Majčino srce.

I.

Mala Anka je prekrasno djevojče. Oči su joj modre, sjajne, kosa plava, kovrčasta, lice bijelo i rumeno, kao mlijeko i krv, a zubići vire iza dvije lijepo uvijene crte rumenih usnica kao zrnčići bisera iz zlatne kutijice. Izraz joj je anđeoskog lica uvijek budan, veseo, pun miline čiste djevojačke duše. Ona je vesela kad govori, vesela, kad se Bogu moli. I radošću ispunjava svakoga, a ponajviše milu svoju majku. Makar joj mladenačkoj srdašce gorilo za bezazlenom igrom, to se ipak umah umiri, čim je majka, i ako samo mučke, na to ozbiljnim pogledom pozove. Jedinica mala Anka prima to od svoje majke kao ukor, ali ne smrknuta ili plačna lica, nego vedra izraza sa milovidnim posmjehom gledajući ravno u oči svoga zemaljskoga Boga!...

Nitko ne zna, da je mala Anka ikad uskratila posluh svojoj majci, niti ikomu drugomu štogod na žao učinila. Zato ju svatko osobito voli. Riječju, pune su je svačije oči, pune su je svačije srce.

Kad li odjednom ukloni se vidu općinstva. Šta se je s njome dogodilo? Bolesna je! — Blijedi njezino rumeno lice, sićušno tijelo drhće, vene, ali je usprkos tomu njezina mladenačka duša mirna. U teškoj svojoj bolesti, mala Anka izgleda, kao kakva mirna blažena mučenica. Njezine anđeoske oči, zrcalo dobre i čiste besmrtne duše, upiru se sad u majku, koja krvavo tužna i zaplakana lica dan i noć uza nju bdije njegujuć je, sad opet traže nebesku visinu!...

— Ima li nade u spas? — pita plačuć tužna majka.

— Nema! — odgovara liječnik ozbiljna izraza.

Majka krši ruke, plače, plače i plače.

Usuprot mala Anka ne plače, makar joj bolni grč lomi bijele ručice, makar ukočuje prebijeli, tanki vratić, makar smrtonosni hropac guši.

Majka je grli i cjeliva govoreć kroz tužni plač, koji srce kida:

— Ančice, anđeliću moj, zašto me samu samcatu ostavljaš na ovome svijetu? —

Ali anđeosko čedo ne odgovara, nego svrće pogled s majke, rekbi zato, da joj ne gleda tužno, zaplakano lice.

Kad li trgnu se odjednom, raskolači oči, te će glasno i jasno:

— Majko moja, ja ću da usnem!«

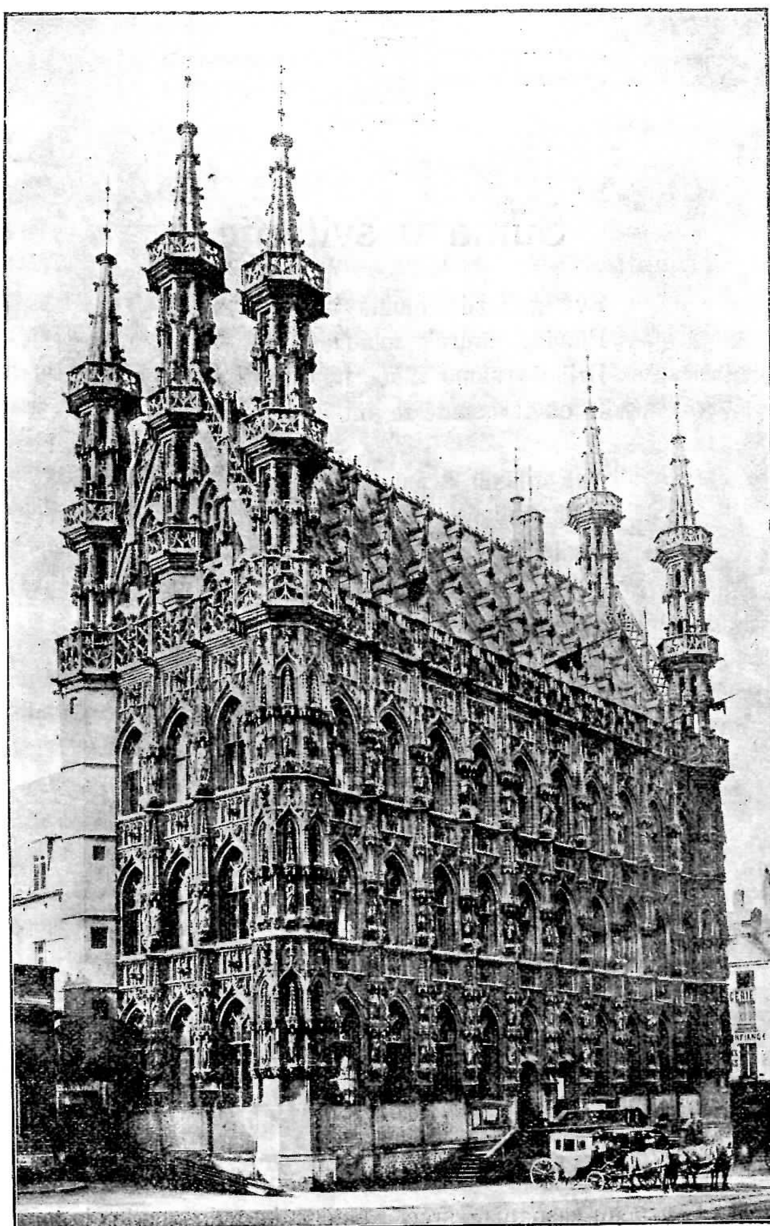
I eno je — umire —. Ručice miruju, nožice miruju, a ustašca se pravilno otvaraju. — Tiho dahnu, izdahnu... Sićušno, sjajno, veličanstveno tijelo čitavo smjerno miruje.

II.

Noć je tmurna, maglovita, ne vidi se prsta pred očima, i mećava kô iz rukavice kida na smrznut snijeg, što čitavu okolicu pokriva.

Tužnoj udovici prvu je noć proboraviti u upola mračnoj potleušici bez svoje jedinice, bez svoga zlata. Ona plače, plače i plače. Više nema suza. Crte su joj lica ukočeno opale, oči bezizrazno iskolačene, izraz beznadan, a misli rekbi stale. Bijedna majka bulji i bulji u prazan dušek mile svoje Ančice. Najedared trgnu se, zamota se u ogrtač i sunu na dvor, u tmurnu, bezvijezdanu noć. Kamo će? — Ravno na groblje! — Čemu!? — Eno je pored malog drvenog križa; razgrće mećavu, diže grobnu pločicu, cjeliva mrzlo lice mile svoje jedinice. Cjeliva i cjeliva, a međutim ni najmanje ne haje, da njoj samoj jednako sva uda mrznu.

*

Gradska vijećnica u Löwenu u Belgiji.

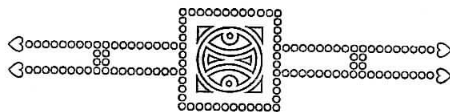
Sjutradan osvanu vedar, krasan zimski dan. Svu okolicu pokrio je visok, smrznut snijeg. Mećavom zaobleni humci bjelasaju se kô bijeli šatorovi na sjajnim sunčanim zrakama, a stazama kroz prodole prti svijet mećavu, kročeći k crkvi, s kojeg ga na nedjeljnu sv. misu zvono zove.

— Kako se je ono izbočila mećava onamo ispred onog malog drvenog križa? — netko će iz jedne skupine nadošlih seljaka.

— A svuda okolo naokolo je tlo groblja glatko kô stô, — dometnu drugi.

— Hajdemo, da ondje razgrnemo mećavu, — završi treći.

I imadoše šta vidjeti: majka još uvijek cjeliva milo svoje čedo, ali ne više na zemlji...

Zlatko Milovan:

Šuma u svitanje.

Sva gnijezda budna u ciktaj zore,
Pjevice, šturci, mladahno bilje.
Drijade samo ništa ne zbore,
U osvit usnuti to im je milje.

Vrh rosnih kruna zlato se proli.
Ljubavnik slavuj, sanjarska ptica
Izvija napjev otmjene boli
Za čednim čarom žuđena lica.

Visokom travom prošeta jelen,
Vitak i snažan kô borić zelen,
Kad rubin zadnji zgasnu vrh gorâ.

Srebrno zvone ròmoni česme:
Putnici, bliže k izvoru pjesme
Vilinskih kora, šumskih sred dvorâ.

Ilija Despot:

U jeseni.

Kao nujna i nevesela vila, tako je došla — o n a i takla svojim ni hladnim ni vrućim usnama, srce ljudsko...

Iz mutnih joj se očiju očenula suza i obdarila zemlju maglom i oblakom...

Sva priroda je sjetna, kao što je sjetna i — o n a.

Kô da se sprema nešto strašna, nešto što ubija. Tako je lice stanovnika zemaljskih...

Sipi dosadna — n j e z i n a kiša m o n o t o n o i plačno kao da znade, kojom ju mrzovoljom susreću ljudi...

Zavija vlažni, kriještavi vjetar kao sušičavo čeljade na logu...

Jate se ptice kričalice i zaglušuju živa bića svojim obješnim krikom...

Vene cvijeće...

Gine trava...

Pada lišće...

A tamo negdje pod stoljetnim dubom u selu stoji mala crkva. Na njoj zvono.

Čeka da zabrecne...

Nestrpljivo čeka...

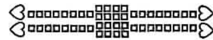
Jer je čulo i razumjelo — — —

»Lišće žuti veće po drveću,
»Lišće — — — pada — — —
»Zelenoga više ja nikada — — —«

To je jesen, nujna, nevesela vila; gorka i velika suza izdišuće prirode. Onda opet:

»Vi sivi dani jesenji,
»Bez sunca i bez leda,
»Na moje oči pala je,
»Kô vaša magla blijeda...«

Pjesma kiše, oblaka i magle; pjesma nesretnih duša u — j e s e n i.

Josip Žerav, — Daruvar:

Kad sreća iščezne.

Nedaleko grada dizala se u večernjem ljetnom miru krasna vila. Njih dvoje sjedilo u sjenici malenog vrtića. Bijele i žute ruže, karanfilji i svakovrsno cvijeće, širilo svoj miomir i preko ograde ovog vrtića. Večernje sunce pozlaćivalo vrške drveća i humova.

Spuštala se ona ljetna, raskošna večer. Laki povjetarac zanjihao grančice krošnjatog drveća. — On —nehotice potiho uzdahnu i svrnu bolnim pogledom po čarobnoj okolini.

»Draga,« opomenu ona, »pođimo unutra, tebi dobro!«

Onaj sretni izražaj, koji je do tada počivao na njenome licu, iščeznu, a zamijeni ga briga i tuga.

Daleko tamo zapadalo sunce, vidjeo mu se još samo zadnji dio kruglje, i zalazeći obojilo cijeli okoliš sjajnim rumenilom.

U njegovim očima počivala neka neizvjesna, duboka, pritajena bol, koja si ne smjede dati oduška. Žalosno šuteći, krenu za suprugom.

Sjedeći jedno do drugoga, — nijemo se oboje predalo svojim mislima. Njoj zatitra suza u lijepome oku.

»Ne brini se toliko«, tješio ju on, »ne će biti ništa osobita, sigurno sam se negdje nahladio, — ali to će za koji dan proći!«

Kao neka neizvjesna, nejasna, tamna slutnja, da se sprema ovoj kući nešto grozna, užasna, napunjavalo i sam uzduh ove ugodne sobice.

»Dragi, pođi sutra liječniku! Moraš. Je li, da ćeš poći? Ne mogu gledati, kako mi svakim danom slabiš!«

»Poći ću, al znam, reći će mi: nahlada, čuvajte se hladnog pića, no, znaš, kako to liječnici u neopasnim slučajevima određuju.«

Njegova odluka, da će poći liječniku, razvedri joj lice, ali samo za časak, jer se odmah povećale i njene brige. »Ipak se osjeća bolesnijim, nego li i sam priznaje.« pomišljala ona — ne bez nekog nutarnjeg straha i tjeskobe.

Vrativši se od liječnika počivala mu u očima tuga, prem ju je nastojao sakriti. Tijelo mu se pognulo, korak mu bio težak i trom. Već pred vrtićem dočeka ga ona. Pogled u njegove tužne oči bijaše nijemo pitanje, na koje je slijedio odgovor:

»Moram na operaciju i to što prije«, izusti umorno i spusti se na prvi stolac.

Htjede poći s njim, ali on reče: »Ta ne idem u smrt, nego na život, ne žalosti se toliko!«...

»Moram k njemu, poginut ću od neizvjesnosti!«

I već treći dan nakon njegovog odlaska stiže i ona. U duši joj se borio strah i nada, nada i strah.

Operacija mu zadala strahovitih boli, no on joj šaptao: »Ta nije tako zlo, Bog će dati, bit će bolje!«

Već deset dana sjedi kraj njegove postelje i motri njegove boli. Ta, kad bi mogla, preuzela bi je na sebe, uvjerena, da bi njoj laglje bilo snositi je, nego njemu. I kad je bolesnik zadrijemao, a posvuda zavladala tišina, dolazile joj pred oči uspomene. Jasno se pre dnjom redali dani mladosti. — Tamo na Zrinjevcu upoznala se s njim, mladim, krasnim pravnikom. Glazba svirala: »Sad je doba proljetno, — sad su dani ruža«, a ona osjećala, da glazba istinu govori.

Poveo ju žrtveniku. Nastalo pravo doba sreće i ruža. Djeca pošla na nauke, a njih se dvoje još tjesnije sljubilo jedno drugome. Nedavno se pojavila ova bolest. Onaj, — prije toli krepak i snažan muž, postade tihi patnik. Koliko puta joj se srce uzburkalo proti tome i takvome udesu! »Zašto, zašto baš on mora od ovuda i to sada, sada, usred njihove sreće! Zašto baš on, koga ima tko ljubiti i koga njegovi mili još toliko trebaju?

Ah, možebit će mu nebesa ipak dati zdravlja, možebit će poživjeti jednu, dvije — pet godina!...

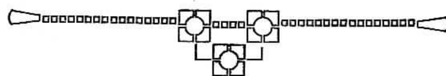
Ali neka se vrši volja Božja!«

Baš na sam Dušni dan vinu mu se duša k nebu.

Stajala je kraj odra tiho i nijemo kao da gleda sreću, štono sada iščeznu. I ponovno joj se pojavilo duši: »Zašto, zašto baš on morade poći?«

Sada prijeđe sunčani trak preko mrtvačkog, žutog lica, a zaplakanoj supruzi bješe pri duši kao da one blijede, bezbojne usne šapuću: »Pitaš: Zašto moradoh baš ja poći? — To ćeš saznati tek onda, kad se i za tebe otkrije veo — onoga svijeta...«

I njena duša postade mirnija. Ona svrnu suznim pogledom onamo k zvijezdama, — onamo, gdje će se jednom i opet s njime sastati...

Ema Božičević, — Split.

Svenuo đurđic...

»Oprosti ženo, oprosti!« šaptale su mehanički njegove usne, a srce je kucalo, sve poigravalo od sreće — nade... I što je više nastojao, da potisne to lagodno čuvstvo, ono je sve više njim ovladavalo. Kajao se on i stidio se toga i zato su usne kao za ispriku šaptale »oprosti!«...

Došao je danas na grob svoje žene, da se s njom oprosti. Iza malo godina presretnog bračnog života umrla je ona, nestalo je nje, a s njom zapravo i njega, jer bol i očaj i njega uništiše. Tek na njezinu grobu našao je, ako i ne utjehu, a ono mir. Tuj mu je sad bio odmor, utočište, dom...

»Đurđic mi na grob zasadi i ne dođi u kišnu jesen ni u zimu pustu, već na proljeće dođi, kad đurđic bude cvao i mirisao, onda dođi i sjeti se naših sretnih dana, onda ću i ja biti blizu.«

Tako mu je govorila, a on i ne sluteći još onda, da će umrijeti proplakao bi, držeći je u zagrljaju.

I umrla je. I usadio je đurđic, dolazio na grob i živio svoj život u spomeni na nju.

Daleko od svijeta prolazile su mu godine, a da nije ni zamjećivao, što se oko njega zbiva. Kad slučaj ili zamka prijatelja povukoše ga jednog dana, a ni sam nije znao kako, u vrtlog društva.

I tu je našao nju, drugu... Drugu, koja je naličila prvoj i kod koje je opet našao nade u život.

Bila je mlada, lijepa, skromna. I to ga je osvojilo. Bila je spremna, da ga utješi, da mu nadomjesti ono, što je mislio, da je za uvijek izgubio.

I došao je eto na grob, da se oprosti s pokojnicom. Ali čuvstvo sreće, česa li, tjeralo ga je odatle, i tek čas je proboravio tu, gdje su mu dosad sati i dani prolazili.

I pošao je...

Na vratima groblja tek se još jednoć okrenuo — noge su mu same čas popostale, a na oči kao da se htjela potkrasti suza...

Svladao se. Čemu sad sve to? Ta pokojna ga je toliko ljubila i ne bi se njegovoj sreći protivila...

Prvi dani mladog para nekako su naglo završili. Baš kao odrezani. Njegova supruga kao da je brzo stresla sa sebe sentimentalnost. Bacila se u zabave. Malo su i bili zajedno. Ali on ju je ljubio i nije ništa vidio. Tek to je vidio, da se iz onoga pupoljka, što se njemu pričinjao ljubičicom razvio sasvim drugi cvijetak, nekakov novi, šareni, njemu nepoznati....

Jedva je minula godina dana i ona ga ostavila.

Srdžba, bol, uništeni život, sve mu to zavrtilo glavom. I poletio prema njoj, da je smrvi, uguši...

U njemu nije ništa ostalo. Ni života, ni snage za umrijeti. Samo neki umor, neka slabost, neko ništavilo.

Pohitio je na groblje. Tamo, da, tamo mu je bilo sve...

Ali i tamo je bilo pusto — bila je jesen, a svenuo je i đurđic...

Nikola Maraković, — Zagreb:

Voda u prirodi.

I.

Već stari Grci rekli su, da su temelj svega života i opstanka na zemlji, četiri stvari: zrak, voda, vatra i zemlja. Pa imali su pravo. Svi znamo, da bez zraka živiti ne možemo, jer samo mrtvi čovjek ne diše, t. j. ne služi se zrakom, jer mu ga pluća više zahvaćati ne mogu. Kako je s vodom, i to znamo, pa stoga upravo valja, da ju pobliže upoznamo. Izgleda možda na prvi mah, da je to suvišno; jer koga ima na zemlji, a da ne zna, što je voda, pa ipak o vodi ima dosta toga, što obični čovjek ne zna, a obično i ne misli na to.

Voda je tako važna, da ni zemlja ovakova kakova je, ne bi mogla bez nje postojati, a naročito ništa živoga na njoj, ni u njoj ne bi moglo bitisati. — Jadno bi naša zemlja izgledala bez vode. Množinu lijepih pojava nad našom zemljom niti bi vidjeli ni osjećali, da nema vode na zemlji ni u zraku. Na plavom svodu nebeskom ne bi vidjeli oblaka kako ih danas vidimo u najraznoličnijim oblicima; ne bi vidjeli ni jutarnjega ni večernjega rumenila, niti bi ikada vidjeli na svodu nebeskome prekrasne veličanstvene duge; ne bi znali, ni što je kiša, snijeg, led, mraz, ni što je biserna rosa. Zemlja bi naša bila pusta kamenita ogromna kugija, bez ikakova života, nagrđena sa neizmjernim udubinama i šupljinama bez ikakova života. Sve što dakle lijepoga, bujnoga i čarobnoga na zemlji vidimo, potiče od vode i od zraka. Stoga nije ni čudo, da su već i najstariji ljudi i narodi razmišljali o vodi i uvidjeli njezinu važnost po cijelo čovječanstvo. Stari Indijci i Egipćani su smatrali vodu praizvorom svega života; grčki mudrac Thales nazivlje more »pramajkom« svih živih stvorova, a u knjizi Mojsijevoj čitamo, da je Bog stvorio najprije v o d u i zemlju.

Vode ima na zemlji mnogo; više nego i jedne druge stvari. Četiri petine površine naše zemlje pokriveno je vodom i morem, a tek jedna petina je suho kopno; a kamo li k tomu gdje su tolike rijeke i jezera i ona voda, koja je skrivena u šupljinama naše zemlje. Sve životinjske i bilinske tvari sastoje najviše iz vode; kod nekih krute stvari sačinjavaju tek neznatni dio. Čovječje tijelo ima u sebi oko 63 postotka vode. Tako na pr. neko važe 100 kgr., onda u njegovu tijelu ima oko 63 kg vode, a tek 37 kilograma krutih čestí. Kad bi čovjeku ili kojoj bilo životinji ili bilini oduzeli vodu — smjesta bi prestala živjeti. — Voda služi u našem tijelu kao rastopilo za svu hranu, jer samo hrana rastopljena u vodi može da prolazi u naše tijelo i krv, inače ne. Stoga što se god u vodi ne da rastopiti, ne može biti ni hranom našemu tijelu. Voda se u čovječjem tijelu neprestano mijenja. Stara odilazi ili iz našeg tijela isparivá, a u isto tolikoj mjeri treba to novom nadomjestiti. Ta promjena dnevno iznosi 2—3 litre. Mijenjanje vode u tijelu biva sporije, kad čovjek miruje, a brže, kad čovjek radi, jer mu se tijelo znoji i koža jače isparuje. Od kolike je važnosti voda po naše tijelo, mi ne slutimo, jer je imamo u izobilju. Oni, koji trpe oskudicu na vodi, to najbolje znadu i osjećaju.

Vodu pijemo, kad smo žedni t. j. kad naše tijelo osjeća, da mu je za njegovu izgradnju potrebita voda, a inače dolazi mnogo vode u naše tijelo sa hranom i sa ostalim pićem. Sva naša hraniva imaju u sebi znatne količine vode. Tako je u mesu ima skoro tri četvrtine od težine; polovicu vode ima u našem svagdanjem kruhu. Maslac ima poprijećno u sebi do 15% vode, sir 40, a razno voće i povrtnine 85—90%, a krastavci, salata i gljive i do 95%. Prema tomu možemo i zaključiti, kako je koje jelo hranivo, premda ne smijemo uvijek samo najhranivije stvari jesti i to zato, što bi želudac time dobivao premalo vode; stoga je za naše ustrojstvo najbolja izmješita hrana.

Voda na zemlji je u neprekidnom mijenjanju. More, jezera, rijeke i svaka otvorena voda neprestano ishlapljuje i kod obične toplote. Stoga u zraku ima uvijek nevidljive vodene pare. Hladnije struje zraka dođu i ohlade smjesu zraka i vodenih para tako, da se pare u tom slučaju moraju stisnuti i izlučiti. Mi ih tada vidimo kao magle, oblake, rosu, kišu, snijeg i tuču. Kišu, snijeg i tuču zovemo o b o r i n a m a, jer se obaraju iz zraka i padaju opet na zemlju. Ova voda na zemlji opet ili odmah ishlapljuje ili se kroz pukotine zemlje gubi i tvori nam i z v o r e ili v r e l a, dočim neki dio vode otiče malim jarcima i pravi potoke, rijeke i riječine, koje se izlijevaju u more i u jezera. Ova tekuća voda ima veliki upliv na promjenu kore naše zemlje. Ona ruje na svom putu i otapa po malo brda, te ih pretvara u ravnine i dolove. Naravno, da to ne ide brzo; ali ipak neprekidno takov rad pokazuje svoje posljedice. Osim toga ovakova tekuća voda pokazuje neku silu ili snagu, koju su ljudi već u najstarija vremena znali upotrebiti na svoju korist. Mlinovi, koje voda tjera, najjeftinije su uredbe te vrsti, te naši seljaci prosto ne bi bez njih mogli opstojati ili bi se mučili vozeći žito do paromlina, vjetrenjača ili suvača. Isto tako pilane i druge tvornice rade jedino pomoću vodene sile. Stoga je veliki obrt ili industrija osobito razvijena u onim

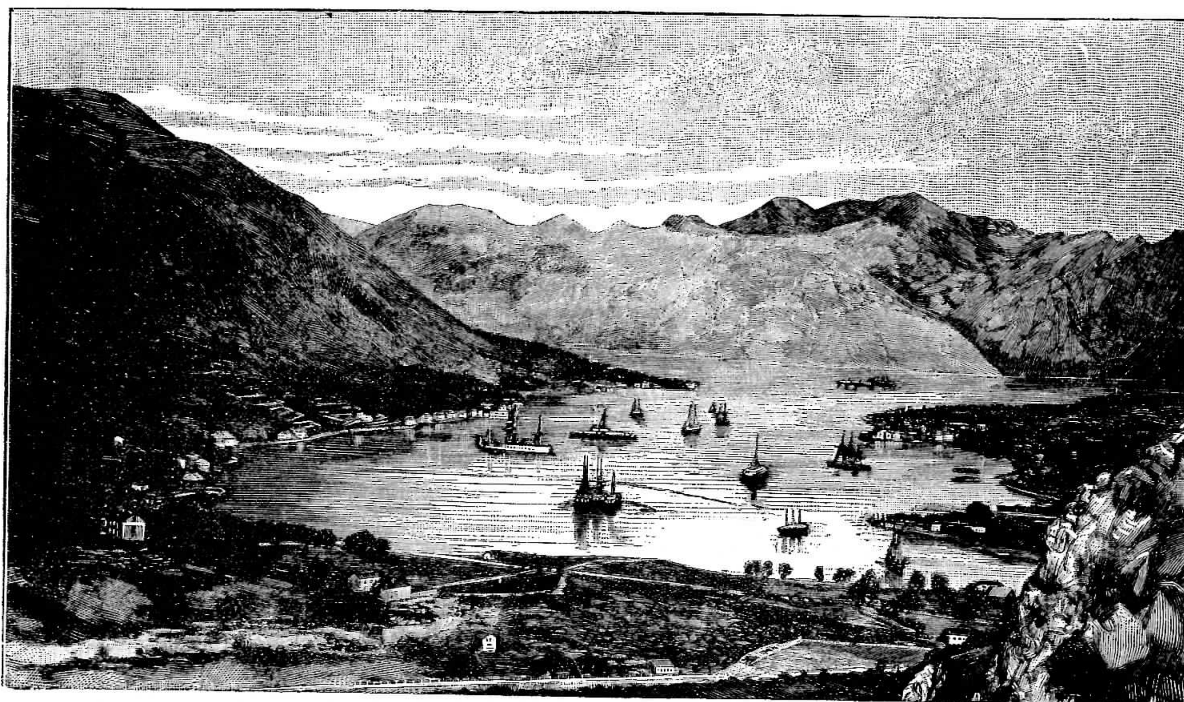
zemljama, koje imadu dosta rijeka sa jakom vodenom snagom.

Sve do osamnajstog stoljeća držali su ljudi, da je voda jednovita stvar, koja se dalje u ništa drugo ne da rastaviti. Istom ljeti godine 1781. pronašao je jedan Englez (Cavendish), da se izgaranjem vodika i kisika stvara voda, a skoro u isto doba pošlo je za rukom francuskom učenjaku Lavosieru da rastavi vodu u kisik i vodik. Time su ljudi doznali, da voda nije jednovita stvar, nego da se sastoji iz dvije tvari, a to su vodik i kisik. Danas poznaju ljudi mnogo načina, kako mogu vodu rastaviti na njezine sastojine, a najjednostavnije je pomoću električne ili munjevne struje. Ako se žice, koje idu iz baterije, ture u vodu, a nad njih postave vodom napunjeni stakleni valjci, onda će se po malo u valjcima početi dizati mjehurići, koji će po malo nad vodom zauzimati prostor, a vodu će istiskivati. I ako pobliže u valjke pogledamo, opazit ćemo, da je u jednom stup vode niži, a u drugom viši, i to upravo za polovicu. Odmah iz toga pojava možemo zaključiti, što je u kojem valjku. U onom, gdje je vode manje, dakle stup niži, tu je vodik, a onaj, u kojem je više vode, tamo je kisik. Iz toga zaključujemo, da se voda sastoji iz dva dijela vodika i jedan dio kisika.

Kisik je plin, koji se ni viditi ni uhvatiti ne može. On nema boje ni mirisa, ni okusa. Nešto je teži od zraka. Najvažnija je stvar na zemlji, jer je osnova svega života i bitisanja. Ne gori, ali potpomaže jako gorenje. Ima ga u zraku i u opće na zemlji mnogo.

Vodik je plin kao što je i kisik. On nema ni boje ni mirisa. Od zraka je lakši 14 puta, stoga pune njim zrakoplove. Vodik je u opće najlakša tvar od svih do sada poznatih nam tvari. On gori svijetlim, ali slabim plamenom, koji je vrlo vruć. Druge tvari u vodiku ne mogu gorjeti; a isto tako u njemu ne bismo mogli ni disati, nego bi nas zagušio. Čistoga vodika nema nigdje u prirodi, nego ako hoćemo da ga imamo, moramo vodu rastaviti, kako smo prije spomenuli. No u prirodi ga ima vrlo mnogo, jer smo vidjeli, da na zemlji ima mnogo vode, a osim toga ima njega i u drugim stvarima spojena sa raznim počelima. Ako se sa zrakom pomiješa, te ako ga tada zapalimo, onda praska (puca). Ako bi ga pomiješali sa čistim kisikom i zapalili, onda tako prasne, da se mogu kod toga dogoditi i nesreće. Ovakovu smjesu zovu stoga p r a s k a v i p l i n. Kada ova smjesa izgara, onda se stvara vrlo velika vrućina, u kojoj se tale i onakove kovine, koje inače nikako ni bi mogli staliti, na pr. platina. Ako se plamen ovog praskavog plina vodi kroz komadić valjkastoga vapna, onda se porađa tako jaka svijetlost, da ju ne možemo svojim očima gledati. (Drumondovo svijetlo). Pri izgaranju vodika i kisika zajedno pravi se opet voda.

V o d a nam dolazi u prirodi u tri oblika, kao plin, to jest v o d e n a p a r a, kao tekućina t. j.

Boka Kotorska.

voda u običnom značenju te riječi i kao krutina, a to je snijeg i led. Čista voda nema ni mirisa ni okusa. U manjoj množini nema boje, ali kad je ima više, pa kad gledamo kroz nju, tada nam pokazuje lijepu modru boju. To se osobito lijepo opaža u snježnim špiljama ili zimi, kad su obale zaleđene. Voda je slab vodić munjine, a kad bi bila potpuno čista, ne bi nikako munjinu ni primala. Isto tako voda slabo vodi toplinu, a to je dobro. Kada zimi dobro snijeg sve zaspe, ne treba se bojati, da će zimski usjevi promrznuti ili stradati. Snijeg neda, da ode toplina iz zemlje, pa je tako usjevima pod snijegom upravo ugodno. Voda je najvažnije rastopilo za sva hraniva bilja i životinje, a u tom upravo i leži njezina najveća važnost u prirodi. Voda se skrutne kod 0^0 i zovemo ju tada led. Najvažnije svojstvo kod smrzavanja vode jest to, da se pri tom rasteže. Poznato nam je, da led na vodi pliva. Iz toga slijedi, da je led laglji od same vode. Litar vode smrznute kod 0^0 daje isto toliku množinu leda glede težine; ali objam se povećao i to za jednu jedanaistinu. Ako dakle na pr. 10 litara vode pretvorimo u led, onda taj led zauzima upravo 11 litara objama, pa stoga pliva nad vodom. Kad bi led bio teži od vode, onda bi on uvijek s površine vode padao na dno; a tada bi se pri jakoj zimi smrzle sve rijeke i jezera na dnu. Kad bi se pako to dogodilo, onda sunčana toplina nikad ne bi dostatna bila, da se otkrave velike rijeke i jezera. Led pako ostaje na površini, a voda, jer je sama slabi vodić topline, sprječava, da se studen dublje širi.

Ova pojava, da smrznuta voda ima veći objam od tekuće vode, pokazuje u prirodi silno djelovanje, koje po malo, ali stalno mijenja koru naše zemlje. Kada iza jake zime nastanu blažiji dani, onda obično s krovova od cijevi otpadaju komadići na ulicu, vodovodne cijevi ukažu pukotine, pećine i obronci gora pomalo se odronjivaju. Svemu ovomu je uzrok smrzavanje vode, koja je bila u pukotinama i u cijevima, te kad se smrzla, takovom snagom je sebi prostor povećala, da su cijevi i stijene popucale. Dok je uledena bila, onda se za ovo djelovanje još nije ni znalo, jer led puknuta mjesta spaja sobom, ali kad se je otopio, onda voda svojom težinom rastavljanje još pospješi. Snaga, koju voda pokazuje kod smržnjavanja je vanredno velika. Ako načinimo jednu šuplju kuglu iz tvrdoga lijevenoga željeza debelu 10—12 milimetara, dakle kao prst debelu, a sa šupljinom kao dvije žlice vode. Napunimo li takovu kuglu hladnom vodom i dobro vijkom začepimo i ohladimo na 15^0 ispod ništice, za pol sata čut ćemo prasak, a naša tvrda jaka kugla raspukla se na više komada. Samo dvije žlice vode to su uradile, a iz toga si možemo predstaviti, kolika je to snaga, što se pokazuje kod smržnjavanja vode. Upravo neizmjerna!

Kad se voda u rijekama i jezerima smrzava, onda to biva najprije na površini. Kad vodu ohlađujemo, onda se ona kao i sva druga tjelesa, pomalo stišće, a to stiskavanje ide samo do 4^0 topline. Ako sad vodu i dalje rashlađujemo, onda se ona više ne će stiskavati, nego se počne rastezati. Iz toga vidimo, da je voda kod 4^0 C najgušća i da kod te toplote zauzima najmanji prostor. Ova iznimka u svojstvu vode ima i svojih važnih pošljedica. Kad se zimi voda počne na površini ohlađivati, onda se sve više stišće i biva teža od one vode, koja je ispod nje, a zato i pada na dno, a ona rijeđa i toplija sa dna struji na površinu. Ovo strujanje ili miješanje vode biva dotle, dok sva voda ne postigne jednaku toplotu od 4^0 C. Kad je ovo postigla onda se ona na površini počne dalje hladiti i rastezati i kod 0^0 lediti. Eto otud dolazi, da se voda najprije na površini smrzava; otud dolazi i to, da se voda u velikim rijekama i jezerima nikad ne može slediti do dna, jer je dolje toplija od 0^0. To je vrlo dobro dragi Bog udesio, jer je to samo na korist ljudima. Velike rijeke i jezera, kad bi se do dna smrzavale ne bi se skoro nikad više ni otkravile i u dubokim vodama bilo bi uvjek leda i ledenih pećina, što bi za brodarstvo bilo od najveće pogibelji. S druge strane u ledu ne mogu ni ribe ni druge morske životinje živjeti, kad bi se dakle do dna zamrzla, sve bi ribe izginule i opet čovjek bi samo od toga štetovao.

U ledu se nalaze najmanje čestice vode ukočene i nepomične jedna uz drugu; u tekućoj vodi se čestice posve lako dadu jedna od druge rastaviti, a u pari su te sićušne čestice u neprekidnom gibanju. Da se te čestice stave u gibanje ili kako kažu naučni ljudi potrebna je neka energija. U ovom slučaju ta energija je toplota; jer počnemo li grijati led, nastaje iz njega tekuća voda, a napokon vrije i razvija paru. Ako tu energiju, toplinu pari oduzmemo, onda se događa obratno ovom postupku, najprije od pare nastane voda, pa onda led. No voda se ne pretvara uvijek u led kod 0^0. Ima slučajeva, da vodu ohladimo i do 10^0 ispod ništice, a ona se još nije uledila. To je u onom slučaju, kada je voda u velikoj mirnoći. Ako ovakovu vodu samo malo uzdrmamo, odmah njezina toplota poskoči na 0^0 i ona se isti čas uledi. Isto to se dogodi i onda, ako u ovakovu vodu bacimo mali komadić leda. Odmah se sva voda pretvori u led.

Da se voda pretvori u sitnije, gibljivije čestice nije dosta samo neka množina topline, nego pri tom upliviše mnogo i pritisak zraka na vodu. Čim je manji pritisak, tim treba više energije, da se voda u paru pretvori. Svakom dakle pritisku odgovara i iz-

vjesna količina toplote, kod koje voda vrije. Ovu točku toplote zovemo vrelište, a onu točku, kod koje se voda smrzava, zovemo ledištem. Ledište vode i otkravljivanje leda su kod iste točke, a bilježi se na toplomjeru sa 0°. Toplomjer ili termometar je pako sprava, kojom se mjeri stupanj ili količina toplote. Između ledišta i vrelišta je osnovni razmak, koji je razdijeljen obično na 100 jednakih dijelova ili stupnjeva po naučenjaku Celsiju i zato se obilježuju ti stupnjevi sa C, a ima toplomjera i sa razdiobom na 80 i 100 stupnjeva (Reamur, Fahrenheit).

Pri svome otapljanju troši led vrlo mnogo topline. Led je dakle takova stvar, koja upija u sebe toplotu iz svoje okoline i iz svih stvari, koje su mu blizu. Stoga gdjegod ima leda, tu je studeno. Kad su ljudi to upoznali, onda su se tim svojstvom leda okoristili i napravili hladionike t. j. ormare, u kojima je hladno poradi leda i tu čuvaju meso, maslac, i druga hraniva, da im se ne pokvare. Ako nam treba još niža toplota od 0° onda se služimo hladnim smjesama. Najvažnije takove smjese jesu ove:

1	dio	rodankalija i 1 dio vode daju	—21°
1	»	salitrenokiselog amonija i 1 dio vode daju	—15°
1	»	klorkalija i 4 dijela vode daju	—12°
1	»	natrijeve salitre i 4 dijela vode daju	—10°
1	»	salitre, 1 dio nišadora i 1 dio vode daju	—24°
3	»	klorkalcija i dio snijega	—21°
1	»	glicerina i 3 dijela snijega daju	—20°
1	»	sladora (šećera) i 1 dio snijega daju	—11°

Sve gore spomenute soli i stvari mogu se dobiit u apotekama i s njima se služe mnoge domaćice kod priugotavljanja raznih slatkiša; a osobito oni, koji prave i prodaju sladoled.

Rekli smo, da voda vrije kod običnoga pritiska zraka i kod 100° C. To vrijeme poznamo po tom, što voda nije mirna, nego se neprestano prevrće. Nad vodom vidimo stup pare kao sivu maglu, ali to nije vodena para. To je voda, koja je postala iz vodene pare time, što ju je rashladio i stisnuo vanjski zrak. Vodena para je bez boje, kao zrak ili rasvjetni plin ili kao drugi plinovi, koje ne možemo vidjeti. Ako u vrelu vodu utaknemo toplomjer, taj će pokazati 100° i to tako dugo, dok god ona voda vrije ili dok posve ne ispari. To je u otvorenoj posudi i onda, kada je obični pritisak zraka; ali to nije uvijek tako, jer ako je pritisak na vodu manji, onda je i vrelište niže i obratno, ako je pritisak na vodu veći, onda je vrelište više. Stoga možemo stvar udesiti i tako, da nam voda može vrijeti i kod obične topline, ako naime umanjimo tlak na površini vode. Pošto znamo, da pritisak zraka nad zemljom nije svuda jednak t. j. čim se više dižemo, tim je manji, stoga se približno i sa toplomjerom mogu mjeriti visine, jer po prilici za svakih 325 m pada vrelište vode na 1°. Stoga u samostanu sv. Bernarda u Alpama vrije voda kod 92.2°, jer leži visoko 2472 m., a na Montblancu, najvišem brdu u Evropi, vrije voda već kod 86.5°, jer je visoko 4812 m. Kod zatvorenih posuda uz pritisak zatvorenoga zraka, djeluje i pritisak pare, koja se iz vode razvija. Ovaj pritisak mijenja se prema množini topline, kao što jasno možemo viditi iz ovoga pregleda:

Kod vrelišta od	66°	pritisak pare iznosi	1/4	atmosfere*
„ „	„ 82°	„ „ „	1/2	„
„ „	„ 100	„ „ „	1	„
„ „	„ 121	„ „ „	2	„
„ „	„ 145	„ „ „	4	„
„ „	„ 160	„ „ „	6	„
„ „	„ 172	„ „ „	8	„
„ „	„ 181	„ „ „	10	„
„ „	„ 215	„ „ „	20	„
„ „	„ 266	„ „ „	50	„
„ „	„ 311	„ „ „	100	„

Taj tlak pritišće i na stijene posude, ako je ova dobro zatvorena i to kod 1 atmosfere 1.0325 kg., kod 2 atm. 2.066 kg., kod 6 atmosfera 6.2 kg. itd.

No mi možemo vodu ugrijati preko 100° i kod običnog pritiska, a to je onda, ako prepriječimo razvijanje parnih mjehurića. Da se u vodi počne razvijati para, nuždan je samo jedan jediti mjehurić zraka, koji se napuni parom i čim ovaj skoči na površinu vode, odmah iza njega u neprekidnom vezu dižu se drugi mjehurići i vrijenje nastaje. Ako to sad znamo, onda nam je lako zapriječiti razvijanje pare. Mi treba da uklonimo iz vode i onaj jedini zračni mjehurić, koji bi bio uzrokom vrijenja ili drugim riječima, u vodi prije grijanja ne smije da bude ni najmanja čestica zraka. Ako mi dakle vodu dulje vremena dobro iskuhavamo, da iz nje sav zrak izađe, pa ako tu vodu ohladimo i na novo grijemo, onda se može ugrijati i više od 100° a da ne vrije, ali dobro moramo paziti, da u nju ne dođe zrak bilo kakovim pomicanjem ili prašinom iz zraka. Ali ako ovakovu vodu samo malo zdrmamo ili štogod u nju bacimo, tada nastane vrijenje takovom silom, da može nastati prasak ili eksplozija. Stoga je dokazano, da se najviše eksplozija događa kod parnih kotlova. Tomu nije kriv radnik, kao što se prije krivo mislilo, nego ona voda, što je ostala u kotlu. Ohladila se, a zrak u nju nije mogao doći, te je vrlo spremna na eksploziju. Pa ako se nalije u kotao vode, može na dnu kotla da bude vode u kojoj nema zraka, a po tom i može biti eksplozija.

---

* Pod atmosferom razumijemo onaj pritisak, što ga pravi zrak na površinu od 1 četvornog centimetra.

Kada voda vrije, onda neprestano iz nje izlazi vodena para, a naravno, tim se umanjuje množina vode; ali ne isparuje samo voda kod vrijenja, n e g o ona isparuje u v i j e k, dakle i pri običnoj toplini, suviše i l e d i s h l a p l j u j e. Ovo zovemo i s h l a p l j i v a n j e. Kao što je kod isparivanja potrebita toplina, tako je isto potrebita kod ishlapljivanja, a tu toplinu uzima voda, što se ishlapljuje od svoje okoline. Stoga drhćemo, kada mokri izađemo iz vode, jer s nas voda ishlapljuje, a stoga oduzimlje nam toplotu tijelu; stoga u gradovima polijevaju ceste i trotoire ne samo zbog prašine, nego da bude i hladnije. Ljeti drže ljudi vodu, osobito na selu, gdje nema vodovoda, u šupljikavim zemljanim posudama, koje nisu postakljenjene, da im bude hladnija i za piće ugodnija. Takove posude su bardaci u Bosni, stucke u Banovini i alcaracas u Španiji. Na cijeloj njihovoj površini ishlapljuje voda, a tim oduzimlje toplotu iz vode u posudi, te čim brže ishlapljuje, tim je hladnija.

U zraku naravno da nema uvijek jednaka množina vodenih para. Prema tomu razlikujemo s u h i i v l a ž n i zrak. Kad je zrak suh, prima u sebe vodene pare, pa se stoga onda razastrto rublje brzo suši, dočim kod vlažna zraka biva to sporije.

Vrlo rijetko se događa, da je zrak potpuno zasićen vodenom parom, ali i vrlo rijetko sadržaje tek deseti dio one množine vode, koju može da u sebe primi. I nad samim morem nije zrak potpuno vodom nasićen, jer vjetar svaki čas goni vlažni zrak s mora na kopno, a suhi s kopna na more. Koliko zrak može vodenih para u sebe primiti, to zavisi o toploti zraka. Čim je zrak topliji može više vodenih para u sebe primiti, a manje, kad je hladniji, kako vidimo iz ovog pregleda:

1	cbm zraka od	0^0	topline sadrži u sebi oko	5 g	vode
1	„ „ „	5^0	„ „ „ „ „	68 g	„
1	„ „ „	10^0	„ „ „ „ „	9·4 g	„
1	„ „ „	15^0	„ „ „ „ „	12·7 g	„
1	„ „ „	20^0	„ „ „ „ „	17 g	„

Ako se vodom zasićeni zrak, koji je 20^0 topao, od jednom ohladi na 15^0, tada mora svaki kubični metar iz sebe da izluči 4.3 grama vode, a mi velimo: pada kiša. No pošto se zrak obično još jače ohladi, to je i množina izlučene vode vrlo velika. Iz 1 kubičnog kilometra vodom zasićena zraka, koji je 25^0 topao, ohlađenjem na 10^0 izluči se golema množina kiše od 270.000 metarskih centi.

Vjetrovi, koji dolaze iz hladnijih krajeva jesu suhi; a obratno oni, koji dolaze iz vrućih krajeva, jesu vlažni, dakle takovi, koji nam donose kišu; jer ohlađivanjem postaju zasićeni. Stoga se može i vlaga zraka t. j. količina vodenih para u zraku, mjeriti isto tako kao i toplina, tlak zraka itd.

Za mjerenje vlage u zraku možemo uzeti stanovitu množinu zraka, propuštati kroz jednu cijev, koja rado paru upija, a koju smo prije toga vagnuli. Koliko dobije na težini, toliko je bilo vodene pare u zraku. Takove tvari su na pr. žeženo vapno. Na ovaj način možemo točno i lako doznati za množinu pare u zraku, ali ovaj način nije spretan za istraživanje jer dugo traje. Stoga su ljudi za taj posao izumjeli sprave, koje se zovu v l a g o m j e r i ili h y g r o m e t r i. Ima ovakovih sprava više vrsti; no najobičnija sastoji od dva toplomjera. Kuglica od toga jednoga toplomjera omotana je platnenom krpicom, koja viri iz posude napunjene vodom. Drugi toplomjer pokazuje običnu toplotu zraka, a pita se, da li će i onaj toplomjer, što je u svezi s vodom pokazivati isti stupanj topline? Ne će. A zašto? To smo već čuli, samo treba da se toga sjetimo. Mi smo rekli, ako voda isparuje, da treba topline za to isparivanje, a ako te topline nema u vodi, oduzimlje ju od predmeta s kojima je u doticaju. Eto dakle zašto ovaj toplomjer ne može da pokazuje isti stupanj topline. Voda naime na krpici hoće da isparuje i stoga oduzima toplinu od toplomjera, t. j. od žive, koja je u njemu, a tada živa pada. I čim većma voda isparuje, tim većma će živa pasti, jer joj je hladnije; a voda tim jače isparuje, čim je suvlji zrak, a manje, kad je zrak zasićeniji vodenim parama. Drukčije rečeno: čim je veća razlika u toplini na oba toplomjera, tim je zrak suvlji, a čim manja razlika, tim je zrak vlažniji.

Druge vrsti vlagomjera osnivaju se na tom, da se mnoge tvari u vlagi stežu, a kod suše rastežu. Pomislimo samo konope (užeta) na kojima se rublje suši. Zbog toga ne smiju se nikad odviše napeti, jer preko noći upijaju rosu i mogu popucati, pa ne znam kako čvrsti bili. Druge opet stvari se vlagom rastežu, a u toplini se stežu. Takova je crijevna žica na guslama. Pomoću nje je udešena ona kućica, što ju gdjekada vidimo na prozorima sa dva kipića, obično muško i žensko. Kako se žica, s kojom su ovi kipići spojeni, steže ili rasteže, tako se i oni pokazuju iz kućice sad jedno sad drugo. I akoprem se i pri tom može motriti stupanj vlage u zraku, ipak se ovakove spravice smatraju više kao igračke. Ima vlagomjera udešenih od dlake (vlasi), od guščijega pera, itd.

I boja ima, koje se mijenjaju prema tomu, kako se vlaga u zraku mijenja. Takova boja jest plavi kobaltov klorir t. j. boja, koja je postala od kovine kobalta i žutozelenkastoga plina klora. Ona bojadiše plavo, ali kad iz zraka upije vodene pare, onda prijeđe u ružičasto. I takovih sličica vidimo više puta na prozorima, kod kojih djevojčica ima plavu suk-

njicu; ali kad će biti kiše ili kad je zrak vlažan, onda joj se promijeni u ružičasto. A napokon na množini vodene pare u zraku osniva se dizanje i padanje samoga tlakomjera ili barometra. Vodena para je 5/8 puta lakša od zraka, pa kad je ima mnogo u zraku naravno je, da je onda laganiji i slabiji pritisak na živu, koja onda pada. Stoga i gledamo na barometre, pa ako živa pada, velimo: bit će kiše; a obratno: nadamo se lijepom vremenu, ako se živa diže, jer je u zraku manje vodenih para.

Malo prije smo spomenuli, da ima stvari, koje vrlo rado upijaju vodenu paru iz zraka. Takovo je žeženo vapno, jaka sumporna kiselina, itd. Stoga je u vlažnim stanovima dobro držati ovakih stvari, jer se time prilično ublaži vlažnost njihova, a po tome i pošljedice ove vlažnosti, koje su po zdravlje čovjeka upravo porazne.

Dolazimo k tome, da promotrimo kemijsko djelovanje vode u prirodi. Ovo djelovanje i upliv vode možemo najbolje predočiti gradnjom jedne kuće. Za gradnju kuće treba osim kamena i cigle još i morta (ljepa). Mort se sastoji iz pijeska i ugašena vapna s vodom. Vapno ili kreč, kako je poznato, dobivamo žeženjem kamena vapnenca. Kod toga žeženja izađe iz vapnenca sva voda, koju on sadržaje i ugljična kiselina, a preostane samo žeženo vapno, kao bijel prašak. Ovo se vapno vrlo rado spaja s vodom i to tako naglo, da se od toga voda ugrije i uzavrije. Potpuno vodom zasićeno i razređeno žeženo vapno jest bijela tekućina: vapneno mlijeko. Ako se u ovu tekućinu naspe pjeska i dobro izmiješa dobije se lijep ili mort, kojim se zidu kuće. Mort između kamenja i opeka se osuši i izgleda, da je kuća isušena. Ali kada se u nju useli onda postanu stijene vlažne više puta tako, da se po njima kapljice vide, koje cure dolje na pod. Otkud ta voda dolazi, kad je zgrada prije useljenja bila osušena? Istina, voda, što je služila za pravljenje morta većinom je izhlapila, ali nije se mort pretvorio u kamen ili drukčije rečeno, ono vapno u mortu mora se na novo pretvoriti u vapnenac. To će biti upravo onda, kada ljudi usele u novi stan, jer oni izdihavaju ugljičnu kiselinu; ista se stvara kod gorenja u ognjištu, kod gorenja svijetljaka, itd., a ovu ugljičnu kiselinu upija vapno u sebe i pretvara se u tvrdi kamen, a pri tomu koliko god upije ugljične kiseline, toliko se izlučuje iz njega vode. Eto otuda ova voda, što se naknadno na stijenama pojavi. Izračunali su, da se kod gradnje jedne trokatne kuće, u svakom katu sa pet soba i kuhinjom, potroši 83.000 litara vode i prije nego bi se u takovu kuću uselilo, trebalo bi da se odstrani veći dio ove vode. To se radi promajom u sobama t. j. otvaranjem svih prozora i vrata, loženjem u pećima i na ognjištu; ali najbrže to ide, kad se u prostorijama pusti izgarati ugljen ili koks, jer se pri tom razvija ugljična kiselina, koja izlučivanje vode pospješuje, a k tomu razvija i toplinu. Ovaj način osušivanja ne smije se upotrebljavati onda, kada se u prostorijama već stanuje, jer ugljična kiselina nije za naše disanje, a uz nju se razvija ugljikov kis, koji je upravo otrovan.

Iz ovoga navađanja vidimo, koliku važnost ima voda kod svih gradnja na svijetu.

Osim toga voda se troši u proizvađanju boja i kod bojadisanja tkanina, suviše ima nekih boja, koje se samo uplivom vode stvaraju, te bez nje nikako ne bi za njih ni doznati mogli. Samo jedan primjer. Sirćetno olovo i jodkalij su dvije bijele soli. Mi ih možemo kao soli pomiješati i dugo tući i miješati, a one uvijek samo su bijeli prašak i ništa više. Čim pako u ovu smjesu nalijemo vode, dobijemo lijepu žutu boju. Takovih primjera iz kemije mogli bi mnogo navesti. Stoga je zgodno jedan naučenjak rekao, da je voda u kemijskim radnjama ono isto, što i ulje (zejtin) u mehaničkim radnjama, naime sredstvo, da se radnja pospješi.

Vidimo dakle, da bez vode nema onih tajnih promjena tjelesa, što nas ih kemija uči, ali još više voda je potrebna kod rastapanja raznih tvari. U njoj se tope mnoge krutine, tekućine i plinovi. Neke stvari tope se lakše, a neke teže. To mnogo ovisi o toplini i o pritisku. Plinovi se tope u opće bolje u hladnoj vodi, a krutine u toploj.

U svakoj vodi ima nešto rastopljena zraka i taj zrak nije onakova sastava, kao naš obični zrak, koga udišemo. Obični zrak u glavnom sastoji iz 20 dijelova kisika i 80 dijelova dušika; ali jer se kisik u vodi bolje topi, stoga zrak u vodi sadrži 35 dijela kisika i 65 dijela dušika, što je osobito znamenito po život riba u vodi.

Skoro u svakoj vodi ima više ili manje ugljične kiseline, koja upravo i čini, da nam prija voda iz vrela, kada ju pijemo. Ostane li posuda s vodom otvorena, tad ugljična kiselina ishlapi i voda izgubi tek, postane bljutava. Jačim pritiskom topi se u vodi još više ugljične kiseline, te dobije od nje kiseli okus. Takova je soda voda, umjetna kisela voda, koja silno pjeni, kad pritiska nestane, jer iz nje hrli ugljična kiselina van.

Od svih plinova se najviše i najbrže topi u vodi amonijak i klorovodik. Jedan litar vode može u sebi da rastopi ili da u sebe upije 400 litara klorovodika. Ovako zasićenu vodu zovemo tada solnom kiselinom. Amonijaka može upiti 1 litar vode 700 litara, a tako zasićena voda zove se salmijakova žesta (Salmiakgeist), kojom se čiste masne mrlje iz odjeće.

I neke se tekućine u vodi tope a druge ne. Tako se ne topi ulje, petrolej, benzin i terpentin; a tope se spirit ili žesta, sumporna kiselina i sirćetna kiselina i to u svakoj množini. Razvodnjena žesta jesu razne rakije (špiro, špirituša), a razvodnjena sirćetna kiselina jest obično sirće ili sirket (ocat).

Kad se neke krutine u vodi tope, razvija se n. pr. toplina kod žežena vapna; kod drugih se opet umanjuje toplina, kao što smo vidili kod hladnih smjesa. Svaka pako stvar se topi u ograničenoj izvjesnoj množini prema količini i prema toplini. Zanimiv primjer imamo sa soli, koja se zove četrunokiselo vapno. Metnemo li ga u hladnu vodu, rastopi se sasvim i imamo bistru bezbojnu tekućinu; ako ovu rastopinu ugrijemo, izluči se na dnu bijeli prašak, daple u toploj vodi ne će da se topi, a za naš obični šećer znamo, da se u toploj vodi mnogo brže topi, nego u hladnoj, a to vrijedi skoro kod svih krutih tjelesa.

Ovo topljenje u toploj vodi biva sve to brže, čim je toplota veća, dok se ne dođe do stupnja, kod kojega topljenje prestaje, jer je tekućina posve zasićena. Ako se sada ova rastopina ohladi, tada se jedan dio rastopljene stvari izluči. Ovo izlučivanje obično se događa u manjim ili većim lijepim lecima ili kristalima. Stoga ovaj postupak u fizici i zovu kristalizacija. Ovaj rad je vrlo važan u industriji kemije, jer na taj način možemo dvije, tri ili više soli izlučiti jednu od druge samo pomoću vode, ako su rastopive kod različite toplote. Na taj se način i čiste razne soli. U vreloj vodi se sol rastopi, a meće se soli u vodu tako dugo, dok se u njoj topi i da nešto malo ostane nerastopljeno. Sada se dobivena zasićena tekućina procijedi da postane potpuno bistra i čista. Sada se ohladi. Sol, koja se u vodi teže topi, ona će se brzo izlučiti kao krutina, te ju iz tekućine izvadimo. Daljim ohlađivanjem, dobiju se ostale soli. Ako se ovako više puta uradi, onda možemo dobiti čiste soli, svaku za sebe, dočim to nikojim drugim načinom ne bi mogli postići. Navesti ćemo nekoje primjere, da bolje razjasnimo ovo, što smo rekli.

Imamo pred sobom tri posude i u svakoj je osmina litre vode. Voda je u svim trima uskipila. U prvu saspemo punu žlicu (po prilici 35 grama) obične kuhinjske soli. Promiješamo li to, opazit ćemo, da se je sol posve rastopila. Uzmemo li još jednu žlicu soli i saspemo, ne će se više posve rastopiti, nego samo neki mali dio. U drugu posudu saspemo žlicu punu klorokisela kalija. To je bijela sol, vrlo slična kuhinjskoj soli. Prva žlica će se rastopiti, a od druge će ostati nerastopljen vrlo mali dio; dakle u istoj množini vode i kod iste toplote ova se sol bolje rastapa. Uzmimo sada običnu salitru. Saspemo jednu žlicu; ova se brzo rastopi, a tako će i druga, te bi trebali ravno 300 grama salitre, dok bi se voda potpuno zasitila. Ohladnimo li sada vodu u ovim posudama, vidjet ćemo, da je ona sa salitrom upravo bijela i puna malih salitrenih ledaca; u drugoj posudi vide se isto tako leci, ali ih je puno manje, a u prvoj posudi ne vide se nikakovi, ali ako se ostavi posuda na miru jedan dan, onda će se i tu pojaviti kockice kuhinjske soli, kako se ona ledi. Iz toga dakle slijedi, da se kuhinjska sol nekako podjednako topi i u hladnoj i u toploj vodi; klorokiseli kalij topi se bolje u toploj vodi, a salitra najbolje. — Stoga se obična sol i ne može iz vode izlučiti ohlađivanjem, nego samo isparivanjem, to će reći, da se mora voda posve odstraniti.

Ako uleđivanje biva brzo, onda se razviju mali sitni leci od soli, a ako se rastopina polagano ohlađuje, onda se razvijaju veliki lijepi leci, ali ovi nisu obično tako čisti kao oni mali, jer zatvore u sebi gdjekada vodene rastopine iz koje se izlučuju. — Stoga u tvornicama kada žele dobiti čistu sol onda naglo ohlađuju rastopinu, a k tomu često puta ju promiješaju, te se tako veći leci krše i ne mogu u sebi da zatvore vodu. No imade i takovih soli, koje u sebi imadu neki dio spojene vode. Tako na pr. kocelj šap ili alaun imade u sebi 24 dijela vode i bez ove vode on se ne bi ni uledio. Na zraku može dugo biti i ne gubi te vode, samo ako ga užarimo, onda ta voda izađe, a on se pretvori u bijelu nabuhlu stvar, koja nije prozirna (pečeni kocelj). Isto tako i obična uleđena soda ima u sebi do 10 dijelova vode i ta voda čini, da su njeni leci prozirni, lijepi i veliki. Ali ako ovu sodu ostavimo dulje na zraku, onda se ova voda pomalo izluči; soda se raspane i od nje postane bijeli neprozirni prašak. To i jest uzrok, da se naše domaćice, osobito pralje, često varaju. One misle, da je ona uleđena prozirna soda najbolja, a onu bijelu kao prašak ne će ni da kupuju. A varaju se, jer baš ona bijela raspadnuta soda je jačeg djelovanja, nego ona uleđena, jer uleđena ima u sebi vode, a u onoj nema.

Obratno opet ima takovih soli, koje vlagu iz zraka upijaju. To opažamo i kod naše kuhinjske soli, kod koje uvijek primjećujemo, da je vlažna, kad će biti kiše. Kad bi ova sol bila potpuno čista, onda ne bi upijala vlage, ali u njoj uvijek više ili manje ima drugih soli n. pr. klormagnezija, pa stoga upija vlagu.

Ima jedna sol, koja se zove klorkalcij. Može imati u sebi vode, onda je prozirna i veliki su joj leci, a ako nema te vode, onda je bijela. Ovaj bezvodni klorkalcij vrlo je zgodno sredstvo, da se iz nekih stvari odstrane i najmanji dijelovi vode. Ima ga salivena, u valjkastom obliku ili je zrnat. Ovaj

zrnati se najbolje i najviše upotrebljava. Ako se vlažni plinovi propuštaju kroz cijevi, koje su napunjene klorkalcijem, onda se tako potpuno očiste od vode, da to nije moguće ni jednim drugim sredstvom postići. Slično, ali slabije djeluje i Glauberova so, koja izlučuje vodu iz tekućina kao što je etir i benzol. Tekućina ima raznih i razne boje, ali najviše su bezbojne poput vode. Više puta nije zgodno, da se tekućina okušava, jer može biti otrovna, a ipak nužno nam je znati, je li voda ili nije, ima li u njoj vode ili nema. U takovim slučajevima mogu nam pomoći neke soli. Svi dobro poznamo modru galicu (očni kamen, konjski kamen), koja je lijepo modra i u velikim lecima samo onda, dok ima u sebi uleđene vode. Ako ovu vodu izgubi ili ju mi iz nje istjeramo, pretvori se u bijeli prašak, ali ovaj prašak čim dođe u doticaj s vodom, odmah pomodri. Ako dakle hoćemo da znademo, da li je neka tekućina voda ili da li u njoj ima vode, onda samo treba s njom poprskati tu bezvodnu galicu, pa ako ova pomodri, to je znak, da je tu voda. Prema stupnju modre boje zaključuje se na veću ili manju množinu vode.

II.

Tako smo se do sada prilično upoznali sa svojstvima i sa djelovanjem vode, a sada valja da promotrimo, kakove sve to vode na našoj zemlji ima.

Od sve vode, što je na zemlji ima, najvažnija je kišnica već i zbog toga, što zapravo nastaju od nje sve ostale vode. Da li će kiša padati, to ovisi o toploti zraka i o vodenim parama, koje su u tom zraku. Kod svake toplote zraka ima neka točka, kada je taj zrak zasićen vodenim parama. Ako se ispod te točke zrak ohladi, vodene se pare tada stisnu u male kapljice i počne padati kiša. Prve kapljice se po malo povećavaju, jer primaju vodenih para padanjem kroz zrak na zemlju. Ako se je zrak jako ohladio, tada se vodena para izluči u lecima (kristalima) i mjesto kiše pada snijeg, a od snijega postaje opet voda snježnica. Leci snježni su lijepe šestouglate i šestozrakaste zvijezde sustava u kojem se voda ledi. Ako kaplja kiše prolazi kroz vrlo hladan zrak, da se pri tom sledi, onda pada mjesto kiše tuča ili grad.

Ako vlažni zrak dođe u doticaj s predmetima, koji su hladniji od zraka, tada se vodene pare uz te predmete pretvore u kapljice, a mi kažemo, da je pala rosa; a ako je pri tom toplota ispod ledišta, onda se ta rosa smrzne, a to je onda mraz. Da možemo izmjeriti, koliko kiše na zemlju padne, ima sprava, koja se zove kišomjer ili pluviometar. U bitnosti to nije ništa drugo nego limena posuda, slična lijevku. Gore je okrugla i zauzima površinu od pol četvornog metra, a može biti i manje. Ovakove sprave postavljaju se obično na polja, dvorišta ili vrtove jedan metar visoko od zemlje. Kiša, što u nutra napada, skupi se na dnu, te se svaki dan u 2 sata po podne — što je općenito utanačeno — salije u jednu staklenu posudu, na kojoj su zabilježeni kubni milimetri. Na ovoj posudi može se dakle očitati, koliko je kiše napadalo na tom prostoru u 24 sata. To isto vrijedi i za snijeg, tuču i soliku, koji napadaju u kišomjer. Množina oborina (kiše, snijega, tuče) na istoj okolici tečajem godina prilično je jednaka za svaku pojedinu godinu. Na kopnu su te množine stalnije, nego na morskim obalama.

Od prirodnih voda svakako je najčistija kišnica. Ipak sadrži ona u sebi ponešto prašine i kuhinjske soli, čega uvijek manje ili više ima u zraku; a u njega dođe iz mora, kada se pjeni, talasa i u opće giblje. Računaju, da u svakom litru kišnice ima oko 14 miligrama kuhinjske soli. Osim toga na svom putu kroz zrak upije kiša nekih plinova, a osobito ugljične kiseline. U mnogo napučenim i industrijalnim krajevima ima u kišnici dosta čađi i sitna ugljena, sumporne sukiseline i sumporne kiseline i to gdjekada do 70 mg u 1 litru.

U 1 litru vode kišnice ima poprječno:

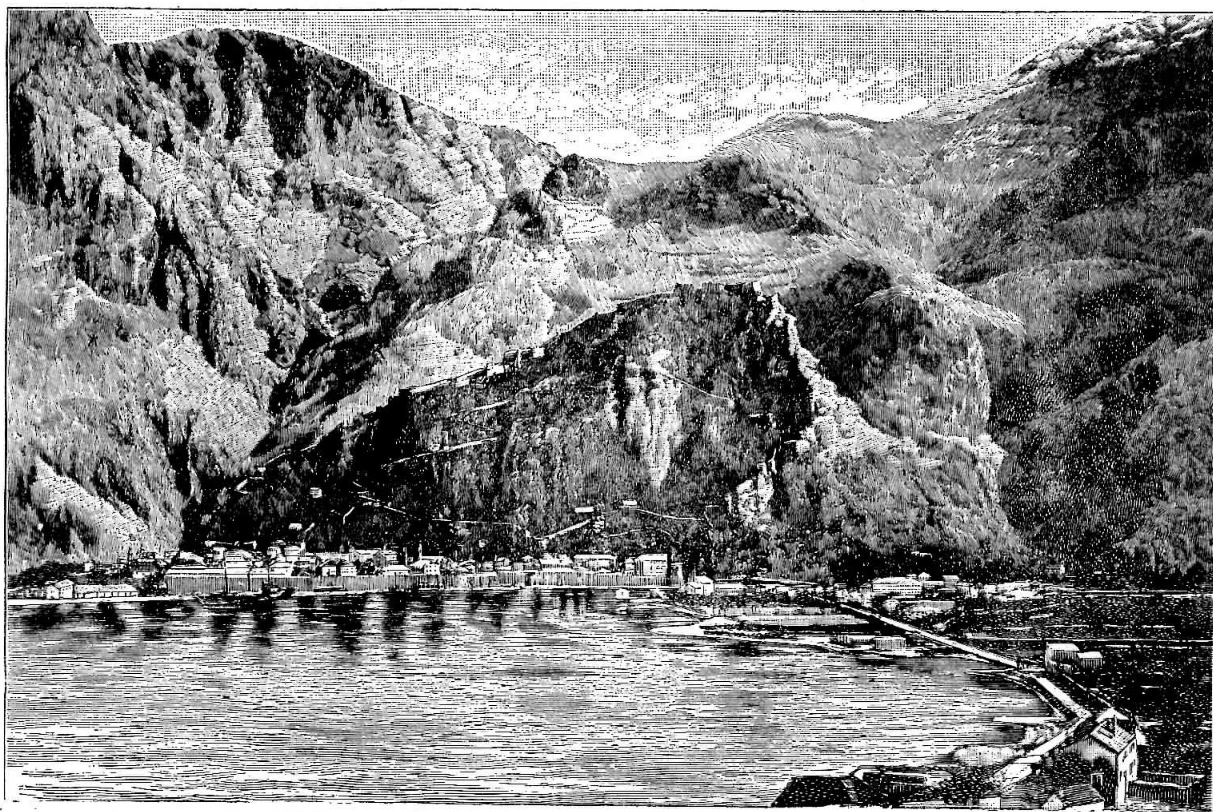
39.5 mg krutih nerastopivih čestica,
5.0 » vapna i magnezije,
6.3 » klora,
1.0 » ugljika kao organskog spoja
0.7 » dušika u opće,
0.07 » dušika u rastopljenim dušičnim solima,
0.2 » amonijaka i
0.22 » dušika u organskim spojevima.

Od plinova ima u kišnici rastopljena: kisika 30%, dušika 62% i ugljične kiseline 8%.

Čista kišnica istina jest bez boje ali je malo nagorka okusa, te nije za piće.

Od sve kišnice što padne na našu zemlju jedna trećina odmah ishlapi i vraća se kao vodena para u zrak; druga trećina teče na površini zemlje dalje i pravi jarke, potočiće, potoke, rijeke, riječine i jezera i mora, a samo jedna trećina prodire kroz šuplju i rahlu zemlju u nutarnjost naše kruglje zemaljske. Ta voda prodire tako duboko u zemlju, dok ne nađe na naslagu zemlje, koja vodu nikako ne propušta. Tu se ona skuplja i mjestimice prodire iznad te naslage te pravi vrela, koja otječu u jarke i potoke dalje. Najbolje vodu propušta pjeskovita zemlja, pa i sami kamen pješčenac. Pećinasto tlo ne propušta vodu, nego tu voda prodire na pukotine, kojima silazi u dubine podzemne. Oranica slabo propušta vodu, a najslabije ilovača, glina i laporasto tlo. Ako je dakle pod pjeskovitim tlom

naslaga ilovače, to će se voda na njoj skupiti, a jer obično ova naslaga nije uvijek ravna, nego leži koso ili krivudasto, onda će voda po njoj teći dalje kao i na površini zemlje, a time nastaju podzemne vodene struje.*) Ako je sad ta naslaga negdje presječena dolinom ili kakovim zasutkom, onda tu ta voda izbije kao vrelo ili izvor na površinu. Naginje li ovakova naslaga samo na jednu stranu, onda će vrela biti samo na toj strani brda; ako je pako naslaga prelomljena u srijedi, onda će izvori dobre vode biti i na jednoj i na drugoj strani brda. No ima i takovih vrela, koja postaju dizanjem ili rastenjem vode iz dubljine. Takova su obično topla vrela, kiseljaci i tako zvani arteški zdenci. No kao što god kod silaznih vrela, tako isto i kod ovih, mora da onaj predjel se ovo prepuni, onda voda preko njega teče ispod promočne zemlje. Tako može nastati više vrela s jednoga mjesta. Da su ova vrela u nekoj svezi poznaje se po tom, što ona jednako otječu, te ako jedno prosuši, presuše obično i druga. Tako zvani arteški zdenci (po gradu Artois u Francuskoj prozvani), nisu ništa drugo, nego takova rastuća vrela. Prostor, gdje se njihova voda skuplja nije ništa drugo, nego veliko jedno korito, u koje se skuplja voda s brda i planina okolice. Voda, što pritječe, pritište onu na dnu korita i sili ju, da se diže, gdje joj se za to prilika pruža. Ako se sada do dna takova korita turi cijev, naravno je, da će ova voda teško dočekati i po cijevi se dizati sve do vrha i isticati na polje. Ovakove cijevi moraju biti duge katkada

Tvrđa sv. Ivana u Boci Kotorskoj.

zemlje, sa koga se voda skuplja, više leži, nego što je vrelo samo, dapače kod ovih vrela još više, nego kod onih prvih.

Ovakova rastuća vrela mogu imati razne uzroke svoga postanka. Tomu može biti uzrok kakav zasutak, usov (lavina) ili pak spuštanje i dizanje kore zemaljske. Topla vrela dolaze obično iz velikih dubljina, a dižu se najobičnije pukotinama stijena. Nepromočna naslaga može imati oblik korita, pa kada

* Vidi opširnije razlaganje o ovim strujama u članku »Rašljač«, Hrv. Prosvjeta broj 2.

i po tisuću metara, ali se onda na njih obično dobiva obilno vode.

Ima i takovih krajeva, gdje su stijene više ravno položene, a ipak voda iz njih izlazi na površinu. To biva uslijed pritiska raznih plinova u zemlji naročito ugljične kiseline.

Gdje nema živih vrela, tu si ljudi kopaju zdence ili bunare. Od njih imamo u glavnom dvije vrsti: onakove, iz kojih se voda rukom grabi ili posudama izvlači i zdence na sisaljke ili šmrkove. Obični zdenci ili čatrnje nijesu obično duboki, te daju vodu, koja se skuplja odmah pod površinom zemlje. Ovakova

voda dosta je puta nečista, jer se ne pazi na čistoću ruku i posuda, s kojima se grabi ili izvlači; a može povući i nečiste stvari s površine zemlje, jer malo ide kroz zemlju, da bi se procjedila i očistila. Voda pako, koja se crpi iz dubljina zemlje, obično je čista, osobito ako su takovi zdenci uzidani i dobro zaštićeni, da ne može sa strane i s površine zemlje voda u njih dolaziti. Po selima, a osobito u šumskim krajevima, upotrebljuju rado za bunare šuplja debla od drveta. S početka ovo je dobro, ali morao bi se takov badanj češće mijenjati, osobito kad se opazi, da počne gnjiti. Za najbolje zdence drže tako zvane abesinske zdence. Ovo su željezne cijevi, koje tako duboko tjeraju u zemlju, dok ne dođu do vodene naslage. Sada udese na ovu cijev sisaljke, kojima se voda podiže gore i na polje izlijeva.

Kišnica dakle dolazi u zemlju i prolazeći kroz zemlju otapa sve, što se u njoj otopiti može. Zato zdenčana voda nije nikada tako čista kao kišnica, ali je stoga ugodnijega okusa, negoli nagorka i bljutava kišnica. Koliko i kakovih sve stvari ima rastopljenih u vodi to zavisi o geološkom sastavu dotičnoga kraja u kojem kiša pada, zatim o dubljini, iz koje voda dolazi; o pritisku, što ga voda na dnu čini i napokon i o samoj toploti vode. U vodi se brzo rastope kuhinjska sol, Glauberova sol i sadra, a ostale soli malo teže i to uplivom ugljične kiseline. Vruća voda rastapa ponešto i samo pećinasto kamenje kao što je granit i bazalt, koje se inače odlikuje svojom tvrdoćom i trajnošću. U blizini staja i ljudskih stanova dospijevaju u vodu čestice raznih otpadaka, zato nije dobro u njihovoj neposrednoj blizini kopati zdence.

Podzemna voda nije nipošto u dubini zemlje mirna, kao što se to obično misli, nego se pod zemljom nalazi razgranjeni sustav potoka i rijeka, kao i na površini zemlje. Ima tu voda mnogo jačih i širih, nego su rijeke na zemlji; ali samo sporije, polaganije teku. Poznavanje ovih vodenih struja pod zemljom potpomaže mnogo čim sigurnije kopanje zdenaca, a tomu poznavanju pridružuje se u veliko vještina rašljača.

Riječna voda t. j. ona, što teče jarcima, potocima, rijekama i riječinama još je nečistija nego izvor voda. U njoj je doduše manje vapna i željeza, ali je zato više organskih sastojina. I kišnica kada prolazi kroz zemlju primi u se dosta organskih stvari; ali jedan dio tih stvari se uništi uplivom zraka, koga u vodi dosta nevezana ima, drugi dio pako prolazeći kroz zemlju ustavi se tim putem. — Ovim prolazom vode u dubljinu zemlje kao kroz naravno cjedilo, ustave se organske čestice, naročito one, što spadaju carstvu životinja, a koje su uzrok i zametak mnogih bolesti i pošasti. Najgornja naslaga zemlje vrvi klicama takovih bolesti; ove dospiju u potoke i rijeke te se ovdje nevjerojatnom brzinom umnože. Tako se osobito rado širi sjeme od kolere po rijekama i riječinama. Srednjoj Europi uvijek prijeti u tom pogledu najveća pogibelj sa strane Rusije, kašto se to sada prigodom ovog rata opaža; stoga među prvima mjerama kod zarazne bolesti jest ta, da se zabrani piti vodu iz rijeka.

Mnoge stvari prima rijeka na svom putu, a osobito prolazeći mimo i kroz gradove u kojima ima raznih tvornica. U njih se slijeva razna nečistoća od gradskog stanovništva kao i od tvornica, te se na kraju grada ne može zamisliti nečistija voda od ove. Ali ove nečistoće kako su god obilno i naglo u vodu unišle, tako se i naglo iz riječne vode i izlučuju, tako da je ta voda u daljini od 10 kilometara onako isto čista kao i iznad grada, kad je u njega unišla. To dolazi upravo stoga, što u riječnoj vodi nema mnogo vapna, te je voda rjeđa, pa se iz nje ostale čestice lakše izlučuju. Ovo vlastito pročišćavanje riječne vode vrlo je važno s higijenskoga kao i s gospodarskoga gledišta. Sve nerastopive čestice u vodi malo po malo padnu na dno, dočim organske čestice se unište oksidacijom onoga kisika, što se nalazi u vodi, a koga vodi daju one zelene biljke, što u vodi rastu, od kojih su radi toga najvažnije alge. Mnogo ovome pročišćavanju rijeka doprinosi i sunčano svijetlo i to tako, da u prvom redu potpomaže stvaranje zelenila u biljkama i s tim skopčano izlučivanje kisika iz biljki, a drugo sunčano svijetlo direktno ubija sve kužne čestice, dokle god dopire.

Obzirom na tvari, koje se u vodi nalaze, govorimo o tvrdoj i mekoj vodi. Vidjeli smo, da u kišnici skoro niti nema krutih sastojina, u zdenčanoj vodi ima najviše ugljično kiselih soli, dočim riječna voda sadrži više krutih tvari od zdenčane vode, ali manje vapnenih soli. To je razlog zašto pralje uzimlju kod pranja rublja radije kišnicu ili riječnu vodu, nego zdenčanu, jer im je ova »tvrda.« Uzmemo li tri posude i u prvu nalijemo riječne vode, dakle s manje vapna; a u drugu kišnice, koja nema skoro ni malo vapnenih sastojina i napokon zdenčanu vodu, kao tvrdu Operemo li ruke s običnim sapunom u prvoj posudi, viditi ćemo, da se sapun pjeni i lako s ruke spere, a voda se malo zamuti. U drugoj posudi, gdje je kišnica, sapun će se vrlo zapjeniti i teško će se dati s ruku saprati, ali voda će se slabije zamutiti. U tvrdoj zdenčanoj vodi sapun se ne će ništa pjeniti, pa neka s njime mažemo po rukama koliko hoćemo, a u vodi vidit ćemo debele pahuljice, koje padaju na dno. Kod meke vode ruke

su nam bile glatke i meke, a kod tvrde opore i hrapave. Eto takovi su učinci kod pojedine vrsti vode.

Sapun je masnokiseli natron, koji se u vodi lako topi; a masnokiselo vapno i masnokisela magnezija ne tope se u vodi. Oni se iz vode izluče, ako se tu naprave, a to je baš slučaj kod pranja sa sapunom u tvrdoj vodi: masnokiseli natron + vapno daju masnokiselo vapno + natronove spojeve. Kada se ovako pomoću sapuna iz tvrde vode izluče sve vapnene i magnezijeve soli, onda naravno da voda postane mekom i sada se u njoj može sve prati. Ali ovakovo pretvaranje tvrde vode u meku nije praktično s dva razloga; prvo što se od onih izlučenih vapnenih soli rublje zamaže i ne izlazi iz pranja čisto, a drugo, što se pri tom troši sapun, koji se može upotrebiti za direktno čišćenje rubenine, a ne za pretvaranje tvrde vode u meku; jer tek u ovoj moramo ponovo sapunati, a da nam ruke ili rublje ostane čisto. Stoga je bolje i jeftinije, da u tvrdu vodu metnemo sode (ugljično kiselog natrona), koja pušta u vodi iz sebe ugljičnu kiselinu, a ova se spaja sa vapnom iz vode, koje kao vapnenac pada na dno, dočim voda postaje meka.

U predjelima, gdje je voda odviše tvrda (u Jurskom gorju) uzimlju za pranje ruku i sitnog rublja posebni sapun, u kojem ima nešto ceceljeve (oksalne) kiseline. Ova se kiselina spaja sa vapnom iz vode i pretvara ju u meku vodu, a na ruke ne djeluje tako žestoko kao kad se upotrebljava soda. Iz iskustva znamo, da se u tvrdoj vodi ne može skuhati grah, grašak, leća i bob, jer u njima ima posebna vrst bjelančevine zvane legumin, koji se s vapnom spaja i pravi spoj teško topiv u vodi. Stoga u takovom slučaju pridodaju vodi nešto sode, da odstrani vapno. Kad se dakle govori o tvrdoći vode, onda se tu misli samo na vapnene i magnezijeve soli. Razlikuje se trajna i prolazna tvrdoća. Prolazna je onda, kad su u vodi soli s mnogo ugljične kiseline, te prostim kuhanjem voda prelazi u meku; a trajna je tvrdoća onda, kad su u vodi solnokisele ili sumporokisele soli, na koje kuhanje nema nikakova upliva.

Veliki dio vode na našoj zemlji, kako je već prije spomenuto, sačinjavaju mora. Morska voda ima svoja posebna svojstva. U morskoj vodi ima svih mogućih stvari, koje se u opće i na bilo koji način mogu ma i najmanje rastopiti. U moru ima po svoj prilici svih počela, samo nekojih tako malo, da se to ne može ni zamjetiti. Inače voda svih mora skoro jednaka je sastava. U otvorenim morima sadrži morska voda poprečno 3.5% soli, a najviše od tih je naša kuhinjska sol. U 1 litru morske vode poprečno ima 27 grama kuhinjske soli, 4 grama klormagnezija, 2 grama sadre, 1.5 grama sumpornokisela kalija i 1 gram gorke soli. Ostalih soli ima vrlo malo osim bromnatrija, koga nađoše na 0.4‰ u litru vode. U morskoj vodi ima i zlata. Nema ga doduše toliko, da se može rukom grabiti, ali ga ima u jednoj toni (1000 kg) vode poprečno 0.05 grama. — Naravno, da je to malo i ne isplati se vaditi, ali kad pomislimo kolika su sva mora na zemlji, onda je i množina zlata u njima velika. Proračunali su, da u svim morima zajedno ima rastopljena oko tisuću milijuna tona zlata, a to je 126 puta toliko, koliko ga ljudi do danas na zemlji iskopaše. To je doista ogromna glavnica, koja učenjacima i poduzetnim ljudima ne da nikako mira, nego uvijek snuju i umuju, kako bi to blago iz mora izvadili. Ima izgleda, da će to jednom poći i za rukom.

I joda ima u moru, ali tako malo, da se ne da ni osjetiti. Ali u moru i na morskim obalama rastu neke biljke i te biljke hraneći se morskom vodom skupljaju u sebi joda u tolikoj mjeri, da se iz pepela njihova može vaditi. Tako pepeo nekih morskih biljki sadrži do pô postotka joda, iz kojega tada vade čisti jod, koji je kao lijek od velike važnosti. Tako nam je veliko more ipak neiscrpivo vrelo joda, pa i ne dobivali ga iz njega neposrednim načinom.

No za nas je svakako najvažnija obična (kuhinjska) sol, koju iz mora dobivamo. U toplim zemljama na obalama sredozemnog mora, iskopaju na obali morskoj široke, ali plitke jame sa ravnim dnom. Kad je plima, a i umjetnim načinom, ove se jame ispune vodom i izlazak zatvori. Uslijed sunčane žege voda u ovim slaništima brzo ishlapi, a sol se izluči kao lijepa bijela uleđena zrnca ili kockice. U vrlo hladnim krajevima, kao na Bijelom moru, puste morsku vodu da se uledi. Ovakov led je skoro čista voda, a sol je ostala u rastopini svojoj, koja je gusta i puna soli, te se iz nje isparivanjem sol lako dobije. Morska sol nije nikada potpuno čista, a boje je obično žutkaste ili crvenkaste. U morskoj soli poprijeĉno uzeto jesu ove sastojine: 98% čiste soli, a ostala 2% su razne druge primjese. Množina soli u morima ravna se po priticaju slatkih voda u njega. Tako u Crveno more pritiče malo rijeka, a uslijed svoga položaja u toplom podnebliu jako puno isparava, k tomu pako ima slabu svezu sa ostalim morima, pa je posve naravno, da će biti vrlo slano. I zaista u litri vode iz Crvenoga mora ima preko 40 grama soli. Slično je i sa Sredozemnim morem, koje u litri sadrži oko 38 grama, a Veliki ocean 35 grama. Istočno pako i Crno more imaju malo soli u sebi, kojih 5—18 grama u 1 litri, a to stoga, što se u njih mnogo rijeka salijeva. Jezera u vrućem pojasu sva su vrlo slana. To dolazi otuda, što vrlo brzo

i mnogo isparuju, te su prava slaništa iz kojih sol sama od sebe se ledi i izlučuje. Najslanije je Mrtvo more. Ono ima na 22% raznih soli u sebi, ali kuhinjske soli ima manje, nego sva ostala mora, dočim ima više drugih lako rastopivih soli. Tvrde, da se je iz njega obična sol već na dno izlučila, te nam predstavlja postanak solne naslage na zemlji. Najprije se izlučuje ugljično kiselo vapno (kao vapnenac), zatim sumpornokiselo vapno (kao sadra), a onda kuhinjska sol, iza ove ostale soli. Samo onda, ako povrh naslage onih zadnjih soli dođe ilovasta naslaga, onda će ove soli kao naslaga ostati sačuvane, inače obično ih kasnije voda razmoči i spere sa drugih naslaga. Stoga su vrlo rijetki krajevi na zemlji, gdje se nalaze sve naslage soli onako poredane, kako je gore navedeno. Svi veliki majdani soli postali su isključivo isparivanjem morske vode na tom mjestu, ali posve naravno, da je tome trebalo i hiljade godina. U našoj državi su najveći majdani u Galiciji i to u Bohniji i Viličkoj, gdje ima naslaga slanoga kamena debelih na 1400 metara, a za isušenje ovako silne naslage, računaju, da je trebalo kojih 15.000 godina.

V o d a p r o i z v a đ a n a z e m l j i o g r o m n e p r o m j e n e. Nije ni čudo, kada si predstavimo ogromnu masu vode, što je na zemlji, te kad pomislimo na vječno gibanje i kruženje te vode na zemlji. Svojom težinom, svojim gibanjem voda neprekidno na zemlji gradi i razgrađuje i stoga čini, da se mijenja lice površini naše zemlje. Neke te promjene bivaju upravo pred našim očima i u manjim razmacima godina, da ih možemo mjeriti; druge pako promjene trebaju dugih i dugih vjekova, koje nam geologija istražuje i objašnjuje. Stariji ljudi već za svoga vijeka na zemlji mogu doživiti i opaziti takove promjene u pojedinoj okolici, osobito gdje je vrela, potoka i rijeka. Vratimo se u takovu okolicu iza 25—30 godina. Ne samo ljudi što su skoro izmjenjeni, nego tražit ćemo koje vrelo, ali ga ne ćemo naći ; slijedit ćemo potok, ali ćemo opaziti, da se je prebacio na posve drugi kraj. A što bi bilo kad bi se povratili za tisuću i više godina? Sigurno ni svoje najdulje boravište ne bi mogli više prepoznati. — Većinu tih promjena na kori zemaljskoj izvađa voda, i to 1. kemijskim načinom po svojim svojstvima i 2. uslijed svoje sile ili snage t. j. mehaničkim načinom. Mehaničko djelovanje vode više je na površini zemaljskoj, a kemijsko djelovanje biva neprekidno koli na površini toli i unutarnjosti zemlje. Već smo prije spomenuli, kako kišnica prolazeći kroz zemlju sve rastapa, a ovo rastapanje potpomaže joj ugljična kiselina pa došla ova iz zraka ili iz rastvorbe organskih stvari ili dolazila ona iz vulkana podzemnim špiljama i pukotinama na putu, kuda voda prolazi. Ovo djelovanje vode slično ugljičnoj kiselini vrlo potpomaže i kisik, koji se u vodi nalazi. On na putu s vodom okisuje sve kuda prolazi, pa je tako uzrok novim rastvorbama i promjenama. Sve naše oranice i polja u opće postala su nakon mnogo vijekova iz pećina. Pogledajmo takovu pećinu ili kamen iz nje, pa ćemo vidjeti, da je drukčija iz vana nego iz nutra. U nutra vidimo njezin čvrsti sastav, složen iz tri rude, iz kojih se na pr. granit sastoji: glinenac, bjelutak i blistavac; ali na površini ne opažamo ni iz daleka onih sjajnih boja ovih sastojina. Osim toga na površini je kamen napuknut, krhak tako, da se pojedina zrna bjelutka dadu otkinuti. Tako se mijenja površina svekolikoga kamenja na zemlji. Ovako naboranu i izgrebenu površinu natapa kiša i sve, što može otopiti ili otkinuti, nosi sobom; a u tom joj osobito pomaže ugljična kiselina. Osim toga kišnica se zavlači u pukotine kamenja, a kad se u tim pukotinama smrzne, uslijed povećanja objama i ruši razara kamenje i s vremenom ga pretvara u prah i zemlju. Voda je dakle glavni uzrok raspadnuću i prirodnom satiranju i mrvljenju pećina i kamenja.

Ne samo da se pećine vodom mrve i raspadaju, nego se one uplivom vode pretvaraju i u nove rude, a osobito je važno pretvaranje ugljičnokiselih u kremičnokisele rude, kao što se to događa kod raspadnuća granita. Isto tako nastaje ovim načinom važno postajanje sumporokiselih ruda. Opće poznata jest rudača pyrit, koja je spoj sumpora i željeza, a ima lijepu sjajnu žutu boju, koja naliči zlatu, te se je već mnogi poradovao našavši je u polju ili na obronku brda, misleći, da je zlato. Uplivom vode pretvara se ovaj pyrit u sumpornu kiselinu i u sumporo kiselo željezo ili zelenu galicu, a ova se opet u ugljičnokiselim rudačama pretvara u željezni karbonat i druge sumporokisele rude. A sve ovo ne bi se događalo, da nije vode i da voda svuda ne ruje i ne nastoji, da dođe u niža mjesta i da ispuni svaku rupu i pukotinu. Naročito voda upravo stvara običnu sadru (gips), jer prolazeći kroz bezvodnu sadru (anhydrit) pretvara ju u običnu sadru. Bezvodna sadra može da upije vode četvrtinu od svoje težine, a pri tom joj se znatno uveća objam i time sobom pozatvara jamice i pukotine. I u praksi mi se okorišćujemo sa ovim svojstvom sadre bez vode. Ako ju vodom zamijesimo i tim tijestom ispunimo rupice i škulje u zidu ili u drvetu; sadra poveća svoj objam i osuši se i time potpuno začepi luknjicu. Ovo tijesto vrlo dobro služi i za modelovanje, jer izvrsno ispunjava kalupe.

Sve m i n e r a l n e vode su postale samo kemijskim djelovanjem vode, o čemu će kasnije biti govora.

Skoro važnije od ovoga kemijskoga djelovanja jest mehaničko djelovanje vode. Ovo djelovanje se osniva na gibanju vode, a jačina djelovanja ovisi o množini vode i o padu vode. Čim veća množina vode i čim je veći pad njezin, tim je i djelovanje jače. Ovo djelovanje pokazuje se time, da voda brijege dere i nosi sve, što joj smeta na njezinom putu. U tom djelovanju razlikujemo obično ove stupnjeve:

Kod brzine vode od 7.5 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom sitni mulj; kod brzine vode od 15 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom fini pijesak; kod brzine vode od 20 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom pijesak; kod brzine vode od 30 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom šljunak; kod brzine vode od 60 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom kamenje od promjera 1.5 cm.; kod brzine vode od 90 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom kao jaja veliko kamenje; kod brzine vode od 150 cm. u 1 sekundi nosi voda sobom veće kamene ploče.

Velike su mase krutih stvari, što ih ovako voda prenosi s jednoga mjesta na drugo, a time kao da nastoji, da na zemlji svu površinu pretvori u ravnicu. U običnom životu mislio bi, da se s ovim radom vode ne treba ni računati; da je to malenkost, koju ne treba ni spominjati, a ipak su upravo ogromne posljedice ovoga neprekidnoga rada vode. Tako je proračunano, da Dunav na godinu ponese sobom ništa manje nego 35½ milijuna kubičnih metara krutih stvari, naravno najviše zemlje i pijeska; rijeka Pad tekući Lombardijom prenese 11½ milijuna kubičnih metara zemlje; Themsa po milijuna, a orijaški Misisipi u Americi 211½ milijuna. To su doista ogromni brojevi, pa se posljedice takova rada kroz vijekove moraju znatno opaziti na površini zemaljskoj. — Isto tako su velike množine rastopljenih stvari u vodama. Tako na pr. u Rajni nalazi se u svakom kubičnom metru 200 grama rastopljenih stvari; a pošto u jednoj sekundi prođe Rajnom 2000 kub. met. vode, to u svakoj sekundi prođe i 400 gr. rastopljenih stvari, što u godini dana čini 4 milijuna tona, a svaka tona ima 1000 kg., dakle 4 milijarde kilograma. Sve ove rastopljene stvari dolaze u more, dočim se krute ustavljaju na dnu i to najprije najkrupnije kamenje, pa onda sitnije, a najsitniji mulj ide prema ušću svake rijeke. Ali i ono kamenje, što je ostalo na dnu, trlja i rulji se o drugo kamenje, koje se preko njega valja i tako se s vremenom sve pretvara u prah i sliježe k ušću. Tu na ušću sve se to ustavlja i pravi nove otoke, koji dotičnu rijeku razdijele u rukavce i time prave deltasta ušća, kakova su na Dunavu, Nilu, Volgi, Misisipiju itd. Iz toga dakle vidimo, da voda svojim mehaničkim djelovanjem ne samo da rastvara, nego i stvara nove otoke i krajeve.

I more radi dvojako. Najsnažnija sila morskog gibanja jest zapljuskavanje morske obale. Zapljuskavanjem svojim šiba more vječno obalu svoju i tako malo po malo ruši sve uz obalu. Naravno, gdje je obala zemljasta i slabija, to ide brže, a gdje su pećine i kamenje, to ide sporije. Kod zemljastih, slabih obala more si u kopno brzo krči put i tako postaju zatoni i zaljevi, u kojima strše klisurasti štrlici i grebeni, koji se ne dadu tako lako razoriti. More neprestano udara i o strme pećinaste stijene, samo što se kod ovih ne opaža tako brzo ovo djelovanje; ali što se ne uradi u sto godina, uraditi će se u tisuću i više godina.

Osim ovoga svakidašnjega zapljuskavanja silnije i jače djeluju morski talasi i burni valovi, koji svojom veličinom i snagom mogu prodrijeti duboko u zemlju. To se djelovanje opaža najviše na obalama Sjevernoga (njemačkoga) mora. Oni otoci, što su uz obalu toga mora nanizani, nisu postali od naplavljivanja, nego su oni ostaci obale, koju je more razorilo i razrovalo, a po svoj prilici tako je i s našim dalmatinskim i istarskim otocima. — Onu pako zemlju, što je more izruje s obale, baca ono na pliću, položitiju obalu, pa tako nastaju nasipi i mali uski poluotoci, poput jezika dugački. Ovi dugi poluotoci više puta zaokruže dio mora, pa tako nastaju zatvorena mora i jezera, koja se s vremenom mogu isušiti, te se time kopno povećava, kako to opažamo na obali Nizozemske.

Najveće promjene na površini zemaljskoj zbivaju se na dnu mora. Naravno, da to malo čudno zvoni, jer mi ne vidimo, što se tamo zbiva i stoga obično mislimo, da se tamo ništa ni ne događa. A tomu nije tako. Ta vidjeli smo, da morska voda ima mnogo mineralnih tvari u sebi rastopljenih, a k tomu pridolazi onaj bezbroj iz životinjskoga carstva, koji te promjene potpomaže. Sve kamenite naslage na zemlji, kako sadre, soli, vapnenca, tako isto škriljevca, ilovače i pješčenjaka očitim su dokazom, da je tu nekoč bilo more i da su postale iz morske vode. Isto onako, možemo reći, kako voda u prirodi mijenja svoj oblik i svoje mjesto, tako to biva s mineralnim česticama, koje su u njoj. No ne samo da to stvara i mijenja tekuća voda, nego svoj dio u tom radu doprinosi i kruta voda: snijeg i led. Kako to biva, već smo spomenuli prigodom smrzavanja vode i istakli, da je ogromna snaga, što ju pokazuje voda, raširivanjem svoga objama prigodom pretvaranja u led. Ta snaga ruši i raskoljuje pećine i malo po malo pretvara ih u pijesak i zemlju. Slično djelovanje tekućici vodi pokazuju i snježnjaci na visokim gorama, kad se osobito otapaju i ruše nemilice niz brda i doline i nose sve, što im je na putu. To su lavine u alpskim krajevima, koje su strah i trepet tamošnjih

žitelja, a da i ne spominjemo ono vječno i tiho pomicanje snježnjaka, kojim se prenosi kamenje pa i čitave pećine s jednoga mjesta na drugo.

Iz ove kratke predodžbe možemo uviditi, kolika je moć vode kod stvaranja i rastvaranja na površini i u nutarnjosti zemaljskoj.

III.

Iz dosadašnjega razlaganja može se razabrati, da vode u prirodi nema čiste t. j. vode bez trunka svake primjese. A ipak mi pijemo čistu vodu ili bar velimo, da pijemo samo čistu vodu, da kuhamo jelo u čistoj vodi, da si peremo lice u čistoj vodi, itd., a ipak čiste vode u prirodi eto nema. I zbilja je tako. Ali kad se govori o čistoći vode, onda se nikada ne misli, a i ne smije misliti na posvemašnju čistoću vode, nego se tu misli na onu vodu, koja je za stanovitu svrhu podesna. Voda za piće nije posve čista, suviše, da je takova, ne bi ju mogli ni piti, nego ona upravo mora da sadržaje stanovitu množinu stvari, samo te stvari ne smiju biti otrovne niti inače našem zdravlju škodljive, nego upravo te stvari moraju da uz hranu naše zdravlje potpomažu. To isto vrijedi i kod obrta. Ima voda, koje se izvrsno mogu upotrijebiti kod bojenja tkanina, a druge se ne smiju rabiti, jer bi se s njima sav rad pokvario. Tako je i dokazana činjenica, da vrsnoća Pilzenskog piva ne ovisi niti o tamošnjem ječmu, niti o hmelju, niti o načinu priugotavljanja, o svemu tome ne, nego o vodi, koja se tamo nalazi. Ta voda dakle dala je toliki glas i važnost tomu pivu, da je ono danas najbolje na svijetu. Pa ipak ta voda nije čista, nego jer sadrži nekih tvari, kojih druge vode nemaju, postala je tako važna i korisna u industriji pive. Stoga, kad se reče, da se voda mora pročišćavati, prije nego se u kakovu svrhu počne rabiti, onda se misli na njeno priređivanje, kako će toj svrsi odgovoriti. Takova pročišćavanja razlikujemo tri vrsti:

1. Mehaničko pročišćavanje;

2. onakovo pročišćavanje, gdje fizikalne promjene vode u obzir dolaze,

3. pročišćavanje kemijskim načinom.

Ako se kod pročišćavanja vode ide samo za tim, da se iz nje izluče što moguće više krute čestice, koje po svojoj sadržini i po svojoj težini lako na dno padaju, onda je glavno, da se takova voda u zgodnim posudama ostavi neko vrijeme na miru. — Te posude su veće ili manje, prema količini vode, ali čim su širega, prostranijega dna tim su bolje. Najprije padnu na dno krupnije i teže krute česti, pa onda sve sitnije i finije. Voda ostane gore, te se može polahko iz ovakovih posuda odliti i obično ovakova, kakova je, može služiti u industrijalne svrhe. Za kućnu porabu pako nije dobra, nego se mora još cijediti. Pod procijeđivanjem razumijeva se odstranjenje svih krutih čestica iz vode pomoću šupljikavih naslaga. Da se voda procijedi za običnu uporabu dostatna su cjedila sa velikim šupljikama; da se pako zaustave i sitnije čestice iz vode treba već naslaga sa sitnijim šupljikama, a za posve čistu vodu kao za piće, treba sitna cjedila, na kojima treba da se ustave ne samo krute čestice, nego i klice zaraznih bolesti (bakterije). Cjedila pune s ovim stvarima: pjeskom, ugljenom, asbestom, pečenom ilovačom, smrvljenim nepostaklenim porculanom, isitnjenim kamenom i finim pijeskom. Ove si stvari zaustavljaju iz vode krute čestice, te kroz njih teče čista voda, suviše ustavljaju se tu i klice životinjskih i bilinskih organizama. Duljom uporabom nakupi se u tim stvarima mnogo tih klica, pa onda valja cjedila dobro očistiti. Cjedila bi se mogla puniti i pamukom, spužvama, vunom, sitnim triješćem itd., ali sve ove stvari počnu u brzo gnjiti, te se stoga ne preporučuju. Osim toga ima cjedila udešenih od šupljikava stakla ili porculana, koja imadu oblik svijeća. Najobljubljenija su cjedila s ugljenom; a upotrebljava se drvni, koštani ugljen (spodium), krvni ugljen i plastični ugljen. Ovaj se pravi od drvnog ugljena, pilјevine i katrana. Ovo se sve dobro izmiješa, uobliči kao kugla ili polukugla, te dobro užari. Cjedila sa ugljenom ne samo što ustavljaju krute stvari iz vode i klice, nego oduzimlju joj i boju te razne mirise i to potpuno. Ovakova cjedila mogu dobro poslužiti u kućama i mjestima, gdje nema dobre izvor-vode, i dobrih zdenaca, gdje je već u prirodi voda procijeđena prolazeći kroz zemlju, naročito kroz pijesak. U gradovima danas su skoro svuda uvedeni vodovodi, jer se ne može toliko vode iz vrela i zdenaca ni dobiti na istom mjestu, koliko je velik broj stanovnika treba. Za vodovode, ako je ikako moguće, bira se najbolja izvor-voda; a ako ove nema, onda se vadi voda iz zemlje, koja se na velika uzidana i pijeskom napunjena cjedila pročisti.

Sve ove uredbe dokaz su samo, koliko je voda važan faktor u životu ljudskom i sve nam mogu poslužiti, da imamo za uporabu dobru, čistu vodu; ali pri svem tom, kad obladaju zarazne bolesti najbolje i najsigurnije je piti prekuhanu vodu, jer toplota od 100^0 uništi sve zarazne klice.

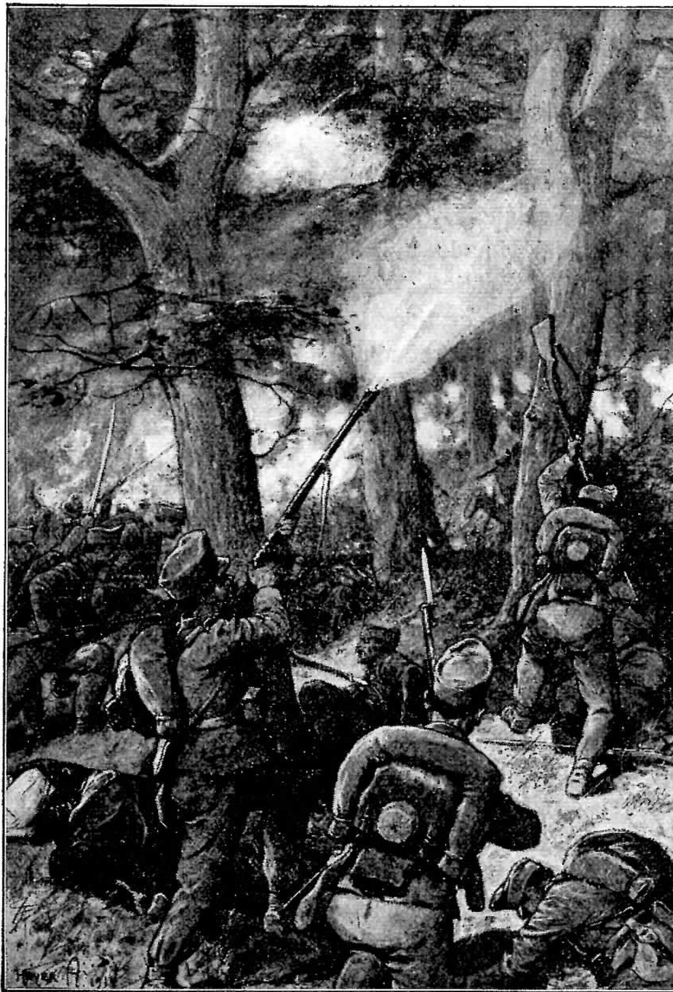
Najčistija voda je prekapana ili destilovana voda, jer u njoj ne samo što nema krutih česti, nego iz nje su izlučene i sve rastopljene stvari. Destilovana voda se dobiva isto onako, kako se kod nas rakija peče, samo mjesto šljivova koma, što se u kotao nalije, meće se voda, i što mjesto rakije, dobijemo destilovanu vodu. Ali ova voda nema upravo nikakove praktične ni vrijednosti ni uporabe, jer

nije ni za piće ni za kuhanje, no mnogo je troše apotekari, znanstveni kabineti i mnoge tvornice.

Kemijskim načinom čisti se voda samo u onim slučajevima, gdje se ide za tim, da se iz vode izluče stanovite stvari kao na pr. željezo. To se radi u tvornicama, osobito kod bojadisanja tkanina, gdje koja kovina ili sol može da pokvari svu boju.

Iza vode za piće danas su najvažnije mineralne (rudske) vode. One obično izviru iz zemlje kao topla i hladna vrela, premda u današnje doba dobar dio mineralnih voda, što u trgovinu dolazi, jesu stojina postale su važni lijekovi, te ih ljudi piju ili se u njima kupaju, a mnogi piju i kupaju se u njima.

Mineralna vrela bez dvojbe postaju tako, da njihova voda, prolazeći kroz zemlju, nadođe na pećine i naslage, koje se u njima otope i ponesu sobom na površinu zemaljsku. Dolazi li ta voda iz velike dubljine, onda je vruća; jer temperatura u dubljini zemlje na svakih 100 metara raste za 3^0 topline. — Vruća pako voda na svom putovanju puno lakše rastapa rude, nego što to čini hladna voda, što osobito vrijedi za kremičnu kiselinu. Ova topla vrela

Šumski boj sa Srbima kod Višegrada u Bosni. g. 1914.

umjetno napravljene vode. Mineralne vode se odlikuju tim, što sadrže u sebi mnogo mineralnih tvari; puno više nego što ih obična voda za piće u sebi ima, a osim toga neke su pune plinova, kao što je to ugljična kiselina ili sumporovodik. Mnoge od ovih voda, koje sadrže malo krutih čestica, a puno ugljične kiseline, postale su obična pića kod svakoga stola. To su tako zvani kiseljaci. Ali najveći dio mineralnih voda poradi svojih rudskih sa-

živi su svjedoci nekadanjeg vulkaničkog djelovanja na našoj zemlji, kao što ga još danas u pravoj slici nalazimo u »Narodnom perivoju« u Sjevernoj Americi i donekle na otoku Islandu.

Može se opaziti, da najveći dio mineralnih vrela sačinjavaju razmjerno kiseljaci; a njihova ugljična kiselina potiče od ugaslih vulkana. Ako je ovako kisela vodena struja još k tomu i topla, tada rastopi i ponese sobom mnogo vapna i kremične kiseline. Kad

se ovakova voda ohladi, izluči se iz nje veći dio tih sastojina, te napravi vapnenaste naslage, slično kao kotleni kamen u parnim kotlovima, a na ovakovim naslagama sagrađen je cijeli grad Karlove vari, koje su se izlučile iz tamošnjega topioga vrela. — Toplota mineralnih vrela je vrlo različna. Tako u Nauheimu voda je topla na 30.5°, u Emsu 40°, u Baden-Badenu 62.8°, a u Karlovim varima vrelo »sprudel« ima 73.2°. Najtoplije do sada poznato vrelo je u Tricherasu, u Venezueli, koje ima 97° toplote.

Vrlo zanimiv pojav kod vrućih vrela jesu v o d o s k o c i, šedrvani (po perzijskom) ili gajsiri, po najvećem izvoru na otoku Islandiji tako zvani. Ova vrela ne teku jednako, nego se voda u njima skuplja, pa onda velikom snagom od vremena do vremena izbacuju grdne mase vodene pare i vode. Najveće takovo vrelo je na Islandu i zove se Gajsir. Ima tamo osim ovoga još mnogo manjih gajsira, a najviše ih ima u prije spomenutom »Narodnom perivoju« u Americi, zatim na otoku Seelandiji.

Zanimlivo je, da mineralna vrela imadu uvijek jedan te isti sastav u pogledu rudnih čestica. Kad pomislimo koliko godimice izbacuju tih čestica iz utrobe zemlje, onda se doista ne možemo prečuditi, kako ogromne negdje moraju biti one naslage soli, otkuda ta vrela crpe svoju sastojinu. Tako vruća vrela u Karlovim Varima iznesu na godinu 1,400.000 kg. ugljičnokisela natrona (sode) i oko 2.5 milijuna kg. Glauberove soli iz nutrašnjosti zemaljske. Tako to biva svake godine, a ipak se analiza tih vrela od godine 1770. do danas nije ni u čem promijenila.

Mineralnih voda, kako je i naravno, ima mnogo vrsti, jer su različite i rude unutarnjosti naše zemlje. Među prve ubrajaju i n d i f e r e n t n a v r e l a. Ovo su vruća vrela sa vrlo čistom vodom bez rudnih čestica ili ako ih imadu, onda tako malo, da se skoro ni opaziti ne mogu. Takova su vrela kod nas Topusko; u Austriji Gastein, itd.. Ona su ljekovita, a dugo se nije znalo, otkuda im ta ljekovitost dolazi. Pokušavali su običnu vodu ugrijati na isti stupanj toplote, koji imadu i ta vrela; ali badava, ova voda nije liječila. Istom u najnovije doba dokazano je, da ta ljekovitost potječe od emanacije počela radija. Ta emanacija je plin, koji neprekidno izlazi iz spojeva radija, a posjeduje električna svojstva. Ovaj plin je u vodi rastopljen, poput ugljične kiseline u zdenčanoj vodi, ali u puno manjoj mjeri. Iz vode naglo se izlučuje, tako za 4 dana struji tek na polovicu prijašnje jakosti, poslije 4 dana samo na četvrtinu, iza daljnja 4 dana samo na osminu, itd., dočim je pri izvoru uvijek jednaka. To je ujedno i uzrok zašto onaj, koji se hoće liječiti mora ići u toplice i tamo se kupati, a ne koristi mu kući si donijeti one vode, jer tu ona onoga djelovanja više nema. No ovo djelovanje radija nije vezano samo na ova vrela, nego ga posjeduju i ostale naravne mineralne vode.

Od mineralnih voda ima najviše kiseljaka. To su hladna vrela, koja sadrže vrlo malo krutih čestica, ali zato mnogo ugljične kiseline. Radi svježega kiselka stoga teka zavoljeli su ju ljudi, pa se danas mnogo pije i sama i miješa s vinom, a budući da potpomaže probavu, stoga je dobar lijek za one, koji boluju na želucu. Na glasu je Gieshiblerska kiselica, zatim rogatačka; a u našoj domovini ima dosta kiseljaka sa vrlo dobrom kiselom vodom kao: Lasinja, Jamnica, Kiseljak kod Sarajeva, itd.

A l k a l i č n o-m u r i j a t i č k e vode imadu u sebi kuhinjske soli, a uz to sode sa mnogo ugljične kiseline i slobodne ugljične kiseline. Ovamo spadaju glasovita vrela Ems, Salters, itd. Ako je u vrelu Glauberove soli, onda su to alkalično-salinska vrela. Takova su glasovita vrela u Karlovim Varima, Franjinim i Marijinim Toplicama u Češkoj i dr.

Osobito su važne g o r k e v o d e, kojih mnogo izvire u Ugarskoj i Njemačkoj, a sve su dobri lijekovi. To su hladna vrela i ljekovita. Njemačka imadu nešto ugljične kiseline, a ugarska nemaju. Glavna im rudska sastojina jest sumporokiseli magnezij ili gorka sol od koje i imadu svoj gorki tek. U opće uzeto morska voda nije ništa drugo, nego gorka voda, u kojoj ima kuhinjske soli, a ne može se za piće upotrebljavati zbog ostalih svojih sastojina, ali zato za kupanje je ljekovita. — Mnogo ima na zemlji vrela, koja sadrže običnu kuhinjsku sol u većoj ili manjoj mjeri i zovu se s l a n a vrela. Njih ima toplih i hladnih. Ovo su sve ljekovite vode; a u kojima ima mnogo soli, služe za vađenje te soli ili za pravljenje sode. Kod nas najbliže takovo vrelo, iz koga dobivaju sol, jest u Bosni: Tuzla. Slana vrela obično imadu u sebi ponešto joda i broma, ali tako malo, da se to jedva opaža. No koja ga imadu više, ta su osobito ljekovita, kao na pr. kod nas Lipik u Slavoniji. Ima nekih slanih vrela u kojima se nalazi litijevih soli, a ta su ljekovita za neke teške bolesti, kao što su bolesti bubrega (Homburg, Wiesbaden).

Kako svuda u prirodi ima manje ili više željeza i željeznih soli, pa tako je naravno, da će biti i željezovite vode; jer voda prolazeći svuda kroz koru zemaljsku naiđe i na željezne spojeve, otopi ih i sobom ponese; a za pravo svaka voda, koja iz zemlje izvire ima bar štogod željeza u sebi, samo ga mi ne opažamo. Istom kad ga je dosta u vodi, onda se odaje po okusu i mi te vode zovemo željezovite. Željezovite vode opet mogu biti kisele (kao kiseljaci), alkalične (lužnate) i salinične (slane). Dok kogod ove vode pije kao lijek, ne bi smio kavu, čaj i voće jesti. Ova hraniva sadrže trijeslovne kiseline; a ova kad se spoji sa željeznim solima, napravi crni

talog. I sa vinom ovakove vode, dok malo samo stoje, pocrne. Ako ovakovu vodu na zraku dulje vremena ostavimo, izluče se iz nje pahuljice rđaste boje. To je željezni kis, koji se iz vode izlučuje. — Stoga, ako se ovakova voda razašilja u ljekovite svrhe, mora se dobro zatvoriti, da zrak ne može do nje, inače kako vidimo, željezo će se izlučiti, a onda kao ljekovita voda ne vrijedi.

Premda malo, ali ipak ima vrela, koja sadrže u sebi malo sičanove (arsenove) kiseline. Ovakova voda nije naravno za piće, nego samo za lijek. Takovo vrelo je u Bosni: Guberovo vrelo, nedaleko Srebrenice, koje sadrži 0.006 g sičanove kiseline u 1 litru vode; isto toliko ima i Levico voda, koju upotrebljavamo kao lijek.

Najzad ima mineralnih vrela, koja sadrže manje više u sebi sumpornih spojeva. Ovakova vrela se raspoznaju po tom, što zaudaraju po gnjilim jajima. Ovaj pako miris dolazi od sumporovodika, a to je plin, koji sastoji iz 2 dijela sumpora i 1 dijela vodika. Sumporovodik je otrovan, pa stoga nije dobro ovakove vode mnogo piti, ali radi neugodna mirisa, sigurno ne će se to činiti, nego onoliko, koliko se mora i koliko liječnik odredi. Ovakova vrela su vruća kao n. pr. Varaždinske Toplice i Ilidža kod Sarajeva, ali ima i hladnih.

O mineralnim vodama još bi se toga mnogo dalo govoriti, ali to već ne spada u opći opis vode, nego to su posebne grane razmatranja ovakih voda, koje su upravo kao dar Božji iz prirode same, da nam uzmognu popraviti narušeno zdravlje i tim ugodnijim učiniti i onako mukotrpni život na ovoj zemlji. Isto tako neiscrpiva su daljna svojstva vode u pogledu kemije i fizike, te vode u odnošaju prema svijetlu, zvuku i elektrini i napokon njezin utjecaj na životinjstvo i bilinstvo.

U početku već smo rekli, da je Bog kod stvaranja svijeta stvorio najprije vodu i zemlju, a tim je sam pokazao, da mu ovakova zemlja bez vode ne bi mogla ni postojati. Ljudi su važnost vode i brzo upoznali, a niko nije bolje odlikovao vodu, kao stvar na zemlji, nego sam naš Spasitelj, koji se dao u vodi (Jordanu) krstiti i to s vodom, a i odredio time, da mi kod toga važnoga i svetoga čina upotrebljavamo vodu. Nema danas čovjeka, koji išto pojma imade o uređenju naroda na zemlji, koji ne bi mogao znati, kolike važnosti su mora, jezera, rijeke i vrela.
Ta to danas čini bogatstvo jedne države, pa stoga nije ni čudo, da su zbog ove ili one obale nastali krvavi ratovi i sukobi država i naroda. More, rijeke i jezera cijeni danas industrijalac vrhu svega, jer mu je u mnogočem materijal za njegovo poduzeće, a s druge strane, jer mu pruža jeftinu silu. Vodu danas cijeni trgovac, jer mu je najjeftiniji put za dovažanje njegove robe; rijeke i mora cijeni danas vojskovođa i državnik, jer su mu prirodna međa i obrana domovine. Vodu cijeni svatko, tko radi, da si nakon umora nesnosnu žeđu ugasi; nju cijeni svako, ko čistoću ljubi, te se svaki dan umiva i kupa; — a da i ne spominjemo kuhanja jela i raznih pića.

Nije stoga čudo, da su narodne pjesme i poslovice izražavale ono, do čega je narod u svojem iskustvu o vodi došao, pa ih stoga imamo sa dubokim značenjem, kao: »Voda opere sve, do crna obraza i pogana jezika.« — »Tiha voda brijege dere.« — »Vatra i v o d a dobre su sluge, ali zli gospodari.« — Umoreni i žedni putnik traži »hlađane« vodice, a potočić »žubori«, sitna kiša »sipi«, a krupna »rominja« i »lijeva ko iz kabla.« Sve su to pridjevi i glagoli, koji spadaju samo vodi i nikojoj drugoj tekućini ili stvari.

Glatka površina mora i jezera od uvijek je ljude privlačila, da se na njoj umire i razblaže, pa stoga i kaže pjesma: »Jezero blago, tiho...«, a rijekama i vrelima od uvijek su bolne duše izražavale svoju bol i tugu, a zaljubljenici svoje osjećaje, kao u ovoj što zaljubljeni momak zove u pomoć rijeku:

»Dunave, Dunave, prevezi me prijeko,
Ta hej, da ja vidim moje lane lijepo.«

Naravno, da Dunav ništa od toga ne zna, ali njemu je lakše, kad na obali njegovoj iz sveg glasa dovikuje svome zlatu ove riječi i njemu, gledajući onaj široki, silni Dunav — odlahne u duši. — Kome da ne osvaja srce i dušu neizmjerna morska pučina, kojoj je i naš slavni Preradović posvetio ove neumrle retke:

»More divno, more sveto,
»Pred nami se širiš eto,
»Kao tajna kob.«

Bistra gorska vrela sa svojom idiličkom šumskom okolicom od uvijek je narod štovao kao neka posebna posvećena mjesta. Tu je on u svojoj mašti odredio prebivalište krasnim vilama u obliku djevojaka, gdje tu na vrelu svoje kolo vode, tu si umivaju svoje anđeosko lice, pletu svoju dugačku kosu i pjevaju zamamljive pjesme.

Svaka zemlja ima svoju rijeku, koja joj neko obilježje daje, a narod ju spominje kao svetinju. — Bugarin se sav uznese, kad čuje onu:

»Šumi M a r i c a okrvavljena,
Sjedi djevica, tužna, ranjena.«

Nijemcu je svetinja Rajna, kao i Englezu njegova kratka, široka Themsa pa stoga zaključimo i mi ovo naše razmatranje s našim ponosom, s našim hrvatskim rijekama i s našom hrvatskom himnom:

»Teci Savo, Dravo, teci,
Nit ti Dunav silu gubi,
Kud li šumiš svijetu reci:
Da svoj domak Hrvat ljubi!«

Ferdo Rožić:

Deželićevi romani.

Dr. Velimir Deželić napisao je pet romana, — ali poput mnogih drugih romanopisaca i Deželić je tek poslije omanjih pripoviijesti perom svojim jače i snažnije potegnuo, da izgradi čitavu zgradu romana. Nekako slično čini se, da tu biva, kao što kad ptiče poletarče pokušava svoja krilašca, pa najprije polijeće od grančice do grančice, i onda tek, kad osjeti krila svoja dovoljno jaka, poleti najprije na obližnje drvo, pa na kraj šume, pa preko polja, pa preko zemalja, pa i preko mora.

Jer doista, roman je kao što obično more: i široko i duboko, i mirno i burno, i tiho i bučno, i bistro i mutno, i svijetlo i tamno, i sunčano i oblačno, i zvjezdano i bez zvijezda, i milo i nedrago, i veselo i neveselo i divno i grozno, sa stotinu čara, sa stotinu tegoba, sa stotinu pogibelji. Koliko puta puca ono kao grob mnogoj krilatici! Sretno ga preletjeti mogu samo prokušana snažna krila.

Dr. Deželić pokušavajući se mlađanim lijetom od jedne do druge omanje pripovijesti, u svojoj autokritici nije se prevario, kad se iza toga zaletio na široku pučinu romana.

Već »Mijat«, pripovijest, što ju je Deželić napisao u 22. godini svojoj i štampao u bečkom almanaku »Zvonimiru« 1886., dokazuje ispravnost vlastitoga suda. Kao mlađan soko vinuo se mladi Deželić te na svojem junaku Mijatu Crniću, hrvatskom đaku bečke univerze, rekao bih, instinktivno orisao karakter cijeloga svoga naroda: darovit a nestalan, junačan a neustrajan, plemenit a nesretan. Karakterne crte zarezane su oštrim nožem čiloga realizma. Mladi pripovjedač zrelim pogledom gleda đačke prilike u Beču te političke i književne prilike u Hrvatskoj, zgodno ih upliće u svoju fabulu, pa tako sve u svemu — osim neznatnijih nedostataka — sastavlja uspjelu cjelinu. — Kasnija je, ali nešto slabija crtica »Sa sela« (Prosvjeta, 1895.), — no ni ta, kako je god opsegom mnogo manja, nije bez dva tri izvrsna detalja. — S više takovih detalja, i u cijeloj svojoj strukturi skladnija je pripovijest »Dorina« (Prosvjeta, 1897.). Likovi prijateljice Nele i Dorine ne će više tako lako iščeznuti ispred očiju čitateljevih. Pa ni gdjekoji neobjašnjen dijelak radnje ne će nam smetati, a da nam se u duši iznova ne pojavi onaj ugodni osjećaj, što ga osjetismo čitajući prvom ovu ispričanu zgodu. — Za njom ne zaostaje ni »Biserka«, u pointi svojoj uistinu pravi biser. Isto je tako fino, upravo majstorski pointirana i crtica »U grimizu osvića« (Prosvjeta, 1901.) Sva je Padova u cvijeću i svili. Dočika dužda. Tko će ga pozdraviti? Jedan slušač padovskoga sveučilišta. Govorio je zlatousno. Zanese dužda i svu mu sjajnu svitu. Dužd mu proriče sjajnu budućnost. No sve čestitke nijesu mu godile ko čestitka jedne djevojke, zvane Judita — čestitka hrvatskim jezikom. Tada je bio najsretniji on, naš pjesnik »Judite«, naš — Marulić. Nitko nije otmjenije proslavio četiristogodišnjicu hrvatske umjetne knjige do Deželića ovom umjetničkom crticom.

Osim toga napisao je dr. Deželić i više drugih omanjih pripovijesti i crtica što po drugim nekim listovima što po koledarima (»Slijepac«, »Proljetni zvuci«, »Parija«, »Vanitas vanitatum«, itd.), od kojih su jedne više druge manje uspjele, — ali u skupnosti svojoj sve bijahu jasnim znakom, da je u njihova autora snage i za veće umjetničke tvorine pripovjedalačke naravi. Lakoća u pričanju, smisao za ljepotu forme, dostatna sila fantazije, jasan pogled u svijet i događaje u njemu, spretno iznalaženje predmeta, sve te sposobnosti morale su ga povući dalje od malenoga predašnjega rada. Osobito ono posljednje: iznalaženje dobroga objekta. Deželić je nalazio objekat za svoje pripovijesti na različitim stranama ljudskoga života: na polju domovinskih radosti i žalosti, u tihom zatišju obitelji, u odnosima prijateljstva i ljubavi, u ispitivanju opće vrijednosti čovječjega živovanja, itd.

A sve mu se uzete radnje zbivaju u sadašnjosti, — osim jedne, i to one ispričane crticom »U grimizu osvića«, kojoj se radnja zbiva u prošlosti. Značajno je pak za Deželićev dalnji rad, da je baš ta crtica po obradbi svojoj najuspjelija. Istina, ne može se nikakvom sigurnošću ustvrditi, da je uspjelost ove historijske crtice ujedno i djelovala na pravac dalnjega Deželićeva rada, — ali to stoji, da su Deželićevi romani doista svi historijski.

Po historijskom svome predmetu četiri su romana (»U burii oluji«, »Prvi kralj«, »U službi kalifa« i »Hadžibova kob«) građena građom iz hrvatske povijesti, a jedan građom iz povijesti rimske (»Car Dioklecijan«).

U hrvatskoj povijesti malo ima slatkih i ugodnih časova. Većina ih je gorkih i teških. Za kojima je Deželić posegnuo u času, kad je planuo željom i voljom da piše hrvatski historijski roman? Prema plamu njegovih patriotskih osjećaja misao ga vodila ne na one stranice ili poljane hrvatske povijesti, nad kojima vise tmurni oblaci, nad kojima suzi tuga i žalost, nego na poljane rasvijetljene sjajnim sunčanim svijetlom. Ovamo ga je genij zvao znajući, da će tu naći ognjište, gdje će njegova patriotska vatra moći ne samo nesmetano dalje plamtjeti, ne samo jačati

i širiti se, nego i naći dovoljno pobudne snage za izdašan stvaralački rad.

Takovo doba bilo je doba naše banske samostalnosti, takovo doba bilo je ono doba, kad se kao mlado sunce rađalo naše kraljevstvo; takovo doba bilo je doba naše kraljevske samostalnosti. Pa i ako je to doba u mnogom čemu historijski još neobjašnjeno; i ako je ono u tom pogledu nešto neprozirno, tamno, Deželić ga je rasvijetlio svijetlom, što se siplje iz njegove umjetnosti.

Neosporiva je vještina Deželićeva u započimanju romana. Odmah prve stranice jesu kao zlatan ključ, štono otvara velika, pomno izrađena vrata, kojima se ide u ponutricu osobite građevine. Duh čitatelja, koji je, prije nego što je bacio pogled svoj na te propileje romana, bio ravnodušan i miran kao mirna površina tiha jezera, sada se najednom ustalasa vjetrom nemirna zanimanja. Čitatelj više nije ravnodušan, čitatelj više nije miran. Ne, on više ne može da tako lako pusti knjigu iz ruke.

Usred vedra sjaja svečanosti, koju knez Braslav slavi zato, što mu je franački kralj dozvolio sjediniti Panoniju sa svojom Posavskom Hrvatskom, ukazuje se na azurnome nebu oblak s tihom grmljavinom: dok naime sve titra od slave, razgovaraju Tihomil, mladi Hrvat iz bijele Hrvatske, i Mironja, posavski župan, te u razgovoru svome daju oduška ljubavi i bolu, što se Braslav tako podaje franačkome gospodstvu. A ujedno se već tu odmah na početku upaljuju prvi plamečci ljubavi između Tihomila i Milene, plamečci, što će se kasnije razviti u lijepi plamen, — ali će ga vijati strasni vihor Nijemca Gottschalka. Tako »U buri i oluji«, — dok u romanu »Prvi kralj« mladi Berislav, sin Tihomilov, svojim karakterom, što ga je auktor odmah s prva s nekoliko riječi označio, unosi nesklad u veliko slavlje Tomislavljeva krunisanja, te time izmamljuje prvu klicu zanimljiva očekivanja, kako će se radnja dalje razvijati. Time pak, što Berislav, u jednu ruku radi strasti, baca svoje poglede na seosku djevojku Cvijetu, a u drugu ruku što rad pohlepe za krunom baca poglede na Jelenu, kćer kralja Tomislava, zanimljivost još raste. A nije li u ostala tri romana početni zaplet jednako tako vješto izveden, potrebna mu se čvrstoća ipak poreći ne da. Veoma je naime interesantna situacija, u koju pisac već prvim recima romana »U službi kalifa« stavlja mladog hrvatskog plemića Strezinju dovedavši ga pred čarovnu Kordovu na velebni most preko rijeke Quadalquivira. Isto je tako privlačiv početak i u »Caru Dukljaninu«, kada čitatelj gleda, kako umire slabi car Numerijan, a nad njegovim smrtnim logom kako se uzdiže zvijezda Dioklecijanova.

Otvorivši tako vrata pa uspinjući se dalje i prelazeći iz jedne prostorije u drugu, t. j. napredujući u čitanju i promatrajući čitavu zgradu romana Deželićevih, općenit je utisak ugodan i sladak. Ono, što čitatelj traži prihvaćajući se takove knjige, doista i nalazi. Nalazi ljupke duševne zabave. Deželiću je uspjelo svoje romane u cijelostima njihovim začiniti kao nekim mirisnim mirodijama.

Osim toga, što je razlog tome uopće u toplu i mekanu pripovijedanju Deželićevu, razlog je tome još i taj ponajglavnji, što Deželić ne samo umije početni zaplet dalje dobro razvijati, nego što u svezi s glavnom radnjom i s glavnim zapletom znade duhovito zamišljati i nove zapletaje, i nove radnje, i nove situacije, pa tako građu svoga romana sve više širiti. Ovi novi zapletaji, ove nove radnje čine mi se kao jaki mramorni stupovi, na kojima počivaju pojedini dijelovi čitave zgrade.

Kako li se zgodno u romanu »U buri i oluji« širi radnja time, što Nijemica Gertruda ljubavnim spletkama nastoji za sebe predobiti vrijednog Tihomila; pa utamničenjem staroga Vuka, pa zavjerom protiv kneza Braslava, pa ratom protiv Madžara, itd. U »Prvome kralju« prirođeno se širi radnja n. pr. borbom latinaša i glagoljaša, a u »Caru Dioklecijanu« ljubavlju Dioklecijanove kćeri Valerije prema plemenitome kršćanskome vitezu Jurju, pa mržnjom Cezara Galerija na Jurja, pa progonom kršćana itd. Slično u romanu »U službi kalifa«, gdje je častohleplje Hrvata hadžiba Waddhe el Ameri, vođe hrvatske tjelesne straže arapskog kalifa, nepresušni vrutak novih situacija, kao što i ljubav Strezinje prema Muslimki Fatimi. — Samo se rijeđe desi (»U službi kalifa«, »Hadžibova kob«), da nastala nova radnja nije dosta prirodna ili da je od slaboga materijala. — U ostala tri romana teško se namjeriti i na rijetke takve slučajeve.

A kao što su u zgradi pokraj stupova različite prostorije, tako se oko nekoliko takih glavnih radnja nalaze ostali dijelovi autorova pričanja, razdijeljeni u mnogobrojne odsjeke. Od preko stotine njih jedva da sam našao jedan ili dva, koji nijesu tehnički korektno završeni, to jest, koji nijesu završeni takovom radnjom, štono po naravi svojoj može da se dulje razvija, pa dok se ona u svom pravcu razvija i traje, pisac može da započne ili da nastavi koju drugu radnju, te istom kad ovu na pravom mjestu prekine, može opet da prihvati onu prvu, da ju prikaže, kako se bila dalje razvijala. Kao što rekoh, Deželić je i u tom tehnički dotjeran, — osim jedan ili dva slučaja. Tako na pr. ne svršava dobro XVII. odsjek romana »U službi kalifa«. Kada Fatima i hadžib Wadha ne nađoše Strezinju u tamnici, nije se sada taj odsjek smio završiti s tim pukim negativnim re-

zultatom, s tom pustom neizvjesnošću, — nego je hadžib imao odrediti, što da se nakon toga učini, a pisac bi potom mogao pustiti, neka se ta odredba vrši na svoj način, te međutim započeti ili nastaviti koju drugu radnju. — No dok su takovi slučajevi nada sve rijetki, u drugu ruku nema upravo nijednoga slučaja, gdje bi koji odsjek bio u slaboj ili u nikakvoj svezi s ostalom građom, onako možda samo prikrpan kao kaki pannus purpureus. Makar i nije gdjegdje dovoljno motivacije, ipak se sve radnje nalaze u međusobnu odnosu, sve su među sobom svezane vezama jednoga svijesno učinjenoga jedinstvenoga plana.

Za konstrukciju dakle romana, za sastav glavnih dijelova u organičku cjelinu ima Deželić sigurnu ruku.

U établissementu, u detaljima ima s obzirom na uspjelost izvedbe varijacija.

U historičkim romanima svakako treba da se osjeća dah, miris, vonj onih prošlih dana, u kojima se radnja događa.

U Deželićevim romanima ima ovoga daha starine.

Dahom hrvatske starine odiše žrtva poganskoga žreca bogu Svetovidu Porevidu, te vrlo lijepo orisana žetva djeda Zelebora sa ženom svojom Želislavom i djecom Nosimirom, Vitomirom, Vilanom, Ljutom i Dragom; drevna vremena raspoznaješ po onim kulama i gradovima te po njihovim debelim zidovima i dubokim tamnicama; osjećaš ih po zaprašenim putnicima pješacima, po svetom djedovskom gostoljubiju; po lovu sa sokolima, po varenim travama i ljubavnim napicima, te po znatnom broju drugih pojedinosti. Tako je to evo primjerice u romanu »U buri i oluji«. A u »Caru Dioklecijanu« prenosiš se u rimsko-pogansko i u rimsko-kršćansko doba, bilo da se krećeš po rimskom logorištu pred Kalcedonom ili u Meziji po bojištu usred vojnika s kacigama i dugim kopljima; bilo da pobožno prisustvuješ kršćanskim agapama ili da izdaleka gledaš zgražajući se nad poganskim bakanalijama, bilo opet da promatraš, kako flamen dialis stupa k žrtveniku, na kojemu plamsa žrtvena vatra, ili kako se u Rimu miče trimfatorska povorka s ponosnim bjelcima i s bezbrojnim trofejima. — Sasvim je opet drugi milieu u romanima »U službi kalifa« i »Hadžibova kob«. Tu čuješ, kako šumi Quadalquivir i na njegovoj obali kako šušti lišće mirte i oleandra, pinije i paome, topole i lovorike; tu možeš da vidiš kako u zlatnim posudama na mramornom stalku gori mošus, i kako se prostiru ćilimi i perzijski sagovi a po njima haremske gospođe; tu možeš da se diviš mramoru i zlatu, ebanovini i četrunu u kordovskoj džamiji ili u kalifovu dvoru Alkazaru; tu ti dopire do ušiju i glas mujezina se munare: Esse lamu alejke ja resulallah.

Sve je to ukusno — kao skupocjeno pokućstvo — porazmješteno prema stilu glavnoga nacrta, bilo prema stilu staro-hrvatskom, ili grčko-rimskom ili arapskom.

Ali ima i nestilizovanih dijelova, pa i očitih anakronizama. Nijesam prijatelj arheoloških rasprava u pripovijestima i romanima, ali radi samoga stila i po tom radi veće plastičnosti treba svakako o svakoj konkretnoj jedinici podati jasnu i konkretnu sliku, a to se može samo točnim stvarnim oznakama, stvarnim opisima i slikovitom scenerijom. Govoreći o odijelu bilo hrvatskog velmože bilo hrvatskog seljaka, ili o gozbi velikaškoj, ili o kraljevskoj kruni, o kraljevskom dvoru, ili o privatnoj kući hrvatskoj ili rimskoj ili arapskoj, sve bi to trebalo bilo stvarnim oznakama primjereno označiti. Ako se to mimoiđe ili ako se samo općenito nešto kaže, onda si običan čitatelj sve to na današnju zamišlja i predočuje, a na uštrb plastične stilizacije. A anakronistički zvoni, kada pisac današnjim načinom govori n. p. o »sjedinjenju hrvatskih zemalja« ili o tom, kako valja koga »preporoditi u Kristu«. Osim toga dobro bi bilo, kad bi izostali i neki obični, trivijalni izražaji, što baš danas najjače živu u ustima našim. No uza sve to osjeća se dobro dah starine. Dah starine prevladava.

Govoreći o plastičnosti pojedinih scena mnogo bih manje mogao ispisati prostora navodeći neplastične scene nego navodeći scene plastične. Osim nekoliko slučajeva Deželić uopće piše plastično, tek jedne su scene plastičnije od drugih. U tome se između mnogih osobito ističe XXX. odsjek romana »U buri i oluji«, kada Stipe iz Jasenovca izdaje braću svoju knezu Braslavu, a u isti čas bijesni na polju silno nevrijeme; ili onaj prizor, kad se kneginja Gertruda sastaje s luđakinjom u vrtu, i kad ide u katakombu. Plastično je ispripovijedan i Cvijetin grijeh (»Prvi kralj«) i onaj prizor pred crkvom, kada narod hoće na Cvijetu da navali radi toga grijeha. S ovim se prizorima u plastičnoj izradbi može mjeriti prizor, kad se (U službi kalifa«) kalif Hešam tuži svojoj Aiši radi svoje sudbine, ili kada Hadžib Waldha izlazi noću kao prosjak iz Alkazara, da čuje, što svjetina o njemu govori. Za ovima ne zaostaju ni mnogi prizori u »Caru Dukljaninu«. Tako prizor, kada u šatoru bolesnomu caru Numerijanu gasne život, a nad njime stoji tast mu Aper vrebajući za njegovim grimiznim plaštem; ili kada Gorgonije i Dorotej ne će da žrtvuju bogovima; ili kada Valerija, Dioklecijanova kći, nakon teške neodlučnosti ipak žrtvuje. A ne samo plastična nego i vrlo dramatična je gesta, kojom Dioklecijan i vlastitu kćer tjera u tamnicu. U toj gesti najjasnije se očituje i karakter Dioklecijanov, karakter, koji gazi i

preko vlastitog svog poroda, kad se radi o državnim interesima. Nijedna druga gesta, nijedan drugi čin nije tako jak i značajan kao ovaj, — premda bi, moram istaknuti, trebalo više takovih snažnih crta, da nam slika Dioklecijanova bude jasna i da ne bude oko njegove ličnosti pramena magle, pa makar bio taj pramen i tanak. Niti Galerijev karakter nije izrezan oštrim crtama. Premalo je u njega vlastite inicijative. Gotovo kao makinom pokreće njime njegova majka Romula. Jasniji je karakter u Valeriji, jasniji u kršćanskoga viteza Jurja, a još jasniji u lakoumne Glicere i pomenute zle žene Romule. Općeno govoreći, Deželiću bolje uspijevaju loši karakteri nego dobri, plemeniti, i od onih loših opet loši, ženski karakteri. Medu svim licima sviju pet romana najsavršenije je izdjelan karakter strastvene Nijemice Gertrude, žene hrvatskoga kneza Braslava. Čitatelj ju gleda pred svojim očima kao u pô bijela sunčana dana. Vidiš joj svaki pram kose, kuda je zakrenut, svaki plamsaj oka, svaki nabor odijela. Već nije tako njezin kontrast, čestita Milena. Još je slabiji vrijedni Tihomil. To je junačan mladić, to je bojnik, koji se ne jedamput ogledao u kreševu; a u drugu ruku to je premekano čeljade, kao stidljiva djevica često bez potrebne snage, da sam nešto hoće, da sam nešto zrelo prosudi. Kao da su u njemu dvije duše, koje se ne mogu sliti sasvim jedna u drugu. Potpuni je njegov pendant Strezinja (»U službi kalifa«, »Hadžibova kob«). Kako li je već bolje ocrtan nevaljani sin Tihomilov, Berislav (»Prvi kralj«)! U istom romanu među ženskim licima karakter seljačke djevojke Cvijete, koja je zavedena pogriješila, uspjeliji je od uzornih velikaških kćeri, od Zlate, kćeri Tihomilove, i Jelene, kćeri kralja Tomislava, i ako se ne može reći, da crte tih djevojaka nijesu jasne. Slično je i kod onih najglavnijih lica, nosilaca glavne radnje, kod Tomislava, Braslava i hadžiba Wadhe. U Deželićevu idealu Tomislavu nijesu karakterne crte tako oštre kao u Braslavu, koji se koleba između dobra i zla; a u Braslavu opet ne tako kao u Wadhe. Wadha je rođen Hrvat, ali kao vođa kalifove tjelesne straže u Kordovi i kao hadžib, prvi doglavnik kalifov, to više nije Hrvat, to je pravi lukavi i častohlepni Arapin, koji ne preda ni pred kakvim činom, samo da udovolji svome častohlepliu.

Izgrađujući svoje karaktere Deželić je prošao svu ljestvicu ljudskih čuvstava, i sve nianse njihove. Mržnja, ljubav, osveta, ljubomor, prijezir, oholost, strah, zanos, sve se to u njegovim romanima izmjenjuje jedno za drugim podavajući im ono šarenilo i onu raznolikost, koja godi i zanima. Sada plamsa tiha i čista ljubav Milenina, sada plamti mržnja Galerijeva, sada gori osveta Gottschalkova, sada se dimi oholost latinaša Ivana, sada plamsa prijezir Berislavljev, sada kao plamičakršće strah Aišin, sada se žari zanos Jurjev ili Grgurov, sada bukti strastvena ljubav i ljubomor Gertrudin. Kako li je divan zanos Grgurov, kad se bori za hrvatsku službu Božju, a kako ognjena strast Gertrudina, kad hoće da dobije Tihomila. Govor, što ga tu reče Gertruda, mogao je izaći samo iz pera pravoga umjetnika.

Ovakovi i slični retorički prikazi ljudskih osjećaja i strasti najviše pridoniješe jasnoći Deželićevih karaktera. A ono, što ih katkada oslabi i osjeni, to je dialog.

Istina, skoro bi trebalo da bude obratno, — ali Deželić je jači retoričar nego dramatičar. Time ne kažem, da u Deželića nema dramatičnosti, nego kažem, što u njega prevladava. Ima i dramatičnosti na mnogoj stranici, — kao što je i dialog na mnogoj stranici tako korektan, da mu nema prigovora. Ali se dosta često desi, da Deželiću u dialozima ruka klone. Dialog ne odgovara uvijek dobro stvorenoj situaciji. Deželić znade upravo majstorski situaciju učiniti napetom, — no odmah iza toga dialog lica, koja se nalaze u toj situaciji, nije dosta kriepak, nego popusti i spadne s one visine, na kojoj bi morao ustrajati. Usred dialoga najednom lica izgube svoju živost i naravitost i postaju nekako neživa i umjetna. Pisac stavlja u njihova usta riječi i rečenice, koje nijesu u skladu s onom duševnom dispozicijom, za koju bi se činilo, da živi u njima prema sačinjenoj situaciji, Deželić u dialozima nije uvijek onaj umjetnički Protej, koji se prema potrebi znade mijenjati sada u ovo sada u ono: sada u zanesena ljubavnika (jer se Deželić u takovim slučajevima rado služi stereotipno hiperboličkim izražajima); sada u onoga, koji se sprema na kakvo vratolomno nedjelo (jer bi tada trebalo u dialozima više nemira i uzrujanosti) ; sada u onoga, koji će da čini kakovo dobro ali isto tako pogibeljno djelo (jer se kroz razgovor vuče neki nehaj, kad bi trebalo da u njemu vri sva pozornost), sada u onoga, koji je u kakovoj neprilici tražeći iz nje spasa (jer razgovarajući se s kojim drugim licem ne traži u sebi izlazna puta, premda bi ga, po svojoj ličnosti inače nam poznatoj, mogao naći, nego ga traži u drugoga pristajući odmah na njegov savjet bez dovoljne rasudbe), itd. Čini se naime, da Deželić u časovima svoga neraspoloženja nije mogao proosjetiti osjećaje svojih lica postavši prema njima indiferentan, te se trzaji njihovi nijesu mogli odraziti u njegovoj duši. A naglasujem izrijekom samo »časove neraspoloženja«, — jer naprotiv, u drugim nebrojenim časovima umjetničkoga raspoloženja odjekuje na glazbalu njegove duše svaki glas izvanjske stvorene situacije. Ovaki časovi neraspoloženja to su lakše mogli nastati, što su Deželićevi romani izlazili u »Prosvjeti«, te je po svoj prilici radio od broja do broja, kod čega

mogu da pjesnika često zateknu životne bure i oluje, — a bijele vile tako vole bijeli sunčani dan!

Sa takovih dana mora da su i oni mnogi i premnogi, lijepi i vrlo lijepi pjesnički ukrasi, što se nalaze rasijani po svim odsjecima Deželićevih romana, — kao slike i statuete po ukusno uređenim odajama. Dà, Deželić se, kao što je i razumljivo, ni u romanima nije mogao zatajiti kao vrstan lirski pjesnik. Počeci pojedinih odsjeka skoro da su redovito kao prava pjesma. Opisi krajeva i prirode, osobito ove potonje u skladu sa pripovijedanim događajem, svagda su uspjele pjesničke slike. Osim toga sada se namjeriš tu sada tamo, kako ti najednom zamiriši koji cvijet pjesničkoga govora ili pjesničke misli, i to tako, te bi moglo iznenaditi onoga, koji ne poznaje Deželićeve poezije. Ali poznavalac Deželićeve poezije drugo ne može ni da očekuje.

Ovih pjesničkih ornamenata kako god je znatan broj, ali ih opet nije previše, te posve dobro pristaju onom idejnom materijalu, koji se nalazi u Deželićevim romanima.

Po ideji naime svi Deželićevi romani stoje na dostojnoj visini. U prvom svome romanu (»U buri i oluji«) prikazuje Deželić sukob između misli hrvatske i misli tuđinske na tlu hrvatskome. Braslav, knez Posavske Hrvatske, zastupnik je tuđinske misli franačko-njemačke, u koliko joj se ne opire, nego slab pred njom uzmiče. Zastupnici su hrvatske misli župan Mironja, pa Hrvati iz Bijele Hrvatske Tihomil i Budimir Tomislav. Ova misao pobijedi, a na pobjedi njezinoj stvara se hrvatska država, hrvatska kraljevina, — te ujedno radost i ponos u svakoga hrvatskoga čitatelja.

U drugom romanu (»Prvi kralj«) slavna kraljevina Hrvatska već živi, ali Deželić duhovitošću nadahnutoga umjetnika odmah pokazuje prstom na crva, koji bi mogao tu lijepu kraljevinu, nastalu u buri i oluji, rastočiti i uništiti, tako te bi iza prvoga njezina kralja mogao skoro doći njezin posljednji kralj. Berislav i latinaško-glagoljaške borbe, — to su oni crvi, što su odmah stali rastakati mladu nam kraljevinu. Berislav kao prototip svih onih Hrvata, koji su hladni i ledeni za sudbinu rođene otačbine a topli i vrući za sebe, za svoju udobnost, slast i nasladu; a latinaško-glagoljaške borbe kao simbol svih onih kasnijih nutarnjih razmirica, što nam sve do dana današnjega slabe i podgrizaju narodni život. Čitatelj se veseli gledajući slavu novoga krunjenoga kralja, — ali brzo bude skrenut na ozbiljno razmišljanje, što bi moglo naškoditi podignutoj kraljevini, i naprotiv, što bi je moglo uščuvati i trajnom uzdržati.

Roman »Prvi kralj« nastavak je romana »U buri i oluji«. Čitajući drugi roman čitatelj jasno opaža da je autoru doista i na pameti to, da je jedan roman nastavak drugoga, — jer tu o nekim licima premalo kaže očito s razloga, što suponira poznavanje prvoga romana. No kako je autor ipak svaki roman izdao sasvijem za sebe ne označivši nigdje vanjskom kakovom oznakom ili primjedbom, da je jedan nastavak drugoga, pa kako će toga radi čitatelji često posegnuti za drugim romanom kao posve samostalnim ne znajući ni otkale, da je to kao neki nastavak nekoga drugoga romana, autor je dobro učinio, što je onakih mjesta, koja bi nužno morala suponirati prvi roman, u drugom romanu vrlo malo rasijao, te se tako i ovaj drugi roman može doista uzeti kao posve samostalan pa se kao posve samostalan i čitati.

Drukčiji je odnos između romana »U službi kalifa« i romana »Hadžibova kob«.

U romanu »U službi kalifa«, kako već i samo ime kaže, prikazuje autor službu Hrvata arapskome kalifu. Različiti gusari otimali su po hrvatskoj obali hrvatsku djecu i prodavali je arapskome kalifu u Spaniji. Kalif je od njih učinio svoju tjelesnu stražu, prve svoje sluge, — jer je odmah opazio, da su Hrvati doista najbolji sluge.

Jedva da je ikoji hrvatski pjesnik, kao odgojitelj i buditelj svoga naroda, u umjetničkoj formi rekao narodu gorču i trpču riječ, nego što je ova, — s namjerom dakako, da ga podbode i da ga digne iz stoljetne njegove sramote. Tuđi sluge! Kada ćemo jednom prestati da to budemo! Tako sebi svaki dan dovikujemo, — ali Deželić je osobitim darom svoje bogodane invencije našao u hrvatskoj historiji izvrsni konkretni oblik toga služništva. Španjolska, daleka strana zemlja, sa svim čarima svoje bajne prirode, u kojoj stanuju jedni pored drugih kršćani i muslimi, Španjolci i Arapi, sa dvije ćudi, sa dvije kulture. A u sredini toga svijeta hrvatska oaza, hrvatska tjelesna straža kalifova. Nešto tako romantično, a opet nešto tako realistično! Krasna invencija! A onda u taj romantično-realistični svijet dolazi, željan nauke, mladi hrvatski plemić Strezinja, ovdje nalazi kao svoga zaštitnika Wadhu el Amerija, Hrvata, vođu tjelesne hrvatske straže, kasnijega hadžiba, koji je po svojoj volji skidao i dizao kalife, — i jošte Fatimu, krasnu Moslimku, zapravo čistu Hrvaticu, koju su također gusari oteli sa majčina naručja.

Zato, kolike li štete, što od toga tako dragocjenoga materijala nije izrađen uspjeli roman! Dobro započet, ali slabije nastavljen i završen. Štošta je izvedeno nepsihološki, štošta nemotivirano, štošta nevjerojatno, štošta nekarakterizovano, štošta je u protuslovlju, štošta je ostalo neriješeno. I jezik i stil zaostaje za predašnjim romanima. Međutim ono, što je ostalo u tom romanu »neriješeno«, imalo se riješiti slijedećim romanom »Hadžibova kob«. Iz predaš-

njega romana naime osim toga na pr., da ne znamo, što je bilo s kalifom Hešamom, kojega baciše u tamnicu, ne znamo ni to, što se napokon dogodilo s moćnim hadžibom Wadhom. To se dakle imalo riješiti u tom drugom romanu. »Hadžibova« je »kob« po tom prirodni nastavak romana »U službi kalifa«.

Ali to nastavljanje nije bilo sretno. Ponajprije u tom drugom romanu ima malo nove radnje. Ponajviše se samo stara već poznata radnja u svezi sa starim poznatim licima u nešto promijenjenu obliku opetuje i širi. Borbe za kalifat te sudbina Strezinje i Fatime. To je glavno. Ali načitavši se o tom u prvom romanu zanimanje sada slabi. U drugu ruku nije nastavljanje ni za to bilo sretno, što su i ta dva romana odijeljeno izdana tako, kao da je svaki za sebe samostalan, bez ikoje vanjske oznake, da je jedan s drugim najuže vezan. Tko dakle ne zna za taj vez, može da prihvati najprije drugi, »Hadžibovu kob«, — ali ga tada ne će razumjeti; ili ako primi prvi pa ne čita drugi ne znajući za nj kao nastavak, ostat će nezadovoljan radi nekih neriješenih radnja. Roman »Hadžibova kob« mogao je biti samo kao II. dio romana »U službi kalifa«, pa se to moralo točno označiti, i kod posebnoga izdanja izdati oba dijela samo u jednoj knjizi.

A kakva je bila u istinu »Hadžibova kob«? — Onda, kada je Hrvat hadžib Wadha htio da prestane biti slugom, onda, kad se htio da osovi na svoje noge, onda ga njegov gospodar dade — usmrtiti. To je sudba tuđih sluga. Ili služi ili umri. Hrvati, do kada ćete biti tuđi sluge? Ne ćete li već jednom stresti sramotno služništvo? Ne bojte se hadžibove kobi! Jednoga čovjeka, pojedinca, može tiran usmrtiti, ali čitav narod, koji svijesno baca sa sebe ropstvo, usmrtiti ne može!

Ovako se ideja romana »U službi kalifa« nastavlja u romanu »Hadžibova kob.«

Koja je pak ideja obrađena u »Caru Dioklecijanu«, nije teško pogoditi. Sukob između starog poganstva i mladog kršćanstva, te propast prvoga, a pobjeda drugoga. Tako, istina, govori i povijest, te Deželić nije mogao toga promijeniti, — ali dok znademo, kako li pisac-umjetnik prema vlastitomu nagnuću i po svojoj volji može svoja lica činiti simpatičnima ili nesimpatičnima, i dok znademo, kako je Deželić simpatičnima učinio kršćanska lica Gorgonija i Doroteja, Jurja i Valerije, Laktancija i Mirijame, onda, kad ni otkale druguda ne bismo znali, znali bismo otuda, na čijoj je strani Deželićevo nagnuće.

Deželić je potpuni kršćanin ne samo u »Caru Dioklecijanu«, nego i u svim svojim ostalim romanima. O tom svjedoče i pozitivne izjave njegovih lica, i sačuvana mjera u opisivanju ljubavnih scena, i konačne lične sudbine prema kršćanskim etičkim zakonima.

Mislim, da se ne varam, kada kažem, da su dva ponajglavnija lica Deželićevih romana, Tihomil i Strezinja, samo odraz piščeva lica vlastitoga. U ta dva lica, samostalno zamišljena, slio je Deželić gotovo sve svoje nazore i osjećaje socijalne, patriotske te napose vjerske. Prošavši svoje vjerske stranputice već prije nego što je počeo pisati romane, u romanima vlada modra vedrina. U ranijim pripovijestima, štono kronološki padaju u isto vrijeme, u koje i autorova lutanja, ima u skladu s tim lutanjem i po koja ta ijetka primjetba, ali kao što u romanima, tako već ni u kasnijim pripovijestima nema žuči ni traga. Istina, Deželić i u romanima iznese katkada koji prigovor ili dade oduška kakvome svome nezadovoljstvu, — ali koliko su to u jednu ruku vrlo, vrlo rijetki sporadi, toliko u drugu ruku nije to kap ijeda nego suza boli, ako štošta nije prema njegovu, to jest prema Tihomilovu i Strezinjinu idealnom shvaćanju i očekivanju. Jer u Tihomila i Strezinje dvije su doista bijele duše kao dvije bijele golubice, kojih se pogled i lijet neprestance skreće prema nebu, prema Bogu. Nikakva bura ni oluja ne može ih s toga pravca skrenuti. Ne samo u činima nego i u mislima i u osjećajima uvijek oni traže sklad između volje svoje i volje Božze, a to često s takovom nježnošću, da bi se više puta iz njihovih usta radije čule muževnije riječi, muževnije izjave, dakako u istom duhu. I ako ta prevelika nježnost škodi cjelovitoj izgradnji karaktera, ipak je i to jedan oblik, u kojem se ukazuje Deželićevo toplo i iskreno kršćansko osjećanje.

Ovo osjećanje ujedno mu je i mjerilom, dokle da smije poći kod opisivanja ljubavnih scena, a da ne izađe izvan granica ljepote te ne padne u rugobu frivoliteta. Bilo je dapače slučajeva, gdje se Deželić još u posljednji čas trgno i uzdržao u umjetničkoj mjeri. Požudni Galerije, lakoperna Glicera, pohotni Gottschalk, lakoumni Berislav, pa nada sve strastvena Gertruda, sve te osobe mogle bi bile kao sirene zamamiti Deželića na bezdanu pučinu neumjetničke neumjerenosti i razuzdanosti, da se nije mudro svezao o jarbol kršćanske spoznaje.

Poduprt istom tom mudrošću nije mu bilo teško ni završetke svojih romana izgraditi na zadovoljstvo svih onih čitalaca, u kojih je budno etičko čuvstvo. Moloh strasti sprži pržinom sve one svoje poklonike, osim Glicere, koja mu pomoću Mirijame još na vrijeme izmaknu otkazavši mu poklon; čestita Mirijama smiri se kraj čestitog Laktancija u cvjetnoj bašči sreće i zadovoljstva; viteškomu Jurju pala je istina, sa ramena glava, ali čitalac na temelju autorovih riječi vidi odmah, kako mu se oko glave slaže i sve ve-

ćim sjajem puni aureola vječne slave; Dioklecijanu se s tuge ugasi luč života ne mogući gledati, kako se sve snažnije diže mlado kršćansko sunce, što ga je htio pogasiti morem prolivene krvi mučeničke; a Tihomila i Strezinju ni u najtežim časovima ne ostavlja nada u pravedničku ruku Božju, koja upravlja čitavim svijetom, koja upravlja i njihovom sudbinom, koja će i njih iz dana tmurnih dovesti do dana svijetlih, dana sunčanih. Nada ih nije prevarila. Jedan se uz Milenu, drugi uz Fatimu, kasniju Zlatu, uvjeri, da vedar, optimistički pogled u ljudski život, na temelju tvrde vjere u Božju svjetsku upravu, nije varav nego prav i istinit.

Kako smo mi nedavno proslavili pedesetgodišnjicu rođenoga dana Deželićeva, tu mi sada i radi sličnosti same proslave i još per contrariam associationem pada na pamet sedamdesetgodišnjica rođenoga dana, što ju je ove godine proslavio znameniti francuski romanopisac Anatole France. U našega pisca vedri optimizam; u francuskoga pisca crni pesimizam. Već u skeptičkog filozofa Bonnard-a, glavnog lica najboljeg France-ova romana Le crime de Sylvestre Bonnard, a osobito u Bergeret-a, glavnog lica četiriju romana, što ih je pisac izdao pod imenom Histoire contemporaine, nema nijedne vedrije, nijedne više misli. Nikakove ljubavi prema čovječanstvu, a silna mržnja na vjeru i Boga. Upravo sotonskom postaje ta mržnja u posljednjem njegovu romanu La révolte des anges. Uz tu mržnju, koju je Anatole France podigao do »problema« svoga posljednjeg romana, gori i puši se ognjena baklja sjetilne strasti i sjetilnih užitaka bez mjere, bez granice, i to tim jače, što pisac u isto vrijeme karikira kršćanski asketizam. Radnja pak, unutar koje kipi ova mržnja i gori ova strast, nije ni u jednom slučaju jedinstvena. Anatole France nije uopće sposoban da prikaže zamašnu radnju, koju bi velikim zaokruženim pogledom pregledao i u tom je zaokruženom obliku predao. Sve je rastrgano u pojedinosti, i to često u takove pojedinosti, koje su slabo ili nikako vezane među sobom.

Za trijezna suca sigurno ni onaj pomenuti sadržaj ni ova tehnička strana nijesu nikakove literarne prednosti.

Deželić u jednom i u drugom slučaju nadvisuje francuskoga romanopisca.

No što je ipak ono, čime se Anatole France izdignuo na površinu svjetskoga književnika? Što je ono, zašto ga mnogi s velikom radošću primaju u ruke? Nema sumnje, da je kod današnjega slaboga naraštaja baš onaj »idejni materijal« učinio svoje, — ali u drugu ruku ima, ima još nešto, što se nalazi pokraj toga materijala, što taj materijal mnogome čini slađim, te što zavređuje potpuno priznanje i kod najljućega protivnika nevrijednoga materijala.

To je pomna izradba detalja, to je stil. Anatole France velik je majstor u jednom i u drugom. Napose valja istaknuti ona vrlo umjetnička stilistička sredstva, kojima znade izazvati najfinija raspoloženja u svojih čitalaca. Muzikalnu melodiju prozaičkog govora dotjerao je regbi do najvišega savršenstva. France piše obično u kratkim rečenicama, ali svaku riječ prema njezinoj zvečnoj vrijednosti stavlja na najfiniju tezulju umijući da različite zvekove proračunano poreda jedne do drugih i da ih u skladnim modulacijama sada diže sada spušta. Završetak mnogih izreka sada je poput onakog melodijskog završetka, koji je predahnut kao nekim dugim, zategnutim duhom; sad je kao zamiranje srebrnog zvona; sada kao kratki, metalni udarac. Najjednostavnije, najneznatnije riječi, katkada koju bezbojnu partikulu znade Anatole France glazbom zaodjeti na taj način, što joj vješto upotrijebi njezinu zvečnost. A te melodije nijesu kod njega samo kao kakva izvanjska zveka, nego ih pisac velikim svojim umijećem prilagođuje duševnom raspoloženju kao njihov naravni izraz. To mu uspijeva osobito onda, ako hoće da prikaže melankolične sanjarije svojih samotnih skeptika ili ako se prenosi u nutarnji život jednostavnih, bezazlenih ljudi.

U izradbi detalja i u izgradnji stila zaostaje naš Deželić za francuskim romanopiscem. A ipak kako li bi daleko više ovaki stil pristajao onom idejnom materijalu, kojim raspolaže naš romanopisac! Jer baš idejni materijal, što ga u ruci ima katolički književnik, najviše zavređuje, da se svim umjetničkim sredstvima, napose sredstvima usavršenog stila učini što slađim, što milijim. A to jače i lakše mogu ovdje naglasivati prednost stila, što je upravo Deželić na mnogoj i mnogoj stranici svojih romana pokazao, da je u njega jake sposobnosti i za tu stranu umjetničkoga rada. U koliko je pak na drugim stranicama u tom klonuo, razlog je tome prebrzi rad i premalo izrađivanje. Makne li se uzrok, maknut će se i posljedice.

Kronološki je roman »Car Dioklecijan« (1906.) upravo u sredini između ona prva dva romana: »U buri i oluji« (1902.), te »Prvog kralja« (1903.), pa ona dva posljednja: »U službi kalifa« (1907.) i »Hadžibova kob« (1908.)

Formalnom izradbom detalja najdotjeraniji je »Car Dioklecijan«, a cjelovitom konstrukcijom najbolji je prvi roman Deželićev »U buri i oluji«. Drugo njegovo izdanje uz dotjerane neke detalje moralo bi se ubrojiti u naše klasičke romane.

Ako se pak pita, zašto su ona dva posljednja romana Deželićeva najslabija, onda bih mogao ovo

odgovoriti: Osim toga, što se čini, kao da ih je pisao u umjetničkom neraspoloženju i nekako prisiljeno, po mom sudu razlog je još i taj, što su mu prva tri romana ostala bez ozbiljne oveće kritike. Kratke, općenite, obligatne prijateljske pohvale nijesu ga mogle pomaknuti naprijed. Naprotiv, one zaustavljaju, one pomiču natrag.

Ali Deželiću takovih pohvala nije trebalo. Nakon prva tri romana Deželić je mogao čuti ne samo pohvale nego i prigovore, — jer toga, da je Deželić sa ova tri romana sigurno uspio, toga mu ne bi mogao zanijekati nijedan ocjenitelj.

Deželić je sa svoja prva tri romana najočitije dokazao, da je u njega neosporive vještine i snage pisati vrsne hrvatske romane.

Zato sam i ja bez teškoće mogao sve ovo napisati pišući sine ira et studio.

Po gotovu, što se pouzdano nadam, da će Deželić u prvom svom slijedećem romanu spojiti vrline dvaju svojih najboljih romana, onoga »U buri i oluji« i drugoga »Cara Dioklecijana«, te u današnjoj slabašnoj produkciji valjanih romana podati hrvatskome narodu novi savršeni roman.

† Ivan pl. Zajc.

Sred ratne buke zadesio je hrvatsku glazbenu umjetnost težak udarac, udarac, kojemu smo se po neumoljivim zakonima prirode doduše morali nadati, ali koji unatoč tomu naš narod teško osjeća, kad ga je ipak pogodio.

Ivana Zajca nema više medu nama! Nestalo je njega, koji kroz više nego jednu generaciju bio tako reći personificirana hrvatska glazbena umjetnost, kojemu je svatko bez trunka zavidnosti priznavao prvo mjesto u glazbenom svijetu, njega, koji je znao hrvatskoj glazbenoj umjetnosti dati određen pravac i karakter.

Moramo prepustiti vještijem peru, da nam rašćini, što nam je bio glazbeni genij pokojnog maestra, ali ogriješili bi se o našu dužnost i u blagu sjenu velikog pokojnika, kad ne bismo istakli, što je Zajc bio svom narodu.

Njegovo prvo djelovanje kao glazbenika spada baš u ono vrijeme, kad je u Hrvatskoj nakon dokinuća apsolutizma počeo jako i živo ključati narodni život, u početak 60-tih godina. Na mladog glazbenika taj pokret nije ostajao bez utjecaja, a iz onoga doba imamo prve njegove čisto hrvatske kompozicije, prvi zametak kasnijeg njegovog djelovanja na polju hrvatske glazbene umjetnosti...

Tamo, gdje šumno more oplakuje najsjeverniji rub Kvarnerskoga zatona, gdje sjajna mjesečina rasijava svoje srebrenasto svijetlo po talasima hrvatskoga Jadrana, gdje hrvatski krš goletnim svojim hridima odolijeva navalama morskih valova, tamo, gdje jasnim žarom zapadnog sunca nad Učkom na široko zarudi nebo, rodio se on — naš Zajc.

Kolikoga li čara mora svakom Hrvatu da bude ovo ime, na koliko li ga slatkih uspomena ono potsjeća, na koliko ideja potiče to ime — Zajc!

Dok majka pjeva uspavanku svom djetetu, dok muževi poju davoriju roda svoga, dok vesela djeca poju u polju igrajući igre, dok u kazalištu Hrvati ushićeni slušaju zvukove hrvatske opere, sve ih uznosi pjesma njegova, svima ugađaju zvuci s njegove harfe.

Ivan pl. Zajc rodio se 3. kolovoza 1831. na Rijeci. Otac mu se zvao Ivan, a bio je podrijetlom Čeh iz okolice praške. On je bio kapelnikom 45. austrijskoj pukovniji Meyer, pa je kao takav pošao najprije u Zadar, ali se povrati na Rijeku, gdje je postao ravnateljem glazbenoga instituta i kapelnikom riječke gradske glazbe. Ove okolnosti znatno su djelovale na razvoj glazbenoga talenta našega Ivana. Uz oca počeo se već od malih nogu baviti glazbom, a pokazao je za tu umjetnost neobičnu volju i dar. Prvu je poduku primao od svoga oca, pak je već u petoj godini i gusle i glasovir učio neobičnom marljivošću. Kada mu je bilo šest godina, stupio je javno pred općinstvo u riječkom starom kazalištu i svirao na guslama varijacije u A-duru od Jánsea, a na glasoviru igrao tešku Herzovu fantaziju iz Rosinijeve opere »Mosé«. Premda je to ocu Ivanu vrlo godilo, nije ni izdaleka mislio sina posvetiti glazbenoj umjetnosti, hoteći silom, da Ivan postane s vremenom odvjetnik, pa ga posla u školu.

No mladi Ivan slijedeći nagon svoje duše stao je krišom skladati pomanje skladbe. Kao gimnazijalcu znalo mu se često dogoditi, da je za vrijeme

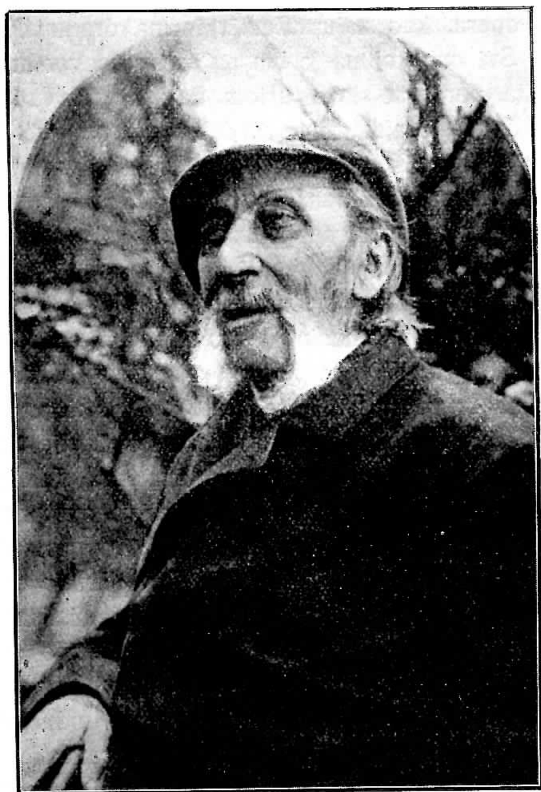
latinskih sati imao pred sobom note umjesto latinske gramatike. Živa je u njega bila želja za stvaranjem. Kao dječak od 10 godina napisao je uvertiru u E-duru i fantaziju iz Verdijeve opere »Nabukodnezar« za gusle i glasovir. U 11. godini napisa 2 koncerta za gusle i glasovir. U 12. godini se napokon odluči, da će napisati »operu.« Jednom od svojih drugova po imenu Vale-u povjeri tu svoju nakanu, a on mu napisa libreto pod naslovom »Marija Terezija.« Ivan počne skladati i posao je dobro napredovao. Prvi je čin bio gotov i udešen za glasovir i harmonij. Sastoji se od 7 brojeva i to od ovih: Uvod u C mol (označen sa op. 7. a). Introdukcija i kor (op. 7. b) u Es dur, Kavatina za sopran (op. 7. c), u B dur, Duet za tenor i bas (op. 8.), u Des dur, Romanca za bas (op. 9.) u Des dur, i Finale I. sekstet za 2 soprana, 2 tenora, baritona i bas (op. 10.) u C molu. Sve je to napisao, a da još nije učio ni kontrapunkta ni instrumentacije. O tom dakako nije otac ništa znao, — ali napokon uhvati »Mariju Tereziju.« Sav začuđen poboja se, da će glazba odbiti Ivana od nauke i stavi dječakovo »djelo«, njegovu operu pod ključ. To je Ivana vrlo boljelo. Ne mogući živjeti bez glazbe, šarao je po svojim zadaćnicama note. Profesori njegovi Rubeša i Morassi govorili su, da je šteta, što nastoji silom zatomiti naravski dar svoga sina, i sklonu oca, pa on popusti. Ivan svrši gimnaziju, a otac ga posla na konzervatorij u Milan.

God. 1850. došao je Ivan u Milan i prikazao se ravnatelju konzervatorija L. Rossiju, predloživši mu desetak svojih kompozicija. Rossi upozna zamjerni njegov talenat i prime ga odmah u konzervatorij. — Zajc osta u Milanu šest godina i učio je sve to vrijeme glazbu. Učitelji mu bijahu: Rossi za dramatsku glazbu, Monstevitti za kompoziciju, Rönhetti za kontrapunkt, a Mazzucato za instrumentaciju. On je neobično brzo napredovao, skladajući uz to pomanje komade. Odmah prve godine (1851.) bude odlikovan drugom nagradom t. j. brončanom kolajnom za fugu op. 54. Svake je slijedeće godine dobio prvu nagradu, koja je sastojala u srebrenoj kolajni. God. 1853. steče prvu nagradu za ariju uz pratnju orkestra (op. 57. u Es duru). Ova se arija za alt izvodila na zaključnom koncertu konzervatorija. God. 1854. steče prvu nagradu za uvertiru E mol (op. 77.) i Finale za solo i orkestar (op. 78.). I te su se skladbe izvodile na koncertu u konzervatoriju.
Kod mnogih se koncerata i drugih javnih zgoda pjevale i svirale Zajčeve skladbe, a općinstvo ga milansko zavoljelo i pozdravljalo svakiput u njem budućeg talijanskog skladatelja.

God. 1855. dade ravnatelj Rossi svojim učenicim libreto pod imenom »La Tiroleze«, i pozva ih, da svaki od njih na te riječi sastavi operu i to za tri mjeseca. Zajc je dotada već imao 78 opusa što većih što manjih, ustručavao se isprva, no onda se živim marom prihvati posla i preda do određenoga roka gotovu skladbu. Profesori konzervatorija ispitaše radnje sviju učenika, pa izjaviše, da je Zajčeva skladba najbolja i vrijedna da bude izvođena. I doista bude dne 4. svibnja 1855. izvođena ta p r v a o p e r a Z a j č e v a u kazalištu milanskoga konzervatorija pod ravnanjem mladoga skladatelja. Slušatelji odlikovahu darovitoga glazbenika osobito, a glasoviti nakladnik Riccordi ponudio se, da će tu operu štampom izdati. No to se nije zbilo, jer je libreto opere »La Tirolese« bio vlasništvo nekog starog skladatelja. Ovomu je njegova opera nekoliko godina prije propala, a kada je Zajčeva opera uspjela, i općinstvo zahtijevalo, da se opetuje, izjavi ovaj vlasnik libreta, da zabranjuje dalnje predstave. Tadanje austrijsko namjesništvo htjede od njega libreto otkupiti za 1000 franaka, ali sve ponude odbi vlasnik. Teškom ga mukom sklonuše, da je napokon dopustio, da se još barem 5 puta izvodi Zajčeva opera. Radi toga nije mogao Zajc ove svoje opere dati drugdje izvoditi, a nije je mogao ni prodati onim ravnateljima, koji su je bili naručili. Za tu operu dobi Ivan prvu nagradu i to srebrenu kolajnu. Iste godine dobije diplomu »skladatelja, dirigenta i majstora kompozicije« i apsolutorij, da je sve nauke odlično svršio. Ravnatelj Rossi videći zamjerni talenat mladoga glazbenika, dogovori se sa austrijskim locumtenensom Pascetinijem i htjede Zajca da namjesti kao zamjenika ravnatelja opere »Scala« u Milanu. Sva im ova nastojanja ostadoše bez uspjeha. Zajc ne primi toga mjesta, već se na nebrojene pozive vrati 8. listopada god. 1855. kući na Rijeku. God. 1854. umro je Zajcu otac, a malo zatim preminu mu i mati. Da uredi svoje imovinske prilike, a poglavito za to, da se pobrine za budućnost svoje mlađahne sestrice, otputovao je Zajc iz Milana.

Zajc se je pouzdano nadao, da će se moći s vremenom vratiti u Milan, gdje bi bio nastavio svoje djelovanje. Ipak se odluči, da ostane na Rijeci. Prvi je i najznatniji razlog tomu bila njegova sestra, koje nije imao kome da povjeri, a umoljen od svojih zemljaka, da ostane u svom rodnom gradu, primi mjesto ravnatelja gradskoga kazališnoga orkestra i tehničkoga ravnatelja u filharmoničkom institutu. Kao ravnatelj našao je Zajc dosta vremena, pa se posvetio posvema skladanju. Za ovih sedam godina, što je bio na Rijeci, naime do 1862. narastao je broj njegovih skladbi na 152. Među ovim se djelima nalaze i tri opere, koje je Zajc u to vrijeme skladao. To su »Amelija«, opera u 4 čina, označena sa op. 122., (a skladana 1858)., »Mesinska nevjesta« (opera u četiri čina, op. 124., skladana g. 1858.) i »Adelija« (opera

u četiri čina, op. 131. god. 1859.). Napisao je već god. 1857. oratorij »David« u 2 dijela; bio je izvođen na konzervatoriju u Milanu. Za riječku čitaonicu skladao je Zajc više plesova. Karakteristično je za to doba, da se počeo zanimati hrvatskom glazbom. — Šenoa piše o tom ovako: »Za boravka Zajčeva na Rijeci, odluči se i njegova budućnost, u njegovoj duši pojaviše se prvi znaci budućega mu umjetničkoga pravca. Stojeći na svom zemljištu, koje Talijani i Mađari zaludu svojataju, na zemljištu hrvatskom, pojaviše se u Zajčevom srcu, koje je dosada po talijanskom taktu kucalo prvi hrvatski glasovi«. Zajc je skladao slavensku kadrilu »Slava« i posvetio je riječkoj gradskoj čitaonici. Ova je kadrila označena

Posljednja slika Ivana pl. Zajca.

sa op. 89., napisana za orkestar i izvođena na Rijeci. Osim toga napisao je »Kolo«, »Hrvatsku četvorku«, »Crnogorsku četvorku«, dakle skladbe slavenskoga značaja. Tu valja tražiti zametak sadanjega mu djelovanja. Kroz ovih sedam godina osobito je volio Zajc skladati uvertire. Napisao ih je u svem 14 i to op. 102. F dur, op. 103. D dur, op. 104. D dur, Op. 105 C mol, op. 106. C dur, op. 107. E mol, op. 108. E mol, op. 108. E mol, op. 109. C mol, op. 110. E mol, op. 111. D dur, op. 112. B dur, op. 117. B dur, op. 118. B dur, op. 119. D mol (u slavenskom stilu) i velika uvertira u D dur op. 137. Sve su velikim uspjehom izvođene na Rijeci. U to vrijeme nastadoše mise: br. 1 C dur op. 113a; br. 2. As dur op. 113 b.; br. 3. B dur, op. 114. br. 4. Es dur op. 115.

God. 1861. izjavio je milanski konzervatorij, da je opera »Amelija« vrijedna, da bude pjevana po svim kazalištima, i 5. aprila te godine otpjevaše je na Rijeci u gradskom kazalištu. Riječani ushićeni sa uspjeha svoga sina, slavili su Zajca u velike. Bilo je tom prilikom pjesama, vijenaca, a priredişe mu i serenadu. No odmah iza toga slavlja uhvati Zajca teška bolest, koja potraja punih 8 mjeseci. Prebolјevši bolest, opazi mladi skladatelj, kako na Rijeci ima malo prilike, da razvije svoj talenat, jer nije bilo ondje niti stalna kazališta, a niti konzervatorija. Želja za stvaranjem gonila ga u strani veliki svijet. Ta ga želja nagna u Beč, slavljenu austrijsku prijestolnicu, u kojoj su radili ponajveći glazbeni umovi kao Haydn, Mozart i Beethoven. Beč je u ono doba bio na osobitom glasu sa svoga glazbenoga nastojanja. Zajc je htio ondje naći namještenje. On pohodi Salvia, ravnatelja carske opere, koji ga doduše vrlo ljubazno primi, ali mu dade razumjeti, da je vrlo mučno davati operu, koja još nije u Njemačkoj izašla na glas. Mislio je valjda, da je teško iznijeti djelo nepoznata u Beču autora. Zajc stoga nešto klone, ali ne odusta od svoje odluke. Od glazbenoga zavoda »Polyhimmije« bude imenovan profesorom za naobrazbu u pjevanju. U to se vrijeme upozna sa Lehmanom, ravnateljem bečkog »Karl-Theatra.« On ga pozva, da sastavi komičnu operu, a ta je vrsta glazbe bila Zajcu još nepoznata. Zajc je marljivo polazio »Quai Theater«, gdje su se u ono doba pod ravnanjem Karla Treumanna izvodile operete od Offenbacha i Zadranina Suppé-a, pa se upoznao s naravlju operete. On napisa operu »La festa di ballo«, ali svršivši je, oboli opasno, a kada se opet digao, vladalo je u »Karltheatru« potpuno rasulo, Lehman ga je napustio i Zajc osta bez mjesta. Opet mu propade nada, a velika briga osvoji glazbenika, jer mu je bilo teško snositi tolike neprilike. U pomoć mu priteče zemljak, slavljeni onda operetni komponista Franjo Suppé, koji je bio u Beču vrlo slavljen. Suppé upozna Zajca sa Treumannom. Ovaj sklopi sa Zajcem ugovor na više godina, da mu bude skladateljem za operete. Zajc priskrbi libreto i dade se odmah na posao. No tek je počeo pisati skladbu, kad izgori Treumannovo kazalište do temelja. Mladi je skladatelj već htio da očaja, misleći, da ga je sreća ostavila, ali mu Treumann javi, da je preuzeo »Karltheater« i da su svi ugovori sklopljeni za izgorjelo kazalište potpuno valjani. Odsada sklada Zajc redovito same operete. Ta vrst skladbe ne prija doduše duhu hrvatskom, ali valja je spomenuti, jer je Zajc baš po tim operetama izašao na glas. Hrvati su

sepakpotom glasu dosjetili, da pozovu Zajca u Zagreb. Dne 15. prosinca 1863. bude prviput pjevana Zajčeva opereta »Momci na brod«. Uspjeh je bio vanredan. Bečani su burno pozdravili mladoga skladatelja. Odmah iza toga slijedio je cijeli niz opereta: »Fitzli putzli«, »Lazaroni«, »Mračnjaci«, »Boysijska vještica«, »U Meku«, »Somnambula«, »Otmica Sabinjanaka«, »Sastanak u Švajci«, »Župni sud««, »U novi svijet«, »Djevojački sni«, »Dva brata, dvije sestre«, »Strijelac od Potteseina«, »Majstor Paff.«

Većina tih opereta pjevana je s velikim uspjehom u Njemačkoj, Češkoj, Poljskoj, Austriji, a dakako i u Hrvatskoj. U svim ovim skladbama ćuti se bujna i živa fantazija Zajčeva i neobično plodna invencija. Tu je operetnu glazbu Zajc vrlo zavolio, pa je velikim marom radio i načinio u istinu nekoliko majstorskih radnja.

Boraveći u Beču došao je Zajc u dodir i s hrvatskim đacima. Sastao se sa svojim nekadanjim učenikom Ivanom Dežmanom, onda slušateljem medicine, koga je na Rijeci poučavao u guslanju. — Dežman uvede u Zajčevu kuću Franju Markovića, Augusta Šenou, Mirka Bedekovića, Ivana Zahara, a poslije i Ladislava Mrazovića. K Zajcu je znao doći i biskup Strossmayer i Preradović. Koliko je Zajc štovao velikoga biskupa vidi se odatle, što mu je u čast skladao prigodnu svečanu himnu i posvetio krasnu svoju misu u C duru br. op. 161. Jedamput ga je posjetila i Matilda Mallingerova. Ta se je čuvena pjevačica onda još držala vatrenom Hrvaticom. U ono su vrijeme živjeli Hrvati veoma složno u Beču, a osobito u mladom društvu »Velebitu«. Tada je bila osnovana i »Slavenska beseda«, pa je bilo dosta koncerata, zabava, dogovora i sastanaka. Te prilike u mnogom dopriniješe preporodu hrvatske glazbene umjetnosti, koja je iza smrti Ferde Livadića i Vatroslava Lisinskoga mnogo izgubila. Zajc se počeo po malo upućivati na novu stazu, a hrvatska tradicija, koja je još u njega živa ostala, mnogo je našla pobude u živom saobraćaju sa Hrvatima. Zajc je počeo sastavljati kompozicije karaktera slavenskoga i hrvatskoga i tako nastaše poznate i mile popijevke, pisane isprva baš za bečko pjevačko društvo. Godine 1866. skladan je zbor »Zadnji časi Zrinjskoga«, pjesma od Franje Markovića, poznata pod imenom »U boj!« označen sa op. 182. Ovaj je zbor napisan za proslavu 300-godišnjice bitke kod Sigeta. Pjevan je prvi put u Beču po hrv. akad. društvu »Velebit« dne 7. srpnja 1866. Iza toga slijedili su zborovi »Večer na Savi« (Pjesma Ivana Zahara), »Kad« (pjesma P. Preradovića) i divni zbor »Istočna zora« (pjesma od Iv. Zahara). Ovom kantatom započe Zajc zapravo biti hrvatski umjetnik. On je napustio nastojanje oko kosmopolitske glazbe i postao naš, da nam takav ostane do konca svoga slavnoga života. Prof. Canić dijeleći rad Zajčev u šest epoha, upravo ovoj epohi rada Zajčeva, koja počinje kantatom »Istočna zora«, pridjeljuje početak savršenoga skladateljskoga djelovanja Zajčeva. Tu se već odijelio od uzora njemačkih i francuskih i postao individualan skladatelj. Glazbena invencija izbija sve jače, a ujedno je stvorio uzor svoj, kojim će kročiti, da obnovi hrvatsku operu i da je obogati glazbotvorinama svoje bujne fantazije. Oba ova zadnja zbora posvećena su hrvat. pjevačkom društvu »Kolo« u Zagrebu.

Dođe god. 1870. Narodno kazalište hrvatsko već je 10 godina nastojalo da podigne ukus i smisao za lijepu dramu. Tek je tu i tamo bila koja predstava glazbena i to opretna. Našem je kazalištu nedostajala opera, kao najuzvišenija forma dramatske glazbe. Svi oni, kojima je bio na srcu procvat hrv. kazališta, ubrzo se složili u tom, da valja pozvati u Zagreb Zajca. Stajalo je to međutim dosta muke. Predsjednik kazališnog odbora Franjo Žigrović s jedne strane, Dežman, Perkovac, Trnski, Marković i Šenoa s druge strane pospješiše to što perom, što govorom, što dopisivanjem i održaše pobjedu. Početkom god. dođe Zajc u Zagreb.

U kazalištu je nastupio kao ravnatelj opere i operete prvi puta 24. veljače te godine. Ravnao je dvjema operetama »Mjesečnica« i »Momci na brod«. Doček Zajčev bilo je pravo narodno slavlje. Općinstvo ga burno pozdravi kao domaćega skladatelja, kojega je hrvatski narod od tuđinstva opet osvojio. Franjo Marković pozdravio je Zajca govorom i predao mu dragocjenu šipku ravnalicu. Trnski mu ispjeva vatrenu pjesmu, koja je u tisuće istisaka po kazalištu letjela. Nekoliko je časova grmilo »Živio Zajc!« Prizor taj bio je zanosit, prelijep, kakav samo onda može da nastane, kada plamen oduševljenja bukne u vatrenim srcima Hrvata i Hrvatica.

Toga dana počinje povijest stalne hrvatske opere. Svakako su u ono vrijeme mislili, da će osnutkom opere na hrvatskom jeziku osnovati hrvatsku operu, koju je tako lijepo Lisinski započeo. Zato se je radilo po stalnoj namisli. Vježbale se najprije lakše i vrijednije stvari, da se sile operne uzgoje za najteži umjetnički rad, za veliku operu. Priprava tomu bila je već Zajčeva »Boysijska vještica«. Prva opera u hrvatskom jeziku bila je Verdijev »Trovator«. Kod te zgode je Alberto pl. Štriga pjevao grofa Lunu, a njegova gospođa Leonoru. Uprava kazališta popuni cijelo operno društvo i zbor, koji je od drame potpuno odijeljen i evo stalne opere na hrvatskom jeziku.

Zajc — ujedno ravnatelj glazbenoga zavoda — radio je odsele neumornom marljivošću na oba za-

voda usprkos zakulisnim nevoljama. Uza sve to iznese već 2. listopada svoju operu »Mislava« (libreto od Franje Markovića). Bijaše to poslije Lisinskove »Ljubavi i zlobe« i »Porina« prva hrvatska opera. A iza toga je pisao operu za operom, uz to je uvijek našao toliko vremena da izradi za sva pjevačka društva dosta popjevaka, zborova muških, mješovitih i ženskih, kantata, uvertira i t. d. Za svaku je zgodu i prigodu on načinio lijepu skladbu. Šteta što su mnoge od tih skladbi zaboravljene tek kao prigodne.

Otvorenje hrvatskoga sveučilišta (g. 1874.) uzveličao je Zajc s tri svoje glazbotvorine. Napisao je melodram »Vilinski dvori«, »Svečanu misu« i vatreni »Pijev hrvatskih đaka« (od Aug. Šenoe).

Do godine 1875. iznosio je broj opusa Zajčevih 376. Sva ova djela od »Istočne zore« pa do op. 408. ubraja prof. Canić u četvrtu epohu rada Zajčeva. — Operom »Nikola Šubić Zrinjski« začela je »zlatna epoha« Zajčeva genija. Libreto Zrinjskomu sastavi slavni pjesnik milozvuke lirike Hugo Badalić. Ova je epoha najbrojnija skladbama. Ima ih 400 na broj, tako da broj skladbi do 1889. iznosi 815.

Ravnateljem opere osta Zajc sve do godine 1889., kada ju je Khuen-Hedervari ukinuo. Kroz to je vrijeme napisao Zajc ove opere: »Ban Leget« (16. III. 1872.), »Amelija« (28. 12. 1872.), »Nikola Šubić Zrinjski« (4. 11. 1876.), »Lizinka« (7. 3. 1878.), »Pan Tvardovsky« (11. 5. 1880.), »Zlatka« (7. 3. 1855.), »Gospođe i husari« (13. 10. 1866.), a uza to operete »Afrodita« (8. I. 1888.) i »Kraljev hir« (13. 5. 1889.). Najpopularnija mu posta opera »Zrinjski«, pa mu je ona pronijela glas diljem cijeloga naroda hrvatskoga.

Kao ravnatelj opere stekao je Zajc neprolaznih zasluga, jer ne samo da je izvodio najveće svjetske opere, nego je i odgajao pjevače i pjevačice kao Kašmana, Nolia, Prikrilovu, Vespasiania, Barberinicu i dr. Velike je zasluge stekao i za glazbeni zavod, a i za sav naš glazbeni život, a napose za hrvatsku popijevku.

Dne 11. svibnja 1880. slavio je Zajc 25-godišnjicu svoga rada. Šenoa o tom piše u Vijencu ovo: »Dan 11. svibnja bio je Zajčev dan, slava narodne umjetnosti. To bijaše triumf idealnoga pregnuća narodnoga. Zanos je bio općenit. Tipografsko pjevačko društvo »Sloga«, akademičko društvo »Hrvatski dom« prirediše u slavu Zajčevu već 9. i 10. svibnja glazbene zabave, na koje se skupila sva sila odličnoga općinstva. Tu bijaše svečar predmetom najiskrenijih ovacija. No kada istom na večer 11. svibnja iziđe Zajc u svečano rasvijetljenu i cvijećem nakićenu kazalištu pred općinstvo na ono mjesto, gdje je već 10 godina sjedio kao ravnatelj, potrese se sva kuća od urnebesa i Zajc morade izaći na pozornicu, gdje ga dočekaše izaslanici različitih društvava i korporacija, da mu predadu darove. Srebreni i zeleni lovorvijenci, poletne pjesme, albumi, adrese i spomenice pokazaše Zajcu, da je stekao simpatije u svim slojevima grada Zagreba i cijele Hrvatske. Ushitu i pljeskanju ni kraja ni konca. Poslije otpjeva naša opera novu Zajčevu operu »Pan Tvardovsky« (riječi od Jos. E. Tomića po poljskoj narodnoj priči), djelo puno krasote i miline. Po operi, za koje je Zajc po svakom činu bio izazvan, zagrmi opet dvoranom bura zanosa, koja svečara do kuće doprati. Tada najedamput zaoriše gradom zvuci glazbe, a Zajčevu domu približi se kroz silnu svjetinu povorka članova »Kola« i »Hrvatskoga doma« sa bakljadom. Tu zapjevaše pjevači Zajčevu pjesmu »Glasna jasna«. M. Krešić oslovi svečara lijepim govorom, našto Zajc odgovori: »Ne mogu puno govoriti, srce mi ne da. Hvala vam! **Hrvat sam bio, Hrvat jesam i ostat ću do groba!**« Mnogobrojne čestitke dobio je sa svih strana svečar. No najveća odlika dopade Zajca 12. svibnja. Kad je u kolu obitelji, domorodnih gospođa i književnika sjedio za stolom, da u prijateljskom krugu proslavi svoju slavu, uđoše iznenada dva prijatelja, te nazdraviše zdravicu »Živio Ivan Zajc, koji je po predlogu gradskoga načelnika g. M. Mrazovića uz živo klicanje zastupstva prije malo trenutaka izabran »začasnim građaninom glavnoga grada.« Na ovo je Zajc odgovorio samo suzama...

Dne 1. ožujka 1895. slavio je Zajc 25-godišnjicu svoga umjetničkoga djelovanja u Zagrebu i 40-godišnjicu svoga rada uopće, te je tim povodom po Njeg. Veličanstvu odlikovan viteškim krstom reda Franje Josipa. Hrv. pjevački savez priređuje Zajcu u slavu komers, na kome nije bilo Zajca, jer je u ono doba poboljevao. Istoga dana prispjelo je Zajcu sa svih strana Hrvatske oko 300 brzojavnih pozdrava.

Dne 4. srpnja 1905. navršilo se je upravo pedeset godina, što se je na milanskom konzervatoriju izvodila Zajčeva opera »La tirolese«, prvo njegovo djelo iza svršenih nauka, navršilo se pedeset godina neumornoga, a po našu hrvatsku glazbu blagoslovljenoga rada Zajčeva. Na našu sramotu moramo priznati, da je ta zgoda prošla gotovo neopaženo u hrvatskom narodu. Da se ova pogrješka popravi, priredilo je hrv. pjevačko društvo »Kolo« svečanu izvedbu alegorične opere u 3 čina »Prvi grijeh«, kojoj je libreto uzet od neumrloga našega pjesnika Kranjčevića. Ova je svečana proslava imala biti proslava dovršenja 1000. opusa Maestrova. Dvije se večeri pjevalo to velebno Zajčevo djelo, a općinstvo, koje je dohrlilo sa svih strana Hrvatske burno je pozdravilo svoga miljenika sijedoga maestra. Ti dani 25. i 26. travnja 1907. ostat će svakomu nezaboravni. — Svečanost je bila u hrv. zemaljskom kazalištu. Svečani proslov spjevao je Ferdo Ž. Miler, a deklamo-

vala ga je gđica B. Vilhar. Svečar izađe na pozornicu, gdje su mu predali darove: lovor-vijence, cvijeće, slike i mnogo drugih stvari. Sve se natjecalo, da pokaže Zajcu koliko ga štuje. Sama izvedba, kojoj je Zajc prisustvovao tekla je izvrsno pod ravnanjem vrloga Nikole pl. Fallera. Općinstvo je i opet pljeskalo i klicalo urnebesni »Živio« pratio je Zajca sve do kuće.

Zagreb opet željkovaše čuti operu, koju je Khuen-Hedervary bio ukinuo. Davale se opere, te i drame, pa je općinstvo željelo čuti ozbiljne zvuke opere. Sa svih strana pregoše i eto god. 1909. 2. studenoga otvara se opera, a pjeva se Zajčev »Zrinjski«. Sam je maestro ravnao prvom slikom, općinstvo je burno pozdravilo otvorenje opere i slavnoga Maestra. Nekoliko mjeseci iza toga svečano se pjeva i slavi stota predstava »Nikole Šubića Zrinjskoga.« I po stoti put hrle Hrvatice i Hrvati da se nauživu milozvuka Zajčeve glazbe i da čestitaju sijedomu Maestru u lijepoj toj zgodi. Uz lovor-vijence i srdačne čestitke pozdravi općinstvo Zajca gromkim »Živio« i burnim pljeskom, a Zajc je na to sve tek našao riječi »Hvala, hvala i tisuć puta hvala.«

Pa kad se slijedećih godina izvodile njegove opere: »Prvi grijeh« — kao svečana predstava u proslavu 80-godišnjice njegova narođenja — i najnovije mu djelo »Oče naš«, uvijek je Zajca ponovno pozdravilo brojno općinstvo, kojemu je on bio miljenikom, otkada je došao u Zagreb.

Sijedi je maestro provodio posljednje dane u uskom krugu svoje vrijedne obitelji, koja ga je pazila velikom brigom i ljubavi. On se je još i dalje zanimao svakim napretkom u našem glazbenom svijetu, iako je rijetko izlazio u svijet. On je dapače sve do posljednjeg doba poučavao, ma da je mogao mirno uživati mnogo zasluženi mir. Ali on to nije mogao. Zajc, koji je čitav svoj život radio bez prestajanja i uvijek istim marom, još je zadnjih godina napisao operu u 1 činu »Oče naš«, pa onda veliku simfonijsku sliku u 4 dijela za dva orkestra, zborove i sole. No u posljednje vrijeme znatno mu oslabi vid. On potraži savjeta u liječnika, ali mu ovi nijesu mogli pomoći. Sljepoća je nastupila zbog visoke starosti. Ta se boljetica duboko kosnula Zajca, jer mu je bio zabranjen i onemogućen svaki rad. On je još i dalje skladao, ali te njegove radnje ostale su samo njegove i on ih ponesao sobom u grob. Nije ih mogao napisati, a diktovati u pero nije htio, jer nije do svoga posljednjeg dana gubio nade, da će mu se vid poboljšati. Umro je Zajc 16. prosinca o. g. spokojno i mirno. Znao je, da je dao svom narodu sve najbolje, što je mogla dati njegova poletna umjetnička duša.

Tko bi htio procijeniti Zajčev rad, morao bi ga proučavati dosta godinica. Najviše se moramo čuditi neobičnoj plodnosti njegova genija, jer je Zajc zacijelo najplodniji skladatelj ne samo našega roda, nego i našega doba. Ogroman je broj njegovih radova, ima ih oko 1200. I u svakom žanru on se je okušao, pa je znao vazda načiniti djelo dostojno svojega određenja.

Zajc je ponajprije dramatski skladatelj. — Ne treba to shvatiti tako, kao da je cilj njegova nastojanja glazbena drama, u onom smislu te riječi, kojega danas ima. Zajc je pisao opere, operete i glazbu za različite igrokaze, a iz svake stranice njegovih brojnih partitura možemo čitati tanki osjećaj umjetničke duše njegove. Dvadeset i tri (23) opere trideset i jedna (31) opereta i dvadeset i pet (25) igrokaza! Toliki rad se i ne da u nekoliko kratkih riječi ocrtati.

Kroz mnogo je godina gotovo jedini Zajc ispunjavao cijele programe svih naših koncerata, pa je u tu svrhu izradio svu silu radnja. Dao nam je u baštinu veliku raznicu od 60 kantata, 53 himne, 37 davorija, 163 raznih pjevačkih zborova, 51 koračnicu, 7 napitnica, 5 nadgrobnica i 97 različitih napjeva, dvopjeva, tropjeva i četveropjeva i to sve koje vokalno, a koje opet uz pratnju orhestra. Naša pjevačka društva odvajkada su se azdašno služila tim blagom, a tako će biti sigurno i dalje. Ima od Zajca još i 146 napjeva uz pratnju klavira ili orhestra, 51 dječji zbor, 31 dvopjev uz klavir ili orhestar. Dalje je napisao 43 uvertire, 13 poputnica, 24 plesa, 3 velike simfonije za orhestar i 44 koncertne skladbe (simfoničke slike, rapsodije, fantazije, koncerte, komornu glazbu itd.).

A koliko mi od toga poznajemo? Ono malo što je tiskom izdano, a to je tek sitnica iz ovoga bogatoga arhiva.

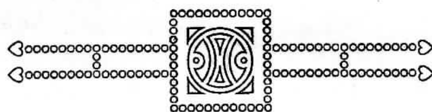
Sav Zajčev rad nije još nitko proučio, pa se o njemu i ne može izreći konačni sud. Nešto su na tom polju učinili zaslužni naš muzikolog Franjo Kuhač i profesor Josip Canić. Ovaj je nastojao svrstati sav taj ogromni rad u suvisle epohe, dok je Kuhač proučio Zajčeve ranije radove, a bio je Zajcu strog i pravedan sudija. Evo što o njemu piše Kuhač: »Zajc je lav, t. j. prvi među sadanjim glazbotvorcima. On je umjetnik pun tvorne fantazije, produktivan, revan i marljiv, uzato se izvrstno razumije u arhitektoniku. On uzme kakav mu drago malen motiv, pa iz toga ispređe toli vješto popijevku ili drugi koji glazbeni oblik, da se moraš diviti, a pošto je ekonomičan trošeći glazbene misli ne umori slušatelja, već je njegova svaka kompozicija lako shvatljiva. Glede karakterizovanja predmeta Zajc je neobičan pojav u glazbenome svijetu. Imade glazbotvoraca, kojim karakteristika za rukom pođe svagdje i u svemu, tako Beethoven, Wigner, Liszt, Gonnod, a ima i drugih,

kojima to tek napo ili nikako ne uspijeva. Zajčeve skladbe imadu veletanku karakteristiku.«

On je svojom moćnom naravi toliko utjecao na razvoj hrvatske glazbene umjetnosti, da je udario biljeg cijeloj epohi hrvatske glazbene povijesti, koja će valjda nositi ime Zajčeva škola, jer je polje njegova rada bilo svestrano. On je uisto vrijeme uzgajao glazbeni pomladak kao ravnatelj glazbenoga zavoda, nastojao da uzdigne koncertni naš život sudjelujući u njemu kao vrstan klaviraš, pospješio u velike razvoj hrvatske dramske umjetnosti izvodeći kao veoma vrsni kazališni dirigent djela velikih ljudi i naroda. A onda je uz to nalazio još vremena i za to da sklada, da našu siromašnu glazbenu literaturu obogati toli bogatom riznicom radova, golemim brojem svojih najraznovrsnijih skladbi.

Teško je odrediti sada već položaj Zajca prema povijesti svjetske glazbe. Jasno izbijaju odlike njegove umjetnosti iz okvira sadašnjosti, pa su već mnogi neupućeni klimali glavom i potiskivali Zajca u historiju ističući nastojanje mlađe generacije. A ipak se naša doba toli teško oslobađa njegovog moćnog genija i poprima tek polagano obrise jedne nove epohe. Zajčeva je umjetnost osnovana na talijanskom belkantu, pa je unijela sve odlike toga nastojanja a i sve zastranosti njegove u našu glazbu. Zajčeva umjetnost znači savršeno i posvemašnje gospodstvo melodije u glazbi. Harmonijske odlike i ljepotu boje vazda je Zajc znao u svojim melodijama izrabiti. Ipak nije kod njega melodija našla onakav izražaj dramatičnosti, koji je znao Verdi pridijeliti svojim dramatskim melodijama izdižući ih katkada do visine provodnoga motiva. Zato je Zajc uspio najviše u onim radovima, gdje se dominiranje melodije nije kosilo s naravi djela, jer priznati nam je, da Zajc nije bio izbirljiv u svojim sadržajima. Sav njegov rad u mnogočem nosi biljeg prigodnicâ, no u tom obilju ima mnogo biserja. Dužnost je nas današnjih da to biserje izvadimo, očistimo od prašine arhiva, pa da pročišćeno sačuvamo za nas i dademo onima, koji će iza nas doći. I to će biti prelijepa baština iz bogate ostavštine miloga našega maestra.

Zajcu — bogodanom umjetniku — vječna slava i spomen u hrvatskom narodu! —rl—

Vid Blažinčić, — Kraljevac :

Priča o bijelim gavranovima.

Bilo je to u zlim i gladnim godinama. Neka siromašna žena imala je sedmero sitne dječice, sedam zdravih dječaka — rastom bi jedan drugome tek do uha sizao. A dječaci su bili upravo lijepi i milovidni. Priprosto im i oporo seljačko ruho odijevalo malešne stasove, al njihove gospodske vlasi bijahu ugodne tamne boje, kako je jesenja kora na plemenitome kestenu tamna, — a oči njihove svima se jednako plavile, kako no se plavi zapadni obzor diveći se poslije srećno minule oluje modroj crti na presjajnoj istočnoj dugi ili plavome cvijetu u nekošenoj livadi, što se razastrla pokraj naglo nabujala potočića... Sva djeca bijahu jednako lijepa i mila, — tek mati im žena mnogo siromašna a godina jalova i slaba do zla boga!

Dječaci su bili zdravi i gladni, a u kući je na izmaku ljute i duge zime veće i suhoga hljeba ponestalo. U najvećoj nevolji potraži dobra mati posljednju mjeru brašna, pa da prigotovi posljednji hljebac nejakoj djeci. A dječaci su samo plakali. I kad već mati sasu bijelo brašno u načve, da smijesi i prigotovi sedam hljebaca za sedam sinova svojih, djeca vikom opkole i mater i načve i plačući neustrpljivo iskahu, da im dade ma i sirova hljeba! No mati ih samo pomilova po tamnoj kosi, obriše im pregačom plave oči i blago ih opomenu, neka se potrpe još koji časak, jer će s kruhom odmah u peć, — a poslije — da im Bog blagoslovi! — dobit će svako svoj hljebac. A što će im dobra mati ponuditi onda, kad i ovoga ponestane, na to ona nije u ovaj čas niti pomisliti smjela, a gladna su djeca podjednako plakala i nijesu prestala da ustrajno traže hljeba, koji bi imao istom unići u peć! Dapače jedan mališ poče da se vješa materi o pregaču opetujući gorki plač ostale braće svoje. Ovome niti ustrpljiva mati ne odolje — u pregolemoj žalosti uskipi i ona, udari mališa po ruci i u nevolji izusti prvu sudbonosnu kletvu na rođenu djecu svoju. U kletvi pomenu, da bi Bog dao — te ih se svih sedmero pretvorilo u sedam vranih gavranova! I doista odmah — još je mati u riječi bila —, a to ti pred njenim očima a na otvorena kućna vrata poleti jato od sedam gavranova, sedam zakletih sinova njenih.

Mati sva u jednoj zabuni i golemoj neprilici veoma , ne znajući što da uradi — gotovo u besvje-

stici naglo pohiti iz kuće napolje, da bolje vidi što se to u času dogodilo. Ali crni se već gavranovi toliko u zrak podigli i sve više odmicali prema dalekim plavim gorama, da ih naskoro nije bilo moguće niti očima pratiti. A mati prebaci peču preko glave i prista jadnica uz duge živice, što su velikim okrugom pasale njezino rodno selo, — pristane uz živice i brzim koracima udari prema obližnjim šumama još uvijeke nadajuć se, da ipak jato ne će predaleko odmaći, a napošljetku da će se vratiti i zacijelo negdje u ovim šumama otpočinuti...

Ali gavrani se ne povratiše više u rođeni kraj. Mater njihovu prestigne konačno i sunce na zapadu, i ona je dugo u noć lutala tumarajući bez cilja tuđim šumama u jedinoj želji i čvrstoj nadi, da još jedamput vidi malo jato crnih gavranova. Kao ljuta godina

— Djecu svoju, vrane gavranove — što ih prokle, ovdje mati traži! — —

I čula je ucviljena mati začuđene glasove ptica, razumjela je pitanje blijedoga mjeseca, — morala je napokon da sluša i tužnu pjesmu noćnog povjetarca, koji počne međutim njoj čisto blizo duvati i sve glasnije šaputati i svoju djecu — vrane gavranove, djecu svoju ovdje mati tuži — djecu svoju — —

A to je mater do srca zaboljelo i ona skršena mnogim lutanjem, dugim bdjenjem i prevelikom žalošću, — do potpune besvjesti omamljena opetovnim hujem zlobnoga vjetra — nije više ništa niti čula niti vidjela do crnih sitnih točaka od maloga jata vranih gavranova, što ih na kletvu požene i podiže u nedogledne visine zlokobni vjetar, koji još uvijek nije umio da završi svoju pjevanku.

Prizor iz njemačko-belgijskog rata g. 1914.

dugo je i glasno plakala, i bez umora je tumarala dalekim lugovima i širokim šumama, prisluškujući svakom šušnju pospana lišća u krošnjama i glasu zakašnjela vjetra u gustoj travi.

Ali niotkale ni glasa od crnoga jata sedam gavranova — —! A druge razne ptice, što se na noć skloniše u šumu, bunile se i u čudu je jedna drugu pitala:

— A što radi i što plače bijedna žena u to doba noći? — —

A zrakom je hujao hladni prizvuk noćnog povjetarca i čuo se kobni odgovor:

I ubijeđena mati jedva se namjeri na svijetlu šumsku čistinu. Uzaludno se obazre na mjesec i zvijezde, da napokon otešćalim rukama prekrije tužno lice i gorko još jedamput zaplače za izgubljenom djecom i od tuge i nevolje baci se cijelim umornim tijelom u šuštavu travu — i tu zaspi tvrdim i jakim snom.

A tada i povjetarac presta uzaludno duvati, puni mjesec zeru potamni i naglo iščeznu za modrim gorama... a zlatne zvijezde počeše redom trnuti...

*

I nije se još dugo noć primakla svome kraju,

još se nije istok osuo niti prvim daškom sunčanoga rumenila, a neumorna mati zaklete djece već se oslobodila beskorisna sna i jadnica opet se podiže na noge, pa da proslijedi kroz mračne šume prema istočnoj strani... I opet je dugo lutala tamnim šumama i rosnim livadama neznanoga joj kraja, a u duši svojoj nije prestala da oplakuje nečuvenu žalost i veliku bijedu svoju.

Napokon rano izjutra nađe se pred širokom rijekom, što se je još spokojno odmarala u sivoj polutami a među povisokim obalama svojim. Prijeko — na drugoj strani veličanstveno mirne rijeke dizala se u slikovitoj pozadini mračna i crna gora, omeđena tek jednom svijetlom crtom u gordim visinama svojim. Podno gore razabirao se u svim dijelovima prekrasni grad, kojemu je kristalno stubište i donje mramorne stupove dirala noćna zelena rijeka, dok su nad njegovim šljemenom drhtale prejasne zvijezde noćnoga neba. Naokolo osamljena grada, što je divnom gradnjom i čarobnim svojim položajem još najviše nalikovao otajnome hramu nepoznatog božanstva, — svud naoko sve do granitna podnožja crne gore nepomično su stražili dugi redovi vitih jablanova i niz čempresa sa zlatnim češerima. I više se nije ništa vidjelo do crne gore u blizoj pozadini. A nemogući na susjednu obalu osta prežalosna mati na prvoj strani rijeke, umiri se ponešto i od suza sjajnim očima zagleda se tako zaneseno preko grada a prema crnoj gori na rani istok — kao da odanle očekuje dobre glasove prvog povjetarca ili možda i samo jato crnih gavranova. A njezine dobre slutnje nijesu je varale. Ona je doista na svoje oči gledala, gdje nad skladnim čempresima kruži maleno jato — ali ne vranih, — već čisto bijelih gavranova, — bijelih, kako je bijel snijeg na gori ili kako su u nevinosti svojoj bijeli zvončići s poljskoga ljiljana. I na broj ih bilo sedam! Sedam bijelih gavranova... A mati nije prestala dizati obje ruke prema nebesima moleći dragoga Boga, da joj vrati sedam sinova, djecu njenu.

Međutim i dan se stade bližati, crna se gora opaše sa još više svijetlih crta, golemi se zrak sve polako riješi vlažnoga mraka, a mirna se rijeka sama od sebe probudi i stade je glasni žubor mimo mnoge i vidljive prudove. Vršci kovne kupole na gradu počeše se svjetlucati sve jačim i jačim sjajem i danja je zora bila čisto blizu. Bijeli gavrani ostave zlatne šešerove na visokim čempresima, hrlim šumom prelete i grad i rijeku te se zaustave lebdeći u zračnome krugu upravo ponad onoga mjesta, gdje je njihova mati postojano molila dobroga Boga, da joj vrati sedam sinova, djecu njenu.

Napokon poče sav istok rudjeti. Kao da gledaš mirni posluh purpurne zore, gdje sa crne gore oprezno skida mračno pokrivalo i svijetlim sjajnim zrakama smjelo probija sve vrške mrkih jablanova i čempresa. A rijeka je bila već dugo budna i željno je čekala samo čas, kad će da poprimi u sebe rani lik otajnoga grada, pa da mu okupa i razbistri jutarnje sjene u najdonjim dubinama svojim.

U to se istok još jače zažari, a na gradu sada se istom vidjela neslućena ljepota njegova. Mramorni stupovi, što vode sa kristalnoga stubišta u unutrašnjost tajanstvenih prostorija, lijeskali se mnogim sjajnim bojama i kao mladi vitezovi u bogatoj opremi bdjeli su i čuvali prostrane prugove od siječena granita s podnožja bliže gore. Široki su prugovi bili obilno nasuti bijelim ružama sa šumskih živica, a vodili su pravo prema uzvišenoj ponutrici, gdjeno se na najistočnijem zidu od kristala — a više prema kovnoj bakrenoj kupoli jasno krilio veliki mladi mjesec. Na britkim pak rubovima mlađaka bijelio se onakav okrugli i snježni hljeb, kakova je mati zaklete djece viđala mladim nedjeljama u iskićenoj seoskoj crkvi nad glavnim njenim žrtvenikom. I pričini se ženi, da upravo na nju gleda iz okrugloga hostijskoga hljeba dražesni božić sa crvenom zastavicom u desnici, dok je lijevom ručicom djetešce upiralo prema vrhovima žarke kupole. A dječak je imao gospodski tamne vlasi i tako plave očice, kako je na zapadnome nebu svod plav, kad iza minule bure promatra dugine boje na istoku. Mališ je bio tako divna obličja i mila držanja, kako su nam djeca mila, kad prvim riječima tepaju dobro naučenu molitvu...

Kupola se međutim sve više žarila, a zastavica se je u ruci dječaka sve više crvenjela. — —

U golemom počitanju i sa strahom u duši pred božanskom tajnom presvetoga Hljeba — skrušena se žena baci o tle na oba koljena i ne usuđujući se dugo gledati u svetu joj Tajnu, bila se tek u prsa kajući se za svaki svoj grijeh, za svoj preveliki grijeh, kojim navuče kletvu na rođenu djecu. — — Kajala se i molila postojano dobroga Boga, da povrati majci zakletu djecu.

A rana je zora istok već čisto rasvijetlila i stade sada da obasjava cijeli grad s raspaljenom kupolom i mramornim sjajnim stupovima... Bijedna mati još jednoć svrne svoje gledanje na divnu unutrašnjost svetoga hrama — — a onda novom zabrinutošću pogleda ponad sebe na maleno jato bijelih gavranova. Ali — začudo: gavranovi nevidom iščeznuše i nijesu više kružili nad pobožnom materom svojom! A i grad se zaodjenuo običnim svijetlom ranoga dana, mnoga se vrata od mjedi u svim predvorjima sama pozatvaraše i nije se više iz grada vidjelo niti mlađaka mjeseca niti hostijskoga hljeba na njegovim obodima, a nije se više niti bakrena kupola žarila. Dan je već slavodobitno prešao na drugu obalu razbujale rijeke

i kao neograničeni gospodar upravo je veličajno unišao u cijelu Božju prirodu!

Od nepoznata i obdan nevidljiva grada samo su se rane sjene kupale u zdenoj rijeci, što je svojim zavojitim tokom vodila ljudske poglede daleko za brda ona —, onamo prema sinjemu moru i toplome jugu, gdje ljudi ne znaju za grijeh i teške godine. —

Bojeći se jadna mati, da je tko ovako izgubljenu ne zateče u nepoznatom kraju, kamo ju slijepa tuga dovela, — do tri se puta prekrsti svetim krstom i u pobožnome strahu natrag zađe u šume, livade i lugove — —

Poslije dugoga hodanja prispije napokon domu svomu. Živjela je u praznoj kući u pouzdanoj nadi, da će joj nebesa uslišati skrušenu molbu i uvjerena je bila, e će se Bog materi smilovati, pa ne će mnogo vremena proći, a svojoj majci povratit će se rođena djeca.

A kad doista određeno vrijeme prođe i prva bogata jesen donese bogate rodove i obilni blagoslov u svaku kuću cijele krajine, molila se pobožna mati još i više, mnogo je na mise darovala i sada je samo očekivala dan i čas, kada će da joj padne pred kuću maleno jato sedam gavranova, zakletih sinova njenih...

I uistinu — jednog svetačnog dana, jedva mati zarana uredi pustu kuću i otvori kućna vrata, — a to svojim očima zapazi, gdje na novome plotu a pred kućom njenom tiho sjedi malo jato bijelih gavranova. Svi su do jednoga imali sniježna bijela krila, kako je bijel hostijski hljeb ili poljski ljiljan u nevinosti svojoj. Na istoku je upravo sunce izlazilo. Dan se čisto nov i svečan rodio. Nebo je bilo milo i plavo, kako su plave bile očice u sedmero materinih dječaka. Zrak je bio čist i vedar, kako je bila i materinja duša vedra, kad je svojim očima gledala, gdje se na jutarnjem suncu otapaju bijela krila mladih gavranova, i netom poput lake magle nesta bijelih ptića — a to sedam dječaka ugodne tamne kose i plavih očiju veselo preskoči drveni prag i sinovi padoše majci pravo u rođeno krilo.

LISTAK.

DUH RATOVA.

O tajni ratova iznose mislioci današnjeg vremena najraznovrsnije hipoteze, nastojeći protumačiti neprekidni niz događaja, koji se direktno kose sa svim dosadašnjim nastojanjem čovječanstva. Jedni kažu, da je ova protimba samo prividna (Dostojevski), pa da je rat sam po sebi dobar, jer se u ratu razvijaju ljudske kreposti do heroizma. Događaji naših dana sklonuli su i poznatog madarskog psihologa, pjesnika i mislioca, biskupa Otokara Prohaszku, da skine barem malo koprene s ove velike tajne, koja krvari pred našim očima sa sviju strana svijeta i gleda nas nijemo kao zagonetka i ukočeno kao sfinga. Mi prenosimo u prijevodu Prohaszkin članak iz mađarskog katoličkog književnog tjednika »Eleta« i upozorujemo naše čitatelje, da se zadube u njegovo razlaganje, koje nam riješava mnogu nejasnu pojavu.

Koji je duh ratova?

Ima ih, koji s ratom brzo svrše; kažu, da je rat barbarstvo, ludost, napuštanje svake kulture, ispad iz kolotečine napretka; ali osjećam — ma da nijesam prijatelj rata —, da ga nije razumio, koji tako svrši s njime. Nije ga razumio i nije zagledao u psihologiju ovih svjetskih pojava; a sve zato, što je mislio, da je o njemu razumio sve, i ono, što nije moguće razumjeti. No baš u ratu ima — kako se čini — toga nerazumljivog počela najviše!

Tko razumije napoleonske ratove, tko razumije ono oduševljenje, onu ratnu želju, mnogoput poništenu, a svakiput iznova probuđenu? I tko razumije sadašnje jubilarno i obnovljeno izdanje napoleonskih sablasnih vojnica, ovu sadašnju svjetsku vatru? Kažu, da je to borba panslavizma i kulture; kažu, da je to natjecanje za vlast i svjetsko tržište ili strah za svjetsko gospodstvo, dotično želja za njim; svakako će imati ova svjetska paljba i takav racijonalni — hoću reći — ishitreni temelj; ima ona i razumnih stožera, ta ljudi u njoj misle i snuju; ali koliko ima u ratu uz razumnu jezgru i osjetne, iracijonalne moći?! Što je ono oduševljenje, što tu plamti? Što je onaj patos, koji tu bijesni i iskri se? Što je ona vatra, koja tu sa žestinoam čuvstva do neba plamsa iz dubina samosvijesti? Što je to, što je to, što grabi i nosi narodni osjećaj? Kao da je to petrolejski plamen, što ga vjetar otkine, koji kao goruća bura srne i lebdi diljem lujdskih masa i naroda? Tu su se misli nagomilale; tu život kao rijeka — ne — nego kao burna vatra provaljuje diljem svijeta! I osjećaj postaje rječit; ali ovaj je govor kao glazba furija, kao muzika vihrova, koja znade tako zaurlati, a znade zatim žestoko i gorko plakati. Pa što je to međunarodni patos, — što je ta vatra, a za njom ta kiša pepela? Kao da se svijet pretvorio u jedan krater, koji je provalio i kao da se u munjevnu buru zgrušala atmosfera kulture, u buru, u kojoj se pokrenulo nebo i zemlja, u kojoj ustaje noga svega, što je dosada stojalo i što se tisućljetnim korjenjem udubio u povijest, ustaju noge milijuna, obitelji, kuća, ustaje noga i pokreće se kuća i prijestolje, a povrh svega osklizava se mnogo tisuća mladih života sa obronaka smrti!

Ponavljam, tko to razumije? A tako treba promatrati ove svjetske događaje; tako treba gledati i tu provalu

strasti, to sijevanje bure ljubavi i mržnje, što para mozag, — i ako tako gledamo, moramo doći na to, da tu radi nešto čudnovata, neko elementarno oduševljenje, što se raspinje, što se kini, ratuje i žrtvuje. Pa što je to oduševljenje, što pokreće svijetove?!

Oduševljenje je najprije žarka, žestoka i hrabra samosvijest — samosvijest, u koju je ušao jedan drugi, jedan viši duh i ražestio je, kao što munjevna struja opsjedne i prožme crni drot tako da peče, žari i svijetli. Oduševljenje je pravo opsjednuće, kadno na narode, a katkada na cijelo čovječanstvo sađe neki drugi, jači duh, Božji duh, ili duh novih svijetova, novih težnja i pogleda, ili duh velikih povjesnih preokreta. Čovjek, masa, narod, vojska, čovječanstvo samo su organ ovog »duha masâ«; ali takav organ, koji s vremenom zaželi tu seobu duhova, jer inače postaje mekoputan, trom pače se i raspada. Zato ima duh oduševljenja periiodični dolazak, o kome odlučuju napredak i događaji.

Tromu i meku pasivnost ne podnosi nikakov život. Zato baš i treba on katkada da objavi svoje sile; mora se naprezati i napeti, treba da ćuti sama sebe. Treba se osjećati jednim s milijunima i u gibanju i naprezanju milijuna treba da iskusi onu snagu, koja je općenita. Snaga miljuna provali onda u oduševljenoj samosvijesti pojedinaca i zasuklja do neba kao valjanje oceana u svakom pojedinom valu.

Ovu strast miljuna pokreću događaji; promjene života podražuju uspavane sile, upale ih. Usprkos bratimljenja i narodnog prijateljstva sukob je neizbježiv izmedu nižih i viših plemena. Svaki narod je posebna plemenska sila, svaka rasa je posebna prkošljiva ima moć, i svaka nastoji izdati svoju snagu i hoće prostor zauzeti. Takvom prilikom bukne rat, jer dosad nemamo drugoga sredstva za uspostavljenje ravnoteže. Tko će naime moći zarobiti zapovijed narodnom geniju »do veće i više vrijedne etničke moći? Tko će moći izdati zapovijed narodnom geniju »dovle i ne dalje?« Tko će mu moći ograničivati gravitaciju za raširenjem?! Dosad smo vidjeli, da kodeksi ne mogu izvesti nasilja orijaškim organizmima narodnog života, da ne mogu parlamentarni kadifikatori preinačiti ritam neizbrojivih sila i sklonosti.

Narodi i čitavo čovječanstvo dolaze nadalje u svome razvoju do takovih stanja, u kojima im je nesnosno. Nepodnosljivi socijalni odnošaji i orijaški velike gospodarske bijede muče narode; dok se u duševnom svijetu proživljava bijedan život dosade, u kome nema ništa privlačiva, ne uspaljuje ni vjera, ni znanost, gdje je sve pospano i zastarjelo i zastalo, a ideje nijesu sposobne da probude poticaje u blaziranim dušama, gdje se potkopalo povjerenje u crkvu, u državu, i gdje bi se samo tako dalo pomoći, da se razmrska i rasiječe sve. Ali u takome svijetu dosade ne propada život; i u takvim prilikama nalazi se u njemu uspavanih sila; i u takovim prilikama pokazuje se u njemu slutnje boljih mogućnosti, u početku samo kao mjesečne sablasti, kasnije kao budni pogledi, na koncu kao prisilne nužde, a onda istom počinje svijet dosade vrjeti; čuju se u njem davorije i odjekuju i kao glas trube grmi o probuđenju stotine tisuća anđeo snage i napretka; grmi, da je kraj noći, pospanosti i pasivnosti! Ustajte, nadmite se, razmrskavajte i stvarajte bolje i ljepše na mjestu starih ruševina!

A takvo probuđenje nosi uvijek sa sobom osjećaj velikih sila. Zato je i oduševljenje ne samo probuđenje, probuđenje na novi dan i na novu nadnicu, nego i osjećanje probuđenih sila. Oduševljenje je sama probuđena snaga, koja se želi utjeloviti u djelima, koja hoće u djelima govoriti; kojoj je djelo želja i djelo volja, a pojava akcija.

Katkada treba samo djela i samo ona mogu pomoći, nova, velika djela, nova djela, što spasavaju svijet. Treba djela, koja će raskidati Prokrustove postelje, koja će ovaj dosadni i nepodnosljivi svijet razbiti, u kom je svaka ulica izgrbljena, svaka kuća rpa kamenja, svaka soba zatvor — i otvoriti slobodan prostor za novo podizanje i stvaranje. Ako pak tko na to kaže, da ove sile ne dolikuju čovjeku, jer ruše i smrt siplju i jer su barbarske i nekulturne moći, koje ne pašu u krug našeg osjećanja i radi kojih bi se prije morali stidjeti, na to ja odgovaram, da je istina da nam ne pristaju; i to je istina, da su iracijonalne moći i da ih čovjek ne razumije; ta ali baš to je na njima posebno, da ih ne razumijemo, pa ipak su neizbježive, da ih ne razumijemo pa su ipak potrebne i da u njima provaljuje nagon za boljim svijetom, koji hoće najprije razarati, rušiti, razvaljivati, da zatim dođu na njegov trag moći, što grade i stvaraju.

Djela ratnog oduševljenja, ako se i protive našim neposrednim osjećajima, ipak imaju veliku psihološku vrijednost. Ta vrijednost nije misa niti je pojam, nego nešto posve drugoga: sadržaj, što se ne može razumjeti. I u djelima jednostavnog čovjeka može biti takav sadržaj, može biit takva duševna vrijednost i veličina, te oni ne samo da je ne mogu riječima izraziti, već uopće nemaju niti pojma za izražaj te plemenite vrijednote; samo veoma općenito znadu, da je to dobro, da je to Božja volja. Taki se ne znadu zamisliti niti riječju izraziti svoja djela, ali ih znadu tvoriti, a to je glavno. Nemaju za nje razumne i dijalektičke naobrazbe, ali imadu etičku. Zato im djelo nije misao razumna, već izražaj duše njihove — to djelo su oni sami!

I u psihologiji ratova vidim take nerazumne sadržaje i vrijednote, ali zato ipak prave i pune veličine i ponavljam: kolikogod nijesam prijatelj ratova i kolikogod se zgražam nad sukobom ovih iracijonalnih moći, zato ipak moram priznati, da ima u njima orijaških vrijednosti.

Taka je na primjer hrabrost. Koliko li je ona srodna religijoznosti a osobito kršćanstvu! Kada dobrom voljom, s razapetom zastavom polazi kor narodne mladeži i muževa u naponu snage, a zatim se poslije tjedan dana tetura kući tko bez noge, tko bez ruke, tko bez oka, — kadno dugi niz mladih života tako popada na zemlju kao poljski cvijet, što danas jest a sutra ga nije, pod kosom što zviždi, kadno tako predaju svoje živote kao nešto, što je posve naravno dati za one velike ideale, kakovi su domovina, narod, poštenje, dužnost, vjernost, i na na dnu sviju ovih Bog, pače tako naravno, da se o tome ne može ni sumnjati: pa nije la to ono, što kaže sv. Pismo, da »ne držim svoj život vrijednijim od samoga sebe« (Djela Ap. 20, 24.), ili, da tu ima netko, onaj stanoviti »ja«, kojeg je moguće izhamiti iz života, kao nejače iz pelenica, i koji može tako život svući kako svlačimo odijelo, ali zato sam ne propada, pače protivno baš time, što skida sa sebe svoj život, postizava višu, duhoviu ljepotu. »Ja« je dakle vrijedniji od života, i život se rado da za nj. Evo to je najveće djelo i od psihe ovih djela gori zrak ratova.

Ima zatim ovdje još druga, čudnovatija djelotvorna vrijednota. Opaža se naime u ratovima, da ovaj svijet prima oblike, koji nadilaze svako računanje ljudsko i da na ovima rade baš tako razorne

i pustošeće moći kao i moći, što stvaraju i grade. Čovjek doduše misli poprečno, da on čini svijet, — da mu on snuje uređenje umom i da ga on uobličuje tehnikom, gospodarskim i socijalnim uređenjem; ali čovjek, koji dublje misli, ili možda niti ne taj, već tko samo neinteresirano promatra život svijeta, opazit će, da u tome životu ima toliko nesvijesnih i iracijonalnih čimbenika, toliko ima u njem počela nepredvidivih, pojmovima nerazlučivih, distinkcijama nepribliživih, koliko ima u njem shvatljivog, svijesnog. Ako ne samo više, a ono — po mojem mišljenju — upravo neprispodobivo više. Priznajmo samo, da one razorne sile, što se sukobljuju u ratovima, nijesu naši osjećaji, da se ne događaju prema našim željama, a ipak mi vodimo one bojeve, kao što mi stvaramo one zakone i paragrafe; no dovodimo u sukob društvene odnošaje to gredovlje — kažimo radije — kladovlje, iz kojeg se rađa beskrajna množina muke i trpnje tako, te čovjek prokune svoje djelo i bijesnom srdžbom provali, da ga zgnječi i da se oslobodi. Nije to ovaj, niti je to onaj purgar X. Y. ili milijuni purgara, što diže masu, već je to nepodnosljivost sadašnjosti i čežnja za boljom budućnosti. U buri strasti svaki pojedini čovjek samo je atom i svaki narod samo je jarac[1]) razarač i kuka, ali ovim atomom već ne upravlja refleksija niti jarcem čovjek; tog jarca ne diže više čovječja ruka na društveni život, nego jedna druga, jedna viša sila; ona, što stvara svjetove i koja je nacrtala putove razvoju. Je li čudo, što jarcem radi, ako joj valja u pećini isjeći puteve?!

I na toj točci vidim ja opet, gdje je zablistala kršćanska misao, ona velika vjera, koja drži svijet i oblike svijeta sjenom vječnosti. »Praeterit figura huius mundi«, mijenja se oblik svijeta! Jest, koliko se mijenja! T i o b l i c i s v i j e t a s a m e s u s j e n e, š t o b j e ž e i m i j e n j a j u s e i z m j e n i c e! Razvoj svijeta kreće se iznad glave ljudske, dakle iznad njegovog uma. Povjest se ne stvara prema akademičkim programima, a tok vremena ne prave oni, što prave ceste. Bog tim ravna.... Gospod! Ratovi i strasti, sukobi i naprezanja baš su tako nadničari i taljigaši kao i sintetične sile kulture, koji ponovno vežu Boga s čovjekom i čovjeka s čovjekom, pošto su naprasne sile raskidale njih i njihove uredbe.

Zapanjeno stojimo, to jest bolje: klecajući padamo na koljena poslije ovog pogleda u dubine svijeta i njegove psihe. Živahno osjećamo, da smo funkcije i nadničari. Nosimo u sebi život i zadaće, koje nešto malo razumijemo, ali za koje nam valja tim više i to potpunom odanosti raditi. I kad vidimo, da iz dubina života provale take nesmiljene sile, nastojmo, da iz istih dubina uskrisimo drukčije sile životnog nagona i potreba, bez kojih se ne može biti. N a s t o j m o b i t i d o i s t a d o b r i m a, t a k o d u b o k o i ž e s t o k o d o b r i m a, k o l i k o s a m o m o ž e m o. P r o b u d i m o u s e b i s i l e r e l i g i j o z n o s t i, d o b r o t e, l j u b a v i i t v o r i m o, t v o r i m o i r a d i m o! Ne brinimo se, hoćemo li time postići cilj, uopće ne filozofirajmo mnogo.Ta na koncu ne oživotvoruju se u toj dobroti i vjernosti i požrtvovno i ljubavi naše misli. već Božja namjera i plan. Takvo mišljenje postat će i oduševljenje, u koje će saći drugi duh, kojemu smo mi samo organi i koji se takoder pokazuje kao vrela, žestoka i hrabra samosvijest u tome svijetu i koji će se na sličan način obući djelima u ovom slučaju djelima etičke dobrote.

N a r a t n o o d u š e v l j e n j e o d g o v o r i m o o d u š e v l j e n j e m s v e t o s t i! To se dvoje pričinja protivurječjem; ali samo se pričinja, jer im je izvor zajednički, a to je duh, dubina Božja, iz koje provaljuju oduševljenja kao rijeke lavine ili ako hoćete zablistaju kao biseri i mjehuri vode i obave svoj posao.« **Mesop.**

[1] Aludira na spravu, kojom su vojske u rimsko doba razarale utvrde i bedeme, koja je sličila jarcu.

U DANIMA KRVI I ŽELJEZA.

»Nalazimo se u ratu.

Dok ovo pišemo, ratuju hrabre čete po granicama Crnegore, Srbije i Rusije; odvažna pak flota čeka, da se ogleda s francuskom i engleskom. I njemačka je vojska već zauzela dio ruske Poljske, ogromni dio (gotovo cijelu) Belgiju i više tvrđava na francuskom zemljištu.

Rat je ovo evropejski. Engleska, Rusija, Francuska, Srbija, Crna Gora bore se s jedne strane; Austrija i Njemačka (a danas već i Turska) s druge strane. Grčka, Rumunjska, Bugarska, Italija, Španjolska, Norveška i Danska stoje neutralno, ali ne za dugo.

U ratu sudjeluje 16 do 20 milijuna osoba, te stoga ovakova rata ne pamti svjetska povijest.

I svemu tome dao je povod sarajevski atentat u kome je pao naš prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i njegova prejasna supruga grofica Chotek-Hohenberg. Dva Srbina ubiše ih bombama iz srbijanskog arsenala u Kragujevcu, kako je to utanačila istraga. Na to nije mogao inače naš vladar, nego da zatraži od kraljevine Srbije dovoljnu zadovoljštinu. Ova je to odbila. Naravna je nužda onda nastala, da sijedi vladar pozove svoje narode na oružje i njime se posluži u ime pogažene pravednosti. U jedan tren padoše sve narodnosne razmirice, koje su od više decenija uništavale tolike energije i nacrte, padoše, a narodi se dadoše složni kao pravi članovi jedne obitelji. oko prijestolja svoga vladara. Kroz narode u Austriji zastruji novi život.

Franjo Josip I. hotio je ratom da zadobije od Srbije nužnu zadovoljštinu. Srbija je sve odbila, jer je sigurna bija, da će je zaštiti Rusija. I sva je ustala i rat je buknuo između velevlasti. Rusija je ustala, da zaštiti »sveto rpavoslavlje« (kako se je čulo u dumi i službenim ruskim izjavama). Engleska su i Francuska neko doba kolebale, pak se ipak nađoše skupa s Rusijom.

Kako će se svršiti ovaj evropejski rat i ne će li valjda izazvati svjetski rat, teško je to reći ovaj čas. Sigurno je pak to — kako je znao svojedobno često isticati povjesničar Görres — da s u d b i n o m n a r o d a n e r a v n a j u n i v o j s k o v o đ e, n i p o l i t i č a r i, nego B o g.

I Bog štiti pravednost!« — — — (»H. S.«)

SOCIJALNI ZNAČAJ RATA.

Prof. A. Mayer proučava u »Soziale Kultur« (1914. sv. 10.) socijalni značaj današnjega rata.

Svaki rat, veli, ima znatnih, a često i neznatnih povoda. Ljudi to zovu »uzrocima.« No pravi su uzroci mnogo dublji.

Rat, ako nije nepravedan i nerazuman, je boj za biće; boj, kako vele, za prostor pod kapom nebeskom. S toga je stanovišta rat Njemačke (mi velimo, i Austrije) socijalno pravedan.

Rusiju ne ugrožava u njezinom biću ni Njemačka ni Austrija. Rusija je zavila svoje težnje u panslavističko ruho. U istinu hoće da dobije pristanište, koje se ne bi zimi zmrznulo. Htjela je najprije da dobije Carigrad, a kada joj nije to uspjelo g. 1877., onda je htjela da dobije Port Arthur u Aziji. Kada joj je i to propalo, onda je pomoću Srbije htjela da dobije pristanište na Adriji. To je želja Rusije, veli Mayer, te se Rusiji to ne može da zamjeri. Ali je njezina prva zadaća bila, da bi u svojoj nu-

tarnjosti napravila reda i podigla kulturu, kako na pr. Prusija na Poznanjskom ili Austrija u Bosni. To, što ona želi, bilo bi joj nadošlo kasnije samo po sebi kao naravna baština. Svakako u Rusiji nije bilo volje za rat. Rat je hotjela ratna stranka (u kojoj su mnogi očekivali obogaćenje) i puk ne zna, čemu ga gone na ratište.

Ni Francuskoj nije bilo nužno, da se upusti u rat. Natjerala ju je nacionalna stranka, koja se u svojoj tmurnosti i neradinosti skriva iza »revanche-politike«. Francuska je bogata država, ima velike kolonije, za koje i sada ima premalo ljudi i snage, pak je stoga mogla lako da mirno i zadovoljno živi u svojim sadašnjim međama. Socijalista Jaures je to dobro znao i to je htio da odlučno kaže narodu, pak je zato i pao kao žrtva polotičkih ubojica.

Najbolje je i izrazito socijalno kriv rat sa strane Engleske. Engleski je premijer Grey hladno kazao u parlamentu, da je gospodarski egoizam jedini motiv, radi koga se Engleska upustila u rat. Nema sumnje, da Njemačka u trgovini pravi Englekoj konkurenciju. Ali i uz tu bi konkurenciju Engleska lako živjela. Ali Engleska hoće za se monopol. Engleska s političkom silom radi uprav to, što rade amerikanski trustovci: bez obzira na druge i na škodu drugima, samo za svoju dobit.

PJESNIK NA BOJNOM POLJU.

On, nježna i dobra duša, kojemu bijaše zvanje pero, primio je mač i pošao na bojne poljane slave i smrti... Našao je smrt.

F r a n G a l o v i ć, daroviti naš pjesnik, koji je bio tek na početku svoga plodnoga, sretnoga i uspješnoga stvaranja, pao je na bojnom polju. I nema ga više, da na svojoj zlaćanoj liri udari u tanke strune i proizvodi nježne pjesme, da napiše savremene crte, ili stupi opet na pozornicu. Nema ga više, a vele, da je naslućivao smrt...

Mrtvo tijelo njegovo dovezoše u Zagreb i tu je sahranjen velikim saučešćem svih književno-prosvjetnih društava i mnogobrojnog općinstva, koje je mladoga pjesnika i obljubljenoga nastavnika ispratilo na Mirogojske visove, gdje se je oprostio s njime njegov pjesnički i bojovni drug Dr. M i l a n O g r i z o v i ć, krasnim i ganutljivim nadgrobnim slovom. Padale su suze žalosnice, kad je govornik ostao njegov rad i njegovu ljubav k svetoj grudi, a uz jeznanaca i poštivatelja čulo se: »Slava, slava Franu Galoviću!« —

IZ GLAZBENOG SVIJETA — U RATNO DOBA.

Početkom prošloga mjeseca pjevana je u Zagrebu sa lijepim uspjehom nova hrvatska opereta »Za kralja i dom«. To je treće glazbeno djelo Đure Prejca, autora operete »Kavalir apaš«. Kao uvijek Prejac je i tu nacijonalan. — Pjesma »Zagorju« i »zdravica« biseri su nove njegove glazbe.

*

Na 24. septembra o. g. davala se je u Zagrebu prvi put s vrlo lijepim uspjehom nova romantična opera »Lopudska sirotica«, krasno djelo F. S. Vilhara, autora opera »Smiljane« i »Ivanjske kraljice«. Vilhar je u ovom svome najnovijem djelu išao korak dalje, pišući strogo recitativ prekidajući ga na časove ugodnim nacijonalnim motivima, uplićući sve efekte hrvatske narodne glazbe. Tu dolaze izraziti hrvatski motivi uvijek kao sladak začin težoj glazbi. Savjesno je izrađen i libreto pjesnika Dra. M. Ogrizovića, koji je vješto znao uliti mnogo dramatike u tu našu divnu legendu nesretne ljubavi.

*

August Gostinčar, skladatelj samouk, uglazbio je vrlo uspjelu koračnicu »Vražje divizije«. Posvetio ju je hrvatskom domobranstvu. Ona se je mnogo dopala kapelniku Muhviću, pa ju je instrumentovao za svoju domobransku glazbu. Autor je primio od kr. ug. domobranskog okružnog zapovjedništva vrlo pohvalno priznanje i toplu zahvalu. — Koračnica, priređena za glasovir, može se nabaviti za cijenu od 1 K.

*

Na 1. mj. oktobra započelo je svoj rad hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, i to pučkim igrokazom s pjevanjem pod nasl. »Barun Franjo Trenk« od pok. Jos. Eug. Tomića. Prije same predstave svirana je »Kraljevka«, saslušana srdačnim povlađivanjem. Pjevanjem, što spada na ovaj igrokaz, upravljao je prof. Canić, koji je poznatim Zajčevim melodijama nadodao i neke svoje nove napjeve.

*

Živimo u atmosferi ispunjenoj zadahom baruta, pa nije čudo da imamo da zabilježimo gubitak i kojega od naših duševnih radnika, i to na polju glazbene umjetnosti. Na bojnom polju pao je dne 14. VIII. pričuvni domobranski zastavnik, talentovani glazbenik Andrija Zagorac, rodom iz Petrinje. Usavršio se je u glazbi u praškom konzervatoriju, no radi materijalnih neprilika ne dovrši studije. Službovao je ko učitelj glazbe i u Supetru (Brač) i u Istri. Bio je vješt komponist, baveći se svakom vrsti kompozicija, no najbolje su mu zborovi a capella. Iz njegovih kompozicija vidi se, da je bio komponist solidne glazbene naobrazbe i velikog kompozitorskog dara. Slava tom junačkom borcu!

*

Glasoviti violinisti Česi: Jan Kubelik i Jaroslav Kocian nalaze se u vojnoj službi u domobranskoj naknadnoj pričuvi u Ugarskoj.

Virtuoz na glasoviru Dr. Paul Wittgenstein nalazi se kao ratni zarobljenik u Ruskoj. U ratu je izgubio desnu ruku.

Henry Marteau, glasoviti violinist, francuski rezervni oficir, izjavio je, da se ne će boriti proti svojoj drugoj domovini: Njemačkoj, i dao se je u Bavarskoj zarobiti.

*

Za sadašnjeg rata Njemačke proti Francuskoj i Engleskoj pobjegao je iz Francuske u Englesku i virtuoz na violinu Isaye, zajedno sa svojom obitelju, u jednoj ribarskoj lađi. Kako je lađa dospjela u oluju, tom su se prilikom izgubili nekoji umjetnikovi rukopisi i skupocjeni mu violin.

*

Što pjevaju vojnici u sadašnjem ratu? — Naši i njemački pjevaju s najvećim oduševljenjem svoje narodne himne, te pjesme rodoljubne, ratne i nabožne. Francuski vojnici najvole pjevati pogrdne pjesme proti Nijemcima, te satirične pjesme proti kleru, a i proti svojim vojnim starješinama. Takove razbibrige i duševne hrane puna je pjesma »Adieu, Givet«, što su je našli Nijemci, kad su osvojili francusku tvrđavu Givet.

Na 18. o. mj. priređen je u bečkoj koncertnoj dvorani vrlo interesantan muzikalni koncerat. Pri tome će biti zanimivo i ovo. Ulaznice se nijesu plaćale u novcu, već odnosnim brojem cigara i cigareta, što je određeno za naše ratnike na bojnim poljima. Najmanje se moglo predati 20 cigara ili 50 cigareta.

*

Nazad malo dana umro je u Beču jedan od najpoznatijih profesora glazbe: ravnatelj Rudolf Kaiser, te je sahranjen uz vanredno saučešće. On je glazbenu školu podigao svojim odličnim pedagoškim i organizatorskim talentom na svjetski glas.

Poznati operetni komponist, autor operete »Jesenske vježbe«: Emmerich Kálmán sastavio je novo jedno djelo u 3 čina pod naslovom: »Zlato sam dao za željezo.«

*

Englezi bojkotiraju njemačku glazbu. Za djela velikog njemačkog maestra Riharda Wagnera ne će više da znadu, kao ni za Riharda Straussa. A ipak do rata je uvijek na finim koncertima bila zastupana njemačka glazba. Jednaku sudbinu doživjela su u Engleskoj i djela Franje Liszt-a.

I u Parizu su počeli nekoji listovi žestoku borbu protiv njemačke glazbe. Tako je Saint-Saëns napisao nekoliko oštrih članaka, u kojima osobito napada Riharda Wagnera, za kojega on veli, da je u zadnjoj poli prošlog vijeka bio najveća zapreka za razvitak francuske glazbe. Posljedica toga bila je i ta, da je društvo skladatelja u Parizu isključilo i njemačkog opernog komponistu Feliksa pl. Weingartnera, koji se je rodio g. 1863. u Zadru.

I talijanski operni komponist Ruggiero Leoncavallo potpisao je poznati protest Francuza proti njemačkom »barbarskom« (?) pucanju na reimsku katedralu. Zato je bio svrgnut s repertoara kazališta u Kölnu na Rajni.

Nekoji ranjeni vojnici, koji se nalaze u zagrebačkom nadbiskupskom sjemeništu zamolili su, da im se, dok su tu, uzajmljuje glazbenih instrumenata, da »malo zagude.« Pjevačko društvo zagrebačkih bogoslova »Vijenac« uzajmio im je 2 violina, 1 cello i 1 violu, i tako su ranjenici uredili potpuni kvartet. **Niko I. Gjivanović** u »P. C. H.«.

*

Početkom mjeseca studenoga priredio je u hrvatskom zemaljskom kazalištu dobrotvorni koncerat upravo sjajnim uspjehom mladi naš umjetnik Zlatko Baloković. Orkestar je popunio i njime majstorski ravnao kapelnik g. Fridrik Rukavina. Ne treba spominjati, da su odlični ti hrvatski umjetnici uznesli mnogobrojno općinstvo, koje je burno odobravalo umjetnički izvedene birane točke krasnoga programa. Osobito je naš Zlatko sjajno izvodio »Brahmsov koncerat.« Svu vatru, svu vještinu i sve umijeće ulio je u svoje čarobne gusle. Sva naša kritika izrazila se najpovoljnije o tom koncertu. Prihod ovoga koncerta namijenjen je našim junačkim ranjenicima.

*

Ovomu dodajemo bilješku iz posljednjega broja »Sv. Cecilije« (str. 98.).

Pred neko vrijeme izašla je zbirka lirskih pjesama na tekst Dra. Đure Arnolda od mladog i talentiranog hrvatskog glazbenika Božidara Širole pod naslovom »Mrazove sestrice.« Zbirka obuhvaća 68 stranica u velikoj četvrtini i sadržaje ciklus od četrnaest pjesama, koje stoje u logičnoj vezi. Širola ih je proživio i zaodjeo u naravno i umjetničko glazbeno ruho, podavši mnogim pjesničkim slikama odgovarajući glazbeni izražaj. U glazbenom stvaranju pogodio je Širola pravi put, kojim mora da ide hrvatski glazbenik, upotrebljavajući fino glazbeno blago svoga naroda i nepatvoreni naravni svoj osjećaj kao podlogu svoga rada. »Mrazove sestrice« su dramatizirana lirika: fine i naravne melodije miješaju se odriješitim i slikovitim recitativima. Završeci pojedinih pjesama kao da su višeput odsječeni, pa nam se čini, da će još nešto doći. Taj osjećaj svršava s pjesmicom »Evo ti pjesmica ovih«, sazdanu iz temeljne melodije prve pjesme, kojom se čitavo djelo ukusno zaokružuje. Djelo najtoplije preporučujemo.

Vinko Žganec.

PROPOVIJEDI NAŠIH POPOVA GLAGOLAŠA KAO VRELO NAŠIH NARODNIH PRIPOVIJEDAKA.

Tražeći mi izvore našim hrvatskim narodnim pripovijetkama, naišli smo na vrlo različita vrela, no nitko još nije istaknuo, da su propovijedi naših svećenika, napose propovijedi naših vrijednih popova glagolaša bile znamenito vrelo narodnim pripovijetkama. Tko je ogledao mnogobrojne zbirke naših popova glagolaša, mogao se je o tom potpunoma uvjeriti. Dakako da bi se ova moja tvrdnja imala istom dokazati posebnom studijom, ali ja ću ovim člančićem pokušati svratiti samo pasku onih ljudi, koji se zanimaju našom narodnom pripovijetkom, na tu činjenicu.

Naši popovi glagolaši običavali su svoje propovijedi začinjati raznim pričicama i pripovijetkama. Katkada su ove pripovijetke bile vrlo naivne. Ali baš takove prijale su najviše fantaziji našega naroda. Razna moralna i teološka pitanja nastojali su naši popovi glagolaši utvrditi ili baš obrazložiti raznim pričama ili pripovijetkama. Oni su postigli tim načinom svoju svrhu, jer si je narod pomoću ovakovih priča i pripovijedaka zapamtio ona moralna i teološka pitanja, o kojima su razlagali, a narod je dalje pripovijedao dotične priče i pripovijetke, već kako ih je shvatio i kako ih je njegova fantazija iskitila.

Ja ću za danas svratiti pozornost čitatelja samo na zbirku propovijedi popa Ivana Oštarića, koji se je rodio u Kolonama u okružju zadarskom, a bio kuratom u Zlarinu nedaleko Šibenika oko god. 1680. Na prvom listu akademijskoga glagolskoga rukopisa IV. a. 98. nalazi se ova bilješka: »1680. na 31. oktobra. Ovo su knjige popa Jivana Oštarića od Kolana, kurata od Zlarine.« Dotični rukopis opsiže 129 listova, a imade ovaj sadržaj:

I. Jednu oporuku Šimuna Ilina od 20. augusta 1661. (na listu 2.).

II. 27 propovijedi (na listu 3.—127.).

III. Sitne molitvice i bilješke na listu 128. i 129.

Primjera radi navodim ovakovih nekoliko pričica iz zbirke propovijedi popa Ivana Oštarića.

1.

Čtimo, da bihu poslane četiri hudobe od Lucifera, kralja paklenoga uzeti dušu jednoga grišnika, ki hotijaše umriti. I počaše se pričati hudobe, gdo će ju povesti prid Lucifera i budući mu u kući poče parvi hudoba govoriti: »Meni se pristoji ponesti ju, zač sam ga ja najparvo poča napastovati u grih!« — Drugi reče: »Meni se pristoji ponesti ju, zač sam ga ja širi grih učiniti!« — Treti reče: »Meni se pristoji ponesti ju, zač mu se ja nisam dal griha ostaviti!« — A četvarti reče: »Meni se pristoji ponesti ju, zač sam ga ja čini veće ljubiti tašćinu svita ovoga nego gospodina boga i dušu svoju!« Odgovaraju mu ovi tri: Čini i govori koliko ti drago, ti ju ne ćeš ponesti!«

Videći oni četvarti hudoba, da ga po nijedni načini ne dopada ponesti tu dušu sprid Lucifera, kralja paklenoga, kruto mu žal bi i jod velike sarditosti reče im: »A ne bi li se još on moga od vaših ruk škapulati!« Odgovoriše mu: »Ne more nikakove, zač se ni ispovida!« A on četvarti hudoba od velike žalosti i tuge i ciće velike nenavidosti, da te ju oni tri ponesti, a ne on, zavapi: »A nevoljni grišniče, ispovij se! Hudobe se ob tvoju dušu karaju, ki će ju ponesti sprid Lucifera u pakal!« I tako ta nemoćnik poča Isukrista i divicu Mariju zvati u pomoć i posla udilj po spovidnika i spovida se skrušeno od grihov svojih. I joslobodi ga sveta ispovid od hudob paklenih.

Zato je sveta ispovid prava skala, po koj se gre u kraljestvo nebesko. I Juda ne bi(l) u paklu, da se ispovi griha svoga. Zato sveta ispovid čisti te od griha i oslobojuje te od hudobe i još muk paklenih i dovodi te u prijateljstvo i ju milost božju, zato se svako često ispovidaj i često ćeš biti prijatelj božji i biti će s tobom mi(lost) gospodina boga, u koj mi(losti) njegovoj prisvetoj da bismo pribivali o veki vekov, amen.

2.

Nahajamo u pismu svetom, da biše jedan dijavlu obidve ruke dala, da je njegov, da će mu mnogo blago dati, ma s lažju. I gredući dva redovnika sveta života tom pustinjom i jutaknuše ovoga čovika u 'voj pustinji i rekoše mu: »Ča toti činiš?« I reče: »Ovdi čekam hudobe i jovo su mi bulati obidve ruke, da sam njihov. Obećali su mi mnogo blago dat, ma sa osim tim, redovnici i sluge božje, ja bih se rad iz njihovih ruk škapulat!« Rekoše mu ti redovnici: »Ne boj se ti nišće, ispovij se u jednoga od nas i bit ćeš oslobojen!« I spovida se i judilje jidoše bule iz njegovih ruk. I pojdoše ti redovnici tja, to t(i) hudoba gre jašući na jednom strašnom konju samotret. Nahode ovoga čovika pitaju ga, vidi li toti jednoga čovika. Reče: »Ja sam, koga pitate!« ma reče: »Ispovida sam se!« i prikriži se tri vo(l)te. A dijavli pobigoše tja posramljeni, vapjući: »A, nevirniče, prihini si nas!«

Vidite li, kršćanine, kripost i moć od prisvete ispovidi! Zato se veće krat ispovidajte. Mogli biste vi meni reći: »Namor oni bolje živu, ki se retko ispovidaju, nego mi, ki se često ispovidamo!...

3.

Čitamo u svetom pismu, da jedan velik grišnik umirajući ne hotiše svete ispovidi ni svetih sakramentov prijati. I došadši pomat do smarti blizu, poče mu mnoštvo gavranov letiti u kuću. Ljudi se čujahu tim gavranom. Došadši toti jedan svećenik pozna, da ono bihu dijavli i poča svim očito govoriti, da su se hudobe gavrani provargli, i tomu nemoćniku povika ovi sveti človik i poča nagovarati. Reče, da oće. I poča parvi grih ispovidati, poleti jedan gavran, poča drugi grih ispovidati, poleti i drugi. I tako kako svi grisi pravadno ispovida, poletiše svi gavrani udilje.

Vidite li kripost od svete ispovidi.

4.

Čtimo u pismu svetom, da jedan karšćanin jimaše velik divicijon u prečistu divicu Mariju i dojde se moliti pri(d) jednu devotu priliku divice Marije i reče: »O divice, slavna kraljice nebeska, ne mogu poznati, da su molitve moje uslišane pri tvojoj prisvetoj milosti!« Udilje mu odgovori prilika divice Marije: »Ne tu(ži) se na me nišće. Ne znaš li, tolikoje toti, kada biše na 'noj vojski, sve oko tebe martvi padahu i na desno i na livo, a ti zdrav doma dojde? — Ne znaš li, kada grad potuče svim u vašemu mistu, a ti natoči pune bačve vina? Ljudi okolo tebe gladom mrahu, a ti biše obilan! Ne znaš li, da veliko mnoštvo puka u vašem selu pomri od zale nemoći, a tebe ni glava ne zaboli? A kada biše na 'noj furtuni, potopiše se ljudi, a tebe brez muke činih zdravo na kraj dojti! Ča ti reka, jimaš li se ča na me tužiti: da ti nisu molitve uslišane?« Reče ovi karšćanin: »Jistina je to, moja prečista divice, kraljice nebeska!« i zahvali divici Mariji sa suzami. Zato budimo svi saznani ka Isukristu i k divici Mariji i služimo im s pravim sarcem do smarti naše, neka po Isukristu i po divici Mariji dojdemo u kraljestvo nebesko v' veki vikom, amen.

5.

Naša plemenita gospoda bnetaška jimaju na svom stadarcu i bandiri jednoga lava strašna, ki je kralj od zvara z dvimi nogami u moru, a z dvimi na kopnu. I s tim načinom daju svitu na znanje, da mogućstvo jimaju i na moru i na kopnu.

Pojmo sada reći od kraljevstva nebeskoga, kadi je cesar i kralj nebeski nada svimi kralji. Stanovito jima ondi biti jedan plemenit i izvarstit standarac i bandira nebeska, kadi stoji vaše i prisveto božastvo i priveliko mogućastvo i veličanstvo vično.

Pojte i jišćite, knjižnici, i hoćete najti u libru od očitovanja na glavi 12., da jednoč šakretarij i jotajnik Isukristov sveti Jivan jevinjelist zagleda se gori u (va) visoka nebesa i vidi na prozoru i na vratih raja nebeskoga plemeniti standarac i bandiru božastvenu, zač di: »Zlaminje veliko javi se na nebesih!« — Drugo pismo govori, da je sveti Jivan vidi(l) standarac veliki, ki mu se ukaza na nebu. Ma recimo, ko zlaminje na njemu biše? Odgovara sveti Jivan: Vidih jednu ženu denpiganu, koj biše sunce i misec pod nogami njega i kruna biše na glavi njeje od 12 zvizd, oto na standarcu i na bandiri raja nebeskoga!

6.

Čtimo od svete Jelisavete, kraljice ugarske, da dodavac, jimajući velikoga neprijatelja onoga velikoga Rimljan(i)na, kome biše ime Lucil. I budući Agust uči(nje)n prem carom, učini ovi car Agust jednu čudnu stvar veliku. Dozva ovoga svoga neprijatelja k sebi i reče mu car: »Ovo vidiš, Lucile, da sam učinjen prem car i vladavac rimski, ti pensaš, da ću ti ja zlo učiniti sada. Ne ću, na jimaš znati, da premda si mi bi veliki neprijatelj, morem ti zlo učiniti, ma ne ću, nego ću odsele da se ljubimo i da znaš, da ti pravu milošću i ljubav nosim, činim te mojim vićnikom, da si najparvi uza me i da mi pomoreš pravdu činiti.

7.

Čtimo od svete Jelosavte, kraljice ugarske, da došadši jednoč prid jedno darvto propeće Isukristovo molitvu činiti, govoreći mu: »Moj prislatki i pridragi Isukriste, molim te umiljeno, obočituj mi, kako bi tvojoj prisvetoj milosti bilo najugodnije i draže, da molitvu svetu činim. — Odgovori joj ono prisveto propeće: »Ne more mi draže ni ugodnije biti, a tebi do većega spasenja, nego da moliš moga oca nebeskoga za svoji neprijatelji, da im moj otac nebeski prosti, ča su tebi sagrišili, zač sam i ja moli(l boga oca nebeskoga, da im prosti, ča su me propeli.

Tot do jedne ure ovoj kraljici sina martva nose, koga bihu njegovi neprijatelji ubili. I udilje klaknu doli i poča gospodina boga moliti, da prosti onomu, ki je njeje sina ubi. Tot do jedne ure jisti ta čovik, ki ga biše ubi, dojde od kraljice prošćenja pitati, i prosti mu radi ljubavi gospodina Boga.

8.

Čtimo u starom zakonu u kronikah rimskih, da Rimljane jimahu veliku rat s kraljem od Perzije, komu biše jime Žerše. I tako srićom gospode rimske uhitiše ovoga kralja od Perzije u sužanstvo. I videći, da je u sužanstvu, poča se umiljeno moliti, da bi ga oni pustili z one uze i sužanstva. Počaše mu govoriti ona plemenita gospoda rimska: »O kralju peršijanski, ti si zagubi mnogu gospodu našu rimsku prez nijedne naše krivice. Nepristoji ti se nijedno dobro učiniti nego svako zlo, ma praščamo ti!«

9.

Čtimo u pismu svetom, da jedan mladić s velikim strahom božjim življaše, grediše svaki dan na svetu misu, žežinjaše boga, moljaše nepristano i svako dobro dilo činjaše. Prigodi se, da priminu od ovoga svita. Svaki ga držaše, da je u kraljestvu nebeskom. Zatim ukaza mu se duša jednomu redovniku, ki biše njegov barba i reče mu: »Ja sam duša tvoga bratića!« Reče joj: »Kadi prebivaš?« A ona z gorkim plačem zaplaka i reče: »Ajmeh, u paklu!« Reče joj ta barba: »Pokle si ti u paklu, hote svi ljudi biti! A nisi li ti toliko dobro činjenje čini po sve življenje tvoje?« Reče: »To je jistina. Ajme«, reče, »nisam hoti nigda prostiti oni, ki su meni sagrišili. I zato mi je zaludo moje dobro činjenje, ko sam čini!«

10.

Čtimo, da jedna divojčica jimaše velik divicijon u prečistu divicu Mariju od prisvetoga luzarija i govoraše svaki dan luzarij prečistoj divici Mariji. I pasući ovčice u jednoj pustinji i došadši u jednu kućicu pastirsku sede u njoj trudna. Dojde joj nika muka na sarce i pozna, da umriti jima, proplaka s plačem i suzami i poča umiljeno moliti prečistu divicu Mariju, govoreći joj: »O moja pridraga i preljubezna prečista divice Marije, ka si svake milosti i milosrdja puna, ja nimam nikogar u 'voj pustinji nego tebe, majko Isukristova, kraljice nebeska, a ovo umirem. Jimaj pomnju o(d) duše moje.« I tako priminu.

Jedan svet čovik prebivaše u 'voj pustinji, ču okolo sebe jedno petje anjelsko, pogleda naprid i vidi jednu kraljicu, sva u zlatu opravna, i veliko mnoštvo divic š njom. A to biše prečista divica Marija sa ostalim sveticami i z divicami, i gredijahu k onoj kućici za uzeti dušu one divojčice i zdvignuše ju i nošahu ju gori na nebesa s veseljem velikim, pojući i kantajući pesme anjelske. I jovi sveti čovik čujaše glasi anjelski, kadi govore: »Ovako se zgaja onim, ki služe divici Mariji i ki svaki dan njeje prisveti luzarij govore umiljeno!« **R. Strohal.**

KRIPTOGRAFIJA.

Ljudi su već u najranija vremena osjećali potrebu, da svoje misli jedni drugima u tajnim stvarima priopćuju pismeno, tako, da to ne bi uzmogla razumjeti treća osoba, ako bi joj takvo pismo hotice ili drukčije kako došlo u ruke. Razumije se, da je za to morala jedna i druga strana imati dogovoren sistem pisanja za oblik dojavljivanja. Tako je nastalo tajno pismo, ili još zvano »šifrirano pismo«, na grčku: k r i p t o g r a f i j a.

Kriptografija je bezuvjetna potreba vladama; ali i privatni ljudi osobito velike trgovačke i druge vrsti tvrtke rado se tim služe, zatim zaljubljenici, provalnici i razbojnici. Osobitu je pak važnost i značenje kriptografija stekla kao pomoćna znanost u d i p l o m a c i j i!

Najjednostavniji oblik, da nečije pismo nepoznana osoba ne može čitati, sastoji u upotrebljavanju tako zvane simpatetičke tinte. To su tekućine, s kojima se piše kao sa svakom drugom tintom, ali pismo ostane nevidljivo. Slova se istom razabiru, kad **se papir dobrano ugrije kraj** peći ili nad svjetiljkom. Kod mnogih drugih simpatetičkih vrsta tinte upotrebljavaju se kemička sredstva, da se pismo učini vidljivim. Tako će pismo pisano sokom od luka ili od limuna biti na vrućem tamnožuto i lijepo vidljivo. Ako se kobaltu prida malo soli od nikla, onda tom smjesom pisana slova postaju na vrućem zelena, i t. d. Tintu za tajni pismeni saobraćaj može sebi svatko sam načiniti, a može se lijepo i kupiti posvuda. Upotrebljavanje simpatetičke tinte osobito je od važnosti, ako pišemo na otvorenoj dopisnici ili na papiru bez kuverte; ipak valja spomenuti, da tajna ne ostane tajnom, ako nepozvanik, komu takvo pismo dopadne ruku, znade i može pogoditi, da je upotrebljena simpatetička tinta. Onda mu je lako, da pismo učini vidljivim. Zato je dobro biti oprezan, pa napisati kod upotrebljavanja pomenute tinte list ili kartu do polovice običnom tintom, i to kakvu običnu vijest ili stvar, koju slobodno svatko znade; dalje se neka ispiše ostali prostor vijestima, za koje želimo, da ih nitko ne zna osim adresata sa simpatetičkom tintom. Nepozvani tu ne će tako lako doći na misao, da traži što više u listu ili na karti, nego što vidi jasno napisano; on će samo to smatrati za pravu vijest.

Upotrebljavanje simpatetičke tinte zapravo nije nikakvo tajno pisanje. Pod tajnim pismom razumijeva se kudikamo viši oblik pismenog dojavljivanja s dogovornim znakovima, koje **nitko ne smije** razumjeti nego oni, koji su u dogovoru. Pismeni znaci kao takovi nijesu zapravo nerazumljivi, jer su to ponajviše naša obična slova ili brojevi; samo što u tajnom pismu imaju i slova i brojevi drugo, među pouzdanicima dogovorno značenje. Pisanje pomoću ovakovog tajnog pisma zove se: š i f r i r a n j e; čitanje takvog pisma zove se d e š i f r i r a n j e. Što se koje pismo dade teže dešifrirati, to je ono savršenije.

Ne treba misliti, da je dešifriranje kojeg tajnog pisma nemoguće bez određenog ključa. Zato je vrlo potrebno, da i kod odabiranja metode tajnog pisma budemo također na oprezu.

Različne metode kriptografije.

Znakovi za robu. — Svaki trgovac ima neko tajno pismo, ili barem nekoje znakove, da označi cijene svoje robe na izloženim komadima ili na pošiljci tako, da ne može svatko znati i razumjeti, što zapravo kojekakvi brojevi ili slomci znače. Ovakovo označivanje robe biva obično pomoću jedne riječi ili rečenice od deset različnih slova ili od deset prvih. Ova slova trgovac metne mjesto brojeva. Ima li trgovac riječ: z e l e n a s v i l a — metnut će ispod slova brojeve: 1 2 3. 4 5 6 7. 8, 9 10. 11 sad će lako pomoću slova mjesto brojeva znati cijenu, pa će na pr. mjesto 9 K 75 f zabilježiti i s n, mjesto 3 K 16 f imat će l a z i t.d. Tako biva, da će ove znakove poznati samo trgovac i njegovi upućeni, a kupac rijetko kad.

Zamjena pravih slova s drugim znakovima.

To je metoda kriptografije, gdje ima svako slovo drugi znak, kao na pr.: ╳ — : ( ) » « i t. d. Napiše se alfabet običnim redom, ispod svakog slova stavi se znak ili slovo ,koje će služiti u tajnom pisanju. Takovo označenje služi onda kao ključ za čitanje tajnog pisma. Evo jednog takovog tajnog oblika. Naznačit ćemo i ona slova, što ih naš jezik nema.

a	b	c	d	e	f	g	h	ij	k	l	m	n
l	p	e	t	g	o	x	a	s	n	b	v	h
o	p	q	r	sš	t	u	v	w	x	y	z	ž
w	m	u	f	q	k	z	c	r	y	d	i	n

»Šalji brzo« će po ovoj metodi biti ovako napisano: qlbji pfiw i t. d.

Ovu vrst pisma vrlo je lako dešifrirati.

Premještanje slova. Tu se slova upotrebljavaju u pravom značenju samo se pišu drugim, po dogovoru određenim redom. Kao ključ služi koji broj, na pr. 3421, gdje

dolaze brojevi od jedan do četiri. Broj 3421 kao ključ onda znači, neka se čita najprije treće, zatim četvrto, onda drugo, napokon prvo slovo tajnog pisma. Hoće li se ovim ključem napisati: ja dolazim sutra — onda se najprije stavi ključ pod slova, evo ovako:

j a d o l a z i m s u t r a;
3 4 2 1 3 4 2 1 3 4 2 1 3 4

Mirabeauovo tajno pismo. Alfabet se razdijeli u 5 ili 6 kvadrata; kvadrati se numeriraju, pojedina slova u kvadratima zadrže svoj obični red. Na pr.:

a	b	cć	d	e	f	g	h	ij	k	l	m	n	o	p
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1					2					3				

q	r	sš	t	u	v	w	x	y	zž
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
4					5				

Slova u tajnom pisanju pomoću ovoga ključa označuju se s dvoznamenkastim brojem; desetice označuju broj kvadrata, jedinice broj slova u kvadratu. »Dodji brzo u pomoć« će se sastaviti ovako:

14, 34, 14, 244, 12, 42, 55, 34, 45, 35, 34, 32, 34, 13!

To se može napisati i u obliku slomaka:

1/1, 3/4, 1/4, 2/4/4, 1/2, 4/2, 5/5, 3/4, 4/5, 3/5, 3/4, 3/2, 3/4, 1/4!

Može se učiniti i ovako, da se brojevi promijene tako, ako se s njima udesi koja vrst računanja, kao na pr. da se koji broj doda ili odbije. Uza sve to može se ova vrst pisma dosta lako i bez ključa pročitati. Teže će to biti onda, ako se slova u pojedinim kvadratima ne pomeću istim redom, nego se razbacuju kojekako, a k tomu se upotrebe brojevi dalje od 6 do 10, koji onda kod dešifriranja ne vrijede, nego su metnuti zbog zavođenja nepozvanika; pravi će ih adresat posve ispustiti kod čitanja.

Brojčani alfabet. — Ova je metoda prilično sigurna. Napiše se nekoliko redova brojeva bez stalnog reda, ali tako, da se za svako slovo može upotrebiti više brojeva. Na pr. ovako:

	☉	♃	☽	☿	♀
A	12	108	65	30	5
B	4	16	119	82	28
CĆČ	3	11	18	45	84
D	14	60	29	6	91
E	8	19	90	25	58
F	20	122	24	79	114
G	1	67	83	127	42
H	9	55	66	62	32
I	54	74	31	95	89
J	21	10	75	129	49
K	15	59	87	68	120
L	33	111	50	81	51
M	7	64	116	124	105
N	13	73	70	78	52
O	63	128	56	39	88
P	71	26	34	100	36
Q	22	2	118	121	44
R	27	38	57	113	93
SŠ	80	46	92	47	104
T	97	94	41	98	86
U	37	117	77	102	115
V	17	96	106	85	96
W	126	72	48	53	112
X	101	130	109	110	61
Y	35	23	103	43	125
ZŽ	40	76	99	107	123

Tu smo sastavili pet ovakih brojčanih redova, tako da za svako slovo vrijedi više brojeva, i to 1—130. Svaki je red označen s jednim astronomskim znakom, pa dopisivači mogu izabrati, koji red brojeva hoće. A mogu se oni i prije dogovoriti, koji će red upotrebiti u dopisivanju, ili već gotovog pisma međutim koji od onih astronomskih znakova na podesno mjesto, da adresat znade, po kojem će ključu astronomskog znaka čitati dobljeni list.

Vijest: »Brat je mrtav« — će se prema tome ovako sastaviti, na pr. po drugom ključu : 4 13, 38, 108, 94 — 10, 19, — 64, 38, 94, 108, 69 i t. d. Važno je, da se označi ključ kod pisanja ove metode.

Kvadrat s vokalima. — To je zapravo već pomenuta metoda čitanja slova, samo je tu svako slovo u sastavu u tajnom pismu s po dva vokala. U kvadratu od 36 malih kvadrata se napišu vokali u najgornjem redu i u onom s lijeve strane odozgo prema dole, a u ostale kvadratiće napišu konsonanti zajedno s vokalima redom odozgo prema dole, počevši s lijeve strane. Za svako se

	A	E	I	O	U
U	b	g	m	r	w
O	cćč	h	n	sš	x
I	d	ij	o	t	y
E	e	k	p	u	zž
A	f	l	q	v	a

slovo upotrebljuju u ovoj metodi oba vokala, koji se sastaju u linijama uzdužnoj i poprečnoj s gornje i lijeve strane, samo se mora točno odrediti, hoće li se početi gornjim ili vokalom s lijeve strane. Na pr. vijest: »Šaljem novce« će prema tome glasiti ovako: ooanaeiieaui — oiuooaooaea — Početo je s vokalima s lijeve strane.

Upućeni čitač tražit će od dva vokala jedan odozgo, a drugi s lijeve strane u narisanoj skrižaljici, pa gdje se oba reda vokala sastanu, tamo je slovo za dešifrirano čitanje. Da se nepozvani čitač zavede, mogu se između pojedinih vokala pisati po volji konsonanti, što ih pravi adresat jednostavno ispusti, jer znade, da mu poslovno pismo sastoji iz samih vokala.

Metoda tajnog pisanja s kutevima.

Dvije uzdužne i dvije poprečne crte prekrste se tako, da sačine devet polja, u koja se razdijeli čitav alfabet. Prvo slovo u svakom polju ostane bez ikakve oznake, drugo slovo ima jednu točku, treće dvije. Kod sastavljanja tajnog pisma po ovoj metodi upotrebe se mjesto slova

a	b.	cč:	d		e:	f	g.	h:
ij	k.	l.	m	n.	o:	p	q.	r:
sš	t.	u:	v		w:	x	y.	zž:

otvoreni ili zatvoreni kvadrati ili kutevi, gdje stoji slovo; ako slovo u kutu ili kvadratu nema nikakvog znaka, onda

ga nema ni u kutu ni u kvadratu bez slova. Ako slovo ima jednu ili dvije točke, metnu se one kod tajnog pisanja u kut ili kvadrat. Prema tomu alfabet ove metode izgleda ovako:

a b c d e f g h ij

k l m n o p q r sš

t u v w x y zž

Metoda tajnog pisanja s naopakim redom slova.

Ova se metoda preporuča stoga, što se s njom dade brzo i lako operirati, gdje adresat može pismo odgonetnuti po dogovoru bez posebnog ključa. Za privatnu potrebu ovaj način vrlo podesan, samo ako su dopisivači sigurni, da pismo jednoga ili drugoga ne će doći u ruke nepozvanika. Tu se riječi pišu u okrenutom redu slova, to jest počevši sa posljednjim slovom u riječi, bilo ono vokal ili konzonant. Da se nepozvani čitač zavede, lako se po volji napišu između slogova ili slova u riječi kakvi znaci ili brojevi. Na pr.: riža je poslana — će se po prilici sastaviti ovako: a+ž i—r e×i an43al5so7p i t. d. Ali oštroumniji odgonetač će dosta lako pročitati ovakovo pismo, pa zato ono ima samo tu prednost od pređašnjih metoda, što se brzo s njim operira.

Metoda tajnog pisanja umnožavanjem slova.

Na francesku se ta metoda zove c h i f f r e c a r r é ili c h i f f r e i n d e c h i f f r a b l e — nepročitljivo pismo. To je najsavršenija metoda kriptografije, pa je uvedena u diplomaciji. Nijedan nepoznanik ne može toga tajnoga pisma dešifrirati. — P r v i h o r i z o n t a l n i r e d na ovoj škrižaljici zove se »g o v o r n a c r t a«. U njoj se traže obična slova pravog pisma, da se za nj nađu iz dole padljivog alfabeta slova za dešifriranje. Prvi v e r t i k a l n i red zove se »i z b o r n a c r t a«, iz koje se traži ključ. Ako je na pr. riječ Pariz kao ključ, pa se hoće vijest: »Grenze überschritten« — šifrirati, onda se radi ovako

Vijest:	G r e n z e ü b e r s c h r i t t e n
Ključ:	p a r i s p a r i s p a r i s p a r i
Tajno pismo:	w s w w s u v t o k h a z a b i u w w

Adresat stavi pod dobljenu šifru:	w s w w s u v t o k h a z a b i u w w
ključ:	p a r i s p a r i s p a r i s p a r i

U redovima slova u ključu traže se slova dobivene vijesti idući gore do »govorne crte«, gdje se onda nađe slovo za dešifriranje.

Sigurnost ovoga sistema osniva se na tom, što se slova pravog pisma neprestanim mijenjanjem slova u šifriranju ponavljaju. Ovo se tajno pismo ne da apsolutno dešifrirati bez odredenog ključa. Ključ za tajno pismo u diplomaciji se smatra kao državna tajna, a da bude isključena svaka izdaja ključa, države od vremena do vremena ključ za dešifriranje mijenjaju.

Na skrižaljici II. je u svakom redu pridržan alfabetski poredak slova; slova na skrižaljici I. su bez reda pometana amo tamo, samo je pridržan alfabetski poredak u »govornoj i izbornoj crti«. Inače se skrižaljka I. upotrebljava kao i II.

Tu smo spomenuli samo ponajvažnije metode kriptografije. Stalno određenih metoda nema, jer može svaki sam sebi sačiniti znakove za tajno pismo, pa ih priopćiti onome, s kim želi s njima dopisivati.

Dešifriranje tajnog pisma.

Umjetnost čitanja kriptografije bavi se odgonetanjem tajnog pisma; tu se zahtijeva velika oštroumnost i strpljivost. U tajnim uredima kod svake vlade ima ljudi, koji stvaraju nevjerojatnosti na tom području. Za svaku je vladu od velike važnosti, da znade tajne drugih država. Umjetnost čitanja kriptografije oslanja se na često ponavljanje pojedini slova i na način njihova sastavljanja u slogove i riječi. Na pr. u njem. jeziku ponavlja se najviše slovo **e**, pa se može s priličnom sigurnošću zaključiti, da u kojem tajnom pismu s jednostavnim ključem vrlo često p o n a v l j a n j e brojeva, znakova ili slova označuje **e.** Onda se puno ponavlja n, i, s, t, h, a, r, d, u. Zatim ima i drugih pravila, od kojih ćemo spomenuti ovdje najvažnija.

a — dolazi samo u početku ili sredini koje riječi.

b — ne stoji nikad na početku koje riječi samo od dva slova.

c — za ovo slovo vrijedi, što i za b; c ne stoji također nikad poslije dvostrukog slova, pa se (najviše u njemačkom) spaja sa **h ili k.**

d — se ne nalazi nikad na početku ili na kraju koje riječi od dva slova.

e — vrijedi što i za d; izuzeci su: j e, h e. Niti na početku niti između dvaju slova ne stoji **e** dvostruko.

f — ne stoji nikad pred dvostrukim slovom.

g — ne dolazi ni u jednoj riječi od dva slova.

h — vrijedi kao za g; izuzetak je riječ h a.

i — se ne nalazi niti u sredini niti na kraju koje riječi nikad dvostruko; izuzetke poznamo nj. riječ parteiisch, alliieren; isto vrijedi za j.

k — ne dolazi ni u jednoj riječi od dva slova; između dva **k** stoji uvijek po jedno slovo; izuzeci (u njem.) su K a l k, k a l k u l i e r e n.

l — nije nikad u početku riječi od dva slova; inače vrijedi za nj, što i za k.

m — ne dolazi nikad u početku riječi od dva slova; između dva m ne dolazi nikad koje drugo dvostruko slovo.

n — ne dolazi u početku riječi, kojoj je drugo i treće slovo jednako, a ne stoji također niti uz dvostruko slovo, izuzev njem. S c h n e e; između dva n ne stoji dvostruko slovo, izuzev riječ Kanaan.

o — je jedino slovo, koje često vrijedi kao potpuna riječ; ono ne stoji nikad u početku dvoslovčane riječi, izuzev njem. riječ ob.

p — ne dolazi nikad u riječima od tri slova, izuzevši pas, per, pro; ne stoji također niti između dva jednaka slova, osim u riječima Leopold i Papagei.

q — k tomu uvijek dolazi u; q ne stoji nikada dvostruko, niti pred dvostrukim slovom niti poslije njega, izuzev njem. Brunnquell; ne stoji također niti između dva jednaka slova niti kao drugo slovo u početku, niti kao drugo ili treće slovo, od kraja gledajući.

r — ne stoji nikada u početku riječi od dva slova ili riječi, kojoj je drugo ili treće slovo jednako. Izuzeci su njem.: Reede, Reederei, reell, Reep.

sš — stoji rijetko na početku riječi od dva slova; tu je njem.: so (tako), hrv. sô (ali od sol), si (jesi) i možda jedva još koja.

t — ne stoji nikad na početku riječi s dva ili tri slova, izuzev njem. Tag, Tal, Tod, Tee; onda ne stoji pred

dvostrukim kojim slovom, izuzev Tee, a nema t niti na kraju riječi od dva slova.

u — ne stoji nikad na poečtku riječi, kojoj je drugo i treće slovo jednako, osim u njem. unnütz, unnatürlich, dvostruko dolazi samo u njem. Genugtuung, Anschauung, Trauung, Bebauung.

w — se ne nalazi ni u jednoj riječi od dva slova osim u njem. wo (gdje), nema ga u riječi s tri slova u sredini, niti pred dvostrukim slovom.

x — nema mjesta ni u jednoj riječi od dva slova, osim u ex (što je latinski).

y — ne stoji nikad na početku riječi od dva slova.

zž — ne stoje također u početku riječi od dva slova.

Iz dosadanjeg razlaganja o kriptografiji dade se razabrati, da nema apsolutne nemogućnosti pročitati svaku vrst kriptografije, ako se mjesto pravog slova metne drugi (po volji) ziak, ali uvijek stalan i nepromijenejen. Zato samo ona metoda kriptografije vrijedi, koja se od vremena do vremena što češće mijenja. To osobito vrijedi za pismo kod »pomnožavanja slova«, gdje se jedno isto slovo običnog pisma gotovo u svakoj riječi u tajnom pismu može zamijeniti promjenom slova na dosta lak način.

U predašnjim je metodama spomenuto, da se svaka od njih dade komplicirati znakovima, koji za naslovnika nemaju vrijednosti. Najprije treba po mogućnosti u upotrebljavanju kriptografije biti kratak. Neka se piše sve, što ne treba ostati tajnom, običnim pismom, a kriptografija neka se upotrebi samo kod onih riječi, gdje je tajnost apsolutno potrebita. K tome ima riječi i rečenica, gdje se prije spomenuta pravila i metode ne daju uvijek upotrebiti, jer se gdjekad ne smije slovo od koje stvari ili imena niti spomenuti, a kamo li napisati. U rečenici na pr.: »krene sretno cestom« javlja se vokal e četirput, dakle najviše od sviju slova u tri riječi, a to odgovara općenom pravilu za dešifriranje.

Mi smo u pomenutim metodama svrstali ij, sš, zž pod jedan znak držeći, da će kod dešifriranja čitač vrlo lako pogoditi, bude li u riječi s ili š, z ili ž, i ili j — ako ostala slova dobro sastavi.

Dalnje znatno otešćivanje u dešifriranju može se načiniti time, da se riječi u tajnom pisanju pišu posve okrenutim redom: počne se s pošljednjim slovom pa sve dalje protivno. Kod tajnih brzojavnih vijesti neka se upotrebi vazda pet pismenih znakova za jednu grupu, jer brzojavna tarifa računa kod šifriranih brzojava pet slova ili pet znakova za brojeve kao jednu riječ. Kad su slova tako grupirana, pa još na pr. naopako ili ispremiješano, tad je dešifriranje vanredno otešćano nepozvanome.

Zatim se silno dešifriranje može nepozvanome pomesti time, ako se u tekst tajnog pisma bez reda i poretka po miloj volji razaspu brojevi ili drugi kakvi znaci, koje upućeni jednostavno ispusti, a nepozvanoga zavedu. Napokon se može tajna vijest javiti u više jezika — tko ih znade, na pr. prvi redak hrvatski, drugi njemački, treći madarski, četvrti franceski itd. I jedna jedina prosta rečenica može biti sastavljena iz više jezika, na pr.: mi dolazimo sutra — može se reći: nous kommen morning, gdje je jedna francuska, onda njemačka, zatim riječ engleska.

Kriptografija u brzojavu.

Tako zvani »ključi« kod brzojava jest također neka vrst tajnog pisma, ali ono služi ponajviše u trgovačkom i gospodarskom interesu. Velike trgovačke kuće služe se određenim trgovačkim telegrafskim ključevima, gdje su već stalno sastavljene riječi za brzojav; korist je od toga ta, što su troškovi za brzojavljanje puno manji, osobito za prekomorske zemlje. Takvi se brzojavi uzimaju iz tako zvanih trgovačkih kodeksa, gdje imade izbor stalnih rečenica i riječi, koje ponajviše dolaze u trgovačkom saobraćaju. Mnogoput se može nešto javiti jednom riječi, što bi drugi trebao njih deset i više. Samo mora i adresat imati takav kodeks, da zna, što mu ovaj ili onaj javlja. Prednost je kratkog brzojavljanja i to, da vijest onda ostaje sigurnije tajnom, ako ustreba. Brzojavi, sastavljeni i zriječi izvadenih iz kojeg kodeksa, zovu se uredovno »brzojavi u dogovornom jeziku«, jer se tajno pismo u brzojavnom prometu dijeli u »dogovorni« i »šifrirani« jezik. Internacijonalni brzojavni ured u Bernu izdao je »Amtliche Wörterbuch«, koji sadržaje 1,189.000 prikladnih riječi za brzojavljanje. Izvadak iz toga izdan je u Berlinu 1904. s naslovom: »Hillgers Depeschenkürzer«. Zatim ima kodeksa, koji vrijede u brzojavljanju na pr. samo za burze, banke, parobrodarstvo, za željeznice i t. d. Za sveopće upotrebljavanje i ključ za dešifriranje brzojava izdali su u Berlinu kodeks W. Standt i O. Hundins. Englezi imaju »Al universal commercial electric telegraph Code« od W. Clanson-Thue, »ABC-Code«, k tome još druge velike kodekse od Whitelaw-a, Ager-a, Reutera i t. d. — Francuzi imaju: Emile Delage: »Breviators.«

Gdjekoje tvrtke imaju izrađene kodekse za brzojav za svaku stvar. Tako imaju knjižarnice u Leipzigu: H. J. Köhler i J. Volkmar u svojim katalozima kod svake knjige dodanu brzojavnu šifru, kojom se dotična knjiga naručuje.

Kako smo vidjeli, kriptografija može dobro poslužiti i u moralnom i materijalnom smislu. Za vrlo veliku množinu ljudi vrijedi kao tajno pismo također stenografija, pogotovu, ako se i s njom pišu riječi okrenutim redom, ili se pače stenografira tudi jezik. **M. Š.**

HRVATSKO SLUŽBENO NAZIVLJE.

Već se duže vremena u hrvatskim pravničkim krugovima radi na tome, da se izvede potrebita reforma našeg zastarjelog zvaničnog jezika, koji ne stoji na visini današnjeg napretka književnog jezika. Ovu potrebu osjećaju osobito oni zvanični elementi, koji su ujedno književnici, jer njih kao poznavaoce jezičnih pravila osjetljivo vrijeđa kad se u svojem službenom djelovanju po oficijoznoj šabloni moraju služiti konvencijonalnim jezikom i stilom, koji je u mnogočem prava parodija ispravnog načina pisanja. Ovaj se nedostatak opaža već odavno u svim strukama naše javne službe, te su se u našoj knjizi ponovno dizale tužbe na nepravilnost i nakaznost službenog jezika, a da se dosele nije ipak učinilo nikakva pozitivnog koraka u tom nastojanju. Književni krugovi nijesu mogli sami o sebi pokrenuti nikakove akcije, jer pravom smatraju, da je to u prvom redu zadaća pravnih stručnjaka, bez kojih se reforma uredovnog jezika i stila, radi specijalnog preciziovanja pravnih pojmova, ne može nikako s uspjehom provesti.

U skladu s tim posve opravdanim stajalištem poprimilo je naše zaslužno »Pravničko društvo«, kao legitimni predstavnik našeg juridičkog staleža, pred koje vrijeme aktivnu inicijativu u tom književnom pothvatu, izabravši iz svoje sredine poseban odbor za izradbu hrvatske pravne terminologije. Prije svega se je taj tema dosta iscrpivo raspravljao u raznim člancima u društvenom glasilu »Mjesečniku«, a osim toga pretresali su i nekoji pravnički naučenjaci, poimence gg. dr.

Franjo Spevec i dr. Ivan Strohal, o tom predmetu u svojim predavanjima na redovnim sijelima »Pravničkoga društva.« I ako su pojedinci zastupali raznolike i u koječem nesuglasne nazore, ipak se većina složila u mnijenju, da je neodgodiva potreba, da se pristupi praktičnomu radu oko preporoda zvaničnoga jezika.

»Pravničko društvo« povjerilo je jednomu članu svoga odbora izrađivanje materijala za rječnik, u kojem ima biti sabrana hrvatska pravna terminologija i frazeologija, a priređena građa bit će predmetom diskusije u odborskim sjednicama, te će se početi spremati konačna redakcija djela.

Međutim možemo sa zadovoljstvom istaknuti, da se je u najnovije doba na tom području literarnog rada postigao jedan važan rezultat, koji svakako znači znatan korak bliže k zasnovanomu cilju. Gosp. E. Smirić, c. i kr. dvorski savjetnik na dalmatinskom namjesništvu, izdao je koncem prošle godine (u tiskarni Straulino i Strukelj u Malom Lošinju) »Njemačko - talijansku - hrvatsku službenu terminologiju«, u kojoj je sabrao lijepu i obilatu građu stručnoga pravnoga nazivlja prema današnjem razvitku našeg književnog jezika. Knjiga opseže 823 stranice u šesnajstini, te sadrži (prema izvještaju dalmatinskog zvaničnog organa) oko 32.000 službenih izraza i fraza.

G. Smirić nije novak na tom području, jer je on već prije (g. 1904.) izdao u Zagrebu prvo slično djelo, naime Talijansku--hrvatsku - njemačku službenu terminologiju, koja je imala poslužiti prvoj zvaničnoj potrebi prigodom postepenog pohrvaćivanja javnih ureda u Dalmaciji. Ta je prva knjiga imala poglavito biti leksikografskim priručnikom za one birokratske krugove, koji su svoju školsku i stručno-zvaničnu naobrazbu u ranijoj periodi crpali u talijanskom jeziku, pa su se uvedbom prvobitnog dijelomičnog uredovanja u narodnom jeziku imali tek učiti ili usavršivati u hrvatskoj službenoj terminologiji. Prvo je Smirićevo djelo u potpunom opsegu udovoljilo najprećoj potrebi, da se učenicima, odgojenima u školi tradicijonalnog kurijalnog stila, olakoti mučan prijelaz u novu epohu ponarođivanja javnih ureda. No g. Smirić nije tim djelom smatrao svoju misiju dovršenom. On se je studiju toga predmeta bio posvetio već u ranijoj dobi svoga zvaničnog djelovanja, pa je za to i poslije prve svoje knjige nastavio pribiranje i dotjerivanje terminološke građe, znajući, da ga posvemašnjim pohrvaćenjem birokratskog života u Dalmaciji čeka još zadaća za izradbu drugog djela. Punih dvadeset godina posvetio je pisac u svemu toj literarno-lingvističnoj radnji, jer se je već dugo vremena prije izdadbe prve terminologije bio dao na posao proučavanja, prigodnog bilježenja i sabiranja pojedinih pravno-tehničkih termina i u svim trim službenim jezicima, koji su vladali u tamošnjoj uredovnoj djelatnosti. Ma da je pučanstvo osim malobrojnih ostataka talijanskog življa, malone isključivo hrvatske narodnosti, ipak je birokratska tradicija zahtijevala, da se u službenu terminologiju uvrste sva tri navedena jezika, jer je pored hrvatskog i talijanski jezik još uvijek donekle domaći, navlastito u primorskim gradovima ,a poznavanje njemačkog jezika potrebno je tamošnjim pravnicima, da se mogu služiti austrijskom pravnom literaturom, kao i za uredovni saobraćaj sa središnjim i vrhovnim oblastima u Beču, za koje još uvijek postoji njemački kao službeni jezik.

Tako je Smirićeva terminologija u prvom redu namijenjena kao rukovođ za praktičnu uredovnu porabu dalmatinskih zvaničnika, ipak ona u evoluciji naše opće pravno-terminološke književnosti znači zamašnu etapu te će i za zasnovano djelo »Pravničkoga društva« biti bez sumnje dragocjenim i plodonosnim prilogom.

Dr. Milan Gruber.

ZNANOST I OTAJSTVO.

G. 1836. August Comte izjavio je, da ne će poći nikada za rukom, te bi se moglo mjeriti daljine zvijezda. Tri godine kasnije Bessel je izmjerio udaljenost zvijezde 61 Labude. Time otkriveno otajstvo neizmjernosti neba.

Kada se nije ništa znalo o kozmičnom eteru, svijet je bio tajna. Danas učenjaci vele, da bi trebalo 250 tisuća godina, dok bi se izbrojilo sve atome oko vrha igle. Je li time tajna uklonjena?

Znanost je omogućila, da obrtnici zasjeku šumu u 7.35 ujutro; da je promijene u papir u 9.34; da je prodaju u obliku štampanih novina u 10.25. No time nije riješeno, što je živa biljka.

Znanost je ograničena i puna otajstva, te je i Häckel požalio, da o prirodi znademo toliko, koliko su pred 2.400 godina znali Anaksimander i Empedokles.

»H. S.«

† PERO BUDMANI.

U Castel Ferreti kod Ancone umro je kod svoje rodbine, kod koje je zadnjih nekoliko godina živio, Pero Budmani, poznat i slavan kod nas radi svojih naučnjačkih djela. Rodom je bio Dubrovčanin i po starini dubrovačke porodice, koja je bila tamo još i prije velikoga potresa, pak je i starinom hrvatska, samo je poslije hrvatskomu svome imenu Budman dodala još i onaj »i«. Cijela mu je porodica već od najstarijih vremena radila na književnom polju, pak je dala našoj knjizi nekoliko svijetlih imena. Rodio se je godine 1835. i svršio gimnazijske nauke u Dubrovniku, a poslije je učio po Italiji i u Beču. Bio je kod nas i u Dalmaciji gimnazijskim učiteljem, a i narodnim zastupnikom u dalmatinskom saboru i u carevinskom vijeću. Članom je naše akademije bio postavljen god. 1883. i malo je poslije toga počeo uređivati akademički riječnik, kojim je sebi kod nas ovjekovječio ime. Uz ovo poznata su i ova njegova važnija djela: »O postanku slova Z u slavjanskim jezicima« (Program gimn. dubr. god. 1873.—74.) »Još nešto o našoj narodnoj metrici« (Program gimn. dubr. 1875.—76.); »Dubrovački dialekat, kako se sada govori« (Rad jug. ak., svez. 65.); »Pogled na historiju naše gramatike i leksikografije« (Rad, svezak 80.); »Praktična gramatika ruskoga jezika«, Zagreb, 1887., drugo izdanje 1891. Za štampu je priredio: »Djela A. Gleđevića« (Stari pisci hrvatski, 15.); »Djela P. Zoranića, A. Sasina, S. Gučetića« (Stari pisci hrvatski, 16.); »Djela D. Zlatarića« (Stari pisci hrvatski, 21..

Osim toga preveo je u dubrovačkom Slovincu s francuskoga Merimée-ovu knjigu »Lokis«, sa sanskrita Kalidasinu »Sakuntalu«, a za zabavnik »Dubrovnik« s poljskoga Krasinskovu »Nebesku komediju«.

Budmani je bio od god. 1893. pravi član Jugoslavenske akademije u Zagrebu, dopisni član carske ruske akademije u Petrogradu, član kr. srpske akademije u Biogradu i počasni član »Matice Srepske« u Novom Sadu.

ISKOPINE STARINA U JERUSALEMU.

Ima tome već više godina, da je engleska vlada poslala arheologa Parkera, koji je vodio posebnu ekspe-

diciju u Jeruzalem, da ondje potražuje i iskapa prve historijske starine, te ih najprije ispita i prouči ondje na mjestu. Nedavno je prispio Parker sa svojim osobljem u London, gdje je najprije saopćio novinarima, da se Muhamedanci nisu ni najmanje obazirali na njegove iskopine, a oblasti su mu tamošnje bile sklone kod njegovog rada; sve ine vijesti, koje su u protivnom smislu bile rasturene u svijet, puke su izmišljotine.

Sve pako starine, koje je pronašao u Jeruzalemu u posjedu su turskih oblasti, pošto je samo dozvolom tih oblasti poduzeo sva dosadanja istraživanja; no, na starine, nađene u starom Salamonovom hramu ne obazire se za sada u nikakvom pravcu.

Nasuprot tvrdi, da je ušao u trag spisu (dokumentu), u kojem stoji pisano, da ima na brdu Morea, ili Orphel zakopanih starih izraelitskih dragocijenosti iz hramova i mnogih drugih vrlo važnih izraelskih povelja; upravo na tom brdu našao je velevrijednih stvari. Među ostalim je nedvojbeno ustalio, da se od proroka Davida sagrađeni grad nije nalazio na brdu Zionu već na brdu Morea; na brdu Morea iskopao je Parker priličan broj žara (vaza) i lončarskih tvorina, koje su više od 3.000 godina stare.

PISAC PRIPOVJETKE »ROBINSON CRUSOE.«

Nema čovjeka, koji je svršio pučku školu i možda zavirio u dva tri razreda srednjeg kojeg učilišta, a da nije pročitao »Robinsona Crusoe«; ali mnogi i mnogi tih čitatelja ne zna za pravo, tko je napisao tu omiljelu pripovijetku, naime, da se taj čovjek zove Daniel Defoe, taj tvorac najraširenije knjige u svjetskoj književnosti, koji je pred kakovih četvrttisućgodišta ugledao svijetlo našeg žarkog sunca; no usprkos svim potraživanjima od strane književnika cijelog svijeta, ne može se ustaliti dan narođenja Daniela Defoe.

Defoe je osim kao pisac Robinzona Crusoe« bio podjedno prvi osnivač sviju javnih engleskih banka, da, on je osnivač društava za osjeguranje proti požaru i tuči, i današnjih štedionica, a što je pako najvažnije po samu englesku državu, on je upravo duša političkog ujedinjenja Engleske i Šottlandije (Škotske).

Defoe Daniel je rođen godine 1661. u Londonu, gdje mu je otac bio bogati mesar i pošto su ga roditelji dali vrlo brižno odgojiti, posvetio se je trgovačkom stališu; već kao trgovac u saobraćaju sa ljudima sviju slojeva bio je prinukan, da sudjeluje u javnim poslovima svojega naroda. Kao inovjerac (dissident) i odgojen u inovjerskoj porodici, bio je žestoki neprijatelj crkve, a tim većma katoličke crkve, kojoj su pripadali Štuarti, proti kojima se borio perom i mačem u ruci; na duže vremena je morao pobjeći iz domovine, dočim se je kasnije ispostavio kao zanosan štovatelj Vilima od Oranije. Budući da je svoje trgovačko zanimanje zapostavio državnim stvarima, bankrotirao je posvema i morao uslied toga pobjeći u Bristol; tuder kao bjegunac napisao je knjigu »Essay of projects«, u kojoj je iznio na javu misli o svojim kasnijim praktičnim uredbama; o ovoj knjizi govorio je veliki Franklin punim oduševljenjem i upravo ovo djelo je pribavilo piscu osobitu milost engleskog kralja Vilima, koji mu je pripomogao, da se je mogao izravnati sa svojim vjerovnicima.

Poslije smrti svojega kraljevskog dobročinitelja došao je Defoe u oprjeku sa Toryministarstvom kraljice Anne, izdavao parbene spise za spisima, da, bio je tužen, da narušava javni mir i poredak, dapače i izvrgnut javnom ruglu, pjevao mu je narod hvalospjeve i putem ga opsipavao cvijećem, ali je konačno bačen ipak u tamnicu, gdje ga je opet nakon dvije godine izbavilo ministarstvo Harley iz tamnice.

Istom sada je u stanju bio D. Defoe, da smije kao državnik učiniti najveće usluge svojoj zemlji, naime, on je taj smjeli državnik bio, koji je godine 1707. pripomogao, da su Engleska i Škotska bile državno sjedinjene. Zadnje godine vladavine kraljice Ane prouzročile su mu opet mnogo jada i nevolje, pa kada je godine 1713. došla na prestolje kuća Hanover, zaboravilo se je upravo hotimice na prvog borioca za protestantsku vjeru i građansku slobodu.

Nakon što je D. Defoe u svojim posljednjim spisima javno priznao svoje neobično djelovanje u državnom životu, sjeo se je za stol, da napiše »Robinsona«, kojega je dovršio istom godine 1719. i koji mu je pronio ime i slavu, ne samo u sjajne dvorane, već i u kutiće zabitnih siromašnih seoskih kućica i ciganskih kolibica.

Čovjek, koji je sa svojim »Robinsonom« pribavio milijunima i milijunima siromašne i bogate-objesne djece toliko ugodnih i blaženih sati i časaka, umro je god. 1731. kao starac od 70 godina, no ne u najpovoljnijim prilikama u radosti i zadovoljstvu, već u jadu i žalosti radi nevaljaštine svoga sina.

L' ABENAKI.

Za posljednih vojni u Americi zarobiše divlji indijanski Abenaki jedan odio engleske posade. Jadnike su barbarski mučili, te su nad njima iskalili sav bijes svoj. Bile to nečuvene i neopisive muke. Jednoga časnika čvrsto spopadoše Indijanci, te će ga dvojica sa sjekirama svojim na komade rasjeći. Jadnik preporuči već Bogu dušu svoju u taj kobni čas. U to ih dostiže jedan starac, oboružan s lukom, kojega je već uperio u časnika, kad li najednoć spusti tuk, te se mirno postavi među Abenake i časnika. Divljaci ga pogleđu s poštivanjem. Starac, uhvativši časnika za ruku odvede ga u svoju kolječbicu, gdje ga je milovao i tetošio, kako je bolje znao. Postupao je s njime više kao s drugom negoli robom svojim, te ga učio barbarski svoj jezik i običaje plemena svoga. Već se dobrano privikoše jedan drugome. Samo je nešto bilo zagonetno Englezu: kadgod bi ga divljak dulje promatrao, uvijek bi gorke suze ronio.

U rano proljeće ponovno pograbiše divljaci oružje, te će vrebati na neprijatelja svoga. Starac jošte dobro sačuvan i čvrst pođe za njima sa svojim milim zarobljenikom.

Abenaki projuriše letimice neko dvjesta milja, dokle konačno ne uočiše engleski logor.

Starac će časniku: — »Vidiš li braću svoju, zar ne vidiš one, koji hoće da nas posvema unište. Čuješ, ja ti poklonih život. Ja te glavom učih, kako se pravi čamac, luk i strjelica, uvježbah te, kako treba podići sjekiru na neprijatelja, da mu sve srsi rastu. Šta si ti, molim te, znao, kada sam te doveo u svoju kolijebicu? Tvoje su ruke bile nejačke kao u dječaka, nijesi se s njima umio pošteno ni hraniti ni od neprijatelja braniti. Tvoj je duh nekuda vrludao i bludio po tminama, sve što znadeš, od mene i po meni znadeš, razumiješ li me? Pa zar budeš ti tako nezahvalan prema meni dobročincu svome, da se združiš sa svojim zemljacima te podigneš sjekiru na nas?«

Englez se zavjeri, da voli prije tisuću puta umrijeti, nego da prolijeva krv Abenaki-a.

Starac obuhvativši objema rukama sijedu glavu svoju zarida gorko, te će plačno prema mladome časniku:

— Imadeš li možda oca?

— Imadem, još je jadan živio, kada sam se otputio u rat.

Divljak zastenja bolno: — Jadnik! Iza male stanke proslijedi:

— Znadeš li ti, da sam i ja bio ocem, ali sada više nijesam. Moj je sinak stajao u vojni uz bok meni, boreći se muževno. Pao je sav izranjen, krvareći po čitavome tijelu, junački se je držao, te konačno viteški poginuo. No ja ga osvetih...

Ove je posljednje riječi izmucao sav dršćući od bijesa, više nije mogao da suzi, kao da mu srce od žalosti i boli puca.

Umirivši se malo, okrenu se mirno prema Englezu, te pokazavši mu prstom na ishodu sunce, reče:

— Vidiš li ovo žarko sunce i purpur obzorje, plamteći u žari časne zore, uživaš li u tome milju?

— Uživam, odvrati krepko časnik.

— A ja ne više! zarida bolno divljak. Iza nekoliko časova pokaza mu cvjetnatu krošnju stabla, te će:

— Voliš li ti gledati krasno drveće zaodjenuto u svilu proljetne, cvjetne raskoši?

Časnik ponovi: — I to volim!

Starac će gorko: — A ja ne više!

Idi slobodan kući svojoj, da barem tvoj otac imade radost i uživanje u čaru izlazećeg sunca i u raskoši cvatućeg drveća! — —

Lambert O. Placido.

SLIKAR VLATKO FILAKOVAC.

Hrvatski umjetnici od reda jednako doživljavaju pe-hove. U našim odveć tijesnogrudnim prilikama nije to ništa novo i nerazumljivo. Imaginarni u politici, jedva smo realniji u umjetnosti. Kod nas mora umjetnik biti zadovoljan i time, ako mu pohode izložbu, čak besplatnu u »Urlichovom Salonu«. Zar nije žalosno i karakteristično to, što mora na pr. »Zabavna boblioteka« mijenjati naslove svojim izdanjima, samo da bolje prolaze. I dok se u nas novac troši na koješto, čak u zle i anacijonalne svrhe, ne mogu hrvatski umjetnici, mislim u prvom redu za vrijeme nauka, dobiti ni najkukavniju potporu, pa tako ginu mnogi talenti, a iskaču ljudi srednje ruke no dobro situirani. Uvlače birokratizam i u umjetnost!

Čini mi se, da je tako nastradao i g. Filakovac, moj vukovarski znanac. Živući za tromah ljetnih mjeseci u dalekom Srijemu, upravo u Vukovaru, osjetih dah civilizacije jedino preko novina. — Međutim uostalom, ako Vam velim, da Vukovar nema ništa, upravo ništa do parče Dunava, možete zamisliti, koliko je dosade u tom mjestu, koje ne pušta ni akademičare u svoju purgarsku čitaonicu, jer da »đaci« kradu novine. Zato sam bio upravo ugodno iznenađen, kad je g. Filakovac otvorio čedno al ukusno uređenu izložbu svojih slika. Ako znadete, da je taj mladi umjetnik pošao iz tog filistarskog mjesta tek **1910.** na peštansku slikarsku akademiju, te da je prošla godina dana otkako je bio izložio svoje slike, dakle treće godine svojih studija, tad možete zaključivati na talenat i poduzetnost, jer je izložba brojila mnoštvo odličnih uljenih slika, akvarela, crteža i skica. Prije toga izložio je g. Filakovac mahom prve godine već u »Nemzetu Szalonu« (narodni salon) sa starijim umjetnicima, te »Könyves Kalman salonu«, pak su tom zgodom donesli uvaženi mađarski časopisi vrlo povoljne ocjene. Treći je puta izložio u velikoj galeriji »Mücsaznok«, pak je tuđe postigao odista znatan uspjeh, tako, te je bio pozvan da izloži na međunarodnoj izložbi u Parizu. Osobiti je uspjeh postigao slikom »Engleza« na suncu. Rasvjeta je na toj slici tako sjajno umjetnički riješena, kako to umiju riješiti samo prokušani i dobri slikari. Učitelj mu je bio u Pešti Zemplény Tivador, čije su religiozne slike izvješene u »muzeju lijepih umjetnosti«. Uočite li samo te suhoparne činjenice, morate požaliti čovjeka, koji ne može da dođe do štipendija, te koji je u nas gotovo i nepoznat, dok se godimice govori o nekim slabije nadarenim učenicima naše umjetničke škole.

Kako nisam mogao doći do uljenih slika g. Filakovca, to sam dao otisnuti nekoliko skica i radirunga, ne misleći time nikako predočiti umjetnički rad mog vukovarskog znanca. S nekoliko poteza i par dobro uočenih karakterističnih gesta, umije g. Filakovac praviti izvrsne efekte, dok su mu radirungi živi i nježni, redovito neobično impresivni. Bilo bi osobito zgodno, kad bi naši umjetnički krugovi pomogli tom mladom umjetniku, da izloži, recimo bar u »Salonu Ulrich«, jer vukovarske izložbe ne mogu donesti ni materijalni, a kamo li moralni uspjeh. Nešto sam već i sam bio pokušao, no čini mi se, da i tuđe treba protekcija i tutorstva.

G. Filakovac gine možda na krvavim poljanama, kao i moj stari znanac kipar Čus. Ja mu se odužujem ovom kratkom informativnom bilješkom, puštajući ostalo do bolje zgode, kad ćemo se moći nesmetano zabaviti umjetnošću.

Jurković.

HRVATSKO KAZALIŠTE.

Oproštaj gđe. Anke Horvat sa zagrebačkim općinstvom.

U gromornom pljesku, u bezbrojnom izazivanju i u silnom cvijeću oprostila se je kao Amneris u »Aidi« ljubimica našeg kazališnog obćinstva gđa. Anka Horvat, da ostavi Zagreb i milu domovinu, te pođe za pozivom svoga umijeća u Dresden. Kao da su htjeli i svi sudjelujući podati toj večeri posebno obilježje, pa su se trsili, da opera bude što zaobljenija i cjelovitija. I osim nešto prebrzih tempova izvedba je bila u cjelosti najbolja od ovosezonskih.

Dakako da je sav interes bio usredotočen na gđi. Horvat, koja je također pjevala kao nikada dosad. Njezina je visina bila čista, zvonka, dubina upravo potresna. Silan opseg grla i ovom je prigodom došao do svojeg potpunog izražaja, pa nam je njezina Amneris bila najdotjeranija od svih dosadašnjih. Glas je zadobio toliku snagu i sigurnost, tako je iztančan i tako podoban da iznese svaku nijansu, da je to toliki napredak, te Zagreb mora žaliti što taj glas gubi, a Dresdenu zaviđati, što ga dobiva. Glumački talenat gđe. Horvat, a bio je zamjećen već pri njezinom debutu, od onda se je do danas sasvim profinio i njezine su kreacije izrađene do u sitnice. Dramatski akcenti neobično se ističu u svakoj partiji, a u Amnerisi napose, koji i traži od glume isto tako kao i od glasa — mnogo. Kojoj umjetnici manjka u ovoj partiji jedno od obojega, jest zlo, a koja nema ni jedno ni drugo, još gore — nemoguća je...

Simpatije, kojima je gotovo puna kuća pratila pjevanje i igru gđe. Horvatove, obnovljeni su dokaz, kako ju je publika uvijek susretala i pratila njezin razvitak. A te večeri su te simpatije bile još izrazitije, jer se Amneris oprostila s tom svojom publikom. Kako gore rekosmo, iza-

zivanju pred zastor nije bilo kraja ni konca, a pljesak i klicanje bilo toplo, jako, oduševljeno. Poslije velike scene IV. čina bila je sva obsipana cvijećem I ona i publika je govorila: Do viđenja!

Gđa. Šugh-Štefanac bila je vrlo raspoložena glasom, a igra joj je bila također tomu primjerena, te se u svima solo scenama, kao i duetima i višepjevima lijepo isticao ljupki njezin glas.

G. Majerski kušao je zvonkosti svoga opsežnog i jakog tenora podati i malo nijansiranja, premda je teško išlo i za to će trebati posebnog študija. No svakako taj će glas biti za naš ensemble dobra akvizicija, a poželjno bi bilo, da ga čujemo i hrvatski pjevati. Ostali su svi bili dobri, naročito gg. Križaj, Lesić, Levar, Strmac, a i oni slabi i malobrojni zborovi.. Orkestar pod ravnanjem g. Falera besprikoran do istaknutih već prebrzih tempa. **H.**

KNJIŽEVNE BILJEŠKE.

»Hrvatska straža.« God XII. Broj 6. Uređuje: Dr. Ante Alfirević. Ova izvrsno uređivana hrvatska revija, što izlazi svakoga drugoga mjeseca u Spljetu, donosi u 6. broju: Nekrolog † Papi Piju X., dopis uredništva (od 1. rujna o. g.) o ratu, koji priopćujemo u izvatku. Dr. A. Mahnić piše: »Interkonfesijonalizam pogledom na pojedine grane javnoga rada.« F. J. Milošević, franj. konv.: »Naturalistički vitalizam prema novim biološkim uspjesima«, dok urednik Dr. Alfirević raspravlja: »Radničko osiguranje«, a Dr. D. K.: »Golotinja i tjelesne draži u kršćanskoj umjetnosti«. Nadalje su priopćeni članci: »Spiritizam i bića četvrte dimenzije« (Dr. Alfirević); — Fiat lux! — Bilješke i Alfirevićev prikaz Matoševe »Pečalbe«. Sa »Upitima i odgovorima« i pozivom: »Prijateljima na srce« završen je ovaj lijepi broj »Hrvatske straže«, časopisa, što je namijenjen filozofiji i drugim znanostima kao glasilo »Leonova društva« u Senju, koji se sam najbolje preporučuje.

»Vrhbosna« (br. 20. i 21.) donosi ove članke: Socijalna demokracija i slobodno zidarstvo. — Sitne uspomene sa Balkana (Ante Mesner). — Iznad zvijezda (Del Piano-Tomasović). — »Knez-biskup dr. Mihael Napotnik. K njegovu dvadesetpetgodišnjem biskupskom jubileju« od Dra. Ivana Šarića. — »Naš car naše gore list«, od Ivana Jablanovića. — »Katolički svećenik« od Dra. Josipa Waltera. U svakom broju ima obilje vijesti iz naše domovine, kao i prosvjetnih bilješki. List izlazi već 28. godinu, a uređuje ga vrsno g. Dr. Antun Buljan. Preporuke mu ne treba!

»Mjesečnik pravničkog društva« donosi u 11. broju o. g. ove članke: Dr. Josip Šilović: Društvena obrana protiv pogibeljnih zločinaca. — Dr. Fran Mahorić: Načelo nespornosti v izvrsbnem postupku. Dr. F. M—r: Najnoviji smjerovi v ekonomici. — Dr. Ernest Spies: Nadzor nad privatnim osigurateljnim društvima. — Dr. M. Kostrenčić: Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka. Osim toga razne bilješke građanskog i kaznenog pravosuđa; iz upravne i financijalne prakse, zakonarstvo i Vjesnik. Upozorujemo na Šilovićev članak, koji je odlični pisac izvješćivao u dvanaestom kongresu međunarodne kriminalističke udruge.

»Naša Gospa Lurdska«, što ju uređuju Oci kapucini, uz odgovornost O. Bernardina Skrivanića izlazi već sedmu godinu na Rijeci. Posljednji 11. i 12. broj veoma je bogat biranim sadržajem, a i lijepim slikama. Štampa se u 35.000 istisaka, a to je dokaz, da se list mnogo traži i čita.

»Sv. Cecilija.« Primili smo VI. svezak ove glazbene smotre. I ova sveska obiluje kao i sve do sada izašle sveske vrlo krasnim štivom. Imade članak o pokojnom Papi Piju X. Priznati hrvatski glazbenik Vinko Žganec napisao je krasni članak »O harmonizaciji crkvenih pjesama.« U članku veli autor, da se više puta može dogoditi, da orguljaš mora pratiti pjesmu bez partiture, pa mora paziti, da riješi to pitanje, stoga valja pratnju udesiti jednostavno bez ikakovih suvišnih dometaka. U članku »Cecilijanski pokret u seoskim župama« predočuje Petar Vudi, kako se je od g. 1907. razvio cecilijanski pokret. Z. Špoljar raspravlja u članku »Kako da se pridigne crkveno pjevanje po selima«, u kom naglašuje, te bi se moralo poraditi oko toga, da se njeguje crkveno pjevanje i da se po selima pridigne. Franjo Dugan posvetio je nekrolog hrvatskomu glazbeniku Andriji Zagorcu. Viktor Novak napisao je članak »Nekolike općenite opaske o zagrebačkim crkvenim zborovima«. Rubrika »Glazbena literatura« vrlo je obilata. Od strane urednika Janka Barlea raspisana su dva natječaja i to uz nagradu od 60 K, za uglazbljenje »Litanija o presvetom Srcu Isusovom« — i uz nagradu od 40 K za najbolji tekst hrvatskih pučkih pjesama.

U glazbenom prilogu imade pet božićnih pjesama. Ta vrlo krasno uređena glazbena smotra stoji na godinu samo 5 K. Pretplata se šalje: Zagreb, županijska ul. br. 4. Ova jedina naša glazbena smotra zaslužuje svestranu potporu, zato je najtoplije preporučujemo! Kako se tim brojem svršava Osmo godište »Sv. Cecilije«, napisao nam je o njem naš glazbeni stručnjak ovaj prikaz:

Hoću da se u kratko osvrnem na osmo godište ovoga našega jedinoga lista za glazbu i to za crkvenu glazbu. Samo hvalevrijedno nastojanje oduševljenih naših Cecilijanaca, koji u svojim redovima broje najuglednije hrvatske glazbenike, omogućilo je ovako dugi vijek ovoga posve stručnoga lista, koji biva sve zanimiviji i obilniji po svom teorijskom i glazbenom sadržaju. Jedan i drugi dio lista velikom je pomnjom uređivan. No vrsnim urednicima lagan je posao kraj tolikih i takovih suradnika. Spomenut ću samo neke statističke podatke. U ovom 8. godištu ima 23 članka, koji obrađuju najaktuelnije teme našega glazbenoga nastojanja, 5 nabožnih pjesama, prikladnih za pučke crkvene popijevke, 26 dopisa iz svih krajeva, u kojima se hrvatski govori i pjeva, a o procvatu cecilijanstva; ako još spomenemo 48 prikaza o savremenoj glazbenoj literaturi mnoštvo raznih vijesti društvenih i glazbenih, vidimo upravo golem sadržaj na onoj stotinu stranica teksta.

U nastojanju oko raširivanja cecilijanstva napredujemo polagano, ali sigurno. »Ono, što se prije nekoliko godina činilo neizvedivo, nije sada više tako daleko, ako ne za godinu dvije, no izvjesno za deset, dvadeset godina pjevat će se i u našim crkvama posve drukčije, nego li se do sada pjevalo, doći će i kod nas do preporoda crkvene glazbe.« Vrlo interesantan članak o prvim koralistima napisao je sam revni urednik g. J. Barle. Najveću pažnju pobuđuju članci g. V. Žganeca o hrvatskim koralima, kako su vrlo zgodno nazvane stare naše pučke crkvene popijevke, pa o pratnji orguljaškoj ovim i ovakovim popijevkama. Čini se, da je pučki crkveni pijev najviše zanimao ovu godinu sve suradnike. Jer eto o pratnji pučke crkvene popijevke raspravlja još i Vj. Benčić. V. Jurković nas upoznaje u uzrocima, s kojih se hrvatski korali ne šire. Dalje je samo organizovanje cecilijanskih zborova mnogo

zanimanja pobudilo. Ima o tom članaka od Cecilijanaca F. G., Mihovila Ivšića, Zlatka Špoljara i Petra Vudija. Još spominjem zanimive dopise i nekrologe sv. ocu Papi, hrvatskom metropoliti Dru. Jurju Posiloviću i Andriji Zagorcu. Mnogo je tu lijepih riječi napisano, a mnogo u njima lijepih misli izrečeno. A kad budu tu jedino pravu hrvatsku crkvenu popijevku zavoljeli naši učitelji, pa je počeli naučati u školi onoj sitnoj djeci, koja će ih naučiti i pjevati sav svoj vijek, onda će odista odzvanjati našim crkvama pijev dostojan Božjega doma i crkvenih čina, pijev nov, a ipak nama blizak i shvatljiv, jer će biti naš hrvatski. Možda je baš taj put preko škola u narod jednostavniji i sigurniji bar na selima nego osnivanje cecilijanskih društava. To je moje skromno mnijenje.

U ovom nastojanju oko preporoda hrvatske pučke crkvene popijevke — hrvatskih korala — pomaže najviše »Sv. Cecilija« svojim glazbenim prilozima, koje uređuje vrsni stručnjak na tom polju prof. Franjo Dugan. U ovogodišnjim prilozima priopćeno je devetnaest crkvenih popijevki, koje su sve većim dijelom baš puku namijenjene, pa prema tome udešene zgodno, da ih može prema potrebi pjevati puk jednoglasno uz pratnju orgulja, a može te popijevke izvoditi i zbor. Upravo se silno ističe između ovih skladbi starohrvatska uskrsna popijevka »Uskrsnu Isus doista« u finoj harmonizaciji prof. Dugana. Od skladatelja — među kojima ima posve nepoznatih dosad imena — spominjem Franju pl. Lucića, koji se trudi da namakne i onim crkvama, u kojima je liturgijski jezik staroslovenski, zgodnih popijevki za razne prigode. Dalje je bio marljiv Rudolf Taclik, koji je objelodanio četiri popijevke. Uz poznatoga i revnoga cecilijanca o. Kamila Kolba susrećemo se s imenima Josipa Klemenčića, Nikole Vuksana, Vjekoslava Klobučeka i Vinka Vodopiveca, koji obećavaju mnogo, a ja vjerujem, da će uz ozbiljno nastojanje, oni i dati mnogo vrijednih radova za ovaj prelijepi prilog naše glazbene umjetnosti. Još mi valja napose istaknuti božićne pučke popijevke iz Dalmacije, kako ih je zapisao i harmornizovao fra Anselmo Canjuga. Ovo su ujedno jedne od prvih popijevki, koje je uredništvo objelodanilo iz svoje Zbirke melodija hrvatskih pučkih crkvenih popijevki, koju je počelo ove godine prakupljati. Kako možemo po bilješkama urednika g. Barlea suditi, sa svih je strana hrvatskih naišao poziv urednikov oko pribiranja ovakovih popijevki na lijep odziv.

Svake će godine »Sv. Cecilija« bez sumnje pribirati sve veći broj pretplatnika i prijatelja, a hvala za taj procvat jedinoga hrvatskoga glazbenoga lista neka je prerevnoj gg. urednicima. —rl—

Književno društvo sv. Jeronima. U najbujnijem jeku slagarskoga i tiskarskoga rada oko redovitih godišnjih izdanja društvenih, kojih je po želji Odborovoj ove godine imalo biti (mjesto običnih pet) šest na broju, puče glas, da je radi znanih teških uzroka naša monarhija navijestila rat Srbiji. Iza toga navještenja slijedila su brzo jedna za drugim ratna navještenja, tako te je onaj sa strahom očekivani evropski rat u tili čas bio gotova stvar.

Ujedared sve se preokrenulo. Nastade nova situacija. Na tisuće našega najkrepčega muškoga svijeta ostavi domaći prag i ode na bojište. Kod kuće ostadoše samo uzdasi i suze. Narodna radna snaga, pa po tom i narodna privreda znatno oslabi. Mnogi poslovi zapeše. Mjesto jakih pogleda u budućnost krade nam se u dušu nesigurnost i bojazan.

A sve to ne samo na gospodarsko-materijalnom polju, nego, još više, na polju obrazovno-književnom.

Ne čuješ više glasa, ni domaćega ni stranoga, o izašlim novim knjigama. Časopisi, što su nam prije, bilo iz vlastite domaje bilo iz vanjskoga svijeta, redovno u dom dolazili, sada negdje zaostadoše, tako te uspijevaju samo listovi ilustrovani slikama ratnih prizora. Čitava književna društva mimoići će ovu godinu odlučivši ne izdati ni jednoga primjerka od inače običnih svojih izdanja. I same dnevne novine morale bi se još jače boriti sa svojim životom, da nas danju i noću ne mori žeđa za ratnim vijestima, — premda i te novine, kako naše domovinske, tako i velike, svjetske, moradoše smanjiti svoj opseg s općenitih uzroka: jer se smanjiše radne sile pa opustješe tvornice papira i tiskarske radione, i jer se novčani zavodi stegnuše na najnužnije izdatke, te ne samo da su veći zajmovi teški, nego se teško dolazi i do vlastitoga, bilo pojedinačkoga bilo društvenoga uloženoga novca.

Osim toga ispade nam iz ruku mnogi taj ožegžarač, kojim bi se snažno moglo da u srcu budi plamen želje za knjigom prosvjetnicom: ne drže se pučka predavanja, ne osnivaju se pučke knjižnice, ne podižu se omladinska društva, ne otvoraju se analfabetski tečajevi, pače i same škole ljuto zapinju u svom blagoslovnom radu.

Doista, nikada tako snažno ne osjetismo istinitost one često čuvene: Inter arma silent Musae. Za zveke oružja šute Vile Prosvjetnice. Ptoliporthos Ares, Ares Rušigrad hoće da sruši i ono, što su sagradila desetljeća mukotrpnoga prosvjetnoga rada.

Sasvim je stoga naravno, da ovakove prilike nijesu mogle ostati bez osobitoga utiska i na Odbor društva sv. Jeronima. Društveni je odbor po svojoj zadaći čuvar zdrave Društevne eksistencije, i to ne samo s obzirom na pojedinu godinu nego i s obzirom na budućnost. A nitko ne zna, što nam tamna budućnost može donijeti. Društveni odbor mora paziti, da se Društvu ne nametne trh, pod kojim bi ono eventualno moralo klonuti. Odbor je mislio u prosvjetnom društvenom radu ove godine opet za jedan snažan korak koraknuti naprijed namjerivši izdati šest godišnjih knjiga u 40.000 primjeraka, — ali čovjek snuje, a Bog odlučuje.

U ovoj teškoj novoj situaciji bio bi to za Društvo daleko pretežak trh, — pa je stoga Odbor sa svih spomenutih razloga morao odustati od one svoje vruće želje, te u svojoj sjednici zaključio izdati samo Danicu za god. 1915. (u 65.000) i Svetoga Pisma Novoga Zavjeta I. svezak (u 40.000 primjeraka.

Društvo je i time potpuno izvršilo svoju dužnost. Ne valja naime ni jedan čas smetnuti s uma, da je Društvo sa ono pet godišnjih knjiga, što ih je redovno izdavalo napose posljednjih godina (a nekmo li sa šest), članovima svojim davalo znatno više, nego što bi se moglo tražiti za neznatne kamate od 10 K.

»Danica« za god. 1915. ima 28, »Sveto Pismo« pak 12 araka dakle opet 40 araka. Sa strane evo materijalne ili sa strane opsežnosti nije prema tome društvo ni ove godine pošlo ispod prakse, što je trajala viš od 30 godina. — U ostalom nije glavno vanjska opsežnost, nego nutarnja vrijednost. S te je pak strane Društvo po gotovu izvršilo dužnost svoju. Raznovrsna, bogata sadržina »Danice«, sadržina poučna i zabavna s mnogobrojnim slikama, lako u ovim prilikama nadomješćuje po jednu omanju zasebnu poučnu i po jednu omanju zasebnu zabavnu knjižicu. A što se tiče Sv. Pisma N. Z., u toj omašnijoj knjizi većega formata te bogato ilustrovanoj, o njezinoj nutarnjoj vrijednosti ne treba trošiti riječi. Valjalo bi samo nešto reći o

prevodiocu i o njegovu načinu tumačenja, kad nam on ne bi bio već poznat iz Biblijske Povijesti S. Z. Sve se naime njegove stare prednosti nalaze potpuno i u ovoj knjizi.

Pa da je Društvo s navedenih razloga i s drugih tehničkih nepogoda izdalo i manje, nego što je odista izdalo, tko to ne bi razumio? tko toga ne bi odobrio? Ali je Odbor svakako želio, da Društvo i ove krvave godine podade članovima svojim onoliko, koliko i ono od njih godišnje sigurno prima.

Istina, teška su vremena. Ali stoji i to, da valja razblažiti srca, da valja podići duhove. A to će se osobito uspješno moći učiniti lijepim štivom »Daničinim« i uzvišenom riječju knjige nad knjigama.

Nedjeljna evanđelja, s malo riječi popratio Evangeliman, O. M. Cap. — Izdala »Kuća dobre štampe« (OO. Kapucini) Rijeka, 1914. Str. VIII-256. Cij. K 1.50. Uvezano K 2.30.

Izišlo je to vrlo potrebno i praktično djelo. Katolici drugih naroda mnogo čitaju sv. Pismo i kratka tumačenja evanđeoskih riječi. U ovom djelu su kratko, ali vrlo jasno i jezgrovito protumačena nedjeljna evanđelja. Svakomu će dobro doći nedjeljom u obitelji uzeti odnosno evanđelje i kratku pratnju Evangelimanovu. Evangelimani su bili u prijašnja doba ljudi, koji su narodu tumačili na raskršćima puteva sveta evanđelja; i ovo djelce pisano je tako da zadovoljava i propovjednika svećenika i dobre volje štioca u siromašnoj kućici.

Preporučujemo najtoplije.

»Književni Prilog«. Nedavno se navršilo pet godina opstanka osječkoga Kluba Hrvatskih Književnika. Tim povodom izašao je dvobroj klubskoga glasila obilnim sadržajem, kojim se završuje treće godište ovoga hrvatskoga književnoga časopisa. Beletristika ovoga broja nosi na sebi nešto specijalno hrvatskoga, koje se odrazuje i očituje u osebujnom koloritu hrvatskoga življa, imenito seljaka, u Slavoniji. Od prozaičnih članka ističemo uvodnik Lj. Dlustuša, koji sjajnim stilom opisuje sarajevsku tragediju pod naslovom »Nadvojvoda Nasljednik Franjo Ferdinand«. Rogjo iz Srema prikazuje s bijelog sela naše književne prilike i neprilike »slavonskih« pisaca, kroničar crta povijest osječkoga kluba za pet godina i navodi vrlo zanimljive podatke od kojih je bezuvjetno dragocjen prilog navod svih klupskih predavanja. Još su zanimljiviji članci A. Kovačevića o S. Lay-u, prikaz najnovijih knjiga hrvatskih književnika, pa članak: »Zanimljiva presuda u književničkoj parnici« kao jasan znak naših nesređenih književnih prilika. Beletristiku zastupa ovaj put D. Melkus kozerijom »Novi život«, J. pl. Giembayeva crticom »U vlaku za gospođe«, V. Pevalek psihološkom dotjeranom pripovijesti »Bolesnik«, I. V. sa dvije crtice (»Iz Mrvica«) i urednik R. F. Magjer zapiskom sa sela u oči rata iz života hrvatskoga seljaka u Slavoniji pod naslovom »Ratni znakovi«. Od pjesnika zastupani su sa više pjesama: Gj. Arnold, R. F. Magjer, L. Varga-Bjelovarac, D. Šande (Slovenac), M. Ivanišević, E. Servaci, J. Hajduković, fra. Jerkić i Fran Galović, od kojega uredništvo priopćuje posljednju njegovu pjesmu. Listak je vrlo opsežan i donosi niz prikaza i ocjena, gdje treba spomenuti na prvom mjestu prikaz E. Maglajlića o Kozarčevom romanu »Gjuka Begović«. Iz njega saznajemo, da je u pripremi druga knjiga almanaka »MI«, odulja radnja o narodnim poskočnicama iz Djakovštine, izdanje Maglajlićevoga romana »Izdisaji slobode« i odulje studija o Franji Markoviću iz pera Lj. Dlustuša, čijim je likom urešen ovaj broj predsjednika Kluba u pomen petogodišnjice opstanka samoga kluba. Još su zanimljivije slike naših književnika Deželića, Laszovskoga, Širole, Sudarevića, prvih izletnika Osječana u Ljubljani i izvorne vinjete D. Melkusa i D. Renarića. Klupski članovi dobivaju »Književni Prilog«, kojemu je inače god. cijena 6 K, besplatno. Naručuje se od klupske uprave (Osijek, 1. Reiznerova ul. 35—50—I). Rok je za šiljanje rukopisa za pomenute klupske publikacije 31. prosinca 1914. Kako je rečeni Klub vazda nastojao oko promicanja hrvatske knjige i jezika, preporučuje se njegovo nastojanje, koje zavređuje svačiju pomoć, uvaži li se, da je Osijek vrlo izložena točka, gdje treba imati veliku strpljivost i samoprijegora u kulturnom radu. Pohvalom treba istaknuti, da je Klub svu svoju zalihu vlastitih izdanja razdijelio ranjenim vojnicima Hrvatima u osječkim bolnicama i ostalim naše Monarhije u vrijednosti od preko 2.8000 K i redovito skrbi uspješno za lektiru što nailazi na svačije pripoznavanje ovoga inače tegotnoga i sa mnogo žrtava skopčanoga rada.

NAŠE SLIKE.

Kao umjetnički prilog donosimo na prvome mjestu ove sveske sliku Njeg. c. i kr. apostolskog Veličanstva premilostivoga kralja našeg Franje Josipa I. u povodu šezdeset i šeste obljetnice Njegovoga sretnoga vladanja staroslavnom i prostranom našom Monarkijom. Svi narodi Austro-Ugarske monarhije upiru svoje oči u kraljevsko prijestolje, s kojega je moralo Njeg. Veličanstvo trgnuti mač, da pod stare i časne dane odbrani svoje narode od neprijatelja carskoga prijestolja svoga. I dokle stotine i stotine tisuća Njegovih vjernih podanika na bojnome polju liju svoju krvcu za svoga kralja i domovinu, milijuni dižu tople molitve Svevišnjemu, kralju svih kraljeva, a glas njihov odjekuje do nebesa: »Bože živi, Bože štiti kralja našeg i naš dom!« —

U prošlom smo broju priopćili krasan članak našega odličnoga suradnika prof. Ferde Rožića: »Pijo X. — Benedikto XV.« sa slikom Sv. Oca Pape Pija X. U ovom broju donosimo sliku novoga Sv. Oca pape Benedikta XV., koji je zasio sv. Stolicu u vrijeme krvi i željeza i koji je prvi digao svoj glas za svetim Mirom, za kojim čeznu svi narodi svega svijeta u času, kad se je strahoviti val krvavog ratnog plamena raširio po svoj Evropi. Čim je radi poznatoga sarajevskog zločina premilostivi i sijedi naš vladar navijestio rat vjerolomnoj i izdajničkoj susjedi Srbiji i čim je pukla prva puška, te se javili i drugi neprijatelji, prvi bijaše uz našega uzvišenoga vladara vjerni saveznik i veliki njemački car Vilim II., koji sada rame uz rame visoko diže svoj mač, da sa hrabrom svojom vojskom izvojuje sveti i trajni mir cijelome čovječanstvu. Stoga držimo, da smo bili dužni uvrstiti i Njegovu sliku.

A kako u ovo ratno doba i nema zanimanja za drugo do li za događaje na bojnim poljanama, donosimo i mi dva prizora sa ratišta. Prvi je bitka naše hrabre vojske kod Višegrada na međi bosansko-srpskoj, i drugu, što prikazuje navalu njemačke vojske na utvrde Lüitticha u Belgiji. I Belgija je pala gotovo cijela, jer se je pridružila Engleskoj i Francuskoj, a proti jakoj Njemačkoj. Mnogi već bogati, krasni i veliki gradovi oštećeni su pali Nijemcima u ruke; mnogi prelijepi stari građevni spomenici samo da nisu danas hrpa kamenja. Ipak su mnoge građevine pošteđene, tako

znamenita gradska vijećnica u Löwenu i lijepa katedralka u Brüsselu, kojima donosimo slike u ovome broju, sve da smo i teško došli do njih.

Najzad kako su neprijateljski francuski ratni brodovi pokušali provaliti u plavi naš Jadran i doprli do otoka Visa, priopćujemo članak o viškom otočju i slike: Komiže i Palagruže sa svjetionikom, a kako je i mala Crnagora digla ubojito oružje na našu Monarhiju i stala bezuspješno bombardirati divnu našu Boku Kotorsku, priskrbili smo i dvije slike iz Kotora i to: zaljev kotorski i tvrđu sv. Ivana u Boci Kotorskoj.

Time smo po mogućnosti udovoljili želji onih naših čitaoca, koji nas umoliše, da im priopćimo i koju sliku iz strašnoga evropskoga rata. Kamo sreće, da to ne moramo, već da nam je donijeti paomu mira, koju danas teško izgledaju i za kojom čeznu svi narodi svega svijeta, jer je grozna i tako malena riječca — rat! **Z. J.**

SUD O NAŠEM LISTU.

»Glasnik biskupije bosanske i srijemske donosi u svom broju 22. o našem listu ove retke:

»Hrvatska Prosvjeta« (br. 9. i 10.). — Uređuje i izdaje: »Kolo hrvatskih knjievnika«. Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu.

»Hrvatska Prosvjeta« će evo skoro da navrši prvu godinu svog opstanka u službi hrvatskog katoličkog beletrističkog lista. Ta oznaka imala je da bude i njezinim provodićem kroz ovu godinu dana — a bez sumnje dao si je urednik Petar Grgec truda, da zadovolji sve one, koje ne dozvoljava putanja hrvatske lijepe knjige izvan krugova katoličkih. Dakako, da će ih biti, koji ne će sasvijem biti zadovoljni, nego će opet i opet spominjati ovaj ili onaj strani katolički beletristički list — pa s njim uspoređujući »Hrvatsku Prosvjetu« — zanovijetati. »Kolo hrvatskih književnika tim se ne smije dati smesti — (i ne će! Ur.), nego vjerno svojim principima izjašnjenim kod osnutka »Kola« i na ljubljanskom katoličkom sastanku — usavršavati »Prosvjetu«, da nam bude u istinu snažan odraz katoličkog i hrvatskog, energičnog i probuđenog onog duha, kojemu nije idealizam tlapnja, niti katolicizam — jaram.

Inter arma musae silent. Ovaj je dvobroj izdan za rujan i listopad. Urednik je Grgec pozvan pod oružje — a odbor hoće, da još jednim dvobrojem završi prvo godište (To evo i izvršujemo. Ured.) Treba sve ove neprilike uvažiti, pa obzirom na svrhu, koju si je list postavio i koju je evo lijepo zastupao, omogućiti mu, da se razvije do lista prvoga reda. Upozorujemo i čitatelje našeg »Glasnika«, osobito naše svećenstvo, da pretplatom pomogne »Hrvatsku Prosvjetu« i da joj u svom krugu znanaca novih pretplatnika nađe.

Ovaj dvobroj donosi nastavak velikog romana »Zlotvor« od dra. Milana Kovačevića. Prvi dio tog romana otiskan je iz »Prosvjete« u posebnu knjigu i prodaje se u svim hrvatskim knjižarama uz cijenu uz K 1.50. Zabavna je proza zastupana još Don Markom Vežićem i Stj. Širolom; Ferdo Rožić donosi kratak spomenlist Piju X. i Benediktu XV., Ernest Kramberger piše: Rimski put u gornjo-štajerskom kraju. Dr. Stj. Filipović radnju: Iz bakteriologije. Pjesma je obilno zastupana. Tu je Isidor Poljak s pjesmama: On vidje u grudima mojim i Mirisne suze, biskup Šarić kratkom, ali krasnom pjesmicom: Sursum! onda Marin Sabić, Sane Kurjaković i V. Gjurin. Listak je opširan i zanimiv.

»Hrvatska Prosvjeta« izlazi sredinom svakoga mjeseca. Stoji 14 K na godinu. Uredništvo i uprava u Haulikovoj ulici br. 4. —

Ovako »Glasnik« o nama i mi mu hvalimo na priznanju sa željom, da naš list nađe još izdašnije moralne i materijalne potpore u hrvatskom katoličkom svijetu!

Zlatne riječi

Mudar je i poštovanja dostojan onaj, koji sve stvari — čine na dobro navraća.

*

Tražiš li, da se čuva tvoja sopstvenost, tada se pitaj, čuvaš li sopstvenost drugih?

*

Blagoslov podiže kultura time, što si ju mi i nesvjesni iz nje prisvojimo; prokletstvo pako time, što nam se sa znanjem posreduje.

Sadržaj 11. i 12. broja »Hrvatske Prosvjete«.

„HRVATSKA PROSVJETA" izlazi sredinom svakoga mjeseca. Godišnja cijena poštom ili dostavom u kuću 14 K, za inozemstvo 20 K. — Pojedini broj stoji 1 K 20 filira. Pretplata se šalje blagajniku „Kola hrv. književnika" g. Nikoli Marakoviću, Palmotićeva ul. 31. — Uredništvo i uprava lista nalazi se u Haulikovoj ulici 4., kamo valja slati rukopise i reklamacije. Rukopisi se ne vraćaju. Plaća se i tuži u Zagrebu.

Uređuje i izdaje »Kolo hrvat. književnika.« — Za uredništvo odgovara: Josip Fran Opava.
Tisak: **»Nadbiskupske tiskare« u Zagrebu.**

Sadržaj.

Pjesme.

Beletristika.

Pouka, studije i književnost.

TO

